חלק הספרות היפה של הספר נערך
על־ידי יעקב כהן, חלק המאמרים—
על־ידי פ. לחובר

שטיאקלין) מאת יצחק רָזניקוב. חלק ראשון, נועד לארבע שנות־הלמודים הראשונות. הוצאת בימה"ס של פ. לבטוב, בֶּלצי, בסרַביה. קישינוב, 1922. 180 עמודים.

ספר המשחָקים, השעשועים וההתעמלות, נערכו ונסדרו על־ידי ח. א. קַפלן. הוצאת „למוד". ורשה, תרפ"ב. 84 גם VIII עמודים.

תורה ועבודה. קצור מסכת־הוראות לשיטה העמלנית בבית־הספר. ספר למורים מאת מ. א. בייגיל. הוצאת „אחיאסף". ורשה, תרפ"ב. 80 עמודים.

החימיה בחיי יום יום מאת פרופ. ד"ר לאססאר קאהן, תרגם ברשיון המחבר פ. קנטורוביץ. חלק א"ב (מהדורה שניה, מוגהת ומתוקנת). ורשה, תרפ"ב. 320 עמודים.

הֵדים. חוברות לספרות יוצאות לאור לעתים מזומנות ע"י יעקב רבינוביץ ואָשר בַּרש. א. תל־אביב, ניסן תרפ"ב. 47 עמודים.

דַפים. נערכים בידי ד. קמחי. קובץ ראשון. ירושלים, תמוז תרפ"ב. 98 עמודים.

מעפיסטא פון אורי־צבי גרינבערג. פארלאג פון „ליטעראטור־פאנד" ביים פאראיין פון יידישע ליטעראטען און זשורנאליסטען אין ווארשא. 1922. 85 עמודים.

צו מענש און פאָלק פון א. שטיינמאן. פערלאג „דרכים". ווארשא, תרפ"ב. 156 גם V עמודים.

אליהו. מיסטעריע אין זעקס סצענעס פון י. ל. וואָהלמאן. פארלאג א. גיטלין. ווארשע, 1922. 99 עמודים.

די נאָהנטע אלט־ניי־וועלט. סאָציאל־עקאָנאָמישער ראָמאן פון ל. קאָרצוו. פארלאג „אלטנייוועלט". ווארשע, 1922. 336 עמודים.

רינגען. רעדאגירט דורך א קאָלעגיום. דאָס צענטע העפט. געדרוקט פון זאץ אין טויזנט נומערירטע עקזעמפלארען. ווארשע, 1922 (?). 44 עמודים.

Die „Wundermänner" im jüdischen Volke, ihr Leben und Treiben dargestellt von Rabb. Dr. I. Günzig. Antwerpen 1921. 140 S.

The Origin of Letters and Numerals According to the Sefer Yetzirah by Phineas Mordell. Philadelphia, 1914. 70 p.

שעשו פרסום לו, לירחון זה, ירחון שבמשך עשרים וחמש השנים לקיומו קלט הרבה ממה שנוצר ונברא בספרות העברית בדור זה ורשם הרבה מה שקרה ועבר על ספרות זו, והנה עבר הירחון בשתיקה על מותו של הכופר העברי ולא מצא לנחוץ לָחוק על מצבת קברו שום כתֹבת עברית. בדבר הזה יש לראות התנקשות בלשון העברית וכו', ועלבון כבד, — אם לא למנוח, הנה על־כל־פנים — ל„השלח". כל שורה מהספרות העברית בשלשים השנים האחרונות מוחה נגד המעשה המחפיר, ויום יבוא וידרש מי שידרש דין וחשבון על חלול וכו' וכו'".

איני יודע אם יִמָצא בקלוב של הסופרים העברים בירושלים חבר, שיואיל לקחת על עצמו אותו הטֹרח, למסור את הדברים האלה או מעין אלה לאדון היושב־ראש; אבל אם לא יִמָצא שם חבר כזה, אז לא יהיה עוד הדבר עלבון „השלח" ואף לא עלבון חברי הקלוב של הסופרים העברים בירושלים בלבד, כי־אם עלבון החברים בכל מקום שהם.

חבר.

ספרים שהגיעו לבית־המערכת

ספר החסידות מן ר' ישראל בעש"ט עד ר' נחמן מבראסלב, עם ציורים ופקסימִילֵי מאת אברהם כהנא (אנתולוגיא למקצועית הספרות הישראלית ערוכה בהשתתפות למרנים על־ידי הנ"ל). ורשה, תרפ"ב. 398 עמודים.

הנביא. חזיון בשלש מערכות מאת יצחק קצנלסון. הוצאת „ספר". לודז, תרפ"ב. 220 עמודים.

מחמת המציק. ספור חִברו ש"י עגנון. תרפ"א לפ"ק. Jüdischer Verlag, Berlin. פ"ב עמודים.

ספורים וציורים מאת זאב מְהר. וינה (?), תרפ"ב. 59 עמודים.

שלמה לעוויזאהן. ציור תולדתי־תרבותי מאת ראובן פאהן. הוצאת „סגולית". לבוב, תרפ"ב. 23 עמודים.

חולמים ולוחמים. ציורים ורשימות מחייהם ופעולותיהם של יוצרי הישוב החדש בארץ־ישראל משנת תרל"א–תרפ"א (עם תמונות) מאת י. יערי (פולֶסקין). כרך ראשון, חלק א—ב. יפו, ארץ־ישראל. שנת תרפ"ב. 348 עמודים.

מחיי יוסף חיים בּרֶנר (תרוּם מב"י יהודי) מאת י. יערי (פולֶסקין) המוציא לאור דוד שֶרֶק. תל־אביב, תרפ"ב. 200 גם VI עמודים.

תורת בּודהא. תרגום עברי מכתבי־הקודש „טריפיתיקה" לבני־הודו מני קדם מאת גציל זליקוביץ. הוצאת „היברו פאבלישינג קא. בניו־יורק. תרפ"ב. 143 גם XII עמודים.

כל כתבי תיאודור הרצל. ספר שני. כתבים ציוניים מתורגמים בידי ד"ר מיכל ברקוביץ. הוצאת „אחיאסף". וַרשה, תרפ"ב. 159 עמודים.

שולמית. חזיון מימי קדם מאת א. גולדפַדן. תרגום יעקב לֶרנר. הוצאת פ. קנטורוביץ. וַרשה, 1921. 70 עמודים.

ספר הזכרונות. כולל את כל התלאות והטלטולים, אשר מצאוני במשך המלחמה הגדולה בעמדי מזוין מול האויב. מאת יקותיאל יהודה גרינוואלד. בודפשט, תרפ"ב, 128 עמודים.

שער. ספר למוד למתחילים לקריאה ולכתיבה מאת ח. פ. בּרְגמַן. חלק ראשון, מדרגות א' וב' עם מתודיקה (קצרה). הוצאת „אחיאסף". וַרשה, תרפ"ב. 144 גם XI עמודים.

שתילים. שיחות, קריאה וכתיבה מאת יעקב לֶרנר. חלק ראשון, לשנת הלמודים השניה. המו"ל: יורשי המחבר. ורשה, תרפ"ב. 64 עמודים.

גני. אלף־בית מצֻיר ללמוד הקריאה, הכתיבה וראשית ידיעת הלשון מאת א. י. שפירא. ורשה, תרפ"א (?). 117 עמודים.

גני. ספור־למוד לשנת הלמודים השנית־השלישית מאת הנ"ל. חלק שני. ורשה, תרפ"ב. ק"ו עמודים.

ספר הדקדוק למתחילים מאת הנ"ל. ורשה, תר"פ. 32 עמודים.

ספר הדקדוק מאת הנ"ל. חלק ראשון. ורשה, תר"פ. 107 עמודים.

לילדינו. ספר־מקרא עברי מאת משה וסקין־נַהרטבי עם תמונות מאת רפאל שמיצר. הוצאת מ. י. קויפמן, לַפסיה. תרפ"א. 107 עמודים.

שאֲלון. קובץ שאלות אריתמֶטיק (עפ"י

כד הות טליא, היה מבַקר בחפץ־לב את הגֶטו היהודי. חלום טוב שאין לו חזרה ראה באותם הימים הטובים שאין להם חזרה. קום יקום בארץ מחנה גדול של בְּרָקִים (כַּוָּנתו אל בֶּרֶק יוֹסֶלֶבִיץ׳ הגבורה יהודי־פולני) ובוא יבוא הקץ לצעקות הנצחיות על „אחר״, רצוננו לאמר: על הורסי המסֹרת החנוטה, על לוחמי „מלחמת האור עם החשך״, על היוזפוביצ׳ים... והנה אמונת־נעורים זו כוזבת היתה, — חולנית (בפֵרוש איתמר!). חלום־הנגהות שלו לא נתקַיֵם וכַיום עוד רק אחת ברצוננו: להיות לחומת־אש, שתָּגן על אותם ה„אחרים״, המזהירים כזֹהר הרקיע...

חבל על „חלומות״ טובים, ההולכים לאבוד באשמת הדור! צר לי עליך, המשורר בן־אוני: גם־אתה חָלִיתָ... מה לעשות? מכת־מדינה...

ובסגנון זה של אי־הבנה, של רעל מתוק ושל יחס לא־יחס כתובים רֻבֵּי הדברים שבקֹבץ; ודומה, שאלמלא העובדה „ההיא״, היו הדברים מְעַשים ומאוסים עוד יותר.

ואלמנת המנוח? לשם מי ולשֵם מה טָרחה בסדור קֹבץ זה ובהוצאתו? למאי נפקא מיניה? —

„העם יזכיר שמו בתודה״... האמנם? העָם? איזהְ עם?...

בצרור חייו של איזה עָם תהי צרורה נשמתו של פלדמן?...

אהרן צייטלין.

עלבּוֹן

הקלוב של הסופרים העברים בירושלים תובע את עלבונן של הלשון העברית והספרות העברית. את עלבונה של הלשון העברית הוא תובע (ב„הארץ״ ש״ז, גליון תתפ״ג) מאת „הגברת חנה לנדוי, מנהלת בית־הספר לבָנות על שם אוֶלינה די רוטשילד בירושלים, שדחתה את קבלת ההזמנה העברית לבית־דין מפני שהיא עברית״. „הקלוב של הסופרים העברים בירושלים רואה עלבון לאֻמי ביחס מחפיר זה אל הלשון העברית וכו׳. והוא רואה סכנה לאֻמית במעשיה של הגב׳ לנדוי, שהיא מנהלת בית־ספר לבנות בירושלים״. ואת עלבונן של הלשון העברית והספרות העברית גם־יחד הוא תובע (שם, שם) מאת „האידישיסטים בורשה״, שהחליטו, כידוע, „שלא לחוק על מצבת קברו של י״ל פרץ שום כתֹבת עברית״. הקלוב רואה בדבר זה „התנקשות בלשון העברית ובקדשי האֻמה ועלבון כבד למנוח י״ל פרץ״. „פרץ היה תלמיד חכם ולמרות יחסו החיובי ליהודית־אשכנזית נשאר כל ימיו סופר עברי, שהתחיל ביצירות עבריות, לא פסק מלכתוב עברית עד יומו האחרון (אמנַם פורתא לא דק הקלוב של הסופרים העברים בירושלים: יומו האחרון של פרץ לכתיבה עברית חל קֹדם הרבה ל„יומו האחרון״, בכל־זאת לא חדל פרץ מהיות סופר עברי) והעשיר את הספרות העברית בספורים, דרמות וכו׳, שכתב עברית מלכתחלה או תרגם בעצמו לעברית״. „כל שורה מספוריו מוחה וכו׳ ויום יבוא ועם־ישראל ידרוש דין וחשבון על חלול קֹדש וחלול שם המנוח שגרמו להם האפיטרופסים הבלתי־קרואים וכו׳ וכו׳״. ועל החתום „בשם הקלוב של סופרי ירושלם היו״ר ד״ר יוסף קלוזנר, המזכיר א. ז. בן ישי״.

אינני חבר הקלוב של הסופרים העברים בירושלים ואין לי רשות לבוא לפניו בהצעות דברים וטענות; אבל כיון שהקלוב של הסופרים העברים בירושלים תובע את עלבונה של הלשון העברית גם מידי אנשים שאין להם יחס אל לשון זו ודורש משפטה של הספרות העברית גם מידי אנשים שאינם חפצים בקיומה, או, יותר נכון, מידי אנשים שחפצים באי־קיומה, יש פשוט לתמוה, שאינם תובעים עלבון זה ומשפט זה מאת אנשים היושבים בתוכם, בתוככי ירושלים ובתוך הקלוב עצמו — בראשו.

בכל־אפן, לו הייתי אני אחד החברים של הקלוב הזה, הייתי לוקח לי הרשות לפנות לאדון היו״ר בתביעת־מחאה זו:

„בי״ז מר־חשון שנה זו מת סופר עברי חשוב, שהיה ידוע לקוראים העברים בשמו מ. י. ברדיצבסקי. ברדיצבסקי היה תלמיד־חכם ולמרות יחסו השלילי לד״ר יוסף קלוזנר נשאר כל ימיו סופר עברי, שהתחיל ביצירות עבריות, לא פסק מלכתוב עברית עד יומו האחרון והעשיר את הספרות העברית בספורים וכו׳ וכו׳, שכתב עברית מלכתחלת. והנה יוצא בירושלים ירחון בשם „השלח״, ירחון שמעל עמודיו השמיט המנוח — בימי עורכו הראשון — במה דברים,

שהשבחים אינם שבחים כל־עקר. ומובן כמו־
כן, כי במאמרי־מליצה אלה של בני דת־
משה (או אולי גם של מי ש ה י ו בני דת־
משה) לא יִפָּקד, חלילה, הספור על אותה
העובדה ה„משמחת", שהזכרתי לעיל, — ספור
ההולך ונשנה כמה פעמים בקֹבץ דנן. כי
ראו גם ראו, אתם הפולנים: סוף־סוף היה
פלדמן זה לא רק המבקר הגדול בהא־
הידיעה, לא רק האיש שגִלה לכם את כל
גדוליכם וקטניכם וקטני־קטניכם, מִויספינסקי
הגדול עד האחרון שבאחרונים, כי־אם גם
איש נוצרי היה בטבעו ועל־פי תכונתו, איש
רואה דמות־דיוקנו של „משיח" רגעים אחדים
לפני מותו ומֵשיח עמו. וכאן בָאות אותן
האנחות והגניחות הידועות: „חבל שלא
העריכו כראוי את פעלו", „חבל שמררו את
חייו ברכילות מרע־לב", וכו' וכו'. טענותיו
של מנחם־מנדל איש יהופיץ: היכן הוא
ה„ישר"? ויחד עם־זה גם עבדות־עולם של
עבדי־עולם, של כושיים נרצעים ונכנעים,
אשר לא יחליפו עורם וזה דרכם מאז. סמויה
עינם של בני־אדם אלה וטח לבם מהבין
את האמת הפשוטה והידועה, כי יהודי
אף לאחר ה„שמד" יהודי יֵחשב; וכיון שכך,
שוב אין לו תקנה...

אכן „בעלי־הנפש" המעטים, אלה המשחררים,
כביכול, ברוחם, הם לא ישימו לב לכמו אלה,
והרי הם באים ואומרים: „אף־על־פי שהיה
וכו', ב כ ל־ז א ת היה וכו'". ואם אינם
אומרים בהדיא — הנה למֵדים אנו מפֹרש מן
הסתום. לא בכדי קֹבץ דנן מלא תעודות
של — הנהגה טובה. פלדמן היה אדם ישר
בתכלית, סופר הגון בעמיו, שונא בצע
ושונא גרמנים. פלדמן היה רב ימי־חייו
איש ידוע־מחסור, בשעה שאחרים, שאינם
מגיעים לקרסליו (צריך להוסיף: גוים מִלֵדה),
עלו והצליחו; אבל הוא וִתר על „משמני־
הארץ", הסתפק במועט, ובסבלנות מיֻחדה של
אציל־הרוח נשא את מכאובו, וכו' וכו'.
והעקר: נוצרי טוב היה פלדמן, כליל כל
המדות התרומיות ואף בן נאמן מאין כמוהו
לארץ־המולדת, אף־על־פי שיצא ממעי „גזע
זר" (א. חולוניבסקי, דף 59). ובכן — יכּתב
הדבר לדור אחרון: אף־על־פי — בכל־זאת!
בן „גזע זר" — ואדם הגון!

ואף אחדים מגדולי היוצרים נתנו ידם
למאכף. הנה מה שכותב, למשל, סטניסלב
פ ש ב י ש ב ס ק י בצורת מכתב לאלמנת המנוח:

„על ישו הנוצרי הֶעמיק מי־שהוא להגיד,
כמדמה שהיה זה וַיִנינגר, כי שומה היתה
על ישו להיות עברי על־פי מוצאו, שאלמלא
כך, לא היה נעשה אלהים. ההתגברות הפנימית
על היהדות היתה מלחמה כל־כך קשה וענקית,
עד שהיה בכֹחה לרומם את ישו עד לגֹבה
זה של אלהוּת.

והנה במובן אחר אפשר להשתמש ברעיון
זה גם בנדון שלנו.

הדבר, אשר עמד לפלדמן למוקש כל
ימיו והפריע בעדו כי יפארוהו בתור אחד
מעובדי התרבות הכי־חשובים „שלנו" — היה
מוצאו היהודי (סוף־סוף נאמרה גם האמת!).

ההמון הנתעב וקצר־הראות אין בכחו
להשיג, בכמה מלחמות נוראות עלה לו
לוילהלם נ. ע. להקים את בנין־התפארה של
פולניותו על חרבות יהודותו: ראיה מדהימה לאהבת
פולניה שלו הצנועה לאין קץ והמלאה מסירות
(שוב „ראיה"! פטור בלא „ראיות" אי־אפשר...).

ומנקֻדת־השקפה זו נראה לי, כי היה
פלדמן המנוח פולני ביתר שאֵת ממיליוני
האנשים, אשר במקרה נולדו פולנים".

עד כאן. המֻשגים „יהודי" ו„יהדות" אינם
כאן מֻשגים של כבוד בכל־אֹפן. ההבדל הוא
רק בזה, שהסילוגיסמוס של „אף־על־פי שהיה
יהודי, בכל־זאת וכו'" נתחדד כאן במקצת
וקבל צורה מיפה פַרדוכסלית: „דוקא משום
שהיה יהודי, לכן וכו'". אולם בעקר הדבר
גם לפשבישבסקי וגם, להבדיל כמה הבדלות,
לאדון חולוניבסקי לשון אחת בכגון אלה,
לשון אחת ודברים אחדים. —

והנה גם ז'רומסקי. מה בפיו?
זכרונות על ויספינסקי, הכתובים כיד הלשון
הטובה על מחברם. ועל פלדמן עצמו ידבר רק
ביחס אל ויספינסקי, וכאלו רק במקרה ובאקראי...

סוֹנֶטה נחמדה, שמנוחת־ערבים תלין בה
וגם חכמת־לב עליונה, הקדיש לזכר המנוח
הלירקן הפולני הגדול ליאופולד ס ט ף, אלא
שאין ענינה לפלדמן. תחת זה הנה הביא
משורר אחר, הוא יַן ק ס פ ר ו ב י ץ' בכבודו
ובעצמו, סונֶטה גם הוא, וזו היא דוקא
„יהודית", אלא שאינה נחמדה מכֹּל וכֹל.
כרעל־פתנים תבוא בלב הקורא אותה. „זר
לא יבין" פתח פיו לדבר בענינים לא־לו—
ויצא הרעל הזה...

מודה המשורר ומתודה, כי לפנים,

לסוף המאה שעברה, שמכאן ואילך מַתחלת התסיסה, הנמשכת עד ימֵינו) — מִספר זה אינו אלא דבר שבקוֹקֶטיוּת סתם ואינו אלא חקוי רציונליסטי וּשקוּף־הכַּוָנה למִספָּרים וחשבונות מסתוריים.

אבל אם לקוי הוא הספר מצד המסתורין והח"ן האמתי — הנה מחזיק־ברכה הוא מצד הכֹחות הגדולים שהֻשקעו בו ומצד אותו הרתמוס החגיגי המפכה מתוכו, ויש בו כשהוא לעצמו מחגיגיותם נוראת־ההוד של ימֵינו הקודרים וכמהֵי־התשועה.

הנסיון הוא, כאמור, חלקי ואמצעי. עצם רציון ההקבלה בין ימינו אנו וימי־הבינים דחוק הוא. מצד אחר הנה יש רואים דוקא בימי־הבינים את הוד פריחתה של החברתיות והאנושיות הטהורה, ובהתחלת ימי הרֶנֶסנס יִראו את ראשית ההתפרקות וההתפוררות, ראשית שלטון החֹמר על הרוח. אבל ערכו של הספר הוא ביחוד בכח־ההפראה שבו, בזה שהוא מעורר ודוחף, בזה שהוא מתאמץ לחשף באמצעים אמנותיים את שֹרש נ ש מ ת־המעשיר

II

מִזְכֶּרֶת־קָלוֹן

איש יהודי היה, והאיש התכַּחש, כרבים לפניו ובדורותיו, לבית־אבות ולגזע־אבות, וילך לעבוד אלהים אחרים. בדחילו ורחימו עבד, ברתת ובזיע, באמת ובאמונה, ויהי אדוק בפולַניותו יותר מן הפולנים, כנהוג, ויהי חולם חלום־פולניה ובונה בנין ספרותה—מִבִּפנים, ולוחם מלחמוֹתיה הפוליטיות—מִלפני חוץ.

היה יהודי — ו ה א ח! איננו עוד...

ולא הועילה אף העובדה החשובה וה„משמחת", כי „קִדש" עצמו לקראת מותו, למען מצא כפורים לחרפתו, חרפת יהודי בין פולנים. אמנם כן, לא הועילה. יהודי הוא — ויהי ליהודי. לא זכרו את האיש המסכן הזה, אשר היה אחד מאלה שהקימו את הבקֹרת הספרותית בפולניה משפלותה, ורק איזה קֹבץ, שכל עִקרו אינו אלא „תעודה אנושית" מֻבהקה של קֹצר־ראות וחֹסר־הבנה, הֻקדש להערכת פָּעלו, ולא העם, חלילה, ואף לא יחידי־סגֻלה שבעם הם מוציאיו של הספר, אלא — כך אנו קוראים בהקדמתו של הפרופיסור—בּוֹדוּאַין די־קוּרטֶני — „את כל כֹבד ההוצאה לקחה על עצמה אלמנת המנוח, אשר רק ביגיעה יתֵרה יש בידה להוציא את הסכומים הגדולים, הנחוצים לשם זה".

ספר מַשרה אבלות באמת הוא „ספר הזכרון לוִילהֶלם פֶלדמַן"*, אבלות על מות הרגש האנושי הטהור בטובים שבגוים.

אדם מסר נפשו, ושכר־פעֻלתו — כלִמה. חרפות וכלִמה בעודנו בחיים וכלִמת־מִשנֶה לאחר המות. זֵר קוצים — והקוצים תחובים באַלִיַת השבחים הנאמרים על קברו. יגַדלוהו „ידידים" וירוממוהו „מַעריצים" — ונוחה השנאה המגֻלה משנאה זו המסֻתרת, שפַרצופה מתנַוֵל יתר נִוול לכשתתקשט בעֲדיי־האהבה...

הנה עומד לפניכם בר־נש טוב ומכֻבד ונכבדות בפיו על הגדולות והנפלאות, אשר עשה ה ו א, בעל הזכרונות, כביכול, על המאמרים שכתב ועל הדעות שחִוה באותם מאמרים, ואגב־אורחא יִגע בקצה העט גם בפעֻלותיו של המנוח, אשר היה לו לעֵזר בהדפסתם. ומשמע שמכאן, מזה שהמנוח היה „עורך להועיל" והדפיס אותם מאמרים חשובים, מוכח בהדיא, כי „וילהלם פלדמן היה עוסק באמונה בצרכי העם הפולני והעם יזכיר שמו בתודה" (בּוֹלֶסלב לִ י מַ נ ו ב ס ק י).

ומר קָרול הוּבֶּרט ר ו ס ט ב ו ר ו ב ס ק י כותב־הדרָמות זוכר גם־הוא לטובה את פלדמן. התדעו משום מה? משום שפלדמן בתור מבַקר עודד את כשרונו הדרַמטורגי של מר... רוֹסטבוֹרובסקי! ובכן: שוב אותו קנה־המדה הנחמד של התועלת. הבו גֹדל: פלדמן הציל את ה„קריֶרה" שלי. ועל פלדמן גופו לא תשמעו אף מלה. האדון רוסטבורובסקי יסַפר רק על עצמו וכבודו, יספר בהרחבת־דעת והרחבת־לשון, ואפשר לכַנות את המאמר שלו בשם: „כיצד הייתי סוף־סוף לאדם גדול".

ומובן, שלא יחסרו גם מאמרים חוצבי־אש של „בני־ברית" פולניים, שנפשם ממה מתפכת על גדותיה ולשונם המליצית אתם ובפיהם אך שבח והודיה, אלא זו עקה,

---

* Pamięci Wilhelma Feldmana. Kraków, 1922.

רתום למחרשה, יותר מדי יש בה מן האיכניות הספרותית ומן הלטוש האולימפי הנפרז, המהלך צנה. זהו הרשם הראשון — ואינו כך על צד־האמת. אדרבה ואדרבה. כאן הכל חי, הכל פה חטיבה אחת, לא ב ל י ל ה, כי־אם מ ז י ג ה, ו„הגבורים", אף כי נאה להם יותר השם ס מ ל י ם מאשר השם ג ב ו ר י ם, עוברים על־פנינו בערבוביה רבת־תכונה, כערבובית העוברים והשבים ברחובה של עיר.

מתחור עם המשך הקריאה, כי אמנם כן צריך להיות. זהו הסגנון ואלה הם האמצעים האמנותיים. סגנון כבד ענין ומאויים של סוף־תקופה, הנעוץ בתחלתה של תקופה חדשה. סגנון ריאלי־מסתורי, טמיר ולכאורה גם בהיר, שוטף ועומד בבת־אחת, הומה המיה בלואה שאינה חדלה, כהמיתם העצורה של ווי־טלגרף. הרתמוס, המנסר והחרישי כאחד, של ההויה עצמה. מעוף באין תנועה, דינמיקה קרושה של בתי־תפלה גוטיים. עמקות מרפרפת ורפרוף יורד־תהומות.

וסגנון זה משום מה? משום שרצונו של ברנט לרמז לנו בספרו על תקופתנו א נ ו. ותקופה זו שלנו — בלשון רווחת בשוק־הספרות לא יסכון לדבר עליה ואף לא לרמז.

אמרתי: ר צ ו נ ו של ברנט, כי סוף־סוף אין זה אלא נסיון שהצליח בכמה מובנים, ועדין רחוק הדבר מהיות „המלה האחרונה". אבל גם רצון זה בלבד, מאחר שנטפל אליו כח אמנותי בלתי־מצוי כזה של ברנט, ברוך יהיה לנו. אף לשון־רמזים נקבל — ובלבד שנמצא על־ידי־כך פתרון־מה לחלום חיינו.

„ספור ע ל ימי־הבינים" — כך קורא ברנט לרומן, או, יותר נכון — לסימפוניה במלים שלו. ו„על" זה יש בו משום תכנית. לא ימי־הבינים כשהם לעצמם, אלא ימי־הבינים בתור סמל, בתור דבר שבהכללה. ואף לא ימי־הבינים מ מ ש, אלא סוף לילם של ימי־הבינים ודמות השחר העולה של הרנסנס: דמדומי חיים חדשים ובלתי־ידועים. צללי־אדם, צללי־עולמות. נתרופפו עמודי ה„בינתים" ההיסטורי; והחדש, התובע גדלה לעצמו ורוצה, אם לדבר בלשון ניטשה, בנצח, טרם נגלה במלואו, אלא חי הוא ומפעפע בלבבות ובאישוני־העין. הנה תועה לו בין בעלי־הבתים כבדי־התנועה ומשעבדי־ההרגל של העיר בת־ימי־הבינים חבר אנשים עני ונד, הלא הם אמני ימי־הבינים, המחוללים ומספרי־הספורים והמשוררים אבות האמנות הנוכחית וראשוני־מבשריה. ארחי־פרחי אלה, שאינם כפותים לשום חק מחקי החברה, אנשים אלה „שלא מן הישוב", המתנכרים לכל קים וקבוע ונעדרים כל מסרת מישרת מעגלי אדם, הם המכניסים, כמעט שלא במתכון, את התסיסה כבירת־האון וסתומת־המאויים לחלל עולמם של קהי־המציאות. הם השאור שבעסה והם הרצים המבשרים. שליחים הם, שליחי־תקופה סתומים לעצמם ולאחרים. כצללים חטאים, קורצי־עין ומנחשי־עתידות, יבואו, וכצללים מחיכים ימוגו עם גמר־שליחותם.

איש שכזה הוא, למשל, המשורר שבחבורה, רבם חכם־הרזים של צוענים אלה. כאן נתן לנו טפוסו הנצחי של האמן. „אכן חליינו הוא נשא ומכאובינו סבלם". מנגע בא זה לעולם ומנגע ילך. שבע חלומות לא־יפתרו ונדודי־רוח מגונים ושאיפות מאליפות ומאויי־חולם אל מה שישנו ואל מה שאיננו. הוא האמן, הוא הסובל, הוא המבשר. חידה הוא — ובו אולי נעוץ בלא־יודעים פתרון החידה. יראה ולא ידע מה, פליאה לו ותמיהה לו — ויש בו משום העתיד. אין בו כלום מן המגמר, חלקי הוא וצמא שלמות, מאמין ולא מאמין, שומע לקולות־אלהים ולא שומע: הוא הצנור, דרכו יעברו קולות עולם זה אל עולם לא־זה... ועברו עליו חייו כבחלום לא יבינו, ובמותו נשמתו צריכה תקון, כי את נפשו לא הציל, לא הכיר א י ך להציל...

זאת תוגת האמן וגם תעודת האמן, ומסתוריות זו שבאמנות, תפקידה זה של מבשרת ומרמזת נצחית — עלה בידי ברנט לתת לנו באפן מצלח.

העקר: אין כאן פועל אחד וגם לא פועלים אחדים. כאן הכל פועל. בזה אחר זה יעביר הספר מצבי־רוח של תקופה, המון מאויים מטשטשים וכמהי־פרצוף, געגועי־שחרור של הבשר והרוח, פחד שבאמונה ותזונות בעלי־חזון. אמנם אין כאן כלום מבהירות ודאיותו של החזון הישראלי, זה, שעם כל היותו כבד־פה ומכסה בצעיפי הכמוס, הוא מדבר בלשון ש ב י ד י ע ה גמורה, י ד י ע ה מחלטת שמעבר לחושים. לאו, יש להודות, כי כאן החזון מתבל בפרפראות של אמנות גרידא וב„שירים" של מיסטיקה קתולית. ואף המספר של שנת 1890 (המתבר מכון בזה

ונעשה תמול ותמול־שלשום. ויש להם לכאורה על מה שיסמכו. ואף מֵמרה שנונה משל פרידריך שילר („כל השואף לקום בשירה — עליו מקודם להכָּחד בחיים") שגורה על פיהם בנדון זה. אלא שזו עקה, כי דוקא שילר זה, בעל המֵמרה החביבה עליהם, היה מחברו של „ולנשטין", סמל גבור־זמנו של המשורר, נפוליון בונפרטי. וכשתעיין בדבר, תמצא, כי דוקא גדולי היוצרים היו מאז ומעולם בני־האדם ה„אקטואליים" ביותר, מתוך שלא עברו ולא יכלו לעבור בשתיקה על הנעשה בדורותיהם לעיניהם, כמעשה האפיגונים בעלי ההשגות המצמצמות על „נצחיות" ועל „אסתטיקה". הלורד בירון, שנהרג במלחמת־השחרור של יון, היה איש בן־דורו יותר מן העתונאים הכי־חרוצים שבימיו, ואותו האיש גטה, שנהרץ ונגמר אצל חכמי־הבקרת שבכל העולם, כי היה קר כשיש ואוביקטיבי כאלי־האולימפ, לא בוש מכתוב לנו את... „הרמן ודורותיאה", אפוס זה, שנשתמר בו, למרות כל אותה „קרירות־השיש" הידועה ולמרות כל אותה ה„אוביקטיביות" הידועה, מרוחה ומריחה של תקופת המהפכה הצרפתית.

מלבד האפיגונים הקופאים על שמריהם יש גם מתי־מספר מרואי־ההוה וחשי־עתידות, והם לא יסתפקו מכל וכל בקב־החרובין של „נצחיות" מספקת, שאינה אלא מות והעדר כל יצירה. בדרכים ואמצעים שונים יחתרו היחידים הערים האלה להביא לידי בטוי אמנותי את הפרת־ההוה שלהם ובצורות שונות ילבישו את נסיונותיהם אלה להגשמת רוחו של הדור. אחד מן המעטים האלה, המעטים בכלל ובספרות הפולנית של עכשו ביחוד, הוא ואצלב ברנט, מחבר „האבנים החיות"*.

יצירה זו, המפלאה ועתירת־הגונים, תופסת בברק צורתה, בקסם סגנונה וברוח־ההסתכלות השפוכה עליה את המקום הכי־חשוב בספרות־הפרוזה הפולנית של הזמן האחרון. קורא אתה בספר זה של אמן־השפה ואמן־ההסתכלות — ומתברר לך, כי בספר זה, המוזר לכאורה ונקשה־הסגנון, המלא הד פעמיהם כבדי־המשקל של אנשי ימי־הבינים וכלו כעין מרתף טמיר וקודר של טמוני־רגשות ועמעומי־הכרה, — כי מתלבטת בספר זה נשמת תקופתו הֵתרה אחרי סגנון חדש ומחפשת אחרי לבוש שלא היה לעולמים.

אמנם גם כאן יש פגימות ויש לקויים. אבל על כל פשעים תכסה הנעימה הכללית, הרתמוס של הספר, המוסיקה שבו. זמרת־הנשמה היא העקר, יסוד מוסד ודרישה ראשונה, שאין לזוז ממנה, ואידך — ספרות הוא ותו לא. ודרישה זו — ברנט מספק אותה כיד האמנות הטובה עליו. קול מנגינה בלתי־פוסקת מלוה את דברי הספר מהחל ועד כלה — ועל הקורא רק לחדול רגע מקרֹא, להטות אזן ו ל ש מ ו ע...

למה שקוראים „פבולה" אין כאן, בספר הזה שלפנינו, אף זכר כל־שהוא. כל עקרה של יצירה זו אינו אלא העדר גמור ומחלט של פבולה ושל „תֹכן" במובנו המצמצם ושל „השתלשלות המאורעות", וכו' וכו'. הלוגיקה של המעשים, — משג זה החביב מאז על מבקרים מסוג ידוע, כונתי לאלה שדעתם לא צ ל ו ל ה, אלא י ב ש ה עליהם, ותחת מסוה הנהיה אל ה„קלסיות", כביכול, הם מסתירים את נהיתם, האנטי־אמנותית בהחלט, אל הפשטנות (ל א הפשטות!), — לוגיקה זו לא רק שהיא לקויה כאן, אלא שאין זכרה בא פה וכאלו איננה במציאות כלל. ומאידך גיסא תחסר כאן לגמרי אף אותה „התפשטות־הגשמיות" של מה־בכך וגם אותם סלסולי מליצות נפתלות ושטופות־זעה, הנראות כרבות־הכונה ואינן כך, אלא קמים ונצבים לעינינו סמלי־אמנות נוקשים ומסימים ומתבלטים שרטוטי־רמז מדיקים — אמנם כן, מדיקים, כי גם הרמיזה יש לה הדיוק שלה, או, אם לדבר בלשונם של חובבי־השכל, הלוגיקה שלה.

אמנם הרשם הראשון, שהיצירה מטביעה בלב הקורא, הוא דוקא ההפך ממה שמתחור לו אחר־כך. דומה עליו בהשקפה ראשונה, כי לפניו כאן ספרות, ספרות גרידא, אף כי מן המֻבחר. הנה עומד איש סופר ועמל וטורח וקודד וחוצב בסלעי־לשון כבדים. רק הלמות הפטיש תשמע. דומה לכאורה, כי לשון זו, המסרבלת בארחאיסמים מכל המינים והמתנהלת בכבדותו של צמד שורים

---

* Wacław Berent. Żywe Kamienie, Warszawa, 1922.

בבנין רוחו של המשורר במשך התקופה האחרונה. אחרי צוחות הנשחטים והנהרגים, הנענים והסובלים שבשלש היצירות הדרמטיות קשה לה לאזן לשמוע את דברי הזמר על „האהבה הכפרית". ועוד יותר מוזר לשמוע את החתימה של התודות פרוספירו באמרו: „שתי עינים מאירות לי מתוך האד". להמתקת המחשבות על קרב ימי הזקנה על־ידי נחם כזה עוד אפשר להסכים, אבל להעתיק את מוסר־הכליות בשל קרבן־דמים על־ידי „צלילי כיכב־האהבה" — מה־מוזר המעשה! רק אצל א מ ן אפשרי הוא. איש־המוסר לא היה נרגע כה מהר.

ובזה נבדל הויפטמן מבעל־דבביה בשעת המלחמה, מרומן רולן. אותו גדול־הדור מצרפת הנהו קדם כל־דבר נשיא אנשים, בה בשעה שהסופר האשכנזי המהלל הוא בעקרו ראש לאמנים.

ומשום זה אין להתפלא כלל על התוצאות המוסריות הקלות של חשבון נפשו בשבילו. הוא ל א הוציא באמת ובתמים את היוצא מדבריו.

ומי שיחפוץ באמת ללמוד מה־שהוא מן „המשיח הלבן" ומן ה„אינדיפודי", צריך יהיה ללוות את הויפטמן רק ע ד השורות האחרונות. מכאן ואילך יעשה לו הקורא חשבון לעצמו.

ברגשי כבוד וחבה ירכין ראשו לפני היוצר הזקן, שהפליא לקסום קסמיו אף ביום־דיננו. אחוז השתוממות ומלא תודות יעמוד לפני האמן הגדול, שהעניק לו במשך כמה עשרות שנים מאוצר חזיונותיו ומראותיו. אולם יחד עם־זה לא יוכל סלוח להויפטמן את כשלונו בשעת המעד הכללי, בשעה שכה נחוץ היה לו הסעד הרוחני של אנשי המעלה.

וכשאנו באים עתה לשוות לנגד עיני־רוחנו את ה„עבודה" הנהדרה של כהן גדול זה במשך כל חיי יצירתו — לא נוכל שכוח את חטאו שבערב שנות כפוריו.

כי הכהנה אינה רק כבוד. היא גם אינה רק מתנת אל. היא — אחריות, חובה, סבל, עון.

ארבע יצירות יפות נתן הויפטמן לעמו בשנות העצה. אבל עצתו לבני עמו לא היתה יפה. בודדיים יפים התודה לפני עצמו ולפניגו, אולם תפלתו אינה זכה. כאמן־יוצר — מטרתו הולמתו; אך בתור אדם — עון כהנתו ישא. ד. א. פרידמאן.

מן הספרות הפולנית

I

„האבנים החיות"

בשוק השוקק של הפרוזה הפולנית דהאידנא נצבים כמה וכמה מרוכלי־הספרות המֻמחים ושאינם־מֻמחים ומכריזים בקול על סחורות חדשות שבידם. כל אחד מרצה מצותיו, זה מושך לכאן וזה לכאן. כל אחד לשיטתו אזיל. זרמים על זרמים, ואף ה„זרם" האנטישמי במשמע (הנה, למשל, יוזף ויסנהוף, רומניסטן ידוע, שהוציא זה מקרוב רומן או לי מלא וגדוש בדברי־הבאי אנט־שמיים; הנה גם וצלב סירושבסקי, שכתב, גם־כן זה מקרוב, דרמה אנטישמית גאלתה בשם ה„בולשביקים", וכו' וכו'). ואף כאן, כמו בשירה, אותו ערבוב־התחומים והמבוכה, אותו חסר הפרצוף, המסים פחות או יותר, שהיה לה לפרוזה הפולנית בימים שלפני השחרור המדיני. אנרחיה־של־זדון ספרותית, המזכירה במקצת את זו שבאשכנז של עכשו. כל אחד אדון לעצמו ובונה בימה לעצמו, ובני־אדם תאבי־חדשות סרים לשמוע את קול־השופר שלו ולראות את הלפידים שלו. אם ילך אדם וידין על־פי ספרות זו, המקרית על־הרב, יצא לו, כי אין פ נ י ם לדור. והלא שקר הדבר. והלא החיים אומרים אחרת, ש ו א ג י ם אחרת. הלא פנים לדור, פני זועה ויפעה כאחת, יותר מלכל הדורות שקדמו לו. בזע אל־עליון פורפירה שלו, וכאלו קצה נפשו בלבושים הישנים, והנה ערב־ביה ואנדרולמוסיה, ובכל־זאת גם משטר וסדר לתהפוכות ויש רחמים ותפארת בדין. עולמות נחרבים, אבל גם מתהוים. עולמות מתהוים וספירות מתחדשות. ובכל־זאת...

ובכל־זאת רבים הם בכל הספריות אנשי־המלאכה, שאין להם בעולמם אלא העלאת־הגרה הנצחית ולטושן המיתר של צורות, אשר חדלו מתת מתקן וסר כחן מהשפיע על רגשות בני־הדור. אותם בעלי־מלאכה הגונים נשמרים מאד לנפשותיהם מפני ה„אקטואליות", ונמנעים מתת בטוי לחבלי־התקופה באמתלה זרה ונלעגה, שאין להגשים באמנות אלא את זה שעבר זמנו, זה שהפך

וכמעט קשה להאמין, שאותה היד שכתבה עוד לפני זמן קצר ברעדה ובפתוס של צער את „המשיח הלבן" ואת „אינדיפודי", כתבה בשלות־אשר כה רבה את „שירת האהבה הכפרית". ברחבות מתונה כזו, שכל פרט קטן שבחיים חשוב אצלה כעולם ומלאו, ישתעשע לפעמים הילד או יתעסק בזכרונותיו הטָּבִ שכבר עבר את מפתן הגבורות. הויפטמן יצא זה־כבר מגיל השעשועים ועוד לא הגיע לשנות השקט הגמור, בכל־זאת ישנם שני היסודות האלה ביצירתו של אחר חשבון הנפש. היגון המתוק של האהבה הראשונה גסוך על „אנה", ולב כל צעיר וצעירה יהמה ללוץ הולטמן ולאנה וַינגדלַנד. מאורע בחיי האחד, מַחץ הגורל בחיי השניה — מה הפליא הויפטמן לתאר את שניהם!

אכן זה שמה של היצירה: אַנה. כי את לוץ יַראה המשורר, אך אַנה היא הנראית. מאליה תֵּרָאה. בשתיקתה תדבר. בתנועות גופה תשיר.

וסוף־סוף מה שקרה לה, לעלמה יפה ומכשילה זו, אינו כלל וכלל „אידיליה".

אבל נפשו של המשורר יודעת עתה רק אידיליות. רק באֵלָה תחפוץ. היארך מצב זה או יעבור מהר? מי יודע? דיה לנו בשעה זו ההכרה, כי „אינדיפודי" נגמר ב„אנה". את הקשר ביניהם, את המהותי ואת הזמני, אי־אפשר למצא. אולי הוא זה של „באין מוצא"? מהרי־הגעש שבארץ ה„אצטֶקים" נסע רוחו של הויפטמן לכפר מולדתו השאנן. שם הוגנת לו מעצבו.

* *
*

„מַדּוּעַ כֹּה רַבָּה הַטָּעוּת בָּעוֹלָם? אֵיפֹה אֵינֶנָּה?" —

כה ישאל מונטיזומו היקר ב„משיח הלבן". בשאלה זו יחפוץ גם פרוספירו לצאת מסבך ספקותיו והרהוריו הקשים. כי פרוספירו הוא מונטיזומו במהדורה חדשה. גם הוא היה ל„עמו" כעין משיח בן־יוסף. גם לעצמו היה כבן־כוזיבא.

חזון־יצירה אחד במהדורות שונות אצל האמן האחד.

כי אחת היא חברת השודדים „הלבָנים" הסובבים את אורמַן ב„אינדיפודי" ואת קורטֶץ ב„משיח הלבן". בני משפחה אחת הם הכהנים הדורשים גם פה גם שם את קרבן האדם, לַשֶּׁמשׁ יפלל מונטיזומו, לשמש ישיר את המנוגו גם פרוספירו. ובאותה שעה תרעד הארץ גם פה גם שם, ולבות האנשים ירעדו, וכרוז יעבור בעולם:

הנה המשיח בא! הנה ימות המשיח הגיעו!

ואכן: בשני השירים הדרַמטיים האלה של הויפטמן מְרגש רעד הצפיה של האנוש לקראת גאֻלתו.

גם מונטיזומו ב„משיח הלבן" היה כפרוספירו שב„אינדיפודי" חולם, יוצר, קוסם. גם הוא היה מלך־משורר ומשורר־מלך. על־כן הלא יתאונן כה מרה:

„לָמָּה אָשׁוּב פַּעַם בְּפַעַם
מִן הַמְּעָרָה שֶׁל תּוֹךְ תּוֹכִי
אֶל הָאוֹר הַכּוֹזֵב הַחִיצוֹנִי?"

בדמיונו העז, בְּרוּח משירתו ובטֹהַר לבו ברא מונטיזומו לעצמו עולמות חדשים וזרק „זרע כוכבים אל החלל, כזרוק גרעינו הזורע"; אך — גם הוא שתה את כוס התרעלה של החיים עד־תֻמה. במקום הגואל הלבן לכל עמו ולכל העולם בא אליו הגואל השחור, האָים, הוא הקוצר הגדול.

כה ממלאות המחשבות הנוגות על העיפות, על המות ועל היאוש השולטות ב„משיח הלבן" וב„אינדיפודי" אשה את רעותה. ביניהן נשמעת „בַּלֶּדת החֹרף" כצעקת האיש הצועק משנתו בְּלֵיל חֲלום־בלהות.

חֲילים שבים מן המלחמה, שיורי גיסות זרים, שַׁחז סכינים, שחיטת זקנים, המתת ילדים, חלול יולדה, שגעון, בן נוקם — איזה אסף של מראות־אימה יִגָּלֶה לעיני הויפטמן בְּחזון של אחרי המלחמה. אמת כי לַמציאות עצמה יש דמיון יותר עז ונורא אף מאשר להויפטמן, אולם עד־כמה שאפשר בכלל להראות שפיכות דמים בדבר אמנות שעל הבימה עלה בידו של הויפטמן לתת ב„בַּלֶּדת החֹרף" שלו תמונות מחרידות ויפות אחדות שאין לשכחן.

הדם הקולח מן הקרבנות של „בַּלֶּדת החֹרף" מתערב בדם־הנפש של פרוספירו, אורמַן ומונטיזומו ב„משיח הלבן" וב„אינדיפודי", ושניהם יזרקו קוי־אור אֲדֻמים על משקוף־הזקנה, שמתחתו עובר עתה הויפטמַן.

משום זה תֵּרָאה „אַנה" בה יוצאת־דפן

היא בקדֻשת הצער הפרטי של הויפטמן והכאב הכללי של דורו.

כה נראה את אֲמַרוּ שב„אינדיפודי" ואת קָלִיבַּן שב„סער" והנם שני אחים. אחים לפראות, לבערות ולשנאת היצירה. אנשים אחים הם גם המלחים השכורים של שקספיר ומחפשי־הזהב של הויפטמן. נגד זה מה רב ואָים הוא המרחק בין מירַנדה המזהירה כקרן אור ב„סער" ובין פירה המחרידה באכזריותה לאביה ב„אינדיפודי". גם אהבת מירנדה ופרדינגד מה־שונה מאהבת פירה לאורמַן! שם — טל בֹקר, אור שמש, ריח אביב; פה— סער החושים, כֹּבד אֲדים, קללת אלהים.

על־דבר עיפות ושאיפה לזרוק הלאה את שלטון הקסמים והיצירה ידברו גם פרוספירו של שקספיר וגם זה של הויפטמן — אך מה־שונה היא אחרית דרכם של שני היוצרים־הקוסמים.

בתחלה יפרד האחד מעל „שרי הגבעות, שליחי הנחלים ושעירי הבקעות" ומכל עולם הרוחות שיצר („הסער") כמו שנפרד השני מקסמיו („אינדיפודי") — הצד השוה שבשניהם, כי שני אמנים גדולים, שבראו עולמות־חזון רבים — אף כי שונים הם בערכם — עמדו פתאם על סף זקנתם כדי לעשות את חשבון נפשם, עמדו ו ב ע ט ו באמנותם.

אולם בה בשעה שהגאון האנגלי גומר את חשבון חייו בתפלה זכה של לב נדכא, בתפלת עני כי יעטוף— גומר הסופר האשכנזי את חזונו באהבה מינית. הויפטמן מבקש את „האפס למתנה" מידי תֵאורה „הכֹּהנת הטהורה" — שקספיר יבקש רק רחמי שמים על עצמו.

„אֵין לִי רוּחוֹת עוֹמְדִים לִפְקֻדָּתִי,
רַק הַיֵּאוּשׁ עוֹד יְלַוֶּה סוֹף יָמַיִן;
אִם לֹא תָבוֹא עֶזְרָה לִי בִּתְפִלָּה
הָעוֹלָה וּבוֹקְעָה עַד לִשְׁחָקִים
וּמוֹרִידָה אֶת הַחֶסֶד עַל־כָּרְחוֹ
וּמְתַקֶּנֶת אֶת־כָּל־מְעֻוָּת".

אחרי ודוי נוגה זה עולה שקספיר על סוסו, שב למולדתו הנדחת, לסטרפורד העירה, ושותק. הויפטמן רק ידַבר על השתיקה. אחרי „אינדיפודי" יבוא וישיר את שיר־האהבה היותר יפה והיותר שוקט שבכל הספרות האשכנזית של השנים האחרונות. כאלו לא קרה לו דבר, כאלו לא התענה כלל ולא ראה שום מראות בעותים יכתוב הויפטמן את האידיליה הנפלאה שלו, את „אַ נ ה".

* * *

מי שיבוא ויקרא את „א נ ה", יאמר מיד: רק משורר מאשר יכול לשיר כך. ועוד יאמר: רק משורר אנכיי, שאין לו דבר עם הכלל, יכול לכתוב אידיליה פרטית כה נפלאה. מצדה האמנותי „אנה" היא בלי ספק האידיליה היותר יפה והיותר שלמה שנכתבה מימות „הרמן ודורותיאה" של גֶטה. אך צא וראה מה בין גאון עולם ובין סופר הדור. גם ב„הרמן ודורותיאה" רואים אנו את שני האוהבים כמרכז העולם, גם שם שטף־החיים הנהו שוקט ואף התוגה שלֵוה ונעימה. אך במרחבים תראה יחד עם־זה את מרחקי האֹפק של השמים, תרגיש את הלמות לבו של העולם, את צעדי הענק של גורל האדם. ב„הֶרמן ודורותיאה" נשמע את הֵדי התקופה רבת השנויים והסִּבּוכים, את רעמי העננים הזרים באותן שעות האביב הנפלא שבלב שני האנשים. לכאורה יאיר אור עיניו של גֶטה רק לשני בעלי־חיים ולסביבתם הקטנה, אבל באמת יֵרָאו לנו באור חדש כל החיים כֻּלם מקצה הארץ האחד עד קצה השני. יד ענקית תגע בנו.

לא כן הויפטמן. יצירה יפה הוא נותן. יצירה יפה, שאין אולי בשעה זו דוגמתה ליֹפי — אבל תו לא. אידיליה זו יכולה היתה להכתב מאה שנה לפני המלחמה האימה. היא תהיה חיה ויפה גם מאה שנה אחריה. חִנה וטעמה יעמדו בה ודאי זמן רב. אולם את דפיקות הלב של הדור והדורות אי־אפשר יהיה לשמוע בה. אין בה שמָרים, רק יין היא. אמת כי היא תשַׂמח תמיד לב אנוש, ו„אַנה" שלו עצמה תהיה תמיד אהובה. אולם — ביחס להויפטמן קשה לשמוע אותו שר את „שיר השירים" אחרי שקרא זה עתה את „איוב" ו„אֵיכה" והתוַדה „על חֵטא" שחטא.

עשרים וארבעה השירים של „אנה" כשהם לעצמם הִנָּם פלא יצירתי: פריחת כ"ד שושנים נחמדים בערב החֹרף. מעידים הם על רעננותו של העומד להיות „זקן" במשך החדשים הקרובים.

הויפטמן טַן־דוּ עם נפשו הערֻמה והפצועה ויתודה כה:

„אִם מֶלֶךְ הָיִיתִי לְפָנִים — הַיּוֹם אֵינֶנִּי מֶלֶךְ עוֹד,
וְאִם שׁוֹפֵט הָיִיתִי קֹדֶם — הַיּוֹם אֵין בְּקִרְבִּי
אַף רַעְיוֹן אֶחָד, שֶׁיָּדִין אֶת מִשְׁנֵהוּ.
וְאִם יָשַׁבְתִּי עַל כִּסֵּא הָאוֹרְגִים שֶׁל רוּחִי
כְּאוֹרֵג רַב־חָכְמָה לֶאֱרֹג אֶת חוּטֵי הַחַיִּים
בְּיַד מְלֵאָה דָמִים — שׁוּב לֹא אֶאֱרֹג עוֹד.
— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — אֶת הָעוֹלָם בּוֹ חָיִיתִי
בָּרָאתִי. — — — — — — — — — — — —
תָּעִיד עַל אֵלֶּה אַדַּרְתִּי וּתְסַפֵּר,
אֵיךְ הָכֵן עָמַדְתִּי בְּאֶמְצַע הַכֹּל,
הַכֹּל בּוֹ יָצַרְתִּי כָּל־רֶגַע חֲלָלִים וְעוֹלָמוֹת חֲדָשִׁים
בְּתִתִּי לְאֵין הַסּוֹף דְּמֻיּוֹת אֵין־קֵץ.
— — — — — — — — — — — — — — — —
אֵין בְּמִקְרֵי עוֹלָם זֶה שׁוּם דָּבָר
בּוֹ לֹא סָבַלְתִּי וּבוֹ לֹא הִתְעַנַּגְתִּי.
אֵינֶנִּי קוֹסֵם עוֹד. — — — — — — — —
אַךְ עוֹד יָרֵא אִירָא, פֶּן עוֹדֶנִּי אָדָם".

פרוספירו מבין, כי הוא עצמו צריך להיות הקרבן. כי רק דרך פתחי החרטה והדכווך נכנסים להיכל הסליחה. על־כן כה נהדרה ועצובה כאחת היא עליתו של פרוספירו על הסלעים וקערת הקבצנים בידו. אכן זהרו של שמש ע ו ל ה יאיר פניו, לבנו יהמה לו בשמענו את דבריו האחרונים:

אָמְנָם רַב־מָג הָיִיתִי, קוֹסֵם קְסָמִים,
אַךְ יָד אַחַת בִּלְתִּי־נִרְאֵית
אָרְגָה אֶת קְסָמַי יַחַד אִתִּי.
וְכַאֲשֶׁר הִרְבָּה לְאַכְּפָה אוֹתִי וּלְהָצֵר לִי
אָרְגֵי הַמִּתְרַבָּה וּדְמוּת צוּרוֹת עַד־אֵין־מִסְפָּר
סְבָבוּנִי, אוֹתִי, בּוֹרְאָן,
אָז חָנְקוּ אוֹתִי כְּשָׁפַי — — —
וְהֶעֱלוּ אוֹתִי, אֶת־הַיּוֹצֵר, אֶל הַגַּרְדּוֹם".

אז בא פרוספירו־הויפטמן לידי ההכרה האחרונה, המחַיבת, הגואלת והמכריעה. אחרי חזיונות הזועה שראה אצל העם הזר והרחוק וגם אחרי המוראות שעברו על ראש מולדתו בגלל קרבן־הבחורים בא הויפטמן סוף־סוף לידי הבנה, כי:

— „לא, לא! — אין פה כל מצוה, כי דם הוא דם, לחם הוא לחם, ורצח הוא רצח".

ובכן — ל א תרצח? בשום אפן, בשום מקום?

מה־צר שהויפטמן מתחמק מהמשכת רעיונו עד סופו. אמן הוא ויָרא דברים ברורים הנהו. פרוספירו המתודה והעומד כבר באמת לפני שער החמלה מחליט פתאם, כי כל „אלה הנקמות שכל היצורים עושים איש ברעהו" א י נ ן כ ל ל ט ע ו ת, יען כי כל יצור בעולם זה נולד וכלי־זינו עליו,

„כך הוא".

אך האמנם כך צריך להיות? האמנם כך יהיה לעולמים?

משתתק החוזה. האמן־המסתכל מדבר בעדו. במקום התשובה המוסרית יתן הויפטמן את פתרון החושים:

„צְלִילֵי הַסְּפִירוֹת יָרְדוּ עָלָיו מִכּוֹכַב הָאַהֲבָה".

* * *

מְענין הדבר:

בְּקרב ה„יום הששי" בחיי שקספיר ראה גם הוא בשעתו את פרוספירו הקוסם בחזונו „הסער". אך בה בשעה שספור המעשה על ההרצוג ממילַן שִמש אצל שקספיר בתור שְתִי לחשבון הנפש של פרטיותו — מתלבטות ומתחבטות ב„אינדיפודי" של הויפטמן שאלות צבוריות וכלליות רבות.

בספור המעשה עצמו על אחד מדוכסי איטליה שגֹרש מארצו ומכסא מלכותו וברח בספינה עם בתו הקטנה ונטרפה ספינתו בים ונצלו שניהם על אחד האיים בין פראי־אדם — בספור מעשה זה השתמשו רבים בשנויים שונים. הוא שִמש חֹמר לכמה יצירות של ה„קומדיה דיל ארטי", של המאספים ההישפניים „ראי האביר" ו„לילות החרף", של הסופר האשכנזי במאה השש־עשרה יעקב אַירֶר; אבל ההבדל וההקבלה בין יצירתו של הויפטמן ליצירתו של שקספיר מענינים ביחוד. אף כי, או אולי ד ו ק א מ ש ו ם ש„אינדיפודי" הוא בלי ספק כֻּלו מקורי ועצמי, והורתו ולדתו

פרוספירו־הויפטמן מסכים לעם הפראים, והקרבן העומד לעלות על המזבח הלא בנו הוא, אף כי האב אינו יודע זאת. היש לצון יותר אכזרי של הגורל? מה פלא כי פרוספירו עצוב? בתו של הכהן הגדול, זו הבת המאמינה והתמימה, צל נפשו של פרוספירו, קוראה לו: „כד מלא אש", אך הוא עונה לה: „לא, את טועה, תֵּיאוּרה. קראי לי: כד מלא אפר — — הביטי נא: הנני עָיֵף, עיף, עיף".

כי פרוספירו־הויפטמן מרגיש פתאם, שהוא כורע תחת סבל החיים, שאין לו כח לסבול יותר. כי בו ברגע, שנוכח בחֻלשת שלטונו הרוחני ובהסר אדנותו על עצמו ועל אחרים, נראה לו, ש כ ל כחותיו עזבוהו.

מה־יחפוץ היות עתה, ל כ ל־ה פ ח ו ת, אדם כאחד האנשים. אינו חפץ ואינו יכול כבר להיות לאלהי אמתו. כאֵל כבדוהו — והוא אין לאֵל ידיו להיות אף בן־אדם ולשמוע לַפקדה האנושית של נפשו, האוסרת את קרבן הדם. אוסרת בהחלט. אוסרת לנצח. בלי רכרוכיות, בלי ערמומיות: לא תרצח!

הויפטמן מנסה להצדיק קצת את פרוספירו ולגולל את האשמה על קָרבנו. בנו אורמַן, זה שיעלה לָעקדה, הוא בן סורר ומורה, גס־רוח, אכזר וחומס. חוץ מזה הן הביא אותו המקרה לעֲקדתו. ועל־פי הויפטמן לא ידע כלל פרוספירו מתחלה, כי בנו יעלה לקרבן.

הויפטמן מתאר את פרוספירו כאת „מלך ליר" מִסכן, שאין לו אפילו הנֹחם של קוֹרְדֶיליה. כי אף בתו פירה נגדו היא. אכן נוגה הוא דרך חייו של פרוספירו.

ובאמת, פרוספירו הנהו יותר מ„מלך ליר". הוא מעין „מלך דוד" שלנו, הַמֻּכרח להסכים להקרבת בנו ובכל־זאת אינו חָפץ במות אמת.

לאט לאט יגדל צערו של פרוספירו בחשבו על בנו. עם כל מדרגה ומדרגה של מעלות מחשבתו יתעלה ויתקדש צער ה א ב. אתו ימריא מעוף רוחנו. אור חדש על לבנו יאיר. עינינו תפקחנה פתאם לראות, וברֶגע של עלית הנשמה נחשב:

הלא זוהי אחיזת־עינים נפלאה! פרוספירו אינו כלל מי שהיה מלך במילַן ואורמן אינו כלל בנו הסורר. הן כֻלנו הננו אורמַנים. אורמנים סוררים, אורמנים רָעים, המתקוממים כנגד אביהם, היוצר הגדול, והחוטאים כנגד חטא מות. ה ו א המקריב אֶת בניו. אמנם כי ישלח „פרוספירו" את אגרתו האחרונה לבנו כדי להצילו ממות, כדי לגאלו מענויו, אבל, אויה לנו — מי קרא את אגרת המלך? מי הבין את הכתוב בה? הלא קצר היום. השעה דחוקה. אַיֵּהָ — האגרת?

— אבא! אבא! — יצעק אורמַן אצל הויפטמן. לא "Vater, Vater!„ באשכנזית, אלא בעבריתו בארמית. כך צעק ודאי יצחק מתחת מאכלתו, של אביו. כך יצעקו מתוך אֻלָם כאֵבם בני יצחק העקודים. כך תצעק בדורנו ובכל דור ודור אל אביה שבשמים האנושיות העקודה:

— אבא! אבא!

* * *

לרבבות בני עמו של הויפטמן היתה הזכות להביט על אחיהם הגדול כעל מורה דרך ישרה, כעל אביהם שבארץ. ואם גם נואלו וחטאו — ממנו הלא יכלה לצאת בשורת גאֻלתם. אולם היא לא באה.

מן המצר קראו רבוא־רבבות אנשים: אבא! אבא! אבל זעקתם לא הגיעה עד השמים. גם מוריהם ומדריכיהם על־אדמות הצדיקו עליהם את הדין.

עתה „עיף" פרוספירו־הויפטמן. עתה צר לו. התהיה הודאתו כפרתו? בהכרת־עצמו אמתית יעביר בזכרונו את חייו עד שעת הנסיון:

„לְמַעֲשֵׂה קְסָמִים הָיוּ חַיַּי. כַּשָּׁף הָיִיתִי.
בִּרְצוֹנִי דְמֻיּוֹת הֶעֱלֵיתִי
לְהַכְנִיסָן כְּאוֹרְחִים אוֹ לְזָרְקָן
בְּרֶמֶז קַל אֶל אַפְסֵי הָאֶפֶס".

משום־זה כה עצובה היא הכרת גורלו בשעה שהויפטמן הבין מה שעשה, בהסכימו ל„קרבן־הבחור":

„הַקָּרְבָּן הֵן דָּמִי הוא!"

אז יברח פרוספירו אל ההרים. בתוך לַבַּת האש של הר־הגעש יחפוץ למות כבעל־תשובה. לָמות, למנוחה ישאף. ולפני בואה של שעה זו המקֻוָּה יעמוד פרוספירו־

המהפכן השחוף, התבוש בבית־האסורים כ„פושע" מדיני, תאר גם הוא על־פי דרכו את זו „קדחת־הזהב", שאחזה חלק גדול מהחברה האנושית בימי הטבח. אף מה שהיה לטולר הופעה מרכזית, שממנה כל התוצאות לבלהות החיים, הוא להויפטמן הפעם רק טבעת אחת קטנה בשרשרת חזונו. כי מרכזו של השיר הדרמטי „אינדיפודי" הוא נפשו של המשורר, נפשו שעברה דרך התֹפת של התאבקות העמים. אמנם יש מקום לשאל, אם נצרפה די־צרכה בכור זה.

על־כל־פנים עִקרו של „אינדיפודי" הוא העולם הפנימי. לא ה„אצטֶקים", אלא פרוסספירו. פרוספירו כֻּלו כמו שהוא, על כל צערו רב־המחטים ורב־הפיות. כי לא רעיון אחד או שנים יעיקו עליו על הויפטמן בערוב יומו. מתוך צרת־הרבים, שהויפטמן נגש אליה כאל צערו של היחיד כבר ב„משיח הלבן", הוא בא ב„אינדיפודי" אל מְצָרי הפרט כאל העִקר האחד. ככל נפש גדולה ילמד גם הויפטמן מן הכלל על הפרט, וכה רבים ושונים הם השרעפים, המכבידים על לבו, עד שמעט היה לו לעשות את פרוספירו לשליח נפשו. מתוך גרונן של נפשות רבות שב„אינדיפודי" מְכרח היה לדבר. כה תתפרץ פתאם צעקת המעמקים של הויתו גם על־ידי אורמן הבן הסורר, המסַפר לחבריו השכורים על תעיותיו בין הרי האי. אורמַן זה המנֻוָל, המתעתע והרע הרגיש פתאם את התוגה האנושית הגדולה של נפש חולת־צדק בשעה שהיה בין הריסות ההיכל האָים של מקריבי האדם.

„מֵעוֹלָם לֹא הָיִיתִי נֶעֱזָב כֹּה. מֵעוֹלָם!
וְאַף פַּעַם לֹא הָיִיתִי קְרוֹב־צָפוּף כֹּה
עִם כָּל עוֹרְקַי בִּי אֶל גּוֹרָלָם אָיֹם
שֶׁל אָדָם וְתֵבֵל".

מחשבון נפשו יעבור הויפטמן לחשבון העולם, ולבו יעמוד בו מיאוש, בהביטו אל תבל ומלאה:

„— — — — אוּלַי קְרָעָה אֶחָד אֵל
בְּאָלָה מִן הָאֶפֶס וּבִשְׁאָגָה,
שַׁאֲגַת אַלְפֵי רְעָמִים, מְלֵא חָרוֹן
זְרָקָהּ אֶל תּוֹךְ נְתִיבָה הָאָיֹם?

וְאֶת־מִי, אֶת־מִי שָׂנֵא שָׂנֵא? הַאוֹתָנוּ הָאֲנָשִׁים? וּמָה
אָנוּ וּמֵאֵיזֶה עַם הִנְנוּ, כִּי יִשְׂנָאוּנוּ הָאֱלֹהִים?
מִי הוּא מַלְכֵּנוּ? אֲדוֹנֵינוּ אֱלֹהֵינוּ?
אַיֵּם אַחֵינוּ בְּנֵי דָמֵנוּ? וְהָאַחְיוֹת·
אַיִן? אוּלַי לֹא יְכַפֵּר לְעוֹלָם
זֶה הַמִּתְהוֹלֵל? וְאוּלַי סָלַח כְּבָר וְשָׁכַח
חֲרוֹנוֹ וְעוֹלָמוֹ וּמַעֲשָׂיו כֻּלָּם? — —
אִם־כֵּן מִי יָבוֹא לְגָאֳלֵנוּ — — —

— — — — — — — — — — — — — —

מַה־תּוֹעִיל תְּפִלָּתֵנוּ לְאָבִינוּ, אִם
לֹא יָכֹל עֲצוֹר בְּעַד מַעֲשֵׂי הָאוֹיֵב נֶגֶד
בָּנָיו?
מָתַי יָבוֹא הָרוֹעֶה הַטּוֹב, הָרוֹעֶה הֶחָזָק
עִם הָאַהֲבָה הַכֹּל־יְכוֹלָה בְּלִבּוֹ?
הַמּוֹצִיא כֹּל! הַמַּשְׁלִים כֹּל! הַכֹּל־
מְאַחֵד! הַכֹּל־מְאַשֵּׁר! הַסּוֹבֵל כֹּל!
הוּא, שֶׁהוּא קֹדֶם כֹּל, הַמְנַצֵּחַ כֹּל!"

כה יפַלל בן העם, שהוא קֹדם כֹּל המנַצח בַּכֹּל, לגואל ולמשיח האמתי, שהוא לא „לבן" ולא „אדֹם", לא „שחור" ולא „צהֹב". ב„משיח הלבן" ספר הויפטמן ספור מחריד על ההתבדות האיֻמה הבאה בעקבות משיח, על צערם וכאבם אז של הנגאלים; עתה ב„אינדיפודי" יספר על צערו של גואל, שאת עצמו עוד לא גאל, של גואל על־כרחו, של חוזה־חזיונות, שהמציאות באה וטופחת לו על פניו. כי פרוספירו איננו מולך מעצמו. גורלו הוא שהמליכו על עם הפראים. המקרה הוא שהביא אותו אל אי הטולטֶקים והמקרה הוא שנתן להם את היסוד הנפשי לקבל על־עצמם את מרותו ולכרוע לפניו כמו לפני שליח אלהים. פרוספירו עצמו הוא על־פי הויפטמן צנוע ועָנו, ישר־לב וישר־המעשים. אבל עיניו פקוחות לרוָחה, ובעיניו אלה הפקוחות הוא רואה את ההשפעה הרַבה, את ההשפעה ה ג ו א ל ת, שהיתה לו על המוני הפראים עד הימים האחרונים, והוא מאמין בכֹחותיו. אך הנה הגיעה השעה הגדולה, שהגורל נסה בה את פרוספירו אם יוכל לעצור בעַד העקדה, ואז הֻברר, כי לא יכול לעמוד בנסיון. ובכן איזה שליח־אלהים הוא? וכֹחו מהו?

בזמן האחרון. אחוז היא שיר דרמטי זה בכל יצירתו של הויפטמן, אולם יחד עם־זה הוא גם קונטרס בפני עצמו. בו ישמע קולו ביתר בהירות וצלילות מאשר בכל כתביו. נשמע נא לודויו. של אחד הגדולים בארץ. נשמע ונהסה — את המקטרג, אם נוכל. ואולי מהסהו הויפטמן עצמו — נראה נא ונוכח.

אבל עד אשר נוכח אנו רואים, כי רק אחרי מלחמה קשה וכבדה עם נפשו שזופת התוגה והבדידות נותן פרוספירו לכהנים ולעם שואפי הדם את התשובה הסתומה:

„זִכְרוּ אֶת הַקָּרְבָּן! הִכּוֹנוּ לִקְרַאת הַקָּרְבָּן!"

אמנם כי על־ידי דברים אלה עוד לא נתן ההתר הגמור. אבל הרצועה כבר הֻתרה. מן הצד ההכרתי והיצירתי מתברר במשך הקריאה ב„אינדיפודי", כי פרוספירו חשב על עצמו כעל הקרבן העומד לעלות על מזבח הר־הגעש. את דם עצמו אמר להתיר. מדוע ולמה — גם זה יתברר בשירה הדרמטית בבהירות אמנותית רבה הַצָּדה את הלב ביפיה ומחרידתו בתוגתה. העקר הוא לעת־עתה: כַּוָנתו של פרוספירו היתה טהורה בשעה שנתן את המכשול לפני עורי עמו. מי יודע? הלא אין מוקדם ומאֻחר קבוע ותמידי אף בחיים החיצוניים, ומה־גם בחיי הנפש. לפעמים יקרה, כי מחשבה או הרגשה ברורה תגוז פתאם מן ההכרה, תצלול למצמקי הַיֵשות האנושית ותמשיך לה את קיומה על קרקע הנפש כפלג הרים המסתתר מתחת לסלעים. ויש גם שרעיון או הרגשה, שהיו מתחלתם סמוים ונעלמים מן ההכרה, באים אחר־כך לידי גלוי בדעת, כדי לשחרר את האדם מלחצו האי־מובן לו. רבות ראינו. ואשר לקרבן העולים הנה לא יכול הויפטמן להכחיש לגמרי את עצם הדבר. אף בדבריו הזהירים של פרוספירו יש כבר יסוד אחראי עד־מאד. זה־כבר הלא נאמר: חכמים, הזהרו בדבריכם! כי בשעה שפרוספירו־הויפטמן אומר: זִכרו את הקרבן! — שומעים ההמונים תמיד בדבור אחד: שָׁמֹר וְזָכֹר! ודַיו למנהיג הרוחני לאמר: הכונו לקראת הקרבן! — הטבחים בעלי הכֹּח, הכהנים והעם יודעי התרועה יוסיפו מיד: תנו את הקרבן! אף לא יחכו למתנת רצון. בחָזקה יקחו.

ואז תתחיל ההוללות האימה, שרבבות בחורים נשחטים ונהרגים עליה.

* * *

המלחמה! —

היא העיקה על לב הויפטמן ב„משיח הלבן"; אף ב„בלדת החרף" לא נתנה לו מרגוע; אולם לידי מחזות בעותים ממש הביאתו רק ב„אינדיפודי".

מסביבת ההכנות לקרבן־הדם שבעלילה הראשונה של השיר תִקָלע נפשו בעלילה השניה לעולם המחריד של קדחת־הזהב, שתקפה את רבים מבני גזעו ובשרו של פרוספירו.

והויפטמן מתאר: חבורה של מחַפשי־זהב מתקופת הכבושים והתַגליות ההישפניות והפורטוגַליות. ספינתם של כובשים חומסים אלה נטרפה בים ומצאה לה מקלט והצלה גם־כן על אותו אי נפלא, שעליו הציל הגורל לפני כמה שנים את פרוספירו ואת בתו. והנה— בשעה שעַם האצטֶקים הולך לקראת הכליה והאבדן הבאים עליו ממעמקי הר־הגעש ובשעה שעַם נרעש ונפחד זה אומר להציל את־עצמו ממות על־ידי קרבן־אדם, באותה שעה עצמה יושבת לה חבורה של רעֵבי בצע וצמאי תענוגות, של רוצחים ושכורים, שעיניהם וידיהם נטויות רק אל השלל שבמלחמת החיים, אחת מחבורות מחַפשי־הזהב הידועות לזוָעה בקורות גלוי אמריקה ואיי האוקינוס, וחד מחבורה זו צועק מתוך קדחת חליו:

„זָהָב! זָהָב! כַּבְּסוּ! גַרְעִינִים! גּוּשִׁים! בַּדִּים! זָהָב!
גָּפָה! קְחוּ נָפָה! הַיְאֹרָה רְדוּ!
צוּדוּ בָא! צוּדוּ!
הוֹיָה, אֵל! כּוּרִי אֵי? כּוּר הַמַּצְרֵף, אוֹי!"

כמה צעקות־בצע כאלה החרישו את אזנינו בשעה שעמי העולם הקריבו בלי־הרף את קרבן בחוריהם? האם לא בעינינו ראינו: דם ואש, רעב וכליון, עֹני ומחלה מצד אחד, אורה ושמחה, זוללות ופריצות, עֹנג ובריאות מצד שני! שקועים בַּבִּצות כצפרים נואשות, חבוים ביערות כחַיות נרדפות, שכובים עלי ראשי ההרים והסלעים כפרוֹמֶתֵיאים ונשואים על גלי הַיַמים כעבדים שבוים — רבוא־רבבות בחורים הועלו לקרבן, כדי לפַיֵס את אלהי ההרס, בשעה שרבים מאחיהם התענגו והתפנקו והרבו הונם ובשרם.

אכן ראוי היה לקרא עליהם: „הויה, אֵל! — — כּור המצרף אֵי?"

סופר אחר בן הדור הצעיר ואחד מראשי היצירה החדשה בספרות האשכנזית, ערנסט טולֶר,

לעקדה את כל בחור בעם, כדי להשתיק את רעידת האדמה וכדי לפיס את הרי־הגעש של הזמן והגורל. וכמו אצל האצטקים או הטולטקים של שירת הויפטמן כן דרשו באירופה בימינו ראשי העמים ומנהיגיהם את קרבן האדם. ולא נמצא באירופה כמעט אף רב־מג אחד מבעלי הכלטון הרוחני או הממשי, שיתעקש בעקשנות כה רבה וכה נהדרה נגד „קרבן־הבחור" כמו שהתעקש פרוספירו ב„אינדיפודי". אף הויפטמן עצמו היה אז בין הכהנים והמנהיגים, שהתירו את הבחורים ושברכו על השחיטה. עתה — ישיר את „אינדיפודי"!

ונורא מזה — וגם זאת ראינו — כי אף במחנה הבחורים עצמם, בין בני־הנעורים מלאי החיים ושאיפות החיים, רבים הם החפצים להיות קרבן על מזבח „הר־הגעש". לא אחד הוא מַטְצַטְצִין, צעיר הכהנים, הבוער כֻּלּוֹ מתשוקת העקדה. כעל האֹשר היותר גדול יביט על האפשרות לעלות לקרבן לטובת עמו, ומתוך שכרון אָשרו יקרא:

„לְהִתְעַלּוֹת לָאֵל! לַעֲבֹר דֶּרֶךְ שַׁעַר־הַזֹּהַר כָּאֵל!
מְעֻטָּר! בְּלִוְיַת תֹּף וַחֲלִילִים
לְהִכָּנֵס כָּאֵל אֶל תּוֹךְ מִשְׁכַּן הָאֵלִים —"

מי לא שמע בשנים האחרונות שאיפות ותקוות כאלה מפי רבבות בחורי העמים, שמהרו להקריב את־עצמם ברצונם הטוב על מזבח המלחמה? די היה לשמוע אף שיחה קלה כמעט של כל אופיצר וצַבָּאי צעיר ושל כל תלמידי בתי־הספר לתכסיסי קרָב, של רֹב החַילים הנאורים מתוך בני העשירים והמשכילים של כל עם ועם, למען ראות בכל אחד מהם את מַטְצַטְצִין של „אינדיפודי".

מהו הכֹּח, המושך לעקדה את רבים מן ההולכים להיות עקודים?

כלאהר־יד יַראה הויפטמן על אחד הצירים הכמוסים של כֹּח מושך זה, והוא: מלוי כל המשאלות, הרגשת החֵרות הגמורה, קרבת הרגע של „אני ואין בלתי". כי כה יאמר ב„אינדפודי" נער הכהנים לחברו: „הבחור שבחלקו נופל הכבוד למות מות קרבן — תמלאנה כל משאלות לבו. אף בתו של הכהן הגדול מֻתרת לו". התר־הפקרות זה השתיק לפעמים קרובות את אימת הכליה גם בלבותיהם של החילות והגיסות האירופיים. בשכר ימים אחדים של חֵרות גמורה מכל הגדרים והאסורים הלכו רבים בשַׁלוה לקראת החדלון והיסורים. אך זוהי רק אחת הסבות הרבות לשאיפת רבים מקרב הבחורים לעקדתם. רֹב החַילים י ו ב ל לטבח בבלי דעת, בהכרח, כקרבנות אלמים.

כנגד „הכרח" זה מתקומם פרוספירו ב„אינדיפודי", כעל דרישה פראית יביט על קרבן־הבחור. בכשרון המנֻתח הדק המיֻחד לו יתאר הויפטמן את מלחמתו הקשה של פרוספירו בדרישת העם כֻּלּו. יחיד יֵאבק עם רבים. על חיי היחיד ילהם. גם על כבוד הרַבים. כי אָים הוא מות העקדה לעקוד וחרפת עולם הוא לעוקדים. פרוספירו ישתדל בכל הערמות ובכל האמצעים הרוחניים, שבהם חֻנַּן על־פני עם הפראים, כדי לעצור בעד הקרבן, אבל — לאט לאט הולך ונכנע גם־הוא.

הויפטמן בוש להודות, כי פרוספירו הסכים סוף־סוף לקרבן־הדם. עוד יותר מזה יבוש להגיד, כי הוא עצמו נכנע מהר לדרישות ההמון. כי במשך ימי המלחמה הגדולה לא היה הויפטמן אף כפרוספירו גבורו. הוא נענה מיד לקריאתו של ראש המַקריבים. מי לא יזכיר להויפטמן את עֲוֹן גלוי־הדעת של גדולי אשכנז בשעת קרבן העולים, שנמשכה כשלש שנים? ואת פשע מכתבו של הויפטמן לרומֶן רולָן בעצם ימי הטבח האָים — מי ישכח? אמנם לא אחד היה הויפטמן, וחטא רבים חצי כפרה; אבל המחצה הנשאר של החטא? עתה, בעמדו על סף ימי־הזקנה, יתוַדה הויפטמן על חטאו; אך אמן כי יתוַדה יבחר לו גם אז שפת עקיפין. ביחוד כשֶׁיָּשים את ודויו בפי שליחו יליד רוחו. ועוד יותר — כשיבוא לעשות את חשבון כל חייו. הן לא עֲבדו של המעשה האחד או השני הוא, אלא אדון עולָמות רבים; ואף אם יפתח ביום דינו ספר גדול ומאזנים גדולים יֻצבו לעֻמתו — המשקלים מְדֻיקים הם עד כדי דקדוקי חוט־השערה.

הויפטמן גולל לפנינו את מגלות לבו בספרים תתומי חזון — ראוים הם הדברים להשמע גם מהצד האמנותי הטהור. שלש יצירות מלאות ענין פרסם הויפטמן לפנות קֵיצו בערב זקנתו: את „המשיח הלבן", את „בַּלדת החֹרף" ואת „אינדיפודי". על זו האחרונה ראוי להבּיט כעל המגִלה המרכזית שבספר חייו

יכנס בקרוב לשנות־זִקנה וכל גרמניה עומדת לָחֹג את חג יובלו של האמן היחידי, שעליו גאות כ ל בניה. על רֹב הבימות מציגים כבר במשך כל השנה את יצירותיו הדרמטיות, ספריו נמכרים לרבבות ועיני בני־עמו נשואות אליו כאל נשיאם. היו גם רבים שחפצו לראותו בראש הממשלה בתור נשיא המלוכה. כי רבים מבני אותה ארץ, שפנו עֹרף להינדנבורג איש הסַיִף, פושטים עתה כפיהם להויפטמן איש הספר. עוד לפני זמן קצר כאִלו הלכו שניהם שלובי זרוע, אך עתה יפרידו ביניהם לא רק הררי היצירה של האחד והררי ההללים של השני, אלא גם מרחקי־הנפש שביניהם נעשו בולטים ונראים לעין. סוף־סוף יש מקום לשאל אם לא יד המִקרה היתה בזה, שאביר־הרוח כאלו הלך גם הוא בימי המלחמה יחד עם רב־הטבחים. הרבה סבות חיצוניות, סבות מכאיבות ומכריחות של חֻקי הזמן והמקום, גרמו לאֹפן הנהגתו של הויפטמן בשעת טבח־העמים האָים. אין בכֹחן של סבות אלה ללמד זכות עליו ולטהרו לגמרי מן החטא, אולם הן האישיות הכבירה הזאת האירה ומאירה באור יצירתה האמנותית לכל עמו ולרבים מבני עמים אחרים. חֻקי ה„עֲשֵה" וחֻקי ה„לא־תעשה" אינם כלל פשוטים וברורים לגמרי אף לכל אדם חי, ומה־גם לבהירי האדם.

בכל־זאת נפש האדם עצמה, הנפש הטהורה בעצם, היא המרגישה את ההבדל, אף כי לא תמיד תוכל לקבוע את התחומים, בין מצוות־„עֲשֵה" ידועות ובין מצוות־„לא־תעשה" אחדות שֶׁצֻוּתה בהן על־ידי הדַּיָּן הפנימי שבלב האדם, שבלב כ ל אדם.

גם הויפטמן הלך עתה לעשות את חשבון נפשו. בראש מֻשפל תחת כֹּבד העטרה שעטרה לו אֻמתו יעמוד הויפטמן בשנת שמחת־לבו ויכה על לבו: על חטא שחטאתי...

מהו החטא? — השיר הדְּרַמָּטִי „אינדיפודי" יספר עליו.

כאבן שנפלה על־פני המים השלוים והקימה מסביב לה עגולי־גלים עד־אין־מספר, כך נזרקה מן המרחקים הצפונים אל תוך נפשו של הויפטמן המחשבה המעֻנה על „אינדיפודי".

אינדיפודי, אינדיפודי — פֵּרושו „איש בל ידעו". איש בל ידע — אבל הויפטמן מרגישו. הוא התחיל להרגיש עתה את ידו החזקה של אותו מלך ע צ ו ב, שלא ידע מאין בא ואנה הלך.

מעולם המציאות הקשה, שבו נתון על־כרחו עַמו של הויפטמן, הלך היוצר לבַקש מקלט־רוח לעצמו בעולמות זרים. בתעיותיו אלה בין חרבות עתיקים נתגלתה לו האֵימה הבאה בעקבות „משיח" המביא אבדן וכליה על מאמיניו הרבים. אז גם הכיר פנים אל פנים את אסונו של עם שלם, שאלהיו וגואלו בם האמין בגדו בו („המשיח הלבן"). בקורות חייהם העגומים של שבטי ההֹדים, האַצטֶקים והטולטֶקים באמריקה ובאיי הָאוקינוס נוכח הויפטמן במכשול החיים של אדם וגוי. אז הוּאר לפניו צער אֻמתו וצער האנושיות כֻלה באור חדש. וימש צער...

ובהיותו באותו עולם זר ומוזר של ההֹדים ראה הויפטמן פתאם גם את נפשו וְהִנֵּה עֲרֻמָּה. זכרונות מחפירים יבעתוה.

על אחד מגבורי שירתו יאמר, כי בתעיותיו בארץ האצטֶקים בא עד „יאור שפניו כעין מִכסה עשת שחורה המכַסה על איזה סוד של תהום" („אינדיפודי"). האם לא היה הוא עצמו התועה? וכי לא לו הורם המכסה? הן כה יספר הויפטמן:

„שִׂרֵי היכל נהדר, אולי היכל טולטֶקי, על אי אחד בתוך הים. נוף רחב־ידים וממעל לו ראש־שלג של הר־געש". הר־הגעש מריק אש. האדמה רועדת. האנשים אחוזי פחד. זעם האֵלים „ברור". במה יתרַצו אליהם האנשים אם לא במיטב הקרבנות, בראשי נעוריהם?

ובאמת, הנה ידרש המון הפראים חומי־העוֹר מאת מנהיגם לבן־הנפש, שֶׁיַרשה להם להביא קרבן־אדם לפי אמונתם העתיקה ועל־פי מסֹרת אבותיהם. ולא רק על קרבן־אדם סתם יבקשו, אלא על ק ר ב ן ה ב ח ו ר, על עוֹלת העולים. מה יעשה מנהיגם פרוספירו, זה המלֻמד ורב־מג, זה האירופי הישר והטוב, שהמקרה הביא אותו לחוך השבי בין הפראים? מה יעשה — מה עשה?

דרישה כזו והלך־מחשבות כזה ראינו ושמענו גם אנו כֻלנו לפני שנים־מספר על כל „אי" של ים־האנושיות הגדול. בשעה שנשמעו באירופה הרעמים הראשונים של זרמי הַלַּבָה הנצחית, לַבַּת השנאה, הרצח וההרס, שהיתה צצורה ורדומה במעמקי הנפש האנושית — אז חשבו רבים, כי נחוץ לשלוח

מעין זו רק שכרון סוציאלי ולא יותר. אותה אטמוספירה של שכרון, שנתהותה בתחום היהודי ובערי הבירה על־ידי האלילים החדשים שהוקמו — סם מות היתה ליהדות החדשה השואפת לשנוי ערכים בחיי ישראל. גדולה מזו: הערכים הנצחיים של היהדות, הדת העברית, באלה לא טפלו מפיצי הקולטורה החדשה בישראל. ואם נמצא אחד, עמקן ביותר וחריף מכּלם, שבא אותה שעה והטיף לשיבה זו אל היהדות, בצעקת „שמע ישראל" על שפתיו הרוסיות, לעגו לו הכל, כל אלה שבאו לידי ההפשטות הגשמיות מהשיר העממי: „זאָג מיר, דו שען מיידעלע". נלחם הצבור העברי החדש לטעם הטוב, ואיך יתמכר שוב אל טעם הרחוב היהודי המקלקל והפגום? נלחמו כנגד האֹפק הצר של היהדות הישנה, של יהדות הגטו, ואיך ישובו שוב לשם ויתפּוצו באֹפק זה?

עומד אני כאן על הצד הגינטיי־הפסיכולוגי של החזיון הזה, של התנגדות ה„רזסביט" ועורכו אל התנועות הכונות התרבותיות, שרחפו אז בעולמו של ישראל. איני מחַיב ואיני מזַכה. חפצתי רק להראות, כי המצע הסוציאלי, שעליו השתרעו התנועות החדשות — פסול היה בעיני הצבוריות העברית החדשה. אם להלחם לחיים לאֻמיים ישראליים מיֻחדים, הרי לא באותם אפּני־המלחמה, שהיו מצוּים אז ברחוב היהודי של האינטליגנציה. כל אותו הטפול לא היה נובע, לפי דעתו של אידלסון, ממקור נפשי טהור, אלא ממקורות אחרים: השעמום הצבורי הולידו. תבוא סערה מדינית ותרחיק שוב את ה„גרים החדשים" מכּל מערכת הענינים הלאֻמיים, שהם עסוקים ומטֻפּלים עכשו בהם. תקופה זו היתה תקופה קשה מאד ליהדות החדשה, שלא נסחפה עם הזרמים של האינטליגנציה היהודית החדשה, שטבה „משם" בידים ריקות והעמידה את־עצמה למחנכת ברחוב היהודי. תקופה זו מסמנת נצחון חדש וחשוב לתנועה הלאֻמית בישראל ברוסיה. היא פזרה את הענגים הכחֻלים שפּרשו על היהדות שמי ערי־הבירה וישנו אותה בשקויי־שֵנה לתינוקות. היא העמידה על הערכים הלאֻמיים האמִתּים ועל אלה שלקוחים מן החוץ. אף בפנים, בתוך התנועה הלאֻמית עצמה, עמדו על טהרתה של הציונות, על אידיאליה המדיניים האמִתּים ולא על הזמניים, המקריים. והנה בא המשבר ליהדות הרוסית. המלחמה העולמית העמידה שוב את הפרובלמה היהודית במלא הקפה.

תקופה זו של ה„רזסביט", תקופת המלחמה שלו — זהו דף מזהיר בתולדות העתונות היהודית. כבר עמדתי במקום אחר על תפקידו של העתון הזה בזמן ההוא *). באותן השנים הרעות הראה העתון הזה, וביחוד עורכו, כי ימי השפלות, ההכנעה והשעבוד של יהדות־הגלות עברו לבלי שוב עוד וכי התנועה הלאֻמית לא בכדי התדפקה על הלבבות במשך עשרים שנה רצופות. אידלסון הראה אז את כֹּחו בדברו עם אויבי ישראל כלוהם אמתי עשוי לבלי חָת. ה„רזסביט" — זהו מפעל כביר אז, שהעיד על בגרותנו המדינית והלאֻמית. הוא היה בטויו של הדור היהודי החדש, ששירת „מה־יפית" נשכחה מלבו, ששכח כיצד מהלכים בקומה כפופה לפני האדון. ימים אלה היו תגברֹת כשרונו של המנוח, ימים שנזכרם תמיד לטובה. היהודי הליטאי הראה אז, כי לא רק ללגלג הוא יודע, אלא גם לדבר בלשון בני־אדם גאים, שעומדים על דעתם ועל כבודם. הוא קִדש את שם ישראל על־ידי קיומו. בתחלת המהפכה הרוסית הראשונה התחיל קולו של ה„רזסביט" מנסר בחלל עולמנו. בקיץ תרע"ח מת מיתה חטופה. בת לדות התנועה הלאֻמית בישראל יתפוס מקום הגון. הוא פִּנה את הדרך ליהדות חדשה, בריאה, אמיצה וגאה. בראש מפּני־הדרך הלך א. אידלסון.

צבי ויסלבסקי.

*) „משואות", ערוך ע"י ד"ר מ. גליקסון, אודסה תרע"ט — „ספרות של אלמים".

עֲוֹן הַכְּהֻנָּה

ליצירות הויפטמן האחרונות

בין דין וכפּורים עומד עתה אחד הכֹּהנים הגדולים של הספרות העולמית, שאת „עבודתם" מזכירים בחדוָה בימים נוראים. בחדוה? — אמנם לא את כ ל „עבודתו". וזוהי עמידתו למשפט ביום דינו, יום יובלו. בלי שופטים, בלי תובעים, מאליו יִשָפֵט.

גֶרְהַרד הויפטמן, הסופר האשכנזי, שתפס מקום של שליט בספרות עמים רבים,

נולדה האנציקלופדיה היהודית בלשון רוסיה. כל העבודות המגויות יש להן ערך רב בחיי כל עם ועם ועל אחת כמה וכמה אצל עם שאוצרותיו התרבותיים הולכים ונפזרים לכל רוח. אולם אפן הטפול בכל הדברים ההם נראה לעורך ה„רזסביט" כשקר צבורי, שצריך להלחם עמו. כאן בא עורך ה„רזסביט" לידי מלחמתו הידועה כנגד „חכמת ישראל", העבר היהודי, ההוי היהודי, המסרת היהודית, השירה העממית, התיאטרון היהודי, ה„אידיש" וכנגד כל עבודתה של האינטליגנציה היהודית כלה. מלחמה זו החריפה והסוערה ביותר עוררה תמהון, כעס וקצף לא רק בתחומי הנפגעים, אלא גם בתוך השדרות עצמן, שבהן עבד אידלסון. יחידי היה אידלסון במלחמתו זו; גם חבריו במערכת לא נשתתפו אתו בפעלתו זו. כאן אנו באים לחידת ציונותו של אידלסון. היתה חידה זו לא רק למתנגדים המרבים של התנועה הלאמית, אלא אף בתוך נושאי התנועה עצמה. כופר זה — כיצד הוא עורך עתון ציוני, שחי על האמונה בכחות העם, בעברו הגדול של העם ובעתידו המזהיר? אפיקורס ליטאי זה, שלועג לכל אמונה סמויה, שהורס כל רומנטיקה — כיצד הוא עומד בראש עתון של תנועה לאמית, שבנויה כלה על רומנטיקה כבירה?

בשתי דרכים אפשר להלחם לעתיד חדש בתוך החברה; שני מקורות נפשיים מזינים את צמאוננו התמידי לעתיד בהיר ומזהיר: האהבה אל העתיד הזה, הגעגועים הכבירים לחיים יותר נעלים ויותר יפים, והשנאה אל ההוה הרע, הגס והמכער. יש מי ששני המקורות האלה מפכים בלבו בעונה אחת ויש מי שמקור אחד חי ושופע בלבו. בתוך סופרי ישראל שבכל הלשונות המתהלכות בתוכנו רואים אנו אלה בצד אלה. אידלסון היה אחד השונאים היותר גדולים של ההוה היהודי עם כל סרח העבר שלו, שמכביד על הגוף היהודי בדרכו הקשה אל עתידו. מי שיוצא לדרך רחוקה אל־נא ישם על שכמו צרורות מרבים ואף היקרים במשמע. הרבה אישים פועלים חשובים הקימה היהדות החדשה, שהשנאה היתה מפעפעת ותוססת בהם, שנאה, שהיתה עוברת כל גבול, אל כל דרכי חייה של היהדות בעולם. ברדיצבסקי, ברנר, שזעזעו את מוסדי היהדות מדור דור, באו מתוך שנאה להוה אל העבר. אידלסון היה אחד מהם. שנאה עמקה זו היא ששמה את חותמה על כל עבודתו הפובליציסטית של המנוח ועל העתון שעמד בראשו. הנה באים בני־אדם, שהאילוזיה הצבורית שולטת בהם, ומעמידים במות לאלהים שונים ברחוב היהודי, מביאים להם קרבנות ומקטירים להם קטרת, כאלו אלהים חיים לפניהם ולא אלילים, פגרים מתים. באים ויוצרים „חכמת ישראל", כאלו יש „חכמה" מיחדת לעם זה או אחר, כאלו תורה זו ממש יש בה. והרי טועים אותם בני־אדם ומטעים גם את האחרים. באים אתם להשתיק את הכאב הסוציאלי שלכם במיני סמים ושקויים, שנותנים רק הקלה במקצת, לרגע, וכשעובר רגע זה והרי הכאב מתגבר שבעתים מבראשונה. רוצים אתם להחיות ערכים, שמתו מיתה טבעית עם מיתתה של הסביבה הסוציאלית שהביאה אותם לאויר העולם. „חכמת ישראל", חקירה בעברו של ישראל — עבודה חשובה היא, אם היא נעשית על־ידי אנשים מלמדים, שהמדע האביקטיבי נר לרגליהם; אבל מה להם לעורכי־דין שנפסלו מן הכהנה, לרופאים שהשעמום תקף אותם, ולחכמת ישראל זו? כלום הם זקוקים לה, כלום הם מפרנסים את צרכי נשמתם ב„חכמה" זו? בחייהם הפרטיים הרי אנשים אלה חיים בתוך החברה הרוסית, בתוך החיים הרוסיים, מחנכים את בניהם ובנותיהם כמו שמחנכים שכניהם, חוגגים את חגי האחרים, מתענגים בתענוגיהם. למה יבואו אל הרחוב היהודי ויטפחו חיי ישראל בשעה שהם עצמם אינם זקוקים להב? הנה באים ומיסדים חברה לטפוח המוסיקה היהודית. בשביל מי? בשביל עצמם? הרי הם ממלאים בכל ימות השנה את תיאטרונותיהם של האחרים! השירה העממית היהודית — בשביל מי? בשביל יהדות התחום? בשביל זו, שזקוקה היא לשפור הטעם ולפתוחו? שמא בשביל עצמם? לא ולא! עושים הם תעמולה ל„אידיש". כלום רק בשביל זה שיוכלו לשמוע לפעמים שיחה יהודית נאה, מתבלת הלצות יהודיות חריפות וחדודים עממיים עוקצים? עם חדש נתגלה להם עם ערכי־חיים שונים, שהיו סתומים לפניהם עד־כה, כמו שמצאו יהודי־המערב בזמננו את ה„אסטיודען". כלום תינוקות אנו, שנשתעשע בגלמים מתים? אלה שחפצו לראות יהדות מחדשת, בוראת ערכים חדשים, סוציאליים ותרבותיים — להם הרי היתה כל עבודה

הנעורים שטופי הפוליטיקה עבר עליהם נחשול אחר וגרפם. שָׁמֵם הרחוב הרוסי. אולם שבעתים ושבעה שמם הרחוב העברי. הבעיטות והנגישות של השלטון הרוסי היו מכאיבות ביותר. החיים הכלכליים צעדו קדימה באותן השנים, ורק הרחוב היהודי נשאר על שממונו ודלותו. מאות אלפים מבני־ישראל היו עוזבים את עירותיהם־קִניהם והיו נודדים למדינות הים בשעת עלִיה חשובה לחיים הכלכליים של רוסיה. החיים המדיניים, שפרנסו את הנפש בין של האינטליגנט העברי בערי הבירה ובין של הצעיר העברי בערי התחום — נִטל טעמם. ריאקציה השתררה בלבבות. הועמו שני הכתרים: גם כתרה של האֶמַנסיפַציה וגם הכתר המשיחי. האנטישמיות, שפשתה בכל המדינה, חדרה גם אל חוגי המשכילים הרוסים. צר נעשה המקום לאינטליגנציה היהודית, שהיתה מסבה על שלחן אחד עם האינטליגנציה הרוסית בשעת חדוָה ושכרון. היא התחילה מַבחינה בַּ„פָנים" הרוסים המיֻחדים, בטויו הַמְּצלח של סטרובה, המביטים עליה בחשד ולפעמים גם בשנאה, והתחילה משתמטת ובורחת משם אל הרחוב העברי השמם ועזוב מאלהים ומאדם. היא באה ואמרי תשובה וחרטה על שפתיה ורצון יהודי, מתלהב ובוער, לפעול ולעבוד בשדה־הפעֻלה החדש שנגלה לפניה, לחבש את פצעי הגוף הצבורי שלנו ולהחלימו. עברו ימי הַשְּׁחִיָּה והשיוט בִּימה הרחב של רוסיה הגדולה ובאו ימי הנסיעה בעגלה פשוטה, טובעת ברפש בצתה של העירה היהודית. באו ימים של עבודה שוקטת ופוריה, ימי קבוץ הכֹּחות לשם המפעל הגדול העתיד לבוא. ימי המעשים המדיניים הגדולים עברו ואין אף עב קלה, שתבשר ביאת הסער המדיני לתנועה הלְאֻמית. מעט תרבות עברית, חנוך יהודי, קבוץ כסף, שכלול מוסדות הקהלה — מה הם אלה בשביל הלב הצמא לִפְעֻלה כבירה, רועשת ומזהירה! התחילו ימי החפוש ברחוב היהודי אחרי ערכים שונים, שכדאים הם לטפול מיחד. פזיזה היא האינטליגנציה שלנו, ביחוד זו שבאה משם, מהאוּלָמים הרהבים של העמים האחרים. טעם אקסטֶרן לה, ששונה את שעורו באריתמטיקה בביתו וכעבור שעה קלה הוא משנן אותו שעור עצמו לתינוקות בשעת השעור. הוא בא ללמוד ונמצא מלַמד. אף האינטליגנציה העברית כך: היא באה ללמוד איזה חזיון, שנראה לה חדש בחיי עמה, ומיד היא עומדת לשנן אותו פרק לאחרים, אף כי עדַין לא עמדה על מהותו של אותו חזיון. באה תקופת „המצאת הערכים" לישראל.

ה

עם התגברותה של הריאקציה המדינית ברוסיה צצו ועלו על־פני השטח של החיים העבריים בערי הבירה, בפטרוגרד ובמוסקבה, כמה וכמה חברות ספרותיות, תרבותיות, היסטוריות ואמנותיות. חברות אלה באו לא רק לשם עצמן, לשם אותן המטרות, שהציגו לפניהן מיסדיהן, אלא גם, ובעִקר, כדי למלא את החלל הריק, שנתהוה בלבות הכל אחרי היאוש המדיני. בראש כל החברות ההן עמדו יהודים אינטליגנטים, שרֹב ימיהם עברו עליהם בעבודות צבוריות ומדיניות שונות בתוך תחומי החיים הרוסיים. באו העבודות השונות בחברות החדשות, כדי להשתיק את יצר העבודה הצבורית. נולדו ארגונבטים חדשים, שהתחילו משוטטים בערי התחום ומחַפשים ערכים חדשים ליהדות במקום הישנים שנכסלו. האחד, שבִּלה את רֹב ימיו במחקר השירה העממית הרוסיה והפולקלור הרוסי ונתפרסם בספרות הרוסית על־ידי עבודתו השקדנית במקצועות אלה, כשפנה אל הרחוב היהודי התחיל מטפל באותם המקצועות עצמם; כך היה עובר מעיר לעיר ומאסף שִׁירֵי עתיקות יהודיות ומביאם לאוצר החברה להיסטוריה ואטנוגרפיה. השני ראה, כיצד מטפחים את השירים העממיים אצל העמים האחרים, בא והתחיל קורא את האינטליגנציה היהודית לאסוף פנינים אלה המתגלגלות בתחום. כך נולדה החברה למוסיקה יהודית בפטרוגרד. מה אלה היו בורחים לפעמים מן האמנות הגבוהה והמשֻׁכללת של התיאטרון והאפירה על־מנת לבוֹא אל תיאטרון עממי, לשמוע שיחת אכרים, להתענג על שיר עממי, אף אצלנו התחילו נוהגים ככה. הרוסים התחילו למצֹא ענין בעבָרם: נוצרו חברות שונות לשם חקירת עבָרה הרחוק והקרוב של רוסיה, המלֻמדים היו מקדישים הרבה מכשרונם וממרצם לשם עבודה זו; באו גם ברחוב האינטליגנציה היהודית לידי הכרת ערכה החשוב של החקירה בדברי ימי־ישראל: כך

יפה, אלא באותן המסקנות הממשיות, שיצאו להם מכלל למוד והתעמקות בפרובלמות הסוציאליות שלנו. גם הסגנון המיוחד, החריף ביותר והסוער ביותר, היכחני והפולמוסי, שתפסו עורך ה„רזסביט" ועוזריו, היה סגנונם המקובל של המרקסיסטים, העושה עלינו רשם כאלו עומדים אנו בתקופת הפולמוס הדתי בימי־הבינים ובתחלת הזמן החדש. לא נבדל העתון הציוני ההוא משאר העתונים היהודים, ששעבדו אז את הרחוב היהודי, אלא על־ידי הבדל אחד, החשוב מאד: בשעה שהראשונים תפסו את הצד השוה שבין חיי ישראל ובין חיי העמים ושאפו להגיע לידי שווי גמור, כשישתנו התנאים המיוחדים של המדינה הרוסית, אותה שעה העלו האחרונים בשעורם את המבדיל ומיחד את חיי ישראל ועושה אותם חטיבה מיוחדת; בשעה שהראשונים השתדלו להאפיל על הסתירות ועל הנגודים המרבים שבחיי ישראל, אותה שעה הבליטו הראשונים סתירות ונגודים אלה, חשפו את מקורם והראו על ההכרח ההיסטורי שיצרם והביאם לעולם. כל האנגליסה החדשה למדה אותנו זאת האחרים, שתהום עמקה מבדילה בין חיי ישראל לבין חיי העמים האחרים, שבתוכם אנו שרוים. הבדל זה אינו נתן להמחק ולהטשטש על־ידי תקונים ושפורים אלה או אחרים, אלא על־ידי שנוי מרכזם של חיי ישראל, על־ידי מציאות מצע סוציאלי חדש לעם ולתרבותו. הפוש וברור זה, נפתולי המלחמה הצבורית ההיא ברחוב היהודים הביאו לעולם את התכנית ההלסינגפורסית הידועה, ששמשה אחר־כך מצע ויסוד למלחמת הצבור העברי על זכיותיו האזרחיות והלאמיות ברוסיה ואחר־כך בכל מזרחה של אירופה, אותה תכנית שהיא שלטת עכשו במרכזים הגדולים של היהדות העולמית. תכנית זו היא הנותנת בטוי לסתירות היינו, לקרעים שאינם מתאחים לעולם. היא מבליטה את הנגודים ההם, היא מראה על מקורם הסוציאלי וההיסטורי; היא נעשתה מורה דרך לדור הנלחם על קיומו ועל התפתחותו בעולם. תכנית זו, על רבי יסודותיה וסעיפיה, עבדה ונתפרשה בבית־המדרש ההוא. ראש המעבדים אותה, אף־על־פי ששמו לא נקרא עליה בפרוש, היה המנוח א. אידלסון. לא חדשה היתה תכנית זו במצעה האידיאולוגי ולא הציונים הם אבותיה הרוחניים: קודם להם ש. דבנוב ב„מכתביו על היהדות הישנה והחדשה"; בעת ובעונה אחת עבדה במעבדות אחרות, במעבדותיהן של המפלגות הסוציאליסטיות הלאמיות, שראו באבטונומיה העברית בגלות מקדש חוניו, שקדשתו אינה פחותה במעלה מקדשתו של המקדש בירושלים; אולם חדשה היתה בשביל הציונות ובשביל מתנגדי הציונות, שראו בה אחיזת־עינים ורמאות מצד תנועה זו בישראל ולא עמדו על מהותה האמתית, על שרשה. ציונות סינתטית זו עדין אין נצחונה מלא גם עתה, עדין מערערים על רבי יסודותיה, אולם נשמת המלחמה הצבורית היא בשביל המוני ישראל במדינות רבות. זכות יתרה עמדה לה לתכנית זו, שגשרה גשר בין „משיח" ישראל ובין ה„משיח" של האמנסיפציה. היא אינה מאפילה על הפרובלמה הממלכתית בישראל, אולם אינה כופרת בעובדה, שעמים שונים דרים זה על־יד זה, זה בתוך זה וזקוקים הם להשלים במקצת בין הנגודים הגזעיים, התרבותיים והלשוניים שביניהם. בזה כלול ערכה ההיסטורי של אותה העבודה שנעשתה על־ידי ה„רזסביט". תקופה זו היתה היותר עשירה בחיי ה„רזסביט" ובחיי הצבוריות היהודית ברוסיה בכלל. על־ידי מלחמה עזה, קשה ואכזרית עלה בידם לרפש שוב את רוח ההמונים בישראל, שנדמה היה כאלו התרחקו מן התנועה הלאמית. ולא היאוש שתקף את ההמונים אחרי תבוסתה של המהפכה הרוסית הוא שהביא את ההמונים שוב אל מקור התנועה הלאמית, כי־אם העבודה החרוצה של שומרי האידיאל ההיסטורי של ישראל באותם הימים.

התקיפה השניה היא תקופת השעבוד הנורא והשעמום הצבורי, שתקף את היסודות האקטיביים ביותר של הצבוריות העברית ברוסיה. בשנת תרס"ח כבר עמדה הריאקציה המדינית ברוסיה וחגגה את הג־הדמים שלה. נצחונה היה מלא ושלם. נשימתה היתה סוערת ביותר; וכשהיתה מגיעה אל רחוב היהודים, היתה שורפתו בהבל פיה הנורא. ריאקציה מדינית זו עוררה את הצבור הרוסי, הפילה עליו תרדמה חזקה. האינטליגנציה הרוסית פרשה לקרן זוית, התחמקה מהחיים המדיניים־הממלכתיים. היא התעמקה באותם חלקי הרוח, שנשארו לה לפלטה ושהטפול בהם לא היה נחשב לחטא ממלכתי. בני־

המלמדים היותר־חשובים שקמו לה לרוסיה ונתפרסמו בעולם־המדע הגדול, כגון: טוגן ברנובסקי, סטרובה ועוד, היו חוזרים ושונים תורה זו במשך כמה שנים בבתי־המדרש הגבוהים החדשים שדחקו את רגלי בתי־המדרש הישנים. רק על־ידי מלחמה פנימית נפשית עמקה נשתחררו לאט לאט מקסמה של זו והתחילו פורשים לדרכים אחרות. ואם המלמדים כך — הפובליציסטים, הז'ורנליסטים ובני־הנעורים על אחת כמה וכמה: הללו נתמכרו אליה בכל לבם הסוער ובכל כשרונותיהם ולא זזו מלחבבה אף בשעה זו, שחנה המדעי נסתלק ממנה במקום חיותה, באשכנז ובצרפת. אין מן התימה אפוא, אם „תחום המושב" התחיל מסתכל מתוך אספקלריה זו על העולם ועל מניעי חיי־החברה. „צרת רבים — חצי נחמה" היא; ותורה שמכניסה את העולם היהודי אל תוך כלל גדול אחד, המפקיעה את ישראל מכלל בדידותו הטרגית בעולם — סופה נצחון ברחוב היהודי. מכאן אותה השאיפה לאינטרנציונלה, שהיא משרשת עמק בלבות האינטליגנציה היהודית ואף בזו שחושבת את חשבון עולמו של ישראל בקונטו מיחד. לפני המחשבה הלאמית שלנו המקורית עמדה פרובלמה חשובה מאד. התורה הלאמית בונה את כל בנינה על „יהודו" של ישראל, בין במובן הסוציאלי, הכלכלי, ובין במובן ההיסטורי, התרבותי. בשביל תורה זו — הלאמיות היא קטגוריה סוציאלית קבועה ומחלטת. צריך היה להסתיע באותה תורה חדשה, שנתקדשה קדשה יתרה ברחוב הרוסי והיהודי ונעשתה ל„אמונה חדשה" בשביל חלק גדול וחשוב של האנושיות, לאמונה שנוספים לה מאמינים לאלפים ולרבבות בכל יום ויום, כדי לבסס את תורת הלאמיות והציונות בסוס חדש ההולם את רוח הזמן; צריך היה למצא „יחודו" של ישראל, אבן הפנה בתורת הציונות, מתוך בחינה זו החדשה. האנליסה של מצבנו בעולם, שנתנה על־ידי הדורות הקודמים, אנליסה שנוקבת ויורדת עד תהום חיינו, פסולה היתה בעיני הדור החדש, שבחינה אחרת מזו המצויה אצלנו נתנה לו על־ידי הסוציאליסמוס. אנליסה זו החדשה נתנה על־ידי העתון הזה וביחוד על־ידי הירחון „החיים העבריים" („Евр. Жизнь"), בן־לויתו של השבועון והאקדמיה המדעית שלו. אנליסה זו, אף־על־פי שלא באה לשם ברור ונתוח מדעי, אף־על־פי שמקורה היו הוכחנות והפולמוסיות, אלה הדברים, שהיינו שטופים בהם אז, מכל־מקום הכניסה רכוש חשוב לברור השאלה הצבורית והלאמית שלנו. היא הפנתה את שימת לבם של ההוגים והחושבים את חשבונו של הצבור שלנו אל התחומים הכלכליים של חיי ישראל והרחיבה על־ידי־כך את חוג ראיתו של האינטליגנט העברי, שהיה רואה את העולם רק מתוך אספקלריה היסטורית־תרבותית בלבד. אמנם תמהים אנו עכשו לאותו המדע כביכול, שהיה הולך ומשתכלל על עמודי הירחון ההוא, מתפלאים אנו לאותה אמונה תמימה של גרים בקדשתו של אותו מדע; ואולם אסור לנו לקפח את שכרם של אלה, שחטטו ונקרו בפרשה חשובה זו של חיינו והעלו הרבה הלכות בפרובלמה הצבורית שלנו. המדעיות המיחדה במינה של הז'ורנלים הרוסיים ה„עבים" בתקופת השנים ההן פגעה גם בירחון ההוא, בעוזריו ובעורכו. מאמריו הראשונים של אידלסון והחשובים ביותר על־פי תכנם ועל־פי צורתם, אף־על־פי שלא נגזרו על־פי האפנה המרקסיסטית לכל פרטיה ודקדוקיה, מכל־מקום היה המטריאליסמוס ההיסטורי מצע להם, שכן הכל היו שטופים בו ורוח הדור התגלם בו. מאמרו על הדרמה המפרסמת של גורדו „ד"ר כהן" ומחברתו „על הציונות" וכן שאר מאמריו הגדולים מאותה תקופה נעוצים היו בקרקעו של המטריאליסמוס ההיסטורי. לפעמים נדמה, כי יודע הוא ושאר חבריו להשתחרר מקסמו הכביר של המרקסיסמוס, דומה היה, שהללו סוף־סוף מבט בלתי־משעבד להם על העולם ועל הכחות הפועלים בו; אולם הרשם הכללי היה, שאף אלה נתפשו לתורה זו, אם רב או מעט. אף המלחמה, שנלחמו עם המפלגות הסוציאליסטיות ברחוב היהודי, הביאתם לידי־כך, שהתחילו משתמשים לא רק בצורות המלחמה מבית־מדרשן של אלה, אלא גם ביסודות תורתן. המלחמה היתה, לכאורה, לא על עקרים כלליים, מהותיים, יסודיים, אלא על תוצאות העקרים ההם ושמושן המעשי. המטריאליסמוס ההיסטורי מצא לו בדרכו הרבה מסגננים ומנסחים, פרשנים ומבארים, ונמצאו מסגננים כאלה גם ברחוב היהודי הציוני. ולא בזה, מובן, היה כחם של אלה

הצבורי שתקף אותם נדחקו אל תוך מערכת הנלחמים. גזרת ההיסטוריה היתה זאת, כה דוחף סוציאלי פעל בהם, דחף אותם לרשות־הרבים, אל הרחוב ההומה. שאון מרעש מלחמת־דברים. סכנה גדולה היתה כרוכה בעצת גדול היהדות הרוסית אז, שהטיף לכבוש היצר ולעמידה מרחוק עד שיעבור זעם, כמו בעצת הדוחקים את הקץ ורואים במהפכה הרוסית שדוד מעשי־בראשית של הבנין החברתי. הם נשאו על גבם החלש את סבל התנועה הלאמית, את המחשבה הלאמית העברית המקורית. הם עמדו לה בימי כשלונה ורפיונה, כשהכל, מיושב בית־המדרש עד שוליא דנגרא, לעגו לה ולשאיפותיה בעולם, כש„משיח" חדש קם לישראל אחרי מות ה„יהדות" וה„משיח" העברי הקדמון, כשכל בן־ישראל ובת־ישראל פנו ערף לכל מקורות חיותה של האמה. ואם לא עברו ימים מועטים והתנועה הלאמית יצאה מן המלחמה הזאת ונזר הנצחון על ראשה, עקר זכותו של הנצחון ההוא עלינו לתלות ב„רזסביט" ובעורכו. מז'גורי שבזמוט בא למוסקבה, נטפל אל „בני ציון" הראשונים, למד, השתלם, הכשיר עצמו לעבודתו הבאה לטובת התנועה הלאמית, למלחמה בעד מקומה וכבודה בעולם ישראל ובעולם שמחוצה לו. החריפות היהודית של בני־ליטא, שעשרות דורות של לומדים ותיקים וגאונים מפלגים העמיקוה והרחיבוה, בצרוף סערת המלחמה והוכחנות של הז'ורנליסטיקה הרוסית הן שהכשירוהו לתפקיד אחראי זה של לוחם תמידי, שאינו חת מפני כל, אף מפני עצמו ואף מפני אותם החברים הקרובים אליו ונלחמים על־ידו. הוא הרס בלי חמלה את המגדלים הפורחים באויר של ה„יהדות המתקדמת", השקועה בדמיונותיה על עולם תרבותי מיחד במינו; בכשרון בלתי־מצוי ובעקשנות ראויה לתהלה נלחם בתנועות הצבוריות השונות, שהניעו את הרחוב היהודי והקימו בימותיהן על כל רחוב וסימטה של תחום המושב.

ד

שלש תקופות עברו בחיי ה„רזסביט" ובחיי עורכו. כל אחת מהתקופות ההן מסמנת פרק חשוב בתולדות הצבוריות העברית החדשה ברוסיה, שקדמה לחרבנה של היהדות הרוסית. הראשונה מתחילה בשנת תרס"ד — תחלת יציאתו לאור של העתון הזה — עד שנת תרס"ח — שנת נצחונה הגמור של הריאקציה המדינית ברוסיה. השניה מתחילה בשנת תרס"ח וגומרת בסוף תרע"ד. האחרונה — ימי המלחמה העולמית האחרונה והמהפכה המדינית שהיתה כרוכה בעקבה. בקיץ תרע"ח — בימי נצחונם של הבולשביקים ברוסיה — הלך לעולמים בתקף יד־השלטון העתון הזה; ביחד עם מותו נסתם הגולל על תקופה חשובה ורבת ערך בתולדות הצבור העברי ברוסיה ולא ברוסיה בלבד. התקופה הראשונה — תקופת המלחמה לשאיפות הלאמיות והציוניות כלפי חוץ וכלפי פנים. חוקר תולדות הצבוריות העברית בעשרות השנים האחרונות יקדיש הרבה פרקים לחזיון זה, ששמו: הסוציאליסמוס ברחוב היהודי בתחלת מאת העשרים. הוא ישתדל למצא את המפתח לחידה סוציאלית זו, שעם של בורגנים כעם ישראל הקים מקרבו לוחמים כל־כך מרבים לטובת תנועה זו, שבאה להשמיד מן העולם את הבורגנות. כאן נעמוד רק על השפעת הרחוב הרוסי על המחשבה הצבורית שלנו. השפעה זו היתה גדולה מאד. אם עתונים יהודים בלשונות שונות של אותה תקופה היו צבועים בצבע הסוציאליסמוס לכל גוני גוניו — הרי יש בזה הרבה מן ההשפעה הרוסית. החיים הצבוריים ברוסיה והמפלגות המרבות שקמו לה בתחלת מאת העשרים עמדו תחת השפעתו של הסוציאליסמוס — בין בצורת המקור: עבודו ובסוסו המדעי על ידי קרל מרקס ופ. אנגלס, ובין בצורה האוטופית־האידיאליסטית של המאה השמונה־עשרה ותחלת המאה התשע־עשרה, שנתגלגלה דרך צנורות שונים לרוסיה ונצטבעה שם בצבע לאמי רוסי מיחד, מקורי על־ידי צ'רנישבסקי, מיכילובסקי, לברוב וחבריהם. המחשבה הצבורית הרוסית היתה נתונה כלה תחת קסם השפעתה של תורה זו. ואף הכופרים בה לא כפרו אלא למעשה, מה שאין כן להלכה: זו נתקבלה על דעת הכל. תורת הכלכלה המדינית, מרכז הרוח לאינטליגנציה הרוסית, שהיתה נלמדת בבתי־המדרש הגבוהים, לא היתה מסתמכת על כתפי חכמי הכלכלה המדינית האנגליים: אדם סמית, מלטוס ועוד, אלא על כתפי מרקס ואנגלס ורודברטוס; זה

בדמות ליברליסמוס משבח, בהוצאה חדשה, מגהה ומתקנת; האחרונים ראו את הקפיצה הישרה מתהום העבדות והשעבוד אל מרחבי האשר החברתי. — באותה שעה היו בני־ישראל שברוסיה שטופים ב„רעיון התעודה" של רוסיה ובהוצאה המשבחת של האמנסיפציה. כמעט הכל ראו במאורעות המדיניים שהתרחשו אז לא תחנה ידועה בפרוצס התקדמותה של רוסיה והתקרבותה אל צורות החיים המדיניים אשר באירופה, אלא „יוצא מן הכלל" כוציאלי. צריך היה לקרוע את המסך הזה, שכסה את פני היהדות הרוסית ונסך עליה רוח שכרון. צריך היה להזדין בהכרה היסטורית בהירה, שחודרת מבעד הערפל של ההוה ורואה את הדברים כהויתם, נחוץ היה כח נפשי גדול כדי להתקומם כנגד ההשקפות הרווחות אז ברחוב היהודי והרוסי. הכרה היסטורית זו היתה עוברת כחוט השני בכל גליון וגליון של העתון. עליו היה לחשף ולגלות את כל הכחות היוצרים והפועלים שבאמה הרוסית, כדי להעמיד את הדברים על מהותם; שומה היה עליו מטעם האינסטינקט הסוציאלי שלנו הבריא להתקומם בכל עז כנגד האילוזיוניסמוס הרוסי המיחד, שדבק ביחוד בבני־ישראל המענים והדווים. ברתחנות יהודית־רוסית, בעקשנות שאינה יודעת גבול, בפרזיאולוגיה מובנת וידועה וחביבה לכל הרס ה„רזסביט" את המגדלים הפורחים באויר והמטים את העם מהדרך הנכונה. צריך היה להוכיח ולחזור ולהוכיח, כי עמוד הענן שמכסה את פני ערבות רוסיה הרחבות הוא אך עמוד ענן בלבד ולא עמוד אש, כי לא נשתנתה צורת החיים הסוציאליים ברוסיה אף משהו על־ידי אותה תנועה רגה, שהתחוללה אז, כי המציאות הרוסית אפורה היא ושוממה, כי כחותיה של הריאקציה המדינית מרבים הם ואסור לזלזל בהם.

מכאן נתהדפה ההלכה — „הכר את העולם הסובב אותך!" הלכה זו בדמות צווי לעם־ישראל שברוסיה — צרך השעה היה בה ולא צרך אותה שעה בלבד. אל תראה את העולם כמו שמציירים אותו בעלי מוחות נלהבים! ראה מה שיש בו ואל תראה מה שאין בו! לא נאה לעם מלמד בנסיונות היסטוריים קשים להתלהב התלהבות של קש בוער ולנפול לתהום היאוש, כשאך רואים אפר הקש. כל ההכשרה הנפשית של בעלי ה„רזסביט" לא היתה מכונת בעקרה כלפי צד זה שבחיינו הצבוריים והמדיניים, כלפי האמנסיפציה: מרחקים יותר בהירים נסתמנו להם מתוך הערפל שהליט את היהדות העולמית אותה שעה. הם לא זלזלו באמנסיפציה זו, אולם חשבו אותה לאפיזודה בלבד. אמנם חשובה היא האפיזודה הזאת חשיבות יתרה, אולם אינה אלא אפיזודה בלבד בדרך הארכה של מלחמת ישראל על קיומו בעולם. לא צדקו, כמובן, אלה, שהיו טופלים עליהם אשמה, שניחא להם עבדות זו, מכיון שהעבדות מביאה לידי ציונות. אשמה זו — אחד מאמצעי הפולמוס המפלגתי, שהשתמשו בו אך לשם נוי בעלמא. אולם הרי באה התנועה הלאמית עצמה בתור פעל־יוצא מאותה אמנסיפציה, שכבר עברו עליה ימיה היותר טובים במדינות צמיחתה וגדולה; הרי היא באה אחרי שאמנסיפציה זו כבר חשפה את כל תפארתה והראתה שאין בידה לפתור שאלת היהודים והיהדות בעולם. כלום שונה היא רוסיה משאר מדינות אירופה? אדרבה, הרי יש בה טעמים לפגם. עדין לא יצאה זו מתוך תחומי אסיה ומי יודע, אם היסוד האירופי יגבר על היסוד האסיאטי? הליברליסמוס הרוסי לא יהיה כחו יפה מכחו של זה באירופה — תנאי החיים והתרבות שונים הם פה ברוסיה משם והשנויים האלה הם לא לטובתה של רוסיה, אלא לרעתה. הליברליסמוס שישתרר ברוסיה לא ימצא כר נרחב לפעלה ולעבודה כמו שמצא בארצות המערב, במקום שכחות היצירה בכל ענפי החיים היו מרבים ושאפו לגלוי כל עצמותם הסוערת. התעמקות זו במבנה הסוציאלי והתרבותי של מדינת רוסיה העשירה את סכום ידיעותיו של היהודי הרוסי במדה מרבה. הם נסחפו עם הזרם הצבורי הגדול, שתקף את היהדות הרוסית, ונסו להטותו אל ערוץ הנחל השוטף של התולדה היהודית. ההכרה ההיסטורית היהודית וההבחנה האמתית בכבך הכחות הפועלים והיוצרים את צורתה החברתית והמדינית של אותה ממלכה ענקית — הן שעמדו לבעלי ה„רזסביט" שלא יגרפו על־ידי הזרם הכללי ולא יטבעו בו, כמו שארע לכל המפלגות המדיניות והצבוריות של היהדות הרוסית באותו פרק. לחנם קבל עליהם אחד ממורי דרך ישראל בתקופה האחרונה: לא מרצונם נסחפו עם הזרם, לא מרב טובה ולא מהשעמום

אנו בעיני מי או שנואים בעיני מי — אחת היא לנו ובלבד שלא יערכו בנו פרעות, שרשאים נהיה להתהלך ברחובות המדינה בקומה זקופה כשאר בני המדינה. אין לכם זכות מיוחדת על הליכה בקומה זקופה, על חלונות שלמים ועל נסיעה והעתקה ממקום למקום, על חנוך הבנים בבתי־הספר של הממשלה ועל שמוש במוסדות הממשלה. אין המדינה בית־דין מוסרי גבוה, שדן על דברים שבלב ועל עניני אמונות ודעות; אין המדינה בית־ספר לאסתטיקה, שמכשיר בעלי חטם ישר ופוסל בעלי חטם מגבנן; אין המדינה מבחינה בין אוכלי חזיר ובין אוכלי שום ובצלים. הורג נפש, מזיף מטבעות, גונב מאוצרות הממלכה — חיב ענש בין הוא מכרסם כרעי חזיר ובין אם ריח שום נודף ממנו. אין המדינה אלא מוסד ציביליזציוני בלבד. הציביליזציה אינה מבחינה בדברים שאינם נכנסים לכללה. שאלת זכויותיהם האנושיות של בני־ישראל — שאלת הציביליזציה הרוסית היא, שאלת עמדתה המדינית בעולם. אין אנו אור לגוים, אין מוסרנו הלאמי גדול יחשוב ממוסר לאמי אחר ואין אנו מחיבים כלל להיות מחננים במדות נעלות אחרות ממה שהננו בהן רב בני־אדם. סמי מכאן ערכי טוב ורע, יפי וכעור, תועלת והפסד. אם היהדות העומדת ונלחמת על זכות קיומה בעולם תוציא לרשות־הרבים את אלהיה ואת תורתה, את מוסרה ואת אידיאליותה היתרה — הרי היא חותרת בזה מתחת לקיומה ועושה את תורתה, שנקנתה ביסורים כל־כך מרבים, פלסתר. כל אותו סדר הטענות והנמוקים, שנוצר והגיע לידי שלמותו בארצות המערב, שעבר אחר־כך אל נושאי מלחמת האמנסיפציה ברוסיה, פסול הוא ויש בו עלבון לאמי נורא. לא בכדי עברו עלינו עשרות שנים של נסיונות קשים ומרים במלחמה זו ולא לחנם הוארה נפשנו באור התחיה העברית. אין אנו רשאים להשתמש יותר בכלי־זין, שנפסלו זה־כבר לשמוש. נמוקים אלה, שהיינו דבוקים בהם במשך שני יובלות, פסולים הם בעינינו מאחר שהפסידו את ערכם המוסרי. הערכים האלה — ערכים יחסיים הם וכמה בחינות חלות בהם. אם נבוא ונטען בשם התועלת, בשם המוסריות הגבוהה, שנחננו בה, בשם התעודה המיחדה, שהוטלה עלינו מגבוה, הרי נותנים אנו מקום להערכה אחרת, להפכה הגמור. יבואו האקונומיסטים ויוכיחו באלפי ראיות, לקוחות מחיי הכלכלה המדינית, כי מביאים אנו הפסד בעבודתנו בשדה הכלכלה, יבוא צ'מברלין ועשרות אחרים, שדשים בתורת הגזעים, ויראו בבקיאותם ובחריפותם, שאמה שפלה אנו ללא כשרון וללא גאונות, יבוא מנסיקוב והדומים לו ויוכיחו, שחסרי־מוסר אנו, נשחתים ונתעבים אנו וגורמים אנו להשחתת המדות בין בני־אדם, יבוא דליטש ויוכיח, שמזיפי תורות אנו וגונבי דעת־הבריות אנו מאז ומעולם. נמוק אחד יש באוצרנו, נמוק מצק, שחדר אל כל הלבבות של האנושיות החדשה, והוא: בני־אדם אנו, טובים וגרועים, כשאר בני־אדם. נמוק זה צריך לשמש יסוד לכל מלחמתנו לזכיותינו האנושיות בכל העולם. מכאן באו בעלי ה„רזסביט" לבדיקת הערכים המנויים למעלה גם כלפי פנים. מכיון שה„בחירות" הלאמית" היא מקור השנאה כנגדנו, מאחר שכל אמה ואמה מטפחת „בחירות" זו ומרימה אותה על דגלה במלחמתה בנו, הרי חובה מוסרית מוטלת עלינו להסיר מקרבנו אותם הקשוטים היתרים, שאנו מתקשטים בהם, חובה עלינו לשרש מקרבנו דעה זו, שהיא אם תורת־השנאה בין העמים. כאן פגע שבילו של ה„רזסביט" בדרך „שנוי הערכים", שנסללה בספרות העברית. „מוסר היהדות", „רעיון התעודה" — שמות שנתרוקנו מתכנם הם. עבר זמנם. כל אותה הפרזיאולוגיה של הדורות הקודמים אנטי־מוסרית היא, מאחר שאין אנו מאמינים בהם ובכחם על האחרים ועלינו. הלכה זו, שנתחדשה שם, הביאה שנוי נכר במהלך המחשבה של הדור החדש והשפעה חנוכית גדולה היתה לה. היא הסירה את מעטה־הקסם מעל האחרים, היא הרימה את כבוד ישראל בעיני הדור החדש, שנתחנך בקדשת ה„בחירות" הרוסית. והרי הלכה שניה. כחה של המהפכה הרוסית הראשונה במה הוא גדול? הנושאת היא בכנפיה פתרון גמור לכל שאלות החברה, שצפו על־פני שטח החיים המדיניים אז, או באה היא לפתור רק אותן השאלות, שקבלו פתרון חלקי זה או אחר מחוץ לגבולות רוסיה? בשעה ששטופי המלחמה המדינית ברוסיה, בין אלה שנמנו על בית־מדרשו של הליברליסמוס, ובין אלה שהסתמכו על הסוציאליסמוס, ראו בה חזות הכל: הראשונים ראו את רוסיה המחדשת

ברחוב האינטליגנציה הרוסית והיהודית־הרוסית. העתון הזה עמד במרכזה של התנועה הלאמית היהודית ברוסיה באותן השנים והוא נשא על גבו את כל כבדה ומריה של המלחמה ההיא. והמלחמה היתה נטושה בכל החזית של החברה הרוסית והיהודית: מימין ומשמאל, מפנים ומאחור. אף נושאי התנועה הלאמית הציונית — זרה היתה להם מלחמה זו בתחלתה, ורק במשך הזמן נספחו אל הקבוצה ההיא לשם מלחמת הגנה על ההכרה ההיסטורית.

ג

הצבור הרוסי, חוץ מהמשמרים הקיצונים, האנטישמיים הגרועים, שראו בתנועה הציונית גאלה מן היהודים, אלא שלא האמינו בגאלה זו, התנגד לציונות תכלית נגוד: הם ראו בה מתחרה מסכן ברחוב היהודי. כל כחות הצבור המצוים צריכים להיות מכונים כלפי מטרה אחת — הריסת השלטון הישן ותחיתה והתקדמותה של רוסיה. כל מי שמציג תעודות חדשות לחלק מן הצבור, שאינן נמצאות בשטח המטרה הראשית של הצבור כלו, הרי הוא מקפח את חיי הצבור בזה, שהוא מסיח את הדעת מן המטרה הראשית. אף השאיפות האימפריאליסטיות של רוסיה במזרח הקרוב הוציאו מכללן את התגשמותה של הציונות. המפלגות הבורגניות היו כנגדה, משום שזו לא התחשבה עם שאיפותיה של רוסיה בארץ־ישראל. המפלגות הפרולטריות ראו בה תנועה של התיחדות לאמית וכל כגון זו פסולה היא. אותם מבני ישראל, שהיתה להם דריסת הרגל אל חוגי הצבוריות הרוסית החדשה, השניאו את התנועה הלאמית בעיני המתקדמים. חומה עמדה בין התנועה הלאמית בישראל ובין הצבוריות הרוסית; צריך היה להבקיע את החומה הזאת. דעת־הקהל הרוסית היתה מכונת את דעת־הקהל היהודית: כל מי שזכה בעיני הראשונה, עמדה לו זכותו גם אצל השניה; והתנועה הלאמית שלנו, שלא עמדה בדין חוץ, נסתחף שדה גם בפנים. זכות מיחדת עמדה לו ל„רזסביט", שפרץ חומה זו וזכה אותה בעיני דעת הקהל הרוסי ועל־ידי כך עלה ערכה גם בפנים. המלחמה לשווי זכיותיהם של בני־ישראל, שהיתה הנושא הצבורי היחידי באותה שעה לעסקני־הצבור השונים — גון אחר היה לה

ב„רזסביט" מאשר בשאר העתונים הרוסים־היהודים. נושא המלחמה אחד היה, אולם התאורים והנמוקים שנתנו לו שונים היו. הנמוק העקרי בדברי האחרים, שטענו לשווי זכיותיהם של בני־ישראל עם שאר תושבי רוסיה, בין כשהיו הטוענים מסתמכים על כתפי הליברליסמוס הרוסי ובין כשהיו נשענים על הסוציאליסמוס הרוסי, היה — ה ת ו ע ל ת. היהודים ברוסיה מביאים תועלת גדולה למדינה הרוסית ולחייה הסוציאליים. כל פגיעה בזכיותיו של היהודי פגיעה היא באינטרסים המדיניים והסוציאליים של הממלכה הרוסית. כחות מרבים לא נתנו לשמוש ואובדים ללא תועלת, מפני שהממשלה חוסמת בעדם את הדרך. היהודים — עם קולטורי הוא, מדותיו נעלות הן ולחנם טופלים עליו אשמות על חטאים שאינם בו. אם בני־ישראל נזקקים לפעמים למקורות פרנסה בלתי־הגונים — הרי אשמה בזה השיטה המדינית ברוסיה, שמכריחה אותם לכך על־ידי הגבלות שונות. שויון זכיותיהם של בני־ישראל — חובה מוסרית ומדינית היא לרוסיה המתחדשת, שמבטלת כל תחומי זכיות בין מעמד למעמד ובין שבט לשבט. אין המדינה רשאית לזלזל בזכיותיהם של בני רוסיה מגזע ישראל. הלכה אחרת נתחדשה ב„רזסביט" וחשיבות היסטורית לה. לא מפני שבני־ישראל מביאים תועלת לרוסיה זכאים הם לשויון ולשחרור, לא מפני שחסר זכיות וקפוחן גורם הפסד לצרכים הכלכליים והמדיניים של רוסיה, אלא מפני ש ב נ י ־ א ד ם א נ ו. אמנם אנו מביאים תועלת למדינה הרוסית, אמנם כמה וכמה מקצועות הכלכלה באו לידי פריחה על־ידי עבודתם החרוצה של בני־ישראל, ולפעמים אנו מביאים גם הפסד לאחרים, לשכנינו. אין אנו צדיקים ביותר ואף חטאים ביותר איננו. את התועלת אנו מביאים לא מפני שאנו מתכונים לכך: אין אנו מין מיחד של בני־אדם, המתכון רק לטובת אחרים. אנו מביאים תועלת במעשינו לעצמנו ועל־ידי־כך, אולי, אנו מביאים תועלת גם לאחרים; אנו גורמים הפסד לאחרים כמו שהאחרים גורמים הפסד לנו: שכן שנים שנזדמנו לסעדה אחת ואין היא מספיקה לשניהם, מן דידין שאחד יהנה יותר והשני פחות. אין בני־ישראל שברוסיה מדינה בתוך מדינה, שלפעמים יחיו אתה בשלום ולפעמים יכריזו עליה מלחמה. אם רצוים

התנועה הלאמית העברית באותה תקופה: הצעת אוגנדה ובטולה, מיתתו של הרצל, נושא ה„כתר" האחרון, היאוש הגמור שתקף את לבות הכל, אף את הנאמנים ומסורים ביותר לתנועה זו, האפקים הצרים של פעלה שנתגלו להם אחרי הקרע הגדול בתנועה ובלב האמה — כל אלה מן הדין היה שיחלישו את כחה והשפעתה על הרחוב היהודי ושאיפותיו הסוציאליות. בשעה של התעוררות צבורית בלתי־מצויה ברחוב היהודי, בשעה שחיי החברה והמדינה חדרו אל כל בית יהודי והפכו אותו למרקחה, למערכת מלחמה, בשעה שכל החי והרענן, התוסס והמתפרץ מסר את־עצמו לרשותו של החדש — באותה שעה נדונו נושאי התנועה הלאמית בישראל כמעט לבדידות גמורה. הם הרחקו בזרוע מן החיים המדיניים הסוערים ונדחקו לקרן זוית. הרחוב היהודי נכבש על־ידי אחרים, ששירה חדשה בפיהם ופניהם קרנו באור אחר. הספרות העברית נבהלה מפני הרוחות החדשות, צנפה את דגליה שהיו מזהירים זה לא־כבר בבתי ישראל, התכנסה אל תוכה ורקמה לה חרש את ארג חייה. ראש המדברים בפובליציסטיקה העברית נסה פעם להגיח ולהתנפל על האויב; אולם כשראה שאין שומעים לו — נשמט. יגון ועצב פרשו את כנפיהם הכהות על אותו חלק הצבור העברי, שהיה שתים שלש שנים לפני־כן „חתן" הרחוב היהודי ובן־שעשועיו. הוא ראה והרגיש את המכות, הבעיטות והצליפות שירדו בזעף על ראש העם העברי ולא יכול להתנחם באותן התקוות שהיו חיות בלבות הכל וביחוד בפיות הכל.

„על כף ים־מות זה, בראש הסלע,
התנשא לפנים מבצר ישן גושן;
כאמים נשקפו מחוריו קני הקלע
ובלב־שמים תקעו קרנות צריחיו ראשן

— — — — — — — — — — — —

ועתה מת הים. נתיתם מפו.
מבצרו הרוס.
רק גדפכי חרבות, אבני מעמסה,
עם גדר נהרסה
ויד תלוים שם בנס על כתפו

וסמוכים על הנס.

— — — — — — — — — — — —

ועב על רממיה כי תדחה שיה —
ונרדמה...

— — — — — — — — — — — —

לפנים עלה כאן בלבב הים אי שאנן,
אי תקוה קראו לו, ונוה הפלא,
הארז שגשג בו, הברוש הרענן
ומגדל־מאור נצב שם על צוק הסלע.

— — — — — — — — — — — —

ועתה מת האי — — — —
על חלמיש כנו אחד נשאר, עד ההרס:
המגדל בראש הסלע.

— — — — — — — — — — — —

וסביבו מת הים מלא מאה פרסה
ומאה פרסה סביבו שממה, שוממה...

— — — — — — — — — — — —

והכל כאלו מהרהר כאן בדממה...

כזה היה מהלך המחשבות ורחשי הלב של השומרים האחרונים לכתר ה„משיחי" בישראל. אמנם מצב זה נמשך זמן לא רב: כי האינסטינקט הסוציאלי הבריא מצא לו תכף בטוי עז ונמרץ בחבורה קטנה של אנשים עזי־לב ואמיצי־נפש, שעמדו בפני החרבן הרוחני, שהתחולל על היהדות הרוסית אז, נלחמה חבורת קטנה זו בגלים המרבים ונצחה. חבורה קטנה זו עברה דרך כל מדורות ההכרה של האחרים, היא נתנסתה באותם הנסיונות עצמם, שנתנסו בהם האחרים, אלא שכח נוסף לה על האחרים, כח ההכרה ההיסטורית הבהירה של עם מלמד בנסיון והמחשבה הצלולה של אנשים שיודעים לשלוט בזרם, אף שלמראית־עין הם נגררים אחריו. אותו היאוש הגמור, שתקף את השומרים האחרים, לא נגע בהם. אותה חבורה קטנה של יהודים לאמיים, שנאספו מסביב ל„רזסביט", נענתה לכל זרמי החברה של הזמן ההוא ונלחמה בהם. בראש העתון עמד יהודי משלנו, שסגל לעצמו סגנון הדור של הרוסים, שהיה מזין בכל אותם כלי־הזין המצוינ

שחרורה של רוסיה, אלה המפלגות ששמשו שופר לצער ההמונים היהודים, ה־כרחים לנוע לעבר האוקינוס כדי למצא את מחיתם הזעומה, מאחר שרוסיה הישנה היתה מכריתה אכל מפיהם, הפליגו מתוך תקוה משעשעת ומזהירה אל ימה הסוער של החברה הרוסית. התקוות המרבות שתלו אחרים בהן, בכחות השמאל ברוסיה, בהיותם זקוקים לעזרתו של האלימנט החי והסוער של הגטו היהודי, אל אלה, שעברם — תהום עמקה של יסורים ועלבונות, וההוה שלהם — מדבר נחשים ועקרבים — הרימו את ערכן הצבורי של מפלגות שמאל ברחוב היהודי: הם ענדו לראשן עטרת הנצחון עוד בתחלתה של המלחמה. שמש ההצלחה הצבורית האירה פנים ל„משיח" האמנסיפציה. היתה בהצלחה זו גם יד השפעת־גומלים של היהדות העולמית בחלקיה השונים ושל הכחות המדיניים העולמיים. היהדות המערבית המתבוללת לשעורים, שנרגזה מפני הרוחות הזועפות שמבחוץ ומרוחות האביב היהודי הקלות, שנשבו בעולם עם צמיחתה וגדולה של התנועה הלאמית בישראל, שנשבתה מנוחתה על־ידי קולות ההמונים היהודים, הזורמים מרוסיה לעבר האוקינוס דרך ארצותיהם היפות, ראתה בשחר הרוסי גאלה לא רק לצרות אחיהם־בדת הרחוקים, שחיבת היא בטפולם ובכלכלתם, אלא גם חזוק למצבה בעולם. כשתפול חומה מצקה זו של התחום היהודי ברוסיה, שוב לא יהיה מקום לאותן ההתנפליות המרגיזות עליהם, שהיו הולכות וגוברות מיום ליום ומעמידות בסכנה עמל דורות. ואף הבורגנות היהודית־הרוסית הצעירה ינקה את חיותה לא רק מתוך מצוקית ההוה הרוסי ומתוך תקוות העתיד המזהירות, שנסרו אז בחלל עולמה של רוסיה, אלא גם מתוך הכחות הפועלים שביהדות העולמית, הקרובים אליה קרבת רוח. כך מצאה לה הבורגנות סעד וסיוע מכחות מרבים ותקיפים בערך, מצאה גם את בכור מלמד בנסיונות היסטוריים. הבדידות היהודית, המניע הפסיכולוגי היותר כביר של היהדות בעולם, כאלו מצאה לה מוצא אל תוך הליברליסמוס העולמי דרך צנורות ההשפעה של היהדות המתבוללת. נבעה אותה שעה עוד פרץ בחומת הבדידות הטרגית משמאל על־ידי האינטרנציונלה של הפועלים העולמית, שכחה המוסרי היה גדול בימים ההם. על־ידי המפלגות השמאליות הרחבו גבולותיה של היהדות הרוסית, נתן פה ליסורי עם אובד בערבות רוסיה הרחבות. מעתה תחדל לשאת את המצוקה היהודית על שכמה הכפוף בלבד, אין היא יחידה בצערה, הרבה שתפים לה. לצערה וגם לשחרורה. המכונה החברתית של היהדות הרוסית באותם הימים היתה מצויה בידיהם של אלה, שהיו עומדים בקרוב מקום ונפש אל הסערה שהתחוללה, אל אותה הסערה, שצריכה היתה להביא בכנפיה את הגאלה הנכספת מדורי דורות, את האמנסיפציה. ואלה הכחות הצבוריים, שהיו רואים בה, באמנסיפציה זו, את הכל, יכולים היו להתמכר אליה בכל כחות נפשם השואפת למלחמה, לגלוי הכחות הנרדמים במעמקים, לדרור, לחיים אנושיים. אמנם גם הם ראו את ימיה הטובים ואף את הרעים של האמנסיפציה אשר באירופה, אולם בא לעזרתם חלום־העתידות הרוסי המיחד במינו ולחש על הלב המתעלף תקוות יותר בהירות ויותר מזהירות, הגיעו לידי־כך, שהאמינו, כי שחרור אחרון זה מכבלי התחום הרוסי ישביח ויתקן אותם הקלקולים שנפלו בשחרור ראשון. , מלחמת רוסיה ויפוניה. הכפור, שכסה עשרות שנים את המרחבים המדיניים של רוסיה הגדולה, התחיל נמס. כל הלבבות מלאים תקוה. מפלותיה של רוסיה במערכות המלחמה במנדז'וריה כמני חרות הן, מבשרי ישועה הן לכחות החדשים המתפרצים ממעמקים ושואפים לשלטון. עולמות־דמיון מבריקים הולכים ונבנים במוחות ובלבבות. ברחובות התחום — צער ותקוה משמשים בערבוביה. השבט מכה ומצליף על מקומות הפצע והכאב; שומרי משמרת השלטון הישן שופכים את כל חמתם על יהודי וילנה וביליסטוק, הומל וברדיצ'ב, אולם הלב רחב ופחד לקראת העתיד... עדין לא באה שעתה של המציאות האכזריה, שהרסה את כל המגדלות המזהירים של „חולמי הגטו". אותה שעה הלך ועמד הכתר השני, שהיה תלוי בשמי ישראל, הכתר המדיני של ה„משיחיות" המודרנית, של התנועה הלאמית־ציונית. בשעה שקולותיהם של הראשונים, של נושאי כתרה של האמנסיפציה, הלכו הלך וגבר, הנמכו קולותיהם של האחרונים וכמעט שנשתקקו לגמרי. המשבר הפנימי והחיצוני שעבר על

ב

סוף מאת התשע־עשרה ותחלתה של המאה שאנו עומדים בה כעת שמשו התחלתו של פרק חדש בתולדות ישראל במזרחה של אירופה ולא במזרחה בלבד. האמנסיפציה במערב, פרי שלטונו של הליברליסמוס המנצח בעולם וביחוד באירופה, כבר הגיעה לסוף נצחונה וכבושיה והתחילו ימי ירידתה. אותו החן המיחד, שהיה שורה עליה במשך עשרות בשנים, נסתלק ממנה: מאורע דריפוס שפגע ביהודי צרפת, בראשונים לשחרור מן הגטו, פגע בשאר יהודי ארצות־המערב; האנטישמיות הגרמנית, המדינית והמדעית כאחת, פשטה בכל מקום עם תגברת גרמניה והשפעתה בעולם; נראו הבקיעים בבנין זה, שכל־כך עמלו בו כמה וכמה דורות. הועם כתרו של „משיח" זה, שנרקם מיטב מחשבותיהם של יוצאי הגטו; ימי־הזהר הראשונים, דומה היה, עברו לבלי שוב עוד. אולם רוח והצלה עמדו לה לאמנסיפציה ממקום אחר: היהדות הרוסית עמדה לפני שערי המהפכה הרוסית הראשונה. כתר זה, כשהועם זהרו במקום אחד, התחיל מבריק בכל צבעי הקשת בערבות רוסיה הרחבות. חמרי השרפה, שהיו צבורים מתחת למבצר הרוסי הענקי, נתלבנו יפה במאת השנים האחרונות: השנויים הסוציאליים העמקים שנתהוו בגוף המרכב ההוא, הצמאון הגדול לשהרור ולעליה מדינית ותרבותית שתקף כמה דורות של בני רוסיה הגדולה על כל מעמדותיה העליונים, העליה הכלכלית של מדינות הספר, שגררה אחריה עליה לאמית של כמה שבטים נכנעים — כל אלה, דומה היה, הכשירו אותה למהלך החיים אשר באירופה על כל צורותיהם השונות. באה גם שעתה של האמנסיפציה היהודית, בת־לויתו התמידית של הליברליסמוס המשבח. מוכנה היתה גם היהדות הרוסית לקבל את רב הטובה, שהיה צפון לה בחיקה של המהפכה הרוסית. החיים התלוים מנגד במדינה פיאודלית זו, הנגישות והלחיצות מטעם מושלי־הזדון שלא פסקו אף רגע והיו יורדות בזעף על הצבור העברי הנלחם על קיומו בתנאים קשים מאד, הנדידה שהיתה תלויה על ראשי ההמונים כחרב דמוקלס זו, העלבונות התמידיים, שהיו פוגעים בנפש היהודי בן התרבות החדשה — כל אותם הדברים, שפרנסו את התקוות המשיחיות בישראל בצורה זו או אחרת, הכשירו את הלבבות לקבלת אשר זה. היהדות הרוסית כלה עמדה וצפתה בחרדת קדש לאותו „יום־פלאות", שעמד אחרי כתליהם. חוץ ממשמרים קיצונים, ששנו בעבדותם והששו מפני החדש, נענו הכל לרוחות המנשבות אז ברחובות רוסיה, שנעורו לחיים חדשים. עבודתם — עבודה מתוך פחד ומתוך יסורים ומתוך אבוד אנרגיה רבה — של משכילי ישראל לטובת הכשרתו של הצבור הרוסי כלפי שנוי נוסף זה בחיי הממלכה הרוסית, שיבוא ביחד עם שנויו של המשטר המדיני כלו, עשתה פרי. המפלגות הצבוריות השונות שקמו לישראל אותה שעה הכשירו את הלבבות להבנתם של החזיונות הצבוריים החדשים ולתפיסתם, שכבשו את חללו של העולם היהודי על כל מעמדותיו, שדרותיו וחברותיו. אלה התנוצות ובנות התנועות הצבוריות, שהיו בונות את כל בנינן הצבורי על בסיסה של האמנסיפציה, בין כשבאו מימין ובין כשבאו משמאל, מן הדין היה שיתפסו את צד המזרח בבית ישראל. הפלוטוקרטיה היהודית, זו שאלפי חוטים נראים לעין ונסתרים ברקמה הכלכלית של רוסיה קשרו אותה בקשרים אמיצים אל המעמד הבורגני־הקפיטליסטי, שהתעתד להיות יורשו של השלטון הישן ברוסיה, השליכה מעל כתפיה את הסבל היהודי המיחד וגררה אחריה את הבורגנות היהודית הפצוטה, זו שתמיד נגררת היא אחרי אחיה הבכור, הוזק והאמיץ. אמנם שמרה על הנחלה היהודית שקבלה בירשה מאבותיה, אולם באה לעזרתה דו־הפרצופיות ההיסטורית המיחדת במינה, שמפלגת את חיי ישראל לשנים: כלפי חוץ וכלפי פנים. הבורגנות הרוסית המתקדמת זקוקה היתה לאחים פועלים בדרכה לקראת השלטון. היא קבלה את המעמד הבורגני היהודי בזרועות פתוחות, מפני שראתה בו כח לוחם, בלתי־תלוי בעבר הרוסי ובלתי־מעורה ביסודות חייו הנושנים שנתקדשו מדור דור. עמדה זו שתפסה הפלוטוקרטיה היהודית בחוץ, בתוך הכחות הפועליים של הצבוריות הרוסית החדשה, פתחה לפניה את שערי הלבבות ברחובות התחום העגומים והשוממים. העתונים שהיו מצוים ברשותה, האינטליגנציה שעמדה לה בתחום המושב — אלה היו שליחיה ועושי מצותה. המפלגות הפרולטריות בישראל, שבמשך זמן רב התכוננו למלחמה זו בעד

לרשות־הרבים ואל צרכי רשות זו, לא עמדו בנסיונם הקשה ונשמטו אחד אחד. מפלט מצא לו ברדיצבסקי בסוף ימיו בערבות האגדה העברית ובחקר תורת ישראל; מקלט מוצא לו ש"י איש הורויץ בספרות ימי־הבינים שלנו. אין כאן המקום לבאר חזיון זה, שכלו תמוה הוא לכאורה. השפעות מהשפעות שונות, מהן ילידות פנים ומהן ילידות חוץ, גרמו לכך. בא חסר ההבחנה וההבדלה ההיסטורי, שעמד עליו ברדיצבסקי פעם, ומסביר לנו במקצת טעמו של חזיון זה. אחד מראשיה־בוניה של הפובליציסטיקה העברית החדשה — פ. סמולנסקין — נכשל בטשטוש־גבולים זה. הבאים אחריו המשיכו את ה„מסרת" ההיסטורית, שמתחילה בריב"ל ועוברת דרך סמולנסקין ולא נסתימה עד־עכשו. אף הפובליציסטיקה הרוסית, שעליה נתחנכו רב סופרי ישראל של הדורות האחרונים, שמשה דוגמה היסטורית־תרבותית בשבילם ולא עמדו על סבתה ועל מקורה: זו הרי אנוסה היתה לדין על הכל מתוך עב־הענן של ה„מדע" וה„פילוסופיה" כביכול. איני רוצה לתבוע בזה את עלבונם של ה„נצח", של ה„מדע" ושל ה„פילוסופיה" וה„היסטוריה", שרתמו אותם בעגלת הגטו ובשאלותיו. טשטוש זה סמן רע הוא לתקופה זו, לתקופת בין־השמשות הארכה. אחד היה בדור העבר, שאף־על־פי שגם הוא נגרר לפעמים אחרי הפרזיאולוגיה של הדור על טשטוש משגיו וגבולותיו, בכל־זאת נשאר נאמן לשאלות החיים על כל נפתוליהם — מ. ל. לילינבלום. אולם לא רבים היו כמוהו. לא רבו מספר הבימות שהעמדו ברחוב היהודי בלשון העברית לצרכי החיים שלנו. הספרות העברית רחפה בעולמות עליונים של „רוח ישראל", „מוסר לאמי", „הגדרה לאמית" ועוד. הספרות הז'רגונית, שנתפתחה על־יד הספרות העברית בדורות האחרונים, כפרה בזכות קיומם של אלה הדברים המנוים לעיל, קפצה ישר מתוך הגטו לבושה בבגדיו ומזינה בכלי־זינו והתחילה טוחנת את המרקסיסמוס ומטפלת בעשית פרולטריון. רב הבימות שהעמדו על־ידה היו רחוקות יותר מצרכי החיים הסוציאליים של ישראל מאשר העברית. רק ספרות אחת משלנו היתה נשמעת מקצתה לסערת החיים: הספרות הרוסית־היהודית. אמנם גם זו שלמה מס הגון לתביעות הדור, גם היא טפלה במוסר היהדות ובשאר ערכי היהדות של עברנו, לא כדי לעמוד על מהותם, כדי ללמוד מהם על צוויי חיים והנהגה, אלא כדי לעשות מטעמים לאחרים, להראות את „האור הגנוז" לגוים, כי בת נאמנה היתה ספרות זו לספרות היהודית בלשונות המערב, אולם מקצוע אחד ריאלי עמד לפניה: המלחמה לשווי־זכויותיהם של בני ישראל, מלחמת הגנה והתנפלות כאחת. מלחמה זו כל יום זמנה וצרך שעה ודורות בה. את המקצוע הזה עבדה בידים חרוצות ונאמנות, אלא שמתוך קנאתה לנושאה העקרי לא ראתה את שאר הצרכים החברתיים, שבצבצו מחוך קרקע היהדות הרוסית והעולמית ודרשו את תקונם. מתוך־כך באה לידי מלחמה עם התנועה הלאמית בישראל, שנמשכה זמן רב. גם המלחמה על האמנסיפציה של יהודי מזרח־אירופה זקוקה היתה למצע חברתי, סוציאלי ועיוני אחר מזה שנתן לה במערב כמה דורות קדם לכן: כי נתישנו כלי־המלחמה שהשתמשו בהם ראשוני הלוחמים לזכיותינו האנושיות בתוך משפחות האדם ולא הרגישו הנלחמים, כי תקופה אחרת קמה בין בחוץ ובין בפנים. הסערה, שהתחוללה על רוסיה בכלל ועל יהודיה בפרט בתחלת המאה החדשה, מצאה את הספרות העברית שקועה בעולמות רחוקים, בשעת תהו־ובהו זו ליהדות הרוסית, בשעת טשטוש־תחומים זה, קם לישראל שברוסיה עתון אחד חי וער, שהרים את הדגל שנשמט מידי ה„עברים" בשנת 1905, הלא הוא ה„רזסביט", שימי פעלתו חלים בתקופה קשה, הרת תוצאות חשובות לגוף החברתי שלנו. תחלתו בשנת 1904, שנה שקדמה לזעזועים הראשונים של רוסיה, סף הפרעות הראשונות בישראל במאה זו, וסיומו בשנת 1918, שנת נצחונם של הבולשביקים ברוסיה ותחלת חרבנה של היהדות הרוסית. בראש העתון הזה עמד אחד הפובליציסטים העברים היותר חשובים, שבמקרה התגלגל אל הפובליציסטיקה היהודית־הרוסית, אחד החריפים היותר גדולים של המחשבה הצבורית שלנו, אחד מלוחמיה היותר חשובים של יהדות־החל החדשה, אחד מבני ארצו של מ. ל. לילינבלום: א. ד. אידלסון, שמת בששי לנובמבר שנת 1921 בברלין.

הפובליציסטית של הדורות ההם, בלתי־
מסמכים היו פועליה מכוננים, כשם שהחיים
היו פשוטים ובלתי־מרכבים ביותר. מאימתי
באו ימי ירידה לפובליציסטיקה שלנו? הוה
אומר: דוקא בדורות האחרונים, בדור התפרדותו
והתפוררותו הגמורה של הגוף הסוציאלי שלנו.
מאת השנים האחרונות, מאת „ברכת־הפטורין"
לגטו שלנו ולכבליו וברכה חטופה למרחבים,
שנתגוללו לפנינו, מאת הנסיונות היותר קשים
שנתנסינו בהם, מן הדין היה שימצאו להן
בטוי עז ונערץ; אולם ההרגל והאינרציה
הפוליטית שלנו, פרי השעבוד הסוציאלי שלנו
במשך כמה וכמה דורות, עשו את שלהם. כך
נתהוה אותו נגוד בין המחשבה שלנו ובין
צרכי החיים הצבוריים, תהום עמקה גדלה
ורחבה ביניהם: האחרונים צועדים צעדי ענק
קדימה, פרוצים לכל סערות העולם, והראשונה
מפגרת ונחלשת. דיה סקירה קלה על כל מה
שנאמר ונכתב במשך שלשים־ארבעים שנה
האחרונות על צבורנו ועל צרכיו, כדי לעמוד
על טיב ירידה זו של הפובליציסטיקה שלנו.
גדולה מזו: כל אותו היחס של בן־דורנו אל
הפובליציסטיקה ואל ערכיה השונים, בטול זה
שאנו מבטלים את שאלות החברה, מהותה
ובנינה, לעג מסתר אל כל מי שמקדיש את
כשרונו הספרותי לשאלות היום של הצבור,
המצוי אצל כמה וכמה מבני־עליה שלנו —
מעידים על מחלה סוציאלית עמקה שדבקה
בגופנו הלאמי, על אחת המחלות המסכנות,
בת־לויתה של ההתפוררות הלאמית במשך
הדורות האחרונים. אין לתמוה ואין להתרעם
על כך, אם ה„תבה" הצבורית נתפסה על־ידי
שליחי־צבור בלתי־מהגנים: כל מקום שיש
תפלה בצבור — נמצאים גם מתפללים לפני
ה„תבה". אם הצבור לא העמיד „שליח" הגון
לעצמו, אל־נא יתלה את הקולר בצוארי
אחרים, בצוארי השליחים שקפצו ונדחקו
לשם. כל אותן הדעות המוסריות, האסתטיות
והפילוסופיות שנשאות בחלל עולמנו בדור
האחרון ושרבים מן הסופרים נענים להן —
סמן רע הן בכלליהן ובפרטיהן לתקופה
החדשה ביהדות, המתאמרת לא רק לגאל את־
עצמה, אלא גם להחיות אמה שלמה ולכפר
על עון דורות ושגיאות יובלות. נדמה לנו
לפעמים, כי הללו בורחים מפני אימתה של
המציאות הגסה והאכזריה אל מרחבי השירה
והפילוסופיה. הגיעו הדברים לידי־כך, שאנשים
בעלי חוש סוציאלי בריא, שנתפנו לעבודה
זו, לעבודת הפובליציסטיקה, לא יכלו לעמוד
זמן רב על עמדתם זו והתחילו מתבצרים
בפנות אחרות יותר נוחות ויותר בטוחות
מבחינות ה„נצח". כאן באו לידי סרוס
המשגים של „נצח" ושל „פילוסופיה",
„היסטוריה" וכיוצא באלה, משגים חשובים
מאד, אלא שאין להם שום יחס וקשר אל
הדברים הנדונים. מכאן באנו אל אותו הרזון,
אל אותה הדלות של המחשבה הצבורית שלנו,
שהם מרגשים עכשו לכל. הנה זכה הצבור
שלנו בפובליציסטן אמתי, בעל עין חדה
וחודרת לעמקם של חזיונות החברה, בעל
מחשבה בהירה והגיון צלול. מאמריו הראשונים,
שנאמרו בעז ובבטחה, הכניסו תקוה בלבותינו,
כי לפנינו אדם יודע את החיים, לומד אותם
בכל יום מחדש, לא רק כדי לפרנס את־
עצמו, אלא גם כדי להעמיד את האחרים על
מהותם; אולם נסחף נסחף עם הזרם, זרם
הדור, ויצר לו פילוסופיה לאמית משלו,
מעין „מורה־נבוכים" חדש לעמו העומד נבוך
„על פרשת דרכים". „פילוסופיה" זו, שהיתה
צריכה לשמש מצע ויסוד בלתי־נראים על־
פני שטחם של החיים, שמשה לכתלי הבנין
עצמו. נשכחו אותם הדברים, שהולידו את
מאמריו הראשונים — הוראה בשאלות מעשיות
הנוגעות לישוב החדש בא״ץ־ישראל, שנאמרו
על־ידי איש מסתכל בחזיונות הצבור־צבורו.
נוצרה שיטה מיחדת — שיטת אחד־העם.
שיטה זו נעשתה חמר יותר חשוב לסופרים
מכל שאלות חיינו הקשות והסבוכות. היתה
בו יד משכילי הדור, שהתחילו מסתכלים
בעולם מתוך „אספקלריה פילוסופית", מתוך
אספקלריה היסטורית, והגתה אותו מן
המסלה הנכונה, המוליכה אל היער העבת
והמסבך של חיינו. טשטוש המשגים ובלבול
הדעות של עם שנטרפו עליו חייו פגעו גם
בו. הוא נסתבך בתוך עבודת בנין ה„שיטה"
ושוב לא זז ממנה. לפעמים היה מתעורר בו
כח הפובליציסטן, שהיה מנצח את ה„פילוסופיה"
הלאמית; אולם באו אחרים, שכל השאלות
ההן לא היו בשבילם שאלות חובה, שאלות
חיים ממש, אלא שאלות רשות, שאלות מוסר,
שאלות עומדות ברומו של עולם, והדיחו
אותו מעמדתו הנכונה. ולא הוא בלבד: רבים
מהעומדים בשורה הראשונה של „קבוצות
שונים בספרותנו, שצרך סוציאלי דחף אותם

בירנבוים: „תנו ליהודי המזרח את המגיע להם!" 1). אך המלחמה הזאת בשל הנשמה היהודית התפתחה בעקרה בתקופת המלחמה השניה, זאת אומרת, אחרי כבוש פולין וגליציה על־ידי צבאות הגרמנים והאוסטרים, ולכן מקומה בחלק השני של עבודתנו הבבליוגרפית הזאת.

ד״ר מאיר בלבן.

ה„רזסביט" ועורכו

למות א. אידלסון

א

לא שחקה לה השעה לפובליציסטיקה שלנו בלשון העברית. מכל מקצועות ספרותנו החדשה, שימי עליה באו לה בדורות האחרונים, נשאר מקצוע זה עזוב ושומם ביותר: רק הכחות השניים במעלה של האמה נתפנו למקצוע זה והתמכרו אליו; השאר נתכנסו לתוך מקצועות אחרים. אם בדורות ההשכלה היינו עדים לחזיון מוזר, כי כל מחשבות הסופרים שעבדו בשדה הספרות העברית היו מכונות כלפי צרכי הצבור ומשום־כך היו מכניסים את כל הגיונותיהם על החיים ועל העולם לתוך מסגרת זו, הנה בדורות האחרונים רואים אנו חזיון שונה מן הראשון מן הקצה אל הקצה, הפוכו הגמור: צרכי הצבור, פתרון לשאלות החברה, נדחקים מפני צרכי־רוח אחרים. כל מי שצרכי הצבור חיים בנשמתו, כל מי שלבו ער לכל זעזוע ושנוי קל המתהוים בחיי החברה, הרי הוא מתאמץ לגרש מעל פניו, בורח הוא מהם ומהמונם ומתכנס אל תוך עולמו הפנימי. אמנם גם בדורות הקודמים, בדורות ההשכלה, לא הולידה הפובליציסטיקה העברית כשרונות גדולים וחשובים. חוג פעלתה והשפעתה של הפובליציסטיקה העברית, שהיה מצמצם בגבולות רוסיה העריצה וגליציה החשכה והמפגרת, באותן המדינות שמצבם הצבורי והמדיני של בני־ישראל לא הכשיר אותם לחיים צבוריים פומביים ולא הצריכם לכך, הטיל את חותמו הקשה על אותם הדורות. אולם הולמת היתה יפה את תנאי החיים והפעלה, שבהם היינו מצוים אז. המאמרים, בני עשרות המשכים, על תקנות החנוך, על שאלת הרבנים מטעם ושלא מטעם, על עסקי הקהלה שבכרך פלוני ועל עניני הצדקה בעיר אלמונית — כל אלה שמשו בטוי למצבם הצבורי של בני־ישראל במדינות ההן ובשעה ההיא. אפשר היה לקבול על הטמפו המרשל של אותה פובליציסטקה, על האריכות היתרה, על המליצות היתרות, על חסר מעשיות ועל חסר משקל נאה, על הרתחנות הנפרזה, שבה היו טוענים דברי הקהל, אולם גם בזה היתה פובליציסטיקה זו ראי נאמן לחיים שהיו מצוים בעין. שאלת הזכיות האזרחיות, תקונים בדת, שפורים בחנוך — כל אלה צרך השעה היה בהם. אין הפובליציסטיקה עומדת מעל לחיים הסוציאליים של איזה צבור שהוא ולצרכיהם; לא תמיד פזרנית היא האמה יותר מדי למען בזבז כחות אינטלקטואליים מרבים על צרכים מספקים. גדולים וחכמים חשובים לא עבדו במקצוע זה, מפני שלא היה הדור עדין מכשר לכך וזקוק לכך. הדרך היתה פשוטה והכל היו רשאים והיו יכולים להתהלך בה. הכחות היותר חשובים שבאמה נתבעים ונענים היו לאותם צרכי־הרוח, שהקפם היה יותר גדול ויותר מזין את הנפש. צמצום זה בגבולות ההלכה ובכתלי בית־המדרש, שהיו קובלים עליו בדורות ההשכלה, ראוי היה לבחינה היסטורית אחרת מזו המקבלת אצלנו. — אותו צמצום הרחבה קרי לו: הסכום הכולל של חיי הצבור העברי בתור גוף סוציאלי היה מקבל את רבי יחידותיו לא מתוך שאלות החנוך המתקן וכיוצא בזה, אלא דוקא מתוך כתלי אותם הדברים שהיו דורשים עליהם בבתי־המדרש. כל הקובלנות של הדורות הבאים אחרי תקופת ההשכלה על קצר השגתם ומעוט דעתם של הדורות שקדמום לא לשם עצמן נאמרו, אלא לשם בקשת ההתר והכשר לשמוש הצרכים החדשים, שצצו ועלו מתוך הקרקע הסוציאלי שלנו, כדין כל דור חדש, הנלחם על „תוספתו" ומדמה בלבו שמתקומם הוא כנגד ה„כל" של הדור החולף. לא נדין כאן על אותו צמצום, סבתו ומקורו: הרבה גורמים סוציאליים עמקים מנחים ביסודו; לקובלנה ולהתרסה אין מקום כלל וכלל. פשוטה ובלתי־מרכבת היתה המכונה

---

1) Birnbaum Natan Dr.: Den Ostjuden ihr Recht. Wien 1915.

חבריו היו באי־כח השמאליים הפולנים והסטנצ׳יקים הקרקויים. פה החזיקו עוד — ולו רק להלכה ולא למעשה — בתיאוריה של ההתבוללות, ובעתונו של הועד (Polen), שעורכו היה היהודי גולדשידר, באו הרבה מאמרים שצדדו בזכותה של שיטה זו. ליאון בזילבסקי במאמרו „שאלת היהודים בפולין הקונגרסית" 1) משתדל להוכיח, כי אשמת הפרעות שנערכו ביהודי פולין תחול על ראש ממשלת רוסיה, אשר הביאה לידי־כך, שהמוני „ליטבקים" באו להתישב בפולין ובזה העמיקה והרחיבה את התהום בין היהודים הפולנים, אשר כבר היו קרובים אל ההתבוללות, ובין הפולנים. מאז באו ה„ליטבקים" נעשתה ההתבוללות לאי־אפשרית, והזרמים הלאֻמיים שבין היהודים — אשר הוא, בזילבסקי, אינו מודה בהם — עשו את החיים המשתפים של היהודים והפולנים בארץ פולין לאי־אפשריים. בסיס סטטיסטי להוכחותיו ולמסקנותיו של בזילבסקי וחבריו נותן מיצ׳יסלב שֶרֶר, בשורה שלמה של מאמרים בעתון הנזכר, בשם „חקירות בדבר הלאֻמים היושבים בארץ פולין" 2).

כאשר הגיעו השמועות בדבר הפרעות הנעשות ביהודים בפולין גם לוינה, והעתונות הגרמנית והיהודית הביאו את פרטיהן הנוראים, פרט אחרי פרט, קם אי־רצון גדול בחוגים הפולניים אשר שם וסוף־סוף הֻחלט לכפור בַכֹּל ולהוכיח לכל באי־עולם, כי ידיעות אלה בשקר יסודן. לתכלית זו הֻחלט לשלוח את אחד המלֻמדים היהודים — בהגנת הלגיונים ואנשי־הצבא האוסטריים — אל אותם המקומות בפולין אשר כבר היו בימי האביב של שנת 1915 בידי חיל הממלכות המרכזיות, למען אשר יראה ויתבונן אל מצב הדברים ואת אשר יראה יגיד בפומבי לעיני העולם הגדול. אך העצה הזאת לא קמה, כי האדונים המכחישים ידעו מראש מה הנה הידיעות שיביא שליחם, ולכן הסתפקו בהכחשות סתמיות לבד, למען הרגיע את דעת הקהל. ככה נברא המכתב הגלוי של ראש N. K. N.־א׳ הפרופיסור יבורסקי, אל לואידזי לוצטו׳ שנדפס בעתון Polen ביום כ״ג לחדש אפריל 1915. יבורסקי מוכיח, כי האשמות שטפלה הקהל טופלת על הפולנים יסודן בטעות ואי־ידיעה: „אם ברנדס מאשים אותנו, כי אנחנו הננו הגורמים לרדיפות היהודים, הנה טעות היא בידו, כאשר תוכחנה העובדות שהוא עצמו מביא..." ובתור „עובדות" מספר הפרופ. יבורסקי, כי את הפרעות ביהודים עשו החילים הרוסים... 3)

שונה מיחס זה היה היחס של הממלכות המרכזיות אל היהודים. הממלכות המרכזיות (ביחוד גרמניה) חפצו להשתמש ביהודים ובתרבותם המיהדת ובשפתם הקרובה לשפה הגרמנית, בשביל להלחם עם הפולנים תושבי הארץ הכבושה בידם, ומכאן כל המון החוברות אשר הוצאו לתכלית זו במיליוני אקסמפלרים. היהודים הגרמניים חשבו ומצאו, כי על־ידי עבודה זו בפולין, ובעזרת היהדות הפולנית, יחזק מעמדם הם בגרמניה, ומכאן החוברות והספרים מעין: „יהודי גרמניה והמלחמה" של גֵיגֶר 4), „המלחמה ויהודי פולין ויחסם אל ארץ גרמניה" של פליקס פֶּרְלֶס 5) ואפילו מאמרו הראשון של בנימין סגל: „המלחמה העולמית וגורלו של העם העברי" 6).

כנגד כל התיאוריות האלה בדבר אחדות היהדות הפולנית עם הקולטורה הגרמנית יוצאות המפלגות הלאֻמיות היהודיות, וקריאתן הראשונה היא מתברתו של נתן

---

1) Polen, Wochenschrift für polnische Interessen. Herausgeber: Univ.-Prof. W. L. Jaworski. № 5—6. 1915

2) Szerer Mieczysław: Studien zur Bevölkerungslehre Polens. Verlag „Polen", Wien 1915 (נ״ו עמודים).

3) Polen Nr. 17. לענין זה כתבו שני אסימילטורים מחברת בשם: Polen u. Juden, ein Apell von Herman Feldstein, mit einem Vorwort von Hofrath Joseph Sare. Wien 1915.

4) Geiger Ludwig: Die deutschen Juden und der Krieg. Berlin. Schwetschke et Sohn.

5) Perles Feliks: Der Krieg und die Polnischen Juden in ihrem Verhältnis zu Deutschland. Königsberg 1914.

6) Segel Benjamin: Der Weltkrieg und das Schicksal des jüdischen Volkes. Berlin 1915.

משפט, כי באביב של שנת 1915 אנחנו עומדים. אחדות מהקורספונדנציות, למשל, חמכתב מלבוב בחוברת הראשונה, מכילות בקרבן הרבה מן האמת, אך אמת זו מתקנת ומתבלת בתבלין חריף כל־כך של פטריוטיות רוסית, עד שקשה מאד להגיע עדיה.

למעלה הזכרנו את ה„ארכיב היהודי" בוינה. בו לא תחסר הפטריוטיות האוסטרית, המגיעה לפעמים עד כדי הפלגה וגוזמה. בעת ובעונה אחת עם הארכיב הזה הוציא מ. פריהלינג בוינה את ה„יודישעס קריעגס־געדענקבלאטט 1914—1915" 1), אשר בו הובאו תמונותיהם של החילים העברים שהצטינו במחנה האוסטרי, שנפלו על שדות הקרב, פעלותיהם ומעשי גבורותיהם ומכתביהם. אך לעתון זה יש כעין תכונה פרטית, מעין ספר־תנחומים הוא למשפחות העבריות, שבניהן נפלו חללים במלחמה.

הרבה חמר צבאי, מכתבים וידיעות משדה־המלחמה, ידיעות בדבר הצטינותם של חילים עברים, פקדות המפקדים ויחסם אל היהודים מוצאים אנחנו בשבועון „אסטרייכישע וואכענשריפט", אשר יצא לאור על ידי הד״ר יוסף בלוך בוינה, בשבועונים „נובי ווסחוד" ו„רזסביט" בפטרבורג וב„יבריסקיא נידליא", אשר יצא לאור במוסקבה מיום כ״ה למאי 1915. העתונים האלה נלחמו, כאשר כבר הזכרנו למעלה, מלחמה קשה את הצנזורה הרוסית וסוף־סוף הכרחו להסגר אחד אחר השני. בשביל קשי החבור עם רוסיה קשה לנו לדעת עד איזה זמן יצאו לאור ומתי פסקו מצאת.

הרדיפות שנרדפו היהודים והענויים שענו, ביחוד בפולין, עוררו מאד את דעת החברה היהודית בכל העולם, ובכל קצוי אירופה התעוררו בעלי ההשפעה אשר בין היהודים למחות כנגד העול הנעשה לאחיהם. כן התעוררו שני יהודים מפרסמים, אשר גורל עמם היה עד־כה רחוק מלבם: גיאורג ברנדס בצפונה של אירופה ולואידזי לוצטו בדרומה. ברנדס, אשר היה עד העת ההיא ידידה הנאמן של פולין, פרסם בנובמבר 1914 ב„פוליטיקן" בקופנהגן תזכרת מפרטה להגנת היהודים. „בעלי ההשפעה בארץ פולין — קוראים אנחנו באותה תזכרת, — אשר נלחמו, על צד־האמת, תמיד ביהודים, אף כי עשו במחשך מעשיהם, השתמשו במצב הדברים שקם כעת למען נקום מאת היהודים את נקמת נצחונם בבחירות אל הדומה (1911) 2) ויקומו על היהודים באף ובחמה ובקצף גדול. בראש התנועה הזאת התיצבה האינטליגנציה הפולנית, וביניהם הסופרים הנכבדים והחפשים בדעותיהם ביותר, למשל: אנדזי׳י נימויבסקי ואלכסנדר שבינטוחובסקי. החיים הספרותיים יודעים ומכירים תהפוכות בדעות רבות ושונות... נחוץ הרבה מאד בשביל להפתיע ולהביא לידי תמהון את זה, שבמשך חמשים שנה התבונן ולמד לדעת את קלות־דעתם של הסופרים ואת חסר־האפי אשר להם, בכל־זאת לא חכיתי ולא עלה על דעתי, כי ימים יבואו ואלכסנדר שבינטוחובסקי, זה המתנגד הגדול לכל מיני לאמיות, אשר נשא וסבל כל־כך בימי נעוריו בשביל דעותיו, יהפך בימי זקנתו לא רק ללאמי, כי־אם גם לראש ולמנהיג לאנטישמיים..."

בהמשך דבריו הולך ברנדס ומפרט את כל מקרי האלמות והרדיפות שנעשו ביהודים על־ידי הפולנים ואת ההשפעה הרעה שהשפיעו על החילים הרוסים ועל העתונות הרוסית להשניא את היהודים עליהם ולקומם אותם לאויבים להם.

לואידזי לוצטו יצא לריב את ריב אחיו זמן־מה אחרי ברנדס 3), אך גם הוא הוכיח לא פחות מברנדס לאינטליגנציה הפולנית את דרכה על פניה. מובן הדבר, כי דבריהם של שני היהודים החשובים האלה, וכמו־כן אספות המחאה שערכו היהודים באמריקה ובהולנדיה למחות כנגד כל הנוראות הללו, עוררו ריאקציה בעתונות הפולנית. אך תחת להכיר את עותתה ולשוב מדרכה הרעה, התנפלה עתונות זו (ביחוד העתונות הורשאית) על ברנדס בחרפות וגדופים. באפן אחר התיחס אל הענין הזה „הועד הלאמי הראשי" (.N. K. N) בוינה, אשר

---

1) M. Frühling: Iüdisches Kriegsgedenkblatt, Wien, Heft 1—3.

2) ברנדס מכון פה בחירת יגלו לציר־הדומה מורשה בשנת 1911 בעזרת היהודים.

3) Corriere della Sera, 21/2 1915.

המבצרים לוצק, דובנה ורובנה. בלוצק מסרו לו חברי ועד בית־הכנסת הגדול את כלי־הכסף אשר נמצאו בבית־הכנסת ובתוכם עטרות לספרי־התורה מהמאה השבע־עשרה, אשר הביא אתו לפטרבורג (1918) וימסרם לשמירה בבית־המוזיאום אשר לקהלת היהודים שם. גם את ספרי־התורה לקח לא אחת אתו מאותן הערים אשר יושביהן היהודים גֹרשו מהן. כן מסרו לו יהודי בריסק ששים וארבעה ספרי־תורה מבית־הכנסת הגדול, אשר חלק מהם מסר לקהלה היהודית בהומל.

זכרונותיו של אנ—סקי נפסקים באוגוסט של שנת 1915, יען כי אז נעתקה חזית המלחמה לפולסיה ולפודוליה ואדמת פולין נכבשה אז על־ידי הגרמנים והאוסטרים ואנ—סקי עזב את משרתו ה„צבאית" ויבוא לפטרבורג. אולם בדקבר 1916 הוא בא עוד פעם קיובה, למען לכת משם, בתור שליחו של ועד־ההצלה, לגליציה, אשר חלק ממנה נמצא עוד בידי הרוסים. הרוסים כוננו שם שני פלכים גליצאים (פלך טרנופול ופלך טשורטקוב) ופלך אחד בוקוביני. במשך שלשה חדשים (דקבר 1916 — מרט 1917) עבר אנ—סקי מעירה לעירה ויחקור לדעת את מצב היהודים שם ויבקר את מעשיו של ועד־ההצלה בערים האלה. בפעם הזאת היה מצב היהודים יותר נוח וטוב מאשר בראשונה. היהודים כבר הספיקו להתרגל אל הרוסים, ואלה האחרונים התרגלו אף הם אל היהודים ולא הוסיפו עוד לראות בהם את האויב האורב כל הימים לצבא הרוסים ולשלטונם.

אבל אותה הטובה ואותה ההנחה היו רק יחסיות, לאמר, אם נַשוה את מצב היהודים במקומות הללו אז אל מצבם בראשית המלחמה. אך באמת היה מצבם קשה למדי גם אז, יען כי הרבה ערים ועירות היו שרופות והרוסות וריקות כמעט לגמרי מיושביהן (יזלוביץ, בוצ'ץ) ורבות מהן כבר נושבו על־ידי תושבים זרים, בשעה שתושביהן הן התגלגלו תחת שואה בערי רוסיה וכפריה. ככה הוצאו אלפי יהודים מסניאטין, זלשציקי ועוד והובאו אל גדות הזברוץ', במקום אשר נדו ונעו בלי מנוח ובלי מצא מקור למחיתם. מזמן לזמן היו השלטונות הרוסים (הקומנדנט של קמניץ־פודולסק) מרשים לגולי גליציה לשוב אל ערי מושבותם, אך שלטוני־הצבא המקומיים לא נתנו לגולים לשוב אל עריהם הם, כי־אם הושיבו אותם בכל מקום אשר מצאו לטוב לפניהם. באפן כזה קמה תנועת־עולם חדשה, תנועת היהודים מקהלה לקהלה ומעיר לעיר, צפיפותם היתרה במקום אחד והעדרם הגמור במקום השני ויחד עם־זה גדלו גם עניותם ומחסורם במדה שאין לתאר אותה בדברים.

את כל זה ראה לא רק אנ—סקי הסופר, אנ—סקי העסקן, אבל גם אנ—סקי המשורר, האיש אשר ספג אל לבו את הצער והעֹני, את האנחות והדמעות. תאור החרבות ועיי־המפלה של יזלוביץ, חרבות בית־הכנסת בסוקל, הרצאת הדברים בדבר אגרותיו של הבעש"ט, אשר המו"ס שוגר הסתיר במעבה האדמה בקופיצ'ינצי ואשר בדרך־נס נשארו מהן רק הגוילים, והאותיות פרחו להן ואבדו עד־אחת, — כל אלה הם הקרקע, היסוד, אשר עליו נבנה אחר־כך ה„דבוק" והפרגמנטים ל„בין היום והלילה" שלו. ל„חרבן היהודים בפולין וגליציה" של אנ—סקי יש איפא לא רק ערך היסטורי חשוב ונכבד עד־מאד, הם משמשים גם מקור נאמן לפולקלור היהודי.

חמר חשוב אנו מוצאים גם בעתון אשר יצא במוסקבה (בשפה הרוסית) בשם: „המלחמה והיהודים". בידי נמצאות החוברות שיצאו בשנת 1915 (גליונות 1—6) ואינני יודע אם הוסיפו עוד לצאת ואם לא. כל חוברת מחזיקה ששה־עשר עמוד בתבנית גדולה, ותכנה: תאורים של בתי־החולים הקבועים והמטלטלים, שנוסדו על־ידי יהודים לצרכי הצבא, ידיעות בדבר הצטינותם של אנשי־צבא יהודים בשדה־המלחמה, תמונותיהם של אנשי־הצבא שהצטינו במלחמה או שנפלו חללים על שדה־הקרב, מכתבים ממערכות המלחמה וממקומות הכבוש וכדומה. אך מה שמעניין ביותר בהוצאה זו ומה שמציין את אפן הנהלת־המלחמה של השלטונות הרוסים הוא, שאין בכל ההוצאה הזאת אף ר מ ז ל ז מ ן ה ו צ א ת ה, לא על שער המחברות ולא בתכנן, באפן שרק על־ידי איזו מודעה הנדפסת על־גבי המעטפה אפשר להבין ולהוציא

אנ—סקי עבר גם לגליציה, כי שמע, ששם נעשים על־ידי הרוסים דברים עוד יותר נוראים מאשר בפולין, ויחלט לעבור שמה. הכניסה עלתה לאנ—סקי בעמל וטרח רב, כי הכניסה לגליציה הן נאסרה אז ליהודים הרוסיים. אבל הוא הגיע שמה. ועוד פעם עוברות לפנינו תמונות נוראות של ערים ועירות הרוסות, של קהלות שנתרוקנו מאנשיהן, של בתי־תפלה ובתי־כנסיות הרוסים ושרופים וכו' וכו'. הוא בקר את ברודי, השרופה ברבה בידי הקוזקים עוד בראשית המלחמה, דבר ושוחח הרבה עם בא־כח הקהלה היהודית, שנשאר עוד בעיר. משם עבר לבוגבה, גם ברזשוב ובסרנוב היה ובכל מקום בואו הוא נועץ עם בא־כח הקהלות, מתבונן אל המצב, ממליץ ומשתדל לפני השלטונות וכותב ורושם את כל מראה עיניו ואת כל רשמיו בספר־זכרונותיו לפרטי פרטיהם ומוסר אותם באפן כזה לדורות.

מן הזכרונות הללו רואים אנו בעליל את כל הרעה אשר מצאה את היהודים הגליצאים והבוקובינאים מאת הכובשים הרוסים ואת גורלם המר. היהדות הגליצאית שהתרגלה כבר אל חרות ואל זכיות אנושיות נמצאה פתאם מחוץ לכל חק ומשפט. מעשי אלמות, בזה ושד היו שם מעשים בכל יום, וביותר הכביד על היהודים אסור הנסיעה והמעבר ממקום למקום, שעל־ידי־כך נטלו מהם כמעט כל אמצעי הכלכלה ואפילו האפשרות לקבל עזרה מאת ועד־ההצלה שבלבוב. במצבם הנורא הזה הופיע להם אנ—סקי כמלאך־מושיע. בהשתמשו בנדודיו ובטלטוליו של המסע הסניטרי אשר על־ידו עבד בתור מתנדב ובאדרת־האופיצרים אשר עליו, עבר בערים ועירות שונות בגליציה ובכל מקום בואו הביא עזר ונחומים לאחיו האמללים.

בנסיעותיו מגליציה לרוסיה ומרוסיה לגליציה נכנס אנ—סקי בדברים עם החילים והאופיצרים הרוסים שנזדמנו לו על דרכו ואת שיחותיו אלה רשם בספר. ציוניו אלה נכבדים לנו עד־מאד. מהם אנחנו רואים את כל האימה והפחד אשר תקפו את ה„מוז'יק" הרוסי למראה יהודי גליצאי, את כל הכחד אשר פחד, פן ירגל בו היהודי ופן יקסם לו בקסמיו... מלאות ענין הן ידיעותיו של אנ—סקי מלבוב בתקופת הכבוש. מהן אנו למדים לדעת את מצב הרוחות בין גדולי הפקידים והמצביאים הרוסים ואת מהלך מחשבותיהם של היהודים שם. הוא מתאר לנו את מוסדי הגדולה, את בלז, קריסטינופול סוקל, את מראיהן שהיה להן לפני הפרעות ואת מצבן בשעה שהצבא הרוסי התחיל לסגת אחור ובהפכו את הערים השוקטות והשלוות האלה למעי־מפלה. מכירים אנחנו מתוך כתביו את בית־הכנסת הסוקלי, שנבנה במאה השבע־עשרה, את מראהו וגזרתו ואת כל הקורות אשר עברו עליו וגם את שירי הקהלה היהודית שנשתירו בעיר זו תחת שלטונו של ה„צר" הלבן. בפרטיות יתרה מתאר אנ—סקי את העירה קריסטינופול, אשר בה היה ביום התחלת הפרעות. הוא מהר מחנות אחת אל חברתה ויגרש מתוכן את החילים הפורעים, ובעיר נפוצה תכף השמועה, כי „בא אחד האופיצרים לתגן על היהודים". מכל קצות העיר באו אל אנ—סקי לבקש ממנו עזרה והגנה. בקשו ממנו, כי ישאר בעיר עד צאת כל מחנה הרוסים, אך את בקשתם זאת לא יכול למלא, כי היה עליו לצאת את העיר יחד עם הפלגה הסניטרית, אשר עליה נמנה.

מגליציה הצפונית־המזרחית עבר אנ—סקי עם פלגתו אל ווליניה ופה בקר את הערים אשר ליד הבוג (פוריצק, ולדימיר־ווליניסק, קובל), גם עד בריסק דליטא הגיע, ובכל מקום בואו מצא את אותה התמונה עצמה: גרושים, שרפות ופרעות ביהודים. אל בריסק הגיע באותה השעה אשר כל תושביה נצטוו לעזבה במשך שלשה ימים. העיר נחלקה לחלקים אחדים וכל חלק היה צריך לעזוב את העיר ביום מיחד. הפקידות הבטיחה לתת עשרים מסעות ליום להובלת המגרשים, אך אפילו החלק הרביעי מההבטחה הזאת לא נתקים, ומי שידו לא השיגה לשכור לו עגלה הלך ברגל. כאשר שב אנ—סקי לבריסק עוד פעם, מצא את העיר ריקה מיושביה, הבתים והחנויות היו סגורים על מסגר וכאלו חכו לבוא אנשי־הצבא להבעיר בהם אש ברגע האחרון לפני עזבם את העיר. ואף אמנם נשאר גדוד חילים בעיר, אשר השאיר לגרמנים שנכנסו אליה רק עיי־מפלה ואודים עשנים.

ככה עבר אנ—סקי ממקום למקום ויגיע גם עד הומל ומינסק, ובווליניה הגיע עד

בדבר הבקור שיש לבקר את הכלואים, מתי ילכו לשאף רוח בחצר בית־המשמר, מה מֻתר להם לאכול ומת לקרא.

כל הדברים האלה, שעל־אודותם דברנו עד־הנה, הנם רק חֹמר להיסטוריה, אספת דוקומנטים, פקֻדות, הודעות וכדומה, המתיחסים אל שתי השנים הנוראות של היהדות הפולנית, שנות ראשית המלחמה. חסר לחֹמר זה הַקִשור והחבור, חסר, אם אפשר לאמר כך, עִקר המעשה. זה הוא רק שלד, שלא עלה עליו בשר ולא נקרם עליו עור מלמעלה, והעִקר, כי רוח חיים אין בקרבו. אך הנה מֻנח לפנינו ספר זכרון של העת הזאת, ספר אשר מחברו היה אדם אשר ידע להביט ולהתבונן אל הנעשה מסביבו ולהעלות על הכתב את אשר ראה ואת אשר התבונן אליו. הנני מתכַּון בדברַי אלה אל ספרו בן־שלשת החלקים של אנ—סקי: חרבן היהודים בפולין, גליציה ובוקובינה. מספר־יומי תרע״ד—תרע״ז 1).

אנ—סקי בא בראשית המלחמה לוַרשה ויבוא לעבוד באגֻדת הארץ (Земскій союзъ). יען כי היו לו מכּרים ורעים רבים בעלי השפעה בפטרבורג ויען כי שמו הטוב הלך לפניו — מצא לו על־נקלה מהלכים בכל לשכות הפקידות והשלטונות, שהשתמש שם בהשפעתו להקל עד־כמה שאפשר את מצב אחיו בני עמו. אך עוד בראשית המלחמה הרגיש, כי בתוך המחנה הרוסי שורר רוח של שנאה ושל משטמה אל היהודים. ורוח־שנאה זה, ששרר, לפי דברי אנ—סקי, במחנה הרוסי גם בהיותו ברוסיה, התגבר עוד יותר על אדמת פולין. בהתבוננו אל כל הנעשה מקרוב, ראה אנ—סקי את כל עבודת השנאה והמשטמה המסֻתרת שעשו הדמוקרטים־הלאֻמיים במחשך. בידם הצליח להרכיב את רעל השנאה ליהודים בנפש הגנרלים והאינטנדנטים הרוסים ולהוציא אל הפֹעל את שאיפותיהם הבויקוטיות בהספקות שונות לצרכי הצבא. אך אל לב חֵלק ידוע מהצבור הרוסי אפשר היה למצֹא את הדרך רק בעזרת העתונות, ודוקא על־ידי העתונות החפשית, הליברלית. אז קמו ונוסדו בוַרשה אספות העתונאים הפולנים — קרי: הכל־פולניים — עם העתונאים הרוסים, אשר בהן התעסקו הרבה בשאלת היהודים ו„האירו" אותה כראוי. הודות ל„הארה" נכונה זו החלו העתונים הליברליים הרוסים „לראות" יותר ויותר את רֹע־לב היהודים ואת יחסם הרע אל הממשלה ואל חילותיה, ויותר ויותר החלו להבין ולהצדיק את מעשי השלטונות האזרחיים והצבאיים אשר עשו, את כל פקֻדותיהם אשר פקדו ואת כל תקנותיהם אשר תקנו בשביל להִזהר מפני הבוגדים האלה. אנ—סקי מביא לנו בכתביו המון שיחות שהיו לו עם מכריו מקרב השמאליים הרוסים, אשר התנפלו על היהודים לא פחות מחבריהם הימניים, וידיעותיהם אשר שלחו בנדון זה למוסקבה ולפטרבורג הִשתרו מיום אל יום יותר ויותר. ובשעת העבודה האנטישמית התיאורית הזאת נעשו בפולין „דברים נוראים באמת. כאשר כבר נוכחנו מפקֻדות המצביאים, אשר הבאנו למעלה, גֹרשו היהודים מערים ועיירות רבות וברבות מהן לֻקחו בני־תערובות. אנ—סקי מתאר לנו את הגרושים האלה בפרטות ומספר לנו את תוצאותיהם; הוא מתאר לנו את ענוייהם של המגֹרשים הזקנים והילדים, שהיה עליהם לעבור דרך כמה וכמה פרסאות ברגל, ושל הנשים ההרות אשר חבלי־לֵדה אחזון בדרך; את מצבם של כל האֻמללים האלה בהגיעם סוף־סוף בתרמיליהם לורשה ובמצאם לפי־שעה מנוחה במקומות של צבור, בהיותם נתונים בלחץ ובדחק, מאות אחדות איש בחדר אחד, נבהלים ונרעשים מבלי כל תקוה לעזרה בצרתם. החֹמר היבש, שעליו הראינו בראשית מאמרנו, מקבל בתאורו של אנ—סקי בשר ועור, ומצב האֻמללים נצב כמו חי לנגד עינינו. אותו הפרק המדבר על־דבר הרעה אשר מצאה את העירה יוזפוב (חרבן יוזפוב) הוא נורא כל־כך, עד כי צמרמרת אוחזת בשרנו בקראנו אותו.

---

1) ש. אנ—סקי (שלמה זלמן ראפאפארט), געזאמעלטע שריפטען. פירטער, פינפטער און זעקסטער באנד: דער יודישער חורבן פון פוילען, גאליציע און בוקאווינא. פון טאָגבוך הרע״ד—תרע״ז. פערלאג אנ—סקי, ארויסגעגעבען דורך דעם פערלאג ש. שרעבערק, ווילנא—ווארשא—ניויארק. IV באנד (I) 1921. (228 עמודים). V באנד (II) 1922. (221 עמודים). VI באנד (III) 1922. (185 עמודים).

המקומות אשר בפלכי וילנה ומינסק, בשעה שחיל הגרמנים קרב באוגוסט 1915 אל המקומות הללו. המחנה הרוסי שנסוג אחור — אם על־פי פקדת מצביאיו אם על דעת עצמו, בלי צו מגבוה — עקר משרשיו את כל הישוב אשר מצא על דרכו, את המלורוסים, הבילורוסים והיהודים, ויכריח אותם ללכת לפניו אל פנים ארץ רוסיה, או עזב אותם בשדה־המלחמה להיות טרף לכדורי האויב ומרמס לפרסות סוסיו, מבלי דאג לחייהם ולגורלם. מובן הדבר, כי גם פה, בתוך הצרה הכללית אשר מצאה את כל התושבים, היה גורל היהודים רע ואים מגורל כלם, יען כי אליהם התיחסו החילים הנסוגים אחור בשנאה כבושה וחמת נקם, ובהכריחם אותם לעזוב את מושבותיהם הבעירו לעיניהם את בתיהם באש, בזזו ושללו את כל אשר להם, הרגו זקנים ועוללים, אנסו נשים.

ונורא ואים עוד מזה היה גורל היהודים באותן הערים והעירות אשר לא עברו בבת־אחת אל יד האויב, אך עברו פעמים אחדות מיד ליד. בשוב הרוסים אל עיר כזאת ערכו פרעות נוראות ביהודים — ושלטונות הצבא ערכו משפטי־צבא לדין את „הבוגדים היהודים" והיו תולים אותם לעשרות ולמאות. גורל כזה עבר על הערים: אושמינה, ויליקה, איביה וביחוד על פוסטבי, אשר עברה שלש פעמים מיד ליד. כמו־כן סבלה קהלת היהודים אשר בסמורגון, אשר שמה הגיעו הגרמנים עוד ביום השני לאוגוסט ויבזו את כל אשר מצאו בבתי היהודים ולא נמנעו גם ממעשי־אלמות, בחשבם את יהודי המקום לחובבי־רוסים ביותר. ובאמת שמחו היהודים מאד בשוב הרוסים לעירם (ביום ח לספטמבר) ויערכו תהלוכה נהדרה ויצאו את העיר לקבל פני הצבא הרוסי בכבוד. אך הקוזקים לא שמו לב כלל אל הכבוד, אשר חלקו להם, ותכף בבואם העירה ערכו פרעות ברחובות היהודים. היהודים הנבהלים והנרעשים החלו לעזוב בהמון את העיר ולברוח דרך היערות אל עבר מינסק; וכמובן, אבדו רבים מהם בדרך ברעב ובצמא. יתר היהודים, אשר נשארו בעיר יחד עם ארבעים חילים יהודים שנמצאו במקרה בעיר, כוננו הגנה עצמית ויתקוממו כנגד המרצחים. משני הצדדים גם־יחד נפלו חללים ופצועים, ורק פקידות הצבא שמה קץ ליריה משני הצדדים.

שלשה ימים ארכה המנוחה בעיר, וביום י"א לספטמבר הוציא מצביא העיר פקדה, כי כל התושבים היהודים מחיבים תכף ומיד לעזוב את העיר, אז עברו משמרות של חילים מבית לבית, ואופיצרים בראשם, ויגרשו את תושביהם היהודים ובאותו מעמד הבעירו את הבתים באש, ממש מעל לראשי המגרשים. יהודים רבים, אשר הסתתרו בתוך מרתפי הבתים עד יעבור זעם, נחנקו בעשן או מתו תחת מפלת בתיהם. על אכזריותהם של האופיצרים הרוסים תעיד לנו עובדה זו: כאשר בקש אחד האמללים, אברהם שלום סובול שמו, מאת אחד האופיצרים, שבא לגרשו מביתו, כי ישאירו לשמור את אביו החולה, שאיננו יכול לעזוב את ביתו מחמת חליו, הוציא הלז את אקדחו ויור בזקן החולה וימיתנו לעיני בנו ויאמר: „כעת הנך יכול לעזוב את ביתך בלי כל מפריע, קום ולך אחרי!"

משטר „צבאי" זה היה נוהג לכל ארך החזית, מקורלנדיה דרך ליטא, רוסיה־הלבנה, עד ווליניה ופודוליה. שטף־דם אחד גדול ובערה אחת גדולה נמשכו וצינו את דרך נסיגת מחנהו של ניקולי ניקוליוביץ'.

פרק מיחד קובעים בכל מאספי החמר של ענויי היהודים בימי המלחמה — לבני־התערובות אשר לקחו על־ידי הרוסים מאת התושבים היהודים בארצות הנכבשות (גליציה ובוקובינה) ובארץ ממשלתם הם, זאת אומרת: בפולניה. ביחוד הרבו לקחת בני־תערובות בפלכי קלץ ורדום, לקחו ביחוד אנשי־השם והעשירים מבין התושבים היהודים. גם מגליציה הובלו לרוסיה בתור בני־תערובות מאות איש. כל בני־התערובות מפולין הובאו לפלך פולטבה ויושמו בבתי־כלא שונים. באחד מבתי־הכלא בעיר פולטבה ישבו חמשים ושבעה איש בשלשה חדרים צרים ואפלים: באחד מהם ישבו שלשה־עשר איש, בשני עשרה ובשלישי שלשים וארבעה איש. השתדלותם של עסקנים צבוריים שונים להקל את גורלם של הכלואים לא עשתה פרי, רק כעבור זמן ידוע הושיבו אותם במשמר במעונות פרטיים והקבע בשבילם סדר־תקנות מיחד על־ידי שר פלך פולטבה ובו עשרה סעיפים: בו באו תקנות מפרסות

הזאת. במשך העת אסרו גם להדפיס מודעות מאת הורים המודיעים לבניהם, הנמצאים בשדה־המלחמה, את מקום גלותם אשר הוטלו שמה בהגרשם ממקום מושבם, ומודעות של בנים המבקשים את הוריהם. ואפילו כשנועצה מועצת המיניסטרים בשנת 1916 בדבר הטבת מצב היהודים, אסור היה לעתונות להודיע דבר זה ברבים ולדון בו.

מובן הדבר, כי כל התקנות הללו חלו גם על העתונות הפולנית, ולכן אין לבוא בטענה, מדוע לא נראה כאן יחס יותר אנושי ויותר ליברלי אל שאלת היהודים. יותר יש לנו להתפלא על האדישות וְצִמְצוּם־הלב של אחד הסופרים הפולנים בוַרשה, זדיסלב דֶמביצקי (מאמרו נדפס ב„לוח" 1), שיצא בהשתדלות ועד־האזרחים שבוַרשה), אשר בתאורו שתאר אחר־כך את המאורעות של שנות 1914—1915 לא ראה, או לא חפץ לראות, את אלפי היהודים המגֹרשים, אשר נהרו — ערֻמים ויחפים ומכֻסים בסחבות — אל וַרשה ואשר התגלגלו בה, הם ונשיהם וטפם, בבתי־האסף ובכל ההרבות אשר נמצאו להם, ברֹחק ובחֹסר כֹּל. את קרירות־הלב הזאת איננו יכולים לבאר לנו בחֻמרות הצנזורה ובאסוריה, כי עבודתו של דמביצקי ראתה אור הדפוס בשנת 1916, זאת אומרת, בימי שלטונם של האשכנזים, ובה המון דברים וענינים שהצנזורה הרוסית היתה בודאי מעכבת בעדם מֵראות אור. מחברו של מאמר שני באותו הלוח (א. רוֹסֶט), אשר גם אותו אין לחשד בחבה יתרה ליהודים, ראה בכל־זאת את „אותם ההמונים היהודים, אשר הֻצגו ריקים מכל עמלם ויגיעם ואשר גֹרשו ממקומות מושבותיהם". גם יתר הסופרים והעתונאים הוַרשאים אינם מזכירים את דבר גרושי היהודים ואינם רואים אותם בחוצות עיר־הבירה וברחובותיה, והצבור הפולני מְעַט כל־כך להתענין בגורלם, עד כי כעבור שנים אחדות, בשעה שעלתה על הפרק שאלת שבי־הגולה מרוסיה לפולין ובתוכם רבבות אלפים יהודים (בשנת 1921), שאל אחד העתונאים של ה„קוּריֶר וַרשַבסקי" בתמימות: „מאַין זה שבים כל־כך הרבה יהודים לפולין, וכי שמע מי מאתנו כי גֹרשו יהודים מפולין?"

אֵימָה ונוראה היא הרעה אשר מצאה את יהודי קורלנדיה וליטא. במשיכת־קולמוס אחת, על־פי פקֻדה אחת — שעל־אודותיה כבר דברנו למעלה — הֻרחקו כל היהודים מפלכי קורלנדיה, קובנה וחלק מפלך גרודנה. ביום כ"ח לאפריל 1915 יצאה פקֻדה זו מאת ההצבאה הראשית וכבר ביום החמישי למאי משעת הצהרים של אותו יום אסור היה לכל יהודי — בין זקן בין נער, בין בריא בין חולה, טף ונשים יחד — להמצא במקומות הללו. בערים הגדולות הודיעו את דבר הפקֻדה הנוראה הזאת בעתה ופה ושם הכינו עגלות־מסע וקרונות של מסאות להוביל הגולים. בערים הקטנות לא הכינו לא עגלות ולא קרונות ואף לא עגלות אכרים פשוטות, למען הוביל את אלפי המגֹרשים, ודבר זה הגדיל עוד יותר את המהומה והמבוכה בין הגולים האֻמללים. אף לקחת אתם את הדברים הנצרכים להם ביותר אי־אפשר היה לאֻמללים האלה. אל אחדים מישובי היהודים בפלכים האלה הגיע דבר הפקֻדה ביום הגרוש עצמו ובמקומות אלה באו פקידי השלטונות ישר אל בתי־הכנסיות ויצוו על היהודים לעזוב תכף ומיד את העיר. לא נשאר אפוא לאֻמללים האלה כי־אם לקחת אתם את נשיהם ואת בניהם וטפם ולצאת מערי מושבותיהם בלי כל מטרה ומבלי דעת את המקום אשר שם ימצאו מנוח לנפשם הנהלאה, ובאותה שעה התנפל ההמון על חֲנֻיותיהם ובתיהם ויבֹז את כל אשר בהם.

ק"צ אלף יהודים עזבו באֹפן זה את מקומות מגוריהם, אשר בהם ישבו הם ואבותיהם מדור דור, ויסעו במסלות־הברזל, בעגלות וברגל אל פנים ארץ רוסיה. עגלות המסעות נעצרו לפעמים לימים אחדים בתחנות שונות עד שנתנה להן הרשות לנסוע הלאה, ובכל משך זמן זה לא נתנו לאיש לגשת אליהן ולהושיט לאֻמללים פת־לחם או קִתון של מים. בפנים ארץ רוסיה, במקומות שנשלחו שמה הגולים, הביטו עליהם כמו על קושרים ובוגדים ומרגלים — ושרי־הפלך סרבו לתת להם לשבת בעריהם ובעירותיהם.

כזה היה גם גורלם של היהודים ברֹב

---

1) Kalendarczyk polityczno-historyczny miasta Warszawy na 1916 rok, wydany staraniem komitetu obywatelskiego m. Warszawy (339 עמודים).

בעבור ימים אחדים הרשה להם שר פלך לומז'ה לשוב, אך הקומנדנט הצבאי התנגד לזה, ורק לתשעה אנשים מהם הרשה לשוב ולהשאר בעיר למען שמור על רכוש המגורשים וקנינם.

ביום כ"ג לספטמבר גורשו, על־פי פקֻדת שר מבצר־דֶמבלין, במשך שתים־עשרה שעות כל יהודי העיר פולַב (נובואלכסנדריה), גם מֵאִירָנִי (עירה קטנה על־יד דֶמבלין) גורשו כל היהודים.

ביום י"ז לאוקטובר 1914 נצטַוּו כל יהודי גרודזיסק לעזוב בו ביום (הפקֻדה נִתנה בשעה האחת־עשרה בבֹקר) את עיר־מושבם. כארבעת אלפים נפש (ביניהם כשלש מאות משפחות של מגיסים) גורשו לפנות־ערב מן העיר. בראשית החֹדש נוֹבֶמבר הרשה להם לשוב, אך בכ"ה לינואר 1915 גורשו שנית.

ביום כ"ה לנוֹבֶמבר 1914 נאסרו באילובה (פלך וַרשה) מאתים יהודים. ביום המחרת הוצאו מאה ושבעים מהם לחפשי ושלשים נשארו אסורים בתור בני־תערובות. אחר הוצאו גם אלה לחפשי, אך כל יהודי המקום נצטַוּו לעזוב במשך ארבע שעות את העיר.

ביום כ"ז לנוֹבמבר 1914 הוציא הגנרל בוביר, מפקד מבצר־מודלין, פקֻדה, על סמך פקֻדת ההצבאה העליונה, אשר בה הוא מוכיח, כי היהודים הם בוגדים בארץ מולדתם. יסוד להוכחה זו (ולענשים, לענויים והגֵרושים היוצאים ממנה) נמצא כביכול בעתונים הגרמנים.

ביום י"ד לדקבר 1914 לֻקחו מאת יהודי סוחצ'וב (בסביבות וַרשה) י"ב איש בתור בני־תערובות, וביום כ"ד לדקבר גורשו כל היהודים מן העיר.

נושא־ענינה של הפקֻדה מיום ד לינואר 1915 הם הרופאים, הסניטרים והאחיות־הרחמניות היהודים, שבשביל „הלך־רוחם הריבולוציוני" יש למַעט את מספרם ולהשגיח עליהם השגחה מעֻלה.

ביום כ"ו לינואר 1915 שלח הגנרל רוזסקי טלגרמה אל שַר פלך פלוצק בנוסח זה: „להרחיק את כל היהודים מפלך פלוצק". ביום השני נתקבלה ממנו טלגרמה שניה, ארֻכה מהראשונה, אשר בה הוא מבאר, כי יש להרחיק את היהודים ואת יתר האנשים החשודים מהמקומות הסמוכים אל החזית

ומשטחי הרכוז של הצבא. מסרת הפקֻדה „לסכל עצת המרגלים".

ביום ל לינואר 1915 הקריאו לפני כל חלקי המחנה הרביעי את פקֻדתו של המצביא הגנרל עֶבֶֽרט (נומר 414). כתוב בה: „מצביא החזית הדרומית־המערבית ראה בחֻלְם פלֻגת צבא בהנהלת אחד מפקידי הצבא הנכוכים, יהודי על־פי מוצאו, שנשלחה להביא צרכי אכל מוֹלֻדימיר־ווֹלינסק. מכאן ולהבא א ס ו ר ל ה ש ת מ ש ב ח ַ י ל י ם י ה ו ד י ם ל ד ב ר י ם כ א ל ה ואסור גם להפרידם ולהרחיק אותם מתחת השגחת הפקידות הראשית של כל גדוד".

אלמלי חפצנו לתאר, ולו גם במדה קטנה ומצֻמצמת, את כל הפקֻדות, הצווּיים והאזהרות, אשר נקבצו והובאו בתוך התזכֹּרת הזאת, לא היינו מספיקים. נעיר רק זאת, כי במשך העת הגיעו הדברים לידֵי כך, שהצנזורה לא נתנה לפרסם את שמות החילים היהודים שהצטַינו בשדה־המלחמה ושקבלו אותות כבוד והצטַינות. ואם קרה הדבר, כי שֵׁם משפחתו של חַיָל כזה נדפס בעתון „המלחמה והיהודים", ראה הצנזור חובה לעצמו למחוק את שם החַיָל הפרטי ואת המלה „יהודי". וכאשר התחיל אותו עתון להדפיס את תמונותיהם כל ה„קבלרים הגיאורגיים" היהודים ולאסוף חֹמר בדבר השתתפותם של היהודים במלחמה, נאסר מטעם הבקֹרת ונפסק לגמרי.

מובן הדבר, כי על־דבר ענוייהם וצרותיהם של היהודים המגֹרשים ממקומות מושבותיהם, ממחוזות ופלכים שלמים, אסור היה להזכיר אפילו ברמז, ולעֻמת זאת הכריחו את העתונים להדפיס ולפרסם את כל העלילות והבדיות בדבר בגד היהודים ומעלם בממלכה, שנכוצו על־ידי העתונים „הסער" (Гроза), „הדגל הרוסי" (Русское Знамя) ו„העת החדשה" (Новое Время). כאשר הגיע דבר הענויים והפגעים, העוברים יום יום על יהודי הממלכה, לעיר־הבירה, לפטרבורג, ערכו גורקי, אנדרֵיֶב, קורולנקו ואיבן איבנוביץ' טולסטוי (מי שהיה שר השכלת־העם בשנת 1905) נשף־הפגנה של שירה ונגינה באולם הקונסברטוריה בפטרבורג, למען הביע את רגשי השתתפותם בצערם של המֻענים והנרדפים ורגשי מחאתם והתמרמרותם למענים והרודפים ולכל הפוליטיקה של הממשלה. מובן מאליו, כי בעתונות לא בא אף דבר או חצי דבר על־אודות המחאה

(בשפה העברית, היהודית והרוסית) פנו בקריאות נלהבות אל הצעירים העברים, כי יבואו להחלץ ולצאת בצבא הארץ, ואל הסוחרים ויתר התושבים היהודים, כי ירבו להתנדב ולהביא את קרבנותיהם על מזבח ארץ המולדת. ואמנם נענו התושבים היהודים לקול־הקורא, והנדבות לטובת הצבא באו בהמון; על־ידי קהלות שונות נוסדו בתי־חולים רבים קבועים ומטלטלים, הצעירים באו לעבוד בצבא הלוחמים, בהשאירם בבתיהם את נשיהם וטפם לעתים קרובות בלי כל משען־לחם ובלי זכות־ישיבה (במקומות אשר מחוץ לתחום המושב), ויחד עם־זה החלה ה ה ת נ פ ל ו ת על היהודים בכל המקצועות. בעתונות היהודית התחילו; רדפו אותה בכל מיני רדיפות וסתמו את פיה. עוד בראשית המלחמה נסגרו כל העתונים הנדפסים באותיות עבריות, אחר־כך הגיע תורם של העתונים העבריים־הרוסיים. אחר זה התחילו משפטי המרגלים. בתור משפט ראשון הקבע הדבר ונתקבל להלכה, כי היהודים הם בוגדים בארץ מולדתם, ובכל מרתף של איש יהודי נראה להם טלפון מסתר, בכל רחים־של־רוח של יהודי — אות סתרים אל האויב, בכל בית־כנסת או בית־מדרש — גניזה מסתרת של נשק, בכל באר שעל־יד בית יהודי — איזו מכונת נסתרה. מחברי המאמרים שהזכרנו מציינים ת ש ע ה משפטים של יהודים שונים, שנאשמו בבגידה, והיותר אפיני שבהם הוא משפט של בעל בית האילוזיון „קורסו" בלומז'ה. הוא נאשם בבגידה על סמך זה, שהז'נדרמים מצאו אצלו שני טלפונים אשר „מוצאם מגרמניה" 1). ועל יסוד זה העלילו עליו עלילת בגד ומעל בממשלה. ביחוד היה אים מצב היהודים בשטחים של פלכי פולין, יען כי השלטונות הרוסים וניקולי ניקולייביץ' בראשם השתדלו למשך אליהם את תושבי הארץ הפולנים בזה שרדפו את היהודים. במקום זה קבלה האגדה על־דבר בגידת היהודים, על־דבר הובלתם את הזהב אל הגרמנים בארונות של מתים, על־דבר היהודי הרוכב על סוס לבן ועובר בין שדרות הצבא ומראה בידיו אותות שונים — ועוד בדיות כיוצא באלה — צורה מסימת של ספורים אמתיים ושל מעשים שהיו. החיל הרוסי, כאשר רק הגיע לגבולות פולין, התחיל להאמין, כי מקף הוא מכל צדדיו מרגלי חרש, השומרים את כל צעדיו ועל שרשי רגליו יתחקו, וכי כל מעשיו שהוא עושה יהיו לאל ולאפס רק על־ידי המרגלים היהודים האלה; ואת כל הכעס והחמה, שנערמו ונקבצו בלבבו בסבת המלחמה שלא הצליחה, שפך על ראשי היהודים. ידוע הדבר, כי בקבוצות צבא שונות, כמו, למשל, ברוסטוב על נהר דון, ערכו בבתי־הכניסה תפלות מיחדות להנצל מן „הבגידה היהודית", ובאותו מעמד חלקו לאנשי הצבא קמיעות של שמירה, שיגנו עליהם מבגידה יהודית זאת 2). בשביל להנצל מידי „היהודים הבוגדים" החלט הדבר לקחת מהם בני־תערובות וגם לעקור ישובים שלמים של יהודים משרשם ולהגלות את יושביהם אל פנים הממלכה. פקדות־גרוש אלה באו בתוך התזכיר הזה בסדר כרונולוגי. האפיניות ביותר הן אלה:

עוד בראשית המלחמה, עשרה ימים אחר הכרזתה, פקד הקומנדנט של העירה מישינץ (פלך לומז'ה, על גבול פרוסיה) על כל היהודים תושבי הסביבה ההיא — מספרם הגיע לאלפים נפש — לעזוב את מקומות מושבם.

---

1) Made in Germany.

2) משל אפיני ממעשי העלילות על היהודים אנחנו מוצאים בעלילת קוז'י הידועה (עירה קטנה בפלך קובנה בסביבות שבלי). ביום 9 לאפריל 1915 נתפרסם פתאם בהודעת ההצבאה של המחנה הצפוני, כי יהודי קוז'י הורו את הדרך לגרמנים אל לב המחנה הרוסי. ההודעה המפרסמת הזאת נדפסה ב„נש ויסטניק" מיום ה למאי 1915, ומשם באה אל תוך ה„פרויטלסטבני ויסטניק", כלי־מבטאו של המיניסטריום לעניני־הפנים, ואז נפוצה על־ידי הסוכנות הטלגרפית הרוסית בכל העולם. עד לטשקנט הגיעה שמועה זו ושם נאסף כל חיל המצב המקומי וכל התושבים האזרחיים ונערכה תפלה בצבור בדבר ההצלה מבגד היהודים ומעלם וזדונם. עלילה זו נתנה בפטרבורג ענין רב לענות בו, עד אשר התערב בדבר קרנסקי, שהיה אז ציר הדומה, וחקר ודרש את העלילה הזאת במקומה ויוכח, כי בכל הענין הזה לא היה אף קורטוב של אמת (ליכאי, במאמרו הנ"ל, פרק ח)

הצבאית „מינסק", מחליטה, כי „בצאת הצבא הרוסי מאחד המקומות, מלשינים התושבים היהודים על התושבים הנאמנים לאוסטרים ולגרמנים". למען קדם פני הרעה הזאת, יש „לקחת מאת היהודים בני־תערובות ולהודיע, כי במקום כל תושב נאמן, אשר יֵירָה באחד המקומות בידי האויב, יִירוּ שנים מבני־התערובות של אותו מקום". פקודות אחרות מבארות לנו, מדוע־זה נעקרו כל התושבים היהודים מערים שונות בגליציה ובבוקובינה וגֹרשו לאחורי המחנה הרוסי, לארץ רוסיה פנימה, או לפניה — אל תחת ירית התותחים האוסטריים (סניאטין, נדבורנה ועוד ועוד). רק עתה, למקרא הפקודות הללו, אנחנו מבינים, כי פקידי־הצבא המקומיים התנהגו עוד עם היהודים במדת החסד, אם אחרי פקודות אכזריות כאלה, אשר נשלחו מאת המצביאות הראשית, לא נשמדו התושבים היהודים כליל, עד אחד.

סדור כל החֹמר הנוגע ליהודים בפולין בשנות־הרעה האלה מוצאים אנחנו במאמר אחד שנדפס בקֹבץ Еврейская Старина לשנות 1917 — 1918, אשר יצא לאור בפטרבורג בימי שלטון הבולשביקים בשנת 1918. שם המאמר הוא „מהספר השחור של היהדות הרוסית" 1), והוא נחלק לארבעה חלקים: I. המצב הכללי של היהודים בשנה הראשונה של המלחמה. חלק זה יחלק לשנים: א) הרצאתו של הציר וִינוֹר באספה של המפלגה „חֹפש העם" בששי ובשמיני ליוני 1915; ב) תזכֹרת בדבר מצב היהודים שנסדרה על־ידי דבנוב והֻגשה לגורמיקין. II. פרטים בדבר גרוש היהודים מקורלנדיה ומפלך קובנה, עבדו על־ידי זסלבסקי. III. ידיעות וציורים בדבר בני־התערובות (заложники). IV. מאמר על־דבר הפרעות שפרע הצבא הרוסי ביהודים, נסדר על סמך עובדות ומעשים מאת ה. מ. ערליך.

חלק מהחֹמר הזה, הינו: הרצאתו של ציר הדומה וִינוֹר, היה לנגד עיניו של הסופר א. ליטאי, אשר הוסיף עליו את החֹמר שנאסף על־ידי עורך־הדין הוילנאי מר רוזנבוים (המאסף הוילנאי, 1916, ביהודית) ואת הרצאותיהם של דבנוב וי. גרינבוים ויכתוב על כל זה מאמר גדול בשם: „פרק ממגלת החרבן" 2). במאמרו זה מציין המחבר שתי תקופות במהלך המלחמה; התקופה הראשונה היא תקופת הנצחון, שבה הלכו הצבאות הרוסים הלוך ונצח, הלוך והתקדם, ואשר הגיעה לסופה במהצית שנת 1915, והתקופה השניה היא תקופת המפלות, אשר התחילה בשני למאי 1915 (פרק החזית הרוסית על־יד גורליצה). בתקופה הראשונה הצביא את צבאות הרוסים הנסיך הגדול ניקולי ניקוליביץ' וראש השטב היה הגנרל ינושקביץ'. בתקופה השניה באים אחרים במקומם, אבל היחס אל היהודים לא נשתנה במאומה. בתקופה הראשונה סבלו היהודים ביחוד מן הגרושים אשר גֹרשו מערים שונות ואפילו ממחוזות ומפלכים שלמים. בתקופה השניה אין היהודים נעקרים עוד ממקומות מושבותיהם, אך תחת זה שורף הצבא, שנסוג אחור, את בתי היהודים, שוסה ובוזז את רכושם, הורג בהם ופורע בהם פרעות נוראות.

מכל החֹמר, שנאסף ב„יבריסקיא סטרינא" (1918), בהוסיפנו עליו את החֹמר ממאמרו של מר א. ליטאי, מקבלים אנחנו את התמונה, שתבוא להלן, מחיי היהודים ברוסיה ובפולין בשתי שנות־המלחמה הראשונות:

בראשית התפרצות המלחמה הראו היהודים תושבי רוסיה התלהבות פטריוטית גדולה. הקהלה הוילנאית הוציאה קול־קורא פטריוטי אל כל חבריה 3). גם העתונים היהודיים

---

1) Еврейская Старина. Подъ ред. Дубнова, הכרך העשירי. פטרוגרד 1918. עמודים 195—296. זמן כתיבת המאמר הוא ינואר 1916. על שער הכרך מוצאים אנחנו הערה מענינת זו: המערכת מודיעה, כי שלשת העמודים האחרונים של הכרך (עמודים 318—320) נדפסו על־פי האורתוגרפיה החדשה, שהנהיגו הבולשביקים, כי בעת גמר מלאכת הכרך יצאו תקנות הועדה העמלנית (Трудовая коммиссія) בדבר האורתוגרפיה של השפה הרוסית.

2) א. ליטאי. פרק ממגלת החרבן. (מאורעותיהם של יהודי רוסיה בימי מלחמת העולם, אב תרע"ד — ניסן תרע"ז). „רשומות" II, עמודים 199—250. ירושלים, תרפ"ב.

3) „רשומות" II, צד 253, סוף: „...אנו צריכים לדאג לכל אחינו — בני ארץ רוסיה הגדולה, מולדתנו הכללית".

מצוה מפקד המבצר המודליני, הגנרל בוביר, על סמך פקדתו של הגנרל אורנובסקי, כי כתפש הצבא הרוסי איזו עמדה חדשה ימהרו לבדוק אם אין ליהודי המקום טלפונים אל־חוטיים או דאר של יונים וכדומה (נתנה ביום כ"ז לחדש נובמבר 1914, נומר 89). במקום אחר אנחנו מוצאים פקדת־חשאים של הגוברנטור הוילנאי מיום ז' ליולי 1915 אל כל בתי־הדאר, שבל יעבירו את כל הדברים שבדפוס או עתונים עבריים ויהודיים, בהתאמה לפקדה של המצביא הראשי, אשר אסר את העתונות העברית והיהודית.

נוראה ואימה היא פקדתו של מפקד החזית הצפונית־המערבית בדבר גרושם של כל היהודים המתגוררים במערבו של הקו קובנה—ינוב — וילקומיר — פוניביז — פוסבול — סלטי—בוסק והובלתם במשך ימים אחדים, זאת אומרת, עד יום החמישי למאי 1915 בשעה השתים־עשרה בצהרים, אל פנים ארץ רוסיה. בעטיה של פקדה זו גרשו באפן אכזרי שאין למעלה ממנו ארבעים אלף יהודים מקורלנדיה, מאה ועשרים אלף יהודים מפלך קובנה ושלשים אלף יהודים מחלקו של פלך גרודנה. באותו קבץ מוצאים אנחנו את תכן נאומו של ציר הדומה מפלך קובנה, נ. מ. פרידמן, אשר נשא בדומה ביום השני לאוגוסט 1915, אשר בו פרט את כל הנוראות והפגעים העוברים יום יום על ראשי היהודים בפולין ובגליציה. אנו מוצאים גם את האינטרפלציות של צירי הדומה טשחיאידזה ודזובינסקי בדבר עלילות השקר שמעלילים על היהודים.

שורה שלמה של פקדות המכוונות כלפי היהודים מוצאים אנחנו בספר־השנה „העבר" 1) (חלק א, פטרוגרד, 1918). רבות מהן כבר ידועות לנו מן המקורות הנזכרים לעיל; חדשה היא האנקטה בדבר התנהגותם של החילים היהודים בשדה־המלחמה, בקו־החזית ומאחריו ויחסם אל הנצחונות של הרוסים או אל מפלותיהם. לפנינו גליון־שאלות גדול ובו המון מחלקות, ומחברו — ראש השטב הראשי של הצבא הרוסי הגנרל ינושקביץ' — מבאר למצביא החזית הדרומית־המערבית את מטרת האנקטה: „כתם המלחמה אומרת הממשלה הרוסית להרחיק לגמרי את היהודים מעבודת הצבא ואחר־כך ישללו מהם את כל זכיותיהם האזרחיות. אי לזאת יש להקדים ולהכין את החמר הסטטיסטי הנחוץ, כמה מרגלים נמצאו בין היהודים, כמה בוגדים, כמה מזיקים לצבא הרוסי, כמה בורחים ונופלים אל האויב וכו' וכו'. בהתאם אל שיטתה של הממשלה הרוסית ביחס אל היהודים מקבל אותו המפקד של החזית הדרומית־המערבית פקדה מיום י"ח לחדש דקבר 1914, נומר 343, כי ירחיק את היהודים בגליציה משלטונות הערים, מבתי הפקידות, המשפט וכו', וכמו־כן אין לתת להם כל עניני קבלנות של הספקה לצרכי הצבא.

באותו קבץ מוצאים אנחנו גם את הפקדה, שכבר נתפרסמה פעמים אחדות, בדבר האסור ליהודי גליציה לעבור ממקום למקום. אותה פקדה נחתמה בידי הגנרל־גוברנטור בובּרינסקי ביום י"ד לפברואר 1915 ובה נאמר: I. אסור לאנשים ממוצא היהודים להכנס אל גבול גליציה. II. אסור ליהודים לעבור בארץ גליציה ממחוז אחד אל השני. III. אותם שיעברו על האסורים האלה יענשו בשלשת אלפי רבל קנס או במאסר לשלשה חדשים.

כל מה שעבר על היהודים לרגלי האסור הזה יכולים אנחנו לדעת מזכרונותיו של המנוח אנ—סקי (על־אודותם להלן). מהם אנחנו רואים כמה קשה היה הדבר לאנ—סקי עצמו לבוא בגבול גליציה, ובאיזה מיני אמצעים היה עליו לאחוז עד אשר הצליח סוף־סוף לבוא אל הארץ הזאת, למען החיש עזרה לתושביה היהודים. יודעים אנחנו גם זאת, כי חבר ועד־ההצלה בלבוב, המנוח מר דוד רובנצאהל, אשר אחרי רב עמל ויגיעה השיג סוף־סוף רשיון מאת הגנרל־גוברנטור עצמו לנסוע לאחת הערים הקרובות לתת עזרה לתושביה היהודים, נעצר על־ידי הז'נדרמים בבית־הנתיבות הלבובי, אשר לא נתנוהו להכנס אל תוך עגלת המסע. לרשיונו של בובּרינסקי לא היה אפוא בעיני הז'נדרמים הרוסים כל ערך.

שורה שלמה של פקדות אחרות עוסקות גם הן בגרושי היהודים מפולין או מגליציה ומבוקובינה, ואחת מהן, הנתונה אל הקבוצה

---

1) „העבר", ז'ורנל לדברי ימי היהודים והיהדות. הוצאת „חיים" לזכרון ר' חיים כהן. פטרוגרד, 1918.

שזו נוהגת ביהודים בפולין, הנהיגה את המדה הזאת גם בגליציה. והן ברוסיה ובפולין לא היו יהודים פקידים ונושאי משרה, שם לא נמצאו יהודים שופטים, בעלי־פקידות, מורים, פרופיסורים; ובגליציה מצאו הרוסים לפעמים פקידות ושלטונות רבים, שכל חבריהם היו יהודים, הרבה פקידים גמוכים יהודים, הרבה שופטים, ובלבוב — יהודי רֶקטור האוניברסיטה. ראשית מעשיה של האדמיניסטרַציה הרוסית היתה להרחיק את כל אלה ממשמרתם, החל בַשופט היהודי וכַלֵה בנושא־האגרות היהודי, ואחרי־כן להכניס את צוארם של כל יהודי גליציה בעֹל הפריסטבים והזֶ׳נדרמים שהקימה.

זאת היתה עבודתה של הרשות הרוסית האזרחית. ומה עשה הצבא? בנדון זה אין להבדיל בין גליציה לבין יתר חלקי רוסיה, יען כי מדה ומשטר אחד היו נוהגים בנדון זה בכל שטחי הממלכה. משטר זה ידע הרבה מיני הגבָלות מיֻחדות ליהודים. ראשית, הרחקת היהודים מקו החזית ומסביבות המבצרים. שנית, ערבותם של היהודים על חטאים של יחידים מהם, בין שחטאו באמת ובין שהעלילו עליהם שחטאו. שלישית, הרחקת עדות שלֵמות של יהודים מערי מושבותיהם, גרושים של מחוזות שלֵמים, העברת תושביהם היהודים ממקום למקום, לקיחת בני־תערובות מאת היהודים והעברתם לפולטַבה או למקומות אחרים אשר מחוץ ל„תחום המושב", העמדת יהודים לדיני הצבא או יריתם ותליתם בלי כל דין ומשפט.

בוינה נוסד ערכיון יהודי צבאי, Jüdisches Kriegsarchiv, אשר החל להוציא חוברות בשם Jüdisches Archiv בעריכתו של נתן בירנבוים 1), ובו נתפרסמו ידיעות מקֻטעות בדבר היהודים בגליציה ובפולין, הערות שונות בדבר רדיפות היהודים על־ידי הצבא הרוסי, ידיעות על־דבר גרושים של עדות־יהודים שלמות מערי מושבותיהן, על־דבר הובלת היהודים לפני חֵיל הרוסים אל מול חניתותיהם של החילות האוסטרים והגרמנים וכדומה. ידיעות מקֻטעות אלה, ואפילו תאורם של חיי יהודי לבוב בשעת הכבוש הרוסי, פרי עטו של הפרופ. ברומברג־ביטקובסקי, אינם נותנים עוד תמונה כללית של מצב היהודים בזמן ההוא ואף לא את השיטה והסדר שאחזו בהם השלטונות הרוסים אז. הערך העִקרי של הוצאה זו הן הפקדות שנמצאו בידי האופיצרים הרוסים, שֶלֻקחו בשבי, למשל: ציורה הפוטוגרפי של פקֻדת ראש המחנה הרוסי השלישי נומר 121, נִתּנה בִיסלָה (גליציה המערבית) ביום השלשים למרץ 1915, אשר בה מבאר רַדקו־דמיטריב, כי לפי דעת המיניסטריום הרוסי לעניני־פנים כבר נמצאים יהודים יותר מדַי ברוסיה ואין להרשות שיכנסו יהודים חדשים אל הגלילות אשר מאחורי שטחי המלחמה. אי לזאת מִצַוה הפקידות הצבאית הראשית, כי מכל מקום אשר יִכָּבש על־ידי הצבא הרוסי יגרשו תכף את כל התושבים היהודים לא אל אחורי המחנה, כי־אם לפניו, זאת אומרת: להעמיד אותם נֹכח כלי־התותח של האויב 2). פקֻדות דומות לאלה אנחנו פוגשים גם בהוצאה אחרת, שיצאה בשנת 1915 בהַאג בהוצאות מפלגת „פועלי־ציון" בתור תזכֹרת אל הלשכה הסוציאלית הבין־לאֻמית 3). פה יש לנו ראשית כֹל פקֻדתו של הנסִיך הגדול ניקולי ניקולַיביץ׳ אל שרי הפלך, אשר בה הוא מבאר, כי „הנסיון של ימי המלחמה הורהו לדעת יחס השנאה של יהודי גליציה ובוקובינה אל הצבא הרוסי. כמה פעמים כבר קרה הדבר, כי כאשר החליף הצבא הרוסי את עמדתו כבר היה הדבר ידוע על־ידי היהודים לאויב, אשר הספיק לתת לצבאותיו את הפקֻדות הראויות". ואחרי קיום החלטה זו באה הפקֻדה בדבר גרושי היהודים, לקיחת בני־תערובות מהם וכו׳ וכו׳. אחרי הפקֻדה הזאת, ששמשה, כנראה, בנין־אב לַבאות אחריה, באה שורה שלֵמה של פקֻדות מאת השלטונות הנמוכים, אשר בעִקרן אינן אלא מלוי הפקֻדה הראשית, היסודית, באֹפן יותר מפֹרט. כן

1) Jüdisches Archiv. Mitteilungen des Komitees „Jüdisches Kriegsarchiv". Wien. Heft 1—9. 1915—1917. (יותר לא יצאו לאור).

2) שם, 6—7, עמודים 16—17.

3) Die Juden im Kriege. Denkschrift des jüdischen socialistischen Arbeiterverbandes Poale Zion an das Jnternationale Socialist sche Bureau. Herausgegeben von Verbands Bureau. Den Haag 1915. (צ״ד עמודים).

הפרעות ביהודי לבוב בספטמבר 1914, אִסור הנסיעה והמצבר ממקום למקום ליהודי גליציה ואִסור הכניסה לתחום המלחמה ליהודי רוסיה ופולין, ולבסוף — בשעה שהרוסים היו מֻכרחים כבר לעזוב את גליציה — הקריאה לצעירים הגליציים לעזוב את הארץ יחד עם הצבא הרוסי, בשביל לְהִנצל מעבודה בצבא האוסטרי. זכות זו נִתנה לכל הצעירים תושבי הארץ, חוץ מהיהודים: кромѣ евреевъ.

בתאַרם המפֹרט של ימי שלטון הרוסים בגליציה עוסק ספרו של ב. י נ ו ש: מ א ת י ם ת ש ע י ם ו ש ל ש ה י מ י ש ל ט ו נ ם ש ל ה ר ו ס י ם ב ל ב ו ב 1). בצבעים בהירים מתאר לנו המחבר את האימה החשכה, שתקפה את תושבי לבוב בשעת התקרבות הרוסים אל העיר, ואת הצרות והיסורים, שעברו עליהם בימי הכבוש, בתתו במדה מְרֻבָּה מקום גם לתאור צרותיהם של היהודים באותו זמן. לצערנו אין המחבר דן על המאורעות באפן אביקטיבי, וכמו מחברים רבים בימים ההם, מתלוצץ הוא ונוהג קלות־ראש בדברים שאינם ראוים כלל להתיחסות כזו... ויש אשר לא יִמָּנע גם מהעליל על היהודים עלילות שוא ושקר, אף־על־פי שבתור עֵד־ראִיָּה יודע הוא כי לא כן היו הדברים. כַּוָּנתי לעלילה שנשנתה כמה וכמה פעמים בספרות על־דבר החִבה היתרה של היהודים אל הרוסים ועל־דבר התמכרותם אל שלטונות הרוסים ואפילו על־דבר פגישת־החִבה שעָרכו הגבירות היהודיות לקוזקים ועל־דבר הנשיקות שנשקו את סוסיהם... את כל האשמות האלה, למרות השקר הבולט אשר בהן, טפלו על היהודים הדֵמוקרטים הלאֻמיים בשוב האוסטריים לגליציה, למען הגן על נפשם מהאשמות האלה, אשר בהן האשימו אותם מכל עברים. כי אשמות אלה, בנוגע להם, לא היו משוללות כל יסוד וכי יחידים רבים מבני מפלגה זו יראו מאֹד מפני תוצאות הדברים, מוכיחה ביותר מהברתו של הפרופיסור ד״ר חֶלְמַטְץ' 2), מי שהיה זמן־מה ראש האזרחים בלבוב, המשתדל להסיר מעליו את האשמות האלה ולתתן על ראש אלה שהיו ראוים להן באמת.

הספרים הנזכרים (ועוד כאלה, שנכתבו בנדון זה 3)), אף־על־פי שהם מזכירים לא אחת את היהודים, אינם נותנים בכל־זאת תמונה בולטת מענויי היהודים בגליציה בימי הכבוש הרוסי ובימי המלחמה בראשיתה, מפני שמחבריהם ומו״ליהם לא ראו, או לא חפצו לראות, את כל הרדיפות והענויים שנרדפו ועֻנו היהודים רק בתור יהודים. והלא הרדיפות הללו היו גלויות וידועות לַכֹּל, בהיותן קשורות ואחוזות בפוליטיקה האנטישמית הרוסית הכללית.

ממשלתו של ניקולי השני השתדלה לרפש לה את לִבות ההמונים הפולנים בכל שטחי המלחמה, ודנתה על־דבר יחסם של אותם ההמונים אל היהודים על־פי הצעותיה של הדֵמוקרטיה הלאֻמית. ובדעתה את הבויקוט,

---

1) Bohdan Janusz: 293 dni rządów rosyjskich we Lwowie. 3. IX. 1914 — 22. VI 1915. Lwów, 1915. Księgarnia Polska. (רס״ב עמודים).

2) Chlamtacz Marzeli Dr. Lembergs politische Physiognomie während der russischen Inwasion. Erinnerungen uud Betrachtungen. Wien 1916. (קכ״ח עמודים).

בשוב האוסטרים לגליציה עוררו השלטונות הצבאיים והאזרחיים המון משפטים כנגד אנשים בעלי־השפעה שונים בארץ, ורבים מהם נענשו בענשים חמורים מאד. באותו זמן ברחו יחד עם הרוסים מערכות שלמות של העתונים הכל־פוליים, ורבים מעסקני מפלגה זו ברחו לרוסיה או לשויץ. היהודים לא ברחו מן הארץ מפחד האוסטרים וגם משפטים לא נתעוררו כנגדם.

3) Rossowski Stanislaw: Lwów podczas inwazji. Lwów (1915 ?) H. Altenberg. (רס״ט גם ל' עמודים ותמונות פוטוגרפיות).

עבודה ספרותית יפה. כל פרק ופרק הוא ענין לעצמו, אך על־דבר היהודים אנחנו מוצאים שם רק זה, ש„הגילדה השחורה נתפזרה", מה שהמחבר מְאַשֵּׁר בהנאה יתרה. כתעודה של הטרגדיה היהודית בעת ההיא משמשת לנו תמונה פוטוגרפית (עמוד 193) של היהודים המגֹרשים מפשמישל, העומדים מֻקפים שומרים על־יד חומות בית־האסורים הלבובי הנודע בשם „בריגיטקה". לתמונה זו לא נִתן כל באור ואף לא מלה אחת של השתתפות.

האלה באמת ובתמים, או כתב אותם לשם
מוסר השכל — מעשה אבות סמן לבנים?
אולי יגלה לנו במחברת שלישית הבאה עלינו
לטובה — או אחרים ההולכים בעקבותיו יגלו
לנו — כי היהודים הפילו גם את פרספוליס
בידי אלכסנדרוס מוקדון, ואת קרתחדשה
בידי הרומאים, ואת רומי בידי הונדלים,
ואת קונסטנטינופול בידי התרכים — וכן הלאה
עד סוף כל הדורות. ואפשר כי יתברר כשמש,
אשר היהודים לא נתנו למבצר ורדן לנפול
בידי האשכנזים והכריעו אותם על־יד נהר
מרנה. מי יודע — אולי בחדושיו הנפלאים
הנזכרים קלע דליטש באמת אל המטרה הזאת,
ורמז באפן צנוע, שלא נשארה רק רפואה
אחת למחלת היהודים — היא שהוציא אותה
הפרופיסור רוזנפלד מכלל דברי מחברנו
במחברתו הראשונה...

אכן נפלאים דרכי המדע בזמן שהוא
מכון להתפשט בשוק...

נ. ב. ש.

יהודי פולין ומלחמת העולם

רצוני לתת כאן השקפה על־פני הספרים
והמחברות אשר יצאו לאור משנת תרע"ד עד
שנת תרפ"א, המתיחסים באפן בלתי־אמצעי
או בדרך־כלל אל מלחמת העולם הגדולה
ויחסה אל היהודים בפולין ההיסטורית, הינו:
בפולין הקונגרסית (הרוסית), בליטא, אוקרינה
וגליציה. מוציא אני מכלל עבודתי את העתונים
הכלליים והיהודיים, אשר יצאו לאור בשנות
המלחמה ואשר התעסקו, כמו שחיב טבע הענין,
בענינים אלה; למשל: Oesterreichische Wochenschrift
בוינה, Новый Восходъ או
Разсвѣтъ בפטרבורג, יען כי הרצאת תכנם
של כל המאמרים שבאו שם בנדון זה דורשת
כרך שלם ואיננה מובילה אל המטרה. חוץ
מספרים, מחברות, כרוזים, קריאות ומודעות
בדבר שאלות היהודים, שנדפסו בקבצים מיחדים,
יכנסו אל חוג השקפתי גם העתונים שעסקו
אך ורק בעניני המלחמה, למשל: Война
и Евреи במוסקבה, Jüdisches Kriegsarchiv
בוינה ועוד. אך עלי להעיר מראש, כי אל
חוג השקפתי נכנסים רק ספרים ומחברות אלה,
אשר עלה בידי לאספם במשך שבע שנות
המלחמה, ואינני משלה את נפשי כי השתכשתי
בכל החמר שיש בנדון זה; סכרים ומחברות
למאות יצאו במשך השנים הללו, שיש להם
נגיעה זו או אחרת בענין אשר לפנינו, ואני
אף לא ראיתים.

לשם הסדר אני מחלק את כל החמר
שנצטבר תחת ידי לשלשה חלקים. החלק
הראשון: המלחמה בשנות 1914—1915. החלק
השני: הכבוש הגרמני־האוסטרי והמלחמה
בשל הנשמה היהודית. והחלק השלישי: ימי
תחית ארץ פולין עד השלום הריגאי.

I. המלחמה בשנות 1914—1915

המלחמה פרצה בריש אוגוסט שנת 1914.
ברוסיה ובפולין הרוסית החל הגיוס המהיר
ותכף ומיד התחיל מסע המחנות מערבה
ומערבית־דרומית, זאת אומרת: כלפי החזית
הגליצית, הגרמנית ופרוסיה המזרחית. תנועות
אלה הביאו לידי שתי תוצאות: לכבושה של
כל ארץ גליציה כמעט ולהצפתה של כל ארץ
פולין הרוסית בגיסות הרוסים.

נתעסק נא בראשונה בכבוש גל צ"ה. כבוש
זה ארך פחות או יותר מספטמבר של שנת
1914 עד חדש יוני של שנת 1915, ופעלתו
על יהודי גליציה היתה קשה ונוראה ביותר.
רבה של האינטליגנציה היהודית ובעלי היכלת
אשר בה, ואפילו הרבה מן העניים, עזבו
את הארץ וברחו על נפשם לנפות המערב של
הממשלה האוסטרית, לביהם ולוינה; ולאלה
אשר נשארו בארץ הגיעו מידי הכובשים צרות
רבות ורעות. בהוצאת בית־מסחר־הספרים של
אלטנברג בלבוב 1) יצא לאור קבץ מלא
ענין של המודעות והכרוזים, שהוציאו ה[illegible]לכונות
הרוסים בימי שלטונם בגליציה, ונצרפו אליו
גם ציורים פוטוגרפיים מקטנים מהימים ההם,
אשר על־פיהם אנו למדים לדעת המון פרטים
ממעשיהם של אותם השלטונות. מעוררים ענין
ביותר הם שלשה דוקומנטים אלה: על־דבר

---

1) Odezwy i rozporządzenia z czasów okupacji rosyjskiej Lwowa 1914 — 1915. Lwów 1916 (מ"ט עמודים והעתקות פוטו־גרפיות של המודעות והכרוזים). Altenberg, Seyfart i Wende. 4°.

הזאת. דליטש לקח מן היהודים את ישו הנוצרי והשיב אותו למולדתו האמתית — האמה השומרית הקדושה, שהעיד עליה במחברתו הראשונה, כי היא כל־כך דומה לאמה האשכנזית בזמננו אולי יבוא מלמד אחר ויגלה, כי ישו היה מזרע טיט אבי הגרמנים, והכל על מקומו יבוא בשלום.

ואחרי אשר עשה דליטש את הנתוח הגדול הזה, לא נשאר לכנסת־ישראל אלא לכבש פניה בקרקע. המלמד האשכנזי בטל כחרס הנשבר את כל מגלת־היוחסין שלה, גזר על תורתה להיות כרוכה ומנחת בקרן זוית, והוציא את דינה, שלא תבוא חס ושלום בקהל הפרוטסטנטים. והאזרחים בני דת־משה יצאו אבלים וחפויי־ראש. במחברת הזאת לא נגע בהם דליטש באפן יתר כמעשהו במחברתו הראשונה — דברי המבקרים, אשר העידו עליו פה־אחד כי הוא אנטישמי גדול, עשו רשם ולמדו אותו להזהר מלנגוע ביהודים שבזמן הזה, אך בהכרת הגזע הרי נוטרים הענפים מאליהם.

זו ועוד אחת. בנוספות שבסוף הספר בא דליטש בשני חדושים היסטוריים חשובים מאד. הנה לחידה נשגבה נחשב חרבן מלכות־אשור ועיר נינוה בעיני החוקרים. עוד זמן קצר לפני המפלה היתה המלכות האדירה מפילה אימתה על כל הגוים — ופתאם בא קצה והעיר נינוה מושלת העמים חרבה כמעט בן־לילה. על הפרשה הכתומה הזאת הגיה דליטש עכשו אור חדש. הנה נמצאה לפנינו גבואת נחום האלקושי, המתארת את חרבן נינוה בכל פרטיו — מקור היסטורי רב־הענין. מי היה נחום זה? בודאי איש אחד מבני יהודה, מיוצאי חלציהם של הגולים אשר הגלה סנחריב מערי יהודה בשעת מלחמתו עם חזקיהו. אין ספק, כי נשארו הגולים האלה נאמנים לאמתם ולתורתם ושנאו את מלכות־אשור תכלית שנאה. אמנם לכאורה אין דליטש רוצה ללמד עליהם חובה בדבר שנאתם זו, כי הלא עשו להם האשורים רעה גדולה — ובכל־זאת הוא מהרעם עליהם: בודאי היה מצבם החברתי והחמרי טוב — הלא בכל היום תופשים היהודית את הכרנכות ההגונות ביותר — [illegible] זו למלכות־אשור, אשר נתנה בידם לשאת ולתת ולתקן בורסאות ככל אות נפשם (ואולי גם לקחת בידם את כל העתונים של הזמן ההוא), מראה לנו, כי לא היו אנשים מוסריים. והנה גולי־יהודה אלה אשר בארץ אשור הגרו את כל כחותיהם להפיל את המלכות ואת עיר נינוה למשואות. ולהם נמצאו אחים ועוזרים: גולי עשרת השבטים, אשר הושיבו מלכי אשור בארץ חלח ובערי מדי. כידוע, חלח היא ארץ בצפון־מזרח נינוה בדרך אל ארץ מדי, ושער אחד של נינוה נקרא בשם שער חלח. כל הארץ ממערב לנינוה (עיר אלקוש מולדתו של נחום אינה עיר בארץ־ישראל, כי־אם עיר שנקראה בשם זה, אשר בארץ אשור במערב נינוה) היתה מלאה גולי יהודה, אשר תפשו להם מעמד גם בנינוה עצמה, וכל הארץ בצפון־מזרח היתה מלאה גולי עשרת השבטים. כל הגולים האלה עשו ביניהם קנוניה אחת: הגולים היושבים בערי מדי פתו את מלך המדינה כיכסרו (או קיקסר) לצאת למלחמה על נינוה, והגולים אשר בארץ חלח העבירו את צבא מדי בשלום דרך ארצם עד שערי נינוה, וגולי יהודה אשר בנינוה פתחו לפני המדיים את שערי התעלות מסביב לעיר. כה נפלה קרית מלכי אשור על־ידי היהודים, שקבלו דריסת הרגל בארצם. וכל הדברים האלה נכוחים למבין. שמא תאמר, כי רק את נינוה בלבד הפילו היהודים? דע לך, כי גם העיר בבל כרעה לפני כורש מלך פרס בעזרת היהודים בני הגולים, אשר הושיב שם נבוכדנאצר. הנבזים האלה לא זכרו את הטובה הרבה שעשו להם נבוכדנאצר ובניו, כי נתנו להם שדות וכרמים ובתים וגם הרשו להם לתפש בידם את המסחר ואת שלטון הכספים ולתקן להם בורסה — והבדיחה הבורסאית (Börsenwitz) „מנא ומנא תקל ופרסין" תוכיח, — ונתנו את ידם לכהני בל הבוגדים במלכות בבל, שכרתו ברית בהשאי עם מלכות פרס. הנביא ישעיהו השני היה סרסור לדבר הזה. הוא נשלח לפתות את כורש, כי יעלה במהרה על עיר בבל, והבטיחהו כי יהוה אלהי ישראל יפיל את העיר בידו. וכורש נעתר לדברים האלה ועלה על העיר בבל, והיהודים, חברי ישעיהו השני, וכהני בל הבבלים — הנאהבים והנעימים יחדו — פתחו לפניו שוב את התעלות והוליכו אותו אל תוך העיר. כה צדקו דברי הנביאים: יהוה נתן את נינוה ואת בבל בידי אויביהן — בעזרת היהודים.

ההגמון דליטש בחדושים ההיסטוריים

הנבואה בישראל. הפעם בא להשלים את דבריו: מאז מקדם עורר הנביאים את השתוממות כל העמים, והכל ראו בהם אנשי־אלהים, אשר התוו את דרך האמונה לרבים. במה אפשר לבטל את הנביאים ואת ערכם הדתי והמוסרי? דליטש מצא את הדרך הישרה: מי היה אלהי הנביאים? יָהֹה אלהי ישראל! ולא זו בלבד, אלא הם אהבו גם את עם ישראל! כלום אנשים כאלה ראשים להחשב לאנשי־מופת? הכרת האלהים הפעוטה שלהם ואהבתם לעמם מלמדות אותנו, שאין שום ערך לדבריהם. שמא תאמרו, כי הנביאים למדו את הצדק והישר והשויון החברתי והאהבה לבריות? לא היו דברים מעולם! רק הנוצרים התמימים מאמינים לדברי־הבל כאלה, בעוד אשר היהודים יודעים ומכירים, שכל תורת הנביאים היא לאמית טהורה, ואינה אנושית כלל. בא וראה: הנה יעקב פרומר, שהוא בעצמו יהודי בן יהודים פולנים, מספר לנו בזכרונותיו, שעד היום הזה קוראים היהודים בפולין לכל תינוק נוצרי בכם „שְקוּצָא" (!!) (Seqûsa) — לאמר: שרץ. היש לך ראיה גדולה מזו, שכל דברי הנביאים אינם שוים כלום?

עוד נשאר ספר ה„תהלים", שנחשב לקֹדש־קדשים בעיני לותר. אך דליטש האסכנים גלה בו את השנאה והקנאה, ונפשו היפה סלדה מהמניעים הגרועים האלה. הוא בטל את רֹב המזמורים והודיע, שהם עלולים להשחית את הנשמה הטהורה של כל איש נוצרי. פה ושם נמצאו בספר התהלים דברים הראוים להשמע — ועל־כן צרף דליטש לספרו שורה של מזמורים, שזִכָּה אותם בתרגום חדש (ושנה בכל מקום את „אדֹני" ל„יהֹה"), ובזה נתן להם הכשר משהו בדֹחק גדול, אולם את יתר דברי התהלים פסל המלמד הנכבד והוציא פקדה לגנזם.

יתר כתבי־הקֹדש הם בטלים ומבטלים מאליהם. איזה ענין יש, למשל, למגלה כמו „רות" או „אסתר" או „שיר־השירים"? בימים אלה, שהנְיר הוא יקר מאד בשוק, לא כדאי להקדיש לדברים כמו אלה אף שורות אחדות, כדי להוכיח את בטולם (ואולי חשך זאת המחבר למחברת שלישית, למען זַכּוֹת בה את הקוראים היקרים). אולם עוד דבר אחד הוא חשוב בשביל הדת הנוצרית — אישיות ישו הנוצרי. עד־כאן חשבו הבריות, שישו הנוצרי יצא מזרע היהודים, אך צ'מברלין בשעתו כבר הוכיח בראיות ונמוקים, כי ישו היה בן „גליל הגוים" ובלי שום ספק בן הגזע הארי. אחריו בא חברו של דליטש, האשורולוג פויל הויפט, בישיבת חכמי המדע המזרחי בקופנהגן בשנת 1908, לקים את דברי צ'מברלין — מי שלא נחשב למלמד — בסברות־הכרס; הדבר הזה עורר התנגדות גדולה בקרב המלמדים, שלא חשבו את הויפט לבר־סמכא במקצוע תולדות הדת וההיסטוריה בכלל וכעסו על סברותיו, שלא היה בהן אפילו שמץ תפיסה מדעית. בימים ההם שתק דליטש. ועתה מצא שעת הכשר להעשות גם הוא סניף לשני החוקרים המֻבהקים האלה ולחזור על דבריהם, מבלי להודיע שהמסקנה שלו היא באמת יצירתם הם, וכדי לקרא את שמו על המציאה הגדולה הזאת שנה בה במקצת והפך את ישו הנוצרי לשומרי. הנה ידוע הדבר, כי מלכי אשור הושיבו בארץ ישראל אנשים מכותא ומספרוים — ובודאי היו האנשים האלה יוצאי חלציהם של השומרים העתיקים מהם אלפים שנה ויותר. אמנם האנשים האלה ישבו בארץ שמרון ולא בארץ הגליל — אבל כאן שואל דליטש: מדוע לא ישבו גם בארץ הגליל? אם אין ראיה לדבר יש למצא זכר לדבר, כי גם שם היתה מנוחתם כבוד. הנה ישו הנוצרי כבד מאד אשה שמרונית — מכאן משמע, שגם הוא היה שמרוני או כותי, לאמר שומרי. אמנם אבות אבותיו באו — על־כרחם — במסֹרת דת ישראל, אבל הדם השומרי הקדוש נשאר בטהרתו, ומפני זה שָנא ישו הנוצרי את תורת היהודים. שנא — לאו דוקא, שהרי השתמש בפסוקים למאות מכתבי־הקֹדש, אבל בכל אותה תכלית הבטול. מה עלוב הוא מבקר־המקרא הקונסרבטיבי בודיכין, שהחליט, כי באמת לא חדש ישו אחרי דברי התורה והנביאים, וכל כחו לא נמצא אלא בזה שצרף את הדעות הצרופות והנעלות, שמצא שם, לשיטה שלמה! המלמד הזה לא ראה את המאור שבנצרות, ורק דליטש זכה לגלוי השכינה. הוא מרגיש בכל רמ"ח אבריו, כי תורת ישו היא מהפכה גמורה ביחס ליהדות: רק ישו הוריד את יהֹה מכסאו והושיב על מקומו את האלהים ופנה את הדרך לפני הגואל האשורולוגי שיבוא אחריו אלף ותשע מאות שנה! זאת היא „הנקדה" — „המסמר" של המחברת השניה

שאלת היהודים בוקע ועולה מין פתרון כזה מאליו, כעס המחבר על המבקר שירד לסוף דבריו וגלה את מצפוניו — וחרף אותו על יהדותו המשֻׁנה. וכדי לסתור את דברי המבקר הזה, ספר לנו דליטש, כי כמה רבנים ומורים יהודים רבים פנו אליו במכתבים למחות נגד אֹפן־הבקֹרת הגרוע הזה. את שמות הרבנים והמורים לא רצה דליטש לגלות לנו — ואשרי המאמין. בסוף הקדמת המחברת מצא דליטש, כי אינו בגדר אוהב־ישראל ולא שונא־ישראל, אלא מסוג הצדיקים הבינונים, ההולכים בדרך־האמת, שהיא, כידוע, באמצע ורחוקה משתי הקצוות.

מן ההקדמה הקצרה והנפתלה מאד עובר המחבר אל עצם הענין, להוסיף על דבריו הראשונים שכתב. בראשית המחברת הוא מלגלג על המהדורה העברית הגרועה והמשֻׁבשה של כתבי־הקֹדש — נוסח מֻשחת אשר אין כמוהו לרֹע! היהודים — הוא טוען — לא ידעו אפילו לקרֹא כהוגן בשפה העברית, לא הבינו את ספריהם הקדושים וטעו בכל שורה ושורה וסרסו את הנקוד באֹפן נורא. הוא מביא דוגמאות, שאינן מעלות ואינן מורידות, ומענין לענין הריהו בא להעמידנו על סוד השם המפֹרש: גם את שם אלהיהם לא יכלו היהודים לבַטא כהלכה (!) ולא רצו לדעתו — ועוד יותר מזה: הם זִיְפו איתו. ככה נמצא כת ב בפרשת שמות, כי שֵׁם האלהים הוא „אהיה" — בעוד שהוא, דליטש, מֻבטח כי השם הזה הוא יָהֹה או יְהֹה, יש מי שכותב אותו בסוף בהֵא ויש מי שכותבו בוָו, ומסֹרת כתבי־הקֹדש אחזה גם בזה וגם בזה ויצא לה שם בן ארבע אותיות. מה הדבר הזה מלמדנו? כי היהודים התמכרו לאַחוז את עיני הבריות ולרַמות ביחוד את הנוצרים בכוד הקְדֻשה של שם האלהים, שאינו נֶהגה באותיותיו, ובאמת אין כאן סוד, והכל פשוט בתכלית הפשטות. והגוים התמימים נפלו בפח של היהודים וקנו להם את אלהיהם, בחשבם שהוא מטבע יפה, אף שאפילו אסימון אין כאן. כל תינוק רואה, כי אלהים כזה רשאי להִשאר רק פטרון של עם ישראל ואינו יכול להיות אלהי העולם. וטעו כל אבות הכנסיה העולמית, ששמו את ה' צבאות — הוא אלהי צבאות ישראל — לאלהים, כי רִמה אותם אליהו בדברו: „ה' הוא האלהים" — וגם טעה לֻתר אשר קרא לאלהים בשם Iehova, על יסוד הנקוד של כתבי־הקֹדש, ופנה אליו בתפלה. מה־נורא האסון הזה, מה עלובה היא האנושיות המֻרמה זה אלפי שנים, ומה־גדול הוא המוש־ע החדש, פרידריך דליטש שמו, אשר נבחר להסיר את האפֶר מעל עיניה, ולגלות לה, כי ה' אינו האלהים, על־כל־פנים אינו אותה השכינה, אשר זכה הוא, המלֻמד האשורולוגי, לראות את פניה. עוד במחברתו הראשונה גלה את הדבר הזה, וכל הקהל התרעם עליו, לרבות היונקרים הפרוסים, אשר קִבלו מאבותיהם את קְדֻשת „הברית הישנה" ואת הפחד מפל מיני ריבולוציה, ואפילו ריבולוציה דתית. והתיאולוגים המשַׁמרים— כמו הגרף בּוֹדִיסין, וגם החפשים בדעות — כמו מֵינְהולד — התחברו בעצה אחת לקרֹא תגר על דבריו. אך דליטש הוא אדם אשר לבו כלב הארי, ועל־כן החזיק בדעתו הראשונה גם במחברת הזאת — ואמנם לא הִרבה בראיות מדעיות כדי לחזק את דבריו, רק הסתפק בדברי מכתבים אשר כתבו אליו גדולי הדור, אשר כסה על שמותיהם מרֹב צניעות. האחד מגדולי הדור האלה הוא מי שהיה מיניסטר, אשר כתב אליו למקרא מחברתו הראשונה: „יישר כֹּחך, עוד מקדם ידעתי את הדברים והאמת שכתבת בספרך, ובאמת לא הוסיף על ידיעותי כלום. אולם מה־טוב הוא הספר לקהל אשר לא ידע בין ימינו לשמאלו, אם יקרא את הספר הזה — ימצא חכמה ותבונה רבה, ורפא לו מכל מחלת היהדות". גדול־הדור השני הוא מוכר־ספרים אחד, שהודיע את דליטש, כי ספרו פקח ממש את עיניו ואת עיני אשתו, עד שזכו לראות אור גדול, ומברך את המחבר, שספרו יתפשט באלפי אלפים אכסמפלרים ויִמָצא בכל בית אשכנזי. השלישי הוא קתולי הגון, שהסכים גם הוא ב מ ק צ ת לדעת דליטש, שאי־אפשר לקבל את „הברית הישנה" כמו שהיא. הרביעי הוא איזה כֹּהן פרוטסטַנטי, שאמנם התרעם על בעל „התרמית הגדולה", אולם דרש לעשות תקונים בחנוך הדתי הנוצרי. מלבד זאת מִספר דליטש, שקבל עוד מכתבי ברכה מבעלי־בתים חשובים — ואת מִספר המכתבים לא גלה לנו. כלום ראיות כאלה נופלות בערכן מנמוקים מדעיים? —

על דָבר אחד כתב דליטש במחברתו הראשונה רק בדרך אגב — על

גזאת, הנוצרים קנו אותה וגם היהודים הרבו לקנותה, „למען דעת" את השקרים החדשים שיצאו עליהם — ואולי היה זה העקר למלמד הזקן. מכיון שעזב את ההוראה באוניברסיטה שבברלין, הן זקוק היה לפרנסה אחרת. על־כן גם לא היתה כל הבקרת הפלילית למרת־רוח לדליטש הערום, ונענע בראשו לכל גל וגל שעבר עליו. ולא זו בלבד: מדברי הבקרת, שנכתבו כנגדו, השכיל, כנראה, לעשות עסק חדש, לכתוב עוד דברים מלאי להג ולהוסיפם על דבריו הראשונים — כדי להשיב, כביכול, חורפיו דבר, ובאמת כדי לצרף את מגלות־הפלסתר האלה שוב למחברת שלמה ולהנות בזו את הרבים התאבים לדעת איזו חדשה מדעית פיקנטית נמצאה עוד בפי הפרופיסור הנכבד. מה שעשה הרוסטרטוס בשעתו לפרסם שמו — ולו גם לגנאי — עשה דליטש למען עשות את המחברת לדבר „השוה לכל נפש", לפרקמטיה „מדעית" עוברת לסוחר בזמן הזה. ככה צמחה המחברת השניה של „התרמית הגדולה", המונחת עכשו לפנינו 1).

בהקדמת המחברת הזאת גלה לנו המחבר, כי הוא משתומם מאד לבקרת החריפה שהתגוללה על מחברתו הראשונה: הגע בעצמך, הוא בא „למען האלהים" ו„למען האמת" ודבר ככל אשר עם לבבו והכרתו המדעית — והנה באו אנשים זרים ודרשו מתוך דבריו מה שדרשו וגלו פנים בהם שלא כהלכה. בטענות צדיק תמים מתרעם דליטש על הדבה אשר יצאה עליו, שהוא צורר היהודים. מה הוא שרש העלילה התמוהה הזאת? „אמנם לא יוכל איש לדרש ממני דבר היוצא מגדר האפשרות — שאני לבדי בקרב אלפי רבבות אשכנזים ומי שאינם אשכנזים אשאר עור וחרש כלפי **אותות השלהבת** של העבר הקרוב וההוה — אלה האותות אשר נראו בארצנו ומחוץ לארצנו; אולם אם נסיח מזה את דעתנו — אני רשאי לאמר בלב נכון, שאינני אנטישמי כלל". בדברים האלה יש מובן עמק מאד — ו„די לחכימא". כל קורא משכיל יבין מה הם „אותות השלהבת" וידע, כי המחבר הולך כאן בשיטתו של לודנדורף, שבקש להסיר מעליו את כל התקלה הגדולה שקמה על־ידו ותלה את כל התוצאות המרות של המלחמה העולמית ואת כל התהו־ובהו שנתהוה בעולם — בראש היהדות ה„אינטרנציונלית". ואחרי כל אלה מבטיחנו דליטש בהן־צדקו, שאין מקומו בחבורת האנטישמיים, ומביא ראיות: א) הוא התהלך כל ימיו כרע וכאח עם רבים ממובי היהודים, אנשים חכמים ונבונים ואשכנזים ברוחם ובהליכות חייהם, וגם לתלמידיו היהודים היה קרוב ועוזר תמיד (לכל אנטישמי יש „מושקים" שלו, שהוא מוציא אותם מן הכלל, ודליטש עושה זאת עטרה לראשו ומחזיק טובה לעצמו). ב) כאשר הוציא לאור את מחברותיו הראשונות על־דבר „בבל והבבליה" — יצאו רבים לקנטרו, אולם גם אחד המבקרים לא מצא בו עון אנטישמיות (?!). ג) ועוד נהפוך הוא, כי מחבר „יסודות המאה התשע־עשרה" (שונא־ישראל הידוע הוסטון סטוארט צ'מברלין) התגולל עליו, כי הוא אוהב־ישראל גדול, והמטיר עליו חרפות וזלזולים בקונטרסים שלמים מספרו (הפעם אחרי פרסום „התרמית הגדולה" בודאי השלים צ'מברלין עם הזקן, שקנה את חכמת האנטישמיות על־בריה, ולא ישוב עוד לחרפו). על יסוד הכרת צדקתו זו מתמרמר דליטש על העתונים האשכנזים, ביחוד העתונים הנכבדים המכונים לקהל־קוראים ידוע (קרי: לקוראים יהודים), שהדפיסו את דברי המשיגים עליו — ועל הפרופיסורים האשכנזים, התיאולוגים הנוצרים, אשר נמכרו לעקר ונתנו את ידם לעתונים אלה ושפכו עליו מרורות. גם מבקר־המקרא המפרסם גונקל נמצא בחבורה הזאת וכון להחניף לקהל הזר. — בהמשך ספרו גלה המחבר לנו עוד מעשה נורא מזה: גם אנשי־שלומו, שלכבודם כתב את מחברתו הראשונה, הקויסרבטיבים שבפרוסיה, נהפכו לו לרועץ ונתנו מקום בעתוניהם לדברי מחרפיו ומרציחיו. אוי לכפית־טובה שכזו! אך יותר מכל התרעם המחבר על פרופיסור יהודי אחד — והוא יהודי־לאמי ברוחו — שפרסם בעתון אשכנזי, היוצא לאור בוינה, בקרת חריפה על דבריו והוציא מהם את המסקנה, שהוא מבקש להשמיד ולהרוג את כל זרע היהודים. אף כי מכלל דברי דליטש ומאפן הצגתו את

---

1) פרידריך דליטש: Die grosse Täuschung מחברת שניה. שטוטגרט, 1921. Deutsche Verlagsanstalt

ואין צֹרך להרצות לתלמידים היהודים דעות של מבקרי־המקרא, שעִקר כֹּחן אינו אלא החֻצפה המדעית שבהן, וכפעם בפעם מתגלים לנו מקורות חדשים ומראים את בטולן.

בנוגע לַפֵּרוש עצמו, הנה התכַּוֵּן המחבר להסביר את דברי הנבואה — שהם סתומים לפעמים — באֹפן נוח לתלמידים, וחזר עליהם בלשון קלה ומובנה. גם בפרושו הזה — כמו בפרושיו הקודמים — בחר לו לשון חדשה, מודרנית, מלאה מִלים נבריות, ויש לתמוה על הדבר, שלא שָׂם לבו לסגנון הפרשני שהתפתח אצלנו כל־כך במשך הדורות. אפילו את המסקנות היותר חדשות של המדע אפשר להלביש בסגנון המקֻבל, וערכּו החנוכי היה בלי־ספק גדול יותר מהבטויים המודרניים, שעל־הרֹב הם ערוכים על־פי שמוש לשונות אירופיות, הזרות למקור העברי. ולא זו בלבד, אלא שראה המחבר חובה לפניו לנַקד את הפֵּרוש, אף שלא התקבל עוד המנהג לנַקד את הדברים, הכתובים בסגנון מודרני. הכרח החנוך לא נמצא בנקוד זה: אנו רשאים ומחֻיבים לדרש מתלמידים שהגיעו ללמוד חזון ישעיהו — קריאה רהוטה בספרים בלתי־מנֻקדים, מכיון שבלשון העברית, כמו ביתר הלשונות השמיות, אין הנקוד עִקר כל־כך גדול, ועל־כן נמכר לנו רֹב מנינה ובנינה של הספרות העברית בלי נקֻדות. מלבד־זאת קריאת הספרים הבלתי־מנֻקדים היא אמצעי חשוב לכתוח ההגיון היכר של התלמיד, והקשי הנמצא בַּדָּבר יוצא בברכה הבאה לעתיד.

כאמור, עצם הפֵּרוש הוא קל ונוח ומספיק להקנות לתלמידים הבנה נאותה בענין הספר בכלל ועניני הפרקים והפסוקים הבודדים בפרט. אִלו בחר לו המחבר את הסגנון הפרשני המקֻבל, היה בידו לצַמצם ולקַצר את הפֵּרוש מבלי לגרוע מתכנו. מכיון שלא עשה את זאת, הֻזקק להאריך בלשונו במקומות רבים. יש אִפר הסביר המחבר את הדברים גם יותר מן המדה ונכנס לתחום המורה, המלַמד את התלמידים על־פי הפֵּרוש הזה: כנראה, התכַּוֵּן לתת כאן בבת־אחת ספר־עזר גם למורים וגם לתלמידים — ההערות מתחת לַפֵּרוש מכֻוָּנות באמת למורים או לתלמידים בוגרים. יפה עשה המחבר בשימו את לבו לפרטים הרֵיאליים ובהשתדלו לקָרב את כל התמונות והֻמֻשָּׂגים — לרבות הצדדיים — אשר בַּסֵּפֶר לדמיון התלמיד. כה הסביר את ענין כל הצמחים, החיות, הכּלים, הבגדים וכו' הנזכרים בספר ישעיה וגם באר את המֻשגים הגיאוגרפיים. כמובן, בתור ראשון במקצוע הזה, שלא מצא לפניו עוד דרך כבושה, לא שמר המחבר בכל מקום את המדה הנאותה וקִצר והאריך במקומות שונים. (למשל, שמות נהרי כוש בעמוד 169 אינם מעלים ואינם מורידים, והלֹכך הם מיֻתרים). אבל על דברים מעין אלה אין שום אדם רשאי לבוא עמו בטרוניה. — התמונות הנספחות לַסֵּפֶר גם הן חשובות ומועילות. בסוף הספר הוסיף המחבר את נוסח מצבת מישע מלך מואב וכתֹבת השלֹח עם פֵּרוש, והשלים בזה את החסרון בפֵּרוש ספר מלכים. — אלה הן גוספות נאות מאד לספר־למוד.

הספר הוא קנין חשוב של הספרות החנוכית העברית החדשה.

י. נ. ש.

„התרמית הגדולה" השנית *)

מחברתו של פרידריך דֶליטש על־דבר „התרמית הגדולה" עשתה את הרֹשֶׁם המקֻוֶּה. מכל עֲבָרים התנפלו עליה מְלֻמדים ומבקרים והראו על השקרים היסודיים שבה וגלו את התועבה הגדולה שבלב כותבה וגם הרבו לסַפר בגנות המחבר, שעסק כל ימיו במחקרי־ חכמה שיש בהם ממש ובעונת הַזִּקנה לא מצא דרך אחרת לחתום את עבודת חייו, בלתי־אם בכתיבת־פלסתר מן המין הגרוע, כדי לעשות כֵּוָנים לחוגים רחבים של בני־ עמו השמחים לכל חדשה אנטישמית — ומה־ גם אם יש לה הכשר, כביכול, מצד ה„מדע". הרשם הזה היה ה מ ק ֻ ו ֶּ ה, כמו שאמרתי. כי לכתחלה התכַּוֵּן, כנראה, המחבר לחולל „סערה" ובקש לשים את מחברתו למשל בפי הרבים, בדעתו שאין ריקלמה טובה לסֵפר מבֻקֹּרת חריפה מלאה כעס וזלזולים, שיש בה כדי לגָרות את יצר הבריות לראות בעין את ה„יצירה", שיצא לה שֵׁם כזה. הפרסום, שעשו המבקרים למחברת המגֻנה, הטיל מלֹאי לכיסו של המחבר: הקהל קפץ על המציאה

---

*) עַיֵּן „התרמית הגדולה" מאת נפתלי בן־שמואל ב„התקופה", ספר שביעי.

לפרקים שלא מדעת מלמדיהם ולהעירם לאחר־זמן, בעונת הבגרות, לשבת מעצמם על ספרי הנביאים ולגלות את אוצרות הרגש והמחשבה הספונים בהם. — והנה בבית־הספר הלאומי החדש יש בלי־ספק ללמוד ספרות־הנבואה תפקיד חשוב מאד, ביחוד בגיל שהרגש המוסרי והחברתי מתעורר בלב התלמיד, והסברה שיטתית של ספרי הנבואה עלולה לספק לו מזון רוחני יפה ממקור ישראל. על־כן עבודתו של ש. ל. גרדון, שבקש לסגל את למוד ספר ישעיה לדרישות החנוך החדש, קובעת ברכה לעצמה. העבודה החדשה הזאת היתה קשה מפרושי הנביאים הראשונים, המחבר הזקק לעבור בעיון רב על ספרי פרשנים נכרים שונים, שדברי האחד סותרים לפעמים את דברי השני, ועליו היה לבקוע לו דרך בין השקפות מתנגדות. אך בעבודה הקודמת כבר קנה לו נסיון והשכיל להתגבר על אבני־הנגף האלה. לפרושו הקדים מבוא רחב על יסוד מחקר־המקרא של זמננו, ובעקר טפל בדברי ימי התקופה של פעלת הנביא ובמסגרת ההיסטורית קבע את הופעת ישעיהו, את רעיונותיו ואת חלומותיו המדיניים והדתיים, את חזונו ואת נאומיו וגם את תפקידו בחיי־המדינה הממשיים. המבוא הזה הוא מצין חזיון חדש בספרותנו הפרשנית והחנוכית ויש בו ענין רב לקוראים ולמתלמדים. אפשר לחלוק על מסקנות אחדות של המחבר, אפשר גם למצא, שקבע לחלק ההיסטורי מקום רחב יותר מדי הצרך, עד אשר לא נמנע גם מהביא את דברי המקורות השונים כלשונם, מהשוות את הדברים ומהכריע בין הכתובים המכחישים — דבר שהוא ראוי יותר במקום אחר — ולעמת־זאת פטר את הערכים המוסריים והאסתטיים של נבואת ישעיהו באיפת רזון — אך אין־ספק שכתב המחבר את המבוא הזה בהבנה ובזהירות והצליח לתת לקוראים תמונה מסימה של תקופת ישעיהו והופעתו ההיסטורית, ובזה עשה מעשה רב. מלבד המבוא הכללי הזה סמך המחבר מבואות מיחדים לכל נבואה מנבואות ישעיהו ובאר ברב ענין את מקומה וזמנה, את טעמה ואת כונתה. לגבי זה הכרח להכריע על־דעת־עצמו במחלקת שבין החוקרים; ככה, למשל, חשב את הפרק הראשון בישעיה לנבואה אחדותית וחלק אותה למאמרים וקבע אותה בזמן מוצאי מלחמת פקח בן־רמליהו ורצין מלך ארם, על דעת אחדים מחוקרי המקרא, בעוד אשר חבריהם נוטים לדעה, שנמצאו בפרק הזה נבואות שונות בזמן, והנבואה הראשונה אינה אלא קינה על חרבן ארץ יהודה אחרי עלית סנחריב מן הארץ, ומכיון שבפסוק האחרון הזכרו סדום ועמורה („כסדום היינו, לעמורה דמינו"), נסמכה אל נבואה אחרת, שנמצאו בראשה המלים האלה („שמעו דבר ה' קציני סדום וכו'"). לגבי החנוך חלוק־הדעות הזה איננו חשוב כלל — הרי אי־אפשר להכניס את התלמידים בעבי המחלקות המדעיות, ועל־כן אין לבוא על המחבר בטענה: מדוע תפש לו את ההשערה האחת ולא הביא גם את דברי ההשערה השניה. הדברים האלה אמורים גם בהקדמות ליתר נבואות ספר־ישעיה, שרבו ההשערות וחלוקי הדעות בדבר צמיחתן וזמנן, ביחוד לנבואות־הגוים ולפרקים הסתומים בזמן כ"ד—כ"ז. כאן נוטה המחבר לדעת מבקרי־המקרא המשערים, שנכתבו פרקים אלה בשעת מעבר שלטון מלכות־העולם מן הפרסים אל המקדונים, וידוע כי יש מאחרים את זמנם עוד יותר. — גם בהסברה ההיסטורית של באוריו נגרר המחבר לפרקים יותר מדי אחרי דעה אחת, אולם יש אשר הוא מביא גם את הדעה המתנגדת. לא תמיד אפשר להסכים למסקנותיו. נקח למשל את המבוא והבאורים לפרק י"ט, פסוק ט"ז ולהלן. המחבר הלך שם בעקבות מבקרי־המקרא הקיצוניים ביותר, מיסודו של ד ו ה ם, אשר אחרו את זמן הנבואות האלה עד ימי יונתן החשמונאי. אולם האפיפירין אשר נתגלו בחרבות יב מלמדים אותנו, כי אפשר להקדים את הזמן הזה הרבה — ויש ידים לדבר, כי המזבח אשר לה' בתוך ארץ מצרים והמצבה א צ ל ג ב ו ל ה רומזים למקדש היהודים היושבים במצרים הדרומית, ומעיני המחבר נעלמה ההלכה הזאת, ואתה יחד גם ההשערה, שהפסוקים כ—כ"ב — שאינם נאים כלל לזמן מלכות תלמי פילומיטור — מכונים למרידות המצרים בלוחציהם הפרסים. על־כל־פנים, התרגלו החוקרים הנוצרים לנהוג קלות־ראש מיחדה בדברי יוסיפוס פלביוס, שחוניו הכהן הגדול בנה את המקדש בעיר לאונטופוליס, בסמכו על דברי ישעיהו הנביא, שחי כשש מאות שנה לפניו, וליחס את הפסוקים האמורים ל ז מ ן ח ו נ י ו ע צ מ ו. משפטים כאלה טעונים בקרת מרבה,

מדַי, הקצַע — חד נעשה חלק. הרהיטות הפנימית אף היא בלומה מעתה. אולם מאידך גיסא — שותה לשון המתרגם הוד ויפעה תרבותית על הספר, עקרה כמה שרשים פרימיטיביים ונטעה במקומם מטעים קולטוריים. צחצוח מַשהו.

מנחם ריבולוב.

פֵרוש עברי חדש לספר ישעיה

עבודה קשה נטל ש. ל. ג ר ד ו ן לעצמו — להוציא את כתבי־הקֹדש עם פֵרוש חדש לתלמידים ולמתלַמדים, כדי להקנות לבני־הנעורים את תמצית מחקרי המקרא של הדורות החדשים ולהעמידם על פשוטי הכתובים כמו שהם נראים לנו בזמן הזה. הכל מודים, שלמוד כתבי־הקֹדש בבתי־הספר — וגם מחוץ לכתלי בית־הספר — אינו יכול עוד ללכת בדרכים הכבושים והמקֻבלים, כי אי־אפשר להוציא אותו מכלל יתר מקצועות החנוך, שאנו סומכים אותם על הדרישות המודרניות, לבלתי יהיה לטֹרח על המתלמדים בהגיעם לגיל הבקֹרת וגם לא יכריח את המורים לסַפר לתלמידים דברים שהם בבחינת „אחת בפה ואחת בלב". אך מן הצד השני אין עדַין ארחות סלולים בתחום היהדות לפרשנות מן הטפוס החדש. מחקר המקרא היה עד־עתה כֻלו כמעט נחלת המלַמדים הנוצרים; היהודים שבמזרח לא היו נזקקים למחקר מדעי מעין זה והסתפקו בַפֵרושים המקֻבלים, וגם היהודים שבמערב, הקרובים אל המדע, לא טפלו הרבה במדע כתבי־הקֹדש ולא מצאו להם דרך פרשנות יהודית חדשה בנגוד לפרשנות הנוצרית — ובבואם לבאר את כתבי־הקֹדש הֻכרחו לקחת להם את פֵרושי הגוים. אף כי גם המשֻבחים בבאורי הנוצרים אינם חפשים לגמרי מכל פניה חיצונית, ועל כל־פנים נכתבו מתוך השקפת־עולם מתנגדת לנו, בכל־זאת אין עֵצה אלא להשתמש בפֵרושיהם בזהירות, לקחת מהם את הנאה ואת המועיל, את השיטה המדעית שבהם, את קשרי הדברים עם ההיסטוריה העברית והכללית, את ההסברה המדֻיקה והריאליסטית — אולם עלינו להתרחק מכל דרכי ההערכה הכללית שלהם, שהיא נובעת בהכרח מהשקפת־עולמם, זו אשר לה כל תרבות־ישראל והיהדות אינן אלא פרוזדור לטרקלין של הנצרות. והנה יודעים אנו, כי ההערכה הנוצרית הזאת הטביעה חותָם עמֹק על כל הפרשנות המדעית החדשה, והמורה היהודי, הלוקח לו את הפרשנות הזאת ליסוד, משתעבד לפרקים שלא מרצון ולא מהכרה למניעים זרים, שאינו מכיר באפיָם מתחת מסוֶה המדעיות. זה הוא הקשי היותר גדול בלמוד כתבי־הקֹדש לשיטתם של מבקרי המקרא.

לשאלה הקשה הזאת בקש ש. ל. גרדון פתרון וגם מצא אותו בבחינת־מה בפרושיו שסדר לנביאים הראשונים. הוא צרף אליהם מבואות להעמיד את התלמידים על אָפְיָן של תקופות הספרים הנזכרים והשתדל להכניס את הפרקים ההיסטוריים אל מסגרת דברי־ימי האנושיות בכלל וגם להסביר את הדברים על־פי מקומם וזמנם, ואף לא מנע את־עצמו מתֵת לתלמידים ידיעות ממשיות בדבר חיי עם ישראל בזמן שעליו דנים הספרים — על יסוד מסקנות המחקר הארכֵיאולוגי — במקומות הראוים לכך. אפשר לאמר, כי מצא לו מחבר הפרושים דרך ישרה במקצוע זה והלך בדרך זו בכֹבד־ראש והוציא מתחת ידו אמצעים חנוכיים מועילים, שיש בהם כדי להרחיב את אֹפק ראית התלמידים השוקדים על כתבי־הקֹדש וגם לגָרות בקרבם את יצר־הדעת.

אחרי השלימו את פֵרושיו לנביאים הראשונים הגיע ש. ל. גרדון אל ספר ישעיה והוציא לאור את החלק הראשון ממנו (ישעיה, א — ל"ט) עם פֵרוש חדש 1). בזה בא המחבר למַלֵא הסרון גדול שנמצא בחנוך העברי. הנה יותר מכל הלמודים למוד הנביאים האחרונים דורש תקנה מרֻבה. מה ידעו המלמדים הישנים, שהרביצו את דברי הנביאים לתינוקות קטנים, על־דבר עמוס והושע, ישעיהו וירמיהו וסיעתם? ברֻבם לא ראו כלל את המאור שבנבואה, וממילא לא יכלו לחשֹף אותו לעיני התלמידים. כמו שֶלִמדו ובארו „ואחות לוטן תמנע", ככה הורו גם את חזון ישעהו וירמיהו. אכן זה הוא גלוי נפלא של כֹּה הנבואה, שהיה בה כדי להכריע את ההשפעה המזיקה של הלמוד הגרוע ולעשות רֹשם מיֻחד על התלמידים

---

1) נביאים אחרונים עם בֵאור חדש, מפות וציורים. מאת ש. ל. גרדון. א, ח ז ו ן י ש ע י ה ו. ספר ראשון. וַרשה, תר"פ.

אהובי ודודי. הוא אינו משתמט ממנה, אלא מסתכל בפניה בעינים מביעות צער, כאב המסתכל בפני בתו החולה, משדלה בדברים:

— נו, הֵרגעי, לאה, אהובך אני, דודך אני!

העם מרגיש בקדֻשתו של ר' איטשה, זה שֶׁוִתֵּר על הכל לשם התעלות, זה שבִּטל את ישותו בפני הֵישות הגדולה — וישראל היחף, האינסטינקט העממי החצוף והנביאי החודר כליות ולב, ישראל זה הפוקח עיני ר' מנדל על השערוריות הנעשות בחצר והדורש ממנו שיחזור — ישראל זה המגדל פרע, קורא:

— ר' איטשה הוא צדיק הדור!

— רבי מבית קוצק, — מרעים קולו העז והחצוף של ישראל היחף, — הגיעה השעה שתחזור בתשובה, חסידים חריפי־המוח מוכרים את תפִליהם, מלגלגים ואומרים: השתא ירד שער העורות בקוצק. יהודים כשרים — ממך ראו וכן עשו, גמרו ביניהם שלא להניח תפִלין שלשה ימים רצופים ולראות אם ישתנו סדרי בראשית! חתנו של ר' דוד'ל בנך, דניאל אייבשיק, מוציא את האברכים לתרבות רעה, ובידך למחות — ואינך מוחה. מֵעז הוא לאמר ברבים, כי אשתו היא בבחינת „זעיר אנפין". הרי יורד אתה לסוף דעתו! חסידיך, בני ורשה, חוטאים באשת איש, רבי מבית קוצק, חזור לאחוריך, שם עומד צדיק הדור, ר' איטשה, שְאַל ממנו תקון תשובה!

בפמליה של החסידים היה רעש — הקהל רָעַש וגעש כים. ור' איטשה נשתטח מלא קומתו לפני ר' מנדל להראות לַכֹּל, כי ר' מנדל הוא צדיק הדור. דחה אותו הרבי מלפניו ופתח בקללה.

כל הפרק „ר' מנדל מקוצק" וכן רֹב הפרקים בספר הם יצירות בפני עצמן — תמונות בלתי־שכיחות בצבעים שאינם רגילים. מרחב כזה ועֹמק כזה — ותוכם רצוף זֹהר. יש פרקים המתרוממים לידי סמל, יש מקומות שלמעופם ולתפיסתם אין דומה בספרותנו הצעירה. פרק ופרק וערכו המיֻחד. כמעט חי הנושא את עצמו. ואמצעי־ציורו מקוריים הם, אוניברסליים הם, רעננים וחיים, עד שלא תֵלא הנפש לספוג את כל הרשמים, להזדוג עם כל הטֻריות והאריגות הנפלאות, ובסוף הספר הרי לבך פתוח לרוָחה לקבל עוד.

ללכת בדרכי המחפשים, לחיות את חייהם, לטוות את החוט הלאה, הלאה עד אין שעור ואין סוף. יש פרק „האחרון", שבו מצֻיר ר' יוסל שטראל, טפוס מיֻחד במינו של משכיל עברי מהדור ההוא — והוא ידידו של שד"ל, רעו של גיגר, מחליף אתם מכתבים, נשא לו לאשה את פיליציה הצעירה והיפה — זו הנותנת עֹז ואמונה בלבות הריבולוציונרים הפולניים, זו הנותנת להם כֹּח לחיות ולעשות — ועל־פי בקשת רעו נחמן קרוכמל הוא מתרגם את „פויסט" עברית.

באמת אין יוסל שטראל הזקן קָשור קשר אורגני אל המאורעות שבספר. הוא אינו בא אלא להוסיף חוט על הפקעת ההיסטורית מצד אחד ולתת בשבי את נפשה הרכה של פיליציה הרעננה והאביבית מצד שני — אולם בפרק קטן זה נִתן לנו טִפוס מצֻין במינו, שערכו רב גם מן הצד האמנותי וגם מן הצד ההיסטורי. זה מראה שוב על העשר הרב הגָלום בתוך הספר ושאפילו הדברים הבאים אגב־אורחא, מן הצד, חשובים ויקָרים.

כל הגבורים והגבורות — כפי שאנו רגילים לקרא לאנשים העושים ברומן — למן ר' מנדל ועד ברייניה המשרתת „מלֵדה ומבֵטן" בבית ר' אברהם — מצֻיָרים מתוך רחבות ואהבה, מתוך דבקות והסתכלות עֲמֻקה — וכלם תופשים להם את מקומם המיֻחד בלבנו.

הזכרתי רק דרך־אגב את המאורעות העוברים לפנינו בחלק השלישי, שערכו גם־הוא רב — זכרו נא את „רומי וירושלים" ו„דם ואש" — משום שהוא שַיָך כבר לבאות. בו הֻתרה פקעת של מעשים ומאורעות אחרים, שיבואו אחר־כך. הֻתרה ולא נתגוללה. התחלה — והמשך יבוֹא, הן כמה צעיר הוא מרדכי — ועוד הוא מתכונן ללכת לחוץ לארץ.

„ביערות פולין" — הוא הספר הראשון מתוך שלישיה היסטורית, הוא התחלה, והתחלה גדולה.

תרגום הספר נעשה מתוך אמונה, והחוש הלשוני המפֻתח של מ. ליפסון סִיַע לו לכך, שיהיה התרגום נאה וגם מדֻיק; אולם הרבה מן החריפות והרעננות המקורית אבד עם התרגום — הסגנון נעשה שבֵתי וחָלק יותר

כֻּלָּם מְשֹׁרָשׁ אחד באו. הם חֻצבו ממקור היֵשוּת הפנימית שלנו — בן האדם ששאף למקורו העליון, להתגלותו האלהית, ואל־עליון ששאף להתגלותו האנושית, הארצית, הממשית.

וכה נמתחים חוטי האחוד בכל ההויה ומאחזים ומדבקים חלק אל חלק, אֻמה אל אֻמה — וארג האוניברסליות ירֻקם.

כֹּחו של הרומן — ברוח האוניברסלי שלו, המאורעות, הטפוסים, הפרובלֶמות ויתר הדברים הופיעו לפנינו, כשהם מוארים באור אחר מכפי שהיינו רגילים בו עד־כה; אין הצמצום הידוע וההתכנסות לתוך צורות לְאֻמיות ידועית, ולכשתרצו אין אפילו הטפוסים ההיסטוריים המדֻיקים. לא רק לצַיֵּר לנו מאורעות היסטוריים בא הספר. הסביבה ההיסטורית אינה אלא מצע להתפתחות המאורעות, והטפוסים ההיסטוריים לא לקחו את לבו של הסופר אלא משום הדרם, תֹּכן אייהם, קסם השלמות ועֹמק הטרגיקה שלהם. היהודים אינם רק יהודים ורבנים וסגפנים, אינם רק אנשי־רוח, יש בהם גם חֹמר. גם הצדיקים ידעו את לְבוּן התאוה, את קסמי האהבה ואת יסורי הקנאה. גם הם בדורות הקודמים נלחמו על חייהם, סבלו, נכשלו וקמו, חטאו ושבו ובקשו תקון לנשמותיהם בשאלות העומדות ברום.

אמצעי הציור והספור הם אוניברסליים־אנושיים, הטפוסים מצֻירים מתוך פרספקטיבה היסטורית־אמנותית. רחבים מִתרעים אפקים.

עומדת לִפני דמותו הנשגבה המלאה טרגיות של ר' מנדל, מרחפת לִפני דמות־דיוקנו הקדושה של ר' איטשה, מדמדמת לְנֶגד עינַי האורגיה — ה„תִפארת" — שבבית ר' דניאל אייבשיץ. דושקה החולה, שחציה צל וחציה אשה־מכשפה, מתפתלת לִפני כמעט צרמה; ורבקה'לה התמה, הצנועה, שלהבת הנקבות הפרנקית והמשיחיות השבתאית יוקדת בתוכה — אף היא אינה נותנת מנוח. ועדַין פיליציה גועה בבכיה באפלולית החדר ומחכה לנס.

לא להרצות את התֹּכן אני אומר, אלא להזכירו בדברים אחדים, ברמזים מעטים. אם להראות באצבע על מרכז בספר — הרי החלק השני, „קוצק", הוא המרכז — ור' מנדל באמצע. ר' מנדל ראה, שהחסידות הולכת ותפגת, הולכת ומתרוקנת מתָּכנה — ה„כִּסא" עובר בירֻשה. החסידים אינם יורדים לסוף כַּונתה של החסידות. עמדו ונכנו למצוות המעַשיות. תורתו של הבעש"ט היתה לתורה שבכתב, „למצוַת אנשים מלֻמדה", ושבע שנים היה ר' מנדל שרוי בצער, מתבודד ועוסק בקבלה; אולם כל זה לַשָּׁוא. העם לא יבינהו. ירידה באה. ר' מנדל חבוש בחדרו כאסיר בכלא, בני ביתו מתיחסים אליו באותו יחס חשדני שבריאים מתיחסים לחולים. הדור הבא אחריו עני ממעש ועני ברוח — חולה גוף ונפש. בנו בכורו ר' דוד'ל הוא ידוע־חלי, חש ברגליו, חולה במחלת אבנים ושרוי בפחד, שלא תאחז אותו האסטמה, וכשהוא מדַבּר על תהלואיו הוא מרגיש קֹרת־רוח מיֻחדת לראות אחרים דואגים לשלומו: חתנו של ר' דוד'ל, ר' דניאל אייבשיץ, רואה את אשתו דושקה, זו הדמות הצללית, הסהרורית והמיסטית בבחינת „זעיר אנפין"; וכשמרדכי בא בפעם הראשונה אל בית־המדרש של הרבי ושואל: — אימתי עומדים להתפלל?

הוא מקבל תשובה:

— אין מתפללים בקוצק!

אולם ההמון זקוק לצדיק, לרבי — ומכל קצות פולין באו לקוצק: כפריים לבושי פרוות, נשים באות־בימים ובנותיהן, אמהות ותינוקות חולים בצדן ובעלי־מומים. באו כל־אחד עם צערו ועם נגעי לבבו. הלכו ברגל כמה פרסאות, השליכו את יהבם על הרבי, כי מפיו יִוָּשעו. ואף־על־פי שידעו שאין הרבי נזקק לפתקאות — בכל־זה ישבו לפני חלון ביתו וחכו לנס, צבאו על ביתו וחכו לרמז, למופת; מֻבטח היה להם, כי מבטו לבד מרַפא מדֻכדכי־נפש — אבל ר' מנדל כלוא בחדרו ואינו מופיע לפני הקהל. רק מזמן לזמן הוא נראה בחלון כשהוא מאַגרף ידיו וקורא: — חמורים, סורו, סורו ממני! אין אני רופא. אמרתי להיות רופא בני־אדם, ואתם עשיתוני לרופא־בהמות, ומה לכם צור?

ובחצר מופיעה דמותו של ר' איטשה, זה שאנו יודעים אותו מן הפרקים הקודמים, הנושא בלבו את הטהרה האמתית, את הסליחה והמחילה, המלא רחמים וחנינה — והוא מרגיע את לאה החולה, שדִבּוּק דבק בה והיא נובחת ככלב. הוא מרגיע אותה והיא מחבקתו בשתי זרועותיה וקוראת לו:

מן העם. הכורע, המיַחל לדברו, ירד מן המרכבה, רץ לקראת היהודי וחבקו ונשקו. זרקו השליאכטים את ה„קונפדרטיות", העלמות — את נעלי־ידיהן הלבנות, וההמון הכורע בהפלה קפץ על רגליו בקולות: „וויוואט!" „יצדנאשטכו!" „יחי משה'קו!" ולקול העלמות נהה על הנסיך דעתו הרחבה, לקח את משה על זרועותיו, ולא השגיח בבעיטותיו, בבכיותיו, הושיבו במרכבה והתהלוכה הוסיפה לעבור.

העלמות הרגיעו את השוחט, לטפו אותו, הכירו מעל צואריהן כרטים, קשורים, עדיים, קלעו „קונפדרטיה" מקשטת נוצת־טוס והבשוה לראשו, זלפו עליו בשמים מתוך פלקינות של כסף והטילו גורל: מי ינשק אותו ראשונה.

— הרי פניו ככני פן ישו!

„והשוחט העלוב ישב בצער, בכה וכִוֵן לבו לשמים". האורגיה בחצר הרבי, בבית ר' דניאל אייבשיק, התהלוכה אל המנזר והשתהפותו של מרדכי בה, תעיתו של מרדכי בכפרים ויקוביב והטפתו למרד וכו' מהאָרות מתוך כהרוריות ובהירות כאחת, נהונות בצבעים מדמדמים, שרטוטי־הזיה — וציורים ריאליים ימוחשיים. מתוך המראות הממשיים עולה אי חזיונות לא־יתפסו, מתוך דברי הודאי נוטף מתק של צרופים לא־יבעו — והסמלים הפנטכטיים והדמיות היכללות, ההיסכוריות והכרובלמטיות, נותנים לנו חיים כשהם מפרפרים ומתנועעים כבני־אדם מעלמא הדין, המתהלכים אתנו בדרכנו אנו.

המהפכה אינה נעשית רק מבחוץ — על המגרש שלפני המנזר. באותה שעה עצמה שמרדכי מרים את הצלב שנפל מידי הכֹּמר — הוא נעשה שתף למהפכה, החודרת אל לבו ומהותו, ובכח החדש הזה, שבא אל תוכו, כאנו רואים אותו, מרגישים בו, ממש מרגישים בו, הוא עושה את דרכו הלאה, הוא מתגלגל ונעשה למרדכי אחר.

גם הרבי ר' מנדל, היושב זה שלש־עשרה שנה כלוא בחדר, בודד ומרחק מכל העולם ומחסידיו, יוצא לבסוף אל החצר — „ופתאם הוא מרגיש בכח מיוחד הבא אל תוכו — זו היא ההתגלות הבאה עליו לאחר כמה שנים של מרידה, של קפאון ושל אפיסה. מוחו נעשה שקוף, כאילו המחשבות הכבדות שנצטברו במוחו במשך שלש־עשרה שנה ודבקו בו כחלודה נתמזמזו — והכל נראה לו כל־כך בהיר ובולט. הוא הכליל את ריסי עיניו, בעיגים עצומות צפה לארך־פרסאות, חש כי בידו, כביד קוסם, להעביר ממקום למקום בעקימת־פה גרידא בני־אדם, בתים ואילנות; כי הקרקע נשמט מתחת לרגליו והוא מתרומם למעלה, למעלה... הוא עמד כשפניו קורנים ולבו סמוך, כי הגיעה השעה, כי עד עתה לא היה רבי בישראל, כי עכשיו הגיעה שעת התגלותו". „הוא ראה לפניו את אורה הגנוז של אמרה מלבנת, הבוערת בקרבו, צפה ועולה לגרונו".

בכַוָנה צִיַנתִי את הדברים — כי כאן יש נסיון לתת לנו בצורה מגבשת דברים שיש בהם מסוד ההתגלות, משום בטוי הסתום, וגלוי המכסה. היתה סכנה, או סכנה של חלול או סכנה של חנוק, של נטילת הנשמה — אפאטושו התגבר עליה, הוא קפץ מחוץ למעגל הקסמים והוא דורך ברגלים־ממש בעולמות לא־ממשיים, מבטא בלשוננו אנו את מה שמחלחל מתוך אלם בלבות אנשים סתם והבוער כאש עצורה בעצמות חולמים ומשוררים.

נשמת הספר לא במאורעות כשהם לעצמם כלולה — הן המאורעות לא התפתחו כראוי, וראה: אפילו האהבה תופסת מקום מעט! — אלא בפתוס של הצמאון לגאלה, שאחז לבות האנשים העושים בספר. מתוך חרבות החיים ושברי חלומותינו צצה וגדלה אידיאה עליונה, אידיאה נצחית, רעיון־הגאלה שעליו נהרגים עמים, שעליו סובל העם הנצחי, רעיון שהאפיל בטרגיותו הנשגבה על כל הקטנות שלנו, על כל שלטולינו וזעזועינו הפרטיים — לאורו אנו רואים את העולם כהתגלותו החדשה־העתיקה, בגאונו המדכא והאין־סופי. יש גבורה המתגלה בנו לפעמים, אולם זו עוברת; אך יש גבורה אחרת, גבורה עליונה, זו המרחפת על ראשנו, המאחדת צורות רחוקים וקרובים, זו הקוראת אלינו מעמקי־העבר, ממרומי־שמים ומתחתיות־שאול, — יש האידיאה ההיסטורית, היעוד הנצחי, שהם גלומים בנו ולא מדעת, שהם אוחזים בניצוצות־האור הדולקים בתוכנו ומאחזים אותם לאש הלהבה.

כל הגואלים וכל הנביאים וכל המשיחים —

אמו ומחבוקי־הגנבה של רחל בת־החוכר בלילה ביער, — בארת־פלא הוא נעשה לדמות מרכזית, שעליה סובב ציר־המאורעות: בן־לילה גדל והיה לשליח אגדי לדבר המהפכה הגדולה. גם כהנא האוניברסלי נעשה מאגיטטור קומוניסטי למטיף בבתי־הכנסיות, כשהוא מוסיף לטוות את חוט ההתגלות של נביאי ד', וכל אותו החלק השלישי, המתאר את התקופה שלפני הסער, הוא, לפי־ערך, קטן יותר מדי לעמת כל הרומן, ומדת כמותו מקפחת. הוא מסים את המנגינה הפנימית של הספר באקורד סוער, מקטע, מבריק ועובר; הוא משליך לתוך הכרתנו פקעת חדשה מסבכה וממשכת, שחוטיה צריכים רק להתגולל לפנינו — ופתאם נטמנים החוטים. סיום ותוכו — התחלה. ההתפתחות הקדחתנית, שגרמה לדמותו של מרדכי „קפיצת־דרך" פסיכולוגית, שמחלחלת בתוך עורקיו של החלק השלישי וגורמת לידי הבלטה יתרה, לידי צפיפות־מאורעות ועתרת־כחות, לא לפי המדה.

לא מעט גרמו לזה: ההרגשה ה„היסטורית", סבל הירשה והשאיפה לאחוז בקצוות שונים־בזמן. הרוח תקצר מן המראות שהתגלו, שמתגלים ועומדים עוד להתגלות — חוטי־דורות עתיקים נמשכים ונמתחים בהכרה צונפים אותה צנפה מסבכת. לא במקרה יש פרק שלם בספר, שבמקורו נקרא „חוטים" (ובתרגום: „פיוסים". מדוע?). מרדכי מרגיש בלבו „צומת חוטים הנמתחים מעולמות רחוקים".

הספר מתחיל מ„יוחסין" — מרדכי, אביו, אבי אביו ולמעלה עד הדור השש. כלם נולדו וגדלו ביערות ליפובצה, היו מתחתנים ביניהם וחיים משפחות וכו' וכו'; מבין השמות, שהיו חקוקים על האלה העתיקה ביער, נזדקרו לעיני מרדכי „אותיות מרובעות שחקקו אבותיו ואבות אבותיו של מרדכי, אסירי־תקוה, כי אחד מבני בניהם יקרא את האותיות, יבוא מקריאה לידי מחשבה ויזכור את כותביהן", ועיניו הגדולות האפורות של הנער בן שש־עשרה הבריקו פתאם תקף אותו רגש, כאלו משמשו ידיו בשלשלת הדורות שמאחריו, וראה את־עצמו מוכן ומזמן להמשיך את „טוית החוט". גאותו של מרדכי על סבו ר' מרדכי וסבתו שרה'לה, זו שנולדה וגדלה בפולין הגדולה והיתה ידועה למשכלת וליפת תאר. „עם הפריצים היתה מדברת צרפתית ובימי השבת לא פסקו מעל שלחנה פת־קיסנין וקהוה, עובר לאכילת הדגים. ומתוך שמחה וגאוה מיוחדת הוא נזכר בסבן ה„כוליא של סנדלר" שעלה לגדולה ונעשה לקיסר — הלא הוא נפוליון שנתגלגל לבית שרה'לה כשחלה בקרב. הודות להשתדלותו של קדושת־לוי הוא קם מחליו ויתן לה לשרה'לה במתנה את קופסת הטבק שלו העשויה זהב ועל גבה חרותה תמונתו וחתימת ידו". „דעתו של מרדכי זחה עליו, שסבתו דברה עם הקיסר, שעל כתל ביתם תלויה תמונתו ואפשר כי בדרך זה שהוא, מרדכי, הולך עכשיו נסע גם נפוליון".

„הוא הרגיש בלבו צומת חוטים הנמתחים מעולמות רחוקים". אולם החוטים האלה אינם נארגים לצעיף דק ושקוף, שהם עולפים כהינומא את פני המציאות. לא. הם נשתזרו ונתאחזו בעצם המאורעות האקטואליים כפתיל בשלהבת ונעשו ליסוד ממשי וריאלי בהתפתחות הכללית. ואת זה ראוי להטעים; הפנטסיה האמיצה והחפשית של אפאטושו ואמצעי־ציורו הבטוחים והודאיים הפכו את החלום למציאות, כמו שהרתמוס הפנימי ושפעת הצבעים של העולמות הצפונים שוו הוד של חלום על המאורעות הריאליים, הגבול בין המציאות והדמיון נטשטש. ונדה, מלכת הויכסל, ריאלית כויכסל עצמו, „קדושת־הלוי" מופיע באפן טבעי וכמעט בלי כל הכנות ועומד למראשותיו של נפוליון לרפאותו — וכן מופיע פתאם משה'לי שוחט־הכפר בתהלוכת המרד ככמל וכל המטמורפוזה הזאת שארכה רגע או שנים מעורה ברוח של אגדה וסמליות. האקסטזה הגיעה למרום קצה; העם שנתאסף על־יד המנזר צריך לגלות את כחו ולהכריז על תחיה. באו אכרים, שליאכטים רוכבים על סוסים. בנות פולין, רכות וגמישות, לבושות שמלות לאמיות כמנהג קרקוי, פעמוני המנזר מתנועעים בחזקה, גפרק העל מעל הצואר, נגלה החרפה מעל עם פולין — ומתוך דומית קדש כרע ההמון לפני הנסיך (פוניאטובסקי) והוחיל לדברו — אך פתאם נראה יהודי בא מן היער, „זה היה משה'לי שוחט הכפר, יהודי במוך־קומה ומרוט־זקן. הוא הלך טעון על גבו תרמיל מלא ריאה וכבד. הסיח הנסיך את דעתו

* * *

„ביערות פולין" הוא רומן היסטורי מימי התסיסה והמרידה בפולין וימי התסיסה והירידה בחסידות הפולנית. שתי התסיסות האלה צרפו בכור הגעגועים הלאמיים לגאלה, שתיהן אכלו באש־המשיחיות ורוח מיסטית־היסטורית עוברת כחוט השני את הספר הזה. יש כאן כעין התלכדות של שתי שאיפות, של געגועי בן ישראל סבא וגעגועי הפולני, בן־זקוניה של אירופה, שגם הוא מנבא למשיחו.

אפאטושו הלך שבי לפני החסידות שלנו במר־שהיא ולפני החסידות הפולנית הצבועה בצבע המיסטיציזמוס הסלוי, כפי שהיא משתקפת בספרי משורריהם־חוזיהם. הוא ערך את מלחמת־קוצק־ירושלים לזו של רומא, את קדשת־הלוי לאנטיקריסטו, ר' מנדל מקוצק לדמות הזקן זוסימא של דוסטויבסקי, ר' איטשה לדמותו של אליושה קרמזוב, אתקינו סעדתא ד־ ,O Jezu mój ,O Jezu mój"!

הגבור הראשי הוא לכאורה — מרדכי בן אברהם, בן־היער שבא לקוצק ונאחז שם בסבך־המאורעות. אולם באמת לא נתגלה עדין ברומן זה בתור כח אקטיבי, פועל, השולח יד בסבך המאורעות, העושה ומעשה; — רב המאורעות העוברים עליו כאלו משמים ירדו עליו והוא לא ידע ולא פלל לזה.

אפילו בחלק האחרון, כשהוא מתהלך מכפר לכפר כאיזה סמל מיסטי ומעורר את האכרים למרד ולקרב, גם אז אין הוא חפשי לנפשו, אינו עושה את זה מתוך בחירה חפשית, מתוך ברור נפשי. איזו יד נעלמה מנחה אותו — את העלם הרך הזה, בדרך המהפכה הגדולה. כאחד פלאי הוא עובר מישוב לישוב, מכפר לכפר, וכשליח מעולם אחר הוא מעורר געגועים בלבות נרדמים, מעיר את הכסף הנם במסתרים — ואגדות נפלאות וכודיות מתהלכות על־אודותיו. כמעט בן־לילה הוא נעשה למפלצת למלכות, המבקשת אותו בכל רחבי הארץ — עד שהוא מכרח לעזוב את גבולות המדינה.

תקופת הפעלות של מרדכי תתחיל ודאי בחלקים הבאים. כאן נתגלו לפנינו דרכי האדם באביבו, כאן נתנו לנו ימי ילדותו שחרותו — ואין אלה חשובים אלא בה במדה שהם שזורים ואחוזים בסביבה ההיסטורית, ברשת הדורות ובמצודת המאורעות הפלאיים והרותחים. אם לעצם הפרובלמה ולגדלות הטרגיקה, הנה צריך להציג בלב הרומן את ר' מנדל מקוצק.

אפאטושו נתן לנו בו דמות טרגית של אדם גדול, המאפיל על כל הסביבה בצלו, במרד העולמי שבו. ואם לטהר נפשי ולצניעות עליונה ולרחמים וחנינה שמימיים — הרי לפנינו דמותו החסדה של ר' איטשה, זה שהעם הפשוט, ההמון הגס מרגיש בו את הצדיק הבא ושהדרת טהרו הנפשי חופפת על כל העולם השפל הזה, עולם התחלואים וה„דבוקים". ואם למרדנות עם־ארצית, מרדנות עזה שאינה באה מרב חכמה, אלא מתוך הרגשה טבעית, המונית, ושכח הריסתה רב מכח בנינה, זו המרדנות האינטואיטיבית של ההמון המעפילה לפעמים אל ההר — הרי לפנינו דמותו הטרדנית והמוכיחה של ישראל היחף, זה הרואה נסתרות, החודר למעמקים והמורד ראשונה בר' מנדל. הוא הקורא: רבי מבית קוצק, חזר בך! והטפוס המודרני של ריבולוציונר, גואל האמה וגואל האנושיות, ההולך ושב מן הסוציאליות והקומוניות אל האמונה היהודית העתיקה, אל המשיחיות היהודית, אל אחיו הנביאים שקבלו את תורתם מהר חורב — טפוס זה אף הוא לא נתגלה במרדכי, אלא בכהנא, זה הידוע בקולוניות הסטודנטים בשם „פאול הקדוש", זה שמשה הס השפיע עליו במדה מרבה כל־כך. באפן כזה אנו רואים, שאין כאן ב„ביערות פולין" גבור ראשי, אלא הפעלה מחלקת בין אנשים שונים, שכלם כאחד חשובים. כאן המרכז הוא בסביבה, בהתגלות הפנימית, בהארה הפתאמית, שבאה על המשורר.

יותר מדי רב החמר ויותר מדי עשירים כל העולמות הצפונים האלה, שנתגלו לו ושחזיונותיהם ומשחקי אורותיהם עולים ומשתרגים עליו. כל גבור וגבור שבספר נושא עליו חלק גדול מן הסבל העולמי, מהפרובלמה העמקה הממלאה מאז ומעולם את כוס חיינו. אין כאן אנשים „יוצרי־בראשית", שהם מסבבים את המאורעות, שהם אדונים לעצמם, מלבד ר' מנדל; כלם נמצאים ברשות אותה היד הנעלמה המנצחת עליהם בסתר. בארח־פלא נעשה מרדכי, בן־היער התמים, זה שהרחק זה צתה מסיגרה של

בִּבְּלִיוֹגְרַפְיָה

„ביערות פולין"

י. אָפַּאטוֹשוּ – ביערות פולין. רומאן. תרגם מכתב־יד מ. ליפסון. הוצאת אברהם יוסף שטיבל. ניו־יורק. שנת שש מאות שמונים ואחת. 334 עמודים.

הרומן החדש של י. אפאטושו „ביערות פולין" ראוי לשימת־לב מיֻחדת, הן מצד ערכו האמנותי הרב כשלעצמו והן מצד ההתפתחות הנפלאה, שאליה הגיע הכשרון הרענן הזה בספר שלפנינו. רק עשר שנים עברו מאז הופיע אפאטושו על בימת הספרות היהודית וכבר הספיק לתפש בה מקום מיֻחד ועֶמדה מיֻחדת וכיום הזה הרי הוא אחד הסופרים היותר מצֻינים ומקוריים אשר אתנו.

אפאטושו הוא סופר בעל־כֹּח, סופר ארצי, ממשי ובריא. את עבודת־יצירתו החל, כאדם ראשון, מן היסוד — מלמטה למעלה: תחלה קֵרב עצמות אחת לאחת, שרג בהן גידים, קרם עליהן עור — ברא את הגוף ואת הגופניות, את החמרי ואת ההיולי, ואחר־כך עלה מעלה. התפתחותו של אפאטושו היתה לא ברֹחב, אלא בעֹמק ויותר מזה בגֹבה – מן הגוף אל הנשמה, מן ההיולי אל המתֻקן והאצילי, מן החֹמר אל הצורה ומן החֹל אל הקֹדש.

כך הוא בעצם יצירתו וכך גם בלשונו. מי שקרא אפילו מעט מכתביו יודע ומכיר את גבוריו הבריאים, מלאי־הדם, הגסים והתאוֹניים, גבורי המין וחיי־החֻלין: האדם במדרגתו התחתונה. כל „העולם התחתון" הזה מלא ורוחש המון שכורים, זונות, גונבי־סוסים, עריצים ופָריצים, מעשיהם וענייניהם — מלחמת־אגרופים, מכות־רצח, בגידות, קנאות־שאול, תאוות יוקדות. רעיהם: כלבים וחתולים וחיות בדמות אדם.

ובלַבירינט מפלא זה היתה יד אפאטושו מנצחת. הוא היה מנַצח על כל הברואים האלה: ידע לתת פתח לפרץ תאוותיהן־שאול וידע גם לבלום פיהם הפעור כקבר. כֹּח חדש, רענן, פורח ומפרה מֻרגש בו. יתרון־כֹּח. זרם דמים רתחנים, מתוך הגופים הבריאים מְשֻוּצָה אליגו נפש, המלאה על גדותיה והמבקשת בטוי חדש וּבְשֵׁל לגליה המכים בה. האֻמנם יש לו לסופר זה קרבה נפשית, קרבה יתרה לעולם זה, ל„עולם התחתון"?

לא. חוש־החיים הבריא וכשרון ההבלטה שלו, נטיתו לגלוי העָצמה והאֱיָל שבאדם — כל זה רכז את מבטו והסתכלותו מסביב ל„גבורים" ממשיים, מוחשים למדי, עליזי־הקרב ועליזי־התאוה. הכשרון הדינמי רצה קֹדם־כֹּל למצא תקונו בדברים מֻצקים.

אולם כשרון דינַמי חי הולך ומתפתח: צורות החֹמר לא תְשַׂבַּעְנה את נפשו, לא תאמרנה די לתאוָתו, לשאיפתו כי אין יצירה אמתית מסתפקת בעניני „חֹמר" לבד. אין חֹמר בלי רוח. הזהרו מהעצמה הגופנית — כי ממנה קרנים לגבורה הנפשית. וזאת אנו רואים ברומן זה. במקום כֹּח־הגברא באה הגבורה המְזֻכּכת, במקום תאות־המין — בא יסוד ה„תפארת", במקום „אתערותא דלתתא" — „אתערותא דלעילא".

הוסף לזה גם את הלשון העברית, שהתחיל משתמש בה עתה אפאטושו (ספר זה תרגם מכתב־יד, שאר החלקים נכתבים בידי המחבר־עברית) – גם זה גורם פנימי הוא ולא חיצוני, טפוסי ולא מקרי.

אולם מעין חדה, הסוקרת את יצירתו הענפה מכל עבריה, לא יבצר למצא דוקא בחאוטיות טבעית זו, בערבוביה זו של גדל ופעיסות, של הבלתי־מצוי וההבנלי ביחד, — איזו הפקרת עצמו, או איזו מדה יתרה של ותור. שהרי כמה וכמה יצירות משכללות ואמנותיות שלו מוכיחות בפרוש, שיכול היה להכחיד לחלוטין את הפיליסטוניסטן שבו.

אמנות לשם אמנות, אף כי רחשי הערצתו של רבינוביץ הבעו לה בדרכים שונים, אין היא האידיאל שלו. אמנם הנוי שבאדם הוא גלת־הכותרת שלו, אלא חשוב ממנו לאין־ערוך ה„אנושי" שבו. ובזה נכר רבינוביץ, שהנהו חמר מגזעם של בעלי־מוסר. שהרי הוא עצמו חנן במתת יפה של „אנושיות", (אגב, המלה החביבה עליו ביותר), זו שלפנים היו קוראים לה: מוסר.

אדם זריז־התנועה זה, שמתרוצץ אילך ואילך כאלו היה תלוש, — מחבר הנהו בעצם אל בסיס מוסרי מצק מבלי התערער. הוא אין לו ספוק בתעודתו הספרותית גרידא, אלא מלפפת אותו גם תמיד אחריות אנושית אלמנטרית ביחס ללאם ולחברה. יעקב רבינוביץ אינו יכול לעמוד כאחרים מלבר, להיות סוקר המעשים מבחוץ ולשפטם לשבט או לחסד. לו החובה להיות בעצמו גם העושה. ארץ־ישראל אינה יכולה להיות לו נושא ספרותי בלבד, אלא מכרח הוא בעצמו לעבור לשם, לחיות בה, להעשות אריח בתוך הבנין, ובבואו לשם, מיד יסחפנו, כמובן, וגרפהו בכח הרעיון היותר פורה, איותר גרעיני שבתנועת התחיה, ביחד עם א. ד. גורדון וי. ח. ברנר ור' בנימין הנהו מעניק מיטב חלבו ודם תמציתו לפתוחה, שכלולה והתרחבותה של „דת־העבודה". ועליו הוטלה החובה הפחות־נעימה, לא בלבד להנבא לה כחבריו, אלא להיות המוכיח, הזועם. הוא נאלץ להעשות איש ריב ומדון לכל מיני אוכלסין. ולפרקים קרובות לא נקתה גם מחנהו עצמה בעיניו — וזוהי רעה חולה! — אם נפגמה האמת.

ואז יש שהנהו גם פורש לצד מעצמת מכאוביו, או מפני שמצא מסביב אזנים אטומות משמוע. ואולם גם אז איננו נדון לשתיקה, לא סכר שטף הגיגיו ורגשותיו. אל הספור ימצא מנוס כאל עיר־מקלט. ונפשו העצבה נעשית באותה עת בבואת־בדלח של רוך אנושי בלתי־משער. —

היה מי שאמר, כי יעקב רבינוביץ הנהו בעקרו מין מוכיח וצמא־צדק. מפעמת ביצירתו תמיד הנעמה הלירית, זו הנעימה הנוגה, הגלומה בכל מה שפולט קולמסו.

הערכה זו קולעת בלי־ספק לקטב אפיו, אם גם לא לאפיו כלו, מוכיח־מעורר! אמת. שהרי במשך עשרים שנה היה רבינוביץ מכהן בספרותנו, גם למועיל וגם ליפה כאחד, לשניהם ביחד במדה שוה, מבלי תת היתרון לאחד על־פני השני.

אמרתי היה מכהן, ובאמנה צריך לאמר: יכהן, בעתיד. באשר לפי שטף־יצירתו נתן לשער, שמעינו יעצם ויגבר עוד ויהיה מבקיע לו עוד נתיבות חדשים, נעלמים־רחוקים.

שלום שמריים.

ורשימותיו, בה במדה הוא הוזה בספוריו. הדברים אינם נראים מבעד חושי החֹל, אלא מבעד לק של פיוט, של ענג־שבת. אינם כמו שהנם בעין, במציאות, אלא כפי שמשתקפים מבעד אספקלריה של פיטן. כמאמר פטר אלטנברג: Wie i c h es sehe. —

והוא רואה את הדברים נוגגים ועגגים, זקים ויפים, מבלי היותם מהולים כלל בטפה המרה של הסרקזם שלו. רומנטיקן הוא. רואה תמיד בנגלה את הנסתר שבו, כמו שכתב עליו פעם ברנר. חודר למחבואי מסתורין, שרק מיתר דק ועצוב ביותר עלול להגיע אליו.

ודרגות התפתחות ספורו הולכות בקו פרלֶלי עם אלה של יתר מקצועותיו, בשגם הנן מדרגות ההתפתחות של אישיותו בכלל. הוא עובר מן הפתוס, דרך הציור, אל הספור. אל השקט האָפי. קֹדם: „לב אשה" ו„מכתב אשר לא שלח לה"; אחרי־כן: „ביום אביב", „באין שרש", ולבסוף: „הברכה" ו„הגֵּדֵם". (בזה צינתי רק שלש מתחנות־ההתקדמות הראשיות.)

וצריכים הדברים הבאים להיות מטעמים היטב, מפני שמבקרינו העלימו עיניהם מזה: אלמלי לא עשה יעקב רבינוביץ לספרותנו דבר, אלא היה מזכה אותה ב„יציע הקטן", ב„בין החרבות", ב„ברכה", ב„לאור הַוֶּוֶת" וב„הגֵּדֵם" בלבד — אף אז ראוי היה, שֶׁיִּקָּבַע לו מקום בכתל ה„מזרח" שבה.

מצאהו ליעקב רבינוביץ גורלו של פרישמאן, שהכתר גם הוא בתֹאַר „פיליטוניסטן" עד לבלי הרפא. ביחד עם הפיליטון, בעונה אחת, כתב גם את יתר דבריו, אלא שהפיליטון היה מאפיל עליהם. „רק פיליטוניסטן". אף הדרמה המציגת „בין החרבות" בלתי־מסֻגלת היתה לקעקע בשעתה דעה מסכמת זו.

ואין תימה בדבר. צורת־בטוי לא־מסיַגת זו עלולה היתה יותר מכֹּל להכיל עֹשר אישיותו ורבגוניותה.

הפיליטון שלו עבר אותם שלבי ההתפתחות שעבר בהם ספורו. בתחלתו היה גנדרני במקצת, מתלתל, דקדקני, פרצי — שיר של פרוזה. אחרי זה כאלו „גדלו שערותיו פרע", ההֹכן נעשה לו חזות הכל והיה בוצט בכל הדור חיצוני. ובאחרונה, גם כשנעשה מרכז, כבוש, גרעיני, לא חסר פשטותו — זו סגלתו היקרה ביותר של רבינוביץ — אף כמלא נימה.

עקר ערכו של הפיליטון שלו הוא, שאינו נכתב על־מנת למלא איזה „חסרון" שהוא בספרות. יל"ג, הנ"ק, לוינסקי וטביוב, הם הזמנו ליצור את הפיליטון, שהיה „חסר" בספרותנו עד בואם. פרישמאן וסוקולוב, ביחד עם העצם המקורי והחזק שלהם, הכניסו מבעדו את ה„אירופיות" לספרותנו. פרק היה פיליטוניסטן „מודרני". וכל אלה נענו למשאלותיה של הספרות. ולרבינוביץ לא נתנה שום „תעודה" למלא פה, זולת זאת — להביע ישר את אשר עם לבו. ורק זה הוא עושה בפיליטוניו.

ותרבה יש עם לבו להביע. כי הקף הענינים שיש לו יחס אליהם הוא רחב ביותר. מרבים הם החזיונות מכל המינים, שמעוררים את שימת לבו, אם לחיוב או לשלילה. ונתן לו להביע דברים לא־קלים ועמקים באיזה קלות גרציוזית. והוא יודע גם את הסוד, כיצד לתפוס המשא הכבד, שיהי מונף על־נקלה, בלי שום יגיעה.

אמנם הוא פיליטוניסטן למופת.

אולם חסר־הסיג, שהנהו מעלתו העקרית של הפיליטון, הוא גופו הנהו גם לרועץ לו, וליצירתו של הפיליטוניסטן כֻּלה, בכל יתר מקצועותיו. ביחד עם שפע־החיים העקרי, משתרבב ביצירה, מפני העדר המחסום הפנימי, גם טפל לא מעט. כי טבע ההפקרות הפיליטונית — אם הרשה לאמר כך — גורם, שגם ההבחן בין העקר לטפל נעשה קהה במקצת. ויצירתו של יעקב רבינוביץ לא תוכל להתפאר גם היא תמיד, שנקיה הנה לחלוטין מפגם זה.

מבלי־משים מתיצבת גם פה לעינינו השואה עם יצירתו של ברנר. ברנר האיתן חנן להיות בורר בשביל יצירתו גרגרים מצקים שלא ישתחקו, או שהיה יוצק לתוכם — אם היו רכיכים ופשוטים ביותר — מאפיו המצק, שהיה מחשל אותם להשאר בעינם תמיד, עולמית. לעמתו רבינוביץ — יצירתו כוללת פה ושם לא מעט מן החמר המתפורר, המתמסמס. לפיכך: יצירתו של ברנר — לא תהיה הספרות מותרת בה אף על מַשהו כקוצה של רצנזיה. וזו של יעקב רבינוביץ תהיה טעונה ברֵרה.

המיחדה. גם בספור שלו, גם בפיליטון, גם במאמר וגם בבקרת גימה אחת רוססה, נימה שלו, שאין לשום אחר זולתו. אפני הבטוי השונים והמרבים ביצירתו אינם אלא נקדות מרבות ושוגות של הקפו הרחב. אולם שפה אחת יש לכלם.

שפה אחת — שפתו של רבינוביץ. אותה יהיה הקורא הותיק מכיר, אם גם לא יראה את שמו מתנוסס עליה. לא מפני ששפה זו מצינת באיזה סמנים של מנירה, אלא, להפך, מפני שנעדרת היא כל סמני־העויה מיחדים, פשוטה, חורה, מעוטת צבעים. אלמלי לא נתמלאה שפה זו תכן, לא היתה מתקימת. באשר היא כשלעצמה אינה מקסימה ואינה עלולה לאחוז את העינים.

לא נתן לאמר, ששפה זו נולדה כך חורה, מעוטת דמים. אדרבה, בהתחלה הצטינה גם היא בגנדרנות וביתר כוני־חן, שכל פרחי הסופרים אינם נצלים מהם. אולם ברבות הימים כאלו „לחכה" על־ידי להט אישיות אימפולסיבית זו. טאטא כל מין סרח של מליצה. והשפה נעשתה חלקה וגלויה, סתחי קולטת רק את תכן נפשו.

תכן! צווי־מוסרי זה הנהו ליעקב רבינוביץ קודם לכל הצוויים הספרותיים. ה„מה" קודם ל„איך". הצורה טפלה והתכן עקר. (מכאן נובע עצם התקוממותו נגד שעבוד ה„נוסח".) ואם רתמוס שפתו מצטין — למרות פשטותו — במעלות ומורדות, הרי הן באמת רק עצם הרכסים והעמקים של אפיו. כי „לשון" לשמה, זו שעושה בלהטים, כמדמני, ששום סופר בספרותנו לא יוכל להתפאר שנקי הנהו מסגלה זו לחלוטין, כמו יעקב רבינוביץ.

כיום, אחרי עשרים שנות עבודה פוריה, מאחר שנוכחנו למדי, שלפנינו מעין מפכה ומתעצם מתוכו, הברר גם למדי, שזו הקלסיפיקציה, כלומר, הערכה־לשעורין זו של יצירתו לפי המקצועות השונים לתוד ולפי חלק השתתפותו בכל אחד ואחד מהם, אינה עלולה להעמיד אותנו כהוגן על טיב אפיו. יש בזה מפריטת הדבר. את העפאים והעלים הם, המעריכים, רואים, וגזע האילן נחבא מעיניהם.

אף אנו, לו אמרנו ללכת בעקבותיהם, יכולנו לכלול את פעלתו של יעקב רבינוביץ במלים מועטות אלה: הוא הצעיד את הפיליטו שלנו כמה וכמה פסיעות קדימה; הוא הכניס לספור שלנו ניונסה כה דקה, שמראה ענג כמו ריח; הוא הדגיש ומתח בבקרת קו בולט מתחת לטעם ידוע, רצוי, מחלים; הוא הנהיג ז'ורנליסטיקה בלי שפעת קלגסין וכו' וכו'.

יכולנו — וגם היינו צודקים במשפטנו. אולם בעצם חשוב ומענין אותנו יותר מכל פעלתו הספרותית זה הדיוקן האחד הטבוע על אישיותו, זו „התוספת האישית" שנתברכו בה כתביו מכל המינים. צליל־קול אחד וניד־העויה מיחד מצינים את כלם כאחד, למקצועותיהם השונים, בתור חטיבה. חטיבה בעלת גושפנקה אחת של אישיות, שמבקשת התגלמות בכל צורות שהן. אישיות תוססה, סוערה, חיה. מין סמבטיון, שפולט מעצמו ומתוכו גם בליסטראות וגם אבני־חן ומרגליות. חתיכת טבע. —

ראשית מעשהו היה, כאמור, הספור. ואם אמנם היה ספורו בתחלתו רוגש, תוסס — הערים הוא את הסוד, שהמחבר אינו אמן בלבד. העריב ספורו סוד זה מאז עד היום. ובעצם אפשר לספוריו להיות נדונים בתור חטיבה לעצמה, מבלי השען על „יחסם" של כל המקצועות שלו ביחד. (אף כי הבקרת בכרה את הפיליטון שלו על־פני הכל.)

ואין זו סתירה לדברי, שכלולה אישיותו של יעקב רבינוביץ בכל מה שהוא כותב. כי אם הבלטריסטיקה שלו הנה נקיה לחלוטין מכל שמץ של טנדנציה אישית, יחסים אישיים, נטלה בכל־זאת החלק הרב ביותר של אישיותו: יסוד התפארת. והוא ודאי היסוד התקיף והחזק בכל יתר יסודות אישיותו.

כאן שונה רבינוביץ לחלוטין מברנר, שבכמה בחינות דומים הם זה לזה. אמנם גם הבלטריסטיקה של ברנר אינה טנדנציוזית, זאת אומרת: אינה מתכונת לתת לנו בעקיפין את נטיותיו ויחסיו של המספר, אלא שנובעים הם בה מאליהם, מבעד חושי־תפיסתו האישיים, מבעד הפיזיוגנומיה שלו כלה. לא כך היא זו של יעקב רבינוביץ. היא עשויה להעניק לנו רק את ח ל ק ה נ ו י של אישיותו, מבלי ערבוב משהו של יסודותיה.

במדה שהנהו פקח, ריאלי במאמריו

אנשים

יעקב רבינוביץ

קשה לעמוד על טיבו, הגם שכל מה שפלט עטו הנהו שקוף ופשוט. קשה, מפני שהנהו מתרוצץ ומקרטע בספרות אילך ואילך, ממקצוע למקצוע, ככסף חי שלא נתן להתפס בעין. „בידואי" קרא לו ר' בנימין. ואמנם אם כנוי זה איננו הולם היטב את אפיו ה„מערבי", הריהו מציין יפה את אפי־הנרודים שלו. כי יעקב רבינוביץ הנהו פיטן ממשפחת הנודדים. ומשפחה זו מצודדת את לבבנו תמיד במפלאות רשמיהם, שהם מביאים עמם מארצות נודם. אולם יותר מכל מושך את לבבנו זה חוט העצבות, המתוח בקלסתר פניהם. אנשים עצובים מאין כמוהם הם האמנים האלה. וחזות־פניהם עונה בהם, שלא לשם תענוגות־הבל ותפנוקי־בשרים הם מתרוצצים בעולם בלי־הפוגות. תהיה ונהיה בלתי־פוסקות הן הן שהודפות ודוחפות אותם להיות נעים ונדים בלי־הרף, להיות „עורכי גלות" כל ימיהם. —

יעקב רבינוביץ נכנס לספרות בתור מספר. בספוריו הראשונים הזכיר הסגנון התנ"כי שלו במקצת את פרישמאן, ואפן־הכתיבה הזכיר במקצת את פרץ. אולם מזיגה זו היתה בטוי של עצמיות מיחדת: עין חדה של פסיכולוג ומשורר. איזה דק של פיוט היה עוטה תמיד את המציאות שלו. כל ספור עשה רשם. ובשעת פולמס והתפארות של ה„אידישיסטים", שמשמרים להם בבית־גנזיהם שלום אש ואברהם ריזן, היה ראובן ברינין מתימר לעמתם ביהודה שטינברג וביעקב רבינוביץ, יבדל לחיים. זו היתה ההתחלה שלו.

אולם נתגלה במשך ימים מועטים, שלא מספר בלבד הנהו יעקב רבינוביץ. קולמסו התחיל פולט פיליטונים דקים וענגים, פובליציסטיקה מלאה חיות תוססת, רשימות ספרותיות, שהתגלה בהן יחס חדש, מקורי. והכל היה לוטה באיזה הבל־נשימה של לב חי, מפרכס ורענן. ואז נתגלה, שגם ספוריו היפים והמלטשים ב„הדור" וב„השלח" לא לטשו כל־עקר, אלא הפלטו כמו מתוך לבת אלמנטרית, ככל דבריו בכל יתר המקצועות. ואז נתברר — או לפחות היה צריך כבר להיות ברור — שאדם זה איננו האמן בה־הידיעה, אולם גם איננו סופר, אלא משורר — משורר בלי חרוזים.

לא „סופר", כמי שיש סוברים, שחנן בסגלת הכתיבה המכשרת אותו להיות שתף לכל המקצועות הספרותיים, אלא מ ש ו ר ר, שכל המקצועות הספרותיים הנם לו — לא לעצמו — כלי שמוש, כלי שמוש בשביל בטוי עצמיותו. סוג פיטנים זה שכיח בכל הספריות וגם בספרותנו אנו. הם מחליפים לבקרים צורות הבטוי, אולם מבעד כלן מדברת העצמיות האחת והמיחדת. אלה הם המשוררים שהליריות מפעמת בהם יותר מכל יתר יסודות שירתם. בספרותנו נמנים על הסוג הזה: פרישמאן, ברדיצבסקי וברנר. וכשם ששונים שלשת אלה תכלית שנוי איש מחברו, כך, כמובן, שונה תכלית שנוי יעקב רבינוביץ משלשתם ביחד. לו יש גושפנקה שלו,

האדם, של כל אדם.

איש־בינים זה כאלו קרא להוציא את עם אשכנז מן המסגר הצר, אשר שמו עליו המֻמחים ביותר לדברים, האנשים אשר עמדו כל־כך בדבר אחד, עד אשר קפאו עליו. האנשים האלה נשתקעו כאן כל־כך בענינים, בסוגיות, בחיי־פרט ומעמד או גם בחיי־עם, עד שהסיחו דעתם ושכחו את הכלל. שכחו בעקר את כלל האדם. ואשכנז של אחרי המלחמה, אשכנז המֻכה והמנֻצחה, היתה צריכה וצפויה לעזרת הכלל, אין חליה יכול להרפא אלא בתוך שאר חליי העולם. רטנוי, שהיה בן המעמד השליט והיה ידוע אפוא ומפרסם גם בקרב המעמד הזה, היה כאן כעין סמל, הוא היה סמל אשכנז החדשה, ההפשית, האנושית...

והוא נרצח בתור יהודי. הדברים שנשמעו נגדו ממתנגדיו בעודו בחיים וכן ההספדים שהספידוהו אחרי מותו מראים, כי יותר משקלעו כאן אל לבו קלעו אל לב הרפובליקה הצעירה, ויותר מטקלעו אל לב הרפובליקה הצעירה קלעו אל לב היהדות.

זאת היא הטרגדיה של היהדות בשעה זו, שאנשים נהרגים עליה בלי אשר ידעו על־מה. קרבנותיה כאלו קרבנות־חנם הם. לפעמים נדמה לנו, כי יש שרש למעשינו באיזה קרקע נעלם, אולם אין אילן יוצא מן השרש. רצה אלהים רק בקרבנותינו...

קרבנות גדולים הקריבו יהודי ליטא על מזבח האוטונומיה הלאֻמית שלהם. סוד זה גלוי לכל, כי מלוכה זו, שקוראים לה מלוכה ליטאית; ידי היהודים, תושבי ליטא, כוננו אותה יחד עם יתר התושבים, והם עזרו הרבה והרבה בבנינה. האוטונומיה הלאֻמית למועטים הלאֻמיים היתה כאן אחת מאבני־הפנה של הבנין, בכחה של אוטונומיה זו באו הליטאים לדרש עזרה מן היהדות העולמית. והנה כל־עוד שהיו צריכים לעזרה זו היתה גם אוטונומיה זו; כעת, כשהמדינה כבר נקבעה ובאו לקבוע גם אוטונומיה זו, התחילו „לצרף" אותה ולמעט דמותה. ברב־דעות גדול נדחה ב„סים" הסעיף, שעל־פיו מתמנה מיניסטר מיֻחד לעניני העם־המועט, גם הסעיף על־דבר שווי־הזכיות, שיש ללשון־המועט עם לשון המדינה.

מצרפים כעת את זכיות היהודים בכל מקום, זכיות שהֻבטחו בשעת רצון מטֻעמים טכסיסיים ופוליטיים. באנגליה מצרפים עתה גם את זכיות היהודים על ארץ־ישראל, זכיות אלה שהיו נחוצות בשעתן גם לאנגליה — לכבש את הארץ הקדושה הזאת לשם איזו קדֻשה... מימי הכרזת בלפור עד־היום מכריזים האנגלים בכל פעם הכרזות שונות ומבארים את ההכרזה הראשונה, עד שכמעט לא נשאר ממנה ולא כלום. כעת, כששאלת המנדט עולה על השלחן של חבר־העמים, באו הבאורים של שר־המושבות האנגלי והמעיטו כל־כך את ערך המנדט לנו, עד כי השאלה מתעוררת מאליה, אם כדאי היה לנו להקריב לשם־כך את הקרבנות הרבים, קרבנות אדם.

האפשר הדבר, כי גם הקרבנות האלה יהיו קרבנות חנם?...

מבקר.

והם גם הם בהפך ממנו, מן העם העקרי, אין להם עקרים ושרשים הזקים כל־כך; נודדים הם ומתנודדים ויש להם גם נטיה אל התנודה והתנועה, – האין אלה הזרים עושי המהפכה בארץ והחיבים בכל, בכל מה שעשתה המהפכה בארץ?

הריבולוציה האשכנזית – זו של סוף שנת 1918 – לא היתה ריבולוציה יהודית יותר מן הריבולוציה הרוסית הא׳ – זו של שנת 1917. הלחץ והדחק הגדול מחוץ והדחק הגדול שמבית, שגם הוא בא בכח אלה שמחוץ, הם הם שהביאו את המבוכה והמהפכה. גם בראש מהפכה זו, כמו בראש המהפכה הרוסית הראשונה, עמדו לא יהודים קיפצים בראש, אלא אנשים שהיו קרובים לפני זה לחיי הממלכה. ובכל־זאת אין ארץ שהריבולוציה עם כל הכרוך בה יהיה בל־כך שם נרדף עם יהודים ויהדות כמו בארץ זו. כל החברות והאגודות הקימות שם בארץ לקומם את סדרי הממלכה הישנים קימות גם למוטט את מצב היהודים. האגודות והחברות האלה, אגודות הסתר, קוראות לחבריהן לעשות הרג ביהודים.

על מזבח השנאה הזאת, שנאת־המות ליהודים, נפל בעת לקרבן אחד מגדולי אשכנז, ולטר רטנוי, יהודי שאשכנזיותו קדמה תמיד ליהדותו. ולטר רטנוי לא היה איש־המהפכה. מזגו החם לא היה לוהט. הוא היה אחד הצופים של המהפכה העולמית, אבל לא קורא אליה, הוא כאלו עמד והזהיר מפניה, עמד והראה על צעדיה ההולכים ומתקרבים. אם קרא – קרא תמיד לשלום, להשלים בין ההוה והעתיד, בין החמר והרוח, בין היחיד והחברה.

איש־הבינים היה, אינג׳ינר על־פי מלאכתו, עבדן על־פי משלח־ידו ומעמדו, ופילוסוף של הזמן ובעל־מחשבות על העתיד, על העתיד לבוא. הוא היה, גם לפי דברי־עצמו, יונק משני מעינות. „הטבע מזג את שני המעינות של דמי הישן לנגוד מעלה קצף". ביום שנולד חל, לפי דבריו, „חג מיכאל הקדוש, שומר עם אשכנז, בערב ראש־השנה, החג הגדול ליהודים". הוא, היהודי על־פי מוצאו, היה אחד הסדרנים הגדולים בפרוסיה המדינה; בשעת משבר וסכנה גדולה לעם אשכנז הורם הוא על ונקרא על־ידי ממשלת הקיסר, לאסוף ולסדר את החמרים שבארץ, שיספיקו לשנות־הרעב של המלחמה הגדולה. אולם הסדר שעסק בו בעקר, שהעסיק את מוחו בעקר, היה סדר־החיים של העתיד. סדרן זה בעל־חשבון היה, מנתח דק מן הדק, אדם תופס את חזיונות החיים על־ידי שלילת חזיונות־חיים אחרים, מבדיל בין דבר לדבר, מבקר חרוץ המדבר משפטים שנונים ואפיגרמות קולעות, והוא, אם לא חלם את חלום האדם והעולם, הנה חשב חשב תמיד את חשבונם. כשאנו מעינים בספריו הרבים יש והוא נראה לנו בהם כתיר ארצות רחוקות של הופעות העולם והחיים הרבים; אולם עוד מעט ואנו רואים אותם באניות מלאות צידה לרב, והן נשאות על־פני גלים ושטות־שטות תמיד לעבר החוף. בין פותרי־שאלות־החברה המודרניים היה הוא הנאצל ביותר, הרוחני ביותר, הקרוב ביותר לצרכי הרוח, ובתור איש־הרוח היה הוא הקרוב ביותר אל החיים, אל חיי הכלכלה וצרכי הכלכלה, אל החמר ושאלות החמר – אל שאלות

שָׁנְטוֹחוֹבסקי, של נְמוֹיֶבסקי —
אין אנו נרתעים עוד ומשתוממים, אם
אל המחנה ההוא נופלים גם
ז׳רומסקי, גם פּשֶׁבּישֶׁבסקי, —
אם נפל אליהם כעת גם וַצלב
טרשבסקי — על־ידי הדרמה שלו
„הבולשביקים", שבה היהודי מֻצג
לְרַאֲוָה מאה פעמים על הבימה —
מי שהיה לא רק סופר חפשי בפולין,
אלא גם אחד מגבורי החֹפש שלה,
שסבל על חָפשיותו, מְעם שנים
רבות טעם סִבּיריה...

אשר לעם־הארץ שבפולין, הנה
בא מעשה עלילת־הדם בוֶנגרוביץ
שבפוזנא (ונסיונות למעשים כאלה
הן היו בפסח זה גם בערים אחרות
שבמדינת פולין) ומראה עד־היכן
הדברים מגיעים, עד־היכן „פחד־
היהודים מגיע פה. מעשה־בֵּילִיס
ממש (עד־עתה רק קראו בפולין
לכל יהודי בשם בֵּילִיס — באֹפן
מְפֻשט וחפשי קצת), עם עדות של
רופאים — ורופא הממשלה, רופא־
המחוז בתוכם — המכירים עִקבות
נסיון של „רצח דתי", עם פקידים
ואמרכלים תומכים בדבר, עם מאמרי
עתונים הקוראים גלוי לַכֹּל להִנקם
ביהודים. הכל על־פי הנוסח הרוסי
הידוע, אלא שהממשלה הפולנית
העליונה שבוַרשה לא קבלה את הנוסח
ויצא ממילא נסיון שלא הצליח.

אמנם אין נסיון שלא יצליח, אם
הוא רק נעשה בנפש חפצה
ובלב רצון. והנסיון הזה גם
הוא הצליח, אם לא לגבי יהודי
כל הממלכה, הנה על־כל־פנים
לגבי יהודי פוזנא עצמה, שעתה
בודאי שיעזבו את משכנותיהם
ונחלות אבותיהם דורות רבים ויבחרו
ללכת אל ארץ אחרת, כל־עוד יש
להם הרשות לבחור בארץ ההיא
ולעבור אליה... פוזנא היתה בכל־
אֹפן באשכנז אחת המדינות המְיֻשבת
ביותר באוכלסים יהודים, היתה אפילו
מעין יהדות פוזנאית מְיֻחדת, עם ריח
הורהן; כעת הולכת ארץ זו ומתרוקנת
מיהודיה. יש כבר שם קהלות־
יהודים, סגרו גם נעו כל חבריהן,
כבימי הגֵרוּשים לפנים סגרו את
בתי־כנסיותיהם על מַסגר וְאת
המפתחות מסרו לקהלה הקרובה...
לא יארכו הימים ובפולין תתפשט
עלילה חדשה, כי כשעמדה לפני
היהודים השאלה, אם לבחור בארץ
פולין או אשכנז, בחרו בארץ אשכנז...

ובאשכנז עצמה היתה שנאת־
ישראל בדורות האחרונים דבר כבוש
ונתון בגדרים ידועים של עם אוהב
גדר ומשטר, עַם שוקט בטבעו, נתון
למלאכתו ולביתו, כֹּח השנאה
התעבה פה והתגבש ליצירות
אנטישימיות, לשיטות שונות של שנאה
לישראל שפרחו פה, גם הצליחו ועשו
פרי רב. מכאן כמעט יצאה השנאה על־
פני כל הארץ. אולם בארץ הזאת
עצמה היו היהודים בכל־זאת שאננים
ובוטחים. גדרים עמדו ביניהם ובין עם־
הארץ, אולם גדורה היתה גם השנאה
של עם־הארץ. כעת פָּרצה כל גדר.
אם יש עוד עַם באירופה שהוא
שונא מהפכה וריבולוציה, הנה
העם האשכנזי הוא בודאי העם
הזה. מְחֻבר הוא לסדנא דארעא שלו
ולסדנו, לביתו ולמעמד ביתו ולא
בנקל הוא זז ממקומו. כעת הטילו
עליו את המהפכה, הטילוה עליו
וכבשו אותה מידו במלחמה גדולה
ואֻמה זרים, עמים זרים; והנה
נמצאים ויושבים גם בתוכו זרים

מה שקוראים עולם חדש ועולם ישן, הטרגדיה הגדולה של בני־אדם, הרוצים תמיד ואינם יכולים, השואפים ואין בידם כדי למלא את שאיפתם, טרגדיה זו, שימיה כימי־עולם, נהפכה הפעם לאיזה „פרס״ משנה, „פרס״ שדומה כאלו הצדק יושב בו לכסא, „פרס״ המלא כלו מעשה אחיזת־עינים נפלאה, הנראה לכל שהוא מעשה אחיזת־עינים, ובכל־זאת נמשכים אליו או עושים עצמם כאלו נמשכים אליו (שוב מעשה אחיזת־עינים, הנראה לכל שהוא מעשה אחיזת־עינים. אחיזת־עינים בתוך אחיזת־עינים, עד־אין־סוף). „פרס״ זה מעלים כעת על־פני כל הבימות מבימות־העולם הגדולות. אולם דא עקא, כי עולה אלינו ממנו בלי־הרף ונשמע ממנו אלינו כל היום קול מתים להרג, קול נפוחי־כפן, קול ילדים רעבים, שאינם פורשים עוד ידם ללחם, קול בני־אדם האוכלים את בשרם, בשר בניהם ובנותיהם, יאכלו ולא ישבעו, קול בני־אדם, שנהפכו לחיות־יער...

פחד־אלהים נופל על האדם בזכרו, כי כדי להגיע לגן־עדן תחתון זה אבדו ברוסיה בלבד במלחמה כשבעה־עשר מיליון איש, מלבד המתים הרבים, המוקעים, הנהרגים והנשלחים למקומות שמשם לא שבו במשך מאה שנה של מלחמת־החרות. על מזבחה של חרות זו הקרבנו אנחנו עוד מאות אלף קרבנות מיחדים, קרבנות יחיד...

פחד אלהים והשטן גם־יחד נופל על האדם כשהוא חושב על החזון הזה — חזון דורות רבים — ועל קץ החזון. מי גבר יחיה ויפח לקץ הזה ולא ימות מפחד פתאם!

ולפי־שעה מעין פחד היהודים על־פני עמי כל הארץ, מעין פחד של ימי־הבינים, מבהילים בהם את ההמון, הרודף אחריהם כמו אחרי מכשפים והמשיג אותם כמו שהוא משיג את השדים. יש רגעים שנדמה כאלו כל שאלת העולם רק שאלת היהודים היא. אין כאן בכלל מלחמת עמים בעמים, מלחמה של מעמדות, של השקפות, של קיום — של קיום פרטים וכללים; יש כאן רק מלחמה אחת — מלחמת גזעים בבן בלי־שרש...

„יהודים עליך!״ זאת היא הקריאה כעת בפי כל מפלגה להבהיל את המפלגה בעלת־הפלוגתא שלה, בפי כל מעמד לאסוף אל תחת דגלו את אנשי המעמד השני — מתנגדו ואויבו בנפש. בקריאה זו יוצאים כעת בכל הארצות למלחמה של בחירות וגם למלחמת יום־יום. מנצחים בזה הקונסרוטיבים על הליברלים, — והליברלים גם הם יש שמתנצחים בזה עם הסוציאל־דמוקרטים וכו׳ וכו׳ — ימין תמיד דוחה וגם שמאל אינה מקרבה...

בפולין כאלו נפל באמת פחד זה, פחד היהודים, על כל העם, ולא על־פני עם־הארץ בלבד. כשמגיעים כאן לפרשה זו, אז לא רק שהחיט יוצא בלי מחטו והרצען בלי מרצעו, אלא שגם אם איש־הרוח הוא האיש רוחו מסתלקת ממנו מיד, אם איש־החפש הוא חפשו גז בן־רגע; הוא נותן מיד שטר־שחרור לשחרורו. בכל יום ויום יוצא כאן קול אחר ומכריז ואומר: הנה גם אני בן העם, שאינו אוהב ישראל! אחרי „שנויי״ קטן זה שבא בדעותיו של

יושבים תמיד באֹרֶב, ואך נתקת איזו כף והם קמים מן המארב...

מעשי האגֻדה אלה, מעשי המכתבים והמשלחות שהיא שולחת ללונדון ולכל מקום שידה מגעת לחשטין על ציון וישראל, — מעשים אלה, מלבד שהם רעים מאד מצד עצמם, הנה הם עוד מבַשרי רעות גדולות מאד. הם מבַשרים לנו בעִקר את הרעה הגדולה מאד, כי אחינו התמימים חדלו מהיות תמימים. במקום חרדים על דָת הולכת ונוצרת בקרבנו מִפלָגה של חרדים, מפלגה פוליטית־דתית, המנהלת בכל שעה פוליטיקה דתית. יש שבשעה שבאה עלינו הרוח מארבע הרוחות ונשאה אותנו ופזרה אותנו לכל רוח, בשעה כזו, בשעת יאוש ומשבר בלבבנו וברוחנו ובכל אשר אתנו, יש שְשַמנו פנינו אל אחינו אלה החרדים־המשַמרים, שנדמה לנו לפעמים כאִלו יושבים הם עוד לבטח, כמו אל הרי ישראל. משוררינו שרו עליהם, חוזינו חזו את חייהם, חזו אותם יפים ומאירים באור יפה, רך של ילדות ותמימות, וכֻלנו ראינו אותם כראות אדם את ימי־ילדותו הרחוקים. היה זה הבאר, אשר ממנה השקינו עוד את עדרינו בֹקר וערב, המעין, אשר יש שמימיו היו עוד נאמנים גם לנו, הנחל, אשר על חופיו נַחנו בעת סערה עברה על ראשנו. עתה הכל עבר. הוטל הארס בַכֹל. אין עוד ילדות לנו. בליל־סערה סערנו גם ממנה. הֻצגנו מכל עֵבר בכלי ריק.

מה־זאת דת, בשעה שבן־אדם אינו נותן עיניו כלפי מעלה, אלא צופה תמיד למטה, להרחיב את מְטות כנפיו ולהוסיף ממשלה על ממשלתו על־פני אדמת חוטאת זו, — מה־זאת דת כזו יודעים אנו גם על־פי ההגיון וגם על־פי נסיון, על־פי נסיון של דורות. מה־זאת פוליטיקה של דת — גם זאת אנו יודעים למַדי. יודעים אנו למַדי מה־זאת פּוֹליטיקה כזו, שדומה כאלו באה להציל את הדת, יודעים אנו — וגם זאת על־פי הנסיון — לאיזה מעשים היא יכולה להגיע ולאיזה דברים, אין דבר שישגב ממנה, מפוליטיקה זו, ואין דבר שיקטן ממנה.

כדי להציל את הדת נתנה עתה בימֵינו ולעינינו ממשלת־הדת שברומא את בריתה שלום לממשלת־הכפירה. בין הבריתות השונות, שנכרתו עתה להציל ולנַצל יושבי רוסיָה הגדולה והרחבה, הרעֵבה, המֻכה והדויה כֻלה, יש גם ברית־הכהֻנה. וכהֻנה זו כאלו מלאה עתה יראה ודאגה ל„מקומות הקדושים" בארץ הקדושה, לבל יפלו בידי היהודים...

אמנם את הנצחון הפוליטי הגדול נָחלה עתה לא דת־הקֹדשה, אלא הדת של אי־קֹדשה, אותה דת־הכפירה וממשלת־הכפירה בעצמה. נראה בעת, כאלו כל עִקרה של דת זו וממשלה זו לא בא לעולם אלא להראות לבני־אדם עד־כמה אין הם בני־דת. אפילו בני־דת של כפירה, ועד־כמה אין הם ראוים לממשלה, לכל ממשלה שהיא. בציניות שאין דוגמתה עוברים בעת השליחים המהירים של ממשלת־צדק זו ללא־צדק בכל המדינות של העולם החדש והישן, ומפרסמים עד־כמה אין כל עקבות צדק בכל

רבּו הפוסעים ברגל גאוה, רבּו אנשי הזרוע, רבּו האנסים, רבּו ההדיוטים הקופצים בראש. על כל צעד ושעל מצוות וחקים ואזהרות ופקודים: רמ״ח עשה ושס״ה לא־תעשה, שס״ה לאוין. העקר הוא הלאו: בחקותיהם לא תלכו.

על לאו זה בלבד עומדות תורות רבּות עם חקים רבּים ומצוות ואזהרות. לא החיוב הוא עקר, אלא השלילה; לא הבנין, אלא ההריסה. הלאו לגבּי איזה הן. העקר הוא שלא לעשות כמעשי אחרים. העקר הוא להבדל ולהפרש ולהתגודד אגדות אגדות. הכּל מצטמצם ומצטמק, מצטמק ויפה לו. בני־אדם מוסרים נפשם על שוה פרוטה, נהרגים על ערקתא דמסאנא, אוחזים בקצה איזה מוט, שעליו איזה סמן קלוש של נס, וקוראים לו „ה׳ נסי!״

קלקלה מוסרית גדולה ירדה ובאה לעולם, והיא באה מעטפה גוילין ומגלות ושמות קדושים. השטן בא בדמות כרוב, והוא זורע בכל מקום את זרע השנאה והמשטמה. בני־אדם נעשו כלם לנושאי דגל; כל היום עיניהם נשואות אל מטה־העז שבידם. חדל כל רגש, חדלה כל הבנה. אין דברים יוצאים מן הלב ואין דברים נכנסים ללב. יד הקפאון בּכּל.

בני־אדם אל חבּם שופר כל היום, מריעים ותוקעים ומריעים — והכּל לכבודם ולכבוד מפלגתם. קיום המפלגה — זהו יסוד כל היסודות ועמוד כל החכמות. העקר הוא ה„יראה״, האליל, ה„פטיש״. עליו סומרים מסח, לבל תארע לו כל תקלה ולבל ירח ממנו כל־נדנת. עליו שומרים כל היום כּהנים קנאים, כּהנים הדיוטים — אלה הרואים את עולמם בחיון ויראים תמיד את ה„יראה״ האחרת, את האליל האחר, את העבודה הזרה.

אין חטא כחטא זה, ונשמרים מפניו בכל הכּגלות והתחבולות שהשתמשו לגבּו מעולם. הכּל יסלחו לך אלהים אדירים, בלבד שלא יהיו לך אלהים אחרים על־פניהם ואת שמותם לא תשא על שפתיך...

היפּלא אפוא, כי החרדים שלנו, אגדת ה„יראים״, אינם יכולים לעמוד בנסיון, ובכל עת שעומדת לפניהם השאלה: העם או ה„אגדה״ — הם נוטים את הכף ומכריעים לצד ה„אגדה״. ה„יראה״ והאהבה — ה„יראה״ תמיד קודמת; ה„פטיש״ והחיים — החיים תמיד מתבטלים. הן לכך היא באה, אגדה זו, שתהי לצור מכשול על דרך החיים, שתקפּא את המתחיל להמס, תשעבד את ההולך ומשתחרר, תטיל את העל עם מוסרותיו על מי שמתחיל לנתקם ולהסירם מעל הצואר. לשם יחודה וקיומה של אגדה זו עושים קצת דלטורין, מקדשים את השם על־ידי מעשה רב של שטנה, — מעשה גורטקליף, למשל, בארץ־ישראל ועוד משלים לאין מספר, — של הטלת מומים. לשם קיום אגדה זו כאלו אומרים לעשות לפעמים אפילו איזה מעשה טוב — אומרים אפילו לעסוק במצות ישוב ארץ־ישראל, בלבד שלא יזכו במצוה זו אחרים ולא יעסקו בה אחרים. אנשי אגדה זו כאלו

מתקופה לתקופה

לפנים קראנו למעשה זה מעשה רב ופסי הטטרין; הוא „דרך שלום לא ידע, חמלה לו זרה; ידע רק חרוב והחרם, הטריף ואסור". בעת לא רבנים הם, העוסקים במעשה החרמת והטרפה, לא חשכים ו„מורדי אור", אלא דוקא בני־אדם „משכילים", „חפשים" בדעותיהם. כשידם הם נעשתה תקיפה על הרבנים ועל החרדים ועל כל הזהירים במצוות שהזמן גרמא או שלא הזמן גרמא, הם האוסרים עליהם לקים את המצוות האלה והם הגוזרים ומחרימים ומנדים אותם ומלקים, על־ידי שליחים ושלא על־ידי שליחים, ויורדים לחייהם ומורידין ולא מעלין וכו' וכו' — הכל בכתוב, ועוד יותר מהכתוב, באותם הספרים העבשים והיבשים הנשרפים לבאורה על־גבי האח...

גווילים נשרפים ואותיות אינן פורחות באויר. ברוסיה מזהירים בני־ישראל ועונשים את כל מי מבני־ישראל שמלמד שפה שלא העלתה חן לפני אנשים ידועים או תורה שאינה חביבה על אנשים ידועים. כבספרי מינים לפנים כן נוהגים בעת בספרי מאמינים: גורדים אותם עם אזכרותיהם. אסורים הם בכל יראה ובכל ימצא; אסור להדפיס אותם, כן אסור לקים כמה וכמה מצוות; העשה שבהן נתק פעם אחת ללא־תעשה.

גם אדם כמקסים גורקי, כשהוא מגיע בשיחותיו למקרא זה, הוא מזכיר מעין דבר שרגילים לקרא אותו בלשון פשוטה „חצפה יהודית". ולנו לא חצפה יהודית עקר כאן, אלא עבדות יהודית, עבדות ממש, עבדות בתוך כל החרות שלנו, „זכה נעשית לו סם־חיים". אולם אנו לא זכינו אף פעם, שאיזו תורה שהיא תעשה לנו סם־חיים. יש בנו איזה דבר המשעבד, מכניע, מקפיא. הכל נעשה מיד חק, מצוה; „חקים חקקתי". התורה איננה אור לנו; אינה מאירה את עינינו ואינה פותחת לפנינו שערים חדשים של בינה, אלא משום שעבוד יש בה; לא שטר־שחרור היא, אלא שטר־שעבוד...

כי כן הוא הדבר. לא רק עבדי־החפש שלנו ברוסיה יוכיחו. משרבו אצלנו התורות רבו בכל מקום בעלי הפלוגתות, רבו בעלי המחלקת,

תקופת הסכסוכים, שבהם הסתבכה אירופה עכשו – מפני שהעמים לא יכלו לחלק ביניהם את ה„שוקים", כלומר, את האנשים שבשבילם הם עושים כפתורים, ארג ומכונות, – בהכרח תגמר באחת משתי הדרכים: או שהסכסוכים ירבו יותר ויותר (כמו שאנו רואים עכשו) וממילא יגמר הדבר בחרבן אירופה, במלחמות ופולטוסים, ואז יחרבו הכרכים והעמים ישובו ליצור תרבות־אדמה, שאינה זקוקה ל„שוקים" (תרבות שהולכת ושבה אליה רוסיה לעינינו), או שהעמים יבואו לידי הסכם, שיחדלו לעשות כל־כך כפתורים, ארג וכדומה, והמוניהם הרעבים יבקשו להם מוצא אחר, בעבודת האדמה, וממילא גם־כן יעבור מרכז התרבות מן הכרכים אל הארץ.

האדם מֻכרח לשוב אל הטבע.

אבל אין כל ספק, ששיבה זו תהיה בעקרה רליגיוזית. כי חותם דתי יהיה טבוע על שיבה זו של האנשים להשתחוות „לכל גבעה גבוהה ולכל עץ רענן". ואם אי־אפשר לדעת את הפרטים של השקפת־עולם חפשית וגדולה זו, הרי בודאי תהיה אמונה ק ו ס מ י ת, וכל פרפורי דורנו והדורות הבאים – הם חבלי־לדה לה.

י. ה. ייבין.

בריתה את המרכז ל„אין סוף". על־ידי קופרניקוס נתגלה, כי הארץ — אחד מכוכבי־הלכת המרפים, בת־לויתו של אחד הכוכבים הקטנים.

לא לחנם הופיע אז שפינוזה, עם שחר התרבות האירופית — נביא הפנתיאיסמוס

אחרי־כן באה עבודה־מדעית ענקית, החקירה של העולם החיצון, מיון הצמחים, סיור הכוכבים, הסתכלות בעולם הקטנים לבלי־תכלית. שום תרבות לא התעניינה כל־כך בברואים, כתרבות אירופה, שום תרבות לא הקימה בנין נהדר כל־כך של מדעי־הטבע ודומה ששום תרבות אינה מכשרה כל־כך להעריץ את האלהים־העולם, האלהים־הכל, כתרבות אירופה.

ואף־על־פי־כן היא היא שהאפילה ביותר על הכרת ה„כל" בנפש האדם.

הידיעות הרבות שרכשה לה על הופעות־העולם לא היו לאדם לעינים חדשות, לקרני־משוש חדשות לחוש את העולם. הן — היו לו למחיצות להסתיר ממנו את העולם.

היא היא שהמציאה בשביל האדם כמה אמניות מלאכותיות, הגוזרות עליו יחס בלתי־שלם אל העולם, תולשות אותו לגמרי מן ה„כל" ומונעות אותו מאותה ה„עבודה" אשר בשבילה נועד.

כי כל אותן האמניות שלפנים — של האכר, של רועה־הצאן — הרשו לאדם לחיות בטבע, לחיות את האלהים, גם מבלי דעתו זאת. כי האכר המשדד אדמתו בא במגע בלתי־אמצעי ב„כל" על־ידי כמה וכמה צנורות ודרכים — ברגבים שהזויה מחרשתו, בעשבים שהוא מנכש, בטפות המטר היורדות עליו וגורמות ברכה או קללה לקצירו. אבל הפועל המתקן פעמונות אלקטריים — אף שעבודתו תלויה בחקים פיסיים השולטים בכל ההויה, הרי הוא בעצמו לא יוכל לחוש קשר זה, השפעה זו תראה ב„כלי־שני" או שלישי, והיא נעלמת ממנו לגמרי.

ככה נולד האדם העירוני, האדם העירירי, השולט בכחות ההויה והנבדל ממנה, שחייו עוברים בקסרקטין הכרך, בחלל ריק לגמרי, כאותו החלל שבין הכוכבים, והוא ממלא את החלל בחזיונות־בלהות ובעבודת קדחתנית נעדרת כל שרש.

ככה באה מלחמת־המפלצת. שהנורא שבה לא הטבח עצמו, כי הטבח טבעי לאדם; הנורא שבה — זו היא מכניות הטבח, ההרג של תעשיה, בית־חרשת מודרני להרג, העובד במהירות מופתית ו„יוצר" בכמות ענקית. כי גם בקרב של האבירים, גם בקרב שבין הקטור ואחילס היתה גבורה, התגלות האישיות — ומה יש בהמונים, השוכבים במחפרות ונמסרים למאכל למשחיתים, מלבד חזון־בלהות ריק ומשמים?

המוצא היחידי הוא שיבה אל ה„כל". שיבה אל הטבע, אל החיים בתוך הבריאה.

ושיבה זו לא רחוקה היא, ולא גם תבוא „ביד חזקה ובזרוע נטויה". כי גם לגדול הכרך יהיה גבול! הגבול כבר נכר.

נמצא, שכל המבטל עצמו לגבי „כל", הרי הוא מכיל אותו בקרבו. כל המתאמר לבטל את הכל, כלומר, לבוף מרוחו על העולם — בטל לגבו ונשאר כעץ יבש.

תורה זו אינה תורה של מנוחה וקפאון, להפך, היא דורשת מאת האדם „עבודה" בלי־הפוגות, מלחמה תמידית ומרד, ושבירת מחיצות הנערמות בלי־הרף.

בתורה זו אין כל חדוש. באמת, כל הדתות שבעולם, כל הפילוסופיות שקמו בעולם — סוף־סוף הורו מצוה זו, ולא חשוב כלל אם קראו ל„כל" זה אלהים או משיחו, אם תורתם היא בודהית או חסידות.

ואת הרגיש טולסטוי בשעה שדרש מאת האדם „התמכרות לזולתו" וראה בזה את המוצא היחידי מבדידות ה„אני", אבל הוא צמצם את תחום ההתמכרות באדם לבדו, וכאן באה השאלה: „אם חיי אני אינם חשובים, מדוע זה חשובים יותר חיי חברי ולמה אתמכר לזו?" אבל התמכרות זו אינה אלא ביחס ל„כל", ובנדון זה טולסטוי האמן, שחש את נפש הבהמות ואת תועפות ההרים, עבר יותר את „האלהים" מטולסטוי המוסרי.

תורה זו „קוסמית" היא על־פי מהותה, מפני שאינה מציגה כלל את האדם בראש ההויה, אינה מפרישה אותו מיתר הברואים.

והאמונה הבאה (אפשר מאד, שתהיה אמונה בלי אלהים, מעין האמונה של בודה) תהיה קוסמית, כמו שהאמונה שהיתה לפנים היתה כֻלה אנושית, ואפילו בשעה שהעריצה את האלהים לא היתה הערצתה אלא הערצת אדם עם כל מדותיו האנושיות.

ואותות אמונה זו נכרים. נכרים הם גם בבולמוס השירה ה„קוסמית" שבעולם, שאינו מקרי, ויהיו השירים בלתי־מֻצלחים כלל — הרי יש בהם סמן לַדָבר. עוד יותר נכרים הם באותו היחס הרֶליגיוזי על־פי מהותו לטבע, רגש הער בלי־ספק בנפש האדם המודרני — יחס של קֻדשה, הנכר בתמונות־הטבע של האימפרסיוניסטים הגדולים, בשירי־הטבע של המאה הי"ט (בן ימי־הבינים לא ידע יחס כזה, לא ידע הקֻדשה כזו — הקדשה זו ידעו רק עובדי האלילים לפנים), ורגש חדש זה של קֻדשת הטבע, רגש דתי זה, שלא היה לפנים, בלי־ספק הוא עֻבר, נצן ראשון, של אמונת־טבע, אמונת־„כל" גדולה והרגשת־„כל" גדולה העתידה להולד, ושהיערות, ההרים, השדות הם יהיו לעריסה לה.

VI

אין לך לכאורה תרבות, שתהי קרובה כל־כך להאלהת ה„כל" — כתרבות אירופה.

התרבות העתיקה היתה אֲנושית, הארץ היתה בשבילה למרכז הגרמים השמימיים, והאדם עמד במדרגה העליונה בין יצורי האדמה. היא העריצה אלים־בני־אדם, וסוף־סוף הולידה אמונה באלהים־אדם, גואל האנושיות.

תרבות אירופה העבירה מתחלת

גם בצורת גופי, בחושי, בתאוותי, וכן הלאה.

נמצא, שאם אתמכר לחושי, אם אחיה חיי־יצור, חיים ביולוגיים, ולא אבלום אותם על־ידי חקים ברזים, הרי גם בזה יש מגאלת ה„כל".

באפן כזה מתגלם ה„כל" בכמה בני־אדם פשוטים, החיים חיים טבעיים, רועים, צוענים, לסטים, אכרים, העובדים את ה„כל" מבלי־דעת, אחת היא – אם יקראו לו ישו או בודה, או לא ידעו כלל לקרא לו. הן הן הנפשות, שבהן שולט היסוד הדומם שבאדם, הצומח שבאדם, החי שבאדם – על היסוד היותר טטחי, „קלפתי", על ה„מסלי" שבאדם.

עליונה להכרה זו היא הכרת ה„כל" בגלוייו השונים. הרי ברור לנו, כי „כל" זה, החי בי, חי גם־כן בכל חלקי־הטבע, כי כל גבעול־עשב הצץ מתחת לאדמה מכיל בקרבו את האלהים ומגלה מחדש את האלהים. ממילא – בכל־מקום אשר נמצא טבע, בשמים, בארץ, בכוכבים ממעל ובצמחים שבמעמקי מים – שם שוכן האלהים. ומכאן – אותו הרטט המיחד, המסתורי, רטט שאין בו לאמתו של דבר כלום מהתפעלות „אסתטית" ולא מהתעוררות־יפי – אלא רטט שאפשר להרגיש רק לפני „התגלות השכינה", העובר בנו בשעה שאנו נכנסים למעמקי יער, אל בין סלעים, לבין גלי ים. רגש זה, שמרגיש כל אדם מודרני, הוא רגש רליגיוזי טהור, כי מרגיש הוא מבלי־דעת, שהיער והשדה וההר הם הם מקדש ה„כל". ממילא יכול אני להגיע לידי דבקות ב„כל", אם אדבק בטבע ואָחיה עמו

למעלה ממנה באה ההכרה, שאין לכל בני־האדם שליטה בה, הכרת איש־המדע היוצר, המוצא את הקשרים בין חלקי ה„כל". הכרת האמן, המסתלק מ„אני" פועל ועושה את נפשו ספוג לכל רבוי־הצבעים שבהויה, הוא מתרשם באפן בלתי־אמצעי מצורת העצמים ורושם לנו את הצורה שלהם, והרי הצורה היא היא התגלות הכל. הכרת איש־המוסר, איש־המעשה, המסתלק מן ה„אני" שלו ומתמכר לאהבת אחרים, שהוא רואה בהם התגלות ה„כל".

מצוה אחת יש לאמונה זו:

„עשה מה שממזג אותך עם כל".

והפוכה: „אל תעשה מה שתולש אותך מן הכל".

בשעה ש„אני" לעצמי – הריני גרגר־חול הנדון לכליה; אבל בשעה שאני מסתכל ב„הר", ברקיע, בשעה שאני חי עם חברי, הרי תועפות־ההרים תועפותי וחיי חברי חַיַי אני.

אמנם, על דרכי עומדים כמה מכשולים: תאוותי, הגורמות לי לראות את כל מה שאיננו „אני" כאויבי וצרי. מלחמת הקיום, כלומר, כל העבודות שאני עובד לספוק צרכַי המיחדים, מפריעה אותי מהסתכל ב„כל", גורמת לי למצא ענין בעולם רק עד־כמה שהוא משמש לתועלתי או שהוא מכיל בקרבו מניעות העלולות להזיק לי, שעלי לסלקן.

מכיר את ה„כל" ועובד לו מדעת או שלא מדעת, כך בכל רבו־רבבות ה„אני" השונים של בני־אדם, צמחים, סלעים מתגלה ה„כל" באפן מיחד ועצמי, ומסתורי חייהם וכל ההרפתקאות העוברות עליהם הם מסתורין של התגלות ה„כל".

דעה זו הביע לפנים — אמנם בלשון אחרת — האפיקן שבין הוגי־הדעות של אירופה, שפינוזה. ואם גם נהרס הבנין more geometrico שבנה, הרי בודאי הוא היה היחידי ה„אלהי" באמת בין כל חושבי אירופה.

כ„אני" שלי מגיע ה„כל" לידי הכרה חושית. אבל הכרה חושית אינה אלא אחד מאפני התגלותו. הרי הוא מתגלה כמו־כן בצמחים, בסלעים, שהכרה חושית (דומה להכרתנו אנו) אין להם!

שם התגלותו היא ה„צורה" — צורת העצמים (השתטחות והכרה אחת הן — כמו שאמר שפינוזה).

כל רבוי הצורות של הדוממים, של בעלי החי והצומח אינו אלא לבושים שונים של ה„כל". אם „כל" זה מתגלה פעם בסגליה, ופעם בגבעול־עשב, ופעם בסלע, הרי כל־גלוי וגלוי חדש הוא ואין כיוצא בו (כי גם צורת כל־גבעול וגבעול שונה היא ומיחדת בין שאר הגבעולים), ובכן הוא מגיע לידי בטוי חדש ונגאל מן ה„העלם" שהוא נמצא בו.

כאן ישאלו שאלה: כיצד תשלים השקפה זו עם חק „הסבה והמסבב", כלומר, כיצד אוכל לחשב את הסלע לגלוי חדש של ה„כל", שהרי צורתו הכרחית היא ונגרמת על־ידי פעלת המים וחקי הכבד? שאלה זו אין לה יסוד: הרי האמן מצייר לו תמונה על־ידי סמנים פלונים, והוא מושח במה משיחות במכחול — והרי המשיחות והסמנים הם סבת התמונה. ואף־על־פי־כן מכל המשיחות מתהוה יחידות חדשה — תמונה שאין לה שיכות למשיחות ולסמנים. כך חקי הכבד, נפילת המים אינם אלא ה מ ש י ח ו ת והסמנים, צורת ההר עצמו — חטיבה חדשה, וגלוי חדש שאין כיוצא בו.

ובזה הערך המיחד של חיי אני. אני אחד מרבוא־רבבות היצורים, שבאו לעולם והעתידים לעבור מכנו, אבל בי מתגלה ה„כל" באפן חדש שאין כמותו, וכל מהלך חיי אינו אלא שבירת המחיצות וגאלת האלהים השבוי.

נמצא, שהמאבד אותי, או המאבד נפש אחרת — הרי הוא כהורג את האלהים.

V

איזו הדרך המובילה אל ה„כל"?

כשם שיש כמה דרכים לטפה שעל ראש ההר להגיע אל הים, כך יש דרכים שונות בשבילי לצאת ממסגר־תלישותי ולהתמזג עם „כל". ראשית כל — הרי אני רק אחד מן היצורים, וכמו ש„כל" זה חי ופועל ומתגלה בכל אחד היצירים — באילנות ובכוכבים ובמים, הרי הוא פועל מבלי־דעת גם בי ומתגלה

שכליים ולא במופתי־נסיון, נטועה היא בנו באפן בלתי־אמצעי.

בשטף חיינו הנפשיים, מתחת לתמורות והחליפות השונות שבחיינו הפנימיים, מתחת להשתנות רבבות הגונים של עצבות ושמחה, של קֹרת־רוח ואי־רצון, של התעוררות ושל רכדוך־נפש—עוברים שני זרמים ראשיים.

הזרם האחד—רגשות אי־הרצון, שאליהם נלוה תמיד רגש של בדידות ותליטות נמורה של ה„אני" מן העולם.

הזרם השני — רגשות מנוחה ואורה, שלהם נספח תמיד רגש השתתוף עם ה„כֹּל".

בשעה שאני שוטף בזרם הראשון, אני אמלל. אני—זלזל נעקר משרשיו, וכל הויתי—התנונות, כמישה ומות.

הרגש השני נותן לי אשר וחפש. הרגש הזה מרשה לי להסתכל בַּכֹּל, באפן שהוסרו כל המחיצות ביני ובין כֹּל.

וכל חיי־הנפש שלי אינם אלא פסיחה ונדנוד בין שני סעפים קיצוניים אלה, של דבקות ויתמות, של שתוף ופרוד.

הרגָשות אלה קדומות לַכֹּל. אמתותן קדומה לכל הקש שכלי ולכל בנין הגיוני, ומשום־כך אינן טעונות שום הוכחה שכליתן אדרבה, רגשות אלה עֵרים בי דוקא בשעה שנשתתק השכל, בשעה שפָּרשתי ממלחמת החיים, המכריחה אותי להתיַחס אל העולם ביחס בלתי־חפשי, יחס תועלתי (כלומר, לראות את העולם ככלי־שרת להנאתי אני), ומטמאה את עיני ומעכבת אותי מהסתכל באמתו של עולם.

כמו־כן יודע אני, כי ברגעים ידועים מתכסה ונעלם ממני אותו „כֹּל", ואז הריני כתינוק שנתק משדי אמו וכאילן ששרשיו תלוים באויר, כי „כֹּל" זה הוא חַיֵי־חַיַי ונשמת־נשמתי, ומבלעדיו אין כל חיים ולא יצירו כלל, ומבלעדיו אין אלא כמישה ורקבון.

אבל השעות הללו של הרגשת ה„כֹּל" בלתי־שכיחות הן כלל, כי כמה וכמה מחיצות נמצאות מסביב לי, ועלַי להרסן בשביל לפרוץ אל אותה ההכרה הבלתי־אמצעית של היש, וכמה פעמים איני יכול להגיע אליה כי־אם אחרי כמה יסורים ותלאות.

ושום ערך לא יִצִיר לחיי, אלא עד־כמה שהם שבירת מחיצות והתבררות של הכרת ה„כֹּל".

IV

„אני" נולדתי. לפנים לא הייתי קַיָם עוד. „אני" אמות, ואז לא אהיה קַיָם עוד, אני לעצמי איני אלא גרגר־חול, שעלה בין כמה וכמה גרגרים במשך רבו־רבבות השנים של קיום העולם, ההולך לאבוד ואינו.

אבל אני חש בי את ה„כֹּל", ואני מרגיש, כי „כֹּל" זה הוא הנותן ערך לי ולכל אשר „אני", ומסתורי חיי הם – מהלך־ההתגלות של אותו „כֹּל" בקרבי.

אבל כמו־כן יש כמה „אני" אחרים, הדומים ל„אני" שלי, של בני־אדם, צמחים, סלעים.

ואני דן ממני עליהם, כי כמו שב„אני" שלי מתגלה ה„כֹּל" באפן מיֻחד ועצמי, כמו שה„אני" שלי

המודרני בא אל העולם, חי ופועל בו, ויוצא ממנו כלעֻמת שבא – מבלי שיהיה לו יחס מְחֻוָּר אליו.

האדם המודרני הוא רב־ידיעות, „צנא מלא ספרי". נפשו דומה לרומא העתיקה של ימי הירידה, שהיו בה מקֻדשים גם לקיבלו, האם הגדולה, גם למיטרא, אלהי השמש, גם לדיוניסוס ולישו.

בנפש המודרנית יש כמה מקֻדשים, המתנוססים זה על־יד זה, ומשום־כך מרבה היא להבין הכל – גם את שירת הסינים ואת אפן־המחשבה ההֹדי – רק המקדש האחד והמְיֻחד חסר לה.

השקפת־עולם זו, א מ ו נ ה זו (כי מה־היא אמונה, אם לא השקפת עולם של כלל?) היא מֻכרחת להִוָּלד, ורק היא תגאל את האנושיות.

כשם שהתלאות העוברות על היחיד פושטות את הקלִפות המכַסות על אישיותו, שוברות את ההשקפות שטאל לו מתוך חנוכו או שבִּזה לו באפן מלאכותי, בלתי־מתאים עם העולם, עד שמתוך כמה התנגשֻיות עם העולם, מתוך יסורים ותקוות נכזבות, מתוך חֻרבן עולמו הקדום בורא הוא לו יחס עצמי, עצמי ומיֻחד לו, כמו שעַצמי לו קלסתר פניו והברת קולו – כך מתוך המלחמות והחֻרבנות נחרבות הקלִפות שדבקו באנושיות ונבראת ה א מ ו נ ה החדשה.

לקלפה כזו היתה בר״ב הימים האמונה הקתולית, דרכי המעמד הפיאודלי, שהחריבה הריבולוציה הצרפתית. תחתה באה האמונה בשלטון ה ש כ ל, שמצאה את הבָּעתה בדעה קבֻנת־המות של לַפלַס: כי „שֵׂכל חריף למַדי יוכל לצפות ולתַכן מראש את כִּל מאורעות העולם", ובאפן כזה חשב, כי כל מסתורי ההויה המתחדשים בכל יום, תעלומות הנפש ורקמת הגופים וססגוניות הצמחים ישתרעו במצע של נוסח־הנדסי.

המאה הי״ט, המאה של „תורת הכלכלה", הקיפה את האדם קלִפה חדשה, תחת האדם החי, סבום רבבות הכֹּחות, השוטף ומתחלף בכל רגע, הציגה סכימה ריקה, גֹלם מת: אדם צרכן ורכשן. ואת כל התולדה התאמצה להפוך למחול גלמים מִכניים, שהִתבטא בבנין ההגיוני והטרוש של החמריות ההיסטורית...

אך המהפֵּכות שעברו עלינו השירו את כל הקלִפות, הסירו מן האדם את כל השטחי שדבק בו ושנגבב מסביב לו. האדם שגֻלה ממקום למקום, שֶׁנִּצַּל מן ה„מטלטלים" שלו, מטלטלים ממש, ונשאר חי אך בתור יציר, לא בתור רכשן וצרכן, כי־אם בתור יציר חי שיש לו אך ורק שאיפות ביולוגיות ידועות כמו שיש לכל־חי ולכל־צומח – אותו „אדם קדמאה", שדמו רותח ותאוותיו פרועות ורוח־מַרדות תאיץ בו תמיד – אותו „אדם" בצבץ פתאם לעינינו, „נקי" מכל הקלפות שהתאמצו לשום עליו ולכלאו בהן. כל הבנינים ההגיוניים נחרבו. פשיטת־רגל גמורה ומֻחלטה של „השכליות".

III

הכרה זו של מהות ההויה, שלא נתנה להתגלות בהקשים

„צרתוסטרה" ולחשב אותו לפואימה יפה. אבל מי־זה יחפש בו עכשו אחרי אמת־חיים. „האדם העליון", — יש בזה מעין „לעג לרש". ראינו את האדם הנטבח, האדם שהיה מאכל לכנים, לקֹר, לרעב, ראינו את קברניטיו העלובים, העלובים עוד יותר ממנו. היה גדל בדממת יסוריו. אבל מה לנו ול„אדם העליון"? ואם גם יבוא האדם העליון — כלום יש בזה משום צדוק הדין על יסורי העולם?

וכמה „אלילים" נהרסו עד־היסוד, לכל־הפחות במובן הרוחני, גם אם יוסיפו להעיק עלינו בתור כֹחות פיסיים. הממלכה — איזו שתהיה, ממלכת־קיסר או ממלכת עמלים, מכונת־הרס אימה למחוץ את היחיד — הלאם, הצבאיות — כל המפלצות הללו, הדורשות להן זבחי אדם — קַיָמים בתור כֹחות ענקיים, אבל בנפשנו אנו שוב אין להם מקום, כי דם יותר מדי דבק בהם.

ההמונים! גם זה כֹח איתן, העלול לעורר בנו חרדה של התפעלות, כֹח שיש בו משהו מן הנשגב, כמו שיש ברעם, בים הסוער, אבל כלום נבוא להעריץ את הכֹח רק מפני כמות האנרגיה האצורה בו, רק מפני שהוא חזק ואנו חלשים?

נשאר „קהל העמלים". המעמד, שבצוארו אינו תלוי קולר הטבח. המעמד, שלבו אינו מטמטם כל־כך בצבירת רכוש, וממילא לבו יותר ער לאמת. המעמד הסובל יותר מכל מן המשטר הנוכחי — וממילא רק הוא יוכל להרוס אותו וליצור תחתיו משטר, שלא ידכדך כל־כך את האדם. המעמד היחידי, שלמרי עצמותיו בריא וש־שיו מרבים, שנעשה על־כרחו ל„חלוץ" האנושיות ויש לקוות כי ממנו תצמח הגאֻלה.

אבל גם פֻלחן כזה הוא פעוט יותר מדי לעֻמת כל מה שעבר עלינו, אין בו עכשו משום פדות. „קהל העמלים" — כל־זה יפה, אבל כלום יש בזה משום פדות נפשי אני?

כי לב האדם רָחב, המאורעות האחרונים פרצו את מחיצות הלאם, הממלכה, המפלגה. האדם נעשה לאזרח העולם, מבן־גליל קטן היה לבן כרך, והכרך שלו — כל העולם כֻלו. Urbi—Orbi. תושבי הכרך הזה כל באי עולם, מן האזוב אשר בקיר ועד כוכבי הערפליות. ואלהותו לא תוכל להיות אלהות של גָלִיל, מין כמוש או מֹלך, השקפת־העולם שלו בהכרח תהיה רחבה ומקיפה כֹל.

II

והשקפת־עולם אין לאירופה.

יש לה המון ידיעות מסֻבכות על־אודות היחסים שבין העצמים שבעולם והקשרים שביניהם, שום תרבות לא אצרה כל־כך ידיעות חשובות על־אודות הצומח, הדומם, על־אודות עברה הרחוק של האדמה; שום תרבות לא הרבתה לתַיֵר כל־כך את העולם, מנתיבות החלב ועד החידקים הקטנים לבלי תכלית; שום תרבות לא היה ה„אין־סוף" שלה רחב כל־כך, בלתי־מֻגבל כל־כך, אין־סופי כל־כך.

כל הידיעות הללו יש לה. אבל יחס אל העולם אין לה. האדם

איפה הדרך?

I

יש שאנו, בני הדור הנוכחי, מבין מבוכת השאלות הרובצות עלינו, באים לדרש מתוך הרגל את הוגי־הדעות הגדולים, שקמו לפנים לאירופה. אך תמיד יוצאים אנו וידינו על ראשנו, כאלו פתאם חרלנו לשמוע את לשונם.

מצד אחד – הוגי־הדעות הקרים, השלוים, המסתכלים בעולם מתוך „נקדת־הנצח", שוזרי הרעיונות היפים, המתענגים על הקמת בניני־מחשבה נהדרים. תורותיהם יפות הן, אך אנו ירדנו מנכסינו, ואין לבנו פנוי לרעיונות יפים. תורותיהם נותנות לנו חרות גמורה, ושום התחיבות אינן מטילות עלינו. „מה אעשה אני, פלוני בן־פלוני, אם אאמין ברוח־העולמית המחפשת את עצמה; ואם לא אאמין – מה עלי לעשות, בשביל שלא לשקוע באותה הזוהמה, שהשקיעוני לפני שנים אהדות, אשר לא חפצתי בה כלל, ואף־על־פי־כן לא מחיתי, ושקעתי ושקעתי בה להנאתי, ואולי מחר אשקע בה עוד?" הרי תרבות אירופה חולה. יש כאן איזו מחלה המקננת בתוך־תוכה, אם יכלה להביא אותנו כלנו לידי אנדרולמוסיה כזו – ואחרי־כן לשוב אל „יצירת הערכים", כאלו לא ארע כלום, עד שתבוא שעת האנדרולמוסיה הקרובה ותפסיק אותה „יצירת הערכים" עצמה, שתדחה טוב לזמן גמר האנדרולמוסיה, וחוזר חלילה. מה היא מחלתה? ואיפה הפדות?

האצטגנינים הללו, הצופים שעמדו על הפסגות העליונות של הדעת האירופית, הם לא חזו זאת כלל, וממילא תורותיהם, עד־כמה שתהיינה יפות בתכלית היופי, לא תתנה ולא תוספנה לנו כלום.

והרי פילוסופי־הבר, מבשרי הסער, אלה שרוח־מרדות והדור נושבת מהם: מרקס, נביא המהפכה הסוציאלית, ניטשה, שטירנר. אלה חזו את כחות־ההרס שבעולם, הם נשאו את הסער בקרבם.

אבל בשעה זו הפסידו דבריהם את ערכם לגמרי, עוד יותר מדברי הראשונים. איזה ענין יש למצא בקול השדף, „מבשר הסערה", בשעה שהסערה האמתית, המטשית כבר התחוללה?

אנו נוכל לקרא עבשו את

בגוף חבריא של עם היהודים, הטלא עוד כחות־יצירה נעלמים, נוצר עד־מהרה קו מבדיל, והמחלה נעצרה בראשיתה ולא פשטה הלאה. ביד הדֶגֶנֶרַט הַמְשחת מנפש ועד בשר עלה למשך אחריו רק חבורה קטנה של בריות מֻשחתות כמותו וחולות כמותו, קטנים בשנים וקטנים בדעת וברוח. ועד־מהרה אבד הוא אתם יחדו מעולם היהודים.

ד"ר ז. ביחובסקי.

יתרבה ממילא מספרם של היהודים, אשר יהיו נמשכים אחריו וגם הם ימירו את דתם כמוהו. גם קרוזהר כותב: „אין דבר זה יכול להיות נעלם מעיני החוקר הנבון, שהגורם היחידי להקרע מן הגזע של היהדות היתה התקוה לכבש להם בעזרת השרים „אבות הטבילה" שלהם קיום נכון על־ידי הזכיות הפוליטיות שיקבלו". את הזכיות האלה דרשו אחר־כך אנשי כת פרנק פעמים רבות. גם ציר האפיפיור בפולין באותה שעה, במכתביו אל האפיפיור, מרבה לפקפק בדבר ערכם הדתי של אנשי אותה כת.

אנו רואים מה־מאד לא־מפתחים היו בגופם, ברוחם ובמוסרם אנשי החבורה של פרנק, אלה לא היו אמיצי הרוח, אנשים שנפשם מלאה אידיאה נעלה, אשר בגללה הם נכונים להקריב את כל אשר להם. הם היו ברבם יחידים נפרדים, שלא חפשו, כרבם של אנשי הכתות הטובות, אמתיות חדשות, פדות הנשמה, רק בקשו פשוט ספוק לאינסטינקטים היותר נמוכים שלהם, אינסטינקטים בהמיים, מבלי אשר הרגישו איזה צרך להלביש זאת צורה של אידיאולוגיה.

והנה מאליה עולה ונצבת לפנינו אנלוגיה זו. עוד שנים לא מועטות לפני פרנק קם באותו חבל־אדמה איש אחד, שעסק בהובלת חמר וקודם־לכן לא היה נודע לשום איש, אדם שלא היה גדול בתורה כלל, אך לבו היה טהור ונשמתו טהורה, וגם הוא חזה לו ברמיונו חזיונות שונים על־דבר הרמת נפשות אחיו והמתקת המרירות שבחייהם. שנים רבות התבודד בהרי הקרפטים, והתפרנס רק בזה, שפעם אחת בשבוע הובילה אשתו חמר אל העיר הקרובה ושם מכרה אותו. הוא החזיק עד יום־מותו בפשטות שלו, היה מבין לנפש נמוכי־הרוח ותבע עלבונם של העשוקים והנדכאים. לא יחס ערך גדול לאותיותיהם של הדינים והמנהגים, רק הורה, שכל מעשה ומעשה של האדם וכל צעד וצעד שלו צריך להיות מלא רוח השאיפה לאמת ולטוב, או שגם בעמק־הבכא הזה נמצאים אוצרות של תענוג ושמחה, שאין להם סוף, והם צפונים במעשים טובים, בותור על צרכי הגוף ובשאיפה אל הדבקות באלהים. הוא לא היה מחזר אחרי מאמינים בתורתו, לא הבטיח לדבקים בו לא עשר ונכסים ולא בטחון הרכוש וחיי העולם הזה, ואף־על־פי־כן רבו אלה הנמשכים אחריו משנה לשנה והגיעו לאלפים ולרבבות, ואחרי מותו הגיע מספרם של המאמינים בו — למיליונים. האדם הזה, הבעש"ט, גם הוא היה בעל הזיה ובודאי שגם הוא חזה ברמיונו חזיונות, אבל המקור של פעלותיו ויסודן היו הטהרה והנשמה הזכה. השיטה שיצר, שיטת החסידות, היתה כעין רפואת הרוח במשך שנים רבות ליהודי פולין, וגם עכשו הנהו עוד מקור עלית־הנשמה לכמה וכמה מן המעלים שבין ארוקי היהודים; אבל פרנק, למרות השאון הגדול, אשר הקים, למרות התפארת ותאר־הגרף שלו וכבוד־המלכים, אשר נתנו לו אנשי הכת, למרות המלצתם של הגמונים ומלכים, כאין היתה כל השפעתו על כלל היהודים.

מהלכת של הרוח למחלה מהלכת
מקרובית. הבקטריה של מחלת
השחפת או הטיפוס עוברת מאליה
מן החולה אל גוף בריא ומקימה
בו את המחלה ההיא, וגם בענין
זה אומרים, שאותו גוף בריא צריך
להיות מוכשר לקבל את המחלה,
ואם לאו, אין הבקטריה יכולה
להזיק לו. אבל מחלת הרוח אינה
עוברת מאליה אל גוף אחר, אלא
שמי ששוהה עם חולה מחלת־הרוח
יחדו, אם עצביו חלשים ואין בהם
כח להתחזק, נפגע גם הוא באותה
המחלה. ואמנם חומר חשוב מאד
בענין הפסיכיאטריה מספיקות לנו
תולדות כתות שונות. ביחוד הספיקו
לנו חומר למדי תולדות ה„רסקול"
הרוסי. זה לא־כבר בערך, בסוף
המאה שעברה, נוסדה בקרבת
טרספול שבבסרביה על־ידי אידיוט
גמור אחד כת קטנה, אשר אנשיה
קברו עצמם חיים. אותם אנשי הכת,
שנשארו חיים, נבדקו ונמצאו כלם
חולי מחלת־הרוח.

מעשה דומה במקצתו למעשה
אותה כת הנוצרים בבסרביה אנו
מוצאים גם־כן בכתביו של פרנק.
הכרוניקה מספרת, שפעם אחת,
בזמן שפרנק ישב במאסר בטשנסטוחוב,
כעס פרנק על אנשי הכת שלו
יושבי ורשה ושלח שמה את שליחו
מטאוש, לקבוע להם ענש זה: כלם,
גברים ונשים, יכו איש את רעהו
בשבטים. ואמנם כלם נשמעו לפקודה
זו של ה„אדון".

להגדיל את מספרם של אנשי־
החבורה אשר לפרנק הועילו, כפי
שיש לשער, גם גורמים אחרים,
גורמים חמריים. חקירותיו של יסקה־
חווינסקי מוכיחות, שעוד בראשית
ימי המאה השש־עשרה היו מעשים,
אמנם מועטים, ביהודים שהמירו את
דתם בדת הקתולית; בימי המאה
השבע־עשרה כבר הגיע מספרם
עד כדי מאה ובמחצית הראשונה
של המאה השמונה־עשרה, עד
ימי פרנק, נתרבו המומרים עוד
הרבה יותר. הכמר טורטשינוביטש
לבדו הכניס בווילנה לדת הקתולית
500 יהודים ויהודיות. על־אודות
מקצתם של המומרים האלה והדבר
שהמריצם להמיר את דתם יש
לנו ידיעות מדויקות. רבם היו
חוכרי בתי־משקה, בעלי בתי־
משרפות־יי"ש, חוכרי מסים ומכס־
הגשרים, אמנים וכיוצא באלה.
מפני הגזרות שנגזרו אז על היהודים
היתה מתחוללת עליהם הצרה של
אבדן הרכוש ומקור מחיתם, ורק
ה„שמד" לבדו היה יכול לחלצם מן
הרעה. אלה שרוחם היתה חלשה
נפתו לאותה טובה של חיי העולם
הזה, שהבטיח להם ה„שמד" (במחזה
הזה אנו רואים גם עכשו „מה
שהיה, הוא שיהיה" — אמר הקהלת).
בכתבי ההמרה של כל אחד ואחד
מן המומרים נרשמו שמותיהם של
„אבות הטבילה", ובהם נראה,
שרבם של ה„אבות" האלה היו
גדולי השרים, אשר דאגו לא רק
לנשמותיהם של המומרים, אלא
גם לטובת גופם. יש לשער, שכל
אותן חביות מלאות דינרי זהב,
אשר הגיעו אל פרנק, לא מאת
אנשי הכת שלו נשלחו, כי רבם
היו עניים, אלא מאת האדוקים
בדת הקתולית, אשר חשבו, שבהגדילם
את כבודו ותפארתו של פרנק,

את הקטנים, שעל־אודותיהם לא יכולתי להוָדע בברור. אם נכנסו לדת הקתולית עם הוריהם יחדו, או בלי הוריהם. מספרם של הקטנים בכללם הוא כמספרם של הגדולים, שנכנסו אז לדת הקתולית, וביניהם מספרן של הנשים כמספרם של הגברים.

כל המתבונן אל מספרם של המומרים באותם הימים, בודאי שהוא משתומם על המספר הרב של הילדים, אשר למרות רצון הוריהם, או, לכל־הפחות, בלי רצונם, המירו את דתם. והרי בנוגע לאלה אי־אפשר לאמר, שהיתה כאן איזו אידיאולוגיה או הוכחה. ואמנם גם קרוזהר שם לב למחזה זה, אך לא מצא לו שום פשר.

ואולם מתולדות מחלות־הרוח השונות, המתהלכות לעתים בעולם, ומקורות כתות שונות אנו יודעים, שתפקידם של הילדים בהרחבת המחלות האלה היה תמיד גדול מאד. הרי היה בעולם מסע־צלב של ילדים. דבר זה מובן היטב, שהרי עצבי הילדים, כאינם מפותחים עוד, נוחים לגרוי והתרגזות. אנו יודעים גם־כן, שמחלות מתהלכות כאלה קמו בתוך מגורים של נשים. כמעט בכל כת וכת, שקמה בעולם, היו הנשים העמוד התָוך שלה.

אך למותר הוא לחפש אחרי איזו אידיאולוגיה במעשיהם של הקטנים, אשר דבקו בפרנק. כפי שיש לשער, משכו אותם אל הכת המוזרות אשר ערך פרנק בראשית הראותו בפולין (הוא בעצמו לבש בגדים מוזרים, שגם זאת היא אות מחלת־הרוח שלו, נסע במרכבה רתומה לששה סוסים, אנשי לויתו נשאו חרבות קטנות כקוזקים ורכבו על סוסים וכיוצא באלה), חיי שובבות ומותרות, השחרור מעל הדינים הרבים והקשים מאד וכיוצא בדבר. לנשים היה שם, מלבד זאת, עוד כח מושך אחד, והוא, כפי שיש לשער, הפריצות, שבאותם הימים עוד לא היתה נודעת בחיי היהודים. בדבר הגברים אנו יודעים, שעוד קֹדם להתקרבותם אל פרנק עסקו בתורת הקבלה ושהדי תנועת השבתאים היו עוד נודדים במוחותיהם של יהודי פולין. המצב הכלכלי הרע של היהודים בימים ההם, האימה והשפלות, אשר שררו אז ביניהם, באין שום מוצא טבעי להחלץ מן המצר, היו, כידוע, כעין אדמה פוריה לחזיונות המקבלים אשר חזו (על יסוד גימטריאות), שקרוב היום, אשר בו יבוא הקץ לכל הצרות והענויים מבית ומחוץ, שסבלו בימי דורות רבים, ותחתיהם יבוא עתיד מזהיר מאד, שאין בו לא עני ולא שפלות ולא יסורים, עתיד שכלו טוב, כלו מלא אורה ועֹנג.

אין לפקפק בדבר, שבין אותם האמללים, שנגררו אחרי פרנק, נמצאו חוזי חזיונות הקבלה, אשר כבר עמדו מחוץ לגבולות הפסיכיקה, ואמנם אלה, כפי שיש לשער, נספחו בראשונה אל פרנק. הפסיכיאטריה גם יודעת תמונות של שגעון משותף, Inducirtes Irresein. ליד משגע אחד נמצא אחד או אחדים מקרוביו (אחים, אחיות, איש ואשה וכיוצא באלה), שגם הם נפגעו במחלה דומה לאותה של המשגע. אמנם ברור הדבר, שאין לדמות מחלה

דבריו סובבים על אינסטינקטים גסים ושפלים, תאות הממון, האכילה, המשגל („אפילו אל האלהים אי־אפשר לבוא בלי ממון" – נאמר באחד הפתגמים שלו). חזיונות ההבל שלו על הדת, „בעלי־קבין" וכיוצא באלה אינם מכילים אף רעיון שלם אחד, אף משהו מן הרגש הדתי. פרַנק אינו עָמֵל כלל לבאר לבני־החבורה שלו, על־מה הוא מרבה כל־כך להמיר דת אחת באחרת (המיר את הדת היהודית בדת המחמדית, אחר־כך נכנס לדת הקתולית ומהדת הקתולית יצא לדת הפרַבוסלָוית). הוא אינו נותן למעשיו אלה נמוקים עמֻקים. בהיותו חסר לגמרי כל רגש של מוסר ויֹפי, לא נתן לעצמו שום דין וחשבון על מעשיו ועל דבריו.

בשימנו לב אל כל האמור כאן על פרַנק, אין לבוא לידי החלטה אחרת, אלא לזו, שפרַנק היה חולה מחלה קשה. האותות הראשים של מחלתו הם האותות של פסֵיודו־לוגִיָה פַנטַסטִיקָה או על־פי דיפרֵי: Mythomania, תאות המשגל בתמונות שונות ורבות וחסר רגש־המוסר (Moral insanity). משום שאין החולה עצמו לפנינו – קשה, כמובן, לקבוע את הדִיַגנוזה בדיוק, וביחוד אחרי ששמותיהן של מחלות־הרוח וחלוקתן לפי מדרגותיהן ותכונותיהן עוד הולכים ומשתנים. יהי איך שיהיה – אי־אפשר ליחס לו איזו אידיאולוגיה קבועה למפרע.

ז

והנה מתעוררת השאלה: כיצד אדם חולה מחלת־הרוח ועם־הארץ, אשר גם מראהו החיצוני אינו מְבשר למשך אליו בני־אדם, יכול להיות מרכז רוחני לעדה שלֵמה, להקים תנועה כזאת בין יהודי פולין ולרכש לו את אפיטרופסותם של גדולי הכמרים ושרי־המדינה והמלך בתוכם?

בבואנו להשיב על השאלה הזאת, עלינו לשים לב בראשונה אל מספר אנשי הכת של פרַנק. אנו יודעים, שמחדש ספטמבר 1759 ועד חדש דֶצמבר 1760 – בתקופת התפרצותה העזה של תנועת הכת הזאת – נכנסו לדת הקתולית בלבוב, וַרשה וקַמִינֶיץ שבפודוליה 559 יהודים. במספר זה לא באו כל מעריצי פרַנק הגלוים והנסתרים. יש לשער, שביניהם היו אנשים, אשר לא נכנסו לדת הקתולית. יָסקֶה־חוֹינסקי מחליט, שהמספר אֶלף, אשר אחרים מונים לבני הכת של פרַנק, הוא מְפרז. ואם נתבונן אל כתבי הכניסה לדת הקתולית של בני כת פרַנק, הם הכתבים הנמצאים עוד בארכיון של בתי־הכניסה, נראה, שרֻבם של אלה היו נערים שלא בגרו וגם ילדים ונשים. הראשון שנכנס לדת הקתולית בלבוב, יַן טשֶרוִינסקי, היה בן י"ב שנה (בכתב נראה, שהוריו היו יהודים), השני, אנטוני דוברזִנסקי, היה בן י"ג, שלישית להם היתה אַנה, בת י"א, אחריה – מיכל מַיִבסקי, בן ח' שנים. בין המומרים נמנו גם־כן איגנַצי בן ז' שנים, רוזה בת ו', היאַצֶנט בן ג' (הוריהם של כל אלה היו יהודים). בספטמבר 1760 הִכנסו לדת הקתולית אך ששה נערים שלא בגרו. לא מניתי כאן

החבורה – לא שכחתם עוד, כי משיח יהיה גבר".

רעיונות ההבל שלו בדבר העלמה, שבהם דבק כל־כך, בודאי שבמקצת גרמה להם ישיבתו במשך שלש־עשרה שנה במאסר שבטשֶׁנסטוחוב, שסם הגיעה ההערצה של „העלמה הקדושה" למדרגה היותר גבוהה. אפשר גם־כן, שישיבתו במאסר גרמה במדה ידועה להגדיל את הפסיכוזה שלו. אמנם יש לשום לב גם לדבר זה, שב„זהר" נמצא פעמים רבות השם „מטרוניתא", ואולם בתור מְשׂג סוגה (שכינה) מִמְשׂגו של פרַנק.

באחרית ימיו העביר פרַנק את כל ההערצה של העלמה אל בתו, אסר עליה הרבה להבטיח, שמוצאה הוא מבית־מלכות. אפשרי הדבר, שגרם לזה המקרה, ששמה היה כשם האשה הראשונה – חַוה, ואולם אף־על־פי שפרַנק הרבה כל־כך להעריץ את בתו, העלמה חוה, עשה בה עסקים בגלוי. הוא בעצמו הוביל אותה פעמים רבות בגלוי – ביחוד בשעה שדלותו הציקה לו – אל מחנות הקיסר יוסף השני, וגם אל ערים אחרים, בכדי לעשות בה סחורה. על הדבר הזה מעידים כל הסופרים, אשר כתבו על־אודות פרַנק. על יסוד רשימות אחדות של הכרוניקה אפשר להוציא משפט, שהוא הוציא לעצמו תועלת מחטאה של בתו – העלמה.

ו

אך לשוא נחַפש בפרַנק, בהנהגותיו ובדבורו איזו שיטה, שבה החזיק תמיד, איזה הגיון והרמוניה בדבריו ומעשיו, איזו אידיאה, שהיתה לו לעינים, איזו בבואה דבבואה של קדֻשה, לכל־הפחות למראית עין, אמץ־הלב בדבר דעותיו והכשרון לסבול בגללן יסורים, זה אמץ־הלב והכשרון, המצוים כל־כך אצל אנשי הכתות. ראינו את הדיוק הגדול, שבו רושמת הכרוניקה כל מלה ומלה שיצאה מפי ה„אדון" וכל מעשה ומעשה שעשה, חלומותיו, המאכלים שאהב, ה„הזדוגות" שלו וכיוצא באלה. אנו מוצאים שם גם־כן תאור מעשים דתיים, כגון עמידה ב„עִגול", הליכה מסביב לאַלָה קטנה וכיוצא באלה.

„פעם אחת – מספרת הכרוניקה – הכין את־עצמו ללכת עם בני לויתו אל ארמון גבוה, ואז לקח שנים־עשר דינרי־זהב חדשים, צבר אותם לערֵמה ודָרך עליה ברגלו הימנית, אחרי שהסיר ממנה קדם־לכן..... ואחר־כך פזר ברגלו את הדינרים ושוב דָרך עליהם, ושוב צבר אותם לערֵמה ושוב דָרך עליהם, ואחר־כך צוה למטרוניתה, שגם היא תעשה כמותו, ואחרי שהיא עשתה כזאת צוה על הנשים והגברים מבני־החבורה שלו לעשות כמוהו, וכל אלה דרכו על הדינרים וצברו אותם, והכל בשתיקה".

כל המעשים האלה, לא רק שהם אפס ותהו, אבל בכללם אין אפילו שום מטהו שַיכות של זה לזה, ממש כמעשים שאנו מוצאים תדיר במשֻגעים. פרַנק היה, כפי שהזכרנו למעלה, עם־הארץ, ובזה התהלל תמיד. בחזיונות ההבל שלו נמצאים איזה קטעים מפסוקי התנ"ך או ה„זהר", אבל אלה הם רק פֵרורים, קרעים, בלי שום קשר. אפילו צל של קדֻשה אין בהם. כל

כך גם משה, כשבא אל הבאר, מצא עלמה. גם־אנו מחיבים להתאמץ ולחפש שומר שכזה".

„מי שרוצה לעבוד לאדון גדול, עליו להקריב לו את־עצמו וכל אשר לו. אלמלי עשיתם כזאת, היא היתה שמחה בכם ונוהגת אתכם בהיותה ערמה".

„אומר אני לכם, שכל היהודים הם עכשו במצוקה, בצער ובבהלה, משום שהם מאמינים בביאת משיח בתור זכר ולא בביאת עלמה. הסתכלו באמות וראו איך הם יושבים בשלום בתוך נכסיהם, משום שאמונתם מיסדת ביותר על העלמה, שהיא רק המונתה של העלמה שלנו, מי שיזכה לראות בעיניו את תלבשתה, יזכה לחיי עולם. עוד הרבה יותר מזה ינחל מי שיזכה לראות אותה בעצמה, כי היא קימת באמת. אדם שכזה לא יירא עוד מפני כל רע וכדאי יהיה להסות בצל כנפיה".

„אגיד לכם, איך שתתנהגו בשעה שתזכו ללכת אל עלמה זו. לאחרי שתטבלו — תלבשו בגדים לבנים. כאשר יאמרו לך איפה היא, תבוא לפניה. דע לך, שהיא מלכת כל העולם כלו, ובלעדיה אי־אפשר לזכות לשום דבר. על פניך תפול לפניה ולא תסתכל בה ובפניה ואת האדמה תנשק. היא תשאל: מה שאלתך? ואתה תענה: עד־עתה עבדתי את אלהים, עכשו אני מבקש ממך: נהלי אותי בכל ארחותי. היא תאמר: גש אלי. אתה תגש ותנשק את רגליה. אחר־כך תאמר אליך: קום. אתה תעמוד בצדה ואת עיניך תשפיל, ידיך תהיינה משלבות על לבך, היד האחת על רעותה. מעט מעט תרים את עיניך, אך בפניה לא תסתכל. היא תאמר לך: אחי! אז תוכל לנשק את ידיה, היא תצוה עליך לשבת אצלה, ועוד פעם תשאל: מה שאלתך? ואתה תתחנן לפניה כזאת: אחותי! ידידתי! היא תפתח אז לפניך את כל השערים, תעביר את ידיה על עיניך ופניך ותאמר לך: עד־עכשו סמא היית, עתה פקח עיניך וראה. אז תתחיל להסתכל ותראה דברים, אשר לא ראו אבותיך ואבות אבותיך מעולם".

„מששת ימי בראשית רק לי, ולא לאחר, נתונה העלמה הזאת, למען אהיה שומר לה".

„גאלת מצרים לא היתה שלמה, כי אותו אדם, אשר הוציאם משם, היה גבר, ועקר הגאלה הוא רק מאת עלמה". „אתם חשבתם, שהמשיח יהיה גבר; כזאת לא יהיה בשום אפן שבעולם, כי העקר הוא עלמה. היא תהיה משיח אמתי". „חלילה לאדם לשים תקותו במשיח, שהוא גבר". „אסור להזכיר שם שכינה, רק שם העלמה".

הערצה זו של עלמה, כפי שיש לשער, לא נתקבלה בנקל בין בני החבורה, אשר לפי דעותיהם ואמונתם תפקידה של האשה הוא תמיד פחות מתפקידו של גבר. אבל פרנק חזר תמיד בעקשנות של משגע על הרעיון בדבר העלמה והוכיח את החבורה על שלא קבלו ממנו את התורה החדשה, שמשיח לא יהיה גבר.

„את שגעונכם (!) — אמר אל

לכתוב להן על פתקאות את המלים האלה:

„יען אשר שמעו בקולי ואני השפלתי ובזיתי אותן בעיני כל, כאשר תבוא עתי אשא וארומם אותן".

פרנק פתר פעמים רבות את חלומותיו וחלומות מקרביו. אחד מאלה ספר לו, שראה בחלומו את דמבובסקי קוצץ צפרניו של הגרף.... ו„האדון" פתר לו את החלום כדברים האלה:

„אפשר שתהיה לו הזדוגות עם אשתו של זה לעיני כל, ואני אשמח כשאראה שאתם עשיתם את המעשים האלה עד אותו זמן".

גם בשעה שישב באופנבך, כאשר שמש הצלחתו כבר הלבה ושקעה, קרא פעם אחת לחמש אחיות בבירות, אשר שמותיהן ובנויי משפחתן נרשמו בדיוק בכרוניקה, וצוה להן, „שתעבורנה בין כל הנשים שבתוך החבורה הנקהלה באופנבך ותשאלנה ותצוינה: מי מהן מקבלת על עצמה להיות טובה בלבה תמיד ולשמוע בקול האדון לכל אשר יצוה ולא ירך לבבה מפני כל דבר? אשה שכזו תכין לה כתנת לבנה, שתמיד תהי טובנת אותה". — „כלן קבלו זאת על עצמן".

באותה כרוניקה אנו מוצאים גם־כן פרט אחד, השיך לסקטולוגיה. בשנת 1760, בשעה שפרנק הצג לפני בית־הדין של הכמרים, שאלו אותו: מפני־מה קבל מאת אנשי החבורה שלו כבוד גדול ושרות אפילו בצרכי הגוף, הנבזים יותר מכל שאר הצרכים? פרנק השיב על השאלה הזאת כדברים האלה:

„אמת הדבר, שבשעה שרציתי לקום ממטתי, או לסבב עליה, מי שנזדמן לי בראשונה, בין איש ובין אשה, שרת אותי, בין בהגשת המלבושים, בין בהגשת דברים אחרים, ואני לא אסרתי עליהם לעשות זאת. אבל לא היתה מעולם כזאת, שאחדים שרתו אותי בשעה שהלכתי לעשות צרכי".

אנו מוצאים כאן מעשי זמה מתעבים כל־כך, שאפילו חולי מחלת־הרוח עושים אותם רק בהעלמה ידועה. לפרנק לא נשאר אף משהו מן המטהו של בושה ודעת התעוב שבכל אותם המעשים.

ה

במצבו זה של פרנק, מצב גרוי תמידי של תאות־המשגל, התחילה להראות בדמיונו איזו עלמה, ההולכת וגדלה וגם תפקידה הולך וגדל בחזיונות הטוא שלו. הוא מדבר עליה לא בתור סמל, אלא בתור אשה ערמה ממש. פעמים רבות משמע מתוך דבריו, שעלמה זו היא בתו — חוה (אַוַטשָׁה) המפרסמת, אשר עוד בהיותה ילדה בת שנה וחצי, קרא אותה „מלכה". אף־על־פי־כן מעורר היחס הזה של פרנק לבתו גם בלב הרופא רגש של געל־נפש ובוז.

„האבות בכל התאמצותם שאפו רק לדבר זה — הורה פרנק — שיהי האדם להוט אחרי העלמה, שעליה העולם עומד והשומרת מכל רע, וגם כל מגן אין לו שום כח בלי עזרתה. כשם שהאבות חפרו בארות ויעקב מצא על־יד הבאר את רחל,

פרַנק צוה לכל אותן הנשים להתאסף ואמר להן:

„רוצה אני לעשות דבר גדול אחד, ולכן רצוני הוא, שתבחרנה מתוככן אחות אחת ולי תתֵּנה אותה. את הדבר הזה אתן מחויבות לעשות באהבה ובשלום ובידידות ושכל אחת ואחת מכן תרצה בטובתה, כאלו היא בעצמה היתה הולכת תחתיה. אתן תתֵּנה את האחות הזאת, כי איינע שוועסטער אָהן ברודער איז ווי איין שיף אָהן רודער... אני אקח אותה אלי, אאכיל ואשקה אותה מעדנים. היא תהיה מבֹרכה ותלד בת, וזה האות, שכאשר תתעבר, חוט שָני יהיה נמשך אחריה. אז אמרה המטרוניתה (כך נקראה אשתו של פרַנק), שהיא רוצה להיות האשה הזאת. על הדברים האלה ענה לה האדון, שדבר זה לא יתכן, כי עליה ללדת בנים ולא בנות".

חיי המשגל במחנהו של פרַנק לא רק שהלכו וקבלו צורה של פריצות גמורה (פעם אחת עשה הטבח קַזימיֶרז נחת־רוח גדולה ל„אדון" בבשלו לו מאכלים ערבים, ו„האדון היה שמח וטוב־לב"; וברצותו לגמול חסד לטבח על התענוג שהספיק לו, אמר אליו: „שאל ממני כל אשר אתה חפץ ברגע זה וינתן לך", — קַזימיֶרז דרש מאת ה„אדון", שיתן לו את שפרינצה׳לי, אבל פרַנק כעס כאשר שמע את הדרישה הזאת, ואולם אחר־כך זכר את הבטחתו ומִלא אותה דרישה של קַזימיֶרז), אלא גם גוף מעשה־המשגל נעשה שם בגלוי כעין מעשה של ק ְדשה.

„המטרוניתה — נאמר בכרוניקה — ביום 10 לספטמבר 1762 היתה לה ההזדוגות הראשונה (לאחרי טבילה אליו) עם האדון. האדון התחיל לעשות אתה אותו סדר המעשים שעשה אחשורוש עם אסתר והיא נבהלה ממנו מאד".

עוד מוסרת הכרוניקה, שבחדש אוגוסט 1763 „היתה הזדוגות עם המטרוניתה בחדר קטן בעצם היום, במעמד כל הנמצאים שם".

פעם אחת קבל מַטֶאוש פקֻדה מאת ה„אדון", שהוא עם פויל יחדו ילכו ויזדוגו לאשתו של הֶנריק. פעם אחרת, בלילה, פקד האדון על תלמידיו הֶנריק, מיכל, אנדרזֵי ויַסקָר, שיזדוגו לויטֶל.

כי שם, במחנהו של פרַנק, היו שקועים גם־כן בפֶּדֶרַסטיה, מוכיחה רשימה זו:

ביום 7 לינואַר 1765 חדרו הכמרים אל התא של פרַנק „בצעקה גדולה" ופקדו, „שלא ילונו שם גם עלמות וגם עלמים".

פרַנק לא הסתיר כלל את השחתת המדות שלו.

„ביום 12 למֶרץ 1771 באה אל מאסרו של פרַנק מַרינה — מספרת הכרוניקה — והאדון ינק את שדיה שש פעמים".

ביום 27 לינואר בא שמה הֶנריק והביא אתו את אשתו של איגנַץ ו„האדון" ינק גם את שדיה.

לאחרי שיצא ממאסרו שבטשֶנסטוחוֹב ונסע עם אנשי חצרו לברין, שלח את שליחיו לוַרשה, להביא אליו משם נשים. כשבאו, הנשים אליו, נעשה „מעשה שבסוד" ואחר־כך פקד

שכתב תלמידו ומעריצו של פרנק, וביחוד אותם הקטעים של הכרוניקה, אשר קרוזהר הדפיסם בספרו „פרנק והכת שלו", לקוים בכמה וכמה חסרים בענין מחלת־התאוה והשחתת המדות של ה„אדון" (בשם „אדון" נקרא פרנק בפי מעריציו ובאותה כרוניקה), מפני חקי הצניעות המקֻבלים. אף־על־פי־כן גם מה שחספיק לנו קרוזהר רב הוא, כמדֻמני, מכל מה שנתנה לנו עד־עכשו הספרות הפסיכיאטרית. חוקר ההיסטוריה, הנוח לפרנק, בודאי שיצדיקהו בזה, ש׳מים רבים שהה במזרח (באמת שהה ימים רבים ברומניה, שהיתה אז תחת ידי טורקיה, ובה אין טהרת המדות מצויה כל־כך גם עכשו). ואולם עלינו לזכור, שפרנק נולד באוקרינה להורים יהודים ושאותם המעשים היה עושה בפולין, וביותר במנזר שבטשנסטוחוב, ששם היה אסור, בשעה שראה את־עצמו ברטיונו כבחיר האלהים, הנועד לתכלית נעלה ולעשות נסים ופלאות. עוד בראשית פעליו של פרנק מלאו הנשים תפקיד גדול בפטפוטיו ובכל התנהגותו. אנו רואים, שעוד בלנצקורון, בשעה שזה אך התחיל לעשות את מעשי להטיו, התראה תמיד בלוית איזו עלמה, אשר עליה אמר, שהיא „שומרת" ו„מנהיגה" לו — ושבודאי היתה ממלאה אצלו תפקיד ריאלי אחר. אל העלמה הזאת נלותה אחר־כך עוד עלמה אחת, שעליה אמר, כי היא „נכדה לבתו של מלך פולין, אשר אבי־אבי־אביה גזל אותה מבית המלך, ועל־כן, משום שבה צפון איזה חלק קטן של מלוכה, נהנה מסנה האדון הנאה גדולה הרבה יותר". אותה כרוניקה מספרת לנו בדיוק, שביום 11 לדֶצמבר 1758 בחר לו פרנק את החבורה הראשונה של נשים, שלהן קרא בשם „אחיות", ואת המקום, אשר כל אחת ואחת מהן היתה מחֻיבת לקבוע לה בתוך בני־הלויה שלו. הן נסו בנסיון הראשון: שלשה ימים ושלשה לילות היה עליהן „לעמוד במעגל". ביום 10 למַאי 1759 בחר לו פרנק עוד חבורה אחת של שבע נשים, שאותן קרא בשם „נערות", והן היו נשי תלמידיו הראשונים. מאת הנשים האלה דרש פרנק, שתהיינה נשמעות לו תמיד ובשום אפן שבעולם לא תמרינה את פיו. פעם אחת, מספרת הכרוניקה, בשעה שחבורת הזקנים והנשים היו מסֻבים ליד „שלחן האדון", פקד פרנק, ש„קלָרה תשים בראשונה את הכף בתוך המרק"; אך היא, אף־על־פי ש„האדון התחנן לה", „לא רצתה בשום אפן לעשות זאת". סרובה זה של קלָרה מוכיח בהדיא, שאין כאן לפנינו רק סמל בלבד. „האדון — מוסיף בעל הכרוניקה — היה בועס על כל המסֻבים".

„לאחרי הסעֻדה קרא אליו האדון את כל־בני החבורה שלו וגלה להם מה שבלבו ואת הצֹרך הגדול, שהאחים אשר נשים נכריות להם יעזבו אותן וישאו להם לנשים את האחיות, שבעליהן נכרים ולא אחים. אני רוצה, שדבר זה יהי נעשה בפרהסיה, ואם ישאלכם איש, למה אתם עושים כדבר הזה, אמרו בפֵרוש: כי אני צויתי לעשות זאת".

הושיב אותי על ברכיו, נתן לי פקעת של חוטי־זהב ואמר לי: „הזהר, בני, שבאשר יגיע הזמן ואתה תתחיל לגולל את הפקעת הזאת, אל תשמט אותה מידך".

בשעת התפתחות מחלתו, שָׂח פרַנק מהודו על אביו, אף־על־פי שפעם אחרת ספר עליו דברים לא־טובים כלל.

„טורקי זקן אחד — מספר פרַנק — היה יושב בטשרנוביץ. יצא והפליג בים. הספינה הִטבה להִשבר. מנהגם של הטורקים הוא, שבשעה שכזו הם נודרים להקריב קרבן, למען תחדל הסערה. אותו טורקי זקן נדר, שכשישוב בשלום לביתו יתן לאבי ש' אדֻמים. אך הוציא את הנדר הזה מפיו — נח הים מזעפו. כששב לביתו, שִׁלם תֵּכֶף את נדרו, ומאז כִּבֵּד את אבי תמיד".

כל אותם הספורים על העֹשר הרב שאינו מצוי, כֹּחו הגדול וחריצותו ביחד עם הפזרנות הגדולה, שאינה מצויה אצל עניים, וְההפרזה (המלבושים שאינם מצוים, בני הלויה וביוצא באלה) דומים בכל סמניהם לסמני אותה מחלה, אשר דֶּלבריק תאר את כל אותותיה וקרא אותה בשם Pseudologia phantastica. חולי מחלה זו אינם רמאים פשוטים. הם מספרים בשאון וברעש את מאורעותיהם שאינם מצוים, שלפעמים אפשר שהם בעצמם מאמינים בהם רגע, ועושים מעשים, שלכאורה הם מפליאים, אך באמת נקל מאד לגלות את השקר שבדבריהם ומעשיהם. למשל: חולה אחד מן הקליניקה של קְרֶפֶּלן, אשר בִּלה כל ימיו בעיָרה קטנה באשבנז, נסע במקומות אשר סביבות עיר־מושבו וספר, שהוא בן עם הבורים אשר באפריקה ושהשתתף בארבעים ושנַים קרָבות, שנלחמו הבורים באנגלים. הוא עשה לו מלבושים כמלבושים שלבשו הבורים בשעה שיצאו למלחמה על האנגלים ובלבשו את המלבושים האלה הצטלם.

מתבונתם של חולים שבאלה, שהם מספרים את ספוריהם הבדוים והנפלאים בבטחה ובאמץ הלב, בלי שום מורא שֶׁיְּחוקו בדאים, ועל־כן הם מוצאים להם מאמינים בין הנשים הדבקות באמונת הבלים, בין בתולות זקנות, אצילים מקֻלקלים וכיוצא באלה.

מהצד השני אנו מוצאים אצל פרנק סמנים מֻבהקים של המחלה הנקראה בשם Paranoia, שאליה שַׁיֶּכֶת גם ה„פסיודולוגיה פנטסטיקה", שהזכרנו למעלה. ביחוד יש לשים לב אל הסמנים הַנקראים בשם „בעציהונגסוואהן": כל מיני זכרונות מימי הילדות, כל מאורעות של מה־בכך מקבלים בדמיונו של החולה גְוָנים של סודות ומסתורים גדולי הערך, שבהם הוא רואה אות, כי לגדולות נוצר. לפי השקפתנו זו גם חלומותיו של פרַנק ושל בתו חַוה הם רַבּי הענין ועליהם עוד אשוב לדבר.

מלבד האותות שהזכרנו למעלה אנו מוצאים בפרַנק עוד סִמן אחד, המעיד על מחלתו, והוא — שגעונו לתאוַת המשגל (Erotomanie) והשחתת מדותיו בענין זה.

ד

יש לשער, שאותה כרוניקה,

מחֻשקות כסף והשאר מחֻשקות זהב.
גם ר' סוסים היו לפני".

פרנק חוזה לו בדמיונו איזה „אח גדול": בני לויתו הם י"ב אחים וי"ד אחיות, והאחיות האלה הן בנות שמושי דערסא לאחים...

„אני רוצה — אמר פרנק — לחבר אתכם עם אלה, רצוני הוא, שהאחיות שלנו תנשאנה לאותם אחים והאחים שלנו ישאו אותן אחיות. אלמלי כך, היו אותם האחיות והאחים באים אלינו ואפשר היה לנו לכבש ארצות רבות. באֹפן זה היו מתחברים אש ומים".

פעם אחרת אמר, שבמשך זמן ידוע היה דר על־פני כוכב שבתאי.

„באשר אבוא אל מקומי — התפאר לפני מעריציו — אבנה לי בית, שכל חדר וחדר ממנו יהיה בן אלפים אמה, או יותר, כתליו יהיו מצֻפים זהב, יהיה שם חדר אחד, שבו יהיה מהלך החמה, בשני מהלך הלבנה, בשלישי מהלך המזלות".

„עף הייתי באויר, ואתי שתי עליסתות שפירתות, שנתנו לי ללַוותני ושכמותן לא נראו עוד בעולם".

במשך העת התחיל החולה לחזות בדמיונו ולספר דברים מימי ילדותו וימי נעוריו, דברים מעידים על כחו שלמעלה מדרך הטבע ומוצאו הנעלה.

„כשהייתי בן י"ג שנה, באתי עם אמי לכפר פּוורוב. בני־אדם אמרו, ששם, על ההרים, נשמע קול מזיק. עליתי על הר גבוה ושם התחלתי לצעוק בקול גדול מאד, עד שנשמע בכפר ונתפשט דרך פרסא וחצי. ראיתי את המזיק. מראהו היה כמראה איש קטן, ערֹם, כֻּלו אָדֹם כדם. עיניו בערו כלפידים, שערותיו היו אדמות וירדו על כתפיו. כמה וכמה אנשים מתו מקולו. הוא היה אוכל בני־אדם, בהמות ופרות".

„כשהייתי בן י"ג שנה, נהגתי אל העירה אוקנה עופות לשחיטה לחג השבועות. בחצות הלילה שבתי אל בית אבותי וראיתי אוצר בוער באש. ירדתי מן הסוס, אשר רכבתי עליו, וחרבי בידי (חרב בידי נער יהודי בן י"ג!) ואמרתי אל לבי: אשליך לחם על האש ואת האוצר אקח לי. אך כאשר נגשתי שמה, ראיתי סוס שחור וגדול, והוא מפַנֶה את אחוריו אלי ואומר לבעוט בי ברגליו. שלפתי את חרבי ואמרתי לכרות בה את ראשו. הסוס נבהל ופנה אלי בראשו. ראשו זה היה כתנור בוער ושניו נוראות. אך אני לא נבהלתי מפניו ואמרתי להרגו. והוא הלך הלך וגדל, ומראהו נורא מאד, ואז הכרתי בו, ששֵד הוא, ונסעתי לדרכי".

לפי דבריו של פרנק נראו בו אותות, שהעידו עליו עוד ביום שנולד, כי לגדולות נוצר. אם אביו היתה „חוזה גדולה בכוכבים" והיא שמרה עליו מעין רעה של המכשפות, אשר הקיפו את ערסו משעה שנולד והמלכה שלהן בראשן. „שִׁקדו על הילד, — הזהירה את הוריו, — שִׁמרו ולַמדו אותו היטב, כי על־ידו יצא דבר חדש לעולם".

„כשהייתי בן ארבע שנים — סִפר פרנק — חלמתי חלום: את אלהים ראיתי ופניו היו נאים מאד. הוא

והתלמוד, שבהם מצא את השם יעקב, כגון: „מה־טובו אהליך יעקב", „דרך כוכב מיעקב", „יעקב אבינו לא מת" וכיוצא באלה – וגם הדברים האלה מעידים עליו, שהיה עם־הארץ גמור. בין שאר פתגמיו אנו מוצאים את הדברים האלה:

„אני ראיתי אותו סֻלם שראה יעקב; ודמות לו: V".

„אלמלי עבדתם את לבן, כשם שאני עבדתי אותו, את לבו הייתם מוציאים מתוכו".

„אלמלי הייתי מגלה לכם מלה אחת, הייתם יודעים כל מה שנעשה עכשו וכל אשר יהיה נעשה, כל העולם כֻּלו יהיה שרוי בצער, ואתם תהיו שמחים, ומן ה ק ר ו ג הזה יהיה נעשה ט ו פ, כלומר, סיר. לכם אי־אפשר לגלות דבר זה".

„כל אדם מחֻיב לאמר: ר ו ת. לאן תלכי? אני אלך, עמך עמי, דיין פ אָ ל ק איז מיין פ אָ ל ק, כלומר, אזוי ווי דו פ אָ ל ג ס ט, אזוי וויל איך דיר פ אָ ל ג ע ן".

„מבֹעז ו ר ו ת יצאה מלכות בית־דוד, כך גם עכשו תתחיל המלכות לצאת מֵרוס" (פרנק אמר אז להכנס לדת הפרבוסלָוית, הרוסית, ובמוחו המבֻלבל והגס נתחלף השם „רות" ב„רוס", „פאָלק" ב„פאָלג").

כשם שהמשֻגעים מערבים מֻשגים במֻשגים, שמות בשמות, אותיות באותיות, כך עשה, כפי שאנו רואים, גם פרנק. עשו נתחלף לו ביעקב וקרא על־עצמו את הפסוק „אכפרה פניו במנחה". בהיותו עם־הארץ גמור לא ידע להבחין בין חֻקי משה (עשרת הדברות) לבין תורת משה (חמשה חֻמשי תורה) ובין ע לבין א, ועל־כן אמר:

„אין חֻקי משה מתחילים באלף, אלא בבית, משום שהאלף הוא אותו אֵשָׂו (עשו), וזהו מה שכתוב: „א ל ו פ י אֵשָׂו".

גם ספוריו הארֻכים של פרנק מלאים תֹהו ובֹהו, הלוג מענין לענין, ולרֹב הם מלֻבשים צורה גסה ושום מעוף הרעיון אין בהם.

„ברזיורבזיוב רצו לתֵּן לי – מספר פרנק – חצי ממלכתו של אלכסנדר מוקדון, ששם היו בתים לאין־מספר, אֻרוות למ' אלף סוסים, שחת ושבֹּלת־שועל לשלש שנים חנם".

„בשעה שאלך למקום אחד, תהיינה הוצאותי מֻרבות: ת' מיליונים דינרים של זהב, ובשעה שאלך פעם שנית אל מקום אחר, הלואי שה' אלפים מיליונים יספיקו לי".

פעם אחת אמר אל תלמידו יואחים דומברובסקי:

„היא אמרה, ששם על ההר יש אוצר, ת"ר מיליונים דינרים של זהב, והכמרים אינם יודעים, שהאוצר הזה נמצא שם. אלמלי כך, הייתי מצוה אותך ללכת למערה אחת שאצל משֶנסטוחוב, ובה היית מוצא ת"ר חַיָטים יושבים ותופרים בגדים, שעליהם תפורים דינרים כפולים של זהב, תפורים ולא תפורים, באפן שבשוָקים וברחובות יפלו מן הבגדים אל בין בני־אדם עוברים ושבים, ואלה יוכלו לאסוף אותם ולקחתם להם, אחרי שהייתי בא לורשה, לפני שהייתי יוצא מן המאסר, הייתי מכין לי את כל הבגדים האלה וחמש מרכבות, המרכבות האלה אחרי־

אותם ה׳, לדעת, אם לא יתכחשו לו, אם ישמרו לו את אמונתם, אם לא יסורו מאמונתם בביאת המשיח, ההולך וקרב במדה שהצרות והיסורים הולכים וגדלים. הגסיסה היא התחלת התחיה.

במצב רוח שכזה, אשר שרר אז בין יהודי פולין, במצב אשר נביאיהם של משיחי־שקר חזקו ואמצו אותו תמיד, עלה על הבימה ההיסטורית יעקב בן ליב פרנק.

ג

אמנם אין בידנו ספר כתוב על־אודות מהלתו של פרנק במובן תורת־הרפואה של זמננו, ואולם הכתבים, שהדפיס קרוזהר בספרו על־אודות פרנק ועדתו (הבל, שקרוזהר הטמיע מן הכתבים האלה דברים רבים, לפי הערתנו, דברים מתנגדים לרגשות המוסר, ובזה הפחית את ערכו של ספרו זה), מספיקים לנו חֹמר פטוגרפי למדי. סגנונם, לשונם, לשון פולין המגמגמת, תבניתם ותכנם של הכתבים האלה, המכילים ברבם פתגמים וספורים קצרים, שאמר פרנק על עצמו והתנהגותו, וגם דברים הנוגעים לפרנק ובני־משפחתו, שמעריציו הקרובים אליו שקדו לרשם אותם בספר, מעידים עליהם עדות נאמנה מאד, שהם כתבים מקוריים, ובהם צפונים חיי פרנק וכל נשמתו, ועל־ידם אנו יכולים להאר לנו בדיוק את כל מהותה של בריה זו.

המשפחה, שממנה יצא פרנק, לא מן המשפחות ההשובות היא. אביו, שכפי הנראה היה תוכר בית־משקה, הצטין בכעסו. על כל דבר קל, שעשו בניו שלא כרצונו, הכה אותם בלי רחם. חנוך הגון, לפי המשגים ששררו באותם הימים, לא קבל פרנק מאת הוריו. הוא בעצמו התפאר תמיד בזה, שהוא אדם פשוט, שאינו מבין את הדברים שהוא קורא בספרים, וכיוצא באלה, ואמנם מן הדברים, שהוא מדבר לשוא בשם איזה ספרים, נראה, שהיה בור. הוא בעצמו מספר, שקרע סדורי תפלה. שעשועיו בימי־ילדותו היו רחוקים משעשועי ילדים תמימים: יסד באותם הימים חבורה של שודדים ובראשה התנפל — לא לשם לצנות — על סוחרים עוברים ושבים ולסטם אותם. פעם אחת הצית בערמה אש בבית־כנסת, סגר את דלתותיו והכה במקל את הנמלטים דרך החלונות. את הדברים האלה ספר פרנק בעצמו בשעה שתהלתו הגיעה למרום קצה, וכותב קורותיו רשם אותם ברגשות קדש. הוא היה תמיד משנה את מקום שבתו — נע ונד היה.

בקראנו את פתגמיו ואת דרשותיו הקצרות, או את דברי התוכחות, אשר דבר אל ה„חבורה״ — בשם זה נקראים מקרביו, גדולי מעריציו — אנו רואים, שהם חסרים כל אידיאות עקרית וכל שיטה. לרב הוא מצרף מלים, שאין להן כל קשר פנימי, רק דומות במבטאן אלה לאלה. כמחזה הזה אנו מוצאים תדיר במשגעים. העקר בכל אלה, בבכל תלדותיו של פרנק, הוא דבר שבמקרה: שבמקרה נקרא בשם יעקב, ועל־כן הוא קורא על עצמו פסוקים שונים שבתורה ופתגמי

לפקפק בערך הדתי שלהם, נעשו על־ידי מפרשים שונים לדינים קבועים והוטלו לחובה על כל היהודים שבמדינה. אך לשוא נחפש בספרות הרבנית של אותם הימים מעוף הרעיון, או מחשבה פילוסופית. המוחות כאלו התאבנו בדינים היבשים, הכוללים את חיי היחיד מרגע התעוררו משנתו — הלכות נטילת־ידים — עד שובו לשכב על מטתו. ספרי השו"ת של אותם הימים הם ברבם פלפולים שאין להם סוף, שלפעמים אין להם שום שייכות אל חיי ההוה (דיני קרבנות). כל הרדיפות והעני של היהודים היו בעיני רבנים רבים לאות, שיש להזהר ולהחמיר עוד יותר בדיני אסור והתר, והוכיחו, שכל הצרות אינן באות אלא כענש על הזלזול בדינים האלה. ראשית דבריו של אחד הכרוזים של ועד ד' ארצות היא: „הרבינו מאד לפשוע באלהים. אין יום שצרותיו לא תהיינה מרבות מחברו, על הפרנסה קשה מאד. קשה לעמנו להתקים בין האמות. הדבר הוא לנס, שבכל האסונות האלה עודנו חיים. אין לנו שיור, מלבד התורה ושמירת חקיה ודיניה הקדושים ומצוות ה', אשר מהם לא נזוז ולא נסור ימין ושמאל מכל אשר יורונו חכמינו ומורינו ומאורינו". לדוגמה אנו מזכירים את התמונה הנאמנה מחיי היהודים בפולין באותו זמן, תמונה מרעישה את הלב, שתאר לנו שלמה מימון בתולדותיו המפרסמות אשר כתב בעצמו.

מבפנים שמו המוני האסורים כבלים על רגליו של היהודי והצרו ממש כל צעד וצעד שלו, ומבחוץ הציקו התנאים הקשים מאד של חיי הכלכלה והצבור, ועל־כן היה כל יהודי ויהודי מכרח לאזור את כל כחותיו בבואו להלחם על קיומו. אבל לכל האמלים האלה האיר אור התקוה, שלעתיד לבוא יקבלו שכר טוב על כל היסורים, אשר סבלו בעמק־הבכא הזה, ואולם אימתי יבואו על שכרם? איפה יקבלוהו ומה יהיה השכר הזה? עמק עמק הכתה שרש בלבם הדעה, שפה, בגלות, אין ליהודים מוצא מצרותיהם, ששלשלת־היסורים הזאת אפשר לה שתהיה נפסקת רק שלא בדרך־הטבע, בדרך אשר האירה ליהודים תמיד מיום שנחרבה ממלכתם, היא הדרך, אשר עליה התפללו תמיד בכל לבבם ונפשם והיא היתה כל תוחלתם, שיחם והגיגם. עמקה ועצומה היתה צפונה בלבם האמונה, שיזכו לחיים חדשים, חיים שאין בהם דאגה ויסורים, והחיים האלה בכל רגע ורגע אפשר להם שיבואו. המשיח יבוא וכרגע והנה כל הצרות כלות ותחתיהן באות ישועות ונחמות וכל הטובות אשר בעולם. והוא, המשיח — מי־זה מפקפק, שהוא יבוא? בודאי ובודאי שיבוא. הוא אמנם נעלם מעינינו, אבל הוא שוכן בינינו ומחכה לרגע, שבו יוכל לבוא.

ואת ביאת המשיח אפשר להחיש. על האדם לשאף בכל לבבו ונפשו לביאתו, והוא יבוא. כל הצרות והיסורים, אשר באו על היהודים בכל אותן השנים הרבות של הגלות, היו רק נסיון, כי בהם נִסה

רוצה לעשות את תולדות בני־האדם חמר לפלפול בענין תורת־הרפואה. אני יודע, שהתולדות האלה אי־אפשר שתהיינה רק תוצאות של רצון יחידים או משובתם בלבד. אבל במקרים בודדים אפשר להשתמש בשיטה זו, ובה נוכל לבאר לנו מחזות ידועים, אשר לכאורה הם כמתמיהים בעינינו.

הדבר מובן מאליו, שכשם שהרופא בחקרו חולה מחלת־הרוח ובהתבוננו אל מחלתו זו הוא שָׂם לב. אל הקרקע שגִדל אותה ואל הסביבה, שבה נתפתחה, ובתוך הגורמים החיצונים האלה הריהו מוצא באור, אמנם לא לעצם המחלה, אבל לפֵנוֹמֵנוֹלוגיה שלה, כלומר: לתכונתה, הופעותיה ומהלכה, — כך חוקר התולדות, המבין בפסיכיאַטריה, צריך גם הוא לשים לב אל הגורמים האלה, כי בהם מֻנח, יותר מאשר בסתם יחיד, המפתח להבנת השפעתו של אדם בהיסטוריה ומדתה של השפעה זו בזמן ובמקום.

על־פי שיטה זו אני אומר להפיץ אור על פרַנק והראשונים מבני עדתו. כסבורני, שיעלה בידי לברר, כי פרַנק לא היה נכל מדעת ולא איש־אידיאה, הצופה עתידות ומתאמץ לתקן את אחיו בני דתו. הוא היה אדם חולה, בעל מחלה קשה מאד ודעתו היתה מטרפת עליו. אנשים למאות ולאלפים, הדומים לו, ימיהם כָּלים בבתי־החולים. האטמוספירה המיֻחדת, שבה חי, ורוח התסיסה, אשר מִלאה אז את כל חלל האויר, שתו עליו במעט הוד מלכים, תחת מעיל־המשֻׁגעים, אשר היה נאה לו, והן שמשכו אליו חבורה קטנה של משֻגעים שכמוהו ועשו אותו לגִבּור טרַגי־קומדיה — בעיני הפסיכיאַטר, — טרגי־קומדיה, שהיא אחד הפרקים החשובים בתולדות היהודים בפולין.

ב

אנו עומדים על הגבול שבין המחצית הראשונה והשניה של המאה השמונה־עשרה. בגלל ההרֵגות הנוראות באוקרַינה, שלא פסקו מימות חמֶלניצקי ועד־אז, היו חייו של כל יהודי ויהודי תמיד בסכנה, מנוסה תדירית, בהלה, אימת היום הבא, הפחד מפני העתיד מפאת ירידתה של ממלכת הרֶפובליקה הפולנית — זה היה אז חלק היהודים בפולין, וביחוד בגלילות המזרח והדרום שלה. מצבם האֶקונומי של היהודים, אשר זה לא־כבר היה טוב בערך המצב הכללי, ולפעמים טוב מאד, הלך הלך ורע. דלות נוראה התחילה לבוא על כֻּלם. השפעותיהם של ה„קהל" וועד ־ד' ארצות מחוץ הלכו הלך וחסֹר, עד שכמעט תמו להתקַיֵם, מפני רוח־ההֶרס ששררה בכל הממלכה. בעקבות הרעות האלה באה גם דלות רוחנית. כל רעיון חפשי נָמָס. ה„קהל", אשר השפעתו מחוץ אבדה, הלך ולחץ בפנים את היהודים בצבת האִסורים. ה„שלחן ערוך" עם ההוספות לו, אשר הלכו ורבו, צמצמו את חיי היהודים במסגרת צרה מאד. מנהגים שונים, אשר קטו במקרה ושהרבה הרבה יש

חזק בנפשו, מוחו היה מלא תחבולות מתחבולות שונות, דמיונו עף כבעל־כנפים; הוא ידע היטב את נפש בני־האדם ובינתו היתה גדולה. אלמלי נתחנך בתוך סביבה אחרת, גֻדל בתנאים אחרים, על קרקע אחר, היה ממלא בהיסטוריה תפקיד עוד יותר גדול".

בעסקי זה כמה וכמה שנים בתולדות ההזיה והכתות, הגעתי גם־כן לתולדות פרנק ועדתו. קדם כל הפליאני התכן בעצמו של התולדות האלה: במחצית השנית של המאה השמונה־עשרה, בשעה שיהודי פולין היו קשורים כל־כך, אפשר לאמר: אסורים כבנחֻשתים אל כל אות ואות מאותיות התורה ואל דיני האסור וההתר, המירו המונים מהם את דתם בדת הקתולית. התחלתי לחפש בתורתו של מיסד הכת הזאת איזו שיטה, איזה הגיון, בלי שים לב ליסוד השיטה הזאת וההגיון הזה, אם נכון הוא, או רעוע מעקרו. אחר־כך תתרתי למצא במיסדה של הכת איזה אותות, שאינם מצוים באנשים אחרים, אותות קדשה, חכמה, רוח טובה, או אמץ־הרוח, מעלות יתרות, שבהן משך אחריו את ההמונים. חפשתי ומצאתי... תהו ובהו, שבמותם, כמדֻמני, אין למצא בשום כת אחרת. התבוננתי וראיתי, והנה תכונה פסיכופתלוגית מיֻחדת לראש הכת הזאת. אמנם בכל אחד מראשי הכתות השונות אנו מוצאים נטיה מן הסדרה הקבועה בטבע האדם בענין בריאות־הרוח, אף־על־פי־כן שונה פרנק מכֻּלם. כי הוא כֻּלו יוצא מן הגדר, שגדר הטבע. הפניתי את לבי מכל רגשות השנאה והחבה שבקרבי, אשר בכחם היה להשפיע על הכרעתי בדבר ערכו המוסרי של פרנק, והחלטתי לברר את החֹמר המרֻבה, שאסף קרוזהר, על־פי שיטת הפסיכיאטריה לבד. התנהגתי בענין זה כרופא, הנקרא לבית־דין לחַוֹת דעתו בדבר מצב רוחו של אדם ובדבר תולדותיו של המצב הזה: מדרגת הבנתו ואחריותו על המעשים שעשה. יש לנו תולדות אנשים, תקופות שונות, או אישים מיֻחדים, אשר היה להם הכרע בדבר תפקידו של גורל בני־האדם, ועליהם שפטו על־פי שיטות משיטות שונות. ואולם מועטים מאד היו עד־עכשו החוקרים, אשר התבוננו אל התפקיד, אשר מִלאו בהיסטוריה גורמים פסיכופתלוגיים או אשר יכלו גורמים אלה למלא. אין אני מפקפק בדבר, שהתפתחותה של ההיסטוריה, לפי ההשגה החדשה שבחדשות, הולכת ונמשכת על־פי חֻקים קַיָמים. אבל אין לתאר את ההתפתחות הזאת בתבנית קו ישר, הבוקע ועולה תדיר בלי שום מכשול ובלי שום נטיה לצדדים. הקו הזה מלא עקמומיות ועקלקלות. מי שמסתכל אל העקמומיות והעקלקלות האלה מרחוק, כמעט שאינו רואה אותן; אבל מי שמתבונן אליהן מקרוב — רואה, שהן תדיר סתירה גמורה לַחֻקים הכלליים והמֻצקים של ההתפתחות. אלמלי היו חוקרי התולדות מתבוננים אל המחזות אשר לפניהם לאור שיטת הפסיכיאטריה, בודאי שלא אחת מן החידות הסתומות של ההיסטוריה היתה נפתרת על־נקלה. איני

מקום לינה בעיר. ראה מרחוק אור מאיר בדירה אחת. נכנס לשם ולן. בעל הדירה היה רבי משה פרשיבורסק. ממחרת התפאר רבי משלם זוסיל לפני רבי אלימלך אחיו: לך היה חצי זהוב ולנת בבית־הכנסת; אבל לי לא היה חצי זהוב ולנתי במקום שראיתי לאליהו שהוא שורה שם. — — —

והנה אני רק רמז רמזתי כאן; יבואו אחרים וישלימו הענין.

אברהם כהנא.

פרנק וכתתו לאור הפסיכיאטריה

נסיון

א

תולדות פרנק וכתתו דומות לאגדה מדורות קדומים. אלמלא היו הדי הטרגיקומדיה הזאת עוד כמעט חדשים בזכרוננו ואלמלא אנו בעצמנו היינו מכירים את בני־בניהם של גבורי החזיון הזה, היו כל אותן התולדות בעינינו כיצירה של דמיון חולה, כאחד הספורים הבדוים, שנכתבו ברוחו של אדגר פו, או כדברי־הבאי מעין הספורים של קנן דויל. כל המסכת הזאת של קורות עמנו בפולין היא נפלאה כל־כך, מוזרה כל־כך ולא מובנה, עד שבהשקפה הראשונה אין לייחס אותה אלא לדברי אגדה, או לספור בדוי מן הלב. ואמנם אנו רואים, שחוקרי התולדות, אשר הרבו לעסוק בענין זה, חוו עליו דעות מדעות שונות ודעותיו של האחד רחוקות מדעותיו של חברו ברחוק מזרח ממערב. בעוד שגרץ קורא לפרנק בשמות „כזבן שבכזבנים, נבל שבנבלים, רמאי שברמאים, בן־בליעל, המתכון להרע" וכיוצא באלה, הנה קרוזהר*, אשר חקירותיו בענין זה הן בלי ספק יקרות־ערך מאד, מחוה את דעתו, כי פרנק היה אדם נעלה, אשר קבע לו למפרע אידיאולוגיה נכבדה, אידיאולוגיה מדעת, השואפת לגאל את יהודי פולין ממצוקותיהם, שהיו באמת נוראות באותו הזמן, להרים אותם משפלות מצבם הרוחני, שבו היו שקועים באותם הימים, ולתת להם עתיד טוב, מזהיר. כמעט בעין חוזה — מחליט קרוזהר — ראה פרנק מראש, כי הפתרון היחידי לשאלת היהודים, אשר באמת לא היתה עוד קימת באותו זמן בתבניתה של עכשו, הוא התקרבותם הגמורה אל הצבור הפולני, התקרבות שלמה בלי שום תנאי, זאת אומרת: אסימילציה גמורה ושלמה. ראה קרוזהר את פתגמיו וספוריו של פרנק, והרי הם מלאים צבעים ותמונות, ודמה אותו לניטשה. עוד תהלה גדולה מזו קשר לראש פרנק יסקה־חוינסקי בספרו Neofici polscy.

„פרנק — כותב יסקה־חוינסקי — נולד בכל המעלות של מושל, המכונן סדרים חדשים בעניני הצבור. הוא היה בעל אמץ־הרוח ועז־הלב,

* Frank i Frankisci polscy, 2 t. Warszawa 1895.
החלק הראשון של הספר הזה תרגם עברית ונדפס על־ידי נ. סוקולוב, אך — לצערנו — בלי ההוספות, שהן חשובות מאד.

בעצמו דפוסי האותיות היפות, שבהן נדפסו ספרי סלָווּטה.

אומרים, שמכתיבת ידו של רבי משה נשתמרו שלש „מגִלות": אחת נמצאת באוסטראה, אחת – בסלָווּטה, ואחת – בקְליבַּלֵד.

לפני מאתים שנה, בערך – כך מקבלים זקני הסופרים – היה ברובנה (פלך ווליניה) סופר סת"ם אחד בשם רבי אפרים. אומרים, שקברו נמצא בבית־עלמין שברובנה.

מרבי אפרים נשתירו שלשה ספרי־תורה: אחד ברובנה, אחד בברודי, ואחד אינם יודעים היכן הוא. חוץ מזה יש הרבה פרשיות של תפלין מכתיבתו של רבי אפרים.

ספר־התורה שבברודי נשרף, ונשתַּיר ממנו רק הפסוק „וכל בני ישראל יבכו השרפה אשר שרף ה'".

ספר־התורה שברובנה קוראים בו שנה אחת בקלויז הישן ושנה אחת בבית־המדרש הישן, ומחזירים אותו זה לזה מדי שנה בשנה בשבת בראשית: מקום שהספר נמצא שם מתאספים לתפלה בהשכמה וקוראים בספר פרשה בראשית. ואחר־כך מלַוים אותו למקום ששם יהיה בשנה הבאה.

היה מעשה, שהיתה שאלה בספרו של רבי אפרים. נמצא שם אברך אחד, שהיה רגיל לבוא לבית־המדרש בהשכמה לעסוק בתלמוד תורה. הדבר היה אחר הסתלקותו של רבי אפרים. בא אותו אברך, כמנהגו, עם עלות השחר ופגע ברבי אפרים יוצא מבית־המדרש. אמר לו רבי אפרים: – מן השמים נתנו לי רשות לתקן ספר שלי, תחזירהו למקומו.

ספר האברך המעשה: היה סופג, שלא הוציא שנתו.

כתבו של רבי אפרים מצֻיָּן ביפיו ומיבו. ביחוד יפה היא החי"ת של „וחרה אף", ועוד. הפסוקים מֻבדלים אצלו זה מזה.

רבי אפרים היה יודע ערך כתיבתו והיה מתגדר בה. מספרים, שפעם אחת בא אצלו שואב־מים להזמין תפלין, והיה עומד עמו על המקח. אמר לו רבי אפרים: – קנֵה, קנֵה. לאחר זמן יהיו שוים יותר משתשלם.

בימי הרב בעל התניא היו שני סופרי סת"ם מפֻרסמים: רבי שואל מהומלי ורבי נטע ממוזיר.

מעשה שהיה בחתֻנת בניהם של שני המחֻתנים, התניא וקדֻשת לוי (הרב מברדיטשוב). אוזר מן הקרואים הביא מתנת־דרשה לחתן: פרשיות של תפלין, שקנה מאת רבי שואל מהומלי. הציץ בהן התניא ונתפרץ מתוך פיו: – אורה!

מכאן ואילך הלך שמו של רבי שואל הלך וגדל בארץ.

ובמובן, לא היו חסרים סופרי סת"ם מפֻרסמים גם בגליציה, ורבי משה פרשיבורסק (בעל „אור פני משה") יוכיח.

פעם באו רבי משֻלם זוסיל מאנופולי ורבי אלימלך מליזֶ'נסק אחיו, כשהיו הולכים בגולה, לעירו של רבי משה פרשיבורסק, סרו לבית־הכנסת, ולא הניחם השמש ללון בחנם. הוא דרש חצי זהוב שכר לינתו של כל אחד. רבי אלימלך סִלק לו את השכר, אבל לרבי משֻלם זוסיל לא היתה אף פרוטה. הלך־לו רבי משֻלם זוסיל לחַפש

ההוא בוולֹיניה היה רבי אפרים סופר סת"ם מאוסטראה.

רבי פנחס מקוריץ היה אומר על פרשיותיו של רבי אפרים, שהן סגֻלה למֵחוש־ראש ולמחשבות זרות.

רבי רפאל מבֶּרשַׁה, תלמידו של רבי פנחס, היה מתפלל בתפלין של רבי אפרים. פעם אבדו לו התפלין. היה העולם תמה, שאין הוא מתפעל מהאבדה. אמר: — לא די שיש לי הזק גדול, עוד אהיה שרוי בכעס?

על ההפרש שבין כתיבתם של שני הסופרים, רבי דוד מאנופולי ורבי אפרים מאוסטראה, היה רבי פנחס מקוריץ אומר:

— רבי דוד הוא מעולם הבריאה, ורבי אפרים — מעולם האצילות.

רבי פנחס היה מחשיב מאד לרבי דוד מאנופולי והיה משתמש רק בכתיבתו.

פעם נסע יהודי אחד לאנופולי. בקש ממנו רבי פנחס, שיכָּנס אל רבי דוד ויקנה אצלו מזוזה.

כשנכנס אותו יהודי אל רבי דוד, נמלך וקנה אצלו שתי מזוזות: אחת בשביל עצמו ואחת בשביל רבי פנחס. בשעה שנתן לו רבי דוד את המזוזות, הצביע לו: זו בשבילך וזו בשביל רבי פנחס.

בדרך נתחלפו לו המזוזות. בא אל רבי פנחס ומסר לו המזוזה. העיף בה רבי פנחס עינו ונתפרץ מפיו: — חבל, רבי דוד ישלח לי מזוזה כזו?

נתישב אותו אדם, שנתחלפו אצלו המזוזות, והוציא המזוזה השנית והושיטה לרבי פנחס. צהלו פניו של רבי פנחס: — זו שלי!

ויש בזה הטעם שתי נוסחות.

יש אומרים, שהמזוזה השנית כתבה רבי דוד ביום־רעם — ורבי דוד היה מפחד מאד מרעם, והרגיש בזה רבי פנחס.

ויש אומרים, שביום המעֻנן כתבה.

לרבי דוד היתה תֵבה מלאה תפלין, שנכתבו ביום המעֻנן והיו טמונים אצלו ולא הוציאם לעולם.

לפיכך היו הרבה יהודים מקפידים לאחר זמן, שהיו חוששים לקנות תפלין של רבי דוד, שמא יהיו מאותה התבה.

רבי פנחס מקוריץ היה בכלל מבין גדול בעניני כתיבה, ומכאן אפשר ההשגה והאֻמנות במקצוע זה אצל בניו.

רבי משה בנו של רבי פנחס היה בתחלה חוכר המרחץ בסלַווטה, ולא היה יכול לסבול התנהגות המשרתים, שהיו נכנסים לחדר־הרחיצה של הנשים וכדומה. עזב פרנסת המרחץ ונעשה חוכר הַטַבַּכה. לא הצליח, כי הפסיד ממונו. התחיל מתעסק בעבודת סופר סת"ם.

כידוע, היו שני סופרי סת"ם מפֻרסמים בדורו של הבעש"ט: רבי צבי, סופרו של הבעש"ט, ורבי אפרים מאוסטראה. עִיֵן רבי משה בכתיבת שניהם ומצא, שכתיבת רבי אפרים היא יותר משֻבחה. התלַמד לכתוב כרבי אפרים.

הביא כתיבתו אל רבי פנחס. הסתכל רבי פנחס בעבודת בנו ואמר: צורת האותיות היא מעלמא דנוקבא. כששמע רבי משה דברי אביו, עזב מלאכת הסופרים ונעשה מדפיס בישראל, בהשתמשו באותה האֻמנות עצמה: הוא היה גוזר

וקְדֻשה זו של רבי דוד לא היתה קְדֻשה לשעה: קַיֶמת היתה לדורות.

בסקבירה (פלך קיוב) היה נמצא ספר־תורה עתיק מכתיבתו של רבי דוד מאנופולי, היה הספר מֻנח זמן רב במקום של טהב. נתן הצדיק רבי יצחק מסקבירה את הספר לסופר להגיהו. כשהעביר הסופר בטלית על־גבי הכתב – נמחו כל האותיות והתבות, חוץ מִשֵמות הקֹדש.

יצא רבי יצחק וקרא לָ„עולם" בזה הלשון:

– יהודים, באו וראו, עד־כמה גדול כֹחה של קְדֻשה!

הערצה זו מובנת. העבודה של הסופר מביאתו לידי־כך, שיהי חי לו בבדידות ובפרישות. הוא רחוק משאון העולם והמונו. החיים הללו קדושים הם מעצמם והם מקיפים אותו מין מחיצה מְיֻחדת, רוחנית. כאן יש לה מקום לפנטסיה, שתהי רוקמת מסביב לגִבור זה אגדות נפלאות. הקרקע הוא בתכלית הכשרות: יש כאן בר־נש, שאין לו שום מגע ומשא עם העולם הגשמי והחמרי, אדם שכבר התמכר – בין ברצון בין על־כרחו – לעולם הרוחני בכל ישותו, ומנכסי עולם הזה נשתַיֵר לו רק דלי־דלות.

כל זה הוא מן הצד של פולקלור.

אבל יש גם צד אחר בפעֻלתו של הסופר: אמנותי. הריהו אדם משתקע בעבודתו. אם כן יש לו טעם מְיֻחד, סגנון מְיֻחד. אמת הוא, שעוד הסופר הראשון בישראל כבר קלקל לַגְרַאפיקה העברית את כל עתידה: בר־נש זה בא עם טעמו וסגנונו הפרטיים, האישיים, הפשיט מעל האות העברית את צורתה ההתחלית, הקדומה, והלביש אותה כלי־תכשיטים וקשוטים משלו, ובציור זה הנחיל אותה, את האות העברית, לבאים אחריו. והדורות הבאים החזיקו בעקשנות בירֻשה זו, שיפה היתה בעיניהם, וכך נשתכחה מן העולם של הקורא העברי הצורה העִקרית, ההתחלית, של אותיות האלפביתא שלו. וכשבא הגראפיקן ורוצה לעשות מַטעמים הוא מוצא צער גדול בדרך יצירתו: לא נשאר לו אלא לתלות את קשוטיו באותיות מקֻשטות כבר, וקשוט לקשוט קשה זווגם.

כך הוא, לבאורה.

מכל־מקום יש דיוקים דקים מן הדקים, שמתפתחים אצל כל אָמן ואָמן בכתיבה, מדעת ושלא מדעת. אותם הדיוקים, שמביני־דבר עומדים עליהם אחר־כך והם יודעים להבחין ולהפריש על־ידיהם סופר אחד מחברו. ולא עוד, אלא שהם מוצאים אפילו די מלים בפיהם בכדי לנסח נסוח יפה אותם הקוים הדקים שבדיוקי הסגנונים.

ושוב אנו זקוקים לאגדה.

בפרשיותיו של רבי דוד מאנופולי היו הפאי"ן כפולות, מעֵין . ואמר בעל „אור הגנוז", רבי יהודה ליב הכהן מאנופולי:

יש פ"א סתומה ויש פ"א פתוחה.

יש שֶשַיָך שֹרש נשמתו לפ"א פתוחה, ויש – לפ"א סתומה.

ומי שמגיע לבחינת פ"א סתומה יש בו כֹח לפעול בפאי"ן כפולות.

אחד מן הסופרים המפֻרסמים בדור

אתמול ברב עמל ויגיעה. נבהל מאד, שהרי לא היה רבי דוד במזריטש בשעה שמסר לרבו הקדוש תמונות האותיות.

המתין עד שגמר רבי דוד כתיבתו. כשראה רבי דוד את הרב בביתו שמח עליו מאד וקבלו ברב אהבה וחבה.

אחר־כך שאל הרב לרבי דוד, מהיכן לקח הדרך החדשה בכתיבה. החזיר רבי דוד: — אני איני יודע בלום. אך ביום אתמול קרא אותי הרב הקדוש רבי זוסיה ואמר לי, שהוציאו כרוז בפמליה של מעלה לכתוב האותיות באפן שתהיינה שוות לדעת הפוסקים והמקבלים יחד, וצייר לי רבי זוסיה כל אות ואות בפרוטרוט איך לכתוב אותה. וכך אני כותב, כמו שצייר לי רבי זוסיה.

נבהל הרב ממש מקדשת רבי זוסיה בזה, כמה רב גובריה.

מאז ואילך נתפשטה בעולם כתיבה זו, שהיא שוה לשתי הדעות, של הפוסקים והמקבלים, יחד.

שוב מספרים על כתיבתו של רבי דוד:

פעם היה הרב בעל התניא באנופולי אצל רבו המגיד הגדול ממזריטש. הלך עם חברו, אחד מתלמידי המגיד, לבקר את רבי דוד. לאחר שהיה מעין באפן עבודתו של רבי דוד יצא עם חברו ואמר: מה שיהודי יכול להרשות לעצמו: הוא יושב לו עם שלחנו וכלי־מכשיריו באויר ועל ימינו עומד המלאך מיכאל ומיבש לו כל אות ואות תכף כשהיא יוצאת מתחת קולמוסו לאויר העולם.

ורבי דוד זה היה עני גדול. את פרנסתו היה מוצא ברחק גדול ובדרך־נס.

רבי נחום מטשרנובל — כך מספרת האגדה — הזמין אצל רבי דוד פרשיות של תפלין. אמר רבי דוד: איני יכול להמתין עד גמרן של הפרשיות, מפני שאני צריך למזונות בכל שבוע ושבוע. — אמר לו רבי נחום: תכנס בכל יום חמישי לגניזה ותמצא שם זהוב אחד. — היה כך: בכל יום חמישי היה נכנס לגניזה שלו ומוצא זהוב.

קרוב לגמר הפרשיות נכנס רבי דוד לתוך הגניזה ולא מצא הזהוב. בתוך־כך גמר הפרשיות והביאן אל רבי נחום. עין בהן רבי נחום וראה בהן האותיות כ ל ב.

וכך היה מעשה: פעם בשעת הכתיבה בלבלהו כלב לרבי דוד. נפל ממדרגתו, ומזה הטעם לא מצא הזהוב.

שוב מספר משמו של רבי דוד מזלוטופולי, חתנו של רבי אהרן מקרלין:

רבי ישראל אברהם מצ'רנואוסטרוב (בנו של ר' משלם זוסיל מאנופולי) הזמין פרשיות אצל רבי דוד מאנופולי. היה רבי דוד מבקש ארבעה זהובים שכר כתיבה, והתנה שיכתבן שלא בביתו, כדי שלא תהי מבלבלת אותו הדלות שבבית.

היה רבי ישראל אברהם טוען לפני אביו, מדוע דורש רבי דוד סכום גדול כזה.

נטלהו רבי משלם זוסיל לבנו והוליכהו אל פתח החדר, ששם היה יושב רבי דוד. פתח הדלת וראה: כל פעם שהוא מגיע לכתיבת שם הוא מתרומם באויר עם כסאו.

אבל דבר זה נוגע רק [illegible]שיות על ה„צדיקים" אבות החסידות, ואשר לספורי־מעשיות אחרים לא היו נוהגים בהם חשיבות מיֻחדת, ולפיכך נגזר עליהם, שיתחלפו מן העולם יחד עם חליפות החיים ושנוייהם.

גורל זה עלה, כמובן, גם על דברי־אגדה הנוגעים לסופרי סת"ם. רק שברים וקטעים אפשר עוד להציל מפי שרידי הדור העבר בקרני זויות נכחדות שבישובים יהודיים. אבל גם מתוך שברים אלה יתגלה לפנינו עולם מלא.

הנה, למשל, הסופר רבי דוד מאנופולי (פלך ווליניה, י"ח מיל מסלווטה).

מספרים, שרבי דוד נעשה סופר סת"ם בפקֻדתו של המגיד הגדול ממזריטש. המגיד היה אומר לו, שילמד מלאכת הכתיבה. בקש ממנו רבי דוד, שימסור לו כונת השמות הקדושים. השיבו המגיד: הקשית לשאל. אף־על־פי־כן, מפני שרצוני שתלמד מלאכת הכתיבה, אמלא בקשתך בזה.

צוה המגיד לתלמידו הקדוש רבי שלמה מלוצק, שילמד לרבי דוד הכונה של כתיבת השמות הקדושים. הלך עמו רבי שלמה לטיל בשדה ושם מסר לו הכונה.

מכאן ואילך נעשה רבי דוד סופר סת"ם.

כתיבתו של רבי דוד היתה חביבה מאד בעיני הצדיקים תלמידי המגיד.

פעם אחת התעכב רבי שניאור זלמן מלאדי, בעל התניא, אצל רבו הקדוש במזריטש זמן רב אחר הסכות, יותר מן הרגיל, כי כן היה דרכו להמתין עד שיקרא לו רבו לפטרו לשלום לביתו. עברו ימים רבים אחר יום טוב והמגיד לא קראהו לברכו בברכת הפרדה. לבסוף קראהו רבו ואמר לו: מפני שיש קטרוג גדול בעולמות העליונים, מדוע אינה שוה כתיבת תמונת האותיות הקדושות לדעת הפוסקים ולדעת המקֻבלים, לפיכך מֻכרח אתה לעיֵן היטב בדברי הפוסקים והמקֻבלים וליַשב האותיות באפן שתהיינה שוות לדעת שתי הכתות, בכדי שיתבטל הקטרוג.

מיד הטיל הרב על נפשו מלאכת־קֹדש זו. עברו ימים אחדים ועלה בידו להוציא אל הפֹעל כל צורות האותיות, באֹפן שהיו מתאימות לשתי הדעות בשוה. הביא עבודתו אל רבו והראה לו תמונות כל האותיות. נתן לו המגיד תודה על עבודתו ואמר לו: — בזה הרגע הכריזו בפמליה של מעלה, שכך מֻכרחת להיות צורת האותיות, ונתבטל הקטרוג.

ממחרת ברך המגיד לרב מלאדי בברכת הפרישה, ונסע לדרכו.

בדרכו נסע הרב דרך אנופולי. בא לעיר בלילה בשעה שהיו בני־אדם ישנים. ראה מרחוק נר דולק באחד הבתים. הלך לאותו הבית להתאכסן שם. הבית היה של רבי דוד הסופר, וכשנכנס הרב מצא את רבי דוד יושב וכותב ס"ת. לא רצה לבלבלו, והיה הולך לו בבית בחשאי, עד שהגיע למקום כתיבתו. ראה הרב, שהוא כותב האותיות הקדושות באותן הצורות עצמן שהוציא הוא אל הפֹעל ביום

זבאפן מיֻחד. ראשית כל היה עליו להיות ירא־שמים בתכלית, באפן שהכל יהיו מאמינים בתֻמת לבו ובטהר חסידותו. ממילא מובן, שעליו להיות גם בר־אורין ולומד־תורה.

שומעים אנו, למשל, ידיעות כאלה על־דבר סופרים [1]:

ר' יוסף וויטאל, אביו של ר' חיים וויטאל – תלמידו של האר"י – היה סופר תפלין, „כותב תפלין בקדושה ובטהרה ובכוונה גדולה ובטבילה, כמו שהוא ידוע ומפורסם לכל, שהתפלין מכתיבת מהר"י וויטאל ז"ל בחזקת קדושה הם. ולפיכך דמיהן יקרים יותר משאר תפלין של שאר סופרים ונוהגים בהם קדושה יתרה וקורין אותן תפלין רב קלבריש [2], מפני שהיו אבותיו מגלילות קלבריאה, ובאו לדור בארץ ישראל". והרי לך מה שכתב הרמ"ע מפאנו בתשובותיו, סמן ל"ח: „ומה שראיתי ובדקתי כמה פעמים בתפלין שעשה המומחה כה"ר יוסף וויטאל דידיע (ר"ל המכֻנה) הקאלבריסי ז"ל,– – ושעשו סופרים אחרים בשאר ערי הישיבות המפורסמות ומצאתים כהוגן, יספיקו לומר דאתמחי גברא ואתמחי תפלייהו, והמערער עליהן עתיד ליתן את הדין".

– – מתלמידי הר' משה קורדווירו היה הר' משה רומי, חכם גדול וכותב תפלין בקדושה גדולה.

– – הר' סלימאן אבו חנה מקובל גדול וחסיד, והיה כותב התפלין בקדושה ובכוונה גדולה.

שוב מסֻפר במקור אחר [3] על „ר' יוסף וויטאל, אביו של הרב המקֻובל הר' חיים וויטאל ז"ל, הנקרא קאלאבריס, שהיה אדם גדול בחכמת הקבלה והיה סופר מהיר בכתיבת התפלין, אשרי אדם שיאחז בתפלין מכתיבת יד הרב הנז' למצוא דברי חפץ, והיום מצוי מהם פה מצרים ומוכרים אותם בדמים יקרים וקורין להם תפלין להרב קאלאבריס".

ידיעות אלה על ר' יוסף וִיטאל הן יבשות קצת, בלי שום לחלוחית של אגדה. אבל אנו מבחינים בין השיטין, שדוקא על רבי יוסף ויטאל זה היו בודאי מתהלכות בתוך העם כמה אגדות יפות, שהיה אפשר לקלוע מהן זֵר של ביוגרפיה אגדית יפה, אלא שאבותינו לא היו עוסקים עדַין בפולקלור, ולפיכך לא היו יודעים לחבב כל־כך דברי אגדה שבעל־פה, עד כדי לקבוע אותם בכתב, ומחמת זה הלכו לאבוד.

אבל לא רק הרחוקים ממנו לא שמו לבם להשאיר לאחרונים דברי אגדה, מחמת שלא ראו תכלית ממשית בכך, אלא גם הקרובים אלינו לא נהגו שום חשיבות בענין זה. אמנם החסידות חוללה ופִתחה קולטוס של ספורי מעשיות. בחסידות הברַסלבית הגיע קולטוס זה עד המדרגה, שנתחבר אפילו „יהי רצון" מיֻחד לאמרו קֹדם ספורי מעשיות [4].

---

1) „קורא הדורות" לקונפורטי, הוצאת קַסֶל, דף מ.

2) Calabrese.

3) דברי יוסף לרבי יוסף סמברי (סדר החכמים וקורות הימים לנֵיבויר, I, 151).

4) עַיֵן ספר־החסידות מאת א. כהנא (וַרשה, תרפ"ב) בפרק רבי נחמן מברסלב.

כדי שיבוא מי, שיאיר לו את חלונו היחיד, ויוכל לחזור לעבודתו החטופה.

אותו הדַיָר של הצריף היה — סופר סת״ם.

הוא היה ודאי נינם הישר של אותם הסופרים, שעליהם מספרים לנו קדמונינו: — עשרים וארבע תעניות ישבו אנשי כנסת הגדולה על כותבי ספרים שלא יתעשרו, שאלמלי מתעשרין אין כותבין 1).

כאן לנו דוגמה לחכמת החיים של רבותינו, שהרי על צד־האמת נטול, למשל, את ר׳ הירשלי הסופר 2), זה הבר־נש כבן ארבעים, שהוא עוסק במלאכת הקֹדש ודבר אין לו עם החיים ושאונם, והוא חי בשלום ושַלוה ואשתו מכבדת אותו כאלהים, והנה פתאם זכה בשטר גורל: אך גֹרש המחסור, והנה נהפך לב ר׳ הירשלי, הוא עזב את טוב לבו ותֹם דרכו וחיי נזירות, והתחיל מתמכר לאליל הזהב ולחיי הוללות. במצב זה ובחיים כאלה חזקה על ר׳ הירשלי, שלא יהיה מתעסק עוד בכתיבת סת״ם.

אבל לא תמיד תופיע ההצלחה לסופר סת״ם, ולראיה משמשים זקני הסופרים, שנפגשים בחיים. על התנא ר׳ מאיר מסֻפר 3): ר׳ מאיר הוה כתבן טב מובהר, והוה לעי תלת סלעין כל שבת. — שלשה סלעים לשבוע לא היה סכום גדול ביותר אפילו בימיו של ר׳ מאיר. וזה היה מרויח המשְׂבח שבסופרי דורו.

אבל לעֻמת זאת היו יודעים אצלנו להחשיב עבודת־שמים זו מצד עצמה, בלי שום יחס אל השכר שהיא נותנת לבעליה, למן רז״ל ואילך: — תניא, אמר ר׳ חנניה בן עקביה, כותבי ספרים תפִלין ומזוזות הן ותגריהן ותגרי תגריהן וכל העוסקים במלאכת השמים, לאתויי מוכרי תכלת, פטורין מקריאת שמע, מן התפלה ומן התפלין ומכל מצוות האמורות בתורה 4). — ועוד אמרו: הכותב את השם אפילו מלך שואל בשלומו לא ישיבנו. היה כותב חמשה וששה שמות, כיון שגמר אחד מהן משיב שאלת שלום 5).

כל זה אמרו מחמת שהיו מכירים בטיבה של עבודת הסופר, שהיא אחראית מאד, שהרי אם שִנה ר״ש בדל״ת וכדומה, הריהו משַנה המובן של כל הענין והוא מקבל משמעות הפכית, ונמצא שהוא מחריב העולם 6). לפיכך אמרו: שבעה אין להם חלק לעולם הבא, ואלו הן: לבלר וסופר וטוב שברופאין ודיין לעירו וקוסם וחזן וטבח 7). — הרי שכל־כך גדול ההפסד, שגורמים אלה בשגיאותיהם, עד שחֵטא זה מביאם לידֵי אבדת חלקם לעולם הבא.

האֹפי האחראי של עבודת הסופר וחשיבות הדקדוק והדיוק בה הביא לידֵי כך, שיהי טפוס זה הולך ומתפתח ומשתלם בתנאים מיֻחדים

1) תוספתא בכורים, סוף 102 / 10, ועַיֵן פסחים, ג, ב.

2) בדרַמה העממית „האלהים, האדם והשטן" מאת יעקב גורדין.

3) קֹהלת רבה, על ב, י״ח.

4) סֻכה, כ״ו, א.

5) תוספתא ברכות, ג, כ״ב.

6) תנחומא בראשית, א.

7) אבות דר׳ נתן, נוסח א, פרק ל״ו, צד 108, הוצאת שֶכטֶר.

מן העָבר

סופר סת״ם

רמז של פולקלור

טִפּוס מצֻיָן יש לנו, היהודים, שהיה קַיָם ועובד בשדה הקולטורה היהודית במשך כל הדורות, כמעט למן זמן ראשית ספרותנו ועד ימינו אלה. בזכות עבודתו התדירית של זה נשתמרה ונתקַימה בידינו ספרותנו הקלַסית. ואף־על־פי־כן עלוב הוא אותו טִפּוס, ולא זכה עד־עכשו, שיתעסקו בו באותה הספרות עצמה, שיקדישו לו איזו עבודה מצד חשיבותו ההיסטורית או הפולקלורית.

טִפּוס זה הוא — סופר סת״ם.

ובחשבי עליו עולה תכף בזכרוני מאורע אחד, שקשה לי לשכחו: בעיר ואֵם בישראל, בברדימשוב, היה הדבר: בין הרחוב, שהייתי מצוי בו מדי סורי שמה, ובין העיר הישנה יש סִימטה צרה. מצד אחד היא מֻגדרת בבית־העלמין הישן, שבתֹּכו חרותה עתיקה מודיעה מתוך אבניו, שאסור לכֹהן לעבור סמוך לאותה גדר, ומצד אחר מגביל את הסימטה בית קטן, צריף נוטה לנפול מחמת ישֶׁן. ובאמצע הסימטה שלולית של בִּצה עומדת, שלולית עקשנית, שאפילו בימות החמה היא מתפשטת לרֹחב הסימטה ומרחיבה את בִּצתה. והעוברִים והשבים מְברחים לצמצם את־עצמם ולהיות נדחקים מדי עברם דרך הסימטה ולהצטַפף אל הצריף הכפוף, כדי שיוכלו לעבור בשלום את הבִּצה, ועל־כרחם הם אוחזים בסמיכה היחידה, שיש לפניהם, בתריס היחידי של חלון הצריף והם — סוגרים אותו. היה דַיָר הבית — כך ספרו — מזדרז בכל פעם ויוצא ופותח לו שוב את תריסו, והעובר השני היה סוגרו שוב, וכך הדברים חוזרים חלילה. לבסוף נתישב אותו עני בדעתו: הרי לא רק עוברים, אלא גם שבים יש, וממילא יהיו הללו מְברחים לפתּוח התריס דרך אחיזתם בו, כמו שהעוברים מְברחים לסגרו. היה יושב לו מעכשו וממתין מעובר לשב,

רשימות

הַמַּחֲזִיקָה בְּמִגְדָּל תּוֹמֵךְ־שְׁחָקִים

בְּלֵילוֹת־כְּחֹל אֶל מוּל כּוֹכְבֵי־לְבָן.

רק לעתים יש אשר תִּרפה ממנו יד־החיים הקשה וריח אבק־שרפת לא יעל באפו, ואז ירך קולו וישפל וישורר שירים לִיריים עֲנֻגים ונוגים, שרוח מסתוריות כהה נסוכה עליהם, כשיר הקטן הַנִּתָּן בזה – „אוֹבֶדֶת”: –

שׁוֹמֵם וְגַלְמוּד

כָּל הַלַּיִל עַל הַיְאֹר,

מְקוֹם שָׁם עֲרָפֶל נִגְרָר

וְאֵד זוֹחֵל,

חֲלִיל־אֲנִיָּה

קוֹרֵא, צוֹעֵק מִבְּלִי הֶרֶף

כְּיֶלֶד אֹבַד־דֶּרֶךְ,

רְוֵה דְמָעוֹת וּכְאֵב,

הַתֵּר אֶת שְׁדֵי־הַחוֹף,

אֶת עֵינֵי־חוֹף.

ואולם שירים מעין זה מועטים הם אצל סנדבורג ולא על־פי בודדים אלה אפשר לָדין שירתו כֻּלה.

שירתו של סנדבורג לא הגיעה עוד לידי גמר־בשולה. נמצאת היא עדַין במצב נוזל ושוטף, במצב־ההתהוות שלה. מזכירה היא לפרקים את חדר־משכיתו של הפַסל, ששברי־צורות ומכתות־פסילים מתגוללים בו בצד אנדרטות־שַיש מחֻטבות ומשֻכללות. בָּשֵל ושאינו בָּשל משמשים בערבוביה. מֻרגשת מעין התאבקות־היוצר עם גלמי־בראשית חנוטים ולא לעתים רחוקות יוצא הראשון וידיו על ראשו ואנו רואים לפנינו גוש מלים חריפות, מֻצקות, ששכינת־היצירה טרם נחה עליהן. ואף־על־פי־כן מעַנינת היא שירה זו גם בצורתה הַקימת, לא רק משום שנעים לפעמים להציץ לתוך „התאים האפלים” של היצירה ולראות בראשית התרקמות־החזון, כי־אם גם משום שהיא משלימה, כאמור, את שירתו החַד־גונית של מסטרס ומשַמשת דוגמה נאמנה להרבת מן התוסס והרותח שבשירת אמריקה הצעירה, שעוד לא מצא את בטויו המתֻקן והשלם.

כגושי־המתכת, שהם מטפלים בהם – ותלונת־מרד תתמלט מבין שפתיו וחשק עז יתקפהו לשדד את מערכת־ההוה ולתקן את ארצו במלכות השויון האנושי, הסוציאלי. על־כרחו נעשה סנדבורג למטיף, למעורר ולדורש ברבים ושירתו מקבלת צורת „ספרות־תעמולה" המזכירה לפעמים את דרשנותם של נואמי־השוק, אלה „כַּשפי־הדבור" הידועים למַדי בתפוצות אמריקה.

לדגל זה של מרד ותקון־עולם נשאר סנדבורג נאמן למיום דָרכו על סף־השירה ועד עתה – נשאר נאמן אף בימי־המלחמה הקודרים, בשעה שאמריקה החפשית, הדמוקרטית נתכַּוצה ותהי גם היא לקן עריצות וקנאות. אז היה הוא אחד מיחידי־הסְגלה המועטים, שעָרב את לבו לבַלע את המסכה הנסוכה על מחול־הדמים המתחולל על שדמות אירופה ולשפוך את עברתו ומרי־תוכחתו – בשירה שהיתה למטה משירה מנקֻדה אמנותית וגם למעלה ממנה מבחינה מוסרית – על ראש שרים ומלכים גם־יחד, שהכריחו „מיליוני פועלים צעירים לגזור איש את בשר רעהו מבלי דעת למה ומדוע".

„אני אומר לכם, כי אין דבר בעולם זולתי אוקינוס של ימי מחרו" – קורא סנדבורג בשירו הנזכר. „אני אומר לכם"! – סון של ודאיות שבנבואה נשמע כאן. כי בטוח הוא המשורר בכֹחו ובנצחונו – נצחון־המחר, עת „ערים חדשות ואנשים חדשים" יקומו.

בטחון־קול זה נשמע בכל שיריו החברתיים של סנדבורג והד פעמי המשורר הכבדים לעולם ילַוּם. ולא דבר־מקרה הוא, שכּה רבים משיריו עוסקים בברזל – בעשן וברזל, – כשמו של אחד מקבצי שיריו. אלמלי אפשר היה לסַמן את תכונת כל שירה על־פי צבעים, כי־אז, נראה לי, היה צבע־הברזל האפור הכי מתאים ואפיָני לשירתו של סנדבורג. כי „כברזל יפול דברו". והמשורר עצמו המרגיש בזה עומד ומתפלל לפנינו את תפלתו „תפלת־ברזל" בנוסחה זו:

הַנִּיחֵנִי עַל הַסְּדָן, הָהּ אֵלִי,
רַדְּדֵנִי וְרַקְּעֵנִי לִכְלִי מַפָּץ,
תְּנֵנִי לִבְדֹּק בִּכְתָלִים עַתִּיקִים, רְעוּעִים,
לְקַעֲקֵעַ וְלַהֲרֹס יְסוֹדוֹת קְדוּמִים.

הַנִּיחֵנִי עַל הַסְּדָן, הָהּ אֵלִי,
רַדְּדֵנִי וְרַקְּעֵנִי לִיתַד־פֶּלֶד,
תְּקָעֵנִי בְקוֹרוֹת סוֹמְכוֹת מִגְדָּל תּוֹמֵךְ־שְׁחָקִים,
קְחָה מַסְמְרוֹת יוֹקְדֵי־אֵשׁ וְהַדְּקֵנִי אֶל הַקּוֹרוֹת הַתִּיכוֹנוֹת,
אֱהִי נָא יָתֵד זוֹ הַגְּדוֹלָה

אָהַבְתִּי אֶת הָעֲרָבָה כֶּאֱהֹב אִישׁ אֲשֶׁר לִבּוֹ מָלֵא פִּצְעֵי אַהֲבָה. כַּאן יָדַעְתִּי אֵין דָּבָר אֲשֶׁר כֹּה אֶשְׁתּוֹקֵק לוֹ כְּאֶל עוֹד זְרִיחַת־חַמָּה אוֹ כְּאֶל סַהַר־אֵשׁ בִּמְרוֹם־רָקִיעַ הַמִּשְׁתַּקֵּף בְּלֶב־נָהָר בִּדְמוּת סַהַר־מָיִם.

— — — — — — — — — — — — — — —

עַל עָרִים חֲדָשׁוֹת וַאֲנָשִׁים חֲדָשִׁים אֲדַבֵּרָה.

אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם: הֶעָבַר הוּא דְּלִי אֵפֶר כֻּלּוֹ,

אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם: הָאֶתְמוֹל הוּא רוּחַ נוֹשֶׁבֶת,

חַמָּה שׁוֹקַעַת בַּמַּעֲרָב;

יָשׁוּב אֲנִי אוֹמֵר לָכֶם: אֵין דָּבָר בָּעוֹלָם

זוּלָתִי אוֹקְיָנוֹס שֶׁל יְמֵי־מָחָר

רָקִיעַ שֶׁל יְמֵי־מָחָר.

אָח אֲנִי לְחוֹבְטֵי־הַדָּגָן הָאוֹמְרִים

כְּבוֹא־הַשֶּׁמֶשׁ:

מָחָר יוֹם!"

לב וּוהיטמן הזקן היה מפרפר מגיל וזיק של נצחון היה מנצנץ בעיניו למשמע שירה זו של סנדבורג הסוחפת־החוגגת, המלאה עֹז ואמונה, ולא בקשי רב היה מכיר בה את הד־קולו הוא ורואה בלהט־אִשָּׁהּ גם הרבה גצים, שנפלטו מבין פטיש־דברו הַמְּצַק.

מחר יום! — זהו הַנֵּס, שהרים סנדבורג על מגדל־שירתו וכעין קריאת־מלחמה כבושה ובשורת נחמה קרובה נשמעות ממנו גם־יחד.

מחר יום! — אך מה יביא אתו? מי ידע את אשר בחיק־העתיד? — המשורר הוא היודע, כי מחזון־לבו יראה בו והוא הוא נביאו.

וּוהיטמן ראה את העתיד מְעֻטר בעטרת־אורה של הַדֵּמוקרטיה, ואת דבר בואה של דמוקרטיה זו בְּשֵׂר ועליו נבא, ואולם סנדבורג לא סגי ליה בהכי. דמוקרטיה היא שֵׁם סתמי יותר מִדַּי, שנתרוקן מתכנו ואינו אומר כלום בימינו אלה — לו יש פרוגרַמה מְיֻחדה משלו, קבועה ומסֻימת מכבר, שהיא היא בעיניו עֹגֶן־ההצלה היחידי לאמריקה בעתיד, ופרוגרמה זו הלא היא — הפרוגרמה הסוציאליסטית הידועה. רואה הוא סנדבורג לא רק את ערבות ארצו הרחבות, החפשיות הממלאות את לבו גאוה ושאֵת, כי־אם גם את בתי־החרשת ומכרות־הפחם ושאר כורי הברזל והעשן, שחלוצי־העבודה נחנקים בהם משעבוד ומעבודה קשה. רואה הוא ללבב הפועלים העמֵלים, המתבּוננים והולכים בתגרת גורלם האכזרי, המפסידים כמעט את צורתם האישית ונהפכים כֻּלם ל„יָד" אחת עובדת ולמין חֹמר עכור ונקשה

וַאֲנִי הִיא אֲשֶׁר אָכִיל קִרְבֵּי רוֹכְבֵי־בַרְזֶל צוֹהֲלִים.

עָפָר מֵעֲפַר־הָאָדָם אָנִי" – – –

היא היא עפר החלוצים הראשונים, שבאו אליה בקול שיר ותרועה, כאשר הִנֶּהָ גם אחות ואֵם ל„בעלי הפנים הנחושים, לעובדים בסלע ובחמר, לנשים המרננות ולבניהן אשר חיו לפני אלף שנים".

היא אשר היתה ואשר תהיה „עת מלחמות ישנות התחוללו, עת ירחף השלום כאֵם סוככת וגם עת מלחמות חדשות תפרוצנה וצעירים שוב יובלו לטבח".

ושוב תשא הערבה את דברה:

„מִבַּעַד לְדֶשֶׁא־עֲרָבָה חוּם מְעֻלָּף רְצוּעַת־עָשָׁן מֵעֲשַׁן־וִיגְוָמִים, מִבַּעַד לְעַמּוּד־עָנָן מוֹפִיעַ כְּהוֹפִיעַ תִּקְוָה כְּחָלָה, מִבַּעַד לְסִיעוֹת בַּרְוָזֵי־פֶּרֶא מְרַקְמִים רִקְמָה יְרַקְרַקָּה־אֲדַמְדֶּמֶת רָאִיתִי עִיר מִתְקוֹמְמָה וְאוֹמֶרֶת לְגוֹיֵי כָּל הָאָרֶץ: שִׁמְעוּ, עַמִּים, כֻּלְּכֶם וּדְעוּ – כֹּחִי חָדָשׁ וּמַאֲוַיֵּי־לִבִּי בְּרוּרִים!

אַלְפֵי אַדְמֵי־עוֹר יְלִלוּ וְנָעוּ לַמֶּרְחַקִּים לָתוּר אַחֲרֵי בַר וְנָשִׁים, מִלְיוֹנֵי לְבָנֵי־עוֹר בָּאוּ וְהֵקִימוּ מִגְדָּלִים תּוֹמְכֵי־שְׁחָקִים, סָלְלוּ מְסִלּוֹת וְחוּטֵי־פְּלָדָה שָׁלְחוּ לַחְתּוֹר דֶּרֶךְ בְּלֵב יַם־מֶלַח – וְכָעֵת תִּשְׁכֹּנָּה תִּימְרוֹת־עָשָׁן בְּשִׁנֵּי־בַרְזֶל אֶת פְּנֵי הָרָקִיעַ" – – –

– – – „לְאִישׁ רָחוֹק מִנִּי מֶרְחַק אֶלֶף שָׁנִים אוֹשִׁיט יָדִי לֵאמֹר: קַצֵּר דְּבָרְךָ, אָחִי, כִּי מֶרְחַק אֶלֶף שָׁנִים בֵּינִי וּבֵינְךָ מַה־הוּא?

אֲנִי הִיא הָעֲרָבָה, אֵם הָאָדָם, הַמְיַחֲלָה.

שֶׁלִּי הֵם הֲמוֹנֵי הָאֲנָשִׁים הַמְּסֻבִּים לִסְעֻדַּת־אַחִים בָּרְבִיעִי לְיֶרַח יוּלִי וְשׁוֹמְעִים לְקוֹל עוֹרֵךְ־דִּין הַקּוֹרֵא לִפְנֵיהֶם אֶת כְּתָב־הַהַכְרָזָה עַל שִׁחְרוּרָהּ שֶׁל אָמֶרִיקָה. – – – –

שֶׁלִּי הֵם הַסּוּסִים הַמְּרִימִים רֹאשָׁם מֵעַל לְגָדֵר בְּשִׁלְהֵי יְמֵי אוֹקְטוֹבֶּר קָרִים וְאוֹמְרִים „צַפְּרָא טָבָא" לְסוּסִים מוֹשְׁכִים בְּעֹל קְרוֹנוֹת מוֹבִילִים לָפֶת אֶל הַשּׁוּק" – – –

– –

הָהּ, אִמִּי הָעֲרָבָה, אֶחָד מִבְּנַיִךְ הִנֵּנִי.

משום גסות לפעמים, כי־אם גם בתֹכן היצירה עצמה. מקורות־היניקה שלהם קרובים זה לזה ונוגעים לעתים איש בגבולות רעהו עד כדי ערבוב־תחומים.

אותה ההתענינות הרַבּה בגורל ההמונים הרחבים העמלים יום־יום ונהרגים על פת־לחם בדרכים שונות, אותה ההערצה הגדולה לכל הבונים־המעפילים והחלוצים עזי־הנפש הכובשים את דרכם בסערה, אותה האהבה העמֻקה לערבות אמריקה הפראיות המסמלות כח ורצון וחֻפשה כאחד — תכונות יסודיות אלה המצַינות את שירתו של וויטמן נטועות גם בשירתו של סנדבורג.

אין לי דוגמה טובה לכך משירו הגדול של סנדבורג „הערבה" — שיר בפרוזה כרֹב שיריו — שקטעים ממנו אני מביא בכאן:

בְּעֲרָבָה נוֹלַדְתִּי וַחֲלֵב־חִטָּתָהּ וְאֹדֶם־אַסְפַּסְתָּהּ, אַף עֵינַי נָשֶׂיהָ תְּעוּדָה וָשִׁיר לִי הִנְחִילוּ.

כַּאן גָּלְשׁוּ הַמַּיִם, הִתְמוֹטְטוּ קַרְחוֹנִים עִם אַבְנֵי־הֶחָצָץ, פְּרָצוֹת וַעֲמָקִים שָׁרְקוּ, אַדְמַת־הַשְׁחוֹר הַדְּשֵׁנָה הוֹפִיעָה אַף אַדְמַת־הַחוֹל הַצְּהֻבָּה.

כַּאן בֵּינוֹת לִצְרִיפֵי „הַרְרֵי־הַסְּלָעִים" וְהָ„אַפַּלָּכִים" יַחֲרֹת כּוֹכַב־בֹּקֶר כָּעֵת אוֹת־אֵשׁ מֵעַל לְנַחֲלוֹת־עֵצִים וּשְׂדוֹת־מִרְעֶה, מֵעַל לְ„כִכַּר הַדָּגָן" וְ„כִכַּר־הַכֻּתָּנָה" וְגִדְרוֹת־הַצֹּאן.

כַּאן יְשׁוֹטְטוּ הָאַוָּזִים הָאֲפוּרִים מֶרְחַק חֲמֵשׁ־מֵאוֹת פַּרְסָה שׁוֹטֵט וָשׁוֹב וְרוּחַ בִּכְנָפָם צְרוּרָה וּבִגְרוֹנָם קוֹל־צְוָחָה לְנָוֶה־מִבְטַחִים חָדָשׁ.

כַּאן יָדַעְתִּי אֵין דָּבָר אֲשֶׁר כֹּה אֶשְׁתּוֹקֵק לוֹ כְּאֶל עוֹד זְרִיחַת־חַמָּה אוֹ כְּאֶל סַהַר־אֵשׁ בִּמְרוֹם רָקִיעַ הַמִּשְׁתַּקֵּף בְּלֶב־נָהָר בִּדְמוּת סַהַר־מַיִם.

בֹּקֶר־בֹּקֶר תְּשׁוֹרֵר הָעֲרָבָה לִי וּבַלַּיְלָה אֶשְׁכְּבָה לָבֶטַח בִּזְרוֹעוֹת־הָעֲרָבָה, בְּחֵיק־הָעֲרָבָה".

— —

נאום הערבה:

אֲנִי הִיא בְּהָמִיר עָרִים,
אַף בְּטֶרֶם הוּסַד עָרִים אָנִי,
אֲנִי הִיא שֶׁכִּלְכַּלְתִּי רוֹכְבֵי־סוּסִים בּוֹדְדִים

שׂוֹחֵק וּמִתְפָּאֵר כִּי מִתַּחַת לְכַף־יָדוֹ – הַדֹּפֶק, וּמִתַּחַת לְצַלְעוֹתָיו – הַלֵּב
שֶׁל הָעָם כֻּלּוֹ יִתְפָּעֵם,

שׂוֹחֵק שְׂחוֹק־עֲלוּמִים סוֹעֵר, תַּקִּיף וְקוֹדֵחַ כְּשֶׁהוּא עָרֹם לְמֶחֱצָה וּרְטוֹב־
זֵעָה וּמִתְגָּאֶה בְּחֶלְקוֹ אֲשֶׁר נָפַל לוֹ לִהְיוֹת

הוֹרֵג־הַחֲזִיר, לוֹטֵשׁ כְּלֵי־מְלָאכָה,
מְאַסֵּף גָּרְנוֹת־חִטִּים, מְשַׂחֵק בְּמֶרְכְּבוֹת־בַּרְזֶל
וּמְכַלְכֵּל סְחַר־הַמְּדִינָה.

לא רוח „ספּון ריבר" הוא הדובר בשיר זה. מֻרגשת כאן רוחו של אמריקאי צעיר, המכּיר לא בלי קורטוב של גאוה בכל תעצומות־עֻזה ושיא־ערכּה של עירו בכֹח ובפֹעל גם־יחד.

הַמנון זה, אשר ישיר סנדבורג לשיקגו, אפשר היה להמליץ בשנויי־נוסח גם על ערים ונופים אחרים שבארצות־הברית. הוא מבַטא בדברים נמרצים את כל עֹמק־אמונתו של המשורר בארצו, למרות שפלות מעמדה הרוחני כעת, כי כֹח יש לה לארץ זו ושפעת־רצון ועתרת־יכֹלת ואלה עתידים, מֻכרחים להביא גאֻלה, מתוכה תצמח גאֻלתה. יאמרו זרים מה שיאמרו עליה – על אמריקה, – אם מתוך קנאה או שנאה או מחמת חֹסר־הבנה, ואולם אלה המכּירים בכל מסִבות־גורלה ונפתולי־התפתחותה במשך שנות קיומה אַל להם להִוָּאש ולעמוד בחצי הדרך כאובדי־עצות ורפי־ידים. אלה צריכים להציץ לתוך נבכי חייה של אותה אֻמה, לבדוק במומיה ולהוקיעם לעין השמש. ברם לא בדברי־בטול ושפיכת־לעג בלבד יוכלו לצאת ידי חובתם. עליהם להרים על־נס את הכֹּחות החיוניים הבריאים שבארץ זו ולהִלחם על־ידם ובאמצעותם על קדֻשת־קיומו וגאֻלת־נפשו של העם כֻּלו. דוקא במקורות החשך והטֻמאה יש אחיזת־קִיָּם למלחמה בעד האור והקדֻשה.

הדֶוִיז של מסטרס הוא: „לראות שנית אור בעולם זה מבלי כל זֵכר עוד לספּון ריבר בנשמתו". הדֶויז של סנדבורג לעֻמת זה הוא: „לצאת נכון לקראת המחר, לבנות על יסוד כל החֹסן והבריא שבהוֶה, על אף הקלקלה המרֻבה שבו, לבנות ולבנות – ולנַצח!"

ועֹמק־אמונה זה ותקות־גאֻלה זו הם הם המחניקים לפעמים את קללת־הבוז הכבושה בין שפתיו של סנדבורג ומַהסים את רעמי־תלונותיו בעודם בין שִניו. המחר הגדול, המקֻוֶה יופיע לנגד עיניו, זה שאין בו כל פחֶתת ומגרעת, שכֻּלו אור וקדֻשה עליונה, והקללה תֵהפך לברכה ורעם־התלונה יחלוף והיה לצהלת־צחוק.

אכן תלמיד מֻבהק הוא קרל סנדבורג לוולט וויטמן והשפעתו עליו נכּרת בכמה וכמה פרטים. הולך הוא בדרכי רבו, ביודעים או בלא־יודעים, לא רק באמצעי בטויו, בהמוניות שבשפה ובבליטות שבציור, שיש בה

מְשַׂחֵק בְּמֶרְכְּבוֹת־בַּרְזֶל,
מְכַלְכֵּל סְחַר־הַמְּדִינָה –
אַתָּה הַכְּרָךְ רְחַב־הַכְּתֵפַיִם
הַסּוֹעֵר, הַגּוֹעֵשׁ וְהָרוֹתֵחַ –

אָמֹר יֹאמְרוּ לִי, כִּי נְוֵה־רֶשַׁע הִנְּךָ, וַאֲנִי מַאֲמִין לָהֶם, כִּי בְעֵינַי רָאִיתִי אֶת נָשֶׁיךָ הַמִּפְרְכָּסוֹת אוֹרְבוֹת מִתַּחַת לְפַנָּסֵי־הַגַּז לְנַעֲרֵי־הַכְּפָר.

וְשׁוּב יֹאמְרוּ לִי, כִּי מְלֵא חָמָס אַתָּה, אַף אֲנִי אֶעֱנֶה לָהֶם: אָמְנָם כֵּן, רָאֹה רָאִיתִי אֶת הַסִּיקָרִיקִין רוֹצְחִים נֶפֶשׁ וְשָׁבִים וְיוֹצְאִים לִרְצֹחַ נֶפֶשׁ וְאֵין מוֹחֶה בָּהֶם.

וְשׁוּב יֹאמְרוּ לִי, כִּי קַן־אַכְזְרִיּוּת הִנְּךָ, אַף אֲנִי אָשִׁיב אֲמָרַי: בִּפְנֵי טַף וְנָשִׁים רָאִיתִי וְהִכַּרְתִּי אוֹתוֹת־רָעָב גְּלוּיִם.

אַךְ כִּי עָנִיתִי וְאָמַרְתִּי דְּבָרַי אֵלֶּה, פָּנֹה אֶפְנֶה שׁוּב אֲלֵיהֶם הַשּׁוֹפְכִים בּוּז עַל עִירִי הַלָּזוּ וְאָשִׁיב אֶת הַבּוּז אֶל חֵיקָם וְכָכָה אֹמַר לָהֶם:

בֹּאוּ וְהַרְאוּ לִי עוֹד כְּרָךְ בֵּין הַכְּרַכִּים הַנּוֹשֵׂא רֹאשׁוֹ קוֹמְמִיּוּת וּמִתְרוֹנֵן מֵרֹב גַּאֲוָה בַּעֲתֶרֶת־כֹּחוֹ, בְּגַסּוּתוֹ, בְּעֻזּוֹ וּבְעָרְמָתוֹ, הַזּוֹרֵק קִלְלוֹת־קֶסֶם תּוֹךְ־כְּדֵי־טִפּוּל בַּעֲבוֹדוֹתָיו בְּזוֹ אַחַר זוֹ. הֲרֵי לָכֶם גִּבַּרְתָּן רָם־קוֹמָה, עָשׂוּי לִבְלִי חָת, הַמִּתְנוֹסֵס מֵעַל לְעָרִים קְטַנּוֹת רְפוּת־אוֹנִים.

אָיֹם הוּא כְּכֶלֶב מַרְחִיב־לָשׁוֹן מֵרֹב צִמְאוֹנוֹ לִפְעֻלָּה, עָרוּם הוּא כְּפֶרֶא עָרוּךְ לַמִּלְחָמָה אֶת הַיְשִׁימוֹן –

גְּלוּי־רֹאשׁ הוּא גּוֹרֵף,
נוֹתֵץ, זוֹמֵם,
בּוֹנֶה, הוֹרֵס
וּבוֹנֶה מְחַדֵּשׁ

מִתַּחַת לְתִימְרוֹת־עָשָׁן וּפִיהוּ מְלֵא אָבָק, וְהוּא שׂוֹחֵק וְחוֹשֵׂף אֶת שִׁנָּיו הַלְּבָנוֹת, שׂוֹחֵק מִתַּחַת לְיַד גּוֹרָל זוֹעֵם מֵעִיק עָלָיו כַּאֲשֶׁר יִשְׂחַק עוּל־יָמִים אוֹ כַּאֲשֶׁר יִשְׂחַק לוֹחֵם יָהִיר אֲשֶׁר לֹא נָחַל מַפָּלָה מֵעוֹדוֹ,

ספון ריבר – הלא היא אמריקה בת־זמננו – החוסמת בעד האור מהִבקע.
בנדון זה מענֶינת כפלַים שירתו של קרל סנדבורג.

גם בסנדבורג יש להרגיש את קמוץ־האגרופים וחרוק־השנים של איש ריב ומדון, העומד בקשרי מלחמה את בני ארצו ודורו, גם בשיריו יש לשמוע לפרקים את צליפות־השוט המכאיבה של המבקר השנון ואת נהמת־הצחוק המדהימה של הקטגור הזועם. אלא שהבדל גדול זה מבדיל בינו לבין מסטרס: בעוד אשר האחרון נראה לנו תמיד כזָר העומד מחוץ לסביבתו ומעל לה וממטיר משם, דוגמת יֻפיטר מתעַבר, את חִצי־לעגו הטבולים ברעל ואת אבני־קלעו היוקדות־אש – הנה הוא, קרל סנדבורג, עומד במחיצה אחת את בני־חרמו, כואב את כאבם ומתענה בסבלותם. אמנם מקטרג הוא ומתמרמר, אורר ומקלל בשירתו, ואולם לעולם אתם מרגישים כי אח אוהב הוא המחטט מתוך אהבה ויסורי־נפש בפצעי אחים ובתחלואיהם, שהנם גם פצעיו ותחלואיו הוא. ומשום כך אי־אפשר לו למַלא באמונה את תפקיד הקטגור תמיד. אין לראות רק את מקום התִרפה בשאֵרך הקרוב אליך. הנימה האַחֲהִית מְכרחת להזדעזע סוף־סוף ולתבוע את שלה. הולך אתה ומונה את מומיו וחסרונותיו של אח מַמרה אחד אוזר אחד – דומה שאין בו כל מתֹם, שאין אף פנת־אור אחת בקרבו להאיר את מחשכיו, ולפתע־פתאֹם יציפך אי־מזה נחשול של דם ונזכר אתה – לא, מרגיש אתה – כי עצם מעצמיו ובשר מבשרו הנך וכי, לאמתו של דבר, כל אותם המומים והחסרונות שמנית בו לא מְכרחים הם לו, לא מְבלעים בדמו חלילה, כי־אם מקריים בלבד, מעין ספחת־עור בעלמא, שאפשר למצא תרופה לה, ולעיניך קמה מיד תמונת אחיך שבכֹח, לאחר שמֹרקו עווגותיו ורֻפאו נגעיו, והקטגור המבקש־מומים שבך נהפך, מבלי דעת כמעט, לסניגור מגלה־זכיות. וכה אֵרע גם לסנדבורג. אמנם אמריקה שפלה היא וירודה, מקֻלקלת־המדות וחדלת כל קדֻשה. שפחה חרופה היא הנתונה ברשות אילי־כסף ושועלי־פוליטיקה הרודים בה בפרך. הרבה בה מן הזמה והזוהמה, הרבה מן התרמית והחנופה, הגסות והיהירות, צרות־הנפש וקטנות־המוחין; ואולם, מאידך גיסא, השמתם את לבכם וראיתם כמה בה מן החיוני והבריא, מן האיתן והמֻצק, כמה כֹחות־נעורים הומים בה ומפַכים ומתגלים בכל מרצם ואונם וכמה מסערת־הכִבוש ותאות־הנצחון כָבוש בשרירי־ברזִלה? – לא! ארץ שכזאת נאבקת ונלחמת, רבת־השאיפה וכבירת־המפעל, אי־אפשר שתהיה נשחתה עד היסוד בה לבלי מרפא; תוכה לא נִחר עדַין, רק קלִפתה העלתה חלודה ורקבון, ובבוא שעת גאֻלתה הרוחנית, הפנימית, תתנער ותעמוד בכל קוממיות־עֻזה והדר־תפארתה.

הלא תשמעו להִמנון, אשר ישיר סנדבורג לשיקַגו עיר־מושבו:

הוֹרֵג־הַחֲזִיר לָעוֹלָם כֻּלּוֹ,

לוֹטֵשׁ כְּלֵי־מְלָאכָה, מְאַסֵּף גָּרְנוֹת־חִטִּים,

ובבקרת־עצמה מתוך שאיפתה לחיי־עם יותר שלמים וגבוהים ולערכי־יצירה יותר מקוריים ונעלים.

ד

קַרל סַנדְבּוּרְג

כשקראתי את שיריו של משורר שוֵידי־אמריקאי זה בפעם הראשונה, אמרתי עם לבי תוהה ומשתומם: הזאת היא שירה, ואם כזה הוא משורר? — לא! לא! — שׁוּעוּ אלפי קולות־נעורים בקרבי. הקולָניות ההיסטֶרית שבשירים אלה, הריאליות היתרה, המעליבה לפעמים, המבצבצת מתוך שורותם, ההמוגיוּת הגסה המחלחלת בבטוים הקימו מחיצה — בעיני, לכל־הפחות — בינם לבין נחלת־השירה האמתית, שהיא נאצלה ומְזֻקקת ומחֻננת יפי וטהר אף בהיותה דורכת „עלי־אדמות" וחוצה ביוֵן החיים. הרשם היה דוחה כמעט. ואף־על־פי־כן אי־אפשר היה לשכּוֹח שירה זו. הרגשתי, כי איזה כֹּח צפון מכריחני לשוב אליה ולעַיֵן בה על אף כל הפגימות והלקויים שבּה. דוקא העריצות שבציור והגסות שבבטוי נשתמרו בלב. הסער והפּתּוס התוססים ומהלכים בה פה ושם לקחוני שבי. דִמיתי לשמוע מעין צחצות־חרבות וקריאת־מלחמה. הכּרתּי, כי אי־אפשר לָמֹד אותה באַמַּת־המדה של יֹפי ואמנות בלבד, לפי שבעִקרה היא מתכַּוֶנת, כשירתו של וּוהיטמן, לא לשיר, כי־אם לקרֹא, להטיף ולעורר. הרי זו מעין שירת־עזר, כזו המתגלה בכל תקופת־מעבר, הבאה, אפשר שלא בכַוָנת המשורר, לטהר את האויר מאדי־הגַז וחמרי־הנפץ הנצברים בה ולהכשיר את הקרקע לגדול שירה יותר מתמידה ופוֹרה, שערכּה קַיָם ועומד.

מבחינה ידועה מַשלימה שירתו של סנדבּורג את שירת מסטרס, שהיינו דנים בה בפרק הקודם.

אדגר לי מסטרס הוא הקטגור הזועם של אמריקה הצעירה. ה„אנתולוגיה דספּון ריבר" שלו היא מגִלַת־מרורות עוקצת ותעודת־אשמה אכזרית על כל מקצועות חייה ותרבותה של אמריקה. רק מתי־מספר יוצאים זַכּאים בדינם מלפני שופט עריץ זה. יחד עם הלמות הפטיש הכּבד העולה מתוך ספר־המתים נשמעת לאזנינו גם נהמת־צחוקו הכבושה של המשורר־המבקר העומד בלי־רחם על טרפו שטוף תאוַת־נקם, אכול סערת־כּליון. גזרת כּליה הוא גוזר על כל הנמצא בעין. אמריקה הדֶמוקרטית, האידיאלית, שעליה נשא וּוהיטמן את מִדברותיו, היא בעיניו אך דבר שבחלום ולא במציאות, היא צריכה אך עתה להִוָלד, להִוָסד על משואות־היש. ההוֶה הוא תפל ועלוב, מלא תֹךְ ומרמה וזרוע זרע הרקבון המשעמם, הממית; והעתיד — הוא סתום ואטום ואף את ראשיתו אין לראות אלא אם כן יסירו בראשונה מעל פרשת־הדרכים את מפלצת־הזוָעה הנקובה בשמה

תקנה אלא כליה. „התרוממי רֶפּוּבּליקה – קורא מַסטרס באחד מספריו האחרונים – מעל לקרני הרחובות של ספון ריבר!" מה טיבה של התרוממות זו ואיך תגיע אליה אמריקה – את זאת לא גלה לנו המשורר. אמנם בימי המלחמה קורא היה ומזרז את בני אַרצו להחלץ ולצאת לישע האנושיות, ובזה ראה את התרוממותה המקוה של ארצו ואת התאחדותה ברוח עמי תבל; אלא שבשיריו אלה היה נראה ביותר כמשלם מס לרוח הזמן מאשר סולל נתיבות־אורה חדשות.

כֹּחו של מסטרס גדול הוא הרבה יותר בהריסה מאשר בבנין, בגלוי־פצעים מאשר בגלוי־דרכים. אין כל ספק, כי ב„ספון ריבר" שלו הגדיש את הסאה וגבש את הצבעים במדה יתרה. ואולם באמריקה האֹפּטימית, המביטה על הכל מתוך משקפים בהירים, האוהבת את „הסוף הַמַּצלח" בספרים ובמאורעות ורואה את־עצמה כסלתה של האנושיות – הנה ספר־שירים זה הוא חזיון מפתיע וגם משמח. הריהו מעין פצצה דינמית באהליהם השוֹקטים והשלֵוים של בעלי ה„אָלל־רייט" הספרותיים. ספר זה מתריע ואומר, כי לא הכל הוא „על צד היותר טוב" באמריקה, כי תוך־תוכה של מדינה זו רקוב ונִחר, כי נשמתה הולכת ונדונה לשרֵפה. לא יפלא אפוא, כי נתקבל מתוך התנגדות ואֵיבה מצד אחד – מצד משַׁמרים ו„פטריוטים" ממין ידוע – ומתוך אהבה והערצה מצד שני – מצד צעירי הספרות השואפים ל„שנוי ערכין" בשירה ולגלוי יותר עמֹק של נשמת אֻמתם. צורתו של „ספון ריבר" מִלאה את מחצית־שאיפתם הראשונה, ותכנו – את מחציתה השניה.

מסטרס כתב גם שירים רבים ממין אחר לגמרי – שירים רומנטיים, קלַסיים, הרחוקים מרחק רב מן המודרניסמוס הפיוטי, אך קרובים קרבה יתרה אל עולם־השירה הנצחי. שיריו אלה מזכירים הרבה בצורתם ובתכנם את משוררי תקופת ויקטוריה באנגליה ומשוררי ניו־ענגלנד באמריקה. בהם ישורר לפעמים על דברים כה „עתיקים" כהאור והאהבה, על ענינים כה „קונסרבטיביים" כאגדות „ארתור המלך", מעינות־רוחם של הרבה והרבה ממשוררי אנגליה, על אגדות יון הקלסית ואפילו – שמעו נא! – על בַּלַּדות בִּבליות. בשירים אלה מתגלה לנו מסטרס החולם הרומנטי, היודע לחזות חזיונות של רוממות וקדֻשה גם בספון ריבר שלו המגֻשמה, הטמֵאה. ואולם התשורה הכי גדולה וחשובה שהעניק לספרות האמריקאית היא סוף־סוף האנתולוגיה הנזכרה. אמנם לקוי הוא הספר מנקֻדת־השירה הטהורה בהרבה פגימות וחסרונות – יש בו יותר פסיכולוגיה אנַליטית מאשר שירה מזֻקקה, בהיותו סך־הכל יבש של עובדות ומעשים שהיו ואין בו משום תאור הפרוצס של ההויה – הוית הרגש או המאורע – שהנהו עִקר השירה; אין בו משום רוממות־הנפש ועִדון־הלב, ויסוד היֹפי חסר בו כמעט לגמרי. אך למרות כל החסרונות האלה, ראוי הוא לְצַיְּנוֹ בתור אחת מיצירותיה הכי־נכבדות של שירת אמריקה הצעירה, כי בו נמצא תמונה בהירה משכבות־חייה של אמריקה בת־זמננו ובו גם נשמע את קולה של אמריקה הצעירה, המורדת העוסקת מאהבה בנתוח־עצמה

אָכֵן שְׂנֵאתִיךָ, סְפּוּן רִיבֶר, אָמַרְתִּי לְהִתְרוֹמֵם עָלַיִךְ,
כִּי בוֹשְׁתִּי בָךְ וָאֶמְאַסֵךְ עַל הֱיוֹתֵךְ מְקוֹם־מוֹלַדְתִּי.
וְשָׁם, בְּרוֹמִי בֵּין הָאָמָנִים
בְּדַבְּרִי אִיטַלְקִית וְצָרְפָתִית,
יֵשׁ נִדְמָה לִי אֵין בִּי אַף זֵכֶר קַל לְמוֹלַדְתִּי.
נִדְמָה לִי, כִּי אַגִּיעַ גַּם־אָנֹכִי לִמְרוֹמֵי הָאָמָנוּת
וְאֶשְׁאַף אֶת הָאֲוִיר יִשְׁאֲפוּ „הַגְּדוֹלִים"
וְאֶרְאֶה אֶת הָעוֹלָם בְּעֵינֵיהֶם הֵם.
אַךְ הֵם יִתְבּוֹנְנוּ בִמְלַאכְתִּי וַיֹּאמְרוּ:
„מָה הוּא אֲשֶׁר תְּכַוֵּן אֵלָיו, רֵעַ?
יֵשׁ אֲשֶׁר כִּפְנֵי אַפּוֹלוֹ יִתְרָאוּ הַפָּנִים
וְיֵשׁ כִּי יִמָּצֵא בָהֶם רֶמֶז לִפְנֵי לִינְקוֹלְן".
לֹא הָיְתָה כָל תַּרְבּוּת בִּסְפּוּן רִיבֶר, כַּאֲשֶׁר יָדַעְתָּ,
וְלִבִּי יָקַד בִּי מִבּוּשָׁה, אַךְ דַּבֵּר לֹא דִבַּרְתִּי,
כִּי מַה־יָּכֹלְתִּי עֲשׂוֹת אַחֶרֶת, אֲנִי אֲשֶׁר
עָפְרוֹת מַעֲרָב כִּסּוּנִי וַיַּכְבִּידוּ עָלַי אַכְפָּם,
מִלְּבַד שְׁאֹף וְהִתְפַּלֵּל
כִּי אֶרְאֶה שֵׁנִית אוֹר בְּעוֹלָם זֶה
מִבְּלִי כָל־זֵכֶר עוֹד לִסְפּוּן רִיבֶר בְּנִשְׁמָתִי?

פלצות תאחזנו למשמע כל אלה. הזאת היא אמריקה? האמנם שחורה היא משחור? האין בה, אף בה, כל קרן־אור, כל ברק־יפי? היתכן כי אין בה אף מעט מן הנשגב והמרומם, מטהר־הלב ואצילות־הנשמה? — אדגר לי מסטרס, האמריקאי הטהור, יענה על כל אלה בשלילה. בדבריו האחרונים של היגבי האמן מתבטאים גם רצונו ושאיפתו של המשורר — לראות אור בעולם־יה „מבלי כל־זֵכר עוד לספון ריבר בנשמתו". ספון ריבר היא בעיניו גיא מחשכים, אשר כל ציץ יפי ואמת יבול בה בעודנו באִבו. ספון ריבר היא בצת־רקבון מצֻמצמה בתוך תחומן הצר של השגות דלות ושאיפות פעוטות ורחוקה היא לא רק מרחק גיאוגרפי, כי־אם גם מרחק בפשי משאיפותיה הנאצלות של האנושיות הרחבה. ספון ריבר זו אין לה

המשורר לכַון את נפשו הוא אל נפש גבורו ולתפוס את קול „שירת־האדם השוקטה הנוגה" אשר בתוכה. ואולם מסטרס נצב לפנינו בספרו זה לא כמשורר, כי־אם כמלַקט חֹמר לשירה — ולאו דוקא לשירה. אנו רואים אותו כראות פַסל אמן השולט שליטה גמורה בחֹמר אשר בידו ויודע לצור בו צורות מתֻקנות ומלאות רוח־חיים, אלא שאין בו ממדתו של יוצר בעל־נפש, הרואה ללב יצוריו ונותן להם לחיות את חייהם הם בכל מלואם. הוא עומד על גבם כאדון אכזרי ונוגש בהם לשחק לפניו על הבימה דוקא תפקיד אָיֹם או מגֻחך. ומשער אנכי, כי לו קמו הרבה מגבורי ספרו שנית מקבריהם וגִלו לנו את פצעי־לבם במו־פיהם, היתה התמונה יותר אינטימית, יותר הומַנית ואולי גם פחות מגֻחכה ופעוטה.

הרשֶם הכללי אשר תעשה ספון ריבר הוא מדַכא. זאת היא עיר ריקה ונבערה, חולת־רוח ודלת־נפש. רקבון ושממון בכל גבולותיה. שקר ותרמית וחנופה, עקשות־פה ואכזריות־לב, פוליטיקה נמִבזה ומעשים פעוטים. אין שאיפה גבוהה, אין פעֻלת־אמת. „האמת שלה אינה אלא בתבנית שן תותבת, שיש למלאותה זהב". חיים רצוצים ונרפשים, חיי גמדים הם אלה. לפעמים יתבלטו שרטונות קטנים מבעד למימי רפשה, אך אין להם אחיזה וקליטה. ים־המות הרוחני יבלעם. בעלי־הנפש המועטים אשר בקרבה נודדים כצללים בתוכה, זרים הם ליושבי עירם ומשֻנים ליושבי־חוץ. אין קרקע מתחת לרגליהם. מפני־כך לא תצמחנה כנפיהם לעולם ועם טיסה ראשונה יפלו לארץ נפצעים. מפני־כך כה רבו בה „הגאונים המבטיחים" וכה מעטו בה הגאונים בפעל. עשירה היא באמנים כמו „פניויט" האמן, המכלה את כֹּחו כדי „לתפוס את נפשו של אדם על־ידי מכונת־הַצִלום", ובמשוררים כ„פטיט הפיטן", שלא הכיר עד לאחר מותו „את הטרגדיה, את הקומדיה, את הגבורה ואת האמונה אשר בחיי עירתו ואת היערות והשדמות, את הנחלים והיאורים אשר מסביב לה". מפני־כך מבֹרכה היא בנשים ממין מַרגַריט פולר סלַק, שהיתה גדולה כג'יאורג' אליוט, אלמלא הגורל המר שהכריחה להִנשא לאיש ולהיות אֵם לבנים שמונה, ומחֻנָנה באנשים מטפוסו של יוהן הורֶיס בוירלסון, אשר „הדפיס ספור עוד בהיותו כבן עשרים וחמש ונדד לעיר למען העשיר את תֹּכן אמנותו" ולבסוף נשא את בת הַשֻלחני לאשה והיה לנשיא הבַנק, כשהוא מחכה תמיד לשעת־הכשר לכתּוֹב ספור־מלחמה אפִּיִי, ו„בינתים הוא ידיד ורֵע לגדולי־הדור, אוהב ספרים, מקבל פניהם של מַתיו ארנולד ואֶמרסון, נואם על הכוס וכותב מסות לקלובים מקומיים, חולם כל ימיו על גדֻלתו של אדם, היודע לכתּוֹב שורה אחת כזאת: Roll on thou deep and dark blue ocean, roll כאשר כתב בירון, ומת סוף־סוף באין אף טַבלה אחת בשיקַגו לזכרון שמו". היפלא אפוא, כי האמן האחד אשר בספון ריבר שהתרומם על כל אחיו, ארטשיבלד היגבי, בז למקום־מולדתו והריהו נודד למרחקים על־מנת לקנות לו שם חיי־עולם? — האמן האחד! — אך כמה עלוב הוא גם־הוא. הלא תשמעו לוידויו:

בעוד בניך כֻּלם מצליחים הם. כי דור־נשרים גִדלתי בחיי, אשר טסו נצו לאחרונה ויעזבוני כעורב בודד עלי ענף. שאף שאפתי לסַפּח תאַר־כבוד אלי שמי למען יכבדוני בנַי וְאעמוֹד על הבחירה למִשרת מפַקח על בתי־הספר אשר במחוז, בזבזתי את כל רכושי לתכלית זאת – אך נכשלתי. אותו סתָו זכתה בתי בפריז בפרס ראשון בעד תמונתה הנקובה בשם „הטחנה הישנה". רגש־החרפה אשר קִנן בי, כי אינני ראוי לה, עד שערי־מות הביאני".

ויונס קין שכנו מתאנח וקובל על גורלו כהאי לישנא:

„למה־זה אבד אלברט שירדינג את־עצמו לדעת, עת כי שאף להיות נבחר למִשרת מפקח על בתי־הספר אשר במחוז, והוא בעל־עשֶר ואב לבנים נחמדים אשר היו לכבוד לו עוד בטרם מלאת לו ששים? לו רק הצליח אחד מבְני לרכֹש לו תריס־עתונים או לו זכתה אחת מבנותי להִנשא לאיש הגון, לא הייתי מהלך ביום סגריר ומקפץ לתוך מטתי בבגדֵי הרטֻבים וממאן לקבל שום עזרת רופא".

או הנה תמונה אחרת:

גבירה מן הגבירות אשר בספון ריבר, מיסיס בליס שמה, מגלה את כל פצעי לבבה לפנינו, לאחר מותה, כמובן. מספרת היא על הגיהנום שבחיי אשה אמללה, היושבת בבית־בעלה למרות מה שלבה אינו נתון לו, חיים דוויים ונגועים ש„אין בהם נגהות חַמה, כי־אם דמדומים, שאין בהם חֹם, כי־אם טחב וקֹר". – וכל זה לא בא לה אלא בשל עצתו של הכֹּמר ריורינד וַילי, שדבר על לבה לבלתי התגרש מאישה לטובת בניה.

ולא רחוק ממנה מֻנח לו בכוך־קברו ריורינד למואל וַילי ומתוך ודויו הוא אנו למֵדים, כי המעשה הרב שעשה בחיים, עטרת כבודו וצבי תפארתו, הוא לא מִספַר הדרשות אשר דרש לפני צאן מרעיתו, אף לא הגֵרים הרבים שהכניס תחת כנפי אמונתו, כי־אם – הַסכיתו ושִמעו! – דבר הגט אשר מנע ממיסיס בליס!

יש בכל אלה לא רק סטירה חריפה ולעג מר, כי־אם גם ציניות יתרה ואכזריות מאין כמוה אל חיי האדם. אין אנו רואים כאן את מַסטרס המשורר המרגיש בזעזועי־נפשם של גבוריו ובעלבון הגורל הקשה, כי־אם את מסטרס הַ„קָרטוּנִיסְטָן", הייתי אומר, זה המרחף מעל למאורעות ורואה בַכֹּל מעין חֹמר לקַריקַטורות ולפוזות ולטפוסים מגְחכים. כי על־כן יקר בעיניו לא עצם ההתהוות שבגורל האדם עם כל חלופיה וגלוייה השונים, היפים ומקסימים כמו שהם, כי־אם ההויה השלֵמה, הסך־הכל של החיים, ה„פֹּעל־יוצא" שבהם. משום־כך לא יכול מסטרס לראות גם את הצדדים היפים שבתכונות גבוריו החֵלכאים ומְרדפי־הגורל. משום־כך אנו רואים יותר מכל את הצד הנלעג בחיי הנפשות ההן ולא את הצד היפה שבהם. כי אכן יש יפִי נשגב – אף כי טרגי – גם בחיי אנשים עלובים כשירדינג וקין כל־כמה שלא יהיו דלים ואמללים ופעוטים. מתוך שתוף הלב והנשמה נברא ה־פי אף בפנה דחופה ואפֵלה, ותֹכן יותר גבוה נתן לחיי אדם, אם אך ידע

„אַךְ בַּאֲסֵפוֹת־עָם פּוֹלִיטִיּוֹת עֵת אָמְרוּ
הַיּוֹשְׁבִים בִּמְסִבָּתִי, כִּי אֶשְׁפֹּךְ דְּמָעוֹת
לְמִשְׁמַע נְאוּמָיו שֶׁל הַמִּילְטוֹן גְּרִין –
לֹא לָזֹאת בָּכִיתִי,
לֹא! כִּי־אִם לֵאמֹר חָפַצְתִּי:
הֲלֹא בְנִי הוּא זֶה! בְּנִי הוּא!

הַמִּילְטוֹן גְּרִין

בֵּן יָחִיד הָיִיתִי לְפַרְנְסִיס הַרִיס מִוִּירְג'ינְיָה
וּלְתוֹמַס גְּרִין מִקֶּנְטוּקִי.
גַּם שְׁנֵיהֶם בְּנֵי מִשְׁפָּחוֹת מְיֻחָסוֹת וְאַדִּירוֹת הָיוּ,
לָהֶם אַכִּיר טוֹבָה בְּעַד הֱיוֹתִי
שׁוֹפֵט, חָבֵר בֵּית־הַנִּבְחָרִים וְשַׂר מְדִינָתִי.
מֵאִמִּי יָרַשְׁתִּי
אֹמֶץ־לֵב, רוּחַ־דִּמְיוֹן וְכֹחַ דִּבּוּר,
מֵאָבִי – רָצוֹן, בִּינָה וְהִגָּיוֹן.
תְּנוּ כָבוֹד לָהֶם
בְּעַד כָּל מִפְעֲלוֹתַי לְטוֹבַת הָעָם.

האין אתם שומעים יחד עם הקול הפַּתיטי הטרַגי העולה מן המצבה הראשונה גם את קול הלעג והאירוניה המרה הבוקע מתוך המצבה הכבֻדה השניה?

האירוניה המרה היא בכלל נשקו של מסטרס, שבו הוא מבַתק בחדא מחתא את מוסרות־החיים הסבוכות ומגלה לעינינו את כל נפתולי־הגורל המשֻנים ותעתועי־הגורל המגֻחכים.

יושבים להם אנשים שנַים זה בקרבת זה וחולמים ושואפים כל ימיהם ואינם יודעים ואינם מרגישים, כי אשרו של האחד הוא אסונו של השני, עד אשר בא המות ומגלה את הסוד.

מתאונן אַלברט שירדינג ואומר:

„יונס קין חשב, כי רע ומר גורלו באשר כי בניו כֻּלם לא־מֻצלחים היו בחייהם, אך גורל רע מזה ידעתי אני: הלא זהו – להיות גבר לא־יצלח

טרגדיות כאלה מרֻבות הן בספר. מַסטרס עוסק בשאלת־המין מתוך חבה יתרה ומחטט ומנקר בכל זויות־גלוייה, כאִלו בה מצא את הפתרון לחידת־חייה של ספון ריבר.

ציורים טרגיים אלה מהולים על־פי־רֹב במרורי סטירה עוקצת ונוקבת עד התהום. מַסטרס עומד מעל לגבוריו ומשַלח בהם את חִצי־לעגו השנונים — ולא רק בהם, כי־אם בכל ספון ריבר הדוויה והנגועה, שהִנָהּ בעיניו בבואה נאמנה לאמריקה העירונית כֻּלה.

הנה, למשל, עוד שנים מהודויים לפניכם, הבאים זה בצד זה.

עַלִיזָה וֶרְטְמַן

כַּפְרִית הָיִיתִי וּמִגֶּרְמַנְיָה בָּאתִי,

כְּחֻלַּת עַיִן, אֲדֻמַּת־לֶחִי, בְּרִיאָה וּמְאֻשָּׁרָה.

מִשְׂרָתִי הָרִאשׁוֹנָה בְּבֵית תּוֹמַס גְּרִין מָצָאתִי.

בְּיוֹם מִימֵי הַקַּיִץ כִּי לֹא הָיְתָה הִיא בַּבַּיִת

הִתְגַּנֵּב אֶל הַמִּטְבָּח, חִבְּקַנִי בִּזְרוֹעוֹתָיו

וּנְשָׁקַנִי עַל צַוָּארִי כִּי הֲסִבֹּתִי רֹאשִׁי מִנֶּגְדּוֹ.

מֵאָז לֹא יָדַע אִישׁ מֵאִתָּנוּ אֶת הַנַּעֲשָׂה.

וַאֲנִי בָכִיתִי לְגוֹרָלִי,

וָאֵבְךְּ וָאֵבְךְּ, כִּי דְבַר סוֹדִי הֵחֵל לְהִגָּלוֹת.

וּבְאַחַד הַיָּמִים גִּלְּתָה לִי מִיסִיס גְּרִין

כִּי הֵבֵן תָּבִין אֶת הַכֹּל, אַךְ לֹא תָצֵר צְעָדַי,

כִּי־אִם תְּאַמְּצֵנוּ לָהּ, הוֹאִיל וַחֲשׂוּכַת בָּנִים הָיְתָה,

(וְהוּא נַחֲלַת־שָׂדֶה הֶעֱנִיק לָהּ שְׂכַר־שְׁתִיקָה),

עַל־כֵּן נֶחְבְּאָה בְּבֵיתָהּ וַתָּפֶץ אֶת הַשְּׁמוּעָה

לֵאמֹר: הָרָה הִיא.

וְהַכֹּל הָלַךְ לְמֵישָׁרִים, הַיֶּלֶד נוֹלַד

וְהֵם כֹּה טוֹבִים הָיוּ לִי.

וּבִרְבוֹת הַיָּמִים לְגוּס וֶרְטְמַן נִשֵּׂאתִי לְאִשָּׁה

וְכֹה חָלְפוּ הַשָּׁנִים.

וּבָאתִי לִחְיוֹת אֶת נִיג לְבַדִּי מֵאֲחוֹרֵי לִשְׁכָּה אֲפֵלָה.
סָמוּךְ לְעֶצֶם סַנְטֵרִי מִתַּחַת גֶּרֶם חָטְמוֹ שֶׁל נִיג יִתָּמֵךְ.
גּוֹרָלֵנוּ יְכֻסֶּה בְּמַשָּׁאוֹן. הִתְגַּלְגְּלִי וְעִבְרִי תֵּבֵל סְחוּפַת־שִׁגָּעוֹן!

ולעֻמתו תעננו אשתו מקברה לאמר:

יָדַעְתִּי אֲשֶׁר יְסַפֵּר כִּי לְנַפְשׁוֹ יָקַשְׁתִּי
בְּמוֹקֵשׁ אֲשֶׁר מָצַץ דַּם־תַּמְצִיתוֹ.
הַגְּבָרִים כֻּלָּם אָהֹב אֲהֵבוּהוּ.
וְהַנָּשִׁים – רִחֲמוּ עָלָיו רַבָּן.
אַךְ מַה־תַּעֲשֶׂה אִשָּׁה אֲשֶׁר הִיא גְבִירָה בֵּין הַגְּבִירוֹת
מְפִיקַת טַעַם וְשׂוֹנֵאת רֵיחַ בְּצָלִים וְיַיִן שָׂרוּף
וַחֲרוּזֵי הָאֲדָה אֲשֶׁר לְווֹרְדְסווֹרְתְּ יְנַסְּרוּ בְּאָזְנֶיהָ
בְּהַלְּכוֹ כֹּה וָכֹה הַשְׁכֵּם וְהַעֲרֵב
וּבְשַׁנְּנוֹ קְטָעִים־קְטָעִים מִדִּבְרֵי־הַהֶבֶל הָהֵם:
„אֲהָהּ, לָמָּה־זֶה אֲשֶׁר תִּתְגָּאֶה רוּחַ אִישׁ בֶּן־תְּמוּתָה?"
וְאִם נוֹסָף לָזֶה – שַׁעֲרוּ נָא –
הִיא אִשָּׁה בַּת עֹשֶׁר וּנְכָסִים
וְהָאִישׁ הָאֶחָד אֲשֶׁר הַחֹק וְהַמּוּסָר יִתְּנוּ לָהּ
לִחְיוֹת אִתּוֹ אֶת חַיֵּי הַמִּין
הוּא הוּא הָאִישׁ אֲשֶׁר יְעוֹרֵר בָּהּ גֹּעַל־נֶפֶשׁ
מִדֵּי תַחֲשֹׁב עַל־אוֹדוֹתָם, –
וְהִיא תַחֲשֹׁב עַל־אוֹדוֹתָם מִדֵּי תִרְאֵהוּ? –
אֵי לָזֹאת גֵּרַשְׁתִּיו מִבֵּיתִי
וְאִלַּצְתִּיו לִחְיוֹת יַחַד אֶת כַּלְבּוֹ בְּחֶדֶר אָפֵל
מֵאֲחוֹרֵי לִשְׁכָּתוֹ.

הרי טרגדיה של שני אנשים „הטובים כשהם לעצמם ורָעים ביחסם זה לזה", כאשר יאמר בן־עירם טרֵינור הרוקח, שידע את סוד המזיגה בחימיה, אך נשאר פנוי כל ימיו.

של אהבה ומעשים טובים — אלה הם הכחות המניעים אשר בנפשות רב יושביה של ספון ריבֶר.

„משבחת את את מסירת־נפשי, ספון ריבר, — אומרת עוד אחת, — כי חנכתי את אֵירין ומֶרי בנות אחותי הבכירה המתה! — אל נא תשבחו את מסירת־נפשי — אמנם גדל גדלתין וגם רוממתין, אך את מעשי חסדי הרעלתי בהזכירי להן תמיד מה רע ומר גורלן". הרי עד־כמה מגיעה צדקת־פזרונם של תושבי ספון ריבר. ואפילו הדוקטור הילל, אחד הטפוסים החיוביים שבספר, זה הרופא טוב־הלב ורחב־הנפש, שהיה סובב אילך ואילך ברחובות עיר יום ולילה למען השגיח על עניים חולים — אף הוא לא בא לידי מעשי־הצדקה אלא בסבת חיי־משפחתו העלובים. „אשתי שנאתני — הוא מתאונן — ובני נָזר לבשת".

כי אכן זאת מחלה רעה היא בספון ריבר — צרת משפחה. „שמַענה נא, נפשות שואפות, — אומרת אחת הגבורות, — המין הוא קללת־החיים". לא נבוא להכריע כאן, אם קללה או ברכה הוא המין, ואולם בספון ריבר ודאי שקללה הוא. אין לך בית שלא תהיה בו טרגדיה בצורה זו או אחרת, שיש ליחס אותה באפן ישר או בלתי־ישר אל המין. דומה, כי ספון ריבר יכלה להיות עיר בין הערים, אלמלא שאלת־המין הארורה המעבירה את יושביה על דעתם ומורידה אותם מגדֻלתם האישית. אם קשה הוא הזווג כקריעת־ים־סוף, הנה בספון ריבר גם נורא הוא ואָים. בספון ריבר אין אף זווג אחד עולה יפה, והעיר היא תמיד כמרקחה בשל גלוי־עריות וכדומה מן הדברים שבינו לבֵינה.

הרי לפנינו בנימין פֵּינטיר ואשתו, שניהם בני־אדם מהֻגנים הם, לכאורה, ואף־על־פי־כן הביטו וראו כמה עלובים הם חייהם ונמאסים בהיותם מחֻברים זה לזה.

מתודה בנימין פֵּינטיר ואומר:

בְּקֶבֶר זֶה יִשְׁכְּבוּ יַחְדָּו בִּנְיָמִין פֵּינְטִיר, עוֹרֵךְ דִּין,

וְנִיג כַּלְבּוֹ בֶּן־לְוָיָתוֹ תָמִיד, נֶחָמָתוֹ וּבֶן־בְּרִיתוֹ.

יְדִידִים, יְלָדִים, אֲנָשִׁים וְנָשִׁים יְחִידַי עֲזָבוּנִי

בְּמוֹרַד הַדֶּרֶךְ הָאֲפוּרָה, כִּי נִשְׁמְטוּ אֶחָד אֶחָד מִן הַחַיִּים,

עַד כִּי הָיָה נִיג לִי לְרֵעִי הָאֶחָד, חָבֵר לְמִטָּה וְלַכּוֹס.

בְּבֹקֶר הַחַיִּים יָדַעְתִּי שְׁאִיפָה וְגַם כָּבוֹד נָחַלְתִּי

וְהִנֵּה בָאָה הִיא הַנִּשְׁאֶרֶת בַּחַיִּים מֵאַחֲרַי

וַיְקַשָּׁה לְנַפְשִׁי בְּמוֹקֵשׁ אֲשֶׁר מָצַץ דַּם־תַּמְצִיתִי,

עַד כִּי גַם אָנֹכִי, תַּקִּיף־רָצוֹן מְאֹד, נִדְכֵּיתִי, נוֹאַשְׁתִּי

השני שבמטבע – את ה„נגה־מנגד״, הייתי אומר, של האיש על נפשות זולתו – ומגלות את כחות־החברה הצפונים, שהיו פועלים עליו לפעמים גם שלא מתוך הכרתו. באפן שכזה נמצא גם כאן את השפעת־הגומלים הידועה שבין הפרט ובין הכלל.

מפני טעם זה אין לתת תאור נאמן ומקיף של הספר על־ידי קטעים ומראי־מקומות, כנהוג, מבלי קלקל את אחדותו הפנימית. ואם בכל־זאת אני עובר על לאו אמנותי ומביא בכאן קטעי שירים נפרדים, אין זה אלא כדי לתת משג כל־שהוא ממהותה של שירה זו החדשה ומדרכו המיחדה של המשורר.

אליבא דאמת ראוי ספר זה להיות נחשב לא לספר־שירים, כי־אם לכתב־שטנה חריץ על חייה החברתיים והרוחניים של אמריקה ולסטירה נוקבת על גורל האדם בכלל. כי אכן זהו מה שהנהו! זהו ספר־הקטגוריה הכי־נמרץ על אמריקה בת־זמננו. ואלמלי רצה אדם להוציא משפט על־פי ספרו זה של מכטרס על דמותה הרוחנית של אמריקה, היה בא לידי תוצאות הכי שליליות ומבהילות. הוא היה רואה לפניו ארץ פרועה ופרוצה, חסרת־תרבות וחדלת־יצירה, נשחתת־המדות ושפלת־המוסר, ארץ מלאה עשק וחמס, צביעות וחנופה, רמאות ואחיזת־עינים, ארץ אשר פקידיה, שופטיה, עורכיה וכהניה נכנעים ועומדים כלם תחת רשותם והשפעתם של שלחנים ואילי־הכסף ועושים כל דבר־תועבה מבעד למסוה של צניעות וענוה.

שופט המחוז מעיד על עצמו, כי „אף האד פוט הרוצח שנתלה על־פי גזר דינו נקי־נפש היה ממנו״. יוהן מ. טשורטש, עורך־דין מפרסם, מתודה, כי בעזרת שופטים וחברי דינים ובתי־משפט עשק אלמנות ויתומים ועשה עשר וכי „חבורת־הדינים פארה את מעשיו לאחר מותו במליצות נשגבות ובזרי־פרחים רבים לווהו לבית־עולמו״. ווהידון העורך מתאר את תפקידו בדברים אלה: „להמצא על כל צד וצד, להיות הכל, להיות לאפס, לעות אמת ולדגול בה לשם תכלית, לכון את רגשותיה ושאיפותיה הנעלים של משפחת האדם למטרות נקלות, למזמות־ערמה, לשאת מסוה דוגמת משחקי יון – את עתונך בעל שמונת הדפים – אשר מתחתיו תתחבא ותריע מבעד לחצוצרת אותיות גדולות: „אנכי הוא הענק״.

אלה הם רק אחדים מראשיה־מנהליה של ספון ריבר. ו„העם״ – ההמון – זהו קהל פסיכופטי קטן־דעה וקצר־השגה, שקוע בתחומה הדל של העירה הקטנה, ואשר דבר אין לו בעולמו מלבד קנאה ושנאה ותאות־מין חולנית. אמנם לפנים מדברים בני ספון ריבר על האמת ועל הישר ועל האהבה, ואולם הטו נא אזן לודויי הגבורים המתים ותדעו כמה שקר ומרמה וצביעות היו ממלאים את חייהם.

„מאמינים הם בני העירה, – אומרת האחת, – כי אהבת־בעל אהבני הגרי, אך מתוך קברי אשוע, כי הרג הרגני למלא את תאות־שנאתו״. תאות־שנאתו! – הדברים אפיניים עד למאד. שנאת־נקם וחמת־אכזריות מתחת למסוה

לאסֵפה וכל אחד ואחד מהם מסַפר בקצרה את אשר עבר עליו בחיים ואת אשר הביאו לידי מות. הרי זה בית־קברות ממש מלא מצבות, שהכתבות שעל־גביהן מספרות בדברי אמת את גורל חייהם ומותם של אלה הקבורים תחתן. פה ישכנו כל בני העיר ובנותיה. „רפה־הרצון ותקיף־הזרוע, המוקיון, השכור והלוחם". פה תמצאו את „רכת־הלב, את תמימת־הנפש, את החצופה והגאיונה והמאֻשרה" ופה גם ינוחו „הדוד אייזאק ואמילי הדודה ומַיוֹר וואלקֶר, אשר שוחח את אנשים נכבדים מימי הריבולוציה", וגם „הכַּנר ג׳ונס הזקן, אשר חמד לצון את החיים במשך תשעים שנה וישתּ וישכר ויצהל מבלי דאֹג לאשה ולשאר, לכסף ולאהבה ולמלכות־שמים, כי־אם פטפט על טיב דגים מטֻגנים בימי־קדומים ועל מרוץ־הסוסים ב„חֹרשת קלרי" בשכבר הימים ועל דברי אב. לינקולן אשר בספרינגפילד מני אז — — — כֻּלם, כֻּלם יישנו, יישנו, יישנו על הגבעה". בקצרה, פה נכיר לדעת עירה אמריקאית שלמה לכל טפוסיה, שדרותיה ומעמדיה השונים. עשיר ורש, רם ושפל, נשוא־פנים ובזה־נפש — אף איש מהם לא נעדר כאן וכֻלם יעברו לפנינו ויגלו לנו את סוד חייהם ומותם.

אכן עין חדה ודמיון כביר דרושים לו לאדם, כדי להעביר המון־בריאות רב שכזה ולסַמן כל אחת ואחת מהן בצורתה האישית, בסגנון־חייה המיֻחד ובדרך־גורלה השונה! — והאמת נתנה להאמר, לשבחו הרב של המשורר, כי לאחר עיון וקריאה עמֻקה בספר, תֵּראה לנו עיר־מתים זאת כאחת הערים החיות הידועות לנו בארצות־הברית — כה אנושיים הם גבוריה, כה טבעיים הם וכה גלוים לעינינו.

יותר ממאתים איש ואשה נקבצו בספר זה, ואולם רואים אנו אותם לא רק בתור פרטים בודדים נבדלי צביון ומראה, כי־אם גם בתור אברים בלתי נפרדים מן הכלל כֻּלו. אין זה רק קבוץ של יחידים משֻׁני־דמות ומשֻׁני־גורל, כי־אם תמונת עירה שלֵמה, שעם כל הבליטות והמשקעים האישיים אשר בה, הנה אחדות יסודית יש בה וחוט לוֹקַלי נכר מתוח עליה. יש אשר הגבורים — וכמעט כֻּלם גבורים כאן, כל אחד לפי דרכו, כמובן — משֻׁלבים ומסֻבכים זה בזה במדה שכזו, עד כי אין להכיר את מטבע אישיותם לכל צורותיה אלא על ידי שׂימת־לב עמֻקה גם לחיי זולתם. אכן אין האישיות האמתית מתבלטת ומתבהרת כל־צרכה אלא אם־כן נראה אותה ביחסיה השונים, שבֵינה ובין סביבתה. ואת היחסים שבין בני העירה אנו רואים כאן בבהירות מפליאה. כל אחד ואחד כאִלו מוסיף דבר־מה משלו וכֻלם ביחד בוראים ומשלימים את תמונת העירה. מפני־כך לא יפָּלא בעינינו כי נפגש את שמו של אחד ה„גבורים" לעתים קרובות גם בספרי־הזכרונות של מספר גבורים אחרים. חשוב הוא היחיד לא רק כשהוא לעצמו בתור פרט, כי־אם גם בתור בן־עזר לציור נפשות האחרים וממילא בתור חלק מן הכלל. מצבת־היחיד אינה באמת אלא מין ודוי נפשי ומגַלה לנו את האיש כמו שהוא גופו רואה את דמותו הערֻמה, בעוד אשר מצבות האחרים. שאִתם הוא בא במגע במשך ימי חייו, מראות לנו את הצד

לעמוד על אפיָה הרוחני של אמריקה זו, כפי שהוא מתגלה בשירתה, עליו לנוע אל משוררים אחרים יותר מקיפים ויותר טפוסיים מפרוסט.

המשורר, שעל יצירותיו אתעכב כאן, מענין הוא, לפי דעתי, בתור אחד מבאי־כֹּחה ודַבריה הרוחנים של אמריקה בת־זמננו.

משורר זה הוא פרי החבל „המערבי המרכזי" (Middle West) שבארצות־הברית, — החבל ההולך ותופס לו עֶמדה חשובה בחייה הכלכליים והתרבותיים של אמריקה, — וביצירותיו מתגלה משהו מפרצופה הרוחני של ארץ המסחר והתעשיה.

שֵם המשורר הוא אֶדגר לי מַסטרס.

* *
*

אדגר לי מסטרס יכול היה להעיד על עצמו כבירון בשעתו, כי בבֹקר לא־עבות אחד קם ומצא את־עצמו מפֻרסם. כי הנה יותר מחצי־יובל שנים כתב האיש וישורר ויחַבר מחזות וַיוצא קבצי־שירה זה אחר זה, בעריכתו הוא ועל חשבונו הפרטי, והד־קולו לא נשמע ברחבי אמריקה הספרותית ואיש לא הכיר ולא ידע את דבריו ומפעלותיו; אך ביום מן הימים — בשנת 1915 היה הדבר — הופיע ספר מן הספרים שלו ושמו נפוץ מקצה הארץ ועד קצָה. המבקרים קראו לפניו: הידד! ויתנו את עטרת־השירה על ראשו, ויש מהם שמהרו ועטפו אותו במעילו של וולט ווהיטמן ויכריזו על ספרו זה כהכריז על יצירה קלַסית גאונית, והמהדרים מן המהדרים — וביניהם גם אנשים „ידועי־שם", משוררים ואמנים ומבקרים — לא בושו לדַמות את הספר בערכו הרב אל בחירי יצירותיהם של שקספיר ושל מילטון ולראות בו מעין פותח תקופה חדשה בשירה האמריקאית. מהדורה אחר מהדורה מִסֵפר שיריו נדפסה, בציורים ובלי ציורים, וכיום הזה לא מעטים הם בין קהל הסופרים והקוראים באמריקה המתיחסים אל ספר זה כאל אֶפוס אמריקאי חדש.

וכדאי להזכיר כאן, כי דוקא שיריו הראשונים של מַסטרס, שלפני תקופת־פרסומו, שלֵמים היו ונעלים ביותר מצד הצורה והתֹכן גם־יחד, אלא ששואפי־החדשות ותצַבי־התנועה באמריקה לא ראו בו משום־מה אלא תלמיד ותיק לענקי־העָבר, בעוד אשר שיריו אלה האחרונים צורתם רופפת ועניָנם פעוט ויפיָם מוטל בספק. אות הוא, כי „אמריקה" הכירה בהם דבר־מה משלה, משלה ממש. וזהו אשר ימשֹך את לבנו ביותר אל הספר הזה, כי בו נראה לא רק את פני המשורר אדגר לי מַסטרס, כי־אם גם את פני הדור הצעיר באמריקה, המחבב ומעריץ את דברי־השירה האלה.

שֵם הספר הפינומינַלי הזה הוא „אנתולוגיה של סְפּוּן רִיבֶר" — Spoon River Anthology. כשמו כן הוא: אנתולוגיה. קֹבץ דברים נבחרים של אנשים — לאו דוקא סופרים — אשר ב„ספון ריבר". ספון ריבר היא עירה אמריקאית טפוסית ב„מערב" או ב„מערב המרכזי" של ארצות־הברית, אלא שיושביה כֻּלם הלכו זה־כבר לעלמא דקשוט. ופה, בדפי ספר זה, יאָספו המתים

הלל בַּבלי

שִׁירַת אֲמֶרִיקָה הַצְּעִירָה

ג *)

אֶדְגַּר לִי מַסְטֶרס

ברוברט פרוסט ראינו את צַירם של משכנות־הטבע השאננים ושל נפשות האכרים התמימים היושבים לבטח בתוכם. חוג־ההקף שלו מְצמצם ומְגבל, ונקֻדת־מרכזו — רצועה קטנה בחבל ניו־ענגלנד — אותה ניו־ענגלנד שהיא ספק מְשֻׁעבדה ספק מְשֻׁחררה, הנתונה חציה תחת חָרבת קולטורה שוקעת ומסוֹרה מתה וטובלת חציה בנגֹהות שחר עולה ומעינות־חיים חדשים. מחוץ לנקֻדת־קפאון זו אין אמריקה מרגשת בשירתו של פרוסט כלל והד־קולה לא יִשָּׁמע בתוכה אף במעט. ולא לגנותו של פרוסט אני אומר את דברַי אלה. אדרבה. הן לא מטיף עממי הוא או מבקר מְשבע, המשמיע ומְחיב להשמיע את דבריו על הכל, בלתי־אם משורר־אמן, המתאר את פנת־החיים הקרובה לו והידועה לו ביותר מתוך אהבה ואמונה; ובפִּנתו זו המצֻמצמה הראה יכֹלת רבה ויָצר יצירות בנות־ערך ובנות־קיום. שיריו הם אידיליות קטנות, טבעיות ופשוטות של חיי־כפר שלֵוים ולפעמים גם דרמות קטנות על גורל אנשים נִדחים וצנועים יושבי הרים וכפרים.

זוהי מעלתו וזוהי גם זכותו המיֻחדה של רוברט פרוסט בשירת אמריקה הצעירה.

ואולם מאידך גיסא אי־אפשר לנו להעלים את עינינו, כי מלבד אמריקה זו ה„ישובית", הפוּריטנית למחצה, המְרֻססה ונדכאה בְרִבּה, עוד יש אמריקה אחרת, חיה ותוססת, אמריקה העירונית, האינדוסטריאלית, רבת־השאיפה וכבירת־העלילה, אמריקה מְרֻבַּת־הגזעים ומְשֻׁנַּת־הגְוָנים המתפרצת מעבותות־המסוֹרה ומבקשת מוצא ואֲרשת לחסנה ולחיוניותה. וכל הרוצה

*) ראֵה „התקופה", ספר שנים־עשר.

המחרת לִויתיו אל התַחנה. הוא נסע לברסלוי לְהִתראות עם ברדיצבסקי ומשם ללמברג.

מגליציה ומארץ־ישראל כתב אלי. תקותי במשך כל השנים לְהִתראות אתו בהאי עלמא נכזבה.

לונדון, אדר תרפ״ב.

השלֵמה, נירוַנה. הלא חיים הם הפועלים האחרים סביבו. דמו אינו סומק מדמם. כך טוב. דוקא כך. לעבוד, לנוח כדי לעבוד שוב — וחסל.

בעל העתון היה אדם קשה מאד. הוא דרש הרבה ונתן מעט. העבודה הכריעה את הכֹחות, והיחס האישי הרע טִמטם את הנפש. ככה עברו ימים, שבועות, ירחים.

ובאחד הימים קרה מקרה „בלתי־נעים" בבית־הדפוס. אחד הפועלים, שעבד על־יד ברנר, בעל־משפחה, טפוס של „באָנצי שווייג", עמד ועבד אצל התֵבה ונפל לארץ. כעבור יום — מת.

הלכנו אל ההלויה. כל העובדים וגם בעל העתון בכבודו ובעצמו. ה׳א נתן לנו חֻפשה של חצי יום לטַפל בקבורתו. לתמהוננו הגדול בא אלינו וקרא: חפשים אתם לחצי יום, בכדי לעשות את החסד האחרון עם המת. — ביום המחרת הודיע אותנו, שינַכּה משכרנו שכר בטלה של חצי יום.

הדבר הדגיש את הסאה. כֻלנו מחינו. ברנר צעד הֵנה והֵנה וצעק, שישבר תבת־אותיות על ראשו בבואו אל בית־הדפוס. פניו היו חִורים מאד וכל גופו רעד. לא היה אצלי כל ספק, שמוכן הוא להוציא את זממו אל הפֹעל. קדמתי את פני הרעה והתראיתי עם בעל העתון לפני בואו אל בית־הדפוס ואחרי רב עמל עלה בידי להשפיע עליו, שלא ינכה כלום משכרנו.

כעבור ימים אחדים ערכנו כֻלנו (ארבעה־עשר איש) אספה ובה החלטנו להסתדר. כֻלנו הסכמנו, שבשעת פרובוקַציה ראשונה, הן בנוגֵע לעניני כסף והן בנוגע ליחס האנושי המחפיר, נשתמש גם בשביתה, אם הרֹב ימצא לנחוץ.

ביום השני קרא אותי בעל העתון אליו ואמר לי, שהוא יודע שאני וברנר, שני ה„אינטליגנטים", מפתים את הפועלים לערוך שביתה — כך מסרו לו הפועלים. הוא התרה בי, שֶמָרה תהיה אחריתי, אם אוציא את הדבר אל הפֹעל, שישלחני מן הארץ בתור אנַרחיסט.

נמלאה הסאה. קשה היה לעבוד אצלו ועוד יותר קשה היה לעבוד במחיצה אחת עם אלה ה„פרולטרים". אז התחיל ברנר להתכונן לעזוב את אנגליה.

המטרה הראשית היתה ארץ־ישראל, אבל הוא החליט לבקר תחלה את ארץ גליציה. שם יחיה יחד עם שופמן האהוב עליו ואולי אפשר יהיה להוציא שם איזה דבר ספרותי. אנכי גרתי בגליציה כמעט שנה שלֵמה לפני בואי ללונדון — ומצאתי, שהנסיעה להתם תביא לו ברכה. הדור העברי הצעיר, המוקיר תלמידי־חכמים וסופרים, יתיַחס אליו בכבוד ובחִבה רבה; וחברתו של רֵעַ טוב, נאמן ומסור כשופמן תעודד את רוחו הדואב ותפיג מעט מהצער והמרירות שבנפשו.

בלילה האחרון לפני צאתו בא אל ביתי וחבילה קטנה בידו, חבילת כתבים, עשרו מִכל עמלו בחייו, ולן בחדר הסמוך לחדרי. שנינו לא סגרנו עינינו במשך הלילה ומֵעבר לכֹתל הקשבתי את אנחותיו האחרונות. ביום

הָחלט להפסיק את הוצאתו של „המעורר" תכף. ואחרי שחלק מהקוראים כבר שִלם דמי חתימה עד סוף השנה, החליט ברנר לתת להם במקום שלש החוברות, שעליו להוציא עד סוף השנה, את קֹבץ ספוריו של ג. שופמן.
באחד מימי הַשַלֶכת לְוינו בלב כואב את גנסין. לְוינו לנצח.

ט

ימים קשים ומרים הגיעו. אַל יחדו בימי־חיים.
יחד עם הפסקתו של „המעורר" נפסק כל קשר עם העולם החיצוני. נפסקה קבלת אותם המכתבים החמים, הלבביים של חברים בודדים הנפוצים בארצות שונות. נִתק החוט, שאִחד את ברנר עם המחנה הספרותית הקטנה. אֶפס הכל. „כלו כל הַקִצים" — כמו שהיה רגיל אז על לשונו.
ברנר, כפי שהזכרתי לעיל, עבד בתור מסַדר במערכת עתון יומי, שיצא לאור ביהודית. עתון סמרטוט, שאפילו השם „צהֹב" איננו מתאים לו. אנכי עבדתי במערכת עתון זה בתור „סופר". נתקבלתי שמה על־פי המלצתו של שלום־עליכם, ששהה זמן קצר בלונדון, וברנר נתקבל שם בתור מסדר־אותיות על־פי ההמלצה שלי. בעל העתון שמע, שברנר הוא סופר מפֻרסם בישראל; ובבואי להציע לפניו, שיקבל אותו בתור פועל — הִתנה, שמלבד עבודתו בתור פועל, יכתוב גם ברֶנר רומנים סנסַציונלים לעתון. אנכי יעצתיו, שלא ידַבר אל ברנר על־אודות זה כשיבוא לפניו, אלא שאנכי אקח עלי את האחריות להשפיע עליו לחַבר רומנים... כשהתחיל ברֶנר לעבוד, נוכח בעל־הבית, שעל „בטלן" זה אין לסמוך בנוגע לרומנים — והדבר נשכח.
משכֻרתו של ברנר היתה עשרים וחמשה שילינגים לשבוע. הוא עבד בחדר הסמוך לחדר ה„מערכת", שבו נמצאתי אני. ימים שלמים היה עומד אצל התֵבה ועובד ועובד. לפעמים קרובות הייתי יוצא אליו ומוסר לו בכתב או בעל־פה לסַדר באותיות גדולות את „ראשי" החדשות: „ארבעה בכרס אחד", או: „אלמן עם שלש נשיו נאסרו", או: „בתולה שנקראה לצבא" וכיוצא באלה. הוא היה מסדר גם את המודעות מעֵין: „מוהל מְנֻסה ממלא עבודתו בהצטַינות, מְמחה ל„גֵרִים", עֶרב בעד רפואה שלמה במשך כ"ד שעות"; „בתולה משכלת, יפת־תאַר ומלאת גרַציה עם נֵדה הגון מבקשת להתוַדע עם צעיר בעל ביזנס"; „דריי רומען צו פארלאזען ביי א ראדיקאל קאפעל" (שלשה חדרים להשכיר אצל זוג בעל השקפות רדיקליות); „באולם בית־המרחץ הרוסי יציגו במשך כל השבוע את המחזה „יענקעלע כל־בוֹניק" ועוד ועוד.
דומם היו עינינו נפגשות. הפה לא הביע כל אֹמר, אבל הלב התלבט ביסוריו. יסורים גדולים עד לידֵי... הנאה, עד לידי ציניזמוס.
התחלתי לשדלו, שיסע מלונדון. התאמצתי להוכיח לו, שישיבתו בעיר זו תגרום לירידתו בכל המובנים. אבל הוא ענני, כי טוב לו. הוא איננו רוצה עוד בשום דבר. הוא שוב לא יכתוב דבר. הוא מתקרב אל המנוחה

ונפש כואבת. המשטמה היתה בעקרה, עד־כמה שראיתי, פ י ס י ת והיא שגרמה לבקש פגימות נפשיות. מטעם זה היתה מתעוררת בלבו מעין חרטה מזמז לזמן והוא השלים עם ברנר. התרצה והתפיס.

אבל ימי שבת אחים יחד מעטים היו. מעטים מאד. הוא כאלו התקרב למען התרחק עוד יותר.

ענויי גיהנום היו אז ענוייו של ברנר. נכזבו התקוות. גדול היה הצער ושבעתים גדל העלבון. הוא התחיל להתבודד עם יסוריו, והתהום המבדילה בין שניהם גדלה יותר ויותר.

במוחי נחרת יום־כפורים אחד. כל היום הסתובבנו, גנסין ואנכי, בחוצות הגיטו ומחוצה להם. ברנר לא נראה כל היום ורק בערב בא לביתי ומצא את שנינו יחד. עיניו היו אדמות וצבות.

הוא ספר לנו, שמול ביתו נמצא בית־תפלה גדול וקול המתפללים העירו בבקר ומלא את לבו מועקה אין־קץ. הוא ברח מהגיטו, תעה והסתובב בצפון העיר ושם נכנס לתוך אחד הגנים, ישב עיף ונדכה על אחד הספסלים. על אותו ספסל ישבו שתי עלמות ומסביב המו ילדים, שחקו ורצו הנה והנה וקול צחוקם התגלגל באויר. הוא חש פתאם את בדידותו ויתמותו בעולם והתחיל לבכות, לבכות בקול. העלמות הביטו רגע עליו, רמזו זו לזו, קמו ועזבו את המקום. הוא נשאר לבדו ובכה, בכה בלי־הרף. — —

— — — — — — — — — — — — — — — — —

הידים רפו. זה השפיע לרעה על „המעורר", שדרש עדין קרבנות. אבל ברנר היה אז עיף, עיף מאד. מלבד זה גדלו הוצאותיו מיום בואו של גנסין והוא היה מכרח לעבוד בבית־דפוס של עתון יהודי יומי בתור מסדר־אותיות משעה השמינית בבקר עד השמינית בערב. באותו הזמן כבר נגש לעריכתה של החוברת התשיעית לשנה השניה. הוא החליט אז בדעתו להמשיך את הוצאת „המעורר" עד סוף השנה ולנער אחר־כך את כפיו ממנו.

„המעורר" היה אז הגשר הרפה היחידי המאחד את שני האנשים האלה.

פתאם הודיע גנסין, שהוא החליט לצאת לארץ־ישראל, לצאת תכף.

ערכנו אז שלשתנו „אספה" לטכס עצה על־דבר גורלו של „המעורר". ברנר הודיע, שאין הוא רוצה לעזוב את מקומו בבית־הדפוס שבו הוא עובד וחפצו הוא להפסיק את הוצאת „המעורר" תכף, אם לא ישאר גנסין עד סוף השנה. אבל גנסין לא הסכים בשום אפן להשאר. הוא לא יכול להשאר. מצב בריאותו הורע מאד מאז בואו. החיים הקשים בלונדון השפיעו לרעה גם על רוחו, והמוצא היחידי לו היה באמת למהר ולברוח מפה. בכלל התיחס גנסין בשויון־לב לשאלת „המעורר", מפני שלא השביע אותו רצון כלל. אנכי הבעתי את דעתי, שמוטב להפסיק את הוצאתו תכף. הטעם העקרי, שלא הבעתיו, היה: שחפצתי, שגם ברנר יצא מלונדון אחרי צאתו של גנסין.

הַ? דרכם של עורכים לדבר בלשון „אנחנו". אנחנו י. ח. ברנר. חַה־חַה־חַה!

ימים אחדים אחרי בואו של גנסין ללונדון נגש אל תבת האותיות שבבית־הדפוס והיה למסַדר האותיות של „המעורר". הוא עזר גם בעריכת „המעורר". הוא קרא את כתבי־היד ותקנם. הוא גם תרגם את מאמרו של שֶסטוב, שנדפס ב„המעורר". התרגום נעשה „על־פה". הוא שָׂם לפניו את המקור הרוסי וסִדר את האותיות העבריות.

במשך זמן קצר היה גנסין למסַדר־אותיות מצֻיָן. העבודה הזאת היתה מסֻכנה מאד ללבו החולה, אבל הוא לא רצה לאכול לחם־חסד על שֻלחנו של ברנר.

באמת התפלאתי מאד על אשר נתן אותו ברנר לעבוד עבודה זו, אבל לא התערבתי בדבר, בדעתי ששאלת כסף כרוכה בזה; ומצבו של ברנר היה קשה אז ביותר, מפני שנסיעתו של גנסין ללונדון עלתה לו בדמים מֻרבים בערך.

ממאמרו של ברנר ב„הצדה", שיצא לזֵכר גנסין בשנת תרע"ד, נוכחתי, שהוא לא ידע כלל על־דבר מחלתו הכבדה של גנסין. זה מסיר מברנר את האשמה, אבל זה מוכיח עד־כמה היה לב גנסין רחוק מאתו וגם עד־כמה היה ברנר מֻפנה כלפי עצמו. אנכי הכּרתי בגנסין, שהוא חולה מסֻכּן תכף בבואו, עוד בטרם הגיד לי את זה. הייתי תמיד בטוח, שברנר יודע על־דבר מחלתו — ומאמרו הנזכר הפתיעני ממש.

במאמרו מעיר ברנר, שהיה עִוֵר, לבשתו ולכלמתו, בנוגע למחלתו של גנסין, אשר מת בה. לו ידע, כי־אז אולי היתה אחרת.

אולי.

כעבור איזה זמן שכר לו גנסין חדר בבית אחר. ברנר הציע, שישכרו חדר אחד לשניהם, אבל גנסין לא הסכים לזה בשום אפן.

התרגזותו של גנסין גדלה מיום ליום. הדבר הגיע לידי־כך, שהוא התאמץ להוכיח לי, שברנר עוצם עיניו בכַוָּנה מֵראות את ההתיחסות אליו מצדו. באחד הימים היה בלונדון קונגרס של סוציאליסטים מרוסיה וביניהם באו גם ראשי ה„בּוּנד", מכיריו של ברנר. הם בקרוהו ובשעת פגישה הציג את שנינו לפניהם בהעירו:

— רעי הראשון גנסין ורעי השני ביילין.

זה הרגיז את גנסין. ראשית, למה „חלוקת עליות" באפן כזה — ראשון ושני? למה האפיטרופסות הזאת מצד האדון העורך? ושנית, הלא יודע הוא, שאין פה שנים. יש אצלו רק רֵעַ **אחד**. למה מתַמם הוא.

אבל האמת היא, שברנר לא ידע את יחסו הנכון של גנסין אליו. הוא **חשד** לפעמים, שגנסין עוין אותו; ומפני שחשב בכלל, ששנוא הוא על הבריות, דחה את הרעיון, שיש בלבו של גנסין משטֵמה אליו.

גנסין היה אדם מצֻיָן, „בעל יושר עילאה, בעל לב גדול באמת", כפי שהעיד עליו ברנר במאמרו ב„הצדה". בחביון נשמתו סבל לפעמים על יחסו זה לחברו, כי סוף־סוף לא טחו עיניו מֵראות בברנר אישיות גדולה

קטנים; האחד – ספורים אחדים משל אנטון צ׳חוב בתרגומו של א. נ. גנסין, והשני היה ספורו של גנסין „בינתים". הספרים האלה נדפסו בלונדון על־ידי ברנר. ספורו של גנסין עשה עליו רשֶם גדול מאד; ואחרי אשר הוא היה גם המסַדר את האותיות לדפוס, ידע כמעט את כל הספור על־פה. הוא שמח מאד על התפתחות כשרונו של רעו, אשר אהבו אהבה עמֻקה מאֹד.

ברנר הזהירו בתשובתו על החיים הקשים שבלונדון. אבל רק שמאל היתה דוחה. הימין רמזה לו, שיבוא. גנסין ענה, שיבוא – אין מה לאבד.

מיום קבלת המכתב האחרון על־דבר החלטתו הגמורה לנסוע ללונדון עד יום בואו עברו ימים אחדים וברנר התחיל להתכונן אל קבלת הפנים. הוא נמצא אז במצב של אוהב, המחכה לְבוא בחירת לבו. הוא חכה ברטט. הוא קוה, שתקופה חדשה תתחיל בחייו עם בואו של גנסין. זה יכניס זהר לתוך אפלת חייו. הנפש הקרובה, האהובה, המבינה גם בלי אֹמר, תפזר את ענני החֻלין שמסביב. „המעורר" יעוֹר לחיים חדשים, יתעשר באיכותו ויהיה לברכה.

אנכי התיחסתי אל התקוות היפות בספקנות. ידעתי את ברנר. קורנס חדש להשתיק לרגע את היתוש האוכל את הנשמה. כמובן, לא אמרתי דבר. בעצמי חכיתי בכליון עינים לבואו של גנסין.

בחור חִוֵר, גבה־קומה ואצילי נכנס אלי בבֹקר של חַמה. ראשו חבוי קצת בין כתפיו ופניו שוחקים. היה כאֵב בבת־צחוקו. כך צוחק איש, שנהרס תחתיו גשר והוא נָס והוא נרדף עדַין מהד קול ההרס והחֻרבן.

גנסין גָר בביתי. עוֹד לפני בואו פִניתי חדר בשבילו.

חג היה בואו לברנר. לברנר, אבל לא לגנסין. מיום הראשון לבואו הכרתי, שלא מצא בברנר את האיש שקוה למצֹא. סר הקסם. עשר שנים עברו מיום פגישתם האחרונה בוַרשה ומאז הלכו בדרכים שונים. האחד צעק, נהם ואל חכו שופר גדול, והשני נאנק דֹם ועל מיתר רך ועָנֹג שיחו ישפוך. האחד ים שואג ורותח, והשני פלג עגום בוכה בחשאי בצל ערבים. האחד עומד בשתי רגליו בעולם הזה, והשני כבר צָעד על בהונותיו בחיים, גָסס.

האקורדים הנוגים האחרונים של החיים כבר רעדו בנבכי נפשו של גנסין. עוד מעט והוילון יורד. הוא חש את זה. הוא התרכז והקשיב לצלילים הגועים אחד אחד. ולפניו עמד ברנר האיש הכבד, ברנר הלוחם, ברנר הסופר, ברנר העורך והוא צועק והוא שואג ומיַלל: „אוי, וועה ז׳מיר!"... למה צועק האיש הבריא הזה? באזני מי הוא צועק? מה הם כל מכאובי החיים מול מכאוב המות?

ברנר הרגיזו. הרגז נהפך ללא־אהבה. הוא צועק, מפני שהצעקה היא נחת־רוח לו; מפני שאיש בלתי־אסתטי הוא; מפני שאינו יודע להתחשב עם רגשותיהם של אחרים. ששש. התבוסס בדמיך ודֹם. הוי, אותה הפוֹזה של סריוזיות! הסריוזיות של אפיטרופוס ספרותי ועורך בישראל. האדון העורך.

– כדאי היה לסַכֵּן את הנפש בשבילו!...

הוא החליט לעזוב את בוברויסק ולצאת לחו"ל. הבונדאים היו לו לעֵזר בזה.

בבואו אל הגבול ישב שמונה ימים בבית היהודי, שלקח על עצמו להעבירו. מפני המלחמה היתה השמירה רבה יותר אצל גבולי הארץ.

אבל סוף־סוף בא היהודי והודיע, שֶׁסִּדר את הענין. ברנר ועוד שלשה אנשים, שנמצאו באותו בית, שמו פעמיהם לדרך.

בהגיעם לחורשה אחת נשמע פתאם קול פְּקֻדה:

– עִמדו, עִמדו!

זה היה קולו של חַיָּל, שהלך לקראתם בכוֹננו רובהו למולם.

אבל הם לא שמעו לפקֻדתו. כֻּלם היו צעירים שברחו מסכנת מלחמה והם ידעו את העֹנש הצפוי להם אם יֵשבו לרוסיה.

הם התחילו לרוץ ביתר עֹז. נשמעה יריה. אחד נפל. אבל בְּרֶנר רץ, רץ בכל כֹחותיו. רץ כחצי שעה, עד אשר נגלה לפניו בית. הוא עמד והטה אֹזן, שמע קולות מדַברים יהודית. אבן נגלה מעל הלב. באה הצלה ופדות.

הוא נכנס פנימה. נכנס אל אותו הבית גופא, שמשם יצא...

שלשה ימים בִּלה שוב באותו בית, עד שעבר סוף־סוף את הגבול בשלום.

במשך ימי עבדו בצבא באוֹריוֹל מסר שם לידי אברהם רייזען, שהלך משם לוַרשה, את ספורו „בחֹרף" למסרו לדפוס. כעבור זמן קצר הודיעוֹ מר רייזען, שאבד את כתב־היד. בידי בְּרֶנר לא היתה כל העתקה ממנו והידיעה על־דבר האבֵדה מררה את חייו והביאה אותו לידי יאוש. ימים רבים התהלך קודר ובלילות נדדה שֵׁנה מעיניו. אבל כעבור ירחים אחדים התאזר עֹז וישב לכתוב את הספור מחָדש.

על־דבר הימים הראשונים שבִּלה בלונדון נודע לי, שבמשך שמונה ירחים לא גלה לאיש את שמו. הוא עבד בספריָה של הסוציאליסטים היהודיים במזרח לונדון וקבל בעד זה עשרה שילינגים לשבוע. זמן קצר עָבד בתור מזכיר אצל „פועלי ציון". אחר־כך היה כותב מאמרים בעברית על־דבר הספרות העברית ומדפיסם ב„דזשואיש קרוניקל". מזמן לזמן היה נואם בויטשפל באספות מורים ופועלים על נושאים ספרותיים. לפני בואי ללונדון כבר התרחק מכל עבודה צבורית.

ח

בקיץ תרע"ז הגיעו מכתבים לברנר מאת רעו אורי־ניסן גנֶסין ובהם הודיעוֹ, שרוצה הוא לבוא ללונדון. כשנה לפני זה יסדו גנסין וחבריו ברוסיה הוצאה עברית בשם „נסיונות". הוצאה זו הדפיסה שני ספרים

סגן־האופיצר העיר אותו, שבעוד רגעים אחדים יגיעו אל התחנה; אבל הוא העמיד פנים, שאין הוא יכול יותר... יסור רק לרגע.

הסגן פקפק רגע והתיר לו את הדבר.

על־דבר בריחתו של ברנר הודיעו תכף מהתחנה לרָשות הצבאית. ברנר התחבא בבית אחד ממכיריו ה„בונדאים". הוא לבש בגדי אזרח וטִיֵל ברחובות. את העיר יָרא לעזוב תכף, פן יִתָפש בבית־הנתיבות.

כעבור ימים אחדים ערכה הפוליציה „ציד יהודים", נכנסה לאותו בית שבו התחבא. הוא בדה איזה שם לעצמו ואמר, שבא לאוריול לפני ימים אחדים מעיר בוברויסק. הפוליציה אסרה אותו ואחרי אשר ישב בכלא ימים אחדים נשלח ב„אֶטַפ" לעיר בוברויסק.

ה„אטפ" ארך שבועות אחדים. הוא הובל מבית־כלא אחד לשני, עד שהובא לבוברויסק. נקל לשער מה שֶחָש בלבו כשהובא לאותה עיר. שם הלא יִגָלה השקר ואפשר שעל־ידי־כך יִגָלה גם סוד בריחתו מהצבא.

ברנר לא ידע, שמכיריו באוריול הודיעו לחברי המפלגה בהומל, שמובילים אותו לבוברויסק, וכי ה„בונד" החליט להצילו. כשהובא אל התחנה בערב, נגש איש צעיר אל שומריו ובקשם, שירשו לו למסור לברנר דג מלוח ולחם. השומרים התירו את הדבר הזה. וכשמסר הצעיר את האֹכל לידי ברנר, העיר דרך־אגב:

– אל יפול רוחך עליך!

פרָזה זו לא דברה כלום לברנר. הוא חשב, שדברי התנחומים האלה יצאו מפי האיש בתמימות מרֹב רחמים לגורלו.

כעבור שעה הובל בידי שני שוטרים מהתחנה אל בית הפוליציה. השעה היתה מאֻחרה והלילה היה ליל־חשך. בדרך נתקלו בשני צעירים, אחד מהם גבוה וחסֹן מאד. באותו רגע הניפו שניהם סכינים מול פני השוטרים ופקדו עליהם:

– שִכבו תכף לארץ! ואם לא...

השוטרים נבהלו ושכבו.

– בְרַח! – קראו אל ברנר.

הוא עמד על מקומו נבהל ומשתומם. אחד הצעירים דחפו בעֹז וקרא שוב:

– בְרַח!

הוא התחיל לרוץ בכל כֹחותיו אל העֵבר שהראו לו. כעבור רגע השיגוהו גם שני הצעירים והביאו אותו למקום בטוח.

ששה שבועות ישב בבוברויסק. הפוליציה ערכה חפושים בעיר יום יום, אבל כל עמלה היה לשוא. ה„בונדיסטים" שהצילוהו היו עליו למחסה.

במשך הזמן ששהה שם היה עובד ברידקציה האי־ליגלית של המפלגה ומפרסם פרוקלַמַציות. לאט לאט התחיל למרוד ב„בונד" בבואו שוב במגע אתו. לעתים קרובות היה מתגלע ריב והבחור הגבוה והחסֹן שהצילו (קַצב על־פי אֻמנותו) מלמל פעם:

על חייו בתור איש־צבא ועל בריחתו לחו״ל ספר לי את הפרטים האלה:

הוא לֻקח לצבא בשנת תרס״ג ועבד בעיר אוריול. בימי החֻפשה היה רגיל לבקר את ביתו של הרב מטעם הממשלה הסופר ח״י קצנלסון, שהיה מספיק לו ספרים למקרא. מלבד זה היו לו איזה מכּרים ממפלגת ה„בונד״, שבין חבריה היה נמנה גם הוא. החיים בצבא היו קשים מנשא. החַילים התיחסו אליו בבוז ובעת הראשונה מררו את חייו בלי־הרף. אבל לאחר־כך נשתנה היחס אליו לטובה. הסבה לזה היתה, שהוא היה למשרתם של כל החילים. על־פי המנהג היה מוטל על אחד החילים להשכים ביום קבוע בשעה הרביעית בבֹקר ולחטוב עצים כדי להסיק את הקסרקטין. למען קנות את לבם היה הוא קם בכל בֹקר והולך לעשות את העבודה הזאת במקום החילים האחרים. הוא הצטַין מאד בשקידתו ובעבודתו, עד אשר „נתכבד״ והיה למשרתו הפרטי של סגן־האופיצר. מלבד זה היה הוא גם המלַמד בתוכם והיה כותב בכל לילה ולילה מכתבים לבני משפחתם של החילים עד שעה מאֻחרה.

כשפרצה המלחמה בין רוסיה ויַפּן, החליט בלבו, שאם יגָזר עליו לצאת למערכת המלחמה אז יברח. ומאז התחיל להתכונן לזה. הוא היה ל„פטריוט״ נלהב והודיע לחַילים, שהוא מחכה בשמחה ליום שבו יִקָרא למלחמה. היום ההוא יהיה היום היותר מאֻשר בחייו.

יום ה„אֹשר״ לא הרחיק לבוא. באה פקֻדה, שהגדוד שלו יֵצא למזרח הרחוק. החילים בכו, רוחם נפל עליהם מאד, ורק ה„זשיד״ יוסקא קפץ ורקד מרֹב שמחה ולבו היה מלא התפעלות אין־קץ. יום יום היה נושא לפני החילים נאומים נלהבים בעד הַ„צַר״ והמולדת.

— בכובעינו נרגמם! — היה צועק. — זֵכר לא נשאיר להם!

סגן־האופיצר שבע נחת. הוא הציג אותו למופת לחילים האחרים והטיף להם מוסר, שילמדו פטריוטיות מה„זשיד״.

בשירה הלכו אל התַּחנה. בא הרגע, שאליו חִכּה זה ימים. בדרך לָחש באזני סגן־האופיצר, שהלך על ידו, שיתן לו לצאת מהשורה לרגע. רק לרגע. הוא ישוב תכף אל המחנה. הוא יסור לאחד החצרות ותכף יָשוב.

שנה וחצי ואחר־כך נסע להלוסק. בשנת תרנ״ו למד בישיבת קונוטופ. ברנר נהפך שם למתנגד, קרא בספרים חיצוניים ושפך חמתו על החסידים. הוא גלה אז סוד למר ליטס, שהוא כותב „משנת חסידים״ מלאה הלצות ועקיצות נגד החסידות. ברנר היה מטובי התלמידים בישיבה. פעם אחת מצא אותו הַשַּמש בבית־התפלה כשהוא יושב וכותב. הוא חטף את הנְיָרות מידיו ובמצאו שהוא כותב דברי־חֹל דן את כתב־היד לשרפה. הדבר נודע אחר־כך לראש הישיבה והוא חלק ליוסף חיים מכת לחי בפומבי. יוסף חיים לא הוציא אף הגה מפיו. באותו לילה הביא למר ליטס חבילת כתבים ובקש להצפינם אצלו, ביראו שמא יעשו אצלו בדיקה.

מקונוטופ נסע יוסף חיים לפוצֶ׳פ ושם למד בישיבתו של אֲבי אורי ניסן גנסין. מפוצ׳פ נסע שוב להומל.

– עשרים וחמש שנה בערך, – עניתיו, – כשנחוג את שנת היובל להולדך.
– אבל כ"ה שנה היא תקופה ארכה יותר מדי. אולי כדאי להשתדל, שיתרחש הדבר קודם לכן.

בבקרי את אחד־העם לפני צאתו מלונדון לארץ־ישראל לפני ירחים אחדים, מצאתיו מדכא מאד מחמת מותו של ברדיצבסקי. במשך השיחה הזכירני את הבקור ההוא של ברנר והביע את דעתו, שבלב ברנר נשארה טינה עליו על אשר הודיע אותו, שמחכה הוא לבואו של איש אחר ואינו יכול להקדיש את זמנו לו. ברנר – כך הוא חושב – יצא מביתו כועס ועברה היתה שמורה בלבו אליו כל הימים. אבל אחד־העם טעה בזה. ברנר לא נשא בלבו כל טינה עליו ופגישתם רק הגדילה את הזרות ביניהם.

פעמים רבות, במשך חמש־עשרה השנה שעברו מאז, הייתי מצטער על אשר לא הכיר ברנר מקרוב את האיש המצין והדגול הזה, בעל הלב הער, הנפש הטובה, האצילית. לו ידע אותו באמת, כי־אז היה מוצא ענג רב בקרבתו ורפוי לפצעי בדידותו בלונדון. הבל.

ברנר לא אהב לדבר על ימי ילדותו. מתוך רמזי דברים הבינותי, שימי־חייו הראשונים בעיר מולדתו היו מרים וקשים מאד. ידעתי, שמזמן לזמן היה שולח מלונדון כסף להוריו; ופעם קרא באזני מכתב מאביו על־דבר מצבו החמרי הקשה. *)

---

*) מר יקותיאל ליטס בציריך, בן עירו של ברנר, שלמד אתו יחד בחדר ובישיבה, מסר לי פרטים אחדים על־דבר ימי נעוריו של ברנר. בשנת תרנ"ג בא מר ליטס עם הוריו לעירה מלין־החדשה, להשתקע שמה. בעירה זו גרו כשבעים משפחות יהודיות וביניהן משפחת שלמה ברנר המלמד. משפחה זו היתה בת שמונה נפשות: שלמה ואשתו, שני נעריו (יוסף חיים הבכור), שתי ילדות, עולל קטן והסבתא הינדה ה„מילדת". שלמה ברנר היה איש גבה־קומה, בעל פנים רחבים, שבת־צחוק מלבבת מרחפת תמיד עליהם. הוא השתכר עד שלשה רבלים לשבוע והמשפחה חיתה חיי עני. אמו של יוסף חיים היתה אשה עדינה ממשפחה מיחסת. הינדה ה„מילדת" היתה „למדנית" והנכדים אהבוה מאד על הספורים היפים והאגדות המושכות את הלב, שהיתה מספרת להם.

בחרף תרנ"ג למד ברנר אצל הרב של העירה. עם דמדומי ערב, בין מנחה למעריב, כשהרב היה נמצא בבית־התפלה, היה יוסף חיים רגיל לספר לחבריו אגדות וספורים או שהיה מחקה את ה„מגידים", שהיו באים לפעמים למלין החדשה. יוסף חיים כבר היה אז בקי במסכתות אחדות. אביו של ברנר היה „מתנגד", אבל הרב היה מחסידי ליבוביץ' ובשבתות לפני תפלת השחר היה מלמדו חסידות ואחר־כך היו הולכים יחד לטבול במקוה.

בשנת תרנ"ד הציגו בעירה מחזה של פורים וההכנסה היתה מקדשה לבנין בית־המרחץ. יוסף חיים לקח חלק במחזה ומלא את תפקידו של „מרדכי". במקום הנוסח המקבל במחזה של פורים, חבר הוא בעצמו סליחות מלאות הלצות ובדיחות על חיי העירה וה„פוליטיקה" שלה. זה היה, כנראה, נסיונו הספרותי הראשון. אחרי חג הפסח תרנ"ד נסע לישיבת הומל. שם נשאר

מקרביו ומתנהג מנהג „רבי" קפדן. הוא סרב להפגש עמו ולא סרב. הוא היה אובד־עצות ולא ידע מה לעשות.

האצתי בו ללכת. הוא ענה אותי, שילך רק אז, אם גם אני אֵלֵךְ אליו. טענותי נגד זה לא הועילו. אם אני לא אלך – לא ילך גם הוא. הוא אחז בי כבסינור של אמא ולא הִרפה ממני.

אחרנו לבוא לשעה שלמה. אחד־העם גר אז ב„גרייט רסל סטריט" סמוך למוזיאום הבריטי. דפקנו. ברנר היה נרגש מאד. הוא היה אז כחולה הבא לשמוע חַוּת דעתו של רופא בנוגע למצב בריאותו.

הורם וילון של חלון ופני אחד־העם הציצו ונעלמו.

– זהו אחד־העם! – אמרתי לו.

– נלך מזה תכף! – קרא והתכונן לסור משם.

אחזתיו בכנף בגדו עד שנפתחה הדלת. נכנסנו והתיצבנו לפני אחד־העם.

הוא הביע את אי־רצונו על אשר לא באנו בשעה הקבועה. הוא הוציא את שעונו והעיר, שמחַכה הוא לבואו של איש אחד, שהועיד לו ראיון בשעה זו, ועל־כן יכול הוא להקדיש לנו רק רגעים אחדים עד בוא הלז. פני אחד־העם לא היו ידידותיים ביותר ובכל רגע השקיף בעד החלון, בחכותו, כנראה, לבואו של אותו האיש.

ברנר השקיע את גופו בהרחבה בתוך כסא רך, הרכיב רגל על רגל והתחיל לשרוק, כאומר: „הריני לפניך ואיני מתפעל כל־עִקר". זה היה מְגחך מאד מצדו. רזמתי לו, שישב כראוי ויתנהג בנמוס. אבל הוא לא צִיֵת לי. אחד־העם שאל איזה שאלות של מה־בכך, כדי לצאת, כנראה, חובת בעל־הבית. הוא שאל גם־כן אם „המעורר" יוצא עדַין. שאלה זו הרגיזה מאד את ברנר. כלום כה פחות הוא ערכו של „המעורר" בעיניו, הירחון העברי היחיד, עד שאיננו יודע על גורלו? על השאלות עניתי אנכי, מפני שברנר לא פצה אף פעם פיו כל העת.

נשמע צלצול והוקל ללב. בא האורח, שאליו חכה אחד־העם. כעבור רגע היינו בחוץ. הבטנו איש בפני רעהו והתפרצנו בצחוק.

לא היה כל ספק, שהאי־נעימות בפגישה זו באה באשמתו של ברנר שאֵחר לבוא. אבל הוא לא הודה בזה. הוא חשב, כדרכו תמיד, שעשה רשֶם רע על אחד־העם ושאחד־העם התיַחס אליו בבטול, מפני ש„מי שאין אתו הוא נגדו". הוא ספר לי אז על־דבר בקורו בבית י. ל. פרץ לפני עשר שנים בוַרשה והרשֶם המר שעשה עליו הבקור, מפני שהלז התיחס אליו בבוז ממש.

– אל תדאג, עלם, – קראתי אליו, – עוד יבוא יום ובין רחובות ירושלים או יפו יִמָצא גם „רחוב ברנר".

הדבר נראה כה זר ומשֻנה בעיניו, כאִלו אמרתי, שה„סיטי" הלונדונית תעבור אליו בירֻשה באחד הימים.

– מתי יהיה הדבר הזה? – שאלני בצחוק.

עמַדנו דוממים איש לפני רעהו. פניו היו חולניים מאד ואש זרה, אש של מעבר לגבולין, דלקה בעיניו.

– אשריך, שאתה הוא ביילין, – קרא אלי, – לו היה אחר במקומך, כי־אז – – –

– טוב, – אמרתי, – יכול אתה להשליכני מפה, אבל לפני עשותך זאת תן להביא לך אכל ולהסיק את האח.

הוא התחיל לפצור בי לעזבו. כשיגמור לכתוב את הדרמה, אז תהיה רוח אחרת אתו. הוא יבוא לביתי לנוח ולהחליף כח. הוא יבוא בסוף השבוע. עד־אז יגמור בודאי את העבודה.

כתיבת הדרמה ארכה אחד־עשר יום. כשבא לביתי ביום המיֻעד, היה רצוץ כֻּלו. הוא אלץ אותי לגשת אל קריאת הדרמה תכף אתו יחד בלי כל דחוי. הוא רעד כמו מקדחת והאצבעות שאחזו את החוברת רקדו כל העת. אחרי גמרו את הקריאה נעץ בי את עיניו הדולקות וחִכה למשפטי. הוא האיץ בי להוציא משפט תֵּכף, ואם לא – ישליך את החוברת אל האש לעיני. הוא אמר, שהדרמה היא המלה האחרונה שלו, ה א ח ר ו נ ה. אם אין הדבר עולה על כל מה שכתב עד־עכשו, – אין הוא שוֶה בעיניו כלום. בהתבונני בו ראיתי, שמסֻגל הוא באמת, במצב שבו הוא נמצא, לַכֹּל. הרגעתיו ודברתי בשבחה של יצירתו. הגזמתי במשפטי לטובה. הוא דרש, שאגיד אם טובה היא הדרמה מכל מה שכתב. הן או לאו. אם יצירה גדולה היא, גדולה באמת. הן או לאו. הוא היה אז חולה באמת אחרי אחד־עשר יום של ענויים וסגופים קשים.

הדרמה נדפסה, תכף אחרי שנכתבה, ב„המעורר". יעצתיו שלא ימהר בהדפסה, אבל הוא אמר לי, שרוצה הוא להִפטר ולהשתחרר מזה ולהיות חפשי שוב. הוא נגש לסדור הדרמה לדפוס בעצמו.

ברנר היה נוהג לכתוב דבר פעמַים בטרם ידפיסו. לפני שבתּו לכתוב היו לנגד עיניו הרבה פסות־נְיָר, שעליהן היה רושם מקֹדם משפטים בודדים וגם מלים בודדות שצבר, קטעי דברים, שיחות וציורים. התֹּכן והצורה היו ברורים לפניו בשלמותם עוד קֹדם שהיה נגש לעבודת הכתיבה.

ו

באחת השבתות בא ברנר אל ביתי והודיעני, שקבל הזמנה מאת מר א ח ד ־ ה ע ם לבקרו באותו יום בשעה קבועה.

ברנר לא היה מעולם מתלמידיו של אחד־העם וכבר באותם הימים היה נמנה בין מתנגדיו. אבל אין כל־ספק, שבנפשו כבד את אחד־העם בתור סופר ובתור איש־אמת, הנלחם על אמתו. ברנר לא יכול לבלתי כבדו, בתור איש הבורח מן הבריות שדדה ההזמנה את מנוחתו. בפרט אחרי ששמע באותו יום מפי איזה איש, שאחד־העם הוא אדם המטיל אימה על

מכהניה – כהניה הגדולים. אין זה אומר, שמתנת־יה זו שֶנִּתְנה לו ביד רחבה רְותה את צמאון היצירה שלו. באחד המאספים של „רביבים" הוא מעיר בתור חסרון בנוגע לכותב הטורים האלה, ש„השגתו הספרותית עולה על יכלתו הספרותית". הדברים האלה נכונים הם, אבל אין הם אומרים הרבה, מפני שנכונים הם עוד יותר לגבי סופר ג ד ו ל ונכונים הם ביחוד לגבי ברנר, מפני שהיכלת העצומה שלו היתה ננסת כלפי ההשגה הענקית שלו, שראשה הִרקיע לענני־אפל ורגליה לחשכת־שאול העמיקו. אבל בכל־אפן הביט על עצמו כעל סופר ממדרגה ראשונה בספרותנו אנו. מכל הסופרים העברים שידעתי לא היה אף אחד שחברתו תזכיר בלי־הרף, שהספרות היא אֻמנותו ועליה גאותו, כמו שהזכירה חברתו של ברנר.

רגילים מבקרינו להאשימו, שהתרשל בסגנונו; התרשל בכַוָּנה. לא אמת הדבר. הוא ספר לי, שלפני גשתו לכתוב איזה דבר, היה רגיל לברור לו תחלה מתוך ספרים שונים מלים בודדות, חזקות ומכניסן אחר־כך לתוך יצירותיו. אדם המתרשל בסגנונו איננו נוהג לעשות כך. אם סגנונו של ברנר הוא מְרשל, לא היתה בזה כַּונה מצדו. הוא בעצמו לא הודה בזה בשום אפן. הסגנון הוא האדם.

תמיד כעבור איזה זמן, אחרי הדפיסו אחת מיצירותיו, היה רגיל להתאונן לפני בלב חרד, שנסתלקה ממנו שכינת היצירה, שֶמַּעין כשרונו נסתם לעולמים. בגשתו לכתוב איזה דבר חדש, היה רגיל להגיד, שהפעם הוא בא לכתוב את הדבר ה נ כ ו ן, לגלות את המלה ה ג ד ו ל ה, ה א ח ר ו נ ה. הוא ישיר את שירת־הברבור שלו. יגיד דבר, שאחריו שוב אין לו מה להגיד עוד. אחרי־כן ינפץ את עטו ויחיה ככל האדם.

זכורני, שימים אחדים לפני כתבו את הדרמה „מעבר לגבולין" היה נמצא במצב של אי־מנוחה עצומה. פעם סר אלי ויודיעני, שההכנות לעבודה כבר נגמרו, ובקשני שלא אבוא לביתו עד אשר יבקרני הוא תחלה, אחרי גמרו לכתוב את יצירתו.

כעבור ימים אחדים נכנסתי אל בית־הדפוס לשאל על שלומו של ברנר והנה סִפר לי המדפיס מר נַרודיצקי, שברנר השליך מחדרו, בטרם התחיל לכתוב, את כל הנמצא בתוכו, הוציא את הספרים והעתונים, הסיר את הראי מעל הקיר, מפני שבו הוא רואה עוד איש אחד המסתובב בחדר והמפריעו מעבודתו. מאז אין הוא עוזב את החדר ואיננו אוכל דבר. אשתו של מר נרודיצקי הכניסה לו פעם חָלב והוא שפך את החלב על הארץ לעיניה; ופעם הכניס הוא לתוך חדרו פחם להסיק את האח (הדבר היה בחֹרף והקֹר היה חזק) – וַיַשלך אותו מהחדר יחד עם הפחם.

החלטתי לעלות אליו בעצמי. דפקתי על הדלת ואין עונה. פתחתיה ולפָני נגלה גופו של ברנר כשהוא רץ בחדר הֵנה והנה. פניו לא נראו, מפני שנשא את מעילו העליון על ראשו ועטף בו את פניו. הוא הוציא מפיו איזה קולות, כקול נהמת חיה, והסתובב בתנועות משְנות. קראתי בשְמו והוא לא ענה; ורק כשנתקל בי, רָעד, הסיר את המעיל מפניו ורגע

הימים שהיינו יחד התאמצתי תמיד בדרכים שונים להחליש את רגש־הבוז החי בלבו בנוגע לנפשו. חושב אני, שבנדון זה פעלתי עליו הרבה.

פניו אורו קצת. הוא בקשני לצאת אתו לטַיֵל באותו ערב, בכדי להִפגש עמה ועם מכיריה.

פגשתיה. נערה צנומה עם משקפים. פנים צנועים, מביעים עליבות ומשהו של רֹך אשה. דברתי אתה על ברנר ועל רֹב גדלו ושאלתיה אם יכולים אנו לבקרה בביתה. היא שמחה מאד על זה ואמרה, שעל דעתה לא עלה להזמין אותנו לביתה, מיראה פן לא נחפוץ לעשות אִתה את החסד הרב הזה.

עשינו אִתה את ה„חסד" ביום הבא. שם התוַדענו לאִמה, אשה אלמנה, ולאחותה הצעירה (שהיתה יפה באמת). בבית ההוא גרה עוד ריבה אחת, גזוזת־שֵׂער, בעלת זוג עינים שחורות, בוערות וטמפרמנט לוהט, האוהבת את האכר הרוסי עם נפשו הרחבה מני־ים (היד על החזה והעינים לטושות למעלה) ושונאה תכלית שנאה את הציונים חברי קרושֶבן והמאה השחורה (עקימת שפתים). ספר רוסי היה מֻנח פתוח תמיד על שלחנה ולא מש ולא נסגר מעולם. אבל אנחנו מחלנו לה השקפותיה בעניני פוליטיקה ולאֻמיות מחילה גמורה. ריבה זו היתה פורטת על הפסנתר, פורטת ברגש ובחֹם, וביחוד – נגוני חסידים. נגונים נעימים כאלה לא שמעתי מימי. היא יצקה בהם הרבה מנשמתה העברית, נשמה חמה וסוערה.

ברנר היה סוגר את עיניו בשעה שהיתה פורטת, מניח ראשו על השלחן, נאנח ועושה תנועות משֻנות בידיו כמנצח על הנגינות. הוא לא נתן לאיש לזוז ממקומו או לפצות פה. לריבה המנגנת לא נתן מנוחה. הוא פצר לנגן שוב, לנגן בלי־הרף.

חדלתי להיות ה„שושבין", כשהתחילו כבר הכל לכנותו בשם „טשודַק"... הוא התחיל לבַקר בַבַּית הזה בעצמו לעתים קרובות מאד, עד – שהתפרץ אלי פעם וקרא:

– גוַלד, עוץ עצה.

– מה נהיתה?

– שדכן... אמא שלחה שדכן אלי... מה לעשות?

– ברח־לך, בן־אדם, – קראתי, – בְּרַח לכל אשר ישאך הרוח.

היו עוד שני מקרי „אהבה". בשני המקרים האלה היו ה„גבורות" נשים שאינן אהובות על בעליהן. אחת מהן היתה באמת ענֻגה ונחמדה. יחס אליה היה יותר סריוזי מאשר אל האחרות; אבל היא לא השיבה לו אהבה. הוא סבל ימים מעטים וישכחנה.

בזה תם פרק האהבה בלונדון. הדם רתח, והפרוש כּאַב בפרישותו.

ה

את הספרות העברית אהב בְּרֶנר כנפשו ואת־עצמו חשב לאחד

את השפה האנגלית ידעתי מעט מאד. גמגמתי קצת. היא והוא היו ראשי המדברים.

אינני זוכר, איך נגעה השיחה בדבר לורדים. המורָה הסבירה לנו, שאצל הלורדים נמצא הלב בצד הימני ולא בצד השמאלי, כרגיל אצל אנשים פשוטים.

פקחתי עיני לרוָחה בשמעי את זה. חשבתי, שחוכדה היא לצון לה, אבל היא היתה סריוזית.

עיני נפגשו עם עיני ברנר.

שאלתיה, אם גם אצל הלורדים היהודים כך. היא ענתה: הן.

– הנה, למשל, – אמרתי, – היה זה עכשו האיש הפשוט רבי שמואל מונטַגיו ללורד – איך הדין אצלו?

– הדבר הוא פשוט, – ענתה, – מלאך בא כשהוא ישן, מוציא את הלב מצד שמאל ושָׂם אותו בצד ימין.

על ידיעותיה בשפה האנגלית לא יכולתי, כמובן, לָדין, אבל השיחה כבר היתה דיה לי.

אחרי גמרה את הלקח המענין הזה, פניתי אל ברנר בבקשה, שֶבַל יביא אותה לביתי שוב. הוא התרגז מאד. מדבריו הבינותי, שכבר הבטיח לה, לפני בואם אלי, שהיא הגור אצלי ולחמה ומימה נאמנים. הוא עזב את ביתי אתה יחד בפנים זועפים, בהאשימו אותי, שדרישותי מְרֻבּות הן יותר מדַי.

התאמצתי שלא לגעת בענין ריבה זו, כשנפגשנו אחרי זה. הדבר היה כה מְגחך, עד שמצאתי לנכון לעבור עליו בשתיקה לבלתי הדאיב את נפשו.

אבל כעבור איזה זמן נכנס אלי וקרא:

– גוֶלד, עוץ־נא עצה איך להפטר ממנה.

הוא ספר לי, שנפגש עמה פעמים אחדות, אחרי הבקור בביתי; וכמובן, נוכח שהיא מטרפה. הוא הכך אותה בככבו איזה זמן, עד שהתרגלה לזה והתחילה תובעת נמנו יותר ויותר. היא באה לביתו לעתים קרובות ומפריעה אותו מעבודתו.

יעצתיו להחליף את מעונו לזמן קצר, ומאז נפטר ממנה בשלום.

פעם נכנס אל ביתי ברוח מדכא מאד. הציגוהו באותו יום לפני עלמה יהודית אחת, שבאה זה עכשו מרוסיה. עלמה יפה, יפת־תאר ממש, משכלת, נעימה, חכמה ועוד ועוד. הצרה היא, שהתיחסה אליו בקרירות יתרה, בבוז ממש.

– היודעת היא, שהנך ברנר הסופר? – שאלתיו.

– כן, – ענני, – האיש שהציגני לפניה אמר לה את זה.

– ובכן מובנה לי הסבה של יחסה זה אליך, – אמרתי לו, – היא מכבדת אותך מאד ורגש הכבוד עמד למחיצה ביניכם.

אליבא דאמת לא הייתי בטוח כלל, שדעתי זו היא נכונה, אבל במשך

הוא התחנן לפָני, שאעזוב אותו, משום שמתבַיֵש הוא בפְני. יהיו נאומים מצד בעל־הבית ומצד האורחים – ואני, האורח הלא־קרוא, אוכל להפריע חלילה את ה„אידיליה".

אחר־כך נודע לי, שסעֻדות כאלה היה עורך לילדים מזמן לזמן...

מה חביב היה בימים שחדוַת יום טוב היתה שורה על נפשו, אבל מה־מעטים היו ימים כאלה אז בחייו!

ד.

היו גם „רומנים" בחייו.

דם לוהט, גועש ושואג נזל בעורקיו של ברנר, אבל הוא חי חיי פרישות. המסתורין שבחיי־המין הטיל עליו פחד ממש, ורגש־הצניעות העמֹק יחד עם התיאוריה של „נבזה וחדל־אישים" העמידו קיר־ברזל בינו ובין האשה ולא נגש אליה.

התאוה רתחה בו והדריכה אותו מנוחה. הוא חשק את האשה, אבל מסֻפק אני מאד אם מסֻגל היה לאהוב אותה אהבה עמֻקה. החוש המוסרי, שהיה מפֻתח אצלו מאד, היה לו למכשול כדי להתמסר ולהתמכר אליה בכל לבו ונפשו ולמצא בה אשר. היו לו חובות אחרות בחיים. תביעת דם־עלומים העירה רק את צל האהבה, שנראתה לו לפעמים כאהבה.

פעם בא אלי מלא התפעלות עצומה. באחד הרֶסטורנים היהודיים מהמין היותר גרוע הכיר לדעת אשה נוצרית אחת, השוטפת שם את הרצפה מזמן לזמן. אשה במלא מובן המלה. **ה א ש ה**. היא אינטליגנטית מאד, אבל עניותה מאלצת אותה לעבוד עבודה קשה ומפרכת. הלב מתפלץ בו על מצבה הקשה, וביחוד על היחס אליה מצד אורחי הרֶסטורן, המנַבלים את פיהם באזניה והבאים אליה בתביעות מגֻנות. הוי, לו רק עלה בידו להוציא מן המצר את הנפש העדינה והנאצלה הזאת.

אחרי התיעצות רבה הציע לפָני את הדבר הזה. כפי שאני ואשתי רוצים ללמוד את השפה האנגלית, וכפי שגם הוא רוצה להשתלם בשפה זו, הרי הצעתו היא, שאנחנו שלשתנו נשכור אותה בתור מורה. עלי להתחַיֵב לתת לה חדר בביתי, והוא ידאג למזונותיה, עד שתמצא עבודה המתאימה לה.

אחרי שקלא וטריא הסכמתי לו. החלטנו, שהיא תבוא ביום המחרת לשעור בחינה.

רשם קשה עשתה עלי ריבה זו. לא צעירה ולא יפה. קַוי עֹני וצער מסביב לפה. לא אשה, אלא בריה עלובה מעוררת רחמים.

הלקח הראשון התחיל. ברנר הציע, שהלקח יבוא בתור שיחה. רצה, כנראה, שתַראה את השכלתה ועשר רוחה.

שופך חמתו על הנצרות, טולסטוי ודוסטויֶבסקי. הוא היה מבטיח ונשבע, שאין הוא הולך בעקבות דוסטויבסקי כלל, שאין לו כל שַיכות אליו וכי באמת הוא מִתעב אותו. הלאה דוסטויֶבסקי!

יש שהיינו הולכים לתיאטרון. שעות שלמות היינו עומדים בשורה עד שזכינו להשיג כרטיס־כניסה; אבל אחרי האַקט הראשון היה ברנר נעלם פתאֹם.

– נוּ, די. כלום חובה היא להִשאר דוקא עד גמירא?

בשעה שלבו היה טוב עליו, היה אוהב ביחוד להִמצא בחברת ילדים. הוא התיחס לילדים בקדֻשה. הוא לא נשק מעולם לילד בפניו, פן יטַמא אותו, ורק הרשה לעצמו לנשק רגלי ילד או רק את שולי הכתֹנת. את בני זַ'ק (יענק'לע – כמו שהיה קורא לו), שהיה אז עולל, אהב עד לכאב. הוא היה כועס מאד על שהיו נושקים אותו.

– רְאוּ, אנשים טובים, – היה צועק, – איך שהֻתר לנשק.

היה כורע אז לארץ, משתטח ונושק את קצות האצבעות של רגליו או את הרצפה שעליה היה הילד זוחל. בין נשיקה לנשיקה היה קורא:

– אני חליפתך, אני תמורתך, אני כפרתך...

נסענו פעם עם הילד בעגלת הטרַם, בשבתנו בקומה העליונה. בדרך הוציא ברנר פתאם את הילד מידי אמו, עמד והניפו לפניו למעלה. באותו רגע התקרבנו אל גשר, שתחתיו עלינו לעבור, ועיניו נחו על המלה „סכנה" הרשומה באותיות אֲדֻמות על הגשר. צריחה התפרצה מפיות כל הנוסעים. במהירות נפלאה קפצתי ממקומי, אחזתי בכפותי בצוארו של ברנר ובחנקי אותו משכתיו להושיבו. הוא לא ידע את הנַעשה והתאבק. ברגע שהושבתיו היה הגשר מעל לראשינו. נקל לשער מה שהתחולל בנפשי אז, אבל הוא היה כמטֹרף כל אותו יום. הוא התהלך קודר ובכל רגע אחז בראשו בשתי ידיו וגנח. הוא הבטיחני, ש„לוּ קרה הדבר", כי־אז היה שָׂם קץ לחייו הוא. בקשני להאמין בזה. לא הטלתי ספק בדבריו. הוא היה עושה את זה בודאי, בלי שום פקפוק. דמיונו החריף כבר הציג לפניו הכל בבהירות יתרה ונפשו פרפרה במלתעות המות. ימים רבים זכר את המאורע ההוא ורֶטט היה עובר אז את גופו.

פעם אחת – יום שבת היה – באתי לביתו לפנות־ערב מבלי אשר חכה לי, כנראה, כלל ומצאתיו עסוק מאד. הוא הוציא מחדרו את ה„רהיטים", העמיד כסאות בפִּנות וקרשים שטוחים עליהם מקצהו האחד של החדר עד קצהו השני. על הקרשים, ששמשו, כנראה, במקום שלחנות, שָׂם מנות מנות של פֵּרות, לחמניות וממתקים.

פניו הביעו בַישנות בראותו אותי ומתחת לשפמו רחף צחוק קל.

– מחכה לאורחים? – שאלתיו.

– אין דבר, – ענני בגמגום, – שטותים.

כעבור רגעים אחדים התפרצו לתוך החדר כעשרים ילדים או יותר, מילדי הרחוב, יחפי רגל, לבושי סחבות ומגֹאלי פנים. אלה היו האורחים המזֻמנים לסעֻדה.

נשתנה, עמום ונחר היה, ובפנות שפתיו בת־צחוק חולנית, כמעט אידיוטית.
אבל גם אז לא חדל מלעבוד. שקידתו לעבודה עברה כל גבול. שמונה־עשרה שעות ביום היה האיש הזה מסגל לעבוד, ולא רק מסגל, אלא שעבד ממש. רק יום אחד בשבוע היה לו ליום מנוחה – יום השבת. במשך כל הזמן שידעתי אותו לא עבר עליו אף יום אחד משׁשת ימי־העבודה לבטלה. הוא אהב את העבודה לשמה; ומכל האנשים שידעתי בחיי לא מצאתי איש דומה אליו בשקידה על העבודה, מלבד אולי הסופר שלום־עליכם, שהייתי המזכיר שלו במשך שנים אחדות בקיוב.
בבית־הדפוס היה עומד למולו ועובד בחור אחד חצי מטֹרף; הוא היה עומד ושוחק תמיד ופולט מפיו איזה מלים, שאין כל קשר ביניהן. זה היה בחור גבוה ודק, שיצורי גוו נפלאים בחטובם ובהן תנועותיהם, פניו עדינים ומכסים עור ורדי צח. פרצופו וגופו היפה הזכירו משום־מה את השלד הערטילאי שלו, וביחוד כשהיה מתפרץ מבלי כל סבה בצחוק, המשתפך על כל פניו ומצחו הגבוה והמבליט את שניו.
זה כלפי זה היו עומדים. ידי שניהם עבדו בחפזון, רקדו ממחלקת אות אחת לחברתה מבלי־משים, מתוך ההרגל. ברנר היה כלו מרכז לתוכו, גונח מזמן לזמן, ופתאם נפלטת איזו מלה מפי הבחור וצחוק בוקע ומתגלגל; הפנים העדינים מתאדמים מרב צחוק והגוף רועד, רועד כלו. אז יתעורר ברנר, כמו משנה, ועינים בעינים פוגעות לרגע. בשתים דולקת אש יגון אין־סופי, ובשתים צחוק של שגעון...
כשהגיעה אלי הידיעה על־דבר מותו של ברנר, משכני לבי אל אותו החדר, שבו חי ועבד. מצאתי את הבחור הלז עומד על־יד אותה תבת האותיות ובפניו לא בא כל שנוי, כאלו לא חמש־עשרה שנה עברו מאז, אלא יום אחד. הודעתיו, שברנר מת. הוא הביט בי רגע, פלט איזו מלה והתפרץ בצחוק אדיר, שהשתפך על כל פניו והרעיד את גופו:
– חי – חי – חי!...

— —

ויש שפתאם היה מר החיים סר ומלאך חנון ורחום היה פורש עליו כנפי חסדו. הוא התפיס אז עם גורלו. שחוק טוב וסלח היה מרחף על פניו וברק עליזות היה נוצץ בעינים. הוא היה אז כחולה שהבריא אחרי מחלה מסכנה והוא סופג בהנאה הויה חדשה. הוא היה משתובב, רוקד, מתפעל מכל דבר וצחוק צוהל, נובע מן הלב, היה יוצא מפיו. הוא היה מתגלה, מתיפה, חובק ומנשק את הקרובים אליו.
חלשה היתה לו להצטלם. במשך שנה אחת נתן לי למתנה שלש תמונות שונות. נראה לי, שהסבה לזה היתה, שרצה לראות את־עצמו כאיש מן הצד ולשפוט באפן „בלתי־מפלגתי" אם באמת מכער הוא, כפי שהוא היה רגיל לחשב, או אולי אפשר למצא איזו זכות שהיא.
לפעמים היינו סרים לבית־היין. ברנר היה סבוא אחרי הכוס הראשונה. הוא היה צועק אז, רועש ו„מהפך עולמות". בכל פעם שהיה סבוא, היה

הוא חי בתוך הגיטו. בחזותו, בתנועותיו והעויותיו נדמה לבן הגיטו. רק נדמה. הוא לא היה איש־הגיטו. איש נזיר מימים קדמונים היה. מעין אותם הנזירים בהדו, הישנים על חדי מסמרים כדי לענות את נפשם ולרצות את החטאים שלא חטאו. לו היה איש דתי ושומר אמונה, כי־אז אפשר שהיה לקדוש בעיני העם. תלמידיו ה„חלוצים" הלא חשבוהו גם בלאו־הכי לקדוש.

ג

ברנר היה אישיות גדולה, אבל יחד עם זה – דוקא משום זה – אדם כבד. הוא הוגיעני לפרקים. לא מחמר אחד קרצנו ובצלו לא חסיתי. מרב כאב היה מפנה כלפי עצמו והיה שוכח לפעמים להתחשב עם כאבו של חברו. רגש המוסר שבער בנפשו היה יונק מהרגש האסתטי; על־ידי העמק שבנפש נצטמצם הרחב. יש שהיה מגיע לידי קיצוניות וחד־צדדיות. החטוט התדירי בנשמה, המלחמה התמידית נגד כחות־הטמאה, המקננים בלב כל ילוד־אשה – בשגם הוא בשר – ושקננו גם בו, וההשתערות שאינה פוסקת של היצר הטוב נגד היצר הרע גרמו, שלפעמים היה מגלה לעין כל, מרב טפול בהם, חסרונות טבעיים שבנפשו, שדרכם של אנשים לכסותם. נראה, שבילדותו ובחנוכו היה יסוד רקוב, ואדים מחניקים הרעילו את שחרות־ימיו ושארית נשארה להם לעולמים. משהו של Достоевщина שכן בקרבו. כמו לכל האנשים הגדולים היתה גם לו, שלא מדעת, תעודה להדריך ולהשפיע. הוא היה סוחב, גם למרות רצונו, אל אפלת־תהומו וחברתו נהפכה לעתים על־ידי־זה למועקה. העליות והירידות שבמצב נפשו; העויותיו, תנועותיו ואנחותיו מעין „אוי, וועה ז'מיר!" היו נופלות למשא. המוצא היחידי היה אז – להפרד ממנו לאיזה זמן. עוד בראשית ידידותנו הנאמנה עשינו בינינו „חוזה", שעל־פיו יש לכל אחד מאתנו הרשות להודיע לחברו, שרוצה הוא להפרד מעל פניו לאיזה זמן, מבלי לגלות את הנמוקים, ולשני „אסור" להעלב. אפשר שהודות ל„חוזה" זה לא היינו נצים כל הימים שהכרנו זה את זה.

– נפרד־נא! – הייתי פוצר בו.

היינו נפרדים איש מאחיו ובמשך ימים אחדים לא היינו נפגשים כלל.

יש שהוא היה פונה אלי:

– אל תבקר־נא אותי עד אשר אבוא אליך ראשונה.

הסבה היתה על־פי־רב ברורה וגלויה: מבקש הוא התבודדות. אתא סער. לילות ללא־שנת וימים ללא־מרגוע. נפתח תהום אפל והנשמה תתלבט בו, כואבת, תתאבק עם מר גורלה עד זוב דמה.

לפעמים היה תוקפו מין קפאון נפשי משנה, עד שהייתי נבהל למראהו. ההתרשלות גדולה, לא התגלח, צעד כסהרורי, כאיש לא מעלמא הדין. קולו

התעקש: הכל או לא־כלום; אבל ללקוט רק פרורים מתחת שלחן החיים — לא. לחלוטין.

הוא היה בדול מן הבריות, התרחק באמת מכל פרסום, נמלט בלב שלם מכל כָבוד הרודף אחריו.

פעם אחת נדפס באיזה עתון אנגלי מאמר על־אודותיו. אחד מפלאי הפלאים של העיר לונדון. ממש Romance! בגיטו של ויטשפל נמצא סופר עברי חשוב, נובֶליסט מהמדרגה הראשונה, עורך ירחון ספרותי, והאיש הזה בכבודו ובעצמו הוא גם הבחור הַזָצָר של הירחון.

תֵכף אחרי זה הופיעו בבית־הדפוס שני גֶ׳נטלמנים, קורוספונדֶנטים של שני עתונים אנגליים מפֻרסמים, חמושים פנקסים, עפרונים ומכונת־צלם ובקשו להציגם לפני ברנר. ברנר עבד אז אצל תבת־האותיות בלי מעיל ושרוולי כתנתו מֻפשלים. הוא יצא אליהם, באחזו באויר את שתי כפיו שהשחירו מצבע האותיות שהוא מסַדר.

— מה לכם? — שאלם.

הם הסבירו לו, שבאו לשֵם אינטרביו וגם רוצים הם לצלמו.

— Go on! Go on! — התחיל לקרא בקול ושלח לפניו את שתי ידיו השחורות. הג׳נטלמנים נסוגו לאט לאט אחורנית עד שעמדו רגליהם בחוץ.

בתוך ד׳ אמותיו בגיטו חי ועבד וסבל שפל־ברך זה. אין איש בתוכנו, שתעב כמוהו את חיי הגיטו, ואין איש בקרבנו, שראה את הצד השלילי שלהם כמו שראה הוא. הוא ראה בהם כעור גם במקום שאינו. הוא ראה גם כעור ביפִים. הוא הגזים מרב בוז אל רפיוננו, שפלותנו ועבדותנו.

זכורני, שפעם בלכתנו יחד בויטשֶפל אמרתי : פֵרות אצל אשה יהודית. הוא משך אותי הצדה וקרא:

— אל תקנה פה. נקנה במקום אחר. נקנה מיד נוצרי.

— מדוע? — שאלתיו בהשתוממות.

— נראה לי, שפֵרותיהם הם רוויי דמעות... טועם אני טעם דמעות־לב במיץ הפֵרות...

אך הוא לא ברח מהם. זר ובודד התהלך ביניהם. מאה אלף דלתות ואין אחת להכנס בה. הם לא ידעוהו. מה להם ולו? רצוץ התהלך ביניהם, כואב מכאובי כֻלם, מכאובי עמו אשר אהב.

פגשתיו פעם במקרה. באחד הערבים הלך בויטשֶפל כפוף תחת נטל שק כבד. הפנים אפלים והרגלים נסחבות בכבדות. שמרתי את צעדיו בלכתי מאחוריו. הוא סר אל הפוסטה. בשק היו חוברות „המעורר" והוא נשאן על שכמו להפיץ בישראל את המוטו „כי לעורך אחי אני בא" ולבַשר בתפוצות יעקב, „כי לא כבו עוד כל הניצוצות". הוא עשה עלי רשֶם כאִלו נושא הוא על שכמו את נטל צרותינו ודלותנו. הוא היה אז כסמל. לִויתי בעיני את האח הגדול הזה הנבלע בין העוברים והשבים. אדמת קדש היתה אז אדמת ויטשֶפל המסֻאבה, שרגליו דרכו עליה.

קרבן יש בזה? איזו רשות יש לו, המאֻשר, המאֻשר על־פי דרכו, לבוא בטענות ובתביעות? בסתר־נפשך הלא אוהב אתה את יסוריך; במצפוני־לבך הלא מלַחך אתה בהנאה את דם פצעיך, אתה הנבזה...

כה בקש חשבונות רבים, חִטט באפלת הנשמה; וכל מה שהִרבה לחטט, נוכח, כי לא ישר עשה אלהים את האדם, וגדלה האפלה ונסתבך החשבון ופצעי הלב רבו. ימים נוראים היו כל ימיו, וכל־יום — יום דין ומשפט. עקשן היה. הוא התעקש ורצה פתרון לַכֹּל לאלתר, בלי דחוי. היום. הוא לא נתן לרַמות את־עצמו מהחיים אף רגע.

לא יאוש היה זה. זה היה נורא מהיאוש. ככלות הכל אפשר לפעמים לחיות במנוחה ולעשות פימה עלי־כסל. הוא האמין, שתועים אנו באפלה, רק מפני שאבדנו את הדרך המובילה לאורה. הננו כילדים באפלת־יער, שאבדו את המשעול המוביל הביתה. יש פדות. יש. אבל אי הדרך אליה?

ואז יש שהיה דופק אגרופיו בראשו, דופק ראשו בקיר, חורק שניו וצועק מרה:

— אֵי הדרך, אֵי?

בבית־הדפוס, שבו נדפס „המעורר", עדַין נמצא שלחן ובדף השלחן חורים, סִמני הַשִׁנים של ברנר שנשכוהו בהיותו במצב רוח סוער.

היו ימים, שבהם היה מתיַחד ומתלבט מרֹב יסוריו כאריה בכלוב. הוא היה אז כים נגרש בעבור עליו סופה, יורק קצף ומפוצץ ראשי גליו בסלעים. הייתי פעם עֵד כשקרע מעל כתלי חדרו תמונות רֶמְבְּרַנדט, שקבלן במתנה ויחבבן מאד. נורא היה במצב רוחו זה. העינים שקעו בחוריהן והביטו כחִדי חרב; צבע אָדֹם, לא־בריא, היה פורח בלהיים, שנראו כצָבות עוד יותר. הוא הטיל ממש פחד על כל הקרב אליו.

איש נזיר מימים קדמונים היה. מַפה לא כסתה את שֻלחנו, פֶּרח לא נשם בחדרו וקול אשה לא שמעו כתליו. לא ראיתיו מעולם אוכל סעֻדה מַספֶּקת. בקצה השלחן היה יושב ואוכל בחפזון תמיד, כאדם הבהול לצאת לדרך תֵּכף. מתוך נְיָר־שמן היה מוציא דג מלוח, פת־לחם ומשביע בזה רעבון גופו. אפילו את הַטֵה שאהב החליף בכוס מים, מפני שהַטֵה דורש הכנות ואבוד זמן. התלבש כפועל פשוט עם צַורון רך ו„קֶפ" לראשו. מועטים היו צרכיו ומזמן לזמן המעיטם יותר ויותר.

היו אנשים שדאגו לעניותו. העמידו פנים של „רחמנות". שטותים! לו רצה ברנר, כי־אז היה יכול לחיות ברוָחה. את הספור הגדול „מא עד מ"", את הדרַמה „מעבר לגבולין" וכל שאר הדברים, שכתב בעד „המעורר" שלא על־מנת לקבל פרס, היה יכול להדפיס במקום אחר ולקבל שכר־סופרים ביד רחבה. הוא היה יכול לכתוב לעתונות היהודית באמריקה. לא אחת הזמינוהו לכתוב בשכר הגון והוא לא הסכים (כדאי להעיר, שברנר לא חפץ בשום־אפן לכתוב יהודית. התרגומים האחדים מספוריו, שנדפסו ב„פריינד" ובעתונים אחרים, נעשו על־יְדִי). היו מקורות־פרנסה אחרים, אבל הוא נער כַּפיו מהם. הוא ברח מכל תענוגות העולם הזה. ברנר כאִלו

שחלשים הם. אהבתו היא חֻלשתו, חמלתו היא ירידתו. צדיק הוא, מפני שאין בכֹחו להיות רשע, מפני שהנהו נבזה וחדל־אישים.

„נבזה וחדל־אישים" – זה היה יחסו לנפשו. הוא תעב את עצמו. הוא הביט על עצמו לא בעיני עצמו, אלא כאויב.

פעם בשעת טיול ברחוב בקשני פתאֹם לעמוד רגע ולהסתכל בו בעברו לצד השני של הרחוב ובשובו אלי. מִלאתי את בקשתו, ובחזרו שאלני:

– ההסתכלת היטב?

– כן, – עניתיו.

– הלא תודה, שהנני עושה רֹשם של юродивый. הלא תודה, שהכל מסתכלים בי ושוחקים עלי מאחורי.

לא אחת קרה, שבשעת קריאה מתוך איזה ספר היה מחליף מקום שבתו באי־מנוחה משֻנה ונסוג אחורנית. שאלתי פעם לסבת הדבר, והוא ענה:

– ירא אני, שמא ריח רע עולה מפי; ירא אני, שמא הבל עולה מגופי...

הוא ההאונן על מחלות שלא סבל מהן מימיו. במשך הזמן שבלינו יחד לא היה חולה אף יום אחד; לא התקרר אף פעם, למרות האויר המלא טחב בירחי החֹרף, הנופל למשא על כל איש זר באנגליה. הוא היה איש בריא והחיים בתוך הצבא ברוסיה אִמצו את גוֹו והחזיקו את שריריו, אבל רגיל היה לבוא מֵצר ודואג על „מֵחושים" שונים שיצעידוהו אלי קבר.

– מה לך, ברנר?

– פה, פנימה – היה מראה על הלב – הכל רוקב...

או:

– פה, פנימה – היה מראה על הראש – המוח כואב. אצא מדעתי. אשתגע. אמות בבית־משֻגעים...

בהתאוננו פעם לפָני על מחלת לב, הרימותי אגרוף ובחזקה דפקתי על חזהו הבולט והמפֻתח מאד.

– התבַיש־נא, – קראתי, – הנך איש בריא. הנך הרבה יותר בריא מאדם רגיל.

הדבר עשה רֹשם. עיניו התלקחו, הוא התחיל לטַיֵל הֵנה והֵנה בקומה זקופה, התמתח, הבליט חזהו וקרא:

– הנני חש את־עצמי באמת בריא כעת. מסֻגל אני להתאַבק עם שלשה אנשים בבת־אחת ולנצחם.

וכעבור יום – שוב גַב כפוף, רגלים נגררות ו„מֵחוש" חדש. לקַיֵם מה שנאמר: „נבזה וחדל־אישים". חסר־אונים בגוף ובנפש.

הוי, מה עִנה את נפשו!

אבל הלא סוף־סוף גם העִנויים הם עֹנג, גם היסורים חביבים והם הם השכר. הוא בחר בעטרת קוצים ומאס בעטרת פרחים, מפני שעטרת הקוצים הלמה אותו, כנראה, יותר. המיר עטרה בעטרה – זהו הכל. איזה

דִבּרו ללב כל קורא. הקללה של חֹסר חֹמר ספרותי נהפכה באמת לברכה ל„המעורר", מפני שזה אלץ אותו להאציל עליו יותר מאישיותו הנפלאה הוא. במאספים „רביבים" ובירחון „האדמה" היה החֹמר הספרותי רב יותר הן בכמות והן באיכות, אבל הם לא עשו אותו הרשֶם, מפני שברנר העורך הוא רק אורח שם, וב„המעורר" היה „בעל הבית". עורכים יש לספרותנו למַדי, אבל אחד היה ברנר, וברנר ו„המעורר" אחד.

ב

בלילות היינו יוצאים שנינו לטַיֵל, עוזבים את הגיטו ונבלעים בין חומות ה„סיטי" הדוממות.

שעות הטיול היו שעות התגלות־לב. נגעתי פעם במשך שיחה באחד ממסתרי לבו ומאז התקרבנו איש לאחיו עוד יותר. כל אחד מאתנו גלה בטיולים אלה את הרהוריו, סודותיו, לקוייו, פגימותיו, נטיותיו ופצעיו. באיזמל חד היינו חותכים את נפשותינו ומגלים אותן כשהן מפרפרות ערֻמות איש לפני רעהו. כל אחד מאתנו היה מפצל את קלִפּת נשמתו ומגיש אותה ערטילאית לפני חברו. גלינו דברים שלבא לפומא לא גליא. ביחוד היה ברנר מצטַיֵן בזה. הדבר הגיע לידי־כך, עד אשר היינו מסתכלים לצדדים, מיראה, שמא תקשיב אזן זר את הודויים המשֻנים. באותם הלילות נוכחתי עד־כמה כואב הוא האיש. ראיתי לפְני איש נזיר מימים קדמונים, בעל נפש גדולה ועמֻקה במוסריתה, באהבתה לאמת, בצמאונה לצדק, בטהרתה ובחמלתה.

איש נזיר מימים קדמונים היה. לא מאלה הנזירים הנושאים עיניהם לשמים; כהנים לאל עליון, הצובטים לחֱייהם בהנאה על לכתם בדרך־מישור המובילה אל המנוחה ואל הנחלה; הקוראים „שישו בני מעי" על כל דבר־מצוה שהם עושים ומצַפּים לשכָרם בהאי עלמא ובעלמא דאתי. ברנר אפיקורס היה. הוא נפּץ מקדש אלהיו והשתחרר מההִכָּנוּז של תורתו (כך טעה לחשֹב). הוא לא צִפּה לכל שכר. הוא רק נתן תמיד ומאום לא לקח. הוא כָאב כְּאֵב האיש וכאֵב האנושיות, מפני שזה היה כאבו הוא. הוא הצטער בצער עמו ובצער העולם, מפני שזה היה צערו הפרטי. הוא אהב את כל הברואים, אבל כמה התאכזר לעצמו! הוא התיחס אל רגשי האהבה והחמלה, הממלאים את לבו, לא כאֶל יתרון, כי־אם כאֶל חֻלשה. הוא האמין, שהוא דואב על העשק ועל המרוצה, על העבדות והשפלות, מפני שהוא חלש ורצוץ, מפני שאינו מסֻגל לחיות ככל האנשים. הוא חשב, שהוא מוסרי, מפני שהמוסר הוא עֹגֶן־ההצלה של הנדכאים. היהודים הם הצדיקים, כביכול, בין אֻמות־העולם, מפני שחלשים הם. העִוֵר, הצולע והגִדֵם, המבקשים נדבות על פרשת דרכים, מבקשים בשם אלהים ובשם החמלה והרחמים, מפני־

ב. צלאל ועוד. מערכת „המעורר" הזכירתני את ספורו של פרישמאן „בבית הרידקציה".

מצבו החמרי של „המעורר" היה קשה אז מאד. מספר החותמים היה דל וביחוד בשנה הראשונה, השנה שלאחרי הריבולוציה והפרעות ברוסיה. הצנזורה היתה חמורה מאד וחוברות אחדות נפסלו על־ידי הצנזור והושבו לידו. אבל כל זה לא המר את רוחו של ברנר. זה קִדש את „המעורר" בעיניו. מה שֶמִלא את לבו דאגה הוא חֹסר חֹמר ספרותי הגון. הסופרים לא נענו לבקשתו, מלבד אחדים, יוצאים מן הכלל. „תיק המערכת" היה כמעט תמיד ריק ובכליון עינים היה ברנר מחכה יום יום לְבוֹא הפוסטה. כשהתחיל לסַדר חוברת, לא ידע מעולם במה יגמור אותה — ודבר זה היה מביאו לידי יאוש ממש. הוא ידע, שממַלא הוא את החסרון לפעמים בדברים שאינם חשובים כלל; והצער היה מתגבר עוד על־ידי־כך, שהוא בעצמו היה מסַדר האותיות ועליו היה לטפל בכל אות ואות של דברים שאינם לפי רוחו כלל ונמאסו עליו על־ידי־כך שבעתַים. אבל מה־גדולה היתה שמחתו, כשהיה מקבל איזה ציור יפה, שיר הגון או מאמר טוב! יום של חדוה היה לו היום ההוא.

לא אחת פרצה „מריבה" בינינו בדבר החֹמר של „המעורר". בנוגע לחֵלק השירים היו דעותינו שונות לגמרי. הוא שָם לו לחק להדפיס שירים אחדים בכל חוברת ולפעמים היה בוחר בשירים שלא היו ראוים, לפי דעתי, להִדפס. מצאתיו פעם מסַדר שיר גרוע מאד, לפי טעמי, גבוב מליצות בלי כל רוח ונשמה עם טענות כלפי שמיא על הצרות והרדיפות של עם ישראל. יעצתיו לפזר את האותיות שסדר ותָנַחנה בשלום במחלקותיהן בתוך התבה; אבל הוא טען, שהשיר הוא נחמד מאד. כעבור שעה בא אלי והשיר בידו והוא התחיל לבאר ולפרש אותו בלמדו סנגוריה עליו; אבל אנכי לא חזרתי ממשפטי. אז התחיל לטעון, שאבד שלש שעות של עבודה בסדור האותיות עם הנקֻדות. נחמתיו, שיש תחבולה לזה — נעמוד שנינו על פרשת דרכים ונבקש נדבות. הוא יצא בחֵמה — וסוף דבר היה, שהשיר לא נדפס.

אצל ברנר היה תמיד העִקר לא הצורה, אלא התֹכן, לא ה„אֵיך", אלא ה„מַה", ובספרות היפה בכלל ובשירה בפרט הרי לא ה„תַכלית" היא העִקר תמיד, ועל־כן אי־אפשר היה לסמוך בזה הרבה על דעתו. השתוממתי מאד פעם בשמעי מפיו, אחרי דברי תהלה ושבח לשיר־אהבה יפה מאד מאת משורר חשוב, הערה קטנה: „נו, סוף־סוף פְּרִיקַזְטְשִיק!"

אבל החֹמר הספרותי שהגיע מבחוץ לא היה העִקר. לא החֹמר הבינוני ולמטה מבינוני (מלבד דברים אחדים היוצאים מן הכלל) גרמו לזה ש„המעורר" יעשה רשֶם בספרותנו לארך ימים. העִקר היו יוסף חיים ברנר, י. ח. ב., בר־יוחאי, ב. צלאל, ששפרו את הירחון הזה, הכניסו בו רוח ונשמה, עריגה גדולה וגעגועים איתנים. הוא היה ראש המדברים, והאחרים היו רק טפל. אפילו אותם המשפטים הבודדים, אותן ההערות המשְנות בשולי הגליון, אותם המכתבים הקצרים בסוף החוברת וה„מוטו" בראשה — כמח

בצאתו נתעכב רגע אצל הדלת ופנה אלי פתאם בקול מֵביש קצת ובעינים מֻשפלות:

– כמדֻמה, שהריני כועס עליך.

– מדוע? – שאלתיו בהשתוממות.

– לא נשקתני בבואי ובכלל פגשת את פָני ברגע הראשון בקרירות.

עניתיו במעט מבוכה:

– אצלכם באנגליה לא מן המנהג הוא שגברים יתנשקו. לא העזתי לעבור על חֻקי המדינה.

כשהכרתיו יותר, ידעתי את סבת שאלתו זו. בלבו התעורר החשד, שמתָעב אנֹכי אותו תעוב גופני. לא אחת שאל אותי על זה.

בפעם השנית ראיתיו רק רגע קט. ישבתי בחדר־המטות בשעה מאֻחרה בלילה שקוע בקריאה, והנה נפתחה פתאם הדלת מבלי דפוק יד עליה תחלה ואיש נכנס ומבלי הוציא הגה מפיו השתטח על הרצפה, התגולל עליה, הלקה את גופו, קם ויצא בחפזון.

– ברנר? – השתוממה אשתי.

– ברנר! – צחקתי.

יום יום היה בא אז לביתי אחרי גמרו את עבודתו ב„המעורר", שהתחיל להוציא בראשית אותה השנה. שעות שלמות היינו מבַלים יחד. אנכי גרתי אז בבית אחות־אשתי והוא התוַדע אל המשפחה, היה משתעשע עם הילדים, משתובב ורוקד אתם יחד. בני המשפחה היו אנשים פשוטים, אבל מוקירי תלמידי־חכמים והם כבדוהו ויאהבוהו מאד. לפעמים היה מביא אתו כתבי־יד, שקבל בשביל „המעורר", והיינו קוראים אותם יחד, פוסלים, מקבלים לדפוס ומתקנים. נראה היה, שצל קורתנו גרם לו מנוחת רוח וגֵו.

אבל תקופה זו לא ארכה ימים רבים. זה היה רק מין קורנס, שהשתיק רק לרגע את היתוש האוכל את לבו. הכרתי תכף את ברנר המפרפר. ענוייו הגדולים התחילו לעַנותו שוב. שלהבת הכאב בערה בעינים וכתמי־אדם חולניים פרחו בלחייו; נכפף הגַב והתרשלות בכל העידה על יסורי־שאול – יסורי ברנר.

התחלתי לבקר אותו במערכת „המעורר", שם ביתו. הוא גָר במזרח העיר, 48 מייל ענד רויד. שניאור כתב לו פעם בבדיחה, שהכתֹבת שלו היא „48 מַייל אין דר׳ערד". כתֹבת זו התאימה באמת לאותו בית. עליתי לחדרו דרך פרוזדור צר ושלבים מעֻקלים. החדר היה קטן, כתליו מפֻחמים ורהיטיו – מטת־ברזל כמעט ערֻמה, שלחן־עץ בלי מִכסה וארגז־עץ אָדֹם מחֻשק ברזל חלוד. החדר עשה רשֶם כבד מאד, ולא כל־כך החדר בעצמו, כמחזה הנשקף מחוץ לחדר דרך החלון, הפונה לתוך חצר צר, מעלה צחנה, מֻקף בתים צפופים, דלים, נושמי יתמות ושעמום. חדר שני היה מלא תבות של אותיות דפוס. בשני החדרים האלה מִלא ברנר תפקידים רבים. הוא היה עורך „המעורר", המנהל, המזכיר, „הבחור הַזֶצר", המשרת והוא גם היה הסופר יוסף חיים ברנר, הסופר י. ח. ב., הסופר בר־יוחאי, הסופר

א. ביילין

י. ח. ברנר בלונדון

אָכֵן חֳלָיֵנוּ הוּא נָשָׂא
וּמַכְאֹבֵינוּ סְבָלָם.

א

בקיץ תרס"ו באתי מלבוב ללונדון. ג. שופמן, שהיה בא אז בחליפות־מכתבים עם ברנר והיה אחד מסופרי „המעורר", בקשני למסור בשמו פריסת שלום לחברו בלונדון. דחיתי את הפגישה עם ברנר מיום ליום, במצאי לי אמתלאות שונות לכך. מצב רוחי היה דומה למצבו של איש המקבל אגרת מנפש יקרה לו והוא מענה בכוונה את נפשו ודוחה זמן פתיחת המעטפה. כעבור שבוע ימים כתבתי לו מכתב קצר, שבו הודעתיו על בואי מלבוב ועל חפצי למסור לו פריסת שלום מאת שופמן. בקשתיו להודיעני, מתי ואיה אפשר להפגש אתו.

הוא לא ענה, אבל בא תכף בעצמו לביתי. לפני עמד איש בעל קומה ממצעת ורחב־גרם. פניו המגלחים לא היו יפים כלל. לסתותיו היו רחבות מאד והלחיים נראו כצבות בקציהן. השפה התחתונה מלאה וכנפי האף נפוחות משהו. לעמת זה הביע החלק העליון של פרצופו שאר־רוח. עיניו הכחלות הזהירו באור בהיר ורך כעיני ילד טוב ושובב; מצחו הקצר הביע מרד ועז, וראשו עם גלי השערות הרעננות היה יפה מאד. אך אלה היו פרטים. הרשם הכללי היה, שפניו אינם יפים וגם מגשמים. הוא היה לבוש מדים צרים, שהבליטו את גופו המצק של העלם בן עשרים וחמש.

הוא בלה בביתי זמן רב. הוכיח אותי על אשר לא הודעתיו תכף על בואי ללונדון, מפני שכבר קבל מכתב משופמן על־דבר נסיעתי. שופמן כתב עלי טובות והוא חכה כל העת לפגישה בכליון עינים. הוא התענין מאד לדעת את כל הפרטים הנוגעים לחיי שופמן, שהיה אהוב עליו מאד. אחרי־כן נסבה השיחה על אנשים אחרים ועניני ספרות. הפגישה היתה לבבית מאד וכרעים מימים רבים נפרדנו.

שאחרים צפוים למות. הוא ימות אתם. הוא לא יציל איש במותו, אבל לא יחיה בשעה שאחרים נקיים מתים...

רעיו של ברנר היו אצלו בַיום. מותו, כמות שכניו, היה בלילה. מַחצית־יום תמימה הלך אפוא ברנר לקראת המות. בודאי שבקש אז את שכינתו של „הירושלמי"...

ואולם ה„פוליטיקה" הרצחנית של ימֵינו עשתה את שלה. היא שלחה יד ותשפוך דמו הַנָקי של הַנַקי בבני יהודה.

ללא־אלהים ומקטרים לבעל – אלא איפכא מסתברא, זה חטאם וזה פשעם שלא הלכו אחרי הבעל כהוגן וכראוי, שהיו קוראים לנביאי הבעל – נביאי השקר, שלא היה להם (כידוע!) אותו החוש בעד ה„חיים", וכו' וכו' וכו'...

דברי־הבאי אלה (יִרשו נא סוף־סוף גם לי להביע את דעתי בזה!) פֵּאֵר וקִשֵׁט טשרניחובסקי בכל הכחל והשרק של כשרונו הפיוטי הנעלה, וברנר אחריו – בכח־הברזל אשר לסגנונו, בעֹצם הנפש שלו.

זִכרו את מאמרו הידוע של ברנר ב„הפועל הצעיר", שבו הגיע לידֵי דעה, שאפשר לבן־אדם להיות יהודי לאֻמי ולהיות מעריץ עם־זה, בעת ובעונה אחת, את הנצרות. לא רק האורטודוקסיה התנגדה אז לברנר בגלל דעה זו... ועוד יש לו מאמר באחת מחוברות „רביבים", ששם ימצא הקורא את כל התיאוריה האנטי־יהודית של וַינינגֶר בהסברתו הקצונית של ברנר...

גדולים היו הענוּיים הפנימיים שגרמו אותם המאמרים לרושֵם הטורים האלה. אני חמלתי על ברנר, בדעתי, כי חוטא הוא בזה חטא־מות לעצמותו האמתית. צערַתני במדה נוראה העובדה, כי ברנר חדל מִשמוֹע בקול מהותו היהודית עד־מאד והטהורה עד־מאד ויהי לחוזר על דברי אחרים, דברים מְסכמים, דברים מקֻבלים בין הבריות האינטליגנטיות, אבל לא שלו. היש עוד חֵטא יותר נורא מן החטאים אשר יחטא איש לנשמתו הוא הקדושה? –

המחאה הכי־עזה נגד כל אותן הדעות, שהשמיע ברנר בשנות־חייו האחרונות במאמרי־ברדיצבסקי־טשֶרניחובסקי שלו – היו חייו. והנה מחאה חדשה, עזה פי־שבעה: מות־קדושים שלו...

הנה יש במאמרֵי־ארץ־ישראל שלו איזה מבטאים חריפים נגד חסידים וחסידות – והן אין כאַבּרַמזון ב„מסביב לנקודה" מַעריץ־חסידות, ואַבּרַמזון הלא „חתיכת"־ברנר הוא. ומִבטא גס פלט עֵטו ביחס לַכֹּתל המערבי – והן לא היה בין הסופרים העברים (ולא רק בין הסופרים) איש משתוקק אל השכינה כמוהו, אל השכינה, שהיתה שורה בבית־מקדש־אלהים וחֲפצה לשוב לשָם מגלוּתה; שהרי אם לא כן – איך אפשר, בלי הפחד הטמיר לפני קדֻשת־העולמים ובלי התקוה המסתרת לראות בשוב אותה הקדֻשה לזיוה ולכבודה הקודם, לצַיֵר ציור נאדר בקֹדש כ„הירושלמי"? הנה כתב ברנר מאמרים ברוח טשרניחובסקי – ומי כברנר חַי חַיֵי נזיר גמור? מי כברנר ידע את חובת־הלבב? הנה כתב לפעמים נגד ה„מוסר העברי" ו„מוסר הנביאים" – ומי כמוהו חי על־פי מוסר־נביאים זה?

והיש עוד דבר קדוש בעולם כמיתתו? ה„פַּטריוט" נופל על שדה־קרב למען המולדת; איש הרחמים והאהבה נהרג בצאתו להציל את אֶחיו, את הנשמות הקרובות והיקרות לו מכל יְקָר. אולם יומו האחרון של ברנר ומותו הטרַגי נעלים בקדֻשתם על כל מיני קדֻשה. סוף־סוף יכול היה להציל את נפשו – ולא רצה. הוא רצה למות ביחד עם בני־אדם זרים לו ובלתי־ידועים לו מתמול שלשום. אין הוא יכול להִנצל בשעה

בזה בא לעֵזר, שהיה משתדל, כי קונטרסי „המעורר" לא יהיו מוטלים זמן רב כל־כך כאבן שאין לה הופכין בבית־המכס ובבית־הצנזורה.

מובן, שבמצב כזה ובסדרים כאלה רק מסירותו של ברנר היא שעשתה לאפשרית את הופעת „המעורר" במשך שתי שנים. אולם הדבר הגיע סוף־סוף לידֵי גמר לכשאָזלה פרוטה מן הכּיס ולא היה במה לשלם בבית־הדפוס ובמה לקנות נִיָר...

„המעורר" חדל לעורר ויחד עמו חדלה רוח־„המעורר" האמתית, רוח חֹפש המחשבה שאינה נכנעת לעִקרי מפלגה. בארץ־ישראל הֻשפע ברנר ממפלגות „הפועל הצעיר" ו„פועלי־ציון"; ואף כי בסתר־לבו נשאר אותו שונא נמרץ של המפלגות הסוציאליסטיות בישראל כשהיה, בכל־זאת נמשך לבו אחר העובדים ובוני החיים בארץ־ישראל, שהיה מקבל עליו מזמן לזמן גם את ה„פרוגרמות" שלהם.

בשעה שהיה יוצר בארץ־ישראל את יצירותיו הבֶּלֶטריסטיות, כשהיה מתיחד אפוא עם עצם נשמתו – הֻברר הדבר, כי בעצם הריהו מתיחס בשלילה ל„הפועל הצעיר", גם ל„פועלי ציון" שבארץ־ישראל, כשם שהתיחס בשלילה לכל מפלגתיות בכלל ולמפלגתיות סוציאליסטית בישראל – בפרט. כל זה – ב ע צ ם. בחיצוניות היה אחרת. במאמריו הארץ־ישראליים שכח ברנר לא פעם את עצמות נשמתו ורצונה, והיה חוזר אחרי המליצות הרַדיקַליות של חבריו. היה, בקצור, לא ברנר, אלא סוציאליסט.

ושתי סבות היו, לפי־דעתי, בדבר, שתי סבות, שבגלָלן בא לא פעם ולא שתים לידֵי חלול־הקֹדש.

הסבה הראשונה – הטמפּרמנט הסוער, הבוער, שפחות משהיה מ ת נ ג ד – היה מְ פ ח ד מפני פשרה כל־שהיא, מפני המתקת־הדִין. ומכיון שעמד על דרך המלחמה באורטודוקסיה ובציוניות ה„בעל־הביתית" – שוב לא ידע גבול וקצב.

הסבה השנית – הלך־הנפש המיֻחד, שהביאו לידֵי הערצת טשֶרניחובסקי וברדיצֶבסקי. אותו מכתב, ששלח לי מלונדון ושהרגיז אותי כל־כך, עד שבמשך זמן רב הפסקתי את חליפות־המכתבים עמו, לא היה אלא אתחלתא, מעֵין הקדמה של שורת־מאמרים שלו, בקרתיים ופובליציסטיים – מאמרים, שלא חדל מלחזור בהם על טענותיו של ברדיצבסקי בתקופה ידועה בחייו (תקופת הוצאת „צעירים") בנוגע ליתרון הַ„סַיִף" שלהם על ה„ספר" שלנו. רע, רע הדבר! עַם היהודים שאול חָטאו בזה, שהוא חי ימים רבים, ימי דורות, על־פי חֻקות התורה שלו ותביעותיה ולא לפי תביעות ה„תולדה", ה„חיים", ה„אגרוף" וכו'. אחר־כך עזב גם ברדיצבסקי עצמו את המחשבות הללו, שחֲצָין ניטשַניות וחֶצְין תמימות־מעֻרבָּלות, וילך בדרכים רבים אחרים. וכשנטה ברדיצבסקי מדרך זו של ההתלוננות – מיד בא ברֶנר והשמיע אותן הדעות עצמן מתוך אותה סֶריוזיות נלהבה המיֻחדת לו ומתוך אש־הנשמה, שלא תמיד אֵ י נ ה אש זרה... וגם יד טשֶרניחובסקי עם ה„אליליות" שלו באמצע. לא חטאו ישראל בזה, שהיו עוזבים מורשת־אבות וסוגדים

שתהיה, אַל יראָה מפני כל תוצאות, תהיינה מה שתהיינה. אַל קורט של שקר ורכות הלב. הלאה עננים. צא מנקרת הצור. הסר מעליך הכף. גשה עד הערפל, עלֵה לפרדס, ראֵה את פני ההוית. הַשיג את מהותה, את כבודה. התקַדש"...

XIII

אַחֲרִית יָמָיו

גליתי פעם את אזנו של ברנר על שיר אחד ב„המעורר", אשר מאד מאד לא מצא חן בעינַי, כמו בעיני רבים אחרים מחובבי „המעורר" ותומכיו. שיר זה, שנכתב דוקא על־ידי משורר מן הידועים והמחוֹנָנים, היתה בו מן התאותָניות של בחור־ישיבה שנתפקר. כבודו של המשורר ההוא רב־הכשרון במקומו מֻנח, אבל השיר ההוא היה, כאשר יִקרה לפעמים גם למשורר מן המֻבחרים, לא יפה כלל. ברנר השיב לי, שהשיר ההוא לא מצא חן גם בעיניו, אלא – שהוא מוֹרד עתה בכל מה שקוראים יפי וטהרה אצלנו; כי היוָנים היטיבו לדעת ממנו, היהודים, את אמנות החיים על־פני תבל; כי בעד הטהרה המוסרית של טובינו „ווי:ל איך אפילו אַ שמעק טאַבאַק נישט געבען" (לשונו באותו מכתב), וכו' וכו'.

המכתב היה לי למֹרת־נפש, והפסקתי את חליפות־המכתבים עם ברנר. בינתים פסק „המעורר" מִצֵאת מפאת הסר־אמצעים, וברנר יצא לארץ־ישראל.

אם יקרא איש, שאינו יודע את אֹפן הוצאתו של „המעורר", את דברַי אלה – כלומר, בנוגע ל„חסר־האמצעים" – וַדאי שישַער לו, כי קֹדם לכן היה לו ל„המעורר" „פוֹנד" הגון, שבטל ונתמזמז אחרי־כן. ואולם באמת היה ברנר מוציא את „המעורר" – כמו שאומרים: „בחמשת אצבעותיו". הא כיצד? בקש ברנר ומצא חובבי־עברית אחדים בלונדון, יצר מהם קבוצה וקרא לה „מַסָדָה", לאמר: הנסיון האחרון. חברי הקבוצה „מַסַדָה" היו אנשים לא־אמידים. מהונם הדל פרשו ונתנו לשם הוצאת „המעורר". כיצד היתה אפשרית הוצאה זו? על־ידי־זה שלא שלמו שכר־סופרים, שיותר ממחצית הקונטרס היתה יוצאת מתחת עטו של ברנר, שהעורך, הכותב והמסַדר – כן, גם המסַדר – היה ברנר... משלוח הקונטרסים לרוסיה עלה בעמל רב. באִ־כחו של „המעורר" ברוסיה היה ש. ביחובסקי, איש צעיר מאד בימים ההם, בלתי־מנֻסה, בלתי־יָדוּעַ ורחוק ממרכז־הספרות אז – מוַרשה. ישב־לו ביחובסקי הנזכר בעירתו הקטנה, בפוֹצֶ'פ (מחוז צֶ'רניגוֹב), ובמשך ירחים היו קונטרסי „המעורר" מֻנָחים בבית־המכס, במשרַד הַצֶנזורה, אצל מר ביחובסקי עצמו, עד שֶשִלחו לדורשיהם. אחר־כך התחיל להתעַנין במצבו של „המעורר" א. י. שטיבל, שאז גם הוא עדַין לא היה ידוע ביותר ולא היה ביכלתו לעשות לטובת „המעורר" דבר ממשי. אך

אנשים, שסוף־סוף הקרקע מתחת לרגליהם, שיוצרים ובונים את החיים סביבם באמת ויש להם אפוא הזכות הקדושה לגבות את המגיע להם בצדק מאת החיים.

ועוד הערה קטנה לאלה, המתכּונים לחדור לעמֹק הענין: בכל מאמריו הסוציאליסטיים החוצבים אש של השנים האחרונות אין ברנר יוצא, ככל יתר חבריו, מנקֻדת־השקפה סוציאליסטית טהורה, אלא מנקֻדת־ההשקפה של מה שהוא קורא מתוך חבה מיֻחדה – „שירת העבודה"...

רדיקליותו של ברנר הארץ־ישראלית ביחס לדת והעבר וכו' – אינה בעיני אלא פרי טעות נפשית מצדו. לדעתי, אין היא אלא הַטָיָה מדרך־הנשמה שלו.

את ברנר האמתי, הפנימי, יש למצֹא, לפי הכרתי העמֻקה, רק בפרצופיהם של ירמיה פיארמן („בחֹרף"), אברמזון („מסביב לנקודה"), „הירושלמי" (שכֻלו אינו אלא צער־השכינה), במקצת גם בלפידות הזקן ב„מכאן ומכאן" וכו', וקֹדם לכֹל – באותו קול הקורא „אל החותמים והקוראים" (ב„המעורר", שנה ראשונה, סיף קונטרס י"א), שסופו הוא:

„הן עוד חיים אנו, שארית ישראל, וזקוקים אנו לדברים שבכתב – שֶׁמִלֵב לֹלב.

תעודת „המעורר" היא אפוא: תעודת הרוח הישראלית־האנושית שלנו, הרחבתה והקדשתה של היצירה הלאומית שלנו, העלאת העברי־האדם שבנו...

תפלתו של „המעורר": יתכנסו למתיבתא שלי כל אלה אשר חלק ונחלה להם בחוזי יהודה ונביא־ה ובמתפללים לעני כי יעטוף, בגבורי המרד החסונים ובבעלי המשנה השקדנים, במנעימי זמירות הלוי ואבן־גבירול ובהולכים בעקבות רבי שלמה יצחקי ורש"ל, במתכסים בטליתו של האר"י זי"ע ובנוהים אחר קברו של רבי נחמן מברצלב; יבֹאו הלום כל אלה אשר דבר אלהי ישראל ואלהי האדם בלבבם ובפיהם, – ויעשו חטיבה אחת מפֹארה, נשגבה, קדושה!

יתעוררו האחים הקרובים, גם אלה שנדרשו ולא נענו עד כה, יקומו איש איש ממקומו ויגשו אל המקדש – הן לא לקח עוד האלהים את כל חמדותיו ממנו"...

ובתפארת עוד יותר גדולה מזו ובכֹח עוד יותר נמרץ – בסופה של קריאה אחרת („המעורר", שנה א, קונטרס ו):

„כי לא מרגעה תדע אתי, אחי, אף לא שלוה ולא הנאה.

כי לעורךך אני בא, אחי, לעוררך לאמר: שאל, בן אדם, לנתיבות עולם, שאל, אֵי הדרך, אֵי?...

לעוררך ולהעלות את מחשבתך אני בא; להעלותה ולהרחיבה ולחזקה למען לא תאבד בחפושיה הקשים.

שְׁמע, בן־ישראל, שמע בן־הצער, שא ראשך, שא ראשך – וינשאו פתחי עולם. אַל מבוהה ואַל הונאה־עצמית, תהיה איזו

המעציבות, היה מופיע אז לפעמים רחוקות מאד וזמן ידוע לא יצא לאור לגמרי.

באותם הימים יצאה הקריאה היהודית הרבה והאדירה מפי אחד, אשר לא פלל איש לשמעה מפיו. ברנר העירירי, העלוב והגולה מצא און בנפשה להרים בכח ועוזז את הדגל, שנעזב על־ידי נושאיו הרשמיים קטני־הלב או שנשמט מידם.

„המעורר", שהוציא אז ברנר בלונדון, היה זעקת־השבר הגדולה של האיש היהודי, ויחד עם־זה — הקריאה למלחמה בעד אוצרות הנשמה הישראלית, בעד ה„אני" הטהור של העם הישראלי, בעד הערכים הנשגבים של תרבותו. ה„רדיקליות" של „המעורר" שונה היתה בהחלט מאותה ה„רדיקליות" המאוחרת של ברנר, הארץ־ישראלית, שאותה הפיק בהשפעתם של „הפועל הצעיר" ו„פועלי־ציון". בלונדון היה ברנר יחיד לנפשו ויונק רק מנשמת־עצמו. לא ידע מפלגות וגם לא רצה לדעתן, נלחם בסוציאליסמוס היהודי, נלחם באפן גלוי ובאמץ־לב, כשם שנלחם באמץ־הלב גם בציוניות ובלאמיות הדוגמתית. ב„המעורר" חרז ברנר אחת לאחת את פניני השירה העברית של אותו זמן, חשף ניצוצי כשרונות, נתן לכל איש יהודי, שהיה לו להגיד לאחיו דבר שיש בו משום חשיבות ומקוריות, את היכלת הגמורה להשמיע אמריו כחפצו.

אלה הרוצים להכניס את נשמת ברנר הפשית, העשירה ומרבת־הצדדים למסגרת הצרה של הסוציאליסמוס — הייתי מיעץ להם לקרא בעיון לא רק את תאורי הכתות היהודיות־סוציאליסטיות ב„מסביב לנקודה", „בחרף", „מכאן ומכאן", „בין מים למים" וכו', ששם הוא לועג להן ול„חבריהן", אלא גם את מאמריו השונים של ברנר ב„המעורר" (שחתם עליהם בשם בר־יוחאי, ח. ב. צלאל ועוד), אשר לא התנגדות גרידא לעסקן יהודי סוציאליסטי זה או אחר יש בהם, אלא ש נ א ה גמורה לכל מה שנקרא סוציאליסמוס ב ר ח ו ב ־ ה י ה ו ד י ם.

אמנם לא נעלם ממני, כמובן, כי אחר־כך, בארץ־ישראל, נשתנה יחסו של ברנר לסוציאליסמוס היהודי, והיה נראה לכל כסוציאליסט. אולם לאמתו של דבר הנה שנאתו הלונדונית ואהבתו הארצי־ישראלית — הינו הך. כי הסוציאליסמוס כ ש ה ו א ל ע צ מ ו תמיד היה חביב עליו, על ברנר, מאד, אף־על־פי שבתור פסימיסט מעמיק לא האמין בשום פנים, שיעלה בידי הסוציאליסמוס לתקן חיי אנוש ולשפר את רוחו. אולם את הסוציאליסמוס היהודי ב ג ו ל ה שנא שנאה עזה, משום שהוא לפי־דעתו סוציאליסמוס של פטפוט ומליצות־טפלות, סוציאליסמוס אינטליגנטי־מפלפל, ללא קרקע ואחיזה, ללא מעמד־עובדים קבוע ומסים. כי אין הסוציאליסמוס הגלותי יוצר ופועל ובונה, אלא מחרחר־ריב בעלמא. ודוקא משום־זה התחיל ברנר לאהבה את הסוציאליסמוס ה א ר ץ ־ י ש ר א ל י (אף כי עד־כמה שאינו אלא המשך הסוציאליסמוס ה ג ל ו ת י, הכה גם איתו בשוט חרונו — ב„מכאן ומכאן" ועוד), כי מצא לפניו אנשים, העובדים עבודה פרודוקטיבית ונושאת־פרות,

קבוצת בונדאים – ופעם אחת, כשהובילו את ברנר לבית־האסורים דרך סימטה צרה, חָטפו אותו „בכחות משֻתפים" מיד „מלַוָיו" (ברנר עצמו לא ידע עד־מה), חטפו ממש, עד שה„מלַוים", שהיו נדהמים ונרעשים, לא הבחינו כלום, והושיבו את ברנר בדירת־סתרים. שם בבוברויסק, באותה דירה קונספירַטיבית, ראיתי את ברֶנר בפעם האחרונה. מאז והלאה לא ראיתיו עוד פנים אל פנים. בליתי אז בחברתו זמן רב. השיחה היתה על־דבר הטרַגדיה הישראלית. והנה קו מצַיֵן: ברנר לא היה שַיך אז עוד ל„בונד" – ואת הדבר הזה גלה בפֵרוש למַציליו, חבריו הבונדאים. אגב: את הסוד ההוא ידעו הבונדאים גם קדם לכן, ובכל־זאת לא הפריעה עובדה זו אותם מלהעמיד את נפשם בסכנה לשם הצלתו. הם הוקירו לא את ברנר הבונדאי, כי־אם את ברנר האדם, שהיה חביב עליהם מאד.

עוד רב מזה: בשוחחו אז עמהם השמיע ברנר כמה וכמה רעיונות של אפיקורסות גמורה ביחס לסוציאליות היהודית, ואני השתוממתין בראותי, כי הסוציאליסטים הצעירים האדוקים ההם קבלו את דבריו בהכנעה ולא התריעו כנגדם. ואחדים מהם אף החלו להרהר בדבריי ושקעו במחשבה...

נאסף סכום־כסף ידוע בעד ברנר, העבירוהו בגנֵבה את הגבול – וכשיצא למרחב, התחיל להוציא זמן־מה אחר־כך את קונטרסי „המעורר".

XI

„המעורר"

שנות 1905, 1906, 1907 קשות היו ביותר לישראל ולרוח־ישראל ברוסיה. הריבולוציה הרוסית בלעה את הכל, נסרו באויר מֵמרות ריבולוציוניות וסוציאליות, ועל תרבות לאֻמית־עברית לא חשב איש. את כל התקוות תלו בהצלחת הריבולוציה. וכשהריבולוציה הרוסית לא הצליחה ובאו בעקֵבה הפוגרומים הנוראים והתגברה הריאַקציה פי־שבעה – מיד נתמלאו הללבות יאוש קצוני, שלא היה מוֹצא ממנו. התשובה אל העצמיות, המשך החיים הלאֻמיים – כל זה נשכח באותם ימי הבהלה. אף הלאֻמיים המְשבעים שלנו שכחו כל מה שהטיפו במשך שנים רבות. גם על ציוניים אלה, שבמשך שנים רבות הורו, כי ישראל לא יִוָשע על־ידי חלוף מַעמדות ושנוי הצורות והסדרים המדיניים, היתה גדולה השפעת הרגע וגם הם נאחזו ברשת הפסיכוזה של הריבולוציה. וכשלא הצליחה הריבולוציה, השתררה אדישות משֻנה ונפרזה. כותב הטורים האלה, שבעצם ימי התקוות הגדולות כתב מאמרים כגון „על הזבח" וכו', שמעולם לא חשב כי הריבולוציה תביא בכנפיה גאֻלה ליהודים ובשעת הפוגרומים עמד על נחיצותה של תשובה שלמה אל ה„אני" הישראלי, היה כמעט היחידי בעתונות העברית של הימים ההם, אשר זֶרם „שווי־הזכיות" (רַבְנוֹפרַביה") לא גרף אותו. „השלח", אשר התיחס באֹפן דומה לתקוות הימים ההם ותוצאותיהן

הסרקסטיות, המיחדים לכשרונו. כשם שמנדלי מו"ס עובר לו בעירותיו שלו, בקבצנסק וגלופסק שלו, ומדי עברו הוא חוזר ורואה ומסתכל בחייהם האפסיים של „גבוריו", שופך עליהם חצי לעגו וקצפו, כואב כאבם, בהיותו אחד מהם, עצם מעצמיהם, — אף ברנר כך: שופך הוא ברשימותיו אלה את כל לעגו הדוקר על גבוריו ה„פוליטיים", ובעת ובעונה אחת הריהו סובל ונושא עמהם, אחיהם הוא, אחד מהם, אף כי מאידך גיסא ברי לו, שאין יסוריהם הם ויסוריו הוא בונים ומפרים, אין מטרה להם ואין טעם מוסרי להם... כי חסר לו, לצעיר הישראלי, העקר: חסר הכח, הבונה את החיים, חסרה הקרקע, חסר מקור כל שמחה אמתית והתקדשות אמתית — העבודה הפרודוקטיבית.

חסל סדר בתי־סהר — והנה צרה חדשה: קסרקטין. לקחו את ברנר ועשוהו חיל. ברנר ועבודת ה„סלוז׳בה" הרוסית! מובן, כי בשום אפן לא יכול היה ברנר להסתגל אל מנהגיה של ה„קזרמה" הרוסית, אל ה„פלדפבלים" הרודים בעז, ב„מתנות־יד" ובקללות וגדופים, בנתיניהם; ומאחר שהיה נופל בזריזותו מחבריו, היה שוקל למטרפסיה יותר מאחרים ומתענה עד־מות תחת יד הנוגש... לאחר־זמן הֻעבר לעיר אוריול. בהשתדלותו של הרב בעיר ההיא, הסופר ח"י קצנלסון, הקלו שם מעליו קצת את על עבודת־הצבא. אף־על־פי־כן גם „הקלה" זו היתה עדין חמורה ביותר... זמן רב התענה, עד שלסוף כשל כח הסבל — והוא ברח. תפשוהו ושוב התחילו להתעלל בו, להוביל אותו ב„אֶטַפ", מבית־אסורים לבית־אסורים, מדרך לדרך, מעיר לעיר — כי לא יכלו לקבוע את אישיותו, מאחר שהיה מחסר כל תעודה ואיש לא ידע מי הוא.

בימי היותו באוריול היה ברנר יוצא ונכנס אצל חבורה סוציאליסטית־ריבולוציונרית ושם התודע אל חיה וולפסון מהומל. חיה וולפסון זו היתה אחת הנשמות העבריות, ששאפו להצמיח ישועה ולהביא גאלה לעולם על־ידי מסירת־הנפש על קדוש שמה של הסוציאליות. היא לא היתה דומה לאנשי־המפלגות דהאידנא. צנועה היתה אשה זו וחרישית, לבבית־אצילית, רבת העדנה הנפשית. איני יודע בברור את יחסיה היא אל ברנר: ידוע לי רק יחסו של ברנר אליה. זו היתה, אם איני טועה, האשה האחת (לכל־הפחות עד התקופה הארץ־ישראלית) שברנר אהבה, ומובן שהיתה גם האהבה — ברנרית, כלומר: מלֵאה ספקות, רפלקסים וענויי־לב מיחדים...

והנה אך נודע לאותה חבורה של הסוציאליסטים באוריול דבר בריחתו של ברנר וענוייו ואת אשר צפוי לו לכשיודע סוף־סוף מי ומה הוא — מיד נסעה חיה וולפסון ובאה לרוסלבל (פלך סמולנסק) וסדרה שם חבורה מצמצמה של אנשים, ששמו להם למטרה לשחרר את ברנר, ואף אם הדבר יעלה בקרבנות מרבים. רוסי טהור אחד, סוציאל־ריבולוציונר — שמו היה רומן — הזמן לקחת חלק במצות־הצלה זו, אף שלא ידע כלל מי הוא ברנר זה. ומאחר שהיה ידוע, כי מובילים את ברנר לבוברויסק — יצא רומן זה ועוד איזה אנשים עמו מרוסלבל לבוברויסק. שם באו בדין ודברים גם עם

אשר ידע ויבין את אשר ירחש לבנו ויגיש לנו עזרה רוחנית והמרית; ובאותם הימים קראנו את ה„אַלטוואַרג" של פרץ ונדמה נדמה לנו, שהוא, פרץ, הַקֵץ כל־כך בחיים הנושנים עם כל הקולטורה שלהם, בודאי שישיג ויבין את האידיאל הטהור שלנו ויעשה כל מה שבכחו לטובת הגשמת חמימים היינו.

ברנר נסע לוַרשה בשביל לְהֵרָאות עם בן־אביגדור ומו"לים אחרים, אבל בראש ובעקר עם פֶּרֶץ...

כששב מוַרשה שאלתיו:

— ומה בדבר פֶּרֶץ?

— לא יכולתי לְדַבר עמו דבר. איננו מִשֶּׁלָנו כלל וכלל.

XI

בבתי־סהר וקסרקטין

„קינים, הגה והי"...

אי־אפשר לסמן באֹפן אחר את הרוח שֶׁשָּׂררה במכתביו של ברנר למקרביו. לדברי־הקינים כבר הֻרגלנו, עד כי נדמה לנו, שאי־אפשר אחרת, שכך צריך להיות. עבר זמן רב ואני לא קבלתי אף מכתב אחד מברנר. מה־זה היה לו, למר־הנפש הגדול?

אחר־כך נתגלה הדבר, כי ברנר לא כתב מִסִּבָּה פשוטה: קלעו אותו מבית־אסורים אחד לבית־אסורים שני ולא היתה לו היכלת לִכְתּוב...

כיצד נפל לתוך בתי־סהר רוסיים? הוא עָבד אז בַּ„בּוּנד". לא היה זה אז מן החדשות כל־עִקר, כי יחטפו בידי־עֵשָׂו גסות יהודי צעיר מן השוק, שאינו יודע עד־מה, לא מ„ריבולוציה" ולא מ„סוציאַליזם", וישימוהו בבית־הסהר. ומה־גם ברנר, האיש שהיה ידוע בתור סוציאליסט וריבולוציונֶר. כך חשבנו, אולם לא כן היה באמת. פשוט: מצאו אותו, את ברנר, באיזה מקום בלי „פספורט", מיד התחילו להוביל אותו מבית־סהר לבית־סהר. לא שמו לב אליו, מאחר שלא חשָבוהו לא לפושע סתם ולא לפושע פּוליטי, אלא סתם, על־פי השיטה הרוסית של „זדורובו ז'יבִיוֹשׁ", היו סוחבים אותו ממקום למקום, מדרך לדרך, מ„פֶּרֶדְבַּרילקה" אחת אל השנית, ממסע־אסירים אחד אל השני, בחברת כל מיני גנבים ורוצחים וסתם חלאת־מין־האדם. וכה עברו ירחים אחדים...

היתה אז לברנר ההזדמנות לראות מחנות מחנות של „פוליטיים", שהיו שולחים אותם ממקום למקום. אם ב„מסביב לנקודה" ו„בחֹרף" תאר ברנר את חיי ה„פוליטיים" מבחורי בני־ישראל בעודם יושבים ומתוַכּחים בחדריהם, הנה תאר חיי „פוליטיים" אלה בבתי־האסורים ברשימותיו „מא. עד מ."‚ שנדפסו ב„המעורר", תאר באותו הצער והזעם, אותו כאב־הלב ואותה

באֹפן כזה שהחזק לא יוכל עוד לדכא את החלש, כי המכונה החברתית תהיה שלמה ומתקנה בתכלית, כי האידיאלים של החולמים הכי־גדולים של הסוציאליות, סן־סימון, פוריה ועוד, יקימו בחיים לכל פרטיהם ודקדוקי־דקדוקיהם — אולם התשג בזה המטרה האמתית? האדם יהיה שבע יותר — אולם הירום ונשא וגבה אז? הבאמת יחדל מהיות מה שהוא תמיד? היפרח גם רוחו כמו שיפרח גופו? התבוא גם אורה אמתית, אורת הרוח, לעולם?

באנו אפוא לידי טולסטויות, טולסטויות לא בתור תורה או „רצון קדוש", אלא בתור מעשה ומפעל. אלא שגם את הטולסטויות עצמה חשבנו רק לדרגה ראשונה, לתנאי מקדם להתחדשות האנושיות, ולא למטרה בפני עצמה.

יחד עם־זה נוכחנו, אחרי נסיונותיהם הדומים של אידיאליסטים צעירים אחדים, כי למלא אחרי דרישותיה של הטולסטויות בסביבת חיי־הכרך, ואפילו בחיים של כפר בלי כברת־אדמה מיחדת — הוא מן הנמנעות. נולד אפוא בקרבנו הרעיון לרכש באיזה מקום כברת־אדמה, לעבדה ולחיות עליה חיים חדשים, טהורים וקדושים, להיות למופת לכל הסובבים אותנו, להשתלם בלי־הרף בטהרת המדות, באהבת העבודה ואהבת האדם, להפיץ מזמן לזמן את דעותינו בכל הסביבה.

קדם־כל שמרנו את הצווי: „קשוט עצמך, ואחר־כך קשוט אחרים". חשבנו: אין רשות לשום אדם להטיף לחיים חדשים מטהרים, מצרפים, מזקקים ומקדשים כל־זמן שהוא בעצמו עודנו חי באותה החברה הקלה והמסאבה, שכל באי־עולם חיים בה עתה, אם ברצון ואם שלא ברצון. השאיפה הקדושה, הגעגועים הקדושים, ואף המלחמה על חיים יותר יפים, קדושים וטהורים, — כל־אלה אינם נותנים עוד לאדם רשות־ההטפה.

חשבנו: אפילו לטולסטוי בעצמו אין כל רשות להטיף את המוסר המזקק ואת הדתיות המזקקה שלו כל־זמן שהוא בעצמו חי בתור גרף ב„יסניה פולינה" שלו וטובע באותם השקרים המסכמים, שכל בני־האדם טובעים בהם. מה שהוא רוכב בכל יום על סוסו, עובד עבודה ומתקן את תנורו או את תגורתו של איזו אכרה — אין בכל־זה משום חיים מחדשים בעקרם ושרשם כלל וכלל. הרי זה רק — קפריזים של גרף, פרכוסים של תשובה, אבל לא תשובה; מעט אונאת־עצמו, מעט התהדרות, מעט „אתה בחרתנו" ו„ברוך שהבדילנו מן התועים".

אין אפוא עצה אחרת כי־אם לעזוב לגמרי ובהחלט את כל דרכי־החיים המקבלים בין בשדרות הגבוהות, בין בשדרות הנמוכות. לתכלית זאת צריך לברוח לא רק מן העיר, כי־אם גם מן הכפר. צריך למצא איזו פנה נסתרה באמריקה, לעבוד שם בשדה, לחיות שם חיים מזקקים, שיהיו למופת לכל המבקשים להגשים טהרת־אמת בחיים.

אבל למי נספר ולמי נביע דברים כאלה? מי יבין הגיגנו? מי יטעים לרבים את הצרך בנסיון חדש כנסיוננו? בסביבתנו לא מצאנו אף איש אחד

פֶּרֶץ – כנפי רוח קל; ברנר – דאגה קשה של איש־המרתף; ואיך היו שני אלה יכולים לבוא לידֵי הבָנה?

כי הנה כמו שעשה ברנר רשם רע על תלמידי פרץ בוַרשה – כך עשו הם, עם פרץ בראשם, רשם רע מאד על ברנר...

ואיש מן החבורה ההיא לא ידע, למה ובשביל־מה בא ברנר לוַרשה. אם היו יודעים זאת, בודאי שהיו לועגים ובָזים לו עוד יותר...

והמעשה שהיה, כך היה: בדרך החִפּוּשים והשאיפות לתקן את הרַע העולמי של החיים והאדם, את עָוֹן נפילתה הנצחית של האנושיות – הגיעו אחדים מאתנו (כלומר: ברנר, ש. ס. בַּאוּם, אני ועוד אנשים אחדים) לידֵי מחשבָה שכזו: החיים מלאים אסון וחטא. נוח לו לאדם שלא נברא משנברא. אבל עכשו שנברא–עליו להשתדל בכל מאמצי־כחותיו לשַׁפֵּר, לשַׁכלל ולקַדש חיים אלה בקְדֻשה עִלָאה. אולם כיצד אפשר להגיע לידי־כך? על־ידי הסוציאליות – לא. האידיאל הסוציאליסטי לעולם לא יתגשם במלא הקפו ובכל תקפו, אף־על־פי שנדמה להם ללוחמים, כי התגשם יתגשם ודוקא במהרה ודוקא במלואו. ואף אם תגיע הסוציאליות מן הזמנים לידֵי התגשמות בחיים – כך חשבנו – הנה יהיו בני־אדם משֻעבדים אז פי־אלף מאשר עתה. הכלל יבלע את הפרט בליעה גמורה, שאין אחריה כלום. עתה משֻעבד הוא האדם ונכנע לכל הרודים בו, אבל יש לו, למצער, האילוזיה היפה של החֵרות. אם תתגשם הסוציאליות – הנה גם באילוזיה יפה זו לא ימצא עוד נֹחם. כל־אחד ירגיש אז את־עצמו כגלגל פעוט ובלתי־נחשב בתוך המכוֹנה הכבירה של החברה, מכוֹנה זו, שתהיה מאיצה בו ורודפת אותו ולא תתן לו את היכֹלת להִשאר אף רגע עם נפשו הוא. לא יהיה אז כל מקום ליצירה אנושית חפשית, שהרי כל יצירה – ה„בראשית" שלה הוא בה בעצמה, ואז, בתנאים ההם, כל דבר קטן וגדול יהיה כפוף להכרח־הברזל הקשה והמיכַני.

כי אפשריות הן מַהפכות חברתיות – זה שִׁעַרנו לנו בנָקל. אלא שבשום פנים לא יכולנו להאמין בזה, שמהפכות כאלה תחַדֵשנה את פני החיים עלי־אדמות. שִׁוינו לעצמנו בנקל את האפשריות של „תחתונים למעלה ועליונים למטה", אלא שֶׁיַּחד עם־זה חזינו מראש בבהירות גמורה, כי החזקים של יום־מחר לא יהיו עולים בשום פנים על החזקים של היום... תקום אז לחיים ביורוקרַטיה חדשה, מיליטַריות חדשה, פלוטוקרַטיה חדשה – העִקר לא ישֻׁנה, לא ישֻׁנה האדם ולא ישֻׁנה לב־האדם. כל מהפכה, כל שנוי בחיי־החברה אינו משַׁנה אלא את הדֶקוֹרַציה של הדברים, לא את תוכם. מכיון שהאדם עצמו נשאר אותו כשהיה – הלא תמיד ימצא לו די דרכים ואמצעים המובילים לידֵי שלטון האחד בַּשֵׁני לרַע לו, לידֵי השתַּררות גסה ומעשי עָול ושוד.

במחשבתנו זו הרחקנו ללכת עוד יותר. נניח אפילו, באֹפן היותר טוב, כי היחסים החברתיים ישֻׁנו לטוב לא רק בחיצוניות, אלא גם בפנימיות, כי תבוא לָעולם התקופה המאֻשרה של „וגר זאב עם כבש", כי הכל יסֻדר

כי־אם על צד החלשים ביותר והמדֻכאים ביותר, על צד ה„בלתי־מועילים", ה„בטלנים" וה„בלתי־מצליחים"...

כי אין הוא ממצַדדֵי אלה, המשתַררים על וולתם בכח־האגרוף שלהם – זהו דבר המובן מאליו. כי אוהב הוא אהבת־אח את העובדים, את הסובלים, את המהַוים ויוצרים את החיים בעמל־כפיהם – גם זה מובן מאליו. אולם בדברי כאן על אהבתו לחלשים – לא על הסוציאליות אני דן. כַּוָנתי אחרת היא: הוא אוהב, יותר נכון, הוא דואג ומשתתף בצערו של זה, שֶׁאַף לעבודה אינו מסֻגל עוד; זה, שֶׁיַד החיים השליכתהו החוצה ואָפס לו דרך במרחבי היקום כֻּלו, זה שאינו כלל וכלל מן ה„נלחמים", זה שאיננו בונה את בנין־העתיד ואיננו פרודוקטיבי, זה שאחרים גזלו ממנו הכל, הכל, והשאירו לו רק את דמעותיו...

VIII

חלומות־נער

מתוך נאומו של עסקן אחד בשעת נשף־אבל, שנערך לזכר בּרֶנר:

ברנר בא לפני שמונה־עשרה, עשרים שנה בערך לוַרשה. הוא בִקֵר את החבורה הספרותית הקטנה, שהתרכזה מסביב לי. ל. פֶּרֶץ. הוא עשה רשֶם רע על הכל ועל פֶּרץ ביחוד. פרץ היה יַדען גדול של טבע־האדם, הוא העמיק לחדור לתוך נשמת אנשים, ואפילו הוא לא גלה בברנר דבר, שיהי בו מן הטוב והיפה"...

אגב, מפי פרץ עצמו שמעתי פעם אחת חַות־דעת רעה מאד על ברנר הסופר והאדם. עובדה זו הביאתני לידֵי התרגזות רבה, עד שתֵּכף ישבתי וכתבתי על־פי רשם הדברים ההם מאמר קצר ורב־חֵמה על י. ל. פֶּרץ (נדפס ביהודית בשם „חשבונות"), שבסופו נאמר: „שָׁמָיו של פרץ אינם אלא מִלָּה, גַּוָן, צליל – אלהים אין בתוכם".

אבל פרץ לא היה יחיד בדעתו זו על ברנר. גם מפי פרישמאן שמעתי פעם דעות דומות לאלה ביחס לברנר. אמנם הוא הִשוה אותו אז למַקסִים גורקי, אלא שגם דעתו על מקסים גורקי לא היתה – לכל־הפחות בימים ההם – טובה ביותר. „בכל עת שאני קורא את ספוריו, נדמה לי תמיד – כך שמעתי מפיו לפנים – כי בעוד רגע אחד יקח מַטלית לחה ויטפח על פני כל מי שיפגש"...

בשנים האחרונות שִׁנה פרישמאן את דעתו על ברנר שנוי רב. לידי־כך הביאתהו, כמדֻמני, לא הספרות היפה של ברנר, אלא מאמריו הפולֶמיים מן הזמן האחרון. פרישמאן ראה כאן פתאם את גבור־הרוח, הלוחם הָאמיץ.

לעֻמת־זה החזיק פֶּרֶץ כל ימיו בדעתו הראשונה ואין פלא בדבר·

קטן, המראה עד־כמה נשאר ברנר האמתי, למרות מה שנתפרסם כל־כך בין המודרניים, זר ומוזר עד היום הזה לחלק הגון מן הסופרים.

ד"ר קבק נתן ב„העולם" הערכה של ברנר הסופר. בין יתר דבריו הוא אומר, כי פיארמן ב„מסביב לנקודה" (?) וחפץ ב„שכול וכשלון" — שניהם אינם אלא ברנר בעצמו. ד"ר קבק לא מצא אפוא לנחוץ, בטרם נגש להעריך את ברנר בתור סופר, לעלעל לכל־הפחות בכתביו של זה. שהרי אלמלי עשה כך — היה יודע, כי פיארמן הוא הגבור של „בחרף"; ובינו לבין גבורו הראשי של „מסביב לנקודה", אברמזון, רב ההבדל וגדול המרחק...

כאמור, אין זה אלא אגב־אורחא. כבר הזכרתי למעלה, כי בטפוסו של אברמזון הגשים ברנר את־עצמו ועוד טפוס אחד חסידי, שהיה קרוב אליו מאד בימים ההם. אברמזון שב„מסביב לנקודה" גם נשא זמן רב את נפשו, לפי המספר שם, לחבר ספר על־אודות „השפעת החסידות על הספרות העברית החדשה"...

בחיי־החברה היה ברנר בראשונה ציוני (אני מדבר כאן על הימים הראשונים לידידותנו) ואחר־כך — בונדאי. אולם בחייו הפרטיים התנהג תמיד כטולסטויאי אדוק וקצוני לכל פרטיו. עוד רב מזה: בשעה שאנו, חבריו, כבר עזבנו את האידיאולוגיה הטולסטויית לגמרי, הנה ברנר — בחייו הפרטיים אני מדבר — נשאר בעצם אותו טולסטויאי כשהיה. מובן, שברנר, האיש השונא „שלדים" חיצוניים, לא עשה מימיו את־עצמו טולסטויאי בפני אחרים ולא כנה את־עצמו בשם זה. אבל בעקר היה חי תמיד על יסודות הטולסטויות.

יש שגם נדמה לי, כי הוא, יוסף חיים ברנר, היה אולי — אחרי ה„דוכובורים" — הטולסטויאי העקבי האחד והמיחד, אף־על־פי שלא נהג בעצמו, לא בימי־הומל ולא בשנים האחרונות, מנהג טולסטויות חיצונה, כאמור. הקולוניה של ה„טולסטובצים" — תלמידי טולסטוי, שרצו לחיות על־פי תורת רבם — לא הצליחה, כידוע. כמה מן ה„טולסטובצים" האלה שבו והיו אינטליגנטים אובדים ומבקשים כשהיו. לעמת־זה חי ברנר כטולסטויאי אמתי עד נשימתו האחרונה — והוא הרי לא דבר כמעט כלל על הטולסטויות שלו...

כל היודע לקרא בין השיטין וממעל להן — הוא יבחין, אם רק יקרא בעיון את כתבי־ברנר האחרונים (והקורא את כתבי ברנר שלא בעיון הרי זה כאלו לא קרא אותם), כי מאחורי הסוציאליסט והלוחם הנלהב מסתתר לא רק החקרן הנצחי הגדול, לא רק איוב כבד־המכאובות וקהלת המרבה לנסות ולשאל ולבקש — אלא גם האישיות הכי־מוסרית בנוסחו של טולסטוי, המשפרת ומקדשת על־ידי מדת־הרחמים היהודית המיחדה...

רחמים רבים אלה, ששכנו בקרבו, הם הם שיצרו דברים, כ„בריה עלובה", „חלל" ו„הנדיל"; רחמים אלה הם הם שעשו אותו עומד תמיד לא על צד הנלהמים והגבורים, ואף אם הם נלחמים לטוב שבדברים הטובים,

צעיר, שהוא, ברנר, מכלכלו ומפרנסו. אביו של שמואל'יק, שו"ב עני באחת העירות הנדחות, איננו רוצה לשלוח לו להומל כסף די מחיתו: רוצה הוא, ששמואל'יק שלו ישב בעירתו וילמד גמרא ולא ישב בהומל ללמוד את ה„גרמטיקה" של קירפיצ'ניקוב ואת ספר־הגיאוגרפיה של סמירנוב... וממילא חיב ברנר בפרנסתו...

כחצי שנה לן אצלי שמואל'יק וארוחתו, ארוחת תמיד, נתנה לו מאת ברנר „כיד־המלך"...

VII

הטולסטויאי—אברמזון

חוגנו בהומל היה ניטשני; את אישיותו של ניטשה, חייו הפנימיים והלך־מחשבתו היינו משיגים באפן שונה לגמרי מהשגתם של חסידיו ומתנגדיו גם־יחד. ראשית־כל חשבנו לבלתי־נכון לדבר על איזו „שיטה" ו„תורה" ביחס לניטשה. ניטשה ושיטה הגיונית־פורמלית קבועה — האין זה תרתי דסתרי? כל ארח־חייו של ניטשה, כל יצירתו, כל התאבקותו הרבה ונפתוליו הלא אינם אלא מחאה אחת עזה נגד אלה, השואפים לצמצם את החיים הפנימיים ואת היצירה הבלתי־פוסקת של ריח האדם בתוך מסגרת צרה של שיטות, הבנויות באפן מלאכותי, ולו גם מתוך אמנות עצומה של מחשבה ומתוך שכליות מרבה. „האדם העליון" ותורת־צרתוסטרה שלו לא היו בעינינו פילוסופיה גרידא, אלא פרי נסיון פנימי קדוש של אדם גדול. תביעותיו של צרתוסטרה מן האדם והחיים לא היו נחשבות אפוא בעינינו לאמורליות, ומכל־שכן שלא ראינו בהן אנטימורליות. ראינו בצרתוסטרה מעין התגלות עליונה, שאינה עומדת כלל בנגוד — כפי שחושבים אחדים ואף טולסטוי בעצמו — לתורתו הדתית־מוסרית של טולסטוי, אלא שכל תורה מוסרית נעלה אינה לגבה אלא דרגה ראשונה, התחלה והכנה.

מסבת כל האמור היתה תקופה קצרה בחיינו הרוחניים, שבה שאפנו בכל־עז לחדש את בנין חיינו על יסודות הטולסטויות העקבית והמחלטה ביותר, אף־על־פי שמאידך גיסא לא חדלנו אף לרגע מהיות ניטשנים על־פי שאיפותינו הרחוקות לעתיד. כל מי שיש לו ענין בטפוסי טולסטויאים יהודים, יעין ב„מסביב לנקודה", ביחוד באותם המקומות, שבהם יספר על יחסו של גבור הרומן אברמזון אל שני טולסטויאים יהודים, אנשים צעירים לימים, בניו של יהודי עשיר מפלג, שעזבו את עשר בית־אביהם ואת חיי התענוגות והגיל על־מנת לאכול לחם־נקודים ולשתות מים במשורה ולעבוד עבודה גופנית קשה ומפרכת. כותב הטורים האלה הוא עד חי לכל הדברים המספרים שם.

וכיון שקראתי בשם אברמזון — אעיר אגב־אורחא על „קוריוז" ספרותי

הכּרה רליגיוזית ב ר ו ר ה לא הגיע, או, יותר נכון, הֶפרע בנדון זה על־ידי התיאוריות המודֶרניות, שלא יכול לפסוח עליהן, ועל־ידי הפֶסימיות שלו הקצונית – הנה היה כל רגע ורגע בחייו תמים עם א נ ש י ם.

הוא היה ט ו ב ־ ל ב בהחלט. יש אנשים טובים מִלֵדה, הכּובשים את טוב־לבם בקרבּם, בּראותם, כי דורש הוא מבעליו קרבּנות, כי מביא הוא להם מצוקות ועִנויים ודורש מעִמם יחס של הקפָּדה וחֹמר־הדין אל ה„אני" שלהם. יש גם כאלה, ה מ ת בַּ י ש י ם בטוב־לבם: כסבורים הם, שאין זה אלא הַעדר „כֹּח־גברא". ויש ביניהם שוטים, החושבים בתמימות, כי אין זה ממדת ה„יפי" ו„המודֶרניות". אפשר לדעתם לעבוד לשם „רעיון", לשם „אידיאַל", לשם איזו תיאוריה בין התיאוריות; אולם ל ע ש ו ת א ת ה ט ו ב כ מ ש מ ע ו – זה לא ניחא, זהו פרימיטיבי יותר מדַי... מה מודרניות ועֲמקות יש כאן? אין זה „לפי רוח־הזמן".

אבל לכך היה ברנר „איש בלי חכמות", שילך בכל־עֹז – ובכל עת תמיד – אחרי הטוב שבנפשו. לא רק שלא כבש את טוב־הלב, שבא לו מִלֵדה, אלא גם פִּתח וּשִׁכלל אותו בלי־הרף.

לצערי העמֹק לא באתי עמו במגע בשנים האחרונות. אולם עובדה אחת קטנה מהתנהגותו בשנים האחרונות הראַתני לדעת, כי ברנר נשאר כל ימיו אותו ברנר שהיה, אותו ברנר, הנותן כל אשר לו, נותן בלי חשבונות ופקפוקים.

בשנות־חייו האחרונות עברה על ברנר דרַמה נַפשית קשה. רצה ברנר לִנַסות ולחיות „ככל האנשים". הדבר לא עלה בידו. וכעבור סַעַר־הדרַמה נשאר שוב בודד ועזוב לנפשו. מן התקופה הקצרה של חיי־המשפחה שלו נשארו לו לברנר שלחן, שרַפרף וכסאות אחדים. כשאחותו של אחד מידידַי באה עם אישה לארץ־ישראל ובימים הראשונים לא מצאה את הרהיטים הדרושים לה – מפאת יֹקר הרהיטים אז בארץ־ישראל – הביא להם ברנר תכף־ומיד את מעט החפָצים שנשארו לו. לו, לברנר, אין צֹרך בזה, הוא יכול להתקַיֵם גם בלאו־הכי...

עובדה קטנה זו, שבחיי ברנר היתה בבחינת „מעשים בכל יום", מַזכּירתני אֶפיזודה אחרת מהתנהגותו של ברנר לפני עשרים שנה.

ברנר אך יצא אז מן ה„ישיבה", שבה למד, והתפרנס בהומל מהוראות־שעה בעברית. הוא הרויח אז ח' או י' רֻבלים לחֹדש. נָקל לשער עד־כמה „מרֻוָחים" היו חייו של איש, המשתכר שני רֻבלים – או גם שנים וחצי – לשבוּע. פעם אחת בא אלי ברנר בבקשה, שאתן בביתי מקום ללון לשמואל'יק שלו.

– מי הוא שמואל'יק זה? – שאלתי.

–ה„קֶסטקִינד" (אוכל־מזונות) שלי, – ענה ברנר. חשבתי, שהוא מְהַתֵּל, ואמרתי: „מובן מאליו... מי יחזיק בני־אדם על שֻׁלחנו, אם לא עתיר־נכסין כמוך?"

אבל ברנר בֵאר לי הכל בפַשטות: שמואל'יק זה הוא בחור־ישיבה

ברצון עוד רב מזה. קוראים רבים כנוהו אז בשם „גורקי העברי". על קֹבץ ספוריו הראשונים האלה – „בעמק עכור" – כתב מ. י. ברדיצבסקי, שמחברם עדַין לא היה ידוע לו כלל, מאמר מלא דברי שבח וקִלוסים. בסוף מאמרו הֵעיר: „נשימתו כבדה". לאחר זמן־מה קבלתי מכתב מברנר, הגומר במלים אלה: „והנני אחיך, הנושם בכבדות"...

כן. הוא נשם בכבדות. הוא נשא בקרבו את יסורי־הדורות ועינויי אלפי האנשים שמסביב לו...

IV

„איש בלי חָכמות"

חושב אני, שטוב טוב אעשה אם אדבר על האיש, שהיה קרוב לי כל־כך ושרק דעותי הדתיות בשנים האחרונות הפרידו בינו וביני, באותה הפשטות והבהירות, שבה דבר גם הוא על אחרים.

במקום עטֶרת השבחים ושפעת הכִנויים אגיד אפוא עליו את השבח האחד, הכי־גדול בעינַי:

הוא היה „איש בלי חָכמות"...

עמֹק היה האיש, חודר לכל המעמַקים, בעל פקחות מְרכבה, מחֻדד בשכל ובהרגשה, מחֻדד עד למאד – ועם כל־זאת נשאר תמיד „איש בלי חכמות":

איש לא היטיב כמוהו לדעת את האדם וחייו, תהומות הנשָמה פתוחות היו לפניו, חריפות נתוחו הפסיכולוגי הגיעה לפעמים עד לזו של דוסטויֶבסקי – ובכל־זאת נשאר – „איש בלי חכמות".

הוא, הגבר ראה עֳני, שהתגלגל בגֵיא־אפלה של גֵיטָאות בין אחיו היהודים ברוסיה ואנגליה, שעָבד במפלגות שונות, „שמאליות" בתכלית ו„ימניות" בתכלית, שרכש לו נסיון־חיים כביר וידע כמה וכמה מסודות החיים לַאֲשורָם – הוא נשאר איש בלי „חכמות"...

כל מה שעשה – עשה בתכלית השלֵמות. לא ידע פשרות. ככל „איש בלי חכמות" היה תמיד קִצוֹנִי. ולא היתה זו אותה קצוניות מעֻשָׂה של כמה מ„קִצוֹנֵינוּ", כביכול, שמקורה באהבת דברים שב„מודה" ובאותו חֵשק מגֻחך להִתראות כמקורי, – לא! זו היתה הקצוניות, שֶׁשָּרשה בעמֹק הנפש הסָריוזית והמלֵאה אמת.

הוא היה רצוץ ושלם כאחד. רצוץ – על־ידי הַסַפְקָנות הטבעית, החִטוט והנִקור הבלתי־פוסק, היסורים הפנימיים ובטול־ה„אני" לגבֵי כל הקדוש ונשגב בעיניו, ושלם – שלם ומְצֻק במאוַיָו, במעשיו, בהנהגותיו, ביחסו אל אנשים, בדבורו, בכתיבתו, בכל אשר יָצַר. ואם אי־אפשר להמליץ עליו, כי תמיד קִיֵם את הנאמר: „תמים תהיה עם ד' אלהיך", שהרי לכדֵי

יחסו אל הסוציאליזות היה, כמובן, שלילי בהחלט — גם בתור ניטשני אדוק, גם בתור פסימיסט גמור. בעיניו היה זה לדבר המובן מאליו, שאין בכח סדרים חדשים, יהיו איזה שיהיו, לשנות אף במקצת את חק הצער והיסורים העולמיים, את עבדותו הפנימית של האדם, רעת־לבו הנצחית וביחוד — אפסותו. שום סדרים שבעולם לא ישנו את הטבע בעצם מהות־ההויה. ואם כך היה יחסו אל הסוציאליות, שידע את תורתה על בריה, מה פלא יש בדבר, אם גם אל הציוניות, שלא היטיב לדעתה כל־כך, התיחס בכדומה לזה?

„שאלת־היהודים — היה חוזר ואומר — לעולם לא תפתר. הייתי עובד לטובת הציוניות, אף־על־פי שזרה היא לרוחי בהחלט. הייתי מוכן ומזמן לותר לשמה גם על אחדים מן הפרינציפים הכי־יקרים לי; אבל אין אני מאמין בשום אפן, שיש בכחם של יהודי־ההוה לפעול וליצור דבר־מה".

אני וברנר לא יכולנו, כמובן, לשום לב לדעות כאלה ביחס לשאלות שלא חדלו מהעסיק את לבותינו. בינינו לבין עצמנו היינו מדברים לעתים תכופות מאד — בין יתר הדברים העומדים ברומו של עולם — גם על טרגדית־היהודים הגדולה. וזה היה מנוי וגמור אצלנו, כי אפשר ואפשר לנסות ללכת בדרכים שונות במה שנוגע לפתרון שאלה חמורה ונושנה כשאלת־היהודים. הייתי חושב אפוא עדין את ברנר לציוני, בה בשעה שברנר כבר השתתף במרץ רב בעבודת המפלגה הבונדית. על „בונדיותו" נודע לי במקרה, תוך־כדי־שיחה עם ברנר. הבעתי אז את החשש, אם אפשרי הדבר, שאיש שבור בפנימיותו כמוהו יוכל לפעול דבר־מה על שדה איזו תנועה חברתית. אז אמר לי ברנר: „להלחם בקפיטליסטים ומגיניהם יכולים אחרים; לערוך את ה„קמפף" — זה יכול אני!" ה„קמפף" היה הוצאה קונספירטיבית בשפה היהודית, שיצאה לאור על־ידי מפלגת ה„בונד" בהומל. כמה זמן עמד בראשה ברנר בתור עורך — איני יודע. אבל עובדה היא, כי זמן ידוע היה הוא הנשמה החיה של „קמפף" זה. מאותה תקופה זוכר אני עוד אמרה אחת של ברנר, שנפלטה מפיו אגב־אורחא: „הפועלים היהודים הם חמר לא־רע. הריני מארגן אותם כדבעי".

וכשם ש„בונדיותו" של ברנר נודעה לי במקרה — כך נודע לי במקרה, שהוא כותב. אמנם ידעתי, שכבר הדפיס פעם אחת ב„המליץ" רשימה קטנה: „פת־לחם"; אולם התיחסתי לאותה רשימה כאל נסיון ספרותי של מתחיל, מעין „חטאת־נעורים". והנה פתאם, בבקר לא־עבות, אחרי ימים רבים של ידידות ושיחות יום־יומיות, הביא לי ברנר חבילה שלמה של כתבי־יד לעיין בהם על־מנת שאכתוב, אם אמצא בהם דברי־טעם, מלים אחדות על־אודותם לא. ל. שלקוביץ (בן־אביגדור), שהתחיל באותם הימים להוציא את ה„ביבליותיקה העברית" שלו. ראיתי, כי ברנר מבקש לתת בכתביו בטוי אמנותי לכל המענה ומעסיק אז את פנימיותו, ופניתי בנדון זה לבן־אביגדור. בן־אביגדור קבל את הכתבים ברצון רב, והקוראים —

הפושט יד לשלום וידו נשארת תלויה באויר. עוד מלתו על לשונו — ובת־שחוקו הסרקסטית של ש. ס. באום וההעויות העגומות של יתר החברים הכריחוהו להשתתק מתוך בושה. באותו מעמד הן היו אנשים הרואים עצמם תמיד כעומדים רגע אחד לפני המות — ואיך אפשר לבוא כאן בטענות וּוכוחים ותיאוריות?...

ההיה ש. ס. באום דתי? — לא. ההיה בעל־מסתורין? — לא. ההיה אידיאליסט? — שוב לא. האהב להטיף דברי־מוסר, להוכיח, להעניש? — לא ולא. אבל אם „מוסריות" פרושה הוא: טהרת הרצון, טהרת הכונות והרעיונות, הישרנות הכי־רבה במחשבה, בדבור ובמעשה, — הנה בכל ימי־חיי לא הזדמן לי לראות אישיות מוסרית כבאום זה, אף־על־פי שהיה נמנה על תלמידיו של ניטשה, ואנשים השופטים על־פי נוסחאות שגורות היו יכולים למנותו בין האמוראליסטים. ש. ס. באום לא דבר מעולם על האמנות ולא היה לו לכאורה כל שיח ושיג עם דברים העומדים ברומו של עולמה. אולם אם „אמנות" פרושה הוא לא שלמות טכנית חיצונה, אלא שירה פנימית, הסתכלות טהורה והרגשה והבנה פנימית של היפה והנשגב — הנה היה ש. ס. באום אמן שלם, אף שלא כתב שום דבר ספרותי מימיו. על הדת והמסתורין דבר בדרך־רמז, ולפעמים רחוקות מאד. אולם מימי לא ראיתי איש חדור רטט פנימי, עמק וקדוש לפני ה„אין־סוף", כאיש הזה. לפני מותו כתב פתקה לרעיו, ובסופה היה כתוב לאמר: „אין ברצוני לחזור על דבריהם של אחרים. אלמלא כן, הייתי אומר יחד עם ג'ורדנו ברונו: אני פולח את השחקים ונשא אל האין־סוף"...

רק בדבר אחד נבדלנו אני וברנר מיתר חברי החוג הנזכר — ביחס לשאלת־היהודים. ידיעותיו של באום במקורות של היהדות היו מצמצמות למדי ושאלות־העולם הפריעו אותו מלהתעסק בשאלות ישראליות. אל הציוניות התיחס באותה יראת־הכבוד, שאדם בר־לבב ובעל־נפש מרגיש לקדשי אחרים.

על היהודים בכלל היתה דעתו קרובה לאותה הדעה שהבעה שנים אחדות אחרי מותו של באום על־ידי אוטו ויֶנינגר...

באום היה תמיד קצוני בדעותיו ובבטוי־דעותיו. מדי דברו על יהודי־ההוה היה משתמש במבטאים עוד יותר חריפים ויותר דוקרים ממבטאיו של וינינגר אחר־כך. אבל שונה לגמרי היתה דעתו על יהודי־העבר, ביחוד על ישראל־סבא, ישראל בכללותו. „אין ספק — היה רגיל להגיד — שבדרך־כלל היהודים הם ההופעה הכי־נשגבה בהיסטוריה העולמית". כסבור אני, שהיתה לו אפילו איזו השגה פנימית במה שנוגע לאותה מסתוריות וטרנסצנדנטיות המרחפות מעל לישראל, אלא שלידי הכרה ברורה לא הגיע הדבר. חסרו לו לשם־זה גם ידיעת־היהדות גם התענינות בלתי־אמצעית...

מלבד חוג־רעים מצמצם זה, שהתרכז מסביב לו, היה ש. ס. באום בא בשיח ושיג עם סוציאליסטים שונים בהוֹמֶל. בחברת ציונים לא בא

הספדה הדלה של הוריו העניים – לא פגר ולא הקדים. מעולם לא שמח, מעולם לא נתן קולו בצחוק, מעולם לא הוציא מלה מיֻתּרת מפיו, מעולם לא הֶראה אות כל־שהוא של צהלת־עלומים. מַתאים לאָפיו ולדרך־חייו היה גם הִלוכו: הוא צָעד מתוך כֹּבד־ראש, מתוך מנוחה שבּרֶזיגנַציה, מתוך איזה גֹדל חגיגי, כאלו נטל עליו לַהלֹך על־פני תהומות.

בחוג מַכּריו היה מפֻרסם לשבח בתור פילוסוף חריף ובקי, אף־על־פי שאליבא דאמת היו ידיעותיו הכלליות לא יותר מבֵּינוניות. בעִקר־הדבר היה דומה יותר לאחד מחכמי־יָוָן הקדמונים מאשר לפילוסוף במובן המודֶרני של המלה.

מעולם לא עזב את שלום סנדר בַּאום שווי־המשקל החיצוני. רק בתוך־תוכו, בעֹמק פנימיותו, התלַקחה השלהבת. רק מבטו החודר והחד היה מעיד על סערת־נפשו הפנימית. אבל לעתים היה הקרח החיצוני נָמֵס מעליו ואז הָיה בַּאום מתחיל לדַבּר, ולא לדַבר גרידא, אלא הרבה ומתוך התלהבות. זה אֵרע בשעה שהיה עליו להָגֵן על הפֶּסימיות הפילוסופית הַקִצונית נגד כל מיני תיאוריות והשקפות אֹפּטימיות. ברגעים כאלה לא דבר עוד למְקטעים ומתוך רמזים דקים וסַרקַסטיים: אז, באותם הרגעים, היה הולך וגָדֵל, הולך ועולה באמת למדרגת פילוסוף אדיר, פילוסוף ומשורר גם־יחד. פיו הפיק מרגָליות. הוכחותיו היו מַכריעות ממש. הוא היה מכריח להסכים עמו, כי החיים כֻּלם אינם אלא מצוּקת אין־קץ ואין־שָׁחַר.

ברנר ואני – שנֵינוּ עמדנו זמן רב תחת השפעתו החזקה. אני נטיתי לי במשך הימים, לבקש מסִלות חדשות. אולם ברנר נשאר תחת השפעתו כמעט רֹב ימי־חייו. בספוריו של ברנר כל הטפוסים הם שליליים, חוץ מזה של אברמזון (ב„מסביב לנקודה"), אשר בו הביא לידֵי הַגשמה אמנותית את־עצמו ועוד טִפּוס אחד חסידי, שהיה קרוב אליו מאד בעת ההיא, וגם זה של אוריאל דַוידובסקי (שם), אשר אינו אלא שלום סנדר בַּאום הנזכר.

V

חוג־יד די־ם בהומֶל

החוג הקטן והמצֻמצם, אשר בו הָיינו, יוסף חיים ברנר ואני, בשנים הראשונות לידידותנו, היה עומד מן הצד גם ביחס ללאֻמיות גם ביחס לסוציאליות. מחוץ לַחוג היתה הרשות ביד כל־אחד מחבריו לנטות אחרי דעותיו הלאֻמיות, הסוציאליות, האמנותיות; אבל בתוך החוג עצמו, בחדרי־הנזירים הפעוט של שלום סנדר בַּאום, לא היה מקום לכל אלה הדברים. כשהיה אחד מן הנוכחים מֵעֵז להוציא מפיו הגה כל־שהוא על־אודות ספר של אמנות, על־אודות ספר של מַדע, מיד היה רואה את־עצמו במצב של איש,

להרגיש בזויות־פיו – ספקנות הַשָּׂמָה לְאַל אותו הדבר עצמו שמביאו לידי התלהבות...

ואף גם זאת ראיתי: בשעה שהוא מדַבר ומתלהב, פניו מאירים וצוהלים; אבל לאחר שהוא גומר את דבריו, הוא מטה את פניו הצדה והם מביעים אז – שֶׁבֶר פנימי, שאין ארוכה לו...

באתי עמו בדברים, ובמשך עת קצרה מאד היינו לרֵעים נאמנים. כמעט שלא היה עובר אף יום אחד מבלי שנראה איש את פני אחיו. הוא היה בעת פגישתנו הראשונה ציוני עסקן; אחרי עבור ירחים אחדים – בונדאי עסקן; אבל מעולם לא היינו משוחחים בינינו, לא על הציוניות ולא על הבונדיות. נושאי־שיחותינו היו תמיד – השאלות העולמיות, „השאֵלות הארורות", השאלות על־דבר עצם החיים, על־דבר תֹּכֶן החיים ועל־דבר תכלית החיים. שנינו החזקנו אז בתיאוריות פֶּסימיות קצוניות. אפילו הפֶּסימיות של שופֶּנהוֶיר והַרטמן לא הספיקה לנו. שופנהויר מה הוא? – פֶּסימי הדבוק בחיים בכל־עֹז, יוצר תיאוריות שונות נגד המאבדים עצמם לדעת, משליך מביתו בַּחֲרוֹת אפו בו אשה תופרת אחת, שהיה לו דין ודברים עמה, רודף אחר הכבוד, מאַסף ממון, חי לו חיים אֲרֻכּים ושְׂבֵעים ככל בעל־בית גרמני. כלום זה הוא פסימי? כלום זה הוא מתְיָאש מן החיים? והַרטמן? – הרי זה אופיצר ופטריוט גרמני, בעל השקפה לאֻמית צרה וגסה, – כלום זהו מורה דרך הפסימיות? רק פרידריך ניטשה היה פסימי אמתי בעינינו, דוקא הוא בכל „עֹז־החיים" שלו ובכל הבריאות הגדולה שלו. ב„אדמי העליון" שלו ובכל התיאוריות והפרדוכסים שלו שמענו את הצעקה הגדולה של איש החָפֵץ לסתום בדבר־מה את התהום הנורא של החיים. החיים הטהורים והנשגבים של פרידריך ניטשה והטרַגֶדיה הגדולה של ימי־חייו האחרונים אִשרו וקִיְמו את השקפותינו על הגדול שב„מְשַׁנֵּי הערכין"...

הפסימיות של שנינו התחזקה והתבצרה ביחוד על־ידי השפעתו של איש אחד, שאינני יכול להזכיר גם היום את שמו בלי יראת־כבוד מְיֻחדת. שֵׁם האיש ההוא היה שלום סנדר בַּאוּם. חיצוניותו – בחור גבה־קומה, זקוף, בעל תוֵי־פנים דקים וסְריוזיים מאד, שפתים סגורות תמיד, פנים שחרחרים, שערות שחורות, עינים שחורות מביעות תוגה גדולה, שתמיד הן מְשפלות והן מורָמות רק בשעה שיש לבעליהן להגיד דבר של ערך מְיֻחד. לְהִפָּגש עם מַבָּטן של עינים אלה לא היה מן הדברים הנעימים ביותר. מבטו זה היה מַביע או צער גנוז ונסתר במַעמקי־הלב, שאין לבַטאו במלים והנו עובר בלי־מֵשים על השני, או גם קצף כַּביר על כל הרומש וחי עלי־אדמות. הוא היה מקמץ מאד בדִבּוּרו, את רעיונותיו הביע במשפטים קצרים וחריפים, לפעמים בחצָאי־מלים, ובטון של בִּטול גמור ומֻחלט. תמיד היה סַרקַסטי עד לכדי אַרסיות, אולם לא רע־הלב; כמעט תמיד היה שרוי בקצף, ומעולם לא זָמם רעה. בדרך־כלל חי חיים של סטואיקָן יוָני. בזמן קבוע היה עוזב את חדרו הדל ולשעה קבועה היה שָׁב; בשעה קבועה מראש היה הולך לטַיֵּל בגן־העיר והיה שב משם למועד הנכון אל

מכתב קטן כתב לי כשני חדשים לפני מותו ובו זרות וקרירות מיחדה למי שהיה רע כאח לו לפנים, ומתחת למכתב הדברים:

„והנני המצפה להרמת קרן ישראל יוסף חיים ברנר".

פסימיות תהומית ועם־זה — „צפיה להרמת קרן ישראל". אין כאן לא פרולטריות ולא סוציאליות, אף לא ציוניות, אף לא כלל־אנושיות ותקון עולם, כי־אם — „הרמת קרן ישראל".

היודעים אתם, מי היו ה„מצפים להרמת קרן ישראל"? דוקא אלה שבכו לפני הכתל המערבי, דוקא אלה שקמו בחצות ובכו על גלות השכינה, דוקא אלה שלכאורה נלחם נלחם עמהם ברנר...

IV

פגישה וידידות — אוריאל דוידובסקי

מתי ראיתיו לראשונה?

בתעותי פעם אחת שקוע במחשבות בחוצות הומל, רחפה לפני דמות משנה. חפצתי לתפוס אותה בעיני, אבל היא נגוזה...

מעת לעת הרגשתי בה יותר ויותר: הנה ממהרת היא תמיד, כאלו יראה היא לאחר דבר־מה. אנה היא ממהרת? ולמה היא ממהרת? — טרם אדע, חפץ אני להכירה, אבל היא נשמטת מפני. רק הוא בן־אדם וראשו כפוף תמיד, עד־כמה שיכולתי להרגיש בו במעוף־עין ובהבטה מרחוק ראיתי, כי תוי־פניו גסים, אהשת הפנים — דכדוך־הנפש, תלבשתו — „חלדיקה" ארכה, ישנה, מעוכה. את ידו האחת הוא מניע באויר, וידו השנית אוחזת בשולי ה„חלדיקה"...

ובין־כך וכך נקרה נקרה לי לשמוע מאת מכרים וידידים על־דבר בחור־ישיבה, שבא להומל מן העירה פוצ'פ הסמוכה לה. אמרו לי, שבחור זה הוא „מאדים", „שרף", איש־אמת, איש המשפיע על כל־סביביו לא בהוכחות הגיוניות, אף לא בדבור יפה ונשגב, כי־אם בתם, בעז ובלבביות של טבעו. ציוני הוא, שם־משפחתו — ברנר, וכשמו כן־הוא — אש אוכלת...

נכספתי מאד לדעת את היהודי הצעיר ההוא, אבל לא ידעתי איפה אבקשהו. יעצו לי מכירי עצה טובה: הכנס לביבליותיקה הציונית הדלה שבהומל, שם תמצאהו. הוא נותן ספרים למקרא, משוחח עם כל הנכנס ומטיף לציוניות. בודאי יטיף לך שם את תורתו — ותכירהו.

שמעתי לעצה הטובה ההיא, נכנסתי לחדר הקטן, שהיה משכן לביבליותיקה הציונית הדלה, והשתוממתי לראות באותו ה„שרף" את הדמות המשנה, שעברה לפני ברחוב, אותם שרטוטי־הפנים הגסים, אותו דכדוך־הנפש, אבל, ביחד עם זה, עיני־ילד כחלות, פקחות־טובות ובת־צחוק פקחית וטובה מאין כמוה. מדבר הוא בהתלהבות, בבטחון ובעז, אבל העין החדה יכולה היתה

אל פרדסו הרבו החזירים להכנס. לא בשם טולסטוי ודוסטויבסקי (מלבד אולי בשם ה„פטריוטיות" הרוסית של זה האחרון), כי־אם בשם ניטשה קרו ונעשו כמה דברים אשר לא יעשו...

ומי יודע? אולי גם עם ברנר יקרה סוף־סוף כדבר הזה. מי יודע, אם בעת מן העתים לא יהלו בו דוקא באי־כח כל השפל, המאוס וחדל־התכן שבחיינו; אם לא אותה הריקנות המרבה להג, שכל־כך תעב אותה, בדבריו תדגל ושמו תשא על שפתיה...

אולם ברנר לא הבין, כנראה, את האפשרות הזאת. צר לי מאד!

ברנר רצה באמת קדושה, טהורה ושלמה. אולם חיים אנו בעולם־העשיה, ואין מקום לאמת גדולה כזו במרתף. והנה שאף האיש לפרוץ את החומה. והוא פרץ ופרץ, עד שבאברמזון ב„מסביב לנקודה" הגיע לידי הרעיון של אבוד עצמו לדעת. והוא הוסיף לפרוץ אותה, את החומה, עד שגבורו ב„בין מים למים" נעשה קרוב לשגעון. וכך נקלע ממחלה למחלה, זה ששאף אל „הבריאות הגדולה"...

ושונה הוא המרתף אצל אנשי־המרתף עצמם. בעיני דוסטויבסקי היה ה„מרתף" – בית־משגעים. בעיני אחרים ה„מרתף" הוא – גיהנום. וברנר – יותר מבצה לא ראה בו. אם בבית־המשגעים אנו נתונים – הלא יש בכל־אפן עוד מקום לאפיזודים מענינים. המשגעים מענינים לפעמים רבות לא פחות מן המישבים בדעתם. ואם בגיהנום אנו חיים – על אחת כמה וכמה שיש פה מקום לענין רב. הגיהנום נשגב הוא ביסורים שלו. אבל לגבי ברנר – עולמנו בכלל, ועולמנו הישראלי בפרט, בצה סרוחה הוא. אין כאן מקום לאסתטיות ופרכוסי ה„נפש היפה". מה הוא „מכאן ומכאן", אם לא תאור הבצה לכל פרטיה? געל־הנפש של האמן חוזר ונמסר לקורא – ואין מנוס מגעל־נפש זה, התוקף למקרא התאורים המלאים אמת־של־חיים עמקה. שעמום, כעור וקטנות־המוחין – והעקר: בצה...

אך עוד ב„מכאן ומכאן" מתגלה אותו „דבר־מה", שחפש ברנר ומצא על־פי דרכו. בדמותו של אריה לפידות נותן לנו ברנר איוב חדש, איוב מן הזמן האחרון, וכמו לאיוב הקדמון – כך גם לאיוב של ברנר נגלה האלהים, אם אמנם לא „בסערה". וגם פה אין ברנר קורא בשם האלהים. אבל האלהים יש כאן, ולא במלים עסקינן...

באחדים מספוריו מחלק ברנר את אישיותו לשתים, ויוצאים לו שני גבורים, שהם אחד אף ב„מכאן ומכאן" – מלבד ה„מדבר בעדו" יש עוד ברנר שני: אריה לפידות. יודע אנכי, כי בתור מודל ספרותי שמשה לו כאן אישיות מזהירה מחוגי הפועלים העברים בארץ־ישראל. אולם בדרך־כלל אריה לפידות אינו אלא ברנר עצמו – ברנר כמו־שהוא, שהאלהים מתגלה לו באפן מיחד – מתוך סבך של קוצים... ואין זה אלא הד רחוק מ„שוכני סנה"...

בספורו האחרון, ב„שכול וכשלון" שלו, קורא ברנר בשם „אלהי החיים". ומה טיבם של אותם החיים, שברנר מקדש אותם? חיי־יסורים בשביל האמת הטהורה, בשביל אותה הקדשה, שלא חפץ ברנר לקרא בשמה...

גדול ועמֹק הוא יותר מדַי – מעמיקים הם לראות את כל הכִּעור, הזוהמה, הקטנות והשִׁפלות של הנקרא בפי בני־אדם „יפה", „טהור", „גדול" ו„טוב". וגם אין הם מה שקוראים „אידיאליסטים". האידיאליסט, בראותו את הכִּעור והשפלות שבחיים – עושה אחת משתי אלה: או שהוא יוצר לעצמו עולם אַחֵר שמחוצה לו, עולם שאין בו מקום לכל רַע ולכל כעור, או שהוא מוצא בתוך היֹפי הנפשי, הפנימי שלו מנוס ומפלט מכל הנוול, הכעור והרע שמחוץ.

גבוריו של ברנר אינם עושים לא הָא ולא הָא. אין הם יכולים להעמיד את היֹפי הפנימי שלהם נגד הכעור של העולם החיצוני, מאחר שהם חושבים את־עצמם לחוטאים ומזוהמים. מאידך גיסא, רצונם שלא להיות מְרַמים. כֹּבד־הראש שלהם ויַשרות־נפשם אינם נותנים להם ליצור לעצמָם איזו אילוזיה מקסימה מחוץ להם. אם יבוא אדם ויגיד, שאנשים אלה כבֵדים הם, שדמיון וחזון הם חסֵרים – לא אתנגד לזה. אולם העִקר הוא, שזו אִי־היכֹלת שלהם ליצוֹר אידיאלים יפים, מקוֹרה קדם־כל בּיַשרָנות, בשאיפה לאמת מְחלטה ובשנאה לדברים שבהוֹנאה עצמית.

ובכל־זאת שמורה אהבתם הַרבה לַחיים. מתוך שהם מיטיבים להסתכל בחיים – מרגישים הם בכל חושיהם הנפשיים, כי יש בהם, בחיים, איזה „דבר־מה", הנותן טעם להם ומַצדיקם; הם מחַפשים אפוא אותו „דבר־מה" עלי־אדמות. רואים הם, כי בלאו־הכי אין החיים אלא בִצה וכי אותו „דבר־מה" נותן לחיים כִּוּון אחוּ ומשַוה להם הוד לא־מֻצוי. אולם חוששים הם לקרא את ה„דבר־מה" בשֵם. חוששים הם מפני הַשֵם „אלהים", מאחר שהשתמשו בשם זה רבים לשם העלָמַת עוונות וזדונות ורְכסי לב רע. אצל ברנר הגיע פחד זה לידי־כך, שכִּנה את עצמו בשם „אַתאיסט", אף־על־פי שלא היה בין הסופרים העברים רחוק מאַתאיסמוס וממטריאליות כמוהו. הוא לא היה „ירא־שמים" במובן הרגיל, אבל היתה בו יראת־הרוממות הכי־עזה בפני הוד מעלתה האמת, אלא שתעה בדרכים הרבים, המובילים אל האמת. כניטשה בשעתו – כן חשב גם ברנר, כי על היוצר ליצוֹר דוקא מקדָש חדש, והמקדש הישן אין לו תקנה אלא סתירה, כי את הנצחי, המתמיד לעולם, הקדוש לעולם, יש להביע דוקא בצורות חדשות, בניבים חדשים ומחֻדשים, והצורות הישנות עם המלים הישנות גם־יחד – לא נשאר אלא לאסור מלחמה עליהן. בודאי, שטעה בזה טעות גדולה. כי אם אמנם אמת הדבר, אם אמנם הרבו בני־אדם להשתמש באותן צורות ישנות ובאותן מלים ישנות למַטָרות מגֻנות ורָעות, הנה בכל־זאת אין לך מלים וצורות טובות מהן לשֵם הבָּעַת אותו הסוד, הנקרא בתלמוד – „כבשונו של עולם". אלא מַאי? השתמשו בהן בני־אדם לפעמים רבות לשם מַטָרות בלתי־מהֻגנות? – על כגון דא צָדק סוף־סוף הכתוב: „צדיקים ילכו בם ופושעים יִכָּשלו בם"...

טולסטוי ודוסטויֶבסקי – שניהם היטיבו לחדור לעמקו של ענין זה. עם כל הַסְפקנות שלהם, העמקה מתהום, לא נמנעו מלקרֹא כל ימיהם בשם אלהים דוקא. אצל ניטשה היה הדבר להֵפך. הוא, אשר חשש כל־כך, לפי בטויו, לחזירים שלא יכנסו לתוך פרדסו – עליו דוקא עברה כוס זו. דוקא

ואולם אוי אוי להם לבני־אדם! יושבים הם בכֶלא חשך, צר ולח — וחושבים, כי בארמנות מלכים הם שרוים. רק אחדים הם, בני־עליה שהם מועטים, היודעים, שיש עולמות יותר יפים ויותר מוארים מזה העולם אשר אנחנו שוכנים בו. למעלה מהם: אנשים שאינם מסתפקים בידיעה גרידא ובהשתוקקות גרידא, אלא מתאמצים הם לפרוץ פרץ בכתל המרתף, אולי יחדור קו־השמש לשם...

משַברים ומְשַברים את כתל המרתף, ועדַין בתקפו ועזוזו הוא עומד. לא נפל ממנו צרור ארצה. ראשי הלוחמים מנַפצים אל סלעי הכתל, והכתל עַז וקשה כמו שהיה. אמנם יש אשר קו אור עליון יחדור דרך עבי הכתל, אבל רק לצופים כמשה, ישעיהו ויחזקאל והדומים להם יֵרָאֶה. המעפילים, שאינם קדושי־אלוה כמוהם, מקרקרים קיר המרתף — ונופלים במלחמה...

ניטשה שבר את קיר המרתף ועִבד את ה„אדם" שבו; טולסטוי שבר את הקיר על־פי דרכו, עד אשר נקעה נפשו מכל המעשה אשר יֵעשה בעולם וברח אל המות; דוסטויֶבסקי ראה את השגעון ואת המות פָנים אל פָנים בכל עת אשר נסה לשַבר את הקיר. בספרותנו אנו היה יוסף חיים ב ר נ ר אחד מן המעפילים, אחד מן המנַסים לשַבר את הקיר...

אינני מדַבר פה על־דבר „כשרון" ועל־דבר „גאונות". אל נא יקצפו אפוא חסידי הגאונות האירופית על אשר אני דָן גזֵרה שָוה בין ראשי גאוני אירופה ובין יוסף חיים ברנר. מדַבר אני פה על דָבר שנעלה ונשגב הוא בעיני גם על ה„כִשרון" גם על ה„גאונות". מדבר אני על ה ר א ִ י ה הברורה ועל ה ה כ ּ ָ ר ה העמֻקה. אומר אני, כי ברנר היה שַיך לסוג אותם האנשים, אשר בדעתם כי נמצאים הם במרתף אפל ו ב ה ר ג י ש ם את כל הקֹר והעִנוי שבמרתף ההוא, מְנַסים הם לשַבר את קיר המרתף, אף שיודעים הם היטב, כי רק את השגעון או את המות ימצאו על דרכם...

אלו הייתי מדבר על ה ג א ו נ ו ת, הייתי פוסע הרבה פסיעות לאחור מיראת כבודם של ניטשה, טולסטוי ודוסטויבסקי, ובשום אֹפן לא הייתי מזכיר את שמו של ברנר בנשימה אחת עם שמותיהם. עכשו שאני מדבר על הרגשת עֹמק־הצער ועלבון־החיים, הרשות בידי להזכיר ולשַתף את שמו של ברנר עם שמותיהם של הגאונים האמורים: אין כל גאונות ואין כל יחסנות במרתף...

כל ספור חשוב של ברנר הוא נקֻדה חדשה בדרך־עולם. בכל ספור חשוב מִשֶלו ברנר יוצר טפוס או טפוסים אחדים, שאינם אלא ה ו א, ברנר, עצמו. גבוריו אֵלֶה, האנשים מן המרתף, מְשחררים הם לגמרי מכל אותם הדברים המרַמים את האדם ומשַפרים ומַנעימים את חייו. אין אלה פילוסופים אוהבי־הַפְשָטות, האומרים מתוך קרירות־רוח: „הכל הבל". וגם אינם פֶסימיסטים רגילים. אלה הם אנשים מסוג אַחֵר לגמרי. א ו ה ב י ם הם את החיים, מבינים היטב לרוחם, ומסתכלים בעין חודרת בכל הופעותיהם ובוחנים בלי־הרף את כל הנעשה סביבם. אולם דוקא משום־זה, שאף תנועה וניד כל־שהוא מן הנעשה ומתהוה סביבם לא נעלם מנגד עיניהם, ומשום שֶיַחסם אל החיים

במקום מעונו של ברנר, לא היתה שום אפשרות להנצל. חרבו של מלאך־המות היתה תלויה פה לעיני כל. ידע ברנר ידיעה ברורה, שהולך הוא לקראת המות או שהמות הולך לקראתו — ונשאר...

מעת ששלח מעל פניו את האוטומוביל ואת רעיו וידידיו ועד שנפגש עם המות פנים אל פנים עברו שעות אחדות.

בודד ודומם ונעזב מכל תעה בין הכרמים, בין השדות השוממים, בין גלי האבנים. ידע, כי חי הוא פה בארץ את שעותיו האחרונות. ידע, כי פה היא ארץ התקוה הגדולה של ישראל. ידע, כי השמים מספרים פה נפלאות־עולם, שנעשו לעם־עולם. כלום לא זכר אז את רגעי האור של כל ימי־חייו? כלום לא זכר אז את שעות עלית־הנשמה שלו? כלום לא זכר אז את ה„ירושלמי" שלו? כלום לא זכר אז את אברמזון שלו? כלום לא זכר אז את רגעי הדבקות שלו ב„נשמת כל־חי", דבקות זו שהיה נכנס בה לפנים באמצע עבודתו הסוציאליסטית־מודרנית או באמצע השיחות המודרניות־אינטליגנטיות, שיש בהן משום „הס כי לא להזכיר בשם ה'"?... כלום לא זכר ירמיה פיארמן אז את אמו, את זקנו החסיד החב"די ואת מותו ואת כל אורות ילדותו? כלום לא עשה אז את החשבון היותר צודק עם נפשו, הוא שהיה רגיל בחשבון־הנפש אף בשבתו בסוד רֵעים עליזים ומשוחח ומתוכח על ענינים, שאין להם אף נגיעה קלה בנפש, ומכל־שכן עתה בעת נעילת־החיים?

חברו של אברמזון, חברו של אוריאל דוידובסקי, יוצרו של ה„ירושלמי", בודאי ששמע אז בשעותיו האחרונות את קול קריאת־הנצח — כלום צריך היה לוַדוי ב ע ל ־ פ ה דוקא?

III

מִמַּחְשְׁבִים

מה היה ברנר לפי עִקר מהותו?

כבר מצאו מבקרים אחדים אצל ברנר את המבטא „אנשים מן המרתף", דרשו סמוכים ומצאו, שהיה ברנר עצמו — „איש מן המרתף". אבל מה טבעו ומהותו של אותו „איש מן המרתף"? שוב דרשו סמוכים ומצאו, ש„איש מן המרתף" ו„מפקר" — הינו הך. האמנם?

הבה אתאר את אשר ראיתי אני באותו „איש מן המרתף"...

כל בני־האדם חיים, על־פי אפלטון, במרתף אפל, אשר גם קו־אור אחד של שמש לא יחדור לשם; בני־האדם חיים רק בזכרון אותו האור אשר ראו ל פ נ י ם ט ר ם ירדו למרתף האפל ובגעגועים לאור אשר יִגָּלֶה באחרית הימים.

— והאלהים?

— מי שחי באפן זה הרי יש האלהים בלבו...

— והטחת דברים כלפי מעלה?

— איוב הטיח דברים כלפי מעלה, ונאמר: „כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב"...

— „והוא רחום יכפר עון". —

II

תשובה בלי וִדוי־פה

בשעת הוכוח עם רעי יָשב־לו אדם אחד מן הצד והקשיב רב קשב. מעת לעת הוציא אנחה מפיו. כשגמרתי לדבר, שתק מעט ואחרי־כן פלט מפיו:

— ובכל־זאת צר לי מאד על שלא מת ברנר מתוך תשובה...

היתה דומיה קשה בחדרי. דומה היה, שצללי מעָנים רבים וברנר בתוכם מרחפים פה. פני המֵצר ודואג היו חשכים. אהבה ודאגה ויראה נשקפו מעיניו השחורות...

יודע היה את כל יסורי הנפש של ברנר. יודע היה, שלא בקש ברנר מאומה לנפשו. יודע היה, שהיה ברנר עבד לאמת אשר בקש אותה בכל ימי־חייו. מכיר היה בברנר, שכַונתו רצויה, שאָדם עלול לשגיאות ושרחמי שמים מרֻבים. עָברו לפניו כל הנפשות האמללות, שתבע ברנר את עלבונן בכח גדול כל־כך. בכל־זאת, כשנזכר במאמרים שונים ובמבטאים שונים של ברנר, נעשה בשרו חדודין חדודין...

— כיצד מדַבר אדם דבורים כאלה ומכשיל ומטעה את הרבים?...

— ואם שגה ואם טעה והטעה, מדוע לא דפק בתשובה?

— גדול הוא אור האלהים וחסדו שפוך על כל בשר, ומדוע חי ברנר בלי אור ובלי חסד?

— בקש ברנר את האמת בכל ימי־חייו, ומדוע לא נִתַּן לו לראותה אף לפני מותו?

דברים אלה לא יצאו מפֹרש מפי הנאנח, אבל פניו הקודרים הביעו את כל־אלה...

לא מצאתי מענה בפי ושקעתי במחשבה:

הנה היום האחרון של חיי ברנר. באו חבריו וידידיו ובקשו להצילו. ההצלה היתה כל־כך אפשרית וכל־כך קרובה. צריך היה רק לשֶבת באוטומוביל ולנסוע. יוצא אתה ממקום הסכנה, בא למקום בטוח וממשיך הלאה את ארג חייך. ומה עשה ברנר? נשאר ד ו ק א במקום הסכנה הגדולה. ס כ נ ה? לא. בכל ס כ נ ה יש גם איזו א פ ש ר ו ת ש ל ה צ ל ה. פה,

ולא שָׂח שום שיחה בטלה, אלא מתענה משבת לשבת, איננו ישן יותר מִשתין נשמי, איננו מוציא מפיו אפילו דבור אחד של חֻלין, כי־אם עוסק בתורה ובעבודה כל הימים וכל הלילות, כל מחשבותיו קשורות ודבוקות בה׳, ואין לבו פנוי להבלי־העולם אפילו רגע אחד...

שמעו זאת ה„מחרימים" ונשמטו מן הבית אחד אחד...

– אבל איזה דמיון יש בין רבי חיים פיליפובר, ולהבדיל, בין יוסף חיים ברנר... הלא רבי חיים היה באמת קדוש וטהור והֵקל בחֻמרות הפוסקים, וזה הלא – מקצץ בנטיעות, כופר בעִקר...

הנחתי לרעי לשפוך את כל חמתו, ואחרי־כן הוספתי:

– דור דור ודורשיו, דור ודור וטוביו. איני חפץ להכניס את יוסף חיים ברנר במחיצתם של גאונים וקדושים. חלילה לי. ומה יעשה ברנר במחיצתם? דבר אין לו אליהם... אבל מה שטען אותו זקן נגד ה„מחרימים" אני טוען נגדך וכל הדומים לך:

כיצד א ת ם חיים וכיצד חי יוסף חיים ברנר? הלא אתם אין לכם בעולמכם אלא הנאתכם לבד. יראים וחרדים אתם – מוטב. אבל מה אתם עושים ביראתכם ובחרדותכם? מה הם הקרבנות שאתם מקריבים? איפה היא מסירת־הנפש שלכם?

כיצד א ת ה חי, אתה רעי הטוען? עוסק אתה בעסקיך ודואג כל הימים להכניס הרבה ולהוציא מעט. חרד אתה לגופך ויָרא תמיד מפני הצנה ומפני החֹם. אוכל בהרחבה ושותה בהרחבה וישן במנוחה. מעולם לא בִטַלְתּ ברצון אפילו פת־שחרית אחת. כשיחסר לך דבר־מה, הרי אתה צועק חמס. איש טוב אתה, וכשכיסך מלא, אתה נותן מעט לצדקה. מתפלל אתה שלש פעמים ביום, מתלבש בטלית ותפילין לחצי שעה, קורא שנים מקרא ואחד תרגום בשבת ולומד לפעמים פרק משניות אף בחֹל, וזו היא כל קרבתך לאלהים –

ואתה אין לך יראת־הכבוד מפני א״ש, שמעולם לא מִלא את הנאתו, שמעולם לא רדף אחר תאותו, שמעולם לא בקש לא עשר ולא כבוד ולא גאוה ולא גדלות ולא התהדרות ולא התנשאות ולא התיַפות; שתמיד דאג לבו בקרבו לגורל עמו ולגורל האנושיות כֻלה; שמעולם לא חי אף יום אחד במנוחה; שבכל הימים חי בשביל אחרים ועָבַד בשביל אחרים; שנשא בלבו את צרותיהם של מליוני בני־אדם; שבקש תמיד את האמת לאמתתה, ובכאב נורא ויסורים עצומים; שאהב אף את הרחוקים שברחוקים כאשר אתה אוהב את ילדיך; שדבר לפעמים דברים קשים ומרים, ואף גם חרף וגדף, מעָצמת הכאב ומֵעָצְמַת הרחמים הגדולים לבני־אדם כֻּלם ולאֻמללים שבאֻמללים בהם – לבני עמו; שֶשָּׁגָה וטָעָה הרבה לא מקלות־דעת ולא ממעוט בקשת־האמת, כי־אם מחששות יתרות ומרֹב חטוט ונקור, שבאו מכֹּבד־ראש מיֻחד ויַשְׁרָנות יתרה; שהיה מן המעטים מן המעטים שבדור הזה, שאינם דואגים לאָשרם הפרטי ואינם מבקשים אותו, שאינם דואגים לחייהם הפרטיים ונכונים הם למסור אותם תמיד בשביל האידיאה הקדושה להם, ועוד יותר – בשביל החיים הממשיים והיום־יומיים של אחיהם.

הגיע הדבר לאזני חבריו ושתקו. הרי יש „מחמירים" בהוראה, ויש „מְקלים". החל רבי חיים להקל אף בדברים שכבר נתפשט אִסורם בישראל. רבתה הצעקה. נאספו הרבנים לאסֵפה להחרים את רבי חיים. נעשתה גבית עדות. החלו לספר „מעשים נוראים": רבי חיים מתיר אִסור פלוני ואִסור פלוני. התלחשו על ספר שכתב רבי חיים בשם „מתיר אסורים"...

היה שם בנו של רַב אחד גדול, שהתלהב יותר מכל הנאספים ודרש מאת הרבנים, שימהרו בהוצאת החרם לפעֻלות...

הטו כל הרבנים אזן לַאשר יאמר הזקן שבחבורה, – אינני זוכר היטב, אם הרב מבריסק או ממקום אחר.

קם הרב הישיש ממקומו, נגש אל בן־הרב, המקנא קנאת ה' ותורתו, ואמר לו:

– הלא אתה בן פלוני הרב. אמָר־נא לי: מה מעשה אביך?

– מה מעשהו? מעשהו כמעשה כל הרבנים...

– ומה מנהגו?

כמנהג גוברין יהודאין... קם בבֹקר, נוטל את ידיו, רוחץ את פניו, מברך ברכות השחר...

– ואחרי־כן?

– אחרי־כן? אדם חלש הוא... תלמיד־חכם... טועם מעט קָהוה עם סֻכר והולך להתפלל...

– ואחר התפלה?

– אוכל הוא פת־שחרית...

– ואחר פת־שחרית?

– לומד פרק משניות...

– וכשלמד את המשניות

– הרי דיני־תורות... עניני העיר... עסקים... בררות... מעט שיחת־חֻלין...

– ואחרי־כן?

– אחרי־כן – זמן ארוחת־הבֹקר...

– ואחרי־כן?

– אחרי־כן ישן הוא שנת הצהרים...

– ואחרי־כן?

– ואחרי־כן הולך הוא לבית־הכנסת להתפלל מנחה ומעריב. ואחרי־כן?

– אחרי־כן – לומד מעט, אוכל ארוחת־הערב, קורא קריאת־שמע על המטה והולך לישון...

– ואביך הרב שלח אותך להחרים את רבי חיים פיליפובר?

– כן...

– שומעים אתם, רבותי, – אמר הרב הישיש, – אביו של זה אוכל כבני־אדם ושותה כבני־אדם וישן כבני־אדם, והוא חפץ להחרים את רבי חיים פיליפובר, שאינו לא אוכל ולא שותה ולא ישן כבני־אדם ולא עוסק בעסקים

הלל צייטלין

יוסף חיים ברנר

ערכים וזכרונות

I

האיש שלא בקש מאומה לנפשו

רֵעַ אחד יש לי והוא יָרא וחרד לדבר ה׳, מדקדק במצוות ונוח לבריות. דן הוא את כל האדם לכף־זכות, ואפילו פושעי ישראל. שָׂמֵחַ הוא למצא בכל אדם מישראל, יהי מי־שיהיה, ניצוץ של טוב, ניצוץ של קְדשה, הארה של נשמה עליונה. ברם כשהגיע הדבר לברֶנֶר, נהפך רעי לאיש אחר: הסנגור היה לקטגור. כששמע אותי מַרבה לסַפר בשבחו של ברנר, לא יכול עוד להתאפק:

— עד־מתי תַּרבה לספר בשבחיו של כופר זה?

— ולמה אתה מהַפך בזכותו של כל בעל־עבֵרה, ואין אתה יכול לִסבול, כשאתה שומע מסַפרים בשבחו של אדם יפה וטהור כברנר?

— לא הרי זה כהרי זה... בעל־עבֵרה שאני... יִצְרוֹ תְּקָפוֹ... אבל כופר?... כופר הרי הוא — כופר... ברנר הלא היה אַתאיסט... הלא הוא התהלל בזה, שהוא אַתאיסט... הלא הוא חִלל את כל קדשי ישראל... הלא הוא אשר קרא לכתל המערבי — „הכֹּתל המטֻפש"... הלא הוא הוא אשר כתב, כי אפשר לו לבן־ישראל להיות נוצרי על־פי השקפותיו הדתיות ולהיות עם־זה יהודי לאֻמי טוב.

כשגמר רעי להציע את כל טענותיו, ספרתי לו מעשה שהיה ברבי חיים פִילִיפּוֹבֶר.

רבי חיים פיליפובר היה אחד הגאונים היותר גדולים בדורו, צדיק, קדוש וטהור, אך עם־זה מבקש אמת, חוקר לכל תכלית ואמיץ־לב מאין כמוהו בין הרבנים. העיון הזך והשקידה הרַבה בתורה הביאו את רבי חיים לידי השקפה, כי הפוסקים האחרונים גדשו את הסאה בחֻמרותיהם. מה עשה רבי חיים? החל להתיר חֻמרה אחר חֻמרה, עד אשר יצא שמו לְמֵקל גדול.

כ ע נ י ן ע צ מ ם: לא החדוש שבדברי הסופר הוא העִקר, אלא זה, שהוא מחַדשו מלבו; לא המשפט שהוא שופט בו את אחרים הוא חשוב, אלא משפטו על עצמו, את עצמו — ה ד ר ך ש ה ו א ס ו ל ל ב ז ה ל ע צ מ ו.

לא היו דברים השנואים על ברדיצבסקי מדברים הנאמרים „על־דבר“ ומהרצאות והצעות של שיטות ודעות, אפילו אם נאמרו מפי גדולים וטובים: התורה והדעת לא נקנו אצלו בשמיעת האזן ובעריכת שפתים בלבד. הן היו אצלו חובה, שחַיָבים בה תמיד, מצוָה שאין להִפָטר ולהִשתמט ממנה. בן־האדם היה מצֻוֶה לגבּוֹ על בקשת האמת, מצֻוֶה על הבינה.

כדעת אלהים לגבי אחד מחכמי ישראל בימי־הבֵינים, כן היתה לגבּוֹ דעת אלהים והעולם ביחד — מִצוה, מצוַת־עשֵה; ולא מצות־עשה שהזמן והמקום גורמים לה, אלא מצוה שזמנה כל שעה ומקומה — כל מקום.

(עוד יבוא)

התאחדות"; „האדם הוא חפשי גמור לשפוט, לבקר ולהתבונן וחובתו ומצותו להכניס כל דבר תחת חוג המשפט וההתבוננות"; „ואנכי בגשתי אל היכל הבקרת בבית־מדרשי שמתי לבי להרחיב כנפי הבקרת" — והמלים בקרת והרחבה חוזרות ונשנות שם על כל עמוד). ותמיד תמיד היה צר לו בין כתלים; תמיד תמיד קרא את קריאתו: „צר לנו המקום!"

לו, לברדיצבסקי, היתה באמת תמיד מלחמת בקרת. היתה זאת לו מלחמת מצוה. הוא נלחם על דעות והתוכח על דעות. ככהני האמונה לפנים כן דרכו עוד להתוכח.

אף הבקרת האמנותית של ברדיצבסקי יש בה מלחמה. המהות הפנימית של הבקרת האסתטית שלו אף היא כאלו מוסרית היא. יש בה תמיד תביעה, מעין תביעה של מוסר. הוא שופט את בני דורו, שופט אותם על מחשבותיהם, רגשותיהם, פעלותיהם, אם הם אמתיים, כנים, נובעים מבפנים. הוא מתריע בכל שעה על הזיוף.

יש בבקרת זו של ברדיצבסקי תמיד משום הבחנה. הוא בוחן גם את היפה והטוב עד־כמה הוא טוב ויפה באמת. לסתם יכלת אין כאן מקום. אין כאן מקום לוירטואוזיות.

דומה לפעמים, כאלו מדתו של ברדיצבסקי בבקרת איננה כלל מדת הכשרון, כאלו הוא אינו מודד את מעשיו ויצירותיו של אדם על־פי כשרונו לכך. ואם באמת מדה זו היא מדתו, הנה רק מדת הרצון היא זאת ולא מדת היכלת. לא מה שיש ביכלתו של אדם הוא יכול באמת, ורק מה שהוא רוצה הוא יכול — מובן, אם הרצון הוא רצון אמת, שאיפה פנימית של הלב, שאיפת עולם, חלק מן השאיפה והעריגה העולמית הבלתי־פוסקת, שהיא היא ההויה *).

היכלת צרך היא פה תמיד, הכרח נפשי. וזהו משפטו תמיד את בני־אדם, עד־כמה הם מכרחים על דעותיהם, על מחשבותיהם, על פעלותיהם, עד־כמה צרך פנימי הן להם, עד־כמה הם ב„קום ועשה". עוד באחד מספרי ה„צעירים" הראשונים הוא מתאונן מרה, כי „בני־אדם שלנו כאלו אומרים את מחשבותיהם כביכול ועוסקים במחשבות בלי כל הכרח פנימי וצורך נפשי לזה" (בנוסח החדש של ה„כתבים": „החושבים שלנו כמו אומרים את מחשבותיהם מתוך הספר. עוסקים אצלנו במחשבות ובתורות בלי כל הכרח־פנימי ובלי כל צורך־נפשי כלל"). כשאנו פותחים את ספר־הבקרת שלו „דור וסופריו", במקום שהוא דן את בני דורו וסופרי דורו, הננו רואים מיד, כי יחסו אל כלם היה יחס כזה: עד־כמה הם שואלים כענין, ולא כענין סתם, אלא כענינם הם,

*) על־דבר היחס הפנימי שבין דעותיו של ברדיצבסקי לתורת־הרצון של שופנהויר העירותי במאמרי על ברדיצבסקי, שנדפס ב„נתיבות" (ורשה, תרע"ג), והודה ברדיצבסקי לדברי אלה.

לבוא לידי הפסקה, לא היתה כאן אף שאיפה כל־שהיא לבוא אל מנוחה. איזה כח מוסרי היה פה, צַו מוסרי, הדוחף וקורא כל היום: קום והתהלך! המנוחה היתה כאן בבחינת חטא, אי־עמידה בנסיון. ברדיצבסקי ראה בה מעין בגידה.

חשבון־עולם קבוע, מקֻבל פעם אחת, נחשב לגבו ללא־מוסר, לדָבר אי־מוסרי. האדם הוא בבחינת מַכּיר, הוא בעל דעה והבחנה, ועליו להבחין תמיד, ללכת תמיד, לחַפש תמיד, לחַפש בלי־הרף.

הבקֹרת, ההבחנה וההבדלה לא היו אצלו רק אמצעי לתכלית ידועה; הן לא נתנו לאדם רק לצֹרך ידוע ומסתלקות ממנו אחרי שהשיג דבר זה הצריך לו. הן לגבו בלי תכלית, אין סוף. ביחסו אל הדעת וההכרה היה תמיד (ראֵה דבריו על ההכרה והדעת בכמה מקומות מספריו) מן היחס המסתורי־הדתי. היה כאן מוסר של דעת, מוסר של הכרה.

היתה לו מלחמת־עולם בכל חשבון־עולם קבוע. גם מלחמתו הגדולה בחשבון־העולם הקבוע של היהדות הן לא היתה רק התעוררות החיים בתקופה ידועה אצלו ומחאת החיים; היא היתה תביעה מוסרית, דרישה תמידית של לבו. „את הכל יכול האדם להפקיר לעמו: חייו, דמו, כל אשר לו; אבל לא מחשבותיו, את „האדם העצמי" שבו". את אלה אסור לו להפקיר.

ביחסו אל הבקֹרת היה הַרבה מן היחס של ראשוני המשכילים, של אבות הבקֹרת בספרותנו החדשה, מעין היחס שהיה להרנ"ק אל הדעת, שראה בה, על־פי הֶגל רבו, את אלהים, את הרוחני המכיר והמתוַדע אל עצמו. מכאן גם יחסו של ברדיצבסקי, יחס חיובי תמיד, אל ההשכלה.

לו נוסף עוד דבר אחד, כי האדם היה אצלו כֻּלו בבחינת הולך. ממנו לא סרה אף רגע ההרגשה, כי האדם הוא עובר־ארח, יותר נכון – נוסע על־פני יַמים, ואוי לו למי שממהר לבוא ולהגיע אל החוף.

בחותרי־יבשה אלה, בכל אלה השואפים לבוא לחוף־מבטחים, היתה ידו תמיד. ידו היתה בהם תמיד להפוך להם את היבשה למֵי תהום רבה. הוא הרס בלי־חמלה את כל המצודות שבנו להם, קרע את הדלתות שנסגרו בהן, פתח להם פתחים רבים לכל הרוחות וקרא אותם לצאת.

את כל השמֵחים בחלקם שנא ברדיצבסקי תכלית שנאה. הוא שנא את כל המוצאים בנקל והפותרים בנקל. הוא כאלו התענג, פשוט, להדריכם ממנוחתם. קטגור היה תמיד לכל סניגורים. עוד בבית־המדרש ישב וחפץ להרחיב ולהפיל את כתליו (במאסף התורני „בית־המדרש", שהוציא לאור בשנת תרמ"ח, מאסף שהתחיל במאמר מאת המו"ל בשם „תורה מה תהא עליה?", יש למצֹא כמה וכמה פתגמים ואמרים, שחותם ברדיצבסקי האחרון טבוע עליהם: „מלאכת ההשבה היא מלאכה קשה וכבדה", „עלולה בזה השגיאה"; „העוסקים בחכמת ישראל באמונה ועושים מעשיהם לשמה, עליהם החובה להתרוקן מכל דעה קדומה", „כי בעבור שיעסקו לשם העם, לכן לא יעסקו לשמה"; „עם ישראל הוא עם קטן, ובכל־זאת לא נכיר את עצמנו"; „האדם יתעלה מן הבריאה רק בהכרה", „ומהכרה תבוא

דרך לעצמו, השונה הרבה מזה של אחרים. הוא שנה גם כאן את כל הערכים שנתקבלו, בין על־ידי אנשי מדע ובין על־ידי אנשים סתם, ולא חדל לשנות כמעט עד הרגע האחרון...

III

החיים לא עמדו כאן נד אחד, לא פסקו, לא נחו. הקבע שבאפי זה לא היתה אי־הקביעות, כמו שחושבים רבים, אלא אי־המנוחה. הוא היה ירא גם מפני צל של מנוחה, ולכן ירא את הקבע, ירא את כל הקבוע והמצק, ירא את השעבוד. העקירה באה כאן מיד אחרי כל הנחה, ולכן נראה כאלו אין כאן כל הנחה. היה זה כנחל שוטף, כנהר שאינו פוסק — והגשר שעל פניו היה ממילא נע וזע תמיד...

הוא הלך כל הימים ולא שב. יצא ולא חזר מעולם. לגבו לא חל באמת אף הדבור משבר שבנפש, כי־אם חבלי הנפש, חבלי־הכרה תמידיים, בלי הפסקה, את חייו אין לחלק, למשל, לתקופות שונות, כמו שרגילים לעשות לגבי חוזים ומשוררים, אף לגבי גדולים וטובים, כי לא היה במעט כל הפסק בין תקופה לתקופה, היו כאן שנויים גדולים, אבל רק מהלך אחד.

לדבריו של ברדיצבסקי לא היתה אותה המסגרת הסגורה, אותה שלמות הצורה, שהקורא העברי מכיר אותה על־פי מאמריו של אחד־העם או על־פי שיריו של ביאליק, כי לא היה כאן החיץ המבדיל בין דבר לדבר, הלות התלק. לא היה כאן עולם שומם עד שבא דבר זה וזה ואחר שבא נעשה שוב שומם לזמן כך וכך. הוא לא התפרץ מגבוליו בשנה זו וזו ליצירה והגיע אז למקום זה וזה; לא נחל ברגע ידוע נצחון על התהו שמסביב לו ובקרבו וכבש באותו רגע חלקה ידועה, ששמר עליה כל הימים. הוא היה כלו כח מתפרץ, מתחדש ומחדש בכל יום, מלא תמיד פליאה, השתוממות, מלא תמיד משברים. כל דבר היה כאן אין־סופי, אוצר אגדי, מטמון מסתרים: מתחת לשכבה הראשונה שניה, ועוד שלישית לה, ולשלישית זו עוד רביעית; וכן הלאה והלאה. נצחונות רבים נצח בחייו, אבל אל הנצחון לא בא. הוא השיג השגות רבות מאד, אבל אל ההשגה לא הגיע. והיא אי־אפשר כלל שתהי משגת לגבו; פתרונים רבים מצא, אבל את הפתרון לא מצא וגם אי־אפשר שיהי כאן בנמצא. הוא לא בא אף פעם אל המנוחה. היו כאן עליות וירידות רבות, ואפילו זריחות ושקיעות, אבל השמש לא עמדה כאן דם, לא עמדה רגע בחצי השמים ותמיד אצה לצאת ולבוא. אם חפץ אתה, הרי דבריו הם רק קטעים, הערות רבות־ערך לדברים ידועים. ואם חפץ אתה, הרי הם עלים מספר החיים — ספר שלם של חיים.

לא רק שלא היתה כאן הפסקה, כי־אם לא היה כאן אף כל הפץ

לגַלות, אלא לרַמז, לתפוס, שיש כאן כדי תפיסה, שיש כאן דברים תמוהים, שיש כאן מכבשונו של עולם...

תמוה יהיה בודאי הדבר אם אסַפר, כי ברדיצבסקי עצמו נתן את „צפונות ואגדות" שלו, מִתים ואגדות אלה, שיצר לכאורה על־פי ספרים ולקוטים, לקצה גבול פעֻלתו בספרות ובחיים. כאן הכניס יין חדש בנאדות הישנים, מִלא את הבוֹר מחוליתו, חִדש את היהדות מ ת ו כ ה, נתן לה בפעל מה שהיה בה בכֹח. הוא היה כאן גם ממשיך וגם מתחיל מחָדש. הוא ראה את־עצמו כאן כנוטע. דברי־תורה אלה נמשלו אצלו לנטיעות. הוא מצא כאן את הקרקע המֻכשר לקבל את הנטיעות, וגם שֹרש מצא בקרקע, — שרשים רבים שהפריח אותם מחָדש ויצר את היער, היער העבֹת, יער־העַד, שקצצו וגדעו תמיד אצלנו את אילניו. אם היה בחייו של ברדיצבסקי איזה נצחון כלפי היהדות של המסורה, שנלחם בה תמיד, הנה היה רק נצחון זה, ואם היתה השלָמה בחייו, אם השלים פעם את היהדות הזאת, הנה היתה רק השלָמה זו. —

אבל באמת לא היה כאן מעולם לא נצחון ולא השלָמה. שני הדברים האלה לא היו חלים כלל לגבו. הוא חפר תמיד באדמה זו, שחרש אותה פעם וגם זרע אותה. לא חדל מחפור בה. הוא העלה מדי פעם בפעם שכבה אחרת, עמֻקה יותר ורחוקה יותר. טבעי היה הדבר לברדיצבסקי, שעוד בימי ה„צעירים", בשעה שבא לָדין על־דבר שנוי־ערכים בחיי ההוָה של ישראל, דן את דינו עם „העָבר הגדול". עוד אז הגיע למעלה בקדש והעמיד לדין את יבנה וחכמיה, את רבי יוחנן בן־זכאי ושושילתא דרבן גמליאל ועוד למעלה מזה הגיע וגם שלח ידו. ואחר־כך העמיק והרחיב כסדר את פי המענית שלו. כשיתגלה האוצר הבלום, שאצר ברדיצבסקי חמש־עשרה שנה רצופות ולא גִלה ממנו כלום *) — מלבד מה שיש לגַלות ב י ן ה ש י ט י ן של כתביו, שכתב בשנים האחרונות, — אז יֵדעו איזו עבודה עָבד האיש הזה לשֵם יהדות זו, שבה נלחם. הוא בדק את כל המקורות של המסֹרת, בדק אותם בדיקה מדֻיקה ביותר ופנימית ביותר, — ראיתי את ספר התנ"ך שלו והוא כֻלו כשדה שעל גבו חרשו חורשים: מלא הוא ציונים ורשימות מראשו ועד סופו ואין כמעט מלה אחת שלא תהי מנֻקדה ומסֻמנה, וסמנים כאלה לאין מספר מלאים ספרי התלמוד שלו, הספרא, הספרי, המכילתא, המדרשים השונים ועוד, — חקר את החיצונים, הגנוזים, ספרי הכתות השונות שקמו בישראל (ספרי האֶבנגליון היו שַיכים — ביחד עם התנ"ך — לשדה־חקירתו הראשי). ובכל אלה לא היה מלַקט ומאסף מה שהביאו אחרים, בין יהודים ובין לא־יהודים. הוא ס ל ל ל ו ב כ ל א ל ה

*) אחרי מותו של ברדיצבסקי התפשטו בדפוס שמועות שונות על־דבר ספר גדול, שהשאיר אחריו בכתובים. החליפו את הספר הזה, לרֹב בספרי האגדה שלו, שהוציא בשפה הגרמנית. עוד לא הגיעה השעה לדבר על־דבר הספר הזה כל־עוד שהוא „גנוז" — ברצון המחבר.

לאלה שנדמה להם כאלו כבר פתרו שאלה זו, שאלת יהדותם, וכאלו כבר חשבו את חשבונה האחרון, היה נראה למוזר מאד, שברדיצבסקי עוסק בשנים האחרונות הרבה ב„שמות" ישנים, מאסף אגדות עתיקות וכדומה. לא אחת רגנו אנשים באהליהם או הגו בסתר לבם: מה היה למורד הזה, שנשקע בשערי ההלכה או האגדה? יש גם שנתנו אותו לבעל־תשובה. אבל דַי היה להסתכל בדברים שאסף או שכתב בנדון זה, למען ראות, שאין כאן תשובה. אין כאן לא תשובה ואף לא חזרה, אלא, אדרבה, יש כאן בפֹעל מה שהיה ראשונה בכֹח. חשבונו הראשון עם היהדות ההיסטורית, עם העָבר, שהיה לכתחלה מִפשט קצת, רצוני־פְעָלתי, כבלי־רואים, קבל כעת את יסוד הדעת. הוא נעשה להכרה, הכרה של ברדיצבסקי, שלא הכירה מעולם למַדי את־עצמה, לא השביעה עצמה. היתה כאן אפילו נטיה לתת לדברים דמות וצורה. ספוריו האחרונים, למשל, היו מספרים ספורי עָבר לא רחוק ביותר, אבל באמת כאלו אמר לקשר בהם עם עָבר רחוק מאד, עבר שעוד לפני אלפים ומאות שנה כאלו עבר מאתנו ולא היה לנו עוד. (רמזים לכך יש למצא די בספוריו אלה: „אחד מגזע כובשי ארץ־כנען ואולי מגזע בני גד ואָשר או מבני חצי שבט המנשה יושב על ספסל בחדר נקי, שבו שורר טֹהר מכל עֵבר, ומחליק שערות אַדמות של ילדה פורחת באחת משדמות הגולה" — שלֹמה האדם ב„בסתר רעם"; „נר דולק בארון־הקֹדש, שנתרוקן מספרי־הברית, וכל עין מביטה בהודה של בת־חוה. הרבה נשים יפהפיות היו בעולם, אבל כמו זו הנצבת פה לא ראו עוד יושבי לוטון מימיהם. בבני־שחק לא אדבר, אבל גם יראי־העדה הסכימו בלבבם, כי כמראֶהָ היה גם מראה כזבי בת־צור, אשר זנה אחריה נשיא בית־אב לשמעוני" — שושנה בספור ההוא.) לא רק זאת, שגבוריו הם מעין „חיצונים" אצלנו, הסתתר בהם דבר, שלא נתנו אותו לבוא לידי גלוי, כֹח של חיים, שלא מצא לו תקון בחיים, בחיינו, אלא גם זאת: כל אֹפן הספור האחרון שלו — ואפן זה שרשיו נמצאים עוד בספוריו הקודמים, באלה שלפני האחרונים — גִלה דבר, נִסה לגלות דבר, שהיה מְכֻסה ממנו ימים רבים, שֶכִּסוּ אותו מאתנו כמעט כל הימים שאנו גלוים לפני באי עולם. את הַמִּתּוֹס, שדחו מגבול ישראל, דחו תמיד, אם לשם היהדות הטהורה או לשם היהדות הצרופה, את זה שב והכניס הֵנה. הוא הכניס הֵנה יסוד זר, זר ואינו זר לנו. הבריאה תמֵהה כאן שוב על עצמה ואינה יודעת עצמה. כֹחות אדירים שולטים באדם והוא איננו כאן כלל בן־אחדות, בעל חשבון אחדותי. החטא אינו „נפילה" לגבו והחטאת אינה רובצת לפתחו. השטן־הנחש אינו הולך על גחון ולא בערמה הוא בא לקחת את חלקו בעולם. הוא הולך בקומה זקופה וכמוהו כאלהים אדירים... יש כאן ידיעה על חיים וכֹחות חיים, אשר רק צל צֶלם ידוע לנו, על חיים שכאִלו קדמו עוד למעשה־בראשית שלנו, חיים שביסוד, שעוד הרבה בהם מן התֹהו ואור לא נגה עוד עליהם. החיים האלה אינם נתפסים על־ידי מֵמרות וכללים, תורות וחֻקים, רק המִתּוס, שיחת־הפלאים וחידת־הפלאים, הוא היודע, לא

הוא הֵקיר את מימיו ונשא אותם תמיד אל ארץ דרך צנורות רבים, על־ידי שיטה שלמה של צנורות, שאמנם היו מחֻברים לא במקום אחד בלבד.

עוד בימי נעוריו רגיל היה בקונטרסים; את דבריו פִּזר על שבעה ימים ומדי פעם בפעם אסף אותם יחד בחוברת, אגד אותם אגֻדות אגֻדות קטנות. ובכתביו, כשבא לאסוף אספת כתביו כֻּלם, פִּצל בהם שוב פצלים: חִלק אותם לחלקים אין־מספר, למטה מהם, מן החלקים, שורות, דרכים, נתיבות, ולמעלה מהם ערך מערכות – מערכות ומחלקות. הוא פזר ואסף, אסף ופזר, פעם העמיד את הדברים לצד זה ופעם הטה אותם לצד אחר. הוא הוסיף על הדברים תמיד וגם החסיר מהם, החסיר והוסיף. יש שהוא עמד מעֵבר מזה וראה את הדברים מעֵבר השני, ויש שהחליף מקומו, עָבר לעֵבר ההוא והעמיד אותם מעֵבר מזה. ויש שגם הם גם הוא מעבר אחד. הוא מתקרב אליהם ומתרחק מהם, מקָרב אותם ומרחיקם – ומקום־מנוחה לא מצא גם לו וגם להם.

זכורני, פעם אחת באתי לביתו של בֶּן גריון אחרי שגמר אחת מרשימותיו על־דבר סופר אחד ממקֹרביו, נלהב קצת בטבעו, נמשך בדרך ידועה, לצד אחד, מאמין, מתפעל. הוא הקריא לפָני את הרשימה ובה דבור אחד: „הוא לא עמד מעולם על התהום". כשהגיע לאותו פסוק, עמד בקריאתו וכֻלו צער ועלבון. הדבר נראה לו „נורא" מאד וקשה הָיה לו להביע זאת כלפי אחד האנשים שחבב והוקיר. במשך ימים אחדים לא מצא לבו מרגוע וכתב לי מכתבים בענין זה. נדמה היה כאלו ראה לפניו פתאם איזו בריה משֻנה: אדם שלא עמד אפילו על התהום. היה זה כאלו עבר דַּנטי בחוצות פלורנציה ורַוֶנה וקרא: הנה האנשים שלא היו אפילו בגיהנום!...

II

כשברדיצבסקי אומר שירה הרי הוא מדַבר על חבלי שירה וגם כשהוא אומר הכרה הרי הוא מדבר על חבלי הכרה. והחבלים האלה אחזוהו תמיד, והם שהעלו אותו, אם נדַבר בלשונו, לים סוער, המכה תמיד גלים. השאלות שלקחו את לבו הן היו לו לשאלת חיים, לשאלות חייו. הן לא פסקו מעל שֻלחנו. הוא לא השתחרר מהן לעולם. לא היתה לו מהן גאֻלה.

ריבו התמידי ביהדות ההיסטורית ידוע. אולם הוא רָב בה עולמית, מפני שלא השתחרר ממנה מעולם. הוא לא מצא בה גאֻלה וגם לא נגאל ממנה. עסק עסק בשאלה זו ובכל הכרוך בה כל ימי חייו וכשמת לא היה עוד חצי תאותו בידו. עוד על משכבו האחרון, בחליו, אמר, כי השכיבה קשה לו, יעַן כי רואה הוא כאן עוד דברים שלא ראה עד־עתה, והדברים אינם נותנים לו לשכב, לנוח.

כְלה, כְּלה „מְקשה”, כְּלה חמורה: ענף קטן בסבך העולמי הגדול, שאלה בלי סוף, חוזרת עולם.

רגילה היתה בפיו של ברדיצבסקי המלה „קרעים”, אולם היא אינה אומרת, שהוא ראה את העולם קרעים קרעים. כשהוא מְדַבֵּר על קרעים, כַּוָּנתו תמיד לקרעים שבנפש, הַיְנוּ: הנטיות וההטיות השונות שלה, החשבון המסֻכסך, שהיא נתונה בו, יחסיה אין־קץ („מרגיש אני הרגשה ברורה, שכל הדברים אינם חיצונים, ששיכים הם אלינו ויש להם תביעה נפשית אלינו”). העולם והחיים היו מלאים לגבו דוקא „קשרים”, מלאים עניבות. ראשית החיים היתה פרושה לפניו.

הוא היה כֻּלּו „מאריה דחושבנא”. רגיל היה לקרא לספריו שמות כ„מחנים”, „משני עולמות”, „משני עברים”, „מבית ומחוץ” וכדומה, מפני שכך ראה תמיד את הדברים – זה לְעֻמת זה (התעמק הדבר בספריו האחרונים, שקרא להם „ערבים”, „בערב”, „מעמק החיים”; בהוצאה האחרונה של כתביו קרא לכל שורת הכתבים הפובליציסטיים שלו שֵׁם „בדרך”). מחשבותיו העמֻקות ביותר כאִלו נחבאות בין השיטין של מאמרי־הַוִּכּוּח שלו; ענינים חשובים רבים ודעות ותורות כאלו נשנו אצלו אגב גררא לדברי אחרים ומחשבות אחרים. כשפני הכל היו נתונים לנקֻדה ידועה והם מאירים ושמחים שמחת קצירם, החזיר הוא את פניו והראה על עב קטנה העולה; כשהכוס היתה נתונה על הכף והיא גדושה ומלֵאה, התעורר בו החֵפץ להפוך אותה על פיה ולגַלּות את שוּלֶיהָ. –

חֵפץ היה בהשבון אחרון. אין אצלו השבון על־תנאי. למחשבותיו נתן תמיד תכונה של „הרהורים”, „דרכים”, „שברים”, אולם לא מפני שהרהר דבריו רק למחצה, לכן כאלו לא קבע בהם מסמרות, אלא, אדרבה, מפני שהִרהר בהם תמיד, הוסיף להרהר בהם תמיד, לחשב בהם תמיד. החשבון אצלו לא נגמר. –

יש שברדיצבסקי עסק בקטנות, חטט ונִקר באיזה פרטים, הביא קטעים מספרים, התאבק באבק סופרים. הוא שֶׁלִּמד אותנו להרהר אחרי האות המסורה והרשומה בספר ולמרוד בממשלתה, – הוא שקרא בימי חייו ספרים שאיש מאתנו לא קרא אותם; אפילו בין האנשים שמלאכתם בכך, בין אנשים מֻמחים לבִבליוגרפיה וחקירות קדמוניות, קשה היה למצא אדם בקי כמוהו בספרים. היה לו באמת מעין חשבון עם כל ספר מן הספרים שלנו והוא פתח את המגִלות השונות והמְשֻנות אשר לנו וצרף אותן אחת לאחת – והכל כדי למצא חשבון.

הוא היה רגיל לתת דבריו לשעורין. מדות קטנות מדד לנו ועליהן הוסיף תמיד. איש־השפע היה, אבל השפעתו, החוזרת וּבאה כסדר, בלי־הפסק, אך במדה באה. הוא היה נע ונד, הלך להתם להכא וכאלו ירא תמיד את ההמשך. הוא הִן כמעט שלא כתב מאמרים. הרק הקטן זה היה פרקו. את הנהר הִכָּה תמיד לשבעה נחלים, והנחל היה גם הוא אצלו לפלגים, והפלגים גם הם התפצלו עוד והיו לשלוליות, לשלוליות של נהר.

את הדברים בבת־אחת מצדדים רבים. וכך היה גם אפן חזותו בספרות ובחיים. כדי לראות צד אחד של דבר לא האפיל על צדדים רבים אחרים, שאינם לעזור ולהועיל לצד ההוא, או שהם גם כנגדו. וכך ראה את הדברים מצדדים רבים ושונים, שאין אחרים רואים אותם כלל, ובמקום שאחרים כבר גמרו את מלאכתם ועמדו לָפוּש היה הוא עומד עדַין ושואל, עומד ומסתכל, עומד ורואה. —

היה בו איזה דבר שלא נתן דמי לו; היתה בו עקשנות שאינה פוסקת ואינה מוּתרת, לעמוֹד על הדברים וִיהי מה; איזה כֹח אישי היה בו, שהיה נכון לשבור את כל המחיצות, בלבד שיראה ראיה נכונה. הֶזק ראיה לא היה מעולם לגבו הֶזק.

יש שעין שאינה מבחינה ביותר היתה רוֹאה בדבר זה צד הרגיל אצל עורכי־דינים, סניגורים או קטגורים על־פי אֻמנותם, — ואמנם עין שאינה מבחינה כזאת, שיש לה שליטה בספרותנו, ראתה בו את „הסופיסט הישראלי״, — כשהיה בן גריון עומד או יושב ומהַפך וחוזר ומהַפך בדבר אחד, חוקר ודורש אותו שבע חקירות ודרישות, בודק אותו שבע בדיקות, כדי לגלות בו איזה פרט נוסף, חלק קטן או גדול לא־נראה. אולם לנֶגד העַין הבוחנת התגלה מיד כל כבד־הראש שבענין, כל מסירות־הנפש שבדבר, כל האחריות והחובה המוסרית שכאלו היו מוטלות על האדם לגלות את האמת בכל אפן שהוא ובאיזה אפן שהוא. הוא לא נח ולא שקט: שבע ביום כאלו שָנה בדבר, עשה בו חליפות ותמורות רבות — מִלא לרֹב בדברים ולא החסיר — וכשהכל כבר היה גמור ושלם יש שהתחיל שוב מבראשית, התחיל מחָדש. —

צד זה שבאפיו הגיע לידי אכזריות ממש. הוא כאִלו התאכזר בזה על עצמו ועל אחרים. לשבת עם ברדיצבסקי יום שלם — והוא, הבודד, רגיל היה לשבת בחברת אדם יום שלם, יום תמים — עם כל הסִפּוק הרוחני שבדבר והתענוג הרוחני שבדבר, היה כמעט למעלה מכֹח אנוֹש. הוא, שהיה גם יודע כל־כך להסביר פנים ולהאיר פנים — צד אחד מאפיוֹ הסריוֹזי היה צד ההוּמוֹר: ההבנה עד כדי שחוק, הידיעה עד כדי סליחה, — היה יודע לשבת כל היום ולהיות נוקב באיזה דבר, נוקב בו בכל הַכּונות והיחודים כמי שנוקב מַרגליות. גם מי שידע לְלַווֹת אותו כברת־ארץ, ללכת אתו גם פרסה בדרך החֵצֶן, לעלות עמו הרים ולרדת בקעות, גם הוא נעשה במשך שעות אחדות עיֵף ויָגע ולא ידע עוד נפשו...

אולם הוא, בֶּן גריון־ברדיצבסקי, כאלו לא ידע ולא הרגיש עיפות — הוא לא הרגיש הרבה גם בעיפות שבנפשו; כשהרגיש בה נָח רגע או רגעים אחדים, מעיֵן קצת בדבר ושב אל הענין — ושעות רבות בלי הפסק לָן בעמקה של הלכה. אם הסוגיה היתה חמורה או קלה, הוא לא חזר ממנה עד שדרשה כמין חֹמר, עד שֶמִצה את כל הדקדוקים והפרטים שיש למצות ממנה, הסיק את המסקנות הקרובות והרחוקות גם־יחד, הוציא את כל התוצאות ואת תוצאות תוצאותיהן, הביא בחשבון את היחסים שמכל צד, קשר זה את כל הקשרים — עד שהסוגיה יצאה ממילא כבולה וקשורה

מ. י. בֶּן גריון

I

מסביב לו היתה הַשַּׁלוה – „נוה שלום" קרא לנוֶהו בפרידְנוי שעל־יד ברלין, – רק בקרבו התגורר הסער. יום־יום דפק על לבו ובקש לו מוצא. הוא גם בא אלינו בסערה. בתחלה נשמע קול משק גלים רבים הומים בלי־הרף וקול אדם עלה אלינו פתאם מירכתי איזו ספינה. ניטשה קראו אז אצלנו לחזיון זה, וניטשה היה באמת לאיש־החזיונות רק סִמן של קריאה – עד־כמה אהב בכלל את סמן הקריאה! – רק נקֻדת־משען רגע אחד לעזוב את סתר מחבואו ולהגיח אלינו מִמִּסתרים („את צרתוסטרא לא הצלחתי מעולם לקרֹא עד גמירא, – אמר כמה וכמה פעמים, – בתרגום העברי הוא קרוב קצת יותר אל לבי"). יש שקראו אז גם בשמו של שלמה מימון, ושלמה מימון גם הוא הן לא היה ולא נברא כאן, אלא משל היה. הוא, גאון השכל העברי מימון, בכל צוקי הויתו ונפתולי חייו, הן היה קו ישר לגבו: בעִקרו אדם המבקש עצם אחד, לו גם את „עצם הַמְּשכלות" (ראֵה גם דבריו של בן גריון על מימון ב„בשדה ספר", חלק שני). אולם בן גריון־ברדיצבסקי לא היה קו ישר כלל – אין הדבר צריך גם לֵהאמר, כי לא היה בו מן העִגול הנח בהויתו, המתגלגל בהנאה וחוזר ובא אל המקום שמשם יצא, – בו היה מן הקו של הברק, היוצא תמיד קוים רבים, רשת שלֵמה של קוים, מתפתלים בארך וברֹחב, זה על־יד זה, זה על־גב זה, זה בצרוף לזה וזה לעֻמת זה. חִבּורו לא היה מעולם חִבור ישר, המשך של דבר, אלא בא תמיד מעבָרים (דברי אחרים עוררו בו מחשבות אחרות או – התנגדות). דרך כל הַטִּמפונות רץ ושטף בבת־אחת הדם; האש הֻצתה בבת־אחת בכל מקום שנאחז בו האור ומכל צד עלתה הלהבה...

אלה שידעו את בִּן גריון־ברדיצבסקי מקרוב יודעים על דבר אחד, שיש בו מעין סִמן חיצוני כדי לצַיֵּן מעט את אפיוֹ, – על־דבר אפן תפיסתו וכֹח ראיתו, שהיו מיֻחדים במינם. ברגע אחד היתה עינו בולעת ממש עמוד שלם של ספר גדול – למשל, דף של „גמרא" בתבנית גדולה, עם כל המפרשים – והוא יודע מה שכתוב בו, בכל־אפן, מה שלא כתוב ושלא נמצא בו. הוא ראה

ולא באה אלא לתפארת־המליצה בדברי אחד המתרגמים האשכנזים. ומבטא מעין זה היה שגור בפי יוסיפוס, ובא בסוף פרקים רבים בספריו מבלי להבדיל בין דברי ישועה לדברי פורענות. אין פלא בדבר, כי לפעמים הנחות המחבר סותרות זו את זו, אף כי הרבה לגנות את התכונה הזאת ביתר החוקרים. ככה ספר לנו בכרך זה, כי רבן גמליאל דיבנה מת בשנת ל"ד–ל"ה לחרבן הבית (עמוד 362 ובעוד מקומות), ולעֻמת־זאת לִמד אותנו בכרך הקודם (המכֻנה Ic), עמוד 708–709, כי חי התנא הזה עד סמוך לזמן בֵּיתר, שזה הוא אפילו לדעתו עשרים שנה אחר הזמן הנזכר. ואִלו באנו לנקר בכל דבריו, כמעשהו בדברי החוקרים שקדמוהו, ולדין עמו על קוצו של יוד, בודאי מצאנו עוד הרבה מום במשנתו. ועל־כל־פנים שיטתו המשֻנה במדרש דברי חז"ל, שנהג לעשות בהם כאדם העושה בתוך שלו, למחוק ולשַׁנות ולתקן ככל העולה על לבו, ולחלוק על הנחות חוקרים אחרים על יסוד הגהותיו אלה – זוהי שיטה ששום חוקר בעל־נפש לא יוכל לקבלה. ומה־גם אם ישים אל לבו, כמה שופכין שפך המחבר על ראשי חוקרים מֻפלגים, אשר מלאם לבם להרהר אחרי הפסוקים התמוהים בתלמוד. וגם דרך המדרש המיֻחד של רבי יצחק איזיק הלוי, להביא את דברי הקודמים רק במקום שחלק עליהם ולקחת אותם אל כליו בלי הזכרת שֵׁם בעלים, כשהתכַּון אִתם לדעה אחת, ולכתוב עליהם בהרחבת־הדעת כאִלו היו חִדושים משלו – גם דרך זה לא יוכל למשך לבות החוקרים הבאים. ואם גם עלה בידי המחבר להראות כי הרבה הנחות של החוקרים הקדמים אינן אלא בנינים שנבנו על חול, הנה לא עצר כֹּח לתת לנו דבר תמורתן, כי גם הנחותיו הוא אין להן שֹׁרש בעִקר הן הראה לנו בספרו זה בעליל עד־כמה אין לסמוך על דברי חז"ל במובן היסטורי, אפילו לגבי המאורעות שהיו בזמנם, מחמת הטמטום הגמור של החוש ההיסטורי וחֹסר הכשרון לְדַיֵּק במקום ובזמן – אלה התכונות הבולטות כל־כך בספרות של הימים ההם. מאורע כביר כמלחמת בר־כוזיבא השאיר רשֶׁם רק באגדות תמוהות אחדות, ואפילו אחד מהחכמים לא הכניס לתוך משנתו זכרונות ממשיים ודברים כהויתם. ורבי יצחק איזיק הלוי נשאר בארבע האַמות של השקפת הימים ההם ועליה בסס את בנין־ההיסטוריה שלו

מעולם מוזר לנו הגיע אלינו ספר "דורות הראשונים". אם גם יש בו במה דברים, שמוטל עלינו לשום לב אליהם, – הנה הכל כאשר לכל עלינו ללמוד ממנו, כיצד אין דורשים את ההיסטוריה.

את הנשיא לשכון כבוד בתוכם (766), וזו היא סבת הסכסוכים אשר פרצו בינו ובין רבי נתן ורבי מאיר. המחבר דרש על זה „חִלוק" נאה. רֹב המשניות נסדרו במתיבתא קֹדם שבא שמה רבן שמעון בן־גמליאל ובלי השתתפותו, ושֵׁם ראש בית־דין רבי נתן נקרא על האספה. ורק אחר זמן עבר הנשיא על המהדורה הזאת ושָׂם עליה נוספות. — אחרי־כן פנה המחבר אל הספור הידוע בדבר שלשת החכמים, אשר דרשו מה־שדרשו על „מעשיה של אָמה זו" עד שבא יהודה בן־גרים וגלה את הדברים למלכות, — והעלה בפלפולו כי זה היה בסוף ימי רבי שמעון בן־יוחאי (עמוד 780). ומחשבונו יוצא, כי היה החכם הזה קרוב לבן־תשעים בצאתו מהמערה (בראשית מלכות מרקוס אורליוס). סמוך לזה נמצא דרוש על המאמר: „יוסי ששתק יגלה לצפורי". המחבר גלה את דעתו, כי זה היה מעין גלות אביתר („ענתות לֵךְ על שדך") או יותר נכון — מעין גזרת ממשלת רוסיה הַצָּרית, שעל־פיה אסור לא־יש התוֹשב לעזוב את עיר־מולדתו. גם רבי יוסי היה אז זקן מֻפלג ואף־על־פי־כן מצאה ידו לעבור על גזרת הממשלה ולברוח לגן־העדן התחתון, זו אַסיה, ששם לא היו עיני הפקידים הרומאים משוטטות. אחרי רבי יוסי הזכיר המחבר לטובה את רבי מאיר, ו„השיג" על דברי החוקרים הקודמים בדברים של טעם וגם בדברי מחלֹקת סתם. ביחוד עלתה חמתו על „המבהיל" וַיס — על אשר לא רצה להוציא את דברי התלמוד „מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו אסור אתה תנהג בו התר" (חולין, דף ו) חוץ לפשוטם (עמוד 797), וגם הכה על קדקדו בפלפול גדול של הבל על אשר כתב „אסרו" במקום „נהגו אסור".

סוף הספר דן על־דבר ראשית נשיאותו של רבי יהודה הנשיא, על הגזרות אשר היו בימים ההם ובטולן על־ידי יהודה בן־שמוע, תלמידו של רבי מאיר, וכן גם על סדור המשנה וחתימתה. הדברים קטועים מאד, וכנראה, לא טרח המחבר לסדר את הדברים כהוגן. אין כאן מקום להאריך בדברינו ולבקר אחרי פרטי הנהגותיו, — מובן, כי הרבה הלכות שנשנו כאן כבר נמצאו בחלקים הקודמים.

גמרתי את סקירתי על הכרך החדש רב־הכמות. ובאמת הכמות היא מעלתו העִקרית. הקִציר המדעי של הכרך הזה אינו רב ביותר. רק הלכות מועטות ממנו תעלינה על פרק־החקירה בעתיד. באמת לא חִדש המחבר כאן דברים של ממש אחרי הנחותיו היסודיות בדבר צמיחת המשנה וסדורה בכרכים הקודמים. החדושים ההיסטוריים של הספר דין הוא שיאשרו מֻנחים בקרן־זָוית. כי הפלפול התלמודי לא יוכל לעולם לשַׁמש יסוד לבנין היסטורי. החטוט בדברי סופרים יוָנים ורומאים, שלא ידע אותם מחברנו ולא הבינם וגם לא ראה את מקורם, כי־אם שאב את דבריהם מכלי שני ושלישי — הוא לפעמים מעורר צחוק. כה בנה לו, למשל, מדרש על יסוד דברי יוסיפוס ב„מלחמות היהודים" „ככה היה המצב המדכא של היהודים אז" (עמוד 128) והראה, כי גם יוסיפוס אוהב הרומאים לא יכול לכסות פה על מעשי רשעתם ליהודים. והנה במקור לא נמצאה כלל המלה „המדכא"־

הרב שי"ר („והנה כל דבריו מראשם לסופם אינם כי אם תהו ובהו של חסרון ידיעה... ולא נוכל לדעת אם טעה ראפאפארט בעצמו או שרצה רק להטעות את הקוראים..." עמוד 700). אמנם החדוש שלו, כי היתה בבל מקום תורה תמיד, מתקבל על הלב ובודאי צריך היה להשמע, אבל כבר שבעו אותו הקוראים עד־כדי־הקאה משאר חלקי ספרו.

בשעת גזרת־השמד הכללית מת אדרינוס ועל כסאו עלה אנטונינוס פיוס. הקיסר החדש לא היה לכתחלה דורש טוב ליהודים ומה־גם בארץ־ישראל, אשר שם חזקה יד הנציב צורר־היהודים הידוע טיניוס רופוס. אבל מעט מעט שנה את טכסיסיו לטובת היהודים, ויקר לו הפך הדבר שקרה לאדרינוס, אשר היה מעקרו מלך־חסד בונה ירושלים ובית־המקדש ואחרי־כן, בעוונותינו הרבים, נפתה לדברי הידועים והיונים היושבים בסבסטי, ונהפך מן הקצה אל הקצה. סוף־סוף נתן אנטונינוס רשות להביא לקבורה את הרוגי ביתר, שהתגוללו לאלפים ולרבבות בראש כל־חוצות עשר שנים (עמוד 736). וכששמעו תלמידי רבי עקיבא, כי הגיעה עת־רצון, עזבו את מחבואם בארץ בבל ושבו אל ארץ־ישראל, ורבי שמעון בן־יוחאי מהר לנסוע אל רומי, להשפיע על הקיסר החדש, כי יבטל את כל הגזרות של המושל הקודם. — בבואם אל ארץ־ישראל, התכנסו החכמים באושא; אבל התכנסות זו לא היתה אלא בדרך־ארעי, כי לא רצו לחדש שם את הישיבה. הם נסו אחרי־כן לחדש את הישיבה ביבנה — ואפילו הספיקו לתקן שם את ברכת הטוב והמיטיב לזכר היום שנתנו בו הרוגי ביתר לקבורה — „אבל הנסיון לא עלה יפה, כי... נעשה הדבר לפרינציפ כללי אצל הרומיים להרחיק את בני־ישראל מארץ יהודה משוש תפארתם" (עמוד 739). ועל־כן תקנו החכמים את הישיבה בשפרעם. כל החכמים האלה כבר היו זקנים לימים מאד, רבי שמעון בן יוחאי היה „קרוב לשבעים שנה" (עמוד 750). באמת על־פי חשבונו של המחבר עולה שהיה כבר בן שבעים וחמש או יותר, וכי נולד עוד קדם החרבן: בהיות רבי שמעון בן ששים ויותר — בשעת השמד — אים על רבי עקיבא במורא אביו יוחאי, שהיה לכל־הפחות בן שמונים בימים ההם; כנראה, אין התורה מאריכה את ימי עוסקיה בלבד, כי־אם גם את ימי אבותיהם). גם לרבי יוסי כבר היה אז בן שהגיע לארבעים שנה ויותר (עמוד 753). ואף־על־פי־כן לא הספיק רבי עקיבא בשעתו לסמוך את החכמים האלה, שהיו כבני ששים שנה ויותר, והשאיר את הדבר לרבי יהודה בן־בבא (שהיה בשעת סמיכת החכמים האלה מן־הסתם זקן מהם לשנים, בלי־ספק כבן שבעים או שמונים — זאת לא הודיע לנו המחבר בברור). תחלה התנהלה הישיבה בשפרעם על־ידי ראש בית־דין וחכם בלבד, ונשיא לא היה לה (עמוד 764 ולהלן). ואמנם הראיה העקרית של המחבר, שעל יסודה הוציא משפט, כי בשפרעם נשארו החכמים זמן רב בלי נשיא, היא נפלאה מאד: מפני שלא הזכר רבי שמעון בן־גמליאל עם תלמידי רבי עקיבא שהתכנסו באקראי באושא. אבל מעט מעט נוכחו החכמים לראות, כי אין הממשלה מקפידה בדבר זה, ועל־כן קראו אליהם

בן תרדיון ונתמעטה החכמה אחריהן״, הי מִניהו עדיף? — אפְני לאפן מחקרו של המחבר, כי במקום תקון קל בדברי רב שרירא („ואחר כך נפטר״ במקום „לאחר שנפטר״ — והתקון הזה נאה גם בשביל סוף המאמר „ונתמעטה התורה אחריהן״ — ואין כאן המקום לבדוק בנוסחאות האגרת, שיצאה זה מקרוב במהדורה מדעית), בחר לו לתקן ארבע פעמים בדברי הבריתא העתיקה („כשנתפש״ במקום „כשנהרג״ — והנה כל דברי הבריתא אינם מובנים אלא על יסוד הגרסה הנכונה שכבר נהרג רבי עקיבא, והמחבר העלים עיניו מזה, כדרכו). ועוד ראיה מְבהקת מצא להשערתו, שנהרג רבי עקיבא גם אחרי רבי יהודה בן־בבא, בדברי רב יהודה אמר רב, כי פעם אחת שכרו אדם אחד בארבע מאות זוז ושאלו את רבי עקיבא בבית־האסורים ואסר, ואת רבי יהודה בן־בתירא בנציבין ואסר — מדוע לא שאלו גם את רבי יהודה בן־בבא? הוה אומר, כי כבר נהרג אז (עמוד 642 — 643). בראיות מעין אלה אפשר להוכיח את הכל.

וכמו המחקר הזה, ככה גם שאר השערות המחבר בדבר המעשים שהיו אחרי כבוש בֵּיתר הן דברים בלי יסוד כלל או המצאות חריפות. אמנם השגותיו על דברי החוקרים הקודמים (הרב שי״ר, פרנקל, גרֶץ) צודקות במקצת, אבל גם הנחותיו אינן יכולות להחזיק מעמד בפני רוח בקֹרת קלה. רבי עקיבא נתפש א ח ר י חרבן בֵּיתר וקֹדם גזרת השמד של אדרינוס וישב לכל־הפחות שנה אחת בבית־האסורים והספיק לעַבֵּר שם שלש שנים זו אחר זו — ובבת־אחת נהרג בראשית גזרת השמד. ואגב מסר לנו המחבר פֵּרוש חדש על דברי רבי שמעון בן־יוחאי לרבי עקיבא: אם אין אתה מלמדני אני אומר ליוחאי אבא ומוסרך למלכות (עמוד 663—664) — והפֵּרוש אינו מְכרח כלל. רבי חנינא בן־תרדיון גם הוא נתפש קֹדם השמד — כשהיה כבר רבי עקיבא בבית־האסורים — והומת בעוד רבי עקיבא בחיים. רבי יהודה בן־בבא נהרג בעת השמד (קֹדם רבי עקיבא), אחרי שסמך את תלמידי רבי עקיבא — רבי מאיר, רבי יהודה, רבי שמעון, רבי יוסי, רבי אלעזר בן־שמוע ורבי נחמיה, והם ברחו כֻלם מיד אל ארץ בבל לשֶׁבת עם רבי יהודה בן־בתירא בנציבין עד עֲבֹר גזרת השמד. הראיות אשר הביא המחבר להוכיח את אמתת הנחתו, כי התגוררו החכמים האלה בבבל בשעת הגזרה (עמוד 674 ואחריו), הן קלושות מאד. אחרי־זה בא המחבר בלהג הרבה אין־קץ לספר לנו עוד פעם על־דבר מרכז התורה שהיה בבבל בכל ימי הבית השני ואחרי החרבן ולחלוק על דברי החוקרים הקודמים אשר הוציאו משפט, כי קֹדם ימי רב היתה ארץ בבל ריקה מכל תורה. מובן מאליו, כי המחבר כולל את כל „הגולה״ ואת נציבין בתוך הַמֻשג הגיאוגרפי בבל. כשבעה עמודים הקדיש המחבר לחדוש שאינו עוד בחזקת ודאי, כי בפרוש התלמוד על מאמר רבי יוחנן (בירושלמי חלה, פרק ד, הלכה ד): „רבותינו שבגולה היו מפרישין תרומות ומעשרות עד שבאו הרובין ובטלו אותן״. „מאן אינון הרובין? תרגמוניא״ — צריך לתקן „תרמודיא״ תמורת „תרגמוניא״, ובמשך דבריו התכבד באפן גס בקלונו של

בעזרתן על היהודים המורדים (בפשטות נשגבה בטא זה המחבר: „וכל זה עשה בחפצו כי יהי' לו לעזר לדכא את היהודים תחת רגליו". עמוד 612). וכן גם הביא אדרינוס קרבנות לנשמת פומפיוס, לבקש ממנה עצה („כי על כן הלך מארץ יהודה למצרים לזבח זבחי מתים על קבר פאמפעיוס אשר הי' הראשון אשר הביא את בני ישראל תחת עול הרומאים". שם).

בפרק ל"ח הגיה המחבר את לשון הבריתא במסכת שמחות, המספרת על רצח רבן שמעון בן־גמליאל (הוא בן־הסגן של מחברנו) ורבי ישמעאל (התקון הנפלא „כשנשבאו" תמורת „כשבאו" כבר הֻזכר למעלה). בשלשה פרקים דן על רבי עקיבא ותפקידו במלחמת בר־כוזיבא. על יסוד דרשת רבי עקיבא את הפסוק „דָרך כוכב מיעקב" לכבוד בן־כוזיבא הפריזו החוקרים הקודמים בתפקיד זה (פרַנקל, גרֶץ, וַיס) ועשו את רבי עקיבא לאחד ממחוללי המרד וגם חשבו כי נסיעותיו הרבות לערים ולארצות שונות, שהֻזכרו בתלמוד, היו מכֻוָּנות לחזק את התנועה המשיחית ולהלהיב את הלבבות. בצדק העיר המחבר, כי אין שום ראיה מכרחת לדעה זו, אבל מן הצד השני הגיע לידי קִצוניות אחרת להפחית מאד את פעֻלתו המדינית־הלאֻמית של התנא — והכל על יסוד משפט נמהר מתוך אגדה מסֻפקת, שהוציא את דבריה חוץ לפשוטם (כששמע רבי עקיבא על מות רבי שמעון ורבי ישמעאל, אמר לתלמידיו: „הַתקינו עצמכם לפורענות" — ומזה למד המחבר, כי עוד בעצם ימי־המרד פרש רבי עקיבא מִמנו; והנה כל סברת המחבר, כי נהרגו שני התנאים כארבע שנים קֹדם סוף המרד, אינה אלא משנת־יחיד שלו וממילא אינה מחַיבת את המסקנה). — המחבר צָדק גם בהשגותיו על החוקרים שנטו לחשב, כי עִקר מלחמת בן־כוזיבא היה בגליל; אבל סוף־סוף לא חִדש בזה אחרי דברי חוקרים אחרים, אשר גם הם הבינו את הדבר הברור, כי מרכז המרד היה בירושלים ובמסבותיה — הרי גם בֵּיתר, ששם נגמר המרד, לא רחוקה מירושלים.

בפרק „דור הולך", האחרון של החלק השלישי בכרך זה, הראה המחבר, כי צָדק הרמב"ן בשעתו בדרשו את התוכחה השניה (בספר דברים) כרמז לחרבן הבית השני, כי באמת רק אז — ומה־גם אחרי חורבן בֵּיתר, שזה הוא סוף החרבן השני — התקַימו דברי הכתוב. מובן, כי על המדרש הזה אין לנו להעיר כלום.

„מאחרי לכידת ביתר עד סוף ימי רבי" — נקרא החלק הרביעי של הכרך, שנשאר קטוע במקומות רבים. עוד בראשית החלק הזה בא המחבר, כדרכו, בתקון חדש בדברי חז"ל. הוא מצא במסכת שמחות: „וכשנהרג רבי עקיבא בקיסרי באה השמועה אצל רבי יהודה בן בבא ואצל רבי חנניה (או: חנינא) בן תרדיון, עמדו וחגרו שקים את מתניהם וקרעו את בגדיהם ואמרו: אחינו, שמעונו! לא נהרג רבי עקיבא ולא נהרג שנחשד על הגזל ולא על שלא עמל בתורה בכל כחו, לא נהרג רבי עקיבא אלא לְמופת" — והקשה על הדברים מאגרת רבי שרירא גאון, שנמצא שם: „ומסר רבי עקיבא את עצמו להריגה אחר שנפטר רבי יוסי בן קסמא ונהרג רבי חנינא

הגדולה, כאשר דכאה חרב נקמת הרומאים את היהודים לעפר (ואפילו אם נכפים לדברי המחבר, כי גזרת השמד לא החלה תכף אחרי המפלה) וחייהם היו תלוים להם מנגד, מצאו שעת־רצון לתקן את המעֻוָת. ועל שקול־דעתו זה הקים המחבר בנין שלם „לשיטתו" — וגם בטל את דברי החוקרים הכלליים בנדון נסיעות הקיסר אדרינוס (עמוד 609–612). ואחרי כל הדברים והאמת האלה בא לתקן את דברי „סדר־עולם", שכתוב שם כי מפולמוס של קיטוס עד מלחמת בר־כוזיבא עברו י"ו שנה — והעיר: „ובימינו אלה בא לבלר אחד והדפיס — תחת יו — ט"ז כרגיל אצל הסופרים"; ובירא שמא לא יבין הקורא, מי הוא הלבלר הזה, הוסיף תוך־כדי־דבור: „אבל כבר העיר על זה גם שירער בעמוד 670: ראטנער כתב ט"ז תחת י"ו וזה רק מה שעשה הוא מעצמו" (עמוד 613). אבל המחבר שלנו לא כך עשה מעצמו: הוא לא תקן „ט"ז", כרַטנר, כי־אם „יו"ד" תמורת י"ו, ואחרי התקון הזה עלה הכל אצלו „על צד היותר טוב"; במקום מלחמת בן־כוזיבא תפש את הגרסה השניה „מלכות בן כוזיבא", ומובן מאליו, כי זהו ענין אחר לגמרי! אמנם מרידת היהודים התחילה כנ"ב שנה אחר החרבן, אבל את מלכות בר־כוזיבא עלינו למנות משנת 126–127 למנין הרגיל, כי ארבע השנים הראשונות היו בחזקת „מלחמת גאָריללא". והנה השנה הנזכרת, 126–127, חלה באמת עשר שנים אחרי פולמוס של קיטוס, וכל הדברים התבררו והתלבנו בכח חריפותו של מחברנו. וכן גם הגרסאות השונות „מלכות (או מלחמת) בן כוזיבא שתי שנים ומחצה" או „שלש שנים ומחצה" הן צודקות יחדו: האחת דנה על־דבר מלכותו כשמשל בירושלים — שתי שנים ומחצה, והשניה — על־דבר מלחמתו בתקופת הירידה ומצור בֵּיתר, כשהיה עוד בר־כוזיבא בחיים ועמד בראש המֶרד, אך השם מֶלך לא הלם אותו עוד. ויש עוד ראיה ברורה, כי „מאז בוא יוליוס סעווערוס בראש חיל רומא עד אשר הוכרחו להסגר בביתר כי ארך זה משך זמן של י"ב חדש" (עמוד 614. במקום אחר כתב, כי יוליוס סֶוֶרוס כבש את ירושלים למקץ שנים־עשר חדש). ומהיכן היא הראיה? מדברי מסכת שמחות, כי אחרי אשר נהרגו רבי שמעון בן־גמליאל ורבי ישמעאל (את הדבר הזה השיג המחבר שוב על־ידי תקון) לא עברו ימים עד שבא בולמוס (תקן: פולמוס) וערבב את העולם. מכאן ועד י"ב חדש פסקו בולאות שביהודה... הבולמוס או הפולמוס סמן ליוליוס סֶוֶרוס, והבולאות שפסקו ביהודה סמן לכבוש ירושלים בידי הרומאים. וגם את זמן מות רבי שמעון בן־גמליאל (שהפכהו מחברנו לרבי שמעון בן־הסגן) ורבי ישמעאל — חשב המחבר בדיוק. הם נתפשו ונהרגו על־ידי יוליוס סֶוֶרוס בראשית בואו אל ארץ־ישראל, כשהיתה עוד יד היהודים רוממה, כשנים־עשר חדש לפני כבוש ירושלים בידי הרומאים (עמוד 618). — כמובן, כל החדושים האלה אינם אלא המצאות נאות, המעידות על כח חריפותו של המחבר, ואין להן כל ערך היסטורי. המצאה נפלאה בסגנון חובשי בית־המדרש היא גם ההשערה, שלא לחנם ישב אדרינוס בארץ אתיקי ולמד את המִסטריות האֶלֶיסִיניות, אלא מפני שבקש להתגבר

בֵּיתר שלש שנים ומחצה או שנתים ומחצה, עד שכבשו אותה, „ואז בא השמד וההשמד" (עמוד 589–590).

והיכן הן ראיותיו של המחבר? את דברי „סדר־עולם" בּטל לגמרי (עמוד 586–587). את דברי רבי יוסי בירושלמי הוציא מחוץ לפשוטם, בהחליטו כי מצור בֵּיתר החל בסוף־המלחמה כששים שנה אחר החרבן, ובזה הרס בעצמו את היסוד שהתכּוֹן כביכול לבנות עליו. על הפסוקים הסתומים של דיון קסיוס, שלא הֻזכר בהם הזמן ולא ארך הזמן, העלה מגדל פורח באויר, ומצא לו ראיה מִשְׁנֶה בדברי איסביוס הנוצרי, בסרסו אותם למטרתו. איסביוס כותב, כי „בשנה השביעית לאדרינוס קם הכהן־הראש החמשה־עשר לקהלת הנוצרים שבירושלים, והוא היה האחרון לראשי הכנסיה בירושלים שיצאו מקרב היהודים, הנמולים, ועמד שם עד מצור אדרינוס, ובשנת עשרים לאדרינוס נעשה לכהן־הראש מרקוס, שיצא מן הגויים ולא היה נמול". דברי איסביוס הם פשוטים בתכלית הפשטות. הכהן־הראש האחרון מקרב היהודים־הנוצרים היה בשעת מלחמת בר־כוכבא, ואחרי המלחמה, כאשר הֵזיק אדרינוס את גזרת השמד וגזר על המילה, ספו גם הנוצרים הנמולים מארץ־ישראל וכהן ערל נעשה לראש הקהלה בירושלים. אבל המחבר דרש מה שדרש: הכהן האחרון מִן הנמולים לא ישב על כסאו בשנת שבע לאדרינוס, כי־אם ירד ממשמרתו, יען כי אז נפלה העיר לדעתו בידי בן־כוזיבא, והוא עשה נקמות בנוצרים. המחבר תקן את דברי איסביוס, שעמד הכהן הזה במשרתו עד מצור אדרינוס על ירושלים, וכתב „עד ימי מצור בן־כוזיבא", וככה הראה „בחוש", כי גם איסביוס העיד, שהתחילה מלחמת היהודים בשנת נ"ג לחרבן. – ואת סוף המלחמה קבע המחבר לא כדברי „סדר־עולם", ולא כדברי הירושלמי ולא כדברי איסביוס – כי־אם כ מ ו ש ר צ ה ה ו א, בשנת ס"ב או ס"ג לחרבן. ואף כי חטט בדברי שירֶר, לא שָׂם לב כלל לדבריו, כי בשנת ס"ד–ס"ה לחרבן לא נשא עוד אדרינוס את התאֹר: „מנצח בפעם השנית" (Imperator II) לכבוד נצחונו על היהודים, ולכל־הַמֻּקדם קבל את התאֹר הזה בשנת 135 למנין הנהוג – למצער ששים וחמש שנה אחרי החרבן. – אבל עוד ראיה מכרעת מצא המחבר להנחתו המוזרה בדברי רבי שמעון על רבי עקיבא, „שהיה חבוש בבית־האסורים ועִבּר שלש שנים זו אחר זו". הוא דחה בּאַמת־המדה את פרוש רש"י ובעלי התוספות למאמר הזה (עמוד 604) ונטה להשערה מוזרה מאד, כי באמת עִבּר רבי עקיבא שלש שנים רצופות זו אחר זו בהיותו בבית־האסורים. ומה הוא טעם הדבר? כי בכל ימי המלחמה לא עִבּרו החכמים את השנים, ואחרי־כן צריכים היו למלא את החסרון, ומדבְרים אלה ראיה, כי כבר החסירו שתי שנים מְעֻבּרות, – לאמר, כי חמש ושש שנים נמשכה המלחמה בזמן ירידתה! (עמוד 608). ככה יוצא מדברי המחבר, כי בשעה שעמדו היהודים על נפשם ונלחמו באויביהם לא יכלו לשום לב לדרישות הדתיות ולא הזדרזו לתקן את החגים בזמנם, עד שנדחה חג הפסח לאחור כדי שני חדשים ויותר, – ואחרי המפלה

פולמוס של קיטוס ובין מלחמת בר־כוזיבא, כי גם דברי איסֶביוס, שהמרד פָרץ או התרחב בשנת שש־עשרה לאדרינוס — 132 למנין הנהוג — מתאימים לחשבון הנזכר. בנוגע לארך זמן המלחמה, הנה קבלו רֹב החוקרים את המספָר שב„סדר־עולם": „שלש שנים ומחצה", וגם בינו ובין המספָר שבספר דברי־הימים (הכרוניקון) של איסביוס אפשר למצֹא הסכמה. אולם ספר „סדר־עולם" אינו המקור הכרונולוגי היחיד למלחמת בֵיתר. כי הנה נמצא עוד מאמר לרבי יוסי (שאליו מיֻחס „סדר־עולם") בירושלמי תענית פרק רביעי ובמדרש איכה רבתי פרק שני: „חמשים ושתים שנה עשת (או: עשתה) ביתר אחר חרבן הבית, ולמה נחרבה — על שהדליקו נרות לחרבן בית המקדש וכו'" וסמוך למאמר ההוא נמצא בשני המקומות: „שלש שנים ומחצה עשה אדרינוס מקיף (או: הקיף אדרינוס קיסר) על ביתר והיה שם רבי אלעזר המודעי וכו'". הרבה מהחוקרים היהודים (ובכללם ראש חכמי ישראל, הרב שי"ר) נטו לחשב על יסוד זה, כי מלחמת בֵיתר החלה חמשים ושתים שנה אחרי החרבן ונגמרה אחרי שלש שנים ומחצה, וזמנה היה משנת 122 עם 125 למנין הנהוג, ולא שמו לבם לדברי „סדר־עולם" — שלא בצדק כלל. הרי ב„סדר־עולם" מפֹרש, כי פולמוס של קיטוס היה חמשים ושתים שנה אחרי החרבן, בעוד אשר מלחמת בן־כוזיבא היתה בזמן מאֻחר הרבה. ואמנם מתקבל על הדעת, כי הפרט של חמשים ושתים שנה הנמצא בשני המקורות יכול להיות נאמן רק באחד מהם, והשני השתמש בו שלא בדיוק. ומכיון שהמאמר ב„סדר־עולם" הוא כרונולוגי בעִקרו, מן הראוי לתת לו את משפט־הבכורה על המאמר האגדי בירושלמי, ומה־גם שרק אותו אפשר לכַון כלפי דברי דיון קסיוס (ששקטו היהודים כל העת שנמצא אדרינוס בסוריה בשנת 130 ובשנת 131) ולעֻמת חשבונות איסביוס.

אבל המחבר שלנו בא בהנחה חדשה משלו, וגזר בודאיות גמורה, כי החלה המרידה בשנת נ"ג אחר החרבן ונמשכה עד שנת ס"ב או ס"ג אחר החרבן, כלומר, מלחמת היהודים נמשכה כ ע ש ר שנים. והיא נחלקה לארבע תקופות (את כל התקופות האלה הוציא המחבר מתוך מדרש בדברי דיון קסיוס — ממש כאִלו היתה כאן לשון המשנה או הגמרא לפניו). בתקופה הראשונה נלחמו היהודים רק „מלחמת גאֶרילָלא" (!) וב„גארילָלא" זו הספיקו להכות את צבא הרומאים וגם את החיל שנשלח לעזרתם מסוריה. בתקופה השנית כבשו היהודים את ירושלים, ואדרינוס הֻכרח להסיע את „כל חילו מאפסי ארץ" ושלח על היהודים את יוליוס סֶוֶרוס, — בתקופה השלישית נלחמו הרומאים עִם היהודים לא על מרומי שדה, כי אם התנפלו „על הערים הבודדים ועל המוליכים אוכל אל המחנה ועל גדודים שונים בערי השדה פעם כה ופעם כה" (אפשר לאמר, כי הרומאים נלחמו עתה „מלחמת גאֶרילָלא"") ומעט מעט דחקו את רגלי היהודים, ולסוף י"ב חֹדש (מאיזה זמן?) לכדו גם את ירושלים, והיהודים יצאו משם ויתבצרו לא רחוק מירושלים בעיר בֵיתר, ובתקופה הרביעית צרו הרומאים על

המעשים שהיו בימי אדרינוס, ועל־כן כל דבריו אינם אלא השערה, ועל־כל־פנים משפטו: „כאשר נתבונן בכל מעשי אדריאנוס לפני המלחמה אז נמצא שיטה שלמה וסיסטעם גמור להסיר את בני ישראל מגוי שומר אמונים ולהשבית כל זכר מהם בארץ ישראל" (עמוד 584) אינו אלא סברת עצמו.

מכל־מקום השערה זו, כשהיא לעצמה, אינה מגדר הדברים הבלתי־אפשריים. אבל כשהגיע המחבר למלחמת בר־כוכבא (בר־כוזיבא), חשף את זרוע־עֻזו ואָצל לנו חדושים מתמיהים, שהם באמת בבחינת „לא דֻבים ולא יער". קשה לנו להבין את טעם השערתו המוזרה והפלפולים המשֻנים והרחוקים מן השכל, אשר הביא לחזק אותה. וקצת נראה, שלא בא ללמדנו את הדברים אלא לתפארת החדוש בלבד ולהראות עד־היכן כחו גדול. מן הראוי לעמוד כאן על פרטי הדבר.

המלחמה של בר־כוזיבא היא אחת הפרשיות ההיסטוריות הסתומות ביותר. בתקפה, בהקפה ובארך־זמנה דמתה התנועה הלאֻמית הכבירה הזאת למלחמת הקנאים בימי נירון ואספסינוס, אבל לא מצאה את יוסיפוס פלביוס שלה, ועל־כן ידיעותינו עליה הן מקֻטעות ואינן מצטרפות לתמונה שלמה. אנו מתקשים להבין את סבת המלחמה, אין אנו יודעים בודאיות את זמנה, כי המספרים שנמסרו לנו הם על־הרֹב מספָרים יבשים, ריקים, ואפשר שעלו בהם שבושים, וכמו־כן לא שמענו דבר על שטחי הארץ אשר נפלו בידי היהודים לוחמי החרות ועל מבצרי־עֻזם (מלבד המבצר היחיד בֵיתר). דיון קסיוס ספר לנו באֹפן כללי על מרד־היהודים הכביר (ולא צִיֵן את זמנו), על אבדות־הרומאים הגדולות, על נצחון יוליוס סֶוֶרוס וחֻרבן הארץ, והמטבח הגדול שעשו הרומאים ביהודים. מדברי איסֶביוס אנו למדים, כי המרד התלקח בכל־תֹקף (ואין לדעת אם כבר התחיל קדם, או ראשיתו היתה אז) בשנת שש־עשרה למלכות אדרינוס, – וסופו בשנת שמונה־עשרה או תשע־עשרה לקיסר הנזכר, לאמר, בשנים ס"ב–ס"ה אחרי החרבן. – המקורות העברים – דברי חז"ל – מספרים לנו גוזמאות גדולות על־דבר מלחמת בֵיתר, שאין לסמוך עליהן, אך יחד עם־זה נמצאו שם גם פרטים כרונולוגיים. חשובה ביותר היא הרשימה ב„סדר־עולם" (רבה): „מפולמוס של אספסינוס עד פולמוס של קיטוס חמשים ושתים שנה ומפולמוס של קיטוס עד מלחמת בן־כוזיבא י"ו שנה, ומלחמת (נ"א: ומלכות) בר־כוזיבא שלש שנים (נ"א: שתי שנים) וחצי". אמנם המספר חמשים ושתים שנה בין מלחמת אספסינוס ומלחמת קיטוס נראה לנו זר, כי בין חרבן הבית ובין פולמוס קיטוס עברו רק ארבעים ושש או ארבעים ושבע שנה. בדחק אפשר ליַשב את הדבר הזה, אם נחשב את פרק הזמן הנזכר מראשית זמן המרידה בירושלים, בקיץ שנת 66 למנין הנהוג, ארבע שנים לפני החרבן. בין ראשית המרידה (שבה היה מחבר „סדר־עולם" רשאי להתחיל את „פולמוס אספסינוס") ובין שנת 116 או 117, עִקר זמן מלחמת קיטוס, עברו חמשים או חמשים ואחת שנה. – יותר מדֻיק הוא המספר שש־עשרה שנה שבין

וסיעתם חשבו, כי לא התכּוּן בהם הקיסר להכעיס את היהודים, כי־אם הוציא פקֻדות כלליות (למשל, לאסור את המילה) ולא שׂם לב לחֻקי־היהודים המיֻחדים, וכמו־כן גזר לבנות עיר על משׂואות ירושלים במקום אשר לא היתה דריסת־רגל לישראל בימים ההם – והעלים עיניו מן המניעים הדתיים והלאֻמיים הגדולים הקשורים בזֵכר ירושלים בנשמות היהודים, ולא הבין כי בפזרו בפעם אחת את חלומות הגאֻלה של העם ובהקימו עיר רומאית במקום עיר הקדש, ובית־מקדש ליופיטר הקפיטולי על חרבות היכל ה׳ – יביא בהכרח לידי מרידה, כי כח ההתנגדות של העם לא נחלש עוד לגמרי. לפי דברי החוקרים האלה יצאו מעשי אדרינוס מקלות־דעת מדינית, אבל לא מכֻוָּנה להרע ליהודים. לדבר זה לא יכול, כמובן, המחבר להסכים, כי כבר הודיענו מקֹדם, שצוה אדרינוס לבנות את ירושלים בתור עיר ישראל ואת בית ה׳ (דבר שלא שמו אליו החוקרים הנוצרים לב, כי חשבו אותו לאגדה שאין לה שום ערך היסטורי), ועל־כן הֻכרח להפוך את הקיסר הרומאי למומר להכעיס. – הוא הביא את דברי מומסן (בתרגום גרוע מאד, עד כי יש לנו רשות לשער, שלא הבין את הפרשה האשכנזית לאשורה; ואגב, התבות המשֻׂרטטות מדברי מומסֶן, עמוד 578, הן תרגום „חפשי" מאד, – כאִלו תקן אותן המחבר לצרכיו, כדי להשיג על דברי החוקר האשכנזי. זוהי דרך מחברנו „בקדש") והראה, כי אינם אלא פרי השנאה לישראל, ומצא לו מאמרים אחדים במשנה ובגמרא המאחרת, שתלה אותם – בלי שום ראיה מכרחת – במעשי אדרינוס. ואגב העלה בנין גדול על יסוד דברי החוקר מינטר (הגמון נוצרי, שכתב לפני מאה שנה בערך ספר מיֻחד על־דבר מלחמות טרינוס ואדרינוס ביהודים) מתוך מקור מסֻפק מאד, – כי הגלה הקיסר יהודים רבים אל ארץ לוב להושיבה (זמן קצר אחרי שהחריבו אותה היהודים). אחר־כך מנה המחבר את כל מעשי אדרינוס: הוא צוה לשוב ולבנות את ירושלים לעיר אלילית ולהקים בה „היכל כללי לכל הגוים מסביב לאליל יופיטר ודוקא במקום המקדש תחת מקדש הקדש", ולהכריח את היהודים שלא ימולו את בשר ערלתם ולהשגיח עליהם שלא ישמרו את השבת, לבטל את טהרת המשפחה „ולהעמיד קסדור על פתח בית־המדרש (וכן על פתחי בתי־כנסיות 1) להשגיח, שלא יפרסו ישראל על שמע". הדברים האלה הביאו את היהודים בהכרח לידי התעוררות גדולה, לעמוד על נפשם. – באמת לא גלה המחבר הרבה בזה אחרי דברי החוקרים אשר חלק עליהם, מלבד מה שהוסיף על אִסור־המילה, הידוע לנו מדברי הסופר ספרטִיַנוס, עוד אִסורים לשמור את השבת ולקרא שמע בצבור וגם גזרה על טהרת המשפחה, ואת כל הנוספות האלה לקח לו ממקורות תלמודיים שאינם דנים בהחלט על

1) הדברים הַמֻסגרים הם תוספת המחבר על יסוד מדרשו במאמר התלמוד. תוספות מעין זו מסמנות את דיוקו המדעי.

ולא יעבור. ולא זו בלבד, אלא שלא נזהרו גם החכמים לבנות דינים חדשים על יסוד סברתם במדרש הכתובים.

אחרי הפרקים האלה שב המחבר עוד פעם אל שאלת „יסוד המשנה והברורים ודברי התנאים עליה" – שכבר דן עליה באריכות בדברו על תקופת יבנה, וכמו־כן בכרך הקודם של הספר. מחקרים מעין אלה אהב רבי יצחק איזיק הלוי לשלב בתוך הרצאת המאורעות, שלא במקומם כלל, ובזה סבך את החוט ההיסטורי והכניס ערבוביה לתוך הספר

לבסוף חזר המחבר אל ה„היסטוריה". ימי השלוָה באושא לא ארכו: „כל ימי אושא בפעם השניה הזאת היו רק משנת מ"ז לחרבן הבית עד שנת נ"ג". כל־כך היה בטוח בחֹזק הבנין, התלוי על בלימה, עד שקבע אותו בדיוק בזמן! „וגם הימים הקצרים האלה רק בראשיתם היו ימי אורה, אבל אחר זה החלו השמים להתקדר ויגולל אור מפני חשך, עד כי לסוף הימים האלה החשך כסה ארץ" (עמוד 574). ומה היא סבת החשך? המחבר בא ללמדנו את כל הלכות הפוליטיקה של אדרינוס. בראשית ימיו „ישר נוכחו הרומיים והקיסר החדש עצמו כי היהודים לא יחשבו מחשבת מרד", על יסוד נסיון כפול ומשֻלש: כאשר נלחם הקיסר טרינוס בארץ הפרתים, לא מרדו היהודים בארץ־ישראל ולא התנפלו עליו מאחוריו, ואפילו כשנשפך דמם כמים באלכסנדריה ובקפרוס ובקירֵיני „והקיסר בהסתת אשתו הפך עליהם שם בלהות" וכו' וכו', לא נעשה דבר רע לרגמאים בארץ יהודה. גם הקיסר אדרינוס הכיר זאת בהיותו הגמון בסוריה, כי קֵרב אליו את חכמי ישראל ואת רבי יהושע בפרט והתרועע אתם, ועל־ידי־זה למד לכבד את העם ואפילו התנדב לבנות את ירושלים ואת בית־המקדש.

אבל „אז רגשו גויים כל השכנים הרעים מסביב. והן דברי המדרש – בבראשית רבה פרשה ס"ד: אזלין אילין כותאי ואמרין: ידיע להוא למלכא וכו', וכי גם שעקר המלשינות באה מ ה י ו נ י ם יושבי סבסטה היא שמרון ויתר הערים מסביב" (עמוד 575 – בעוד אשר בעמוד 432 למדנו, כי המלשינות יצאה מאת ה י ד ו ע י ם, המינים; וכנראה, ראה כאן הִינוּ־הַך).

ומחשבת שטן הצליחה. היוָנים הפיקו חפצם אצל הקיסר, „והפך הגלגל מן ה ק צ ה א ל ה ק צ ה. בלי השתדלות גדולה השיגו מהקיסר פקודה להפך את ירושלים לעיר הגויים ולבנות במקום המקדש היכל ליופיטר!" ולא זו בלבד, אלא מכיון שהטה אדרינוס אזן לדבריהם, לא יכול לעמוד בחצי הדרך והֻזקק גם להגלות את היהודים מארץ־ישראל גלות חדשה, כדי להמעיט את מספרם, – ועוד יותר מזה – לגזור על היהודים גזרת שמד (577). ככה שכח הקיסר את חסדי היהודים בימי מלחמת טרינוס ואת הלקח הטוב של רבי יהושע ונהפך לאנטיוכוס שני, לעשות דברים נוראים אשר לא עלו גם על לב דומיטינוס וטרינוס.

מעשי אדרינוס, אשר הביאו לידי המרד הגדול של היהודים בארץ־ישראל, לא התבררו כל־צרכם על־ידי החוקרים הכלליים; מומסן ושירֶר

עד רבי, ושמואל הקטן מהלל עד רבן גמליאל ביבנה, הלא אפשר ליַשב גם את זאת!

אחרי־כן עבר המחבר לדבר בהרחבה על „הקבלה והדרשה". באמת חזר בפרשה זו על הדברים שכבר הודיע אותנו בחלק ספרו הקודם. אנו מוצאים כאן שוב את המחלקֶת היסודית של מחברנו עם פרנקל, אשר נטה לחשב, כי מדרש הכתובים להלכה בעקרו קדום להלכה בצורתה המקֻבלת (המשנה). המחבר גזר, כי „כל הדברים האלה ישא רוח יקח הבל", ויש לחשב, כי גם גזר־הדין הזה הוא חריף יותר מן המדה. הראיות, שהביא רבי יצחק איזיק הלוי ליסוד שיטתו, מלמדות אותנו, כי בודאי נמצאו הלכות במשנה שהן קודמות למדרש אשר נוסדו עליו; אבל כי הדבר הזה הוא כלל קבוע בתולדות המשנה, וכי אפילו בעת שגשוג המדרש ההלכי (בישיבתו של רבי עקיבא ובבית־מדרשו של רבי ישמעאל) לא באו החכמים לחדש הלכות על יסוד מדרש הכתוב, — לא הוכיח המחבר ולא יכול להוכיח. בדברים מעין אלה יוכל כל חוקר לָדין על־פי טעמו ונטיתו. כשאנו מוצאים בתלמוד מסֹרת על רבי עקיבא, כי דרש על כל קוץ וקוץ (או תג ותג) תלי תלים של הלכות, בודאי יהיה פֵרוש הדבר על־פי רבי יצחק איזיק הלוי: רבי עקיבא סמך תלי תלים של הלכות מקֻבלות על „קוץ" כל אות שבתורה. ותלמידי החכם פרנקל יאמרו, כי זה „לאו דוקא" — ורבי עקיבא היה גם מחדש הלכות מתוך הכתובים, בדרשו אותם על־פי המדות שהתורה נדרשת בהן. וכל־היכן שלא יֵחָקר באֹפן יסודי כל חֹמר ההלכה ומדרש ההלכה של התנאים, לא נוכל להוציא משפט לאמתו — וספק הדבר, אם גם אז יצליח דבר מעין זה — כי רַק במספר קטן של הלכות אפשר יהיה לשער בבטחה ידועה את זמן הצמיחה, ומוצא רֹב ההלכות ישאר מוטל בספק גם לעתיד ויגרום לידֵי חלוקי־דעות.

אין אנו יכולים להתוַכח עם המחבר בדבר הקבלה שבין מתן התורה ובין זמן דוד המלך (עמוד 477) ויחזקאל הנביא (478). אלה הם דברים בגדר „וצדיק באמונתו יחיה" — ויוצאים מתחום הבק־ת המדעית. הפלפול הארֹך על המשנה הידועה בחגיגה (התר נדרים פורחים באויר וכו') הוא „מקרא מֻרבה והלכות מועטות". בפרק מיֻחד לכלל הידוע, שהֻזכר בתלמוד פעמים מועטות: „אין אדם דן גזרה־שוה מעצמו", בקש המחבר להוכיח, כי רשות גזרה־שוה להלכה — כלומר, ההרשאה לחדש איזה דין מתוך דין אחר או מתוך צרכי החיים ולסמכו על גזרה־שוה — היתה נתונה רק לבית־הדין הגדול. לעֻמת־זאת היתה רשות ליחיד בכל־דור לָדין גזרה־שוה באֹפן מדרשי, כדי למצֹא בה יסוד לְדין מקֻבל, שמקורו לא נודע. המחבר הביא ראיות לחזוק דבריו, ואין עלינו פה לבדוק בראיותיו. אבל גלוי, כי על מאמרים אחרים — שיש להוציא מהם מסקנות מתנגדות להשקפתו — עבר בשתיקה גמורה (די להזכיר כאן את הגזרה־השוה „בת" ו„בת" שדרש רבי עקיבא, ורבי ישמעאל חלק עליו ושאלהו: אם על יסוד המדרש בלבד „נוציא זו לשרפה"?). יש להשב, כי הכלל „אין אדם דן גזרה־שוה מעצמו" לא היה בבחינת חֹק

עקיבא, רבי ישמעאל, רבי יוחנן בן נורי, רבי יוסי הגלילי ורבי ישבב וחבריהם" (עמוד 445). המחבר לא באר לנו, מדוע לא עשה רבי עקיבא כרבן יוחנן בן־זכאי בשעתו, אשר המליך את רבן גמליאל ביבנה ופרש לו אל ברור־חיל. ובכן נשאר רבן שמעון רק „בן הנשיא", כמו שהיה כבר בשעת בריחת רבי אלעזר בן־עזריה לצפורי, ואף־על־פי־כן ירד רבי יוחנן בן־ברוקה לפני רבי שמעון בן־גמליאל בשעת קדוש השנה באושא, כאלו היה נביא (עמוד 445. כל הדבר הזה הוא אנכרוניסמוס, ולחנם השיג המחבר על דברי הרב שי"ר בעמוד 447). ההשערה המוזרה הזאת, שאין לה יד ורגל, למרות הראיות הרבות המפרכות מעקרן, נעשתה לודאיות גמורה בעיניו, עד אשר בנה על יסודה השערות חדשות. מענין לענין הגיע המחבר אל רבי אלעזר ברבי צדוק, והראה על יסוד דברי התוספתא (שם. כנראה, משבשים, אף כי כבר היו לעיני הירושלמי בשנוי־לשון קצת), כי החכם הזה, אשר בהיותו „תינוק ומרכב על כתפיו של אביו" (לאמר: בן־עשר, על־פי הירושלמי) ראה בירושלים בת־כהן שזנתה והקיפוה בחבילי זמורות ושרפוה, — הלך עוד עם רבי אצל רבי יוחנן בן־נורי לבית־שערים ואכל עמו תאנים וענבים חוץ לסכה (ואז היה — לפי דברי הירושלמי — כבן שלשים שנה, והמחבר הגיה את דברי הירושלמי המפרשים והמבארים וכתב בן שמונים שנה, בעוד אשר באמת דברי הירושלמי הם אנכרוניסמוס גמור, שאין לו ערך להיסטוריה), ומזה הוציא, כי בשעת החרבן היה התנא הזה בן שבע־עשרה בערך (עמוד 453) ואך בטעות חשבו (החוקרים הקודמים, ובכללם גם בעל ספר־יוחסין), כי רבי אלעזר בר' צדוק היה חברם של רבן גמליאל ורבי אליעזר ורבי יהושע (עמוד 453. דבר מעין זה יתכן רק ברבי אלעזר בן־עזריה, שהיה לדעת מחברנו כבן ארבע שנים בשעת החרבן!). וסוף־סוף ברר, כי רבי נולד בערך נ—נ"ה שנה לחרבן (עמוד 454). המסקנה הזאת של המחבר ידועה לנו עוד מחלקי ספרו הקודמים, ולשמה דרש מה שדרש בדברי מסרת התלמוד, כי רבי יהודה הנשיא נולד ביום שמת בו רבי עקיבא, אף כי מנהגו היה תמיד לסמוך על האגדות התמוהות ביותר כלשונן.

שני פרקים הקדיש המחבר לדברי ימי רבי עקיבא (עמוד 455—467) והעלה בם חדושים רבים, ומכל החדושים לא יצא כלום בשביל החוקר. כבה הביא את דברי רבי יוחנן בן־נורי (במסכת ערכין, ט"ז): „מעיד אני עלי שמים וארץ שהרבה פעמים לקה עקיבא על־ידי שהייתי קובל עליו לפני רבן שמעון ברבי, וכל־שכן שהוסיף בי אהבה". הגרסה בגליון, שנמצאה גם באלפסי: „רבן גמליאל ברבי", במקום „רבן שמעון ברבי", לא מצאה חן בעיני המחבר, והוא גלה לנו את דעתו, כי ברבן שמעון בן־גמליאל הזקן הדברים אמורים. והנה על־פי דברי המחבר עצמם, כי בהיות רבי עקיבא הבריח התיכון באושא היה כבר רבן שמעון בן־גמליאל השני גדול בשנים — אפשר היה לדרש את זאת עליו ולא על אבי־אביו דוקא, — ואם רבי אלעזר ברבי צדוק האריך ימים מרבן שמעון בן־גמליאל הזקן

מכיון שדברי איסֶביוס לא התאימו לדעת המחבר, מצא בהם סתירה ו„רמי דידיה אדידיה", והוציא משפט, כי חזר הסופר הנוצרי מדבריו (עמוד 420), ואגב הראה את בקיאותו הגדולה בספרי „דיאניסיוס טלמאהאר" (דיוניסיוס מתל־מחרא, סופר מאֻחר, שאליו מיֻחס ספר דברי הימים שנכתב כמאה וחמשים שנה אחרי מחמד – והספר הזה שַׁיך באמת לסופר אלמוני, כי דיוניסיוס חי בתקופה מאֻחרה הרבה יותר). לבסוף הודה המחבר, כי גם היהודים לקחו חלק במרד, ובזה בִּטל באמת את עִקר הפלפול שלו.

אחרי־כן פנה המחבר אל מעשי קיטוס בארץ־ישראל, והעלה פלפול חדש, שגם לו אין שום ערך היסטורי – כי באמת היה אדרינוס נציב בסוריה, וקיטוס ישב בארץ יהודה ו„היתה מצודתו פרוסה על כל עניני ההתקוממות בכל המדינות האלה כֻּלם" (עמוד 424), לרבות קיריני וקפרוס ומצרים (עמוד 423). ככה הוריד רבי יצחק איזיק הלוי את שר־הצבא הרומאי הידוע מרציוס טורבון ממשׂרתו ההיסטורית, ותקן את דברי איסֶביוס בהודיעו בגזרת שלטון, כי לא הוא, רק לוזיוס קיטוס היה מי שדכא את המרד באפריקה. זה הוא דרש משום יגדיל תורה ויאדיר.

עכשו הגענו לחלק השלישי של הכרך „ימי אושא ומלחמת ביתר". אדרינוס ישב על כסא המלוכה אחרי טרינוס, והיה מלך־חסד לישראל כטיטוס בשעתו וראשית דברו היתה לבנות חומות ירושלים ולהוציא פקֻדה כי יבנה בית־המקדש, ואז שלחו „הידועים" (הם המינים הנוצרים) כתב־שטנה על היהודים, שנכתב בו בלשון הכתובים בעזרא: „ידיע להוא למלכא דהדין קרתא מרדתא תתבנא ושוריא ישתכללון מנדה בלו והלך לא יתנון" (תקון קל של לשון הכתוב בעזרא ד י"ג על־פי מדרש רבה, שהיה, כנראה, עדיף בעיני מחברנו מגוף הספר שבכתבי־הקֹדש. עמוד 430, 432), והדבר בטל.

אמנם ירושלים ובית־המקדש לא נבנו, אבל חכמי ישראל מצאו שעת־הכשֵׁר להקים מחָדש את בית־הועד – באושא. זאת היא הפעם השנית שגלתה הסנהדריה מיבנה לאושא על־פי דברי רבי יוחנן. והחכמים אשר באו שמה נקראו בשם „הולכי אושא" – בעקר רבי ישמעאל. אחרי אשר זרק המחבר מרה ב„הרב רפאפורט", אשר כל דבריו הארֻכים (עמוד 434. רגיל מחברנו לגַנות את החוקרים על אֹרך דבריהם; כנראה, חשב את־עצמו ל„בא בקצרה") אינם אלא טעות על טעות, בא לטוות קורי־עכביש משלו. אף כי רק רבי ישמעאל הֻזכר בין „הולכי אושא" – בא המחבר ללמדנו, כי גם רבי עקיבא הלך לאושא (עמוד 440). „אף שלא נפרט שם אושא (ברבי עקיבא) הוא כמו שנפרט". וממילא מובן, כי אדם גדול כרבי עקיבא היה שם הַמֻּפלא שבסנהדרין ומנהיג הישיבה, כי נשיא לא נמצא באותו פרק. את רבן שמעון בן־גמליאל לא הקימו לנשיא תחת אביו, מיראת המלכות (כלומר, מפחד אדרינוס הטוב והמיטיב), „ולהקימו על בהמתיבתא ותחת שם זה גם־כן לא יכלו בהיות בהמתיבתא עוז ראשי ראשוני התנאים כרבי

כי־אם גם את מסֹרת התלמוד, שאדרינוס קיסר המית באלכסנדריה של מצרים ששים רבוא על ששים רבוא יהודים – וברֹב צניעותו עבר על המסֹרת הזאת בשתיקה גמורה.

ואחרי שבִטל המחבר את כל המרד במצרים, עבר גם אל קירֵיני ואל קִפרוס והראה, כי גם שם לא מרדו היהודים מעולם, ורק שמועת־שוא הפיצו היוָנים עליהם, כדי להָמם ולאבדם. שקר דברו דיון קסיוס ואיסֶביוס! היהודים לא הקימו להם מלך ולא יצאו לקראת שונאיהם ביד רמה, רק היוָנים התנפלו עליהם, וכאשר עמדו היהודים על נפשם – מהרו אלה לשלוח אל האשה המבישה, היא אשת הקיסר טרינוס, ולדרש ממנה מלחמה ביהודים, כדי לקַיֵם את דברי הירושלמי סֻכה, פרק ה, הלכה א: „בימי טרוגינוס הרשע נולד לו בן בתשעה־באב והיו מתענין, מתה בתו בחֲנֻכה והדליקו נרות, ושלחה אשתו ואמרה לו: עד שאתה מכבש את הברברים – בא וכבש את היהודים שמרדו בך", ובודאי בקרב דברי המלשינות של היוָנים נמצאה גם הטענה הזאת (עמוד 411). ככה הראה מחברנו את כל ה„חכמה ודעת" של מומסן וגרֶץ: „דברים בטלים כאלה נאמרו בקוֹלי־קולות ויקָרא עליהם גם שֵם דברי הימים לבני ישראל" (עמוד 413).

גם בארץ „בבל" (בדרום וגם בחלק הצפוני: „ארם נהרים") היתה מלחמה ליהודים ברומאים. ואף פרשת המלחמה הזאת שרויה בערפל. כאשר כבש טרינוס את העיר אקטיפסון, המטרופולין של מלכי הפַּרתים, וזאת בבל ופנה אל ארץ עילם ומישן, קמה מרידה גדולה בעֹרף צבאותיו והביאה אותם בסכנה גדולה. כל העמים היושבים שם, שנכבשו על־ידו, מרדו בו, וגם היהודים השתתפו במרד, עד אשר חשבו הסופרים המאֻחרים את כל המרד בעִקרו ל„מלחמת היהודים" (איסֶביוס). מומסן סמך על דברי דיון קסיוס וכתב, כי היתה זאת מרידה כללית – ואפילו לא הזכיר, כי לקחו היהודים בה חלק. גרץ נגרר אחרי דברי סופרי הכנסיה הנוצרית והִטעים את התפקיד המיֻחד של היהודים במלחמה זו, ומכיון שדבר זה לא מצא חן בעיני המחבר שלנו, שִלם לגרֶץ בידו המלאה, הפתוחה והרחבה ולִמד אותו איך צריך לדרש ולהבין את כתבי הסופרים הנכרים: „קשה הדבר לצייר כי ישכח איש באופן מבהיל כזה, כי גם בדברי הימים לבני ישראל יש עין רואה ואוזן שומעת, קשה הדבר להאמין שירשה לו איש בחקר דברי הימים לאמר עורבא פרח כזה" (עמוד 415). וראיה מפֹרשת מצא לַדָבר, כי לא הזכיר דיון קסיוס בברור, שהחריב לוזיוס קיטוס שר צבא הקיסר את העיר היהודית נציבין, רק את העיר אֲדֶסָא (אוּרְהָי) וסיליקיה נתנו הרומאים „לבז לפני חילם... והחכם גרץ, אשר אין מעצור לרוחו למען הטעות את הקוראים, עשה גם את עדעסא וסעלייקיא לערי היהודים... והדבר ידוע כי עדעסא אין זכרונה בא בכל התלמוד **כי לא גרו בה יהודים**" (עמוד 417). אלו נתגלגלו לידי המחבר דברי אבות הכנסיה הנוצרית הסורית וסופריה, כי־אז למד מהם, שנמצאו באֲדֶסָא ישובים של ישראל ובתקופה התלמודית התחוללו גם בה פרעות גדולות ביהודים. –

המרד (אפּינוס בן הדור ההוא מספר, כי טרינוס השמיד את עם היהודים במצרים), כי־אם ערכה גם חקירה ודרישה להתחקות על שרש הפורענות הגדולה הזאת, שגרמה נזק גדול מאד לממשלה 1) (חלק גדול של ארץ לוב נהפך למדבר־שממה ואדרינוס הֻכרח לשלוח המוני אנשים מארצות רחוקות כדי להושיב את הנשמות), ובחקירה הזאת התברר, כי גם היונים לא היו נקיים מפשע, ושנאתם הגדולה ליהודים ומעשי־תעתועיהם יצקו שמן על המדורה, ועל־כן צוה הקיסר (לא נודע בברור, אם היה זה הקיסר טרינוס או אדרינוס, היושב על כסאו תחתיו) לענש גם את מחרחרי־הריב הראשיים שבין היונים. אמנם על הדבר הזה עברו הסופרים העתיקים בשתיקה, אבל זה לא־כבר נמצאו שני עלי־גמא (פפירוסים, אפיפורין) אשר בהם נמסר חלק מתּכן החקירה בצורת ופּוּח בין הקיסר ושלוחי היונים והיהודים. על דעת רֹב החוקרים שני העלים האלה (הם לקוים מאד) אינם אלא קטע מחבור מיֻחד במינו — ספר פרשת יסורי „אנשי־הרוח״ שבקרב עובדי־האלילים, אשר חרפו את נפשם למות על דעותיהם (ובכלל הדעות הקדושות האלה נמצאה בעקר השנאה לישראל), מין יצירה ספרותית פולֶמית נגד ספרי חיי הקדושים של הכנסיה הנוצרית, אשר הלהיבו את דמיון ההמון והפיצו את האמונה החדשה ברבים. אם כה ואם כה, תֹכן העלים האלה לקוי וקשה לקבוע אותו במסגרת היסטורית כרֻנולוגית; והנה בא המחבר שלנו, אשר הכיר את העלים מכלי שלישי, והתחיל להתפלפל על־דבר תכנם כזקן ורגיל, אשר כל שבילי ההיסטוריה הרומאית נהירים לו, וצרף לזה מדרש מיֻחד על דברי איסֶביוס הנוצרי, אשר לא קרא אותם במקורם, ועל יסוד מדרשו זה בִּטל „בחדא מחתא״ את דברי מומסן „צורר היהודים״, אשר בדה מלבו דברים לחפות על היהודים, כי מרדו בממשלת רומי (עמוד 396 ועמוד 400), ואת דברי „צורר־היהודים״ השני גרֶץ (שם) והעלה במצודת מחקרו, כי כל המרידה במצרים היא בגדר „לא היו דברים מעולם״. היונים עשו פרעות ביהודים, וכאשר יצאו היהודים לעמוד על נפשם, התחפשו היונים, כאלו גברה עליהם יד ישראל, וברחו אל אלכסנדריה והוציאו קול, כי הִכּו היהודים בהם „ולקחו שבי את כל הזקנים והחלשים והטף והנשים וימיתו כֻלם״ (עמוד 403), אבל הקיסר אדרינוס „ישב למשפט על היונים ראשי מסבי המעשה הנוראה הזאת וידון מהם גם למיתה״ (עמוד 404). בפלפול הזה בקש המחבר ללמדנו, כי „כל הדברים עומדים חיים לפנינו ומבארים את עצמם״ (403). ככה נהפך אדרינוס הרשע „שחיק טמיא״ למלך־חסד ליהודי אלכסנדריה ובעלֵה־הגמא הלקוי בִּטל מחברנו לא רק את כל דברי אפּינוס בן הזמן ההוא (אל דבריו לא שָׂם המחבר לב כלל), דיון קסיוס ואיסֶביוס, ואת כל חדושי מומסן וגרץ,

1) אם לא נסכים לדברי גרץ, כי החקירה הזאת עוד נעשתה קֹדם המרד, והיהודים לא שבעו ממנה רצון ועמדו על נפשם.

את קול שופר המשיח. מי יודע: אולי איזה מאורע צדדי — כנראה, התנפלות היונים על היהודים באלכסנדריה, בסיוע הנציב לופוס, או גם איזו שמועת־שוא על־דבר מפלת הקיסר במלחמתו בארצות הרחוקות — היה כניצוץ־אש בערמת אבק־שרפה וכל השנאה הכבושה התפרצה החוצה והביאה לידי מעשים גדולים ונוראים בשעת־הכשר הזאת, כאשר לא נמצא בארצות ההן צבא רומאי במספר הדרוש כדי לדכא את המרד בתחלתו. והמרידה התפשטה בתקף גדול, היהודים באפריקה הצפונית חגרו כלי־מלחמה והתגברו על השונאים הקרובים, היונים, אשר לא היו מוכנים לפורענות הזאת. אבל אין ספק, כי המרידה לא היתה מכֻוָּנה אך ורק לקחת נקמה בצוררי־היהודים שבקרב היונים, כי־אם גם לפרוק את על הרומאים מחריבי בית־המקדש בירושלים, שלקחו גם מיהודי מצרים את מקדש חוניו שנשאר להם לפלטה, ובכלל נגשו ורדפו את היהודים בגלות לעתים קרובות (נזכור את המעשים הנוראים של הנציב קטולוס בקירֵני, קרוב אחרי החרבן, ואת העֹנש הקל אשר קבל מאת הממשלה הרומאית על רשעתו). אמנם מצד אחד היו הרומאים בתור בני האֻמה השַׁלֶּטֶת מכבּרים לפרקים את הצ־כים המדיניים על רגשותיהם וגם מגִנים על היהודים בפני היונים היושבים במצרים, ואלמלא „מוראה של מלכות", מי יודע אם לא נשמדו היהודים במשך הזמן על־ידי שונאיהם־בנפש האלה, — אבל מן הצד השני שנאו הרומאים גם הם את היהודים, וכאשר הגיע הדבר לידי מריבות בין היהודים והיונים, היו נוטים יותר לשאת פנים ליונים. אמנם גם אלה לא היו חביבים עליהם ביותר — אך מכל־מקום היו קרובים אליהם בנמוסיהם ובעבודת־אליליהם. איזו רוח עָברה על היהודים הגולים לשאת את נפשם לגדולות כאלה ולהשלות את־עצמם בתקוה. כי יוכלו להשתחרר מעל הרומאים בארץ נכריה? על שאלה זו אין להשיב תשובה שכלית — כי הכעס והשנאה המתפרצים בכח יסודי אינם נשמעים לשום חֻקים של ישוב־הדעת. ובודאי נמצאו גם רבים מטובי היהודים ועשיריהם שהתנגדו למרידה באֹפן נמרץ, אבל המון־העם נמשך אחרי מחוללי המרד וידו היתה על־העליונה. קרוב לחשֹב, כי גם למרידה הזאת היה גַון דתי־משיחי, כאותו של מרד הקנאים בארץ־ישראל בסוף ימי הבית. ההמון קוה לקבוץ־גליות בעקב המלחמה הגדולה שבין הרומאים והפרתים, וגם הקים עליו מלכים גואלים. על־כל־פנים — מהידיעות הקטועות של סופרי הרומאים והיונים אנו רואים, כי המרד היה חזק מאד, ומכמה צדדים אפשר להשוותו אל מלחמת הקנאים ואל מרד בר־כוכבא. זמן רב היתה יד היהודים בשונאיהם בכל הארץ והפכו הרבה מושבות למדבר. ורק בערים הבצורות, כמו אלכסנדריה, שָׂגבו היונים מפניהם ועשו מצדם נקמות גדולות ביהודים היושבים ביניהם. מלבד זאת נודע לנו, כי היהודים עשו מלחמות בקרבת אלכסנדריה והשחיתו את הארץ, וכנראה נלחמו בשונאיהם גם ברחובות העיר ועשו בהם שַׁמות גדולות. גם היונים הִרבו במעשי־רצח במלחמות ההן, ולכן לא יפלא הדבר, כי הממשלה הרומאית לא הסתפקה בנקמה הגדולה שעשתה ביהודים בשעה שדכאה את

המציק, וחבריהם בורחים אל הגליל להמלט מצרה, והנה הם שרוים שם בסכנה גדולה, עד שרבי יוחנן בן־נורי מֻכרח לקרא את המגלה בלילה (עמוד 369). בודאי, כך צריך להיות! – ועוד גזר המחבר על רבי אלעזר בן־עזריה למות „בגלות" „בימי הסתתרו בצפורי" (עמוד 462) בלי צל ראיה...

ככה הלכו בלי־חמדה, שבעי נדודים ורֹגז כל מנהיגי הכרם שביבנה. בשלשה פרקים (עמוד 372–386) דבר המחבר על רבי אליעזר בן־הורקנוס בפרט ותבע – בצדק – את עלבונו מידי וַיס, אשר הוציא עליו משפט ילדותי ומוזר מאד, וכתב על התנא הגדול מה שכתב. וכמו־כן הראה המחבר, כי גם את רבי יהושע העריך וַיס באֹפן שטחי.

ואחרי הדברים האלה שב המחבר אל דברי־הימים, זה „עקב אחילס" שלו. בסוף ימי הקיסר טרינוס פרצה מרידה גדולה של היהודים היושבים במצרים ובלוב (בקירינֵי) וגם על האי קפרוס. המרידה הזאת היא מאורע היסטורי מיֻחד במינו, כי לא קרה עוד כדבר הזה, שיהודי הגולה יעמדו על נפשם להלחם ביוָנים וגם ברומאים. אבל רק ידיעות קטועות נשארו לנו מהמעשים הגדולים ההם. הסופר דיון קסיוס, אשר היה עוד קרוב אל המאורעות, לא דבר בפרוטרוט על־דבר המלחמות במצרים, אף כי מסר לנו פרטים אחדים (בגוזמאות) מהמעשים שהיו בקירינֵי ובאי כפתור. על־כל־פנים יוצא מהידיעות האלה, כי נמשכה מרידת היהודים במצרים כשלש שנים. בן הזמן ההוא הסופר אפינוס הֻכרח לברוח מארץ מצרים מפני מלחמות היהודים וכמסיח לפי־תמו ספר על־דבר המקדש שבנה צֻיזר למזכרת אויבו פומפיוס בקרבת אלכסנדריה, כי נהרס על־ידי היהודים לצרכי המלחמה. מדברי איסֶביוס הנוצרי אפשר להוציא, כי נמשכה המרידה במצרים קרוב לשלש שנים; וכנראה, גם בארץ קירינֵי האריכה ימים, כי שם הקימו היהודים עליהם מלך ושמו אנדריאס או לוקואס. ככה התפשט מרד חזק בכל מזרח אפריקה הצפונית. סבת המרידה הגדולה הזאת לא נודעה לנו. אבל השערה קרובה אל הדעת היא, כי היה לה קשר עם מלחמות טרינוס בפרתים בימים ההם. הקיסר הזה הסיע אתו את צבאותיו הרבים אל ארצות רחוקות, ועל־ידי־זה התמעט, כנראה, חיל המצב בארץ מצרים. רשות לנו לחשב, כי היהודים בכל ארצות הגולה וגם בארץ־ישראל חכו בלב פועם לתוצאות המלחמה הגדולה שבמזרח, ובחשאי התפללו לנצחון הפרתים, יורשיהם המדיניים של הפרסים, אשר השיבו לפנים את גלות יהודה לארצה ועזרו לה בבנין בית־המקדש, והלך־הנפש של היהודים היה דומה לאותו שהיה בזמן מאֻחר והתבטא במאמר אחד מחכמי התלמוד: „עתידים מחריבים לנפול בידי פרסיים". על רבי שמעון בן־יוחאי, אחד מגדולי הדור הבא, נמסר לנו בפרוש, כי קוה שנצחון הפרסיים (הפרתיים) יביא לידי הגאֻלה. ובודאי חשבו זאת גם היהודים בכל ארצות פזוריהם, אשר חרבן הארץ והמקדש היה כרצח בעצמותיהם ושנאת צורריהם היונים וגדופיהם הרתיחו את דמם כל הימים. הלבבות היו סוערים והאזנים נכונות תמיד לשמוע

שמועותיהם לפני רבי אלעזר בן־עזריה, והוא היה אומר, כי דברי רבי אליעזר הם אותם שנאמרו בהר חורב (או למשה מסיני).

והנה נודע הדבר לממשלה, כי החכמים יסדו מעין מרכז (אותו המרכז שנעלם מעיני האמורא רבי יוחנן ונשכח עד שבא רבי יצחק איזיק הלוי והחזירו בפלפולו) בעיר לוד, ואף כי רבי אלעזר בן־עזריה היה ספק כהן ועל־כל־פנים לא יצא ממשפחת דוד, בכל־זאת „סערת הממשלה חֵמה יצאה באף וקצף גדול עד כי הוכרחו גם רבי אלעזר בן עזריה גם בית הנשיאים של רבן גמליאל וגם רבים מחכמי הדור לעזוב לגמרי את ארץ יהודה וללכת לארץ הגליל" (עמוד 368). מתי היה הדבר הזה – לא גלה לנו המחבר. בינתים מת רבי אליעזר בן־הורקנוס בלוד – וגם זה לא נתבאר, אם היה זה קדם מנוסת הנשיא או אחריה – ורבי יהושע „התיר את הנדר", ואחרי־כן ירד החכם הזה, האחרון של החוט המשלש, שהיה לפנים בכרם ביבנה, מעל הבימה בחשאי, והמחבר לא ידע את זמן מותו ולא את מקום קבורתו ולא הספידו כהלכה – את זה השאיר לבאים אחריו! – מהיום והלאה היו שני מרכזים של זקני ישראל, האחד מרכז חשאי של רבי אלעזר בן־עזריה בצפורי, כי שם ישב חֶרש עם ארבעה זקנים, אשר חִיבו גם הם את ראשם למלך כמוהו, והם רבי חֻצפית המתֻרגמן ורבי ישֵבב ורבי חלפתא ורבי יוחנן בן־נורי (עמוד 369), וגם רבן שמעון בן רבן גמליאל ישב אתם בגליל באושא, כי הסתתר שם וקנה לו חמשה חֲצרות, והדבר היה בסודי־סודות, עד שגם אחרי זמן רב פּחד חברו ואיש־ימינו התנא רבי יהודה להזכיר את שמו בפֵרוש וקרא לו בשם „בן הנשיא" (שם ועוד בהרבה מקומות). והמרכז השני נשאר בלוד, כי נמצאו שם חכמים אמיצי־הלב, אשר לא פחדו מחמת המציק או ידעו לכלכל דבר עם הממשלה – והם רבי עקיבא ורבי טרפון וסיעתם, שהיו נאספים בעליה של בית נתזה (עמוד 371–372) וגם הם עשו דבריהם בחשאי.

ככה הכניס המחבר חוליות חדשות בשלשלת ההיסטורית מתוך בקיאותו בספרות התלמודית, ועוד יותר מתוך חריפותו. ומזה שהֻכרח לתלות הררים בשערה אנו למדים, עד־כמה **אין** דברי המקורות שלו „מבארים את־עצמם" – וכמה עבודת־מוח דרושה כדי להתגבר על הסתירות הרבות המתעוררות מאליהן בשעה שאנו באים לחבר את הקוים המפֻזרים בספרות חז"ל לאיזו תמונה היסטורית. כי סוף־סוף המקורות האלה נעשים בידי החוקר כחֹמר ביד היוצר, והוא נזקק יותר מדַי לסברת שִכלו – והן הדבר הזה הוא פגם גדול במחקר ההיסטוריה! על־כן חלק רבי יצחק איזיק הלוי את האור ואת הצללים **כחפצו**, את המסֹרת האחת חשב לעקר ועל המסֹרת השנית גזר משפט כי אינה אלא טפל. **בלוד** היתה ישיבת הזקנים קבע – ובבני־ברק היתה זו ארעית; מעשה שני הסרדיוטאות, שנשלחו אל רבן גמליאל לאושא, מלמדנו שהיתה שם סנהדריה קבועה, ושלשים ושנים הזקנים שישבו – על דעתו – יחד עם רבי אלעזר בן־עזריה בלוד לא יכלו עוד להרים את הקבוץ שלהם למעלת מתיבתא. חכמים אחדים נשארים בלוד ואינם פוחדים מחמת

ישראל. אלו רצה – היה יכול להושיב את הנשיא בעכו, שלא היתה מכבוש עולי־בבל, כי הלא הדבר ידוע, שרחץ שם במרחץ של אפרודיטי וגם בא שם בדברים עם פרוקלוס בן־פילוסופוס. – ובכן, הלכו להם חכמי ישראל אל לוד ושם היו רבן גמליאל וזקנים מסבים כל ליל־הפסח בבית ביתוס בן־זונין, המפרסם בסריקים המצירים שלו. ו„חמשה זקנים", שהֻזכרו במשנה ובבריתא פעמים אחדות, הם רבן גמליאל ורבי אלעזר בן־עזריה ורבי יהושע ורבי עקיבא ורבי טרפון, – דוקא בעת ישיבתם בלוד; ואם גם נמצא מאמר שמואל „טעו חמשה זקנים שהורו לרבי טרפון בלוד", שממנו אפשר להוציא כי לא היה רבי טרפון בכלל החמשה, הנה „יש לישב" את הדבר על־נקלה, כי שמואל דִבר בלשון השגורה „חמשה זקנים" (עמוד 361). ואמנם נמצא בעיר לוד עוד זקן אחד, רבי אליעזר בן־הורקנוס, אבל מכיון שהיה החכם הזה כבר מנֻדה עד אחרי מותו, הנה אינו עולה בחשבון כלל, ולכל־היותר היה מלמד תורה לתלמידיו ובכללם לרבי יוסי בן־דורמסקית, אשר לא חשש כלל לנדוי של רבן גמליאל. ולא זו בלבד, אלא שהיה רבי אליעזר יודע את כל הדברים הנעשים על־ידי חבריו, שהרחיקו אותו לטובת הכלל. אמנם כל המאורעות הגדולים של ועד „בו ביום" לא היו נהירים לו – ורק רבי יוסי תלמידו הנזכר ספר לו את הדברים הנעשים שם – אבל לעֻמת־זאת למד רבי אליעזר לתלמידים את הוראותיו של רבן גמליאל וחבריו בשעת טלטוליהם ונדודיהם – למשל את הפסק שלהם בדבר הכנסת בטבריה (עמוד 348). – ככה נעשתה העיר לוד, הידועה לשבח בתגריה, למטרופולין של התורה. בה הלך רבן גמליאל לעולמו, ובה נאסף אל עמיו אחר־כך גם רבי אליעזר בן־הורקנוס. כל החדוש של המחבר על־דבר ישיבת החכמים בלוד הוא לכאורה המצאה יפה, אבל סוף־סוף אינו אלא מגדל פורח באויר; אולם המחבר נהג בו קֻדשה, כאלו היה דבר היסטורי מֻחלט, וחֵרף את החוקרים הקודמים על אשר לא זכו להכירו.

והנה, כידוע, התחלף לאמא־שלום פעם אחת חדש שלם בחדש חסר, והיא נתנה לרבי אליעזר בעלה לנפול על אפיו ולאמר „יבשו ויבהלו", ובזה הרג את רבן גמליאל, ומיד הלך וקרא לאבלים לכפות את המטות והם מהרו למלא את פקֻדת החכם המנֻדה והקטלן (אף כי, כנראה, היו לו בזה חלוקי־דעות עם רבי יהושע!), שהיה מהיום והלאה חציו מנֻדה וחציו מורה הלכה.

ואחרי מות רבן גמליאל היה רבי אלעזר בן־עזריה לנשיא יחידי (עמוד 363) וישב בלוד, „ונראים הדברים, כי... נסה להגדיל את מספר הזקנים הקבועים בלוד" עד לשלשים ושנים כמבֹאר בתוספתא סוף מקואות (ואמנם בספרי חֻקת כתוב, כי היה הדבר „בכרם ביבנה" – אבל בודאי לשון התוספתא היא יותר מדֻיקה. עמוד 367). לראשי המדברים נעשו רבי עקיבא ורבי טרפון ורבי יוסי הגלילי ורבי שמעון בן־ננס, ורבי יהושע כמעט נתעלם מן העין. רק לפרקים היו תלמידים חוזרים על פתחי רבי אליעזר ורבי יהושע לשאל מפיהם דבר־הלכה ואחר־כך באים ומציעים את

וכדי להָצר לישראל בִּטל טרינוס כבר בראשית־מלכותו את מלכות הערבים הנבטיים בעבר הירדן ואת ממשלת ה„הורדסים" בגליל. אמנם בדבר זה מצא המחבר „תיוהא", כי כבר מקדם הוציא את ה„הורדסים" מכלל ישראל וגלה את דעתו כי הרומאים היו בטוחים שה„הורדסים" הם יותר „רימלינגע" (Römlinge) בלע"ז) משהם יהודים (עמוד 21). ומה־זה ראה פתאם טרינוס לפקוד על המשפחה הזאת במדת הדין? על הפִּרכה הזאת מצא שני „יש לישב". האחד, כי הפרופיסור מומסן כתב בספר תולדות רומא (חלק ה, עמוד 397): „מלכות היהודים בקיסרי פַּמַיס" – ואם מומסן חשב כך בדורנו, בודאי היתה זאת גם דעת טרינוס הרשע בדורו. והתרוץ השני הוא, כי בבבלי סֻכה דף כ"ז מסֻפּר, שלאפיטרופּסו של אגריפס המלך היו שתי נשים ושתי סֻכות, אחת בטבריה ואחת בצפורי, וגם שאל דבר־הלכה מרבי אליעזר (ולא פֵּרש לנו המחבר, אם היה הדבר קדם הַנִּדוי או אחרי הנדוי), „ועל־כן באמת היה לו לטראיאַנוס מקום של חשד ויבטל לגמרי את הממשלה הזאת" (עמוד 354). ככה נוספה לנו חוליה הדשה בשלשלת הפורעניות הידועות, שהתגלגלו על עם ישראל אקמצא ובר־קמצא, אתרנגולא ואתרנגולתא ואשקא דריספק, – פורענות רביעית של חרבן ממשלת ה„הורדסים", שגם היא היתה מלכות ישראל, מחמת שתי נשים ושתי סֻכּות ושאלת־חכם.

ובכל־זאת לא שב אף טרינוס הרשע ועוד ידו נטויה. הוא התחיל שוב לחקור אחרי משפחת דוד – ככה ספּר לנו איסֶביוס בשם הגסיפוס. ומכיון שֶׁמְּבטח היה המחבר, כי מִשפחת דוד ובית הנשיא רבן גמליאל „הֲינו הך", יצאה לו עכשו רדיפה שלישית על רבן גמליאל, אחרי שתי הרדיפות הראשונות בימי אספסינוס ודומיטינוס. אבל יחוס משפחת־האב – גזע ישי – לא היה עוד סבה מספקת לרדיפה זו בעיני המחבר, ועל־כן יגע ומצא סבה אחרת: רבן גמליאל וסיעתו „נמסרו למשפט... על ששבו זה עתה בסוף ימי נערווא ליבנה ולהמתיבתא לכרם ביבנה בלי רשיון מיוחד" (עמוד 354).

אכן גדולים מעשי רבי יצחק איזיק הלוי ואין חקר לתכונתו! בשעת חדוָה – בימי הקיסר גֶרבה הטוב והמיטיב – הטריח את החכמים למהר במרוצה מאושא אל יבנה, ומרֹב חפזון שכח לקחת בשבילם תעודת־מסע (והרי אין ספק בדבר, כי הקיסר הישר באדם היה נותן תכף תעודה זו אלו הזדרז המחבר לתבעה ממנו!), ובזה חִיֵּב את ראשם למלכות. מחמת שכחתו־הוא הסגיר את החכמים בידי טרינוס, אשר קרא אותו המדרש בשם „ארי במסתרים". ועוד יותר אנו משתוממים על המבט החד של מחברנו, כי הציץ בעין־אַיָּה לתוך ארבע מלים פשוטות של האמורא רבי יוחנן: „מיבנה לאושא ומאושא ליבנה", וחשף מהן המון מעשים שהיו, אשר נסתרו מעיני כל־בריה ובודאי גם אומרם לא ידע עד־היכן דבריו יגיעו...

ושוב הכריח המחבר את רבן גמליאל לקחת מקל־נודדים בידו, ושלח אותו הפעם מיבנה אל לוד. ככה עלה הדבר במחשבתו! ועלינו לשמוח על הדבר, כי נהג המחבר עם רבן גמליאל במדת־הרחמים ולא גרש אותו מארץ־

כבר החכמים בספינה ולא היה לולב אלא לרבן גמליאל בלבד שלקחו באלף זוז, וגם סֻכה עשה לו רבי עקיבא בראש הספינה והרוח באה ועקרתה. בשני המקומות בתלמוד, שהביא המחבר לחזוק דבריו, לא נמצא לכאורה אף זֵכר לנסיעה אל רומי, אולם להיכן נוסעים בספינה — אם לא לרומי? (אמנם דבר הנסיעה הדחופה לרומי בחג הסֻכות אינו המצאת המחבר, אבל מכיון שלא הזכיר את שמות החוקרים שקדמוהו בזה, הרשות ביד המבקר לחלוק עליו בענין החדוש הזה, עד־כמה שהוא פורח באויר). תוצאות הנסיעה של החכמים לרומי היו חשובות מאד: בידם עלה לבטל את „מס היהודים" — שני אדרכמונים לגלגלת שהטיל אספסינוס אחרי החרבן על כל נפש מישראל חֵלף מחצית־השקל אשר נשלחה לפנים לאוצר המקדש (בעמוד 143 העלה המחבר את מס היהודים — על יסוד אגדה אחת במכילתא — לחמשה־עשר שקל, ובכללם שני אדרכמונים להיכל יופיטר הקפיטוליני), ועוד נמצא מטבע של הקיסר נֶרבה עם הכתֹבת „Fisci Judaici calumnia sublata" (לדעת חוקרים אחדים העביר נֶרבה, על־פי החלטת מועצת־הזקנים (הסינַט), את המס לא מעל היהודים, כי־אם מעל המומרים, אשר נחשבו בימי דומיטינוס כיהודים לגבי עניני־ תשלומים; אבל יש חושבים, כי ההנחה היתה לטובת כל היהודים. ונמצא גם מי ששער, כי תקנה זו נעשתה תכף לעלית נֶרבה על כסאו — בחדש אוקטובר 96, — וזה הוא קדם שהספיקו חכמי ישראל לבוא אל רומי לפי חשבון מחברנו). וכאשר ראו החכמים, כי היתה הרוָחה, מהרו אל ארץ־ישראל ויסדו את בית־הועד באושא בחפזון גדול, כדי לקַיֵם את דברי האמורא רבי יוחנן, כי הסנהדריה גלתה „מיבנה לאושא" (ואם גם בינתים לא היתה ישיבה כלל כעשר שנים, הדעת נותנת שאין הזמן הזה עולה בחשבון! עמוד 351). — אבל ישיבת הסנהדריה באושא לא נמשכה אפילו שנה אחת, כי החכמים נחפזו לשוב אל יבנה ושוב כדי לקַיֵם את דברי האמורא רבי יוחנן „ומאושא ליבנה" — ושוב לא הוציאה הסנהדריה את שנתה ביבנה, כי „נטרפה השעה" מחָדש.

נֶרבה מת ועל כסאו עלה בראשית שנת 98 איש צר ואויב, הקיסר טרַינוס, אשר רדף את היהודים על־פי מסֹרת־אבות וגם מ„מבט מדיני", כי „על־ידי כח כביר של ראשי חכמי התורה" (המחבר לא גלה לנו, במה נראה הכח הכביר הזה, מלבד הבֵרורים והעדיות וקדוש־החדש והסכסוכים) היה העם עוד פעם „לגוי איתן בארץ". ומתוך שמחה על הגְדולים שגדלו ראשי חכמי־התורה פָחד ורָחב לב המחבר והחל לדבר שירה על כנסת ישראל „בימים ההם": „והארי החי הזה עומד על פרשת דרכים וכנמר על דֶרך ישור, אין מקומו בקצה הארץ ולא נעו מעגלותיו בקצוי תבל. יושב הוא בטבור כל הארץ בימים ההם וישכון לחוף ימים ובקצף נורא הביט אז על כל סביביו אשר החריבו את ארצו". בקצור, על הרומאים הוטל לבחור באחת משתי אלה: או „להתרצות אל היהודים", לתת להם לבנות את ירושלים ואת בית־המקדש, או „לשברם לרסיסים" — לנתק את כל הקשרים המחברים ביניהם — וטרינוס הצורר בחר בדרך השניה (עמוד 353).

כמספר הראיות לחיוב — כי יצא הלל מבית דוד — הוא מספר הראיות לשלילה, כי היה ממשפחת דוד מצד הנקבות, או, אפילו, משבט בנימין). ומיד הוציא דומיטינוס פקדה להמית את כל בית דוד, ככתוב אצל איסביוס, ושוב נמצא רבן גמליאל בצרה, כמו שנמצא כבר בימי אספסינוס. תוצאות הדבר היו, כי לא ארכו הימים אחרי „ועד בו ביום" — ובית־הועד ביבנה הלך לעולמו. על הדבר הזה הרבה המחבר להביא ראיות, וכל הראיות האלה אינן מלמדות אותנו כלום. אולם מכיון שהגיע המחבר להלכה זו, לא ידע עוד מעצור לרוח־דמיונו ותלה זכרונות שונים על־דבר גזרות ורדיפות, שנמצאו בתלמוד, במאורעות הזמן ההוא.

כאשר הֻכרחו החכמים לסגור את „הכרם ביבנה", התחילו לנוע ולנוד בארץ. רבן גמליאל עזב את ארץ יהודה והיה „עובר ממקום למקום" (תוספתא תרומות, פרק ב, הלכה י"ג). עד־עכשו חשבנו, כי כונת התלמוד היא, שנסע הנשיא לבקר את הקהלות; והנה בא המחבר ללמדנו, כי לא מרצונו הטוב עבר רבן גמליאל ממקום למקום, כי־אם כעוף נודד מקן תעה בארץ בבקשו לו מפלט מחמת המציק ובשום מקום לא מצא מנוחה לכף־רגלו. דבר אחד שכח המחבר, והוא המעשה שרחץ הנשיא הזה במרחץ של אפרודיטי בעכו. כמה דרשות אפשר היה לבנות על יסוד המעשה הזה, ומי יודע, אולי עשה רבן גמליאל גם את הדבר הזה רק כדי לאחוז את עיני מרגלי הקיסר, אשר הפקידם המהבר שלנו לשמור על כל ארחותיו.

ונדודי רבן גמליאל הנשיא וחבריו ארכו כימי שלוָתם לפנים ביבנה,— אחרי תשע השנים הטובות, המְקדשות ל„ברורים" ולקטטות שבין חברי בית־הועד, קפץ עליהם רגזם של הֶנְצֶן (שלא מדעתו) ורבי יצחק איזיק הלוי והטרידם ממנוחתם תשע שנים שלמות. בעִקר התחבא רבן גמליאל „עד יעבור זעם" בארץ הגליל, בעיר טבריה ובעיר אושא. אמנם המחבוא הזה לא נעלם מעיני הממשלה, „אשר שלחה שני סרדיוטאות להתחקות על שרשי תורת ישראל", והם הלכו אצל רבן גמליאל לאושא, אבל הדבר הזה לא היה בימי דומיטינוס הרשע, כי־אם בימי נֶרְבה הצדיק והישר באדם (עמוד 347).

אבל „בתוך מעוף צוקה ואפלה עד כי ימוש חשך זרח ברומי שביב אור", כי איש־הדמים דומיטינוס נהרג ובמקומו בא מלך־חסד ושמו נֶרְבָה, „וחכמי ישראל ידעו היטב את נערווא מימי היותם ברומא לפני עשרים וחמש שנה (פליטת הקולמוס במקום: חמש־עשרה שנה) בסוף ימי טיטוס וראשית ימי דאמיטיאן" (עמוד 349). „בלי ספק" היו הקיסר החדש וחכמי ישראל מכירים וידידים ישנים, ומפני־זה מהרו שני הנשיאים רבן גמליאל ורבי אלעזר בן־עזריה יחד עם רבי יהושע ורבי עקיבא לנסוע אל רומי. הדבר היה נחוץ מאד. כי הנה הקיסר נֶרבה ישב על כסאו בשמונה־עשר לחדש ספטמבר (שנת 96 למנין הנוצרים), „וכפי הנראה היתה השנה שלפני שנת־העבור, ועל־כן היה עד חג הסֻכות חדש ימים (!)" — ובחג הסֻכות ישבו

עזריה לכל־הפחות „בר־מצוה״ שנים אחדות קדם החרבן – לאמר, יותר מארבע־עשרה שנה קדם וַעד „בו ביום״ של מחברנו. בפלפול ארך (עמוד 335—338) השתדל המחבר להראות, כי רבי אלעזר היה רק בן ארבע־חמש שנים בשעת החרבן ואת המעשר הזה הפריש אפיטרופסו. ולמדנו מזה עובדה חדשה, שנתיַתם התנא הזה בהיותו בן שתי שנים. – באמת האגדה ומסֹרת רב יהודה גם־יחד אין להן שום ערך היסטורי, וכל הפלפולים בהן אינם אלא דקדוקי־עניות. וכן גם מסֹרת הגמרא (שאינה, כנראה, דבר הבריתא), כי רבי אלעזר בן־עזריה היה עשירי (דור עשירי) לעזרא, שהוא כמעט דבר מן הנמנע, כי בין עזרא ובינו עברו קרוב לחמש מאות וחמשים שנה, ובשום אפן אין לנו לחשב את הדור ההיסטורי הממֻצע לחמשים וחמש שנה או ליותר מזה!

לא אאריך בדבר תקנות „ועד בו ביום״, כמו שקורא לו המחבר באמת כל מעשה הועד הזה בנוי על מאמר בן־עזאי: „מקֻבל אני מפי שבעים ושנים זקן (או: זקנים) ביום שהושיבו את רבי אלעזר בן־עזריה בישיבה״ (עמוד 321 וכמה פעמים). על־כל־פנים סוף הדבר היה, כי רבן גמליאל חזר לנשיאותו ונהג בה יחד עם רבי אלעזר בן־עזריה. אבל הנשיאות הכפולה הזאת לא ארכה יותר משנה. ככה גזר המחבר! כאשר נודע לממשלה הרומאית בארץ יהודה, כי נאספו שבעים ושנים זקנים ביבנה והרבה תלמידים שאין תוכם כברם נכנסו לבית־המדרש (עמוד 343—344), פָּחדה וחָלה מפני תנופת ידם של גבורי־חיל אלה במלחמת התורה, והֵבינה כי לא תוכל לתנועה הגדולה הזאת, אם לא תַרבה את מספר צבאה, ושלחה וקראה לה לעזרה גדוד אחד מארץ פנוניה. את החִדוש הזה, כי בשנה 86 לספירת הנוצרים נמצא ביהודה גדוד רומאי, אשר מקום־תַחנותו הקבוע היה בארץ פנוניה, מצא מלֻמד אשכנזי הֶנְצֶן על יסוד כתֹבת רומאית, שאין מובנה ברור כל־צרכו, והוציא מזה מסקנה, כי היו אז מבוכות בארץ־ישראל, עד שנשלח צבא־עזר מאירופה אל המצב הרומאי השוכן שם. שירֶר הטיל ספק בכלל, אם מקומו הקבוע של הגדוד (הקוהורטות), הנזכר בכתֹבת, היה בארץ פנוניה, ועל־כל־פנים החליט, כי אין שום ידים לדָבר שהיו אז מבוכות בארץ יהודה. אבל רבי יצחק איזיק הלוי הכריע בדבר־מלך שלטון, – כפי ידיעותיו הרחבות והעצומות בדברי ימי הרומאים ובסדרי ממשלתם, – כי בודאי צָדק הֶנְצֶן בדבריו והרומאים הֻזקקו לחזק את צבאם ביהודה, ומה שהטיל שירר ספק בדבר, אין זה אלא מפני שהחוקרים היהודים, אשר בקשו ללמוד מהם את מקורות ישראל, לא ידעו בין ימינם לשמאלם ולא הֻשׂבו ברוח־הקֹדש, כי הועד של שבעים ושנים הזקנים, שהוסיף ארבע מאות או שבע מאות ספסלים בבית־המדרש ו„סלק לשומר הפתח״, היה סמוך לאותו זמן (בשנת 84 לסה״נ) – ואיך יכלו הרומאים לשתוק? ומה־גם כי נעשתה כל ארץ־ישראל כמרקחה והעם הִרבה לדבר על־דבר הנשיא שהורד ממשמרתו ועל־דבר הנשיא החדש שעלה על מקומו, וגם ספר כי הנשיא המורד הוא מבית דוד (דבר זה הוא וַדאיות היסטורית גמורה בעיני המחבר, אף כי

קביעת החדש ורבן גמליאל גזר על רבי יהושע לבוא אליו במקלו ובתרמילו ביום־הכפורים שחל להיות בחשבונו. כמובן, הדבר הזה גם הוא ענין רב לענות בו, והמחבר דרש בו מה שדרש (עמוד 303–306). עברו חדשים אחדים וקרה המעשה ב„בכור" של רבי צדוק, ושוב העליב רבן גמליאל את רבי יהושע בפני הקהל וצוה עליו לעמוד כל עת הדרשה. — וכאשר מלאה שנה למחלקת הראשונה, נפלה ביניהם קטטה בפעם השלישית בענין תפלת־ערבית, אם היא רשות או חובה; וכשזרק רבן גמליאל עוד פעם מרה ברבי יהושע, כשל כח הסבל של חכמי בית־המדרש.

ואז קרה מעשה רב: החכמים שכחו את הסכנה הגדולה של חרב דומיטינוס המתהפכת, ולא יראו לפתוח פה לשטן ולקרא לישיבת הועד הגדול, במספר שבעים ושנים זקן, ואלה הורידו את רבן גמליאל מגדלתו והקימו תחתיו את רבי אלעזר בן־עזריה לנשיא. הועד הזה ועד „בו ביום", שנאסף ביבנה כארבע־עשרה שנה אחר החרבן (עמוד 338), ופעלתו לא נמשכה יום אחד, כי־אם זמן מסים (עמוד 320-321). בהשערה זו בודאי צדק המחבר.

המחבר מאמין באמונה שלמה, כי כל דברי האגדה על־דבר רבי אלעזר בן־עזריה הם אמת היסטורית. הנשיא החדש הזה היה בן שמונה־עשרה שנה בעלותו לגדלה, וכבר שנתים קדם זה, בהיותו בן שש־עשרה, היה מזקני הדור שישבו יחד עם רבי אליעזר בבני־ברק. וכאשר הוקם לנשיא, נעשה לו נס ושיבה זרקה בו. אף כי הובאה האגדה המשנה הזאת גם בתלמוד בבלי וגם בירושלמי פעמים אחדות, אין כל־ספק כי היא מסוג שיחות חובשי בית־המדרש בשעה שאינה לא יום ולא לילה, ויסודה הם דבריו הידועים של רבי אלעזר בן־עזריה: „הרי אני כבן שבעים שנה". והנה כל מי שלא התעקם מוחו על־ידי הפלפול התלמודי והמדרש על כל תג ותג, לא ירגיש אף שמץ של זרות במבטא התנא הנזכר וממילא לא יוכל להזקק גם לאגדה הנבערה שספרה עליו, ולא יסכים למסקנה מוזרה כי נער בן שש־עשרה או שמונה־עשרה נמנה בין זקני הדור וגם הוקם לנשיא תחת רבן גמליאל. אבל המחבר שלנו עזב את הפשט שבדברי רבי אלעזר בן־עזריה, כמו שהוא, והלך אחרי הדרש של בחורי־הישיבה הקדמונים, אשר לא היה להם שום יחס אל ההיסטוריה, ולא לבד שהקים את רבי אלעזר בן־עזריה לנשיא י"ד שנה אחרי החרבן, בהיותו בן שמונה־עשרה, כי־אם גם אסף אותו אל עמיו כשלשים שנה אחר־כך, קדם שהגיע לחמשים שנה. בעוד אשר זכה חכמים רבים לזקנה מפלגה של מאה שנה בקרוב, בלי צל ראיה, קצר את שנות חיי רבי אלעזר בן־עזריה, למרות מאמרו „הרי אני כבן שבעים שנה" — מפני שכבר נבצר ממנו ללמוד מקרא כפשוטו. והנה מצא המחבר פרכה לדבר המאמר: רבי יהודה אמר רב, כי מעשר רבי אלעזר בן־עזריה מעדרו היה שנים־עשר אלף עגלים בכל שנה ושנה (שבת, נ"ד, עמוד א), ומכיון שבטל מעשר הבהמה עם החרבן לפי דעת רש"י, הנה בהכרח יוצא מזה, כי היה רבי אלעזר בן־

עזבו רבי אליעזר ורבי יהושע יחד עם רבי אלעזר בן־עזריה, רבי עקיבא ורבי טרפון את יבנה וישבו חדשים אחדים בבני־ברק (עמוד 301 ועמוד 335 ועוד כמה פעמים), וזה היה בשנת שתים־עשרה אחר החרבן בערך על־פי חשבון המחבר. סבת הדבר הזה לא נודעה לרבי יצחק איזיק הלוי בברור, ובענוה גדולה הודה, כי לא ידע (עמוד 301), אך בודאי נסעו שמה החכמים „לצרכי בני ישראל". אולי יבואו תלמידיו למלא אחריו ולהוכיח, כי גם לנסיעה זו גרם דומיטינוס הרשע, אשר פחד משירי בית־הועד ביבנה, או שהיו פה דברים אחרים בגו. דבר אחד היה ברור בעיני המחבר, כי רבי אליעזר חלה באותו חרף וארבעת חבריו הזקנים (ובכללם רבי אלעזר בן־עזריה, שהיה גם הוא זקן בן שש־עשרה על דעת המחבר) נכנסו לבקרו (ככתוב בבריתא שבפרק חלק בסנהדרין). אבל עד חג הפסח קם רבי אליעזר מחליו והיה בו כח להסב בבני־ברק עם חבריו בליל החג ולספר ביציאת מצרים עד שהגיע זמן קריאת שמע של שחרית, ואחרי הפסח שבו כבר „כלם" (כל החכמים הנזכרים?) אל יבנה. כל הידיעות המדיקות האלה לקט המחבר מדברי המשנה וממסרות האמוראים, ולא עלה בלבו כלל לבקר את מקורותיו. ובכל־זאת לא גלה לנו את טעם הדבר, מה ראה דוקא להשכיב את רבי אליעזר על מטת חליו בחרף קדם הפסח ולא באביב אחרי הפסח, ומדוע הכרח רבי אליעזר דוקא להחלות בבני־ברק ולא ביבנה או בלוד?

על־כל־פנים מחלת רבי אליעזר היתה מבשרת רעה קרובה. כשוב החכמים אל יבנה, נתגלה לחברי רבי אליעזר ב„טריומוירט", כי לא מלא את משלחתו באמונה בתור חכם הועד, שהוטל עליו להורות את ההלכה לכל ישראל על דעת הרבים, רק הורה הלכה למעשה כדעתו, עד אשר הגיע הענין למחלקת בדבר „תנורו של עכנאי" ונתמלאה הסאה. חברי רבי אליעזר הביאו את כל הטהרות שטהר רבי אליעזר (על דעת עצמו) ושרפון באש בפניו (והמחבר לא גלה את דעתו בפרוש, אם היה זה קדם סרובו של רבי אליעזר להודות לדברי החכמים, כמאמר הירושלמי, או אחר סרובו), ורבי אליעזר לא רצה בשום אפן לקבל את דעת חבריו ולהורות את ההלכה כמותם בלי אספה שלמה של כל שבעים ושנים חברי בית־הועד. וכשראו רבן גמליאל והחכמים המעטים הנמצאים בבית־הועד, כי הוא עומד במרדו, „נמנו עליו וברכוהו". ורבי אליעזר קבל עליו את הנדוי ועזב את בית־הועד והלך אל לוד, אשר שם כבר היתה ישיבתו בשעה שבית־המקדש היה קים, ושם הרביץ תורה יחד עם חברו רבי יהושע, ושם שמש אותם לפנים רבי עקיבא (אלא שבינתים נהפכו שוב ממורים לתלמידים והלכו אחרי רבן יוחנן בן־זכאי לברור־חיל!).

ככה נתק החוט המשלש בקיץ שאחרי ליל־הפסח המפרסם בבני־ברק, ונשארו השנים — רבי גמליאל ורבי יהושע. אך „פוטר מים ראשית מדון" — ומכיון שנתנה רשות למשחית, לא שקט עד הפיחו מדנים בין שני ראשי־הדור האלה, ובסוף הקיץ ההוא, בראש־השנה, קפצה מחלקת ביניהם בדב־

כסא הקיסרים אחרי מות אביו הי׳ טוב ומטיב לכל אדם" (עמוד 275), ושכח את מעשה היתוש הידוע. ומכיון שיצאה השמועה בכל הארץ, כי טיטוס הוא מלך־חסד, שאפו גם היהודים הנדכאים מעט רוח. ואחרי אשר יצאה הבת־קול והכריזה, כי הלכה כבית הלל, והתורה חזרה ליָשנהּ, לא התמהמה הנשיא רבן גמליאל ונפנה מכל עסקיו ולקח עמו את ראש בית־דינו רבי יהושע ואת חכם הועד רבי אליעזר ונסע אתם אל טיטוס לרומי להתחנן על שארית ישראל. זו היא הנסיעה הראשונה של זקני ישראל לרומי (אמנם רבי יהושע לבדו כבר נסע שמה לפני תשע שנים לפדות את השבוים) וזמנה היה בשנה העשירית אחר החרבן. לנסיעה הזאת (שגם פרנקל האמין בה) מצא המחבר רק שתי ראיות מסֻפקות, האחת מדברי הירושלמי (סנהדרין, פרק ד, הלכה י"ג), כי בשעת עלית („כד סלקון") רבי אליעזר ורבי יהושע ורבן גמליאל אל רומי בטלו כשפים מאבי רבי יהודה בן־בתירא, אשר לא יכול להוליד. והראיה השנית מהספור המובא במדרש דברים רבה על המעשה שקרה לרבן גמליאל עם סנקליטון של מלך כ„שהיו רבותינו ברומי רבי אליעזר ורבי יהושע ורבן גמליאל". יותר לא נודע לנו כלום על־דבר הנסיעה הזאת, וחוקרים אחדים נטו לחשב, כי רבן גמליאל נסע רק פעם אחת אל רומי (היא הנסיעה השנית שלו על דעת פרנקל ומחברנו), והמסרת המאחרה ערבבה את שמות החכמים הנוסעים עמו. אבל למחבר שלנו הספיקו המקורות הקלושים האלה כדי נסיעה מיֻחדה של החכמים, וברוח הנבואה גלה בדיוק את זמן הנסיעה ואת תכליתה. ככה תלה לו הררים בשערה.

אולם החכמים לא השיגו את מטרת נסיעתם. כי בינותים מת המלך הטוב והמיטיב הקיסר טיטוס — ולא מחמת היתוש אשר נכנס בחטמו ונקר במוחו, אלא על־ידי דומיטינוס אחיו (הדבר הזה הוא גלוי וידוע למחבר!), וראשית דבר הקיסר החדש היתה לגזור הרג ואבדן על כל היהודים הנמצאים „בכל העולם". אבל סנקליטון של מלך ירא־שמים אחד גלה את הדבר לרבן גמליאל — ואחרי־כן מצץ הסנקליטון את הטבעת שלו ומת, והגזרה בטלה. מכל־מקום נודעה לחכמים מחשבתו הרעה של הקיסר החדש על היהודים, „כי הנהו לא לבד נגד היהודים עצמם, כי אם גם נגד דתם", והם הכירו בכלל את סורו הרע של השליט הזה, ושבו אל ארץ־ישראל בלב אָנוש (עמוד 285 ועמוד 335), כי פסקו השנים הטובות של הברורים, שבהן יכלו חכמי בית־הועד להכריע במחלקת בית הלל ובית שמאי ככל אַות נפשם, ומעתה שָׂמה הממשלה לרעה את עיניה על החכמים הנאספים ביבנה וחשדה בהם כי מחשבות־ערומים בלבם. ומפני־זה בִטלו רבן גמליאל ושני חבריו את אספות החכמים ונהלו בעצמם את כל עניני המוסד הראשי בישראל. רק שנה אחת או שנה וחצי יכול היה ה„טריומוִירַט" הזה לחיות בשלום, כי בשנה השניה או השלישית לדומיטינוס (ככה יוצא מדברי המחבר בעמוד 325) קמה המחלקת הידועה בדבר תנורו של עכנאי ורבי אליעזר נטרד מבית הועד על־ידי שני חבריו, שנדו אותו. ואגב במשך הזמן הקצר הזה

להשערתו על־דבר קדמות המשנה (שאמנם כִּוֵּן בה במקצת לדעת גדולים אחרים מבלי להזכיר שמם), שנמצאה כבר לפני שמאי והלל, ותלמידיהם הפכו אותה ל„שתי תורות" על־פי חלוקי־דעותיהם הרבים — עד אשר בררו חכמי יבנה את הדברים והכריעו כדעת בית הלל, מלבד מקרים ידועים אשר בהם נטו לדעת בית שמאי ובטאו את הדבר בצורה: „חזרו בית הלל להורות כדברי בית שמאי". וכן גם נמצאו הלכות שחלקו בהן החכמים (חכמי יבנה) על דעת הלל ושמאי יחד („וחכמים אומרים לא כדברי זה ולא כדברי זה").

אחרי הפרקים על־דבר הבֵּרורים באו פרקים מיֻחדים ל„יסוד המשנה ודברי התנאים (בכלל ותנאי יבנה בפרט) עליה" (עמוד 231—265). כמובן, זכינו בפרקים האלה לשמוע מחָדש דברים אשר כבר נאמרו בכרך הקודם (c ו), על־פי דרכו של המחבר. מכל־מקום יש בהם הרבה לבנים חשובות לבנין אשר הקימו ידי המחבר — המשנה העתיקה, אשר שמשה בסיס לכל המשא־והמתן של התנאים, ואנו רואים בהם את כל חריפות המחבר וכֹח סברתו, ואם גם יקשה לנו להסכים לכל מסקנותיו — ביחוד כשהוא מבקש לו סמוכים בהיסטוריה (למשל, כי דבר אחד „מדרבנן" הוא „תקנת נביאים" שהֻזכרה בספר חשמונאים, עמוד 234, ושלש־עשרה הפרצות שפרצו מלכי יון בסורג אשר בהר־הבית הן מעשה המתיַונים, „ורבותינו שמרו בכל מקום את כבודם של ישראל ותלו הקלקלה אשר קלקלו המתיונים על־ידי היְונים — ביְונים עצמם", שם). אל הפרקים האלה צרף המחבר עוד שנים על־דבר „ברורי השמעתות". על יסוד מאמרים ידועים בתלמוד הוציא המחבר מסקנה, כי כבר בימים ראשונים, עוד בדורות התנאים, היו התלמידים נוהגים ללמוד תחלה את לשון המשנה כמו־שהיא בלא טעמיה ובלא פרושיה ואת ההלכות הקבועות המְנֻסחות מפי „רבם שלמדם משנה", — שנקרא אחרי כן בירושלמי בשם „רבה דמתניתא", — ואחרי אשר למדו את לשון המשנה „נכנסו לפני ולפנים", לשמש את החכמים הגדולים, אשר הורו אותם טעמי המשנה ופרושיה („רבו שלמדו חכמה" — בירושלמי: „רבה דאולפנא"). ולא תמיד היו התלמידים מספיקים ללמוד את כל טעמי המשנות וההלכות — עד אשר גם חכמים גדולים כרבי אליעזר ורבי יהושע הֻכרחו לאמר לפרקים: „לא שמעתי". ופתרון המבטא הזה אינו, כי לא שמע החכם את ההלכה המפֹרשת, רק שלא קבל מרבו שלמדו חכמה את טעמה ונמוקה המְקֻבלים או את הקף פעֻלתה. אמנם לא כל הראיות שהביא המחבר לדבריו זוקקות עלינו את מסקנתו, אבל על־כל־פנים לא יוכל מחקר המשנה בעתיד להעלים עין מהשערותיו בפרקים האלה, אשר בהם הכניסנו המחבר לשיטתו אל בית־היוצר של מלאכת המשנה ואל בית־המדרש שבו נמסרה לתלמידים.

בעוד החכמים עוסקים בברורי ההלכה, והנה קמה חדשה בארץ. הקיסר אספסינוס מת ועל כסאו עלה בנו טיטוס. והמחבר שלנו בטח בדברי סופרי רומא, אשר ספרו פה־אחד, כי „בשתי השנים אשר ישב טיטוס על

עם רבי זכריה פרנקל – מלחמה ברֵחַים של רוח (עמוד 205 ולהלן; המחבר דרש מכח סברתו בדברי פרנקל מה שאין בהם) – הגיע המחבר ל„בֵרורים" העִקריים של בית־הועד – הכרעת ההלָכָה במקרי הספקות. במחקר הזה עִקר כחו של המחבר, ובו השמיענו באמת דברים חדשים, אולם גם כאן לא התרחק מפלפולים רחוקים ולא הביא כלל את דברי החוקרים שקדמוהו בדעתו – כאִלו כל החדושים נובעים ובאים מרשות־היחיד שלו. רבי יצחק איזיק הלוי לא חשב כלל להביא גאֻלה לעולם! – דעתו נוטה, כי מסֹרת האמוראים על־דבר המחלֹקת בין בית שמאי ובית הלל לברור ההלכה, – המחלקת שנגמרה לפי האגדה על־ידי „בת־קול" אשר ירדה ואמרה: אלו ואלו דברי אלהים חיים הם, והלכה כבית־הלל! – סובבת על ברורי ההלכות ביבנה בבית־מדרשו של רבן גמליאל. הסברה הזאת מתקבלת על הדעת, והמחבר הביא ראיות שיש בהן ממש 1). אמנם בדבריו, כי ברורי־ההלכה האלה נמשכו משש עד תשע שנים לחרבן הבית, אין עוד לקבוע מסמרים. אגב גלה את דעתו, כי גם הדברים שאמר רבי ישמעאל לפני החכמים בכרם ביבנה – ונשא ונתן אתם כאחד מגדולי הדור – הם מזמן ה„בֵרורים" (עמוד 224). מכיון שרבי ישמעאל היה תינוק סמוך לזמן החרבן, כאשר בא רבי יהושע לפדותו (עמוד 48–49), יוצא מזה, כי היה אז בשעת ה„בֵרורים", כשמונה שנים אחרי פדיונו, עוד נער צעיר, ילד־פלא כרבי אלעזר בן־עזריה ממש.

מחקר שני הקדיש המחבר למשנה של מסכת עדיות. לפי מסֹרת התלמוד „עדיות בו ביום נשנית", לאמר: ביום שהרחיקו את רבן גמליאל מנשיאותו, או זמן קצר אחריו. אבל המחבר לא הסכים לדבר הזה בכללו. רק שלשת הפרקים האחרונים במסכת (פרק ו–ט) יש להם ענין ל„ועד בו ביום" (זהו שם שהמציא המחבר) והפרקים הראשונים נשנו עוד קֹדם בזמן הבֵרורים. ראיתו היסודית היא, כי עִקר שֵם מסכת עדיות הוא „בחירתא" (עמוד 216–217), ומזה יוצא, כי לפנים נקרא בשם „עדיות" רק חלק המסכת המטַפל בעדֻיות החכמים שנאמרו „בו ביום", ואחר־כך עבר השם הזה גם אל יתר הפרקים אשר חֻברו אל העדֻיות, ובאמת צמחו קֹדם להן. הראיה הזאת היא קלושה מאד, כי השם „בחירתא" נמצא רק בתלמוד בבלי, וכנראה אינו אלא כנוי המסכת, ושמה העברי הקדום הוא „עדיות". מכל־מקום נתן לנו המחבר נתוח יפה של המסכת לחלקיה. הוא הלך לשיטתו וחָלק על דברי החוקרים הקודמים (גרֶץ), ששערו כי מסכת עדיות היא החלק היותר עתיק של המשנה, – והראה את ההפך, כי היא דוקא מאֻחרת לגוף המשנה, אספה כוללת לקוטים נוספים ועוללות למשנה הקדומה המסֻדרת. הראיות שהביא המחבר לדבריו הן חשובות ויש בהן כח־הוכחה, ונראים דבריו מדברי החוקרים אשר חלק עליהם. הוא נתן בזה חזוק

1) על הדבר הזה כבר עמד גרֶץ (חלק ד, ציון ד), והמחבר לא הביא דבר בשם אומרו.

„דורות הראשונים"

מאת ד"ר י. נ. שמחוני

(סוף)

אחרי החלק הזה בא החלק השני של הספר, „עקר ימי יבנה" (עמוד 203 עד 204). כחמש שנים אחרי החרבן מת רבן יוחנן בן־זכאי, ועכשו „הותחלו לגמרי ימי פעולת דור יבנה". תלמידי רבן יוחנן עברו אל יבנה לחדש את בית־הועד של רבן גמליאל, רבי יהושע ישב לימינו והיה לאב בית־דין, ורבי אליעזר ישב משמאלו ונעשה לחכם הועד. על יסוד חלוקה זו של הכבודים העלה המחבר בנין גדול מאד, אף כי כל הראיה שהיה רבי יהושע אב בית־דין הוא מאמר מספק של אמורא בבלי מאחר (עמוד 307), ומשרת ה„חכם" של רבי אליעזר היא סברת־הכרס של המחבר, כדי שלא לפטור את התנא הגדול בלי כבוד בבית־הועד. אין ספק, כי אלו לא נמצא המאמר הבבלי הנזכר, היה המחבר שלנו מחלק את הכבודים באפן אחר, מקים את רבי אליעזר לראש בית־דין (כי הלא בכל מקום במשנה ובתלמוד בא שמו לפני שם של רבי יהושע) ואת רבי יהושע לחכם והיה מביא ראיות מוחשיות לכך, ממש כמו שהראה כאן את ההפך, כי הלא דברי התלמוד הם בידי רבי יצחק איזיק הלוי כחמר ביד היוצר, ובאמת אחת היא לו איזה הרים הוא עוקר כדי לטחנם בפלפולו. בעקר ראה חובה לעצמו לשאת את פני שני החכמים האלה על כל חבריהם, מפני שרב תורת הדור ההוא מפיהם יצאה, והיו ראוים למשרות חשובות ונכבדות. מופת חותך על הדבר הזה מצא... בדברי יוסיפוס בסוף ספר־קדמוניות, כי בידיעת התורה השיגו את השלמות העליונה רק שנים או שלשה הכמים וראו ברכה בעמלם. נקל היה לרבי יצחק איזיק הלוי להוסיף על דברי יוסיפוס: „בימי הדור ההוא" ולהוציא, כי התכון יוסיפוס לרבי אליעזר ורבי יהושע ורבן גמליאל (ולא לרבן יוחנן בן־זכאי, ולא לשמואל הקטן, הראוי לגלוי־שכינה, ולשאר החכמים), וגם לכתוב: „וכמה נפלא הדבר לשמוע דברים כאלה בשוק החיים, ולא מתוך כותלי בית המדרש ולא בתוך אהלי תורה, כי אם מפי יאזעפוס פלאוויוס, אשר ישב אז בהיכלי אספסינוס וטיטוס" (עמוד 212). ככה אנו רואים את הארג של רקמת המחבר, כמה יש בו מקורי עכביש, וכמה מגדלים פורחים העלה בפלפולו. ודוקא מפני שרבי אליעזר היה חכם בית־הועד, „וההוראה הכוללת היתה מוטלת עליו", לכן סכנה גדולה נשקפה מפסקיו, כשהתנגד לדעת הרבים, וזה העיר את חבריו לנדותו (עמוד 294).

מה היתה העבודה העקרית של רבן גמליאל ובית־דינו? אחרי מחלקת

בִּקֹּרֶת

כב

מַה־נִּפְלֵאת וּמָה אַכְזָרְתְּ, בַּת־שָׁמַיִם, כִּי צְנוּעָה כֹּה וַחֲרִישִׁית אַתְּ וְגַאָה כָּכָה!

עוֹד שׁוֹקֵק לִבִּי וּמְפַעֵם לִקְרָאתֵךְ וּכְבָר תִּתְחַמָּקִי. תָּמִיד תַּחְפְּצִי הֱיוֹת מֵחָדָשׁ מְבֻקֶּשֶׁת, הֱיוֹת נִבְחֶרֶת מֵחָדָשׁ. אַהֲבָה רִאשׁוֹנָה תִּדְרְשִׁי כָּל־פַּעַם וְהַנֶּפֶשׁ כִּי תָקִיץ בְּכָל חֶרְדוֹתֶיהָ.

אָז תּוֹפִיעִי גַּם אַתְּ חֲדָשָׁה וְנַעֲלָה מֵרִאשׁוֹנָה. בְּהוֹד לֹא־נִרְאָה עוֹד תִּגָּלִי אֵלַי וּמְקוֹר־חֶסֶד חָתוּם עַד־הֵנָּה תִּפְתְּחִי לִי. אַךְ עַתָּה נִבְרָא הָאוֹר! וַאֲנִי רַק שִׁעַרְתִּי יָפְיֵךְ, לֹא רְאִיתִיךְ עַד־עָתָּה.

וַאֲנִי רַק זֹאת אָחוּשׁ וַחֲדָשָׁה לַבְּקָרִים תַּעַל וְתִפְרַח הַדַּעַת בִּי, כִּי יָפָה גַם נִשְׂגָּבָה אַתְּ גַּם קְדוֹשָׁה וְאֵין אֲשֶׁר נֶאֱמָן לִי בִּלְעָדַיִךְ.

וַאֲנִי רַק זֹאת אֲבַקֵּשׁ וְעַל זֹאת תִּתְפַּלֵּל נַפְשִׁי בַּמִּסְתָּרִים, כִּי יֶחֱזַק לִבִּי בְּאַהֲבָתִי לָךְ וְלֹא יִפֶת אַחֲרֵי מַרְאוֹת־הַשָּׁוְא וּמַדּוּחֵי־הָאֱלִיל, כִּי אֶחָד וְאֶשְׁלַם בְּכָל דְּבָרַי וּבְכָל מַעֲשַׂי וְאֶטְהַר בְּכָל הֶגְיוֹנֵי־רוּחִי, לִהְיוֹתִי רָאוּי כָּל־רֶגַע לָךְ, הָאֱלֹהִית, וּלְגִלּוּי חֲסָדַיִךְ הַנֶּאֱמָנִים, אֲשֶׁר אֶחְיֶה בָם עַד עוֹלָם.

תרפ"א–פ"ב.

מֵאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ הַטָּהוֹר וּמִירַק הַגַּן הָרַעֲנָן אָחוּשׁ וְאֵדַע, מַה־גָּדוֹל חֶטְאִי אֲשֶׁר חָטָאתִי לָךְ.

כא

יוֹם־שֶׁמֶשׁ־קַיִץ עָלָה כַּכְּפִיר וּקְוֻצּוֹת תַּלְתַּלֵּי־זָהָבוֹ הִתְעוֹפְפוּ עַל מֶרְחֲבֵי שַׁדְמוֹת־הַבָּר וְהַדְּרָכִים הַנּוֹסְסִים לְמֵרָחוֹק.

עָמַדְתִּי בְגַנִּי אֲשֶׁר עַל הַגִּבְעָה כָּפוּף עַל עֲרֻגַת־יֶרֶק, הַמַּגְרֵף בְּיָדִי, וַאֲנִי בוֹרֵר וְעוֹקֵר אֶת עִשְׂבֵי־הַפֶּרֶא. כְּמֶרְחַק תְּלָמִים שְׁנַיִם מִמֶּנִּי עָמְדָה יְדִידַת־נַפְשִׁי וַתַּשְׁקְ מִן הַמַּזְלֵפָה אֶת הַפְּרָחִים מָיִם.

הַגַּן פָּרַח בְּדְמָמָה, שׁוֹאֵף אוֹר וְנוֹהֵר בְּחֶדְוַת עֲלוּמִים וָכֹחַ. רַק זִרְזוּף מֵי הַמַּזְלֵפָה נִשְׁמַע בְּנָפְלָם כַּאֲלֻמּוֹת־כֶּסֶף עַל הַפְּרָחִים הַצְּמֵאִים.

פִּתְאֹם קָרַע אֶת הַדְּמָמָה קוֹל שַׁעֲטַת סוּסִים הוֹלֵךְ וְקָרֵב. נָשָׂאתִי עֵינַי וְהִנֵּה הִיא, הָאַחֶרֶת, רוֹכֶבֶת וְעוֹבֶרֶת בִּדְהָרָה עַל סוּס אַבִּיר שָׁחוֹר, מַזְהִיר כִּקְטִיפָה בַּשֶּׁמֶשׁ, וַעֲדַת רוֹכְבִים צְעִירִים, כֻּלָּם לְבוּשִׁים הָדָר, מְמַהֲרִים בְּקֶצֶב אַחֲרֶיהָ.

כְּעַמּוּד אִלֵּם נִצַּבְתִּי וָאַבִּיט וּלְבָבִי דָהַר, דָּהַר אַחֲרֶיהָ בְּעֹז. הִיא נֶעֶלְמָה, גַּם קוֹל שַׁעֲטַת הַסּוּסִים נָדַם. וּלְבָבִי דָהַר, דָּהַר עוֹד אַחֲרֶיהָ בְּמֶרְחָק.

הֲסִבֹּתִי פָּנַי: יְדִידַת־נַפְשִׁי עוֹמֶדֶת וּמְצִיצָה בִי בְּלִי־אֹמֶר.

חֶרֶשׁ חָרֶשׁ הֵשַׁחְתִּי רֹאשִׁי וְלֹא אָמַרְתִּי דָבָר.

אָז שָׂחָה עָלַי בְּרַחֲמִים רַבִּים וְעֵינָיִךְ הַטּוֹבוֹת רָעֲפוּ רֹךְ וְשָׁלוֹם בְּאָמְרָהּ:

„שְׁכַב וְנוּחָה, יַקִּירִי, וְאַל תִּירָא! כִּי אִתְּךָ אָנִי".

אָז לֹא יָכֹלְתִּי לְהַבְלִיג עַל רִגְשִׁי עוֹד וְנַחַל דְּמָעוֹת עָלָה שָׁטַף אֶת פָּנָי.

כ

יָדַעְתִּי: רַק גְּדָל־נַפְשֵׁךְ הוּא וְטוּב־לִבֵּךְ אֲשֶׁר אֵין־מִדָּה לוֹ, כִּי בָאת לִסְעֹד אֶת מִשְׁכָּבִי בְּחָלְיִי, וְאוּלָם סָלֹחַ לֹא סָלַחַתְּ לִי אֶת חַטָּאתִי עוֹד.

בְּרַחֲמִים רַבִּים תַּעֲבִירִי יָדֵךְ הָרַכָּה עַל מִצְחִי, אַף תִּתְאַפְּקִי, תִּתְּנִי לִי לְנַשֵּׁק אֶת אֶצְבְּעוֹתַיִךְ הַנָּאווֹת בְּשִׂפְתֵי־תוֹדָה. וְאוּלָם הָשֵׁב תְּשִׁיבִי אוֹתָן בִּדְמָמָה, אַךְ תֶּחֱזַק נְשִׁיקַת־פִּי וְלַהַט כָּל־שֶׁהוּא שֶׁל חֵשֶׁק יִתְלַקַּח בָּהּ.

וְאָמְנָם אֵיךְ אֶשָּׂא אֶת פָּנַי אֵלַיִךְ וְאֵיךְ אָשׁוּב וַאֲיַחֵל לְחֶסֶד אַהֲבָתֵךְ אַחֲרֵי הַבֶּגֶד אֲשֶׁר בָּגַדְתִּי בָךְ?!

אָכֵן רַבַּת עֻנְּתָה נַפְשִׁי גַּם טֻלְטְלָה כָל־הַיָּמִים הָאֵלֶּה וְכִמְעַט עַד שַׁעֲרֵי שְׁאוֹל הִגַּעְתִּי, לוּלֵא אַתְּ בֶּאֱמוּנַת־נַפְשֵׁךְ הַחֲרִישִׁית, אֲשֶׁר שָׁקַדְתְּ עָלַי לְהַצִּילֵנִי מִכַּף הַמָּוֶת.

וְהִנֵּה יָרַדְתִּי מִמִּטָּתִי וְאֶל הַחַלּוֹן הַפָּתוּחַ עָטוּף־שְׂמִיכָה אֵשֵׁב וְאֶשְׁאַף כֹּחַ חָדָשׁ מֵאוֹר הַשֶּׁמֶשׁ הַמְפָרֶה וְתִקְוָה חֲדָשָׁה מִיֶּרֶק הַגַּן הַפּוֹרֵחַ תִּצְמַח לִי וֶאֱמוּנָה חֲדָשָׁה בַחַיִּים.

„וְאוּלָם דַּע לְךָ, כִּי גַם אֶצְלָהּ לֹא תִמְצָא אֶת הַמְּנוּחָה עוֹד, אַחֲרֵי אֲשֶׁר טָעַמְתָּ אֶת טַעַם נְשִׁיקוֹתַי.

„וְאָכֵן, לוּ בַעַל־נֶפֶשׁ הָיִיתָ, כִּי־עַתָּה יָדַעְתָּ אֶת הַמַּעֲשֶׂה אֲשֶׁר עָלֶיךָ לַעֲשׂוֹת אַחֲרֵי לֶכְתֵּךְ מֵעִמִּי".

וְעֵינֶיהָ הַקָּרוֹת נִמְשְׁכוּ כִּבְלִי־כַוָּנָה אֶל פִּגְיוֹן־הַכֶּסֶף הַחַד וְהַנּוֹצֵץ אֲשֶׁר עַל הַשֻּׁלְחָן.

יט

שָׁכַבְתִּי עַל עֶרֶשׂ־דְּוָי בְּחֶדְרִי. הַחַלּוֹנוֹת הָיוּ סְגוּרִים וְאוֹר־הַיּוֹם הִסְתַּנֵּן קָלוּשׁ בְּעַד הַמָּסַכִּים הַכֵּהִים.

כָּל אֹכֶל וְכָל מַשְׁקֶה לֹא בָא אֶל פִּי. הִתְהַפַּכְתִּי בַחֲבָלַי וְרָבַצְתִּי תַחְתַּי כְּנֵטֶל מַכְאֹב אֶחָד. אָמַרְתִּי, בָּא קִצִּי, וְחָפַצְתִּי לָמוּת.

וְהִנֵּה שָׁמַעְתִּי, כְּמוֹ מִבְּעַד תְּנוּמָה, כְּעֵין רִפְרוּף כָּנָף צְחוֹרָה עָלָי. וְשׁוּב שָׁמַעְתִּי כְּרַחַשׁ שִׂמְלַת־אִשָּׁה עַל־יַד מִטָּתִי וִידֵי־אִשָּׁה עֲנֻגּוֹת, הָעוֹשׂוֹת מִסָּבִיב לִי. פָּקַחְתִּי עֵינַי וְהִנֵּה הִיא הִיא, חֲבֶרְתִּי וְהֶמְדַּת־לִבִּי מֵאָז, עוֹמֶדֶת עָלַי, וְהִיא לְבוּשָׁה שִׂמְלַת־בַּיִת לְבָנָה וּפָנֶיהָ הַצַּחִים מְלֵאִים דְּאָגָה שְׁקֵטָה וּמְסִירַת־נֶפֶשׁ.

„אַתְּ!..." קָרָאתִי וְלֹא יָכֹלְתִּי לְדַבֵּר עוֹד, כִּי מָלֵא לִבִּי עַל גְּדוֹתָיו.

בְּשׁוּתִי מֵהַבִּיט אֵלֶיהָ, חֶרְפַּת נַפְשִׁי כָּאֵשׁ אֲכָלָתְנִי.

„הֲלֹא הִיא הַמִּתְיַמֶּרֶת בְּיָפְיָהּ וּבְתֹם דְּרָכֶיהָ וְאוֹמֶרֶת, כִּי הִיא הָאֱמֶת וְאֵין זוּלָתָהּ. וְאוּלָם אֵין כָּמוֹהָ מְלֵאָה שֶׁקֶר וְעָרְמָה.

„אַף אֵין כָּל חֶפְצָהּ בִּלְתִּי אִם לְהִשְׂתָּרֵר עָלֶיךָ וּלְהִתְעַמֵּר בְּךָ עַד־הָעוֹלָם. אָכֵן אֵין שׁוֹאֶפֶת שִׁלְטוֹן וְאַכְזְרִיָּה מִמֶּנָּה!"

הִיא עָצְרָה בְמִלִּים וּכְמוֹ הִתְאַפְּקָה מִכַּעַס. רֶגַע הִבִּיטָה בִי וְאַחַר פָּנְתָה אֵלַי בְּבַת־צְחוֹק, חֶלְקָהּ עֶדְנָה וְחֶלְקָהּ מַכְאֹב, וַתַּנְעֵם קוֹלָהּ וַתֹּאמַר:

„בֹּא וְנָחוּל עוֹד פַּעַם בַּמַּעְגָּל. אַחַר תָּבֹא אֵלַי, אֶל סֵתֶר חֲדָרַי. שָׁם אַרְאֶה לְּךָ אֶת כָּל גִּנְזֵי חֲמוּדוֹתַי, אַף אֶתֵּן לְךָ אֶת אֲשֶׁר תֶּהֱמֶה נַפְשְׁךָ לוֹ כָל־הַיָּמִים וְאֵת אֲשֶׁר רַק אֲנִי אוּכַל לָתֵת לָךְ: אֶת הַשִּׁכָּרוֹן הַגָּדוֹל וְאֶת הַשִּׁכְחָה".

יח

„מַדּוּעַ יֵשׁ טַעַם־מְרוֹרִים בְּיֵינֵךְ?"

– „יַעַן כִּי גַרְעִין הָאֲדָמָה מַר הוּא".

„מַדּוּעַ נְשִׁיקוֹתַיִךְ כְּאֵשׁ־צָרֶבֶת לִבְשָׂרִי?"

– „יַעַן כִּי גְאֻלַּת הָעוֹלָם בָּאֵשׁ תָּבֹא".

„הוֹי, מַדּוּעַ אֲנִי אֻמְלָל וְאֹבֵד כֹּה בְּחֵיק־עֲדָנַיִךְ?"

– „יַעַן כִּי חָלֹם תַּחֲלֹם עוֹד, הַפֶּתִי, עַל אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ".

כֵּן דִּבְּרָה וְצָחֲקָה לִי, וְאַחַר הוֹסִיפָה בְרֹגֶז:

„אָמְנָם כֵּן, יָדַעְתִּי, כִּי חָשֹׁב תַּחְשֹׁב עוֹד עַל־אוֹדוֹתֶיהָ...

פִּתְאֹם נָשָׂאתִי עֵינַי וְהִנֵּה הִיא, חֲבֶרְתִּי וִידִידַת־נַפְשִׁי, עוֹמֶדֶת לְפָנַי. מִגְבַּעַת רַחֲבַת־שׁוּלַיִם לְרֹאשָׁהּ וְהַצָּעִיף נוֹפֵל עַל עֵינֶיהָ.

תִּמְהוֹן־רֶגַע הִקְפִּיא אֶת יְצוּרַי וְלֹא יָכֹלְתִּי לְמַלֵּט הֶגֶה מִפִּי. וְהִיא נִגְּשָׁה קָרוֹב־קָרוֹב אֵלַי וַתַּשְׁפֵּל קוֹלָהּ וַתֹּאמַר:

„בֹּא! הִמָּלֶט־לְךָ מִזֶּה, כִּי בְנַפְשְׁךָ הוּא.

„נְשִׁיקוֹתֶיהָ רַעַל הֵן וּמַגָּע בְּשָׂרָהּ טָמֵא. מְצוֹדֶדֶת נְפָשׁוֹת הִיא לְהַצְעִידָן לְבוֹר־שָׁחַת.

„רְאֵה, מַה חִוֵּר אַתָּה וּשְׁאֵרְךָ הוֹלֵךְ וְכָלֶה. חֲמֹל עַל נַפְשְׁךָ וָבֹא – אַל תִּתְמַהְמֵהַּ!"

יָשַׁבְתִּי תַחְתַּי נָבוֹךְ וְתוֹהֶה לְמִשְׁמַע הַדְּבָרִים. בְּרֶגַע הַזֶּה עָבְרָה עַל־פָּנֵינוּ הִיא, הָאַחֶרֶת, בְּתוֹךְ־כְּדֵי־מָחוֹל כְּסִירַת־זָהָב בַּשֶּׁמֶשׁ חָלְפָה וְקִפְלֵי שִׂמְלַת־מִשְׁיָהּ הָרְחָבָה רִשְׁרְשׁוּ כְּגַלֵּי־קֶצֶף אַחֲרֶיהָ בִּמְעוּף עֲלִיצוּת וְחֵרוּת. רֶגַע קַל הִצְלִיפוּ עֵינֶיהָ הַשְּׁחוֹרוֹת עָלַי וְכָל דָּמִי הִתְרוֹנֵן בְּעוֹרְקַי.

„רְאִי, מַה־יָּפָה הִיא!" אָמַרְתִּי מִבְּלִי יְכֹלֶת לַעֲצֹר בְּרוּחִי.

הַמִּלִּים אַךְ נִתְּקוּ מִפִּי וְהָעוֹמֶדֶת עָלַי פָּנְתָה בִתְנוּעָה חֲרִיפָה מֵעִמִּי וַתִּתְחַמֵּק וַתֵּעָלֵם בְּתוֹךְ הַקָּהָל.

יז

„מִי הָיְתָה זֹאת?" שָׁאֲלָה הַצַּחֶרֶת וְעֵינֶיהָ יָרוּ הֲזִיזֵי־אֵיבָה בְּגִשְׁתָּהּ.

„אַתָּה מַחֲרִישׁ? בּוֹשׁ אַתָּה לְהַגִּיד לִי! וְאוּלָם אֲנִי מַכִּירָה אוֹתָהּ.

„עוֹד מְעַט וְהַלַּיְלָה, לֵיל־עֲדָנִים, יַחֲלֹף וְהַשֵּׁיבָה תִּדְפֹּק בְּאֶצְבְּעוֹת רָזוֹת עַל הַחַלּוֹן.

„שְׁתֵה וַחֲבֶק־לִי, כָּל־עוֹד לְבָבְךָ עֵר וְלֹא דָבְקָה הַשֵּׁנָה הַכְּבֵדָה בְעַפְעַפֶּיךָ".

וַאֲנִי שָׁתִיתִי מִן הַיַּיִן וְטַעְמוֹ בְּפִי מָתוֹק וּמַר גַּם־יָחַד. אָז אֲחַזְתִּי בִּשְׁתֵּי כְתֵפֶיהָ וּמַבָּטִי נָקַב בִּתְהוֹם־שְׁחוֹר־עֵינֶיהָ וָאֹמַר: „הַגִּידִי לִי, הַאֻמְנָם הָאֱמֶת אָתְּ?"

וַתִּצְחַק הַקּוֹסֶמֶת צְחוֹק גָּדוֹל וַתֹּאמַר: „מְשֵׁנִי־נָא, הַחוֹלֵם, וְיָדַעְתָּ אֶת אֲמִתִּי.

„הִנֵּה אֲנִי נוֹשֶׁקֶת לְךָ וּנְשִׁיקוֹתַי צוֹרְבוֹת אֶת פָּנֶיךָ, בְּהָקִיץ וְלֹא בַחֲלוֹם.

„וְאִם מְעַט לְךָ כָּל אֵלֶּה –"

וְהִיא שַׁחָה עָלַי בְּכָל כֹּבֶד־גּוּפָהּ וַתִּשַּׁךְ אֶת שְׂפָתַי בְּשִׁנֶּיהָ וַתִּגְמָא אֶת דָּמָן לְאַט לְאַט בְּתַאֲוָה.

וַאֲנִי שָׁכַבְתִּי בְּאֵין־אוֹנִים, וְהֻרְגַּשׁ לִי, כְּמוֹ מוֹצֶצֶת, מוֹצֶצֶת הִיא אֶת חַיַּי מֵעַל שְׂפָתוֹתָי.

טז

וְשֵׁנִית הָיָה חַג וּמָחוֹל. הַחֹם גָּדוֹל הָיָה וְהַשָּׁעָה עֲמֻקָּה בַּלַּיְלָה וָאֵשֵׁב לְהִנָּפֵשׁ מְעַט בִּקְצֵה הָאוּלָם.

כְּלֵי־הַזֶּמֶר נִגְּנוּ וְהַמְּחוֹלוֹת לֹא פָסְקוּ. הֶמְלַת־הֶחָג עָמְדָה קְרוֹבָה כֹּה וְגַם רְחוֹקָה.

מַה־כַּבִּירוֹת, עֲתִירוֹת־הָדָר הֵן זְרוֹעוֹתַיִךְ, מַלְכַּת־הַלָּיְלָה! מַה־נּוֹרָא רֶטֶט שָׁדַיִךְ וּנְשִׁימַת־פִּיךְ מַה־יּוֹקֶדֶת, חִדְלַת־אֱלֹהִים! עַל־פְּנֵי לוּחוֹת הָרִצְפָּה הַחֲלָקִים אֲנַחְנוּ מְחוֹלְלִים, כְּעַל־פְּנֵי הַקֶּרַח הַנּוֹצֵץ מְחוֹלְלִים, עַל־פְּנֵי צִפּוּי־הַזְּכוּכִית לַתְּהוֹם, תְּהוֹם הָאֲבַדּוֹן, מְחוֹלְלִים –

מַאֲפִיר הָאוֹר, גּוֹעִים הַמַּרְאוֹת, כָּתְלֵי הַבַּיִת נְמוֹגִים! עַל־פְּנֵי רַחֲבֵי אֲדָמָה אֲנַחְנוּ סוֹבְבִים, עַל־פְּנֵי קְבָרִים, תִּלֵּי קְבָרִים, עַל־פְּנֵי שַׁדְמוֹת־שְׁאִיָּה וּבִצּוֹת־קִפָּאוֹן סוֹבְבִים, עוֹבְרִים וְסוֹבְבִים –

עָבְרוּ שָׁנִים וְיוֹבְלוֹת נָקְפוּ וַאֲנַחְנוּ סוֹבְבִים, עַל־פְּנֵי חָרְבוֹת מְדִינוֹת וְקִבְרוֹת לְאֻמִּים סוֹבְבִים, עוֹבְרִים וְסוֹבְבִים –

מַה־חֲמִימָה, מַה־גְּמִישָׁה, מַה־קַּלָּה אַתְּ, מַלְכַּת־הַלָּיְלָה! מָה אֲיֻמָּה, נַעֲלָמָה אַתְּ, חִדְלַת־אֱלֹהִים! נָבְלוּ בְרִיאוֹת וּנְצָחִים נָקְפוּ, עַל־פְּנֵי מְצוּלוֹת הָאֲבַדּוֹן אֲנַחְנוּ סוֹבְבִים, עַל־פְּנֵי מְכִתּוֹת שְׁמָשׁוֹת דָּעָכוּ וְעִיֵּי עוֹלָמוֹת לְאָבָק נִפְזָרוּ, עַל־פְּנֵי שִׁבְרֵי רְסִיסֵי כִּסֵּא־הַכָּבוֹד אֲנַחְנוּ מְחוֹלְלִים, טָסִים וּמְחוֹלְלִים, יוֹרְדִים וּמְחוֹלְלִים, מְחוֹלְלִים וְיוֹרְדִים – דְּמָמָה!

טו

הֲבִיאַתְנִי הַיָּפָה חֲדָרֶיהָ, עַל יְצוּעֵי־מֶשִׁי אֶל שֻׁלְחָן מָלֵא מֶגֶד הוֹשִׁיבַתְנִי, בְּמוֹ־יָדֶיהָ מָזְגָה יֵין־הָרֶקַח לִי וַתֵּשֶׁב לְצַלְעִי וַתֹּאמֶר וּבְיָדָהּ כּוֹסָהּ:

„שְׁתֵה! שְׁתֵה וּשְׁקֵה לִי! כִּי הָעֵת עוֹבֶרֶת.

יג

בְּנֶשֶׁף חַג וּמְחוֹלוֹת פְּגַשְׁתִּיהָ שֵׁנִית, אֶת הַזָּרָה הַיָּפָה. לְבוּשָׁה הָיְתָה אֶדֶר תְּכֵלֶת כֵּהָה עִם נְקֻדּוֹת־זָהָב כַּלִּילָה וְעַל רֹאשָׁהּ חֶרְמֵשׁ־הַסַּהַר וְכָל הָעוֹבְרִים עָלֶיהָ תָּמְהוּ וְאָמְרוּ: הִנֵּה מַלְכַּת־הַלָּיְלָה.

וָאֶקַּח צִפָּרְנוֹת חַכְלִילִים־לוֹהֲטִים וָאַגִּישׁ לָהּ וָאֹמַר: „אִם אָמְנָם אַתְּ הִיא אֲשֶׁר אָמַרְתְּ, הִנְנִי עַבְדֵּךְ עַד־עוֹלָם".

וַתָּאֶר הַיָּפָה פָּנֶיהָ לִּי וַתֹּאמַר: „לֹא עֶבֶד תִּהְיֶה, כִּי־אִם מוֹשֵׁל וְאָדוֹן לְכָל אֲשֶׁר לִי, בְּהוֹדוֹתְךָ בִּי".

וְהִיא הִבְרִיקָה עָלַי בְּעֵינֶיהָ הַגְּדוֹלוֹת וְהַשְּׁחוֹרוֹת וּבַת־צְחוֹקָהּ הַקּוֹסֶמֶת הִדְלִיקָה אֵשׁ בְּעַצְמוֹתָי. וְהִיא הוֹסִיפָה וַתֹּאמַר:

„הִנֵּה כְבָר אַתָּה לִי וּמַה־לְּךָ כִּי תְהַרְהֵר עוֹד? מַרְבֶּה מַחֲשָׁבָה, מַרְבֶּה כֹבֶד. וַאֲנִי אֶת הַקַּל אָהַבְתִּי וְאֶת יְהַמְרַחֵף מִלְּמַעְלָה וְאֶת הַמָּחוֹל עַל־פְּנֵי הַתְּהוֹמוֹת".

עוֹד לֹא הִתַּמָּה אֶת דְּבָרָהּ וְאוֹרוֹת הָאוּלָם הִזְדַּעְזְעוּ לִתְרוּעַת כְּלֵי־הַזֶּמֶר בְּפָצְחָם שִׁירַת־מָחוֹל עַלִּיזָה. וַתַּעֲמֹד וַתִּתֵּן אֶת זְרוֹעָהּ לִי.

יד

הִתְעוֹרֵר הַמָּחוֹל... זָע הַקַּרְקַע וְהָעַמּוּדִים נָעוּ מִמְּקוֹמָם, הִתְעַרְפֵּל הָאוֹר וְהַמַּרְאוֹת שָׁטְפוּ, הִתְבּוֹלְלוּ, שַׁלְהָבוֹת הַפְּרָחִים וּבִרְקֵי מְנוֹרוֹת־הַגָּבִישׁ, צִבְעֵי יְרִיעוֹת וּכְתָלִים וּשְׂמָלוֹת מְרַפְרְפוֹת, הִתְעַרְבְּבוּ יַחַד עִם הַזּוּגוֹת הַצְּעִירִים הַמְחוֹלְלִים, הַטָּסִים וּמְחוֹלְלִים, וַאֲנַחְנוּ שְׁנֵינוּ מְחוֹלְלִים.

וַיְהִי הַיּוֹם לַעֲרֹב וַאֲנִי הוֹלֵךְ וְנִגְרָר בְּלֹא־מַטָּרָה לְפָנַי וְהִנֵּה מִרְכֶּבֶת־פְּאֵר מִתְנַהֶלֶת לִקְרָאתִי בְּדֶרֶךְ־הַמֶּלֶךְ, וְהִיא רְתוּמָה לְסוּס בָּרֹד, רָחוּץ וְגָזוּז לְמִשְׁעִי וְרֶסֶן־כֶּסֶף עָלָיו וְקִשּׁוּרֵי־שָׁנִי לְרֹאשׁוֹ, וּבְתוֹךְ הַמֶּרְכָּבָה הַפְּתוּחָה אִשָּׁה יָפָה עַד־לְהַפְלִיא יוֹשֶׁבֶת וּבְיָדָהּ הַמּוֹשְׁכוֹת.

הֵצַרְתִּי צְעָדַי וָאַבִּיט מִשְׁתּוֹמֵם אֶל יְפִי הָאִשָּׁה וְאֶל הַתִּפְאֶרֶת אֲשֶׁר מִסָּבִיב לָהּ. עֵינֵי הָאִשָּׁה הַשְּׁחוֹרוֹת הִבְרִיקוּ עָלַי בְּאוֹר גָּדוֹל וְלֹא מָשׁוּ מִמֶּנִּי וּכְמוֹ אֲסָרוּנִי לִמְקוֹמִי.

הַמֶּרְכָּבָה קָרְבָה לְאַט לְאַט וַתַּעֲצֹר. וְהָאִשָּׁה פָּנְתָה אֵלַי יְדִידוּת וַתִּשְׁאַל: „אֶת מִי אַתָּה מְבַקֵּשׁ?”

וָאַעַן: „אֶת הָאֱמֶת אֲנִי מְבַקֵּשׁ”.

וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה בְּגָאוֹן: „אֲנִי הָאֱמֶת”.

וְנֹגַהּ עַז וּמְלֵא־קֶרִי נִצְנֵץ בִּתְהוֹם־לֵיל־עֵינֶיהָ וְטוּרֵי שִׁנֶּיהָ הַלְּבָנוֹת הִבְהִיקוּ בְּתַאֲוַת־טֶרֶף, וְכָל פָּנֶיהָ, מַבָּטָהּ וּבַת־צְחוֹקָהּ אָמְרוּ: אֵין אֱלֹהִים.

הִיא יָשְׁבָה וְצָחֲקָה לִי וּכְמוֹ חִכְּתָה לִדְבָרִי. אַחַר הֵזִיזָה הַמּוֹשְׁכוֹת וְהַמֶּרְכָּבָה עָבְרָה לְאִטָּהּ.

עָמַדְתִּי תַחְתַּי מִשְׁתָּאֵה וְהִבַּטְתִּי אַחֲרֶיהָ. צְעִיף־הַמֶּשִׁי הַלָּבָן אֲשֶׁר לְמִגְבַּעְתָּהּ רִפְרֵף מִנֶּגֶד כְּכַנְפֵי עוֹף דּוֹרֵס גָּדוֹל וְחָפְשִׁי. וְהִנֵּה הֵסַבָּה רֹאשָׁהּ וַתָּצֶץ אֵלַי בְּבַת־צְחוֹק לֹא־בְרוּרָה.

נִתַּקְתִּי מִמְּקוֹמִי וָאֲמַהֵר אַחֲרֶיהָ. אָז דָּפְקָה בַּסּוּס וְהַמֶּרְכָּבָה אָצָה לָרוּץ וַתֵּעָלֵם בְּרָעַשׁ.

„יָפָה אַתְּ וַחֲבִיבָה אַתְּ, רַעְיָה, וְאֵין דֻּגְמָתֵךְ. וְאוּלָם נַפְשִׁי צְמֵאָה דַעַת וְאֵין מָנוֹחַ לִי. הוֹכִיחִי לִי, כִּי יֵשׁ אֱלֹהִים".

אָז זָעֲפָה וַתָּשֶׁב אֶת כַּפָּהּ אֵלֶיהָ וַתֹּאמַר:

„הוֹי כְּפוּי־טוֹבָה! הַאִם לֹא דַי לְךָ בְּאַהֲבָתִי?

„וְהַאֻמְנָם לֹא תָבִין, הוֹי חֲדַל־רֶגֶשׁ! כִּי עָלַב תַּעַלְבֵנִי?!

„וְעַתָּה אַל תִּשְׁאַל וְאַל תְּנַסֶּה עוֹד, פֶּן תִּנָּחֵם!"

וְאֶצְבְּעוֹתֶיהָ הַנּוּחוֹת גָּלְשׁוּ עַל מִצְחִי וְעַל שְׂעַר־רַקָּתִי כְּמוֹחוֹת כָּל צִלְלֵי מַחֲשָׁבָה וַאֲנִי לֹא הוֹסַפְתִּי לְדַבֵּר עוֹד.

אַךְ בְּאַחַד הַיָּמִים, וְלֹא נוֹדַע אֵיכָכָה וְלֹא נוֹדַע מַדּוּעַ, וַאֲנִי הִתְגּוֹלַלְתִּי עָלֶיהָ פִּתְאֹם בְּדִבְרֵי תַרְעוּמוֹת וָרֹגֶז:

„הוֹי אַתְּ! אָמַרְתִּי לָהּ: מַדּוּעַ תַּעֲלִימִי מִמֶּנִּי אֶת הַדָּבָר?

„אֵין זֹאת כִּי יֵשׁ לְהַעֲלִים לָךְ וְיָרֹא תִירְאִי, פֶּן יִגָּלֶה לִי.

„וְאַתְּ אַל תּוֹסִיפִי לְהַחֲנִיף לִי בְּמֶתֶק שְׂפָתַיִךְ, כִּי לֹא אַאֲמִין לָךְ עוֹד".

עוֹד אֲנִי מִתְרַגֵּשׁ וְשׁוֹפֵךְ כַּעְסִי וְהִיא פָּנְתָה כֹּה וָכֹה וַתֵּלֶךְ לָהּ בְּלִי דַבֵּר דָּבָר. בִּקַּשְׁתִּיהָ וְלֹא מְצָאתִיהָ עוֹד.

יב

בִּרְחוֹבוֹת וּשְׁוָקִים עָבַרְתִּי וּבִקַּשְׁתִּי אֶת שֶׁאָהֲבָה נַפְשִׁי, אֶל בָּתֵּי־מִקְדָּשִׁים וְאֶל הֵיכְלֵי־מַדָּע בָּאתִי – וְלֹא מְצָאתִיהָ.

וָאֵצֵא לָנוּעַ בַּשָּׂדֶה וְהַיּוֹם יוֹם בָּהִיר וְיָבֵשׁ בַּחֹרֶף וָאֶתַּע לְנַפְשִׁי עַל־פְּנֵי הַשָּׂדוֹת הַשּׁוֹמְמִים וְהַתִּקְוָה עוֹמֶמֶת בִּי לְפָגְשָׁהּ עוֹד.

וְסֵדֶר נִקְיוֹן חָמוּר קָבַעַתְּ מִסָּבִיב לִי. טְהוֹרָה, טְהוֹרָה כְּבָבַת הָעַיִן. בַּל־יֵרָאֶה כָּל כֶּתֶם, וְכָל שֶׁמֶץ חֶלְאָה בַּל־יִסְתַּתָּר!

וַתְּצַוִּי אֶת הַשָּׁלוֹם לְדָמִי וּלְכָל מַעְיָנַי. שָׁקְטוּ הַסְּעָרוֹת הַקָּשׁוֹת וְגַלֵּי־הַזַּעַף יָשׁוּבוּ יָנוּחוּ. כְּמוֹ רוּחַ מֵעֵדֶן עָלַי יָפוּחַ וְהוֹד רִנַּת הַנֵּצַח מִמַּעַל לִי.

הֵלֶךְ עָנִי הָיִיתִי בָאָרֶץ וְגֵר בְּכָל מָקוֹם. עַתָּה אֶזְרָח אָנִי וּבַעַל נְכָסִים וְאוֹצָרוֹת בְּלִי־חֵקֶר בְּמַמְלֶכֶת אֵין־הַסּוֹף.

יא

הוֹי, כִּי נִתַּן לֵב שׁוֹחֵר לָאָדָם וְנֶפֶשׁ לֹא־תֵדַע שָׂבְעָה, כִּי נָקֹט יָקֹט בַּאֲשֶׁר־לוֹ וְאֶל אֲשֶׁר־אֵין־לוֹ תְּשׁוּקָתוֹ.

נִפֵּץ נִפַּצְתִּי אָשְׁרִי מִשֶּׁפַע אֹשֶׁר. הָרַסְתִּי שְׁלוֹמִי וַאֲנִי אֲנִי אָשָׁמְתִּי.

הָיָה עֶרֶב וַאֲנִי יָשַׁבְתִּי עִם חֲבֶרְתִּי בַחֲשֵׁכָה. הַגַּן עָמַד אִלֵּם בְּשַׁלַּכְתּוֹ וְהַיָּרֵחַ הִתְהַלֵּךְ חֶרֶשׁ בֵּין הָאִילָנוֹת כְּאִישׁ־הַקְּבָרוֹת בֵּין הַמַּצֵּבוֹת.

לָקַחְתִּי יָדָהּ בְּיָדִי וְהִיא הִטְּתָה רֹאשָׁהּ אֵלָי. אָמַרְתִּי לָהּ: „הַגִּידִי לִי, יְדִידַת־נַפְשִׁי: הַאֻמְנָם יֵשׁ אֱלֹהִים?"

הִיא נִרְתְּעָה וַתָּשֶׂם אֶצְבָּעָהּ עַל פִּי וָאֵאָלֵם.

אַךְ כַּעֲבוֹר יָמִים מִסְפָּר וַאֲנִי יָשַׁבְתִּי תָפוּשׂ בְּמַחֲשַׁבְתִּי וְהִיא נִגְּשָׁה אֵלַי וַתַּנַּח רֹאשָׁהּ עַל רֹאשִׁי. אֲחַזְתִּי אֶת כַּף־יָדָהּ וָאֶשַּׁק לָהּ וָאֹמַר:

חֲמֻדוֹתַיִךְ בִּשְׁעַת עֶדְנָה טְהוֹרָה, בְּהִפָּתַח כָּל־יֵשׁוּתֵךְ עַל צְפוּנֵי־מַאֲוַיֶּיהָ וְעַל רָזֵי־הָאֵיתָנִים אֲשֶׁר בָּהּ, כְּהִפָּתַח כּוֹס־שׁוֹשַׁנָּה בַּשֶּׁמֶשׁ עַל יָפְיָהּ וְעַל תֻּמָּהּ וְעַל בָּשְׂמֵי־תַאֲוָתָהּ.

וּמְלֵאָה נְעִימוֹת אַתְּ וְרַבַּת־עִנְיָן בְּשִׁבְתֵּךְ אִתִּי שֶׁבֶת סוֹד־אֱמוּנִים וּבְשׂוֹחֲחֵךְ עַל אֵל וְאָדָם וְעַל אָרְחוֹת אָדָם וְעֵינַיִךְ זוֹרְחוֹת אַהֲבָה וְשֵׂכֶל טוֹב וּכְאַבְנֵי־חֵפֶץ בַּחֲלִיפוֹת צִבְעֵי־קַשְׁתָּן יָנֵצּוּ אֲמָרַיִךְ.

וְאוּלָם שִׁבְעָתַיִם יָקַרְתְּ לִי, יְדִידַת־נַפְשִׁי, בְּנוּעֵךְ עַל סְבִיבִי בְּאֵין־אֹמֶר וּבְאֵין־שׁוֹמֵעַ כִּמְעָט: –

שׁוֹהֶה הַזְּמָן וּמַזִּיל חוֹל־זְהָבוֹ לְאַט לְאַט אֶל חֵיק הַנֵּצַח,

יוֹשֵׁב אֲנִי וְקוֹרֵא בַסֵּפֶר, אוֹ כוֹתֵב, אוֹ צוֹפֶה בָעוֹלָם מֵרָחוֹק וְהִרְהוּרֵי עוֹלִים וּמְכַסִּים עָלַי כַּעֲרָפִלִּים לְבָנִים עַל הָאֲדָמָה,

וּמִבַּעַד לְהִרְהוּרַי, כְּמִבַּעַד לָעֲרָפִלִּים, שׁוֹמֵעַ אֲנִי יְצוּר קָרוֹב וְנֶאֱמָן לִי מִתְהַלֵּךְ וְעוֹשֶׂה וְרוֹקֵם בִּדְמָמָה בֵּין כָּתְלֵי הַבַּיִת,

כְּקֶרֶן־אוֹר שֶׁמֶשׁ־הָאָבִיב בֵּין רִגְבֵי נִיר שָׁחוֹר וְחָרוּשׁ וּכְרוּחַ חֲרִישִׁית, נוֹשֵׂאת חֶסֶד וְרַחֲמִים, בֵּין צִיצֵי הַגַּן וַעֲפָאָיו.

י

אָכֵן רַבָּה הַבְּרָכָה וְאֵין עֲרוֹךְ לַטּוֹב, אֲשֶׁר תַּשְׁפִּיעִי עָלַי, הַנְּדִיבָה.

עֲטֶרֶת חֵן וָרֹךְ הֵבֵאת אֶל חַיַּי וְקֶצֶב וּמִדָּה יָפָה. יָדֵךְ הָעֲדִינָה תְּגָרֵשׁ כָּל הִרְהוּרִים רָעִים וּלְנֹגַהּ בּר־עֵינַיִךְ כָּל תְּשׁוּקָה זָרָה תֶּחְפָּר.

פְּרָחִים לְךָ וּבְזָהֳרֵי עֵינֵי דַּרְכְּךָ הִגַּהְתִּי. כִּכְרוּב לָבָן סוֹכֵךְ שָׁמַרְתִּי שְׁנָתְךָ וְלֹא יָדַעְתָּ.

וְאוּלָם אֶת כָּל אַהֲבָתִי וְאֶת כָּל חֲסָדַי אֶתֵּן לְךָ רַק בְּאַהֲבָתְךָ אוֹתִי. כִּי תִכְרֹת בְּרִית־אֱמוּנִים עִמִּי, בְּרִית־קֹדֶשׁ, וְלֹא תָשְׂטְ מִמֶּנִּי כָּל־הַיָּמִים.

אָכֵן זֹאת אֶדְרשׁ מִמְּךָ, מַחֲמַדִּי: הֱיוֹת נֶאֱמָן לִי כָּל־הַיָּמִים.

ח

רָנּוּ שָׁמַיִם וְגִילִי אֶרֶץ, כִּי יֵשׁ אֱלֹהִים.

כִּי שׁוֹים הַחַיִּים בַּחַיִּים וְיָפֶה הָעוֹלָם כְּמוֹ־שֶׁהוּא בְּאוֹרוֹתָיו וּצְלָלָיו;

כִּי נִתְּנוּ הָאוֹרוֹת לִשְׂמֹחַ בָּם וְהַצְּלָלִים לְהִתְנַשֵּׂא עֲלֵיהֶם;

כִּי דֶּרֶךְ הָאָדָם לְמַעְלָה לְמָעְלָה, לְמָקוֹם שָׁם הַחֲלוֹמוֹת יִשְׂאוּ לְבָבוֹ וְהַכּוֹכָבִים יִרְמְזוּ לוֹ;

כִּי נָכוֹן פִּתְרוֹן לַחֲלוֹמוֹת וְנִפְלָא הַפִּתְרוֹן וְנַעֲלָה עַל כָּל דִּמְיוֹן־אָדָם;

וּגְאֻלָּה יֵשׁ וּפְדוּת מִכָּל צָרָה וּבְחֵיק הֶעָתִיד יְשׁוּעוֹת צְפוּנוֹת וְנֶחָמוֹת גְּדוֹלוֹת – כִּי יֵשׁ אֱלֹהִים!

ט

נִשְׂגָּבָה אַתְּ וְלֹא תָהִין כָּל שְׂפַת־אֱנוֹשׁ לְבַטֵּא נִפְלְאוֹת־

אֵלַיִךְ בַּסֵּתֶר וְלֹא נוֹעַזְתִּי לַהֲגוֹת בָּךְ מִבֹּשֶׁת־נְעוּרִים. עַד אֲשֶׁר גָּדַלְתִּי וְחָזַקְתִּי וָאֵצֵא לְבַקְּשֵׁךְ בְּאֵשׁ־לְבָבִי. אַחֲרֵי זָהֳרֵךְ מֵרָחוֹק נָדַדְתִּי, בִּקַּשְׁתִּיךְ וְלֹא מְצָאתִיךְ. שָׁאַלְתִּי אֶת עוֹבְרֵי־הַדְּרָכִים לִמְקוֹמֵךְ, וְהֵם זָעֲפוּ עָלַי אוֹ צָחֲקוּ לִי. אָז נִשְׁאַרְתִּי דוֹמֵם בְּעָנְיִי וָאֵתַע לְבָדָד עִם צִמְאוֹן־נַפְשִׁי הַלּוֹהֵט. אַף הֵסַחְתִּי לְבָבִי מִמֵּךְ, כִּי כָבֵד עָלַי מַשָּׂא גַעְגּוּעַי. הֵסַחְתִּי לְבָבִי מִמֵּךְ וְלֹא יָדַעְתִּי, כִּי אֶת מְקוֹר חַיַּי וּשְׂשׂוֹנָם הִזְנַחְתִּי.

וְהִנֵּה נִגְלֵית לִי בִּתְהוֹם שְׁחוֹר־יֵאוּשִׁי, בַּאֲבֹד כָּל מִשְׁעָן וּמִסְעָד לִי הוֹפַעַתְּ וְאַתְּ טוֹבָה וּנְדִיבָה כָכָה וּמְלֵאָתִי פְּלָאִים וְחֵן לֹא־יֵחָקֶר.

הוֹ מַשְׂאַת־נַפְשִׁי, הֲתִסְלְחִי לִי אֶת עֲוֹנִי הַגָּדוֹל?

ז

וְהִיא אָמְרָה לִי: אַל תָּשׁוּחַ נַפְשְׁךָ עָלַיִךְ, מַחֲמַדִּי: כִּי זֶה הָיָה דַרְכְּךָ אֵלָי.

אַף בַּל יִחַר לְךָ עַל הָאֲנָשִׁים הָהֵם, אֲשֶׁר זָעֲפוּ עָלֶיךָ: שׁוֹמְרִים סוֹד הֵם בִּלְבָבָם, סוֹד יָקָר לָמוֹ, וִירֵאִים פֶּן יְגֻנַּב מֵהֶם.

וְגַם לָאֵלֶּה, אֲשֶׁר צָחֲקוּ לָךְ, אַל תִּטֹּר חֵמָה: אֻמְלָלִים וְכוֹאֲבִים הֵם וּבִצְחוֹקָם יֹאמְרוּ לְרַפֵּא אֶת שֶׁבֶר חַיֵּיהֶם.

וַהֲלֹא רַק לְךָ יְעוּדָה אָנִי וְרַק לְךָ, לִבְחִירִי, אֲגַלֶּה פָּנָי. וְאֵיכָה יֵדַע אִישׁ אֶת מְקוֹמִי?

וַאֲנִי אֲנִי גַם רִחַפְתִּי עַל סְבִיבֶיךָ תָּמִיד. בְּיָד נַעֲלָמָה זֵרַעְתִּי

אֵלֶּה דָמְמוּ עוֹד לְהֵד קוֹלָהּ. עָמַד הַסְּבַךְ מַזְהִיר וּמְאֻשָּׁר, כִּי צִלָּהּ חָלַף עָלָיו.

עַל בָּמֳתֵי נֶשֶׁף, בְּתוֹךְ דִּמְמַת עַנְקֵי־צוּרִים וִיאֹר וּנְגֹהוֹת כּוֹכְבֵי־נְצָחִים, כִּכְנַף מַלְאָךְ טָהוֹר וַחֲרִישִׁי הִשִּׁיקָה עָלָי.

עַתָּה, עִם בֹּקֶר־שֶׁמֶשׁ, נִגְלְתָה לִי בְּכָל חִנָּהּ וְתֻמָּהּ. עֵינֶיהָ הַטּוֹבוֹת מְצִיצוֹת בִּי וְכָל הָעוֹלָמוֹת מַבְטִיחוֹת לִי. זְרוֹעוֹתֶיהָ הַבָּרוֹת מְצַפּוֹת וְרוֹמְזוֹת שָׁלוֹם לִי וְעֶדְנַת אֵין־סוֹף.

עַתָּה אֵדַע כַּאֲשֶׁר לֹא יָדַעְתִּי מֵעוֹדִי, לְאָן הָמוּ וְסָעֲרוּ כָּל מַעְיְנֵי־חַיַּי הָעֲמֻקִּים. וְהַשֶּׁמֶשׁ בַּמְּרוֹמִים לָמָּה תִזְרַח וְהַנַּחַל בָּעֵמֶק לָמָּה יְעַקֵּל אָרְחוֹ. עַתָּה אֵדַע, כִּי לֹא אָמוּת עוֹד.

רַק סָגֹר אֶסְגֹּר אֶת עֵינַי וְאֶשְׁכַּב בִּמְנוּחָה. עַל פְּנֵי הַחִוְּרִים יִשְׁתַּעֲשַׁע זִיו נִסְתָּר וְנֶאֱצָל. אַל תִּבְכּוּ, רֵעִים! הֵן מוֹת לֹא אָמוּתָה.

ו

אָמַרְתִּי לָהּ: הֲיִי עִמִּי, רַעְיָה, וְאַל תֵּלְכִי מִמֶּנִּי!

אוֹר טָהוֹר נוֹהֵר מֵעֵינַיִךְ, אוֹר שְׁלוֹם־אַלְמָוֶת. וְהִנֵּה תֵדַע נַפְשִׁי: רַק בְּאוֹר עֵינַיִךְ יִפְרְחוּ חַיַּי וְיַעֲשׂוּ צִיצִים נֶאֱמָנִים וּפְרָיִם לֹא יְכַזֵּב

וַהֲלֹא מֵרֹאשׁ מִקַּדְמֵי־עוֹלָם יְעוּדָה אַתְּ לִי. עוֹד נַעַר אָנִי וּלְשֵׁמַע שְׁמֵךְ רָטַט לִבִּי וְהָמָה בִי וְלֹא יָדַעְתִּי מָה. עָרֹג עָרַגְתִּי

אָז אֶרְבַּץ תַּחְתַּי כָּאֶבֶן בְּיַרְכְּתֵי תְהוֹם וְלֹא אֹבֶה לַחֲשֹׁב כָּל מַחֲשָׁבָה עוֹד.

הָהּ נוּחִי, נַפְשִׁי, נוּמִי שְׁנָתֵךְ, הַעֲמִיקִי לָנוּם! כִּי יִשְׁקְעוּ כָל נִטְלֵי סִבְכֵי זִכְרוֹנֵךְ בִּמְצוּלוֹת הַנְּשִׁיָּה הָעוֹלָמִית וְכָל אֲשֶׁר לָמַדְתְּ וְכָל אֲשֶׁר שָׁגִית כָּל־הַיָּמִים.

כִּי אָשׁוּב אֶהְיֶה כָּרַךְ הַנּוֹלָד, אֲשֶׁר יִפְקַח עֵינָיו לִרְאוֹת אֶת הָעוֹלָם וְאֶל כָּל־מַרְאֶה יִתְפַּלֵּא הַרְבֵּה פֶּלֶא וְכָל־קוֹל כָּל־צִלְצוּל חִידָה חֲדָשָׁה לוֹ.

כִּי הֵן דָּבָר לֹא אֵדַע עוֹד, כָּל שֶׁמֶץ דָּבָר לֹא אֵדַע עוֹד.

ה

עִם בֹּקֶר אֶחָד, בְּאוֹר־הַשֶּׁמֶשׁ הֶחָדָשׁ, אַךְ פָּקַחְתִּי עֵינַי, הוֹפִיעָה לִי הָאֱמֶת הַחֲרִישִׁית: יֵשׁ אֱלֹהִים.

אַלְמוֹת שַׂעֲרוֹתֶיהָ זָהָב שָׁפְכוּ עַל כְּתֵפֶיהָ, עֵינֶיהָ תְּכֵלֶת־שְׁמֵי־בֹקֶר עָמְדוּ עָלַי בְּבַת־צְחוֹק אַהֲבָה וְנַפְשִׁי רָעֲדָה וְצִלְצְלָה לִקְרָאתָהּ כְּפַעֲמוֹן קָטָן כֶּסֶף בַּאֲוִיר הָרִים וּשְׁחָקִים.

הִבַּטְתִּי בָהּ וְיָרֵאתִי לְהַבִּיט בָּהּ, פֶּן אֲחַלֵּל יָפְיָהּ.

הֵן זֶה יָמִים רַבִּים רַבִּים חָלַמְתִּי עַל־אוֹדוֹתֶיהָ. בְּכָל דְּרָכַי וּמַעֲקַשֵּׁי־דְרָכִים תָּעִיתִי אַחֲרֶיהָ, עִקְּבוֹתֶיהָ בַּכֹּל מָצָאתִי, לֹא אוֹתָהּ דְּשָׁאִים אֵלֶּה רָחֲפוּ עוֹד מִמַּגַּע שׁוּלֵי שִׂמְלָתָהּ, מִסְתְּרֵי־יַעַר

עַל מִשְׁכָּבִי בַּלַּיְלָה כְּאַסִּיר בְּפִנַּת־כִּלְאוֹ הִתְגּוֹלַלְתִּי וְרַעֲיוֹנֵי־לִבִּי רָטְנוּ וְצָלְלוּ כְּכַבְלֵי־נְחוּשָׁה עַל בְּשָׂרִי.

ג

לַבֹּקֶר קַמְתִּי וָאֵצֵא לַעֲבוֹדָתִי. פְּנֵי־עָנָן לַיּוֹם, אַךְ טוֹב הוּא מִמַּחֲשַׁכֵּי לַיְלָה וּלְבָבִי מָלֵא צִפִּיָּה.

יָשֹׁב יָשַׁבְתִּי עַל עֲבוֹדָתִי וְכָל מַעְיָנַי נְתוּנִים בָּהּ. פִּתְאֹם אָרִים אֶת רֹאשִׁי: הַאֵין מִי דוֹפֵק עַל הַדֶּלֶת? אֵין מִי מֵבִיא אֶת הַבְּשׂוֹרָה לִי?

בִּרְחוֹבוֹת־קִרְיָה הִתְהַלַּכְתִּי וְעֵינַי צוֹפִיּוֹת, אַךְ לֹא בִקַּשְׁתִּי דָבָר. לְבָבִי הִגִּיד לִי: בֹּא יָבֹא, בְּמוֹעֲדוֹ יָבֹא.

„מֶה חָדָשׁ, רֵעִי?״ „אֵין חָדָשׁ״, יַעֲנֵנִי. אֶפֶס אֲנִי יוֹדֵעַ: בֹּא יָבֹא.

קוֹלוֹת וּצְבָא־מַרְאוֹת לַיּוֹם וְעִנְיָן רָב, וְהוּא נֶחְפָּז לָעוּף. כָּבֵד מִמֶּנּוּ הַלַּיְלָה, הַלַּיְלָה הַזּוֹעֵף וְהַמַּחֲרִישׁ אֵימָה. וְאוּלָם עָיֵף מֵעֲמַל־הַיּוֹם אֶשְׁכַּב וְאֶסְגֹּר עֵינַי וּכְמוֹ יָד רַכָּה וְרַבַּת־חֶסֶד תַּעֲבֹר חֶרֶשׁ חָרֶשׁ עַל רֹאשִׁי: בֹּא יָבֹא וְלֹא יְאַחֵר.

ד

אָז יֵשׁ כִּי אָקִיץ בַּלַּיְלָה וְחֶשְׁכַת כָּל־הַמַּעֲמַקִּים תָּשׁוּב תְּשׁוּפֵנִי וְלֹא אֵדַע נְהוֹמִים עוֹד.

וְהִנֵּה מַרְאוֹת נִדְחָקִים אֵלַי מִכָּל עֵבֶר, מַרְאוֹת יוֹם־יוֹם הַמְּנֻמָּרִים, וּבְעֵינֵי־יְדִידוּת מַבִּיטִים בִּי. הוֹי, הַנִּיחוּ לִי, הַחֲבִיבִים! אֲנִי חָפֵץ לִהְיוֹת לְבַדִּי.

ב

עַל מִשְׁכָּבִי בַּלַּיְלָה כְּאַסִּיר בְּפִנַּת־כִּלְאוֹ הִתְגּוֹלַלְתִּי וְלֹא מָצָאתִי מְנוּחָה.

הוֹמוֹת עַל חוֹמוֹת יַקִּיפוּנִי וּבְרִיחֵי־בַרְזֶל סוֹגְרִים עָלָי, מַעֲצוֹרִים וּמוֹקְשִׁים בְּכָל מָקוֹם וְאֵין לִשְׁאֹף רוּחַ לִרְוָחָה. וּמֵעֵבֶר לַשַּׁעַר אִישׁ־הַמִּשְׁמָר הָאִלֵּם מִתְהַלֵּךְ, הֵנָּה וָהֵנָּה מִתְהַלֵּךְ וְכִידוֹנוֹ נָטוּעַ בְּיָדוֹ.

לֶחֶם בִּמְשׂוּרָה יִתֵּן לִי וּמַיִם לַחַץ אֶשְׁתֶּה. וְאוֹר הָעוֹלָם הַגָּדוֹל רַק בְּעַד אֶשְׁנָב צַר וְכֵהֶה יַחְדֹּר אֵלָי. לַשָּׁוְא אֶנֹּס לְהַתִּיק אֶת סְרִיגֵי־הַבַּרְזֶל הַחֲלוֹנִים, לַשָּׁוְא תִּכַל נַפְשִׁי לָצֵאת אֶל הַמֶּרְחַקִּים הַנּוֹצְצִים!

הוֹי, מַה פִּשְׁעִי וּמַה חַטָּאתִי כִּי שָׂמוּנִי פֹּה?!

מִשְׁפָּט וָצֶדֶק – מִיַּד מִי אֶדְרְשֵׁמוֹ? יָדַעְתִּי: אִם אָשַׁמְתִּי וְאִם לֹא אָשַׁמְתִּי, אַחַת דָּתִי לְהָמִית.

בְּעֶרֶב יוֹם אֶחָד יַחֲרֹק הַבְּרִיחַ הַכָּבֵד מֵאַחֲרֵי דַלְתִּי וּמִי־שֶׁהוּא יָבֹא, קוֹדֵר וָקַר, וּבְשֵׁם הַמִּשְׁפָּט אֶת גְּזַר־דִּינִי יוֹדִיעֵנִי.

הוֹי, לוּ רַק לֹא בְשֵׁם הַמִּשְׁפָּט קָרָאוּ וְלֹא בִקְשׁוּ לְקַדֵּשׁ אֶת הָרֶצַח בְּצִדְקַת־חֹנֶף!

יעקב כהן

הִיא וְהָאַחֶרֶת

א

בַּחֲצוֹת הַלַּיְלָה שַׁבְתִּי לְבֵיתִי, הֶעֱלֵיתִי אוֹר בְּחֶדְרִי וָאֶעֱמֹד פִּתְאֹם נִדְהָם תַּחְתַּי: מַה־יִּהְיֶה?

נָפַל דָּבָר מֵעַל עַפְעַפַּי, נְשִׁימָתִי נִכְלְאָה בִגְרוֹנִי. וַאֲנִי עָמַדְתִּי נִדְהָם וְנִבַּט לְפָנַי: מַה־יִּהְיֶה?

אֶת מֹחִי חַשְׁתִּי כְּאִלּוּ נִתַּשׁ מִמְּקוֹמוֹ. מָה אֲנִי פֹה וְלָמָּה אֲנִי פֹה? –

בַּחַלּוֹן מַבִּיט הַנֵּצַח הַשָּׁחוֹר. עוֹד מְעַט וְגַם הַיָּד הַזֹּאת כְּעֵץ יָבֵשׁ תִּהְיֶה. הַזְּמָן יַעֲמֹד וְלֹא יִרְעַד כּוֹכָב עוֹד.

הַעוֹדֶנִּי חָי? עֵינַיִם זָרוֹת סוֹמְרוֹת אֵלַי מִן הָרְאִי הַקַּר וּכְמַרְאֵה צֶמֶרֶת מִטֹּרֶפֶת־סַעַר כָּל מַרְאֵה רֹאשִׁי. מָתַי יִפֹּל הָאִילָן?

צָנַחְתִּי עַל כִּסֵּא וָאֶכְבֹּשׁ פָּנַי בְּכַפָּי. תְּהוֹמוֹת, תְּהוֹמוֹת מַחֲשָׁבִים! אֲנִי שׁוֹקֵעַ, אֲנִי נָמוֹג וְאֵינֶנִּי עוֹד.

לֹא! עוֹד לְבָבִי הוֹלֵם בִּי וְהֵד כָּל־מְלֹא הַחַיִּים וּמַעֲמַקֵּיהֶם בְּאָזְנָי. סָבִיב סָבִיב לִי הָעוֹלָם הַגָּדוֹל לְאֵין־חֵקֶר, וַאֲנִי, יְצוּר קָטָן, בִּקְצֵה־אֶרֶץ מֻשְׁלָךְ, נַעֲנֶה וְאֹבֵד בְּאֵין־מִשְׁפָּט.

עַל פִּסְגַּת הָר גָּבוֹהַּ,

וִיחִידָה עָמַדְתִּי,

אֲנִי,

הָאוֹהֶבֶת,

נְזִירָה

עַל הַר בּוֹדֵד נָזִיר.

הוֹמֶל, תרפ"א—פ"ב

בֵּין הָאֲחֵרוֹת
הַמְנַחֲמוֹת עֲיֵפִים,
כְּבַת־צְחוֹק,
שֶׁתֹּכֶן עִקָּרָהּ הַכָּבֵד נִשְׁלַח
כְּקֶרֶן־אוֹר לַמֶּרְחַקִּים,
וּגְלוּיָה, חִוֶּרֶת וְרָפָה,
רוֹעֶדֶת בְּזָוִית הַשְּׂפָתַיִם,
צְלוּבָה עַל הַפֶּה
לִפְנֵי הַזָּרִים –
חֶלְקִי לֹא יִהְיֶה.
לֹא אֶמָּנֶה
בֵּין הָעוֹמְדוֹת עַל סִפֵּי דְרָכִים,
מוֹרְדוֹת בִּצְחוֹקָן הַקַּר,
שֶׁמִּתְפּוֹצֵץ, מִשְׁתַּבֵּר לִרְסִיסִים,
נוֹפֵל וּמִתְגַּלְגֵּל
בַּמֶּרְחָב,
כְּגַלֵּי רַעַם, שֶׁכּוֹבֵשׁ מֶרְחַקִּים
וְנֶעְלָם בָּהֶם אֲרֻכּוֹת – –

וְלֹא יוּחַד מַבַּט עֵינַי
בְּחשֶׁךְ לֵילוֹת אֲפֵלִים.

שׁוֹנֶה וְאַחֵר מִכֻּלָּן גּוֹרָלִי!
כִּי מִכֻּלָּן
אֲנִי הַיְחִידָה נִבְחַרְתִּי
וּמֵאָז הִתְרוֹמַמְתִּי

כְּאִלּוּ בָאָה
מִלִּבְנַת יְדֵיהֶן הָרוֹחֲשׁוֹת,
וְנִדְמָה,
כִּי אֲרִיגָה נִפְלָאָה שֶׁל יָמִים
וְלֵילוֹת,
כַּתְּהוֹמוֹת אֲפֵלִים,
עֲמֻקִּים כִּקְרִיאוֹת בִּמְגִלּוֹת דְּחוּפוֹת,
הֵן אוֹרְגוֹת –
אֲרִיגָה שְׁזוּרָה
דִּמְדּוּמֵי שַׁחַר חִוֵּר וָרַךְ
וָעֶרֶב מְחַכֶּה –
בְּאֶצְבְּעוֹתֵיהֶן
הָאֲרֻכּוֹת וּמְהִירוֹת
הֵן אוֹרְגוֹת,
וְהָאֲרִיגָה נִמְשֶׁכֶת,
מִתְאָרֶכֶת,
וּמַשְׁקִיטָה כְּלוֹת נַפְשָׁן הַהוֹמָה,
מְאִירָה, מַשְׁלִיוָה
הַחִכָּיוֹן הָרַב –
וְנוּגוֹת, עֲצוּבוֹת
מִתְבּוֹדְדוֹת בְּסִמְטוֹת עָרִים שׁוֹקְטוֹת,
חֲרִישִׁיּוֹת
וְלֹבֶן יְדֵיהֶן צָמֵא וְרוֹחֵשׁ – –
בֵּינֵיהֶן לֹא אַאֲרִיךְ לָשֶׁבֶת.

רַק כְּלִי אֲנִי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם,
כָּל־הַיּוֹם.
יָדַיִם זָרוֹת בִּי נָגְעוּ,
עֵינַיִם רְחוֹקוֹת
הִבִּיטוּ, הִתְעַמְּקוּ וְדָלוּ מִמֶּנִּי –
כְּרוּחַ שִׁדָּפוֹן גּוֹזֶלֶת.
וְאָנֹכִי אֶת־שִׁמְךָ לָחַשְׁתִּי,
נָשַׁקְתִּי וְדָמַמְתִּי,
דָּמַמְתִּי.
מֵרָחוֹק פּוֹרֶשֶׂת לְךָ יָדִי אָנֹכִי,
כִּצְלִיל גּוֹעַ, מִתְרַחֵק,
מְבַקֶּשֶׁת אֶת־שִׁמְךָ לָשֵׂאת
לִפְנֵי שֶׁמֶשׁ־הַיּוֹם.
חַיִּים, רְאִיתִיךָ בַּלַּיְלָה בַּחֲלוֹמִי!
וָאָקוּם בַּבֹּקֶר נִבְהָלָה, חֲרֵדָה,
חֲרֵדָה – –
עַד בֹּא הָעֶרֶב,
עַד רֶדֶת דִּמְדּוּמָיו הַזַּכִּים,
עַד עֲלוֹת הַשַּׁחַר – כְּאֵבִי אֵלֶיךָ.

יא

בֵּין הַמִּתְיַחֲדוֹת
בְּסִמְטוֹת עָרִים שׁוֹקְטוֹת,
נוּגוֹת,
נִכְסָפוֹת,
וְשַׁלְוָה רַכָּה עַל גַּעְגּוּעֵיהֶן הַגְּדוֹלִים,

וּמִבֵּין שְׂפָתַי,

הַנָּעוֹת לְאַט, לְאַט,

הוֹצֵאתִיו.

אָמַרְתִּי

וְהָיִיתִי חֲרִישִׁית,

אֲפֵלָה,

וְלִבִּי בִּכְאֵבִי הַקָּשֶׁה מִלֵּאתִי

וְאֶבְלִי חִדַּשְׁתִּי.

יָדַי,

הַמְשֻׁלָּבוֹת אַהָה! בְּשִׁנְיָה,

עַל רֹאשִׁי הֶעֱלֵיתִי ·

וְאֶבְלִי קִדַּשְׁתִּי,

בֵּרַכְתִּיו,

נִכְנַעַת וּמְסוּרָה.

וּכְאֶל שַׁחַר יוֹמִי,

שֶׁנִּפְתַּח לְפָנַי

בְּאֳרָחוֹת נַעֲלָמוֹת,

בְּשִׂמְלָה אַחֶרֶת יָצָאתִי,

אֲנִי,

חֲרִישִׁית בְּעָצְבִּי הָאָפֵל,

וְדוּיִי אֵלֶיךָ לִשְׁלֹחַ.

י

מֵרָחוֹק פּוֹרֶשֶׂת לְךָ יָדַי אָנֹכִי,

שׁוֹתֶקֶת,

כְּלוּם לֹא אוֹמֶרֶת.

ט

אֵלַי מֵרָחוֹק נִרְאֵיתָ הַיּוֹם

וְשִׁמְךָ לָחַשְׁתִּי,

כִּי חָרַד לִבִּי עָלָי.

כְּרוּחַ שֶׁעָבַר עַל־פְּנֵי חֶלְקַת־מַיִם כְּמוּסָה

וַיַּעַל מַעְגָּלִים,

מַעְגָּלִים מְנֻקָּדוֹת מִתְרַחֲבִים,

מְרַטְטִים וְרוֹעֲדִים,

וּלְרַגְלֵי הָאַגְמוֹן הָרַךְ

הַרְחֵק הַרְחֵק גּוֹעִים.

בְּגַעְגּוּעִים גְּדוֹלִים נִמְשַׁךְ לִבִּי אֵלֶיךָ

הַיּוֹם,

וְשִׁמְךָ בֵּינִי לְבֵין עַצְמִי לָחַשְׁתִּי

וּבְקוֹל לֹא נָשָׂאתִי.

עוֹד עִמָּם חֲלוֹמִי אִתִּי בַּלַּיְלָה

וְשַׁחַר טֶרֶם בָּא,

עָלְתָה נַפְשִׁי עָלַי

כְּנָהָר עַל גְּדוֹתָיו.

וַאֲנִי עֲיֵפָה מֵרָעָתָהּ,

חוֹזֶרֶת וּמִתְנַחֶמֶת,

וְכִסְעָרָה מִתְחוֹלֶלֶת

קוֹרְאָה!

בְּשִׁמְךָ

עַל רֹאשִׁי הַכָּבֵד

שַׁלְוַת דְּמְדּוּמִים רַכִּים

לְהוֹרִיד חָפַצְתִּי,

זַאֲנִי לֹא יָדַעְתִּי,
וְיָדַי מֵאָז
אֵלֶיךָ פָּרַשְׂתִּי
וּלְאֵבֶל קָרָאתִי!
אַךְ מְלֵאָה קֹשִׁי
וּמָרֶד רַב,
סוֹרֵרָה וּפְרוּעָה,
קִינָה אֵיךְ אֶשָּׂא?
אֵיךְ לְמְרִי אֵבֶל דּוֹמֵם אֶקְרָא?
וּכְאֵבִי בִּי הַכָּבֵד
זוֹעֵק אֲרֻכּוֹת,
כְּדוֹרֵשׁ וּמְקַנֵּא.
וְנַעֲנֵיתִי לְתַעֲלוּמוֹת מֶרְחַקִּים, הַקּוֹרְאִים
בְּגַעְגּוּעֵי הָרוֹעֲדִים,
נַעֲנֵיתִי, נִדְרַשְׁתִּי,
וּכְמִלְּפָנִים עָמַדְתִּי,
רֹאשִׁי זָקוּף וְעֵינַי תְּמֵהוֹת.
וְאֵלֶיךָ קָרָאתִי,
רְחוֹקָה,
לַיָּחִיד.
כִּי גְדוֹלָה מֵאָז אַהֲבָתִי אֵלֶיךָ
וּכְלִמָּה זוֹ שֶׁיָּדַעְתִּי,
וְעַל אַהֲבָתִי מִשְׁתַּטַּחַת אֲנִי וְגוֹעָה,
עַל אַהֲבָתִי הַצְּלוּבָה כָּמוֹנִי
אֲנִי גוֹעָה, שׁוֹאֶגֶת.

קְרָאתִי,

מֵרָחוֹק – וְקָרֹב לֹא אֶקְרַב אֵלֶיךָ.

מְלֵאָה קֹשִׁי

וּמֶרֶד רַב,

עוֹד הוֹסַפְתִּי עֲלֵיהֶם,

וְשִׁמְרֵי דְמָמָה גְנוּזָה

שָׁתִיתִי מְלֹא־הַכּוֹס,

הִסַּכְתִּי,

מָצַצְתִּי עַד־תֻּמָּה.

וַתִּשְׁתַּכֵּר נַפְשִׁי עָלַי

וַתִּתְהוֹלֵל,

וַתַּעַל כִּמְדוּרָה,

הָעוֹלָה בִּלְשׁוֹנוֹת־אֵשׁ־אַרְגָּמָן רְחָבוֹת,

עַל מִפְתַּן שַׁחַר חִוֵּר

בֵּין צִלְלֵי עֵצִים נְבוֹכִים,

חֲרֵדִים

וְנָעִים,

נָעִים וְנָדִים

וְאָחוֹר נְסוֹגִים

וְעַל חֶלְקַת הַנַּחַל הַקָּרוֹב,

כְּגֶשֶׁר בֵּין חוֹפָיו הַשְּׁנַיִם,

נָחִים בְּשַׁלְוַת הַכְנָעָה דוֹמֵמָה.

כִּלְשׁוֹנוֹת הָאֵשׁ

נַפְשִׁי הָעוֹלָה שִׁכּוֹרָה

מֵרֹאשִׁי עַד כַּפּוֹת־רַגְלַי שְׁחוֹרִים עֲטוּפָה,

וְלִבִּי נוֹקֵף

וּמַעְלָה גַּלִּים עַל גַּלִּים,

בְּעָמְדִי חֲרִישִׁית וּרְחוֹקָה,

כֹּה רְחוֹקָה מִכֹּל –

הֲיוּנַח לִי?

הֲיֵרֶף כְּאֵבִי?

וְאוֹתְךָ לְעוֹלָם לֹא אֶרְאֶה פָּנִים אֶל־פָּנִים

בּוֹאֲךָ לֹא יָחוּשׁ לִי לִבִּי,

לְדִמְעָתְךָ לֹא אַקְשִׁיב,

וְהַהִרְהוּרִים לֹא תַרְעִיף

בַּת־צְחוֹקְךָ הָעֲרָה־רוֹעֶדֶת – –

רַק יְרַטֵּט הֵד־קוֹלְךָ כְּמִלְּפָנִים לְפָנַי

וְיַעֲלֶה לְעֵינַי כְּאֵבִי הַטָּמִיר –

וְאָנֹכִי חֲרִישִׁית,

חֲרִישִׁית אֶתְהַלֵּךְ לְבוּשָׁה שְׁחוֹרִים,

וְאַקְשִׁיב

לְהֶמְיַת קוֹלְךָ הָעוֹלֶה בְּלִבִּי.

ח

עֲוֹנִי שָׁכַחְתִּי הַיּוֹם,

לֹא זְכַרְתִּיו.

כְּמִלְּפָנִים גֵּאָה, טְהוֹרָה,

וְשַׁחַר צָעִיר יָהֵל אֶת־פָּנַי,

אֶת־שִׁמְךָ מֵרָחוֹק

ו

אוֹתְךָ בַּחֲלוֹמִי רָאִיתִי
הַיּוֹם.
דְּמָמָה וְעֵמֶק תְּכֵלֶת
מִסָּבִיב.
יָצָאתִי הַחוּצָה,
וּשְׁלֹשָׁה נֵרוֹת דּוֹלְקִים
הֲרִימוֹתִי אֶל־מוּל הַשָּׁמָיִם;
וַיָּצִיצוּ בְּכָל־הָרֹחַב מִלְמַעַל
אַלְפֵי כוֹכָבִים מַזְהִירִים
בִּצְנִיעוּת.
הֱקִיצוֹתִי
וְשִׁבְעָתַיִם חֲרִישִׁית הָיִיתִי.

ז

אִם אָקוּם בְּאֶמְצַע הַיּוֹם
הַחֲרִישִׁי הַזֶּה,
וְאָנֹכִי חֲרִישִׁית כָּמוֹהוּ,
וְאֶתְנַעֵר לְפֶתַע,
וְאֶגְעֶה בְקוֹל,
וְיָדַי בִּסְלִיחָה נִכְלָמָה וְנִסְתָּרָה
כֹּה אֶפְרֹשׂ וְאוֹשִׁיט לְפָנַי,
וּבְדֶרֶךְ רַחֲבַת־יָדַיִם,
בְּשָׂדוֹת וַעֲרָבוֹת רְחוֹקוֹת
אֵתַע יְחִידָה,

מַה־כָּבְדוּ כְּתֵפַי וְרָפוּ,
מַה־מֵעִיק כְּאֶבֶן עַל נַפְשִׁי אֵלֶם עֱוֹנִי,
וְעֵינַי נִכְלָמוֹת,
תּוֹעוֹת וּמְבַקְשׁוֹת.

ז

לִי נָד בְּשַׁרְבִיטוֹ חֲלוֹמִי הַלַּיְלָה,
נָד לִי וְרָמַז
לָאוֹת.
אַךְ נֶעְלַם פִּתְרוֹנוֹ מִלִּבִּי
וַיִּרְחַק מִמֶּנִּי.
אָז קַמְתִּי מִמִּטָּתִי
כֹּה תְמֵהָה, –
וְשׁוּב הִשְׁתַּטַּחְתִּי עָלֶיהָ,
בָּכִיתִי
וּפָנַי כָּבַשְׁתִּי בַּכָּר.
אַךְ נֶעְלַם פִּתְרוֹנוֹ מִלִּבִּי,
נֶעְלָם.
וְזֶה חֲלוֹמִי לֹא אֶרְשֹׁם,
לֹא אֲגַלֶּה חֲלוֹמִי לְאִישׁ.
יִשְׁקַע בְּלִבִּי,
יִשָּׁאֵר
כְּבָרָק בְּתוֹךְ עָב קוֹדֶרֶת,
שֶׁצָּפוּן מְחַכֶּה לְרֶמֶז הָרַעַם,
מְחַכֶּה וּמַבְרִיק רְחוֹקוֹת – –
כֹּה יִשְׁקַע חֲלוֹמִי בְּלִבִּי.

וּפַסֵּי־הַתְּכֵלֶת הַנּוּגִים,
שֶׁנִּפְרְשׂוּ בִּפְלִיאָה נִכְסֶפֶת, מַקְשִׁיבָה,
מִמַּעַל לְרֹאשִׁי
בְּאַפְסֵי הַשָּׁמַיִם הַגְּבוֹהִים,
יִשְׁתַּקְּפוּ בְּעֵינַי
בִּכְמִיהָה עֵרָה,
כְּדִמְעָה טְהוֹרָה.
וְיַחַד עִם צִלְלֵי הָעֵצִים,
הַשְּׁקוּפִים וְהוֹזִים
כַּאֲחוּזֵי־חֲלוֹם –
גֶּשֶׁר תַּעֲלוּמוֹת שֶׁל זֹהַר
יֶאֶרְגוּ בֵּינֵינוּ
גַּעְגּוּעִים כְּמוּסִים,
כְּחוּטֵי־תְכֵלֶת דַּקִּים.
כֹּה אָמַרְתִּי,
וִיחִידָה,
עוֹרֶגֶת וְצוֹפָה,
אֵלֶיךָ חִכִּיתִי.
וְאֵיכָכָה זֶה בָּאָה אַחֶרֶת?
אֵיךְ הָיָה, כִּי לֹבֶן שִׂמְלָתִי הַצְּחוֹרָה
נֶהְפַּךְ לְסִמָּן שֶׁל אֵבֶל כָּבֵד,
קְפוּלֶיהָ הַמְּהִירִים, דַּקִּים וּפוֹרְחִים,
אָרְכוּ, הִתְרַחֲבוּ,
וְיָרְדוּ כִנְחָשִׁים,
מִתְפַּתְּלִים סְבִיב כַּפּוֹת רַגְלַי;
וְרֹאשִׁי הַנִּשָּׂא לַמָּרוֹם – נָטָה לָאָרֶץ.

וּבְנְגִיעוֹת אֶצְבְּעוֹת זְהִירוֹת,
נוֹגְעוֹת וְאֵינָן נוֹגְעוֹת,
כֹּה נוגוֹת
וּמְלַטְּפוֹת עָבְרוּ עָלַי,
מֵרֹאשִׁי עַד כַּפּוֹת רַגְלַי.
בָּהֶן טָבַלְתִּי,
אַחַת וּשְׁתַּיִם,
כִּבְמַעְיָן זַךְ וְקוֹלֵחַ.
וְטִפָּה מִשַּׂעֲרוֹת רֹאשִׁי הָרְטֻבּוֹת
נָפְלָה עַל עֵינַי,
וְהִבְהִירוּ עֵינַי
וְגָדְלוּ.
וְאָנֹכִי טָהַרְתִּי, נִצְרַפְתִּי
וְנִפְלָאָה הָיִיתִי.

אֶת־נִשְׁמָתִי אָנֹכִי מוֹצִיאָה
וְעַל כַּפַּי נוֹשְׂאָה לַמָּרוֹם!

ד

... אָמַרְתִּי מֵאָז:
בְּשִׂמְלָה לְבָנָה,
בְּהִירָה וְזַכָּה,
אֵלֶיךָ יְחִידָה
אֲחַכֶּה.
יְחִידָה מֵרָחוֹק בְּדְמָמָה אֶעֱמֹד
עוֹרֶגֶת וְצוֹפָה.

וְנִגְלוּ בְמַעֲמַקֵּי־מַעֲמַקִּים
צְלִילִים, הֵדִים מִתְרַחֲשִׁים
וּבָאִים מֵרָחוֹק,
זוֹרְמִים, מִתְאַחֲדִים וּמַעֲלִים לְעֵינַי תְּנוּעוֹת
קַלּוֹת, מְרַטְטוֹת, רוֹעֲדוֹת
מִלְּמַעְלָה לְמַטָּה,
מִמִּזְרָח לְמַעֲרָב,
מִצָּפוֹן לְדָרוֹם,
כְּרִפְרוּף כְּנָפַיִם חֲרִישִׁיּוֹת וּמְהִירוֹת,
וּלְעֻמָּתָם צְבָעִים
בִּדְרָכִים שׁוֹנִים נִשְׁזָרִים,
מִתְרַכְּזִים
וְרוֹקְמִים יְרִיעוֹת וּרְקָמוֹת נִפְלָאוֹת;
צְלִיל וּתְנוּעָה שֶׁלּוֹ,
תְּנוּעָה וְצֶבַע שֶׁלָּהּ,
צֶבַע וְצוּרָה שֶׁלּוֹ,
צוּרָה – וְאָדָם.

כְּגַלִּים
זֶה אַחַר זֶה
בָּאוּ אֵלַי בַּלַּיְלָה הָאָפֵל הַזֶּה.
וּכְאִלּוּ יָדַיִם הוּשְׁטוּ מִלְּמַעְלָה
לְמַטָּה אֵלַי,
אָחֲזוּ בִי,
הֶחֱזִיקוּנִי,
הֶעֱמִידוּנִי עַל רַגְלַי,

אָחֱזָה בְצִיצִית רֹאשִׁי הַלּוֹהֵט

וַתַּעַל בְּעֵינַי,

וַתִּרְעַד עַל שְׂפָתַי,

וַתְּלַהֵט יָדַי וְרַגְלַי –

וַתִּהְיֶינָה נְשׂוּאוֹת כְּמוֹ רוּחוֹת

בְּמִדְבָּרִיּוֹת דּוֹמְמִים, צְמֵאִים.

וַתָּרֶם אוֹתִי לְמַעְלָה –

גְלוּיָה

וּפְתוּחָה נֶגֶד אַרְבַּע רוּחוֹת הָעוֹלָם

וְלִפְנֵי שֶׁמֶשׁ צוֹעֵק וּפוֹרֵץ

הִצִּיגַתְנִי,

שִׁבְעָתַיִם בּוֹעֶרֶת מִמֶּנּוּ,

רָעָה,

בְּלַהֲבוֹת־אֵשׁ אֲחוּזָה,

בְּיִלְלַת־פֶּרֶא עַל שְׂפָתַי,

נֶגֶד שֶׁמֶשׁ־הַיּוֹם.

ג

אֶת־נִשְׁמָתִי אָנֹכִי מוֹצִיאָה,

וְעַל כַּפֵּי מְרִימָה,

וְנוֹשְׂאָה לַמָּרוֹם,

בִּתְפִלַּת־לַחַשׁ טְמִירָה, עֲמֻקָּה,

לִפְנֵי תְהוֹמוֹת הַדְּמָמָה, שֶׁקָּמוּ לְפָנַי

בְּאֹפֶל הַלַּיְלָה הַזֶּה.

תְּהוֹמוֹת דְּמָמָה קָמוּ לְפָנַי,

לְרַגְלַי מְפֻיָּס יָנוּחַ.
אֶת־שְׁבִילִי זֶה
בַּעֲלֵי אֱלוּל אֲרַפֵּד,
וּבֵין שְׂדֵרוֹת לְבָנִים, עַל אָשְׁרָם אֲבַלִּים
חוֹטֵאת וְשַׁחָה אֵלֵךְ לְבַדִּי.

ב

בַּחֲלוֹמִי
רָאִיתִי אֵשׁ יְרֻקָּה,
עוֹלָה וּמְהַבְהֶבֶת,
עוֹלָה וְנִמְשֶׁכֶת,
נוֹטָה לִצְדָדִים,
רוֹעֶדֶת,
חֲרֵדָה וְשׁוֹגֶגֶת,
בַּחֲלוֹמִי רָאִיתִי אֵשׁ יְרֻקָּה.

הִתְעוֹרַרְתִּי, קַמְתִּי מִמִּטָּתִי.
נֶגְדִּי גָּבַר אוֹר־שֶׁמֶשׁ־הַיּוֹם,
וּכְמִתְחָרָה אֶת־עֵינַי לְפָנָיו
פָּתַחְתִּי לִרְוָחָה.
עָמַדְתִּי,
אָמַרְתִּי:
רָעָה הִנֵּנִי.

אֵשׁ גְּדוֹלָה,
גְּדוֹלָה מֵאוֹר־שֶׁמֶשׁ־הַיּוֹם.

י. בַּת־מִרְיָם

מֶרְחוֹק

א

אֶת־הַמֶּרְחָק, שֶׁנָּח
בֵּינִי וּבֵינְךָ —
אֶעֱבֹר כֻּלּוֹ
וּלְפָנֶיךָ אָבוֹא.
אֶת־כֻּלּוֹ, הַכָּחֹל,
אֶכְבּשׁ,
כִּנְשִׁימָה אֲבְלָעֵהוּ,
וְאָבוֹא
לֵאמֹר דְּבַר־מָה לְךָ.
מָה אֹמַר?
וְאִם אֹמַר? — — —
וּכְשֶׁאֹמַר
וְאֶפְנֶה לָלֶכֶת,
יִסָּגְרוּ מֶרְחָבַי, כִּכְנָפַיִם שֶׁנֶּאֶסְפוּ,
וְרַק שְׁבִיל צַר יִתְפַּתֵּל,
כְּמוֹ נֶעְלָם
שֶׁנִּגְלָה לְפָנַי,

* *

עִם־עֶרֶב לִפְנֵי יָם יְרוֹקַת־אֶרֶס
כִּלְפְנֵי קוֹסְמִים זְקֵנִים וְנִרְגָּנִים;
כְּהַחֲרֵשׁ חֹרֶשׁ עַתִּיק שְׁכוּחַ־חֶרֶס
יָם יִדֹּם – וַאֲבֵלִים לוֹ הַפָּנִים.

וְסַלְעֵי־חוֹף נִדְהָמִים יְסֻבּוּהוּ
וְעֵין הָאֹפֶק מֻכָּה בַּסַּנְוֵרִים...
בִּירַק־דִּמְדּוּמִים דּוֹמָם רַק יְזוּעוּ
מִשְׁבָּרִים קָרִים, עֵרִים וְלֹא עֵרִים

בַּמֶּרְחָק יָנוּד מִפְרָשׂ נִדָּח. אָנָה
בִּיגוֹן הָעֶרֶב תָּשׁוּט, בַּרְבּוּר־יַמִּים?
קְרַב, אֱמֹר לִבִּי קַח – וְאוֹתוֹ שָׂא־נָא
אֶל עֵבֶר אַרְצוֹת שְׁחָרִים אֲדַמְדַּמִּים:

מֵעֵבֶר לִגְבוּל יַמִּים אַרְצוֹת־סְתָרִים
נִרְדָּמוֹת בְּאֵלֶם־הוֹד לְלֹא־אֶרֶשֶׁת...
מְסֹר שְׁלוֹמִי לְשַׁחֲרֵיהֶן, צַחֵי־שְׁחָרִים,
אֶל חוֹפָן־אוֹר כִּי תִקְרְבָה לָגֶשֶׁת!

לָהֶן מִקֶּרֶב עֶרֶב עוֹמֵם, כָּלֶה
קוֹל נַפְשִׁי עוֹלֶה עָלֹה אַט וְאָבוֹד..
שְׁלוֹם עָצְבִּי לַהֲדָרָן לֹא יִגָּלֶה!
בִּרְכָתִי־אֵבֶל לִמְנוּחָתָן כָּבוֹד!

מַרסיליה, תרפ"א.

בְּנֵי־זְקוּנִים הֵם לַקַּיִץ. חִדְלֵי־יָמִים
הוֹלִידוּם, יָמִים נוֹבְלִים עַל שַׁלַּכְתָּם,
הַשָּׂמִים בְּכָל־דָּבָר עֵין־נִזְעָמִים.

כַּיָּם, לוֹ צָרוּ גְדוֹתָיו, יֶהֱמָיו,
וּכְאֶנְקַת־חָלָל תִּרְעַד עוֹד בְּלֶכְתָּם –
וַחֲלַל הָאֲוִיר יִשְׁאַל: לָמָּה הָיוּ?...

מְגוֹר־הָאַהֲבָה

יֵשׁ תִּסְגֹּר יַד הַחֵשֶׁק שִׂפְתֵי אִשָּׁה –
וְהָיְתָה אָז הָאִשָּׁה סְתוּמַת־פָּנִים.
כֹּה יֵשׁ עִם־עֶרֶב יִכְלָא יָם הָרְנָנִים,
חֶלְקָתוֹ – אֵי הַסַּעַר שֶׁיַּרְעִישָׁהּ?

לְכָדַתָּהּ אַהֲבָה לַסַּהַר בָּעֲנָנִים!
הָאַהֲבָה עֵת כִּי־תַהֲלֹם בְּפַטִּישָׁהּ –
גַּם־נִשְׁמַת חַי, גַּם־תְּהוֹם לֶב־יָם מַחֲרִישָׁה,
כְּהַחֲרֵשׁ בְּלֵב חֹרֶשׁ זִקְנֵי־פְּתָנִים.

זֹאת דְּמָמָה יָלְדַת מָגוֹר, דְּמָמָה בָזֶה
לִשְׁאוֹן הֲמוֹן הַיְקוּם, אֲשֶׁר מִחוּץ לָהּ,
לְכָל אֲשֶׁר לֹא הִיא וְלֹא אַהֲבָתָהּ.

מֵעוֹלָם טָמִיר, עוֹלָם אַחֵר אֶצְלָהּ,
לָהּ שָׂנוּא כֹּל וְאָהוּב לָהּ רַק רָזָהּ –
רָז נַפְשָׁהּ הַמַּסְכִּיתָה, הַנִּבְעָתָה.

פריז, אב תרס"א.

אֶל סֵתֶר סִדְקֵי כָתְלוֹ

גּוֹרָלוֹ אוֹתוֹ קָשַׁר;

יוֹם תָּמִים רָאָה שְׁנָת לוֹ,

לָעֶרֶב קָם – וַיָּשַׁר.

הַצְּלָלִים גָּאוּ, גָּאוּ,

וְקָשוֹת שָׁר הַצִּרְצַר:

„יְקוּם זֶה אָפֵל – מָה הוּא?

מִי נוֹרָא אוֹתוֹ יָצַר?

אוֹר־יוֹם אַךְ רָע, אַךְ רָע הוּא,

כִּי לַיִל קִרְבּוֹ אָצַר"...

הַצְּלָלִים חֶרֶשׁ זָעוּ,

ע חֶרֶשׁ שִׁיר הַצְּרָצַר...

גְּשָׁמִים

יֵשׁ גְּשָׁמִים קוֹדְרִים, בּוֹטְפִים כִּבְעַד רֶשֶׁת.

לְחוֹמוֹת עִיר יָשִׁירוּ שִׁירָה רָעָה,

יִתְנַבְּאוּ מִיתַת־רָקָב וּמוֹרָאָה –

וְעַל קִבְרָם בַּעֲנַן־עָב לֹא תִפְרַח קֶשֶׁת.

בְּשִׁירָם תִּשְׁמַע נַהֲמַת־לֵב נוֹאֶשֶׁת

וְצִפְצוּף עַכְבָּר נִבְהָל בְּלֵיל־זְוָעָה

וְתוּגַת כָּל־עֱנוּת וְכָל־חַטָּאָה,

כָּל־תְּלוּנוֹת סוֹד מַיִם וּמִיַּבָּשֶׁת.

בּוֹ יָנוּחוּ יְגֵעֵי שִׁיר,
וַיֵּרָדֵם כָּל־הַשָּׁר,
עוּף, לֶב־אָדָם, מַעְיַן־הֹר,
וְהַסַּהַר בְּעַד אֱפֵר־
עֳבִי־אֵפֶר הֶעֱלָה נֵר.

עֵר הַגֵּר, עֵת עוֹלָם נָם,
עֵר וְצוֹחֵק צְחוֹקוֹ־דָם:
„כַּד אַף־אֶחָד אֵינוֹ זָע –
מַה־זֶּה טוֹב וּמַה־זֶּה רָע?
עוּף בִּמְרוֹמָיו חֲדַל סֹב –
מַה־זֶּה רָע וּמַה־זֶּה טוֹב?
תַּם הָאָוֶן וְאֵין אֲהָהּ –
מַה־זֶּה טוֹב וּמַה־זֶּה רָע?
וּכְעַל בְּהֹנוֹת קָרֵב סוֹף –
מַה־זֶּה רָע וּמַה־זֶּה טוֹב?...“

הַחַלּוֹן כָּבָה...

הַחַלּוֹן כָּבָה, כָּבָה,
הַכֹּתֶל שָׁחַר, שָׁחָר...
הָאוֹר – הֲכָלִיל גָּוַע?
הֲיִזְרַח שֶׁמֶשׁ מָחָר?

הָאֹפֶל גָּבַר, גָּבָר...
הַצְּרָצַר שָׁר מִזְמוֹרָיו
עַל זֹהַר עָבֹר עָבָר,
עַל שֶׁמֶשׁ טָרֹף טֹרָף

בַּיָּם, בִּגְוֹעַ חֶרֶס,
אִוְשָׁה מִתְעוֹרֶרֶת,
כְּמוֹ תִשְׁאַל תְּהוֹם רַבָּה:
מַה־יִּהְיֶה לְהַבָּא?
אִוְשָׁה...

מֵעַל לְרֹאשׁ אָח נִפְשָׁע
קוֹל נִשְׁמַע כְּאִוְשָׁה,
הֲלֹא הִיא הַקִּינָה
לָאִמָּא־הַשְּׁכִינָה...
אִוְשָׁה...

וּלְבָבוֹת בְּהִקָּשְׁרָם –
וְהָיְתָה שְׂפַת אָשְׁרָם
שְׂפַת אִוְשָׁה חֲרֵדָה,
הַמְכַסָּה עַל הֵדָה..
אִוְשָׁה...

צְחוֹק

שָׁם, עַל מִזְבַּח עֲבֵי־נוּר,
קָמֵל, כָּבָה אַחֲרוֹן אוּר,
גֻּדְּעוּ קְרָנוֹת, עֻמַּם יְסוֹד,
אֻכַּל שֶׁמֶשׁ, קָרְבַּן־סוֹד.

שַׂר־הַלַּיְלָה פָּתַח דְּבִיר,

הָהּ, עַל אֲרִיג־מֶרְחַקִּים מְתֹאָר בִּדְמִי־אוֹן
דְּיוֹקַן פְּנֵי מָוֶת –
אַךְ שָׁוְא, לֹא יְבוֹאֵם!
לְאֵידָם לוֹעֵג הוּא, הַזּוֹעֵם...

וַחֲגוֹרַת כָּל־הָאֹפֶק הִתְעַגְּלָה עַד לִמְאֹד –
וְאֶפֶס כָּל־נִיד בָּהּ...
רַק מִפְרָשׂ חִוֵּר יַאֲבִיר, אוֹי לָךְ, מִפְרַשׂ־נַדּוֹ!
מִי יַצִּיל כִּי תִטְבָּע?
נוֹכֵל עֲתִידֵךְ –
וְיָם זֶה נוֹאָשׁ – הֲיַסְפִּידֵךְ?

כְּחֶבֶר צָרִים פָּשְׁטוּ עַל יְשִׁימוֹן־יָם
גַּעְגּוּעֵי־כִלָּיוֹן,
וְכִי תִשָּׁבֵר כְּנָפֵךְ, מִפְרָשׂ חִוֵּר, תָּם,
גּוֹאֵל לָךְ אָיִן...
בִּתְהוֹמוֹת חִדָּלוֹן
תּוּר מְלוֹן־לַיְלָה, תּוּרָה מָלוֹן!

יפו.

אִוְשָׁה

בַּגַּן, בַּשַּׁלֶּכֶת,
אִוְשָׁה מְהַלֶּכֶת,
כִּנְשָׁמָה עֲגוּנָה
הַמְבַקֶּשֶׁת תִּקוּנָהּ...
אִוְשָׁה...

יָד פָּשְׁטָה לִי מִמְּרוֹמָה –

אַךְ לֹא עָצַרְתִּי תָּפֹס...

„עֲלֵה־נָא אַחֲרַי, – קָרְאָה אֵלַי, – בֹּא־נָא!״

וָאֶעֱמֹד בְּנֶפֶשׁ הוֹמָה –

וּלְרֹאשִׁי עָב נִשְׂרֶפֶת,

עָב וְרֻדָּה, עָב גַּלְמוּדָה, עָב אַחֲרוֹנָה...

ירושלים.

עִם כְּהוֹת הַיָּם

מִמַּעֲרָב צָנַח יוֹם וַיִּצְלֹל דֹּם בֵּינֵן

מֵי־הַיָּם – וַיִּגָּרֵף...

יָם בְּקוֹלוֹ־נוֹאָשׁ שָׁר לְנַפְשׁוֹ כְּעֵין

הִגָּיוֹן לָעֶרֶב,

שִׁיר נְכֵה־קוֹלוֹת...

צָהֳבֵי־צְלָלִים חוֹלְמִים חוֹלוֹת...

שָׁר יָם יָעֵף, בּוֹדֵד, יָם רְפֵה־הַקּוֹל,

כְּלֵב לֹא יָקוּ עוֹד...

שִׁבְרֵי־גַל מִתְפַּלְּשִׁים בְּעֵירֹם כֹּל בַּחוֹל –

זֶה חִשְׁקָם אַךְ לַאֲבֹד...

לַשָּׁוְא! אֵין יִבְלָעֵם!

מֵחוֹל קַר שָׁבִים הֵם אֶל מָיִם...

הַיָּמָּה הֵמָּה שָׁבִים בְּרֶטֶט וּבִיגוֹן

אִשָּׁה נֶעֱזָבֶת...

הביטָה בִי - וַתְּחִי בִי

דְּמות יַלְדָּה, אֲהַבְתִּיהָ לִפְנֵי שָׁנִים...

תּוֹךְ לִבִּי כֹּל הִשְׁתַּנָּה,

הִשְׁתַּנָּה כֹּל עַל־סְבִיבִי –

וָאֵרֶא דְבָרִים טוֹבִים אַף־נוֹשָׁנִים.

לְחִי־חֲמוּדוֹת דְּשֵׁנָה

כְּכוֹכָב חַכְלִיל עָלְתָה

וַתְּהַבְהֵב רֶגַע אֶחָד עֲדֵי כָבְתָה...

דֹּם קָסְמָה בְּבַת־עֵינָהּ

לְנַפְשִׁי, רַבַּת חָלְתָה,

וַתְּרַפְרֵף רֶגַע אֶחָד עֲדֵי אָפְסָה...

וּנְשִׁיקָה טְהוֹרָה־רַכָּה,

מְפַכָּה כֻלָּהּ אַהֲבָה,

הֶחֱלִיקָה אַט עַל לֶחְיִי – וְנָמַסָּה...

וְאֶצְבַּע צְחוֹרָה־דַקָּה,

וְאֶצְבַּע לִבְנַת־שַׁעֲוָה,

בִּי נָגְעָה, רֶגַע נָגְהָה – וּכְבָר פַּסָּה...

וּשְׁבִיל מִתְפַּתֵּל הָרָה,

צָעַדְנוּ בוֹ בְּאַחַד

הַיָּמִים – פִּתְאֹם הָרְאָה לִי, וְאֵינִי

יוֹדֵעַ מִי לִי הֶרְאָה...

וָאֵלֵךְ אִתָּה יַחַד,

אַךְ פתאם עלתה הרה – ותעזבני.

אוּלַי מִתּוֹךְ רַחֲמִים נֶאֱנָחוּ שְׁחָקִים
עַל כֶּלֶב אוֹבֵד־דֶּרֶךְ, נָד בַּשְּׁוָקִים –
וּמְיַלֵּל לוֹ?

צְפַרְדְּעִים אוּלַי עָגְמוּ בְמוֹ־בִצָּה
תּוֹךְ מַדְמֵנָה נֶאֶנְחוּ, כִּי הֵקִיצָה
תוּגָתָן בָּן?

אוּלַי יֶהְגֶּה פַּעֲמוֹן בְּרֹאשׁ צְרִיחַ?
לַיְלָה לֹא עוֹד יִזְעַק, לֹא יַצְרִיחַ –
אֲנָחָה לוֹ?

קוֹל רְסֵ,ר לַיִל, קוֹל אֲנָחָה...
מִי הוּא אֲשֶׁר נֶאֱנַח, נֶאֱנַח כָּכָה?
מִי הוּא זֶה?

דְמוּת

כְּהַאֲפֵר מוֹקְדֵי־עֶרֶב,
כִּכְבוֹת כָּל־אַחֲיוֹתֶיהָ –
וַתִּרְעַד עָב אַחֲרוֹנָה עוֹד עַל אֵשָׁהּ,
רֶגַע טֶרֶם תֵּעָרֵף
וְדָמָהּ יְכַסֶּהָ
הִבִּיטָה בִי בְּשִׁפְעַת רַחֲמֵי־אִשָּׁה...

בְּבַת־צְחוֹק נוּגָה־בַּעֲנָה

– „אַךְ קֵן זֶה בִּמְרוֹמֵי הָעוֹלָם הַגָּדוֹל
מַה־נִּבְדָּל, מַה־נִּשָּׂא וָגֵא!"

– „וּכְבָר אָזְלוּ מִלִּים מִשְּׂפָתַי אַף־נָבֵל
אֲבִיב הַנְּשִׁיקוֹת – אַלְלַי!"
– „אֵין צֹרֶךְ... אַתְּ אִמְרִי לִי: „אַתָּה"–וָדֹמִי,
רַק מִלָּה זוֹ לְחָשִׁי – וְדַי"...

– „גַּם־זֹאת רָעָה חוֹלָה, כִּי לַיְלָה מִלָּכֶת,
וְסָרָם נַגִּיעַ לִזְבוּל..."
– „מַה חֵפֶץ בּוֹ? נַעֲמֹד וְנֹאמַר: חָדַלְנוּ,
פֹּה גְּבוּל – וּמַה־קָּדוֹשׁ מִגְּבוּל?"...

אֲנָחָה

קוֹל בְּסֵתֶר לַיִל, קוֹל אֲנָחָה...
מִי הוּא אֲשֶׁר נֶאֱנַח, נֶאֱנַח כָּכָה?
מִי הוּא זֶה?

הַאִם נֶאֱנַח אִישׁ בְּחַבְלֵי־גְסִיסָה,
אוֹ כִּי נֶאֱנַח תִּינוֹק בַּעֲרִיסָה?
מָה הַקּוֹל?

הֲלָךְ אוּלַי נֶאֱנַח, אֲשֶׁר עָיְפָה
נַפְשׁוֹ לַחֲשֵׁכָה, יַצַּן סוּפָה
לֹא יֵרֶא הוּא?

לֵב עָזוּב ,נִגְעָיו וְנָזוּף.
וְעַתָּה גָדַלְתִּי – וּמִי לִי?
צִלִּי, רַק צִלִּי...

הֵן יֶלֶד הָיִיתִי, – וַיְהִי לִי
כָּל־רוּחַ קַל – חָלִיל, חֲלִילִי,
ועַתָּה בְרוּחַ בְּעָבְרוֹ
לִי נִשְׁמַע קוֹל לֵב בְּהִשָּׁבְרוֹ...
וְעַתָּה גָדַלְתִּי – וּמִי לִי?
צִלִּי, רַק צִלִּי...

אַהֲבַת־סְתָו

– „כְּבָר כָּבוּ הַנֵּרוֹת, אֵין כֹּל, רַק הֶעָשָׁן...
הַאִם לָךְ, אֲהוּבִי, לֹא צַר?"
– „מִמְּאַת נֵרוֹת־תַּאֲוָה לִי יֵיקַר הֶעָשָׁן,
הַכָּחֹל בַּהֲדָרוֹ וָקַר".

– „הַדּוֹר, אַהֲבָתֵנוּ עֵירֻמָּה תְהַלֵּךְ –
אֵי בְּרַק עֲדָיֶיהָ וְהַזִּיו?"
– „וְאִם אַהֲבָתֵנוּ עֵירֻמָּה תְהַלֵּךְ –
פִּי־שִׁבְעָה הֵן תַּבְהִק גַּם־תְּיף".

„וּרְאֵה: קַן לִבֵּנוּ בְּעוֹלָם הַגָּדוֹל –
כְּפֶצַע הוּא מַשְׁחִיר... רְאֵה!"

אהרן צייטלין

שִׁירִים

תְּפִלָּה

הֵן יֶלֶד הָיִיתִי, אַךְ יֶלֶד,
אֶל אִמּוֹ בַּצַּר לוֹ יִמָּלֵט.
יְקוּמְךָ גַּן־רִנָּה, גַּן רַעֲנָן –
וַאֲנִי טֶרֶם אֶשְׁאַל לְגַנָּן.
וְעַתָּה גָּדַלְתִּי – וּמִי לִי?
צִלִּי, רַק צִלִּי...

בִּהְיוֹת עֵינִי שְׁלֵוָה אַף־קְטַנָּה –
וַיְהִי כָּל־יְקוּמְךָ לְמַעֲנָהּ;
וְטֶרֶם גַּם־אֶהְיֶה מְאֻשָּׁר,
כִּי טֶרֶם עַל אֹשֶׁר לִי הוּשַׁר...
וְעַתָּה גָּדַלְתִּי – וּמִי לִי?
צִלִּי, רַק צִלִּי...

הֵן לִבִּי כִּי קָטָן – וַיִּבְטַח,
אֶל סוֹד וְאֶל מָגוֹר לֹא נִפְתָּח.
וְעַתָּה דָם יָזוּב לֵב עָזוּב,

עַל גְבוּל דַּרְכֵי־גָלוּת, וּפִתְאֹם –
וַתִּבְקַע שִׁירָה עֲצוּמָה מֵחָזָם הֶחָשׁוּף וּמְשֹׂרָט,
הַמַּבְהִיק בְּאֶגְלֵי דָם קָרוּשׁ וּמַבְלִיט אֶת־פְּלֵטַת אוֹן־שְׁרִירָיו,
מִתְכּוֹנֵן לִקְרָב שְׁנוֹת־אֲלָפִים כְּסֶלַע בְּסוּפַת־הַדּוֹרוֹת;
וַיַּקְשֵׁב הַמִּזְרָח רַב קֶשֶׁב וַיֵּדַע, כִּי שְׁבוּעַת־אֱמוּנִים
נִשְׁבָּעִים לוֹ בָנָיו הַגּוֹלִים בְּלֶכְתָּם אֶל אֶרֶץ שׁוֹסֵיהֶם,
אֶל אַרְצוֹת־הַמַּעֲרָב הָרְחוֹקוֹת...
וְהוּא זוֹכֵר שְׁבוּעָתָם עַד־עַתָּה,
וּמַאֲמִין בְּשׁוּבָם, וְאִם גַּם יִתְמַהְמְהוּ שָׁנִים וְיוֹבְלִים.

– –

אֵלֶּה הֵם דִּבְרֵי הַיָּמִים לַמִּזְרָח הַגֵּא וְהַכָּחֹל;
קְרָאתִים בִּדְמִי לֵילֵי־נְדוּדִים מִמְּגִלּוֹת עַתִּיקוֹת וּקְדוֹשׁוֹת,
אֲרוּזוֹת בְּתִיקִים שֶׁל כֶּסֶף וַחֲתוּמוֹת טַבַּעַת־הַמֶּלֶךְ. –
וְיֶתֶר כָּל־תָּקְפּוֹ וְחָסְנוֹ, פָּרָשַׁת עֲלִילוֹת גְּבוּרָיו,
הֲלֹא הֵמָּה שְׁמוּרִים וּכְתוּבִים עַל חוֹל דַּרְכֵי־זָהָב שׁוֹמֵמוֹת,
עַל פִּיתַח שֶׁל עָרֵי־מִקְדָּשִׁים וְעַל דֶּשֶׁן מִזְבֵּחַ שֶׁנִּקְרַע,
וַחֲרוּתִים בְּחֶרֶט־הַסּוֹפְרִים עַל שַׁיִשׁ לוּחוֹת מְלָכִים אַדִּירִים.

שבט תרפ"א.

כִּמְבַקְשִׁיב שָׁמַיִם חֲדָשִׁים, שֶׁזָּר לָהֶם קֶצֶף־הָאֵלִים.
וְנִקְמַת חֲרוֹנָם בָּאָדָם –
יָשְׁבוּ אָז גּוֹלֵי־הַמִּזְרָח עַל גְּדוֹת נַהֲרוֹתָם לָנוּחַ;
וְהָיוּ יְדֵיהֶם אֲזוּקוֹת בִּכְבָלִים וְאֵפֶר עַל רֹאשָׁם,
אַךְ לַהַט־אֲדוֹנִים בְּעֵינָם וּבוּז לַמְנַצֵּחַ הָאַכְזָר,
וְגַעְגּוּעֵי־נְצָחִים לְנוֹף־מְכֹרָתָם, שֶׁגָּלוּ מִמֶּנּוּ. --
יָשְׁנוּ הַשּׁוֹבִים אֶת־שְׁנָתָם, רַק צוֹפֵי־הַמִּשְׁמָר הַשְּׁכוּרִים
עוֹד סִפְּרוּ בְּלַחַשׁ שֶׁל פְּתָנִים תַּעֲלוּלֵי שִׁקּוּצִים וָגַעַל,
עַד קָפָא הַלַּיִל עַל צְלָלָיו וְסָמְרוּ הַגַּלִּים מִפַּחַד,
וְכֻוְּצוּ אֶגְרוֹפֵי הַשְּׁבוּיִם לְשֵׁמַע עֱנוּת אַחְיוֹתֵיהֶם,
וְסָפַד הַמִּזְרָח אֶת־בְּנוֹתָיו הַשְּׁזוּפוֹת...
וַיְהִי בַּעֲלוֹת שַׁחַר וְהוּא קוֹדֵר וּמְעֻשָּׁן, הָרִאשׁוֹן לַגָּלוּת,
וְנֶחְפַּז הָאוֹיֵב וַיָּאֶץ בַּגּוֹלִים לָקוּם וְלָלֶכֶת:
הִתְגַּעְגְּעָה אָזְנוֹ לְנַהֲמַת הַחַיּוֹת בְּקִרְקָס־הַבִּירָה,
בְּשַׁסְעָן אֶת־שְׁבוּיֵי הַקֵּיסָר לְקוֹל הָמוֹן הוֹגֵג, צְמֵא־דָמִים,
וְלֹא יָדַע, כִּי שָׁבְתָה גַּם יְהוּדָה כְּבָר שִׁבְיָהּ בְּנַפְשׁוֹ הַפִּרְאָה,
וְעִם תְּרוּעַת „וֵי וִיקְטִיס” זְעוּמָה מִתְרַקֵּם „תֵּי־דֶאוּם” בָּהּ עָגוּם;
בִּמְכוֹן קַפִּיטוֹלְיוֹן אָז יִקְרַס יֻפִּיטֶר וְיִקְפָּא בְּעֵינָיו
הַבָּרָק הָאַחֲרוֹן לְמַרְאֵה בְנֵי־צִיּוֹן הַשְּׁבוּיִם בִּשְׁעָרָיו –
בֵּין קַרְנֵי הַשַּׁחַר, שֶׁעָלָה עַל הָרִים עֲטוּפֵי דְמֵי־מָוֶת,
הִסְתַּלְסְלוּ רַצֵּי־הָאוֹר, שֶׁהִצְלִיפוּ עוֹד דְּלֵקוֹת־אַרְגָּמָן
עַל דְּרָכִים אֲבֵלִים, נִשְׁקָפִים מִתּוֹךְ עַנְנֵי־עָשָׁן מִתְנַדְּפִים
לְרוּחוֹת־כִּנֶּרֶת הַצַּחִים, הַנּוֹשְׁבִים עַל רָאשֵׁי הַגּוֹלִים
כְּבִרְכַּת־מוֹלֶדֶת אַחֲרוֹנָה. – וְרֶגַע הֵם עָמְדוּ מִלֶּכֶת;
וַיַּעֲמֹד הָאוֹיֵב, מְחַכֶּה, כְּיָרֵא לְהַקְנִיט אֵל־מִזְרָח,
הַנִּפְרָד מִבָּנָיו בְּלַחַשׁ וְכוֹרֵת בְּרִית־עוֹלָם עִמָּהֶם

וּמַצְבִּיא אֶת־כֻּלָּם עֲנָק, אֲשֶׁר צִלּוֹ יְכַס פִּירַמִידוֹת,
וְעֵינָיו כֹּה קוֹרְנוֹת בָּעֹז עַד לְעַמֵּם כָּל־נֹגַהּ־אֱלִילִים,
וְנַפְשׁוֹ כֹּה גְאוּלָה וּצְרוּפָה מִנִּשְׁמַת אֵל אֶחָד הַנִּשְׂגָּב,
וְתָו דְּרוֹר־עוֹלָמִים עַל מִצְחוֹ וְזֵר־הַנִּצָּחוֹן יַעַטְרֶנּוּ — —
הַמִּזְרָח, מַה־פַּעַם כֹּה לִבְּךָ:
נִצָּחוֹן — — —
וַיִּזְכֹּר הַמִּזְרָח —
וַיִּרְעַד בּוֹ לִבּוֹ וַיִּסְעַר לְזִכְרוֹן אַחֲרוֹנֵי פִרְפּוּרָיו
עַל מִבְצְרֵי סַלְעֵי־הַגָּלִיל וְתָבוֹר הַגֵּא בֵּין הֶהָרִים;
עַל הַרְרֵי־יְהוּדָה הַתְּלוּלִים, זֶה מִקְלָט הָאַחֲרוֹן לַמִּזְרָח,
שָׁם שְׂרִידֵי גִבּוֹרָיו נִלְחָמוּ, קְשֵׁי־עֹרֶף וּצְמֵאֵי נִצְחוֹנוֹ,
וּבְדָמָם הֵם תִּלְּעוּ אֶת־דִּגְלוֹ, שֶׁהִשְׁחִיר כְּבָר זִיו־אַרְגְּמָנוֹ,
וּבְאִשָּׁם הֵצִיתוּ אֶת־שַׁחֲרוֹ, שֶׁעִמְעֵם בֵּין עַנְנֵי־עָשָׁן,
וְהוּא סָכַךְ עֲלֵיהֶם בִּכְנָפָיו הַמְּרוּטוֹת, חֲרוּכוֹת כָּל־לַהַב —
וּפִתְאֹם אָסְפָן לִתְרוּעַת הָאוֹיֵב, זֶה אוֹיְבוֹ הַנִּצְחִי,
וְעַרְפִלֵּי־דָם אָז הִתְאַבְּכוּ וַיְכַסּוּ אֶת־גְּוִיּוֹת לְבִיאָיו...
מִמָּרוֹם אָז יָרְדָה אֵשׁ־רַחֲמִים וַתֹּאחֶז בִּשְׁאֵרִית קָדָשָׁיו,
בְּטֶרֶם יְשׁוּרֵם הָאוֹיֵב וִיחַלְלֵם בְּטֻמְאַת־מַבָּטוֹ;
וְרוּחַ עַז נָשַׁב בִּדְבִיר־הַקֳּדָשִׁים בֵּין כַּנְפֵי הַכְּרוּבִים,
וְרִטְּטוּ מְטוֹת־כַּנְפֵיהֶם וּבְנַהַם חֲרִישִׁי נִסְתַּלְּקוּ;
וִיהוָֹה הַגָּדוֹל אָז עָטַף כִּמְעִיל מָסַךְ־קַדְרוּת־עֲנָנָיו...
בִּדְמָמַת לֵיל־חָרְבָּן חַכְלִילִי, כִּי־נָח כְּבָר הָאוֹיֵב רְוֵה־שְׁלָלוֹ,
וְנָדַם הֵד תְּרוּעַת־נִצְחוֹנוֹ עַל נַהֲמַת זִרְמַת־תַּאֲוָתוֹ,
רַק לָחַשׁ הָאֵשׁ בְּקוֹל נִחָר בְּלָחֲכוֹ אוּדֵי הַכְּפִיסִים,
הַנּוֹתְנִים אֶת־רֵיחַ שְׁחוֹר זִפְתָּם, נִגֶּרֶת בַּחֹם וּמְפַעְפַּעַת;
וְקַרְעֵי יְנָנִים מַאְדִּימִים יִפַּלְּסוּ בַּתְּכֵלֶת הָרְחוֹקָה,

וְלַהַט־הַמִּזְרָח בְּעֵינָם, שַׁלְהֶבֶת אוֹר־אֵלִים הַגָּנוּז –
הַמִּזְרָח, מִי שֹׁמֵר עַל אוֹרֵךְ?...
וּפִתְאֹם הוּא יָבִין וְיֶחֱרַד לְפִתְרוֹן כָּל־רָזוֹ וְעֻזּוֹ:
מֵעַל כָּל־גִּבּוֹרָיו אַבִּירָיו וּמְלָכָיו וְכֹהֲנָיו יָחַד,
עַל דֶּרֶךְ סְלוּל־נִצְחוֹ הוּא יִרְאֶה אַדִּירֵי־חוֹזַיִךְ, יְהוּדָה;
מֵעַל כָּל־חֲלוֹמוֹת־כִּבְשׁוֹנוֹ מִתְּלָעֵי הַדָּם וְהַלַּהַב,
הוּא יֶחֱזֶה חֲלוֹמוֹ הַפִּלְאִי, שֶׁהֹרָה בְּנַפְשָׁם הַבְּהִירָה,
וְהוּא חֲזוֹן אַחֲרִית־הַיָּמִים, הָרְקוּם כְּאֵב כָּל־נְצָחִים,
אֵשׁ־אֵלִים, דַּם־אָדָם, עֱנוּת חֶבְלֵי־דוֹרוֹת וְזֹהַר כָּל־עָתִיד.
וַיֵּדַע הַמִּזְרָח, כִּי אֵלֶּה גִּבּוֹרָיו עַד־עַתָּה לֹא נִצְּחוּ;
עַל שְׂדוֹת תֵּבֵל רַבָּה הֵם זָרְעוּ וְטֶרֶם נָב חֵילָם וְגָמָל,
וְאָבִיב לֹא־אֶחָד עוֹד יַעֲבֹר עַד יָבוֹא יוֹם קְצִירָם וְאָסְפָּם,
יוֹם קָצִיר לַמִּזְרָח הַגָּדוֹל – – –

וּמְפַקֵּד הַמִּזְרָח בְּחָזוֹן
אֶת־צִבְאוֹת אַבִּירָיו־נְבִיאָיו, טִפּוּחֵי מִדְבָּרָיו־מֶרְחַקָּיו:
מִזּוֹרוֹאַסְתֵּר הַמְחוֹקֵק, הַמְכַהֵן בְּבַדָּיו הַלְּבָנִים,
וּמַבְדִּיל בֵּין טָהוֹר לְטָמֵא וּמַבְחִין בֵּין אוֹר וּבֵין חֹשֶׁךְ,
וּמַפְרִיד בֵּין מַחֲנוֹת הַיְצוּרִים, בֵּין עוֹבְדֵי הָאֵל וְהַשָּׂטָן;
עַד בְּדָהּ, הַנָּזִיר הַקָּדוֹשׁ, שֶׁכָּמַהּ לְשַׁלְוַת־הַנֵּצַח,
וּלְאַחֵה אֶת־קִרְעֵי הַיְקוּם וְלִפְדּוֹתָם מִכְּאֵב כִּלְיוֹן־נֵצַח;
בְּעָרְגָם נִפְרָדִים־מִתְנַכְּרִים לָשׁוּב אֶל הָאֶחָד הַגָּדוֹל;
וְעַד חוֹזֵי־יִשְׂרָאֵל הַשְּׁזוּפִים, הַנּוֹשְׂאִים בְּלִבָּם הַלּוֹהֵט
רָב מֶרֶד וְאַהֲבָה וּמִשְׁפָּט – וְרַחֲמִים רַבִּים לָאָדָם,
הַנֶּאֱבָק בַּמְּצָרִים כָּל־יָמָיו עִם אֵלוֹ וְיִצְרוֹ וְלֹא יֵדַע,
אִם זָרִים הֵם זֶה לָזֶה שְׁנֵיהֶם אוֹ שֶׁמָּא יֵשׁ מַחֲלִיפִים לִפְעָמִים;

כִּי־אָמְרָה לִפְרֹץ אֶת־הַגֶּדֶר בִּמְשׁוּבַת שְׁרִירוּתָהּ וּגְאוֹנָהּ. –
וְחֵרֵשׁ אָז יִשְׂחַק הַמִּזְרָח: הֲיִקְבַּע הָאָדָם אֶת־נַפְשׁוֹ?
רְאוּ, רַבּוֹת הַדְּרָכִים בַּמַּעֲרָב, שָׁם סָלַל הָאָדָם נְתִיבוֹ
בַּדָּם, בָּאֵשׁ וּבַחֶרֶב, וַיְפוֹצֵץ בְּפַטִּישׁ־בַּרְזִלּוֹ
כָּל־הַר וְכָל־סֶלַע, שֶׁגָּדַר אֶת־דַּרְכּוֹ לִדְרוֹר וְלָאשֶׁר;
וְעַתָּה, כִּי־נִצַּח וְעָבַר אֶת־דַּרְכֵי־מַמְלַכְתּוֹ הַכְּבוּשׁוֹת,
עוֹד יֵשׁ עִם־דִּמְדּוּמִים וִיבַקֵּשׁ לוֹ דֶּרֶךְ לֹא־סְלוּלָה, הָעוֹלָה
אֶל הַר אֱלֹהִים וּמִקְדָּשׁוֹ, שָׁם יִצֹּק תְּפִלָּתוֹ הָאָדָם
הֶעָיֵף לִנְשֹׂא אֶת־עֹל־רָהְבּוֹ וּפִתְרוֹן כָּל־רָז וְכָל־נִסְתָּר,
וּמְבַקֵּשׁ לוֹ קֹדֶשׁ וָאֵל בְּנַפְתּוּלֵי עֲרָפִלִּים, שֶׁטֶּרֶם
הִתְמַזְּגוּ עִם עָבֵי־הַקִּיטוֹר, הַמְכַסִּים בֶּעָשָׁן אֶת־שָׁמָיו...
כִּי־רַבָּה הִיא חָכְמַת הָאָדָם וְגָדוֹל הוּא חֵשֶׁק־נִצְחוֹנוֹ,
אַךְ גָּדוֹל מִשְּׁנֵיהֶם חֲלוֹמוֹ, הֵד־בְּרֵאשִׁית הַטָּמוּן בְּנַפְשׁוֹ,
הָרוֹאָה בַּסֶּלַע הַדּוֹמֵם, בָּעֵשֶׂב הָעוֹלֶה לְתֻמּוֹ,
בַּנַּחַל הַפּוֹטֵר הֲגִיגוֹ, בַּחַיָּה הַתּוֹעָה בַּיְּעָרִים,
בֶּעָנָן הַנִּשְׁקָף בַּשֶּׁמֶשׁ, בַּקֶּשֶׁת הַתְּלוּיָה בַּתְּכֵלֶת,
בָּרוּחַ הַנּוֹשֵׁב עַל שָׂדוֹת, בִּתְפִלַּת נְעוּרֵי לֵיל־אָבִיב,
רַק חֵלֶק מִנַּפְשׁוֹ וְאֶת־נַפְשׁוֹ כְּחֵלֶק שֶׁנִּפְרַד מֵהֵמָּה;
וַיַּעֲטֹף אָז לִבּוֹ בַּתְּפִלָּה לִמְקוֹר כָּל־הָעֹז וְהַנֵּצַח,
לְאֵל חַי וְיוֹצֵר – – –

אָז יֵשׁ כִּי־יִתְנַעֵר הַמִּזְרָח וְתִקְוַת־עֹז רַבָּה תְּפַעֲמוֹ:
נִשָּׂא מֵעַל כָּל־מִגְדָּלִים וּמִקְדְּשֵׁי בָבֶל וּפָרַס
יִתְנוֹסֵס אָז הַר בֵּית־יְהוָֹה לְעֵינָיו כֹּה נִשְׂגָּב בַּקֹּדֶשׁ;
עַרְפִלֵּי־יוֹבְלִים כִּתְּרוּהוּ, אֵד־כֶּסֶף יְכַס אֶת־חָרְבוֹתָיו,
אַךְ עוֹמְדִים עוֹד שׁוֹמְרָיו עַל דְּרָכִים וְלַפִּיד אֵשׁ־קֶדֶם בְּיָדָם.

וְלֹא הָיָה בְנַפְשׁוֹ כָּל־רֶשֶׁף, בְּלִבּוֹ כָּל־תְּפִלָּה וָנֶצַח –
הָהּ, יָבוֹא יוֹם גָּדוֹל וְהָאָדָם הַמּוֹשֵׁל רְוֵה־חָכְמָה, כָּל־יָכוֹל
יִתְגַּעְגַּע לַבֶּל, לָעַשְׁתֹּרֶת, וְהָיָה בִּגְבֹר עָלָיו חֶבְלֵי
גַּעְגּוּעֵי רֵאשִׁיתוֹ הַגְּדוֹלָה וִישַׁוַּע מֵעִמְקֵי קַדְמָתוֹ
לַמֹּלֶךְ, הַנּוֹרָא בַחֲרוֹנוֹ, כִּי־יָנוּס מִפְּנֵי הַשִּׁמָּמוֹן
הַמְשָׂרֵךְ עַל דַּרְכֵי הַמַּעֲרָב – – –
אָז יָקוּם, אָז יֵעוֹר מִזְרָחִי לִבְרַק לַהַב נִצְחוֹ וּגְאוֹנוֹ,
וְיִזְכֹּר הֲדַר־הוֹד־מִקְדָּשָׁיו וְתֹקֶף כָּל־אֵלָיו וּמְלָכָיו,
וְזָהֳרוֹ הָרַב אֲשֶׁר דָּעַךְ, זִיו קָדְשׁוֹ שֶׁחֻלַּל וְנָבֹז –
הֲשָׁקְעוּ לָנֶצַח כָּל־אֵלֶּה וְאָבַד בַּתֹּהוּ כָּל־חָסְנוֹ,
וְשָׁמְמוּ לָנֶצַח מֶרְחַקָּיו, שֶׁהוֹרוּ לָאָדָם חֲלוֹמוֹ,
וְלֹא יָסוּר עוֹד נָבִיא אֶל סֵתֶר־מִדְבָּרוֹ לַחֲזוֹת שָׁם אֶת־אֵלוֹ
בְּלַהַב סְנֶה בוֹעֵר וְעִם־שְׁקִיעָה דוֹלֶקֶת בְּאֵין־סוֹף הַחוֹלוֹת?...
חֲבָל עַל חֲלוֹם־תֵּבֵל זֶה, עַל חֲלוֹם אוֹן־הָאָדָם עִם־שַׁחֲרוֹ,
בִּהְיוֹת נַפְשׁוֹ עַזָּה עַד־נַסֵּה כָל־אֵל וְלַהֲבִיאוֹ בְּמִשְׁפָּט,
וּשְׂרִירָיו רַעֲנַנִּים, אַמִּיצִים כֹּה, עַד לְהִתְחָרוֹת עִם בּוֹרְאוֹ!...
חֲבָל עַל הָאָדָם כִּי־שַׁח וְעַל נַפְשׁוֹ כִּי־נָשְׁרוּ כְנָפֶיהָ,
וַיִּלְמַד הִתְעוֹפֵף מִתַּחַת לְשָׁמָיו וַאֲלֵיהֶם לֹא יַעַל –
כֹּה יַחְשֹׁב הַמִּזְרָח הַזָּקֵן וְיָנוּד לַתֵּבֵל הַבָּלָה,
שֶׁתִּקְרַע בַּפּוּךְ עוֹד עֵינֶיהָ לְכַסּוֹת עַל אָבְדַן כָּל־רֶשֶׁף,
וּלְפַתּוֹת עוֹגְבֶיהָ הַתְּשׁוּשִׁים בִּשְׂרִידֵי פִּנּוּקֵי־נִאוּפִים
וּבְשִׁירַת־הַדְּרוֹר, אֲשֶׁר תָּשִׁיר עַל אֹזֶן הָאָדָם שֶׁכָּבְדָה,
עַל נִצְחוֹן כָּל־אֵל וְכָל־קֹדֶשׁ וְעַל פִּשְׁטוֹ עֶרְמָה אֶת־נַפְשׁוֹ,
וַיְמַדֵּד לְרָחְבָּהּ וּלְעָמְקָהּ לָדַעַת אֶת־מִדַּת עֶרְגָּתָהּ
לַיֹּפִי, לְנִשְׂגָּב וּלְנֶצַח, וְתִכֵּן אֶת־אֹמֶץ כְּנָפֶיהָ
בְּחָקְרוֹ הַגֹּבַהּ, שָׁם תּוּכַל לְהַמְרִיא, וְחָסַם אֶת־דַּרְכָּהּ,

כֹּה חוֹלֵם הַנֶּשֶׁר עִם־שֶׁמֶשׁ עַד יֵט אֶל־בֵּין צְלָלָיו יוֹם־קַיִץ;
וְעַרְבוֹת־הַחוֹל דֹּם מִשְׂתָּרְעוֹת, וּבְנַשְׁקָן שְׁנֵי שׁוּלֵי־עַרְבַּיִם,
תִּשְׁתֶּינָה מֵאַשְׁדּוֹת הַשְּׁקִיעָה דָּם חָם וְאֵשׁ זַרְמָן תַּגִּיחַ;
אַט יִפְרֹשׂ הַנֶּשֶׁר אָז כְּנָפָיו וְיִצְרַח אֶל־תּוֹךְ דְּמִי־הַמִּדְבָּר,
וִיהִי בִּצְרִיחָתוֹ נְהִי־גָלוּת וְשִׁירַת־גְּאֻלָּה עֲצוּמָה.

ו

הָהּ עוּרָה, מִזְרָחִי! מִגְדּוֹת אֶרֶץ־סִינִים – מוֹלֶדֶת עַתִּיקָה
לְאָדָם – שָׁם טָוָה הַשֶּׁמֶשׁ יְרִיעוֹת־פַּז־שַׁחַר עַל עַרְשׂוֹ,
עַד רַכְסֵי הַטִּבֶּט, שָׁם יָרַד רִאשׁוֹנָה לִרְדּוֹת עַל אַדְמָתוֹ
וַיִּבֶן מִזְבֵּחַ לוֹ רִאשׁוֹן לְאֵל הָרִים וְרוּחוֹת וּשְׁחָקִים –
וְעַד חוֹפֵי הַגַּנְגֶּס הַקָּדוֹשׁ, שָׁם פָּרְשָׂה הַמַּיָּה צְעִיפָהּ,
לְפַתּוֹת בְּשִׁפְעַת קִפּוּלֶיהָ־גְּוָנֶיו אֶת־נַפְשׁוֹ הָעוֹרְגָה,
וּבְאֶרֶג הַכְּאֵב וְהַתִּקְוָה הִיא שְׁזָרָה חֲלוֹם־כָּל־עֲתִידוֹ,
עַד שָׁכַח גְּאוֹן כָּל־הַתֹּהוּ וְשֶׁקֶט וְנֵצַח כָּל־אָפֶס –
וְעַד יָם הַגָּדוֹל, שָׁם שָׁר שִׁיר־עֲלוּמָיו וְעָבַר הֵד־שִׁירוֹ
עַד רוּם הָאוֹלִימְפּ אֶל מַקְהֵלַת־הָאֵלִים וְעַד שְׂדוֹת־אֱלִיזְיָה,
וְגָמְלָה אַהֲבָתוֹ בֵּין כַּרְמֵי־הַתּוֹלָע, בִּדְמֵי־הַמִּקְדָּשִׁים,
שָׁם נָסַךְ דַּם־אוֹנוֹ לְאֵלוֹ בְּחֶדְוַת זוֹרֵעַ שְׂדוֹת־עוֹלָם,
וְרוֹעֵף טַל־חַיָּיו עֲלֵיהֶם וּמַנְחִיל רַב־בְּרָכָה לַבָּאִים –
הָהּ עוּרָה, מִזְרָחִי, נָא עוּרָה, הָשִׁיבָה לִי שְׂשׂוֹנְךָ מִקֶּדֶם...

עוֹד יָבוֹא יוֹם גָּדוֹל וְנוֹרָא וְיָצִית הָאָדָם הַמּוֹרֵד
אֶת־מִקְדְּשֵׁי־הֶבְלוֹ הָרַבִּים, שָׁם כָּרַע שְׁנוֹת־אֶלֶף נְכֵה־רוּחַ,
הִתְפַּלֵּל לְאֵל לֹא יְדָעוֹ וְהָיָה כִּי־נִלְאָה וַיִּיעַף,
לֹא מָרַד – רַק זָנַח וְשָׁכַח, כְּשָׁכְחוֹ יוֹם־אֶתְמוֹל וְשִׁמְשׁוֹ,

לְפִצּוֹת עֲנוֹת־קְרָב עִם־בַּגְרוּתָם, לְסַלֵּל זִיו־נְתִיבוֹת לַשֶּׁמֶשׁ,
וְלִמְשֹׁל עַל־כָּל־נוֹדְדֵי־כָנָף – תְּהִלַּת דּוֹר־דּוֹרִים שָׁם כְּמוּסָה...
וּפַעַם עִם־לַיְלָה וְרוּחַ־סְעָרוֹת מִמַּעֲרָב בֵּקַע,
חָבוּשׁ חַשְׁרַת־עָבִים וּמְשַׁנֵּס אֶת־מָתְנָיו בְּאֵשׁ אִבְחַת־בְּרָקִים,
וּמְרִי רַב וְנָקָם בְּנַהֲמוֹ וּתְרוּעָה שֶׁל כּוֹרֵת וְשׁוֹדֵד,
שֶׁעָלָה עַל יַעַר־אֲצִילִים וְעַל כַּרְמֵי־מְלָכִים נְטוּשִׁים,
וַיִּנֶף גַּרְזִנּוֹ לְבַלַּע כָּל־עֵץ עַל בִּכּוּרָיו וּבִסְרוֹ.
הִשְׂתָּעֵר עַל עִנְקֵי הַלְּבָנוֹן, מִתְמַרְמֵר עַל שְׁכֶם אֶת־דַּרְכּוֹ,
וַיַּרְגֵּז כָּל־הַר עַל מוֹסָדָיו וְעַד אֶרֶז־הַנְּשָׁרִים הִגִּיעַ,
פִּלַּח אֶת־גִּזְעוֹ הֶעָצוּם וְהֵצִית וּבִלַּק עֳפָאָיו,
חָרַךְ בִּבְרָקוֹ שָׁרָשָׁיו וְקָסַס וַיָּעַק יוֹנְקוֹתָיו,
וְהָרַס קַן מוֹשְׁלָיו־נְשָׁרָיו – – –

עִם־שַׁחַר וַיְהִי לִנְצִיב־פֶּחָם
הֶחָתוּל אַד־עָשָׁן וּדְמָמָה, רַק צְרִיחַת עֲזוּבֵי־גוֹזָלָיו
בֵּין אוּדֵי־הַפֹּארוֹת נִשְׁמָעָה...
בְּהֵיכַל־מַלְכוּתָם עַל כְּבוֹד־הֲדַר־יוֹבְלִים הַנְּשָׁרִים נִשְׂרָפוּ,
וַיַּעֲלוּ עִם קִנָּם בַּלַּהַב וְשִׁירַת־גְּאוֹנָם בְּפִיהֶם:
צַוָּאַת־מְלָכִים לְיוֹרְשִׁים עֲנִיִּים וְגוֹלִים לַנֵּכָר – – –
וְנִזְכַּר הַנֶּשֶׁר הַגּוֹלֶה בְּשִׁירַת אֲבוֹתָיו הַגְּדוֹלִים,
וְעָצְמוּ גַעְגּוּעָיו עָלָיו לְקַן־הוֹרִים וּלְשַׁחַק־מוֹלֶדֶת.
וְצָפָה לַמֶּרְחָק, שָׁם יְצִית הַחֶרְמוֹן צְנִיף־שַׁלְגּוֹ בֵּין פְּלָדוֹת,
וְשָׁאַל אֶת־עַנְנֵי־הַשֶּׁמֶשׁ, הַשָּׁטִים לְרוּחַ־הַמִּזְרָח
מֵעֵבֶר הַלְּבָנוֹן, שָׁם פִּלְּסוּ נְתִיבָם בֵּין בְּרוֹשָׁיו וַאֲרָזָיו:
הֲפָרַח הָאֶרֶז הָאַדִּיר, הֲרָטְבוּ שָׁרָשָׁיו טַל־הָרִים,
הֲרָפַד בִּסְבַךְ צֵל־צַמַּרְתּוֹ זֶה קִנּוֹ וְעַרְשׂוֹ מִלְּפָנִים,
נְוֵה־שָׁלוֹם לַמֶּלֶךְ הַגֵּא וְהַנִּדָּח?...

וְיָתוּר צֵיד־טֶרֶף עַל חוֹלוֹת־הַיְשִׁימוֹן וּבְצֵל נְאוֹת־מִרְעֶה,
עַל עִיֵּי הוֹד־קְדוּמִים, הַמִּסְתָּרִים בְּחָרְבוֹת הֶבְיוֹנָם הַשּׁוֹמֵם
כָּל־קָאַת וְיַנְשׁוּף וְדַיָּה, וּתְקוֹנֵן בַּת־יַעֲנָה אֲבֵלָה
מִסְּבַךְ סִרְפָּד נִחָר הַמְּבַצְבֵּץ בְּמִשְׁקַע נְחָלִים יָבֵשׁוּ;
שָׁם צוֹעִים הַתַּנִּים עִם־עֶרֶב וִילֵל־אַהֲבָתָם יְחַנּוּ,
וּמָצְאוּ שָׁם מַחֲסֶה קִפּוֹד וְקִפּוֹז וְכָל־שֶׁרֶץ־נְחָשִׁים
מֵחֹרֶב־צָהֳרַיִם וְצִנַּת־הַלֵּיל וּמֵעֵין נֶשֶׁר רָעֵב,
כִּי־יַעַט מִמְּרוֹמָיו הַכְּחָלִים וְיִבְרֶה מִזִּיז מִדְבָּר לוֹהֵט...
אָז יֵשׁ וְהוּא יֵרֵד, רְוֵה־צֵידוֹ, עַל צוּר מוּצַף זֹהַר־תַּלְאוּבוֹת,
שַׁאֲנָן בֵּין גַּלֵּי־הַתְּכֵלֶת וְגֵא עַל מֶרְחַקֵּי־מֶמְשַׁלְתּוֹ,
אַט יְמָרֵט נוֹצוֹתָיו הַנּוֹשְׁרוֹת וִיסַלְסֵל רִקְמָתוֹ בַּשֶּׁמֶשׁ,
יִלְטֹשׁ בְּרַק עֵינָיו בֵּין רִשְׁפֵי־הַזֹּהַר וְיַלְהִיט דַּם־מְלָכִים
בְּשָׁרָב מִדְבָּר נוֹשֵׁם לֶהָבוֹת, בִּדְמִי־גְאוֹן מְרוֹמִים עֲרִירִים,
וְיַקְשִׁיב לְמִקְסַם מֶרְחַבֶיהָ, לְדִמְמַת חָזוֹן שַׁחַק דּוֹלֵק,
הַמְסַפֵּר לוֹ יַחֲשׁוּ הָרִם, כְּבוֹד קִנּוֹ הֶעָתִיק שֶׁשֻּׁדַּד,
וְדִבְרֵי יְמֵי תוֹלְדוֹת אָבוֹת, הַכְּתוּבִים עַל קְלַף אַרְזֵי־עוֹלָם,
וְיִזְכֹּר אָז נֶשֶׁר־הַמִּדְבָּר אֶת־שִׁירַת מוֹלַדְתּוֹ הָרְחוֹקָה – – –
בַּלְּבָנוֹן הָרָחוֹק הָאַדִּיר, בִּמְרוֹם הַר גָּבֹהַּ וְתָלוּל,
מִלְּפָנִים עֲנָק־אֶרֶז עָלָה, שָׁתוּל אֵלֵי־קֶדֶם עִם־בְּרֵאשִׁית;
בְּגָבְהוֹ הוּא עָמַם שִׂיא־חֶרְמוֹן, עַל שַׁלְגוֹ צַמַּרְתּוֹ הֶאֱפִילָה,
וְשֹׁרְגוּ שָׁרָשָׁיו עֲבֻתִּים עַל גְּדוֹת אַשְׁדוֹת־עוֹלָם אֵיתָנִים,
בְּצֵל דָּלִיּוֹתָיו אֲבוֹת־כָּל־אֲבוֹתָיו, הַמְּלָכִים, שָׁכָנוּ:
שָׁם חָגוּ אֶת־חַג־כְּלוּלוֹתֵיהֶם עִם נִשְׁרוֹת־הַכַּרְמֶל הַצְּחוֹרוֹת,
בְּבֹא לָהֶם תּוֹר־תַּאֲוָתָם, וְרִפְּדוּ אֶת־עֶרֶשׂ־דּוֹדֵיהֶם
בְּיֶרֶק רַךְ־יוֹנְקוֹתָיו הַמְּטֻלָּל לְאוֹר־הַכּוֹכָבִים הַקּוֹסֵם;
שָׁם דָּגְרוּ, שָׁם טִפְּחוּ גוֹזָלֵיהֶם וְלִמְּדוּם לִכְבֹּשׁ אֶת־הַמְּרוֹמִים,

וְלוֹטֵשׁ אֶת־חֶרֶב־פְּקֻדָּתוֹ בֵּין צוּרֵי הַמִּדְבָּר הַזּוֹעֵם,
תַּאַלְתְּךָ לָהֶם...

מִי יֵשׁ בָּכֶם, אַחַי, שֶׁחָלַם כָּל־יָמָיו אֶת־שִׁירַת־גַּעְגּוּעָיו:
עִם־אָבִיב הִיא עָלְתָה בְנַפְשׁוֹ רִאשׁוֹנָה לְצִיצָיו וּפְרָחָיו,
בְּשָׁלָה בַזָּהָב וְהָרִאשׁוֹן לַקַּיִץ וּבְחַרְסוֹ שַׂגְשֵׂגָה,
בִּיקוֹד־הַשַּׁלֶּכֶת תְּלָעָה וְקִנְּנָה בְרֶשֶׁת־הַכֶּסֶף,
הַמְּתוּחָה רוֹטֶטֶת בֵּין פֹּארוֹת וְצוֹדָה אֶת־פְּלֵטַת־חֹם־זֹהַר,
שֶׁתְּרַעֵף אָז שֶׁמֶשׁ־הַבָּצִיר אֶל שְׂרִידֵי עֲלֵי־הַצַּמָּרוֹת;
וַיֵּדַע לְשָׁמְרָהּ מִכְּפוֹר צְפוֹן שָׁב, וּבִסְעֹר סוּפַת־שַׁלְגּוֹ
מֵאֵשׁ דַּם־לְבָבוֹ הֵינִיקָהּ וַיַּשְׁקֶהָ מִלְּשַׁד לֵחַ־חַיָּיו
וַיַּחַז לָהּ קִסְמֵי אֲבִיבִים, חֲלוֹמוֹת זֹךְ־שְׁחָקִים וּפְלָגִים —
כֹּה תֶּחֱזֶה אֵם טוֹבָה אַגָּדוֹת זְהַב־שֶׁמֶשׁ וְשַׁחֲרֵי זִיו־תַּמּוּז
לְיַלְדָּהּ הַשָּׁחוּף, הָרוֹעֵד לְהֶמְיַת לֵיל־שְׁבָט עַל חֶשְׁכָתוֹ,
וּתְרַחֵם כֹּה שֶׁמֶשׁ־שַׁלֶּכֶת אֶת־אַחֲרוֹן כְּחָל־פִּרְחָהּ, שֶׁאֵחַר
הִתְרַקֵּם עִם־אֱלוּל, וְתַעֲנִיק לוֹ עֶדְנַת כָּל־סוֹף וְכָל־חוֹלֶה...
כֹּה טִפְּחָה וּפִנְּקָה — וַיִּדֹּם, כִּי שָׁכַח חֲרוּזָהּ הַנִּפְלָא,
וַיִּדֹּם כָּל־יָמָיו וְנַפְשׁוֹ לוֹ תָצִיק, עַד־מָוֶת לוֹ תָּצִיק,
וְהוּא אֵינוֹ יָכוֹל לִזְכֹּר, אַף כִּי יַקְשִׁיב רֹן־הֵדָהּ בְּדָמוֹ
מִי שָׁר אוֹתָהּ רִאשׁוֹן בְּאָזְנָיו?... לֹא שְׁמָעָהּ עַל עֶרֶשׂ־יַלְדוּתוֹ
מִפִּי אֵם מְיַשְּׁנָה, לֹא זִמְזְמָה דוֹדַת־עֲלוּמָיו לוֹ אוֹתָהּ
עִם עַרְבֵי הָאַהֲבָה הַיּוֹקְדִים; רַק הָיוּ לוֹ יָמִים וְנָחָה
הָרוּחַ עָלָיו וְהוּא שָׁמַע כְּהֵד פַּעֲמוֹנֵי מֶרְחַבֶיהָ,
הַנּוֹהֵר מִמֶּרְחַק־הַתְּכֵלֶת, וַיֵּדַע: שִׁירָתוֹ לוֹ קוֹרְאָה...

זֹאת שִׁירָה לְנֶשֶׁר־הַמִּדְבָּר, כִּי־יִצְפֹּר מִמְּרוֹם־סֶלַע־קִנּוֹ

וְעַל־צִי רְכֻלָּתִי־עִזְבוֹנִי עַד אָשְׁיוֹת גְּבוּל־עוֹלָם חָתַרְתִּי;
שָׁם עַרְשִׂי בְּדַמֶּשֶׂק רָקַמְתִּי וּמִכְסֵה שְׁנִי־רִקְמָה רְבַדְתִּיהָ,
וְאַרְגְּמָן־מְעִילִי עָדִיתִי וְכֶסֶף־אֵזוֹרִי שִׁבַּצְתִּי;
מֵאַשּׁוּר, מִבָּבֶל וּפָרַס, שָׁם הֵיכָלֵי מָעֻזִּי פִּסַּגְתִּי,
וּבְנוֹת רוֹזְנֵי־מִזְרָח הַשְּׁזוּפוֹת אֶל הַרְמוֹן־בֵּיתָנִי קִבַּצְתִּי;
מֵאֶרֶץ־יִשְׂרָאֵל, שָׁם דִּבְשִׁי רָדִיתִי וְגַפְנִי עוֹלַלְתִּי,
וְאֶת־יֵינִי וְשַׁמְנִי נָסַכְתִּי עַל בָּמוֹת אֵל שַׁדַּי וְכַרְמִי;
מִיהוּדָה, שָׁם נִצְחִי הָרִיתִי, חֲלוֹם עָתִיד רָחוֹק יָצַרְתִּי,
שָׁם אַחֲרוֹן נִצְחוֹנִי נִצַּחְתִּי אֶת־אוֹיְבֵי־הַמִּזְרָח הָעַזִּים,
בִּלְחֹךְ לַהַב אוּדֵי־מִקְדָּשִׁי אֶת־דָּמָם, רָוֵה אֵדֵי־יַעֲרוֹתָם,
וְאָכֹל אֶת־נַפְשָׁם עַד־עוֹלָם, עַד־עוֹלָם –
מִכָּל־דַּרְכֵי־מִזְרָח, הָהּ, פְּחָיְנָה, הָרוּחוֹת, אֶל בִּקְעַת גָּלוּתִי – – –

שָׂא שָׁלוֹם, מִזְרָחִי, מִכְּפִירְךָ, שֶׁנָּפַל בְּרֶשֶׁת הַגּוֹיִם
וְנִתַּן בַּסּוּגַר בְּאַרְצוֹת הַצָּפוֹן, שָׁם כֹּחוֹ הִתִּישׁוּ,
הִקְדִּירוּ אֶת־זֹהַר חֲלוֹמוֹ, אַגָּדַת־יַלְדוּתוֹ חִלֵּלוּ,
הִתְעַמְּרוּ בְּנַפְשׁוֹ וּבְאֵלוֹ, זֶה אֵלוֹ רַב חֶסֶד וּמִשְׁפָּט,
שֶׁסָּגְרוּ בְּחֶבְיוֹן־מִקְדָּשָׁם, כֹּה רָחוֹק מִמִּדְבָּר וָשֶׁמֶשׁ;
וְאוֹתִי, אֶת־כְּפִירְךָ, הַחוֹלֵם כָּל־יָמָיו אֶת־אוֹרְךָ וְעֻזְּךָ,
וְנַהֲמַת יַעֲרֵי־עֲלוּמָיו עוֹבֶרֶת בְּדָמוֹ, דַּם־קֶדֶם,
וְרוֹטְטָה כְּבוּלַת חָח־בַּרְזֶל מִנְּחִירָיו עֲלִיזֵי־מֶרְחַקְךָ –
הָהּ, אוֹתִי הֵם אָסְרוּ וְעִנּוּ וְהִרְווּ מִדָּמִי הַלּוֹהֵט
אֶת־נַפְשָׁם הַקּוֹפְאָה בְּעַרְפִלֵּי־צָפוֹן עֲמוּמֵי־הַנְּגֹהוֹת;
וּבְהָצֵת אֵשׁ־חֵשֶׁק עוֹרְקֵיהֶם וְחִמְּמוּ דָּמָם הַמְפַגֵּר,
כְּחֲלָמוּת הָרִיר בְּקִלּוּחוֹ, עַל גְּוִיּוֹת לְבִיאוֹתַי הַגֵּאוֹת –
אֶל־מִזְרָח הַגָּדוֹל, הַזָּן אֶת־חֲרוֹנוֹ בְּסַעַר וּבְרָקִים,

מֵעַרְפְלֵי־יַרְדֵן הַזּוֹלְפִים עִם־שַׁחַר אֶת־רִשְׁפֵי־רְבִיבֵיהֶם –
טַל אָדֹם – עַל רָכְסֵי־גִלְבֹּעַ, וְעוֹטְפִים אֶת־הָרֵי־יְהוּדָה
בִּצְעִיף אֵדִים צְחוֹרִים, כְּלוֹטִים בִּכְנָפָם רָז נִצְחִי וְקָדוֹשׁ;
מִלֵּילוֹת־הַסַּהַר הַפּוֹרְשִׂים כְּחוֹל־רִשְׁתָּם בְּעֵמֶק־הָאַרְנוֹן,
הַצּוֹפֵן בְּגַלָּיו הַצְּלוּלִים לְבֶן־יִפְעַת בְּנוֹת־מוֹאָב מִתְקַדְּשׁוֹת,
שֶׁקִּטְּרוּ לִפְעוֹר מֹר־נִיחוֹחָן וְנָסְכוּ דַּם־לַהֲטָן עַל הָרָיו;
מִנֹּגַהּ־כּוֹכָבִים, הַנִּגְרָף בְּדָכְי מֵימֵי־קִישׁוֹן הַקְּדוּמִים
וְנִשְׁקָף מִלַּהַב חֲרָבוֹת מִתַּחַת מְרַאֲשׁוֹתֵי גִבּוֹרִים,
הַיְשֵׁנִים עַל רֶכֶב־בַּרְזִלָּם, חֲבוּשֵׁי סוּף־גַּלִּים לְרֹאשָׁם;
מִמֵּימֵי־אֲמָנָה הַיְרֻקִּים, שָׁם טוֹבֵל הַלְּבָנוֹן צַמַּרְתּוֹ,
הַיּוֹקְדָה עִם־שְׁקִיעוֹת כְּלַפִּיד, שֶׁנֻּצַּת בְּהֵיכַל־עֲנָקִים –
מִכָּל־אַפְסֵי קֶדֶם, מִכּוּשׁ עַד חֲוִילָה, מִנְּהָרָיו הַשְּׁקוּפִים
הַזָּלִים אֶת־כַּסְפָּם הַקַּר אֶל זְהַב חוֹל־עַרְבוֹתָיו הַצּוֹרֵב;
מִצְחוֹר לְבָנוֹן קוֹרֵן לַמֶּרְחָק, מֵהַכְלִיל הַכַּרְמֶל הַדּוֹלֵק,
מִבְּרַק־זֹהַר סִינַי, שָׁם הֶעְפִּיל הָאָדָם לַעֲלוֹת אֶל אֱלֹהוֹ,
מִיקוֹד מִדְבַּר אֵלִים וְחוֹזִים, מִלּוּחוֹת אֵשׁ־דָּת פְּסוּלֵי־סְלָעָיו,
מִשַּׁחֲרֵי הָרָחוֹק הָרָחוֹק, בּוֹ הֵצִית אֵל־אָבוֹת אִישׁוֹנָי –
הָהּ, נְהַרְנָה הַנְּגֹהוֹת אֶל נַפְשִׁי הַקּוֹדְרָה בְּשִׁבְיָהּ הַמַּעֲרָב – – –

הָהּ, פְּחֶינָה בִי, רוּחוֹת־עִבְרִי, מֵאַרְבַּע הָרוּחוֹת בִּי פְּחֶינָה:
מִשְּׁבָא, מֵעֲרָב וּמֵאוֹפִיר שָׁם בֶּשֶׂם עֲלוּמַי אָרִיתִי,
וּזְהַב נִזְרֵי־מְלָכַי זִקַּקְתִּי, שִׁבַּצְתִּים כָּל־פִּטְדָה וְיַהֲלֹם,
שָׁם שִׁלְטֵי־נְחָשְׁתִּי מֵרַטְתִּי – הֲדָרִי עַל דֶּרֶךְ־נִצְחוֹנִי;
מֵעֵילָם, מִלּוּד וּמִמָּדַי, שָׁם גִּנְזֵי־מַלְכוּתִי אָצַרְתִּי,
וְקֶשֶׁת־גְּבוּרָתִי דָרַכְתִּי בְּתִתִּי חִתִּיתִי בְּאֶרֶץ;
מִתַּרְשִׁישׁ, מִצֹּר וּמִצְרַיִם, שָׁם מִשְׁיִי וְשֵׁשִׁי אָרַגְתִּי,

וּבְשִׁירֵי יֵין אַהֲבָה וּדְרוֹר, אֲשֶׁר שָׁר לָהּ עִם־עַרְבָּה הַחַכְלִיל
הָאַפִּיס, מְשׁוֹרֵר־הַחֶמְדָּה, בַּחֲרוּזֵי־זְהָבוֹ.

וְהָיָה בְּלֵילוֹת־הַקַּיִץ הַשְּׁלֵוִים, כִּי־יַעֲבֹר הָרוּחַ
עַל דְּרָכִים עֲזוּבוֹת, נִשְׁכָּחוֹת, בֵּין בָּבֶל וְשׁוּשַׁן הַבִּירָה,
וְצָרוּר בִּכְנָפָיו שִׁיר־דָּמִים, קוֹל־עַנּוֹת מִמַּעֲרָב הָרָחוֹק,
הֵד־קְרָבוֹת וְצִלְצוּל־חֲרָבוֹת, וְאֶנְקַת־חֲלָלִים אֲיֻמָּה,
וּתְרוּעַת־נִצָּחוֹן שֶׁל כּוֹבֵשׁ, שֶׁעָלָה לָרֶשֶׁת אֲרָצוֹת –
וְשָׁכְבָה לָהּ פָּרַס כְּמַלְכַּת־הַקֶּדֶם עַל מַרְבַד טְווּי־שָׁנִי,
עֲטוּפָה בְּתַכְרִיךְ בּוּץ־כַּרְפַּס, רְקוּם כֶּסֶף וּנְטִיפוֹת־הַפְּנִינִים,
עַל כְּתֵפָהּ רְדִיד מְשֻׁזָּר חָרוּץ, סַנְדְּלֵי־הַתַּחַשׁ לְרַגְלָהּ,
בְּנַפְשָׁהּ חֶזְיוֹנוֹת־אַרְגָּמָן –
מִתַּמֵּר עֲשַׁן־הַמִּקְטֹרֶת וַעֲנַן מְבֻשָּׂם וָכֹחַל
כְּשְׁפִיפוֹן מִתְפַּתֵּל לְרֹאשָׁהּ וְזוֹחֵל אֶל עֵינָהּ הַגְּלוּיָה:
מִמִּסְגְּרוֹת זְהַב־הָעֲרָפֶל חֲלוֹמוֹת זִיו־קְדוּמִים יַחֲרֹגוּ,
וּתְרַפְרֵף הֲזָיַת־עֲלוּמִים עַל כַּנְפֵי־הַתְּכֵלֶת לַעֲבֹר,
הַכַּרְכֹּם אֶת־רֵיחוֹ יָפִיחַ – – –
דֹּם תַּקְשִׁיב אָז פָּרַס הַחוֹלְמָה לִשְׁאוֹן הֵד־הַקְּרָב בַּמֶּרְחַקִּים,
וְשָׁחֲקָה וְלָחֲשָׁה:
אֵין חָדָשׁ, כְּבָר הָיָה הַכֹּל לְעוֹלָמִים...

ה

הָהּ, נִהֲרָנָה אֶל־נַפְשִׁי נְגֹהוֹת־זִיו קַדְמִי מֵאָפְקֵי־מֶרְחַקִּים.
מִגְדּוֹת נַהֲרוֹת־עֵדֶן, שָׁם הִרְעִיף הַשֶּׁמֶשׁ רִאשׁוֹנֵי־זָהֳרוֹרָיו
וְתָלָה הוֹד־תּוֹלַע עֲנָנָיו עַל שַׁפְרִיר רְקִיעַ־בְּרֵאשִׁית,
כִּירִיעוֹת הַנְּטוּיוֹת בְּאָהֳלֵי־תְכֵלֶת, שָׁם אֵלִים יִשְׁלָיוּ;

לָרֶדֶת עַד כּוּשׁ וּלְהַכְנִיעָהּ, וַתַּחְפְּצִי לִשְׁפֹּךְ מֶמְשַׁלְתֵּךְ
עַל אִיִּים רְחוֹקִים הַשְּׁתוּלִים בִּמְבוֹאוֹת יַם־מַעֲרָב הַצָּלוּל,
שָׁם אַרְצוֹת הַשִּׁיר וְהַיֹּפִי, וַתִּקְטַן גַּם־זֹאת בְּעֵינַיִךְ,
וַתְּשַׁלְּחִי צִבְאוֹת גִּבּוֹרִים אֶל סֵתֶר עֲרָבוֹת מַבְהִיקוֹת
בְּשַׁלְגָן מֵעֵבֶר לְהָרֵי־אֲרָרַט וְסַלְעֵי־הַקֶּרַח,
שָׁם בָּנָה אַחֲרִימָן מִבְצָרָיו וַיַּעֲרֹךְ אֶת־מַחֲנוֹת־פְּרָאָיו
לִקְרָאתֵךְ, בַּת־הוּרְמִיז עֲנֻגָּה, אֲהוּבַת אֵל מִטְרָא הַנַּעֲרָץ,
וַיִּפַּח בִּרְבִיבֵי כְּפוֹר־שַׁלְגוֹ עַד קָפָא דָם לוֹהֵט בִּלְבֵּךְ
וַיָּשֶׁב אֶת־רוּחוֹת לְבָן־חָרְפּוֹ עַד סָמְרוּ תַּלְתַּלֵּי שְׁחוֹר־מָשְׁיֵךְ,
וּמַלְכֵּךְ בִּמְעִיל־הָאַרְגָּמָן וְאֵזוֹר מְשֻׁבַּץ סַפִּירִים
נָפַל בְּיַד מֶלֶךְ הַלָּבוּשׁ אַדֶּרֶת עוֹר־זְאֵבֵי־יְעָרָיו...
וַיָּבֹא הַקֵּץ לַחֲלוֹמֵךְ עִם־גְּבוּל זֶה הָרִאשׁוֹן לְעָזֵךְ:
אָז הֵחֵל הַמִּזְרָח לִשְׁקֹעַ...

שְׁנוֹת־אֶלֶף עָבְרוּ...

כְּבָר שָׁכְחָה פָּרַס תַּעֲלוּלֵי־נְעוּרֶיהָ,
וַיָּפָג שִׁכְרוֹנָהּ הַגָּדוֹל, בְּנָדְפוֹ בֵּין תִּימְרוֹת הֶעָשָׁן,
שֶׁנִּגְרַר אֶל קְצוֹת־כָּל־הָאָרֶץ וַיְבַשֵּׂר מֵעֵבֶר לְיַמִּים,
כִּי־עָלָה הַמִּזְרָח עַל מוֹקְדוֹ וְנִשְׂרַף עַל אֵלָיו וְרָזָיו...
וְהָיָה עִם־דִּמְמַת מֶרְחַקִּים, כִּי־יַעֲמֹד הַנֶּשֶׁר בְּטוּסוֹ
וַיַּקְשִׁיב לְרֶטֶט הֵד עָמוּם, כְּרַעַם שֶׁלְּאַחַר הַסּוּפָה –
אָז יֵשׁ אֲשֶׁר יָקוּם חֲלוֹמָהּ וִינַעֵר אֲבַק־כָּל־הַזְּמַנִּים,
וִידַפֵּק עַל נַפְשָׁהּ הָעוֹרְגָה וְרוּחָהּ יִפְעַם לִקְרָאתוֹ
וְדָמְָה שׁוּב יוֹצֵאת בְּלָהַב – – וְהָיְתָה לָהּ אוֹתָהּ הַשָּׁעָה
יְקָרָה וּקְדוֹשָׁה לִמְאֹד, וְהִיא תִכְבֹּשׁ אֶת־אוֹנָהּ בִּדְמָמָה,
וַתִּשְׁזֹר אֲגֻדַּת זִיו־שַׁחֲרָהּ בְּגַוְנֵי כָל־רִקְמַת־מַרְבַדִּים,

בְּכָל־קַצְוֵי תֵבֵל הָרְחָבָה וְעַד צְפוּנֵי־נִבְכֵי כָל־נֶפֶש...
לֹא כָלְתָה מִלְחַמְתָּם עַד־עַתָּה, וְאַף כִּי כְבָר זָקְנוּ גַם־שְׁנֵיהֶם,
וְכֹחָם לֹא זֶה אֲשֶׁר־הָיָה וְעָיְפוּ גִּבּוֹרֵי הַמַּחֲנוֹת,
כָּבְתָה שַׁלְהֶבֶת נַפְשׁוֹתָם וּגְבוּלִים הִתְעָרְבוּ, טֻשְׁטָשׁוּ...

מֵעֵבֶר לִפְרָת וְחִדֶּקֶל, בַּדֶּרֶךְ הָעוֹלָה אוֹפִירָה
וְתָאֳרָה פְּאַת יַם־עֶרֶב, שָׁמָּה רִבְּתָה לְבִיאַת־הַקֶּדֶם
אֶת־צְעִיר כָּל־גּוּרֶיהָ הָעַזִּים, הַגֵּא וְהַגִּבּוֹר בַּכְּפִירִים.
כָּל־שִׁפְעַת שָׁדֶיהָ הוּא יָנַק, עַד צָמְקָם בֵּין שִׂפְתֵי־הַשָּׁנִי,
וַתָּצֶת בְּעֵינָיו שַׁלְהֶבֶת־שְׁרִירוּתָהּ וְכִלְיוֹן־כָּל־אוֹנָהּ,
עַד חָרְדוּ לְפָנָיו עֲרָבוֹת וְרָגְזוּ לְקוֹל־נַהֲמָתוֹ –
כִּי־אָמְרָה: הוּא אַחֲרוֹן לְגוּרַי וְעִמּוֹ אֲנַצַּח אוֹ אָמוּת. –
וַיְהִי כָל־תִּקְוָתָהּ וּמְשׂוֹשָׂהּ, כִּי־בָטְחָה בְעֹז־מַלְתְּעוֹתָיו
וּבְעָצְמַת צִפָּרְנָיו הַחַדִּים, בָּם יָדוּשׁ וִיגָרֵם אֶת־אוֹיְבָהּ,
הַנֶּחְבָּא בֵּין חוֹפֵי־הָעֶרֶב וּמְצַפֶּה לִשְׁלָלוֹ הַגָּדוֹל,
שֶׁיִּירַשׁ בְּיוֹם הֶרֶג רָב, בִּרְפוּת שִׁמְשָׁהּ בֵּין עַרְבוֹת־זְהָבָהּ.

רִאשׁוֹנָה הָיִית לִי, בַּת־פָּרַס, לְחוֹלְמֵי חֲלוֹם־כִּבְשׁוֹן־תֵּבֵל
וַיִּקְרַן בְּרַק־עֵינֵךְ צְמֵא־מֶרְחָק מֵעֵבֶר לִגְבוּלֵי אֲרָצוֹת,
שֶׁהִצִּיב אֵל־עוֹלָם בְּחָלְקוֹ בֵּין עַמִּים כָּל־מֶרְחֲבֵי־אָרֶץ;
בִּגְאוֹנֵךְ פָּרַצְתְּ אֶת־כָּל־גָּדֵר, שֶׁסָּגְרָה עַל דֶּרֶךְ נִצְחוֹנֵךְ,
וַתְּיַשְּׁרִי כָּל־הַר וְכָל־סֶלַע, וַיִּסֹּג הַיָּם מִפָּנָיִךְ:
כֹּה יָשׁוּר הַנֶּשֶׁר בַּתְּכֵלֶת וְלֹא יֵדַע כָּל־מִכְשׁוֹל עַל דַּרְכּוֹ.
וַיְהִי לָךְ לְמִשְׂחָק לִפְתֹּחַ אֶת־שַׁעֲרֵי־הַנְּחֹשֶׁת לְבָבֶל,
וּלְהַעֲלוֹת בְּחֶרְמֵךְ לְבָנוֹן וּכְנַעַן וְצִידוֹן וּפְלֶשֶׁת,
לַעֲבֹר אֶת־כָּל־צִיָּה וִישִׁימוֹן וְלַחְתֹּר אֶל חוֹפֵי מִצְרַיִם,

וְהִתְגַּעְגְּעוּ אֶצְבְּעוֹתַי לְרֶטֶט שְׂדֵי גְּזִירוֹת־עַשְׁתֹּרֶת...

ד

דָּרַךְ הַמִּזְרָח אֶת־שְׁרִירָיו הַשְּׁזוּפִים עוֹד פַּעַם אַחֲרוֹנָה
וַיִּלְטֹשׁ אֶת־חֶרֶב־נִצְחוֹנוֹ בְּלַהַט דִּמְדּוּמֵי־הַשְּׁקִיעָה,
הִבִּיט לְעֵבֶר יַם־תִּיכוֹן וַיַּרְא וְהִנֵּה סָעֲרוּ מֵימָיו:
מַרְעֶמֶת־הַקֶּצֶף לַגַּלִּים לְאִטּוֹ יִתְנַשֵּׂא שָׁם לָבִיא,
הַשּׁוֹחֵז צִפָּרְנָיו לְאוֹר־סַהַר וּמְרַטְּטִים נְחִירָיו הָרְחָבִים
לְרֵיחַ הַטֶּרֶף הַדָּשֵׁן וּלְכֵרַת־הַדָּמִים הַגְּדוֹלָה,
הָעֲרוּכָה בְּאַרְצוֹת־הַשַּׁחַר מִמִּשְׁמַן כַּרְמִלּוֹ וְיַעֲרוֹ.

מִלְחֶמֶת־נְצָחִים לַמִּזְרָח הַמַּזְהִיב בַּמַּעֲרָב הָעָמוּם,
הֶחָתוּל עַרְפַּלֵּי־עֲרָבִים וְצִלְלֵי יְעָרִים עֲבֻתִּים.
וְקָשֶׁה הַקְּרָב – וְאִם יִשְׂחַק עִם־עֶרֶב מַזָּלוֹ לָאֶחָד,
בּוֹ יִבְגֹּד עִם־שַׁחַר בִּצְהָלוֹ פָּנָיו אֶל אוֹיְבוֹ הַמְנֻצָּח;
וְכֹה חוֹזֵר חָלִילָה, וְאִם עָבְרוּ כְּבָר יוֹבְלִים, עִדָּנִים נָקָפוּ;
כִּי יֵשׁ אֲשֶׁר יַזִּיל הַמַּעֲרָב אֶל עַנְנֵי־כַסְפּוֹ הַחִוְּרִים
מֵאֵשׁ צָהֳרֵי־שֶׁמֶשׁ וְיָמֹץ אֶת־דַּם־הָאַרְגָּמָן לְשָׁכְרָה,
עַד יִכְהֶה הַמִּזְרָח וְיִשְׁקַע אוֹר־שִׁמְשׁוֹ בְּחֵיק לַיְלָה אָפֵל;
וְנִדְמֶה, כְּבָר נִצַּח הַמַּעֲרָב: מַרְסִיסֵי הַשֶּׁמֶשׁ, שֶׁנִּפֵּץ
עַל סַדְנוֹ בִּמְעָרוֹת אֲפֵלוֹת, לוֹ רִתֵּק אֶת־נֵזֶר־כּוֹכָבָיו –
וְהָיָה עִם־שַׁחַר וְגָבַר הַמִּזְרָח וְיָצָאת בְּאֵשׁ־בְּרֵאשִׁית
כָּל־אֹפֶק וָהָר וְצַמֶּרֶת, אֵין מִפְלָט לַחֹשֶׁךְ מִמֶּנּוּ;
עִם־עֶרֶב יְנַצַּח שׁוּב מַעֲרָב וְכָבָה הָאוֹר אָז וְהוּפַם – –
הֲלֹא הִיא מִלְחֶמֶת אֵל הוֹרְמִיז עִם אוֹיְבוֹ אַהֲרִימָן הַנּוֹגֵהַ,
וְשׂוֹנְאִים מְקַדְּשִׁים הָאֵלִים וַיַּעַרְכוּ קְרָבָם הַנִּצְחִי

וְדָכִי־שֶׁטֶף פְּרָת אָז הִשְׁכִּיחָם אֶת־שֶׁקֶט־שִׁיר גַּלֵּי נַהֲרוֹתָם;
כֹּה יִשְׁכַּח בְּעֶזוּז־חִשְׁקוֹ גֶּבֶר אֶת־חֵיק אֵשֶׁת־בְּרִיתוֹ בַּנֵּכָר
וְחָמַד אֶת־כִּשְׁפֵי עוֹגֶבֶת וְאִשָּׁה הַגָּנוּב וּמָתוֹק...
כִּי־זֹאת הָיְתָה דַעְתֵּךְ מֵאָז לִמְשֹׁךְ אֶל חֶבְיוֹנֵךְ כָּל־גִּבּוֹר,
לְשַׁכְּרוֹ נֵרְדְּ וְקִנָּמוֹן, בָּם נֹפֶת אֶת־מַרְבַדֵּי־אֲטוּנֵךְ,
עַד יִכְרַע אֵין־אוֹנִים לְרַגְלֵךְ וְכָהֲתָה עֵינוֹ מִיָּפְיֵךְ;
וְשָׁחַק הַפְּרָת וְהִתְרַפֵּק עַל בִּתּוֹ הַשָּׂרָה בַּמְּדִינוֹת...
וְאַחֲרוֹן גַּם־נָפַל בָּךְ שָׁדוּד אֲרִי אֲשֶׁר עָלָה מִסֻּבְּכוֹ,
מִגְּדוֹת מַקֶּדוֹנְיָה הָרְחוֹקוֹת, וְכָבַשׁ כָּל־אַרְצוֹת הַמִּזְרָח;
הוּא הָיָה הַגָּדוֹל בַּמְנַצְּחִים וְהָאַחֲרוֹן בִּקְהַל מְנַצְּחָיִךְ,
כִּי־עִמּוֹ נָפַלְתְּ גַּם־אַתְּ, בָּבֶל רַבָּתִי, בַּגּוֹיִם שׁוֹבֵבָה;
מִנַּהֲמַת נִפְלְכֶם גָּעֲשׁוּ יַמִּים וּלְהֵדוֹ נֵעוֹרָה
הַזְּאֵבָה הַנָּמָה עַל גְּדוֹת נְהַר־טִבֶּר בֵּין שֶׁבַע הַגְּבָעוֹת --

בְּלֵילוֹת עֲמוּמִים וְאִלְּמִים יֵשׁ אַקְשִׁיב הֵד דּוֹרוֹת נִשְׁכָּחִים,
וְאֶצְבַּע רוֹעֶדֶת פּוֹרֶטֶת עַל עוּגָב, שֶׁנִּתְּקוּ מֵיתָרָיו,
וְשִׁירַת־עֹז קֶדֶם לִי קוֹרְאָה מֵעַרְבוֹת הַמִּזְרָח הַשָּׁמֵם,
וּמַרְאוֹת הוֹד־קֶסֶם לִי רוֹמְזוֹת מֵעַרְפִלֵּי עִתִּים וְיוֹבְלִים...
אָז אָקוּם בַּחֲלוֹם וַאֲחַטֵּט בְּאֵפֶר מַפֵּלוֹת עַתִּיקוֹת,
עַד אֶמְצָא אוּד עָשֵׁן, שֶׁטֶּרֶם עוֹד כָּבָה נִיצוֹצוֹ הָאַחֲרוֹן...

וּסְלַח לִי, נְבִיא גָּלוּת וָעֹנִי, מְקוֹנֵן בַּת־צִיּוֹן הַשְּׁבוּיָה:
בְּלֵיל זֶה הַקּוֹדֵר וּמְאַיֵּם בַּצָּפוֹן הַקַּר וְהָאָפֵל,
כִּי־אֶזְכֹּר אֶת־בָּבֶל הַגֵּאָה וְיֶהֱמֶה לִבִּי לְזִכְרָהּ,
וְתִיקַד בִּי נַפְשִׁי וְתִתְאַו לְלַהַט תַּאֲוָתָהּ הָעֲצוּם,
וְדָמִי לְסַעַר וּלְבָרָק וְאָזְנִי לְלַחַשׁ־עֲגָבִים,

לָטְשׁוּ אֶת־חֶרֶב־גְּבוּרָתָם וַיְנַצְּחוּ הָאוֹיֵב בַּשָּׁעַר.

לָחֲכוּ גַּלֵּי פְּרָת אַדִּיר מֵאָז וּמִקֶּדֶם כַּף־רַגְלֵךְ,
וּבְיָפְיֵךְ הַמַּזְנֶה, שֶׁקָּרַן אֶל אַרְצוֹת־הַמַּעֲרָב, פִּתִּית אֶת־
כָּל־מֶלֶךְ וְכוֹבֵשׁ עַז־נֶפֶשׁ לִצְבֹּא בִּשְׁעָרַיִךְ וּלְהַקְרִיב
עַל מִזְבַּח מְרֹדַךְ וּבֵל וְלִסְגֹּד בִּדְבִיר שִׁבְעַת־הַמְּאוֹרוֹת,
לְקַטֵּר בְּמִסְגַּד עַשְׁתֹּרֶת, אֱלִילַת הַלֵּיל וְהַהֵרָיוֹן,
לִשְׁאֹל שָׁם בְּכוֹכְבֵי שָׁמַיִךְ, שֶׁיָּדְעוּ לְבַשֵּׂר עֲתִידוֹת
בְּאָזְנֵי רָב חַכְמֵי־מַגַּיִךְ בְּשׁוּרָם מִפִּסְגּוֹת הֵיכָלִים,
וְנִכְנַע כָּל־מוֹשֵׁל וְכָרַע עַל מִפְתַּן־הַשֵּׁן לַמְקֻדָּשִׁים;
וַתַּחְשֹׂפִי חֵיק בְּנוֹת־מְלָכַיִךְ, הָרַכּוֹת וּקְדוֹשׁוֹת־הָעֶרְיָה,
לִפְנֵי כָל־מְנַצֵּחַ, לְפַתּוֹת אֶת־נַפְשׁוֹ רְוַת דַּם־נִצְחוֹנוֹת;
וַיִּתֵּן כָּל־אֶחָד בָּךְ כִּסְאוֹ בִּזְנֻחוֹ אֶת־עָרֵי־מוֹלַדְתּוֹ,
מִנִּי מַלְכַּת־נִינְוֵה שְׁמִירָמִית, חוֹלֶשֶׁת עַל גְּדוֹת־הַחִדֶּקֶל,
עַד כָּל־מַלְכֵי־פָרַס הַגֵּאִים, חָסְנֵי־אֲרָזִים לַמִּזְרָח,
וְעַד נְגִיד צֹר הָרוֹכֶלֶת וּנְסִיכֵי־הַיָּם הָעֲצוּמִים,
נָהֲרוּ צְמֵאֵי־יִפְעָתֵךְ וּבְיָדָם כָּל־אֶשְׁכָּר וְאֶתְנָן;
הֵם כָּלְלוּ יָפְיֵךְ בְּנֹפֶךְ וּבְכַדְכֹּד וּבְאֶבֶן־הַחַשְׁמַל,
וַיִּשְׁגּוּ בְּאַהֲבָתֵךְ הָעַזָּה, וַיִּשְׁתּוּ אֶת־כּוֹס־תַּעֲנוּגַיִךְ,
וַיִּסְבְּאוּ דוֹדַיִךְ, אַתְּ מַלְכָּה וְזוֹנָה עַל דַּרְכֵי הַמִּזְרָח...

הָהּ, בָּבֶל, גְּאוֹן־כַּשְׂדִּים וּצְבִי־כָל־מַמְלָכוֹת, בְּקוּם אֵל־הַצְּבָאוֹת
לַהֲרֹס קַן־מְלָכִים, לַעֲרֹץ הֲמוֹנָם וּלְהַקְדִּיר שַׁפְרִירָם,
וַתְּהִי לְרֶשֶׁת בְּיָדוֹ לָצוּד בָּהּ אַדִּירֵי־הַגּוֹיִם,
וְיָקוּשׁ לִלְכֹּד בּוֹ אֶת־אֵלֶּה הָעוֹלִים לִכְבֹּשׁ קְצוֹת־מֶרְחַקִּים:
בְּצֵל תְּלוּלֵי־גַנַּיִךְ הֵם שָׁכְחוּ יְרַק־תַּלְמֵי שְׂדוֹתֵיהֶם הָרְחוֹקִים,

וַיֵּרֶד וַיִּבֶן לוֹ מִגְדַּל־אֲבָנִים לְהַעְפִּיל שׁוּב אֵלָיו?...
כֹּה שׁוֹאֵל הַנִּילוּס וּמַבִּיט בְּעֵינָיו הַכְּחֻלּוֹת וְזוֹרְמוֹת – – –
כִּי־יִזְרַח הַשֶּׁמֶשׁ, לוֹ יַעַן הֵד נָבוּב מִגָּלְמֵי הַסְּפִינְקְסִים
פַּרְעֹה...

עוֹד הַרְבֵּה שְׁאֵלוֹת לַנִּילוּס...

ג

„כּוֹס־זָהָב בָּבֶל"... אֲבוֹת־אֲבוֹתַי הֵם נָטְרוּ כְרָמַיִךְ,
וּבְמֶגֶד תִּירוֹשֵׁךְ הַמְשַׁכֵּר הִמְתַּקְתְּ אֶת־מְרוֹרוֹת גָּלוּתָם!
עוֹד עַתָּה, כַּעֲבֹר שְׁנוֹת־אֲלָפִים, לְזִכְרֵךְ, בַּת־שִׁנְעָר, מִתַּמֵּר
בְּדָם רֵיחַ כֹּפֶר וּסְמָדַר וְנִצַּת בְּעוֹרְקַי אוֹן־חֵשֶׁק – –
עֱנוּ לִי, כָּל־יוֹדְעֵי־תַעֲנוּגִים וּשְׂרוּפֵי שַׁלְהֶבֶת כָּל־עָוֹן:
מִי רָוָה אֶת־אָשְׁרוֹ כְּבָבֶל וַיִּמֶץ יֵין־רִקְחוֹ עַל שְׁמָרָיו,
מִי שָׂשׂ אֶל־עֲלוּמָיו כָּמוֹהָ וַיִּלְעַג לְזִקְנָה כִּי־תָבוֹא,
וַיְגַל תַּעֲלוּמוֹת־הָאַהֲבָה וַיֵּרֶד לְנִבְכֵי כָּל־חֶמְדָּה?
מִי נִגְרַף עִם אַשְׁדּוֹת הַתְּשׁוּקָה וְחָצָה בָאוֹן אֶת־גַּלֶּיהָ,
וַיִּטְעַם כָּל־מִתְקָהּ הַכָּמוּס, וַיִּלְמַד כָּל־סִתְרֵי הַחַיִּים
עַל יָפְיָם וְעָזָּם וּמֶרְיָם, עַל נִצְחָם וְהֶבְלָם גַּם־יַחַד?
מִי יָדַע כָּמוֹהָ לְכַנֵּס מִכָּל־אַפְסֵי־אֶרֶץ אוֹצָרוֹת:
כָּל־זָהָב וָדַר וְסֹחֶרֶת וּלְרָצְפָם בְּמִקְדְּשֵׁי־אֵלִים,
לַחְצֹב מֵהֶם קַשְׁתּוֹת גְּשָׁרֶיהָ וּלְשַׂגֵּב אֶת־מִגְדְּלֵי־רָהְבָּהּ?
מִי שָׂחַק לַגּוֹרָל כְּבָבֶל, רַבַּת הַחֵטְא וְהַתַּאֲוָה,
אֲשֶׁר מִשְׁתֵּה־יֵינָהּ לֹא עֲזָבָהּ בִּדְפֹק בִּשְׁעָרֶיהָ צַר־אוֹיֵב,
וּבְרֵאשִׁית הַשְּׁמָנִים, בּוֹ סַכּוּ בְנוֹתֶיהָ אֶת־עֶדְנַת מְשִׁי־[illegible],
מָשְׁחוּ שָׂרֶיהָ הַמָּגֵן, וּבְלַהַב הָאַהֲבָה הַקְּדוֹשָׁה,
שֶׁיָּנְקוּ מִבְּרַק עֵינֵי נְזִירוֹת בְּצִלְלֵי הַמָּנִים וַאֲשֵׁרוֹת,

וְיַעֲנוּ לוֹ חֶרֶשׁ הָרוּחוֹת וְהוּא פֵּשֶׁר־לַחֲשָׁם לֹא יָבִין,
לוֹ נִדְמָה לִפְעָמִים, אֲשֶׁר גַּם־הֵמָּה לְפִתְרוֹן יִשְׁאָלוּן...

אָז יֵשׁ וְהוּא יַבִּיט לְרֶגַע אֶל נִבְכֵי יְרַק־מַעֲמַקָּיו,
שָׁם יִשְׁכַּב אוֹזִירִיס הַיָּשֵׁן וְשׁוֹמְרִים לְרֹאשׁוֹ תַּנִּינִים.
דֹּם יַקְשִׁיב לִבְכִי כָל־הָעָם, הַמִּתְאַבֵּל עַל אֵלוֹ וּמַלְכּוֹ,
גָּלוּחַ שְׂעָרוֹת וְגַבּוֹת, וּלְיִלְלַת אִיזִיס הַקְּדוֹשָׁה,
וְיִזְכֹּר הֵד יָמִים חָלְפוּ וַחֲלֹם רַב־חָסְנוֹ מִקֶּדֶם...
וְרֶגַע שׁוּב יִשָּׂא אֶת־גַּלָּיו וְיַבִּיט לִמְרוֹם פִּירַמִּידִים
תָּמֵהַּ לְעֹז שְׁתִיקָתָם וּלְעָמְדָם בְּלִי־נוֹעַ שְׁנוֹת־אָלֶף,
וְיִרְחַשׁ לִבּוֹ הַנּוֹהֵר רַב־כָּבוֹד לְאִלְמֵי־עֲנָקִים;
גַּם־יֵשׁ אֲשֶׁר שְׂנֹא יִשְׂנָאֵם, כִּי־יֶחֱרֶה לוֹ עַל שְׁלוֹם־בִּטְחוֹנָם
עַל שַׁחֲקָם לְכָל־סַעַר מִתְהוֹלֵל, וְשָׁאַל אֶת־זִקְנֵי־תַנִּינָיו:
מִי נָטַע אֶת־אַבְנֵי־הַסְּלָעִים הָאֵלֶּה עַל גְּדוֹתָיו וּמִי הוּא
הָאֵל, אֲשֶׁר נָטַשׁ אֶת־חַצְרוֹת־הַקֹּדֶשׁ וּלְבִיאֵי־שְׁעָרָיו,
וּשְׂדֵרוֹת עַמּוּדִים חֲטוּבִים עִם גְּלוֹת־הַנְּחֹשֶׁת עַל רֹאשָׁם,
מוֹבִילוֹת אֶל הֵיכַל הַפְּנִימִי, וַיַּעֲזֹב אֶת־עַרְפְלֵי־קְטָרְתּוֹ
בְּמֹף וּבְתֶבּוֹס הַקְּדוֹשׁוֹת וְעַל אִיִּים, שֶׁשָּׂרְגָה הַדֶּלְתָּה,
וַיִּשְׁכַּח אֶת־קָסְמֵי חַרְטֻמָּיו וְכֹהֲנָיו לְבוּשֵׁי בַד לָבָן,
שֶׁיָּדְעוּ לְרַפֵּא כָּל־חוֹלֶה הַחוֹסֶה בְּשֵׁם אֱלֹהֵיהֶם,
וּלְמַגֵּר עַד־עָפָר כָּל־זָר, אֲשֶׁר קָרַב אֶל רָזֵי־הַקֹּדֶשׁ;
וַיִּזְנַח אֶת־מֵתָיו־חֲנוּטָיו, הַמַּרְבִּים לְצָרֵף אֶת־נַפְשָׁם
בִּתְפִלּוֹת מִ„סֵּפֶר הַמֵּתִים" בְּהִנָּשְׂאָם עַל קֶשֶׁת־הַתְּכֵלֶת
וּבְחָתְרָם בֵּין גַּלֵּי־הַשֶּׁמֶשׁ אֶל מִשְׁכַּן־הַנֵּצַח הַנֶּעְלָם,
וַיִּפְסַג לוֹ מִקְדָּשׁ כֹּה סָגוּר וַיֵּרֶד לְתוֹכוֹ הִתְבּוֹדֵד —
מִי הוּא הָאֵל זֶה הַכְּמוּס, שֶׁעָזַב אֶת־עַנְנֵי רְקִיעָיו,

וְצָפוּן בְּכְרָם הָרָקוּם טוּר־פְּנִינִים עֲלֵי מֶשִׁי תוֹלָע
כָּל־יְקָרוֹת מִכְמַנֵּי עֲרָב וְאוֹצְרוֹת כָּל־אָהֳלֵי־קֵדָר...

רֵיחַ שֶׁל עֵדֶן יָפִיחַ, רָז־בְּרֵאשִׁית לִי יַזִּיל אֶת־בְּשָׂמָיו,
וְתַחֲלֹם לָהּ נַפְשִׁי חֲלוֹם־קֶדֶם יוֹקֵד, וּשְׁאִיפוֹת שֶׁל כּוֹבֵשׁ
מִתְדַּפְּקוֹת עַל רוּחִי, שֶׁשָּׁכַח אוֹן־אֵלִים וְעָצְמַת־עֲנָקִים. –
יָמִים כִּי־הָיוּ וַיֵּדַע הָאָדָם לִקְסֹם וּלְנַחֵשׁ,
וַיְגַל אֶת־אַרְצוֹת־הַפְּלָאִים וַיִּקְרַע אֶת־לוֹט־הַמִּסְתּוֹרִין,
וַיִּמְצָא אֶת־אֵלוֹ בַשֶּׁמֶשׁ, בַּיְאֹר וּבַתַּנִּין הָרוֹבֵץ
בֵּין גַּלִּים וְלוֹטֵשׁ בְּקַרְנֵי־הַזָּהָב קַשְׂקַשֵּׂי הוֹד־מַלְכוּת;
וּבְכָבְשׁוֹ אֶת־פַּרְזוֹת אַדְמָתוֹ וַיֵּדַע לִכְבֹּשׁ אֶת־אֵלֶיהָ,
וְלַעֲלוֹת אֲלֵיהֶם בְּלַהַב־מִזְבֵּחַ וּבְתִימְרוֹת־הַקְּטֹרֶת;
וַיִּלְמֹד, רְוֵה אוֹנָם וּגְאוֹנָם, גַּם לִיצֹר וְלַהֲרֹס עוֹלָמוֹת,
לְכַנֵּס וּלְרַחֵם כָּל רֶגַע־שֶׁל־נֵצַח וּלְהַעֲלוֹת לוֹ קָרְבָּן,
בְּאִשּׁוֹ הַמְשַׁכְּלָה וּבוֹרְאָה כְּאַחַת, אֶת־שִׁבְעִים שְׁנוֹת־עָנְיוֹ...

וְיֵשׁ אֲשֶׁר יָשִׁיר הַנִּילוּס אֶת־שִׁירַת מְקוֹרוֹ הַקָּדוֹשׁ,
חֲצָבוּהוּ מֵאָז אֱלֵי־קֶדֶם בֵּין הָרִים וּסְלָעִים נִסְתָּרִים,
וְיִשְׁאַל אֶת־רוּחוֹת סַחֲרָה, הַצּוֹרְרִים שְׁרָבָהּ בִּכְנָפָם,
לְחִידַת כָּל־נְדוּדֵי־הַנֵּצַח וּלְפִתְרוֹן סוֹד כְּחֻלֵּי־מֶרְחַקִּים,
וְאֵי הַמַּטָּרָה כְּמוּסָה, לָהּ יִשְׁאַף אֵל־נֵצַח הַיּוֹצֵר:
מַה־תַּכְלִית כִּי־יִרְקַע שָׁמַיִם וְיִשְׁחַק בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה,
וּמַה־לּוֹ כִּי־יִתֹּךְ עַל מִדְבָּר אֵשׁ־קִצְפּוֹ וִישַׁכֵּל אֶת־רַחֲמוֹ,
וְיַשְׁלִיג עַל הָרִים שְׁנוֹת־עַד, עַד יַכְחִילוּ רִכְסֵיהֶם מִקָּרַח?
כָּזֶה יִשְׁאַל אוֹתָם הַנִּילוּס בִּנְגֹעַ בּוֹ נְשִׁימַת־הַמִּדְבָּר,
וּלְשׁוֹנוֹ הַחֲרֵרָה בּוֹ יִשְׁלַח לְהַרְווֹת אֶת־מֵעָיו הַיּוֹקְדִים;

ב

לוֹטֵשׁ אֵל־אָמוֹן אֶת־חַרְבּוֹ בֵּין סַלְעֵי הַמִּדְבָּר וְחוֹלוֹ,
וּרְשָׁפִים נִתָּזִים מִתְלַכְּדִים וְהָיוּ לְגַלֵּי הַנִּילוֹס,
הַלּוֹהֵט בַּשֶּׁמֶשׁ, וַיְרַפֵּד אֶת־גְּדוֹתָיו יְרַק־קָנֶה וָגֹמֶא;
מְשָׁרֵךְ אֶת־דַּרְכּוֹ מִדָּרוֹם וַיַּשְׁק אֶת־עֲרוּצָיו מֵי־שֶׁלֶג,
הַגּוֹלְשִׁים מֵהָרֵי כּוּשׁ שְׁזוּפָה, וְהוֹדֵף אֶת־גַּלָּיו צָפוֹנָה,
אֶל חוֹף יַם־הַתִּיכוֹן וְאִיָּיו, וַיְבַשֵּׂר הֲדַר־כָּל־מִצְרַיִם
בְּאַרְצוֹת הַצָּפוֹן הַמַּעֲרִיב, גַּם־יַרְבִּיץ שָׁם רַבַּת חָכְמָתָהּ,
שֶׁטִּפְּחָה בְחֶבְיוֹן־מִקְדָּשִׁים וְלָמְדָה מִפִּי כֹהֲנֶיהָ,
הַצּוֹפִים כָּל־סִתְרֵי־הָאֵלִים וְחוֹזִים כָּל־צְפוּנֵי־רָזֵיהֶם,
הַכְּמוּסִים מֵעֵינֵי הֶהָמוֹן...

הָהּ, גָּדוֹל הַיָּם וּמִי יָשֹׁר
אֶל סְלָעָיו וּתְכֵלֶת־מַעֲמַקָּיו, מִי יִתְחַר בְּתַלְמֵי־הַקֶּצֶף,
אֶל שׁוּלֵי־הַכֶּסֶף לָרוּחַ, הַסְּרוּחִים עַל חֶלְקַת הַגַּלִּים?...
וְהָיָה כִּי־תִבְקַע סְעָרָה וְשָׁפָה אָז גַּבּוֹ גַבְנֻנִּים,
כִּי־עָרְגוּ תְהוֹמוֹתָיו לָאוֹר וְלַשֶּׁמֶשׁ וּלְשַׁלְוַת־יַבֶּשֶׁת –
וְנָהֲרוּ מֵימֵי הַנִּילוֹס יְרַקְרַקִּים וּשְׁקֵטִים אֶל־קִרְבּוֹ,
וְשָׁלוֹם לוֹ יִשְׂאוּ מֵאָחִיו הַצָּמֵא וְנִשְׂרָף בִּלְהָבָיו,
מֵחוֹלוֹת־הַמִּדְבָּר הַצְּהֻבִּים, הַכְּמֵהִים לְזֶרֶם וּלְעָנָן,
וְשָׁבְחוּ וְשָׁקְטוּ הַתְּהוֹמוֹת, כִּי־יָדְעוּ: יַד־אֵלִים בַּמִּשְׂחָק,
אֲשֶׁר זֶה לְעֻמַּת זֶה הֵמָּה בְרָאוּ לְשַׁעֲשַׁע אֶת־עֵינָם הָאוֹרָה;
וְלָחֲשׁוּ רָז זֶה לַנִּילוֹס, אַךְ הוּא רְוֵה־רַהַב לֹא יִשְׁמָע:
גֵּא יָשׁוּר אָז תָּרְנֵי אֳנִיּוֹת, הַנּוֹשְׂאוֹת כָּל־שְׁפוּנֵי־הַמִּזְרָח,
מִנְחָה לְמֹף הַמַּעֲטִירָה וּמַס לְגִבּוֹרֵי־מְלָכֶיהָ,
מִצִּידוֹן וְאַשּׁוּר הָרְחוֹקוֹת, וְיַבְרִיךְ עַל גְּדוֹתָיו הַגְּמַלִּים,
הַבָּאִים מֵעָלְפֵי־הַצָּמָא מִסִּינַי הַלּוֹהֵט בְּאִשּׁוֹ,

מתּתיה שהַם

קֶדֶם

א

מַה־יָּקְרוּ לִי עַפְרוֹת־הַזָּהָב עַל־פְּנֵי דַרְכֵי אַרְצוֹת הָעָבָר,
וּגְדוֹת נַהֲרוֹת־עַד אֲשֶׁר עָלוּ סוּף עָבֹת וּסְבַךְ־אַגְמוֹן מַפְרִיא;
יֵשׁ אֶתַע עֲלֵיהֶם בְּלֵילוֹת־נְדוּדִים וְיִנַּחֵשׁ הַסַּהַר
מִמְּרוֹמָיו עִמְקֵי־הַתְּכֵלֶת וִיפַתֶּה אֶת־נַפְשִׁי לַצְּלָלִים;
מֵעַרְפְלֵי־עָבָר יִתַּמֵּר אָז מִקְדָּשׁ וְשֵׁיש־הָאֻלַמִּים
בִּכְתָב־הַחַרְטֻמִּים מְחֻקֶּה וּבְדִבְרֵי־מִלְחָמוֹת לַמְּלָכִים;
אַךְ נִמְחַק שָׁם קַעֲקַע־הַחֶרֶט וְהָיָה כַּסֵּפֶר הֶחָתוּם,
גַּם־מָטוּ עַמּוּדֵי־הַמִּשְׁעָן וְשַׁחוּ כָל־גְּלִילֵי־הַכֶּסֶף,
וְנָמוֹג כְּבָר סִפֻּן־הָאֶרֶז מִנֵּטֶל רַב־עִתִּים וּפְגָעִים,
וּמִכְסֵי־הָאָבָק מִתְגּוֹלְלִים בְּתָאִים אַפְלוּלֵי סוֹד־קֹדֶשׁ
כִּיּוֹרוֹת מְפִתְּחֵי־הַפְּקָעִים, שֶׁנָּשְׁרוּ עֲלֵי־פִרְחֵי־נְחֻשְׁתָּם,
וּמְנוֹרוֹת, מִזְרָקוֹת וְיָעִים, שֶׁהוּעַם זְהָבָם הַמְּמֹרָט;
שָׁם רָזִים עַתִּיקִים מִתְלַחֲשִׁים וְהֵד־לַחֲשָׁם טָמִיר וּפִלְאִי,
כְּקוֹל אֵלִים בְּשָׁקְעָם, הַנֶּחְבָּא בֵּין כַּנְפֵי־הַכְּרוּבִים הַדְּלוּלוֹת. —
וְתָבוֹא אָז נַפְשִׁי אֶל דְּבִיר־הַקֳּדָשִׁים וְחֶרֶשׁ תִּתְפַּלֵּל,
וְתִקְרַב אֶל מִזְבַּח־הַזָּהָב וּתְכַהֵן צְרוּפַת־גַּעְגּוּעִים
וְתַקְטִיר מִכְסַּת־הַצָּעִיף עַל מַחְתּוֹת, שֶׁהֶעֱלוּ חֲלוּדָה...

עֵץ־הַהִבָּדְדוּת הַזֶּה יִשָּׂא דֹם כָּל־פְּרִי־תְבוּנָה,
וְאִם יֵשׁ גַּם בָּרוּחַ יָנוּעַ —
זֶה רַק נִתְעָה לָבוֹא רוּחַ רַךְ שֶׁל זִכָּרוֹן,
וּבְעָבְרוֹ שׁוּב דְּמִי וּמַרְגּוֹעַ.

ברלין, תרפ"א.

עַל חֶלְקַת הַחִידָה הַכֵּהָה
אֵין אֶבֶן הַפִּתְרוֹן נוֹצֶצֶת.

מָה חוֹפֵף כָּאֵד עַל הַזָּהָב –
חִין־אֱמֶת אוֹ מִקְסָם שֶׁל כָּזָב?
מֵעִגּוּל־הַפָּז רַק יֵחָקֵר
דְּבַר־מָה אֲשֶׁר נִשְׁפַּךְ לִרְמָזָיו.

אַךְ אַחַת הָאֶבֶן הַיְקָרָה
וְתַמָּה בַּחֲלִיפוֹת גְּוָנִים;
בְּלֹא שְׂפַת־חֲלָקוֹת תְּדַבֵּר
וְכָל אוֹרוֹתֶיהָ נֶאֱמָנִים.

אָבוֹי, לְכָל אֶחָד וְאֶחָד
טַבַּעַת הַחַיִּים שְׁקֵרָה:
הָעִגּוּל מְסֻגָּר כְּחִידָה
וְאֶבֶן הַפִּתְרוֹן חֲסֵרָה.

V

יוֹם הַקָּצִיר הִגִּיעַ, וּתְנוּבַת הַמְּשׂוּגָה
לְמַגַּל הַנֹּחַם עֲרוּכָה;
וַאֲנִי עוֹד זֶה חֶפְצִי: כִּי אֶשְׁטְ מִשְּׂדֵה־חַיַּי
וְאֵשֵׁב בְּצֵל עֵץ־הַמְּנוּחָה.

וְאָזְנֵי שׁוֹמֵעַ תְּצַלְנָה
וְהָבֵן לֹא יָבִין מְאוּמָה.

אַךְ יִזְכֹּר חֲגוּת אֶת־הַיִּתּוֹשׁ:
„כֵּן דִּבְרֵי הַיֶּלֶד נִסְתָּרִים;
וּבְגָדְלוֹ – וְדִבֵּר נְכוֹנָה,
וּשְׂפָתָיו תִּטֹּפְנָה אֲמָרִים!"

IV

בְּפַעַמְתִּי לִרְאוֹת עַל אֶצְבָּעֵךְ
טַבַּעַת־הָאֹשֶׁר הַסְּגוּרָה,
אֲשֶׁר בְּיוֹם בְּרִית וַאֲהָבִים
נָתַתִּי לְאוֹת לָךְ וּתְשׁוּרָה.

חֲתוּמָה כְסוֹד לְלֹא־פִתְרוֹן
טַבַּעַת־הַפָּז הָעֲגֻלָּה:
כִּי סוֹפָהּ רַק רָץ אֶל רֵאשִׁיתָהּ
וְהַקֵּף חֲלָקוֹת הִיא כֻלָּהּ.

לֹא יוּעַם הַזָּהָב הַכָּתֹם,
אַךְ עֵינוֹ עֲמֻקָּה וּסְתוּמָה;
בּוֹלֵעַ הוּא אוֹר לִבְלִי הָשִׁיב
כִּתְהוֹם הָרוֹבֶצֶת לְתֻמָּהּ.

אִם תָּעִיף בּוֹ עַיִן מִסָּבִיב –
וְהִנֵּה הוּא רֵיק מִמִּשְׁבֶּצֶת:

מִצָּפוֹן נְקַוֶּה לְאַחֲרִית,
נַבִּיטָה אֶל יָם וְאֵינֶנָּה.

בַּבֹּקֶר פָּעֳלֵנוּ יֵרָצֶה,
בָּעֶרֶב הוּא מִקְרֶה וָטֹרַח;
הָעוֹלָם חָלוּף – וּנְבַכֶּנּוּ,
מֵעוּף לוֹ – וּבְפִינוּ יְבֹרָךְ.

עַל־כֵּן סָר לִבֵּנוּ הַנֶּעֱצָב
מִפְּלָאֵי הַזְּמָן הַנִּשְׁכָּחִים,
אַף כָּלוֹת עֵינֵינוּ מֵהַבִּיט
מִבַּעַד לַעֲשַׁן כּוּר־הַנְּצָחִים. –

אַךְ יֵשׁ וְכָל־צִבְעֵי הָעוֹלָם
אֶל גִּנְזֵי עֵינֵינוּ נֶאֱסָפִים,
וַהֲמוֹן תְּשׁוּאוֹת תֵּבֵל יִסֹּבּוּ
עַל צִירֵי אָזְנֵינוּ הָרָפִים, –

אָז יֵשׁ וּבְמֵי דִמְעַת־עֵינֵנוּ
הַחִידָה הַקָּשָׁה נִפְרָדָה,
וּבְמַחֲבֹא אָזְנֵנוּ יְדַגֵּר
הַיִּתּוּשׁ הַנִּקְרָא אַגָּדָה.

וּמְזַמְזֵם הַיִּתּוּשׁ הַטּוֹרֵד
בְּשָׂפָה נִלְעָגָה וּסְתוּמָה;

וּבְמוֹתוֹ – וּפִיהוּ עוֹד מָלֵא,
וּשְׂפָתוֹ בַּקֶּבֶר דּוֹבֶבֶת. –

כַּךְ רָשׁוּם בִּכְתָב־הַשִּׁמּוּרִים,
וּתְעוּדַת הָאָדָם רְשׁוּמָה;
לֹא נוֹדָע, מִי כוֹתְבָהּ הַנֶּאֱמָן,
מִי יָקִים אֶת־כְּתָב־הַתַּעֲלוּמָה.

וְרִבְבוֹת אַלְפֵי רְבָבָה
אִם עָשׂוּ אֶת־דַּרְכָּם נֶחְפָּזִים –
כַּמּוֹפֵת הַזֶּה עוֹד לֹא נַעֲשָׂה,
לֹא מָסַר עוֹד אִישׁ גְּוִיל־הָרָזִים.

עַל־כֵּן עָיְפוּ רַבִּים וְכָשְׁלוּ,
וְרֶגֶל עֲצוּמִים בָּצֵקָה;
וּסְאַת הַגַּעְגּוּעִים הַמְּלֵאָה,
וְאֵיפַת הַתִּקְוָה הָרֵיקָה.

עַל־כֵּן קְצִירֵי אָדָם יִבֹּלוּ
וּסְפִיחַ הַיָּגוֹן מְלֵא־לֵחַ;
בְּהָמִיר רְגָשׁוֹת לֹא יִירָא,
וְתָמִיד הוּא לְבָבוֹת לוֹקֵחַ.

עַל־כֵּן נִכְרֹת בְּרִית עִם אֱמוּנָה
וְשֶׁבַע בַּיּוֹם נְפִירְנָּהּ;

אַל נְאוֹת כָּל־הָעוֹלָם יִפְתְּחוּ –
אֶת־תָּא־נַפְשׁוֹ פְּתַח בָּרִאשׁוֹנָה,
וּקְרָא בִלְשׁוֹן נַפְשׁוֹ וּלְאוֹרָהּ
אֶת־חִידַת־הַגְּמוּל וּפִתְרוֹנָהּ.

מַה־תַּקְהִיל חֲצוֹצְרוֹת הַגְּאֻלָּה,
וּבְשׂוֹרָה לָרִיק מַה־כִּלִּיתָ?
לַמְּדֶנּוּ מַה־שִּׂיג עִשְּׂבֵי קִבְרוֹ,
בָּם נַפְשׁוֹ תְגַל אֶת־אַחֲרִיתָהּ.

אִם מִצְעָר הַפִּתְרוֹן הָאַחֲרוֹן
לְמִכְסַת גַּעְגּוּעָיו הַדַּלָּה, –
אַךְ מִפְרַשׂ גּוֹרָלוֹ לֹא בָלָה
וְשִׂרְטוֹן שְׁאֵרִית הִתְגַּלָּה.

אִם עִתִּים וְחֹק לֹא נִצְפָּנוּ
וְנַפְשׁוֹ רַק שָׁמְרָה אֶת־עִתָּהּ, –
אָז כְּסוּת הָרְמִיָּה מִתְאַחָה
וּקְלוֹן הַכִּלָּיוֹן הֵלִיטָה.

הַרְאֵהוּ, כִּי נִשְׁאַר הַגַּרְעִין
בְּתֹם פְּרִי־הַחַיִּים הַתָּפֵל –
וְהָרָה גַם־תֹּהוּ הָעוֹלָם
וְשָׂרַד גְּבִישׁ־אוֹר מֵעֲרָפֶל.

אַף תֶּן־לוֹ הַגַּרְעִין אֶל שִׁנָּיו
וְכִרְסֵם חֲצַץ הָאַלְמָוֶת;

כְּאִלּוּ בְּאֵזוֹר תִּקְוֹתָיו
אֲרוּזָה אִגֶּרֶת־מְלָכִים.

וְכָתוּב בִּכְתָב־הַשִּׁמּוּרִים:
זֶה בָּא וּמִשְׁלַחְתּוֹ נֶאֱמָנָה;
מֵעֵבֶר רֵאשִׁיתוֹ קְרֵצָה,
וְאַחֲרִיתוֹ עַל־אֶרֶץ לֹא לָנָה.

הוּא חִידָה שֶׁנִּשְׁכְּחָה פִּתְרוֹנָהּ
וְגֵר אֲשֶׁר שָׁכַח מוֹלֶדֶת;
כְּפֶרַח עַל חַלּוֹן פָּתוּחַ
כֵּן נַפְשׁוֹ בְּלִי־חֶשֶׁךְ רוֹעֶדֶת.

יֵשׁ חַלּוֹן פָּתוּחַ הַנִּשְׁקָף
לְמָקוֹם אֲשֶׁר שֵׁם לוֹ לֹא קֹרָא: –
מֵעֵבֶר מִזֶּה – נִשְׁמַת־אָדָם,
מֵעֵבֶר הַשֵּׁנִי – מְקוֹרָהּ.

וְנִמְשַׁךְ הָאָדָם בְּמַחֲשָׁךְ
כְּמַעְיָן שֶׁסָּתְמוּ מוֹצָאָיו,
וְנַפְשׁוֹ לוֹ מָרָה כְּאִלֵּם
אֵין שֵׁם לוֹ לְכָל אֲשֶׁר אָהָב.

וְהִנֵּה זֶה בָּא עִם חִידָתוֹ,
וּפֵשֶׁר רַק אֶחָד לַחִידָה:
כִּי יֻגַּד לָאִישׁ: אַתָּה אֶחָד
וְתַאֲוַת־לִבְּךָ יְחִידָה.

כִּי מַדֵּי כָל־נֶפֶשׁ חֲדָשִׁים,
וְאִישׁ אִישׁ בִּבְגָדָיו יִתְנַכֵּר
כְּכֹהֵן בִּלְבוּשׁ־הַקֳּדָשִׁים.

הַקְּרוּאִים עַל מִשְׁתֵּה הָאשֶׁר,
הַצּוֹבְאִים עַל עֵמֶק הַבָּכָא —
בְּגְלִימוֹת כָּל־צֶבַע וָתֹאַר
עֲדָתָם הַגְּדוֹלָה נִמְשָׁכָה.

וְאֵטוּן כָּל־גַּאֲוָה כִּי יַבְרִיק,
וּכְסוּת כָּל־מְזִמָּה מַשְׁחִירָה —
אַךְ מִסְפְּרֵי־אֻמַּת גְּזָרוּם
וְגִזְרַת אֻמָּתָם הִיא נִרְאָה.

וְכָל צְעִיף־תֹּם כִּי יִתְנַפְנֵף,
מַרְבַדֵּי הַכֶּסֶל אִם כְּבֵדִים —
לְתַבְנִית גּוֹרָלָם הַשְּׁלֵמָה
הַקַּוִּים הַגְּלוּיִם הֵם עֵדִים.

וְנִפְעַם לְבָבְךָ יוֹם אֶחָד —
וְהִנֵּה כָל־אִישׁ צִיר שָׁלוּחַ,
וּפַעַם, רַק פַּעַם כִּי יָמוּת,
עִם עֶדְרֵי מַאֲוַיָּיו יָנוּחַ.

וּבְעוֹד כְּסוּת עֲמָלוֹ לֹא בָלְתָה —
הוּא רָץ עַל־פְּנֵי שְׁבִילִים נִדָּחִים,

וְחוֹתָם מִצְחוֹתָם מָה חָרוּת,
וּבְעֵינָם גַּם יָגוֹן גַּם תְּשׁוּקָה, –
כְּאִלּוּ גְדוֹל־כָּל־הָרוֹעִים
יְנַהֲלֵם בְּדֶרֶךְ אֲרֻכָּה.

וּשְׁמוֹתָם מָה רַבִּים וְשׁוֹנִים,
וַחֲלִיפוֹת לְבָבָם נַעֲלָמוֹת, –
כְּרִבּוֹת שְׁמוֹת הָאשֶׁר הַנֶּעְלָם
כִּתְשׁוּאוֹת הָרַע עַל־אֲדָמוֹת.

הַבִּיטָה עַד־בּוֹשׁ בִּבְנֵי־אָדָם:
אֵי דֶרֶךְ תְּאוֹמִים עָבָרָה?
מִי דָרַךְ אֶת־קֶשֶׁת גַּבּוֹתָיו
וְתַאֲוַת אָח לוֹ מַטָּרָה?

אֶגֹר אִבְחַת רִיסֵי־עֵינֵיהֶם
וּבְרַק אִישׁוֹן־עֵינָם תִּצְרֹרָה: –
בִּצְפוּנוֹת צְאֱלֶיהָ כָּל־עַיִן
וַחֲלוֹם עוֹלָם חָדָשׁ בְּאוֹרָה.

כְּלָא הֶמְיַת לִבָּם, אִם תּוּכַל –
אֵי לָשׁוֹן לֹא תֵלֶא כַנּוֹתָהּ?
אֶת־צִמְאוֹן הָרוּחוֹת אֵיךְ תָּמֹד –
וְנֶפֶשׁ מִמְּקוֹרָהּ רַק שׁוֹתָה?

אַל־תֵּרֶא בֶּן־אָדָם כִּי יִתְכַּס –

בֵּינֵיהֶן גַּאֲיוֹת – לְהַבְדִּיל
בֵּין יָשָׁן וְחָדָשׁ לֹא־נוֹדָע.

וּלְמַטָּה, בָּאֲוִיר הַצָּלוּל,
הִסְתַּמְּנָה כָּל־בִּקְעָה בּוֹדֵדָה,
כְּאִלּוּ שָׁם חָרְשָׁה לְמַכְבִּיר
מַחֲרֵשַׁת הַגּוֹרָל הַכְּבֵדָה.

וּמְטַר הֲמוֹן אֵדֵי־תַעֲלוּמָה,
כְּגֶשֶׁם הַבָּא מִן הֶעָבִים,
יֵשׁ יֵרֵד בְּצָהֳרֵי הָעִתִּים
עַל־פְּנֵי שְׂדוֹת הָעוֹלָם הָרְחָבִים.

וְעַל־פְּנֵי שְׂדוֹת הָעוֹלָם הָרְחָבִים,
בִּמְקוֹם יֵלְכוּ אַט נַהֲרוֹת־חַיִּים,
בְּנֵי־אָדָם, כְּרוֹעֵי עֲרָבוֹת,
נָפוֹצוּ עִם עֶדְרֵי מַאֲוַיִּים.

מַה־נִּקְשִׁים הָרוֹעִים בַּגְּדוּדִים,
שְׂרַב־מְרִיבָה, קֹר־בְּדִידוּת בִּבְשָׂרָם;
לְמַעֲטֶה־נַפְשָׁם יִדָּבֵק
שְׂרִיד־פְּלָאִים מִכָּל אֲשֶׁר קָרָם.

וְעָרְפָּם מָה רָצוּף בְּחִידוֹת,
וּפְנֵיהֶם מַה־שּׁוֹנִים וּזְעוּמִים, –
כְּאִלּוּ גּוֹרָלָם הָרוֹעֶה
הֶעֱבִירָם בְּשֵׁבֶט חַרְטֻמִּים.

עַד יָקְרָה הָאֶחָד, הַשּׁוֹמֵר הֵד פִּתְרוֹן,
הֵד הַפִּתְרוֹן הַנִּבְדָּל לְחַיֵּי אִישׁ אֶחָד?

אוֹ הָעֱוֵיתִי מְאֹד גַּם לִרְאוֹת בָּאַחֲרוֹנָה
כָּל־בְּנֵי־אָדָם מַשְׁלְכִים כַּצְּדָפִים הַנְּבוּבִים: —
שְׁלָדִים דּוֹמִים לָרִיק, חַדְרֵי־תֹהוּ זְעִירִים
כֹּה הֱקִיאָם הַיָּם וְכֹה בְּלָלָם לָנֶצַח?

III

הָגִיתִי לָרִיק עִם נְבוֹנִים,
פָּעַלְתִּי רְמִיָּה עִם כְּסִילִים;
וְעַתָּה לְבַדִּי שַׁלְוָתִי
וּשְׁמֵי לֵיל־נְעוּרַי מַאֲפִילִים.

אֵד־עֶרֶב וְאָבְדַן־מֶרְחַקִּים,
וְצִבְעֵי הָרְגָשׁוֹת אֲפוּרִים;
לֹא אֵדַע, מַה־צָּפוּן בִּלְבָבִי
וּלְאָן הוֹבִילוּנִי הַנְּעוּרִים.

וּלְפָנִים, בְּאוֹר יוֹם עֲלוּמַי,
אִשְּׁרוּנִי מֶרְחַקִּים וּצְבָעִים;
בְּרֹאשׁ הַר־הַנְּצָחִים רָאִיתִי
כַּאֲרָזִים הַיָּמִים הַבָּאִים.

וּלְרַגְלֵי הָהָר – גִּבְעוֹת עִתִּים,
וְגִבְעָה וְגִבְעָה וְסוֹדָהּ;

יעקב שטיינברג

שִׁירִים לְאִישׁ אַלְמוֹנִי

I

מַה־שִּׁמְךָ, אִישׁ מֵרְבָבָה? – אָנֹכִי אִישׁ אַלְמוֹנִי
וְדֶרֶךְ כֶּסֶל לִי וְכִלָּיוֹן יַד עֲמֵלָה;
כִּקְלִפַּת עֵץ הַמִּשְׁמָר תֻּמָּתִי כֵן גָּדְלָה,
כִּשְׂרָף מֵעֵץ הַנִּבְקָע כֵּן נוֹטֵף מְרִי יְגוֹנִי.

II

מְצָאַנִי הַיֵּאוּשׁ הַסּוֹבֵב חַטָּאִים,
הִצִּיג לִבִּי כְמוֹ־רֵיק וַיַּכֵּנּוּ לְאֵין־מַרְפֵּא.
אֵיכָה אֶשְׁאַל לִלְבָבִי מִצָּרֵי הָעֲנָוִים,
וַאֲנִי טֶרֶם אֵדַע, מֶה עָוֹן בִּי הָיָה?

הֲלָזֶה חֵטְא יִקָּרֵא: מִבֹּקֶר עַד־עֶרֶב
עַל־פְּנֵי חוֹף יַם־הַחַיִּים לְלַקֵּט בֵּין צְדָפִים,
עַד יִמָּצֵא הָאֶחָד, בּוֹ שַׁבְּלוּל חִידָתְךָ
חַי לְפָנִים לְבַדּוֹ בִּמְצוּלַת בְּרֵאשִׁית,

יב

חֲתִימָה

בִּגְוֹעַ שִׁירַת־יוֹם, הַחוֹמוֹת בְּאֵשׁ־אַרְגָּמָן,
וְאֶבֶן אֶבֶן רוֹעֵפָה תִּפְאֶרֶת;
כָּל־שְׂפוּנֵי־הוֹד, אֲשֶׁר יוֹם אָרֹךְ סוֹאֵן טָמָן,
יְגַלּוּ חֶרֶשׁ שׁוּב בִּמְדוּרַת־אֵל בּוֹעֶרֶת.

בִּגְוֹעַ שִׁירַת־יוֹם, אֲנִי, בְּעֵינֵי אֳמָן,
יְקָרוֹת גְּנוּזוֹת תָּר בְּכָל־מְבוֹאוֹת קֶרֶת;
חֳרָבוֹת קְדוּמוֹת שׁוּב יְעַלְּעוּ חַיּוֹת דָּמָן,
וּכְפֶרַח מְעֻלָּף סוֹד לִי תִקְסֹם כָּל־כּוֹתֶרֶת.

אַךְ בַּאֲלֻמּוֹת־טַל הָאוֹר כִּי־יְעִירֵנִי,
וּכְאִילָן רָם הַיּוֹם בְּפֹארוֹת־גִּיל יַעֲטֵנִי,
לִקְרָאתוֹ גְּבִיעִי, חַי וְהוֹמֶה, חָרֵד אָרִים.

הוֹ, צַלְצְלוּ בְקוֹל, פַּעֲמוֹנֵי־לֵב נֶחְבָּאִים,
וַעֲלֵה וּפְרַח, הַיּוֹם הָאָדֹם, עַל הֶהָרִים, —
לְבָבִי רָן זֶה־כְּבָר מֵעֵבֶר גֵּיא־הָרְפָאִים!

הוֹ, רוּחַ־לֵיל בְּנוֹף־הָהָר! כָּל־עִשְׂבָּה קְטַנָּה,
כָּל־זַיִת עַתִּיק קָם, כָּל־שִׁקְמָה פֹּה לָךְ נַעֲנָה.
כָּל־מַה־שֶּׁהֵמִית יוֹם, אַתְּ שָׁבָה וּמְקַיֶּמֶת.

יא

בְּשׁוּבִי

בִּמְבוֹאוֹת צֵל עַל־פְּנֵי מַדְרֵגוֹת צָרוֹת
אָנֹכִי עוֹלֶה לְאִטִּי. הִנְנִי שָׁב.
עַל שְׁבִילַי נוֹפְלוֹת אוֹרוֹת מְפֻזָּרוֹת,
כְּטַרְפֵי־זָהָב, בְּעַד חֲרַכֵּי־עָב.

עִם־שַׁחַר נִלְחַץ לַאֲבָנִים קָרוֹת
הַלֵּב וַיְחַל לְרַגְלַי כְּתֵל שָׁב,
וַיִּרְוַח לוֹ. יֵשׁ קְסָמִים בַּנִּשְׁאָרוֹת.
וַאֲשֶׁר עַד־תְּהוֹמוֹ שֹׂרַף, לְעוֹלָם נָב.

אַךְ טוֹב כִּי מֵאֲחוֹרַי כְּבָר הַמְּצוּדָה,
וּבְזֹהַר־בֹּקֶר נוֹהֲרָה וּוְרֻדָּה
הַדֶּרֶךְ אֶל בֵּית־לֶחֶם לִי תִתְגַּל.

הַקָּמָה תִירַק וּמִסָּבִיב פֹּארוֹת
צִפְּרֵי־סֵתֶר רוֹנְנוֹת וְקוֹרְאוֹת.
פֹּה, תַּחַת שֶׁמֶשׁ, עוֹלָם, שׁוּב וּצְהַל!

וַאֲנִי נִמְלַטְתִּי אֶל שַׁדְמוֹת־יָהּ נְטֻשׁוֹת,
וּבְשָׂרָב כָּבֵד זֶה אֶת־שִׁירַת־חַיַּי אָרִים!

לְבַדִּי אֵלֵךְ פֹּה בִּמְבוֹאוֹת קִרְיָה רֵיקָה,
וְלִבִּי וְתָר: מָה עוֹד לִתְנוּבָה פֹּה וִיצִירָה?
אַךְ דוֹמְמָה הָעִיר וְנִשְׁכְּחָה מֵאֵלֶיהָ.

אָז אָחוּשׁ גַּם־אֲנִי, הוֹי, מָה עֲזַבְתְּ, הַבִּירָה!
וּמַה־שָּׁכַלְתְּ, לִבִּי! אַךְ עוֹד הָעַיִן דְּבֵקָה
בְּגִבְעוֹת־הֹרֶב אֵלֶּה, וְלֹא תְבַקֵּשׁ צֵל לָהּ.

י'

רוּחַ־הָרִי

יֵשׁ בַּעֲרֹב הַיּוֹם וְכַחְלוֹת, הֲוָרוֹת, קַלּוֹת
הָרָמוֹת סְבִיב הָעִיר עֲיֵפוֹת־יוֹם מִתְגַּלּוֹת.
כָּל־רָמָה שׁוּב לְבָד. כָּל־גִּבְעָה — עַיִן פְּתוּחָה
גּוֹהֶרֶת בְּאֹדֶם יוֹם, שׁוֹפַעַת דְּמִי וּמְנוּחָה.

כָּל־סֶלַע שָׂרוּף שָׁח: שֵׁב, נוֹדֵד, וְהַצִּיעָה
בְּצִלִּי מִשְׁכַּב־לֵיל, כִּי־גְדוֹלָה עוֹד הַצִּיָּה,
וּמִרְבַּץ חוֹלִי רַךְ... לֹא פֹּה חֲתֹר עוֹד חִנָּם:
עַל חָרְבוֹת דּוֹר וָדוֹר תַּרְדֵּמַת־עוֹלָם תִּנְעַם.

אַךְ קָמָה רוּחַ־לֵיל תּוֹבַעַת וּמְנַחֶמֶת,
כִּפְרֹץ מַעְיָנוֹת בְּעֹז, חֲתוּמֵי־יוֹם, נִסְתָּרִים,
יִמְצְנְנָה כָּל־כֵּף וּמְנַעְנְעָה חֲרוּלֵי־קְבָרִים.

עֲצֵי גַת־שְׁמָנִים כְּבָר בַּצֵּל. וּצְלָב שֶׁל זָהָב
מְהַבְהֵב רָם. אַךְ לֵיל יְרַקֵּם עַל מִשְׁעוֹלַי.

נְזִירָה רוּסִית לְבֶנֶת־דְּמוּת עָלַי עוֹבֶרֶת,
וּכְאוֹר עֵין כֶּלֶב טוֹב בְּעֵינֶהָ הַכּוֹאֵבָה,
וּכְבָר בְּתוֹךְ אַפְלוּלִית קִדְרוֹן הַחִוֶּרֶת
אֲשָׁרֵךְ דַּרְכִּי לְאַט וְאֵשְׁתְּ מִיגוֹן הַשֵּׂיבָה.

מַה־יָּרֹן אָז בַּלֵּב! הֲתִקְוָה הִיא אִם דִּמְעָה?
הֲחַנֵּן אוֹתִי אֵל בְּיָגוֹן זֶה אוֹ רִמָּה.
גּוֹרָלִי אוֹתִי מַר? הוֹ דֹּמוּ, שְׂעִפֵּי־סְתָרִים!

אַל יֵדַע אִישׁ יְגוֹן כּוֹכָבֵי הַנִּכְלָמִים
וַחֲלוֹמוֹת עוֹלָם רַב אֲשֶׁר עוֹד בִּי נִגְלָמִים –
מַה־יֵּבְךְּ הַלֵּב בִּדְמִי שְׂדֵי קִדְרוֹן הַחִוְּרִים?

ט

שָׁרָב

בְּצָהֳרֵי יוֹם־חֹם חֲרֵבִים, צָהֳבֵי־זְהָרִים
יֵשׁ אֶתַע עַל־פְּנֵי רְחוֹבוֹת וּמִגְרָשׁוֹת.
מַה־שּׁוֹמְמָה הָעִיר! הַגַּנִּים כֹּה נִחָרִים
וּגְבָעוֹת צְחוֹרוֹת־כְּהֹל מַה־נּוֹשָׁמוֹת אָז נוֹאָשׁוֹת!

כְּבָר שֶׁבַע נִשְׂרְפָה כָל־אֶבֶן פֹּה בֶּהָרִים,
וַיִּיבַשׁ עוֹרֵק חַי מִנִּשְׁיבוֹת־צִיָּה קָשׁוֹת, –

ז

יְרוּשָׁלַיִם בְּלֵיל־סַעַר

הַלַּיְלָה עַז וָטוֹב. הָרוּחוֹת הָאֵיתָנִים
רַעֲנַנֵּי צִנַּת־סְתָו קַדְמוֹנִי עַל הַגְּבָעוֹת,
הִצְלִיפוּ עַל הָרֹאשׁ, סַבּוּנִי מְלֵאֵי־רְנָנִים
וְנָשְׁבוּ בְּאֹפֶל הַבְּרוֹשִׁים חַיּוֹת־פְּרָאוֹת.

כְּמִפְרְשֵׂי אֳנִי הִתְנַשְּׁבוּ הָעֲנָנִים
וַיִּפְרְשׂוּ עַל זֹךְ הַסַּהַר צֵל וִילָאוֹת,
וַיִּשְׁרוּ אוֹרוֹת־סוֹד עַל קִדְרוּת הָאֲבָנִים,
וְתַחְתָּם נָע הַכֹּל וַיִּמְלָא גִּיל־בַּלָּהוֹת.

כְּהֵד מִלְחֲמוֹת־יָהּ עַלִּיזוֹת אָזְנִי שָׁמְעָה
בְּיִבְבַת כָּל־גַּן וּבְחַגְוֵי־צוּר נִסְתָּרִים,
כִּנְשָׁמָה אָזְרָה אוֹן לִקְרַב־הַבָּאוֹת קָמָה.

וָאַכִּיר אוֹתָךְ שׁוּב, עִיר־עֹז, יוֹשֶׁבֶת־הָרִים,
בְּלֵיל־הַסְּתָו עִם צְבָא הָרוּחוֹת כִּי־נִנְעָרָה,
כִּלְקַנָּאֶיהָ שׁוּב בְּשׁוֹפַר־קְדוּמִים קָרָאָה.

ח

עַרְבֵי קִדְרוֹן

הָעֶרֶב צוֹנֵן־זַךְ עַל שְׁבִיל הָהָר וּסְלָעָיו.
וְעֶצֶב טוֹב מַגִּיל בְּעוֹלָם קָם. מִשְּׂמֹאלִי

שׁוֹקֶטֶת בְּחֵיק אֵל מִשְׁתָּאָה־מַאֲזִינָה.

אֵין אִישׁ. רַק נַפְשִׁי פֹּה כַּיּוֹנָה מְפַרְפֶּרֶת
נִדְבֶּקֶת עוֹד בִּבְכִי אֶל שְׂרִידֵי הַתִּפְאֶרֶת,
וּכְרוּבִים צְחוֹרֵי־גִיל עַל רָאשִׁי יִשְׂאוּ רִנָּה.

ו

לְקוֹל פַּעֲמוֹנֵי־לַיְלָה

בַּלַּיְלָה הֱעִירַנִי קוֹל פַּעֲמוֹנִים.
כְּרוֹדְפִים זֶה אֶת־זֶה, מֵרֹאשׁ מִגְדָּלִים
הַצְּלִילִים נָפְלוּ נְבוֹכִים־מְבֹהָלִים,
וּבְנָפְלָם נָגְעוּ בִי כְּהֵד יְגוֹנִים.

נִגַּשְׁתִּי אֶל הַחַלּוֹן. כְּבַד־הַדְּמָמָה
נָח אֹפֶל לֵיל־הָהָר עַל חוֹמוֹת־קְדוּמִים,
וּכְנֶפֶשׁ רְדוּפָה בּוֹדְדָה־נִפְעָמָה
וְנִלְחֲצָה אֶל סַלְעֵי־סוֹד עֲגוּמִים.

אֶל תְּהוֹם הַלַּיִל עֵינִי בוֹעֲרָה נִבָּטָה.
כְּמַחֲנֵה עוֹף עֲדַת־הַצְּלִילִים שָׁטָה
עַל־פְּנֵי הָעִיר וְנִחֲתוּ בִבְשָׂרָהּ;

אַךְ קֶשֶׁת־נִדְבָּכִים, שׁוֹקְטָה עַל הִרְהוּרָהּ
הַקָּדוּם, נָחָה, סַלְעִית וַהֲדוּרָה,
עִיר־אֱלֹהִים בִּדְמָמָה מְסֻגָּרָה.

גְרַחַף, קַלֵּי־לַיִל, וּכְמוֹ רְקָמִים
בִּסְתָרָיו, נֵט אֶל סְתָרָיו הַמַּרְגִּיעִים.

מִמְּצוּדַת־דָּוִד מְעֻלֶּפֶת קְסָמִים
נֵשֶׁט דֶּרֶךְ מְבוֹאוֹת־אֹפֶל נַעֲלָמִים
אֶל נִדְבְּכֵי הַכֹּתֶל הַנִּזְעָמִים.

עַל אַבְנֵי בְּכִי מָזְהָרוֹת פֹּה נִשְׁעָנִים
עֲמוּסֵי־אֹשֶׁר נַעֲמֹד נֶחְנִים
וּנְטוּיֵי־רֹאשׁ כְּפִרְחֵי־לַיִל לְבָנִים.

ה

בְּמִקְדַּשׁ עוֹמַר

בְּאַפְלוּלִית הֵיכְלֵי־סוֹד אֶתְהַלֵּךְ צְמֵא־הַפְּלָאִים.
הוֹד צְבָעִים שְׁקֵטֵי־פְאֵר בְּעֵינֵי הַמַּבְחִינָה,
וּשְׁטִיחִים עִמְקֵי־רֹךְ מִתַּחַת רַגְלַי זָעִים.
אַט אָזְנִי וַאֲחַל. הֲתִהְיֶה עוֹד חֲנִינָה?

הוֹי, הַכֹּל זָר. כְּיָד נִבְהָלָה שׁוֹפְעָה צִנָּה.
כְּזֹהַר־יָמִים מֵת יְסֻנַּן בְּעַד הַקְּלָעִים.
שׁוּב קוֹרְאָה לִי מִחוּץ הֶחָצֵר הַמַּלְבִּינָה,
וְרוּחוֹת יוֹם וָאוֹר מִשְּׂדֵי־הֶהָרִים בָּאִים.

שׁוּב תַּחַת שֶׁמֶשׁ־יוֹם פֹּה אַדְמַת־יָהּ חֲבִיבָה,
רְחָבָה, לִבְנַת־שֵׁשׁ בֵּין בְּרוֹשֵׁי־עַד בְּזִוְיָהּ

וְדֶקֶל עַתִּיק רֹאשׁוֹ לַתְּכֵלֶת בָּדָד יָרִים,
כְּצִיּוּן יָרֹק שָׂשׂ עַל עִירוֹם בָּתִּים־קְבָרִים.

אַךְ זָע הָאוֹר, וּמְרַכְרֵךְ הַכֹּל בְּאֵד־נְגֹהוֹת.
כָּל־כִּפָּה כְּמוֹ נִשֵּׂאת. גַּל־חֹם כְּמוֹ בִזְרֹעוֹת
עֲנֻגוֹת־צְחוֹר לוֹפְתֵנִי. וּמַרְאוֹת בְּלִי וְשַׁמָּה
יְעַלֵּף חֶמְדַּת־רֹךְ, כְּסוּת־מִסְתּוֹרִין חַמָּה.

יֵשׁ הוֹד בְּעוֹלָם זֶה שָׁכוּחַ, רַב־כַּוָּנָה,
וּבְרֶגַע לִי יִתְגַּל, עַצְבּתוֹ הַנּוֹשָׁנָה
כְּמַתְּנַת־אֵל תְּהִי, כְּפִיּוּס, כְּשִׁלּוּמִים.

לֹא לִי לִפְתֹּר. לֹא לִי. אֶל עוֹלָם זֶה בְּלִי־דַעַת
נְחַנִי אֵל וְכוֹס הַקְּסָמִים הָעֲגוּמִים
לִי הוֹשִׁיט. וְהִיא עַד־כֹּה עוֹד הוֹמָה וְשׁוֹפַעַת.

ד

יְרוּשָׁלַיִם לְאוֹר־הַלְּבָנָה

מִמַּחֲבֵא צֵל הַבְּרוֹשִׁים שְׁדֵי־הַלְּבָנָה
כְּתַלְמֵי־קֹדֶשׁ שְׁכוּחֵי־אִישׁ מוֹפִיעִים,
וּכְגַגֵּי־לָבָן פּוֹרְחִים, זְרוּעֵי דְמָמָה,
יַקְרִינוּ צַלְמֵי סְלָעִים, תְּלָלִים, עִיִּים.

חֲבוּקִים נֵצֵא חֶרֶשׁ לִקְרַאת סַהַר,
בֵּין שְׁטִיחֵי־צֵל וַאֲפִיקֵי־אוֹר כִּבְאִיִּים

ב

מוֹצָא

מִמַּרְאוֹת סַהַר עָיֵף וְעֵירֹם הָרִים
וּכְחֹל כּוֹכָבִים נָדִים בְּעֶרֶשׂ־רָמִים,
מַה־תִּשְׂמַח בִּשְׁלוֹת שַׁחַר טְהוֹר־זְהָרִים
עַל גַּגֵּי מ ו צָ א, בְּאֱדֵי־טַל נִרְדָּמִים.

אָז יִמֹּג זַעַף לֵיל עַל כֵּפִים קָרִים,
וּבְלֹבֶן בֹּקֶר נוֹפֵי־זַיִת קָמִים,
וְלֵב הַהֵלֶךְ יֶחֱרַד לְאֹדֶם שְׁחָרִים,
כִּי־יֵט מִשִּׂיאֵי הָר אֶל שְׁלוֹם הַכְּרָמִים.

הוֹ, עוֹבֵר, לְאַט! חֲתֹם לְחֹרֶב יָמִים
בָּעַיִן אֵב עֲמָקִים, קִסְמֵי תְלָמִים,
הַשּׁוֹקְטִים עַל יְרָקָם בְּהָרֵי־צִיָּה;

וּשְׁמוֹר בַּלֵּב כָּל־צִיץ, עוֹד אֵל פֹּה חִיָּה
כָּל שִׂיחַ דַּל עַל תְּהוֹם, כָּל פֹּארָה תְלוּלָה —
לְנֹכַח עִיר־הַחֲלוֹם, כְּרֶמֶז גְּאֻלָּה!

ג

מִסְתּוֹרֵי־צָהֳרָיִם

בְּלֹבֶן צָהֳרֵי־יוֹם הָעִיר. עַל פְּנֵי הַגַּגּוֹת
אֲפוּרֵי־כִפָּה יוֹנִים מַבְרִיקוֹת דֹּם וּמַהְגּוֹת.

יעקב פיכמן

יְרוּשָׁלַיִם

א

פְּתִיחָה

יְרוּשָׁלַיִם! צְלִיל הַלֵּב אֲכוּל־הַצָּמָא!
מֵעֵבֶר לֶהָרִים גַּן־הַשִּׁכְחָה לִפְלִיט־סְעָרָה!
אַתְּ הַהַכְנָעָה וְאַתְּ הַמְּרִי וְאַתְּ הַדְּמָמָה,
לָךְ גַּם יִתְפַּלֵּץ לֵב וְלָךְ יְגוֹנוֹ קָרָא!

אֵין דָּבָר לִי מִלְּבַד שִׁמְמָתֵךְ הַנִּשְׁאָרָה,
וַאֲנִי נִשְׂבַּעְתִּי לְאוֹר מֵאָז וִירַק־אֲדָמָה! —
וּרְתוּק כְּשָׁפַיִךְ, כְּעֵץ בְּאַדְמַת־כֵּף הַתְּעָרָה,
בָּךְ שָׁרְשִׁי חַי לָעַד וְנַפְשִׁי בָךְ רְקָמָה.

אָהַבְתִּי אֶת־הַהֵד לַחַיִּים הַנִּגְלָמִים
כִּבְלַבָּה קְפוּאָה בָךְ עַד־כֹּה. וּתְרוּעוֹת יָמִים
אֲשֶׁר יְפַרְפְּרוּ עוֹד בְּסַלְעֵי־דְמִי לְבָנִים.

לִי בְקָדְשָׁתֵךְ קְרָב, וְנַפֵּץ בָּאתִי סַלְעֵךְ
לְרַגְלֵי עָפָר קַל, — וּשְׁבוּי הָרוּחוֹת אֲהַלֵּךְ,
וְהוֹד גֶּוַע נָח עַל תַּלְמֵי חַיִּים רָנִים.

וְצִלְלֵי־הָעֶרֶב הַזְּרִיזִים הִתְכַּנְּסוּ בֵין מִנְחָה לְמַעֲרִיב,
תָּפְשׂוּ חֲלָלוֹ שֶׁל עוֹלָם וַיִּשְׁפְּכוּ עָלָיו מֶמְשַׁלְתָּם
לִהְיוֹת לַיְלָה אֹפֶל. וַחֲצַר מָרְדְּכַי מָלֵא עֲגָלוֹת
מְחַכּוֹת לְאוֹרְחָיו הַשָּׁבִים – וְאֵלֶּה מְפַגְּרִים וְשׁוֹהִים,
מְחַכִּים לְ„מְרַק כְּרוּב־שֶׁל־פְּרֵדָה" הָרוֹחֵשׁ וְרוֹתֵחַ בַּדְּוָדִים
וְנוֹתֵן רֵיחַ־נִיחוֹחוֹ בַּחֲלַל כָּל־הַבַּיִת וְהֶחָצֵר.

הָיָה לַיְלָה מְצֻנָּן עוֹשֶׂה בַחֲלָלוֹ שֶׁל עוֹלָם
דַּרְכּוֹ הַשְּׁקֵטָה וְהָרְחוֹקָה... וְעוֹד זְמַן רַב בְּמַחֲשַׁכֵּי עֲרָבָה
עָלָה קוֹל שְׁרִיקוֹת אוֹפַנִּים וְשַׁעֲטַת סוּסִים בְּהֵחָפְזָם:
אוֹרְחֵי ר' מָרְדְּכַי וְכָל־מְחֻתָּנָיו עָשׂוּ אֶת־דַּרְכָּם.

אֵלֶּה דִבְרֵי חֲתֻנַּת אֶלְקָה הַכַּלָּה בְּפּוֹדוֹבְקָה.

אודסה, י"ז–כ"ז מרחשון תרפ"א.

אַחֲרוּ עַד חֲצוֹת לַיְלָה; וְאוּלָם הַנְּעָרוֹת־הַבְּתוּלוֹת,
הֵנָּה לֹא בָאוּ וְלֹא נִרְאוּ, כִּי שֻׁלְחַן כֻּלָּהֶן הַבַּיְתָה,
יַעַן כִּי כָלוּ כָּל־שֵׁשֶׁת שַׂקֵּי הַקֶּמַח, שֶׁהֵכִין
מָרְדְּכַי טֶרֶם הַחֲתֻנָּה, וְלֹא מָצְאוּ וְאֶפֶס הַלֶּחֶם.

יוֹם ה׳ בַּשַּׁבָּת הִתְחִילוּ אֲחָדִים מִשְׁתַּמְּטִים, וְאוּלָם
רֻבּוֹ שֶׁל קָהָל – הַבָּאִים נִשְׁאֲרוּ עַד מוֹצָאֵי־שַׁבָּת.
הָיוּ מֵיטִיבִים אֶת־לִבָּם בְּבֵיתוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי וּמַרְבִּים
בְּשִׂמְחָה בַיָּמִים, לְרַבּוֹת הַלֵּילוֹת הַקְּצָרִים שֶׁל קַיִץ.
וְהֵמָּה עִם הַמְּחֻתָּנִים הוֹבִילוּ הֶחָתָן בַּשַּׁבָּת
לְבֵית־הַמִּדְרָשׁ בֶּהָדָר, וְכִבְּדוּם שָׁם בַּעֲלִיּוֹת.
וְהֵם לֹא הֵבִישׁוּ פְּנֵי מָרְדְּכַי וְעָשׂוּ לוֹ „מִי שֶׁבֵּרַךְ",
לוֹ וְלֶחָתָן, וּמְנַדְּבִים לְשִׂמְחַת גַּבָּאִים וְגִזְבָּר.
גַּם הַמְּחֻתָּנוֹת הוֹבִילוּ אֶת־אֶלְקָה הַכַּלָּה הַצְּנוּעָה
אֶל בֵּית־הַמִּדְרָשׁ בְּרָב־פְּאֵר וּשְׂמָלוֹת שֶׁל יוֹם טוֹב עֲלֵיהֶן,
אוֹתָהּ הוֹשִׁיבוּ בְרֹאשׁ עַל מְקוֹם הָרַבָּנִית הַזְּקֵנָה,
„שְׁבָה מְאִירָה כַּחַמָּה, אֵ י נֶ נָּ ה מִ תְ פַּ לֶּ לֶ ה, שׁ וֹ תֶ קֶ ת.

וְאֹהֶל־הַקְּרָשִׁים הַנִּמְתָּח שׁוּב נִמְלָא הֲמֻלָּה וְשָׁאוֹן;
עָרוֹךְ בְּתוֹכוֹ שֻׁלְחָנוֹת וּפָרֹשׂ עֲלֵיהֶם הַמַּפּוֹת,
נָתוֹן עֲלֵיהֶם הַטַּסִּים וְהַקְּעָרוֹת הַגְּדוֹלוֹת הַמְּלֵאוֹת
עֻגוֹת, רְקִיקִים וּכְעָכִים וּמִינֵי תַרְגִּימָה וְיֵין־שָׂרָף.
יַעַן כִּי אַחַר הַתְּפִלָּה לֹא הָלְכוּ אַנְשֵׁי פּוֹדוּבְקָה
בְּדַרְכָּם בַּשַּׁבָּת הַבַּיְתָה, כִּי סָרוּ לְקִדּוּשׁ אֶל מָרְדְּכָי:
גְּבָרִים, נָשִׁים וָטַף, לֹא נֶעְדַּר אִישׁ כָּל־הַקְּהִלָּה.

עָמְדוּ עַל־דַּעְתָּם הַקְּרוּאִים לָתֵת שְׁכַר פְּרֵיילִיכְס וּפְרֵיילִיכְס,
לִהְיוֹת נֶהֱנִים בְּהַכְרָז רְפָאֵל הַמַּזִּיק אֶת־כְּרוּזוֹ:
„פְּלוֹנִי בֶּן־פְּלוֹנִי הַגְּבִיר הַמְפֻרְסָם, נָגִיד וָשׁוֹעַ,
שָׂכַר וְשִׁלֵּם שְׂכַר פְּרֵיילִיכְס לְכָל הָעוֹלָם הַגָּדוֹל!"
שָׁרַק הָעֶגְלוֹן וְזָזוּ הַסּוּסִים וַיֵּצֵא לִפְנֵיהֶם
זוֹרִיק הַכֶּלֶב הַטִּפֵּשׁ, וְהַצְּלָלִים נֶהְפָּזִים מִשְּׂמֹאלָם.

וְשֶׁמֶשׁ שֶׁל צָהֳרַיִם עוֹמֵד בְּאֶמְצַע שָׁמַיִם,
שׁוֹפֵךְ מִזָּהֳרוֹ אַרְצָה וְאוֹמֵר כְּבָר לִנְטוֹת הַיָּמָּה,
בְּשָׁעָה זוּ עָרְכוּ הַשֻּׁלְחָן בִּפְרוֹזְדוֹר הַבַּיִת הַלָּבָן,
יָשְׁבוּ הַזּוּג וְהַמְחֻתָּנִים וִידִידִים קְרוֹבִים מִקֶּדֶם.
וְאֶלְקָה הַנְּבוֹנָה יוֹשֶׁבֶת, פַּרִיק לָהּ עַל רֹאשָׁהּ הַנָּאָה,
יוֹשְׁבָה בְהַרְחָבָה וּכְאִשָּׁה נְשׂוּאָה זֶה־כַּמָּה וְכַמָּה,
שׁוֹמְעָה בְנַחַת וְעוֹנָה בְּיִשּׁוּב־דַּעַת שֶׁל זְקֵנִים.
אָכֵן שׁוֹשַׁנֵּי לְחָיֶיהָ פּוֹרְחוֹת בְּיֹפִי עֲלוּמֶיהָ,
אוּלָם זֶה הַפַּרִיק מוֹסִיף עָלֶיהָ עוֹד שָׁנִים.
וְנֶהֱנִים פְּנֵי הַמְחֻתָּנִים לְמַרְאֵה הַזּוּג וִישִׁיבָתוֹ,
דִּבְּרוּ בְּיָמִים עָבְרוּ, מְשׂוֹחֲחִים אִישׁ עִם רֵעֵהוּ,
זוֹכְרִים נִשְׁכָּחוֹת מִיָּמִים. וְשִׂמְחָה חֲרִישִׁית פּוֹרַחַת
נְסוּכָה עֲלֵיהֶם, רוֹעֶדֶת יְרֵאָה מִשָּׁאוֹן וַהֲמֻלָּה.

וְעָבַר הַיּוֹם וְכָל הָעֶרֶב בְּשֶׁקֶט וּבְשַׁלְוָה גְמוּרָה,
אוּלָם בַּלַּיְלָה הִתְאַסְּפוּ שׁוּב כָּל־הַקְּרוּאִים בְּיַחַד
סָבִיב לְשֻׁלְחַן ר' מָרְדְּכַי הַמָּלֵא כָל־טוּב וְיֵין־שָׂרָף,
פּוֹתְחִים בִּדְבָרִים בְּעָלְמָא, בְּחָכְמוֹת וּבְלָצוֹן מְסַיְּמִים,
בְּשִׂמְחָה וּבְצָהֳלָה גְדוֹלָה וּבְשִׁירָה וּזְמִירוֹת הָרַבִּי.

וְיֵשׁ שֶׁהוּא טָס וּמְעוֹפֵף, מִתְהוֹלֵל בְּשִׁגְיוֹנוֹ וּבְאוֹנוֹ,
וְקָהָל עוֹמֵד מִתְפָּעֵל, מוֹחֲאִים לוֹ כַּף וּמְרִיעִים –
עַד שֶׁנֵּעוֹרוּ הַשְּׁכֻוִים בַּשְּׁלִישִׁית וְקָרְאוּ: בַּרְקָאִין

שיר ששי

יום ד׳, יום ה׳, יום ו׳. „שלייערוואַרמעס״, „פריילִיכער שבת״

לְמָחֳרַת הַיּוֹם הָאֲרִיכוּ יְהוּדֵי פּוּדוּבְקָה בְּשֵׁנָה,
אֵחֲרוּ לָקוּם, וּבְקוּמָם הִתְהַלְּכוּ עֲיֵפִים וְחוֹלְמִים,
מַמָּשׁ כְּאוֹתָם הַזְּבוּבִים כְּתֹם יְמֵי־קַיִץ, וּפִתְאֹם
תֹּאחֵז הַצִּנָּה אֶת־כֻּלָּם וּמְחֻסְּרֵי־כֹחַ הֵם יוֹשְׁבִים
תְּלוּיִם בִּכְתָלִים וּזְכוּכִית־חַלּוֹנוֹת, כַּךְ הָיוּ גַּם־הֵמָּה,
וְאָבֵל הָאֹהֶל הַנִּמְתָּח מֵאֵין בָּאֵי־שִׂמְחָה לְתוֹכוֹ,
נְעָרִים מְחַטְטִים בְּפִנּוֹתָיו. הַנְּעָרוֹת־הַבְּתוּלוֹת אַף הֵנָּה
טָשׁוּ וְחָשׁוּ מִבַּיִת אֶל בַּיִת, אִשָּׁה לִרְעוּתָהּ,
בָּאוֹת לִרְאוֹת אֶל אֶלְקָה, אִם יָאֶה פַּרִיק לָהּ אוֹ אָיִן.
אַחַר בָּאוּ הַמְנַגְּנִים וְיוֹסְל הַבַּדְחָן עִמָּהֶם,
עָמְדוּ כְּלֵי־זֶמֶר בְּיַחַד, כּוֹנְנוּ כְּלֵיהֶם, הִתְחִילוּ
לְנַגֵּן מַנְגִּינָה עֲצוּבָה, מַנְגִּינַת הַפְּרֵדָה הַנָּאָה,
כִּתְרוּם בְּנֵי בֵית מָרְדְּכַי, הַשְּׁפָחוֹת וְהַמְשָׁרֵת אַף־הַמָּת,
וְרֵעוֹת אֶלְקָה, שֶׁהָיוּ אִתָּהּ בְּשָׁעָה זוֹ עוֹמְדוֹת,
זוֹלְגוֹת עֵינֵיהֶן דְּמָעוֹת – כִּי הָיְתָה מַנְגִּינָה עָרֵבָה.
קִבְּלוּ הַמְנַגְּנִים שׁוּב יַיִן, וּמִינֵי לְגִימָה, פַּרְפְּרָאוֹת
וְיָשְׁבוּ בַּקָּרוֹן הַשָּׂכוּר, הַמְחַכֶּה לָהֶם, וַיִּפָּרְדוּ
מֵעִם בֵּית מָרְדְּכַי בִּבְרָכוֹת וּשְׂבֵעֵי־נַחַת, כִּי שְׂכָרָם
קִבְּלוּ בְּעַיִן מְאֹד יָפָה וְלֹא גָרְעוּ מֵהֶם גַּם הַקְּרוּאִים
(אַף כִּי אָמַר מָרְדְּכַי: עָלַי כָּל־הוֹצָאוֹת הַמְּחוֹלוֹת,

מַחֲרִישׁ הַכֹּל בִּמְצִלְתַּיִם וְהַקָּהָל הַמְבֻסָּם מְרַקֵּד,
קוֹרְאִים אֵלֶּה לָאֵלֶּה וּמְסִיְּעִים בְּקוֹלָם לַמְנַגְּנִים,
וְנֶעְלָם בֵּינְתַיִם הֶחָתָן – וְהָעוֹלָם יוֹצֵא בִּמְחוֹלוֹת.
אֵלֶּה יוֹשְׁבִים וְשָׁרִים וְאֵלֶּה מוֹחֲאִים כַּפַּיִם
עַד לִידֵי זֵעַת־אַפַּיִם וְעַד כְּדֵי אֲפִיסַת־הַכֹּחוֹת,
נָחִים, מֵיטִיבִים אֶת־לִבָּם בְּשִׂיחַת יְדִידִים וּבִדִיחוֹת,
בְּדִבְרֵי־תוֹרָה, וְחוֹזְרִים נִמְשָׁכִים מִפְּרֵיילִיכְס לִפְרֵיילִיכְס.

וְכֵיוָן שֶׁעָלְתָה הַשִּׂמְחָה עַד לְמַעְלָה־רֹאשׁ, וְהַיַּיִן
עוֹשֶׂה מַה־שֶּׁהוּא עוֹשֶׂה בְּלִבּוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי, עָמַד
וְקָרָא לְאִשְׁתּוֹ חַיֶּנָה: „עֲלִי, מְחֻתֶּנֶת, לְדוּכָן!
נַחְנוּ נֵצֵא בְּמָחוֹל, יִרְאוּ הַצְּעִירִים וְיֵבוֹשׁוּ".
אוֹחֵז בְּיָדָהּ לְמָשְׁכָהּ: „הַמְנַגְּנִים, אֲנִי שׂוֹכֵר פְּרֵיילִיכְס
זֶה לִכְבוֹד זוּגָתִי חַיֶּנָה!" נִכְלְמָה הָאִשָּׁה, נִשְׁתַּמְּטָה:
„אִי לְךָ, זָקֵן מִשְׁטֶה, כְּלוּם אָבְדָה בִינָתְךָ, יְהוּדִי?"
– „אֵינֵךְ רוֹצָה בִי, אִשָּׁה? אָחוּלָה בְגַפִּי, בְּגַפִּי!
הָבוּ, הַמְנַגְּנִים, לִי קוֹזַק, וּבְרֶגֶשׁ וּבְחֹם וּבִגְבוּרָה!
פַּנּוּ לִי, מְכֻבָּדִים!" (וְהַקָּהָל נְפוֹצִים בְּעִגּוּל) –
קוֹפֵל תּוֹךְ־כְּדֵי־דִבּוּר אֶת־כַּנְפוֹת מְעִילוֹ שֶׁל מֶשִׁי,
נַעֲנָה הַכִּנּוֹר הָרִאשׁוֹן וַיַּעַן הַטַּנְבּוּר בְּכֹחַ
קוֹזַק אַדִּיר, מְלֵא־אוֹן וּתְנוּעָה וְחַיִּים וָרֶגֶשׁ,
שָׂם אֶת־כַּפּוֹתָיו עַל חֲלָצָיו וַיָּעֶף עֵינָיו עַל־סְבִיבוֹ,
הָלַם בְּרַגְלָיו בְּכֹחַ בָּרִצְפָּה וַיָּעָף וַיָּטָשׁ:
יֵשׁ שֶׁהוּא הוֹלֵךְ וְסוֹבֵב בְּעִגּוּל בַּקָּהָל בַּתָּוֶךְ,
וְיֵשׁ שֶׁהוּא תוֹפֵס מְקוֹמוֹ מְכַתֵּשׁ כַּתִּישִׁים וּתְכוּפוֹת,
וְיֵשׁ שֶׁהוּא פוֹשֵׁט זְרוֹעוֹתָיו בְּאַהֲבָה רַבָּה וְגַעְגּוּעִים,

עָמַד מִשִּׁבְתּוֹ הָרַב ר׳ רְפָאֵל וַיִּצְעַד בְּנַחַת,
קָרַב עַד לִפְנֵי הַכַּלָּה וְתָפַס בִּקְצֵה הַמִּטְפַּחַת;
צָעֲדוּ לְאִטָּם בְּמְתִינוּת וְסָבְבוּ שְׁלֹשָׁה סִבּוּבִים
בְּאֹהֶל הַקְּרָשִׁים הַגָּדוֹל לְקוֹל מְחִיאוֹת־כַּף כָּל־הַקְּרוּאִים.
אַחֲרָיו עָמַד הַחַזָּן ר׳ אֵלִי הַמְגֹהָץ בְּאַטְלַס,
קָרַב עַד לִפְנֵי הַכַּלָּה וְתָפַס בִּקְצֵה הַמִּטְפַּחַת,
צָעֲדוּ לְאִטָּם בְּמְתִינוּת וְסָבְבוּ שְׁלֹשָׁה סִבּוּבִים
בְּאֹהֶל הַקְּרָשִׁים הַגָּדוֹל לְקוֹל מְחִיאוֹת־כַּף כָּל־הַקְּרוּאִים.
אַחֲרָיו יָצָא הַשְּׁלִישִׁי אֲבִי הֶחָתָן ר׳ אִיצִי,
קָרַב עַד לִפְנֵי הַכַּלָּה וְתָפַס בִּקְצֵה הַמִּטְפַּחַת,
צָעֲדוּ לְאִטָּם בְּמְתִינוּת וְסָבְבוּ שְׁלֹשָׁה סִבּוּבִים
בְּאֹהֶל הַקְּרָשִׁים הַמְּרֻוָּח לְקוֹל מְחִיאוֹת־כַּף כָּל־הַקְּרוּאִים.
אֶחָד אֶחָד כֵּן יָצְאוּ נִכְבַּדֵּי־הָעוֹלָם הַגְּבָרִים,
צוֹעֲדִים לְאִטָּם בִּמְתִינוּת לְקוֹל מְחִיאוֹת־כַּף כָּל־הַקְּרוּאִים.
כָּכָה תִקְּנוּ בְּאֹהֶל מָרְדְּכַי „הַמָּחוֹל הַכָּשֵׁר”.

תָּפְסוּ הַנָּשִׁים הַנְּשׂוּאוֹת מְקוֹמָם שֶׁל גְּבָרִים וְרָקְדוּ.
פָּתְחוּ הַמְנַגְּנִים בְּ„פְרֵיילִיכְס” שׁוֹבֵבָה וּמְלֵאֲתִי־תְנוּעָה,
אִשָּׁה הֶחֱזִיקָה בִּרְעוּתָהּ, מְסַיְּעוֹת בְּקוֹלָן לַמְנַגְּנִים.
הָלֹךְ וְטָפֹף מַתְחִילוֹת וְגוֹמְרוֹת נִשָּׂאוֹת בִּסְעָרָה,
קוֹרְאוֹת לַמְּפַגְּרוֹת לַיּוֹשְׁבוֹת, מוֹשְׁכוֹת אֶת־אֵלֶּה בְּחָזְקָה.
וְעָלְתָה הַשִּׂמְחָה וְגָדְלָה – וְהִנֵּה הַכַּלָּה אֵינֶנָּה...
שָׁבוּ הַגְּבָרִים וְתָפְסוּ מְקוֹמָן שֶׁל נָשִׁים בָּאֹהֶל,
פְרֵיילִיכְס וּפְרֵיילִיכְס הֵרִיעוּ וְהַבָּחוּר הַטַּנְבּוּר הַשּׁוֹטָה
בַּעֲוֹר הִתְנַעֵר הַפַּעַם וַיְגַבֵּר חֲיָלִים בַּטַּנְבּוּר,

„דּוֹרוֹן שֶׁל דּוֹדוֹ שֶׁל חָתָן, הַנָּגִיד הַמְפֻרְסָם הַנּוֹדָע
רַבִּי רְפָאֵל חוֹטִינְסְקִי – טַס־כֶּסֶף אֶחָד וַהֲדַס־
כֶּסֶף מַעֲשֵׂה־אָמָן!" וְהַמְנַגְּנִים הִרְעִימוּ „טוּשׁ" עָלָיו.
יָצָא עֲזַרְיָאֵל לִיטְרוֹבְנִיק וּבְיָדָיו מְנוֹרוֹת שֶׁל כֶּסֶף,
שָׂמָן עַל־גַּבֵּי הַשֻּׁלְחָן, וַיִּפֶן וַיֵּשֶׁב עַל מְקוֹמוֹ.
הֵנִיף אוֹתָן הַבַּדְחָן, מַרְאֶה לַקָּהָל וּמַכְרִיז:
„דּוֹרוֹן לִידִיד הֶחָתָן, הַנָּגִיד הַמְפֻרְסָם הַנּוֹדָע
רַבִּי עֲזַרְיָאֵל לִיטְרוֹבְנִיק – שְׁתַּיִם מְנוֹרוֹת שֶׁל כֶּסֶף
יָפוֹת, מַעֲשֵׂה־אָמָן!" וְהַמְנַגְּנִים הֵרִיעוּ „טוּשׁ" עָלָיו.
אֶחָד אֶחָד יָצָאוּ, מַנִּיחִים אֶת־מַתְּנַת־הַדְּרָשָׁה,
קְרוֹבֵי הֶחָתָן וְהַכַּלָּה וְכָל־יְדִידֵיהֶם הַטּוֹבִים,
אֶחָד הַמַּרְבֶּה וְאֶחָד הַמַּמְעִיט, מִתְכַּוְּנִים לְטוֹבָה:
זָהָב, כֶּסֶף וּשְׁטָרוֹת, כְּלֵי־בַיִת וְתַכְשִׁיטִים שֶׁל נָשִׁים.

וְאַחַר שֶׁכִּלּוּ הַקְּרוֹבִים לְהָבִיא מַתָּנוֹת וְדוֹרוֹן,
שָׁבוּ הַמְשָׁרְתִים וְהִכְנִיסוּ הַבָּשָׂר הַצָּלוּי הַנּוֹתֵן
רֵיחַ־נִיחוֹחוֹ בָּאֹהֶל, אִישׁ אִישׁ אֶשְׁפָּרוֹ לֹא נֶעְדָּר:
בָּשָׂר מְטֻגָּן, בְּשַׂר־שׁוֹר וּצְלִי־אֵשׁ וְדִבְשָׁנִיּוֹת שָׁלֹשׁ.
אֵלֶּה דִּבְרֵי מִשְׁתֵּה־הַחֻפָּה, שֶׁעָרַךְ ר' מָרְדְּכָי.

אֶפֶס אַךְ כִּלּוּ הַמְנַגְּנִים אֶת־סְעֻדַּת־הָעֶרֶב גַּם־הֵמָּה,
יָצְאָה הַכַּלָּה הַצְּנוּעָה לְאֶמְצַע הָאֹהֶל מוּכָנָה
וְעוֹמְדָה „לַמָּחוֹל הַכָּשֵׁר" וּבְכַפָּהּ מִטְפַּחְתָּהּ הַלְּבָנָה.
בּוֹשָׁה נִכְלָמָה וְאֵינָהּ יוֹדַעַת אֵי תַסְתִּיר פָּנֶיהָ,
שְׁנֵי עַפְעַפֶּיהָ הַשְּׁחוֹרִים מַאֲפִילִים עַל־גַּב לְחָיֶיהָ,
פָּתְחוּ מִיַּד כְּלֵי־הַזֶּמֶר בִּשְׂפַת פּוֹלוֹנֵיז מְיֻשֶּׁבֶת,

רָאָה הָעוֹלָם, הִתְפַּלֵּא, הַקָּהָל – וַיִּמְחָא כַּפָּיִם.
אַחֲרֵי־כֵן הִזְמִין אֶת־יוּקְל הַמְשָׁרֵת הַטִּפֵּשׁ וַיֹּאמַר:
„רוֹצֶה, בְּנִי, וַאֲלַמֶּדְךָ מְלָאכָה נְקִיָּה וְקַלָּה,
מְלֶאכֶת צַלְמוֹנִי בְּעוֹלָם, כָּל־אֲשֶׁר־אֶעֱשֶׂה תַּעַשׂ.
הִנְנִי נוֹגֵעַ בַּמַּחֲבַת וְשָׁב וְנוֹגֵעַ בְּפָנַי –
כַּאֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה תַּעַשׂ". – וַיִּגַּע בְּקַרְקַע הַמַּחֲבַת
בְּזֶרֶת־יְמִינוֹ וַיִּגַּע בְּחָטְמוֹ הֶעָב וְהַמְאָדָּם;
נָגַע גַּם יוּקְל הַטִּפֵּשׁ בְּקַרְקַע הַמַּחֲבַת וַיִּגַּע
בְּחָטְמוֹ הַמְעֻקָּל – וְהִנֵּה פָּרַח קַו שָׁחוֹר בְּחָטְמוֹ.
נָגַע הַבַּדְחָן בַּמַּחֲבַת וַיַּעֲבֵר קַו עַל־פְּנֵי מִצְחוֹ –
נָגַע גַּם יוּקְל בַּמַּחֲבַת וַיַּעֲבֵר קַו עַל־גַּב מִצְחוֹ –
פָּרַח קַו שָׁחוֹר עַל מִצְחוֹ – וַיִּרְאוּ הָעָם וַיִּשְׂחָקוּ.
יוֹסֶל הַבַּדְחָן לָבָן, וְיוּקְל הוֹלֵךְ וּמַשְׁחִיר.
(הֶעָרִים יוֹסֶל לַמְשָׁרֵת וַיִּמְשַׁח אֶת־קַרְקַע הַמַּחֲבַת
פִּיחַ נֵר־שַׁעֲוָה, וְהָיָה בְּנָגְעוֹ בְּקַרְקַע הַמַּחֲבַת,
נָגַע בְּזֶרֶת וּקְמִיצָה וּבְפָנָיו נָגַע בְּאֶצְבַּע).
וְכַאֲשֶׁר יִשְׁחֲרוּ פָּנָיו כֵּן יִגְדַּל הַשְּׂחוֹק וְכֵן יֶאֱמָץ.
יוּקְל מַבְלִיט אֶת־עֵינָיו לָדַעַת לַשְּׂחוֹק מַה־זֶּה עוֹשֶׂה?
עַד שֶׁהִכְנִיסוּ לָאֹהֶל הַמָּרָק הַמַּעֲלֶה אֵדוֹ.
וְעָמַד הָעוֹלָם מִשַּׂחֲקוֹ וְעָסַק בְּהִלְכוֹת הַמָּרָק,
מוֹצֵא אֶת־טַעֲמוֹ לְשֶׁבַח וּפְתִיתֵי הַשְּׁקֵדִים מְתוּקִים.
נִגְּנוּ הַמְנַגְּנִים בֵּינְתַיִם עַד אֶפֶס הַמָּרָק הַשָּׁמֵן.
וְיוֹסֶל שׁוּב עוֹלֶה לְדוּכָן עַל־יַד שֻׁלְחָן בְּאֶמְצַע הָאֹהֶל:
„מַתְּנוֹת יְדִידֵי הֶחָתָן וּמַתְּנוֹת יְדִידֵי הַכַּלָּה!"
יָצָא רְפָאֵל חוֹטִינְסְקִי וּבְיָדוֹ טַס־כֶּסֶף וְעוֹד כֶּלִי,
שָׂמָם עַל־גַּבֵּי הַשֻּׁלְחָן וַיִּפֶן וַיֵּשֶׁב עַל מְקוֹמוֹ;

רֵיחַ־נִיחוֹחָם לְמֵרָחוֹק וּמַעֲלִים רֻקּוֹ שֶׁל אָדָם:
אֶת־הַשִּׁבּוּטָה הַנָּאָה, תִּפְאֶרֶת מֵי־דְנֶפֶּר וְגַאֲוָתָם,
צְלוּיָה עַל אֵשׁ וּמְמֻלָּאָה וְזַאֲבֵי־הַמַּיִם הַגְּדוֹלִים,
תַּאֲוַת לֵב יִשְׂרְאֵלִי, מְמֻלָּאִים מַלְיָתָה חֲרִיפָה.
אֶפֶס לֹא נִפְקַד מְקוֹמָם שֶׁל אוֹתָם הַדָּגִים הַקְּטַנִּים,
פִּרְקָה *) מְתוּקָה וְאַבְרוּמָה וְאוֹקוּנוֹס עוֹטֵה־הַכֶּסֶף,
תִּכְלוֹן **) חֲסַר־הַקַּשְׂקֶשֶׂת וְקוֹרַשְׁיָה רַחֲבַת־הַגְּוִיָּה.
הֵיטִיב הָעוֹלָם אֶת־לִבּוֹ וְקִלְּסוּ אֶת־כָּל־הַטַּבָּחוֹת.
אָפֵס לֹא פָּסְקוּ וְלֹא עָמְדוּ – לֹא נִשְׁאֲרוּ סְנַפִּיר וְקַשְׂקֶשֶׂת.
וְכַאֲשֶׁר כִּלָּה הַקָּהָל חֲמָתוֹ בַּדָּגָה וַיָּנַח,
עָלָה יוֹסִי הַבַּדְחָן וְעָמַד עַל סַפְסָלֵי גְבוֹהַּ
וְשִׂמַּח לְבַב כָּל־הַקְּרוּאִים בְּמִלֵּי דִבְדִיחוּתָא וּבְמוֹפְתִים,
הֶרְאָה נִפְלָאוֹת גְּדוֹלוֹת: – קִבֵּל טַבַּעַת וּמְסָרָהּ
לְיוּקֶל הַמְשָׁרֵת – וְאָבְדָה, וּמְצָאָהּ בִזְקָנוֹ שֶׁל פַּלִּיק
שַׁמַּשׁ הַקְּהִלָּה. וְקִבֵּל שְׁעוֹנוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי הַגָּדוֹל,
זָהָב סָגוּר, וַיִּכְתֹּשׁ אוֹתוֹ הַשָּׁעוֹן בַּמַּכְתֵּשׁ,
וְנִמְצָא שָׁלֵם בְּאֵבָרָיו, שָׁלֵם בְּשַׁרְשַׁרְתּוֹ וּבְתִיקוֹ,
תַּחַת בֵּית־שֶׁחְיוֹ שֶׁל רֵינוֹב וְהִתְפַּלֵּא הַקָּהָל וְהֵרִיעַ.
קִבֵּל מִטְפַּחַת הַכַּלָּה וּשְׂרָפָהּ בָּאֵשׁ עַל הַמְּנוֹרָה,
זָרַק עֲפָרָהּ – וְנִמְצְאָה שְׁלֵמָה בְּכִיס קַהַרְלִיצְקִי.
רָאָה הָעוֹלָם וַיָּרַע, וּמָחֲאוּ כַף, הִתְפַּלָּאוּ.
וְאַחֲרוֹן אַחֲרוֹן חָבִיב: פָּקַד עַל מֹשֶׁה לִיטִינְסְקִי
בַּעַל־הַחֹטֶם וַיְזוֹרֵר, וּקְטַנּוֹת מַטְבֵּעוֹת לוֹ נוֹשְׁרוֹת
דֶּרֶךְ נְחִירָיו הַגְּדוֹלִים, שֶׁהֶעֱלוּ שְׂעָרוֹת מַלְבִּינוֹת.

*) צאנדער.
**) שלייע.

וְעָמְדָה עַל מִפְתַּן־הַבַּיִת הִיֶּנֶה, אֵם אֶלְקָה, וּבְכַפָּה
חַלַּת־הַלֶּחֶם הַגְּדוֹלָה, סֹלֶת עַל זַעֲפְרָנָה,
וְנֵרוֹת שְׁנַיִם שֶׁדָּלְקוּ וּבְכַפָּהּ הַשְּׁנִיָּה כּוֹס־יַיִן.
וְאוֹתָם הִכְנִיסוּ לְחֶדֶר וְזָכְלֵי „מְרַק־זָהָב״ מְצוּמָּם.

אֶפֶס בָּאֹהֶל הַגָּדוֹל נִגְּנוּ הַמְנַגְּנִים, וְהַנְּעָרוֹת
יָצְאוּ בִּמְחוֹלוֹת־מַחֲנַיִם מְחַבְּקוֹת אִשָּׁה רְעוּתָהּ,
וְטֶרֶם עוֹד הִסְפִּיק הַזּוּג לָנוּחַ קְצָת מִתַּעֲנִיתוֹ
וְהִנֵּה הִתְחִילוּ מֵחָדָשׁ לְהִתְכַּנֵּס הָאוֹרְחִים הַקְּרוּאִים,
יָצְאוּ הַקְּרוֹבִים וְהַקְּרוֹבוֹת לְשַׁמְּשָׁם וְלַעֲרֹךְ שֻׁלְחָנוֹת.
יָשְׁבוּ הַגְּבָרִים לְבַד וְהַנָּשִׁים הֵן לְבַדָּנָה.
תָּפַס הֶחָתָן מְקוֹמוֹ בְּרֹאשׁ כָּל־הַקְּרוּאִים – הַגְּבָרִים,
וְאֶלְקָה הַכַּלָּה הַצְּנוּעָה יוֹשֶׁבֶת אֶל שֻׁלְחַן־הַנָּשִׁים.
וְעָרְכוּ הַשֻּׁלְחָן כַּדָּת: מְלִיחִים גְּזוּרִים וּכְתוּתִים
בְּשֶׁמֶן־זַיִת וְחֹמֶץ, נֶעֱטָרֵי זֵיתִים בִּקְעָרוֹת,
מְלִיחֵי־אַסְטְרַהַן וְקַרְטְשׁ וּדְגַת יַם־בֶּרְדְּיַנְסְק הַמְּהֻלָּלָה,
חִילָק וְסָלְתָּנִית זְהַבְהַבִּים וְאַלְתִּית מְתוּקַת־הַבָּשָׂר,
וְיַיִן, יֵין־שָׂרָף וְיֵין־גֶּפֶן, מֵי־דְבַשׁ וּבַקְבּוּקֵי הַשֵּׁכָר
כְּיַד הַנְּגִידִים לָרֹב, וְעֻגוֹת וּכְעָכִים וּמַצּוֹת.
הָיָה הָעוֹלָם מֵטִיבִים אֶת־לִבָּם וְקוֹרְאִים „לְחַיִּים״,
אֶפֶס לֹא פִּנּוּ אֶת־לִבָּם מִן הַמַּטְעַמִּים, לֹא הִרְפּוּ,
וְאָפְסוּ סְנַפִּיר וְקַשְׂקֶשֶׂת. בֵּינְתַיִם בֵּין תַּבְשִׁיל לְתַבְשִׁיל
גִּגְּנוּ נִגּוּנֵי־חַזָּנִים עֲרֵבִים וּנְעִימִים לָאֹזֶן,
שִׁירֵי בְנֵי־צִיּוֹן שׁוֹבְבִים וְנוּסְחָאוֹת צַדִּיקֵי־חֲסִידִים,
רַכִּים עַד כְּלוֹת־הַנֶּפֶשׁ וּמִינֵי מִזְמוֹרֵי־תֵיאַטְרוֹן,
עַד שֶׁהִכְנִיסוּ לָאֹהֶל אֶת־קַעֲרוֹת הַדָּגִים הַנּוֹתְנִים

רָעַד קוֹלוֹ הַזָּקֵן וְהֶעָרֵב שֶׁל רַבִּי רְפָאֵל:
„בָּרוּךְ אַתָּה אֲדֹנָי אֱלֹהֵינוּ מֶלֶךְ הָעוֹלָם..."
גַּם לֹא הִרְגִּישָׁה בְטַבַּעַת־הַזָּהָב עַל אֶצְבַּע־יְמִינָהּ.
שָׁמְעָה וּמְאוּם לֹא הֵבִינָה בְּדַבֵּר הַשַּׁמָּשׁ בְּאָזְנֶיהָ:
„הֵא לָךְ, בִּתִּי, כְּתֻבָּתֵךְ, שִׁמְרִיהָ, נִצְרִיהָ עַד מֵאָה
וְעֶשְׂרִים שָׁנָה, וּרְאִי וְלֹא תֹאבַד, כִּי אָסוּר לָךְ, בִּתִּי,
לִהְיוֹת לָךְ לְאִישֵׁךְ בְּאֵין כְּתֻבָּה". וְשֶׁבַע הַבְּרָכוֹת מְצַלְצְלוֹת
עוֹלוֹת בְּאָזְנֶיהָ בְּנִגּוּנָן הֶעָרֵב וְהֶעָצֵב וְנוֹגְעוֹת
בְּלִבָּהּ וְצָדוֹת אֶת־נַפְשָׁהּ בִּרְמָזִים שֶׁאֵינָהּ מְבִינָה.

וְכַאֲשֶׁר שָׁבַר הֶחָתָן בְּרַגְלוֹ צִנְצֶנֶת־הַיַּיִן
נֵעוֹר קוֹל רַעַשׁ וְשָׁאוֹן: מַזָּל טוֹב! מַזָּל טוֹב, שִׂמְחָה!
– בְּשָׁעָה טוֹבָה, מֻצְלַחַת! הֵרִיעוּ לְעֻמָּתָם הַמְנַגְּנִים,
נִשְׁמְעוּ נְשִׁיקוֹת וְקוֹלוֹת וּשְׁלוּבֵי־זְרוֹעַ גַּם־יָצְאוּ
חָתָן וְכַלָּה וְשׁוֹשְׁבִינִים אֶל בֵּיתוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי בֶּהָמוֹן.
שְׁתֵּי הַמְחֻתָּנוֹת הַזְּקֵנוֹת מְנַשְּׁקוֹת אִשָּׁה רְעוּתָהּ,
מְרַקְּדוֹת לִפְנֵיהֶן בְּצָהֳלָה, בִּמְחִיאַת־כַּפַּיִם וְשִׁירָה.
וְאֶלְקָה הַנְּבוֹנָה יוֹדַעַת אֶת־כָּל־הַמִּנְהָגִים, מִסְתַּכְּלָה
לִרְאוֹת אֶת־שְׁנֵי הַשּׁוֹאֲבִים, הַיּוֹצְאִים לִקְרָאתָהּ בְּמַיִם.
שְׁנַיִם יָצְאוּ לִקְרָאתָהּ: הַפְּקָה, הִיא שִׁפְחַת־הַבַּיִת,
וְשׁוֹאֵב־הַמַּיִם פַּסְקָא, וְדַלְיֵיהֶם מְלֵאִים עַל שְׂפוֹתָם,
עוֹבְרִים וְשׁוֹפְכִים מֵימֵיהֶם: בְּשָׁעָה טוֹבָה, מֻצְלַחַת!
זָרְקוּ הֶחָתָן וְהַכַּלָּה מַטְבְּעוֹת־כֶּסֶף בְּדַלְיֵיהֶם:
מַחֲצִית הָרֶבֶל בַּדְּלִי, מַחֲצִית הָרֶבֶל בַּדְּלִי.
כָּכָה שָׁבוּ הַקָּהָל מֵאֵצֶל הַחֻפָּה בֵּית מָרְדְּכַי
עַד שֶׁהִגִּיעוּ עַד פֶּתַח הַבַּיִת הַלָּבָן הַמְּרֻוָּח.

וְיוֹסֵי הַבַּדְחָן בָּא, פּוֹשֵׁט אֶת־כַּפּוֹ וּמְקַבֵּל הַמִּנְחָה.
כָּכָה יָצְאוּ בִּמְחוֹלוֹת, לֹא נֶעְדְּרָה אִשָּׁה אַף־אֶחָת.
וְעַרְבִית חֲשֵׁכָה מְמַלְּאָה הַשְּׁכוּנָה מִסְטוֹרִין וְסוֹדוֹת,
כַּאֲשֶׁר יָצָא הֶחָתָן מִתְכּוֹנֵן לַחֲצַר בֵּית־הַמִּדְרָשׁ.
יָצָא הֶחָלוּץ לִפְנֵיהֶם – הַשְּׁקָצִים מִכָּל־הָעֲיָרָה
בְּשָׁאוֹן וּבְצָהֳלָה מְשֻׁנָּה, רוֹקְדִים כְּנֶגֶד הַמְנַגְּנִים
וְרַעַם שֶׁל מַרְשׁ מָלֵא גְבוּרָה מְמַלֵּא חֲלָלוֹ שֶׁל עוֹלָם.
שְׁנַיִם שׁוֹשְׁבִינִים לִצְדָדָיו, פּוֹסֵעַ הֶחָתָן מְדוּדוֹת,
אֶחָד מִימִינוֹ – „שֶׁלּוֹ“, וְאֶחָד מִשְּׂמֹאלוֹ – „שֶׁל כַּלָּה“,
(וְזוּג הַשּׁוֹשְׁבִינִים גַּם־שְׁנֵיהֶם הָאִישׁ וְהָאִשָּׁה זוּג רִאשׁוֹן,
רִאשׁוֹן לְאִשְׁתּוֹ, וְאִשְׁתּוֹ רִאשׁוֹנָה לוֹ, וְיֵשׁ לָהֶם בָּנִים).
חָתָן עוֹטֶה הַקִּיטְל הַלָּבָן שֶׁשָּׁגְרָה כַּלָּתוֹ,
פַּרְוַת־הַנְּמִיָּה עַל כְּתֵפָיו, כִּי חַם הַיּוֹם וְלֹא לְבָשָׁהּ,
וְיֶתֶר הַגְּבָרִים אַחֲרֵיהֶם בְּהָדָר וּבְהָמוֹן שָׂמֵחַ.

וּבַחֲצַר בֵּית־הַמִּדְרָשׁ כְּבָר עָמְדָה הַחֻפָּה נְכוֹנָה,
כְּנוּפְיוֹת נְעָרִים כְּבָר נִצִּים עָלֶיהָ עַל־דְּבַר הַכְּלוֹנְסָאוֹת,
וְעוֹמְדִים הָרַב וְהַחַזָּן. – וְנִכְנַס הֶחָתָן וְשׁוֹשְׁבִינָיו
תַּחַת חֻפַּת־הַמֶּשִׁי, וְהַמְנַגְּנִים הִפְנוּ אֶת־שִׁכְמָם
לְהוֹבִיל הַכַּלָּה לַחֻפָּה. וְשַׂרְפֵי־הַמָּרוֹם גַּם־הֵמָּה
הֶעֱלוּ נֵרוֹת בַּמְּרוֹמִים צַחִים וּקְטַנִּים וַחֲבִיבִים,
לִרְאוֹת אֶת־אֶלְקָה הַכַּלָּה הַצְּנוּעָה בְּלֶכְתָּהּ לַחֻפָּה.
נִגְּנוּ הַמְנַגְּנִים הַזְּרִיזִים מַרְשׁ מָלֵא הָדָר וּגְבוּרָה,
שְׁתֵּי הַשּׁוֹשְׁבִינוֹת לְצִדָּהּ עִם נֵרוֹת, וְעָלֶיהָ הִינוּמָה,
אֵינָהּ יוֹדַעַת בְּצַעֲדָהּ, רַגְלֶיהָ הַקְּטַנּוֹת נִשָּׂאוֹת,
אַף לֹא הִרְגִּישָׁה בְּסוֹבְבָהּ שֶׁבַע סָבִיב לֶחָתָן,

וּבַמִּקְלַעַת בְּאֶמְצַע קִנְּנָה רַכּוֹת, מַלְבִּינָה
טַבְלָה שֶׁל כֶּסֶף – פַּח קָטָן זְרוּעַ אֲבָנִים יַהֲלוֹמִים,
וְאַבְנֵי־יַהֲלוֹם קְבוּעוֹת גַּם בַּמִּקְלַעַת לְצִדֵּי
אוֹתָהּ הַטַּבְלָה מִכָּאן וּמִכָּאן, אַבְנֵי־יַהֲלוֹם הַהוֹלְכוֹת
הָלֹךְ וְקָטֹן בְּמִדָּה שֶׁהֵנָּה רְחוֹקוֹת מִמֶּנָּה,
נוֹצְצוֹת בּוֹעֲרוֹת כָּאֵשׁ, מַרְהִיבוֹת עֵינַיִם בְּנָגְהָן.
כָּכָה הָיְתָה הַסַּבְתָּא צְוֹטְל עֵת יָצְאָה לִקְרָאתָהּ
אֶלְקָה נֶכְדָּתָהּ בְּיוֹם חֲתֻנָּתָהּ, בְּיוֹם שִׂמְחַת־לִבָּהּ.
עָנוּ לְעֻמָּתָן הַמְנַגְּנִים וַיִּמְחָאוּ כַף כָּל־הַקְּרוּאִים.
הָלֹךְ וְטָפֹף יָצְאָה, קָרְבָה לְאַט אֶל הַכַּלָּה,
צוֹעֲדָה מְדוּדוֹת וּקְצָרוֹת, וַתַּחֲזֵק בַּכַּלָּה וַתָּסֹב
שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בָּעִגּוּל, וְהַקָּהָל מוֹחֵא כַפָּיִם.
אַחַר שָׁבָה לִמְקוֹמָהּ, הָלֹךְ וְטָפֹף הָלָכָה.

וְיוֹסְל הַבַּדְחָן כְּבָר מַכְרִיז: „מְבַקְשִׁים וּמְבַקְשִׁים פְּנֵי אִשָּׁה
צְנוּעָה לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה, יִרְאַת אֱלֹקִים וְגוֹמֵר..."
יָצְאָה מִתּוֹךְ הַמְּחֻתָּנוֹת הָאֵם שֶׁל הֶחָתָן הַנָּאָה.
הָלֹךְ וְטָפֹף יָצְאָה, קָרְבָה לְאַט אֶל הַכַּלָּה,
צוֹעֲדָה מְדוּדוֹת וּקְצָרוֹת, וַתַּחֲזֵק בַּכַּלָּה וַתָּסֹב
שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בָּעִגּוּל, וְהַקָּהָל מוֹחֵא כַפָּיִם
אַחַר שָׁבָה לִמְקוֹמָהּ, הָלֹךְ וְטָפֹף הָלָכָה.
כָּכָה יָצְאוּ „בַּמָּחוֹל הָרִאשׁוֹן" הַנָּשִׁים הַנְּשׂוּאוֹת:
הָלֹךְ וְטָפֹף תֵּצֶאנָה וּקְרֵבוֹת לְאִטָּן, נִכְבָּדוֹת;
צוֹעֲדוֹת מְדוּדוֹת וּקְצָרוֹת, וְהֶחֱזִיקוּ בַּכַּלָּה, תְּסֹבְנָה
שָׁלֹשׁ פְּעָמִים בָּעִגּוּל, וְהַקָּהָל מוֹחֵא כַפָּיִם.
אַחַר תְּשׁוּבְנָה לִמְקוֹמָן, הָלֹךְ וְטָפֹף תֵּלַכְנָה.

פָּתְחוּ הַמְנַגְּנִים בְּרַעַם וּבְפּוֹלוֹנֵיז מְאֹד הָדוּר
וְיָצְאָה צוֹטֶל הַכְּבֻדָּה הַסָּבְתָא, אִמּוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי,
כְּפוּפָה וּקְמוּטַת־הַפָּנִים וְעֵינֶיהָ טוֹבוֹת וְרַכּוֹת,
כָּהוּ מִזֹּקֶן מִתּוֹךְ תַּעֲנוּג סָבְתָא עַל נֶכְדָּה,
אַךְ עַפְעַפֶּיהָ מַשְׁחִירִים וּמַאֲפִילִים עַל לֶחֱיָהּ
וְגַבּוֹת עֵינֶיהָ כְּקֶדֶם נְטוּיוֹת שְׁתֵּי קַשְׁתוֹת־הַסַּמִּיט,
פְּלֵטַת יְפִי־עֲלוּמֶיהָ, סִמָּנִים לְיָפְיָהּ שֶׁפָּרַח.
שִׂמְלָה שְׁחוֹרָה עָלֶיהָ, הַפִּירָה יְשָׁנָה־נוֹשָׁנָה,
מֶשִׁי שָׁחוֹר וְכָבֵד – הָאֶרֶג הֶחָזָק הָעַתִּיק,
וְחֹשֶׁן־הָרִקְמָה עָלֶיהָ, הַ„בְּרִיסְטִיכְל", יוֹרֵד עַל חָזָהּ,
עָשׂוּי בְּחוּטֵי־הַזָּהָב, רִקְמָה מַרְהֶבֶת־עֵינַיִם,
מַעֲשֵׂה־אָמָן כִּתְמוּנוֹת שֶׁל פְּרָחִים עֲדִינִים וְנָאִים.
שֶׁבַע מַחֲרוּזוֹת שֶׁל פְּנִינִים עוֹטְרוֹת צַוָּארָהּ הָרָזֶה,
פְּנִינִים הֲדוּרוֹת וּגְדוֹלוֹת, אַחַת לְאַחַת נִשְׁתָּוָה,
כְּתָאֳמֵי־דִמְעָה שֶׁנָּטְפוּ עֵינֵי הַיֶּלֶד הַבּוֹכֶה,
„פְּנִינֵי הוֹלַנְדִיָּה" כֻּלָּן וּמִן הַמְשֻׁבָּחוֹת בְּמִינָן,
(נִכְּרוּ מִיַּד אוֹתוֹתֵיהֶן, שֶׁאֵינָן פְּנִינִים „עִבְרִיּוֹת").
וְעוֹד עַל צַוָּארָהּ שַׁרְשֶׁרֶת־אֶלֶקְטְרוֹן אֲרֻכָּה וְנָאָה,
יוֹרְדָה עַל חָזָהּ כִּשְׁנַיִם קְלוּחֵי הַזָּהָב הָעוֹמֵם.
וּפְרִיפָה יָפָה שֶׁל זָהָב צְמוּדָה מִתַּחַת לַנְּטִיפוֹת,
וַעֲגִילֶיהָ בְּאָזְנֶיהָ „כְּפוּלוֹת" וְאַבְנֵי־בָרֶקֶת,
אַחַת קְבוּעָה מִמַּעַל וְאַחַת תְּלוּיָה מִתַּחַת,
נוֹצְצוֹת בּוֹעֲרוֹת כְּאֵשׁ, מַרְהִיבוֹת עֵינַיִם בְּנָגְהָן.
אַךְ כַּעֲטָרָה, שֶׁנִּתְּנָה לִנְסִיכָה מֵאֶרֶץ־הַקֶּדֶם,
עִטֵּר לְרֹאשָׁהּ הַנֵּזֶר הַ„שְׁטֶרְנְטִיכְל" הַמַּבְרִיק.
תַּבְנִית מְקֻלַּעַת שֶׁל קְטִיפָה שְׁחוֹרָה חוֹבֶקֶת לְרֹאשָׁהּ,

מֶשִׁי יָקָר וּגְדִילֵי־הַזָּהָב לְכָל־קְצוֹתֶיהָ.
וְדָמְתָה הַכַּלָּה לִנְסִיכָה מֵאֶרֶץ־הַקֶּדֶם, שֶׁעָמְדָה
בֵּין אַמְהוֹתֶיהָ מִסָּבִיב... מִי־זֶה יוֹדֵעַ, אִם אָמְנָם
הָיָה הַדָּבָר אוֹ אוּלַי אַךְ נִדְמָה לֶחָתָן הַחוֹלֵם?
נִדְמָה לוֹ, זוּג עַפְעַפַּיִם אֲרֻכִּים וּמַאֲפִילִים
זָעוּ וּשְׁנֵי זִקִּים חַמִּים נָחֲתוּ בוֹ – וְלִבּוֹ הָלַם.
וְרֵעוֹת הַכַּלָּה הַנְּעָרוֹת־הַבְּתוּלוֹת הָעוֹמְדוֹת עָלֶיהָ
חָשׁוּ וְזָרְקוּ עַל־גַּבֵּי הֶחָתָן שְׂעוֹרִים וְכִשּׁוּת,
מָטָר מַזְהִיב וְעָלֵז – כִּמְטַר־קַיִץ כְּלַפֵּי הַחַמָּה.
הִכְרִיז הַבַּדְחָן: הַנָּשִׁים הַזְּקֵנוֹת, בָּרֵכְנָה הֶחָתָן!
וְעָנוּ הַזְּקֵנוֹת פֶּה־אֶחָד: „אֲדֹנָי אֱלֹהִים יְבָרְכֶנּוּ!
גַּם לִידֵי מַתְּנַת בָּשָׂר וָדָם אַל־נָא יַצְרִיכֶנּוּ!"
קָמָה הַכַּלָּה מֵעַל־גַּב מִשְׁעַנְתָּהּ וְעָמְדָה בָּאֹהֶל,
חָשׁוּ לְעֶזְרָתָהּ וּפִנּוּ לָהּ מָקוֹם בְּחֶזְקַת־יָדָיִם.
שָׁרַק הַכִּנּוֹר הָרִאשׁוֹן וַיַּעֲנוּ הַבַּס וְהַחֲצוֹצְרָה,
וְיוֹסֵי עוֹמֵד וּמַכְרִיז בִּנְעִימָה עָלֵי „מָחוֹל רִאשׁוֹן".
מַקְרִיא אֶת־קְרוֹבוֹת הַכַּלָּה אַחַת אַחַת וְגוֹמֵר
בְּכָל־הַמַּטְרוֹנוֹת הַכְּבֻדּוֹת, שֶׁבָּאוּ לִכְבוֹד הַחֲתֻנָּה.
וְאֶלְקָה הַנְּבוֹנָה יוֹדַעַת מִנְהָגִים, לֹא שָׁכְחָה אַף־אַחַת
אַף לֹא הִלְבִּינָה פְּנֵי אִשָּׁה. וְיוֹסֵל עוֹמֵד וּמַכְרִיז:
„מְבַקְשִׁים וּמְבַקְשִׁים פְּנֵי אִשָּׁה צְנוּעָה לְשֵׁם וְלִתְהִלָּה,
יִרְאַת אֱלֹקִים, צַדֶּקֶת, חֲסִדָה, חֲכָמָה וּנְדִיבָה,
צִוֶּטְל הַסָּבְתָא הַיְקָרָה (תְּחִי מֵאָה שָׁנִים וְעֶשְׂרִים)
לָחֹל הַמָּחוֹל הָרִאשׁוֹן הַזֶּה עִם הַכַּלָּה – פֹּה! הִנֵּה!
הוֹלְכָה וּקְרֵבָה, נָא סֹבּוּ, פַּנּוּ לָהּ מָקוֹם לִידִידַת
אֶלְקָה הַכַּלָּה הַיָּפָה וְחוֹבֶבֶת כְּלֵי־זֶמֶר וּמְנַגְּנִים!"

צְעַד הֶחָתָן לְאִטּוֹ וּשְׁנַיִם שֻׁשְׁבִינִים לְצִדּוֹ
וְיֶתֶר הַגְּבָרִים אַחֲרֵיהֶם, כִּי אַף הַגְּבָרִים מְתַקְּנִים
סֵדֶר „קַבָּלַת־הַפָּנִים”. צָעַד לְאִטּוֹ, אַף לִבּוֹ
הָלַם בְּחָזְקָה בְּחָזוֹ וּתְכוּפוֹת תְּכוּפוֹת, וְאוּלָם
יֵשׁ אֲשֶׁר נִדְמָה לוֹ, וְלִבּוֹ עָמַד וְחָדַל מֵהַכּוֹת:
מִי הִיא הַקְּטַנָּה הַבָּרָה, זֹאת אֲרוּסָתוֹ הַצְּנוּעָה,
בְּהִירַת־הָעַיִן, צְדָתוּ, כִּי לִבּוֹ נִמְשַׁךְ אַחֲרֶיהָ?
מִי־זֶה יָחוּשׁ עֲתִידוֹת וּמִי יוֹדִיעֶנּוּ אֶת־הַיָּיִן?
אָמְנָם, אִם כְּאַבָּא וּכְאִמָּא, מַה־טּוֹב וּמַה־נָּעִים גּוֹרָלוֹ!
וַדַּאי כְּאַבָּא וּכְאִמָּא! מַה־נָּאָה הַקְּטַנָּה הַצְּנוּעָה!
לִבּוֹ הוֹלֵם תְּכוּפוֹת תְּכוּפוֹת אוֹ אוֹמֵר לְהִפָּסֵק.
כָּכָה הִרְהֵר בְּלִבּוֹ עַד קָרְבוֹ עַד אֹהֶל הַשִּׂמְחָה.

וְאֹהֶל־הַקְּרָשִׁים מִתְנוֹסֵס כְּאוּלַם־מְלָכִים מְהֻדָּר,
כִּפַּת־הַבַּדִּים מַלְבִּינָה עַל־גַּבֵּי כְתָלָיו הַמְצֻפִּים
כְּבִירִים וּשְׁטִיחִים וּסְדִינִים בְּשַׁלַּל צִבְעֵיהֶם הָרַבִּים,
כְּנֶגֶד הַמְּנוֹרוֹת הָרַבּוֹת וּתְרֵיסַר נִבְרָשׁוֹת מַבְרִיקוֹת
וּזְגוּגִיּוֹתָן הַזָּעוֹת מִתְהַפְּכוֹת לְשֶׁבַע עֵינָיִם.
יָשְׁבָה הַכַּלָּה בְּאֶמְצַע הָאֹהֶל עַל־גַּב הַמִּשְׁאֶרֶת
כְּמַלְכָּה בִּקְהַל אַמְהוֹתֶיהָ, וַיִּקְרַב הֶחָתָן הַחִוֵּר,
אוֹחֵז בְּיָדָיו „מִטְפַּחַת־הַכִּסּוּי” וּשְׂפָתָיו אַךְ נָעוֹת
בְּדַבְּרוֹ לָהּ: „אֲחוֹתֵנוּ, אַתְּ הֲיִי לְאַלְפֵי רְבָבָה!”
וְכִסָּה הַכַּלָּה הַצְּנוּעָה. וְאוֹתָהּ מִטְפַּחַת־הַכִּסּוּי
שִׁמְּשָׁה פָּרֹכֶת מַאְדִּימָה אֹדֶם גַּרְגְּרֵי־הַכֹּתֶל *),

*) הימבעערען.

עוֹנִים גַּם־הֵם לְעֻמָּתוֹ אֲנָחָה חֲרִישִׁית, עֲמֻקָּה,
וְקָהָל מִתְמוֹגֵג בִּדְמָעוֹת, מְבַכִּים הַכַּלָּה הַצְּנוּעָה.
פָּתַח בִּדְבָרִים כְּבוּשִׁים, מַזְהִירָהּ עַל מִצְוֹת שֶׁל נָשִׁים,
מְעוֹרֵר אֶת־לִבָּהּ לִתְשׁוּבָה – וְסִיֵּם בְּדִבְרֵי־תַנְחוּמוֹת.
כִּלָּה הַבַּדְחָן אֶת־דְּבָרָיו וַיָּרַע הַכִּנּוֹר, וְאַחֲרָיו
הֶחֱרָה הֶחֱזִיק הַבַּס – וַתִּגְדַּל הַשִּׂמְחָה בְּאֹהֶל.
כָּכָה הָיוּ מְבַכִּים הַכַּלָּה אֶת־אֶלְקָה בַּת־מָרְדְּכָי.

אַחַר הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה נֶחְפַּז הַבַּדְחָן בְּיַחַד
עִם הַמַּקְהֵלָה הַנָּאָה אֶל מְעוֹן הֶחָתָן הָאִסְטְנִיס,
בְּכַפָּיו מַתְּנוֹת הַכַּלָּה: הַקִּיטְל הַלָּבָן, הַמְרֻוָּח,
אֵזוֹר־הַבַּד וְהַיַּרְמוּלְקָה, עֲשׂוּיָה אַטְלַס וְרִקְמַת־
כֶּסֶף עָלֶיהָ, וְטַלִּית – וַיִּפְרְשֵׂם לִפְנֵי הֶחָתָן.
פָּתַח בִּדְבָרִים כְּבוּשִׁים, מַזְהִירוֹ עַל מַעֲשִׂים טוֹבִים,
מְעוֹרֵר אֶת־לִבּוֹ לִתְשׁוּבָה וּמוֹרֶה לוֹ דֶּרֶךְ הַחַיִּים,
עוֹמֵד דּוֹרֵשׁ וְחוֹרֵז, וּמְעוֹרֵר אֶת־לִבּוֹ לִתְשׁוּבָה
בְּנִגּוּן־אֲבֵלִים וְקוֹל־בּוֹכִים, וְהַבַּס וְהַכִּנּוֹר מְלַוִּים,
עוֹנִים גַּם־הֵם לְעֻמָּתוֹ בְּעֶצֶב וַאֲנָחָה חֲרִישִׁית.
וְלִבּוֹת הַיּוֹשְׁבִים מִתְרַכְּכִים, נִזְכְּרוּ בִּימֵי־עֲלוּמֵיהֶם,
רוּחַ־עַצֶּבֶת שְׂרוּיָה, וְיֵשׁ אֲשֶׁר תִּדְמַע עֵין גֶּבֶר,
עַד שֶׁכִּלָּה הַבַּדְחָן דְּרָשָׁתוֹ וְסִיֵּם בִּבְדִיחוֹת.
נֵעוֹר הַכִּנּוֹר וְהַבַּס וּפָתְחוּ בְּמַרְשׁ מָלֵא גְבוּרָה.
כָּכָה בִּדַּח הַבַּדְחָן אֶת־חֲתָנָהּ שֶׁל אֶלְקָה הַצְּנוּעָה.

וְכַאֲשֶׁר כִּלָּה דְּרָשָׁתוֹ וְקָמוּ הַקְּרוּאִים וְהֶחָתָן –
קָהָל עָצוּם מְאֹד, – וַיֵּלְכוּ לְ„כִסּוּיֵי הַכַּלָּה״.

שָׁמַע הַבַּדְחָן וַיְמַהֵר וַיַּהַס הַמְּהוּמָה הַגְּדוֹלָה,
פּוֹנֶה לְכַאן וּלְכַאן וּמַרְעִים בְּקוֹלוֹ לַנָּשִׁים:
„נָשִׁים, הַסֶּינָה! מַהֵרְנָה, הַעֲלֶינָה הַנֵּרוֹת! מַהֵרְנָה,
נָשִׁים, לְיַשֵּׁב הַכַּלָּה!" וְהַנָּשִׁים נֶחְפָּזוֹת, מִזְדָּרְזוֹת,
אֵלֶּה בְאֵלֶּה נִדְחָקוֹת, שׁוֹאֲלוֹת וְעוֹנוֹת בְּבַת־אַחַת: —
שָׁאוֹן וּמְהוּמָה וּמְבוּסָה: — „מָקוֹם, תְּנוּ מָקוֹם לַכַּלָּה!"
וְגוֹלְדָה רַקַּחַת בֵּית־מָרְדְּכַי בּוֹקַעַת לָהּ דֶּרֶךְ בֶּהָמוֹן
מַמָּשׁ בְּסַכָּנַת־נְפָשׁוֹת, כַּחַיִל הַנִּמְלָט מִשִּׁבְיוֹ,
לְתוֹךְ אוֹתוֹ אֹהֶל־הַקְּרָשִׁים, לְבוּשָׁה צְהֻבּוֹת וִירַקְרַק.
צְעָדָה שֶׁפִי בִּגְאוֹן־מְחֻתֶּנֶת צַד חָתָן (לֹא פָחוֹת
מַמָּשׁ), בְּכַפֶּיהָ מִשְׁ‎ֶרֶת גְּדוֹלָה, צַחָה וּרְחָבָה.
וְאֶת־הַמִּשְׁאֶרֶת הֶעֱמִידָה בְּאֶמְצַע הָאֹהֶל וְהָפְכָה
כְּלַפֵּי הַקַּרְקַע וַתָּשֶׂם עָלֶיהָ הַכֶּסֶת, וּבְמַרְבָד
פַּרְסִי וְרִקְמָה כִּסָּתָן. וּשְׁתֵּי הַשּׁוֹשְׁבִינוֹת הוֹבִילוּ
שֶׁפִי וּצְעָדִים מְדוּדִים אֶת־אֶלְקָה עֲדֵי הַמִּשְׁאֶרֶת.
קָרְבָה וַתֵּשֶׁב עָלֶיהָ וַתִּתְכַּס בַּסּוּדָר הַלָּבָן.
אָז תְּסַבֶּינָה הַנָּשִׁים הַנְּשׂוּאוֹת וּבְיָדָן נֵר דּוֹלֵק,
אַחַת אַחַת קָרְבוּ, בִּבְכִיָּה וּדְמָעוֹת נֶאֱנָחוּ.
אַחַת אַחַת הִתִּירוּ צַמָּה וְצַמָּה עַל רֹאשָׁהּ,
יַעַן כִּי רֹאשָׁהּ כְּבָר עָשׂוּי מַחְלָפוֹת מַחְלָפוֹת וְצַמּוֹת.
גָּדְלָה הַבְּכִיָּה, כִּי בָכוּ הַנָּשִׁים הַזְּקֵנוֹת וְהַבְּתוּלוֹת,
בָּכְתָה הַכַּלָּה גַם־הִיא, מִתְמוֹגְגָה בְדִמְעוֹתֶיהָ.
שָׁמְעוּ הַפְּעוּטִים קוֹל בֶּכִי, רָאוּ פְּנֵי אִמָּם בּוֹכִיָּה,
נָשְׂאוּ אֶת־קוֹלָם גַּם־הֵמָּה, כְּדֶרֶךְ הַיְלָדִים הַקְּטַנִּים.
עָמַד הַבַּדְחָן וְדָרַשׁ דְּרָשָׁתוֹ עַל סַפְסָל גָּבוֹהַּ
בְּנִגּוּן־אֲבֵלִים וְקוֹל־בּוֹכִים, וְהַבַּס וְהַכִּנּוֹר מְלַוִּים,

רֵיחַ שֶׁמֶן־הַשָּׁקֵד). וּשְׁלֹשָׁה טְעָמִים בַּדָּבָר:
רֵאשִׁית – עַל־מִי־זֶה יִנָּטְשׁוּ צֹאן־הַקֳּדָשִׁים בַּבָּיִת?
שֶׁמָּא יֵהָפְכוּ הָעוֹלָם וְיָצְאוּ בְּשֵׁן וּבְעַיִן.
שֵׁנִית – לְמַאי נַפְקָא מִנַּהּ, אִם יֵהָנוּ גַּם־הֵם מִן הַשִּׂמְחָה?
שְׁלִישִׁית – יִזְכּוּ טַפְלַיָּא גַּם־הֵם בְּמִגְדָּנוֹת ר' מָרְדְּכָי.
וְהָיְתָה מְהוּמָה שֶׁל חֶדְוָה וּמְבוּסָה מִתּוֹךְ תַּעֲנוּגִים:
קוֹלוֹת מְמַלְלִים וְעוֹנִים, וְקוֹל הַמַּקְהֵלָה עַל־כֻּלָּם.
פַּלִּיק הַשַּׁמָּשׁ, הוּא הִכְרִיז בַּשַּׁבָּת שֶׁעָבְרָה אֶת־כְּרוּזוֹ:
„בִּקְּשׁוּ שֶׁלֹּא לְהִתְבַּקֵּשׁ הָעוֹלָם אֶל הַחֲתֻנָּה!"
וְנִלְווּ עֲלֵיהֶם הַשְּׁפָחוֹת וְעַמֵּי־הָאָרֶץ מִסָּבִיב
צוֹבְאִים עַל פֶּתַח הָאֹהֶל, נִדְחָקִים וְדוֹחֲקִים עַצְמָם.

.

אוּלָם הֶחָתָן בְּחֶדְרוֹ עוֹדֶנּוּ; הָאוֹרְחִים מִתְכַּנְּסִים,
בָּאִים אֶחָד אֶחָד אוֹ שְׁנַיִם לְ„קַבָּלַת־הַפָּנִים",
עַד שֶׁהֶעֱרִיב הַיּוֹם וְנִתְבַּקְּשׁוּ הַקְּרוּאִים לְהָסֵב.
יָשַׁב הֶחָתָן בְּרֹאשׁ לַשֻּׁלְחָן הַגָּדוֹל הֶעָרוּךְ,
חַלַּת־הַלֶּחֶם הַקְּלוּעָה מֻנַּחַת לְפָנָיו עֲשׂוּיָה
עַל זַעְפְרַנָּה מַכְתִּימָה, מְמֻלָּאָה צִמּוּקִים מְתוּקִים,
מַפָּה צְחוֹרָה כַּכֶּסֶף וּקְטַנָּה נְתוּנָה עָלֶיהָ.
יָשְׁבוּ שְׁנֵי הַשּׁוֹשְׁבִינִים מִיָּמִין לֶחָתָן, מִשְּׂמֹאלוֹ.
נֶחְפַּז הָעוֹלָם וַיֵּשֶׁב, מֵטִיבִים אֶת־לִבָּם בַּיַּיִן,
נֶהֱנִים מִן הַפַּרְפְּרָאוֹת וּמִן הַמִּגְדָּנוֹת וְהַכְּעָכִים,
בְּעַיִן יָפָה נְתוּנִים עַל־טַסֵּי־כֶסֶף וּקְעָרוֹת,
אֶפֶס זֶהֶחָתָן לֹא טָעַם, מֵאָז הַבֹּקֶר הִתְעַנָּה.
וְכַאֲשֶׁר כִּלָּה הַקָּהָל וְעָמַד מִלִּטְעֹם בְּיַחַד,
שָׁלְחוּ לְהַגִּיד: חֲסַל סֵדֶר קַבָּלַת־הַפָּנִים.

עָמַד הַבַּדְחָן מְחַכֶּה, מוּכָן לִקְרָאתָהּ וְהַמְנַגְּנִים.
פָּתַח בְּקוֹל גָּדוֹל: „לִכְבוֹד וְלִכְבוֹד הַבְּתוּלָה הַכַּלָּה –
יָפָה בַּנָּשִׁים וְנַעֲלָה – תּוֹפַע כַּצְּפִירָה בְּהִלָּהּ –
וְכִירוּשָׁלַיִם עַל תִּלָּהּ – בָּרָה לְאָבִיהָ וּלְאִמָּהּ –
לְכָל־יְדִידֶיהָ לָהּ עִמָּהּ – מְתוּקָה מִדְּבַשׁ וּמֵחָמֶר –
עִמְדוּ, הִזְדָּרְזוּ, כְּלֵי־זֶמֶר – הַכּוּ בַּתֹּף וּבַנִּימִים –
שִׁירִים עֲרֵבִים וּנְעִימִים!"

וַיָּרַע הַבַּס וְהַכִּנּוֹר,
נֶחְפְּזָה גַּם־הַחֲצוֹצְרָה וְנִלְוָה הַכִּנּוֹר הַשֵּׁנִי;
פָּתְחוּ בְּ„טוּשׁ" מַרְעִים רַעַם וּמַחֲרִישׁ אָזְנֵי שׁוֹמֵעַ.
חָשׁוּ כָּל־רֵעוֹתֶיהָ, נֶחְפָּזוֹת לִקְרָאתָהּ בִּנְשִׁיקוֹת.
וְהָיְתָה מְהוּמָה וּמְבוּסָה, וַיַּהַס הַבַּדְחָן הַנָּשִׁים.
עַתָּה הִתְחִילוּ הַמְּחוֹלוֹת, וְרָקְדוּ הַבְּתוּלוֹת־הַנְּעָרוֹת
פּוֹלְקָה, קַדְרִיל וְלַנְסְיֶה, וְהַכַּלָּה רוֹקֶדֶת עִמָּהֶן,
חִוֶּרֶת־הַפָּנִים מְצוּמָּה, עִם־כָּל־רֵעוֹתֶיהָ רָקָדָה,
לֹא הֶחֱסִירָה אַף־אַחַת, כִּי כֵן מִנְהָגֵנוּ מִקֶּדֶם.
וְאֶלְקָה הַנְּבוֹנָה יוֹדַעַת אֶת־כָּל־הַמִּנְהָגִים וְלֹא תַלְבִּין
פְּנֵי רֵעוֹתֶיהָ הַבָּאוֹת לִשְׂמֹחַ אִתָּהּ בְּשִׂמְחָתָהּ –
כָּכָה יָצְאוּ בִּמְחוֹלוֹת, וְהָאֹהֶל הוֹלֵךְ וְנִמְלָא.
אוֹרְחִים מִתְכַּנְּסִים וּבָאִים, עֲטוּפִים מַחֲלָצוֹת חֲדָשׁוֹת,
הוֹדְפִים אִישׁ בְּצַד רֵעֵהוּ, אֵלֶּה וְאֵלֶּה מְמַלְּלִים.
הָיְתָה מְהוּמָה שֶׁל חֶדְוָה וּמְבוּסָה מִתּוֹךְ תַּעֲנוּגִים,
יַעַן כִּי רַבִּים הַבָּאִים – פּוֹדוּבְקָה כֻּלָּהּ שְׂמֵחָה,
בָּאוּ זְקֵנִים וּנְעָרִים וִישִׁישִׁים נֶחְפָּזוּ, לְרַבּוֹת
כָּל־הַמְקֹרָבִים וְהַטַּף, הֵבִיאוּ עִמָּהֶן אִמָּהוֹת.
(גְּדוֹלִים וּקְטַנִּים מְנַקְּרִים בְּחָטְמָם וּבְרֹאשָׁם הַנּוֹתֵן

אותו הָחָלוּץ לִפְנֵיהֶם בְּקוֹלוֹת וּשְׁרִיקָה גְדוֹלָה,
קְפִיצָה וְצָהֳלָה מִשְׁנָה, מִתְגָּרָה בְּכַלְבֵי הַשְּׁכוּנָה,
תּוֹךְ־כְּדֵי־דִבּוּר הֲלִיכָה בִקְפִיצָה עַד בּאָם בֵּית מָרְדְּכָי.
עָמְדוּ הַמְנַגְּנִים בְּשׁוּרָה וְעָרְכוּ „דוֹבְרִי־דְזַ׳ין" לַכַּלָּה.
וְאֶלְקָה נִכְלָמָה וּבוֹשָׁה, חָלְקָה לַמְנַגְּנִים מִגְדָּנוֹת
וְנָתוֹן לִפְנֵיהֶם הַיַּ"ש – וְנֶהֶנְתָה מְאֹד הַחֲבֶרְיָא.

כְּאוֹתָן צִפֳּרִים קְטַנּוֹת, שֶׁנִּשְׁאֲרוּ לָנוּ בַחֹרֶף,
שֶׁתִּתְכַּנֵּסְנָה בַּסְּתָו (עֵת גָּדַל הָרָעָב בַּחֹרְשָׁה)
אֵצֶל הַגֹּרֶן, שָׁם עָרַךְ הַצַּיָּד זֵרְעוֹנִים לְצוּדָן:
אֵלֶּה תָּבֹאנָה וְסוֹקְרוֹת וְאֵלֶּה תִּפְרֹשְׂנָה כַּנְפֵיהֶן,
נָסוֹת וְחוֹזְרוֹת וְשָׁבוֹת, מִתְגַּנְּבוֹת לִזְכּוֹת בַּזֶּרַע,
אַחַת אַחַת תָּבֹאנָה: הַשַּׁרְשׁוֹר, הַחוֹרְפִּי וְהַיַּרְגָּז,
אוֹ אַדְמוֹנִיָּה וְחַלְחִי, מִתְנוֹסְסִים בִּשְׁלַל נוֹצוֹתֵיהֶם
יָרֹק וְכָחֹל וְאָדֹם, שָׁחוֹר וְכָתֹם שֶׁל לִימוֹן, –
כָּכָה הִתְכַּנְּסוּ הַנְּעָרוֹת־הַבְּתוּלוֹת אֶל חֶדְרָהּ שֶׁל אֶלְקָה
עוֹטוֹת הֲדוּרוֹת מַחֲלָצוֹת, בְּגִדֵי־צִבְעוֹנִין, תַּכְשִׁיטִים,
וְרֵיחוֹת סַמֵּי־הַבֹּשֶׂם נוֹדְפִים מֵהֶן לְמֵרָחוֹק,
אֵלֶּה נִכְנָסוֹת בִּרִיצָה, וְאֵלֶּה תֵּצֶאנָה בְחִפָּזוֹן,
מְשׂוֹחֲחוֹת, מְשַׁפְּרוֹת אֶת־עַצְמָן, מֵיטִיבוֹת מַחְלְצוֹת רֵעוֹתָן.

וְהָיָה הַשֶּׁמֶשׁ כְּבָר נוֹטֶה וּבְמַהֲלָכוֹ הַיָּמָּה
כַּאֲשֶׁר פָּרְצוּ הַנְּעָרוֹת־הַבְּתוּלוֹת, כְּפֶרֶץ פַּרְפָּרִים
בְּרֵאשִׁית הָאָבִיב הַחַם וְכִצְרוֹר־פְּרָחִים אֲשֶׁר הִתְפַּזָּר,
וְאֶלְקָה, לְבוּשָׁה מַחֲלָצוֹת, גַּם־הִיא בֵּין הַנְּעָרוֹת נִכְנְסָה
שֶׁפִי וְחִוֶּרֶת־הַפָּנִים לְאֹהֶל־הַקְּרָשִׁים הַנִּמְתָּח.

שָׁבָה הַשִּׂמְחָה וַתִּגְדָּל; עָמְדוּ הַמְנַגְּנִים לְדוּכָן.
אָמְרוּ הַנְּעָרוֹת־הַבְּתוּלוֹת לָצֵאת בִּמְחוֹלוֹת כְּדַרְכָּן,
אֶפֶס חָזְקָה עֲלֵיהֶן יַד הַמְחֻתָּנִים: הַפַּעַם
נִזְכֶּה אֲנַחְנוּ בַּנְּגִינָה! וְהָיוּ מְנַגְּנִים הַלַּיְלָה,
דִּבְרֵי חַזָּנוּת וּקְטָעִים מֵאֳפֵּירוֹת, קוֹזַק וְוָלַךְ,
עַד חֲצוֹת לַיְלָה. וְהָעוֹלָם מֵיטִיבִים אֶת־לִבָּם,
מַרְבִּים בְּמִשְׁתֶּה וּבְשִׂמְחָה. וְכַאֲשֶׁר עָיְפוּ הַזְּקֵנִים,
הָלְכוּ לָהֶם אִישׁ לְבֵיתוֹ לְהַחֲלִיף כֹּחַ, לָנוּחַ.
נִשְׁאֲרוּ לְבַדָּן הַבְּתוּלוֹת – וַתֶּחֱזַק אִשָּׁה בִּרְעוּתָהּ,
רָקְדוּ וְיָצְאוּ בִּמְחוֹלוֹת כָּל־אוֹתוֹ הַלַּיְלָה, וְלֹא פָּסְקוּ,
הָיוּ מֵיטִיבוֹת אֶת־לִבָּן, מְשׂוֹחֲחוֹת, וְחוֹזְרוֹת וְרוֹקְדוֹת.
וְשֻׁלְחָן עָרְכוּ לָהֶן: מֵי־דְבַשׁ וְכָל־מִינֵי מַמְתַּקִּים,
מַצּוֹת קְטַנּוֹת וּזְרוּעוֹת הַסֻּכָּר הַלָּבָן.
רָקְדוּ וְיָצְאוּ בִּמְחוֹלוֹת עַד אֲשֶׁר הִכְרִיזוּ הַשֶּׂכְוִים:
בָּאָה אַשְׁמוּרָה הַשְּׁנִיָּה, אִישׁ לִיצוּעֶיךָ, יִשְׂרָאֵל!

שִׁיר חֲמִישִׁי

יום ג׳. „צום באדעקענס״. „חֻפּה־וועטשערי״.

יוֹם בּוֹ הָכְפַּל כִּי־טוֹב הִתְחִיל בְּשִׁיר וּמַנְגִּינָה.
הָלְכָה כָּל־הַמַּקְהֵלָה וְהָלַךְ הַבַּדְחָן עִמָּהֶם
לְקַבֵּל פְּנֵי חָתָן בְּמַנְגִּינָה, הִיא הַ„דוֹבְּרִי־דְזֶ׳ין״ בִּמְעוֹנוֹ.
תֵּכֶף הִתְאַסֵּף קְהַל „שְׁקָצִים״ קְטַנִּים מִגָּרֵי הַשְּׁכוּנָה
לְקוֹל הַחֲצוֹצְרָה וְהַתֹּף, וַיַּחֲנוּ עֲלֵי הַמַּקְהֵלָה.
וְכַאֲשֶׁר פָּסְקוּ הַמְנַגְּנִים, וְהַבַּדְחָן כִּלָּה דְרָשָׁתוֹ
וְקִבְּלוּ הַמְנַגְּנִים הַיַּ״שׁ וְסָעֲדוּ לִבָּם בְּעֻגוֹת,
הִפְנוּ אֶת־שִׁכְמָם לָלֶכֶת אֶל בֵּית הַכַּלָּה. וַיֵּצֵא

וְכַמָּה הֵם? – שׁוֹטָה! בְּמָטוֹתֵי... לִרְקוֹד, לִרְקוֹד, רַבּוֹתַי!
וְיָצְאוּ בְרִקּוּד וּמְחוֹלוֹת לְקוֹל מַנְגִּינוֹת כְּלֵי־זֶמֶר,
שָׂרִים וּמְסַיְּעִים לָאֵלֶּה בְּחֶדְוָה וּבְצָהֳלָה גְדוֹלָה.
יָצְאוּ הַגְּבָרִים לְבַד; וַתִּלֹּנָּה הַנְּעָרוֹת־הַבְּתוּלוֹת,
רָבוּ בְחָזְקָה עִם יֶתֶר כָּל־הַמְחֻתָּנִים, וְנִגְּנוּ
גַּם־לָהֵנָּה הַמְנַגְּנִים, וְיָצְאוּ בִמְחוֹלוֹת גַּם־הֵנָּה.
גַּם־לָעֶגְלוֹנִים דָּאָגוּ – וְלְיַד הָעֲגָלָה הָאַחַת
יָשְׁבוּ מֵיטִיבִים אֶת־לִבָּם אֶל מַשְׁקֶה חֲרִיפִין וּכְעָכִים.
אָמַר מָרְדְּכַי לְהַבְהִיל אֶת־אַחַד הַנְּעָרִים לְפוֹדוֹבְקָה
לְהָבִיא הַיַּיִן הַמְשֻׁמָּר וּמָחוּ בְיָדָיו, וַיֵּשְׁבוּ
כָּל־הַמְחֻתָּנִים בִּקְרוֹנוֹת לָבֹא לְפוֹדוֹבְקָה, אֵין אָדָם
מַבְחִין בֵּין קָרוֹן לְקָרוֹן, בַּאֲשֶׁר יָשְׁבוּ–יָשָׁבוּ.
נֶחְפְּזוּ לָבֹא הַכְּפָרָה, מְאִיצִים בָּעֶגְלוֹן וְדוֹפְקִים
בְּסוּסֵי הָעֶגְלוֹן, מְנִיפִים עֲלֵיהֶם זֶה שׁוֹט וְזֶה מַגְלֵב;
זֶה לָזֶה קוֹרְאִים וּמְשַׁסִּים עֶגְלוֹן בְּעֶגְלוֹן לְהַעֲבִיר
עֶגְלוֹן שֶׁקְּדָמוֹ, וְקוֹרְאִים: הֵידָד, מַזָּל טוֹב, הֵידָד!
עוֹשִׂים מַעֲשֵׂי קוּנְדֵּס, שׂוֹחֲקִים וְנֶהֱנִים הַרְבֵּה, –
כָּכָה פָּגְשׁוּ בֵּית מָרְדְּכַי אֶת־פְּנֵי הַמְחֻתָּנִים הַבָּאִים.

אוֹתוֹ הַיּוֹם בֵּיוֹג ר׳ מָרְדְּכַי זָע כַּמֶּרְקָחָה וּשְׁעָרָיו
הֵמָּה לֹא נִנְעֲלוּ, יַעַן מַרְבִּים לָבֹא מְחֻתָּנִים:
אֵלֶּה נִכְנָסִים וְאֵלֶּה מִתְכַּנְּסִים עַל־גַּב אִצְטַבָּאוֹת,
מָשָׁל לְיָרִיד – הֲמֻלָּה.

אוּלָם בַּלַּיְלָה, כְּשֶׁדָּלְקוּ
נֵרוֹת שֶׁל חֵלֶב בְּאוּלָם בֵּיתוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי, הִתְכַּנְּסוּ
כָּל־הַמְחֻתָּנִים וְהָאוֹרְחִים וִידִידָיו אֲשֶׁר בְּפוֹדוֹבְקָה,

הוֹלְכִים הָלֹךְ וְגָדֹל, וְנִרְאוּ עֲגָלוֹת מְרַקְּדוֹת,
נִגְלוּ הַיּוֹשְׁבִים בִּקְרוֹנוֹת, הוֹלְכִים וּקְרֵבִים וּמַפְנִים
רָאשֵׁי סוּסֵיהֶם כְּלַפֵּי הַתֵּל. וּמַקְהֵלַת רְפָאֵל
פָּתְחָה בְּמַרְשׁ מָלֵא גְבוּרָה, וַיָּרַע הָעָם וַיִּזְדָּרְזוּ.
אֵלֶּה מֵרֹאשׁ תֵּל־הַקְּדוּמִים וְאֵלֶּה מִקָּרוֹן וַעֲגָלָה,
אֵלֶּה בְּחֶדְוָה וְדִיצָה וְאֵלֶּה בְּקוֹל שָׂשׂוֹן וּתְרוּעָה,
קוֹרֵא מְחֻתָּן לִמְחֻתָּן וּקְרוֹבִים יָשִׂישׂוּ עַל קְרוֹבִים:
מַזָּל טוֹב! מַזָּל טוֹב, חָתָן! מַזָּל טוֹב, מְחֻתָּנִים!
הֵידָד! וּלְרַגְלֵי הַתֵּל כְּבָר פָּרְשׂוּ שְׁטִיחַ וּמַפָּה,
וְקַרְנֵי הַחַמָּה כְּבָר טוֹבְלוֹת בְּקַנְקַן הַיַּיִן הַצְּהַבְהַב,
עוֹבְרוֹת וּמְמַשְׁשׁוֹת חֲמִימוֹת רְקִיקֵי־הַסֹּלֶת הַקְּטַנִּים,
עֻגוֹת וּמַצּוֹת, פַּרְפְּרָאוֹת, כְּעָכִים וּמִינֵי לְגִימָה,
בְּטַסֵּי־הַכֶּסֶף, בְּסַלְסִלּוֹת וּבְקַעֲרוֹת זְכוּכִית מְצַלְצֶלֶת.
קוֹל הַמַּקְהֵלָה בָּרָמָה וְקוֹל הַמְחֻתָּנִים: לְחַיִּים!
שׁוֹתִים וְאוֹכְלִים הַזְּקֵנִים, הַבְּתוּלוֹת נִכְלָמוֹת – וְשׁוֹתוֹת.
וְכֵיוָן שֶׁפָּתְחוּ בְּיַיִן, לֹא הִרְפּוּ מִמֶּנּוּ עַד אָפֵס
כָּלוּ מִכָּל־הַקַּנְקַנִּים, לֹא נִשְׁאֲרָה טִפָּה לַהֲדִיחָה.
אֶפֶס כָּל־הַמְחֻתָּנִים שְׂמֵחִים גַּם בְּלֹא מַשְׁקֶה,
גּוֹמְרִים בְּשִׁירָה, מְשׂוֹחֲחִים, שָׂשִׂים אִישׁ עַל רֵעֵהוּ.
וְהִנֵּה נִפְגְּשׁוּ שְׁנַיִם, רֵעִים מֵאָז וּמִקֶּדֶם,
אֲשֶׁר הִתְעַנּוּ שְׁנֵיהֶם תַּחַת יַד מְלַמֵּד אֶחָד,
שָׂשִׂים אִישׁ עַל רֵעֵהוּ: – יַעֲקֹב, שַׁלָּמָה כֹּה שַׁבְתָּ?
– וְאַתָּה, הָאָדָם, מַה־תַּלְבִּין? – וּמַה־מַּעֲשֶׂיךָ? – וְאַתָּה?
בָּנִים כַּמָּה לְךָ, גֵּרְשׁוֹן? – בֶּאֱמוּנָתִי, כְּלוּם אֵדָע?
אֶחָד הַיָּשֵׁן בְּמִטָּתִי, וּשְׁנַיִם בְּיַחַד עִם אִמָּם,
אֶחָד עַל־גַּבֵּי הַסַּפָּה וְיִתְרָם מִתְגּוֹלֵל בַּפִּנּוֹת,

בִּלְתִּי אִם זְרוֹעוֹת שָׁמַיִם, הַחוֹבְקִים וְסוֹגְרִים עֲלֵיהֶם.
וְנִבָּט הַמֶּרְחָב הַגָּדוֹל וּמִשְׁטָּה בְדֶרֶךְ־הַמֶּלֶךְ
רְצוּעָה מַעֲלָה אָבָק אוֹרֶבֶת לִשְׁכוּנוֹת בְּנֵי־אָדָם.

הוֹי, הָעֲרָבָה הַגְּדוֹלָה! הֲכֹחוֹת חֲדָשִׁים בָּךְ תּוֹסְסִים
בְּאוֹן־עֲלוּמֵיהֶם וְקוֹדְחִים בְּשִׁכְרוֹן הָעָצְמָה וְהַמְּשׁוּבָה?
וְאוּלַי לֹא חָרְבוּ עֶדְנָה הַיְשָׁנִים, עֲמוּסֵי־מַשְׂטֵמָה
וְאֵיבַת־הַדּוֹרוֹת בְּעִוְרוֹנָהּ – ? כִּי מִדֵּי יוֹבֵל בְּיוֹבֵל
שׁוּב יִתְנַעֲרוּ אֲיֻמִּים, כֹּחוֹת הַפְּרָאִים הַקָּשִׁים,
וְתִרְעַד כָּל־הָעֲרָבָה מִיָּם וְעַד יָם וּמַמְלָכָה,
תְּחוֹלֵל עֲיָרוֹת וְקִרְיָה וְתַרְגִּיז מֶמְשָׁלוֹת גּוֹיִם?
הוֹי, הָעֲרָבָה הַגְּדוֹלָה! מִי יָלַד לָךְ אֵלֶּה, הַגִּידִי?
אִם נְשָׂאָתַם הָרוּחַ מֵעֵבֶר לְיַמִּים וּגְבָעוֹת,
אוֹ בְמַחֲשַׁכֵּי לֵילַיִךְ הַשּׁוֹתְקִים אֲפֵלָה חִבַּלְתַּם?
וְאַיֵּה טִפַּחְתְּם וּצְפַנְתְּם: בִּמְאוּרוֹת זְאֵבֵי־עֲרָבוֹת,
בּוֹרוֹת חֲרֵבִים נִשְׁכָּחוּ עַל דְּרָכִים מֵאֵין עוֹבְרִים בָּמוֹ,
אוֹ בַעֲרוּצֵי הַנְּחָלִים, שֶׁכָּרוּ אֲפִיקֵי הָאָבִיב?
וְאוּלַי יָצְאוּ כְּמִקֶּבֶר, מִתַּחַת הַתִּלִּים הַקְּדוּמִים,
תִּלֵּי־הַקֹּדֶשׁ הַקּוֹדְרִים – כֹּחוֹת מִדְבָּרִיִּים, קָשִׁים
וְעַזִּים, אֲשֶׁר יָגִילוּ לְבַרְזֶל וָדָם וְתִימְרוֹת־עָשָׁן?
וְאוּלַי זֶה נְקַם הָעֲרָבָה וְשִׁלֵּם מִגּוֹי וּמֵאָדָם,
חִלֵּל דּוּמִיַּת־הַקֹּדֶשׁ וַיַּעֲבֵר עָלֶיהָ מַחֲרַשְׁתּוֹ?
נוֹעַ תְּנוּעִי, תְּחוּלִי לְנַעַר, כְּנַעֲרֵךְ מִקֶּדֶם
גְּבוּלוֹת מַמְלָכוֹת וּשְׁבָטִים, שֶׁנִּכְחֲדוּ וְלֹא יִזָּכֵרוּ.

וְעַנְנֵי־הָאָבָק הָרָצִים בְּדֶרֶךְ־הַמֶּלֶךְ מִתְאַבְּכִים,

אָבָק פּוֹרֵחַ מְכַסּוֹ וְסַעַר יִזְרְעוֹ עָפָר.
סַלּוֹן וְגַלְגַּל מוֹרִיקִים, יֶרֶק חֲוַרְוַר וְעוֹמֵם
וְקָמַת סְפִיחַ שֶׁל חִטָּה וְשִׁבֹּלֶת־הַשּׁוּעָל וְשִׁפּוֹן,
יְבֵשִׁים וּשְׁזוּפִים מִשֶּׁמֶשׁ, בּוֹלְטִים מִבֵּינוֹת הֶחָצִיר,
וְהָיָה מַרְאֵהוּ כְּאִלּוּ זָקָן זֶה עֶשְׂבּוֹ עַל־גַּבּוֹ
וְשֵׂיבָה זַרְקָה גַם בּוֹ מֹזֶקֶן וְעֹצֶר גַּעְגּוּעִים
לְדוֹרוֹת שֶׁעָבְרוּ וְחָלְפוּ, כְּשֶׁטֶף אֲפִיקֵי הָאָבִיב,
גַּם לְלֹא־סָפֵק שֶׁל רֶשֶׁם וְשִׁירָה קַיֶּמֶת בָּעוֹלָם.
מַה־לְּךָ, תֵּל־קְדוּמִים, כִּי תִקְדַּר, כִּי תֶאֱבַל פֹּה בָּעֲרָבָה?
מִי הֵם כְּרוּךְ, כּוֹנְנוּךְ, מָרוֹם וְנִשָּׂא בַּשָּׂדֶה?
סוֹדוֹ שֶׁל מִי טָמוּן בְּחֻבְּךָ? הֶאָבְלוּ אוֹ שָׂשׂוּ יוֹצְרֶיךָ
וּבְהִבָּנוֹתְךָ? אַיָּמוֹ? גַּם שְׁכֵחֵי שְׁכֵחֶיךָ נִשְׁכָּחוּ,
כַּאֲשֶׁר תִּשְׁכַּח הַנַּעֲרָה אֶת־הַפַּעֲמוֹנִים הַנּוֹתְנִים
רֵיחַ־הַשָּׁקֵד הֶעָדִין, כִּי תִקְטְפֵם בֹּקֶר לְרַגְלֶיךָ.
„קֶבֶר־הַמְּלָכִים” קָרְאוּ לְאוֹתוֹ תֵּל־קְדוּמִים וְאֵלָיו
נָטוּ מָרְדְּכַי וְאוֹרְחָיו מְחַכִּים לְבֹא הַמְּחֻתָּנִים.
חָשׁוּ הַבְּתוּלוֹת בְּרִיצָה, וּבְצָהֳלָה רַבָּה תַּעְפֵּלְנָה
לַעֲלוֹת בַּתֵּל וּמִתְחָרוֹת, מִי תַעַל בַּתֵּל לָרִאשׁוֹנָה.
פָּסְעוּ הַזְּקֵנִים בִּזְהִירוּת, בַּאֲנָחָה וּנְשִׁימָה בְקֹשִׁי,
מְשַׂשִּׂים בְּתוּלָה בִבְתוּלָה, מְסִיתִים נַעֲרָה בְנַעֲרָה.
עָמְדוּ עַל־גַּבּוֹ וְנִגְלוּ לִפְנֵיהֶם מֶרְחֲבֵי עֲרָבָה:
עִירֹם וְעֶרְיָה זְעוּמָה, אֲפוּרִים וּשְׁזוּפִים מִשֶּׁמֶשׁ.
עִירֹם בְּהָדָר מִקֶּדֶם וְעֶרְיָה מַשְׁפַּעַת שֶׁל כֹּחוֹת,
הוֹד וְדוּמִיַּת־הַקֹּדֶשׁ, שֶׁאֵין לְהַרְהֵר אַחֲרֶיהָ,
שְׁרוּיָה עָלֶיהָ מִיָּמִים מִקֶּדֶם, מִימוֹת מַעֲשֵׂה־בְרֵאשִׁית.
וְאֵין קֵץ לַמֶּרְחָב הָאָיֹם וְאֵין גְּבוּל לַדּוּמִיָּה הַקְּדוֹשָׁה,

וְקוֹלוֹת הַנְּגִינָה הַחֲצוּפָה נַעֲשִׂים רַכִּים מִתְחַטְּאִים,
נַעֲשִׂים קוֹלוֹת אֲבֵלִים, קוֹלוֹת־יְגוֹנִים שֶׁבְּשִׂמְחָה,
כְּאִלּוּ אֵין קוֹלוֹת אֲחֵרִים בַּכְּפָר וּבָאָרֶץ וּמְלֹאָהּ,
כְּאִלּוּ אַךְ שִׁירַת־הַבְּכִיָּה יָאֲתָה לְעוֹלְמֵי־עוֹלָמִים...

שיר רביעי

יום ב׳

מַלְאָךְ בְּחַצְרוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי – נַעַר בֶּן־עֶשֶׂר עַל סוּסוֹ:
רֹאשׁוֹ פָּרוּעַ וְלֹא רְכֻסוּ כַּפְתּוֹרֵי כֻתָּנְתּוֹ לִבְשָׂרוֹ,
רַגְלָיו הַיְחֵפוֹת מִתְלַבְּטוֹת, דּוֹפְקוֹת בְּסוּסוֹ הַזָּרִיז,
נֶחְפָּז הַנַּעַר, מַשְׁמִיעַ: „הֵמִּי בָּאִים וְשֶׁבַע עֲגָלוֹת!"
וְעֶשֶׂר עֶגְלוֹת־אִכָּרִים, הָעוֹמְדוֹת בֶּחָצֵר זֶה־כַּמָּה,
נִמְלְאוּ תֵּכֶף בְּנֵי־אָדָם – עַד אֶפֶס מָקוֹם לָשֶׁבֶת.
מָרְדְּכַי מְפַקֵּד לְכֻלָּם: אֵתָיו, מְנַגְּנִים, מְנַגְּנִים!
אַיֵּךְ, אַתְּ מְחֻתֶּנֶת! וּמַשְׁקֶה יֵשׁ? וּפַרְפְּרָאוֹת?
בְּתוּלוֹת! הִזְדָּרְזוּ, הִזְדָּרְזוּ, מַהֲרוּ, בַּעֲלֵי־עֲגָלָה!
וְעֶשֶׂר עֶגְלוֹת־אִכָּרִים הִתְפָּרְצוּ מֵאֵצֶל בֵּית־מָרְדְּכַי
בְּקוֹלוֹת וּשְׁרִיקָה וּצְוָחָה, שְׁעָטָה וּמְחִיאוֹת הַמַּגְלֵב.
אַחַת אַחַת הִתְפָּרְצוּ, מִתְחָרוֹת זוֹ בְזוֹ עָטוּ,
כַּלְבֵי הֶחָצֵר לִפְנֵיהֶן וְעַנְנֵי־אָבָק אַחֲרֵיהֶן,
חָשׁוֹת לִקְרַאת הַמְחֻתָּנִים לְקַבֵּל אֶת־פְּנֵיהֶם בִּתְרוּעָה.

וְהַרְחֵק שְׁתַּיִם פַּרְסָאוֹת, בְּאֵכָה פּוֹדוּבְקָה, תֵּל־קְדוּמִים,
בְּאֶמְצַע הַשָּׂדֶה מִתְנוֹסֵס וּמַעֲלֶה שִׂיחַ־הַשָּׂדֶה,
בּוֹדֵד וְאָבֵל בַּמֶּרְחָק הַגָּדוֹל עַד קְצֵה הָעֲרָבָה,
הַרְחֵק מִדֶּרֶךְ־הַמֶּלֶךְ. וְהַשִּׂיחַ הַחוֹפֵף עַל־גַּבּוֹ

הָיוּ הַבְּתוּלוֹת מִתְעַנּוֹת עַד עֶרֶב הַיּוֹם, וַיְהִי לַיְלָה,
נֶחְפְּזוּ לָבֹא אֶל אוּלַם בֵּית מָרְדְּכַי לִשְׂמֹחַ עִם אֶלְקָה,
הָיְתָה שִׂמְחָה עִם מְנַגְּנִים: – שָׁרַק הַכִּנּוֹר הָרִאשׁוֹן,
הָמָה הַבַּס בְּקוֹל צָרוּד וּבְחֻצְפָּה הֵרִיעָה הַחֲצוֹצְרָה,
וְכִנּוֹר שֵׁנִי מִתְחַטֵּא, עוֹמֵד לִמְשִׁיחַת נֶטֶף־אֵלָה –
עַד שֶׁהִשְׁלִימוּ בֵּינֵיהֶם וּבְיַחַד הִתְחִילוּ בַּפּוֹלְקָה,
שֶׁפִּי וְגוֹעִים מִמְּתִיקוּת. וְהֶחֱזִיקָה אִשָּׁה בִּרְעוּתָהּ
וְרָקְדוּ וְיָצְאוּ בִּמְחוֹלוֹת כָּל־אוֹתוֹ הַלַּיְלָה וְלֹא פָּסְקוּ.
הָיוּ מֵיטִיבוֹת אֶת־לִבָּן, מְשׂוֹחֲחוֹת וְחוֹזְרוֹת מְרַקְּדוֹת.
וְשֻׁלְחָן עָרְכוּ לִפְנֵיהֶן: מֵי־דְבַשׁ וְכָל־מִינֵי מַמְתַּקִּים,
מַצּוֹת קְטַנּוֹת וְרַכּוֹת וּזְרוּעוֹת הַסֻּכָּר הַלָּבָן.
וְאַנְשֵׁי הֶחָצֵר נָסַבּוּ עֲלֵיהֶן, מַבִּיטִים בַּדָּלֶת.
וְרַבִּים בַּחוּרֵי הַכְּפָר וְגַם הַבַּחוּרוֹת הַנָּאוֹת
רָצִים לִשְׁמֹעַ מַנְגִּינַת חֲתֻנָּה יְהוּדִית, וְצוֹבְאִים
עַל הַחַלּוֹנוֹת הַפְּתוּחִים וְעַל דַּלְתֵי הַבַּיִת, וְנִצִּים,
הוֹדְפִים אִישׁ אָחִיו בְּכָתֵף וְנֶהֱנִים מִשִּׂמְחַת ר׳ מָרְדְּכָי.

וְקוֹל הַמַּנְגִּינָה מִתְחַטֵּא וְעוֹבֵר מִשְּׁכוּנָה לִשְׁכוּנָה,
בְּשֶׁקֶט הַלַּיְלָה בַּכְּפָר הַיָּשֵׁן שֵׁנָה עֲמֻקָּה,
עוֹטֶה שְׁחוֹרוֹת וּצְנוּעוֹת. וְעוֹמְדוֹת הַגַּגּוֹת מְקֻסָּמוֹת,
מַחֲשׁוֹת עַל סוֹדוֹתֵיהֶן, וְיָרֵחַ עוֹשֶׂה אֶת־דַּרְכּוֹ,
שׁוֹפֵךְ מִכַּסְפּוֹ עַל בְּרֵכָה, יֵשׁ מַכְסִיף כָּתֵף שֶׁל בַּיִת,
עוֹטֶה מִמְּגוֹרָה לַבְנוּנִית וְעוֹטֵר עֲטָרוֹת לְתְרָזוֹת
שְׁקוּעוֹת בְּמַעֲרִיב מְאֻחָר... וְחָדַר קוֹל הַמַּנְגִּינָה
לְחֹרְשׁוֹת הַקָּנֶה הַזָּקוּף וְשַׁדְמוֹת הַסּוּף הַמִּתְלַחֵשׁ,
אַחַר יָמוּת בַּמֶּרְחָק, הַרְחֵק הַרְחֵק בַּשָּׂדֶה...

קוֹלוֹת מֵאֵצֶל הַגֹּרֶן. וּבְדֶלֶת הַגֹּרֶן בָּא מוּעָף
אוֹתוֹ הַבָּחוּר הַטַּנְבּוּר וְכַפּוֹ עַל לֶחְיוֹ הַשְּׂמָאלִית,
וְלֶחְיוֹ כֻּלָּהּ בּוֹעֶרֶת וְעָלֶיהָ סִמָּנִים סִמָּנִים.
וְאַחֲרֵי הַבָּחוּר דְּמוּת אִשָּׁה מְעֻלֶּפֶת קַשׁ וְנִשְׁבֶּת,
וְאַחֲרֵי הָאִשָּׁה עוֹד בָּחוּר (בְּנוֹ שֶׁל הַשָּׁכֵן הַקָּרוֹב),
עָלָיו גַּם־הוּא הַנִּשְׁבֶּת, מִהֵר וְנֶעְלַם בֵּינְתַיִם.

הָיְתָה בְּבֵיתוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי שִׁפְחָה בְּתוּלָה־וַלְדָּנִית,
גַּבְרִית דְּבוֹרָה וּבְרִיאָה, עֲבַת קְבֹרֶת־הָרֶגֶל,
הִיא הִיא הָאִשָּׁה שֶׁפָּרְצָה מֵאֵצֶל הַגֹּרֶן וְהַדֶּלֶת,
קוֹרֵאת מַה־שֶּׁהִיא קוֹרֵאת וְהַטַּנְבּוּר נָחְפָּז לִבְרֹחַ,
אֵין אִישׁ יוֹדֵעַ מַדּוּעַ זֶה נָס, וְזֶה נִמְלַט וְזוּ פְּרוּעָה.
אוּלָם שָׂחֲקוּ הַרְבֵּה. וְגוּפוֹ שֶׁל דָּבָר עַד־הַיּוֹם
אֵין אִישׁ יוֹדֵעַ. וְאָכֵן יוֹם מוּכָן לְפֻרְעָנִיּוֹת הָיָה.
עָבְרָה עוֹד שָׁעָה וְיָצָא הַבָּחוּר הַטַּנְבּוּר מִתְלַבֵּט,
(לֶחְיוֹ טְפוּחָה כְּבָצֵק, כְּבָצֵק שֶׁטָּפַח בְּיַד אִשָּׁה),
תּוֹעֶה הֵנָּה וָהֵנָּה בֶּחָצֵר הַגָּדוֹל, מִסְתַּכֵּל
בְּעֵינָיו שֶׁל פַּזְלָן; וְהִרְגִּישׁ בּוֹ זוֹרִיק הַכֶּלֶב הַזָּקֵן,
חָרַץ לָשׁוֹן כְּנֶגְדּוֹ, הִתְנַפֵּל עָלָיו בְּעֶבְרָתוֹ,
צוֹדָה אֶת־שׁוֹקוֹ לְתָפְשָׂהּ. וְנִבְהַל הַבָּחוּר הַטִּפֵּשׁ,
אֵין אִישׁ בֶּחָצֵר לְעֶזְרָה! מִגֹּדֶל הַפַּחַד וְהָאֵימָה
כָּפַף אֶת־שְׁתֵּי אַרְכֻּבּוֹתָיו, יוֹשֵׁב בְּחִיל עַל עַכּוּזוֹ,
פּוֹעֵר אֶת־פִּיו בְּקוֹל־פְּחָדִים, וְזוֹרִיק בִּיבָבָה מְיַבֵּב.
זֶה רוֹקֵד כְּנֶגְדּוֹ נוֹבֵחַ, וְזֶה יוֹשֵׁב מָרָה צוֹוֵחַ.
הָיָה הֶחָצֵר לַחֲרָדָה וְנִבְהֲלוּ אַנְשֵׁי־הַבַּיִת,
כִּבְּדוּ אֶת־זוֹרִיק בְּמַגְלֵב וְהַבָּחוּר נוֹשַׁע בִּתְרוּעָה.

אַחַר צְלִי־בָשָׂר, וְגָמְרוּ בְּלִפְתָּן אֲגַסִּים וּשְׁזִיפִים.
שְׁלֹשָׁה תַבְשִׁילִין כְּנָהוּג; וּמָמוֹן מַטְבֵּעַ שֶׁל כֶּסֶף,
רְבַּל לֹא הֶחְסִיר מָרְדְּכַי, וְאִשְׁתּוֹ חִיֶּנֶה, הִיא נָתְנָה
פֵּרוֹת וּמִינֵי מַמְתַּקִּים לִבְנֵי־בֵית הַקְּרוּאִים בְּבֵיתָם.

אוֹתוֹ הַיּוֹם גָּדְלָה שִׂמְחַת הַנְּעָרוֹת הַבְּתוּלוֹת, כִּי בָאוּ
מִמָּלִיטְפּוֹל הַמְנַגְּנִים – חֲמִשָּׁה מְנַגְּנִים בְּמַקְהֵלָה:
אֶחָד כִּנּוֹר וְאֶחָד בַּס, וְעוֹד אֶחָד וְהוּא כִּנּוֹר שֵׁנִי,
אֶחָד חֲצוֹצְרָה וְאֶחָד טַנְבּוּר וְצִלְצְלֵי־שָׁמַע.
רְפָאֵל הַמַּזִּיק בְּרֹאשָׁם. (לֵצָנֵי הַדּוֹר, מָה הֵם אוֹמְרִים?
אֶחָד טִפֵּשׁ, וְאֶחָד בַּהֲקָן, וְעוֹד אֶחָד תֹּרֶן,
אֶחָד פַּזְלָן וְאֶחָד שֶׁאֵינוֹ יוֹדֵעַ לְנַגֵּן;
וְנוֹתְנִים סִמָּנִים בָּהֶם: מַקְהֵלַת בַּת טִפְּ״שִׁיל וְגוֹמֵר...)
אֵלֶּה בָאוּ מֵעִיר מֶלִיטְפּוֹל לְשִׂמְחַת ר׳ מָרְדְּכָי.
נִכְנַס רְפָאֵל בְּשִׂמְחָה וּפָרַשׂ שָׁלוֹם בְּהַרְחָבָה,
פְּרִישַׁת שָׁלוֹם בְּיָדָיו מֵאֵת הַמְחֻתָּנִים: – „יָבוֹאוּ!”
מַסְבִּיר תּוֹךְ־כְּדֵי־דִבּוּר, כִּי רְעֵבִים בְּנֵי הַחֲבְרַיָּא.
מִהֲרָה עֲקֶרֶת־הַבַּיִת וְעָרְכָה הַשֻּׁלְחָן לִפְנֵיהֶם,
מַשְׁקֶה הִגִּישָׁה כַּדָּת, וַיִּסְעֲדוּ לִבָּם הַבָּאִים.
וְאַחַר שֶׁבֵּרְכוּ בִּמְזֻמָּן פָּרְשׁוּ הַבַּס וְהַכִּנּוֹר
גַּם הַחֲצוֹצְרָה לַפְּרוֹזְדוֹר – לַחֲטֹף מְעַט שֵׁנָה כְּנֶאֱמַר.
הָלַךְ רְפָאֵל לְאֶחָד מִידִידָיו בַּכְּפָר בְּפּוֹדוֹבְקָה.
נִשְׁאַר הַטַּנְבּוּר הַבָּחוּר מִתְלַבֵּט בֵּין פִּנָּה לְפִנָּה,
יָצָא חֲצֵרָה וְתוֹעֶה הֵנָּה וָהֵנָּה בֶּחָצֵר.
עוֹד הַיּוֹם בּוֹעֵר כַּתַּנּוּר – יוֹמָא דְפַגְרָא – יוֹם רִאשׁוֹן:
שֶׁקֶט וְשַׁלְוָה מִסָּבִיב – וְהִנֵּה קוֹל צְוָחָה וּמְהוּמָה,

אֶפֶס אַחַר הַסְעֻדָּה עָצְמָה הַשִּׂמְחָה וַתִּגְדָּל,
יַעַן הֶעֱרִים מָרְדְּכַי לַנְּעָרוֹת־הַבְּתוּלוֹת וְהִזְמִין
לָהֶן אֶת־שִׂמְחָה הַחִגֵּר, חָרַשׁ־הַפַּחִים הַזָּרִיז,
מְנַגֵּן בְּכִנּוֹר עֲלוּבוֹת – וְהָיָה מְנַגֵּן לִפְנֵיהֶן.
וְהָיוּ הַבָּנוֹת שְׂמֵחוֹת – וְהֶחֱזִיקָה אִשָּׁה בִּרְעוּתָהּ
וְרָקְדוּ יַחַד בְּחֶדְוָה וּבְשִׂיחַ פִּטְפּוּטֵי־בְתוּלוֹת.
וְאַנְשֵׁי הֶחָצֵר נָסַבּוּ עֲלֵיהֶן, מַבִּיטִים בַּדֶּלֶת.
וְרָקְדוּ וְשִׂמְּחוּ אֶת־לָבָן, מֵיטִיבוֹת אֶת־לִבָּן בְּעֻגוֹת
מַצּוֹת זְרוּעוֹת־הַסֻּכָּר.

שֵׁנִית הֵרִיעַ הַשֶּׂכְוִי
עַל הַמַּרְגּוֹעַ וְהַשֵּׁנָה, וְתַרְנְגוֹל שָׁכֵן לִשְׁכֵנוֹ
מָסַר מוֹדָעָה עַד עָבְרָה מִשְּׁכוּנָה לִשְׁכוּנָה וּפָסְקָה
הַרְחֵק בְּחוּצוֹת הַכְּפָר – וְכִנּוֹרוֹ שֶׁל שִׂמְחָה עוֹדֶנּוּ
מְנַגֵּן עֲלוּבוֹת וּצְרוּדוֹת, וְהַנְּעָרוֹת הַבְּתוּלוֹת – מְרַקְּדוֹת.

שיר שלישי

יום א'

אוּלָם לְמָחֳרַת הַשַּׁבָּת אֵחֲרוּ קוּם כָּל־הַבְּתוּלוֹת,
יַעַן כִּי רָקְדוּ וְהֵיטִיבוּ אֶת־לִבָּן כָּל־אוֹתוֹ הַלַּיְלָה.
וְעָרְכוּ לָהֶן אֲרֻחָתָן – אֲרֻחַת־הַצָּהֳרַיִם
גַּם־כֵּן בְּאִחוּר שֶׁל זְמָן, כִּי טְרוּדִים הָיוּ בֵּית מָרְדְּכַי
וְעָסְקוּ בְּהַכְנָסַת אוֹרְחִים וְשִׁמְּשׁוּ תַלְמִידֵי־חֲכָמִים.
עָרְכוּ, כְּנָהוּג, אֲרֻחָה בִּשְׁבִיל כְּלֵי־הַקֹּדֶשׁ בַּקְּהִלָּה
עוֹמְדִים בְּמַעֲלָה שְׁנִיָּה: סוֹפֵר סְתַ"ם וְשַׁמָּשִׁים,
„יְהוּדֵי הַקְּבָרוֹת", הַשּׁוֹמֵר וּמוֹכֵר־סְפָרִים אוֹרֵחַ,
פָּתְחוּ בְּיַיִן וּרְקִיקִים וַיֹּאכְלוּ הַמְּרַק הַשָּׁמֵן,

יְשָׁנִם שְׁטִיחִים כָּאֵלֶּה וְטַבְּעוֹת־נְחֹשֶׁת עַל קְצוֹתָם).
וְכַמָּה מַעֲלוֹת טוֹבוֹת לָאֹהֶל הַנִּמְתָּח לִרְוָחָה!
לְאַחַר שַׁקְלָא וְטַרְיָא גָּמַר – וַיִּבֶן הָאֹהֶל.
יָצְאוּ אַרְבָּעָה אִכָּרִים וּבְיָדָם יָעֶה וּמִרְדֶּה,
וְכָרוּ בּוֹרוֹת בְּמִסְפָּר וּבְעֵצָה קוֹדֶמֶת לְמַעֲשֶׂה,
בּוֹרוֹת עֲמֻקִּים וְצָרִים לְקִבּוּל עַמּוּדֵי הָאֹהֶל.
תְּרֵיסַר עַמּוּדִים מְהֻקְצָעִים וּגְדוֹלִים הִשְׁקִיעוּ בַּבּוֹרוֹת
לִהְיוֹת מַשְׁעֵן לַקְּרָשִׁים וּשְׁנַיִם לִמְזוּזוֹת הַפֶּתַח.
עִטְרוּם שִׁבְרֵי־לְבֵנִים וַיְמַלְּאוּ כָּל־בּוֹר מְחִלָּתוֹ,
סִלְּלוּם, בּוֹסְסוּם הֵיטֵב בִּידוֹתָם שֶׁל יָעֵי־הַבַּרְזֶל.
קְרָשִׁים, קַרְשֵׁי אֳרָנִים, הֵבִיאוּ וַחֲבִילוֹת חֲבָלִים,
צָמְדוּ קֶרֶשׁ אֶל קֶרֶשׁ מַעֲשֵׂה־קֶלַע בִּשְׁתַּיִם.
מַסְמֵר לֹא עָלָה עֲלֵיהֶם, כִּי בַחֲבָלִים דֻּבָּקוּ,
וְקוֹרוֹת הַמַּעֲזִיבָה פּוֹגְשִׁים עֲלֵיהֶם מִמָּעַל.
נִמְתְּחוּ שְׁטִיחֵי הַפִּשְׁתִּים וְהַבַּד בְּטַבַּעַת־נְחֻשְׁתָּם,
יָצָא הָאֹהֶל מְרֻוָּח וָרָם; וְאֶלְקָה וְרַעְיוֹתֶיהָ
קִשְּׁטוּ הַכְּתָלִים בִּשְׁטִיחִים וּבְכָל־תַּפִּיטְאוֹת שֶׁמָּצְאוּ,
תִּקְּנוּ נִבְרָשׁוֹת לְגַבָּם וְאַרְבַּע מְנוֹרוֹת בַּסִּפּוּן.
וְקִלְּסוּ הַבְּרִיּוֹת וְהַשְּׁכֵנִים הָאֹהֶל הַגָּדוֹל הֶהָדוּר.
אוּלָם כְּשֶׁיָּצְאוּ הַנְּעָרוֹת בִּמְחוֹלוֹת לֹא יָצְאוּ בָּאֹהֶל,
כִּי־אִם בִּמְעוֹנוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי, מִכַּמָּה וְכַמָּה טְעָמִים.
פִּנּוּ לָהֶן אֶת־הָאוּלָם, וְהֶחֱזִיקָה אִשָּׁה בִּרְעוּתָהּ
וְיָצְאוּ בְּמָחוֹל וְרָקְדוּ כָּל־אוֹתוֹ הַיּוֹם וְלֹא פָּסְקוּ
עַד שֶׁהֶעֱרִיב הַיּוֹם וְקָרְאוּ לָהֶן אֶל הַסְּעֻדָּה.
וְהָיוּ מֵיטִיבוֹת אֶת־לִבָּן בְּמֵי־דְבַשׁ וּבְמִינֵי מַמְתַּקִּים,
מַצּוֹת רַכּוֹת וּקְטַנּוֹת וּזְרוּעוֹת הַסֻּכָּר הַלָּבָן.

לִבִּי מְפַרְפֵּר בְּקִרְבִּי וְחָרֵד כְּלֵב צִפּוֹר בַּשִּׁבְיָה
לְקוֹל מִצְעָדוֹתָיו כִּי קָרֵב, אַךְ בּוֹשְׁתִּי מֵהַבִּיט בְּפָנָיו.
אוֹמְרִים לִי: נָאֶה חֲתָנֵךְ; שְׁחַרְחֹר, אִיסְטְנִיס, לַמְדָן...
נַפְשִׁי יוֹצֵאת בְּדַבְּרוֹ... כְּלוּם יוֹדַעַת אֲנִי מָה הִיא אַהֲבָה?
אִמְרִי אַתְּ, הֵנִי... – וְהִנֵּה פָּרְחוּ שׁוֹשַׁנִּים בְּפָנֶיהָ –
נָשׁוּב, יוֹנָתִי, הַבַּיְתָה, כִּי מוֹעֵד שׁוּב מִן הַתְּפִלָּה –
כְּלוּם אֲנִי יוֹדְעָה, אִם אָהֵב..."

וְאָמְנָם שָׁבוּ הַגְּבָרִים
מִבֵּית־הַמִּדְרָשׁ וְקִדְּשׁוּ וְסָעֲדוּ יַחְדָּו כַּעֲשָׂרִים
אִישׁ עַל שֻׁלְחָנוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי: גְּבָרִים וּנְעָרוֹת וִילָדִים,
וְאַחַר שְׁנַת־צָהֳרַיִם הִתְחִילָה הַשִּׂמְחָה בִּמְעוֹנוֹ.

חֹדֶשׁ לִפְנֵי הַחֲתֻנָּה נוֹעַץ מָרְדְּכַי בְּכִלְיוֹתָיו,
נוֹעַץ בְּאִשְׁתּוֹ וּבְרֵעָיו, אֵיפֹה יַתְקִינוּ הַשִּׂמְחָה.
שֶׁמָּא יַתְקִינוּ בַּבָּיִת? קָטָן הַבַּיִת מֵהָכִיל
כָּל־הַמְזֻמָּנִים בְּיַחַד. וְיֵשׁ עוֹרְכִים הַשִּׂמְחָה בְּאַמְבָּרִים,
הֵמָּה אַסְמֵי הַתְּבוּאָה, הָעוֹמְדִים מוּכָנִים מִקַּיִץ
לְקַבֵּל הַדָּגָן – מְרֻוָּחִים וְנוֹתְנִים רֵיחַ הַדָּגָן,
נוֹצְרִים מֵהֶבְלוֹ שֶׁל קַיִץ בְּתוֹךְ הָאֲפֵלָה לְמֶחֱצָה.
נוֹטְלִים מִתּוֹכָם הַמְּחִיצוֹת וּסְיָגֵי הַקְּרָשִׁים הַצְּנוּזִים,
קוֹשְׁרִים כָּתְלֵיהֶם בִּשְׁטִיחִים וּפוֹשְׁטִים סְדִינֵי־צִבְעוֹנֵי
וְקַרְשֵׁי הָרִצְפָּה הַיְשָׁרָה, עֲלֵיהֶם יִשְׁפְּכוּ טַלְקוּם,
וְהָיָה יָפֶה בִּשְׁבִיל הַקָּהָל הַיּוֹצֵא בִּמְחוֹלוֹת.
וְאוּלָם יֵשׁ בּוֹנִים אֹהָלִים, אֹהָלִים שֶׁל קְרָשִׁים, וּסְפוּגִים
שְׁטִיחִים שֶׁל פִּשְׁתָּן וּבַד, גְּדוֹלִים עֲשׂוּיִם לַדָּבָר.
וַחֲנֻנִּים יוֹרְדִים לִירִידִים וְסוֹחֲרֵי הַתְּבוּאָה, לָאֵלֶּה

כֹּחָהּ תִּתְחַדֵּשׁ אֵיכוּתָהּ מִתְּכוּנָה לִתְכוּנָה חֲדָשָׁה
וּמִקְצֵה הָאֵיבָה עַד תַּכְלִית הָאַהֲבָה תְּבִיאוֹ,
הִנֵּה זֹאת קְצוֹת כֹּחוֹת הַמְּלִיצָה וּסְגֻלּוֹתֶיהָ
תַּכְלִית מְנוּחוֹתֶיהָ, אֲשֶׁר לָזֹאת גַּם־אָמַרְתִּי
תְּטֹף נָא נִטְפֵי אֲמָרִים עַל לִבֵּךְ, כַּלָּתִי הַנְּעִימָה,
אוּלַי יֹאבוּ פַּאֲרֵי הַמְּלִיצָה אוּלַי יוּכְלוּ
לְהַטּוֹת אֶת־נַפְשֵׁךְ, הָהּ, יְחִידָתִי! וְאֵדַע אָנֹכִי
דַּרְכֵּךְ יְשָׁרָה וְלֹא תְבַלִּי עִתֵּךְ לָרִיק וְחָלִילָה,
לָכֵן לֹא תַנִּיחִי יָדֵךְ גַּם מִזֶּה וּבְכֹל אֲשֶׁר
יִקְרֶה לְפָנַיִךְ נוֹסֵעַ הָעוֹבֵר דֶּרֶךְ עִירֵנוּ
אַל נָא תִמְנְעִי מִשְׁלֹחַ אִגֶּרֶת לִי מִבְּרִיאוּתֵךְ,
יַעַן כִּי לִבִּי הוֹמֶה תָּמִיד עַל־אוֹדוֹתַיִךְ
וּבְמִכְתָּבַיִךְ תְּשַׂמְּחִי לִבִּי וְלֵב הוֹרַי כַּיַּיִן,
דִּבְרֵי חֲתָנֵךְ הַמְיַחֵל אֶל מִכְתָּבֵךְ. יְהוּדָה".

וְעוֹד יֵשׁ לִי פִּתְקָה, שֶׁבָּאָה בְּיַחַד עִם הָאִגֶּרֶת,
וְאוּלָם אֲנִי לֹא הֶרְאֵיתִי לְאָבִי וְאִמִּי לֹא תֵדָע.

„נוֹסָף עַל אֵלֶּה, תַּמָּתִי, הֲרֵי גַם בֶּאֱמֶת אֲהַבְתִּיךְ.
מְהַרְהֵר אָנֹכִי בְנַפְשִׁי: מַה אִיכְפַּת לָנוּ לַיְהוּדִים
אִלּוּ חַגֹּנִי פִּי־שְׁנַיִם וְשָׁבוּעוֹת לָנוּ פַּעֲמַיִם
וְיוֹרֵד הָיִיתִי לִכְבוֹד הַחַג הַמָּתוֹק לְפוֹדוֹבְקָה
וְשַׁבְתִּי וּרְאִיתִיךְ עוֹד פַּעַם, כִּי כָלְתָה נַפְשִׁי אֵלָיִךְ.
שִׁלְשׁוֹם רְאִיתִיךְ בַּחֲלוֹמִי וְזֶה סִמָּן טוֹב לִי. יְהוּדָה.
פִּתְקָה זוּ אַל תַּרְאִי לְאָבִיךְ וּלְאִמֵּךְ חָלִילָה".
– „וְאַתְּ הָאֲהַבְתְּ אֶת־חֲתָנֵךְ?" – „כְּלוּם נַפְשִׁי יוֹדַעַת מָה אַהֲבָה?
נַפְשִׁי כָלְתָה לִשְׁמֹעַ אֶת־קוֹלוֹ בַּעֲשׂוֹתוֹ תְפִלָּתוֹ,

חַדְרֵי לִבִּי וְכִלְיוֹתַי בְּקָרְאִי כִּי אַתְּ בְּקַו הַבְּרִיאוּת,
יוֹאֵל אֱלֹהַּ וְיוֹסֶף־לָךְ טוֹב כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה,
יַאֲרִיךְ יָמַיִךְ שְׁנוֹתַיִךְ בִּנְעִימִים, וְהָיָה כַּאֲשֶׁר
יִיטַב לָךְ אֶשְׂמַח גַּם־אָנִי, כִּי אַךְ בִּשְׁלוֹמֵךְ לִי שָׁלוֹם.
כְּנַחַל הַשּׁוֹטֵף עַל גְּדוֹתָיו לְהַשְׁקוֹת צִמְחֵי הַשָּׂדֶה
וְכֶרֶם מִסָּבִיב, כֵּן שָׂפְתָה שִׁפְעַת הֲמוֹן כָּל־שִׂמְחוֹתַי
מֵאִגַּרְתֵּךְ הַחֲמוּדָה לְהַשְׁקוֹת תַּלְמֵי לְבָבִי
יִבְלֵי עֹנֶג וָנַחַת. הֵן רַבַּת שָׂבְעָה לָּה נַפְשִׁי
חֶדְוָה וָגִיל בִּרְאוֹתִי, כִּי קִדַּמְתְּ אַתְּ לְהָפִיק רְצוֹנִי
טֶרֶם הִשְׁמַעְתִּיו לָךְ בְּשָׁאֲלֵךְ כִּי אֶכְתֹּב לָךְ תָּמִיד.
רוּחַ לִבִּי תִּפְרֹשׂ כְּנָפֶיהָ לָשֵׂאת לָךְ מֹהַר
רְבָבָה, בְּרָכוֹת נֶאֱמָנוֹת עַל תְּשׁוּרוֹת שָׁלַחַתְּ לִי, הַנּוֹבְעוֹת
כֻּלָּן מִמְּקוֹר אַהֲבָתִי הַגְּדוֹלָה – מָה אַהֲבָה תֹּאמְרִי?
אַהֲבַת יוֹנָתָן וְדָוִד? הוֹי יְדִידָתִי שָׁגִיתִי,
כִּפְרִי, גַּם־הִיא כְאַיִן וּכְאֶפֶס מוּל אַהֲבָתִי,
כִּי אַהֲבָתִי לֹא מִלֵּב אֱנוֹשׁ הוּקְרָה וְאָכֵן
לֹא מִלֵּב בָּשָׂר נֶחֱצָבָה וְהִיא מְכוֹן שִׁבְתָּהּ עוֹלָמִים.
אִם כָּל־מַחֲמַדֵּי הַזְּמָן שׁוֹט שׁוֹטֵף כִּלָּיוֹן יִקָּחֵם,
זְרוּעֵי הָאָרֶץ עָשׁ וְרָקָב יֹאכְלֵם, אַךְ בַּחֲמוּדוֹת
כָּל־יְדִידוּתִי לֹא תִגַּע בָּם יַד הַכִּלָּיוֹן, כִּי אֵינָהּ
תְּבוּאַת הַשָּׂדֶה, אַךְ תְּבוּאַת מַטָּעֵי עֲרוּגוֹת הַלֵּבָב,
טַרְפֵּי צִמְחָהּ לֹא יִיבְשׁוּ וְגִזְעָהּ לֹא יִזְקַן עַד אַחֲרִית
יָמִים.

כְּקִדֹּחַ אֵשׁ הֲמָסִים וְכִרְבִיבִים תְּמוֹגְגֶינָּה
עַפְרוֹת אֶרֶץ, כָּכָה אִמְרוֹת בִּין זַרְזִיף עַל נָפֶשׁ
מַשְׂכִּיל תַּתִּיכוֹ כִבְכוֹר כֶּסֶף תְּמִירֵהוּ וְתַחֲלִיף

אֲשֶׁר אָהֲבָה, אֶל־תַּחַת צַפְצָפָה מַאֲהִילָה עֲנָפִים,
פִּנָּה הָעֶלְיָה חֲרוּלִים וּצְמָחִים מְגֻדְּלֵי־הֶעָלִים
וְעוֹלְשֵׁי־בָר עוֹטִים צִיץ־סִגְלָה, קֵן שֶׁקֶט וּמֵצַל מֵחַמָּה.
שָׁמָּה גַּם יָשְׁבוּ הַשְּׁתַּיִם. וְהִנֵּי מִתְרַפֶּקֶת עַל אֶלְקָה:
„אִמְרִי לִי, אֶלְקֶ׳לֶה, לִבִּי, יָפֶה חֲתָנֵךְ?" – תַּרְאִיהוּ.
עָנְתָה וְהִנֵּה פָּרְחָה שׁוֹשַׁנָּה עַל לֶחְיָהּ הַנָּאָה.
– „שָׁלַח לָךְ דּוֹרוֹן?" – כָּמוּבָן, עֲגִילִים וְאֶצְעָדָה שֶׁל זָהָב.
– „וְאַתְּ לוֹ?" – שָׁלַחְתִּי לוֹ שָׁעוֹן וְכִיס־תְּפִלִּין מְאֹד נָאֶה תָּפַרְתִּי,
קְטִיפָה כְּעֵין דֻּבְדְּבָנִים וּמָגֵן־דָּוִד עַל־גַּבּוֹ,
שָׁזוּר בְּמֶשִׁי זְהַבְהַב וּשְׁמוֹ וְשֵׁם אָבִיו לוֹ עוֹטְרִים –
מֶשִׁי יְרַקְרַק־חֲוַרְוַר, וְתוֹכוֹ הָאַטְלַס הַכָּחֹל;
פְּתִילֵי הַכִּיס אֲדַמְדַּמִּים וּגְדִילִים הֲדוּרִים עַל קְצוֹתָם".
– „מִכְתָּב לָךְ הֵרִיץ?" – כָּמוּבָן, וְכַמָּה מִכְתָּבִים!
– „וְאַתְּ הֲשִׁיבוֹת לוֹ אִגֶּרֶת?" – כָּתַבְתִּי... כְּלוֹמַר הָרַבִּי
אֲשֶׁר לְבֶן־דּוֹדִי הוּא כָּתַב וְחִבֵּר, אֲנִי הֶעְתַּקְתִּי...
– „אָנָּא, הַרְאִיהוּ, לְבָתִּי, מַה־כָּתַב חֲתָנֵךְ – וְאֶקְרָא!"
– לָמָּה לָךְ, הֲנִי? חֲתָנֵךְ לָךְ יִכְתֹּב, אוֹתוֹ תִּקְרָאִי.
וְהִנֵּי מִתְרַפֶּקֶת: „לְבָתִּי, הַרְאִינִי וְאֶקְרָא..." וַתָּרָץ
אֶלְקָה אֶל בֵּיתָהּ וַתָּשָׁב וּבְיָדָהּ אִגֶּרֶת חֲתָנָהּ.
וְאֶלְקָה – הֲנִי חִבְּקָתָהּ וְהִיא קָרְאָה בְּקוֹל וּבִנְעִימָה:

„לְכַלָּתִי הַיְקָרָה הַצְּנוּעָה מְאֹד הַמְפֻרְסֶמֶת מִנָּשִׁים
בָּאֹהֶל תְּבֹרַךְ מָרַת אֶלְקָה בַּת מָרְדְּכַי תִּחְיֶה.

זֶה מִכְתָּבֵךְ הִגִּיעַנִי הָאָח! עֵינַי אוֹרוּ וְעַפְעַפַּי
נִבְקְעוּ כְּשַׁחַר מִשֶּׁמֶשׁ הַבְּשׂוֹרָה הַנְּעִימָה שֶׁזָּרְחָה
לִי מִבֵּין שׁוּרוֹתֶיהָ, אֵין קֵץ לְשִׂמְחָתִי שֶׁמָּלְאָה

יָשְׁבוּ לַשֻּׁלְחָן מִסָּבִיב, אַךְ בְּנֵי הַבַּיִת, אֵין אִתָּם
בִּלְתִּי אִם הֶנִי הַשְּׁחוֹרָה, רְעוּתָהּ הַטּוֹבָה שֶׁל אֶלְקָה,
וְאַחֲרֵי שֶׁשָּׁתוּ וְאָכְלוּ אֲכִילָה חֲטוּפָה, וְהַגְּבָרִים
פָּנוּ אֶל בֵּית־הַמִּדְרָשׁ, כִּבְּדוּ הַנְּעָרוֹת הַשֻּׁלְחָן:
הֵסֵר מִמֶּנּוּ כָּל־כֶּלִי, נַעֵר וְהַשְׁלֵךְ הַפְּתוֹתִים
אֲשֶׁר עַל־גַּבֵּי הַמַּפָּה הַצְּחוֹרָה וּמַרְבַּת־הַגְּדִילִים.
וְיָצְאוּ הַשְּׁתַּיִם הַגִּנָּה הַסְּמוּכָה לְבֵיתוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי.
גְּדוֹלָה אֵינֶנָּה, אַךְ שָׁלֹשׁ שְׂדֵרוֹת לָהּ בִּלְתִּי־רְחָבוֹת.
הָיְתָה חֲבִיבָה עַל מָרְדְּכַי, כִּי לְיֶתֶר בָּתֵּי הַיְּהוּדִים
גִּנָּה לֹא הָיְתָה מֵעוֹלָם וְחַצְרוֹת בָּתֵּיהֶם אַךְ קָרְחָה,
הָיוּ הַפֵּרוֹת מוּעָטִים, לֹא סִפְּקוּ לְצָרְכֵי הַבַּיִת,
אוּלָם חֲבִיבִים עַל מָרְדְּכַי, כִּי מִשֶּׁלּוֹ אָכַל פֵּרוֹת.
הָיְתָה הַשְּׂדֵרָה הָאַחַת, וְהִיא הַתִּיכוֹנָה, מְמֻנָּה
לְקִבּוּל הָאוֹרְחִים הַמְטַיְּלִים, כִּי יֶתֶר הַשְּׂדֵרוֹת מְשַׁמְּשׁוֹת
גִּנַּת־יְרָקוֹת וְהֶעֱלוּ בֵּין עֵץ וּבֵין עֵץ פֶּטְרוֹשִׁילִין,
שׁוּמָר רֵיחָנִי וּבָצָל, פַּסִּילְיָה מִתְפַּשָּׂה בְּמוֹטוֹת,
כְּרוּבִית מִתְעַטְּפָה בְּמֵאָה טַלִּיתוֹת וּקְטַנִּית שׁוֹבֵבָה,
גֶּזֶר מָתוֹק וּצְנוֹן, וְחַזֶּרֶת מַכְרִיזָה עַל דְּמָעוֹת,
זְהוֹרִית מִסְתַּכְּלָה בַחַמָּה וּדְלַעַת נִמְתַּחַת בְּהַרְחָבָה –
תְּלָמִים תְּלָמִים קְטַנִּים וּזְרוּעִים מַטְלִיּוֹת מַטְלִיּוֹת.
וַעֲצֵי הַגִּנָּה בְּרֻבָּם אֲגַסִּים עֲנֵפִים וְתַפּוּחִים,
דֻּבְדְּבָנִיָּה מַאְדִּימָה וְעַכָּבִית מַרְבָּה עֳקָצִים
אֶחָד שָׁזִיף וּשְׁתַּיִם מְשִׁיּוֹת מַלְבִּינוֹת־הָעִנְבָּה.
שְׂדֵרָה תִּיכוֹנָה בְּקָצֶה לָהּ חֲצִי גֹּרֶן עֲגֻלָּה
עֵצִים עֲנֵפִים כַּשִּׂיחַ – אֲקָקִיּוֹת צְהֻבּוֹת־הַפְּרָחִים.
וְאֶלְקָה הַכַּלָּה נוֹהֶגֶת אֶת־הֶנִי אֶל פִּנַּת גִּנָּתָהּ

לְרִבּוֹת צַעֲקוֹת הַכְּלָבִים, וְנֶחְפְּזוּ אֶלְקָה וּפְרֵידָה
אִמָּהּ וְשִׁפְחַת־הַבַּיִת לְקַדֵּם אֶת־פְּנֵי הָעֲגָלָה.
וְזוֹרִיק הַכֶּלֶב הַזָּקֵן זוֹקֵף כְּפוּפוֹת שְׁתֵּי אָזְנָיו,
טָס אֶל הַקָּרוֹן הַקָּרֵב, אוֹזֵר כְּגִבּוֹר חֲלָצָיו,
כְּאִלּוּ בָזֶה תְּלוּיִם חַיָּיו, וּבְקֶצֶף וּבְחֵמָה שְׁפוּכָה
צוֹעֵק עַל סוּסֵי הָאִכָּר, גּוֹעֵר בָּהֶם וּמִתְרוֹמֵם,
רוֹקֵד כְּנֶגְדָּם עַל שְׁתַּיִם לְחֶרְדַּת הַנְּעָרוֹת הָרַכּוֹת.
וְאַחַר שֶׁהוּרַם הַסּוּדָר, הַצָּעִיף וְהַמַּעֲטָפָה,
גְּלִימָה וְשָׁבִיס וּבַרְדָּס, עַד־כְּדֵי לְהַבְחִין בַּבָּאוֹת,
תַּתְחִיל פַּרְשַׁת נְשִׁיקוֹת בְּקוֹלוֹת וּבְרַעַשׁ שְׂפָתַיִם,
פּוֹסְקוֹת וְחוֹזְרוֹת חֲלִילָה, וְקוֹל דַּק וְצִפְצוּף יִשָּׁמַע,
צִיּוּץ אֲנָחוֹת וּקְרִיאוֹת וְדִמְעוֹת שֶׁל שָׂשׂוֹן בְּיַחַד.
פָּסְקוּ – וְטָסוּ הַנְּעָרוֹת הַבַּיְתָה אֶל־מוּל פְּנֵי הַמַּרְאָה.
תְּרֵיסַר נְעָרוֹת אָז בָּאוּ לָשִׂישׂ בִּמְשׂוֹשָׂהּ שֶׁל אֶלְקָה
בְּ„שַׁבַּת צוּם פָּארְשְׁפִּיל", מִנַּעֲרוֹת הַכְּפָרִים הַקְּרוֹבִים בְּיוֹתֵר.
וְאֶלְקָה הַכַּלָּה הַנְּבוֹנָה הִקְדִּימָה דוֹאֶגֶת לָאֵלֶּה,
טֶרֶם תְּבֹאנָה הִמְצִיאָה לְאַחַת וְאַחַת דִּירָתָהּ
אֵצֶל הַקְּרוֹבִים וְהַשְּׁכֵנִים, וְעָלֶיהָ מַחְסוֹרָן לְכַלְכֵּל.
תְּרֵיסַר נְעָרוֹת אָז בָּאוּ מֵרַעֲיוֹתֶיהָ הַגָּרוֹת
סָמוּךְ לָהּ לְפוֹדוּבְקָה, בַּכְּפָרִים הַקְּרוֹבִים, וְיִתְרָן
בָּאוּ עִם אֲבוֹתֵיהֶן בְּיַחַד אֶל הַחֲתֻנָּה.

לְמָחֳרַת הַשִּׁשִּׁי בַּבֹּקֶר קָלְפָה הַגּוֹיָה הָאָמָה
וּבְצִפָּרְנֶיהָ הַחֵמָר הַמְדַבֵּק אֶת־דֶּלֶת הַתַּנּוּר
אֶל הַמִּשְׁבֶּצֶת וַתּוֹצֵא הַקַּהֲוָה, הִטְמִינוּ בוֹ אֶתְמוֹל
(יַעַן כֵּן דֶּרֶךְ חִיֶּנָה לְכַבֵּד הַשַּׁבָּת בְּקַהֲוָה).

שְׁנַיִם בְּנֵי בּוֹהוּסְלַבְסְקִי וְדָן לִיחוֹבִיצֶר – רַמָּאִי,
כֻּלָּם יְדִידִים יְקָרִים – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי יָבוֹאוּ.
כְּפָר סֵירוֹגוֹזִי – לִיטִינְסְקִי, כְּפָר מֶנְצִיקוֹרִיס – לִיטְרוֹבְנִיק,
זַלְמָן הַקַּבְּצָן הֶעָלֵז וֶוֶנְגֶרוֹב „הַבָּקִי בִּזְקוֹנִים",
בַּעֲלֵי־בְרִיתִי יְדִידִים – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי יָבוֹאוּ.
חֲצֵרוֹת אֲלֶשְׁקִי הָרְחוֹקָה, הַמְגַדְּלָה יַרְבּוּזִים נִפְלָאִים!
שׁוּם פֹּה: רֵינוֹב הָעִלֵּג וְיַמְפּוֹלְסְקִי – בַּעַל־דִּמְיוֹנוֹת,
וַאֲרִי־בָשָׂר וִידִידִים – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי יָבוֹאוּ.
הִנֵּה קַחוֹבְקָה רַבָּתִי, הִיא הַמְהֻלָּלָה בַּיָּרִיד:
אוֹלֵינוֹב זָקֵן אַשְׁמָאִי וְקָרְפּ אַפִּיקוֹרֵס לְמֶחֱצָה –
כֻּלָּם אֲהוּבִים וִידִידִים – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי יָבוֹאוּ".

כָּכָה יָשַׁב וְהִסְבִּיר, רוֹשֵׁם וּמוֹחֵק וְרוֹשֵׁם.
יְלָה רֵיחָנִי וְדוֹמֵם מֵצִיץ מִתּוֹךְ הַחַלּוֹנוֹת
וְסִיעוֹת חֲסִידָיו הַקְּטַנִּים שֶׁל רִבּוֹן־הָעוֹלָם מִתְכַּנְּסִים:
יַתּוּשׁ וּפַרְפַּר בֶּן־לַיְלָה, צִפֹּרֶת־הַכְּרָמִים וְחָסִיל,
וְיוֹצְאִים בִּמְחוֹלוֹת וְרוֹקְדִים כְּנֶגֶד הַנֵּר וְהַמְּנוֹרָה.

שיר שני

יום ו׳. „שבת צום פאָרשפּיל". מוצאי שבת.

יוֹם הַשִּׁשִּׁי הִתְחִילוּ הַשְּׁעָרִים וְהַפִּשְׁפָּשׁ צְרִיחָתָם...
נִרְאוּ עֲגָלוֹת וּקְרוֹנִים בְּרַעַשׁ וּבְעַנְנֵי־אָבָק
פּוֹנִים כְּלַפֵּי בֵית מָרְדְּכַי, וְעַל־פְּנֵי הָעֲגָלוֹת דְּמוּת־פְּלָאִים:
גּוּף – וְאֵין לוֹ שׁוּם דִּמְיוֹן מִתַּחַת סוּדָרִים וְכֵלִים.
(יָרְאוּ הַנְּעָרוֹת הַבָּאוֹת, פֶּן תִּשְׁלַט חַמָּה בְּהֵנָּה).
וְהָיָה בְּהִשָּׁמַע בָּרְחוֹב קוֹל שַׁעֲטוֹת סוּס וְקוֹל אוֹפָן,

חוֹבְבֵי גַּנֵּי־יְרָקוֹת וְרֹב דָּגָן בַּאֲסָמֶיהָ
אֲשֶׁר עַל חֻפֵּי הַקּוֹנְקָה, הַשּׁוֹפְכָה לַדְּנֶפֶּר – שׁוּב שְׁנַיִם.
צִירְלִין הַקַּפְּדָן וְלִיטְוִינְסְקִי הַלֵּץ שֶׁבַּלֵּצִים בָּעוֹלָם,
קָרוֹב לִי – שֵׁנִי בִּשְׁלִישִׁי – לַחֲתֻנָּה וַדַּאי יָבוֹאוּ.
אוֹי לִי מִיּוֹשְׁבֵי טוֹקְמַק הַמְצֻיֶּנֶת בְּטִיט וּבְגַזְלָנִים,
אִם לֹא הִגִּיעָה פִּתְקָתִי לְיַד קַהַרְלִיצְקִי וּסְנִיצֶר,
יְדִידַי מִקַּדְמַת דְּנָא – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי יָבוֹאוּ.
כְּפַר לַפְּטִיחָה הַגְּדוֹלָה, מְלֵאָה כָל־טוּב, שָׁם וִינֶצְקִי,
יִטֹּשׁ אֶת־מִמְכַּר דְּגָנוֹ, כִּי בְּחֶדֶר אֶחָד לָמַדְנוּ!
יְדִידִי בְּלֹא לֵב וָלֵב – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי שֶׁיָּבוֹא.
הִנֵּה מִיכַאִילוֹבְקָה גְדוֹלָה, כְּבֵדָה בַחִטָּה הַטּוֹבָה,
הִיא הַמְצֻיֶּנֶת בְּרָב־עָם, הַקְשֵׁבָה לָרְשִׁימָה וְדַקְּנָה:
קוֹרְנְבְּלִיט מֹשֶׁה וּבָנָיו חֲמִשָּׁה – „עֲשֶׂרֶת בְּנֵי הָמָן",
זְאֵב פְּיַטִיגוֹרְסְקִי הַקַּמְחָן, הַגַּבַּאי לְדוֹרוֹת, הַכַּעְסָן,
גּוֹרְדִין הַמַּשְׂכִּיל בְּהֶתֵּר, בְּנוֹ יַאנִי, וּסְלַוִינְטַנְטֶר,
אַהֲרֹן סֶרֶבְּרֶנִיק – סוֹחֵר וּמַלְוֶה בְּרִבִּית קְצוּצָה –
כֻּלָּם מֵאַנְשֵׁי־שְׁלוֹמֵנוּ – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי יָבוֹאוּ.
סְקָלְקִי הַכְּפָר, אֲשֶׁר שָׁם הַדְּבַשׁ וְהַדּוֹנַג הַמְשֻׁבָּח,
שְׁלשָׁה: בְּרִין וּחְמֶלְנִיצְקִי וְיֶנְטִיל הַדּוֹדָה הַיְקָרָה –
יְדִידִים בֶּאֱמֶת וּבְתָמִים – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי יָבוֹאוּ.
יוֹשְׁבֵי רוֹגַצִּ׳יק הָעֶלְיוֹן – קַדָּרִים, פֶּחָרִים עֲלוּבִים,
רְשׁוּמִים: חוֹטִינְסְקִי רְפָאֵל, דֹּב לָבָּדִינְסְקִי, צִפַּרְסְקִי,
קְרוֹבִים־רְחוֹקִים וִידִידִים – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי יָבוֹאוּ.
יַנְצִיקְרַק – ווֹלְף חֲצִירַוִיץ׳, הוּא „הָצִיר יָבֵשׁ" יְכֻנֶּה,
חָבִיב וְיָקָר מְאֹד – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי שֶׁיָּבוֹא.
כְּפַר בִּילִיזִירְקִי, דְּמִתְקְרֵית „מִצְרַיִם קְטִינָא" בַּיְּהוּדִים:

שֶׁמָּא לֹא טוֹב מַעֲשֵׂנוּ? כַּךְ נוֹהֲגִים, אָחִי: תֵּדַעְנָה,
וַדַּאי תִּשְׂמַחְנָה בְּשִׂמְחַת אֶלְקָה, וְשָׁמָּה בַּמְּרוֹמִים
זְכוּתָן תָּגֵן עָלֵינוּ לִישׁוּעוֹת קְרוֹבוֹת וְנֶחָמוֹת"...
מָרְדְּכַי יָדַע, כִּי פְרֵידָה הַדּוֹדָה בַּעֲלַת־לָשׁוֹן,
וְהָיָה כִּי־פָתְחָה בְּשֶׁלֶג דְּאֶשְׁתָּקַד וְדָשָׁה בִּגְרִיסִין,
הָרִים תַּרְקִיעַ וּשְׁחָקִים, וְדִבְּרָה עַל עֵצִים וַאֲבָנִים,
צוֹפָה עַד קְצֵה כָּל־הַדּוֹרוֹת, וְסִימָה – בָּאֲפוּנִים גַּמְלוֹנִים...
נָפַל מִפַּח אֶל הַפַּחַת וַיְקַדֵּם הָרְפוּאָה לַמַּכָּה:
– „אָמְנָם וְאָמְנָם, אֲחוֹתִי, טוֹב כִּי לֹא שְׁכַחְתֶּן הַמֵּתִים,
צָרִיךְ וְצָרִיךְ לְהַזְמִינָם, וּבָרוּךְ הַמַּזְכִּיר נִשְׁכָּחוֹת!
אַחַר אֲרוּחַת־הָעֶרֶב בְּיַחַד נִתְבּוֹנֵן בִּרְשִׁימַת
אֵלֶּה הַחַיִּים לְהַבְדִּיל, הַזְמַנוּ לַחֲתֻנַּת אֶלְקָה,
אִם לֹא בִלְבַלְנוּ הַתְּחוּמִים וְאִישׁ לֹא שָׁכַחְנוּ, וְלֹא יֵצֵא
קֶצֶף עָלֵינוּ וְכַעַס וְחֶרְפָּה כָזֹאת לֹא תִמָּחֶה.
מֵאִיר, נִזְדָּרֵז לְמִנְחָה!"

וְאַחֲרֵי אֲרוּחַת־הָעֶרֶב

יָשְׁבוּ הַשְּׁלשָׁה בְּיַחַד: מָרְדְּכַי, אֶלְקָה וְהַדּוֹדָה
(פְרֵידָה הַדּוֹדָה), כִּי אִשְׁתּוֹ, אֵשֶׁת־הַחַיִל חַיֶּנָה,
עוֹדָהּ עֲסוּקָה בְּשֶׁלָּהּ וְרֹאשָׁהּ סוֹבֵב כַּגַּלְגַּל.
יָשְׁבוּ בַּפְּרוֹזְדוֹר הַמְפֻלָּשׁ מִסָּבִיב לַשֻּׁלְחָן, וּמָרְדְּכַי
מַרְכִּיב מִשְׁקָפָיו עַל חָטְמוֹ וּשְׁמוֹת כָּל־הַקְּרוּאִים בְּיָדָיו,
קוֹרֵא בָהֶם לְסֵרוּגִים וְנוֹתֵן סִמָּנִים בְּצִדָּם.
מָרְדְּכַי קוֹרֵא וְרוֹשֵׁם, וְהִנֵּה תוֹפְרוֹת מַאֲזִינוֹת:
– כְּפַר אֲהִימַנִי – שָׁם שְׁנַיִם: חֲלֶצְקִי וְהַזָּקֵן לִיסוֹבְסְקִי,
שְׁנַיִם יְדִידִים מֵאָז – אֶל הַחֲתֻנָּה וַדַּאי יָבוֹאוּ.
קַמִּינְקָה, מְקַדְּשֵׁי־נוֹשָׁנוֹת, מִיּוֹצְאֵי דוּבְּרוֹדְזָ'ה, יְסָדוּהָ,

מָשָׁל לְמָה הָיָה דוֹמֶה מָרְדְּכַי בְּאוֹתָהּ הַשָּׁעָה?
דוֹמֶה לְבַר־שׁוּרָא שֶׁבָּא בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק וְהָאוֹיֵב
בָּנָה עָלָיו הַדָּיֵק וַיִּשְׁפֹּךְ מִסָּבִיב לוֹ סוֹלְלָה,
זוֹרֵק בּוֹ אַבְנֵי־הַקֶּלַע וְחִצִּים רָב וּבַלִּיסְטְרָאוֹר
כָּכָה יָשַׁב אָז מָרְדְּכַי וְהַקַּבְּלָן קוֹלֵעַ אֲבָנִים:
אִגְרָא... אַדְרַכְתָּא... אַנְקְלִיטָא... הַרְשָׁאָה... גּוּבַיְנָא... אַקְנִיתָא...
גְּבִיָּה... אֲשַׁרְתָּא... אַכְרַזְתָּא... בֵּית־דִּין... אַפּוֹתֵיקָה וּפְרִידָה...
קַסְדוֹר... סַנֵּיגוֹר... קַטֵּיגוֹר... פַּתְשֶׁגֶן... הַתְרָאָה... קוּבְלָנָא...
פְּרַקְלִיט... אִגֶּרֶת־שׁוּם... אֲמַרְכַּל וַאֲסֶקְרַטוֹר...
דִּסְקָא וּקְבַעְתָּא... הַשְּׁטָר... שְׁטַר שֶׁל הַקְנָאָה, וְגוֹמֵר...
מָרְדְּכַי מִתְכַּוֵּץ שׁוֹמֵעַ – וּמֵאִיר קוֹלֵעַ וְקוֹלֵעַ...

מִי־זֶה יוֹדֵעַ, עַד־הֵיכָן הָיוּ הַדְּבָרִים מַגִּיעִים,
אִלּוּ לֹא הָיְתָה הָרְוָחָה לְמָרְדְּכַי בְּהֶסַּח־הַדָּעַת.
מָרְדְּכַי נִמְלָךְ בְּכִלְיוֹתָיו: מַה־יַּעַשׂ לְמֵאִיר: אִם יַעֲמֹד
וְיִשְׁלַח בְּאָבִיו וּבְאִמּוֹ (וְעַד סוֹף כָּל־הַדּוֹרוֹת) הָרוּחַ,
אוֹ יִשְׁאָלֵהוּ: הֶעָשָׂה יְהוּדִי תְּפִלָּתָהּ שֶׁל מִנְחָה?
וְהִנֵּה קָרְבָה בִּתּוֹ אֶלְקָה הַכַּלָּה הַצְּנוּעָה,
בָּאָה גַם פְּרֵידָה הַדּוֹדָה... פָּסַק בְּאֶמְצַע הַדִּבּוּר...
„אֵי מִזֶּה תָּבוֹא יוֹנָתִי? הָעֵת לָךְ עַתָּה לָשׁוּחַ
וְאִמֵּךְ כָּל־עוֹד בָּהּ הַנְּשָׁמָה וְרַגְלֶיהָ בְּצִקּוּ מְרִיצָה,
מִדַּאֲגָתָהּ לְצָרְכֵי הַחֲתֻנָּה וְהַמַּלְבּוּשִׁים".
– „אַל־נָא, – עָנַתּוּ הַדּוֹדָה (וּמֵאִיר נִשְׁתַּתֵּק וְנֶחְנַק
בְּאַחַת בָּאֶבֶן שֶׁקָּלַע) –, מִבֵּית־הָעָלְמִין אַךְ בָּאנוּ
עַתָּה, מֵהַזְמִין הַדּוֹדָה אָטֶלֶה וְאֶת־אֲחוֹתֵנוּ
פֶּרֶלֶה אֶל הַחֲתֻנָּה, שֶׁתִּהְיֶה בְּעֶזְרַת הַבּוֹרֵא.

הָחֵל מִיּוֹם אֲשֶׁר אֵרַס אֶת־בִּתּוֹ הַיְחִידָה אֶת־אֶלְקָה
וְנַעֲשׂוּ תְכוּפִים בְּבֵיתוֹ הַחַיָּט, הָאַשְׁפָּר וְהַסַּנְדְּלָר,
רַצְעָן וְשׁוּלְיָא דְרַצְעָן, וְנַעֲשׂוּ בְּבֵיתוֹ תַּקִּיפוֹת
תּוֹפְרוֹת לְבָנִים וּשְׂמָלוֹת, חַיָּטוֹת, רַקָּחוֹת וְטַבָּחוֹת
וְכָל „שְׁאָר מִינֵי יְרָקוֹת" (כִּלְשׁוֹנוֹ שֶׁל מָרְדְּכַי הַשְּׁנוּנָה),
וְנִטְּלוּ מִמֶּנּוּ כְּלֵי־בֵיתוֹ: שֻׁלְחָן, כִּסְאוֹת וּשְׁרַפְרַף,
לְרַבּוֹת הַמִּטָּה וְהַסַּפָּה הַמְּזֻמָּנָה לְשֵׁנָה חֲטוּפָה,
שֵׁנָה שֶׁל צָהֳרָיִם, כִּי נַעֲשׂוּ מַסְעֵד וּמַשְׁעֵן.
גְּפִיפוֹת, כֻּתָּנוֹת וּשְׂמִיכוֹת, מַצָּעוֹת וּגְלוֹמֵי־אֲרִיגִים,
חֲלָצוֹת־צִבְעוֹנִין וּלְבָנוֹת וּשְׁכָמוֹת מִשְׁכָמוֹת יְקָרוֹת,
בָּתֵּי־הָרֹאשׁ בְּסַלְסָלוֹת וַעֲטוּרֵי מִקְלָעוֹת מְקֻלָּעוֹת,
כַּפּוֹת שֶׁל יוֹם וְשֶׁל לַיְלָה, צְנוּעוֹת וְלֹא צְנוּעוֹת מִתְיַפּוֹת,
גֶּרֶב וּפֻזְמָק וְסִינָרִים מִתְגַּנְדְּרִים לָמוֹ בַחֲשָׁאי:
שַׂרְווּל לְכָאן וְשַׂרְווּל כָּאן וְשׂרֶל וְכָנָף וְשׁוּלַיִם.
תָּפְסוּ כָל־פִּנּוֹת הַבַּיִת, וּמָרְדְּכַי נַעֲשָׂה טָפֵל
לְגַבֵּי סְמַרְטוּטִים שֶׁל נָשִׁים וְשִׂמְלוֹת־חֲתֻנָּה הֲדוּרוֹת.
נִטַּל כְּבוֹדוֹ וַיִּדַּל וְאֵין בּוֹ מַשְׁגִּיחַ לִכְאוֹרָה,
נוֹסָף עַל כָּל הַ„הוּ־הַהּ", כְּלוֹמַר הַמְּהוּמָה בִּלְשׁוֹנוֹ.
מְנוּחָה לֹא יָדַע גַּם־עַתָּה, כִּי בְאוֹתָהּ הַשָּׁעָה שָׁם אֶצְלוֹ
מֵאִיר הַקַּבְּלָן – מַכָּרוֹ, יְהוּדִי טַרְחָן וְאַרְכָן,
מֵצֵר לַבְּרִיּוֹת בְּדַבְּרוֹ, כִּי דְבָרָיו אֵין לָהֶם שִׁעוּר,
מוֹשֵׁךְ בְּדִבּוּרוֹ בְּקוֹל־בּוֹכִים; וּמָרְדְּכַי יוֹשֵׁב וְנֶאֱנָח,
יַעַן הוּטַל עָלָיו הַגּוֹרָל וְנִגְזְרָה הַגְּזֵרָה
לִהְיוֹת לְבַדּוֹ שׁוֹמֵעַ אֶת־דִּבְרֵי הַקַּבְּלָן הַטַּרְחָן.
מֵאִיר הוֹלֵךְ וְטוֹחֵן, מַמְשִׁיךְ בְּקוֹל־בּוֹכִים, וּמָרְדְּכַי
עוֹשֶׂה אֶת־עַצְמוֹ שׁוֹמֵעַ, מַסְכִּים לוֹ בְאָמֵן חֲטוּפָה.

שִׁיר רִאשׁוֹן

מרדכי הַפּוֹדוּבְקָאִי

עֶרֶב הַיּוֹם וְר׳ מָרְדְּכַי הַסּוֹחֵר בִּתְבוּאָה בְּפּוֹדוּבְקָה
יוֹשֵׁב עַל כֶּבֶשׁ־הַבַּיִת, שֶׁנִּמְשַׁח זֶה־עַתָּה טִיט לָבָן
וְעוֹמֵד צָנוּעַ בְּמַחֲרוּזוֹת שֶׁל פִּלְפֵּל מַאְדִּים־אַרְגָּמָן,
תְּלוּיוֹת כְּנֶגֶד הַחַמָּה לִימוֹת־סְתָו יָבֹאוּ, מְכַלֶּלֶת
בְּיַחַד עִם דְּלָעוֹת וְהַבְהַבּוֹת, שֶׁתַּבְנִית הַנֵּבֶל לָהֵנָּה.
מוֹעֵד שׁוּב הַבְּהֵמִים וְרוֹעֵי־הַצֹּאן מִן הַשָּׂדֶה
בְּשָׁאוֹן וּמְהוּמָה וּמְבוּכָה וּבְעַנְנֵי אָבָק פּוֹרֵחַ.
גָּעֹה תִגְעֶינָה הַפָּרוֹת הַנַּעֲנוֹת לָהֶם לְעֶגְלֵיהֶן,
אֲשֶׁר פֵּרְשׁוּ הַבְּעָלִים מִבֹּא אֶל הַדֹּבֶר הָרַעֲנָן
לִינוֹק מִשַּׁד אִמּוֹתֵיהֶם, וְשׁוֹרְקִים הָרְחֵלִים וְהַטְּלָאִים
לְקוֹלֵי־קוֹלוֹתָן, וְצָוְחוּ בַּעֲלוֹת־הַבַּיִת מַזְעִיקוֹת
בָּקָר וָצֹאן הֶחָצֵרָה, וּכְלָבִים צוֹעֲקִים זְעוּמוֹת,
עוֹזְרִים עַל־יָדָן לְהַפְנוֹת הַכִּבְשָׂה הַטִּפְּשָׁה וְכָל־שׁוֹר־פָּר
מַמְרֶה אֶל אֵבוּס בְּעָלָיו וְאֶל רֶפֶת הַגְּבִירָה בֶּחָצֵר —
יְצַלְלוּ אָזְנַיִם מִשְּׁמֹעַ וְעַיִן תִּמָּלֵא חוֹל וְאָבָק.

מָרְדְּכַי יוֹשֵׁב בַּמַּעֲלוֹת, עוֹדֶנּוּ מַזִּיעַ, מִתְעַנֶּה
תַּחַת הַחֹם וְהַמְּהוּמָה, אֲשֶׁר בְּבֵיתוֹ הַגָּדוֹל

בהנחת השמות נזהרתי להשתמש דוקא באותם השמות שהיו נהוגים באמת באותו זמן ואם אפשר גם באותם הכפרים. אלו הייתי אני וַלְטֶר סְקוֹט, ונכדיהם של אלה – אצילים שֶׁיחוסם חביב עליהם, ודאי שהיו מחבבים גם את פסוקי שירי, שאני מזכיר אותם בם הן לשבח הן לגנאי, ואולם אני אינני וַלְטֶר סְקוֹט, והם אינם אצילים, ובודאי שאינם קוראים שירים עברים ואין לחשש לכלום. הכל על מקומו יבוא בשלום.

כמה ימים היה המלאך הממֻנה על השירים מזרז אותי: קום כתֹב! אלא שחפצתי לראות שוב את כל הסביבה וכל אותם הכפרים בטרם אכתוב את השיר. כמעט שעלה הדבר בידי, אלמלא קפץ עלי רֻגזו של הַבַּסְקוֹ מַכְנָא. גמרתי אֹמר והעליתי על הגליון את כל הדברים כמו שאני זוכר אותם וכמו שהם שמורים בלבי מימי־ילדותי. מכתבו של החתן כתוב ברוח הסגנון המליצי הנהוג אז.

חֲתֻנָּתָהּ שֶׁל אֶלְקָה

אִידִילְיָה

מאת שאול טשרניחובסקי

מבוא

אִידִילְיָה זו כתבתי על יסוד כמה וכמה זכרונות מימי ילדותי וזכרונות־משפחה. אני נסיתי לתאר בה ממנהגי אבותינו בְּטַבְרִיָּה בדור שקדם לנו איזה עשרות שנים. ביסוד ליצירתי זו מֻנח מכתב אחד, השמור אתי בכתבַי, ואת טופסו הריני נותן לפניכם ככתבו וכשפתו עם כל פליטות־הקולמוס שבו בלשון אידית:

„אין פאדאווקע האט געוויינט ר' אברהם מרדכי דער פאדאווקער, ער האט געהאט איין איינציגע טאכטער, האט ער איין שדח געטאן פון מעליטאפאל מיט ר' יצע ל... אין זון וועלכער האט געהאלטין דיע פאסט און ווען ער פלייגט דארפען פארין אויף טארגעס, פלייגט ער אפ פראוועו חצות און זייגענין זיך מיט סעמעיסטווע מיט דיע ווערטער איר זאלט וויסן אז דיע פאשט וועט זיין פאר מיר ווארים איך זיי אז איך קים אריין אין פריסאטסטוויע יאוועט זיך איין מלך מיט גאלדענע עפאלעטין און שרייט אויס: За Ицкой Берковичемъ остается почта! אויף דער חתנה פלייגין זיך צי נייף פארין אללע פריינד און פריינדס און בעקאנטע פון אללע דערפער און דערפליך. אויף שבת צום פארשפיל דאס הייסט דיים טאג ווען דער חתן רופט זיך אוף פארין זיך צי נייף אללע מיידליך צו דער כלה. אויף דער חתנה זאנען געקימען 20 מיידליך וועלכע האבן געטאנצט איין גאנצען טאג. און אויף דער נאכט איז שוין קלעזמער אויך גיוועזען און מען האט ווייטער געטאנצט. דיא אגאטשעניע איז גיווייזען מאצעלעך מיט ציקער. מאנטיג איז מען גיפארין באגייגינען דיים חתן מים קלעזמער מען פלייגט טאנצען און שרייען מזל טוב. צו דער צייט זאנען שוין צינויף געפארין אללע געסט און מחתנים און מען האט געהילעט איין גאנצע נאכט. צו באדעקינס דינסטאג האבען דיע מיידליך געטאנצט. דער כלת פריצאסקע איז בעשטאנען פין פיל צעפאליך און איידער דער חתן איז אריינגעגאנגען באדעקין האט מען דיע כלה אוועק געזעצט אימיטען זאל און אללע ווייבער האבען ציפלאכטען דיע צעפליך מיט איין געוויין. דערנאך האט מען געהילעט אגאנצע נאכט. דיע חפה ועטשערי מיטוואך איז דער שלייער ווארמעס האט מען אן געטאן דער כלה איין פאריק, נאר דיע מיידליך האט מען שוין אוועקגעשיקט אהיים ווייל פון 6 קול מייל האט קיין ברויט ניט געסטייעט. נאר דער גאנצער אוילם האט געהילעט ביז זונטיג. שבת האט מען געפירט דיע כלה און שול אריין. און שבת צינאכט האט מען געקאכט איין פראשטאלנע בארשץ”.

שירים

עיניו והתחיל מאסף חֹמר רב, להוכיח את אמתת המשפט הזה מתחלה בשורה של מאמרים ואחר־כך בספר מיֻחד. ספר זה נועד לכאורה לַיסד את האנַרכיות, אלא שבאמת אין הוא מוכיח כי־אם את ערכה של העזרה ההדדית בעולם בעלי־החיים. מובן מאליו, שהעזרה ההדדית היא אחת מצורותיה של מלחמת הקיום — ודַרוין עצמו הרחיב עליה את הדבור בפרק השלישי מספרו „על מוצא האדם והבֵרור המיני" — ואיננה אלא חלק מן העבודה ההדדית, ה„עבודה החברתית", שאיננה זזה מפיו של מַרכּס.

ובמדה שנקֻדת־המוצא התורית לא נסתימה לקרַפוטקין, בה במדה היתה נקֻדת המטרה שלו מעֻרפלת למדי. ואם נפזר מעט את הערפל הסובב אותה, נמצאנה מֻנחת, לא בקצה התפתחותו של הסדר החברתי השורר, כי־אם מאחוריה. קרַפוטקין מקלס תמיד את הסדר העירוני, ששרר במחצית הראשונה של ימות הבינים בערי המערב ובמדה ידועה גם בקצת מערי רוסיה, כלומר: את הסדר שקדם ליצירת האֻמות שבזמננו. משאת־נפשו היא משאת הנפש של הגזע הסלַיי הקדמוני, שאלפרי רַמבּוֹ אומר עליו ב„תולדות רוסיה" (עמוד 36): „הרעיון על־דבר אחדות השבט ועל אחת כמה וכמה על־דבר אחדות האֻמה הרוסית היה זר בהחלט לאותו הגזע; הרעיון על־דבר הממשלה והמדינה מֻכרח היה להִכּנס מן החוץ".

על יסוד כל האמור למעלה הרינו רשאים להסיק ולאמר:

כשם שכל העבודה המהפכנית, שעסקו בה הֶרצן, בַקונין וקרַפוטקין, לא היתה אלא הכנה לתנועת המהפכה האמתית ברוסיה, הרעם הראשון שמבַשר את הסערה, — ככה לא היתה תורת המהפכה, ששלשה אלה אזרו את כל כחותיהם לעבדה, אלא ההקדמה לדת המהפכה, שקבלה התנועה הזאת עם התפתחותה גם במערב אירופה גם במזרחה, ויחס הראשונה אל השניה הוא כיחס האלכימיה אל הכימיה.

כשהגיעה שעתם של הרוסים לקבל את דת המהפכה יצא ניקולאוס צ'רנישבסקי וסלל את הדרך לתורת מַרכּס; אחריו הלך פטרוס לַורוֹב וקבל תורה זו בהגבלות ידועות; עד שבא גיאורגיוס פלֶכַנוב ונטע את התורה הזאת על־פי פֵרושו הפשטני ביותר בראש אנשי המהפכה כדרבונות וכמסמרות נטועים...

ואולם דת המהפכה לא תמלא לעולם את מקום הדת העצמית, האלהית. האדם והדת נבראו בעונה אחת. והנפש קוראה אל אלהיה מן הַמֵצר העולמי, אשר לא יסוף לעולם, מעצמת חבליה, אשר לא יֵרפאו לעולמים; מְשַוַעַת מתוך הלחץ הנצחי אל מרחביה לרַוחתה לישועתה.

קרַפוטקין הוא חושב ל„איש התעמולה" שלה, וככה הוא אומר עליו: „נאומיו עושים רשם גדול בכח ההתלהבות שבו, הנמסר לשומעיו ומלהיבם"; „הטבע חנן אותו בלשון של אש, שמושכת את הלבבות; כמעט שיעלה קרַפוטקין הנרגז והחִוֵר על הבימה הוא נעשה לתאוה חיה", „קולו מצלצל כקול איש האמת המבטח עמֹק עמֹק באמתותו; את כל נפשו יכניס בדבריו"; ובכלל „הוא אחד מן האנשים התמימים וגלויי־הלב ביותר, שראיתי בחיי".

קרַפוטקין הוא איש המישור הישר למאד והרחב למאד ואין הוא איש הַיַמים העמֻקים ואף לא איש ההרים הנשאים.

קרַפוטקין הוא איש המקום ואין הוא איש הזמן. כי על־כן הגדיל לעשות במדע הגיאוגרַפי ולא הצליח במדע החברתי.

הֶרצן היה החוזה והַפַיטן של תנועת המהפכה, שעמדה להִוָלד ברוסיה, בַקונין היה האגיטטור הגדול שלה וקרַפוטקין בקש לתת את התורה המדעית שלה. שלשתם היו בעלי השקפות אנַרכיסטיות, אלא שהשלישי, איש הסדר והמדע מטבעו, כמו שנאמר, בקש להכניס סדר ומדע בהשקפות הללו. הוא אומר: „אנכי ראיתי, כי האנַרכיות צריכה להוָסד על־פי אותן המתודות עצמן, שמשתמשים בהן במדעים הטבעיים; ואולם לא על־גבי הקרקע החלקלק של ההשואות הפשוטות... אלא על־גבי היסוד המֻצק של האינדוקציה" (שם, עמוד 382). ואולם גם בקבֻצת מאמריו, שהוציא לאור חברו הגיאוגרַף והאנַרכיסט הידוע אלישע ריקלי בשנת 1885 בשם „דברי המורד" — Paroles d'un revolté,— גם ב„פילוסופית האנַרכיות" שלו, גם בשאר חִבוריו הקטנים אתה מוצא לב חם ומתמרמר על העשק העולמי, הערות ישרות, רעיונות נכוחים בשלֵמותם או במקצתם — ואין אתה מוצא את האנַרכיות מיֻסדה על „היסוד המֻצק של האינדוקציה": לא את האנַרכיות בבחינת האידיאל החברתי ולא את תורת החברה בבחינת המציאות החברתית.

צא ולמד מה בין יחסו של מַרכס לתורת דַרוין ובין יחסו של קרַפוטקין אליה. מַרכס הכיר מיד עם התגלות ספרו של דַרוין „על התהוות המינים" לא רק כי זהו „מפעל מחולל תקופה" (ספר הרכוש, I, עמוד 352), אלא שהעִקר הַדַרויני על־דבר המלחמה של יצורי הטבע על הקיום נראה לו אחד בהחלט עם העִקר הַמַרכסי על־דבר המלחמה של מעמדות החברה על כלי־העבודה. מַרכס, שיצא תמיד מנקֻדת ה„עבודה החברתית", מן האדם החברתי, היה רואה את מלחמת הקיום של האדם כמלחמה בצבור בקבוצים קטנים או גדולים ולאחרונה כמלחמה של כל האנושיות כֻּלה, ומטעם זה לא העלה על דעתו, שהִמצא סתירה כל־שהיא בין תורתו שלו ובין הַדַרויניות, ואולם קרַפוטקין, שהיה מֻכרח להודות בתורת דַרוין מבחינה מדעית, נתקשה בה מאד מבחינה חברתית, וביחוד משום דע מה שתשיב לאותם הַדַרויניסטים המרֻבים, שיצאו מתורת רבם להצדיק כל עשק וגזל־משפט בתוך החברה האנושית עצמה ולהקדישם בשם המלחמה על הקיום; ולא נחה דעתו עד ששמע מאמר שנזרק מפי הזואולוג קֶסלר: „העזרה ההדדית היא חֻקה טבעית כמלחמה ההדדית, אלא שלצרכי ההתפתחות המתקדמת של המין חשובה הראשונה לאין־ערך". אז אורו

אחד מאותם המאמרים למופת לאנרכיסטים הצרפתים" („מכתבים", עמוד CV).
ומני־אז לא שנה קרפוטקין את רוחו וימשיך את עבודתו בשלום עד פרוץ
המלחמה הגדולה ומשפרצה עמד בהחלט על צד בעלי־ההסכמה כנגד אשכנז.
וכשנפתחו שערי רוסיה לפניו שב אל ארץ מולדתו זקן ושבע־ימים ועיף כח
גשמי ולא רוחני וגם פה לא נספח על המשמאילים הקיצוניים, שאמנם לא
נגעו בו לרעה כשתפשו את רסן הממשלה בידיהם.

ובכן אנחנו שואלים: מהו הקשר, שקשר את קרפוטקין לבקונין? או בנוסח
אחר: מה היה בקונין לקרפוטקין? על השאלה הזאת ישיב לנו מקום אחד
ב„כתבי המהפכן", שבו יסיח לנו המחבר לפי תמו כדרכו על הרגשותיו בשעה
הראשונה שהשליכוהו לחדר־כלאו במצודת פטרוס־פאולוס: „כל צללי המענים
פה נתעוררו בדמיוני; ואולם מחשבותי נתרכזו ביחוד מסביב לבקונין, שישב
שתי שנים במצודה אויסטרית מרתק בשלשלת אל הקיר... ואחר־כך עוד שש
שנים בסוללת אלכסי ואחרי כל אלה יצא... מלא כח יתר על כמה מחבריו,
שנשארו כל הזמן הזה חפשים לנפשם. אז אמרתי אל נפשי: הוא עצר כח
לשאת את כל אלה, גם אנכי לא אכנע מפני בית־הכלא" (שם, עמוד 325).
ובמקום אחר יאמר על בקונין: „את כלם הקסימה האישיות הכבירה של איש
המלחמה, שנתן את כל אשר לו בעד המהפלה, שחי רק לשמה וממנה שאב
את כללי החיים העליונים והטהורים" (שם, עמוד 273). קרפוטקין לא ידע את
בקונין פנים־אל־פנים ולא הכיר את החלשות שמצאו בו האנשים הקרובים
אליו: הרצן, אוגרוב וטורגניב. בקונין נגלה לקרפוטקין מענני מרחקים בתור
הלוחם הגדול לעניני האנושיות, המענה עליהם והמציא את הלבבות לשמם. את
התמונה הזאת שוה תמיד לנגד עיניו, היא שהיתה לו למופת והיא שעודדה
את רוחו, העירה ועוררה אותו להקדיש את כל אשר לו, את מצבו בחברתו
ואת כל כחותיו וגם את חרותו — כי שנים רבות מימי חייו היה עליו לבלות
בבתי־כלאים שונים — לשם תקון האנושיות.

הנאמר אפוא עם אוסקר ויילד („ממעמקים", תרגום עברי, עמודים 47—48),
כי חיי קרפוטקין הגיעו עד לידי השלמות היותר גבוהה שבהם וכי הוא „איש
עם נשמה של אותו כריסטוס הלבן והיפה, שמוצאו כפי הנראה מרוסיה"?
„כריסטוס" זה הוא כמובן ענין אגדי, שאין מביאין ראיה ממנו ואין מקשין
עליו. אמת היא רק זאת, כי האדם המצין הלזה עבד כל ימי חייו עבודה
גדולה ועצומה לקנות שלמות נפשית, ולא פחות אמת מזה, כי שונה הוא בהחלט
מן ה„כריסטוס" ההיסטורי. אותו הגלילי האמלל היה בעל החלומות והחזיונות
ואלו בן רוסיה זה איש העבודה והמעשה היה, והעבודה והמעשה הם שהמתיקו
לו את ממרורי החיים ויתנו לו און ועצמה לשאת ולסבול את אשר נטל עליו
הגורל ואת אשר הטיל הוא עצמו על נפשו וללכת קוממיות בתם לבב ובישר
בדרך שהתוה לפניו.

סרגיוס קרוצ׳ינסקי — „איש־הערבה" בשמו הספרותי — מונה בספרו
„רוסית המרתף" את שבחם של בני מפלגתו. את דימיטריוס קלמנס, שלא זכה
לפרסום גדול, הוא חושב ל„איש המחשבות" של המפלגה ואלו את פטרוס

אוגרוֹב: ״הלא איש לא האמין לדבריך... אנא בַּקונין, כבוש את המהומה ואת המבוכה שבמחשבותיך ובמעשיך״ („מכתבים״, עמוד 149) ולא בו ימצא טורגניֶב „פטפטנות וקלות־ראש של נשים״ (שם, XXIV). קרַפּוטקין הוא חטר מגזע אצילים רמי המעלה ועובדי עבודת הצַר באמונה ודרכו היתה נכונה לפניו לעלות מעלה מעלה, אם בצבא או במשרה אחרת. ולא הֶגֶל ותלמידיו ותלמידי תלמידיו הטו אותו מדרכו, להוליכו בדרך חדשה מוזרה לו. השאור התוסס שבו היה דם תועי ערבות אוקרַינה, פראי המדבר, שקבל מאמו ואביה, והקשר שבינו ובין העם נקשר מראשית ימי ילדותו. הוא מעיד על אבי אמו, כי „בעורקיו נוזל היה בודאי יותר מדי מדם הזַפּוֹרוֹג׳ים״, ועל אמו יסַפּר, כי היתה „אשה מצינת בדורה״ ויאמר: „אנחנו היינו בנים לאמנו, דומים היינו אליה, ומתוך כך היו העבדים דואגים לנו דאגה יתרה ולעתים אפילו באֹפן נוגע מאד אל הלב״ („כתבי מהפכן״, עמודים 9, 10, 11). אהבת העבדים אל בני גברתם, טפולם בהם והגנתם עליהם מפני האם־החורגת, השוררת בהם, השפיעו על כל הלך־נפשו של חובב־העם שלעתיד לבוא. בנדון זה אפשר למצא השוָאה ידועה בין ילדותו וילדותו של הֶרצן וילדותו של קרַפּוטקין; ואולם אין להעלים עין גם מן ההבדל הגדול: שם שרר רוח סורר ומורה ופה היתה רוח העבודה השלטת. ומטעם זה לא ידע קרַפּוטקין, כמו שהוא מעיד על עצמו, אימתי נעשה למהפכן; ואם נבוא למַצות את הדין, נאמר, כי קרַפּוטקין לא היה מהפכן כל־עָקר: בבחינת איש־העבודה היה קשור אל אנשי־העבודה ומבקש כל ימיו את תקנתם, אלא שכשראה לפניו תנאים שאינם מניחים כל מקום לתִקון מצב העם, הגיע בעל־כרחו אל ההכרה בצֹרך המהפכה, ומשהכיר בדבר עמד מיד ונתעסק במהפכה כטבע אנשי העבודה והמעשה. ובהמשך הדברים נראה גם זאת, כי כשראה לפניו תנאים אחרים נוחים לעבודה בשלום, הניח מעט מעט את עבודת המהפכה מידיו — וגם בזה היה ההפך הגמור מאיש כמיכאל בַּקוּנין.

מן הדברים האמורים למעלה הכרנו למדי, כי קרַפּוטקין לא היה מתכונתו איש־המהפכה, אלא שקבל נטיה ידועה אל האנַרכיות מצד אמו. ברי, שנטיה זו לא היתה חזקה בו כל־עָקר ובתנאים אחרים היתה משתעבדת לגמרי אל אהבת העבודה הנטועה בקרבו, אלא שהמכשולים שהניחה הממשלה על דרכי ועל דרך כל העם ולַחצה הגדול על כל עובד ישר־דרך הם שהעירו בלבו את רוח המרד וההתקוממות ואף גם החיו בו כמעט את הנטיה האנַרכיסטית הישנה. על צד האמת לא היתה האנַרכיות של קרַפּוטקין בעִק־ה אלא מחאה כנגד ממשלת הצַרים ובמדה ידועה גם כנגד ממשלת בעלי־הרכוש: תביעת החֹפש האישי לאדם באשר הוא אדם עובד ועושה.

משנשתַּקע קרַפּוטקין באנגליה והכיר לדעת את תנאי החיים החברתיים ב„מדינת הפשרות״ הלזו התנדפה האנַרכיות המהפכנית שלו כהנדוף עשן ודרגוֹמוֹנוב כתב בצדק עוד בשנות התשעים למאה התשע־עשרה: „האנַרכיסט הרוסי היחידי עכשו פֶּטרוס קרַפּוטקין נוטל בתנועה האנַרכיסטית חלק אפלטוני בלבד ומפרסם בהשקפות האנגליות מאמרים על אנַרכיות מטבע פִלַנטרופית בעִקר ולא מהפכנית, באֹפן שהעתון המשַמר „ז׳ורנַל די דֶבּא״ הציג אפילו

האנרכיה, בטול הממשלה, הסדר והמשמעת, על יסוד השויון המֻחלט של כל בני־האדם לגוייהם.

קרפוטקין הכיר בצדק, אם אמנם רק לעת זקנתו, כי „הטבע האנושי מלא סתירות מרֻבות כל־כך", כי „הבריה האנושית מֻרכבת כל־כך"; ואולם המדע הזוברתי ככל מדע אחר מחֻיב להִזהר מן הסתירות ואם הדבר מן הנמנע, ראוי להודות עליו בפֵרוש ולכפור באפשריות כל תורת החברה בכלל ובמציאות כל חֻקה חברתית. קרַפוטקין, שהיה מטבעו איש הסדר והמדע, לא העלה כמובן על דעתו לכפור באפשריות המדע החברתי. אדרבה, הוא רואה את עצמו גם בשאלות החברה ראשית־כֹל כאיש המדע המתנגד בהחלט לכל אוטופיה. הוא אומר: „בעלי תורת החברה מצדם יצאו מעִקרים מעטים ויפַתחום בעקבנות הגיונית... ובאֹפן זה שרטטו לנו תכניות של הסתדרות חברתית; ואולם אין זאת תורת החברה". ואנחנו מנענעים לו בראשנו: ודאי שאין זאת תורת החברה, ולא עוד אלא שאלה שעשו דבר זה לא היו מעולם מ„בעלי תורת החברה", אלא מבעלי האוטופיות. ובעודנו מחכים לשמוע מפיו הגדרה פשוטה של תורת החברה מעֵין זו: תורת החברה מלַמדת או מבקשת את חֻקות החברה, או: תורת החברה באה ללמד את חֻקות הסטַטיקה והדינַמיקה של החברה, וכיוצא באלה — במקום זה הוא בא ומלמדנו איזוהי הדרך הנכונה שיבור לו המבקש „לראות את הנולד בחברה". ואנחנו רואים שוב, כי אין לבו הולך כלל אחרי היש וחֻקותיו, ואולם דבר זה ידענוהו מכבר. ובמקום אחר הוא יוצא כנגד הסוציַאליסטים, שמבקרים את אפני החִלוק של הרכוש החברתי ואינם מבקרים את דרכי היצירה של הרכוש החברתי ואנחנו מדמים לשמוע מפיו, כיצד אפני החִלוק תלוים בדרכי היצירה — והנה הוא בא ומלמדנו במקום זה, שהדברים שנוצרים עכשו אינם מספיקים לכלכל את כל בני החברה. אפשר שכן הוא, ואולם את חֻקות החברה בכלל וחֻקות היצירה של הרכוש החברתי וחִלוקו בפרט עלינו ללכת וללמוד במקום אחר מפי מַרכּס ותלמידיו ושאר חוקרים שעסקו בדברים הללו. — באמת קרַפוטקין הוא אוטופיסט טפוסי ומבקש תמיד את הסדר החברתי שיסכים אל חזון רוחו ואין בינו ובין שאר האוטופיסטים אלא זה, שהם חולמים ויודעים שהם חולמים ואִלו הוא מבקש לחלומותיו אחיזה בחיים הממשיים ומאמין למצֹא כבר בחברה הנכחית סִמנים ראשונים להתגשמות אידיאליו. גיאורג בְּרַנדֶס כותב לניטשה: „האנַרכיסמוס של הנסיך קרַפוטקין, למשל, איננו טפשי" („כל מכתבי ניטשה", עמוד 407). ואולם גם רבות מן האוטופיות האחרות אינן טפשיות, ולא עוד אלא שיש מהן מחֻכמות וחריפות במאד מאד.

פֶּטרוס קרַפוטקין, שהֵגֵן על בַקונין כנגד מַרכּס, שבקש ללכת בעצמו בעקבות בַקונין וגם האמין שהוא הולך בהן, היה באמת שונה תכלית שנוי מן דאַגיטַטור הגדול, ובמדה ש„הרב" היה מחֻסר סדר נפשי ורסן פנימי, מלבד ערמתו הגדולה, כי ערום היה למאד וכוסה מזמות — באותה מדה היה התלמיד מלא אהבת הסדר, אהבת העבודה והמשמעת, שהביא עמו מבית אביו ונתגדל בה ולא הניחה כל ימי חייו, ועם זה היתה דרכו תמיד דרך ישרה. לא לו יכתוב

הבנתו ה„מדעית" בטבע הסוציאליות כנגד הסוציאליות ה„אוטופיסטית" של ה„אחרים" („כתבי מהפכן", עמוד 365).

נפלא הדבר, כי איש־המדע כקרפוטקין נלכד גם הוא בפח זה, שנפל בו האגיטטור הרוסי הגדול איש־הרגע. גם קרפוטקין איננו רואה, כי ה„סוציאליות המדעית" של מרכס קוראה לעצמה „מדעית" דוקא מטעם זה, שאיננה עוסקת כלל בסדר שלעתיד לבוא ואיננה גוזרת מראש: מה יהיה פֶּדֶרַליסטי או צֶנטרַליסטי — אלא מבארת את חֻקות החברה הַקַּיֶּמת, המסורה בידי המעמד הבורגני, וחֻקות מעברה אל סדר אחר, שמעמד הפועלים ימשול בו. גם קרפוטקין איננו רואה מה זאת חֻקה חברתית תולדית אביֶקטיבית, ותחת להוכיח שחֻקה זו איננה במציאות או שישנה אלא שהיא שונה מזו שדִמה מרכס לגלותה, הוא בא ואומר סתם, שתורת מרכס היא פרי הרוח האשכנזית ואלו מתנגדיה מביעים את הרוח הַלַּטינית; וכשהוא מרגיש, שבדבריו אלה לא אמר כלום או אמר יותר מדי, הוא מוסיף את הפסוק על גאות הרוח האשכנזית, שאהרי הכותה את צרפת היא רוצה למשול בעולם גם על־ידי ה„סוציאליות המדעית" כביכול שלה, ושכח ברגע זה, כי „סוציאליות מדעית" זו נִתנה והֻצבה כנגד ה„סוציאליות האוטופיסטית" ובמקימה עוד כעשרים שנה ומעלה לפני מלחמת צרפת ואשכנז ב„מניפסט הקומוניסטי!"

ובמקום־אחר ירמז קרפוטקין על אותה המחלקת ויאמר: „אנשים בעלי התחלה עצמית נצרכים בכל מקום; ואולם מכיון שֶׁנִּתנה הדחיפה, מן ההכרח שהדבר ימלא לא באפן חילי, אלא בסדר קהלתי, בדרך ההסכמה הכללית, ביחוד אצלנו ברוסיה" (שם, עמוד 204).

עוברים אנחנו על הפסוק מן „האנשים בעלי ההתחלה העצמית", שעוד נחזור אליו במרוצת הדברים, ומטעימים את המלים „ביחוד אצלנו ברוסיה", שמהן בולטת שוב המחשבה על־דבר ההבדל שבין העמים. אין ה„אֶסְפְּרִי" הַלַּטיני דומה אל ה„גייסט" הגרמני; העם הרוסי מסגל „ביחוד" לעבודה חפשית ולא לעבודה חַיָּלית. ובכן מודה קרפוטקין, שיש הבדלים ולו רק הדרגיים בין העמים. אמת, הוא מעיד על־עצמו, שלא הכיר מעולם כל הבדל בין העמים עד שבא לאחר זמן מרבה טורגניב והעירו על הדבר וגם הכריחו להודות, כי באמת יש „הבדלים לאֻמיים" בין המעמדים הבינונים, אלא „שכל העובדים וביחוד האכרים שבכל הארצות דומים מאד אלה לאלה"; ורק כעבור שוב זמן מרבה הכיר לאחרונה, כי „יש תהום עמֻקה בין השקפות הרוסים על החתֻנה ובין הדעות השוררות על ענין זה בצרפת בין בקרב הבורגנים ובין בקרב העובדים, וכן בכמה ענינים אחרים נבדלות ההשקפות הרוסיות הבדל עמֹק כזה מעל השקפות העמים האחרים" (שם, עמוד 388). מובן מאליו, שהבדלים עמֻקים כאלה בין ההשקפות מחיבים גם את מציאותם של הבדלים אחרים גופניים ורוחניים בין העמים. ולא עוד אלא שקרפוטקין מדבר, כמו שראינו למעלה, על „האנשים בעלי ההתחלה העצמית" ובמקום־אחר — שהעיר עליו כבר גיאורג בְּרַנְדֶס — יאמר על אדם אחד, ש„נולד מנהיג האנשים"; ובכן יודה גם־כן בהבדלים שבין האנשים הפרטיים — בה בשעה שהוא בונה את כל תורתו, תורת

בכדי לספק את נקמתי האישית. אפשר ואפילו ודאי שיקרה, כי יהיה עלי לצאת למלחמה כנגדו לא משום עלבון אישי, אלא לשם שאלה עקרית בגלל הקומוניות הממלכתית, שהוא עם המפלגה האנגלית והאשכנזית המנהגה מאתו הם מן הנלחמים הכי־נלהבים לה" („מכתביו", עמודים 233, 234, 235).

ובזה הגענו אל השאלה העקרית, שהיתה לסלע המחלקת בין המרכסיסטים והאנרכיסטים בכלל ובין מרכס ובקונין בפרט.

לדעת בקונין מוליכה שיטת מרכס אל יסוד קומוניות ממלכתית, שעתידה לשעבד את היחיד, ולפיכך ראוי להלחם כנגדה בכל האמצעים. מובן מאליו, שמרכס, שהיה ראשית־כל איש־מדע גדול, לא נתכון מעולם ליסד לא קומוניות ממלכתית ולא כל קומוניות אחרת; מרכס גלה את החקות החברתיות והתולדיות, שהביאו את הסדר הבורגני לעולם, שהתניאו ושמתניאות את התפתחותו, ואשר תביאנה בעל־כרחו לידי הריסתו ויצירת סדר אחר קומוניסטי במקומו. נניח, שהסדר החדש ההוא יהיה באמת סדר קומוניסטי־ממלכתי ואפילו רע מאד — מה שומה אפוא על מתנגדיו לעשות? הלא לחכות קדם־כל עד שיוסד אותו הסדר ואחר־כך לבקש את הכחות שיביאו להריסתו! ואולם בקונין, שלא הכיר מעולם מה זאת חקה חברתית ותולדית אביקטיבית, אדם שהיה כלו שבוי בהרהורים סביקטיביים, לא הבחין כלל מה בין החקות שגלה מרכס ובין מרכס עצמו וחשב, כי בצאתו למלחמה כנגד מרכס ינצח את החקות החברתיות שמצא מרכס ובהוכיחו את ההפסד שבסדר הקומוניסטי הממלכתי יבטל את החקות שמוליכות אליו — אם הן מוליכות באמת. ואם תאמר: בקונין לא הודה כלל, שמרכס גלה באמת את החקות החברתיות; ויש לומר: אם כן, לא היה לו לצאת כנגד הקומוניות הממלכתית שיחסה למרכס, אלא כנגד ספר „הרכוש" שכתב מרכס ולבטל את הספר מראשו ועד סופו וכשל עוזר ונפל עזור.

בקונין לא היה מכשר כמובן לבטל את ספר „הרכוש", דבר שלא עלה עד עתה אפילו בידי אנשי־מדע גדולים ממנו לאין ערך; ולא יותר מזה מכשר היה לחכות עד שיוסד הסדר הקומוניסטי, בכדי לצאת אז למלחמה כנגדו. מה עשה בקונין? הכניס את המלחמה לתוך הסתדרות הפועלים: במקום שמרכס ותלמידיו ועוד קדם להם לסל הנהיגו סדר חזק, משמעת תקיפה, מלחמה מתמדת ומארגנת של מעמד הפועלים כנגד הממשלה המארגנת של מעמד הבורגנים — באו הבקוניניסטים ודרשו רשול הסדר, בטול המשמעת, מלחמה על־ידי מרידות קבוציות מזמן לזמן וממקום למקום.

פטרוס קרפוטקין מבאר את המחלקת הזאת ואומר: „המחלקת שבין המרכסיסטים והבקונינים לא היתה בשום־אפן תולדות האהבה העצמית האישית. המחלקת הביעה את הנגוד המכרח שבין עקר הפדרליות ועקר ההתרכזות, בין הקומונה החפשית והמדינה שיש לה אבות שמנהלים אותה, בין מעשה היצירה החפשית של המוני העם ותקון חקי של התנאים הקימים שנוצרו על־ידי הסדר הרכושי. המחלקת הביעה לאחרונה את הנגוד שבין הרוח הלטינית וה„גייסט" הגרמני, אשר אחרי הכותו את צרפת על שדה המלחמה בקש למשול גם במקצוע המדע, הפוליטיקה והפילוסופיה, וגם הסוציאליות, — בהציגו את

אותו האנרכיסט וג׳ימס גיום שמו בא בעצם ימי המלחמה (בשנת 1915) וספרו בידו: „קרל מרכס פנגרמניסט והחברה האינטרנציונלית של הפועלים משנת 1864 עד שנת 1870״. בספר זה בקש המחבר להוכיח שני דברים: ראשית, כי ה„אינטרנציונל״ נוסד בעצם על־ידי בקונין וחבריו ומרכס בא כקוקיאה זו והטיל את ביצתו בקן לא לו; ושנית, כי מרכס ואנגלס עמו לא נתכונו אלא לשם הפנגרמ׳טיות האשכנזית ובמבוסת צרפת ראו תקומת אשכנז ומעבר מרכז התנועה הסוציאלית למולדתם.

מה גדול השקר שבעלילת שוא זו, יעיד לנו בקונין עצמו, בר־דבביה של מרכס ו„היהודים האשכנזים״ בכלל. אלא ׳שקדם כל נשמע מה בפי מסריק, איש האוהב את האמת בכל אפן יותר משהוא אוהב את ישראל.

„אנכי הרואה בפוליטיקה הלאמית של מרכס ראשית־כל מסקנות מן הסוציאליות המהפכנית שלו: הוא קובע את ערך העמים על־פי מדרגת המהפכנות שהגיעו ׳אליה״. „הסימפטיה לצרפת והריפובליקה שלה היא אהבתו הישנה של מרכס״. „בשאלת צרפת ואשכנז חוה מרכס את „דעותיו בשנת 1870, באפן זה: הכת החילית החצרנית, בעלי הפרופיסוריות, הבורגניות והפוליטיקה של בית־המרזח מבטיחים, כי כבוש אלזס ולוטרינגן הוא האמצעי להציל את אשכנז לעולם ממלחמה עם צרפת. באמת נהפוך הוא הדבר ואין לך אמצעי טוב מזה לעשות מלחמה זו למוסד אירופאי... אין לך אמצעי אמתי מזה להחריב את אשכנז וצרפת על־ידי הריסה הדדית... מי שלא נחרש לגמרי מצעקת הרגע או מי שאין לו חפץ להחריש את העם האשכנזי מכרח להודות, כי המלחמה של שנת 1870 היתה מלחמה הכרחית בין אשכנז ורוסיה... אנכי אומר: הכרחית, מחלטת, אם רק לא תפרוץ מקדם מהפכה ברוסיה״... („היסודות הפילוסופיים והסוציולוגיים של המרכסיות״, עמודים 444, 445, 446).

עינינו הרואות אפוא, כמה כוזבה העלילה הנתעבה, כי מרכס בקש את תבוסת צרפת; ועם זה אנו רואים גם־כן, כמה גדולה היתה חכמתו המדינית של האיש הזה, שראה את הנולד בעינים פתוחות וחודרות.

ועתה נשמע־נא מה בפי בעל־הדין עצמו, שעדותו חשובה ביותר בתור הודאת בעל־דין, שהיה גם שונא ל„יהודי אשכנז״ (מובן מאליו שלא היה לבקונין כל דבר אל „יהודי אשכנז״ בכלל ורק משנאתו למרכס וחבריו, שהיו מבקרים אותו קשות, יצא על־פי המנהג הידוע לשלוה לשון „בעם מרדכי״ הוא מרכס). הנה מה שכותב בקונין אל הרצן חברו בשנת 1869 על־אודות מרכס: „אי־אפשר שלא להודות, אנכי בכל אפן אי־אפשר לי שלא להודות בעבודותיו הגדולות לטובת הסוציאליות, שעבד לה בחכמה, בגבורה ובאמונה זה כחמש ועשרים שנה... והקדים בזה בלי־ספק את כלנו. הוא היה אחד מן המיסדים הראשונים של החברה הבין־לאמית, מיסדה העקרי כמעט... מרכס הוא בלי־ספק אדם מועיל בחברה הבין־לאמית. הוא עד עתה אחד מעמודי הסוציאליות הכי־עצומים, הכי־חכמים והכי־משפיעים שבחברה זו, — אחד מן הגדרים הכי־חזקות כנגד התפרצותן של מגמות ודעות בורגניות לתוך החברה. ואנכי לא הייתי מוחל לעצמי מעולם אלו הייתי משמיד את השפעתו הטובה בלי־ספק או מקטין אותה.

במעמקי רוחו״. ואולם דומה שדברי המבקר הגדול אינם ברורים כל צרכם.

ככר נזכר למעלה, כי ה„אדם הראשון״ והיסודי שבנשמת בַּקונין הוא „גבור זמננו״, גבור ההפקרות, ציד נפשות הנשים. וכאן יש להוסיף, כי במדת הגבורה הפנימית, המחסרת כל אפקטיות, לא הגיע למדרגת הגבור ההוא. חֻלשה יחסית זו בצרוף לנסבות החיים הוציאו אותו מחוגו והשליכוהו לתוך חוגו של האידיאליסט המיסטי המפרסם בשעתו סטנקֵיביץ׳. התהו ובהו שבמסתרי הנפש נתעוררו בקרבו ושוב לא יצא מהם. ואולם האנרגיה הפנימית המרֻבּה שבקרבו בקשה לה מוצא. ומוצא זה נמצא לו בתהו ובהו המדיניים והחברתיים. אזלת ידו לתת להם צורה, כי גם לתהו ובהו שבנפשו לא מצא צורה. ואולם כּחו היה חזק למדי להתנועע בעצמו ולהניע אחרים במסתרי עולם אפל זה.

ובַקונין עצמו מלמדנו, עד כמה היה נפעל מכחות והשקפות מיסטיים ומערפלים בחייו. ב„מכתביו״, עמוד XIII אנהנו מוצאים עוד את זאת: „כל חיי נקבעו עד כה על־ידי שרטוטים שאינם תלוים כמעט ממחשבותי אני עצמי; אנה יוליכוני החיים — ה׳ יודע... יש בכל זה הרבה מיסטיות — תאמרו, ואולם מי איננו מיסטי? האפשר לחיים שלא יהיו מיסטיים? אין חיים אלא במקום שיש אפק מיסטי חמור, אין־סוף, ולפיכך גם אי־בקור במדה ידועה; אמת, כלנו אין אנחנו יודעים כמעט מאומה, אנחנו חיים בספירה חיה מֻקפה פלאים, כחות של חיים וכל פסיעה מפגיעותיהם יכולה לגלותם החוצה מבלי ידיעתנו ולעתים קרובות אפילו מבלי רצוננו״. בדברים האלה גלה בַּקונין את כל נפשו. אלא שהכחות המיסטיים שבנפשו היו מספיקים לעורר רעש ותנועה בו וסביבו, ואולם לידי יצירה, לידי קבלת צורה מסֻימה לא הגיעו.

דרַגוֹמַנוֹב הגיע מתוך חקירותיו המיֻסדות לידי המסקנות הללו: בַּקוֹנין היה „בעל כשרון למשוך את האנשים״, ואולם „לא לארך ימים״; כי היה בעל „בינה מהירה עקבנית״, ואולם „עומדת רק מעט ברשות עצמה, מחֻסרת עֹמק, המצאה וסקרנות, נוחה לתפוש מחשבות מוכנות ולהוליכן עד לקיצוניות מאשר ליצרן, בלתי־מכֻשרת להשיג בעונה אחת את הצדדים השונים שבדבר מבלי להמָשך אחרי צד אחד מֻגזם על־פי־רֹב באֹפן אֹביֶקטיבי״; כי היה בעל „זרם אנרכיסטי״ שנושן ונפסק וביחס ל„אנרכיות שבזמננו״ „אפשר לחשוב את בַּקונין לכל היותר לסבא דילה״.

ואנהנו לא נדע הנשתומם אם לא על שנאת ישראל הנוראה והאיֻמה, שנתעוררה לרגלי המלחמה הגדולה והביאה בין שאר חזיונות אנטישמיים הזיון משנה במינו. נמצא מי שהעיר עוד הפעם את השאלה שנתישנה כבר על ערכם של בַּקונין ומַרכּס ביסוד ה„אינטרנַציונַל״ הראשון ובקש להוכיח, כי בַּקונין היה המיַסד האמתי והאידיאלי של מוסד זה עד שבא ה„יהודי הפַנגרמניסט״ קַרל מַרכּס ונדחק ונכנס לרשות אחרים הוא עם „יהודיו״ ושליחותם האשכנזית; אנרכיסט זקן מבית־מדרשו של בַּקונין היה המוציא את הדבה ומיד נטפל אל הדבר יהודי משֻׁנה, שעשה לו את הרעיון הנבזה הזה על־דבר ה„פנגרמניטוֹת״ של מַרכּס עטרה להתגדל ועם זה קרדֹם חריף לחפור בו בור לתורת מַרכּס, לסוציאליות המַרכּסית וליַכּד על חָרבותיה „סוציאליות לאומית״ כביכול לצרכי העם הצרפתי. אכן מה מלַנים הם יהודיך, מָארֵיה דעלמא כֻּלֵיה!

ערטילאות, תֹכן מהפכני מעֻרפל. לאחר זמן, כשנזדמן עם פרודון, מסר לזה את תורת הֶגל וקבל חלופיה את תורת האנרכיות; אלא שכשם שהאנרכיסט הצרפתי לא סגל לעצמו אלא צורות חיצוניות ידועות משיטת הֶגל, ככה לא ספג המהפכן הסלָוי לתוכו משיטת פרודון רק את המֻשג אנַרכיה ואז חזר ומלא גם את המֻשג החדש הזה תֹכן מהפכני מעֻרפל כדרכו ויעש אותו כלי־שרת לאגיטַציה, שבה היה מַגדיל לעשות.

אם נשאל את נפשנו: במה היה כח האיש הזה גדול לצודד נפשות לרעיוני רוחו? ונבקש תשובה על שאלתנו בחקירתו המפֹרטת והמדֻיקת של כותב תולדותיו ומוציא לאור את מכתביו והלק מכתביו, דרַגומַנוֹב, נעמוד משתאים למראה עינינו. אותו האיש, שהרגיז בהבל פיו את יסודות החברה בשעתו, לא הצטַיֵן לכאורה במאומה מעל ה„מרבים ביותר" לא בידיעותיו ולא במדותיו. הסופר הנזכר מראה לדעת, כי האגיטַטור המפֻרסם היה „מחֻסר כל השכלה מדינית, כל ידיעות תולדיות ואפילו מן הנחוצות ביותר, כל הבנה ראשונה בעולם הסלָוי, כל אביֶקטיביות במשפטו על ההכרחיות או האפשריות של מעשים ידועים"; ולא עוד אלא שמעט מעט „נתפתחה בקרבו המדה להשתמש בכל האמצעים מבלי כל ברֵרה"... אם נזכור את ההשכלה הפילוסופית התולדית והמדינית המפליאה של לַסַל ואין צריך לומר של מַרכּס, את הבנתם העמֻקה — ביחוד של השני — בעולם האירופאי ואת האביֶקטיביות המתמיהה של מַרכּס ובמדה ידועה אפילו של לַסַל — נמצא, שרק מדה אחת משֻתפת היתה לשני האגיטַטורים הגדולים: חֹסר הברֵרה באמצעים שנזדמנו לידם, ולא עוד אלא שבמדה זו עלה האגיטטור הרוסי לאין־ערך על האגיטטור היהודי־האשכנזי...

מן הראיות הרבות לבורותו המדינית של בַּקוּנין דַיֵנו שנזכיר מה שהעיד על־עצמו באחד ממכתביו האחרונים, כי הוא יושב ו„לומד" את הספר הידוע למתחילים „תולדות התרבות האנושית" של קולב... והמתמיה ביותר, כי האיש אשר ידיעות כאלה לו יצא כנגד קַרל מַרכּס ונחשב למתחרה עמו בפתרון השאלות העומדות ברומו של עולם החברה...

פטרוס קרַפּוטקין, שהוקיר מאד את בַּקוּנין, מסיח לפי תֻמו כדרכו: „תמה הייתי למאד, כי ההשפעה המוסרית של בַּקוּנין — על הפועלים — הֻרגשה רב יתר מהשפעתו השׂכלית" („כתבי מהפכן", עמוד 273). מכאן אפשר היה ללמוד, כי גדלו של בַּקוּנין היה במקצוע המוסרי, אִלו לא גלה לנו בעצמו, ב„מכתביו", עמוד 235) סוד מחדרי נפשו, באמרו: „בעולם השחור הזה, היסוד היחידי שעליו מתיַסד העתיד, הריני מודה, הרצן חכיבי, גם בתכסיסיות גם בפוליטיקה, ללמוד בשקידה את כל צדדיו החלשים והחזקים, את בינתו וטפשותו, ולהתאמץ להסתגל אליהם באפן שגם הענין העממי יתקדם — זוהי כמובן המטרה הראשית והראשונה — אלא שגם מצבי בעולם הזה יתחזק"...

האם לא העניק אפוא לבקונין פטרוס קרַפּוטקין מעט מן הכֹּח המוסרי החזק שנשא בקרבו הוא עצמו?

בּיֶלינסקי אומר על בַּקוּנין: „הוא אשם וחוטא בהרבה, אלא שיש בו דבר־מה, שמכריע את כל מגרעותיו, — זה היסוד בעל התנועה הנצחית המנה

הסופרים, שידעו כהֶרצן (שם, עמוד 251) „לאחד את הרעיון הפילוסופי עם כח המדמה הפיוטי!"

הסופר הזה מדַמה ביחוד את ספרו של הֵינה „לתולדות הפילוסופיה באשכנז", שנתפרסם בשנות 1834—1835, אל „מכתבי" הרצן „על הדילטנטיות בתוך המדע", שנדפסו בשנת 1842. הוא רואה, כמובן, מה שיראה אפילו העִוֵר, את ה„דמיון" שבין הסכימות העִקריות והמסקנה הראשית שבשני הספרים ומעיר עליה פעמים אחדות (עמודים 265, 270 ועוד), אלא שאת השפעת הֵינה איננו רואה לא במקום זה ולא במקום אחר (שם, עמוד 210), כשהוא מרמז על דמיון ידוע בין ספרו של הרצן „מעבר החוף" ו„ציורי המסע" של הֵינה וסוף־סוף הוא מסיק ואומר (שם, עמוד 270): הֵינה „הציג כנגד הנצרות את האידיאל שלו ושל האנושיות העתידה על־דבר ההפקרות החושית; מעבר מזה שלטה עליו האנטיפטיה של היהודי כנגד הנצרות, שראה בה את סִבות שפלותו, ומעבר מזה שרר בו כֹּח הדמיון הבוער בְּאִשָּׁה של תאות הבשׂרים השמית; ואִלו הרצן לא היה יכול להסתפק בזה; געגועיו האין־סופיים הוליכוהו הלאה"... ככה הבין האיש את השקפות הרצן: „יחי התהו ובהו, יחי הכליון", או ביתר דיוק: ככה שנא האיש את הֵינה היהודי!...

אמנם להרצן הוא מראה חִבה יתֵרה. הלֹא לא לחנם עמד הרצן לצד הפולנים בשנות הששים וסוף־סוף „נוצרי" היה ו„סלַוי" — הגם שהנצרות שבו ואף הסלַוית שבו דומות לכאורה לאפס (המחַבר דנן מזכיר, כי הרצן ראה את הגלח ואת הקַטכיסמוּס בפעם הראשונה בשנת החמש־עשרה לימי חייו וגם אז לא קלט מהם כלום ונשאר כל ימיו מחֻסר „יסוד דתי" — שם, עמוד 192 והלאה, — ואשר לסלַויות שבו כבר ידענו, כי מצד אמו היה אשכנזי או אפילו יהודי־אשכנזי, ומצד אביו? „הראש הטטַרי" של הרצן – עַיֵן „העת החדשה", 1890, עמוד 254 — איננו מוכיח, כמובן, על מוצאו ה„סלַוי"). בכל־זאת עם כל החִבה שהודיע המחבר להרצן סִכם את השקפותיו היסודיות של הסופר הגדול במאמר: „יחי התהו ובהו, יחי הכליון!"...

מובן מאליו, שלא היה מעולם אדם שלם בדעתו, יהיה סוציאליסט ואפילו אֲנַרכיסט, ששם לו לסיסמה אותו המאמר. ומכלל זה קשה להוציא אפילו את מיכאל בַקונין, שלא זכה להתרומם מן התהו ובהו אל רוח האלהים המרחפת על פניהם, ולא זז משם עד שהכריז: אין אלהים; תחי המהפכה! אמת איש־מהפכה זה נזון מרעיון המהפכה, וכששאלו אותו: ומה תעשה כשיִכּוֹן הסדר, שאליו תוליך המהפכה? השיב: אשוב ואהפכנו.

נפלא הדבר, כי גם באיש הזה חי ופעל עוד „גבור זמננו". אף הוא בן־אצילים היה והביא עמו את ההפקרות מסביבתו, וכאשר הורידוהו מסִבות חייו אל מצב ה„לומפנפרולטריַט" היה לאבי ה„יחפים" המְפקרים, שמהם נִזון הסופר הרוסי מַקסים גורקי, הוא ושכינתו. ויחד עם ההפקרות היה מלא תאות צַיד הנפשות, שפִרנסה את הפֶּצ׳ורינים, אלא שתאוה זו קבלה אצלו צורה חדשה נוספה על הראשונה: צורה אגיטטוֹרית.

גם האיש הזה יצא מבית־מדרשו של הֶגל והֻשפע מן ההֶגליים השמאליים ומעט מעט נתמלאו המֻשגים הפילוסופיים המֻפשטים, שהיו תועים בקרבו כנשמות

הזרמים המהפכנים השונים מזרמו שלו ובקרתו הארסית עליהם, ועל הכל השיטתיות העקבנית החמורה, שבקש להכניס לתוך כל תנועת המהפכה — כל אלה השניאו את מַרכּס על הֶרצן תכלית שנאה. בשעה שעיני מַרכּס היו נטויות אל ההסתדרות התורית והמעשית, כלומר: אל הסדור הנמרץ של תורת המהפכה מעבר מזה והפועלים מעבר מזה, ורק בה, בהסתדרות העצומה בלבד, ראה את עֹגן ההצלה—באותה שעה היה הרצן על־פי מוצאו הרוסי וכל נטיותיו האישיות מבַכּר את אי־הסדרים על הסדר, את התהו ובהו על היד החזקה שמארגנת אותם ומכניסה לתוכם את המשמעת. סדר ומשמעת היו לו לסמל הצָריות הרוסית, הקסרקטון הרוסי וה„קנוט" הרוסי. כללו של דבר: מַרכּס היה מחוקק סוֹציאליסטי והרצן היה על־פי תכונתו אנרכיסט אריסטוקרטי, שמסבות החיים הביאוהו להיות חוזה ופַיטן לתנועה האנרכיסטית הדמוקרַטית.

וּבמדה שהרצן היה רחוק ממרכּס, בה במדה היה קרוב להֵינה. שניהם חלמו על גן־עדן ארצי, שבני עליון יושבים בו ועטרותיהם בראשיהם, כוסות יין המשֻׁמָּר מבריקות על שלחנות הכסף והזהב אשר לפניהם, נימפות מסַלּלות חִינגא ומפליאות זמר, והם נהנים הנאה שלמה מזיו העולם בכל צרותיו. ושניהם נרתעו לאחוריהם כנשוכי נחש כשראו את מגשימי חלומם בהקיץ, ולא עוד אלא שהֶרצן הגדיל ברתיעה זו: למראה „החצר שמאחורי המהפכה המערבית" היה לבו נוקפו — ומשנגלו לו „מהפכני המולדת" חשכו עיניו ויברח על נפשו מפניהם...

כל הקורא בכתביהם של הֶרצן והֵינה והוא תמים ובלתי־משֻׁחד מדעות קדומות יכיר בנקל את הקִרבה שביניהם, את השפעת הפַּיטן והחושב הגאוני על מחשבות הסופר הגדול ועל סגנונו; וגם את שעור קומתו של כל אחד מן השנים בערכם זה אל זה יכיר על־נקלה כל הקורא בכתביהם מבלי פניות וכַוָּנות זרות.

ואולם לַסופר מַריאן צ׳יכוֹבסקי, מחבר „שאלות רוסיה היסודיות", דעה אחרת בענין זה. פרופיסוֹר זה, שקירא בספרו הנזכר (תרגום אשכנזי ברשיון המחבר ובהקדמתו, עמוד 272) את מרכּס בשם „מחבר הרכוש והעבודה" ומעיד על עצמו, שלא ראה מימיו אפילו ראִיה קלה את ספר „הרכוש" ועל־אחת כמה־וכמה שאין לו אפילו ידיעה קלה בתֹכן הספר; שדבריו סותרים לא פעם לא רק את האמת, אלא אפילו זה־את־זה, כגון בהחליטו (שם, שם), כי הֵינה, מַרכּס ולַסַּל השיגו שלשתם „את פילוסופית הֶגֶל ברוח פיארבַך", ותוך כדי דִבּור יחזור ויודה בעצמו, כי ספרו של הֵינה „לתולדות הפילוסופיה באשכנז" „הכין את הדרך לפיארבַך, שיצא לאחר שבע שנים על הבימה ועצם הנצרות בידו"; — האיש הזה, שכל־עָקרו לא בא אלא להזהיר את העולם מפני סכנת הסוציאליסמוּס היהודי ובמדה ידועה גם מפני סכנת האנַרכיסמוּס הרוסי, מוצא בכל־זאת, כי הֶרצן אבי האנַרכיסמוּס הרוסי, שהכריז לדעת המחבר: „יחי התהו ובהו, יחי הכליון!" (שם, עמוד 270), „נעלה" במובן ה„מוסרי" ו„סֶריוֹזי" וגם „עמֹק" מהֵינה (שם, עמוד 271), ואפילו במובן הפיוטי הוא נוטה לתת את משפט הבכורה להֶרצן ואיננו מודה אלא כמי שכפאו שד, שהֵינה היה „גם־כן" מאותם.

שליליות באפן סימפטי, שלא הייתי מסגל אליו מקדם, ולא עוד אלא שלא הייתי צריך אפילו לקרא להן שליליות, לפי שנפש עדינה מלאה אש וסבלנות כזו אי־אפשר היה לה להתפרנס משלילה ושנאה בלבד" („מכתבי ניטשה", III, עמוד 407).

והרוח הכללית הדוברת מתוך הֶרְצֶן וכתביו לא נשתנתה במאומה גם כשעמד והוסיף להשקפת עולמו גַּון גזעו. משנתפרסמה בחוגים הקרובים להֶרְצֶן תוצאת חקירותיו של החוקר האשכנזי היכסטהויזן, כי בקרב האכרים הסלַוים נשמרו שרידי הקומונה העתיקה — הריעו הֶרְצֶן ואוגארוב חברו תרועת נצחון על מתנגדיהם הסלַוינופילים — מעבר מזה, ועל המהפכנים האירופאים, שהיו מביטים על חבריהם הרוסים מגבוה – מעבר מזה. הסלַוינופילים היו מונים את כת ה„מערביים": מבקשים אתם להרכיב זמורה אירופאית זרה בכרם הסלַוי! והמהפכנים שבמערב אירופה היו מזַלזלים בכבוד חבריהם המזרחיים, שמדַמים לקפוץ בקפיצה אחת מן הברברות האסיאטית לתוך גן-העדן הקומוניסטי, שהפועל המערבי הולך ונוטע אותו. והנה נגלה הדבר לפתע פתאֹם – כי האכר הסלַוי הוא המטפח את גן־העדן! אין עליו אפוא כי־אם להכחיד את להט החרב המתהפכת, שהִשכינה הצָריות לשמור את דרך עץ ההיים, ואז ישוב אל כרמו שלו, ולא עוד אלא שהוא שיהַנה את העולם מזמורותיו! ה„ברברות האסיאטית" הכרזה לנחלת העֹל הטַטָרי, לקליפה זרה. והֶרְצֶן וחבריו קוראים: זרקו את הקליפה ויתגלה התוך: הקוֹמונה! והם עומדים ומנַבאים: זאת תעודת הגזע הסלַוי לגַשם בעולם את הקומונה, כי המערביים מדברים עליה בפה ורהוקים ממנה בלב ובמעשה כרחוק הבורגנים מעל הפועלים, כרחוק האנֹכיות מעל האלטרואיסטיות ואלו הסלַוים חיים בתוך הקומונה! ומשהֻכו הפועלים במהפכת שנת השמונה וארבעים הכריז הֶרְצֶן „מעבר החוף", כי המערב נרקב ומן המזרח תבוא התחיה והיא כבר הולכת וקרֵבה.

סלַוינופיליות מהפכנית זו עודנה חיה עד עתה בלב המהפכנים הרוסים ומֻרגשת בכמה ממעשיהם. הרצן יוצרה אָצל מרוחו של הגזע הסלַוי ויקבל בחזרה קרני הוד, שהִכּו בסנוֵרים את עיני רבים וכן שלמים במזרח וגם במערב... ואולם לא את עיני קַרל מַרכּס.

קַרל מַרכּס העיר עוד בספרו „לבקֹרת הכלכלה המדינית", עמוד 10, כי „צורת הקנין הכללי הטבעי" היא „צורת הקנין הקדמוניה, שאפשר למצאה אצל הרומאים, הגרמנים, הקֶלטים" ונשמרה עד עתה, „אם גם הרוסה במקצת, בין ההודיים", וכי אך „דעה קדומה מגֻחכת היא, שנתפרסמה בזמן החדש", לחשוב צורה זו כאלו היא „צורה סלַוית מיֻחדת ואפילו רוסית בלבד". ואז חזר בספר „הרכוש" הוצאה ראשונה בהערה, שאמנם נשמטה מפני חריפותה היתרה בהוצאה השניה, ושפך את חמתו על ה„רומַניסט המוסקואי הֶרצן" בפרט ועל הרוסים בכלל, שיבואו „להחיות" כביכול את המערב ה„נרקב" כביכול.

מובן מאליו, שגם איש כמַרכּס לא היה לפי רוחו של הרצן. הלמדן החריף היהודי האשכנזי, הסגור בבית־מדרשו עם ספריו ותלמידיו המועטים שזכו למצֹא חן בעיניו ולהתחַמם לאורו, נגודו הקיצוני אל כל בעל

אלכסנדר הֶרְצֶן היה בן לאציל רוסי ווֹלְטֶירְיַנִי כביכול מ„גבורי" החצר של יֶקַטרינה השניה לפנים, ואחר־כך, עם עלית „חביבים" חדשים, יורד מגדולתו — אמנם לא מנכסיו — וחי חיי נזופים בכפריו, רוגן בסתר על הסדרים השוררים ובגלוי על מחלותיו הבדויות; אמו היתה אשכנזית, ויש אומרים—יהודיה אשכנזית, יפה למאד ואֻמללה למאד בבית בעלה, שלא נשא אותה לאשה כדת. אלכסנדר לא נקרא גם בשם משפחת אביו האציל, כי־אם בשם האשכנזי „הֶרצן", שקראה לו אמו מתוך חִבה (אולי גם על שם איזה יהודי אֻמלל רבי נפתלי הירץ). התלונות התמידיות של האב עם רוחו הוולטירינית מעבר מזה ומצב האֵם מעבר מזה פקחו את עיני הרצן בעודנו נער לראות בהקיץ מה שלא ראו בני־גילו אף בחלומם. בן האצילים, אשר גֻדל בעשר והרחבה כיָאות לבני מעמדו בימים ההם, ראה בעמל אמו ותגיון נפשה, גם את מצב האכרים המשֻעבדים הרגיש מהר, ידע, כי גם לפניו עם כל חִנוכו ועשר אביו לא בנקל תפָּתחנה הספירות העליונות, שמהן יצא האב — כי על־כן בן לאמו העירונית הוא. נפשו הרכה מלאה שנאה לאביו המושל באמו ובאכריו ומטיל מרה על כל סביביו, אף כי ידוע ידעה, כי גם האב אֻמלל הוא; אז נתעוררו בתוכה ספֵקות בישרו של עולם והתמרמרות חשאית ועמקה של אויב נעלם, אשר ידו בכל הרשעה, העריצות והאכזריות, בכל הרעל אשר בחיים. ומאז בִקשה נפש הנער לדעת „מי האשם" ויד מי היתה במעל שבעולם, בעמלו ומצוקותיו.

הנער היה לאיש ושאלת: „מי האשם" נקרה בלי הפסק במוחו. וכאשר למד לדעת את הפילוסופיה האשכנזית ואת ראשית השיטות הסוציאליסטיות, חשב, כי נפתרה לו החידה; את כל הקולר תלה בצואר החברה. החברה — הרשעה והיחיד — הצדיק! החברה היא הרשעה — ובכן תֵהפך החברה! היחיד הוא הצדיק — ובכן יחי היחיד, ובלבד שישא בלבו את רעיון מהפכת החברה!

וראה זה פלא! „גבור זמננו" דומה בעצם לגבור „מי האשם". בלטוב כפצ׳ורין „אביו" עסוק כל־עִקרו בצֵיד נפשות הנשים, ואפילו כשיעמיד חיי איש בסכנה בשעת הציד ועל־ידו לא יסוג אחור. אמנם רכה נפש בלטוב מנפש פֶּצ׳ורין; ואולם כבר ראינו, כי אין יכלתו של בלטוב מגיעה ליכלתו של פֶּצ׳ורין. ודאי שפֶצ׳ורין, אותו האיש בעל „מוסר האדונים" העקבני, לא יכתוב את כתבי הרצן, ש„מוסר האדונים" ו„מוסר העבדים" משמשים בהם בערבוביה נאה. ואולם כבר ידענו, שהרצן ינק את „מוסר העבדים" עם חלב אמו. ולפיכך סמי מכאן „מוסר" במובן של חובה חברתית וכבישת האנֹכיות. בלטוב הוא סוף־סוף גבור ציד הנשים וגם המהפכן שבו אנֹכיי וכובש הוא, אם אמנם לעת־עתה רק במקצוע המיני.

על כתבי הֶרְצֶן מרחפת רוח פיוטית, שמשוה עליהם הוד והדר, רוח של געגועים וחלומות. האהבה אל העם, המֻבעה בהם, היא אהבה אל דבר רחוק, רחוק מאד — כי מה גדולה ומה עמֻקה היתה התהום אשר בין בן־האצילים הגשמי והרוחני ובין הפועל ומה גם האכר האירופאי ועל אחת כמה וכמה האכר הרוסי! ניטשה, שהיה עתיד לנבא על האהבה אל הרחוק, קרא בשנת 1872 את ספרו של הֶרְצֶן „זכרונות של רוסי" וכתב: „ממנו למדתי לחשוב על כמה מגמות

משחק היו לה ובית־המחוקקים שלה היה צעצוע כבתי־הנְיָר המצֻיָרים, שהראה לה אהובה פּוֹטיוֹמקין מדי עברה במרכבתה דרך כפרי קרים ההרוסים באשמת ההנהגה המדינית. אמנם לא מִשְׂחָק היה קשר פּוּגַצ׳וֹב, וביביקוֹב, שנשלח „להשקיטו", הפליט עוד בשנת 1773 במכתבו לאשתו את המאמר הידוע, כי „אין הסכנה" אפילו „בפוּגַצ׳וֹב, אלא בהתרגזות הכללית". ואולם גם ה„התרגזות הכללית" גם „השקטת" המושלים הִבעו קדם־כל בהפקרות פראית ואכזרית.

לאחרונה נתגלה על במת הספרות „גבור זמננו", מעשה־ידי אמן אמתי, שהשקר האמנותי שנוא עליו שנאה אורגנית. הגבור הוא גבור זמנו ומקומו. כֻּלּוֹ מלא אנֹכיות מבהילה, שמתגלית ביחוד בחייו המיניים; כי חיים אחרים כמעט שלא ידע האיש. חובה, חמלה, רֵעוּת, ידידות — מכל אלה אין למצא בו אף אֲגוּם אחד. מה זאת: מפלצת? לא! עונה המחבר: „אדונים נכבדים! גבור דורנו הוא באמת דמות־דיוקן... של כל חטאות דורנו, שהגיעו למרום התפתחותן" (תרגום עברי, עמוד 4).

יש אומרים: בַּירוניות! „האחד וקנינו" של מַכּס שטירנר! ניטשניות! ויש שיבואו ולוחות התולדה בידיהם להוכיח, שהמשורר הסלָוי יָצַר את גבורו כיובל שנים ומעלה קדם לניטשה, כי ל„גבור זמננו" מלאו כבר עשר שנים ומעלה בשעה שבא שטירנר וכתב: „מה יתן ומה יוסיף לי, אם מחשבותי ומעשי נוצריות הן או לא; קראו למפעלי כחפצכם, לי אחת היא, ובלבד שאשיג מה שארצה, שאספיק לעצמי"; כי בַּירון לא היה אלא בן־דורו של לרמונטוב... ואולם כל ההוכחות הללו מיֻתָּרות בהחלט לגבי עצם הדבר: „האחד וקנינו" הוא בן־אמנים אשכנזי, שנתגלגל לבית־מדרשו של הֶגֶל עד שברח משם מאימת ה„רוח האוביֶקטיבית" והיה רץ וצועק: אנכי ה„רוח המֻחלטת" ואפסי עוד! בְּרַח, בן־אדם, החברה עליך! ה„אדם העליון" של ניטשה הוא הלמדן־האמן האשכנזי־הפולני, הפרוטסטנטי־הקתולי, בעל־הבית־המהפכן, הפילוֹלוֹג־המנגן, שצועק ומתמרמר ומחרף ומנבא מעֻצמת מכאובי הסתירות שבו; גבורי בַּירון הם מלחים ושודדי־ים אנגלים אמיצי־כֹּח ואבירי־לב, שהלעיטום שלא בטובתם את מוסר הנצרות עד שהיה לאבן מעמסה בכלֵי־עִכּוּלם והם מתהפכים בציריהם, מקללים, מגדפים, מלעיגים, קוצפים, בוכים, שוחקים עד שהם נופלים לאחרונה עיֵפים ויגעים לתוך יאוש קודר; ואלו פֶּצ׳וֹרין ה„גבור" פריץ רוסי שברוסים הוא, שמעברו האחד עבד־עבדים הוא לקיסרו ומעברו האחר מושל יחידי הוא כרצונו או כשגעונו בגויות עבדיו ושפחותיו ועושה בהן ככל אשר יעלה על רוחו הפרוצה, ובכן לא נשאר לו בעולמו כלום חוץ מאנֹכיות וחיים מיניים ונוסף לאלה אדרת המלט או גם מרה שחורה אמתית בשעות של תְהִיָה וחשבון הנפש, כלומר: בין אהבה לאהבה.

בינתים חדרו גם למדינת הרוסים התורות החברתיות החדשות של סַן סימון ותלמידיו עם השיטה הפילוסופית של הֶגֶל והסינתיסה הראשונה של שתי אלה בכתביו המזהירים של היינריך הַינֶה. הנפש היפה והספגנית של אלכסנדר הֶרְצֶן היתה אחת מן הראשונות במדינה זו, שקלטה לתוכה את הזרם החדש בצורה שקבע לו הפַּיטן היהודי האשכנזי.

בר־טוביה

לתולדות דת המהפכה

ב *)

שלשה שבקשו ליצור

כל אותה התנועה הגדולה בכל מקצועות העבודה הגשמית והרוחנית, שהביאה לאחרונה לידי דת המהפכה, לא מצאה אמנם מקום כי־אם במערבה של אירופה ולא במזרחה. בכל־זאת הלכה רוח השלילה וההריסה וחדרה גם אל המזרח, ולא עוד א"א שמצאה פה את הקרקע מֻכשר ביותר לקליטתה. שאיפות ההריסה העצומות, המיֻחדות לשבטים הסלָוים, גרמו להם, שישתעבדו כפעם בפעם והשעבוד שרש בלבם עוד יותר את השאיפות הללו — כי עבדי בהפקֵרא ניחא להו. משעה שנוסדה הצָריות במדינת רוסיה נשחוו כל נתיניה — עם כל השנוים הגדולים שביניהם בנוגע למצבם הכלכלי — לעבדות. והשנוים הגדולים הללו שבין המצב הכלכלי של הפריץ המושל על מאות כפרים ואלפי נפשות מעבר מזה והאכר המחֻסר כל שליטה על הקרקע שהוא עובד אותה ועל כח עבודתו ואפילו על נפשו — השנוים הגדולים הללו טִפחו ורבו גם הם את רוח ההפקרות גם מלמעלה גם מלמטה. ולפיכך משנתפרסמו דעות האנציקלוֹפֶדיסטים בעולם נתנו להן אזן [illegible] רק אצילי צרפת, שאף הם נשתעבדו כבר על־ידי המלוכה, אלא עוד במדה מרבה יותר אותם הפריצים ברוסיה, שהדבר הגיע עדיהם. ואם אצילי צרפת הכירו על־פי־רֹב, ולו רק במדה ידועה, את מוצא הדעות הללו ואפן התפתחותן, אלא שלא הבינו את תוצאותיהן המהפכניות, לא שָׂמוּ הפריצים הרוסים את לבם לא אל המוצא ולא אל התוצאות ומכל הענין סגלו לעצמם רק רעיון אחד, כי הֻתרה הרצועה ולית דִין ולית דַיָן.

במחצית השניה של המאה השמונה־עשרה היו ראשי המדַברים בפַריש הבירה מפֻרסמים בספירות העליונות שברוסיה לא פחות מאשר בחוגי המשכילים הצרפתים. יֶקַטירינה השניה ברדיפתה אחרי הכבוד והפרסום מצאה לנכון לפניה להחליף מכתבים עם ווֹלטֶיר ודידְרוֹ ולהחליק בעיניה אל הרוחות והדעות החפשיות ואף גם לקרֹא לאספה את שליחי המעמדות כעשרים שנה ומעלה לפני הִקָראם בצרפת עם ראשית המהפכה. מובן מאליו, כי כל הדברים הללו אך

*) ראה „התקופה", ספר י"ג.

מה שֶׁזָּרַע אבן רש״ף נשא פרי. הֶפרע חזיון ההתקשרות שנארגה בזמן תקופת ההשכלה בין שתי המחנות. עד־כמה שהקראים הפיקו מזה תועלת להמשך הויתם – יש שכאלו נשמעת בכל־זאת כמו זעקת שבר, וזעָקה של מפרפר בין הויה וחדלון, מפי אחד משרידיהם, אחד השרידים שבמשכילי הקראים: „כי מיום אל יום תכבה שלהבת אהבת עמו ומולדתו מקרב בני עמנו, איש לדרכו ובצעו יפנה למקצהו, ועוד מעט ובגוים לא נתחשב״ (פיגיט בספר „אגרת נדחי שמואל״). תקופה תקופה וצורתה.

התרבות הרבנית והתקרבותם אל התרבות הרוסית. בעולם־הספרים הדל שלהם משתקפים חזיונות חיי רוחם בתקופה שלאחרי תקופת ההשכלה. בזמן שהתחיל לפעם הרגש הלאֻמי בישראל והראה אותותיו בחיים ובספרות, התבלטה ההתנכרות וההתבדלות אצל הקראים. אם עדת הקראים בקאהרה מדפיסה „סדור תפלות" בעל ב׳ חלקים (1903) „בהוצאות קה"ק הישראלים הקראים יצ"ו במצרים" ומדגשת עוד את שַׁיכותה לעם ישראל, מוצ־א החכם פנחס מַלֶּצקי בטרוקי שבמלכות רוסיה „סדור תפלות" (1901–1903) בעל ד׳ חלקים „כמנהג הקראים" סתם, בהשמטת הפיוטים הנהוגים בין שאר „תפלות ימי רחמים", שמחבריהם הם רבי שלמה בן־גבירול ורבי יהודה הלוי הרבניים, ובהכנסת שירים של מחברים קראים תמורתם. את המעשה הזה בא המו"ל־המגיה – המסדר מַלֶּצקי – לתרץ: „קודם החלי להדפיס סדר עשרת ימי הרחמים אשאלה מחילה מאת חכמי ומשכילי דורי, שלא יאשימוני על שהחלפתי קצת החבורים הנהוגים אצלנו כגון חטאנו, ודויים, תוכחות וסליחות חבורי חכמי בעלי הגמרא בחבורי חכמינו הם בעלי מקרא אשר היו בנ"י מושלכים אחרי גו המסדרים הראשונים, אם מצד התעלמותם מעין הדור שעבר או מצד סבה אחרת לא ידעתי מקירה, אך קרוב לאמת כי המחברים כגון הר"ר יהודה הלוי ורב שלמה בן גבירול ודומיהם ז"ל נחשבו לחכמי בני מקרא, כי לשונם הזכה תיחסם בחברת חכמינו ז"ל. וגם אני הענִי עשיתי זאת לא משנאה אליהם חלילה. כי אם קנאת חכמינו ז"ל, הנשכחים כמת מלב והעת יחרוק שניו עליהם. והקורא המשכיל יראה וישמח לדברי חכמינו, כי ישר לביהם אמריהם ושפתם ברור מללו. מעשיהם כלבנת הספיר חרותים באצבע אלהים ולמה ימותו. ועתה באה פקודתם ויפקדו ויזכרו בפי זרעם יכול לעולם אנ"ס" 1). טהור הקראות וצרופה מאשר דבק בה מן הרבנים, שבמעשה החכם הזה, מצאו דמיונם בכל ספר חדש שנדפס. כֻּלם כמו אומרים: „אין לנו חלק בישראל". משה בן יעקב פירקוביץ (בן בכורו של אבן רש"ף) מוציא לאור „הגדה" לפסח עם תרגום רוסי (1907) ומצַיֵּן את המהות הלשונית על גבי השער „קראית" תחת עברית. וקראי אחר – שלמה פריק – מחבר „קינה" (1895) על מות הקיסר אלכסנדר בצרוף שיר לחתֻנת הקיסר ניקולי 2) עם תרגום רוסי, שהוא עִקר כלפי חוץ. בראש המחברת באה המצאה חדשה לכתוב במקום שיר בעברית – באשר כתוב הוא בשפת עבר – דוקא „בקראית או בשפת־ביבל ישנה"! ויש גם מקרה, שמוציאים לאור (1890) כל החֻקים והתעודות, שֶׁנִּתְּנו ברוסיה לטובת הקראים, ואת ההקדמה כותב רוסי אנטישמי – א. סמירנוב, – שעורך אותה ברוח שנאה ושטנה חריפה ליהודים, ומדפיסים אותה בראש הספר...

1) עפ"י ש"א פוזננסקי: דיע קאר. ליטעראטור.

2) זולתי סדורי תפלות, הגדות ולוחות, מלא השוק הספרותי שלהם בזמן האחרון רק שירים לכבוד הקיסר והשרים.

קזאז, מי שעסק במצוות כפי משמעות הרבנים ועל דעתם, היה מהמחזיקים בהשכלה. בתור אחד מאלה, עמד בתחלה במגע קרוב עם משכילים שונים מישראל, ושיריו בשפת עבר נדפסו במכתבי־עתים עברים. בחוברות מיֻחדות הוציא לאור „שירים אחדים" (1875) ו„ילד שעשועים" (1910), הַשייכים לספרות היפה ויחידים במינם בספרי הקראים. יש בהם תרגומים מהשפה האנגלית, האשכנזית והרוסית ובקֹרת שנונה על מומי דורו. ההשכלה והנטיה להתבדלות מישראל, שקמה בין הקראים, הובילוהו בדרך הנוטה מגבולי הקנינים ההיסטוריים של היהדות. הוא אינו עוסק, כחבריו הקראים, בדינים ובחֻמרות הדת, ובהוראת חקר הכתובים להלכה אינו מעמיק. בעקבות משכילי היהודים יצא גם הוא לחַבר ספר למוד שפת עבר „לרגל הילדים" (1869) — על־פי המתודה של אולֶנדורף — בשביל אחיו המדברים טַטרית (אחרי־כן עמד והרחיבו גם לרוסית, מפני שבמשך הזמן נהפכו הקראים לרוסים...). מכאן ואילך הלך קזאז והוסיף לכתוב ולהוציא ספרים כתובים בסגנון עברי מלבב, אך התֹכן היה זר. הספרות הצרפתית היתה מקלט לרוחו וְעָסַק בתרגום ממנה. הוא עִבד ספרו של פּויל זַ'נֵי „עלעמענטס די מאראלע" והוציאו בשם „תורת האדם" („ראשי פרקים מחכמת המדות העיונית והמעשית, הוצעו בלשון עברית על־פי „יסודות מוסר" להחכם הצרפתי פ. ז'אניט", 1889) ובשם „כבשונו של עולם" („מאמרים על מציאות ד', ההשגחה והשארות הנפש מספר „הדת הטבעית" להחכם הצרפתי ז. סימון, הוצעו באיזה קצורים והלופים", 1899) מסר עִבודו של הספר „לאַ רעליגיאָן נאַטורעללע" מאת י'. סימון. אף כבוֹאו לקחת לנושא ספרו מקדמוניות התנ"ך, נעשה זה דרך הספרות הצרפתית. הוא הוציא לאור עִבוד מספרו של Vigourou על התורה ועל התגליות החדשות בשם „אמת מארץ" („והוא קצור ספר החכם הצרפתי וויגורו „ספרי הקדש" והמציאות החדשות אשר נמצאו בארץ ישראל, בארץ מצרים ובארץ אשור", 1908). מלבד הספרים ההם הדפיס (1908) ציור תולדתי של ציצרון. יוצא מכלל תרגומיו אלה הוא הרגום הרוסי לתפלה עברית, תפלת יחיד, בשם „קטרת תמיד". הוא היה רגיל לקחת הכל דוקא מאֻמות העולם, ובראש כל ספריו מתנוססת מתחת לשם המחבר ההערה המכרזת „מבני מקרא", כאזהרה נגד חשד יהדות.

קזאז עמד על כנו בתור ראש בית־מדרש לחכמי־מקרא שנים רבות, עד לימות זקנתו המֻפלגת, אשר בסבתה התפטר לאחרונה ממשמרתו. בימי פעֻלתו חל השנוי הנמרץ בחיי הקראים הרוחניים והחמריים, להִבדל מעל עם ישראל ולהציב מחיצה גמורה ביניהם. צאצאי ענן ושאול, נהונדי והדסי, שני האחרונים וכת דילם, הגרים על אדמת רוסיה — מקום ישובם של תשעים אחוזים ממספרם הכולל 1) — הפסידו מעצמיותם, בהתרחקם מעל

1) שאר הישובים הקראים הנפוצים אינם מצטרפים לחשבון ההתפתחות הקראית בזמני מפוטב ודלדולם.

אולם אם עבודת אבן רש״ף ההיסטורית־מדעית הֻכחשה ופעֻלתו הדתית־הקנאית היתה מטרה למהתלות ופגשה התנגדות, הנה ערכן התרבותי־מעשי לכתתו נשאר קַיָם. מהן יצאו תולדות חדשות ומהלך חדש בהתפתחות הקראות. זרע הפרוד העלה צמח. חדלה ההתקרבות בין בני מקרא ובני תלמוד ונפסקה התנועה של „התבוללות״ והתמזגות. במקום חקוי דרכי ישראל בא חקוי דרכי זרים. הרחקה זו גרמה, שדעתם של משכילי ישראל נתקררה אליהם וכמעט חדלה הנגיעה של חִבה. את ההתנגדות לתורת הרבנים יכלו המשכילים נשא, אך לַיחס הנגודי לרבנים בתור קבוץ לא יכלו להסכים. מתחת לערֵמת האפר של המקדש הדתי שנשרף הִבהבו גחלים לוחשות של רגש גזעי־לאֻמי, שקשה לו העלבון, והיחס נעשה קר משני הצדדים.

הבאים אחרי אבן רש״ף, שלא הסכימו לדעותיו הקנאיות, הלכו בכל־זאת בעקבותיו על־פי דעותיהם המתקדמות. באידיאליזציה נפרזת הַמְנַחת בטבע המעוט באשר הוא מעוט התחיל הדבר, בבעיטה ב„קנינים משֻתפים״ עם הרב נמשך ובהתבדלות הקבוץ הקראי הלך ונגמר. היורש הרוחני של פירקוביץ היה מתנגדו הכי־גדול החכם אליה קזאז, שעלה עליו בידיעותיו (נולד בארמיאנסק 1832 ומת ביֶבפַּטוריה בפברואר 1912). ידו היתה רבה בתורה ובספרות העברית וגם בלשונות אירופה וספרֻיותיהן. בתחלה ינק משדי היהדות, ויש שֶקִיֵם גם הרבה מצוות הרבנים — כגון להניח תפלין 1) — והוציא ממנה חזוק לקראותו. ברבות הימים התכַּחש לצור מחצבתו. אחרי אותו זמן שפירקוביץ הספיק לערבב פרשיות ההיסטוריה ולהפיץ דעותיו על קדמות הקראים ויתרון ערכם מן אחיהם היהודים, יצא קזאז והכריז בעתון רוסי 2), שאין לקראים חלק ונחלה בישראל, והוציא אותם כליל מתוך הכלל. „טעות גדולה — הוא מחליט — יטעו אלה אשר יחשבו את הקראים ליהודים, יען אמונתם קרובה לאמונת היהודים וכמעט אחת הנה, אך באמת אין כל דמיון בין הקראים ובין היהודים. יותר נכון לדמותם להכוזרים, להארמינים או להטטרים, או לכל גוי אשר תחפצו, רק לא אל היהודים״. במסירת־מודעה זו של איש, שהֻעמד אחר־כך למנהל בית־המדרש היחידי (נוסד ביֶבפַּטוריה בשנת 1895) לחנוך „חכמים״ לקהלות הקראיות והיה לבא־כחה הרשמי של כתתו, יש לראות פני הדור. אם פירקוביץ הדגיש את הפרֵדה, דרש קזאז את ההבדלה. בקריאתו נשמע צווי מֻחלט „הִבדלו!״, המועיל להשיג זכיות במדינה. במקום אבן רש״ף הקנאי החשוך, קם קזאז הנאור והמשכיל להפיץ דעה זו, והמרחק רב. נשתתק קול חכמי הקראים המקָרבים למשכילים ומקָרבים אותם ומתיחסים אליהם כאל אחים.

---

1) „בקֹרת לתולדות הקראים״ מאת אב״ג, וב„המליץ״, שנה א, גליון 23, שירו של הקראי יוסף סאפאק המרמז על־כך.

2) נובורוסיסקִיא וידומוסטי, 1870, גליון 77־276 (עפ״י „עברי אנכי״, שנה י״ג, גליון 35).

לא הסכימו למעשיו – והצעיר בחכמי הדור ההוא, אליהו קואז, שלח בו חִצי מהתלות בשירתו „אל החנף" 1), שבה התבטאה מחאה נגד מַהלך־רוחו ודרכו של אבן רש"ף:

„אל מי מפיך לפידים יהלכו
על מי תפיץ זיקי חֵמה וזעם
ושפתיך בלי חשך הפעם
זרמי בוז וקללות על מי ישפכו?

בין לצים פראים את מי נתת
על מצחת מי התוית תו הרֶשע
את מי גרשת מנחלת הַיֶשע
ולתנור גיהנם את מי יָעדת?

אך רב לך למה יהרגך הכעש
הן לַכֹל עת, החנופה עברה
ובימים יד החכמה גברה
מלחמת חשך עם אור עוד אל תַעש.

עת במרומים ישא דגלו הַשֵכל
כל מורדי אור שוא לחם יערוכו
וביד רפה נס תעתועים יתמוכו,
כי לא לעד ירים ראשו הַסָכל.

לראות אור שמש לעטלף אין עין
הן בן־אתמול לא בן היום הנך
אל המתים תדרוש – לֵךְ אל מתיך
ולך דבר עם החיים עוד אין".

לדוד", שנערכה נגד השגותיו של דוד כוכיזוב בשם „סֻכת דוד" על פֵרוש יש"ר ל„המבחר": „ודוד מכרכר בכל עוז כרכורים עד שנתגלגל הדבר ונתמנה להגהת הספרים... אז יבדיל עם ד' אותו למלאכת הקז"ש ומעבודת השחיטה שחררהו לכבוד ד' ולכבוד תורתו ולכבוד המחברים והחברים להיות הגהתו אומנותו... אז יבנה דוד במה לעצמו במגלת ספר להרים מכשול גם בבאור ס' המבחר והמכשלה תחת ידו שיצאו הספרים מסבתו מלאים טעיות, כי לא היה לו זמן פנוי להשגיח בטוב על ההגהה, שהיא העיקר, כפי החוב המוטל עליו, לפי שהיה לו עסק בגדולות ובנפלאות ממנו שקפץ לכתוב הגהות במקומות שלא ישרו בעיניו דברי היש"ר... ולא נתנה לו רשות להדפיסן, לכן גזר אומר. עיין בהגהות אשר קרא להן סכת דוד וכו'" (עפ"י ש"א פוזננסקי: דיע קאר. ליטעראטור 1878—1898). וכן קנטר אבן רש"ף את כוכיזוב בספרו „מלחמה בשלום", שנשאר בכתב־יד לא־נגמר.

1) נדפס ב„תולדות אבן רש"ף" מאת דינרד ובספרו „ילד שעשועים".

המזיפות, שבלבלו את המדע והתולדות, והֶעֱמדה האמת על תלה על־ידי עבודת הבקרת של הרכבי ושטרַק (1875–1876) 1). הרכבי העיר, כי בהיות אבן רש"ף בחיים „שקריו הרבים עוד לא נודעו בקהל, ובתחבולות שונות עלתה בידו למצוֹא עוזרים ומגינים, אשר בכל כּחם ענו אמן על כל כזביו הרבים; אולם כעת נגלתה המסכה הנסוכה ונבלות אבן רש"ף ועוזריו ומַסכימיו נתפרסמה בעולם המדעי. לכן לעת כזאת לא יאמין איש אוהב אמת לדברי אבן רש"ף, אשר הוחזק כפרן, ולאוהביו בחיים" 2). וחוקר אחר – ד"ר דוד קויפמן – החליט: „כדאי הוא אבן רש"ף שנביט בעין פקוחה וחודרת על כל אשר נגעו בו אצבעותיו, ואַל נִתן דמִי בנפשנו עד אשר נטַהר את מציאותיו מחלאת החשד ומשמצת הזיוף אשר הסכּנו לדאבון רוחנו למצאן בכל משלח ידיו" 3). באמת רק עבודת דור שלם של חכמים ומְמחים הספיקה לתקן מה שנסתבך על־ידי אבן רש"ף ולהעמיד את ההיסטוריה על אמתתה. הרכבי הכניס את תקוניו בספר „דברי ימי ישראל" לגרֶץ בפרקים המדברים על הקראים. נצחה האמת ולא הועילו מעשי הפרופיסור הבולסון, שהפך בזכות הקראים וצִדד באמתת המצבות, לכסות עליה – ולבסוף הֻכרח להודות, „כי בהיותו בקלעא דרש ושאל מפי אנשים רבים אחרי מעשי אבן רש"ף ונודע לו כי אמנם היה נוכל ואיש רמיה" 4), – אף לא עטו של ח"י גורלנד, שנזון מזון־ספרותי ממציאותיו השקריות וענה אמן לכֻלן.

מעשיו אלה של פירקוביץ, אם גם כַּונתו היתה לטובת הכת, לא היו רצוים לטובים שבחכמי הקראים. אף כי השתמשו בהם לתועלתם המדינית – ולתכלית זו נמשכו כֻּלם אחרי מסקנותיו בענין קדמותם וזיוף עברם – לא שָׁפרה עליהם עבודתו החשודה, אשר גרמה להם אי־כבוד בחוגי החוקרים. היו גם קראים, מן הקרובים ברוחם אל ההשכלה והמשכילים, שלא חפצו גם בפרוד היוצא ממעשיו. אף לא היו מרֻצים מהקנאות הנפרזת, שהתנהג בה בעניני הדת וכָפה עליהם להִסגר כחֹמט בקלִפּתו. החכם מרדכי סולטנסקי התנגד לו למראשית פעֻלתו ו„הִרבה לנאץ את שמו ולתתו כמשקר וכַזבן, שכל היוצא מפיו שקר" בפני פֶּרץ סמולנסקין, אשר בקרו בביתו בשעת נסיעותיו (1860) בקרים. החכם דוד גוכיזוב היה למטרת רדיפותיו של אבן רש"ף – כאשר רדף את חכמי הקראים הנאורים בכלל, עַד המקום שידו מגעת – על דעתו השונה 5) מדעתו. אף חכמים אחרים

1) ראֵה קאטאלָאג דער העבר. ביבעלהאנדשריפטען דער קיזערליכען אָפ. ביבליאָטהעק אין ס"ט פעטערסבורג, I. אונד II. טייל, פאָן א. הארקאווי אונד ה. ל. שטראקק, 1875, וראֵה א. פירקאָוויטש אונד זיינע ענטדעקונגען, פאָן הערמאן ל. שטראקק, לייפציג, 1876.

2) הערתו בספר־המסעות לי"י טשורני.

3) „הכרמל", 1879.

4) בספרו Corpus Inscriptionum Hebraicarum, שי"ל בשנת 1832.

5) יחסי [illegible] אבן רש"ף אליו בולט מדבריו במכתב הסכמתו למחברת־השגות בשם „שגיון

טובתם". הם מברכים אותו: „כאשר עוררת בלבנו אהבת ציון באהבת ציון, כן נזכה לראות כאשר תדיח אשמת שומרון באשמת שומרון". ומאפו שופך את לבו לפניהם, כי „הפתאים הערימו עליו סוד" והרשות גזרה „על דבר חוזי חזיונות אל יראה אור, פן תתעורר תלונת החסידים". הוא מתמרמר, כי „עתה יריעו החסידים על כל איש משכיל", ומבקש סיוע וסמך מהם להשתדל בהתר הדפסת ספריו לפני הרשות. סופר אחר בדור ההוא, יעקב ספיר (1822–1886) בירושלים, מוצא לטוב לקבל (1864) מעין מכתב־הסכמה מאת אבן רש"ף על ספר־מסעותיו „אבן־ספיר" ולתת לו מקום בראש ספרו בצד דברי חכמים מפרסמים וחשובים כהרב מלבי"ם, הרב הכולל, מצרפת זלמן אולמאן, והחוקרים שלמה מונק ושניאור זקש. הגיעו הדברים לידי־כך, עד כי כעבור פירקוביץ בימי זקנתו למסעותיו את ערי ליטא וקורלנד, הראו היהודים, ביחוד בריגה, מיטוי, וילנה וקובנה, את קרבתם אל הקראים, בכבדם אותו כבוד גדול באפן „שלא קוה כזאת מהיהודים" 1).

לעת זקנתו – אחרי שנחקרו ונתבררו מציאותיו על־ידי ממחים – החלה שמשו קצת לשקוע. חלק גדול מעבודתו המדעית הפסיד ערכו והלך ונפסל מיום ליום. גלוייו האמתיים בקדמוניות, שיש להם ערך לחקירת תולדות ישראל, לא כסו על זיופיו המרבים. מותו חל בזמן שהחשד החל לקבל צורה של אמת ברורה. בעודו בחיים רמז אב"ג בספרו „בקרת לתולדות הקראים" על החשדים: „הנה החכם הישיש הזה, יותר שהוא חכם, ויותר שלמד דעת את העם בימי זקנתו, שמהראוי לאהוב דרכי השלום ולשנוא המחלוקת, עוד יותר הראה וכו' כי אדם אין צדיק וחכם בארץ, אשר יסיר מלבו כל המשפטים שנקנו ברגילות, וגם הצדיק והחכם באמונתו, שהורגל בה, יחיה ויגוע ונפשו נכספת להטות אחרים לדעתו". לאחר מותו, כשחדלה גם היראה מפני ידו התקיפה, נשתנה הסגנון המתון של אב"ג והיה להתנפלות בעברה. כמוהו עשו גם סופרים אחרים. מכלל שמא יצא הענין לכלל ברי. יעקב ספיר בא ומגלה, כי פירקוביץ שאל מאתו בשהותו בירושלים (ג' נסיעות עשה לשם ולארצות־הקדם בכלל – בשנות 1830, 1858, 1863 – וכנס כתבי־יד, שרבים מהם נתחברו על־ידי מחברים רבנים והיתה להם חשיבות לחוקרי העבר) תנ"ך ישן יקר־המציאות, ובהחזירו את הספר נגלו אי־אלה תקונים בזיוף מלים למען יתאימו לפרוש הקראי 2). פרץ סמולנסקין, הדן אותו לזכות, כי עשה מה שעשה רק לטובת אחיו ותועלתם, מצא כי יש ידים לכל החשדים, כי כאשר מלא פירקוביץ את ידיו לסדר בדפוס את ספרו „אבני זכרון", הכיר שנויים מלאכותיים במצבות והתבותיהן. פינר, ניבויר ואחרים הגיעו בחקירותיהם לידי פקפוק בערך ההיסטורי של כתבי־היד ויתר המציאות של אבן רש"ף, ולבסוף הוסר הצעיף מהתגליות

1) „המגיד", תרל"ד, גליון 27.

2) „אבן ספיר", ח"ב, קע"ת.

„שלום על ישראל", ההולך בשביל הפשרה בכל חזיונות החיים היהודים, מהוה עצה, „כי עתה אחרי אשר תמו ימי ריב ומדון, ימי שנאת־חנם ואיבת לא־דבר מדור דור, קדמו פני היקר הזה (את פירקוביץ), מי בכסף מי בכבוד, מי באור פנים ורצון". יוסף הורוויץ מקישינוב מתלהב בבטחונו, כי „עוד ישובו לבצרון, בני משנה ובני מקרא, והנקובים באבני זכרון, לכלם יחד ד' יקרא". ומשה אורנשטין, המשכיל הנודד ומקלו בידו להכות בכל מקום לב־אבן הרחוק מהשכלה, מנהל בית־ספר עברי בפלויסטי שברומניה — מו"ל מ"ע שבועיים „ההלך" ביַאסי, „המצפה" בטשרנוביץ, ומנסה לחַדש בקרַקוי את „השחר" של סמולנסקין, שהיה אחד מעוזריו, — אחד מהעִזים שבמשכילים, מתפעל וקורא: „והנה פתאום בא אל מתננו האדון אשר אנחנו מבקשים, מלאך המושיע המוציא את עמו ממאסר המריבות, שנאת חנם ופרוד הלבבות המולך עלינו זה קרוב לאלפים וכו'. אבן רש"ף הסיר את מסוה השנאה מעל פנינו בהראותו לעיני כל ישראל וכו' כי משפחתו זרע קדש מצבתה וכו'". והולך הוא ומוסיף להכריז על מעמדו הרם של אבן רש"ף: „וימצא חן בעיני המלכים, המלך הגדול מארץ רוסיא נתן לו אות הכבוד באהבתו אותו". קרבתו למלכות כשהיא לעצמה היתה גורם ל„הסכמות" הרבות לספרו. יצחק זאב סולובֵיציק מקובנה מעטרהו כבוד וממליץ עליו: „דבר ד' היה אל אברהם במחזה לגלות לו עמוקות מני חשך וספוני ימי קדם", וחיים נחמן פרנס מביע אמר: „והנה האנשים האלה שלמים הם אתנו דורשי טוב לעמנו ודוברי שלום, בעלי צורה (אבן רש"ף וחתנו גבריאל) ספונים וחשובים לפני ממשלה הרוממית יר"ה וכו'".

ההסכמות הרבות לספרו מעידות עד־כמה היה מעֹרב עם משכילי היהודים וחכמיהם 1). גם במספר החותמים הרבים תופסים מקום שמות מצִינים ומפֻרסמים 2). אם אמנם כֹּחו התקיף וקרבתו למלכות הוסיפו עליו לוית־חן, אבל בעִקר גרם היחס הנוח השורר בכלל — אחוה גזעית ורוחנית — בין המשכילים והקראים. עבודת אבן רש"ף, להפריד כָליל בין הקראות והיהדות, הצליחה יותר כלפי חוץ מאשר כלפי פנים. ויש שהמשכילים הנרדפים ממפלגות אחרות בקשו בו תומך וסעד במלחמתם מבית. בתור מופת המקֻיָם הנחה זו משַמש מכתבו 3) של אברהם מַאפו, הערוך אליו ואל חתנו גבריאל פירקוביץ — „מליציו רעיו ואלופיו חכמי לב אוהבי עמם ודורשי

---

1) כֻּלם אנשי־שם: ר"נ רבינוביץ, בעל „דקדוקי סופרים", ד"ר נימן רב בריגה, צ"ה קצנלנבויגן מוִילנה, הרב יצחק אביגדור במוהר"ש זללה"ה מקובנ', א. הילמן מורה דת בביה"ס בשַוֵּל, א. וינרט בעל ספר „הכנפים", יעקב איכנבוים, זאב קפלן ועוד וצוד.

2) אברהם גיגר, אהרן יֶלינק, הרב אליעזר כ"ץ אב"ד דק' קֶסל, מ"ד ברַאן מורה בגימנסיה בחרסון, הרב חיים פוגלשטין אב"ד בפילזן, ד"ר יהודה ליב לֶב אב"ד בסֶגדין, ד"ר יוליוס פירשט בליפציג, מתתיהו שטרַשון, מרדכי סוכסטובר מורה בבימה"ר בז'יטומיר, מנדל לֶוין מורה ש"א שם, ד"ר מ. לצרוס, מאיר איש־שלום, פרץ סמולנסקין, הרב פרץ פרלס במינכן ודומיהם.

3) גדפס ב„מאסף נדחים" להרכבי (צד 81—83).

אולם בכל שאיפתו להעמיד את הכַּת על נקֻדתה השלילית, מבלי לינוק משדי אֵמה־אֻמתה הישראלית בזמן ההוֶה, ולהִזהר מקרב אליה, פן תפסיד ממהותה וקיומה, התקרב בעצמו אל המשכילים מישראל. טפולו בספרות הקראית ועתיקותיה הביאהו להיות רגיל אצל הספרות העברית וקדמוניותיה (שפה אירופית אחרת לא ידע כלל). רְבי ספריו סובבים על הוכוח עם הרבנים, ויתרם מכילים באור דברי נ"ך ופרושם (מעוטם הנם שירים דתיים ושירי־כבוד למלכות), או מְקדשים לחקר עתיקות, ויש למקצתם גם חשיבות גדולה, עד־כמה שלא נשענו על הזיוף. חובבי העָבר היהודי וחוקריו מצאו ענין בעבודתו האחרונה והכירו לו תודה, אף כי התנגדו למסקנותיו וגלוייו החשודים – משום שעל־ידי חפושיו גלה כתבי־יד חשובים לקוֹרות ישראל ושפתו, כספר־המלים העברי בשפה הערבית מאת דוד בן אברהם אלפאסי וספרי־מלים בעִברית־פרסית וכדומה.

עם חוקרי קדמוניות היהדות שמעבר לגבול, שי"ר, שד"ל וכיוצא בהם – שֶׁאף כי התיחסו בזהירות אל גלוייו שמו לבם אליהם – בא בדברים, ואת משכילי היהודים ברוסיה ארח לחברה כאת ידידים וקרובים־ברוח. המשורר יעקב איכנבוים, אחד מראשי הלוחמים להשכלה, הוא „מכירו זה כשבע עשרה שנה וכרת אתו ברית אהבת עולם"; זאב קפלן המשורר (זק"ן) „מתענג אתו בנֹעם ידידות" בהתארח פירקוביץ בביתו בריגה. אב"ג – שאמנם התנגד לרַבות ממסקנותיו – קרוב אליו כל העת. המשכילים האודסאים שמואל הורוויץ, יהודה ברדח וגבריאל רַאוויטש נצבים על ימינו תמיד ועוזרים על־ידו בסדור כתבי־היד. שמחה פינסקר מוקירו ואוהבו הנאמן, ומן הידידות ההדדית יצא חבור הספר „לקוטי קדמוניות" של פינסקר. ח"י גורלנד מְשבע ועומד לאמר אמן לכל דעותיו, ומעריצו. ש"י פין – ששאב ממקורות אבן רש"ף בספרו „נדחי ישראל" – קשור אתו בחליפות־מכתבים ומַשהה בצל קורתו את פירקוביץ ימים רבים בהיותו בוילנה. עתוניו של פין „הכרמל" ו„השרון" היו הבימה, שממנה נתפרסמו מכתבי פירקוביץ ומציאותיו מכתבי־יד עתיקים של קדמוני הרבנים. אחד ממכתביו (בשנת 1876) לפין חתם בדבריו אלה: „אני עבד ישראל הנרצע באזנו ובדלת לעבודת הקדש הכללית עד בא חליפתי". על־ידי־כך, שהעניק לספרות העברית ממציאותיו, היה אורח רגיל בשוק הספרות הזאת. אנשי־שם כד"ר אהרן ילינק, פרץ סמולנסקין ואריה בן־יוסף מנדלשטם [1] נמנו על ידידיו, ורבים מהסופרים והמשכילים הריצו אליו את מכתביהם – מכתבי ידידות, – שבאו בראש ספרו „אבני זכרון". אלעזר צווייפל [2], בעל

1) מכתביו לאבן רש"ף נתפרסמו ב„היקב", 1894, שי"ל ע"י ל. רבינוביץ.

2) יחסו אל הקראים מֻבלט ב„סניגור", 38. הוא אומר שם בין שאר דבריו: „ואפילו המחלוקת הארוכה שבין הקראים להרבנים אם היו אלו טוענים על אלו מה שיש להם לטעון באמת, והיו חבריהם משיבים להם מה שיש להשיב מבלי תערובות בטויים דוקריב כחרבות וכו', היו בודאי מודים אלו לאלו מעט או הרבה".

כי מצאו בהן סתירה לכל החקירות המסכמות בעולם המדע ובלבול כל הקורות וסדר הדורות [1].

פירקוביץ נחל כבוד ויקר מאת חכמי ישראל וחוקריו על עמלו בחפוש הקדמוניות, אף כי חסר היה עדין המשפט שיאמת את מציאותיו. הפקפוקים והחשדים גרמו, שתהי הממשלה זהירה בדבר ערך המציאות, עד שנתכשר הענין — ואחרי המכשירים ונמוקי הכשרם רננו רבים — והחברה הארכיאולוגית באודסה כבדתהו בציוני־כבוד חלף כתבי־היד וספרי־התורה שמסר לרשותה. מאז והלאה נתעלה בספירות הגבוהות ונעשה מקרב לממשלה, וממעשיו נבנתה הכת הקראית. בעקר לא באו המציאית אלא להוכיח את קדמות הקראים בקרים ואי־ערבותם בצליבת ישו — לאמת את ההשערות הפורחות, אשר השמיע אבן רש״ף מקדם בספריו, כי ישו היה מצדם של הקראים וכמוהו כענן רבם נהרגו בידי הרבנים, ופילון האלכסנדרוני היה גם־כן קראי, ובכלל כל „גדול וחשוב״ בישראל נעשה לקראי על־ידיהן. מטרה זו השגה. הקראים קבלו מתן־שכר תכף, בהנתן להם בשנת 1840 מעין אבטונומיה ברוסיה. שני מרכזים רוחניים נוסדו, האחד בי־בפטוריה (גוזלווא) בשם „הטברי והאודסי״, שאליו שיכות קהלות רוסיה הדרומיות, והשני בטרוקי בשביל הקהלות המערביות שבליטה ופולין. לראש־החכמים, העומד למעלה מן המרכזים האלה, נתמנה באה־רשמי שמחה בובוביץ, ואולם מנהיג־הדור היה פירקוביץ, שבני־דתו התימרו בכבודו, בעלותו לגדלה. נסתתמו אף הטענות והחשדים באמת של מציאותיו. מאחרי שנעשה לראש וגדול בחוגי המלכות, לא העז כל סופר ומשכיל להטיל ספק בחקירותיו ולחשד אותו בזיופים. אימתו נפלה על־פני כל, מיראה פן יכה בלשון את כל המתנגד לו [2].

קומת פירקוביץ השליכה עתה צל על כל חכמי הקראים הנוטים להשכלה, ורק בזותמו נחתמה התפתחות הקראות. בכל מקום־ישובם של הקראים שלח את ידו לחזקם בקראותם ולהרחיקם מהשפעת הרבנים. במלכות רוסיה הספיקה הערמה המדינית להוציא את הכת מכלל ישראל ולהרחיב את הפרוד. במחיר זכיות נקנתה בגידה באחוה הגזעית, עד כי בשנת 1859 דרשו הקראים בגלוי לקרא להם מטעם הממשלה בשם „רוסקיע קראימי״ ושם ישראל לא יפקד עליהם. ובארץ גליציה העמידם פירקוביץ גם־כן על ההרחקה על־ידי תקנות, שתקן להם בנסיעתו להליץ׳ בשנת 1871. מכל תקנותיו נודפת הכונה העקרית: להפריד בין הקראות והרבנות ולשחרר את הראשונה מהשפעת האחרונה [3].

היתה צריכה להיות מופת חותך שהיה קראי והכניס את עם כוזר בברית היהדות־הקראית — מזיפת היא.

1) על־דבר פרטי הסתירה ומהותה עין למעלה במקום המדבר על פינסקר.

2) עין דברי ד״ר פנחס פרנקל ב„השחר״ שנה רביעית, וסמולנסקין ב„השחר״ שנה שמינית.

3) עין בתקנות אבן רש״ף, שהו״ל ילינק.

בין הקברים, להציל דבר מקברות המתים. אף למרחקי קוקז ודגיסטן נדדה רגלו – בנסיעתו השניה. הוא לא הסתפק בקהלות הקראים בלבד. מה שלא מצא אצלם, הלך לבקש בקרב הקהלות העתיקות של היהודים הקרימצ׳קים ולקחת מאשר להם. לפעמים סרבו אלה לפתוח לפניו את בתי־תפלותיהם לשם חפוש וחטוט, כי ראו בזה חלול הקדש, והתנגדו לחפירות בשדה־תקברות שלהם, אבל הוא הכריח אותם לכך בשם הממשלה. כה עלה בידו לצבור כתבי־יד וגוילי ספרי־תורה בודדים, אף ספרי־תורה עתיקים בשלמותם, הכתובים על קלף ועורות־צבאים. אגב נסה להסביר ליהודי קוקז, העומדים במצב־רוחני שפל, כי לפי דעתו היו קראים בזמן קדום ורוצה הוא להחזירם לכתתו... במשך שנת 1840 נמצא תחת ידו די חמר לערוך רשימה בת מ״ג דפים, שבה מפורטים כל המציאות הקדמוניות וטופסי הכתבות העתיקות, שעמל למצאן; ובהעדר מציאותן – המציאן וזיפן לתכלית שעלתה לפניו במחשבה תחלה.

הידיעה על־דבר המציאות הארכיאולוגיות נפוצה בעתונים. בהן גוילי ספרי־תורה ישנים – מהם בחלוף הנקוד והטעמים הידועים לנו, – שרשומים בם שמות המנדבים אותם, ולפעמים רשומות בצדם גם הסבות שהביאום לכך ומכילים חמר ז.שוב מאד. ביחוד הרעישה השמועה את עולם החוקרים על־דבר רשימה של רבי יהודה בן משה הנקדן, שנמצאה בשולי ס״ת בדרבנט, ורשימת שמות מנדבי ספרי־תורה, שבשוליהן נמצאים דברי חפץ על־דבר ראשית ישוב היהודים בקרים עד המאה השביעית לספה״נ. כן היתה לנס מציאת מצבה של רבי יצחק סנגרי, זה החבר הנזכר בספר־הכוזרי, שהלך למלך כוזר. אחרי התפרסמות הגלויים האלה נודעו שוב מציאות אחרות של רשימות שונות מאֻחרות שבקצה גוילי ס״ת ישנים מהמאה העשירית. באחת מאלה נזכר הגויל הקדום הנזכר – על ראשית ישוב יהודי־קרים – והחזקה בזה אמתתה. כמו־כן נתפרסמו מציאות מצבות עבריות עתיקות, שאחת מהן קדומה ומונה ימיה משנת שש לספה״נ!

בזמן ההוא – סמוך לשנת 1840 – נתמלאה הספרות חקירות מדעיות של חוקרי ישראל, שרבם עסקו גם מקדם בתולדות הקראים ועניניהם, על יסוד חלק החמר שנודע בקהל ממציאות אבן רש״ף. הענין הטיל סערה. יש שפירקוביץ בעצמו הפתיע את האחד בגלוי מתמיה – למשל את שי״ר, שהודיע אותו (1839) על־דבר מציאת המצבה של רבי יצחק סנגרי, – ויש שהגיעו מציאותיו לפרסום על־ידי אחרים (כן המציא יה״ש לשד״ל מכתב בענין זה הכתוב מאת פינסקר). מהיות החמר רב ומערבב, צריך היה לחכות זמן רב עד אשר יסדר ויגיע לידי שמוש לפני בעלי המדע. בינתים פנו רבים מחכמי ישראל אל פירקוביץ, לבקש ממנו איזה העתקות, ויהי לתל שכל פיות פונים אליו. כשנגלו קצת מן המציאות ברבים, נתעורר גם פקפוק באמתתן 1),

1) שי״ר היה הראשון שהעלה ברוח חקירתו החדה, כי מצבת רבי יצחק סנגרי, אשר הוא

„1) מאיזה עַם הם הקראים ומאין באו.

2) מתי באו ובאיזה מקרה ועֵסק.

3) מה איכותם ומדותיהם ומה מעשיהם.

4) הנמצאו בהם לפנים, או הנמצאים עתה בהם אנשי־שם נודעים ומְשֻׁבּחים בדורותם במעשים טובים סגוליים ומצֻיּנים.

5) הנמצאים בהם ספרי ספורי קורות העתים וקבלות אמתיות מאבותיהם, שיוכלו להוכיח בראיות קדמות דתם ואמונתם.

6) מאיזו סבה ובאיזה זמן הם נבדלו מהרבנים ומה הוא ההבדל שביניהם בנדון אמונתם״ 1).

על השאלות האלה לא השיגה יד הקראים לתת תשובה, מחֹסר ידיעה. בובוביץ הזמין לשוא את המעֻלים והמלֻמדים שבקרבתו – יש״ר ובנו אברהם ואבן רש״ף – לטכס עצה ולערוך תשובות מתאימות. במֵצר זה עלה כגבור ומושיע פירקוביץ בהצעתו לשלוח איש חכם לכל מושבות הקראים בקרים, למען יחַפש אחרי כתבי־יד בבתי־כנסיות ובגניזות, ידרש מעל המצבות בשדות־הקברות, ויקבץ מכל אלה חמֹר לחקירה בתולדותיהם וקורותיהם. הצעתו מצאה הד, והעדה הקראית בחרה בו להוציאה אל הפֹּעל. מאורע זה היה אב לתולדות חשובות בתקופה ההיא. על־ידו נתעלה אברהם פירקוביץ להיות דַּבָּר לאֻמתו וחוקר־קדמוניות מֻסכם, ומפני השפעתו ותקיפותו נדחו חכמי הקראים האחרים העומדים בברית עם המשכילים ושואפים להשכלה המאחה את הקרע בין קראים ורבנים. התפתחות הקראות קבלה על־ידי המקרה הזה נטיה אחרת.

בחירת אבן רש״ף עלתה לקראים ועניניהם יפה. המתוֶה את התכנית היה לאדריכל של הבנין. נטיתו לחפוש קדמוניות ודרישתו טובת הכת עשוהו מסֻגל לכך. רגיל היה אצל כתבי־יד באין ספרי־דפוס שכיחים, ולמזמן נסיעתו הירושלמית הראשונה ואילך פשפש ובדק אחרי כתבי־יד קדמוניים ועסק בכאלה. קרוב להאמין, כי מיַסדי „חכמת ישראל״ השפיעו עליו באיזו מדה. אולם הכֹּח הדוחף אותו היתה דבקותו בדת הקראית. קנאתו לאמונתו עוררתו להחזיר עטרת „נושאי דגל־התורה היחידים״ לראשי הכת ולהראות לכל העולם את יקרם וקדמותם. על־ידי־כך גם ינחלו שכר טוב וזכיות מלפני הממשלה.

פירקוביץ לא חס על טרחה וטלטול־הדרך, ועשה נסיעותיו בקהלות קרים הקראיות. מכתב־גלוי מאת שר־הפלך פתח לפניו שערים והוא חפש ובדק בבתי־תפלות וגניזות, בשדות־קברות ומצבות, בקהלות חרבות וקַימות – והכל למצֹא חמֹר, שאפשר להוציא ממנו מסקנות תולדתיות נוחות לעָבר הקראי. במאנגוף, צ׳ופוט־קלעא, קאראסובאזאר, מנגוליס ובכל הישובים השונים של הקראים בקרים חפש ובדק, התאבק באבק בתי־תפלות וחטט

1) „אבני זכרון״ מאת אבן רש״ף. הנני מוסר את השאלות בלשונו.

יחֹגו כנכון ביום השבת. אולם בעת שכּל הקראים חגגו יום א׳ של פסח ביום השביעי ביחד עם היהודים־הרבנים, חגג פירקוביץ לבדו דוקא ביום הששי [1].

אולם שאיפתו לבסוס הקראות ברוח ובחֹמר היא שהעלתהו על במתי החיים הקראים, אף הוציאתו מחוגו הצר להתפרסם בעולם הגדול. בשנת 1838 עלה בגורלו להִמנות במלאכות־הקראים – ביחד עם יש״ר ובנו אברהם ובראשם שמחה בובוביץ – שקדמה את פני באי־כֹּח הממשלה הנסיך גוליצין, שר חבל „רוסיה החדשה" או „האי הטברי" הגנרל־גוברנטור וורונצוב והגרף ויטה, בלוותם את אורחם הצרפתי הפלדמרשל מרמון בנסיעתו לחצי האי קרים. על פלאי הארץ ועתיקותיה, המעניינים את האורח הזר, נמנו אף הקראים, שהשרים ההם בקרו את בית־תפלתם בגוזלווא.

וורונצוב הכיר את הקראים, וביחוד את בובוביץ, שעזר לו בעריכת היכל לקבלת פני הקיסר ניקולי, ונטה חסד אליהם. מה שלא עלה אז ליהודים הקרימצ׳קים תושבי־הארץ הקדומים, אשר שלחו מלאכים לקַדם את פני הקיסר ולבקש הנחות שונות – שחרור מעבודת־הצבא ועוד, – ותוחלתם נכזבה, בענותם על שאלתו כי מאמינים הם בתלמוד, – עלה לקראים, שהוציאו את־עצמם מן הכלל והסירו מעליהם ערבותם בצליבת ישו והדגישו את פריקת על התלמוד. מהות כת זו ודבר פְּרודהּ מעל היהודים וזמן התהוותה משכו את לב וורונצוב להתענין בה. על שאלותיו בנדון זה קבל אותה התשובה השטחית, הרגילה בפי הקראים מימות הח׳ מרדכי מכוכיזוב ושלמה מפסוַאל בתשובותיהם לטריגלנד, כי הקראות קודמת בזמן לרבנות, ושקדמוני הגדולים בישראל היו קראים או נוטים לשיטתם, וכי הקראים הם היהודים האמתיים והכשרים בנגוד לרבנים, אשר יצאו חוץ לשיטת היהדות הקדומה. התשובה משכה עליהם חוט של חסד והשיגו הנחות והקלות, אך לא הצליחו לברר את הענין מצדו ההיסטורי. בשעת בקורו של השר הצרפתי מרמון בלוית גדולי הממשלה נחקרו מפיו על־אודות לשונם ועברם וזמן התישבותם בקרים. המלאכות הקראית לא ידעה לענות דבר ברור ונסתבכה בתשובותיה [2].

כשנוסדה אחר־כך חברה ארכיאולוגית באודֶסה תחת פטרונו של וורונצוב, נזכר בקראים שבקרים ואמר להציל מפיהם ידיעות ברורות בתור חֹמר לחקירת הקדמוניות אשר החברה הציבה לה למטרה. לתכלית זו נערך (1839) בארח רשמי מכתב בעל שש שאלות אל שמחה בובוביץ:

---

1) „תולדות אבן רש״ף" מאת דינרד.

2) אם נשאלו: לפי לשונכם באו אבותיכם לקרים ביחד עם הטרטרים, ענו – על־פי דרכם להקדים את עברם בהגזמה – כי ישיבתם בקרים נמשכת „מימי גיגוויז הקדמונים מן הטרטרים", מה שגרם צחוק השרים. ואם שאל המרשל על־דבר סדור־תפלה ישן שראה, על־ידי מי נדפס, לא ידע אף פירקוביץ להשיבו דבר (מבוא לספר „אבני זכרון" מאת אבן רש״ף).

כאמור, חדלה מלחמתו נגד היהדות הרבנית, אך לא נִטל ארסה מכל וכל. לרגלי עבודתו המחקרית בקדמוניות בא במשא־ומתן עם טובי החוקרים והחכמים בישראל, ולבות האנשים התקרבו. אך דוקא עבודה זו הרחיבה את הפֵּרוּד בין הרבנים והקראים. אם הצד הרוחני שבדבר הביא לידי איזו התקרבות, אף בין המחמירים הנזהרים בגחלתה של היהדות הרבנית שלא יכוו בה, הנה בא הצד החָמרי שבדבר ותבע להתרחק מעל משוללי־הזכיות. בכל היותו נוח לרבנים ומבקש סליחה ומחילה מלפני בצלאל שטרן — הַמֻּמחה שהֻעמד מצד החברה הארכיאולוגית ונועד מאִתה לבדוק אמִתת מציאותיו של אבן רש״ף — על כי נואל לפנים להתגרות ביהודים, כתב באותו זמן עצמו את הערותיו על הקדמת הערוך לר״ש גמע המתְבלות לעג על הרבנים [1]). בפני החוקר שי״ר הנהו מתנצל: „נער הייתי גם גדלתי בין כת חסידי הזמן וכו׳, תחת אהבתי ישטנוני וכו׳, לכן יצא מה שיצא מתחת ידי בחבורי בזמן העבר וכו׳, וד׳ הטוב יכפר בעד הפרזת המדה, והודות לאל ית׳ כי לא כֹחי עתה ככֹחי אז, ומודה ועוזב ירוחם״ [2]). ובפני הנוסע הפולני סירוקומליא אינו שליט ברוחו, כשנכנס אתו הנוסע בשיחה על־דבר הקראים וחלוקם מעל הרבנים, ודבריו משמשים חֹמר מנאץ את שם ישראל בספר־המסעות של נוסע זה. הדבר הזה גרם, שרבים מסופרי ישראל שָׂנו את יחסם אליו, ושי״ר הפסיק את חוט־החבור אתו בהתמרמרו, כי נשא חרפה על ישראל באזני העמים, אחרי שנראָה כאוהב ומתחרט על לשעבר [3]). אבן רש״ף נלחץ אז להִטהר מן החלאה הזאת וערך מכתב לגביר יוסף יוזל גינצבורג, ובו היה מעין סנגוריה נגד הקטגוריה שבספר־המסעות ההוא (המכתב נתפרסם בשעתו ב„המליץ״).

מעשיו אלה נראים כסותרים זה את זה, אולם ממקום אחד באו ואל מטרה אחת קלעו: להעמיד את הקראות על תִלה ולהחזירה ליָשנה, שלא ידבק בה מן היהדות הרבנית, ולרומם את ערך מחזיקיה המעטים על מתנגדיה הרבנים הרבים.

השאיפה להתרחק מעל היהדות הביאה אותו לפעמים לדברים סותרים וגם מגֻחכים והפרידה אותו לפעמים גם מעל אחיו הקראים. אֵרע, כי בלוחו של יש״ר, אשר על־פיו התנהגו כל הקראים, נפלה טעות בחשבון חג־הפסח בשנת 1874. לפי הלוח הזה חל יום הראשון של פסח ביום ו׳, והחשבון המדֻיק העלה, כי הוא חל ביום ז׳ בשבוע. בית־הדין הרשמי בגוזלווא מהר להודיע זאת לכל קהלות הקראים קֹדם החג, לבלתי יכשלו בטעות ולמען

1) „תולדות אבן רש״ף״ מאת דינרד.

2) „מאסף נדחים״ להרכבי ב„השחר״ תר״מ.

3) וז״ל שי״ר: „זה הגבר הח׳ ס. איך עבר את המסלה כל־כך לבזותנו ולדבר סרה של אחיו מזרע אברהם יצחק ויעקב? הלא חזר בו על דברי־הֲיָתו הקודמים, ומה היה לו כי תפיח בימים האלה את המדורה מחדש?״ (שם).

בין חכמי ישראל ומשכיליו, שנתקרבו אל הקראים, ושמו היה למפלצת בזמן שבו רק החל שמו להִוָּדע בקהל.

בודד שָׁכן בראשונה בכפר הסמוך ללוצק. מאחרי בית־הרֵחַים, שעסק בו בלי הצלחה, העתיק את משכנו לוצקה, ויהי שם ל„מלמד", משרה שהיא אצל הקראים מעין פרוזדור לכהֻנת „חכם". תקותו להגיע למִשרת „חכם" לא נתגשמה בעיר זו, שֶׁשִּׁמֵּשׁ בה אז החכם מרדכי סולטנסקי. אחרי זמן־מה עזב את המקום והשתקע בבית שמחה בובוביץ בכפר קראסוב, הסמוך לגוזלווא, בתור מלמד לילדיו. פה השתלם ונתרבו ידיעותיו בלמודים, שקנה אותם בימי שבתו בלוצק, והתמכר אליהם כליל בבדידות הכפר. ביחוד רבתה נטיתו לעסוק בספרים כתבי־יד (כי מאֵין ספרים נדפסים היו אלה שכיחים בין הקראים) ולקנות שלֵמות בחקירתם. בשנת 1830 נלוָה אל אדוניו שמחה בובוביץ, בעלותו ירושלימה להשתטח על חרבות המקדש, כמנהג הקראים האדוקים. במסעו זה צבר פירקוביץ כתבי־יד מאשר מצאה ידו בעיר־הקֹדש. בדרך שובו סר לקהלת הקראים בקונסטנטינופול, ונתקבל שם למלמד בני־הנעורים. אחרי זמן קצר שב לקרים – בשמעו בינתים כי החכם יוסף שלמה (יש"ר) נסתלק ממשרתו ונסע לארץ הקדושה – ונתעלה לחכם בגוזלווא. בעזרת אדוניו לפנים, בובוביץ, עלה לרשת את הכסא ולהיות לכֹהֵה הרוחני של הכת. כשנתקבל לבי"ד הגוזלוואי, נתפרסם טיבו אצל אחיו על־ידי עבודתו הכללית והשתתפותו הנמרצה בהקמת בית־הדפוס, אשר נוסד בשעת התרוממות־הנפש ונתגשם בו חזון לב כל הקראים, שקוו להרמתם הרוחנית מהמפעל הזה. פרסום ספריו, המנאצים את ישראל ודתו, חל בזמן ההוא.

בשנה שלאחריה (1835) בא שנוי בדרכו של פירקוביץ. מלחמתו החריפה והגלויה נגד היהדות הרבנית רפתה, וכריתת ברית־שלום עם המשכילים התחילה. אב"ג, בנסעו לוַרשה להו"ל שיריו „פרחי האביב", בקר אותו, ופירקוביץ קֵרב אותו וקָשר עמו קֶשר ידידות. אף אל אחרים מן המשכילים היהודים נתקרב. המשורר יעקב איכנבוים (נולד 1796 בזיטומיר ומת 1861 בקיוב) „כרת אתו ברית אהבת עולם", והמשורר זאב קפלן – מחֻתנו של יל"ג – נקשר אליו בחבלי אהבה ורֵעות, וכמוהם אחרים. את שנוי דעתו ויחסו אל היהודים ברר בדברים האלה: „חסרוני הגדול היה שנכשלתי בחבורי אשר חברתי בהפרזת המדה בשנאת הדת שהיתה בעוכרי עד שנת התקצ"ד, ומשנת התקצ"ה הוחל זמן חדש (פעריאד), כי מן אז והלאה רוח אחרת היתה עמי, כי ברא לי אלהים לב טהור ורוח נכון חדש בקרבי וכו', יכירו וידעו את תם לבבי ורוחי הנכון אשר חדש השי"ת בקרבי, והספרים והדפים יהיו לאותות ולמופתים ולעדים נאמנים, כי לא כימים הראשונים אנכי לבית ישראל הרבנים, כי טוב אנכי באמת לשני בתי ישראל הגדול והקטן גם יחד. ולמפורסמות אין צריך ראיה" 1).

1) הקדמתו לספר „חזק ד׳", שי"ל בשנת 1866

בעבורו נדון מאת בית־הדין הגדול הקראי בגוזלווא לצאת מבית וַעדם 1), שהשתתף בו בעבודה חרוצה ביסוד בית־הדפוס והוצאת ספרי הקראים.

אף כי לשעתה לא פלסה לה דעתו על ישראל ואמונתו נתיב, בכל־זאת נשארה קַימת, גם לאחר שהוא בעצמו חזר בו מדבריו והתחרט עליהם. עוד בזמן מאֻחר ראו בו את הנגוד הַמֻחלט לישראל ותורתו המסורה, והמיסיונר איזק עדוארד זַלקינדסון (י. ע. ס., שתרגם עברית את „הברית החדשה" ואת היצירות הקלַסיות „ויגרש את האדם" מאת מילטון, „רם ויעל" מאת שקספיר, „בן־קהלת" מאת כר. א. טידגה, ועוד) פנה אליו לאחר שנים רבות כאל אח לדעה. מקום פעֻלתו של זלקינדסון היתה וִינה הבירה (הוא מת שם בשנת 1883), ובהתעכב אבן־רש"ף בעיר הזאת (1871) בא המיסיונר במגע קרוב עמו. הוא פנה אחר־כך במכתב־גלוי אל פירקוביץ. המכתב 2) מלא התוַכחות ודברים קשים נגד היהודים קטני־האמנה באלהותו של ישו, והוכחות וראיות לאַמֵת אותה. המיסיונר התאונן, „כי מימי נעורי, מיום באתי לחסות בצל כנפי משיח בן דוד, אשר הוא כל ישעי וחפצי, ישנאוני בני עמי ומולדתי תחת רדפי טוב, וגדוליהם וחכמיהם ינדוני ולא יכלו דַברי לשלום". המנַדה מאחיו פונה אל הַנִדח באמרו: „אמנם זה־כמה נכסף נכספתי לראות את אחי בני עמי מחזיקי המקרא, אשר פרקו עול התלמוד מעל צוארם כמוני, ודבר ד' לבדו נר לרגלם ואור לנתיבתם, ואתה אדוני, הוא הראשון לכל אחיך ועדתך אשר ראיתי פנים אל פנים ואשמח לראותך כראות פני אלהים". והוא מציע לפניו שאלה ברורה: „מה תחשוב על ישוע הנוצרי?". לפני הקראי, הידוע לו בהתנגדותו העזה לבעלי התלמוד, יסַדר את להגו: „אחינו היהודים יסתירו פנים ממנו ולא יחשבוהו, כי חכמיהם ושריהם בימי הבית השני הרשיעוהו בבית־דינם, וחכמי התלמוד נוטים אחריהם ואומרים כי משיח שקר היה, אבל איך אסמוך על אנשים כאלה, אשר הפכו דברי אלהים חיים כמעט מראש התורה ועד סופה, כאשר כל חכמי הקראים יתנו לי עדותם בזה?"

המיסיונר חרד דרך־אגב לאשר נשמתו של פירקוביץ ומתפלל לד', כי יבחר בו „ובטרם יבא שמשך לעת־ערב תראה אור, הוא אור פני בן האלהים, אשר רם ונשא מאד, וכסאו כשמש נגד פני ד', אז ישגה אחריתך מראשיתך, כי תפתח שערי הגאולה והתשועה לבני ביתך ולעדתך עדת ישרים ותמימים. והיה שמך אברהם השני, אב בישראל לכל שומרי הברית החדשה וכו'".

אמנם אבן רש"ף, המשטין ליהודים התלמודיים מקנאת דתו, היה רחוק מצל של הסכמה לישו הנוצרי. הדברים שכתב בשבחו בספריו בראשיתו היו רק לשם תכסיס. אך מעשיו אלה בשעתם פרסמו אותו לגנאי

---

1) „בקֹרת לתולדות הקראים" מאת אב"ג.

2) נתפרסם בלשונות שונות, ומקורו העברי נספח לספר „בן־קהלת", המתֻרגם מטידגה.

מזייפי מצבות וכתובות, מזייפי כל התורה ודברי הנביאים בשם הבקורת ולא למען הרים קרן לעמם, כי־אם לעולל בעפר קרנו וגם קרן אבותיו מדורות ראשונים" 1).

מעשיו היו מכֻוָּנים להרים בפני כל את ערך המועט הדתי של הקראים. חפץ־הקיום ורגש־הכבוד של הכת מצאו בו את מליצם החריף. כדרך החלש, המרגיש בחֻלשתו ושואף להתאושש ולהראות יתרונו על החזק והמְרֻבּה, השתדל להעלות את ערך הקראים על הרבנים. אמנם האמצעים שהשתמש בהם לא היו נקיים. אותו אדם עצמו, שהיה חַנון בעניני הפרט 2), נהפך לאכזר בעניני הכלל.

ראשית יציאתו על בימת החיים היתה התנפלות גסה על התלמוד והמחזיקים בו, אשמת־דמים ועלילה על ישראל, כאלו הרגו את ענן, עם דלטוריה על צליבת ישו על־ידי הרבנים. בספרו „חותם תכנית", שנדפס בסוף ספר־המבחר (1834), נמסר ה„אני מאמין" שלו בעניני הדת. תכנו הגנה חריפה על השיטה הקראית, ומלחמת תגרה ברבנות. בוכוחיו העלה דברי חכמי קראים קדומים בהוספה משלו כהמה וכהמה. הלא כה דבריו: „סוף דבר, ידענו באמת שהם הרגו את רב ענן הנשיא יר"א, כמבואר בברכות של ז' עצרת, ושפכו את דמו על לא חמס, רק בשביל שהתנגד לקבלתם השקרית המבולבלת. ואין זה מִן התימה, כי אפילו הרגו את ישוע בן מרים הצדיק התם והישר ירא אלהים, המושיע את רוב האומות מעבודות הזרות הקדמוניות, והוכיחם במישור והעמידם על יסודי הדת שקבלו ממנו עיקר מציאות השם וחידוש העולם והשגחתו הפרטית והנבואה ותורה מן השמים ושכר ועונש וכו' והב', שהיה מתנגד לתורת המשנה, כמו שהיו מתנגדים הקודמים ממנו מבני מקרא וכו'". ובדברים יותר ברורים הוסיף: „אחינו בני עשו הנוצרים לא שפכו את דם בני מקרא ולא גלום ממקומם, כי חמלו עליהם, שהם נקיים מן הדם ששפכו סופרים ופרושים את דמי מי שהוכיחם על מעשיהם הרעים ושלא הודה בתורה שבע"פ". גם ספרו „מסה ומריבה", שכתוב בתור וכּוּח עם היהודים, ערוך ברוח כזו 3).

קנאותו לכתתו העבירתו על האמת ויבחר בדרך שקר לשם תכסיס, למען ידעו בחוגים הגבוהים כי כתתו לא השתתפה ברדיפות ישו הנוצרי, וכדאית למתן זכיות, באין לה דבר עם העם היהודי המְרֻדף. מעשהו זה — בספר „חותם תכנית" — היה מעשה יחיד ולא מצא הסכמת בני כתתו,

---

1) הערה לספר „מעשי אבן רש"ף" מאת דוד כהנא.

2) דינרד, המשיג עליו, מסַפר בשבחו, כי „מטבעו היה טוב־לב מאד, מלחמו נתן לדל ומכוסו הרוָהו, ולא הביט אל צור מחצבתו, אם היה קראי או רבני... אם בא אליו איש לדרוש מאתו לעשות דבר־מה לטובתו, מהר למלאות שאלתו" („תולדות אבן רש"ף").

3) הריב"ל ב„תער הסופר" הכזיב את שקריו והוכיח מן האבנגליון, כי ישו בעצמו הודה בתורת הפרושים.

נגדיים לתורת ד׳ ועם לא יבין ילבט, ערבו להם החדשות ויפנו אחרי ההבל וימעטו וישוחו כי נתקיימה בהם קללת אם לא תשמור מצות ד׳. ותלמידיו השכורים מסף רעל למודיו קמו להיות רועים בעם וירעו לעשות ומעשה אביהם בידם, אבל ערמתו לא עמדה להם, כי הוא בשגעונו עבר דרך והם בשטותם פרצו הכל ונשאר בעיר שמה ושאיה יוכת שער והרועה נבוב הלך שובב בדרך לבו ובימיו נשתכחה התורה לגמרי״ [1]. בהתפלספות ראה סכנה לדתו, ובכל חדוש — הֶרס וכליון. „לבני הדור החדש המחזיקים בשיטת קופרניקוס קרא בשם כופרים, ואם מצא את אחד הקראים המלמד לתלמידיו גלויי־ראש, קצף עליו קצף גדול, ורע היה בעיניו לתת לצעירים לבקר בבתי־מדרש המדעים״ [2]. הוא התנגד התנגדות נמרצה אל היהדות וההשכלה גם־יחד. גם קניני ההשכלה בכלי הרבני־העברי נראו לו מסֻכנים, ביכלתם להאציל מערכי התרבות הרבנית על הקראים המעטים והַמֻשפעים תמיד מן היהדות הרבנית. פעֻלתו היתה החלשת השפעה זו בכתב ובמעשה. השלילה והבקֹרת במחנה המשכילים לדברי התלמוד היו נוחות לו, אך נגד נטיות דומות לאלה במחנה הקראים נלחם בעֹז. מטעם זה התקומם נגד בעלי „החלוץ״, — הרצוים לו בחַלְלָם את קדֻשת המשנה והתלמוד, — כאשר שלחו את ידם לשבש את ספרי התנ״ך, יסוד הקראות, ולהפשיט מעליהם את מחלצות קדֻשתם. אף כי לא נמנע בעצמו מלהגיה איזו מלה בתורה ולשַנותה (ולעתים גם לזַיפה, כמו שעשה לכ״י, שהשאיל לו יעקב ספיר בירושלים), היתה כַונתו רק לסתור דברי חז״ל הנשענים על המלה ההיא ולחזק על־ידי־כך את השיטה הקראית. מעשים כאלה היו אצלו מעין „גדולה עבֵרה לִשמה״. כל מעשים הגונים ושאינם הגונים שעשה באו מתוך אהבה נפרזת אל דתו ואל בני כתתו. „נוכחתי במשך ימי היותי עמו יום יום שעות רבות — מעיד עליו פֶרץ סמולנסקין — כי בכל אשר הוציא מתחת ידו שלח ידו וישַנה לפי חפץ לבו. אולם אחרי כל אלה הנני מאמין אמונה אומן, כי לא למען הכסף לבדו עשה זאת, כי־אם מאהבתו העזה לדתו ועמו, כי מאמין אדוק באמונתו היה מאין כמוהו ותמיד התענה מאד בלכתו למסעיו ולא בא אל פיו מאכל אשר לא כדת. ובכל אשר עשה זָכר את עמו, וגם את הכבוד אשר רדף אחריו מאד לקח למען עמו, ובכלל היה איש ישר במסחרו, מוצא פיו היה קדוש לו, ויכר טובה למיטיביו, עד כי בכלל, אם גם נשפוט את המצבות והכתובות בדין מזויפות, בכל־זאת לא נוכל לנַבל שם האיש הזה, ומִקֶרב לבי אומר: מי יתן והיו בקרבנו אנשים כמוהו, כי אז לא באנו להמדרגה אשר אנחנו בה היום, כי אמנם גם בנו

---

1) „אבני זכרון״ לאבן רש״ך.

2) „תולדות אבן רש״ך״ לדינרר.

ראובן פַּאהן

משכילי ישראל וחכמי מקרא

לתולדות ההשכלה וספרותה

פרק ה *)

היחס הטוב, שהתרקם בין המשכילים והקראים וקבל צורה כל־כך בולטת, יכול היה להתפתח ולהגיע במשך הימים להתאחדות והצטרפות, אם לא צרוף דתי גמור, הנה על־כל־פנים התאחות גזעית־לאֻמית. דעות קראיות היו בודאי מתדבקות אז גם ברֹב הרבני, אבל היו נקלטות ומתעכלות, שלא בכַוָּנה היה בודאי רֹב זה בולע, בְרבות הימים, בכֹח־הרבים שלו את המעוט הקראי.

אולם אז עמד לאותה כת אברהם פירקוביץ (אבן רש"ף, נולד 1787 בלוצק ומת כ"ג סיון 1874 בצ'ופוט־קַלעא), שנלחם עם השפעת היהדות הרבנית, שבאה בעקב ההתקרבות ושהיה בה כדי לטשטש את הצורה הקראית. רצונו הכביר היה לחזק מוסדות כתתו בהתמוטטם. והתנאים המדיניים — הנאת זכיות על־ידי התרחקות גמורה מעל היהודים — באו לעזרתו. הוא השתמש בהם בשעה הנכונה, והדבר עלה בידו להעמיד את הקראות על המהאה והשלילה, ערכיה התמידיים, ולנצור עליה מהתקרב אל הרבנות קִרבה יתרה.

פירקוביץ היה דבק בדתו הקראית ומלא רוח־קנאות לדעותיה. הוא היה „מובטח שיודו האומות לתורת הקראים" 1), האמין באמתתה היחידה וערכה העולמי. בעצמו לא עבר על מנהג קל של דתו, ומכל־שכן שלא שִׁנה והֵקל דבר, ומבני כתתו דרש למלא אחרי כל החֻקים והמצוות. למראה שנוי והקלה, חַם לבבו ועטו להט: „ובעוה"ר באין איש עומד בפרץ בדור שעבר קם בטראק מתפלסף אחד חכם בעיניו ויעבור הגדר, חלל שבתות וימים המקודשים ובטל טמאה וטהרה והתיר מאכלות אסורות ושאר דברים

---

*) ראֵה „התקופה", ספר י"ג.

1) „תער הסופר" לריב"ל.

שבאה אחריה, היא שגָרמה שתנהנים מן „החסדים הגדולים", ששלטונות רוסיה אמרו לעשות ליהודים, היו מעטים מאד.

מספָּרם של כל היהודים, אשר קבלו רשיונות לרכש להם נכסים דלא נידי משנת 1832 ועד שנת 1835, היה ששה־עשר. מספָּרם של היהודים, אשר קִבלו רשיונות לחכור אחֻזות, בתי־טחנה וכיוצא באלה, עלה אך לשבעה[1].

היהודים, כנראה, נִדַלדלו וידם לא השיגה לקנות או אפילו לחכור אחֻזות וגם לעסוק בעסקים הזקוקים לרשיון. הם יכלו רק לקנות בתים קטנים בערים הקטנות.

(סוף יבוא).

[1]) מן הרשימה ששלחה הקומיסיה לעניני־הפנים אל הקומיסיה לעניני ההכנסות והאוצר.

שהוא ראוי לתת לו את הזכות לקנות נכסים דלא נידי. משום שמיזֶלש היה נתין ממלכה אחרת, וגם לא הודיע אם הוא מקבל על עצמו את התנאים, שלפיהם נתונות ליהודים זכיות מיחדות, השיבה לו הקומיסיה, שאי־אפשר למלא את בקשתו. ואולם אחר־כך, בשנת 1834, כאשר הודיע מיזֶלש, שהוא מוכן לקבל את כל התנאים האמורים בזכיות היהודים, מלבד את התנאי, שילבש בגדי נכרים ויגלח את זקנו ופאותיו, שהוא, בהיותו רב, אינו יכול לעמוד בו, החליט הנציב להשתדל בעדו לפני הקיסר. הדבר נמשך שנים אחדות, עד אשר רוח חדשה התחילה להתהלך בין השלטונות הרוסים ומיזֶלש לא קבל את הזכות אשר בקש.

ראו השלטונות שבמדינה, כי השלטונות הגבוהים עליהם נושאים פנים ליהודים, ונמנעו גם הם ממתוח על היהודים חֻמרות של גזרות. ביום 24 אפריל 1833 שלחה הקומיסיה לעניני־המשפטים אל הקומיסיה לעניני־הפנים הודעה, שבה נאמר, כי שלטונות שונים מַרבּים לפנות אליה בשאלה, אם מֻתּר ליהודים לקנות בתים וקרקעות בערים. יש בתי־דין, שהם נסמכים על הודעתה של הקומיסיה לעניני־הפנים מיום 18 מרץ 1820 ואינם נותנים ליהודים לרכּש להם נכסים דלא נידי. ואולם הקומיסיה לעניני־המשפטים מוצאה, שאין שום חֹק, האוסר דבר זה על היהודים, ואם הקוֹמיסיה לעניני־הפנים רוצה, עליה להשתדל שֶׁיֵּצא חֹק מיֻחד בענין זה ולפרסם את החֹק הזה.

על הודעה זו השיבה הקומיסיה לעניני־הפנים, שאין השעה כּשֵׁרה להציע חֹק חדש כזה.

כדברים האלה השיבה הקומיסיה לעניני־הפנים לקומיסיה של גליל מַזוֹביה, אשר פנתה אליה בבקשה, שתוציא „החלטה חמורה" בדבר קנין בתים וקרקעות בערים על־ידי יהודים, כי הקומיסיה לעניני־המשפטים מוכיחה בהודעותיה ששלחה אל הנוֹטריונים, שקנין נכסים דלא נידי בערים אינו אסור על היהודים, ובכן קונים היהודים בתים וקרקעות בערים בלי רשיונות, ויש לחוש, שעוד ירבו לקנות, ואז תהיינה הערים הקטנות כֻּלָּן יהודיות.— לערים הגדולות והבינוניות שבגליל לא חששה הקומיסיה הזאת, כי בהן נוסדו, לפי דבריה, רבעים מיֻחדים ליהודים, ואם יאסרו על היהודים לקנות בתים בערים הקטנות, יפנו אל הערים הגדולות והבינוניות, יקנו להם שם קרקעות פנויות ויבנו בתים הגונים לדירתם ונמצאת הארץ בנויה כראוי.—

הקומיסיה לעניני־הפנים לא שָׂמה לב גם לנמוקה זה של הקומיסיה אשר לגליל מַזוֹביה ולא נסתה כלל להציע לפני מועצת־האדמיניסטרציה, שתשתדל לפני הנציב והקיסר להוציא חֹק האוסר בפֵרוש על היהודים לקנות בתים וקרקעות בערים בלי רשיונות.

בכלל לא סרבו אז השלטונות למלא את בקשותיהם של היהודים בדבר רשיונות שונים, כגון חכירת אחֻזות, חכירת סוסי־הפּוֹסטה וכיוצא באלה, אם אך נתנו לבקשתם איזה נמוק, כגון שהם לובשים בגדים כבגדים שנוצרים לובשים, שהם אנשים ישרים, או שהם נאמנים לממשלה, ובודאי שרק הדלוּת הגדולה, אשר שררה בין היהודים לאחרי שנת המלחמה, שנת 1831, ושנת הרעב והמחלות

ואולם לאחרי שנת 1831, בשעה שהשלטונות הרוסים היו משימים עצמם כחפצים בטובתם של היהודים, פנה רבי מיכל עטינגר (ביום 3 נובמבר 1833) אל הגנרל הרוסי, הגרף סטרוגונוב, אשר נתמנה אז לדירקטור של הקומיסיה לעניני־הפנים, ובקש ממנו, שישתדל לפני הקיסר, שימלא את הבקשה, אשר הגיש לו עוד בשנת 1929, והוסיף, שהוא מותר על דרישתו, שלא יכריחוהו לספח אל אחזותיו סוכנים ופקידים נוצרים, אך עודנו עומד בבקשתו, שלא ידרשו ממנו ומאת בניו, שישנו את בגדיהם ויגלחו את זקנם ופאותיהם.

הגרף סטרוגונוב מלא את בקשת רבי מיכל ופנה אל הקיסר בהצעה למלא את משאלות בעל הבקשה. ואולם ביום 24 אפריל 1834 הגיעה תשובת המיניסטר מזכיר־הממלכה אל סטרוגונוב, כי הקיסר נוטה לעשות „חסד מיחד" עם בעל הבקשה ולהתיר לו לרכש נכסים דלא נידי בכפרים ובערים, אך באפן שימלא את כל התנאים הדרושים מאת היהודים בבואם לבקש זכיות.

רבי מיכל לא נח, ושוב שלח אל הקיסר בקשה, שבה הוכיח, כי אין לדרש ממנו ומבניו, האדוקים בדתם, שיעברו על חקי הדת, ישנו את מלבושיהם ויגלחו את זקנם ופאותיהם, וכי הוא, אף־על־פי שהוא נבדל באותות חיצונים משאר התושבים, אינו ירוד מהם במדרגות המוסר ובתועלת שהוא מביא למדינה. והנה ביום 24 ינואר 1835 הודיע מזכיר־הממלכה את הקומיסיה לעניני־הפנים, שהקיסר החליט ביום 13 נובמבר שנה שעברה, כי אפשר לתת למיכל עטינגר את הזכות לרכש לו נכסים דלא נידי בכל מקום שהוא ולעסוק בכל מיני העסקים המתרים לבני שאר הדתות גם בלי אשר ישנה את בגדיו ויגלח את זקנו ופאותיו. ואולם בדבר בניו החליט הקיסר, שרק אחד מהם, אותו אשר בעל הבקשה יבחר בו, יוכל להנות מן הזכות הזאת, אף אם לא ישנה את בגדיו ולא יגלח את זקנו ופאותיו. שאר בניו יהיו מחיבים למלא את כל התנאים האמורים בזכיותיהם של שאר היהודים.

זכות שכזו: לרכש נכסים דלא נידי בכל המקומות שבמדינה ולעסוק בכל מיני העסקים המתרים לנוצרים עם ההתר ללבש „בגדי יהודים" ושלא לגלח את הזקן והפאות, אין בדומה לה בכל הימים, שבהם היו אוסרים על היהודים לרכש אחזות בלי רשיון מיחד.

בין המבקשים לתת להם את הזכות לקנות אחזה היה גם הרב הידוע רבי דובריש מיזלש, שנתמנה אחר־כך לאב"ד בורשה ובאותם הימים היה „שלחני ורב בקרקוי" — כך חתם את שמו על הבקשה, — שהיתה אז עוד עיר חפשית.

באותה הבקשה ששלח אל הקומיסיה לעניני־הפנים ביום 19 נובמבר 1832 כתב, שהוא נולד על אדמת פולין בעיר שטשקוצ'ין ורוצה להיות נתינו של הקיסר, ועל־כן קנה לו את האחזה מוטקוביצה אשר בגליל קרקוי, ומשום שאינו רוצה בקנין־סתרים הוא מבקש מאת הקומיסיה, שתשתדל בעדו לפני הקיסר, שיתן לו את הזכות לרכש את האחזה ההיא ולשבת בה. בבקשתו תמך מוכר האחזה, פקיד חצר־הקיסר, מירושבסקי, בהוכיחו בבקשתו, שהוא מכרח למכור את האחזה ההיא ומפני צוק העתים אין לו קונה אחר, מלבד מיזלש,

הודעה, שבה נאמר, כי הקיסר הואיל להרשות להוציא מכלל האסור לקנות אחֻזות את תיאודור (טבלי) טֶפליץ, רפאל גליקזון ומתתיהו כהן, אשר הגישו בענין זה בקשות אל הקיסר עוד בשנת 1828. תנאי הרשיונות שֶנִּתְּנו לכל אלה הם כתנאים האמורים ברשיונו של מַמרוט.

בשנת 1829 הגיש יוזף (חיים יונה) יַנַּש בקשה אל הקיסר לתת לו רשיון לקנות אחֻזות. את בקשתו תמך בנמוקים, שהוא חבר לשכת־המועצה אשר על־יד הועד לתקנת היהודים וש„בין כל בני משפחתו אין אף נפש אחת, אשר תִבָּדֵל מאת הנוצרים במאומה, מלבד בדת״, ובכן הוא יוצא מכלל היהודים ואין לנהוג בו את המנהגים שנוהגים ביהודים. וגם הבקשה הזאת היתה מֻנַּחַת עד 19 ספטמבר 1833, שאז באה תשובת הקיסר, שיש לתת ליַנַּש את הרשיון, אשר הוא מבקש.

בחדש מַאי 1829 הגיש רבי מיכל עטינגר בקשה אל הקיסר, שיתן לו ולזרעו רשיון לרכֹש נכסים דלא נַידי בכפרים ובערים ולעסוק בכל מיני מסחר, מבלי אשר יצטרך לשנות את מלבושיו ולגלח את זקנו ופאותיו, כי דבר זה מתנגד אל חקי הדת. ומשום שחנך את בניו ברוח הדת והרגיל אותם לדקדק בכל החמרות של חֻקי הדת, בקש, שגם מאת בניו ובני־בניו לא ידרשו, שישַנו את בגדיהם ויגלחו את זקנם ופאותיהם, כאשר יבואו לקנות אחֻזות. מלבד זאת בקש, שלא יכריחוהו להחזיק באחזות, אשר יקנה, סוכנים ופקידים שאינם יהודים. אל הבקשה צרף י״ג תעודות מאת גדולי המדינה, שהוא אדם הגון, סוחר גדול וישר בהליכותיו ומביא תועלת גדולה לארץ מושבו, הוא ראש קהלת היהודים בוַרשה וחבר ללשכת־המועצה אשר ליד הועד לתקנת היהודים. עטינגר בעצמו הִרבה להתפאר בבקשתו, שזה שנים רבות הוא מַרבה לעסוק בצרכי הצבור, התיַצב לפני מלך פולין ומלך פרוסיה בתור אחד צירי היהודים יושבי פולין, נסע עם שאר צירי היהודים אל הקיסר אלכסנדר הראשון בשעה שהוא שהה בפַּריז. ובשעה שהתיַצב לפני המלכים ולפני הקיסר לא בקש לעצמו כלום, כי „לא רצה שיחשדו בו, כי לטובת עצמו הוא מתכַּוֵן בשעה שהוא בא בשם כל העם״. עכשו הוא מבקש לָחֹן אותו, כי כבר זָקֵן ואת הממון, אשר צבר בצדק ובמשפט, הוא רוצה להשקיע באחֻזה, אשר תביא לו ולבניו אחריו רֶוַחים בטוחים; ולחנינה הוא ראוי, שהרי כל ימיו נשא ונתן באמונה והביא תועלת רבה מאד למדינה ותושביה.

על הבקשה הזאת לא קבל רבי מיכל שום תשובה, ולפי המנהגים, שהשלטונות היו נוהגים באותם הימים במתן זכיות ליהודים, אי־אפשר היה לו לקוות, שבקשתו תתמלא, כי התנאים שהתנה, שלא ישנה את מלבושיו ולא יגלח את זקנו ופאותיו, היו מתנגדים לדבר „הסרת האותות החיצונים, המפרידים בין היהודי ובין שאר התושבים״, אשר עוד מלך סכסוניה שָׂם אותו לעִקר גדול בענין מתן זכיות ליהודים, וכל השלטונות שקמו אחרי המלך הזה החזיקו באותו העִקר. עוד פחות מזה אפשר היה לקַוות, לפי הדעות אשר שררו אז ברוסיה ובפולין, שיתנו לו רשיון לקנות אחֻזות, מבלי אשר יכריחוהו לספח לו סוכנים ופקידים נוצרים, שהרי באֹפן זה היו משליטים יהודים על האכרים הנוצרים, שהם נתינים לבעלי האחֻזות.

אסורים [1]). גם הַמַּסִים אשר הֻתאסף בשנת המלחמה הִכביד את ידו על היהודים וגזר עליהם לשלם מס הצבא ארבעתים מאשר שלמו עד־אז, מלבד מה שעליהם לשאת בעֹל הצבא ככל שאר התושבים [2]).

השלטונות הרוסים התאמצו אז לשים עצמם דואגים לשלומם של התושבים השלֵוים והשוֹקטים, לרפא את הפצעים ולבנות ההריסות, ובכלל השתדלו להראות לעולם, שלא עַם פולין ולא כל תושבי המדינה התקוממו על רוסיה, אלא נרגנים מועטים, שסורם רע, וכל שאר התושבים היו נאמנים „לשלטון האמִתִּי, אשר השליטה יָאֲתָה לו״.

אותם השלטונות התחילו להאיר פנים גם ליהודים. ברצונו של הנציב נוסד ועד מיֻחד לעזרת היהודים נגועי המלחמה, שאליו נכנסו אחדים מגדולי הפקידים בממלכה [3]). בימים ההם נמלאו גם־כן בקשותיהם של יהודים אחדים בדבר הרשיון לקנות אחֻזות, אשר היו מֻנָּחוֹת זה־כבר בלשכות שבפטרבורג או בוַרשה. ביום 18 ספטמבר 1832 מִלאה מועצת־האדמיניסטרציה על־פי רצונו של הקיסר את בקשתו של היהודי לודויק מַמרוט לתת לו את הרשיון לרכש לו אחֻזות לנחלה. הרשיון נִתַּן לו בתנאים הידועים, שֶׁיֵּדע לקרא ולכתוב פולנית, שלא יהיה עליו שום אות חיצוני, המבדיל בינו לבין שאר התושבים, ומלבד זאת הֻתנה בפֵרוש: א) אסור ליהודים להתישב באחֻזותיו של בעל הרשיון, מלבד אם הם בעצמם יעבדו „בידיהם הם״ את האדמה (על־פי התנאי הזה אסור היה לבעל הרשיון להחזיק סוכן או פקיד יהודי באחֻזותיו ועליו היה להעמיד לו סוכנים ופקידים נוצרים). ב) את ראש קהלת הכפר (wójt) או הכפרים הַשַּׁיכים לאחֻזת בעל הרשיון תמַנה הממשלה לא מבין היהודים. ג) מכירת המשקים באחֻזת בעל הרשיון אין למסור בחכירה ליהודים. ד) קנין אחֻזת־שדה לנחלה אינו מזַכֶּה את בעליו בזכיות פוליטיות [4]). ה) הזכות לגבות את הסכומים העולים לבתי־הכניסה תהיה רק לממשלה.

בקשתו של מַמרוט היתה מֻנַּחת בפטרבורג עוד משנת 1827.

ביום 20 אפריל 1833 נִתנה הזכות לקנות נכסים דלא נַידי ליהודי הירץ מטשֶׁנסטוחוב.

ביום 8 אוגוסט 1833 שלח מזכיר־הממלכה אל הקומיסיה לעניני־הפנים

---

[1]) יעקב הלוי (גיסו של רבי זלמן פוזנר), מגִלת זכרון (כתב־יד); תשובת ראשי קהלת וַרשה (מיום 5 ינואר 1831) על דרישת ראש השטב הגנרלי של הגבַרדיה שבחוף השמאלי של הויסלה (כתב־יד); התנצלותו של יעקב טוגנדהולד לפני הקומיסיה לעניני־הפנים בשנת 1833 (כתב־יד); ע. לונינסקי, בֶּרֶק יוֹסֶלֶוִיטְשׁ ובנו (בשפת פולין), 87, 128—131.

[2]) ע. לונינסקי, Berek Joselewicz i jego syn, 97. וַרשה, 1909.

[3]) הועד הזה הִרבה לתת ליהודים „נגועי המלחמה״ רשיונות להחזיק בתי־משקה בערים ובכפרים, תחת אשר עד־אז נמנעו השלטונות מִתֵּת רשיונות חדשים ליהודים (ארכיון האוצר בוַרשה, כתבי רשיונות ליהודים, Z. 25).

[4]) לפי הסדרים החדשים לא היו זכיות פוליטיות גם לשאר התושבים, מאחרי שהַסֵּים לא היה קַיָּם ושום מוסד של נבחרים לא היה במדינה.

(חברי הועד נתפרדו, ולשכת־המועצה שלו בטלה מאליה באפס מעשה) השיב מה־שהשיב.

ביום 29 נובמבר 1830 פרצה בורשה ריבולוציה. חילות פולין נלחמו בחילות רוסיה כימי שנה, ואחרי ששבה רוסיה ולכדה את כל ממלכת פולין, בטלה כל הקונ־סטיטוציה, וממילא בטל גם הסים, וגם הועד לתקנת היהודים עם כל שאיפותיו להרים את מצבם של היהודים ולבטל את ההגבלות המעיקות עליהם עבר ובטל עוד קדם שנסה כחו להציע לפני הממשלה חקים חדשים בדבר היהודים.

הקיסר מנה לנציב הממלכה את הפלדמרשל פסקויטש ונתן לו את התאר נסיך ורשה, השאיר את מועצת־האדמיניסטרציה וגם את מועצת־הממלכה [1], אשר תכליתה היתה להתקין הצעות לחקים. הנהגת המדינה נמסרה לשלש קומיסיות: א) לעניני הפנים, הדתות וההשכלה; ב) לעניני המשפטים; ג) לעניני ההכנסות והאוצר. בראש הקומיסיות האלה עמדו דירקטורים, שנתמנו מאת הקיסר וכלם רוסים [2]. המדינה נתחלקה כמו לפנים לגלילות, מחוזות, ערים וקהלות־הכפרים ובראש כל גליל היתה קומיסיה מיחדת [3].

המלחמה הביאה מארה נוראה על המדינה. עוד בשעת המלחמה פרצה מחלת החולירה והמיתה יותר משמונים אלף נפש, — שני אחוזים וחצי מכל אוכלסי המדינה. המכלת תמה. על התושבים בא רעב ועל הבהמות דבר. פסקה החולירה והמתים ברעב ובמחלות הבאות מתוך הרעב רבו מאד, עד אשר התמותה עלתה על ההתרבות הטבעית של האוכלסים כדי שלשה אחוזים. בערים רבות נשרפו או נהרסו הבתים בשעת הקרבות. בורשה לבדה נהרסו קע"ה בתים של אנשים פרטיים בשעה שהרעיש פסקויטש על העיר (6 ספטמבר 1831) [4]. כל הצרות האלה כתמן באו על היהודים כמו על שאר האוכלסים, ואולם על היהודים נוספה עוד צרה אחת גדולה מאד, והיא צרת הגיסות. גם בעיני חילות רוסיה וגם בעיני חילות פולין נחשבו היהודים לזרים ובמקומות רבים מאד כלו גם אלה וגם אלה את חמתם ביהודים: הרגו, שדדו וגם ענו בבתי־

---

1) גם המועצה הזאת בטלה בשנת 1841.

2) לדירקטור של הקומיסיה לעניני ההכנסות והאוצר נתמנה יהודי מומר, ענגל, והקומיסיה הזאת הרבתה להציק ליהודים (מלבד למשמדים ולעומדים להיות משמדים, שלהם האירה הקומיסיה הזאת את פניה ומסרה בידם עסקים טובים) הרבה יותר משתי חברותיה. לאחרי הריבולוציה החרימה ממשלת רוסיה את נכסי המנזרים הקתוליים. אחזות אחדות, שהיו שיכות למנזרים, היו בחכירה בידי יהודים, וכאשר נמסרה השליטה על הנכסים המחרמים לידי אותה הקומיסיה, הוציאה תכף את היהודים החוכרים מן האחוות (ארכיון האוצר בורשה, כתבים כוללים ואקונומיים, Z. 2).

3) הקומיסיות האלה בטלו בשנת 1841, הגלילות (województwa) נשתנו לפלכים (gubernie), הקומיסיות של הגלילות לשטונות הפלכים (rządy gubernialne) והראש לכל שלטון הפלך נקרא בשם גוברנטור לעניני התושבים (gubernator cywilny).

4) Ks. Szczerbatow, Rządy ks. Paskiewicza w Królestwie Polskiem (1832—1847), 14, 15. Warszawa, 1900 (תרגום פולני).

אותה, או לדחותה, וגם לתת לכל היהודים שווי־זכיות. ואולם לפי הקונסטיטוציה של ממלכת פולין אין הדבר כך. – והקומיסיה מוכיחה בפלפול חריף, שלפי אותה הקונסטיטוציה אי־אפשר לתת ליהודים זכיות. אמנם דבר זה אינו כתוב בפֵרוש בקונסטיטוציה החדשה. אבל אם לא בפֵרוש, הרי מכּללא אִתמר. בסִמן 11 של הקונסטיטוציה כתוב: „ההבדל שבין הדתות הנוצריות לא יוציא שום אדם מכלל הַנֶהנים מזכיות תושבים, אזרחיות ופוליטיות". שמע מִנה, שאותם האנשים המחזיקים בדת שאינה נוצרית יוצאים מכלל בעלי־הזכיות.

הקומיסיה שָׁמָה עצמה שוכחת, שגם הדת המחמדית אינה נוצרית, ואף־על־פי־כן אין המחזיקים בה מוצאים מכלל בעלי־הזכיות, ואמנם אותם היהודים בעלי־הבקשה דרשו בפֵרוש, שיתנו להם את הזכיות שיש לא רק לנוצרים, אבל גם למחמדים.

והקומיסיה לעניני־הפנים מוסיפה ומבארת:

„זכיות התושבים מזַכּוֹת את בעליהן ברשות לרכּשׁ להם נכסים; זכיות אזרחיות ופוליטיות נותנות לבעליהן יפוי־כֹּח לשאת מִשרות, לבחור חברים למוסדות, שהם באי־כֹחו של העם. — אפילו אם יתברר, שבעלי־הבקשה ראוים לחנינה, מפני מדרגת הציביליזציה שלהם, משום שיש בהם תועלת למדינה, שיש להם נכסים דלא נַידי במדינה ושהם יודעים היטב לשון פולין — דעתה של הקומיסיה לעניני הפנים והפוליציה היא, שאי־אפשר שתהיינה איזה תוצאות לבקשה ההיא, אלא על־ידי חֹק מְיֻחד, אשר יצא מאת הַכֵּס, ורק בשביל יחידים, אשר יוכיחו שהם ראוים והגונים לכך".

ובכן גם הקיסר בכבודו ובעצמו אינו רשאי למלא את בקשתם של אותם היהודים, אף־על־פי שגם הקומיסיה אינה מוצאת שום דֹפי ביהודים אלה, ולהפך, היא מודה, שהיהודים האלה ראוים להיות למופת לכל שאר היהודים, ועל־כן מהראוי שהקיסר יעשה אִתם חסד ויתן להם זכיות תושבים, בכדי שיוכלו לרכּשׁ להם אחֻזות, אם רק יוכיחו, שאינם מצֻיָנים בשום אותות, המבדילים ביניהם ובין הנוצרים, ושהם ממַלאים כל התנאים האמורים בפְקֻדת מלך סכסוניה מיום 17 אוקטובר, ויודיעו את מדת רחבן של האחֻזות, שהם אומרים לרכּשׁ. אבל זכיות אזרחיות ופוליטיות אין לתת להם בשום אֹפן שבעולם, מלבד אם יכניסו הצעה שכזו אל הַכֵּס והוא יחליט בדבר [1].

VII

זרם המאורעות בא ושטף את הקונסטיטוציה של ממלכת פולין עם הַכֵּס והמיניסטרים ושונים, ואתם נסחף ונטבע גם הועד לתקנת היהודים, אף־על־פי שבאֹפן רשמי היה קַיָם עוד, ויש אשר בשלטונות הגבוהים פנו אליו עוד אחרי שנים לא־ועט׳ת בשאלה על־אודות עניני היהודים, והראש שלו

[1]) הקומיסיה לעניני הפנים והפוליציה אל מועצת־האדמיניסטרציה (26 יולי 1830).

שאותה הפקדה של מלך סכסוניה, האוסרת על היהודים לקנות להם אחֻזות, לא נתפרסמה בקֹבץ החֻקים ואין לה תֹקף של חֹק, ועל־פי הצעתה החליט הנציב, שמשום שאפשר שפוזנר והנוטריון לא ידעו את הפקֻדה ההיא, יש להשאיר את האחֻזה ביד פוזנר, עד שיצאו חֻקים כוללים על־אודות היהודים בענין זה [1].

יש לשער בכמה השתדלות, שהוֹצאות של ממון מרֻבּה כרוכות אחריה, עלו לו לפוזנֶר שטר הקנין, הצעתה של הקומיסיה והחלטתו של הנציב.

הקומיסיה לעניני־הפנים היתה נוטה בכלל לתת רשיונות מיֻחדים ליחידים מבין היהודים לקנות להם נכסים דלא נידי, אבל לא להתיר פשוט ליחידים אלה, ל„מעֻלים ומשֻבּהים שבין היהודים", להנות מן הזכיות שיש לכל שאר התושבים, ועובדה זו מוכיחה:

יהודים אחדים, אשר „כבר בִּערו מקרבּם את האותות, המפרידים אותם משאר התושבים", ולפי האמור בפקֻדת מלך סכסוניה מיום 17 אוקטובר 1808, שבּה נִטלו הזכיות הפוליטיות מאת היהודים לזמן של עשר שנים, אפשר לזַכּות אותם בזכיות אלה, פנו אל הקיסר בבקשה לתת אותם להנות מכל הזכיות שיש לנוצרים ולמחמדים נתיני ממלכת פולין. יועץ־החצר מילר, שהיה ראש לשכת־המועצה אשר ליד הועד לתקנת היהודים, צרף אל אותה הבקשה מכתב אל הקיסר, ובו הוכיח, שנחוץ מאד למלא את בקשתם של היהודים האלה, בכדי שהמוני היהודים יִוָּכחו לדעת, כי הממשלה רוצה בתקנתם של היהודים וכל יהודי המיטיב את הליכותיו זוכה לקבל את הזכיות שיש לכל שאר התושבים. ענין זה היה חשוב מאד בעיני הקיסר ופקד על המיניסטר מזכיר־הממלכה שלו לשלוח את הבקשה ההיא עם מכתבו של יועץ־החצר מילר אל מועצת־האדמיניסטרציה, בכדי שתחַוֶּה עליה את דעתה [2].

מועצת־האדמיניסטרציה שלחה את הבקשה עם מכתבו של מילר אל הקומיסיה לעניני־הפנים ודרשה ממנו, שתברר את הענין ותודיע לה את דעתה, אם אפשר למלא את הבקשה.

הקומיסיה לעניני־הפנים מִהרה להשיב למועצת־האדמיניסטרציה: לא! אין למלא את הבקשה. אי־אפשר! אפילו הקיסר בכבודו ובעצמו אינו רשאי למלא אותה.

אין לפקפק כלל בדבר — כתבה הקומיסיה לעניני־הפנים אל מועצת־האדמיניסטרציה — שהקונסטיטוציה של נסיכות וַרשה אינה מוציאה שום תושבי המדינה מכלל התושבים הַנֶּהנים מזכיות תושבים, אזרחיות ופוליטיות... ואולם בפקֻדת מלך סכסוניה מיום 17 אוקטובר 1808 נִטלו הזכיות הפוליטיות מאת היהודים לזמן של עשר שנים, אבל המושל באותם הימים השאיר לעצמו את הזכות לעשות חסד עם יחידים הראוּיִם לכך ולתת להם את הזכיות ההן עוד לפני גמר הזמן של עשר שנים. אלמלי באו היהודים ההם בבקשתם אל המושל בשעת קיומה של הקונסטיטוציה אשר לנסיכות וַרשה, בו היה תלוי הדבר: למלא

[1] פרוטוקול הישיבה של מועצת־האדמיניסטרציה מיום 20 מרץ 1819.

[2] המיניסטר יועץ־החצר גרבובסקי אל מועצת־האדמיניסטרציה (27 יוני 1830).

חדש בדבר הגבלה מפורשת, שהרי אלמלי הציע כזאת היה מחיב להגיש את ההצעה אל הועד לתקנת היהודים, וזה בודאי שהיה דוחה את ההצעה, ודרך־אגב היה הדבר מתברר בפרהסיה, שלפי הדין אין לאסור כלל על היהודים לקנות להם בתים וקרקעות בערים ושאפילו אחֻזות־שדה בתור משכון הם רשאים לרכש. על־כן פקד המיניסטר על הסקציה לעניני הערים, שתתנהג סתם בענין זה, כאשר התנהגה עד־אז, ורק במקרים יוצאים מן הכלל, אם תרצה להתיר לאיזה יהודים לקנות בתים וקרקעות בערים, תגיש אל הקומיסיה לעניני־הפנים את נמוקי ההתר, וזו תחליט, ובאפן זה לא יחדל קנין בתים וקרקעות על־ידי יהודים להיות תלוי ברצונו של מיניסטר־הפנים, אשר היה נוהג להחמיר מאד בענין זה.

מיום שנוסדה „ממלכת פולין" החדשה ועד ימי הריבולוציה של שנת 1831 נתנו רק ליהודים מעטים רשיונות לקנות בתים וקרקעות בערים. ביום 19 אוגוסט 1817 יצאה פקדה מיֻחדת מאת הקיסר (על־פי הצעתו של מיניסטר־הפנים, שהגשה אל הנציב) להתיר ליעקב עפשטין, אשר כבר הזכרנוהו למעלה, ולבניו הזכרים „לרכש לנחלה" כל מיני נכסים דלא נידי ולדור בכל חלקיהן של ערי פולין, אך בתנאי שימלאו את התנאים הכתובים בסעיף 3 של פקדת מלך סכסוניה מיום 16 מרץ 1809 [1]), ונמוקו של ההתר היה, כאמור בפקדה: „בתור פרס על הטובות, שעשה לפנים לצבא פולין". פקדה שכזו יצאה ביום 23 פברואר 1818 על־אודות „היהודי שמעון כהן, שרכש לו ראשית למודים בליצאום של המלך, אחר־כך היה מנהל החשבונות וממלא מקום מתרגמן לשונות זרות באקדמיה הפטרבורגית ועכשו הוא עוסק במסחר סיטוני בעיר־הבירה שלנו ורשה".

ביום 27 אפריל 1819 התר בפקדת הקיסר ליהודי אחד, שלמה שמשון גימרק, לקנות בתים וקרקעות ולדור בכל הרחובות שבערי פולין. שום נמוק להתר זה לא נזכר בפקדה, ובה נאמר פשוט, שהיא יצאה על־פי הצעתו של הנציב.

לעפשטין, לאיזה יהודי ושמו רדליך ולתמר'ל אשת ברקא, שהזכרנוהו למעלה, התר על־פי פקדות מיֻחדות מאת הקיסר לקנות גם־כן אחֻזות־שדה.

אחד מגדולי היהודים בימים ההם בורשה, הפקח והחרוץ הידוע רבי זלמן פוזנר, הצליח לקנות לו בשנת 1817 את האחֻזה קוהרי [2]) שבגליל פלוצק בלי שום רשיון ושטר־המכירה נכתב על־ידי נוטריון, ואיש מאנשי השלטונות לא כהה בו. אחר־כך הודיע בעצמו את דבר הקנין לקומיסיה לעניני־הפנים ובקש שהשלטונות הגבוהים יאשרו אותו, בכדי שהאחֻזה תוכל להיות לקנין־עולם לו ולזרעו אחריו. משום שפוזנר היה גדול בעשר ובחכמה, הצליח להטות את לב השלטונות העליונים למלא את בקשתו, אף־על־פי שהיה מצֻין בבגדי היהודים שלבש תמיד ובזקנו ופאותיו. הקומיסיה לעניני־הפנים נזכרה פתאם,

[1]) עַיֵן למעלה, פרק II.

[2]) באותה האחֻזה יסד רבי זלמן פוזנר בשנת 1845 מושבה גדולה ליהודים עובדי־אדמה.

ואולם בפקֻדת הקיסר על־אודות יסוד ה„ועד לתקנת היהודים״ [1]) נאמר: „התקנות החדשות, אשר תהיינה נוגעות בעם היהודים, ושמחלקות שונות של הממשלה תַגשנה הצעות להן, צריכות להיות מֻגשות קדם־לכן אל אותו הועד ולא תוכלנה להתברר במועצה, אלא ביחד עם הגהותיו של אותו הועד ועם השנויים, אשר זה ימצא לצרך לעשותם״ (סעיף 4). ומשום שבאותם הימים כבר נודע, שהועד ההוא החליט, שנחוץ לבַטל את המוני הגזרות המעיקות על היהודים, לא יכול המיניסטר לעסוק בענין הוצאת גזרה חדשה על היהודים, והשיב אל ראש הסקציה לעניני הערים: „יען שלפי פקֻדת הקיסר האחרונה צריכים כל הענינים הנוגעים לאורגניזציה של היהודים להיות נחתכים על־פי הועד שנוסד לתכלית זו... והועד הזה מכין בענין האמור תקנות, שהן מתנגדות לגמרי אל המנהגים, שהיו נוהגים עד־עכשו, כל הוכוחים בענין זה הם לפי־שעה מיֻתרים, כי עוד לא הגיעה שעתם, והסקציה של הערים צריכה להתנהג על־פי יסודות פקֻדותיו של המלך, שהן לחובה עד־עכשו, ורק במקרים יוצאים מן הכלל תציע לפני הקומיסיה לעניני הפנים והפוליציה נמוקים יוצאים מן הכלל וחַוות־דעת מיֻחדת״ [2]).

אמנם החליט אותו הועד להשתדל לפני הממשלה לבטל את פקֻדו. מלך סכסוניה בדבר גֵרוש היהודים ממרכזה של העיר וַרשה, וגם את התקנות החדשות, שלפיהן יש לערוך בכל עיר ועיר רבעים מיֻחדים ליהודים [3]); אך הממשלה לא דנה עוד בענין זה, ומיניסטר־הפנים, אשר רצה, כנראה, בקיומן של ההגבלות הישנות והחדשות, שהֻנהגו כדין ושלא כדין, לא יכול להציע חק

---

[1]) הועד לתקנת היהודים נוסד בפקֻדת הקיסר מיום 3 יוני 1825. חובתו של הועד הזה היתה להתבונן בכל החֻקים והתקנות על־אודות היהודים בתקופות שונות ולהציע לפני הנציב על־ידי המיניסטר לעניני הדתות וההשכלה את השנויים באותם החֻקים והתקנות, וגם חֻקים ותקנות חדשים. לאנשי הועד נתמנו גדולי הממלכה, אשר שאפו באמת להיטיב את מצבם של היהודים, ומזכירו הראשון היה יחזקאל הוֹגה, מי שהיה חסיד מחסידי לובלין, ואחר־כך המיר את דתו (הוא הדפיס בוַרשה, בשנת 1828, את החוברת הפולנית הידועה בשם „תא חזי״, לסתור את כל הוכחותיהם של צוררי היהודים בענין עלילת־הדם). על־פי הדברים האמורים באותה הפקֻדה של הקיסר נוסדה ליד הועד „לשכת המועצה״, שכל חבריה היו יהודים שנתמנו לכך מאת הממשלה, רֻבם לומדים ואנשי מעשה: ר׳ יעקב בֶרקזון, ר׳ מיכל עטינגר ור׳ זלמן פוזנֶר, ושנים מהם היו הדיוטים שנתעשרו: חיים יונה, או יוזף יַגֵש ויעקב עפשטֵין, שגלחו את זקניהם ופאותיהם ולבשו בגדי נכרים. לסגניהם נתמנו גם־כן שלשה אנשים מן החשובים הגדולים שבקהלת וַרשה בימים ההם: ר׳ שלמה איגר, ר׳ חיים הַלבֶּרשטַם ור׳ אברהם יעקב שטֶרן וגם שני עשירים ו„נאורים״ יוזף עפשטֵין (בנו של יעקב עפשטֵין) וטבלי או תיאוֹדור טֶפליץ. — עַיֵן ה. נוסבוים, Szkicce historyczne z życia Żydów w Warszawie, 145—152, Warszawa, 1881; Kwartalnik ect., zeszyt 2, 84—88, Warszawa, 1912.

[2]) המיניסטר לעניני הפנים והפוליציה אל קוזמַין, ראש הסקציה לעניני הערים שעל־יד הקומיסיה לעניני הפנים והפוליציה.

[3]) ה. נוסבוים, שם, 87.

לרכש בתים וקרקעות בערים, מלבד ההגבלות הנוגעות רק בעיר וַרשה[1].

בינתים אשר הקיסר בפקֻדתו מיום 19/13 יולי 1821 את פקֻדות מלך סכסוניה מיום 16 מרץ 1808 ומיום 7 ספטמבר 1809 בדבר דירותיהם של היהודים בוַרשה וקנין בתים וקרקעות על־ידי יהודים בעיר זו[2]. בפקֻדת הקיסר מיום 7 מַאי 1822 נמתחו על כל ערי פולין החֻקים שנאמרו בפקֻדת מלך סכסוניה מיום 7 ספטמבר 1809 בדבר קנין בתים וקרקעות בוַרשה על־ידי יהודים.

בערים, שבהן כבר הֻקצעו או מקציעים רבעים מיֻחדים ליהודים, התקינו, שלא לתת להם לקנות בתי־חומה; הֻתר להם לקנות באותם הרבעים רק שטחי קרקעות פנוים ובתי־עץ על־מנת להרסם ולבנות תחתיהם בתי־חומה[3].

ואולם גם פקֻדת הקיסר וגם כל התקנות לא עצרו את היהודים מִקנות בתי־חומה וקרקעות גם בוַרשה וגם בערי המדינה. השלטונות לא נתנו להם לקנות כדרך כל הארץ, קנו בהערמה, לא בתור קנין, אלא בתור משכון על הלואות שלא היו ולא נבראו[4], והנוטריונים כתבו את שטרות ה„אפותיקא" על ה„הלואות", ולא יכלו להמנע מלכתוב אותם, כי שום חֹק לא אסר על היהודים להלוות סכומים של ממון ולזקוף אותם באפותיקא על נכסים דלא נידי ולקחת במשכון את הנכסים האלה. הקומיסיה לעניני־הפנים הזהירה פעמים אחדות בהודעותיה את הקומיסיות של הגלילות, שלא תִתֵּנָה ליהודים לרכש בתים וקרקעות אפילו בתור משכון; אך הנוטריונים ובתי־הדין, שהיו כפופים רק לקומיסיה לעניני־המשפטים, לא נשמעו בְרֻבּם לקומיסיות של הגלילות, בטענם, שהם נשמעים רק לחֻקים ואותן ההודעות מתנגדות אל החֻקים.

הסקציה לעניני הערים אשר ליד הקומיסיה לעניני הפנים והפוליציה הציעה ביום 4 אוגוסט 1827 לפני המיניסטר לעניני־הפנים למלא את ידי יועץ־המשפטים של הקומיסיה הזאת להתקין הצעה בדבר חֹק מיֻחד, אשר לפיהו יהיה אסור על היהודים לרכש בתי־חומה בערים גם בתור משכנות, ולמסור אחר־כך את ההצעה אל הקומיסיה לעניני־המשפטים, „ואולי גם אל הקומיסיה לעניני־הדתות, משום שאליה שַיָּך הַוַּעד לתקנת היהודים"[5].

---

[1]) ממכתבו של ראש המחלקה לעניני הערים, קוזמַן, אל המיניסטר לעניני הפנים והפוליציה מיום 4 אוגוסט 1827.

[2]) באותה הפקֻדה של הקיסר נאסר על היהודים לדור ברחובות קרולבסקה ומרשלקובסקה, שהֻקצעו לפנים כמקום דירה ליהודים (1809) וככר התערו שם ויסדו להם בהם בית־חולים ובתי־כנסת, מקולין ואיטליזים (במקום שעכשו נמצאת הככר הירֻקה, או ככר הֶנריק דומברובסקי). שכונת היהודים הָעתקה אז לרחוב פרנציסקנסקה ולרחובות הסמוכים אליו, שהיו כמעט שוממים באותם הימים.

[3]) קירשרוט, שם.

[4]) קוזמַן, שם.

[5]) שם.

תֵּכף זקפו היהודים על הנכסים האלה הלוָאה של סכום, שהיה גדול הרבה מן הסכום שבו נקנו הנכסים, ובמשכון על הסכום הזה נתן להם הנוצרי, גם־כן בשטר נוטריוני, את הנכסים שנקנו, עד אשר יסלק „החוב", והדבר נכתב בספרי האפותיקאות. מאשר סכום החוב, שנזקף על הנכסים באפותיקא, היה, כאמור, גדול הרבה משוָים של הנכסים, היו היהודים, הקונים ממש, בטוחים, שיוכלו להשתמש בנכסיהם במנוחה ובאין מפריע, ואותם הנוצרים, שהנכסים נקנו על שמם, לא יחרידו אותם ממנוחתם ועד־עולם לא יבואו לדרש מהם, שישיבו אותם להם [1]).

הקומיסיה לעניני־הפנים בהודעותיה אל הקומיסיות של הגלילות אסרה על היהודים לקנות כל מיני נכסים דלא נידי והזהירה בפֵרוש, שלא לתת בשום אֹפן ליהודים לרכש להם נכסים דלא נידי, אפילו במשכון על הלואות.

ואולם בדבר כל אותם הָאִסּורים, שנאמרו בהודעותיה של הקומיסיה לעניני־הפנים, קמה מחלקת בין השלטונות לעניני־הפנים, אשר היו נשמעים לקומיסיה לעניני־הפנים והתאמצו שלא לתת ליהודים לרכש נכסים דלא נידי, ובין השלטונות לעניני־המשפטים, שבמקומות אחדים לא השגיחו בכל האסורים וטענו, שפקדתו של מלך סכסוניה מיום 19 נֹבמבר 1808, האוסרת על היהודים לקנות אחזות, אינה חובה, משום שלא נתפרסמה בקֹבץ החקים, וממילא אי־אפשר לאסור על היהודים לרכש נכסים דלא נידי.

הדבר נודע לנציב, שהנוטריונים כותבים וחותמים שטרות מכירה וקנין לנכסים דלא נידי, שנקנו על־ידי יהודים, ומִלא את ידי הקומיסיה לעניני־המשפטים להודיע את כל שלטונות בתי־המשפט, שלפי הודעתו של המיניסטר מזכיר הממלכה, רצונו של הקיסר הוא, שפקדותיו של מלך סכסוניה על־אודות היהודים תשארנה בתקפן. הקומיסיה לעניני־המשפטים עשתה כרצון הנציב, ואף־על־פי־כן לא פסקו הנוטריונים לערוך שטרות מכירה וקנין של נכסים דלא נידי על־ידי יהודים. אז פנתה הקומיסיה לעניני־הפנים אל הקומיסיה לעניני־המשפטים ודרשה ממנה, שתודיע את הנוטריונים, שלפי אותן הפקדות של מלך סכסוניה אסור ליהודים לרכש להם נכסים דלא נידי. ואולם קומיסיה זו השיבה (29 דצמבר 1821), שאותן הפקדות אינן אוסרות כלל על היהודים

---

[1]) עד־היום נמצאים בפולין נכסים דלא נִידי, שבתור בעלים להם רשומים אנשים שאין להם כל שַׁיָכות אליהם, ורק בספרי האפותיקאות רשומים האנשים השולטים בהם בתור בעלי הלואות, שנזקפו על אותם הנכסים, והם בעליהם ממש. הם אינם יכולים עד־היום להשתדל בדבר, שהנכסים יהיו נרשמים על שמותיהם, משום שאי־אפשר כלל למצא את האנשים, שנרשמו בשעתם בתור קוני הנכסים, וגם אין מי שיודע מי הם יורשיהם. ואפילו אם היה אפשר למצא את היורשים, היו בעלי הנכסים נמנעים מהודיעם את הדבר ולבקש מהם, שיכתבו להם שטר־מכירה ממש, כי אותו הסכום שנרשם בספרי האפותיקאות, שבשעתו היה גדול מאד, אינו נחשב עתה לכלום, ועל־נקלה היו אותם היורשים מסלקים את הסכום ההוא ומוציאים מיד הבעלים את הנכסים (J. Kirszrot, Prawa Żydów ect., 129—130).

הדבר ולא יתנו לשום יהודי לקנות נכסים דלא נָידי, או לרכּש אותם לְהם במשכון על הלואות.

כל אותן הפקֻדות, כאשר ראינו למעלה, אינן אוסרות כלל על היהודים לקנות בתים וקרקעות בערים. הפקֻדה מיום 17 אוקטובר 1808 שוללת מאת היהודים רק את זכיותיהם הפוליטיות ואינה נוגעת כלל בזכיותיהם האזרחיות. בפקֻדה מיום 19 נובמבר 1808 נאסר על היהודים לרכּש „לנחלה" אחֻזות בכפרים „עד שתצא פקֻדה מיֻחדת", ולא בתים וקרקעות בערים. שתי הפקֻדות האלה, כפי שכבר הזכרנו למעלה, לא נתפרסמו בקבֶץ החֻקים ומעולם לא היה להן תֹקף של חֹק. הפקֻדות מיום 16 מרץ וגם 17 ספטמבר נוגעות אך בדירות, בתים וקרקעות שבעיר וַרשה. אף־על־פי־כן נסמכה עליהן הקומיסיה לעניני־הפנים באסרה על היהודים לקנות להם בתים וקרקעות בערים.

הקומיסיה לא הסתפקה באותה ההודעה לבדה, אבל עוד שקדה על הדבר, שלא תשתכח מאת הקומיסיות של הגלילות. ביום 9 אפריל 1821 שלחה אותה הקומיסיה אל הקומיסיות של הגלילות הודעה שניה, שבה הזכירה את ההודעה ההיא, שלפיה „אסור ליהודים לקנות בתים וקרקעות בערים", והזהירה אותן שיתנהגו עם היהודים בכל חֹמר האִסור ההוא ובשום־אֹפן שבעולם לא יתנו להם לרכּש שום נכסים דלא נָידי, ואם לאו — „תהיינה הן אחראיות".

הקומיסיה לעניני־הפנים בעַצמה התנהגה באמת בענין זה בכל חֹמר האִסור ולא התירה לקומיסיות של הגלילות לתת רשיונות ליהודים לקנות להם בתים או קרקעות.

ביום 3 אפריל 1821 שלחה הקומיסיה של גליל אוגוסטוב אל הקומיסיה לעניני־הפנים את בקשתו של היהודי ישראל הירש מלומז'ה לתת לו את הרשיון לקנות בית־חומה בעירו. הקומיסיה של הגליל מצדה כתבה טובות על אותו היהודי, הללה אותו ואת מעשיו הטובים וגם העידה עליו, שבו נמצאות כל המעלות המנויות בפקֻדת המלך מיום 16 מרץ 1808; אך הקומיסיה לעניני־הפנים השיבה פשוט (18 אפריל 1821), שלפי הודעותיה מיום 11 נובמבר 1817 ומיום 19 אפריל ש"ז אסור ליהודים לקנות נכסים דלא נָידי.

תשובה שכזו נתנה הקומיסיה לעניני־הפנים גם לקומיסיה של גליל לובלין (5 אפריל 1824), אשר השתדלה לפניה בדבר מתן רשיון לאשה יהודית, מרים, אלמנת ברוך, אשר אמרה לקנות בית ברֹבע היהודים מאת נוצרי אחד, שהוא רוצה למכרו.

בפקֻדה מיום 19 נובמבר 1808, שבה נאסר על היהודים לרכּש להם אחֻזות, נאמר בפֵרוש: „לנחלה" (na dziedzictwo). השלטונות של נסיכות וַרשה וגם הקומיסה לעניני־הפנים של ממלכת פולין נשענו על הפקֻדה הזאת ולא נתנו ליהודים לקנות בשום מקום נכסים דלא נידי. ואולם היהודים נסמכו על המלה המפֹרשת „לנחלה", שנאמרה בפקֻדה, והִרבו לקנות בהַעֲרָמה בתים וקרקעות בערים, וגם אחֻזות באֹפן זה: הם הביאו אל הנוטריון איזה נוצרי, כעין הנוצרי הקונה את החמץ לפני הפסח, ועל שמו קנו נכסים דלא נידי. שטר המכירה והקנין נכתב ונחתם על־ידי הנוטריון כחֹק ונכתב בפנקסו הרשמי; אך

בפרפקטים למהר ולשלוח אותן אליו, הפסידו בינתים את ערכן, כי הקומיסיה לעניני־הפנים, אשר נוסדה מחדש, הכינה ליהודים „תקנה טובה" הרבה יותר מדרישת רשיון לקנין בתים וקרקעות בערים ומס הגושפנקה לרשיון. היא התכוננה אז לנשל כמעט את כל היהודים מנחלותיהם, בין אותם שקנו בתים וקרקעות ברשיון ובין אותם שקנו בלי רשיון, וגם אותם שבתיהם באו להם בירשה מאבותיהם ואבות־אבותיהם בימי דורות רבים. הקומיסיה ההיא האיצה אז בפרפקטים לשלוח אליה הצעות ותכניות בדבר הוצאת היהודים מתוך הערים ולכונן להם רחובות מיֻחדים; וכאשר השיבו לה פרפקטים אחדים, שמערים רבות אי־אפשר יהיה להוציא את היהודים, כי הבתים שבשוקים וברחובות החשובים שַׁיָכים ליהודים, השיבה להם, שלא ישימו לב אל הדבר הזה ויערכו את ההצעות והתכניות כפי שנצטוו [1]).

VII

הזמן של עשר שנים, שמלך סכסוניה קצב בפקֻדתו מיום 17 אוקטובר 1808 לשלילת הזכיות הפוליטיות מאת היהודים, קרב לקצו, וממשלת פולין לא העלתה כלל על דעתה, שלפי אותה הפקֻדה יִהיו היהודים ממילא שוים בכל זכיותיהם לשאר התושבים — באין שום חֹק אחר, אשר יוציא אותם מכלל האזרחים. אפילו להקל מעליהם במעט את על הגזרות וההגבלות, הפוגעות כל־כך לרעה בזכיותיהם האזרחיות, לא רצתה, ועוד התכוננה להוסיף עליהן כהנה וכהנה.

בראשית שנת 1817 החליטה מוֹעצת־הממשלה, שדרוש להחזיק בכל התקנות הקודמות, שלפיהן הֻגבלו זכיות היהודים [2]), והממשלה הוסיפה מְשֶׁלָה חֻמרות על חֻמרות וכמעט תמיד נסמכה על פקֻדותיו של מלך סכסוניה, ובתוכן גם על אותה הפקֻדה מיום 17 אוקטובר 1808, שלפי סוברה, הנמצא בצדה, בטלה מאליה. הסֵימים של שנות 1818, 1820 לא החליטו שום דבר בענין היהודים. הסֵים של שנת 1825, שהחליט בדבר חֻקי האזרחים, הוציא בדבר זכיות היהודים חֹק סתמי, האומר, שהיהודים נֶהנים מאותן הזכיות של התושבים, אשר המלך או נציבו לא יוציאו אותם בהחלטותיהם מכלל הנֶהנים מהן [3]). הממשלה עשתה אפוא ביהודים כרצונה באין מוחה.

בענין קנין נכסים דלא נַידי על־ידי יהודים עשתה הקומיסיה לעניני היהודים מעשה כביר ועז מאד. ביום 11 נובמבר 1817 שלחה אל כל הקומיסיות של הגלילות הודעה, שבה נאמר, כי לפי פקֻדות מלך סכסוניה מיום 17 אוקטובר וביום 19 נובמבר 1808 וגם מיום 16 מרץ ומיום 17 ספטמבר 1809 אסור ליהודים לרכש בתים וקרקעות, ועל־כן הוא מצַוָה עליהם, שישגיחו על

---

[1]) הודעת הקומיסיה לעניני־הפנים אל כל הפרפקטים מיום 4 ספטמבר 1816.

[2]) מ. ויסניצר, הצעות רפורמות של היהודים (בשפת רוסיה). Пережитое, כרך א, 200.

[3]) קבץ חֻקי התושבים של שנת 1825, כרך ראשון, סֵקֶן ט"ז.

קרסנוסטב ד׳ (אחד מהם הוא בית־חומה, ואחד בית־משקה באחד הכפרים עם שטח של קרקע), במחוז זמושץ ה׳, במחוז טומשוב כ״ט, במחוז טרנוגרוד ל״ז.

בדפרטמנט הרדומי קנו היהודים ל״ב בתים (ג׳ מאלה נקנו בשידלוביץ עוד בימי שליטתם של האוסטרים בדפרטמנט זה, והשאר נקנו משנת 1813 ועד אז).

בדפרטמנט הקרקויאי נמכרו ליהודים נ׳ בתים ושטחי קרקעות, ואולם בתוכם יש אחדים שנמכרו עוד קדם ליסוד נסיכות ורשה.

בדפרטמנט הקלישי נמכרו ליהודים משנת 1808 ועד אז: במחוז קליש ד׳ שטחי קרקעות, בקונין י״ב בתים וקרקעות, בקולו — ה׳, בוולדיסלבוב — ד׳, בריטשיבול — ב׳, בזגורוב — א׳, בגולין — ו׳, בקלשוב — ה׳, בווילטשין — ח׳, בלסק, שדק ולוטומירסק — אחד אחד בכל עיר, בווילון — ד׳ בתי־חומה ושטח של קרקע אחד (אחד הבתים האלה הצג למכירה בפומבי ויהודי קנה אותו. שלטון העיר מחה, אך בית־הדין שערך את המכירה בפומבי לא השגיח במחאה).

בדפרטמנט הפלוצקי נמכרו ליהודים „בלי רשיונות״ שע״ג בתים: בליפנה י״ט (שנים מהם אך ממשכנים), בדוברז׳ין ע״נ ויסלה ב׳, בסקמפה א׳, בריפין ג׳, בטשרוינסק ב׳, בסוחצין ה׳, בפלונסק ג׳, בווישגרוד י״ב, בזקרוצ׳ים ט״ז, בפלוצק ב׳, בפולטוסק ל״ה, במקוב ט׳, בעיר החדשה ט״ו, בנשלסק ב׳, בסרוצק י״ד, ברוזשן א׳, באוסטרולנקה כ״ג, בברוק ד׳, במישיניץ י׳, באנדרז׳ין ג׳, בפרז׳שניש י״ז, בצ׳חנוב מ״ט, בינוב ו׳, בחורזל ה׳, במלוה י״ד, בשרנסק ט׳, ברציונז ב׳, בשרפץ ה׳, ברדזיוב ג׳, בנישוה א׳, בלוברניץ י״ב, בקובל ח׳, בבריסק דקויב י׳.

ואולם לא כל הבתים האלה נקנו בזמנה של נסיכות ורשה. בין הבתים הנמנים על־ידי הפרפקט, שנקנו בלא רשיון, נמצאים למשל שני הבתים אשר נקנו בפלוצק, שבעליהם, היהודי ליפמן בן מרדכי לויטה, בנה אותם עוד בזמן שליטתם של הפרוסים על שטח גדול, שנמשך מרחוב רפורמצקה ועד רחוב דוברז׳ינסקה, שאותו קנה עוד בשנת 1790 מאת הגנרל רוקיטניצקי ושטר המכירה והקנין נתאשר מאת בית־הדין הקונפדרציוני שבימים ההם.

הפרפקט של הדפרטמנט השדלצי לא שם לב כלל אל גזרותיו של מיניסטר־הפנים ואל אזהרותיו, ולא שלח אליו את הרשימות שדרש. לאחרי שנתחלקה הארץ לגלילות, והדפרטמנט הזה נכנס לשטח של גליל פודלסיה, מצאה הקומיסיה של הגליל הזה את פקדות המיניסטר בדבר הרשימות והיא שלחה (ביום 24 אוקטובר 1817) אל הקומיסיה לעניני־הפנים את רשימות הבתים, שנקנו על־ידי יהודים בדפרטמנט השדלצי בימי נסיכות ורשה.

לפי אותה הרשימה קנו היהודים בדפרטמנט ההוא מיום שקמה נסיכות ורשה ועד שנת 1816 — פ״ט בתים ושטחי קרקעות, ומהם בעיר שדליץ עצמה — כ״ב, בערים שבמחוז שדליץ ובכל מחוז גרבולין לא נמכר אף בית אחד ליהודים.

הרשימות האלה, שמיניסטר־הפנים לפנים חרד עליהן כל־כך והאיך

הפרפקטים ושרי המחוזות ולאַיֵם עליהם בענשים חמורים. במשך אותו זמן שבין ממשלה לממשלה נקנו על־ידי יהודים בתים לא־מרֻבים כלל. בימי נסיכות וַרשה וגם קדם־לכן קנו יהודים מאת נוצרים בתים וקרקעות בערים, אך גם אלה לא רבים הם בערך מספרם ורֻבם ברשות קנו.

בוַרשה ובפרַגה נקנו על־ידי יהודים עשרים ושבעה בתים. בתוך הקונים האלה נמנו הַשֻׁלחני שמואל קרוננברג, הַשֻׁלחני יצחק רוזן, הַשֻׁלחני לוי אֶסטרַיכר (שני בתים), שקנו את הבתים ברשיון שֶׁנִּתַּן להם לפי פקֻדת המלך מיום 16 לחֹדש מרץ 1809 (היו מגלחים זקנם ופאותיהם, לבשו בגדי נכרים, ידעו לקרא ולכתוב וגם שלחו את בניהם אל בתי־הספר). שלשה גבאי בית־החולים ליהודים: אביגדור גרוֹמַן, מאיר בר׳ הירש ורפאל בר׳ ד״ב קנו ברחוב מַרשלקובסקה (שמה נעתק מושב היהודים בוַרשה, כנזכר למעלה) בית לבית־החולים ההוא (באֹפן רשמי לא היתה בוַרשה קהלה יהודית ובכן היתה הקהלה מֻכרחת לקנות בית לבית־חולים על שם הגבאים), ואולם גם לאלה הֻתַּר לקנות את הבית הזה בפקֻדה מיֻחדת מאת המלך מיום 27 מַאי 1811. ר׳ מיכל אֶטינגר קנה בית במכירה בפומבי, אך שטר־מכירה נוטריוני אין לו. כל השאר קבלו רשיונות.

בשאר הערים אשר בדפרטמנט הַוַּרשאי היו מעטים מאד הבתים והקרקעות שנקנו על־ידי יהודים. בקָלוּשין היו ביד היהודים ק״א בתים, אך רֻבם באו להם בירֻשה מאת אבותיהם ואבות אבותיהם, אשר קנו אותם מאת אדוני העיר, וגם שטרות המכירה לא היו בידם, כי ברֹב הימים אבדו. היהודים שקנו בתים בתקופה האחרונה, קנו אותם מאת יהודים או מאת אדוני העיר. בכל המחוז הסטַניסלַבי (סטַניסלַבוֹב) קנו היהודים עשרה בתים. בעיר קַרטשוב קנו עשרים בתים וששה שטחי קרקעות, אך בימי תקופות שונות קנו. בסֻניצה ב׳ בתים ושטח קרקע אחד, במינסק (החדשה) ב׳ בתים עם שטחי קרקעות. בלֶנטשיץ ב׳ שטחי קרקעות, בדומביה ב׳ בתים, בפיונטקה ט׳ בתים, בקַזימירז׳ בית אחד, בזגיֶרז׳ ב׳ בתים, בלודז ו׳ בתים ושני שטחי קרקעות. בכל מחוז גוסטינין ז׳ בתים ושטחי קרקעות י״א. בעיר אינובלודז ז׳ בתים, בברזֶזין כ״ה בתים ושטחי קרקעות. בעיר משטשונוב (אמשינוב) ז׳ בתים, אך כֻּלם נקנו בימי שנות 1806—1808, בשעה שממשלת הנסיכות לא הקפידה על הדבר. בערים טשֶׁרסק, רַוה ווַרשה לא נקנה אף בית אחד בידי יהודי בלי רשיון.

ברשימה ששלח הפרֶפקט של הדפרטמנט הלומז׳אי אנו רואים, שבמחוז בֵּיַבּרז׳ה רכשו יהודים מאת נוצרים ל״ה בתים במשכון על הלואות לזמן של י׳—כ״ט שנה. במחוז לומז׳ה — כ״ד בתים, ויותר ממחציתם — י״ג בתים — ברשיונו של הפרפקט. במחוז קַלוַריה — כ״א בתים וכֻלם בלי רשיונות. במחוז יַמפול — כ״ג בתים (אחד מהם נקנה ברשיון). במחוז דומברובה — כ׳. בכל מחוז טיקוצ׳ין (טיקטין) לא נמכר אף בית אחד ליהודים. מאת שר מחוז סֵיני לא נתקבלה שום רשימה.

בדפרטמנט הלובליני נמכרו ליהודים קכ״ט בתים ומהם במחוז לובלין ו׳ בתי־עץ (שנים מהם רק חצאי בתים) ושני בתי־חומה, במחוז לֻבַּרטוב ה׳, במחוז קַרשניץ ד׳, במחוז קַזימיֶרז׳ (קוזמיר) י״ט, במחוז חֶלם י״ז, במחוז

פולין. כוננה גם־כן מועצת־הממלכה, אשר חבריה היו גדולי הפקידים ומֻמחים לעניני החֻקים ועליה הוטל להכין הצעות לחֻקים בשביל הסֵים, שהיה צריך להאסף בכל שתי שנים לשלשים יום. היהודים, שהיו משוללים זכיות פוליטיות, לא היתה להם זכות הבחירה אל הסֵים, ועל־אחת כמה וכמה ששום יהודי לא נכנס אל הסינט, שחבריו היו נסיכים, גדולי כהֻנת הדת הקתולית, ראשי הגלילות ושרי המחוזות. הדפרטמנטים של הנסיכות, שנשארו לממלכת פולין, נתחלקו לשמונה גלילות (województwa) ואלה נתחלקו למחוזות (powiaty).

בדבר קנין בתים על־ידי יהודים לא הסתפק מיניסטר־הפנים באותה הפקֻדה ששלח אל הפרפקטים, להמציא לו את רשימת הבתים שנקנו על־ידי יהודים, וביום 18 נובמבר, בשעה אשר שמשו כבר שקעה, כי הקיסר אלכסנדר שהה אז בוַרשה, ובעוד ימים אחדים היו נכונים להחקק חֻקים חדשים, אשר יקימו סדרים חדשים ושלטונות חדשים במדינה, — שלח הודעה אל כל הפרפקטים, שבה הזכיר את פקֻדתו מיום 20 ספטמבר והאיץ בהם למהר ולשלוח אליו את הרשימות אשר דרש מהם, וגם הוסיף, שלא רק שרי המחוזות והערים, אבל גם הם, הפרפקטים, יֵענשו לשלם קנסות במכסת ניָר הגושפנקה, המגיע מאת היהודים קוני הבתים.

השעה היתה שעת חרום במדינה. צבאות רוסיה היו סובבים ממקום למקום, מחו״ל שבו צבאות פולין, אשר היו בין מחנות נפוליון, וכֻלם היו רעֵבים ומרי־נפש וחמסו וגזלו ככל אשר מצאה ידם. ביותר היו אותם הימים רעים לפקידי המחוזות והדפרטמנטים, אשר היו שרוים בבהלה ממש, כי איש מהם לא ידע, אם בסדרים החדשים, אשר יקומו בארץ, יִשָאר על משמרתו, ועליו היה להביא בסדר את כל עניני משרתו לפני קום אדונים חדשים לפקוד עליו. מלבד־זאת היו הפרפקטים טרודים בעניני הצבא, אשר הִרבה לעבור אז, כאמור, ממקום למקום וצרכיו היו מרֻבים מאד, ושרי המחוזות היו מכרחים להכפיק לו את צרכיו ולהעביר אתו את חפציו והמכֹּלת שלו [1]) ולא יכלו אפוא לעסוק בעריכתן של אותן הרשימות. ומיניסטר־הפנים היה דוחק, שיספיקו לו את הרשימות. נחוץ היה לו הדבר, כנראה, למהר ולהוציא את היהודים מן הבתים אשר קנו, או לגבות מהם את מס הגושפנקה, שמא יקומו באמת סדרים חדשים במדינה והיהודים יהיו נפטרים מרשיונות, מגזרת מס הגושפנקה ויוכלו לקנות להם בתים כחפצם.

אחדים מהפרפקטים בקשו מאת המיניסטר, שלא ימהר לענש, כי השעה אינה כשרה לעריכת הרשימות. קמעא קמעא, במדה שיקבלו אותן מאת שרי המחוזות, יספיקו אותן לו. הפרפקטים לא שמו לב אל הענש ושלחו את הרשימות בשעה שהיו ערוכות, והוא לא זכה עוד לקבל את הרשימות שדרש. כמעט כל הפרפקטים, מלבד הפרפקט של הדפרטמנט הלומז׳אי, שהקדים ושלח קטע של רשימותיו אל מיניסטר־הפנים, לא הספיקו לשלוח את רשימותיהם אל המיניסטר, ושלחו אותן אל הקומיסיה לעניני־הפנים, שנוסדה בראשית שנת 1816.

באותן הרשימות הֻברר, שכל הענין לא היה כדאי להחריד עליו את

---

[1]) דברי הפרפקט של הדפרטמנט הפלוצקי בבקשתו אל מיניסטר־הפנים מיום 1 דצמבר 1815.

שנתמנו לשליטים בארץ, היה הקיסר אלכסנדר הראשון נכון לתת לממלכת פולין קונסטיטוציה מלאה חֹפש לכל התושבים. כזאת ראו גם־כן בראשי הפרקים של הקונסטיטוציה, אשר אלכסנדר חתם עליהם בוִינה ביום 25 לחדש מַאי 1815, שבהם נזכרו גם היהודים לטוב ועל־אודותיהם נאמרו הדברים האלה: „לעם היהודים תשארנה זכיותיו האזרחיות, שכבר הֻבטחו להם בחֻקים ותקנות הַקַיָמים עד־עכשו; תקנות מיֻחדות תקבענה את התנאים, שלפיהם יוכלו היהודים לזכות בנקל לזכיות יותר רחבות". בידוע היה גם־כן, שנובוסילצוב, שהיה באמת השליט על המדינה באותם הימים, נשא אז פנים ליהודים לצרכי הפוליטיקה שלו ועוד יותר מפני הַשֹחד הרב, אשר קבל מהם [1]). ואולם מיניסטר־הפנים של הממשלה לפי־שעה, אשר היתה עתידה לעבור ולהבטל במהרה, לא יכול להשאיר לממשלה הקבועה, אשר תבוא אחריו, את דבר קנין הבתים על־ידי יהודים בלי רשיונות וביום 20 ספטמבר 1815 שלח אל כל הפרפקטים שבמדינה פקֻדה, שיצוו על כל שרי המחוזות וראשי הערים לחקור היטֵב את דבר קנין הבתים על־ידי יהודים ולהמציא לפרֶפקטים רשימות של שמות הנוצרים שמכרו את הבתים, היהודים שקנו אותם והנוטריונים אשר כתבו את שטרות המכירה והקנין בספרי הכתבים שלהם. שרי המחוזות וראשי הערים, אשר־לא ימציאו במהרה את הרשימות ההן, יֵענשו לשלם קנס במכסת מס הגושפנקה, שהיהודים קוני הבתים היו מחֻיבים לשלם.

ועוד באותו היום פנה המיניסטר אל מחלקת המשפטים של „ממלכת פולין" בדרישה לאסור על הנוטריונים לערוך שטרות מכירה לבתים הנמכרים מאת נוצרים ליהודים ולכתוב שטרות כאלה בתוך ספרי הכתבים הרשמיים שלהם.

הקיסר אלכסנדר מִהר להתחרט על כל אותם הדברים הטובים, אשר הבטיח לפנים. ראשי הפרקים של הקונסטיטוציה, שנדפסו ונפוצו במדינה באפן רשמי, הָחרמו ככל האפשר ונשחתו לפני מתן הקונסטיטוציה החדשה (27 נובמבר 1815), וממילא נפלה גם אותה ההבטחה הקלה שֶנִתְנה בהם ליהודים [2]). בקונסטיטוציה, שבכללה היתה ליברלית יותר מן הקונסטיטוציה הקודמת של נסיכות וַרשה, אין שום דבר על־אודות היהודים. אמנם נאמר בה, שכל האזרחים הם שוים לפני החֹק, אך הרי עוד לא הֻחלט, שהיהודים הם אזרחים, ובכן יכלו השלטונות לעשות ביהודים כחפצם, ובכלל היו נוהגות בענין היהודים כל החֻמרות הישנות.

ממשלת הארץ, לפי הקונסטיטוציה החדשה, היתה מועצת־האדמיניסטרציה, שחבריה היו הנציב וחמשה מיניסטרים, שכל אחד ואחד מהם עמד בראש אחת הקומיסיות: לעניני הפנים והפוליציה, האוצר, הצבא, הדתות וההשכלה. מלבד המיניסטרים האלה מנה אלכסנדר עוד מיניסטר אחד: יועץ־הממלכה, אשר מקום שבתו היה בפטרבורג ליד הקיסר והוא היה המתַוֵך בינו ובין ממשלת ממלכת

---

[1]) עַיֵן שמעון אשכנזי, מעניני היהודים בתקופת הקונגרס (בשפת פולין), kwartalnik 3 ,.ect. ect, וַרשה, 1913.

[2]) שם.

לפנים, ולמרות אשר השנה הקודמת, שנת 1811, היתה שנת בצֹרת, היו בעלי האחֻזות מֻכרחים לתת לצרכי הצבא מרבית יבול אדמתם.

במפלה, שנחל נפוליון ליד מוסקבה ובשעה שצבאותיו נסוגו, אבדו רבים מאד מבני צבא פולין ושאריתם נפוצו עם בני צבאות נפוליון יחדו. מחנה צבא אוסטריה, אשר נספח בראשונה אל צבאות נפוליון, חָדַר, בהסוגו אחור, אל גבולות נסיכות וַרשה (בימים הראשונים לחדש פברואר 1813) ועשה בה שַׁמּוֹת נוראות. אחריו נכנסו אל המדינה צבאות רוסיה ולכדו אותה והשחיתו את אשר השאירו האוסטרים, למרות אשר ראשיהם התאמצו לְהֵראות כאוהבים לפולנים והמצביא הראשי של הצבאות האלה, הנסיך קוטוזוב, הבטיח את ראשי הפולנים בשם הקיסר, כי הוא שואף להיטיב לעם פולין.

מאז ועד סוף שנת 1814 היה עַם פולין כתלוי ועומד בין החיים והמות, מבלי שידע את אשר יהיה אתו ואת ארצו. אמנם הקיסר אלכסנדר הראשון הבטיח את גדולי עם פולין, כי הוא שואף לבנות ממלכת פולין כבראשונה והוא יהיה למלך עליה, אך מרבית העם לא האמינו בו, וביחוד אחרי שראו, כי אינו מוסר את ממשלת הנסיכות לפולנים גם לפי־שעה.

כי הנה בחדש אפריל 1813 בא לוַרשה יועץ־הסתרים הרוסי, הסינַטור לַנסקוי, והוציא הודעה אל התושבים, שבה נאמר, כי הקיסר מִלא את ידו לכונן ממשלה לפי־שעה בנסיכות; לראש הממשלה מִנה אותו, את לַנסקוי, לסגנו את הרוסי נובוֹסילצוב וליועצים שני פולנים: וַוּרזֶ׳צקי והנסיך לֻבֶּצקי וליועץ שלישי איש פרוסיה, קוֹלוֹמב.

באותם הימים, שבהם גברה המבוכה בארץ, אֵרע במקומות אחדים שבנסיכות וַרשה, כי יהודים קנו בתים מאת נוצרים, ומאשר לא היו במדינה מיניסטרים קבועים, כתבו הנוטריונים בכתביהם את האמנות על־אודות המכירה והקנין, אף־על־פי שהיהודים לא הביאו רשיונות מיֻחדים.

גורלה של פולין נחתך באמָנה שנכרתה בקונגרס הַוִינאי בין רוסיה, פרוסיה ואוסטריה (9 יוני 1815), שלפיה נקרעו מאת נסיכות וַרשה נפות ומהוזות ונספחו לפרוסיה ולאוסטריה, והשאר נתחבר לרוסיה (לפרוסיה נספחו אז הדפרטמנט הפוזנאי והדפרטמנט הבידגושצ׳י, או הברומבֶּרגי, לאוסטריה—גליציה, קרַקוי עם חבל קטן בתוך ויסלה השמאלי היתה לעיר חפשית) והיה ל„ממלכת פולין”, אשר קיסר רוסיה היה למלך עליה, ולה קונסטיטוציה לבד, ממשלה לבד וצבא לבד.

והנה כאשר אך נודע הדבר, ש„ממלכת פולין” קמה, הודיע הפרֶפקט של הדפרטמנט הַקָלישי למיניסטר־הפנים, שבערים אחדות אשר באותו הדפרטמנט כותבים הנוטריונים בספרי כתביהם את שטרות המכירה והקנין של בתי נוצרים הנמכרים ליהודים, שאינם מביאים רשיונות מאת השלטונות, ודרש מאת המיניסטר, שיאסור על הנוטריונים לעשות כזאת.

עוד לא נודע אז בבֵרור מה יהיו פרטיה של הקונסטיטוציה החדשה, אשר תנתן ל„ממלכה” זו, ומה יהיו החקים, אשר יהיו שוררים בה. לפי השמועות, אשר התהלכו בארץ, ולפי הבשורות, אשר בשרו גדולי עם פולין וגם הרוסים

העזוב הולך ונחרב, הסכומים הזקופים עליהם באפותיקא, הסכומים של הערים, של יתומים ושאר בני־אדם הולכים ואובדים, וההפסד המגיע מזה למדינה גדול מאד. על־כן נחוץ מאד להתיר ליהודים לקנות בתים בערים, ואין להמתין בקביעות התר זה, עד אשר תתקין הממשלה תקנות חדשות על־אודות היהודים. לכן גדל מאד הצֹרך לבאר את פקֻדת המלך מיום 19 נובמבר 1808 באפן שֶׁיֻתַּר בפֵרוש ליהודים לקנות בתים וקרקעות בערים. לממשלה יש הזכות לאסור על היהודים קנין אחֻזות, כי אִסור זה נחוץ לטובתם של כלל התושבים, וגם ההתר של קנין בתים על־ידי היהודים נחוץ מאד לטובתה של כל המדינה.

„ממשלת פרוסיה — מוסיף המיניסטר לבאר — בפקֻדתה מיום 11 מרץ שנה זו הִשְׁוֹתה את היהודים בזכיותיהם אל שאר האזרחים, הכירה אותם לאזרחים ובִטלה את כל הגבלות זכיותיהם, אשר היו קַיָמות עד־עכשו. לפי אותה הפקֻדה אין לשים גם־כן מכשולים על דרכי היהודים בני חו״ל, הבאים להתישב בפרוסיה. היהודים שלנו, העמוסים על מסים כבדים מאד והם משוללים זכיות צבוריות ומְגבלים כל־כך בענין החֹפש, שהם ראוים לו לפי כשרונותיהם, בודאי שיתעורר בקרבם חשק נמרץ לעזוב את המדינה ולצאת לחו״ל, ששם יוכלו לחיות בחֹפש וברוָחה. ביותר יש לחוש ליהודים העשירים, וביחוד ליהודים יושבי הדפרטמנטים הסמוכים לפרוסיה, שהם נאורים ועשירים יותר מכל שאר היהודים אשר בַנסיכות. הם יוכלו על־נקלה להתישב בפרוסיה. אין מן הצֹרך כלל להוכיח, מה־גדולה תהיה הרעה, אשר תבוא על הנסיכות, אם עשירי היהודים יֵצאו ממנה; ואם אי־אפשר לעצור בעדם בחזקה מצאת את המדינה ומהוציא אתם את רכושם, הרי אין עצה אחרת, אלא להסיר מעל היהודים את אסוריהם, ואז יִשארו בתוכנו כל היהודים, המביאים תועלת למדינה״. —

כך דרש מיניסטר־הפנים, ואף־על־פי־כן הִרבה כל־כך להגן על האִסור של קנין האחֻזות על־ידי יהודים, וגם קנין בתים וקרקעות בערים לא רצה להרשות להם לגמרי, אלא — כאמור בהצעתו — בתנאים ידועים וברשיונות מיֻחדים. לא זו, אף זו: מאז ועד שפסקה נסיכות וַרשה להתקַים יצאו על־פי הצעותיו של אותו המיניסטר עוד גזרות אחדות על היהודים, ובתוכן גם הגזרה מיום 30 אוקטובר 1812 לאסור על היהודים את עִבוד המשקים ומכירתם, היא הפקֻדה אשר הכריתה מִחיה מפי רבבות יהודים והביאה רבים מהם לידי שמד. הפקֻדה על־אודות ה„התר״ של קנין בתים וקרקעות בערים לא יצאה.

VI

המלחמה שנלחם אז נפוליון ברוסיה, ושהתחילה במחציתה של שנת 1812, עלתה לעם פולין בהמוני נפשות ורכוש רב מאד. הפולנים שלחו מקרבם אל המלחמה ששים אלף איש, ומלבד זאת נוסדה בתוך הנסיכות גבַרדיה לאֻמית, שאליה נספחו כל הגברים (מלבד היהודים, אשר נפטרו אז מעבודת הצבא בפקֻדה מיֻחדת מאת המלך) מבני י״ח ועד בני נ׳ שנה ותפקידה היה לפַקח על הסדרים בתוך המדינה וגם להיות לעזר לצבא. על המסים גדל עוד יותר מאשר

אחֻזות הוא מוצא, שמן הנחוץ שיהי אסור על היהודים ורק קנין בתים וקרקעות יש להתיר להם, ובזה נסתַיע בהודעת הפרפקט של הדפרטמנט הפוזנאי על־אודות הזכיות האזרחיות שנתנה ממשלת פרוסיה ליהודים.

בדבר הערתו הראשונה של המלך על־אודות זכותה של האשה יהודית, אלמנת שמואל, שאינה שַיֶכת אל ענין ההצעה, מבאר המיניסטר: אמנם כן. יש שַיכות בין שתי אלה. ההגבלות והתנאים, האמורים בהצעה, יוצאים מתוך פקֻדת המלך מיום 16 מרץ 1809, שלפיה הֻרחקו היהודים מן הרחובות החשובים שבוַרשה, וגם על אותה האשה בעלת הבקשה יהיו חלים אותם ההגבלות והתנאים, אם אותה ההצעה תהיה לחֹק.

על כל שאר הערותיו של המלך חולק המיניסטר ומתאמץ להוכיח, שאינן צודקות.

ההצעה — כותב מיניסטר־הפנים — מכֻוֶנת רק להוסיף באור על פקֻדתו של המלך מיום 19 נובמבר 1808, האוסרת על היהודים לקנות אחֻזות „עד שתבוא פקֻדה מיֻחדת“. ובכן אם תהיה ההצעה לחֹק, גם הוא יתקַים רק בשעה שאותה הפקֻדה תהיה קַיֶמת ויִבָּטל בשעה שהיא תבטל, בשעה שהממשלה תתקין תקנות חדשות על־אודות היהודים בכלל. נמצא שההגבלות והתנאים האמורים בהצעה אינם מתנגדים לחֻקים, כי גם הם זמנם קצוב. מלבד זאת — מוסיף המיניסטר לבאר — הנה „האִסור של קנין אחֻזות היה נחוץ מאד, בכדי להִמנע מתוצאות רעות“.

מיניסטר־הפנים נמנע, כנראה, בכַוָנה מהזכיר את הַנִמוק שנתן מיניסטר־המשפטים בשנת 1808 לאִסור קנין אחֻזות על־ידי יהודים, שאין מן הדין, שאנשים המשוללים זכיות פוליטיות ישלטו באחרים, שהם אזרחים וגם זכיות פוליטיות יש להם, ובאם יתירו ליהודים לרכש להם אחֻזות, ממילא ישלטו באזרחים (האכרים). לאחרי באורו של המלך, שלפי החֻקים השוררים במדינה אסור להגדיל זכיותיה של עדרת־תושבים אחת על זכיותיה של חברתה, ממילא בטל אותו הַנִמוק. ואולם הוא מצא נמוקים „חשובים“ אחרים לאסור קנין האחֻזות על היהודים.

אלמלי הֻתר ליהודים לקנות אחֻזות — כתב המיניסטר — עד־מהרה היו עושים בהן סחורה וככל שאר הסחורות היו האחֻזות עוברות מיד ליד ושום איש מבעליהן לא היה דואג להיטיב את הַמֶשק שלהן, ונמצא מֶשק האחֻזות הולך ורע. היהודים אינם יודעים את משק הכפר ואינם רגילים אצל עבודה בשדות, ואי־אפשר אפוא לקוות, שהם ייטיבו את המשק באחֻזות. היהודים, שבטבעם הם ערומים, בעלי־כשרון ושואפים להרבית את הרוָחים שלהם, אם יתירו להם לרכש אחֻזות, ימהרו למשך אליהם את הכרימים, עד נבשו הם שקועים במשק הכפר, ובעלי־האחֻזות יִדַלדלו ולא יוכלו להוציא את מצבו של המשק הזה.

לא כן, לדעתו של המיניסטר, קנין בתים בערים. על המסים הכבד שבערים ואֹפן חייהם של היהודים במקומות מושבותיהם מכריחים לא־אחת את התושבים לעזוב את בתיהם, שליהודים אסור לקנותם וקונים אחרים אין. הבית

(10 שנים) לדרישת התנאים וגם פֵּרשה את הנמוקים שגרמו לכך [1]), ועוד גם זאת: אותה הפקֻדה לא נכנסה אל ספר־החֻקים הכללי, אלא אל ספר התקנות של הפוליציה, כי אף לזמן קבוע רק הפוליציה רשאית להוסיף על החֻקים תקנות, המגבילות את זכיותיהם של מקצת התושבים בשעה שיש בזה משום טובת הכלל.

המלך לא נתכּוֵן בדבריו אלה להניא את מועצת־המיניסטרים מהציע לפניו פקֻדות בדבר הגבלת זכיותיהם של היהודים. להפך, חנוכם המוסרי והגופני של היהודים, מדותיהם והאפן שבו הם מבקשים להם רוָחים—הם, לדעתו, נמוקים מספיקים להגביל את זכיותיהם. ואולם הוא רוצה, שההגבלות תהיינה נעשות שלא בדרך ההתנגדות אל החֻקים: בתנאים ידועים ולזמן קצוב, שלא תהיינה חלות על כל כלל היהודים והמלך יוכל לתת רשיונות מיֻחדים ליהודים יוצאים מן הכלל. על־כן הוא מצַוֶּה על מועצת־המיניסטרים, שתשוב ותדין באותה ההצעה, המגבילה את זכיותיהם של היהודים בדבר קנין אחֻזות בכפרים ובתים וקרקעות בערים, „ותשתדל להנהיג את התקנות בלי פגיעה בחֻקים האזרחיים, וכפי ההוראה הזאת תערוך הצעה חדשה ותמסור אותה אל מועצת־הממלכה, אשר תדין בה ותגיש אותה אלינו״.

מועצת־המיניסטרים לא מִהרה גם הפעם לָדין באותה ההצעה, ובינתים הגיעה אל מיניסטר־הפנים הודעה (23 מרץ 1812) מאת הפרֶפקט של הדפרטמנט הפוזנאי, שאליה צרף את פקֻדתו של מלך פרוסיה מיום 11 לחדש מרץ, אשר לפיה נתונות ליהודים כל הזכיות האזרחיות שיש לכל שאר האזרחים.

באותה ההודעה כתב הפרפקט כדברים האלה:

„הפרפקט חושב למחסור להרבות בדברים על־אודות תוצאותיו של מעשה ממשלת פרוסיה לנסיכות שלנו, כי האדון המיניסטר הנאור ורב־היכֹלת ייטיב לחדור אל הענין הזה יותר מן הפרפקט; די לו לפרפקט בבארו, שלפי דעתו בודאי שבמהרה תהיינה מֻרגשות תוצאותיה של אותה הפקֻדה, כי אם הנסיכות שלנו לא תאחז באיזה תחבולות נמרצות, תתרוקן בקרוב מן המשפחות היהודיות היותר עשירות, תפסיד את המסים המרֻבים, הַנִּגבים מאת שדֵרת העם הזאת, ומכל היהודים לא יִשָּׁאר בה איש, מלבד העניים, שאין בכֹחם לשאת בעֹל צרכי המדינה, ולא יהיה אפוא למדינה מהם כלום, מלבד עֹל חדש, עֹל כלכלתם״.

באותם הימים כבר התכונן נפוליון לצאת למלחמה על רוסיה ודרש מאת עם פולין, שיחגור את כל כֹחו ויֵצא אתו למלחמה. עֹל המסים והצבא גדל אפוא מאד והמדינה נִדַּלדלה עוד יותר. במצב כזה נחוץ היה עוד יותר מאשר בשאר הימים להתיר את חרצֻבות ההגבלות של זכיות היהודים, בכדי שעשיריהם לא יהיו אנוסים לעזוֹב את הארץ ולעבור אל המדינה הקרובה, שבה הם נחשבים לאזרחים. מיניסטר־הפנים שָׂם לב אל הדבר לפי־דרכו.

על הערותיו של המלך בכתבו מיום 10 אוקטובר 1811 השיב מיניסטר־הפנים בהודעתו אל מועצת־המיניסטרים מיום 25 אפריל 1812. בדבר קנין

---

[1]) בדפרטמנטים אחדים של צרפת בטלה אותה ההגבלה עם הגבלות אחרות יחדו עוד ימים רבים לפני הזמן של עשר שנים, בשנת 1811.

ורשיון, למרות חַוּת דעת מיניסטר־הפנים ומיניסטר־המשפטים, ולהשיב לבעלת הבקשה, שענין זה אינו דורש זכות מיֻחדת ורשיון מיֻחד, או לשלוח אל המלך את הבקשה ההיא בצרוף הצעתו של מיניסטר־הפנים והוספת באור, שבפקֻדה, כפי ההצעה, תפתר ממילא השאלה שנתעוררה בבקשה. מועצת־המיניסטרים בחרה בדרך השניה: לצרף אל הבקשה את ההצעה. לדחות עוד את הענין לא יכלה, מפני שאי־אפשר היה לסרב ל„מרת יהודית״ — כך נקראת בכתבי הממשלה, ולא כאשר נהגו לכתוב על שאר הנשים היהודיות: „בת הדת הישנה״ פלונית— וגם להודיעה סתם, שאינה זקוקה ככל לרשיון ככל שאר היהודים, שאינם זקוקים לרשיון מיֻחד, לא רצתה הממשלה. הרי טובת הנאה לאו מלתא זוטרתא היא.

וכך נשלחה אל המלך (7 ספטמבר 1811) אותה הבקשה בצרוף הצעתו של מיניסטר־הפנים ובאורה של מועצת־המיניסטרים.

המלך שָׂם לב אל הבקשה ואל ההצעה והבאור, אשר נצטרפו לה, ובתשובתו מיום 10 אוקטובר 1811 כתב, שלפי דעתו אין לערבב את ענינה של אותה הבקשה עם ההצעה וגם אל כל עִקרה של ההצעה אינו יכול להסכים.

לפי ההצעה — כתב המלך — הזכות לקנות בתים וקרקעות נתונה רק לאנשים, הממלאים אחרי התנאים, האמורים בהצעה, ולא כן הזכות שיש ביד האשה אלמנת שמואל, שבלי שום תנאים היא חלה גם על יורשיה.

בדבר ההצעה גופה ניחוה המלך באותה התשובה דעה זו:

לפי ההצעה מֻתּר ליהודים לקנות בתים וקרקעות בערים, אבל אסור להם לגמרי לקנות אחֻזות. ואולם אִסור זה מתנגד בפֵרוש לסעיפים 1123, 1594, 1598 בהשוותנו אותם אל הסעיף 7 של ספר החֻקים. לפי הסעיפים ההם אין להגביל זכותו של שום אדם בענין קנין נחלאות, אלא על־פי חֹק מפֹרש. הפקֻדה מיום 19 נובמבר 1808, שבה נאסר על היהודים לרכֹש אחֻזות „עד שתבוא פקֻדה מיֻחדת״, באה רק מפאת הצעתה של מועצת־הממלכה, שלפיה עתידות היו לצאת תקנות חדשות שעל ידן תבטל או תתקַים אותה הפקֻדה. ואולם ההצעה, המתרת ליהודים לקנות נחלאות בערים, שהיא כעין פֵרוש לאותה הפקֻדה מיום 19 נובמבר, משאירה בתקפו את האִסור של קנין אחֻזות בלי שום זמן קצוב.

המלך מוסיף ומבאר, שגם הסֵים אינו רשאי להחליט, שעל היהודים יהיה אסור לקנות אחֻזות, ואלמלי החליט כזאת, לא היתה החלטתו חֹק, אלא עבֵרה על החֻקים, האוסרים לתת יתרון לשדרת תושבים אחת על חברתה.

לפי דעתו של המלך אין להביא ראיה מפקֻדת הקיסר נפוליון מיום 17 מרץ 1808, האוסרת על יהודי צרפת לעסוק במסחר בלי רשיונות מאת הפרֶפקטים, כי אותה הפקֻדה לא שללה מאת היהודים את הזכות לעסוק במסחר, וגם לא הגבילה את הזכות ההיא, אלא הוסיפה עליה תנאים ידועים, קצבה זמן

בדבר אִסור זכיותיה (ארכיון כתבים ישנים בורשה, הכתבים הנוגעים להגבלת זכיות היהודים בדבר ישיבתם בערים, כרך א).

לאשה ההיא ולבניה היו זה־כבר בתים ונכסים רבים בוַרשה [1], הם דרי בכל מקום שחפצו ועסקו בכלל בכל מיני העסקים שרצו ואיש לא מחה בהם, כי ממשלת פרוסיה נתנה לה ולבניה את הזכות „להשתמש בכל מיני הזכיות שיש לנוצרים" [2]). כאשר קמה נסיכות וַרשה, התחילו השלטונות לעצור בעדם מהשתמש בזכותם הקודמת ודרשו מהם לקבל רשיונות מיֻחדים לכל דבר ודבר, שלא הֻתר לשאר היהודים. אמנם מעולם לא סרבו השלטונות לבני המשפחה הזאת בדבר מתן רשיונות [3], כי כֻלם היו גדולים מאד בעשר ובכבוד והִרבו לפזר ממון לצרכי המדינה, קנו שטרוֹת ההלואה של הממלכה בסכומים גדולים [4], ובודאי שגם גדולי שרי הממלכה נהנו מהם הנאה לא מועטת. ואולם להשתמש בזכיות שלהם, הן הזכיות שיש לנוצרים, בלי רשיונות מיֻחדים, לא נתנו להם.

והנה בשעה שבאו לָדין במועצת המיניסטרים בדבר אותה הבקשה, הוכיח מיניסטר־הפנים, שענין זה בכללו, ענין קנין בתים וקרקעות בערים על־ידי יהודים, דורש פקֻדה מיֻחדת מאת המלך, שבה יתברר בפֵרוש — כפי ההצעה שהתקין זה־כבר — באיזה תנאים ובאיזה מקומות מֻתר ליהודים לקנות בתים וקרקעות. אם לא תבוא פקֻדה כזו, מֻתר, לא רק לבעלת הבקשה, אבל גם לכל יהודי ויהודי, לקנות בתים וקרקעות, מלבד בוַרשה, בלי שום תנאי ורשיון; ולהפך, אם תתקבל הצעתו, יהיה מֻתר לבעלת הבקשה לקנות בתים וקרקעות ברשיון, כי היא ממַלאה את התנאים האמורים בהצעה, מה שאין כן שאר היהודים שרק מעט מהם יודעים לקרא ולכתוב ומעט מהם שולחים את בניהם אל בתי־הספר הכלליים. ובכן, אם הצעתו תשֻׁלח אל המלך והוא ישים אותה בפקֻדתו לחֹק, ממילא תתמלא בקשתה של האשה יהודית ואז יתברר כל ענין קנין הבתים והקרקעות על־ידי יהודים.

אז היתה מועצת־המיניסטרים מֻכרחת לעשות אחת משתי אלה: או להחליט בפֵרוש, שקנין בתים וקרקעות בערים על־ידי יהודים מֻתר בלי שום הגבלה

---

[1]) האשה יהודית אלמנת שמואל וחתניה: פלַטוי, אֶסטרַיכר ופרֶנקל (זה המיר את דתו) ובנה בֶּרקא היו עוד בשנת 1809 היהודים היחידים, שהיו להם בתים בוַרשה, מלבדם היה עוד יהודי אחד, זלמן מוֹשַקט, אשר קנה לו לפנים ברשיון ממשלת פרוסיה בית באיזה רחוב ספֵדֶק, אשר עכשו לא נשאר זֵכר לו (הארכיון הראשי בוַרשה, כתבי המגיסטרט, כרך 177).

[2]) כתבי המגיסטרט בוַרשה, שם.

[3]) על־פי הצעתו של מיניסטר־הפנים הוציא המלך ביום 11 אוגוסט שנת 1810 פקֻדה מיֻחדת, שבה הֻתר לבֶּרקא לדור בכל רחובות העיר וַרשה גם מבלי אשר ישַׁנה את בגדיו ויגלח את זקנו ופאותיו, למרות פקֻדת המלך מיום 16 מרץ, אשר הזכרנו פעמים אחדות (קֹבץ פקֻדות מלך סכסוניה, כרך ב; הֶסֶן, היהודים בנסיכות וַרשה, שם, 27). ביום 4 ספטמבר 1811 הוציא המלך פקֻדה מיֻחדת (על־פי הצעתו של מיניסטר־הפנים) להתיר ליהודית אלמנת שמואל לקנות אחֻזה לאמית במחיר שטרות ההלואה של הממלכה בסך תשעים אלף זהובים, אשר היו בידה (קֹבץ פקֻדות וכו׳, כרך ג).

[4]) בֶּרקא בבקשתו אל המלך על־דבר הרשיון לדור בכל רחובות העיר וַרשה בלי שנוי בגדים וגלוח הפאות והזקן (הסֶן, שם, 26); יהודית בבקשותיה אל מועצת־המיניסטרים ואל המלך

ע. נ. פרענק

לתולדות היהודים בפולין

(ממקורות ארכיוניים)

בנסיכות וַרשה ובפולין הקונגרֶסית

א

קנין נחלאות

V*)

סוף־סוף שלחה מועצת־המיניסטרים אל המלך את הצעתו של מיניסטר־הפנים בדבר קנין בתים וקרקעות בערים על־ידי יהודים ואגב מעשה שלחה. האשה יהודית אלמנתו של שמואל בן־יעקב (יעקובוביץ'), או כאשר נקרא בפי היהודים: רבי שמואל זביטקובר [1], בִקשה מאת מועצת־המיניסטרים, שתשתדל לפני המלך, שיאשר את הזכות הנתונה לה וליורשיה אחריה מאת הממשלה הקודמת לקנות כל מיני בתים וקרקעות בערים ולעסוק בכל מיני מסחר.

---

*) ראה „התקופה“, ספר י״ג.

[1]) רבי שמואל זביטקובר היה בַנקיר למלך פולין סטניסלב אוגוסט וקבלן לצבא פולין ואחר־כך לצבא רוסיה. על־אודות מעשי הצדקה שלו, וביחוד על־דבר פזרונו בשנת 1794, בשעה שחיל רוסיה פרץ לפרַגה (פרבר וַרשה) ועשה הרג בפולנים וביהודים, מסַפרים עד־היום בפולין אגדות שונות, שלפי אחת מהן הציל ממות נפשות רבות מן היהודים ואינם יהודים והביא לקבר הרוגים רבים. הוא קבל מאת המלך שטחי קרקעות רחבי־ידים בקרבת פרַגה, שעכשו נמצא שם הפרבר שמוּלוביזנה, הנקרא עד־היום על שמו, וגם שטח אדמה לבית־קברות ליהודי פרגה וַרשה.— ה. נוסבום, תולדות היהודים (בשפת פולין), חלק ה, 370; ע. לונינסקי, בֶרֶק יוסילוביטש ובנו (בשפת פולין), 13; ע. נ. פרענק, החיים הפנימיים של יהודי פולין וכו׳, בספר תולדות היהודים ברוסיה (בשפת רוסיה), חלק א, 383 (מוסקבה, 1914).

שנה לפני־כן, שמולדות לבנה נעתקים בו אחורנית כיום וחצי בקֵרוב בכל מחזור, ומרחקם מתקופת שמואל הולך ופוחת ממה שהיה בתחלה. בזמן חתימת התלמוד, בשנת ד"א רנ"ח, שקדמה לשנת ד"א תק"י בשלשה מחזורים בני פ"ד שנה, חלה תקופת ניסן י"ז ימים ור"ב חלקים לאחר המולד (ובימי רבי הלל היה ההבדל גדול עוד יותר), ונמצאה אותה שנה, שהיתה לפי מניננו לבריאה שנת נ"ח במחזור של פ"ד, שנה מעֻברת, וכן היתה שנת ד"א תק"י, המכֻוֶנת לה במחזור זה, אף־על־פי שלא נתרחקה בה התקופה מן המולד אלא יותר מעט מי"ג ימים, וכדרך שאנו מעברים עוד היום לפי גו"ח אדז"ט, אף שכבר נעתקה תקופת רב אדא כששה ימים. ובשנת ד"א תקי"א חל מולד תשרי (שהיה מכֻוָן למרחשון שלנו לפי חשבוננו) ביום ב׳ י"ט תר"ץ, וראש השנה ראוי להקבע ביום ג׳. אבל כפי הנראה, היה מולדם מאֻחר ממולדנו כי"ד שעה, עד שעבר גבול גטר"ד ונדחה ליום ה׳, וי"א בכסלו חל באחד בשבת. מקרים כאלה בפרק שאמר עליו רב אחאי משבחא, בן הדור ההוא, שאין חכמים בקיאים בתולדות לבנה, לא יפליאו אותנו וכבר מצאנו להם חברים במה שעבר.

(סוף יבוא)

חלקים לאחר המולד, ביום שני של פסח לחשבוננו; ולכן עברו את השנה. ורב אחי נפטר באדר ראשון, שכותבים אותו אדר סתם (נדרים, ס״ג, ע״א), שיום רביעי בו חל באחד בשבת.

במאסף האנגלי Jew. Quart. Rewiew (חלק כ״ב, צד 423) פרסם החכם אברהמס בהעתקה פוטוגרפית שטר ישן מתוך גניזת מצרים, שזמנו כתוב בסופו בכתב ברור ומפֹרש: „ברביעי לשבת דהוא חדסר יומין לירח כסלו שנת אלפא ושתין ותרתין שנין למנינא דרגילנא ביה בפסטאט מצרים״, בזמן שלפי חשבוננו חל יום י״א בכסלו ביום א׳ (סמן השנה היה בחז), שלשה ימים קֹדם לכן. סבת ההבדל הזה קשה ומסֻבכת יותר, ועלינו לבקש לה פתרון בשנוי היסודות, אשר עליהם נשען חשבון העבור בפרק ההיא. בדברנו על הענין הזה בארֻכּה בפרק „המחזורים״, בררנו, שהיו לישראל בזמנים שונים מחזורי־עבור שונים, חמשה במספר, שהיו מסתַיעים בהם בחִשוב הזמנים בעיון ובמעשה. ופה יספיק לנו להעיר רק על שנַים מהם, שהיו משתמשים בהם במעשה בחמש המאות הראשונות לאלף שעבר. יש לנו עתה עדות מפֹרשת בשרידי כתב־יד אחד בלשון רומי, שגלה אחד מחכמי העמים E. Schwartz, בבית־אוצר־הספרים אשר בוֶירונה, המדַבר על וַעד אבות הכנסיה הנוצרית שנתאסף בסרדיקה, בחֹרף שנת 343 למנינם, ונאמר בו, שהיו היהודים קובעים את מועדיהם באותו זמן על־פי מחזור של שלשים שנה, והכהן הראש שבאנטיוכיה, שהיה נוטה אחר היהודים בעיון זה, אחר שערך לפני חבריו בפרוטרוט את קביעת פסחם של היהודים במחזור הזה, הציע לפניהם, שינהיגו אותו גם הם תמורת המחזור בן י״ט שנה, שנתקבל שמונה־עשרה שנה לפני־כן באסֵפה הניקאנית, אלא שיעשו בו שנוי עִקרי ברוח אותה אספה, שלא יחול פסחם לעולם לפני יום כ״א למַרס, שחשבוהו לזמן שִוּוי היום והלילה (עַיֵן שְוַרְץ, פריסטליכע אונד יודישע אסטערטאפעלן, ברלין, 1905, מצד 121 והלאה). ובפרק „המחזורים״ בארתי בארֻכּה את טיבו של המחזור הזה, יסודותיו וקביעת ימי הפסח בו, שמצאתי להם סמוכות גם במקורים אחרים. ואני הנה עמדתי על מציאות מחזור זה אצל היהודים, כשמונה־עשרה שנה לפני הִגָּלוֹת לנו כתב־יד וֶירונה, על־פי דברי התלמוד „והאיכא יומא דתלתין שנין״ (ערכין, ט, ב) „ועבורא דשתין שנין״ (חולין, צ״ה, ע״ב) והעירותי על־זה במאמרי „פרשת העבור״ („הכרם״, שנת תרמ״ז).

עוד מחזור אחד נודע לנו מן הפרק הזה, והוא תקופה בת פ״ד שנה, שכפי שאנו שומעים מפי אבי הכנסיה אפיפניוס, שחי גם הוא במאה הרביעית, היו היהודים משתמשים בה בקביעת שנותיהם, וכפי מה שאפשר להוציא מפרקי רבי אליעזר ומברייתא של שמואל, היתה נוהגת עוד בזמנם במאה הששית לאלף החמישי (עַיֵן למעלה, סמן ד—ה). נתבוננה נא מנֻקדה זו על משפט קביעת שנת ד״א תקי״א. תקופת שמואל בניסן בשנת ד״א תק״י הקודמת לה חלה י״ג ימים ג׳ שעות ותקל״א חלקים לאחר המולד. ולפי כללי העבור שלנו היתה אותה שנה צריכה להיות פשוטה, אבל לא כן יפול דבר לפי המחזור של פ״ד שנה, שנתיסד כשלש או כארבע מאות

ותרפ"ד), שגרמו לשנויים גם בשנים הסמוכות להן לפניהן או לאחריהן. מחלופים אלה – שקשה לחשבם ממקרים בודדים – שארעו בזמן קצר, בפרק האחרון לחתימת חשבון העבור, שלא נמשך אלא כתשעים שנה, נוכל לשפוט על התקופה הארכה, שקדמה לחתום האחרון, המקפת יותר מארבע מאות שנה, שהיתה מרבה יותר במקרים כאלה, אלא שלא הגיעו אלינו, בחסרון מקורים מן העת ההיא. ולכן בטרם אבוא לדבר על המחלקת האחרונה, מחלקת בן־מאיר, שבזמנו כבר היו כל יסודות החשבון מאֻשָׁשִׁים בידי חכמי הדור, אלא שחכמי ארץ־הצבי השתדלו ליסד את גבול המולד הזקן על ארך ארצם – אחשב לנכון להעיף עין לאחור ולהתבונן על שני חלופים, שקרו בזמן התקופה ההוא, ולהתחקות על מקורם וסבתם.

באגרת הידועה של רב שרירא אנו מוצאים שני זמנים מן הפרק האחרון לחתימת התלמוד, שמלבד יום החדש נרשם בצדם גם יום השבוע. אחד משני זמנים אלה, „ארבעה בשבא, דהוא י"ג בכסלו שנת תתי"א (לשטרות)", שבו נפטר רב אבינא, עולה יפה עם דרך קביעתנו, אבל אין להביא ממנו ראיה, שכבר השתמשו אז בדרכי חשבוננו, כי מקרים כאלה יקרו לא אחת לחושבים ללבנה: לישמעאלים, לשומרונים ולקראים, שראש חדש אחד משתף לכלם ומכֻוָן עם אותו של הרבנים. כנגד זה נמצא שם זמן שני, שאי־אפשר לכונו עם חשבוננו: „ובחד בשבא, דהוא ארבעה באדר דשנת תתי"ז (ד"א רס"ו), שכיב רב אחי בריה דרב הינא". וכבר נתקשה הרב שי"ר בקביעה זו, שאינה מכֻוֶנת עם חשבוננו, ורצה לתקן: „בתרי בשבא" (ערך מלין, ערך אלכסנדרוס מוקדון, אות י"ט). הגהה זו, אף־על־פי שהיא כנגד כל הנוסחאות שבדפוס ובכתבי־יד הנמצאים במספר מסִים, שעל־פיהם הוציא ההכם לוין זה מקרוב את האגרת הזאת במהדורה מתקנת (פרנקפורט דמין), לא היתה רחוקה מלהתקבל על הדעת, אלו היינו יודעים בברור – כאשר בלי־ספק חשב כך הרב שי"ר – שחשבון העבור שבידינו נוסד באמת על־ידי רבי הלל, שקדם לחתימת התלמוד; אבל מאחר שאין הדבר כן, הנה השערה זו, שהיתה בזמנה קרובה, נעשתה עתה רחוקה. ואני במאמרי „מחלקת רס"ג ובן־מאיר" (צד 18) אמרתי להוכיח מזה, שלא היו דוחים אז ראש השנה, שחל באחד בשבת, מפני יום ערבה. אבל באמת אין כאן מקום לכל תמיהה ולכל קשי. סדר עבור־שנים שבידינו מיֻסד על תקופת „רב אדא", כמו שהעירו על־זה כל המעברים הקדמונים, מימי רב חסאן והלאה. התקופה הזאת, כאשר הוכחנו, נתחדשה במאה הששית לאלף שעבר, ולפני־כן היו משתמשים רק בתקופת שמואל, שהיתה מפרסמת בעולם, והיא היחידה הידועה לנו בתלמוד בשם תקופה, כאשר הוכחנו בפרק תקופות ומולדות; ואליה כִּוְנוּ באמרם: „כי חזית דמשכא תקופת טבת עד שיתסר בניסן עברה להאיא שתא" (ר"ה, כ, ע"ב), ועל־פיה היו מעברים גם הנוצרים באיי בריטניה על המחזור של פ"ד שנה – שקבלו לדעתי מן היהודים – עַיֵּן אידלר (295, II), ועל־פיה מעברים גם היום השומרונים. בשנת ד"א רס"ו חלה תקופת ניסן ט"ו יום י"א שעות תקל"ה

מיד הרבנים את מחזור העבור של י"ט שנה, באמרם עליו, שהוא מן „התאנים הטובות, שהעלו עמהם מבבל", ובימים האחרונים הנהיגו קביעת ראשי חדשים ומועדות על־פי חשבון המולדות, אם אמנם מִשְׁנה משלנו.

בגלל כל הדברים האלה בחרו הקראים בריבם עם הרבנים להראות לעם רק את הפִּרְץ אשר עשו בחומה הישנה (בטול הראִיה) מהביא במשפט את הבנינים אשר הוקמו שם (חשבונות העבור).

אבל הנה לא כל כתבי הקראים הגיעו לידינו. ומי יודע, אם לא בימים יבואו יגלו לנו דבריהם גם בענינים הנוגעים לפרטי חשבון העבור והתפתחותו, כאשר נגלו לנו בהסח־הדעת מכתב ראש־הגולה ואגרות בן־מאיר.

טז. קביעת שנת ד"א רס"ו תקי"א. במרוצת דברי חקירתנו נגלו לפנינו שלשה חלופים נכבדים בקביעת המועדים (ד"א תקצ"ו, תר"ח

צמתם צום כפור בתשעה בתשרי? הלא יבושו. והם אינם יודעים אם החדש ההוא אלול או תשרי כשיעברו, או אם הוא תשרי או מרחשון כשאינן מעברין" (כוזרי, מ"ג, סמן ל"ח). כל מפָרשי הספר גששו כעִורים קיר בהבנת המאמר הזה, מפני שלא היו בקיאים בקביעת השנים אצל הקראים. לפי דעתם אין מעברים את השנה אלא על האביב, או זמן בשול השעורים בארץ־ישראל. ויושבי המקומות הקרובים לארץ־ישראל, כמצרים, ארם־נהרים וארם־צובה, היו עושים את מועדיהם עם אנשי ארץ־ישראל. אבל הקראים, אשר היו ברִחוק מקום מארץ־ישראל, שלא היו יכולים לדעת באיזה זמן האביב נופל שם בכל שנה ושנה, אחזו בתחלה בתחבולות שונות (לעַיֵן דרך־משל על מין צמח אחר, שזמן בשולו נופל בימי בכורי השעורים בארץ־ישראל), שלא הביאום אל המטרה, ובאחרונה ראו את־עצמם זקוקים לקבל מן הרבנים את המחזור בן י"ט שנה. והוא אשר אמר להם החבר: אתם מקשים עלינו, בזמן שאין הירח נראה בתשרי בזמנו, בערב ראש השנה, כי אם מיום שאחריו, שלא התענינו בעשירי, אלא בתשיעי, ואתם לעולם אינכם יודעים את משפט החדש שאתם מתענים בו, אם הוא תשרי, כמו שקבעתם אותו על־פי המחזור, או שמא אינו אלא אלול, מפני שאתם עשיתם את השנה הקודמת פשוטה, ואחיכם בארץ־ישראל עברוה מפני האביב, או שמא תשרי שלכם אינו אלא מרחשון, מפני שאתם עברתם את השנה הקודמת על־פי המחזור, ובארץ־ישראל לא עברוה. — מקרים כאלה, שלא היו רחוקים, הם מאֻשרים ומקֻימים על־פי הקראים בעצמם. ככה קרה, למשל, לפי עדות רבי אהרן השני („גן עדן", ענין הבדל שנה משנה, בסופו), בשנה הרביעית במחזור רס"ט, „שמה שהיה לנו חדש אלול היה לבני ארץ ישראל מבקשי האביב חדש תשרי" ומה שהיה תשרי לבני חוץ לארץ היה מרחשון למבקשי האביב, וזה מפני שבחוץ לארץ עברו את השנה השלישית למחזור ובארץ־ישראל לא עברוה. וכן קרה לפי עדות בעל „אדרת אליהו" (סוף פ"מ), ששנת רל"ט, י"ד למחזור רע"ו, „שהיה לנו עבור היה להם שנה פשוטה". ולהפך קרה בשנת בקש (ה"א ת"ב), שתשרי של בני חוץ לארץ היה אלול לבני ארץ־ישראל וסביבותיה, כאשר יספר לנו שמואל הקראי, שהיה בקונסטנטינה ביום הכפורים של אותה שנה וביום הראשון של סֻכות הפליג בספינה ובבואו למצרים עשה שם את חג הַסֻּכּוֹת שנית בט"ו למרחשון (לפי מנין חוץ לארץ) „לשמור מועדי ה' המקודשות בראיית הלבנה ובמציאות האביב בארץ הקדושה" (גנזי ישראל בס"ט פטרבורג, ח"א, צד ה).

דבָרי אלה כבר נתפרסמו על־ידי ד"ר א. ציפרונוביץ בפֵרושו ל„כוזרי" (הוצאת „תושיה", וַרשה, תרע"א) בלי הזכיר שמי. אבל לא נִקו שם משבושים שונים, שמקצתם טעיות הדפוס ומקצתם שגיאות המְפָרש, שלא הקפיד להעתיק לשוני בדקדוק, עַיֵן שם.

שונים, להחזיק את סוד העבור ודרכי חשבונותיו בצנעא ובסתר, ולא היו מודיעים לעם רק את משפט השנה, איך נקבעה בבית־דין; והעם ידע רק, כי ביום פלוני יהיה ראש השנה וביום פלוני יִקָבע הפסח, וכיוצא, אבל איש לא ידע את הנעשה לפנים מן הקלעים, ומאיזה טעם קבעו בית־דין את השנה באפן זה ולא באפן אחר. כדבר הזה עשו חכמי ארץ־ישראל, בעוד אשר היתה קביעת המועדים מסורה רק בידם, כאשר ראינו ממכתב ראש־הגולה (סמן ח), וככה עשו בלי־ספק גם חכמי בבל, משעה שבאו בסוד העבור עד ימי רבי הסדאי בן־שפרוט, כאשר יְדֻבר על־זה עוד להלן (הודעת דרכי החשבון בימי מחלֹקת בן־מאיר היתה רק הוראת שעה מפני הצֹרך). ולכן לא יכלו גם הקראים לדעת את התקונים, שהיו הולכים ונעשים גם בימיהם בחִשוב המולדות, ורק לפעמים רחוקות, כאשר הביא המקרה לידם מעשה, שנתן להם מקום להתנפל על אנשי מַצּוּתָם, כאשר פרצה מחלֹקת בין בני בבל ובין בני ארץ־ישראל בימי בן־מאיר, או בזמן שנראה הירח לפני קדושו או מספר ימים אחריו, אז לא נמנעו הקראים באמת מהשתמש במעשה הבא לידם ולהונות בו את הרבנים, כאשר אנו רואים במקרה הראשון בדברי סהל בן מצליח, ובמקרה השני בדברי חכמים אחרים מן הקראים 1). אבל אפילו היו הקראים יודעים את התקונים שהיו הולכים ונעשים בימיהם בחשבון המולדות, לא חשבו לנכון להתוכח עם הרבנים על־אודותם, בדעתם, כי לא תהיה תפארתם על הדרך הזאת, כי אחרי שכבר נתקבל בקביעת המועדים היסוד העִקרי, שהוא החשבון, הנה היו שכלולו ותוספות הדקדוק בו ראוים אך לשבח ולא לגנאי. ובכלל היו בעלי הקבלה יכולים לאמר להם: עד שאתם בודקים אחרינו ואומרים לנו טְלו קיסם מבין שִׁניכם — טְלו אַתם את הקורה שבין עיניכם. אם קביעת החדשים על־פי חשבון נוטה לפעמים מראִית הירח, הנה על־כל־פנים כל קהלות ישראל עושות מועדיהן ביום אחד, אבל הקדוש על הראִיָה מביא לְרֹב תקלה גדולה יותר, שקביעת ההדשים משתנה במקומות שונים, לפי תכונת המקום ומזג האויר, כאשר ירמוז על־זה רב האיי בדבריו. והעבור על האביב גורם, שבמקום אחד עושים את הפסח — ואת שאר המועדים עמו — בחֹדש זה, ובמקום אחר — בחֹדש הסמוך לו לפניו או לאחריו, כאשר באמת תפשום על־זה לא אחת חכמי הרבנים 2). והקראים בעצמם רואים את־עצמם אנוסים לסור מעט מעט משיטתם. בראשונה קבלו

1) „בשנת ל"ט לפרט היה לרבנים מולד תשרי, ואנחנו ראינו הישן קרוב בזריחת השמש והראינו אותו לרבנים" (ספר „המבחר", פרשת בא). „בשנת הרמ"ד היה לרבנים מולד תשרי ג"ט תנ"ה (צ"ל: גט"ו תשנ"ה), וקדשו ר"ה יום ג' לשבוע והישן נראה בבקר במזרח ביום ג' קרוב לזריחת השמש" (מכתב אחד הקראים לר"א בשיצי מובא אצל נֵיבּוֹאֶר, אויס דער פעטערסבורגער ביבליאָטהעק, צד 140).

2) וכבר לָעג רבי יהודה הלוי בדבר הזה על הקראים ואמר: „ואני רואה חכמיהם הולכים אחרי הרבנים בעבור אדר באדר, והם מקשים להם בראיית ירח תשרי, איך

המדות עצמן שהתורה נדרשת בהן אצל בעלי התלמוד [1]), מבלי הזכיר כלל את אשר אמרו הקודמים לו. יפה יתאר אותו רב נט ונא' גאון, שאמר להולכים אחריו: „עִזבו דברי משנה ותלמוד, ואני אתן לכם תלמוד מִשֶׁלִי" (סדור רב עמרם, דף ל"א). וכן הדבר עם הקראי הקדמון בנימין נהונדי (שכתב דבריו עברית, בסגנון דומה ללשון המשנה ודרשותיו פשוטות הרבה יותר), שגם הוא אינו מכניס עצמו בוכוחים כלל. ובשרידים שנשארו לנו מספר „המצוות" לדניאל הקומסי נמצא רק המאמר האחד שהעתקנו למעלה, הקולע חִצָיו אל לב הרבנים, אבל לא יזכיר את שמם. הקראים הראשונים, שהיו בראשית צמיחת הכת, שהיו מעטים במנין ובכֹח, לא ערבו את לבם, כפי הנראה, לצאת לריב כנגד בעלי הקבלה; והרבנים מצדם לא חשו להִטפל במתפרצים מפניהם, כל־עוד אשר לא שלחו פיהם ברע; וכדין אפיקורוס ישראל, שאין משיבים לו משום דפקר טפי, נמנעו מהתוכח עמם, ורק התאמצו להבדילם מתוך הקהל (עַיֵן סדור רב עמרם, שם). אך כאשר ההלו בני הכת לָרֹב על־פני האדמה וקרנים צמחו להם, אז חשב רב סעדיה לטוב לצאת לריב כנגד ענן, מיסד דתם, בספר מיֻחד שכתב עליו; אך הקראים כבר מצאו בנפשם כֹח לעמוד בקשרי המלחמה, וכעדת דבוֹרים סבוהו, ויתנפלו עליו בהתמרמרות גדולה. מן העת ההיא יחלו התִגרות והוכוחים, ההולכים ומתגברים כמים שאין להם סוף, אבל אין ללמוד מהם כלום לענינֵנו, כי כבר היו המתוכחים רחוקים מן החתום האחרון מרחק מסֻיָם, וכאשר ראינו נשארו בידם רק שתי שמועות, שכל אחד מן הקראים שונה אחרי חברו, ואינם מרגישים שנתנו להם הרבנים קלא אילן לשם תכלת או כמו שנותנים לתינוק אסימון לשם מטבע להשתיק הֶמְיָתוֹ.

מלבד הסבה הראשית הזאת, נוכל למצֹא עוד סבות אחרות לשתיקת המקורים אצל הקראים בדבר חשבון העבור והתפתחותו. קביעת שנים וראשי חדשים, כאשר אמרנו, לא היתה מסורה ביד כל אדם, וגם לאחר תקון החשבון היתה יוצאת מִוַעַד בית־דין מיֻחד, שהיו לו טעמים מטעמים

---

[1]) ואביא פה רק שתי דוגמאות מהלכות יבום וחליצה, שפרסם הרש"א פוזנַנסקי במאסף R. d. E. J. (חלק מ"ה, צד 65, 67): „ואי מקמי דמיבים לה אזלא מינסבא לגברא, לא מפקינן לה מגברה, ולא חלצא. ואי מגריש לה גברא אסיר לה למיהדר גבי יבמה, דכתיב הכא לא תהיה אשת המת, וכתיב התם והלכה והיתה לאיש אחר, תלינהו להלין תרתין הויות באשה, הא רזים, דכי היכין דההיא הויא לבתר דשלחה אישה כד הויא לגברא אחרנא, כי לא איכא דאית ליה רשותא לאפוקה מגברה. ואי מגריש לה גברה אסיר לה למהדר לגברה קמאה, דכתיב לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה, אף היי הויא דיבמה אי שבקא יבמה ואזלא ואינסיבא לגברא אחרנא לא אית לן רשותא לאפוקה מגברה ואי מגריש לה גברה אסירא למהדר לגבי יבמה". „וגברא דחלצה ליה יבמתו נעלו, והי גניז ופותא (לדעתי צ"ל: נהיג בזיפותא, וכן תקן על־פי הרשא"פ שם) בנפשיה, ולא מתחזי בההוא בית דינא דחליץ קמיהו, שבעה יומי. דכתיב הכא וירקה בפניו, וכתיב התם ואביה ירק ירק בפניה הלא תכלם שבעת ימים, מה ההיא ירק ירק בפניה דהתם צריכא כלימה שבעה יומי, אף הדא ירקה בפניו דהכא צריכא כלימה שבעה יומי וכו'".

ועד רע, מצאתי אצלם רק מאמר אחד, אשר בו יפסלו על הרבנים בחמת־קנאתם לא רק עון קביעת מועדי ה׳ שלא כתורה, אך רע מזה — חטאת קסם ועבודה זרה. אחד מהכמיהם הראשונים, דניאל הקומסי (אשר חי בערך שנת ד״א ת״ר), יאמר בספר־המצוות שלו: „ואסור לנו לדרוש ולחשוב את חשבון הקוסמים, ככתוב, לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש, וקוסם קסמים וגו׳. ואין מותר לנו לדרוש חדשי ייי׳ ומועדיו בחשבון הקוסמים והוברי שמים. ועוד הזמין ייי׳ להוברי השמים ומודיעים החדשים ואותות תבואות השנים לשרפת אש, ככתוב הוברי שמים מודיעים לחדשים מאשר יבוא עליך הנה היו כקש אש שרפתם״ („זכרון לראשונים״, חלק שמיני, צד 89) 1). מן הקומסי עברו הדברים האלה אל שאר חכמי הקראים, ובעל „גן עדן״, כפילוסוף ומלמד, השתדל להראות, שיש בקביעת החדשים על־פי חשבון שמץ מעבודה זרה וכפירה באלהות 2). אם נצרף לדברים אלה את תשובות הקראים, שהתאמצו להראות לרב סעדיה, שבימי חכמי המשנה היו מקדשים על הראיה ולא על החשבון וכללי הדחיות, כאשר החליט הוא, הנה יתם בזה כל החמר הנמצא בספרות הקראים על תקון חשבון העבור אצל הרבנים. מעט הוא ודל, ואין להוציא ממנו כל דבר על התפתחות חשבון העבור ושכלולו. אולם אם מעט ודל החמר כשהוא לעצמו, הנה לא כן יהיה בעינינו, אם נעריכהו אל החמר הנמצא אצלם במקצועות אחרים, שנבדלו בהם הקראים מבעלי הקבלה, ושעברו על דברי הרבנים כמעט בשתיקה גמורה, ולא הכניסו את־עצמם כלל להתוכח עמהם. מיסד כת הקראים, ענן, בספר־המצוות שלו, אשר נגלו לנו פרקים שונים ממנו על־ידי הרא״א הרכבי („זכרון לראשונים״, חלק שמיני, פטרבורג, תרס״ג) ורש״ז שכטר (קונטרסים מספר המצוות לענן, ניו־יורק, תר״ע), לא יזכיר את בעלי התלמוד ואת חכמי הרבנים אפילו ברמז קל. דבריו הכתובים ארמית, בסגנון ספר „הלכות גדולות״, מסדרים כדברי קבלה, בדמות הלכות פסוקות, שהוא מוציא אותן מתוך המקראות, כמעט באותן

---

1) הרבנים מצדם השיבו למנאציהם את חרפתם אל חיקם, וקראו עליהם את המקרא, כי לא יבינו אל פעלות ה׳ ואל מעשי ידיו: „פעלות ד׳ אלו התקופות, ואל מעשי ידיו אלו המולדות, והם המינין, שאינן חושבין לא (מועדות) [מולדות] ולא תקופות״ (מדרש תהלים, הוצאת בובר, מזמור כ״ח). כענין הזה דרש גם בן־קפרא על המקרא: ואת פעל ה׳ לא יביטו ומעשה ידיו לא ראו (שבת, ע״ה, א), אלא ששם לא היו הדברים ערוכים כנגד כת מיחדת וכונת הדורש היתה רק לעורר את חכמי הדור לחשב תקופות ומזלות ולהסתיע בהם בחשבונות הזמנים; וכאן במדרש המאחר הזה הסבו דרשתם מפרש כנגד החולקים על תקון חשבון העבור.

2) „שהיו עושים אומות הצאב״א באותה העת (בעת המולד) עבודות כפי חקם ודתם... ודבר ידוע כי שלשה ימים סמוכים לקבוץ, והוא באמצעם, אינם ראויים להתחלת המלאכה. וכבר צוה לא תעוננו... מכאן יש לך לדעת היך דעת הוברי שמים ומכיוצא באלו הדעות נהגו אומות הצאב״א והיו שוללים השגחת השם יתברך מעולם השפל עד שהעדירו מציאותו והיו אומרים כי הגלגל הוא האלוה״ („גן עדן״, ענין קדוש החדש, פרק ג). ובעל הספר מתאמץ למצא לדברים האלה קשר עם האגדה הידועה „הביאו עלי כפרה על שמעטתי את הירח״. עיין שם.

פסקו בבת־אחת בשנת תר"ע) היה הסבה לתקון חשבון־העבור, ולא נמצא בין המחברים, שכתבו דבריהם באֶלף שאנו עומדים בו, גם איש אחד, שיתן טעם אחר לתקון החשבון. אבל כבר הוכחתי במאמר „משפט הסמיכה וקורותיה" 1), שלא זו בלבד שלא פסקו סמוכים בכל ימי הגאונים, כי־אם אף זו, שעוד בימי הרמב"ם היו סמוכים בארץ־ישראל, אלא שמספָּרם היה בלתי־מסֻיָם וכפי הנראה לא חסרו מערערים אשר הטילו ספק בסמיכתם; ולכן חשב הרמב"ם מחשבות להחזיר את העטרה ליְשנהּ. בראשונה (בפרוש המשניות, תחלת סנהדרין) חשב לחדש את הסמיכה, על־ידי שיתקבצו כל חכמי ארץ־ישראל ויסמכו מתוכם חכם אחד שיוכל לסמוך אחרים, אבל בעת כתבו ספרו „משנה תורה" במצרים, הקרובה יותר לארץ־הצבי, נוכח לדעת, כי לא הגיעה עוד הסמיכה למעמד כזה, שנצטרך להחיותה בתחבולה שאין לה מקור נאמן בתלמוד, ועודנה „צריכה הכרע", כי אפשר למצא עוד עצה אחרת פשוטה יותר, וכתב: „הרי שלא היה בארץ־ישראל אלא (סומך) [סמוך] אחד, מושיב שנַים בצדו וסומך שבעים כאחד או זה אחר זה, ואחר־כך יעשה הוא והשבעים בית־דין הגדול, ויסמכו בתי־דינין אחרים" (הלכות סנהדרין, פ"ד, הי"א). ההלכה הזאת, שאין לה מקור מפֹרש בתלמוד ושהוציאהּ הרמב"ם מדעתו — לפי שיטתו שהסמיכה כשֵרה בסמוך אחד בצֵרוף שנַים שאינם סמוכים, — וכן כל סגנון לשונה מראים, שכל מגמתו של הרמב"ם היתה להציל את הסמיכה הגוססת ממות ולהושיב בארץ־ישראל בית־דין הגדול ובתי־דינים אחרים, כאשר התאמץ הר"י בי רב בזמן האחרון להשיבה לתחיה אחרי מותה; אלא שבימי הרמב"ם, שלא פסקו עוד סמוכים לגמרי, היה הדבר פשוט יותר, שאפילו אם לא יִמָצא בכל ארץ־ישראל כי־אם סמוך אחד, יוכל להעמיד סמוכים ובתי־דינין ככל אַוַת נפשו, ואת העצה הזאת נתן לנו הרמב"ם, ורק מדאגה מדבר פן יפסקו הסמוכים לגמרי, הוסיף עוד עצה אחרת, שאם יתקבצו כל חכמי ארץ־ישראל יש בכֹחם לסמוך אחד מהם שיסמוך אחרים. ואִלו כבר בטלה הסמיכה עוד בימי הלל, היה לו לָרַב להקדים ולאמר, כי אף־על־פי שבָטלה יש עצה להחזירה ליְשנהּ.

טו. **רשמים מתקון חשבון־העבור בספרות הקראים.** הקראים, כאשר אמרתי, הביטו על תקון חשבון־העבור כעל חטאה גדולה לאלהים, ויתמרמרו על בעלי הקבלה, כי עברו תורות, הפרו ברית־עולם. יכולים היינו להוחיל, כי נמצא בדבריהם על־כל־פנים שמועות מעטות על התפתחות חשבון־העבור אצל הרבנים, ועל השנויים אשר עברו עליו; אבל תוחלתנו זאת נכזבה. מלבד הברייתא המאֻחרת ותשובת רב האיי שהבאתי בשני הסמנים הקודמים, שהעתיקו הקראים כצורתן, מבלי דַבר עליהן מטוב

1) „התקופה", ספר רביעי.

וכל אחד מן החכמים בוחר באחד מהם, שהוא חושבו לעִקר לגבי האחרים. זה רואה את התקלה בשבוש דרכים, שאין העדים יכולים לבוֹא להעיד, ולא שלוחי החֹדש להודיע קביעת בית־דין; וזה רואה אותה בחסרון מרכז מיֻחד לכך, בהעדר בית־דין קבוע, מתאסף במקום קבוע ובזמנים קבועים „לחקור ולדרוש ולעיין" בדבר. במלה אחת, הכל רואים סבת תקון־החשבון בקלקול הסדרים בארץ, אשר מנע את ראשי העם ועוזרי ידיהם מעשות את חובתם המוטלת עליהם. אבל נמצאה עוד דעה אחרת, שרק היא נתפשטה בעם ובספרים, הרואה את הסבה בחסרון אנשים ראוים למלאות את תפקידם על־פי הדין — בהעדר בתי־דינים סמוכים, שבטלו מימות רבי הלל השני. הראשון, לפי ידיעתי, שתלה תקון־החשבון בבטול הסמיכה, הוא הרמב"ן, שבימיו היתה ארץ־ישראל חֲרֵבה לגמרי, ובבואו לירושלים לא מצא בה כי־אם שני יהודים צַבָּעים, ואליהם יֵאספו בשבתות וימים טובים עד עשרה אנשים להתפלל בצבור, ולא היה עוד במי להִתלות בקדוש המועדים, ולא יכול למצֹא מרפא אחר לקשי זה כי־אם בהנחה, שאנו סומכים היום בדבר הזה על רבי הלל, שֶׁקִּדש את כל השנים והחדשים לדורות עד ביאת הגואל, כי ראה שיתבטלו המועדות בהפסק הסמיכה. את סברתו זו הוציא הרמב"ן, כפי־הנראה, מתשובת רב האיי (בספר־העבור לַנָּשיא, מאמר ג, שער ז), שכל זמן שסנהדרין קַיֶּמֶת יש לה הרשות לנטות מחשבון העבור, שהוא הלכה למשה מסיני, ולקדש ולעבר חדשים ושָׁנים כרצונם; אבל משנת תר"ע לשטרות, מימי רבי הלל, לא פחתו ולא הותירו. ועל־פיהם חשב את בטול הסנהדרין לסבה לתקון החשבון. את זמן בטול הסמיכה קשה להוציא מדברי הרמב"ן בדיוק. סגנון לשונו במקום אחד (בהשגותיו על „ספר המצוות" להרמב"ם, עשה קנ"ג) נותן מקום לחשב, שרבי הלל צפה וראה מראש, שעתידה הסמיכה להבטל, ולכן הקדים ותקן חשבון העבור, אבל הסמיכה בעצמה לא פסקה אלא בדורות האחרונים, אחר חתימת תלמוד בבלי. ואולם מדבריו במקומות אחרים: „שבשנת תר"ע לשטרות, בימי הלל, בטלה סנהדרין בארץ־ישראל ובטלו סמוכין ממנה" (ספר־הזכות לפרק השולח), „שמימי רבי הלל שוב לא היה בית־דין בארץ־ישראל ראוי לקדש, וכל־שכן בימי רב אשי, שבטלו סמוכין בארץ־ישראל לגמרי" (חדושים לגטין, דף ל"ו), נראה, שבשנת תר"ע בטלה סנהדרין בארץ־ישראל (בגזרת המלכות), והחכמים הסמוכים, שהיו מתמעטים מיום ליום, בטלים והולכים מעט מעט (כי קשה לחשב, שמתו כֻלם בשנה אחת), עד שבימי רב אשי (שמת בשנת תשל"ח לשטרות) פסקו לגמרי, וכן נראה מדבריו בוִכּוּחוֹ עם המומר פראי פול, שהסמיכה היתה נוהגת בחכמי התלמוד לאחר ישו יותר מארבע מאות שנה, ושמזמן שפסקה עד ימיו (1263 למנין הנוצרים) עברו תתנ"ה (או לפי תקוּני — תתל"ה) שנה. דעת הרמב"ן, זה האדם הגדול בדורו, נתקבלה עד־מהרה בין החכמים שבאו אחריו, ונתפשטה בעם כדבר שאין לפקפק בו, שהעדר הכמים סמוכים (שכפי אשר יוכל קורא תמים להוציא מדבריהם

מקדשין את החדש על־פי ראיית העדים; ומשגלו אין בית דין קבוע לחקור ולדרוש, וכדי שלא יהיו ישראל עושים ב׳ (אות ב׳ נראית מיֻתרת) ימים טובים, משונים זה מזה, האב היום והבן למחר, ואחיו למחרת, עמדו ישראל על תקנת סוד העבור, שהיו מחשבין מאדם וכו׳. ועד היום הזה הוא מסור לחכמי ישראל, לקדש בו חדשים ואף־על־פי שמצוה לקדש על הראייה, אינו חובה לומר, שאם לא נתקדש על הראיה אינו מקודש וכו׳ וכך ראוי לסמוך על סוד העבור ולא לעשות ישראל אגודות אגודות, להיות זה מחלל שמירת יום קדש של זה, ולאכול ביום עינויו של זה וכו׳״ (פסיקתא זוטרתא, פסוק החדש הזה לכם). ורבי יעקב ב״ר שמשון בספר־העבור שלו (פל״ז) אומר: „ואנו שאין לנו בית דין קבוע, ואי־אפשר לנו לעיין בכך (אם אפשר לעשות שמונה חסרים) תקנו לנו בני יששכר שלא לחסר יותר משבעה״ (עַיֵן למעלה, סמן ג); במקום אחר (פל״ב) יאמר: „יש פעמים שראש החדש ביום המולד, ופעמים ליום שלישי, כאשר מסרו לנו ראשי סנהדרין בני יששכר, היודעים בינה לעתים, כי ראו סנהדרין בטלה והולכת, וחקרו בסוד העבור, לדעת מה יעשה ישראל, וציינו להם שערים לתכונת המועדים וראשי השערים (צ״ל: השנים), למען לא ישגו עוד כגויים אשר נפוצו שמה, ולא ילכו בחוקות הגויים, להתגודד כמשפטם אגודות אגודות״ 1). ורבנו זרחיה בספר „המאור״ (ר״ה, פ״א) יאמר: „בימי הלל בן יהודה, בן [בנו של] רבנו הקדוש, שהנהיג לקדש על־פי החשבון [ולא] על־פי הראייה מדוחק הגלות, שלא היו העדים מצויין ללכת להעיד בפני בית־דין ולא השלוחין לכל המקומות יכולין לצאת להודיע קידוש בית־דין, משום שיבוש דרכים״. והרמב״ם אומר: „ומאימתי התחילו כל ישראל לחשב בחשבון זה? מסוף חכמי הגמרא, בעת שחרבה ארץ־ישראל, ולא נשאר שם בית־דין קבוע. אבל בימי חכמי המשנה, וכן בימי חכמי הגמרא, עד ימי אביי ורבא על קביעת ארץ־ישראל היו סומכין״ (הלכות קה״ח, פ״ה, ה״ג). הנה כי כן, אנו רואים בדברי החכמים האלה, אף שכל אחד מהם מדבר בסגנון משֻנה קצת מחבריו, בכל־זאת חוט אחד נמשך ועובר בדברי כֻלם, שהסבה לתקון החשבון היה החפץ האדיר לאַחֵד את כל ישראל בעשִׂית מועדיהם, ולהסיר את המכשולים העומדים לו לשטן. המכשולים האלה בכללם הם חרבן הארץ וקֹשי ההתחברות בין יושביה, אבל בפרטיהם הם מתחלקים לכמה ענפים,

---

1) כפי הידוע, היתה מחלֹקת גדולה בין הכנסיה הנוצרית המזרחית ובין הכנסיה המערבית בדבר קביעת פסחם, מחלֹקת אשר נמשכה כמאתים שנה, אך כבר פסקה ברבע הראשון למאה הששית, מעת אשר הנהיג דיוניזיוס אקסיגוס בכנסיה הרומית את המחזור בן י״ט שנה של האלכסנדריים, ורק באיי בריטניה לבד נשאר המנהג הקדום, לעבר את השנים על־פי המחזור בן פ״ד שנה, שבא להם מאת היהודים. הדבר הזה עורר בימי המאה השמינית למנינם מחלקות גדולות בין יושבי הארץ, עד אשר נתקבל גם שם בסוף המאה ההיא המחזור האלכסנדרי (עַיֵן אידלר, .295, II). ואולי הגיע שמץ מן השמועות האלה גם לאזני הריב״ש וישם אותו למופת לישראל.

על התורה, כתב „ספר שֶׁיְּרִיב בו על בני מקרא ולהחזיק העבור" ואמר שם כדברים האלה: בימים הראשונים היו קובעין בראיית הירח, והיו המועדים משובשין ומופלגין בפלוגות, ובמחלקות, אחד מהם עשה היום ואחד למחר, כי יושבי העירות שבראשי ההרים ראוהו בן יומו, ויושבי עירות שבשדה ראוהו למחרת, עד שבא רבי יצחק נפאחא, וראה בחכמתו לתקן דבר, שיעשו כל עדת ישראל ביום אחד. ומאיזה מקום ראהו? מיחזקיהו, שעשה את הפסח בחדש אחר (אולי יש להגיה: אייר) בשביל שרוב ישראל לא היה בירושלים. הראית, כי אותו חג חביב ורצוי לפני הקב"ה, כשהם באסיפת ישראל, באסיפה אחת ומאגודה אחת בלא מחלקת. שהמחלקת היא אשמה, שנאמר חָלַק לבם עתה יאשמו. כשראה רבי יצחק נפאחא כך, עמד ותקן העבור, כאשר הבינהו הקב"ה, לתקן בזה המעשה. ולפי שעשה לשם שמים קבלו ממנו כל ישראל עד זמן המשיח, עד יורה צדק [1]. הטעם שנתן הגאון הוא מחֻוָּר ופשוט מאד, ומיֻסד במצב המעציב שנמצאה בו ארץ הצבי, בימי הדור השלישי של האמוראים, שאז החלו להנהיג את החשבון במקום הראִיָה. הצרות והרדיפות, שנתרגשו ובאו אז על היהודים, תחת שלטון גללוס האכזר, רופפו את הקשר בין יושבי הארץ, יציאת העדים ושלוחי החדש היתה קשה מאד במדינה שהיתה משֻׁבשת בגייסות, ולכן מצאו לנכון לַיסד את קביעת השנים על־פי החשבון, ולשלוח סדרי מועדות בשעת הכשֵׁר. כדבר הזה יאמר גם מחבר אחר, שחי מאתים שנה אחרי רב האיי, הוא בעל מדרש „לקח טוב", שכתב: „בזמן שהיו ישראל שרויין על אדמתם היו

---

1) זו היא תמצית דברי הגאון, כפי מה שהביאם הקראי יפת בן עלי בגמגום לשון מפני שכפי הנראה נעתקו מלשון עֲרָב, שבה כתב רב האיי את תשובותיו. והשמועה הזאת על־דבר תקון העבור נתפשטה מאד בין חכמי הקראים מיפת בן עלי עד יהודה תודזי, וככל אשר הוסיפה לע־ור מאיש לאיש, כן נעשה סגנון לשונה מגֻמגם יותר ויותר (עַיֵּן „לקוטי קדמוניות", מצד 149 והלאה).

והנה כמעט שאין צֹרך להעיר, שלא בא הגאון להציע לפנינו את קורות חשבון העבור וסדר התפתחותו, כל מגמת פניו היתה רק להראות לציין כֹּל את צורי־המכשול, הַמֻּנחים של דרך קביעת הזמנים על־פי האביב, על־פי הראִיָה, שבעלי מקרא מוסיפים להחזיק בה, וכי יפה עשו חכמי התלמוד — שכפי מה שהוא מוכיח להם ממעשה חזקיה היה להם המשפט לעשות כן — בהביאם במקומה את הַקִּדוש על־פי חשבון, המאחד את כל עם ישראל לאחדים בכל ארצות פזוריהם. ורבי האיי אינו נוגע כלל בפרטי הדברים, בשכלול החשבון ובחליפות שעברו עליו מיום הֻיְּסדו על־ידי חכמי התלמוד עד שנחתם בימי־נעוריו חתום עולם. כי כל מי שהגיע לידֵי הכרה, שהנהגת החשבון במקום הראִיָה היתה תקנה נכבדה ונעלה, עשויה ברוח הדת, זקוק להודות על־כרחו, שחובה על מסַדרי המועדות להִשען בחשבונם על יסודות נאמנים ומדֻקדקים מתאימים עם מהלך המאורות, אשר לא נגלו להם כי־אם לאט לאט במשך הזמן.

אך מה ראה הגאון לתלות את תקון חשבון העבור ברבי יצחק נפחא, שלא מצאנו לו בתלמוד אפילו דבר אחד בענין העבור? אפשר לשַׁעֵר, שנוסח מֻטעה נזדמן ליפת, ובמקום רבי יצחק יש לתקן רבי יוחנן, הידוע בשם בר נפחא או בן הנפח, — רבי יוחנן היה יושב בסוד העבור (ירושלמי ראש השנה, פ"ב, ה"ה), ונמצאו לו מאמרים שונים בענין העבור, והיה אחד מן הראשונים שהחזיקו במעוז חשבון העבור, ואמר, שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות (שבת, ע"ה, א).

מדותיך, ותעשה תורת ישראל כשתי תורות? אמר לו רבן גמליאל, יא [1], ר׳ ישמעאל אחי, הלנצח תאכל חרב? כיון שראה ר׳ ישמעאל כך, עמד וברח. וישבו הם וחשבו חשבון לבנה ועשו מחזור ג׳ כ״ט כ״ג [2] כדי שיעשו ז׳ עבורין בי״ט שנים; ובטלו את הראייה, וכתבו לכל גליות ישראל, וכתבו לבני בבל. שלחו אליהם בני בבל, למה אתם רוצים את העולם לחרב? לא די לכם המחלוקת שביניכם, אלא אף תטילו בינינו מחלוקת. שלחו להם, עזרא עלה מבבל ותורה עמו. שלחו להם, וכי עזרא תורה אחרת כתב? מה עשו בני ארץ־ישראל? הביאו אגרת גדולה, ומלאו אותה, וכתב[ו], כי מציון תצא תורה ודבר ה׳ מירושלים (ישעיה, ב, ג). ומה עשו בני בבל? כתבו אגרת אחת גדולה ומלאו האגרת כלה, הוי ציון המלטי יושבת בת בבל (זכריה, ב, י״א). ושלחו להם ולא קבלו מהם אנשי ארץ־ישראל, והיו בני בבל עם בני ארץ־ישראל במחלוקת עשר שנים. כיון שראו בני בבל שהמחלוקת הולך וחזק מאד, הלכו אחרי דבריהם״.

יד. **דעות שונות בסבת תקון חשבון העבור.** הנהגת החשבון בִּמְקוֹם הראִיָה בחִשׁוּב הזמנים כמעט שאינה צריכה לטעם מיֻחד. המראה הזה, שהוא חוזר ונשנה אצל כל העמים והלשונות, בלי יוצא מן הכלל, יסודתו בטבע האדם. כי בעודנו במצבו הטבעי, ובעמדו עוד על מדרגה נמוכה בהתפתחותו, זקוק הוא לסַדר דרכי חייו על־פי חזיונות הטבע הסובב אותו; ורק אחר אשר אסף בחפניו נסיונות מספיקים ועמד על החֻקים השוררים בהם, רק אז ימצא און לו לכוננם על־פי רוח בינתו ושָׂכלו, בדעת ובחשבון. ואם בכל־זאת השתדלו חכמי ישראל, כאשר נראה מיד, לתת לתִקון חשבון העבור טעמים שונים, הנה היה זה רק מפני שחלק מסֻיָם מן העם, כת הקראים, לא אבו להכנע, לתמהון לב כל איש, לפני חֹק־הברזל השולט בַּכֹּל, וימאנו לסור ממנהגם הקדום, לקַדש חדשים על הראִיָה ולעַבּר שָׁנים על האביב; ויקראו מלא על מתקני החשבון ויתנום למפירי תורה ולעוברים את פי ה׳. ולכן ראו חכמי הרבנים את־עצמם זקוקים להסיר מעליהם את תלונותם. אם לא נָשים לב אל דברי רב סעדיה וההולכים בעקבותיו, אשר חשבו לטוב לבקש מפלט להם בטענת „להד״ם״ — ואמרו, שחשבון העבור אינו תקון חָדָשׁ, אך מנהג קדום משֵשת ימי בראשית [3] — הנה נמצא את הרשֶם הראשון בנדון זה אצל רב האיי ראש ישיבה [4], אשר לפי דברי הקראי יפת בן עלי, המביא דבריו בפֵרושו

---

1) „יא״ — מלת הקריאה בסורית כמלת „אֵי!״ במקרא ובתלמוד. „ישמעאל אחי״ — עַיֵן משנה עבודה זרה, פ״ב, מ״ה.

2) ב„אשכול הכֹּפר״: „ג״כ עב״ג״, ושני הסמנים מְשֻׁבָּשִׁים, וצ״ל: „גבטב״ג״ (עַיֵן למעלה, סמן ו). ויש להעיר, כי סמן זה הוּשָׂם בפרקי רבי אליעזר בפי רבי אליעזר, ובשם רבן גמליאל נזכר שם סמן אחר, גו״ח אדז״ט (עַיֵן למעלה, סמן ו).

3) עַיֵן „מחלֹקת רס״ג״, צד 146, ופרק „תאריך בריאת עולם״, סמן ח, בהערה („התקופה״, ספר ט).

4) כבר הוכחתי ב„מחלקת רס״ג״, צד 144, שרב האיי זה הוא רב האיי בר רב נחשון, שֶׁמָּלַךְ בסורא משנת ד״א תרמ״ז עד ד״א תרנ״ז.

אלה מועדי ה' מקראי קדש, אשר תקראו אתם במועדם, אתם אפילו שוגגים, אפילו מזידים 1), אתם אפילו רועי בקר 2). אתם, במי הכתוב מדבר? בנשיא או בבית דין? אמרו לו, בנשיא. אמר להם, אם־כן, למה אתם בודקין אחרי? אני מה שראיתי עשיתי. אמרו לו, הלא (יותר טוב: ולא) כך אמרו חכמים: מנין לתלמיד, שהוא רואה את רבו טועה, שלא ישתוק? ת"ל: מדבר שקר תרחק 3). אמר להם, אני לא טעיתי, אבל אני מקובל מבית אבי אבא סוד העבור, וכתיב בו, אם באו העדים מן המנחה ולמעלה נוהגין אותו היום קדש ומחר קדש 4). אמרו לו (כי) תורה זו לא נתחדשה בימי הנביאים וכל שכן בימיך, ואף אנו לא נקבל עלינו דבר זה 5). באותה שעה נפלה ביניהם מחלוקת, ונחלקו ישראל לשתי כתות והיו כותבים אלו לאלו כתבים, וגם היו מחרימים אלו לאלו, ט"ו שנה במחלוקת. ומנו נשיא אחר תחת רבן גמליאל 6), עד שנשמע דבר זה למלכות. ועם כל זה 7) לא היו יכולין עם רבן גמליאל. כיון שראו חכמי בבל כך, נמנו והושיבו לעצמם ראש ישיבה וראש גלות 8), ונחרב העולם. כיון שראה ר' דוסא בן הרכינוס, שהעולם יחרב, שלח וקבץ את כל חכמי ישראל, ואמר להם, עד מתי נהיה במחלוקת זו? אמרו לו, מה נעשה? נחלל ונבזה את המועדים? באו אצל רבן גמליאל ופייסוהו ולא נתפייס. כיון שראו כך, נמנו וגמרו, כדי שיכתבו דברי הללו ודברי הללו לדורות, והדורות האחרונים יעשו מה שיראו לעצמן 9). כשמת ר' דוסא ור' יוחנן בן נורי ואותו הדור, עמד רבן גמליאל ור' עקיבא ור' טרפון ור' ישמעאל ושאר אותו הדור ושאר אותם החכמים שחלקו על רבן גמליאל. אמר להם רבן גמליאל, אתם ידעתם כי זה מחלוקת בינינו, באו עכשיו ונתקן העולם, כדי שלא יטעו ולא יהיו בינינו מחלוקת פעם אחרת ולא נטריח את עצמנו בראיית הלבנה. אמר לו ר' ישמעאל, עד מתי לא תעבור על

---

1) משנה ר"ה, סוף פ"ב; תוספתא וירושלמי, שם; תורת כהנים, פרשת אמור; פסיקתא פרשת החדש ופסקא תקעו, בשנויים שונים.

2) עַיֵּן פרקי רבי אליעזר (פ"ח).

3) שבועות, ג"א, א, ולפנינו הגרסה משנה, עַיֵּן שם.

4) משנה ראש השנה, סוף פ"ד. ובעל הברייתא שלנו שָׂם אותה בפי רבן גמליאל, להוכיח ממנה, שהרשות ביד בית־דין לקדש חדשים לפי ראות עיניהם, אף־על־פי שהראָיָה עומדת כנגדם, שהרי אפילו באו עדים כשרים, אין משגיחים בהם אם באו מן המנחה ולמעלה.

5) כלומר — השנויים, שאתה רוצה לעשות בחִשׁוּב חדשים ומועדות, לא נתחדשו בימי הנביאים, ואין צריך לומר, שלא נקבלם מידך. ואין הכַּוָּנה להלכה, שאם ראו עדים מן המנחה ולמעלה, שבאמת נתקבלה מחכמי המשנה.

6) עַיֵּן ברכות, כ"ז, ע"ב, וירושלמי שם, ריש פ"ד.

7) „ועם כל זה" — סגנון מאֻחר, ולפי סגנון לשון המשנה ראוי לכתוב: „ואף על פי כן".

8) הכַּוָּנה לירידת חנניה בן אחי רבי יהושע לבבל וקביעתו שם מועדות (עַיֵּן ברכות, ס"ג; ירושלמי נדרים, סוף פ"ח, וסנהדרין, פ"א).

9) עַיֵּן עדיות, פ"א, מ"ה.

היתה כתובה לפנים גם בתלמוד במקומה הראוי (ר"ה, כ"ה) ואחרי־כן הוסרה משם. מתארת היא לנו בצבעים מזהירים מאד ובהפלגה גדולה ויתֵרה את דבר המחלֹקת, שפרצה לרגלי תקון החשבון בין חכמי המשנה, בין רבן גמליאל וחבריו, ונמשכה לדבריה ככ"ה שנה. כל הנפשות, העוברות לפנינו במחזה, היו באמת בדורו של רבן גמליאל, ובעל הברייתא מרכיב וקולע בספורו מעשים שונים שאֵרעו בפרק הזה (הסרת רבן גמליאל מנשיאותו וירידת חנניה אחי רבי יהושע לבבל וקביעתו שם מועדים בחוצה לארץ); אבל נראה, שהתמונה שהוא מציע ופורש לפנינו לקוחה היא בכללה ממראה־עיניו, מן הסכסוכים שהיו בימיו. ודבר זה הוא מבצבץ ועולה מדבריו: „נמנו וגמרו שיכתבו דברי הללו ודברי הללו לדורות; והדורות האחרונים יעשו מה שיראו לעצמם".

וזה לשון הברייתא הזאת כפי שהביאה הקראי הקדמון, סהל בן מצליח, בספרו „תוכחת מגִלה" („לקוטי קדמוניות", צד 42). וההדסי, שערך את דבריו בחרוזים והיה אסור בכבלים, העתיקם בשִנויים קלים, שאינם משַנים את הענין („אשכול הכֹפר", סמן קצ"ד):

„תנו רבנן, כיון שחזר ר' יהושע מיבנה, הצר לו עד מאד [1]), ישב ובכה. בא לו אצל ר' דוסא, אמר לו, ראית מה שאירע לי, שחללתי יום הכפורים כשר, והלכתי אחר טעותו של רבן גמליאל. באותה שעה נקבצו כל חכמי ישראל, ר' דוסא ור' יהושע ור' יוחנן בן נורי ור' אלעזר בן ערך וחוצנפית (וחוצפית) התורגמן ור' ישבב הסופר ושאר כל חכמי ישראל, ובאו אצל רבן גמליאל וישבו לפניו; והתחילו מסבבין אותו בהלכות, עד שהגיעו בהחדש הזה לכם וגו' [2]), אמרו לו, החדש הזה מה דרשת בו? אמר להם, מלמד שהראה הקב"ה למשה ע"ה את הלבנה, ואמר לו כזה ראה וקדש [3]). אמרו לו, בראייה כשרה או בראייה פסולה? אמר להם, בראייה כשרה. אמרו לו, אם כן, איך קבלת (מאותו) [מאותן] עדים, ועדותם בטלה? אמר להם, לא קבלתי עדותן, אלא עשיתי ממנו [4]) מה שקבלתי מבית אבי אבא. אמרו לו, וכי נתחדשה תורה אחרת לישראל? אמר להם, ולא כך אתם שונים,

---

1) הצר לו מאד — סגנון מאֻחר. כי מלת „מאד", הנפרצה כל־כך במקרא, כמעט שאבד כל זֵכר לה בלשון המשנה, שהיא משתמשת במקומה לרֹב במלת „ביותר", ופעם אחת בתוספת „עד לאחת" (מנחות, י"ח, א), לקוחה מלשון ארמית „לחדא", שהיא תרגום מלת מאֹד. — המאמר „מאֹד מאֹד הוֵה שפל רוח" (אבות, פ"ד, משנה ד) מקרא הוא בבן־סירא (ז, ט"ז), ודרשתם: „בכל מדה ומדה שהוא מודד לך הוֵי מודה לו מאֹד מאֹד" (ברכות, פ"ט, משנה ה) בנגיה על המקרא „ובכל מאֹדך".

2) סגנון התלמוד: התחילו מסבבין אותו בהלכות, עד שהגיעו לצרת הבת (יבמות, ט"ז, א). ואולי יש לתקן „להחדש" תמורת „בהחדש".

3) במכילתא פרשת בא, פסיקתא פרשת החדש, ובהרבה מקומות בתלמוד ובמדרשים בשנויים שונים.

4) עשיתי מעדותן (אולי יש לתקן „ממנה" תמורת „ממנו"), כלומר, השתמשתי בעדותם, שהיתה מכֻוֶנת במקרה עם החשבון שיש בידי מבית אבי אבא, וקדשתי על־פיהם את החֹדש.

שאביא דבריו להלן. אבל מצאנו שני מקורים קדמונים, המוכיחים, שאף בחדשים אחרים היו מקפידים על מולד זקן, ומפני־כך תקנו עוד קביעה אחרת ג״ש, שאין לה מקום בחשבון העבור שלנו. וידֻבר על זה בפרוטרוט עוד להלן בסמן מיֻחד.

יג. ספור קדום על־דבר תקון חשבון העבור. בדרך כזאת הגיע חשבון העבור אל גמר תקונו ואל תכלית שכלולו. אם בימים הראשונים, בעת אשר נעשה הצעד הראשון על הדרך הזה, בטרם חשבו עוד לבטל את ראִיַת הַיָּרח, כי־אם לעמעם עליה במקרים פרטיים, ולעַבּר את החדש לצֹרך (משום ירקא ומשום מתיא), לא נתקבל התקון הזה בלי כל חולק, וההולכים אחר החדוש, שפֵּרשו להם את הכתוב „החדש הזה לכם״ – כזה ראֵה וקַדש, יצאו לערער על התקון הזה, החולק על סדר העבור של התנאים (ירושלמי, ר״ה, רפ״ג), והחליטו, כי מימות עזרא ואילך לא מצינו אלול מעֻבר (בבלי, ר״ה, כ), ורבי חוניא מֵקל למען דמעבר ליה (ליום הכפורים) מן אתריה (ירושלמי, ע״ז, פ״א), – הנה עתה, בזמן החִתום האחרון, לאחר שכבר היה החשבון נהוג ביסודו ובעִקרו כמה מאות שנים, אפשר היה לחִשֹב, כי לא ימצאו עוד התקונים החדשים האלה מעצורים על דרכם, כי כל עִקרם לא היו באמת כי־אם תוספת דקדוק במִדת החדש והשנה, ואנשי הועד, שהיתה קביעת המועדים מסורה בידם, החזיקו את סוד העבור בצִנעה, ועשו חשבונותיהם בסתר אהלם, מבלי אשר ידע איש זר על־מה אדניהם הטבעו ואת מדת השנה והחדש אשר עליהם נוסדו. אולם בכל־זאת לא נוכל להגיד אל־נכון, אם עברו גם השנויים האלה בשופי ובלי כל ערעור. אם קביעת ראשי החדשים ושל מועדות לא משכה עליה כל־כך את עיני העם, שלא יכלו להרגיש בהבדל של יום אחד, ובפרט שההִלופים שבאו לרגלי השנויים שנעשו במדת החדש לא היו מצוים כל־כך, ולא היה להם מקום כי־אם בזמן שחל המולד בסמוך לחצות היום, הנה לא כן היה הדבר בעבור השנה, שנסדרה עתה במחזור אחר, מִשֻנה משלפניו, ולא יכול להתעלם מן העין. ואם אמנם לא הגיעה אלינו ידיעה כל־שהיא על־דבר חלוף־דעות ופֵרוד־לבבות, שנולדו בעם לרגלי התקנות האחרונות, שנעשו בחתום האחרון, הנה נשאר לנו לפלֵטה, בדמות מִשנה חיצונה, ספור אחד, שנוכל לאמר עליו, שאם אינו ענין לזמן הקדום, שהוא מיֻחס אליו, תנהו ענין לזמן מאֻחר ממנו, לשעת החִתום האחרון. השמועה הזאת, אף־על־פי שהגיעה אלינו ממקור קראי, אין לחשד את הקראים, שבדאוה מלבם. מגמת פני המספר ברורה וגלויה, כי מתאמץ הוא להקדים תקון חשבון העבור עד ימי ראשוני התנאים, ואִלו יצרוה הקראים, הלא טוב טוב היה להם לאחרו ככל אשר תמצא ידם. הברייתא הזאת מעשה ידי רבנים היא, ככל הברייתות השונות, שנתחברו בזמן הזה בסוד העבור 1), ואולי

1) קרוב לזה יחלב צונץ (געזאמעלטע שריפטען, 244, III), שהיתה משנה חיצונה זו כתובת בברייתא דשמואל, אלא שנשמטה בנוסחה שלפנינו.

ורב נחשון ראה באמת חיים בפרק הזה, בזמן המעבר מן החשבון הישן אל החשבון שבידינו. הוא עלה לגאונות בשנת ד"א תרל"ב, ומת בשנת ד"א תר"מ; אבל כבר היה אז זקן מֻפלג, כי אביו רב צדוק מת ס"ו שנה לפני היות בנו לגאון. והיה אם־כן רב נחשון בעת אסֵפת הַוַּעַד, בראשית המאה השביעית, כבן ארבעים או חמשים שנה, ואם אמנם לא נמנה אז עוד לגאון, קרוב לשַׂעַר, שבחרוהו לחבר הועד מפני גָדלו בתורה ובידיעות החשבון.

ולפני הועד הֻצעה, כפי־הנראה, באספה הזאת עוד הצעה אחרת, שאף היא לא נתקבלה; ואם נתקבלה, לא האריכה ימים, כי לא השאירה אחריה כל רשֶׁם במעשה. לפי חשבון העבור שבידינו יִקרֶה לפעמים, שֶׁיִקָבע ראש החֹדש באחד מחדשי השנה, אפילו חל מולדו לאחר חצות היום; ומזה נראה, שלא היו חוששים למולד זקן אלא בראשי חדשים של מועדות; וכן יאמר בפִרוש אחד מחכמי המעברים הראשונים, רבי יעקב ב"ר שמשון,

---

שבעגולו שָׁוות לאותן שהיו בעגול האחר, אלא ש ר א ש ה ש נ ה נופל בראש כל עגול ביום אחד. חז"ס (ב„יסודי העבור", סמן כ"ב) מביא משל לַדָּבָר משנת ד"א ר', שהיא תחלת המחזור והעגול כאחד, שחל בה מולד תשרי ביום א' י"ד תתרי"ט, ונקבע בה ראש השנה ביום ב', „ויתחייב לפי זה שאחר כל רמ"ז שנים בהתחלת העגול ישוב ראש השנה להיות חל ביום ב' לעולם (!) וזה מפאת שאין המולד מתמוטט לאחוריו רק כדי תתק"ה חלקים בכל רמ"ז שנים ובכדי שיגוע לאחוריו עד ז' י"ח, שהוא הגבול לקביעת זח, יצטרך לכדי יותר מחמשת אלפים שנה". ודבריו נכונים בעִקרם, אלא שסגנון לשונו, שאינו מדַיֵּק כל־צרכו, נותן מקום לטעות ולחשב קביעת ראש השנה בראש העגול תמיד ביום אחד כחֹק נצב לעולמי עד. ובאמת אין הדבר כן. קביעת ראש השנה בראש העגול בשבת תקרה בשנת עשרת אלפים ושע"ה ליצירה (לא כחמשת אלפים לאחר שנת ד"א ר'), שאז יחול מולד תשרי ביום ז' י"ז תתרע"ד, ואז היתה הפעם הראשונה שחל ראש העגול בשבת, לאחר שעברו מבריאת עולם מ"ב עגולים, שהיו מתחילים מיום ב'. קביעה זו של ראש השנה חוזרת ונשנית נ"ח פעמים עד שיוסיף מולד תשרי לְהֵעתק אחורנית עד יום ה' י"ז תכ"ד, ונקבע ראש השנה ביום ה'. קביעה זו נשנית ס"ח פעמים עד שיעתק המולד עד יום ג' ח' תמ"ד, שאז נקבע ראש השנה ביום ג'. וקביעה זו תחזור ותשנה כ"א פעמים עד שיגיע המולד ליום ב' י"ד תתע"ט, שאז נקבע ראש השנה ביום ב', ולא ישוב לחול בשבת עד אשר יעברו עוד נ"ד עגולים, בהגיע המולד ליום ז' י"ז תר"ט. כל השנויים האלה יצאו לנו בהנחה, שעגול רב נחשון מחחיל מתחלת הבריאה, ממולד בהר"ד; אבל, כמובן מאליו, נוכל להתחיל את המנין מכל מחזור שנרצה. ואציר רק על שלשה מקרים כאלה, שהם מסֻיָּמים ומצֻיָּנים ביותר מצד זמנב. אם נתחיל למנות את העגול מן המחזור החמישי ליצירה לפי מנין אנשי מזרח, אז תשתנה קביעת ראש השנה בהתחלת העגול מיום ג' ליום ב', בפרק חתימת התלמוד, בשנת ד"א רע"ו למנינם, או ד"א רע"ז למנינגו (המולד היה אז ביום ב' י"ז תתרל"ה). אם נתחיל את העגול מן המחזור הרביעי לפי חשבוננו, אז יעבור ראש השנה של תחלת העגול גם־כן מיום ג' ליום ב' בשנת ד"א תשנ"א, יותר מעט ממאה שנה מחתום השבון העבור לפי דעתנו (המולד היה אז ביום ב' י"ז תתק"ט). אם נתחיל למנות את העגול ממחזור י"ג, יצא לנו זמן מעבר ראש השנה מיום ז' ליום ה' בימינו בשנת ה"א תרס"ג (המולד היה יום ה' י"ז רצ"ד). מכל הדברים האלה נראה, שהחלטת בעל „אוצר נחמד" וחז"ס, שכל העגולים שָׁוִים במספר ימיהם, אינה מדֻקדקת. ובכל־אֹפן אין בכֹּחה להוציא מחזקתם דברי כל המעברים, והראב"ע בראשם, האומרים בפֵרוש שלפי דעת רב נחשון היו קביעות כל השנים חוזרות בעגולו כסדרן (עַיֵּן „מחלֹקת רס"ג", צד 143).

לגאונות בשנת ד"א תרל"ב) קרה המקרה, שכל השנים מד"א תרי"ח (ראש מחזור רמ"ד) עד ד"א תשמ"ה היו שָׁוות בקביעתן לשָׁנים שקדמו להן בי"ג מחזורים. דבר זה יכול לתת מקום לשפוט, שרב נחשון לקח את עגולו מן המציאות, שהיו ערוכות לפניו קביעות השנים שעברו, והִשוה עמהן קביעות השנים שבזמנו ואותן שאחריו; ואחר שראה בימיו ששה מחזורים שלֵמים מכֻוָּנים בקביעתם, בדרך־מקרה, לשָׁנים שקדמו להן בי"ג מחזורים, לא חש לבדוק הדבר עד סופו, והחליט, שכל הקביעות חוזרות לבוא מקץ העגול הזה. אבל קשה ליַחֵס קלות־דעת גדולה כזו לגאון בישראל, בדבר שמצוות חמורות שבתורה תלויות בו; ואִלו הוסיף ללכת עוד מספר שנים לפניו, כי־אז פָּגַע בשנת ד"א תשמ"ה, מ"ו, מ"ט, וג', שאינן שָׁוות בקביעתן עם שנות תצ"ח ותצ"ט, תק"ב ותק"ג, שקדמו להן ברמ"ז שנה. וכן אִלו חזר עוד מספר שנים אחורנית, היה מוצא שנות ד"א תר"ד, תר"ה ותר"ו שונות בקביעתן משנות ד"א שנ"ז, שנ"ח ושנ"ט. אבל באמת אין עגול אָרֹךְ כזה עלול כלל להִמָּצא בנסיון בדרך־מקרה, ושלשלת גדולה כזאת, שמספר טבעותיה מגיע כמעט למאתים וחמשים, אינה נסקרת בבת־אחת. עגול כזה אינו יוצא אלא מתוך מחשבה ועיון בטבע החשבון. רב נחשון, אשר מִלבד גדלו בתורה היה חכם גם בחשבונות ובקי ורגיל בהם (עַיֵּן „מחלקת רס"ג ובן־מאיר", צד 141), וידע בלי־ספק, שאפילו חלק אחד יכול לגרום שִׁנוי בקביעת המועדות, לא יכול להעלים עין מתתק"ה חלקים שעגולו פחות מן הראוי. עגול רב נחשון אי־אפשר שהיה מְיֻסד על מדת־החֹדש שלנו, אלא על מדה אחרת, שלפיה י"ג מחזורי לבנה עולים בשבועות בצמצום גמור, שמספרם 12888, ומדת החֹדש עולה בו לכ"ט יום י"ב שעות ועוד 2244 חלקים מחלקי 3055 בשעה, ונמצאה גדולה מחֹדש העבור שלנו בשעור גדול מעט משליש חלק אחד מחלקי תתר"ף. ורב נחשון אמר לוַתֵּר על השבר הקטן הזה ולהנהיג תקופה בת י"ג מחזורים, שתפטור אותנו מכל חשבון [1] ותתן לנו את היכֹלת לקבוע את כל הַשָּׁנים על־פי לוח אחד, הכולל רק רמ"ז סמנים, כדרך שכך היה הדבר בתקופה בת פ"ד שנה, שהיתה כָּלָה בשבועות, ומתוך־כך היו כל הקביעות חוזרות לבוא כבתחלה, אלא שהיתה גסה ביותר. אבל חבריו של רב נחשון לא הסכימו עמו, ובחרו ליַסד חשבונות העבור על מדת־החֹדש המְדֻקדקת [2].

ראשים או גבולים, אשר יעברו גם הם את כל חלקי השבוע. במספר העגולים האלה יִמָּצאו 7866 עגולים שהם משתנים מיד במחזור השני, 6489 שאינם משתנים כי־אם במחזור השלישי, 5618 ישתנו ברביעי, 5242 — בחמישי, 3738 — בששי, 2861 — בשביעי, 2453 — בשמיני, 1129 — בתשיעי, 558 — בעשירי, ורק 334 עגולים שאינם משתנים אלא באחד העשר.

1) ומצאתי למַעֲבר אחד, שכתב ספרו בשנת הא"ס, האומר: „יש אומרים כי י"ג מחזורים שתקן ר' נחשון אינם חוזרים חלילה... אך יוכל להיות שהגאון לא הקפיד בדבר" (כ"י ברלין, סמן 221; עַיֵּן רשימת רמש"ש, 71, II).

2) בעל „אוצר נחמד", בפֵרושו ל„כוזרי" (מ"ד, סמן ס"ט), מתאמץ להכניס בדברי רב נחשון כַּוָּנה אחרת. לדעתו לא עלה על לב הגאון כלל, שיהיו כל קביעות השנים

אבל בנוהג שבעולם אין אנו יודעים רק את ההצעות שנתקבלו למעשה, ואותן שלא זכו להתקבל טובעות בים הנשִיָה; ורק לפעמים הן מתגלות אחרי עיון וחפוש הרבה. לאחת מן ההצעות ממין זה אני חושב את התקופה הנקראת בפי המעַבּרים בשם „עגול רב נחשון גאון" 1) או כאשר יכנהו הראב"ע: „הלוחות אשר גבלו ראשונים". העגול הזה הכולל בתוכו י"ג מחזורים בני י"ט שנה, שהן 12888 שבתות תמימות, סגֻלה יתרה יש לו, שהוא מַשוה בקֵרוב גדול את מולדות הלבנה עם ימות השבוע ואינו חסר אלא מספר חלקים שאינו מסֻיָם – תתק"ה. ומתוך־כך רֹב השנים שבעגול אחד שָוות בקביעתן לעגול שקדם לו. כל המעברים הידועים לנו קמו כאיש אחד לחלוק על העגול הזה, והראב"ע – כאשר כבר העירותי – קרא עליו: „הלוחות הראשונים אשר שברת – יישר כֹּחך ששברת", כי סוף־סוף תתק"ה חלקים אלה גורמים שִנויים מסֻיָמים בשנים רבות. החשבונות מראים, כי בכל העגולים בני רמ"ז שנה, שמספרם מגיע עד 36288, כמספר המחזורים הנמצאים בתקופה הגדולה של עבור (שכל המוֹלדות שָבים ומתחדשים בהם להיות כשהיו), לא יִמָצאו גם שני עגולים, שיהיו שָוים זה לזה בכל שלשה־עשר מחזוריהם, ואפילו בשנים־עשר מהם, כי לכל־היותר ישתוו באחד־עשר מחזורים והרֹב הגדול מהם משתנה כבר בארבעה מחזורים ראשונים, ויש אשר ישתנו מיד במחזור השני 2). בימיו של רב נחשון גאון (שעלה

---

1) כן נקרא מחזור זה בכל ספרי־העברונות שבדפוס ובכ"י, ובשֵם זה יִזָכר גם בהגהות מימוני (הלכות תפלה, פי"ג, אות ק) ובדברי המפרש מהלכות קה"ח (פ"ה). גם הישראלי מדבר עליו בספרו „יסוד עולם" (מ"ד, סוף פ"י) ואומר, שיש אנשים חושבים כך לפי עיונם הגס. אך עוד הרבה שנים לפניו הובא העגול הזה בדברי הראב"ע, אשר יקרא לו בשם „הלוחות אשר גבלו ראשונים". ובסוף דבריו יאמר עליהם במליצת חז"ל: „רמז לעגלת רמ"ז, הלוחות הראשונים אשר שברת — יישר כֹּחך ששברת!" (חוברת „שני המאורות", שהוציא לאור רמש"ש, ברלין, תר"ז).

ובספר „חכמת הכוכבים והמזלות" (מצד 155 עד 165) נמצא „עבור קצוב דרב נחשון", הכולל בתוכו קביעת ראשי חדשים ומועדי השנה ופרשיות השבוע לכל י"ד הקביעות, ובסופו כתוב: „סליק סדר דרב נחשון". שרידי סדרי הקביעות האלה נמצאו גם בסוף „מחזור ויטרי", שיצא לאור על־ידי הר"א ברלינר במפתח לספר הזה (קביעת הכ לפשוטה, הח למעֻברת והש לפשוטה ולמעֻברת); ואולי היה כתוב גם בראשם שֵם רב נחשון. ואחר „עבור קצוב" זה יבואו בספר „חכמת הכוכבים והמזלות" שני לוחות הקביעה לפשוטות ולמעֻברות, כאותן שנמצא בטור ארח היים (סמן תכ"ח). אין בכל הדברים האלה דבר הראוי לשום עליו לב ביחוד; אבל זאת נראה מהם, כי לא משך הגאון את ידו גם מפרטים קטנים הנוגעים לסדרי העבור.

2) כדרך שאפשר לעבוֹר מארבעת השערים — שכל אחד מהם קובע קביעת שנה אחת — אל שיטת „ס"א שערים" — שכל אחד מהם קובע קביעת השנים של המחזור כֻלו — על־ידי העתקת מולדות תשרי של י"ט השנים אל תשרי של ראש המחזור (כאשר עשה כזאת הריב"א בעל התוספות, עַיֵן להלן בסוף הפרק), — כך יש בידינו לעבור על־ידי העתקת מולדות רמ"ז שנה, הנמצאות בעגול של רב נחשון, אל ראש העגול ולמצא קביעות כל שנות העגול על־פי ידיעת מולד ראש העגול; אבל המלאכה דורשת יגיעה רבה, שקשה היה לי לבַצעה בעצמי, מפני רפיון אור־עיני. ואותה עשה למעני ידידי הנכבד הרצ"ה יפה; ואלה תוצאות חקירותיו: כמו שכל 36288 המחזורים שבתקופת־העבור הגדולה נחלקים לס"א ראשים או גבולי מולדות המקיפים את כל ימי השבוע לשעותיהם וחלקיהם, כן יפרדו גם 36288 עגולי רב נחשון לתשמ"ה

ניסן חל לפי זמנה של אלכסנדריה ד׳ ח׳ תע״ב. ומפני שירושלים יושבת למזרחה של אלכסנדריה, לדעת תלמי ה׳ מעלות וחצי ולדעת אלחוארזמי (שחי בפרק החתום האחרון) ארבע מעלות ושני שלישי מעלה, נמצא שחל בירושלים ביום ד׳ וט׳ שעות.

יא. **קביעת שנת ד״א תר״ז למנין בני מזרח.** בפרק התאריכים (תאריך הבריאה, סמן ז) העתקנו מכ״י של נביאים אחרונים, אשר בכנסת הרבנים בקרסובזר, רשימה אחת, האומרת על הספר הזה, שנמכר „ביום א׳ לשבת, בחדש מרחשון בכ״ה יום בו, שנת ד׳ אלפים תר״ז". וכדי לכוין הזמן עם קביעתו, תקנתי, בעקבות חבולסון, בכ״ח תמורת בכ״ה, אף־על־פי שבפקסימילה, שנמצאה בלוחות הנספחים לספרו של חבולסון, אות הא ברורה ומפורשת היטב ואין לפקפק בה. אבל עתה, אחרי אשר נודע לנו ממכתב ראש־הגולה, שבשנת ד״א תקצ״ו היו משתמשים בחשבון משנה משלנו, ואחר אשר כפי־הנראה הנהג חשבון מולדותינו קרוב לסוף הרבע האחרון של המאה השביעית (עין להלן ב„מחלקת בן־מאיר"), הנה אפשר לשער, שמספר השנה פה הוא למנין הבריאה של בני מזרח, ושנקבעה שלא כחשבוננו.

מולד תשרי של שנת ד״א תר״ז למנין וי״ד, שהיא ד״א תר״ח למנין בהר״ד, חל לפי חשבוננו ביום ד׳ וי״ז חלקים; אבל כאשר ידענו, היה חשבון המולדות שבאותו הזמן מקדם משלנו בשעור י״ב שעות ותת״כ חלקים (אם חל מולד ניסן בשנת ד״א תקצ״ו בתחלת שעה רביעית) או בי״א שעות ותת״כ חלקים (אם היה מולד ניסן בסוף שעה רביעית), וההבדל הזה יכול היה גם להתרבות במשך שתים־עשרה השנים, שבין ד״א תקצ״ו עד ד״א תר״ח, עד שנפל המולד קדם גטר״ד ונקבע ראש השנה ביום ג׳, ויום כ״ה במרחשון ביום א׳ [1].

יב. **עגול רב נחשון גאון. דין מולד זקן בשאר חדשים.** כמשפט כל תקון נכבד, הנעשה בועד מקדש לכך, שאינו יוצא מיד בעליו בבת־אחת, כי־אם אחרי דרישה עמקה, אחרי בחינה פרוטרטת לכל חלקיה, ואחרי השקול במאזני־משפט הצעות מהצעות שונות, שהצעו לפני הנאספים, כן היה בלי־ספק בועד שנוסד לצרך החתום האחרון של חשבון העבור.

---

1) הרא״א הרכבי, שראה גם הוא כ״י זה בקרסובזר, אומר בספרו אלט־יידישע דענקמעלער (צד 233), שזמן הרשימה מספק אצלו. את הספק הזה הולידו בלבו, כפי־הנראה, שתי ברכות המתים, כתובות בראשי־תבות ברשימה אחרת, שבאה לפני רשימתנו, והן: נ״נ (נוח נפש) ויש״י עמה״ן (יבוא שלום ינוח על משכבו הולך נכחו) — על הסמן הזה האחרון הוא אומר: „ניכט צו זעהען" — שלפי הנחתו לא היו נוהגים באותו פרק בסמנים כאלה. אבל הרשימה הזאת מקימת ומאשרת לכל פרטיה על־ידי החכם מקרסובזר הרב ר׳ חזקיה מדיני („משא קרים", צד 25) ועל־ידי הפרופיסור רוזן, שאשר אותה ואת הפקסימילה שלה (אצל חבולסון, Corpus Inscriptionen, col. 189). ודברי הרכבי, שאינו נקי בפעם הזאת מנגיעה בעדותו, חסרים כל יסוד.

דרך רבותינו, וסומך בחשבון ימי שנות החמה על דברי רב אדא בר אהבה, שעליהם נבנה סוד העבור, וכן היה דעתו במהלך הלבנה הולך אחר רב אדא הנזכר, שהוא דעת רבותינו" (ספר־המהלכות, שהובא ב„מאור עינים", פ"מ; ועַיֵן יסו"ע, מ"ג, פ"ב). וכן ידענו מדברי רב חסאן ומספרו של אלבירוני, שאף בחלוקת השנה לפי תקופותיה האמתיות הלכו היהודים אחר שיטת תלמי (עַיֵן „מחלקת רס"ג", צד 130 — 131).

גם המולד הראשון של בריאה לבני בבל, שהוא וי"ד, לקוח הוא מספרו של תלמי. המולד, אשר שָׂם לו התוכן היוָני הזה לעִקר בחשבונותיו, חל באלכסנדריה, בשנה ראשונה לנבונאסר, בכ"ד ימים לחדש המצרי תחות, מ"ד ראשונים וי"ז שניים, לפי חלוקת היום לששים, או בשנת 747 לפני המנין הרגיל, בכ"א להדש מרס, בחמש שעות מ"ב דקים ומ"ח שניים לאחר חצות לילה, או בשנת ג"א י"ד ליצירה, בראש חדש ניסן, ביום השבת, י"א שעות ותש"ע חלקים, הכל לפי זמנה של אלכסנדריה. ואם נעתיק את המולד הזה לאחור עד תשרי של שנת הבריאה, נמצאנו באלכסנדריה ביום ו׳ י"ג שעות ר"ל חלקים; ובבבל, היושבת, לפי דברי תלמי בגיאוגרפיה שלו, בשעור שעה וחמש למזרחה של אלכסנדריה, יצא לנו המולד ביום ו׳ י"ד שעות תמ"ו חלקים, שאיננו נבדל ממולד וי"ד אלא בשעור שאינו מגיע אפילו לחצי שעה, שכפי שהעירותי ב„מחלקת רס"ג" (צד 21) עמעמו עליו חכמי העבור, כדי לקבוע את המולד הראשון בשעות מכֻוָּנות. אבל גם ההבדל הקטן הזה נתן מקום למבקרי הר"א עפשטיין לחלוק עלי („הגֹרן", ח"ה, צד 125). אולם תלמי בעצמו בספרו אלמגסטי (ספר ד, פרק ב), בהעתיקו שתי לקיות של הכלדיים מבבל לאלכסנדריה, קוצב את המרחק הזה בערך חצי שעה ושליש שעה, ולפי־זה יחול מולד תשרי של בריאה בבבל ביום ו׳ י"ד שעות וחמשים חלקים, שבלי כל חשש יכלו לוַתר עליהם ולהשליכם. מן המולד העָגל הזה יצא למחשבים שנות הבריאה משנת תהו מולד תשרי בהר"ד ו).

ממחלקת בן־מאיר, אשר ידֻבר עליה עוד לפנינו — אם עלה בידינו לעמוד על טעמה וסבתה האמתית — נראה שהכמי ארץ־ישראל רצו ליסד את חשבון המולדות על עגול הצהרים שלהם. מלבד זה נבדלו מבני בבל בהתחלת השנה, וכפי אשר בררנו במופתים חזקים ונאמנים, היו חושבים שנותיהם לא מתשרי, כי־אם בניסן, ובבואם להעתיק מולדו של תלמי עד שנת הבריאה, העמידוהו על חדש ניסן, שבו נברא העולם. המולד הזה של

1) רְאָיָתִי זו תוכל להַרְאות בקלה בעיני הקורא, אשר יוכל לחשב את כִּוּון המולדות למקרה בלבד; אבל, כאשר אדַמה, ישַׁנה את דעתו, אם נאמר לו, כי כאשר עשינו כמעשה הזה עם מולדות אחרים, שיצאו לתוכנים שונים בזמנים שונים, והעתקנו אותם לשנת תהו, לא מצאנו בהם אף־אחד, שיתקרב למולדות בהר"ד וד"ט תרמ"ב, אפילו בקֵרוב גס הרבה יותר. מתשעה מולדות כאלה, שימצא הקורא בפרק „המולדות", נמצא אף אחד, הנבדל ממולדות העבור בשתי שעות ועוד, אחד מהם נבדל בשבע שעות, והאחרים מי"ב עד קרוב לי"ט שעות (עַיֵן שם).

חדשם של הפרכוס ותלמי (עַיֵן אידֶלֶר, ח״א, צד 512; חז״ס ב„יסודי העבור״, מהדורה ג, צד 57); אבל כבר קדמם בזה הנשיא בספר־העבור (מ״ב, ש״ב), אלא שבקנאתו הגדולה לחכמי עַמו הפך את הדברים והחליט, שחכמי התוכנים של היְוָנים לקחו את המדה המְדקדקת הזאת מחכמי ישראל, שכבר הזכירו את מדת־החֹדש הזאת בשם רבן גמליאל (ר״ה, כ״ה, א). ואם אמנם קָדם הפרכוס לרבן גמליאל כשלש מאות שנה, אין דבר זה מעכב בעד הנשיא, האומר: „כי אברכ״ש, אשר שבח אותו בתלמיוס, אמר עליו, כי בדיקתו לענין הזה היתה בשנת שמונים [1] ממיתת אלכסנדרוס מוקדון אשר היתה מלכותו שש שנים והיתה תחלת מלכותו סוף ארבעים שנה מבנין בית שני, ונמצא זמן אברכ״ש זה בשנת קכ״ו שנה לבנין בית שני, וההלכה הזאת היתה קבלה בידו מאבות אבותיו, ובידוע שאבות אבותיו של רבן גמליאל היו בתחלת בית שני, ותמצא אברכ״ש זה, אשר מפיו שמעו האומות האלה מדת החדש הנכונה, מתאחר מזמניהם של רבותינו ז״ל. ואם תרחיב בדבר ותאמר היה בזמנם, תדע שהוא למד מהם ושאב ממעינותיהם, וכן כל חכמה וחכמה״ [2]. דברי הנשיא מראים, שחשב לדבר מובן מאליו, שאי־אפשר שיתכַּונו שני אנשים במדת תקופת־המאורות לשִעור אחד שוה כחוט־השערה, ודבר פשוט היה בעיניו, שאחד מהם למד מחברו; ובחפצו לתת משפט הבכורה לישראל, הקדים זמן אבות אבותיו של רבן גמליאל עד תחלת בית שני, אם אמנם היה אבי משפחתו, הלל הזקן, רק כמאה שנים לפני החרבן. ואלו רצה, היה יכול להקדימם עד דָוד המלך, שעליו התיחסו בנשיאותם, ועוד למעלה ממנו עד יהודה.

כדבר הזה אנו רואים גם במדת השנה, שהיא לדעת רב אדא שס״ה יום ה׳ שעות תתקצ״ז חלקים מ״ח רגעים, שהיא מכֻוֶנת לשנתו של הפרכוס, וכאשר יאמר על־זה הנשיא לפי דרכו: „אנו סומכין במספר ימי שנות החמה על בטלמיוס ראש האצטגנינים, מפני שדעתו ברוב דבריו הולך על

---

1) באלמגסטי (ספר ד, פ״ב), במקום שידַבר בו על חקירותיו של הפרכוס במדת החֹדש, לא נזכרה כלל השנה שעשה בה את בדיקתו. ובאמת חי הפרכוס כמאה שנה אחרי הזמן שנתן לו הנשיא. את עיוניו על מדת שנת־החמה עשה בשנת 178 למיתת אלכסנדר (אלמגסטי, ספר ג, פ״ב) ואחת מלקיות הלבנה שעִיֵן עליה נופלת בתחלת שנת 141 לפני המנין הרגיל, היא שנת 183 לאחר מיתת אלכסנדר (שם, ספר ד, פ״ה). והנראה, שלא שאב הנשיא את דבריו מספר האלמגסטי, כי־אם ממקור אחר, שקצב זמנו של הפרכוס (לא שנת בדיקתו את מדת החֹדש) במספר עָגֹל, בשנת 180 למיתת אלכסנדר, אלא שנשמטה שם בטעות מלת מאה, והנשיא לא הרגיש בחסרונה.

2) והנה נא לפנינו עוד דוגמה אחת על הגאון הלְאֻמי, המקלקל את השורה. הסופר הערבי מַסְעוּדִי (במאה העשירית למנין הרגיל), אשר בלי ספק שמע את הדברים מפי בני הֹדו ורוחם מדַבֶּרת מתוך גרונו, יאמר: „ההֹדיים, לפי אַרְיַבְּהַתָּא (Aryabhatta, חכם הֹדי, שחי במאה החמישית), הבּרו ספר אלמגסטי, שעל־פיו כתב תלמי את ספרו הנושא עליו את הַשֵם הזה״, — דברים ההופכים את המעשים על פניהם (עַיֵן קַנטור, „פאָרלעזונגען״, 603, I).

וההבדל בקביעת השנה בא רק מחלוף קציבת רגע המולד· שקדם כי״ב שעות מן היוצא בחשבוננו, ולא הגיע עוד לגבול שלמים. ולכן נוכל להחליט, שהיסודות והעקרים, אשר עליהם נשענה קביעת שנת ד״א תקצ״ו: ארבע הדחיות, מדת השנים (כסדרן שלמים וחסרים) וסדור שנות העבור במחזור בן י״ט שנה, כבר היו בפרק ההוא חתומים וחתוכים, אך חשבון המולדות היה עוד רופף בידם ולא ידעו לקצבם כראוי, וכאשר יתאונן על־זה כשמונה עשרות בשנים לפני־כן רב אחא משבחא: „שאין חכמים בקיאין היום בתולדות הלבנה ובדקדוקי סוד העבור" (שאלתות, פרשת ויקהל). מצד אחר, הנה כַּעֲבֹר כשמונה עשרות בשנים אחרי־כן, בפרץ המחלקת בין חכמי ארץ־ישראל ובבל על קביעת שנות ב״א תרפ״ב עד תרפ״ד, אנו רואים שחשבון המולדות כבר שוה כחוט־השערה עם אותו שבידינו, ובעלי הריב אינם חלוקים כי־אם בדבר תוספת אמר״ת, שחכמי ארץ־ישראל מוסיפים על כל גבולי הדחיות. מן הדברים האלה נוכל להוציא תולדה נכבדה, שחשבון המולדות שלנו הוא מעשה ידי חכמים, שחיו במשך הזמן שבין שני מאורעות אלה, בזמן שכבר הגיעה חכמת התכונה להתפתחות כזו, שכבר היה ביד חכמי הדור לקצוב את כל יסודותיו בדיוק גמור. היסודות האלה, שהם מדת החדש האמצעי, מדת שנת־החמה ומולד שנת־הבריאה, ששמו להם לעקר בחשבונותיהם, מכֻוָּנים הם, כאשר נראה, לשעוריהם של הפרכוס ותלמי; ולכן נוכל להוציא מהם עוד תולדה אחרת, שאינה נופלת בערכה מן הראשונה, שעקרי חשבונות העבור לפי חתומו האחרון שאולים הם בידינו מספרו של התוכן היוני הזה, הוא ספר אלמגסטי, שנעתק בזמן החתום האחרון מיוָנית לערבית, ושנשתמשו בו חכמי ישראל שבדור ההוא.

על החלטתי זאת, שכבר נגעתי בה במאמרי „מחלקת רס״ג" (מצד 20 והלאה), אדבר בארְכה בפרק „המולדות והתקופות", והוכחתי דברי במופתים חזקים, אשר לא יוכל להכחישם כל מתעקש. ולכן יספיק לי להציע לפני הקוראים רק את עִקרם של דברים.

בדבר מדת חדש העבור, שהיא כ״ט יום י״ב שעות ותשצ״ג חלקים 1), כבר הכירו החוקרים האחרונים, שהיא מכֻוֶּנֶת כחוט־השערה למדת

1) בברייתא של שמואל שלפנינו מדת החדש היא כ״ט יום וחצי ושני שלישי שעה; ונוסחה זו מאֻשרת ומקֻיֶמת בעדות רבי משה הדרשן (בפרוש למחזור רומי, עַיֵן „כרם חמד", ח״ח, צד ל״ז), הנשיא (בספר־העבור, מאמר ב, שער ב) והראב״ע בפרושו (שמות, י״ב, פסוק ב). ושלא כדין הוסיף בעל „שבילי המאורות" (בהוצאת פיוטרקוב, שנת תרס״א) את ע״ג החלקים בפנים הספר. והוא הדבר גם בפרקי רבי אליעזר (פרק ז), שבמקצת מקומות נוספו החלקים על־ידי מעתיק מאֻחר; וכבר עמד על־זה הגר״א (המובא בפרוש הרד״ל במקומו). וכן לא נמצאו החלקים האלה בנוסח שהיה לפני הנשיא (ספר־העבור, שם) ובפרקי רבי אליעזר „כתובים באצבע זה עדן ועדנים" שראה בעל „מאור עיניב" בפירדה (עַיֵן מאמרו „צדק עולמים", סמן א). ובלי כל יסוד יחשב הרא״ע לאפשר, שיצאו חלקים אלה מידי המסדר בעצמו („מקדמוניות היהודים", צד 21. עַיֵן שם). על־דבר הברייתא (ר״ה, כ״ה, א) ידֻבּר עוד במקום אחר.

ישראל בסוד העיבור, ופשפשו וחיפשו בזו, עד שנתבוננו בו יפה יפה וכבר הם קובעים חדשים בבבל זה שנים רבות לבדם, וגם חכמי ארץ ישראל מחשבים וקובעים חדשים לבדם, וכבר בכל השנים האלה עלה חשבונם אחד, לא נמצא ביניהם חילוף, אלא החשבון על מכונו ועל תיקונו, והמועדים מתקדשים חוקה אחת ותורה אחת, מפני שהחשבונות כולם כאחד ניתנו מרועה אחד" („מחלקת רס"ג", צד 74).

מסגנון הלשון „מן שנים רבות", הנשנה במאמר זה פעמים, שקשה לאמרו על זמן ארך קרוב לשש מאות שנה, שערתי זה־כבר („מחלקת רס"ג", צד 30), שהדברים קולעים אל מעשה שהיה בזמן לא־כביר, כמאה או שמונים שנה לפני־כן, וכאשר יאמר בעל המכתב במרוצת דבריו: „הנה נא יש בישיבות זקינים שהגיעו לגבורות, וגם הזקינו מאד, וכולם אין אחד מהם זוכר, שהוצרכו אנשי בבל לשאול עיבור שנים וקביעת חדשים מארץ ישראל". השערתי זו — שנתקבלה בסבר פנים יפות מאת הר"י מאנן בספרו (שם), וגם הר"א עפשטיין („הגרן", צד 120) לא יתנגד לה — מתאשרת עתה על־ידי מכתב ראש־הגולה, המודה בפה מלא, „דכהדין מנהגא קא נהיגין אבהתן ומתיבאתא עד הינא", „דכהדין עבדו ושדרו לקמי ראש החבורה ובני החבורה", „ואנא ו[illegible]אשי מתיבאתא ורבנן וכל ישראל אסמכינן על עיבורא דאשתדר לקמי חברין", ושממנה אנו רואים, שקביעת שנת ד"א תקצ"ו היתה משנה מאותה היוצאת מחשבון העבור שהיה בימי רס"ג ובן־מאיר.

כאשר נדקדק היטב במכתב ששלחו חכמי בבל לבן־מאיר, אז נראה, כי „ההכמים שעלו מבבל אל ארץ ישראל" לא הלכו שמה לקחת מפיהם תורת העבור כתלמידים כפופים, הדנים לפני רבותיהם בקרקע, להתאבק בעפר רגליהם ולדלות מפיהם את הסוד הטמון בחֻבם, כי־אם „דקדקו עם חכמי ארץ ישראל (כחברים העומדים עמם על מדרגה אחת) בסוד העיבור", וגם לא היו עמם בועד הזה, לפי המליצה הידועה, כספוג שסופג את הכל, בלי כל חקירה ובדיקה, כי־אם כנָפה, המוציאה את הקמח וקולטת את הסלת, „ופשפשו וחיפשו בזו", עד־כמה יסודותיו מְדקדקים ומכֻוָנים אל המציאות, עד אשר „נתבוננו בו (חכמי שתי הארצות כאחד) יפה יפה"!

מלבד הידיעה הכללית הזאת, לא הגיעו לידינו עד־כה כל פרטים אחרים על־דבר מעשה הועד, על הלכות העבור שנתאשרו או שנתחדשו על־ידו, על ההצעות [illegible] שנתקבלו ושנדחו באספה הזאת, ובכלל על השאלות והענינים שעמדו אז על סדר־היום. אך בכל היות המקורים שבידינו מעטים ורזים, יכולים אנחנו לעשות לנו מפעלות הועד הזה ציור אשר לפי־דעתי לא יתרחק הרבה מן האמת.

ממכתב ראש־הגולה אנו רואים, שכללי העבור ומשפטיו, שעל־פיהם נקבעה שנת ד"א תקצ"ו, לא נבדלו כלל מאותם המצוים בידינו,

והחלוף הזה בקביעת המועדים לא היה היחידי בפרק ההוא. אם תוספת במר"ת של בן־מאיר הולידה חלופים אך לפרקים רחוקים, הנה מובן מאליו, שהבדל של חצי יום צריך להוליד חלופים במספר גדול ועצום הרבה יותר. הימים שאנו עסוקים בהם היו ימי יצירתו ותקונו של חשבון המולדות, שהיה משַׁנה פניו מפקידה לפקידה. בשנת ד"א תקל"ז היה המולד נבדל מחשבוננו בשעור שלש שעות ושליש, בשנת תקצ"ו עלה ההבדל בשעור חצי יום, ובשנת תרפ"ב נשתוה עם מולדנו בדיוק. ולכן לא נוכל על־פי מולד ניסן של שנת ד"א תקצ"ו לקצוב את המולדות ואת קביעות המועדים לאחור לשָׁנים רבות ונסתפק לקצבם רק למחזור אחד, למחזור רמ"ב, בהנחה שלא נשתנה חשבון המולדות הרבה בזמן הקצר הזה. ואלה הם חלופי הקביעות במחזור הזה, בהנחה שכל המולדות קדמו למולדותינו כחצי יום:

שנת היצירה	שנת המחזור	מולד	קביעת השנה
דתקפ	א	ו ט תתרלט	זש—זח
דתקפא	ב	ג יח תתלה	הכ—גכ
דתקפב	ג	א ג תרלא	הח—זש
דתקצו	יז	ו כב תרס	זש—זח
דתקצז	יח	א כ קסט	זח—הכ
דתקצח	יט	ג ד תתרמה	גכ—בש

ט. אסֵפה משֻׁתפת לחכמי בבל וארץ־ישראל. נטיה מסֻימת כזאת מן האמת בקציבת המולדות אי־אפשר היה לה להִסתר מעיני החכמים בדור ההוא, בדורו של אל־מאמון, שכבר עמדה אז חכמת התכונה בעצם פריחתה ומדת חדשו של תלמי היתה ידועה אז לכל איש מבין דבר, ותוכני המלך עוד יִתְרָה עָשו, ועל־פי השקפותיהם השכילו לקצוב מדת שנת החמה, שנשתבש בה תלמי כתשיעית השעה, והם דקדקו בה כמעט כחוט השַׂערה.

וקרוב היה לראות מראש, שחכמי ישראל הכירו אז בצֹרך הגדול, להתאסף יחד ולהתיעץ בדבר, להיטיב ולתקן את חשבונות העבור על יסוד הידיעות המְדקדקות שנתגלו בימיהם. וַעד כזה יכול היה למלאות את תפקידו רק בקחת בו חלק חכמי ארץ־ישראל מזה, שכֹּח היה בידם לעבר שנים ולקַדש חדשים, וחכמי בבל מזה, שהיו בידם הידיעות הדרושות לתקון נכבד כזה; ומקום הועד לא היה יכול להיות אחר, זולתי ארץ־הצבי, שנבחרה לכך מימי קדם.

ועקבות אסֵפה כללית כזאת אנו מוצאים במכתב אחד מחכמי בבל אל בן־מאיר, שכתבו בו: „הראשונים היו שולחין ודורשין מרבותינו שלארץ ישראל קביעת חדשי שנה בשנה, לפי שלא היו בקיאין בסדר העיבור כמותן, לפיכך היו כותבין אליהם. אבל מן שנים רבות כבר עלו כמה חכמים מבבל אל ארץ שראל, ודקדקו עם חכמי ארץ

ומעלה, תהיה קביעתה זשה, וחדשי מרחשון וכסלו שלמים. ומפני שמולד תשרי של שנת ד"א תקצ"ו ז) חל ביום ו' כ"ב תרס"ח, בהכרח קביעתה זשה; אבל לפי חשבון של אותו הזמן חל המולד ביום ו' וי"א שעות בקרוב, כתשע שעות וחצי קדם גבול השלמים, ולכן עשו מרחשון וכסלו שניהם חסרים.

דרך חשבוננו זה נשען על גבולי „ארבעת השערים", שיתבארו עוד לפנינו, שקרוב מאד לודאי, שלא היו משתמשים בהם עוד בזמן שנכתבה בו אגרת ראש־הגלות. אבל אפשר להוכיח קביעת זחג בדרך פשוטה מאד, אשר בלי ספק היתה לקו לחכמי העבור בדור ההוא. לא נוכל לדעת אל־נכון את מדת חדש הלבנה שהשתמשו בה חכמים אלה; בכל־אפן אין בכח ההבדל הזה לפעול כל פעֻלה בנדון שלפנינו. כי אם חל מולד תשרי של שנת ב"א תקצ"ו קרוב לי"א שעות ביום ו', הנה נפל מולד תשרי בשנת ד"א תקצ"ז שאחריה ביום ה' בשמונה שעות בערך, ביום כשר וכעשר שעות קדם חצות היום, וראש השנה נקבע ביומו ובין ראש השנה שקדם לו חמשה ימים, ואי־אפשר לשנה שתקבע אלא חסרה; וכדרך שלפי חשבוננו הדבר להפך: מולד תשרי חל בשנת ד"א תקצ"ז ביום ה' כ' שעות וקי"א חלקים, ונפסל משום מולד זקן, ונדחה ליום ז', ונמצא בין ראש השנה לחברו שבעה ימים, ואנו זקוקים לעשותה שלמה.

אבל תחת הוכחה זו, שבה היו משתמשים חכמי העבור גם בארץ־ישראל וגם בבבל, כאשר נראה במחלקת רס"ג ובן־מאיר, יאחז בעל המכתב בדרך אחרת, המזכרת לנו מיד דברי התלמוד (ערכין, ט) וסגנונם כצורתם, שאם נקבע את החדשים שלמים, ונעשה ראש חדש ניסן ביום ה', תֵראה הלבנה יום אחד לפני כן. ואפשר שמצא ראש־הגולה הוכחה זו מובנת יותר לשואליו; גם אין מן הנמנע, שלא ידע הוא בעצמו סגנון לשונם של המעברים בענין זה, מפני שלא היו חכמי בבל בקיאים עוד בזמנו בקבועא דירחא. אבל אפשר גם־כן, שדרך ההוכחות, שאנו מוצאים את חכמי העבור משתמשים בהן במאה השביעית, חָדָש הוא ומקרוב בא, בסוף ימי החתום האחרון, לאחר שכבר נתקבלו שעוריו של תלמי, וחשבון המולדות קבל צורה קבועה, לרגעיו ולחלקיו, צורה שאינה עשויה עוד להשתנות. אבל בזמן ראש־הגולה היו משתמשים עוד בסגנון התלמוד.

ז) החכם מאנן חשב למשפט, כי זמן כתיבת האגרת הוא ד"א תקצ"ה למנינגו. אבל מולד ניסן חל באותה שנה ביום ד' י"ח שכ"ב, ונמצא חשבון המולדות של אותו זמן נוטה מן האמת כל"ח או ל"ט שעות, — דבר קשה להשמע. אבל באמת הקְוָאת שני המנינים שבאגרת, לשטרות וליצירה, מוכיחה, שמנין השנה לבריאת עולם הוא של בני בבל, ושהיא ד"א תקצ"ו למנינגו, וכאשר כבר העירונו על זה בהאריך בריאה העולם (סמן ז).

ערבה, דלא לית[ר]מי ערבה בשבתא – ולא סגיא דלא לשוינין לירחי חסירין, משום ניסן, דלא ליקלקל סיהרא. ולא [מי]בעיא בהכדין מעשה, דכ[דין] עבדו ושדר[ו] לקמי ראש החבורה וב[ני] החבורה, חסירין, [דס]מכינן עליהון, דלא איפשר לשוויינון לא כסדרן ולא שלימין, אלא אפילו זמנין, דאי עבדינן כסדרן ושל[ימין] או חסרין דאמי להדדי, ולעולם עליהון סמכינן, דלא ליהוי ישראל אגודות אגודות. ואנא וראשי מתיבאתא ורבנן וכל יש׳ (= ישראל) אסמיכינן על עיבורא דאישתדר לקמי חבירין...״

מדברי המכתב הזה אנו למדים כמה דברים נכבדים:

האחד, שעוד בסוף המאה הששית לאלף שעבר היו חכמי בבל בעצמם מודים בפה מלא, שהם כפופים לבני ארץ־ישראל, ומפיהם הם חיים בקביעת המועדות; תחת אשר כשמונים ושש שנה אחרי־כן, בימי מחלֹקת בן־מאיר, אנו שומעים את חכמי בבל מחליטים, שרק בזמן שהיו מקַדשים חדשים על־פי הראִיה ומעברים את השנים על שלֹשת הסמנים (האביב, התקופה ופֵרות האילן) לא היה לבני הגולה רשות לקבוע מועדות לעצמם, אבל לאחר שנתקן החשבון, ובני בבל בקיאים בקבועא דירחא כיושבי ארץ־ישראל, אין עוד כל הבדל בין בני ארץ־ישראל ובבל (עַיֵן „מחלֹקת רס״ג ובן־מאיר״, מצד 73 והלאה). וכזאת יאמר גם רב האיי בתשובתו (ליק, סמן א), שרק העבור שיש בו שנוי מן המסֹרת (של החשבון) אינו נעשה אלא בארץ־ישראל, אבל עכשו, שאין לבית־דין של ארץ־ישראל לפחות או להוסיף, אלא אוחזים כמונו מה שבסוד החשבון, מפי משה רבנו מפי הגבורה, ואנו יודעים גם־כן בקבוּעא דירחא, יד הכל שוה בו. ואנו עושים שני ימים טובים רק משום ששלחו מתם: אל תשַׁנו ממנהג אבותיכם (עַיֵן „מחלֹקת״, צד 148).

הדבר השני, שעוד באותו פרק היו יסודות חשבון העבור משֻׁנים מאותם שבידינו, ובשנת ד״א תקצ״ו היו מרחשון וכסלו חסרים, בזמן שלפי חשבוננו היו שלמים.

הדבר השלישי, שחשבון המולדות גם הוא היה נוטה מחשבוננו, ומולד ניסן ד״א תקצ״ו היה אז ביום ג׳ בד׳ שעות, בזמן שלפי חשבוננו חל ביום ג׳ ט״ו תתס״א.

והרביעי, שלפי כללי העבור שהיו נהוגים אז, אפשר היה לפעמים לקבוע את השנה בשני דרכים, שהיו שניהם כאחד טובים, ובבית־דין שבארץ־ישראל עשו את קְביעת השנה לפי ראות עיניהם, וגם חכמי בבל לא היו מהרהרים אחריהם, ו„אפילו זמנין, דאי עבדינן כסדרן ושלימין או חסרין דאמי להדדי, לעולם עליהון סמכינן״. על־פי יסודות החשבון שלנו, מקרים כאלה נמנעים בהחלט.

סבת החלוף בקביעות השנה מבֹארת. מיסודות חשבון העבור המצוים בידינו יוצא כי הלדה מחְיבֶת, שאם חל מולד תשרי בשנה מעֻבֶרת ביום ו׳ (הפסול לקביעת ראש השנה) קֹדם כ׳ שעות ותצ״א חלקים, אז תהיה קביעתה זחג, ומרחשון וכסלו שניהם חסרים, ואם יחול מכ׳ שעות ותצ״א

ואשר שפכו ממשלתם על כל קהלות הגולה, ובלעדיהם לא יכלו להרים את ידם ואת רגלם בדבר קביעת המועדים. אך בכל פעם אשר נִסו לפרוק את עֻלם מעל צוארם, היו נרתעים לאחור, מיראה מדבר, לבלתי יֵחלק העם לחצי והופרה האחדות והאחוָה בישראל. והזכות הזאת, שהשתמשו בה חכמי ארץ־הצבי, לקבוע אך הם את השנים, היתה עומדת בתקפה גם בתקופה שאנו עסוקים בה עתה. אך ככל אשר הרבו חכמי בבל להוסיף דעת בחכמת התכונה ובחשבונות מהלך־המאורות, כן נוכחו לראות, כי לא־אחת קביעת ראש החֹדש נוטה מתוצאות חכמת התכונה, והחלו להטיל ספק בסדרי מועדות, ששלחו להם חכמי אדמת־הקֹדש.

ח) קביעת שנת ד״א תקצ״ה למנין בני מזרח. מכתב ראש־הגולה והתולדות היוצאות ממנו. הדבר הזה, אשר נקל היה לראותו מראש, פרוש לפנינו עתה כשִׂמלה במכתב שכתב אחד מראשי הגליות שבבבל, בשנת ד״א תקצ״ה ליצירה למנין בני מזרח, ד״א תקצ״ו למניננו אנו. את המכתב, אשר אין ערוך לו בקורות חשבון העבור, מצא החכם רבי יוסף מאנן ב„גניזת מצרים״ אשר בקמבריג׳, והעיר עליו בדברים קצרים בספרו:

The Jews in Egipt and in Palestine under the fatimid caliphs, page 52.

הנני מעתיק בזה לפני הקוראים את דברי המכתב כצורתו, כפי אשר תקנו והשלימו החכם הזה 1). וזה לשון המכתב:

„... דליהוי כולן וכל יש׳ (= ישראל) אגודה [אחת בח]דשים וכל מועדים. כבהֲדין מנהגא ק[א נהיגין] אבהתן ומתיבאתא עד הינא, והי[א] שתא דהוה שנת אלפא ומאה וארבעין ושבע שתין לשטרות, והיא שנת ארבעת אלפים וחמש מאות ותשעים וחמש לבראשית. ואף על גב דִילְעֵינַיָן מרחשון וכסלו וטבת מתאחר סהרא דילהון, אפילו הכין, משום סיהרא דניסן, דקא מיתלי ביממא דתלתה בש[ב]ה, בארבע [שע]ות, אי מעברינן שלימ[י]ן, האוי קבעיה דניסן בחמשה ומתחזי מן קמי קבעיה במערב ומיקלקל. מידי דשוינון 2) כסדרן לא איפשר, דמיתרמי פסח בארבעה בשבה, ולא בדו פסח — ולמה לא ב[דו] פסח ולא גהז עצרת? משום לא אדו ראש השנה, ואי עבדינן פסח בתרין [ב]שבה, מתרמיא ראש שתא בארבעה, ו[יום כ]פורים במעלי, ולית איפ[שר משום] שכבה; ואו[י ע]בדינן פסח בארבעה [אתיא] ראש שתא [ב]מעל[י] ו[י]ום כפור בחד [בש]בה, ולית איפשר משום שכבה, למיבת תרי יומי דשבת שבתון; ואי עבדינן פסח במעלי, אתיא ראש שתא בחד בשבה, ולית אי[פשר] משום יום טוב גדול של

1) ואני מביע פה מקרב לב עמֹק את תודתי לֶחָכם הנכבד הזה, על חסדו אשר הפליא עמדי, ובהשתדלות ידידי המנוח הרש״א פוזנַנסקי הואיל להמציא לי את חמרגלית היקרה הזאת, עוד בטרם הוציאו אותה לאור בין יתר התעודות, אשר נכוֹנו לבוא בדפוס כעין חלק שני מספרו. ואולי כבר הופיע הספר הזה, אבל אנכי לא זכיתי עוד לראותו, ולכן אין בידי לצַיֵן את המקום, ששם יִמָצא מכתב ראש־הגולה.

2) הסגנון קשה קצת, ואולי יש לתקן: ומיקלקלי מועדי. ולשוינון כסדרן וכו׳.

להעתקת ספרי החכמה של היוָנים. לא עברו ימים מועטים, והספר הנכבד, אשר ממקורו שאבו כל חכמי הדורות הבאים, משך אלף וארבע מאות שנה – עד קופרניקוס – הוא ספר אלמגסטי, שחברו התוכן תלמי, נעתק מיוָנית לערבית. תרגום הספר הזה נעשה בראשונה בימי המלך הרון אל־רשיד (מָלך משנת 786 עד 809), בפקֻדת משנֵהו יחיא אבן כליד, והֻגה ונתקן על־ידי חכמים שונים עוד בימי ממשלת המלך הזה, וגם בימי בנו אל־מאמון, עד שיצא באחרונה בצורתו שלפנינו (עַיֵן קַנטור, פאָרלעזונגען איבער געשיכטע דער מאטהעמאטיק, מהדורה שלישית, 702, I). הספר הזה, אשר חכמי הדור הרבו להגות בו בשום לב, השפיע בלי־ספק השפעה גדולה על חכמי ישראל שבאותו הדור, ועל־פיהו אִזנו, חקרו ותקנו את יסודות החֶשבון שבידם, ונתנו לסֵדר העבּור בחתום האחרון אותה צורה שבידינו, כאשר נראה עוד להלן (סמן י).

אולם נטעי החכמה והמדע, ככל הנטיעים היפים, דורשים אדמה פּוֹרִיָּה לגִדּוּלָם, אור שמש ואויר נעים ותנאים אחרים מסֻגלים להתפתחותם. כל אלה חֻבּרו בארץ בבל, וביותר בעיר־הבירה בגדד, מקום מושב מלכי בית עבאס, אוהבי חכמה ומוקירי דורשיה. שמה נהרו כל שוחרי תושיה וכל בעלי כשרון לרוות צמאונם, לקחת לֶקח מפי סופרים ומפי ספרים, ולהתענג על שְׂכִיּוֹת החמדה, אשר נאצרו בה ביד חרוצים 1). ובני עליה, אשר נשָׂאם לבם לבוא בסוד הבריאה ומסתרי בנין־העולם ומהלך המאורות והכוכבים, מָצאו להם ידים להשקיף ולהתבונן על צבא השמים, ממרום הבַּחוּנִים הגבוהים והַנִּשָּׂאִים, אשר הקימו מושלי הארץ ועשירי עם, ולעַיֵן עליהם על־ידי כלים מיֻחדים ומכשירים מדֻקדקים, שהגיעו כבר בימיהם לידי שלֵמות מסֻימת. בבגדד היה מקום המאור הגדול, אשר שלח קרני הודו עד קצות כל ארצות הערביים. אולם חֹק הוא בטבע קרני־האור, שהן הולכות הלֹך ורפה, ככל אשר תִּרחקנה ממקורן – לפי מְרֻבְּעֵי מרחקיהן בחלל העולם הריק והפנוי, ובמדרגה גדולה יותר הרבה, באויר הגס הבולע אותן אל תוכו. והחֹק הזה שורר במדה כפולה ומכֻפלת באור הרוחני, במאור של תורה וחכמה, שמרחק המקום, וגסות האויר הרוחני, המקיף אותו מסביב, עומדים והוצצים בעד קרני האור, כאספקלריה שאינה מאירה וכמחיצה של ענן וערפל.

והחלוקה המשֻׁנה הזאת, בחֹזק אור־המדעים ורפיונו, הראתה פעֻלתה גם על התפתחות סדרי העבּור, ועל נקֻדת המרכז, אשר מִשָּׁם יצאה תורת קביעת־השנים לישראל. חכמי ישראל אשר בבבל הביטו תמיד מאז, כאשר אמרנו, בעין רעה על יושבי ארץ־ישראל, שהיו קטנים מהם בחכמה ובמנין,

---

1) אחד מן התנאים הראשים בספר ברית־השלום, אשר כרת אל־מאמון עם מיכאל השלישי, קיסר ביזנתיה, היה, כי ימציא לו הקיסר מספר גדול מספרי חכמת יוָן, להעתיקם לערבית (עַיֵן זוטער, געשיכטע דער מאטהעמאטיקער וויסענשאפטען, מהדורה שניה, 126, I).

בקיאים בחשבון, שהיו מחַשבים את קביעת המועדים מראש. עקבות בעלי־חשבונות כאלה כבר אנו מוצאים בירושלמי (סוכה, פ"ד, סה"א): „רבי סימון מפקד לאילין דמחשבין וכו'"; ובימים האחרונים, בזמן מחלֹקת בן־מאיר, אנו שומעים אחד ממשיגיו, שכפי הנראה מדבריו זו היתה אמנותו, אומר: „ואם הוא כדבריו, למה לישראל חכמים ואנשים לחשב מולד לבנה לקבוע מרחשון וכסלו כפי המצאו וכו'" („מחלֹקת רס"ג", צד 87). ועל יסוד תוצאות חשבונם – שקרוב מאד, שהיה נבחן ונבדק על־ידי אנשים שונים כדי להיות בטוחים מטעות – היה הַוַּעד מתאסף להודיע את הדבר בפומבי ורֹב עם.

ופרסום קביעת המועדות בדרך כזה לא היה כעין כרוז בית־דין, שחזני הכנסת מודיעים בשמם, כי־אם מין עבודה קדושה, ערוכה ברגש נעלה, בכַוָּנת הלב ובהתרוממות הנפש. הנאספים, וגאון החבורה בראשם, „נעשים כמין גֹרן עֻגלה [1], יושבים בכבֹד־ראש, גדול לפי גדלו וקטן לפי קטנו, ומכֻונים לבם לאביהם שבשמים". יודעים הם, כי נאספו ובאו הֵנה, לעשות רצון קונם ולקדש את מועדיו, אך מחשבה אחת ממלאה את כל קרביהם – שמירת חֻקי ה' וקיום מצוותיו – עד שהם שומעים בחדרי־לבם כעין קול ממרום, המבשרם, כי רָצה אלהים את מעשיהם, וכי הסכימה דעתם לדעת המקום. „כובשים עיניהם למטה לארץ, ונושאין כפיהם לאביהם שבשמים, וראש הישיבה מזכיר את השם, ישומעים בת־קול שצווחת ואומרת: ויאמר ה' אל משה ואל אהרן בארץ מצרים לאמר, החדש הזה לכם" (פר"א, שם) [2]. סדרי מועדות, שנקבעו בדרך כזו, היו חכמי ארץ־ישראל מכריזים ברֹב עם, „בקִבּוץ כל ישראל בחג הַסֻּכּות", ביום הושענא רבה (עַיֵן להלן, מחלֹקת בן־מאיר), ושולחים אותם לאחיהם שבגולה [3].

ז. השתלמות חכמת־התכונה בארצות ערב. העתקת ספר אלמגסטי לערבית. פְּעֻלת הספר הזה על חשבון העבור ופרסומו. אולם לא עברו שני דורות, והנה נהיתה עוד פעם אחת חדשה בסדר העבור ופני הדברים שֻׁנּוּ לגמרי וקבלו את צורתם שלפנינו.

חכמת התכונה, אשר נִטעה גם שׁרשה באדמת עֲרָב, מִהרה מאד לשגשג ולהתפתח עד להפליא. אחרי העתקת הספר „סינד הינד" משפת הדו, בא התור

---

1) לגֹרן עֻגלה זו כֻּוְּנוּ גם בברכה שתקנו לסעדת העבור: „אשר בעֻגלה גדל דורשיו, הורם ולמדם זמני חדשים, טִכֵּס ירח כְּלַל לבנה, מינה נבונים סודרי עתים, פלס צורני קצי רגעים, שבהם תקן אותות חדשים ומועדים וכו'" (מסכת סופרים, פי"ט, הלכה ט, לפי הוצאת הר"י מילער שהדפיס על־פי כתבי־יד שונים).

2) ובעל הפרקים מוסיף: „ובעוון הדור אינם שומעים כלום".

3) המנהג, לקבוע את המועדות בוַעד בית־דין ובהשתתפות ראש־הישיבה, היה נהוג עוד ימים רבים אחרי־כן, כאשר אנו שומעים מפי בעל „לקח טוב", שאחרי שהביא את דברי המכילתא: „מה אתם בית דין אף לדורות בבית דין", הוא מוסיף ואומר: „כך עושים בארץ ישראל לפני ראש הישיבה" (פרשת בֹא, פסוק החדש הזה לכם).

בבל, שבכל־אפן לא היו נופלים מהם בחכמה ובמנין, מקבלים קביעת המועדים של חכמי ארץ־ישראל; ועוד בתחלת המאה השביעית לאלף החמישי לא חשבו לטול גדֻלה לעצמם בדבר הזה.

אבל גם בארץ־ישראל עצמה לא היתה הרשות לכל הבאים בסוד העבור, לחַשֵּׁב מועדות ולהודיעם בעם. חכמי ארץ־הצבי מתחו את דרשתם: „מה אתם בית־דין אף לדורות בבית־דין" (מכילתא, פרשת בֹּא) אף על הַקִּדּוש על־פי חשבון. וכשם שבזמן הראִיה לא היתה קביעת החדשים והשנים יוצאת אלא מבית־דין הגדול, כך גם לאחר תקון החשבון לא היו סדרי מועדות יוצאים אלא מיד בית־דין.

ובאמת היתה מסירת החשבון ביד כל איש יכולה להביא קלקול לא־מעט בקביעת המועדות. כי כל איש אשר סִגל לעצמו את כלליו וידע את היסודות הראשונים בחשבון, אף שהוא בור ועם־הארץ לשאר דברים, היה בכחו לחַשֵּׁב את המועדים ולפרסם אותם בקהל, וכדרך שאנו רואים גם היום לוחות־השנים יוצאים לאור, מבלי אשר נדע מי אביהם. דבר כזה יכול היה להביא את העם להָקֵל במועדות ובקְדֻשתם; ובשעה שקביעת השנה לא היתה מְכרעת על־פי הכללים, שהיו נוהגים בפרק ההוא, והיתה תלויה בשקול הדעת (עַיֵּן להלן, סמן ח וי״ב), לא יכלו הקהלות להִמלט מפרוד הדעות וממחלקות. גם מקום היה לדאג, פן יטעה אחד מן המחַשבים ויכשיל את הרבים 1). אבל חכמי ישראל שָׁקדו על תקנת המועדות, שלא יהי כל הרוצה לטול את השם בא ונוטל, וגם אחר שנתקן החשבון היו סדרי מועדות יוצאים מידֵי וַעַד מְיֻחד לכך, כדרך שהיה הדבר בזמן הַקִּדּוש על־פי הראִיָה. וכדי להעלות את ערכו בעיני העם, הגדילו מספַּר חברי הועד, ותחת אשר לפנים היו מקַדשים את החֹדש בשלשה, ובעבור השנה היו פותחים בשלשה וגומרים בשבעה, הגדילו עתה את מספַּר החברים לעשרה, שנאמר: אלהים נצב בעדת אל, ואין עֵדה פחותה מעשרה; ואם נתמעטו, מביאים ספר־תורה ופורשים אותו לפניהם (פרקי ר״א, פ״ח). מספַּר עשרה של אנשי הועד, שהוא מספר זוגי, מוכיח עליהם, שלא נכנסו לכאן לשאת ולתת בדבר, אם יש לקַדש את החֹדש ביום זמנו או ביום עבורו, או אם ראויה השנה להתעבר אם לא, כדרך שהיה הדבר בזמן שהיו מקַדשים על־פי הראִיה ועל שלשת הסמנים, כדי להכריע את הדבר ברֹב דעות, שהרי כלל גדול בידינו, שאין בית־דין שקול. הועד הזה שאנו רואים נתאסף כאן לשֵׁם כַּוָּנה אחרת, לפרסם ולהודיע ברבים את משפט השנה וקביעת המועדים, שכבר נעשתה ונגמרה אצלם קֹדם־לכן; וככל דבר שבקדֻשה עשוהו בעשָׂרה. יכולים אנו להחליט, שהיו בקרב הועד אנשים מיֻחדים לכך,

1) משיגו של בן מאיר, בבואו להראות על־פי קביעת השנים שעָברו את בִּטול שיטתו, הֵרים על־נס עשר שנים, שנקבעו לפי מולדותיהן כנגד כלל אמר״ת במר״ת, ובמספר המועט הזה טעה בחשבונו כמה פעמים (עַיֵּן „מחלֹקת", צד 82, בהערה). ואם כך אֵרע לאיש מתגדר במלאכתו, לאנשים שאינם בקיאים ורגילים בחשבונות כאלה על אחת כמה וכמה.

דברי בן עלאן, אם נצָרף אליהם את דברי רב האיי, פותחים לנו שער, לראות ולהכיר גלגולי צורתם של סמני המחזור, מראשית הוסדו עד שקבל את תמונתו האחרונה. בשעת תקון המחזור, כאשר צץ הצֹרך לסַדר בו את שנות העבור, היתה הדרך הישרה ביותר, המובילה אל המטרה, לקצוב את השנים על־פי מרחקי הזמן שבין עבור לחברו. ולכן אנו רואים את „החכמים הראשונים נוהגים בעבור גבטב"ג", או סמנים אחרים השנוים בברייתא, כדי „להראות את הלמד, איך אנו משוים שנות הלבנה עם החמה בהאסף היתרונות". אבל לאחר שהֻנהג המחזור הזה במעשה הִפסיד הטעם הזה את כֹחו, ולמחַשבים היה נוח יותר לצַיֵן את שנות העבור על־פי מספרים „סִדוריים", העוברים על־פני כל המחזור, מראשו ועד סופו. אלא שבתחלה מצאו לנכון להתחיל את המחזור לא בשנת בריאה, כי־אם משנה שלאחריה, מעבור ראשון, לרמוז בזה על ענין המחזור וסבתו, „שבשביל עבור השנה נעשה"; אבל אחר־כך חדלו לחוש גם לטעם זה, ובחרו לתת למחזור התחלה אחת עם שנות העולם, „האמצעיים נוהגים אדו"ט בה"ז, וחכמי הדור הזה (מן הבבליים המונים ממולד וי"ד) נהגו בהז"י גו"ח", ואנשי־מערב (המוסיפים שנה אחת על שנות הבריאה) — גו"ח אדז"ט.

ו) סדר הַקִדוש על־פי חשבון. בדרכים כאלה, הרחוקים עוד מן הדקדוק, היו חכמי הדורות משתמשים עוד זמן מְסֻיָם. תורת העבור היתה יוצאת כקדם מציון, וסדרי מועדות — מירושלים. מן העת אשר פסק הַקִדוש על־פי הראִיה, ובמקומו בא הַקִדוש על־פי החשבון, שהיה יכול להעשות בכל מקום, על־ידי כל איש, אשר לא זרו לו יסודותיו, מן העת ההיא אבד לָאָרץ הקדושה ולחכמיה הרבה מערכם וחשיבותם. אולם חכמי ארץ־ישראל, אשר לא אבו להוציא מידם את זכות קביעת־המועדים, שהיתה להם מקדם, השתדלו מצד אחד להחזיק את חשבון העבור בסוד ובצִנעא, ומצד אחר לא חדלו להחליט, עד הימים האחרונים, כי גם אחר תקון החשבון — אך ליושבי ארץ־הקדש המשפט לעבר שנים ולקבוע חדשים. „ואפילו נביאים בחוצה לארץ והדיוטים בארץ־ישראל, אין מעברין את השנה אלא על־ידי הדיוטים שבארץ־ישראל" (פר"א, פ"ח), „וסמיכת הכל, שיקַדש ראש הסנהדרין, שהוא ראש הישיבה, אחר אותו החשבון וכו', וכל העושין על אותו החשבון צריכין הן, במצות התורה, לסמוך על דברי גאון החבורה, וכל שהם עושין בכל גליות ישראל, צריכים הם לחשוב, כי מפיו הם עושים. ואם אינם עושים כן, אינם יוצאין ידי חובתן" (מגלת רבי אביתר). וכשהיו בית־דין של ארץ־ישראל יושבים בחוצה לארץ, היו הולכים לארץ־ישראל לקַדש שם את השנה (עַיֵן מגִלת רבי אביתר, שהובאה ב„מחלֹקת רס"ג", צד 34 וצד 150). ובשיטה זו אחז הרמב"ם בספר הַמִּצְוֹת (עשה קנ"ג) ובהלכותיו (קה"ח, ספ"ה), שקביעת השנה אינה נעשית גם עתה אלא על־ידי בית־דין שבארץ־ישראל, וזה שאנו מחַשבים בגולה כל אחד במקומו אינו אלא לגלוי מלתא בלבד. וכאשר נראה עוד להלן, היו בני

מצד אחר אנו רואים, שבני־מזרח היו משתמשים בשלשה מחזורים שונים זה מזה למראה־עינים, ובאמת אינם נבדלים אלא בהתחלת מנינם. דבר זה יזכירנו את אשר שִׁעֵר כבר החכם רעבענשטיין (אהרן בערנשטיין), ששלשת המחזורים השנוים בברייתא מחזור אחד הם, אלא שמתחילים מזמנים שונים, כי יש במחזור י"ט שבעה מחזורים חלקיים, שלשה משלש שלש, אחד משתי שָׁנים, שנַים משלש שלש, ואחד משתי שָׁנים („היונה", צד 34); ומי יודע, אם לא כך הבינו חכמי המזרח את דברי הברייתא. אך מה הם הזמנים, ששלשת הסמנים מתחילים מהם? אולי אין אנו צריכים לחַפֵּשׂ הרבה, והם התאריכים השונים שהיו נהוגים בישראל מאז. הסמן הראשון השנוי בברייתא גבטב"ג, או גה"ח אדו"ט לפי אלבירוני, כבר שמענו עליו, שהוא מכֻוָּן עם בהז"י גו"ח של אנשי מזרח, אלא שהתחילו אותו, מטעם שכתב רב האיי, לא משנה ראשונה של בריאה, כי־אם ממוצאי עבור הראשון. השני, המושם בפי „חכמים", מכֻוָּן הוא עם תאריך השטרות (המתחיל לפי חשבוננו בשנת ג"א ת"ן) ועם תאריך החרבן (המתחיל משנת ג"א תת"ל) בשנת י"א למחזור, המעֻבּרת, וכאשר התחילו למנות, מטעם האמור, משנה שאחריה, ממוצאי עבור, יצא להם הסמן גג"ב גגב"ג או גו"ח אדו"ט. הסמן השלישי, גג"ב גגג"ב של רבן גמליאל, כבר הכירוהו הישראלי וחבריו שהוא גו"ח אדז"ט של אנשי מערב, שמתחיל גם הוא ממוצאי עבור 1).

---

1) גם החכם מַהלֶר הנושא ונותן בברייתא הזאת, שידָעָהּ מדברי הישראלי, מגיע בחקירותיו לתוצאות נפלאות. מחליט גם הוא, שסמנם של „חכמים" ושל רבן גמליאל סמן אחד הם, אלא שנבדלים זה מזה בתחלת מנינם. בסמנם של „חכמים", גו"ח אדו"ט, הוא רואה את מחזור הכשדים (שלא היה ולא נברא, ונולד לו רק בדמיונו, כאשר יתבאר בפרק מחזור העבור), המתחיל משנה ראשונה לנבונאסר (747 לפני המנין הנהוג, ג"א י"ד ליצירה), ושנות העבור בו הן (לפי דעתו) גו"ח אדו"ט. „חכמים" קבלו את המחזור ההוא כצורתו אצל הבבליים, בלי שנוי כל־שהוא, ורבן גמליאל העתיק את התחלתו לשנה ראשונה של גלות בבל (שהיתה לדבריו לא בשנת 586 לפני המנין הנהוג, כי־אם בשנת 587, או ג"א קע"ד), ועל־ידי־כך נשתנה לו הסמן גו"ח אדו"ט לגו"ח אדז"ט (לעהרבוך דער יידישען כראָנאָלאָגיע, צד 356). אך כאשר הגיע לשיטת רבי אליעזר — היתה מבוכתו. בראשונה חשב, כי גם סמנו אחד הוא עם שני הסמנים הקודמים, אלא שהוא מתחיל שלש שנים אחר גלות בבל; אבל מפני שלא מצא בשנה הזאת כל מאורע חשוב, שיוכל להיות סבה להתחיל ממנה מנין אחר, גמר אחרי־כן אָמֹר, שמחזורו של רבי אליעזר הוא מחזור אחר לגמרי, משנה בַּכֹּל מחבריו הקודמים, לא כשנַים הראשונים שבאמת אינם אלא אחד (אבל מפני־מה נשתנה סמנו של רבי אליעזר מחבריו?), והוא מוצא סבת החלוף בין רבי אליעזר וחבריו במדת החֹדש, שהיא לפי רבי אליעזר כ"ט י"ב תש"ך ולפי רבן גמליאל ו„חכמים" כ"ט י"ב תשצ"ג (שם, צד 371). אבל כל דבריו הם פטומי מלין בלבד, החכם מַהלר אינו חושש לפָרש לנו באיזה דרך יצא לנו סמן גה"ח אדו"ט ממדת החֹדש כ"ט י"ב תש"ך, ושני הסמנים האחרים ממדת החֹדש של כ"ט י"ב תשצ"ג. ובאמת מדת החֹדש רחוקה מהיות הסבה הראשית לסדור שנוֹת העבּוּר במחזור, שיותר הרבה משהוא תלוי במדת החֹדש, תלוי הוא במרחק התקופה מן המולד בראשית המחזור ובתחלת מנינו. וכל מי שיש לו ידיעה מועטת בחשבון, יוכל למצא למדת החֹדש כ"ט י"ב תש"ך (וכן לכל מדה אחרת) גם סמנים גו"ח אדו"ט וגו"ח אדז"ט וסמנים אחרים כרצונו.

בהז״י גו״ח ואדו״ט בה״ז – היוצא מן הראשון על ידי גרעון שנה אחת – שהיו נוהגים לפי דבריו בסוריא ומוסיף ואומר: „ויש עוד חכמים אחרים הגורעים שתי שנים משנות היצירה וחושבים על פי הסימן גבטב״ג או גה״ח אדו״ט״, ואומר, שנתפשט ביותר והוא חביב ומקֻבל אצלם, מפני שנתיסד על־ידי חכמי בבל. ואלבירוני עורך שלשת המחזורים בשלשה עִגולים זה לפנים מזה, להראות שאין הבדל ביניהם במעשה ושלשתם אחד הם, אלא שהשני פוחת שנה אחת והשלישי שתי שנים משנות היצירה, שהראשון חושב להן (בגוף הערבי, צד 156, ובתרגום האנגלי, צד 165). והדברים מפֹרָשים עוד יותר בתשובת רב האיי גאון, הנותן טעם לכל אחד מִסִמנים אלה. כי אחרי שאמר על החושבים לפי סמן בהז״י גו״ח, שאחזו את השנים כתקונן ולא פחתו ולא הותירו (כדרך שכתב כך גם בן עלאן), הוא מוסיף ואומר: „ואלו אמרו, כיון שבשביל עבור השנה מחזור זה, נקרב את הדבר, ונפיל מן העיקר שתי שנים [1]) ונתחיל משנה כבושה (שנת עבור) ונהגו אדו״ט בה״ז. ומהם אמרו, כיון שאנו צריכים להראות את הלמד, איך אנו מקרבין שנת הלבנה לשנת החמה בהאסף היתרונות, טוב לָשום מעמד אחד שיבין את הדבר ונהגו ג״ב גג״ג ב״ג״ (תשובת רב האיי מובאה בספר־העבור להנשיא, צד 97).

הנה לפנינו שלשה חכמים מֻבהקים, שהיה הסמן ג׳ב׳ט׳ב׳ג׳ נוהג ביניהם, אומרים פה־אחד על סמן העבור שבידינו (בהז״י גו״ח למונים ממולד וי״ד, גו״ח אדז״ט למונים מבהר״ד) כי אחד הוא עם סמן גבטב״ג, המוּשׂם בפי רבי אליעזר, ולא כאשר יחליטו חכמי המערב, שהוא מכֻוָן לסִמן גג״ב גגג״ב המיֻחס בברייתא לרבן גמליאל. דברי מי משני מחנות חכמים אלה מחֻוָרים יותר בהבנת הברייתא? נוטים היינו לבַכר את דעת חכמי־המזרח על־פני חכמי־המערב, הרחוקים יותר ממיסדי העבור במקום ובזמן. אבל נפלא ממנו לפרנס על־פיהם שתי הדעות האחרות אשר בברייתא. הסמן גג״ב גגב״ג המושם בפי „חכמים״, אם נמנה תחלתו ממוצאי עבור ראשון, יקבל לפי מנין בני־מזרח את התמונה בהח״י גו״ח ולמנין בני־מערב גו״ט אדז״ט, ונמצא בשנת ח׳ למחזור לפי חשבוננו תקופת ניסן נופלת ט״ז ימים ט״ז שעות תשפ״ג חלקים ל״ב רגעים אחר מולדו. מוזר ומתמיה עוד יותר הוא הסמן גג״ב גגג״ב המיֻחס לרבן גמליאל, המקבל לפי חשבון בני־מזרח את התמונה בהח״י גו״ט ולחשבון בני־מערב אגו״ט אד״ז; וזרות כפולה בדבר: שנת א׳ לחשבוננו, שתקופת ניסן חלה בה ט׳ תרמ״ד לפני המולד, היא מְעֻברת ושנת ח׳, שחלה בה בי״ז למולדו, היא פשוטה, – דברים שאין להעלותם על הדעת.

---

[1]) שתי שנים מקֻטעות, מחצית השנה מניסן של בריאה עד תשרי של וי״ד, ושנת שאחריה. אבל אפשר גם־כן, שהלשון הזה: „ונפיל שתי שנים״ אין מקומו כאן, כי־אם להלן אחרי המאמר „טוב לשום מעמד אחד וכו׳״, ואז יהיו הדברים מכֻוָנים עם בן עלאן ואלבירוני.

וכן אמר עוד לפניו הרשב"ם: „וקיימא לן כרבן גמליאל בכל מקום" („המבשר", שם) 1). וכן הבין רמש"ש („היונה", צד 20), הר"א שווארץ („דער יודישער קאלענדאר", צד 78), הר"א עפשטיין („מקדמוניות היהודים", צד 18), רצ"ה יפה בהערותיו ל„מאור עינים" (וַרשה, תרנ"ט, צד 278). ולפי־זה היתה מחלקת בין החכמים בסדור שנות העבור, וגם אפשר היה לתת טעם לדעות החלוקות 2). אבל כל חכמי המעברים אשר במזרח יש להם דרך אחר בהבנת דברי הברייתא הזאת; וכשם שמצאו אחיהם שבמערב, המונים מבהר"ד, את סמן העבור שלהם, גו"ח אדז"ט, בדברי רבן גמליאל, כך מצאו הם, לפי מנינם ממולד וי"ד, סִמָנם בהז"י גו"ח, בדברי רבי אליעזר. כבר הבאתי (בתאריך בריאת עולם, סמן ז) את דברי בן עלאן, האומר: „ודע, כי חכמים הראשונים היו נוהגים בעבור גבטב"ג, והאמצעיים נהגו אדו"ט בה"ז, וחכמי הדור נהגו בהז"י גו"ח. כי הראשונים היו משליכים משני בריאת עולם שתים שנים... והאמצעיים השליכו שנה אחת... וחכמי הדור הזה לא השליכו מאומה ונהגו בהז"י גו"ח; **וכולם חוזרים על טעם אחד**" 3). והסופר הערבי אלבירוני יזכיר גם הוא את שני המחזורים

---

1) יש מן המעברים, שאינם מעתיקים מדברי הברייתא אלא דעת רבן גמליאל בלבד, המכֻוָנת לפי הבנתם, כאמור, לסמן גו"ח אדז"ט שלנו. ככה נמצא בספר־העבור משנת ה"א ס' (כ"י, ברלין, סמן 221) הלשון: „וכן מצינו בברייתא, כיצד מעברין? שלש שלש שתים" (עַיֵן רשימת רמש"ס, II, 70), ובספר „חכמת המזלות" (צד 62): „ותנן בר"ה (בברייתא?) שנות העבור ר"ג אומר שלש שלש שתים שלש שלש שלש ושתים וסמן גו"ח, י"א י"ד י"ז י"ט ובקיצור גו"ח אדז"ט".

2) בשנת ט"ז למחזור תפול תקופת ניסן, לדעת רב אדא, ט"ו ימים ג' שעות ועוד לאחר המולד, ובכל־זאת אין אנו מעַבּרים את השנה, כאשר יאמרו המעברים, מפני שיום תקופה מתחיל. אבל לפי דעת חכמים יום תקופה גומר (עַיֵן סנהדרין, י"ג, ע"א), ולכן צריכה שנת ט"ז להתעבר. קשה הרבה יותר להבין דעת „רבי אליעזר", המעַבּר גם את השנה החמישית, שהתקופה מתאחרת מן המולד רק י"ג יום י"ד שעות ושתות בְקרוב, והתקופה האמתית אינה מתאחרת כי־אם עשרה ימים וט"ז שעות.

אבל ראוי להעיר, שהנוצרים בקביעת פסחם משתמשים בסמן גה"ח אדו"ט — והראב"ע נותן להם סמן: **והיו** כלא היו (ספר־העבור, דף ו, ע"ב). ויש לפי זה מקום לאמר, שבעלי דעה זו המיחסת לרבי אליעזר היו נוטים לקבל את המחזור הזה, שמצאוהו מוכן ועומד לפניהם.

3) עזבתי פה את הטעמים שנתן בן עלאן לחלופים אלה (משנת הבריאה ומשנת המבול), וכתבתי במקומם נקֻדות, מפני שערבב בטעות שני דברים שאין להם קשר זה עם זה, ולא הבדיל בין מנין בני בבל ובין מנין בני ארץ־ישראל. שנת המבול כבר נגרעה במנין הבריאה של בני בבל, כאשר יאמר רס"ג בשם „אחרים", וכן יחשב גם קרקסאני גרעון שנת המבול לטעות לבני בבל, שהוא הולך אחריהם במנין הבריאה (תאריך בריאת העולם, סמן ח), וכן כבר נגרעה אצלם שנת הבריאה על־ידי שהם מתחילים מנין הבריאה ממולד וי"ד. וכן אנו שומעים מפי רב האיי ואלבירוני וגם מפי בן עלאן בעצמו, שהפוחתים שנה או שנתים פוחתים אותן מסמן בהז"י גו"ח, שהוא סִמָנם של בני בבל; ובאמת אותם המדברים על גרעון שנת הבריאה ושנת המבול, הם בני ארץ־ישראל, המוסיפים שנה או שנתים על מנין בני בבל, ולכן הם אומרים על בני בבל, שפחתו אותן משנות העולם, והם (בני ארץ־ישראל) חוזרים ומשלימים אותן, על־ידי שהם מונים שנות העולם מבהר"ד או מד' כ' ת"ח (עַיֵן תאריך הבריאה בכל המקומות שהזכרתי).

בזמן שבברייתא של שמואל נזכר רק הראשון, ובמשנת רב אדא, המאחרת ממנה, רק האחרון בלבד (עַיֵן למעלה, סמן ד). באותו זמן נשנית הברייתא, שנודעה לנו בראשונה מדברי ב"ל „יסוד עולם" (מ"ד, פ"ב): „כי הא דתניא, שנות העבור שלש שתים, שלש שלש שלש, שתים שלש, דברי רבי אליעזר; וחכמים אומרים, שלש שלש שתים, שלש שלש שתים, שלש; רבן גמליאל אומר, שלש שלש שתים, שלש שלש שלש, שתים". הברייתא הזאת היה מקומה בפרקי רבי אליעזר, וכן מצא החכם צונץ ב„יסוד עולם" כתב־יד: „כי הא דתניא בברייתא דרבי אליעזר" (צונץ, געזאממעלטע שריפטען, III, 248). וכן מצאתי דברים אלה ככתבם בספר־העבור לרשב"ם (כ"י גינצבורג), ונאמר שם: „ועוד תניא בברייתא דרבי אליעזר" (עַיֵן „המבשר", שנה ב, הוספה לגליון ה—ו). ובפרקי רבי אליעזר הגִרסה משְׁנה ומקֻטעת, וזה לשונה: „מחזור העבור י"ט שנה, ושבעה מחזורים קטנים יש בו, יש מהן משלש, ויש מהן משתים. שלש שתים, שלש שלש שלש, שלש שתים" (סוף פ"ח). דברים אלה הם דלא כמאן, והשְׁנוֹת מספר־שלש ארבע פעמים רצופות תמוהה היא 1). וכבר שִׁערתי ב„מחלקת רס"ג" (צד 87), שהנוסח הנכון בפרקי ר"א הוא כמו שהובא בשמם בדברי הישראלי והרשב"ם, אלא שאחד מן המעתיקים דלג בהם ממלת שלש למלת שלש, ויצאה לו הנוסחה שלפנינו, שחמשת מספריה הראשונים הם מדברי רבי אליעזר ושנַים האחרונים מדברי רבן גמליאל.

המעַברים האחרונים, שחיו בארצות־המערב, חושבים, שמספָרים אלה מתחילים מראשית המחזור (ומוצאי עבור של סוף המחזור שקדם לבריאה), ומקבוצם יצאו לנו כסדרן, זו אחר זו, כל שנות העבור לפי מקומן במחזור (שהם מונים, כמובן מעצמו, כמנהגם ממולד בהר"ד); ולפי־זה יצא לנו לְדַעת רבי אליעזר הַסִּמן גה"ח אדו"ט, לדעת חכמים גו"ח אדו"ט, ולדעת רבן גמליאל גו"ח אדז"ט. כך הבין את הדברים בעל „יסוד עולם", שהוסיף על סוף דברי הברייתא: „שהוא סדר גו"ח אדז"ט האמור, והלכה כרבן גמליאל".

ונראה, שלא היה המחזור בן י"ט שנה נהוג עוד בזמנו של בעל „ספר יצירה", כי אלו ידע את המחזור הזה, שיש בו י"ב שנה פשוטות ושבע מְעֻבּרות, היה יכול להשתמש בו כדוגמה דרושה מאד לחפצו, לי"ב פשוטות וז' כפולות שבאלף־בית, דוגמה יפה מכל אותן שהביא.

ומצאתי רמז יפה למחזור הזה (מי איכא מידי דלא רמיזא באורייתא!) אצל הקראי בעל „גן עדן" (סוף ענין הבדל שנה משנה), שהמקרא הראשון שבתורה הוא בן ז' תֵבות והאחרון בן י"ב. אולם הרמז הזה לא צמח על אדמתו, ונזכר כמה מאות שנה לפניו בספר־העבור לרשב"ם, שהבאתי בפנים (עַיֵן ב„המבשר", שם).

1) רמש"ש (ב„היונה", 15) משַׁעֵר, שצ"ל: שתים ושלש. ובפר"א כ"י, שהיה ביד הר"א עפשטיין, כתוב: שלש שתים, שלש שלש, גו"ח י"א י"ד י"ז י"ט שתים ושלשה („מקדמוניות היהודים", צד 21). אם נשמיט מתוך המאמר את הסמן גו"ח י"א י"ד י"ז י"ט, שהיא בודאי הוספה מאֻחרת, ונוסיף לפני הַסִּמן את המלה שלש, יהיו הדברים מכֻוָּנים עם דעת רבי אליעזר ביסו"צ.

בשעת הבריאה: התקופה הגסה חלה אז בתחלת ליל רביעי, שיומו הוא יום י"ט לחדש מרס, בזמן שהתקופה המדקדקת חלה שני שבועות אחריה, בתחלת ליל ד', שיומו הוא יום שני לחדש אפריל. החכם הערבי · שמע, שלפי שתי התקופות חלה תקופת ניסן הראשונה יחד עם מולדו, ולא קדמה לו רק בשעור ט' שעות ותרמ"ב חלקים, וסבר שהתחלה אחת לשתי התקופות (בשני לחדש אפריל), ולכן הא"ך להוכיח, שהתקופה הגסה מתאחרת בימיו שני שבועות, ובאמת היו נופלות אז גם שתיהן בזמן אחד בקרוב, אלא שבזמן הבריאה היו נבדלות זו מזו בשעור הזה.

אבל יותר מן ההוכחות האלה, שאין כלן שוות לטובה (ובפרט ההוכחה האחרונה מדברי אלבירוני, שבכל־אפן לא נמלט מטעות בהבנת התקופה שהוא דן עליה, אין בכחה להכריע את הכף, ולא הבאתיה כי־אם כסמך וסניף בלבד), תוכיח הזותו של העיון אשר לפנינו, הנושא עליו חותם זמנו, ראשית התחדשות המדעים, בטרם הספיקו עוד להכות שרש באדמת־מטעם החדשה; כי גם התקופה גם המולד נוטים בשעור מסים מן האמת, והוא הדבר, שבעל הברייתא, גם בעל פרקי רבי אליעזר, שנשענו בהשבונותיהם על העיון הזה, קובעים את מולדותיהם, כדרך כל הקדמונים, בתחלת ליל רביעי, ואינם מכניסים את־עצמם כלל להגבילם בשעות. כי ידעו בעצמם, שאין יסודות החשבון שבידיהם מספיקים למצות אותם בדיוק הראוי. ולכן קרוב הדבר, שגם במחזור העבור לקחו להם ליסוד את שנת־החמה במדתה הגסה, שס"ה יום ורביע, ואת מדת החדש כ"ט י"ב ת"ת בקרוב, לא את מדת התקופה המדקדקת של „רב אדא" ולא את מדת החדש המדקדקת של הפרכוס, שלמדו אותן אחר־כך מספר אלמגסטי 1).

ה. סדור שנות העבור במחזור של י"ט שנה. בראשית התקופה הזאת, האחרונה בדברי ימי־העבור, היה גם זמן המעבר ממחזור של פ"ד שנה למחזור בן י"ט; ולכן נזכרו שניהם בפרקי רבי אליעזר 2),

---

1) המחזור הגס הזה, שמדת החדש עולה בו לכ"ט י"ב ת"ת בקרוב, נתקבל כידוע אצל הנוצרים בועד הניקאני בשנת 325 למנין הרגיל. אבל בזמן שאצל היהודים לא שמש אלא זמן קצר (לכל־היותר כתשעים שנה), עברו עליו אצל הנוצרים יותר מאלף וחמשים שנה, עד שנתעוררו על חסרון דקדוקו בפעם הראשונה בשנת 1382, ועוד מאתים שנה, עד שנתקן על־ידי האפיפיור גריגור בשנת 1582; וכנסית־הנוצרים המזרחית קובעת עד־היום את מועדיה על החשבון המשבש הזה.

2) ב„פרקי רבי אליעזר" (סוף פ"ח): „בראש חדש ניסן נגלה הקדוש ברוך הוא על משה ועל אהרן בארץ מצרים, והיתה שנת ט"ו של מחזור הגדול של לבנה, שנת י"ז למחזור העבור". הדבר ברור, שמחזור העבור הוא מחזור של י"ט, ששנת יציאת מצרים חלה בו, לפי מנין וי"ד, בשנת י"ז. ובשם „מחזור גדול של לבנה" הכונה לפי־דעתי לתקופה בת פ"ד שנה, או של ארבעה מחזורים בני כ"א שנה, שהשתמש בהם בעל הפרקים (שם), ושיתבאר עניגם בפרק המחזורים, אלא שמחזור הגדול הזה נחשב לפי מנין המוסיפים שתי שנים על שנות עולם (עין תאריך בריאת העולם, סמן ז), ששנת יציאת מצרים נופלת בשנת ב"א תנ"א למנינם, והיא שנת ט"ו ל„מחזור הגדול" הזה.

מתנועעה ממזרח למערב מעלה אחת בע"ב שנה בקרוב, ובזמן בריית
של שמואל כבר קדמה התקופה לרגע כניסת השמש בנקדה שהיתה
נחשבת לפנים לראש טלה, כשלשה או ארבעה ימים. אבל קרוב לשער,
שלא הבחינה הברייתא בין שני זמנים אלה, וחשבה את התקופה, שהיא
רגע שווי היום והלילה, לדבר אחד עם כניסת השמש בצורת טלה אשר
במזלות הקבועים.

ג) החכם הערבי אלבירוני אומר בספרו, שיש ליהודים שני מיני
תקופות: האחת גסה, שמדת שנתה היא שס"ה יום ורביע, והאחת מדקדקת,
שמדת שנתה היא שס"ה יום ה' שעות ועוד 3791 חלקים מחלקי 4104
בשעה, ושבניסן של בריאה חלה התקופה, לפי שתי הדעות, בתחלת ליל
רביעי, ט' תרמ"ב קדם המולד. התקופה השניה, כאשר העירותי בפרק
„המולדות והתקופות", מכֻונת מכל צד לאותה שאנו רגילים לכנותה בשם
תקופת רב אדא, והראשונה מכֻונת לתקופת שמואל לפי מדת שנתה, אבל
לא לפי נקדת התחלתה. אי־אפשר לתלות הדבר בשגגת המעתיקים, או
בפליטת הקולמוס של המחבר, כי במקום אחר הוא מביא שתי תקופות
אלה במשפט, לראות איזו מהן מכֻונת יותר עם תוצאות חכמת־התכונה.
לתכלית זו הוא יוצא מתשרי של „תאריך אדם" (של וי"ד) ועובר עד
תשרי של שנת ד"א תש"ס, וקוצב את מספר הימים שביניהם, והוא מוצא,
שאם נעשה מהם שנות חמה בנות שס"ה יום ורביע, אז תפול תקופת תשרי,
בשנת ד"א תש"ס, ביום הראשון לחדש תשרי א' של הסוריים, שהוא שוה
לאוקטובר של הרומיים (עין „מחלקת רס"ג", צד 133—134, ששם העתקתי כל דברי
אלבירוני בענין זה). כל החשבון הזה אינו מניח אחריו שום ספק, כי באמת
נתן אלבירוני התחלה אחת לשתי תקופותיו. אבל מה טיבה של תקופה זו,
שהיתה נופלת בימיו בראשון לחדש אוקטובר, שלא ידענוה עוד ממקום
אחר? התשובה הנראית פשוטה ביותר היא, שכון אלבירוני לתקופת
שמואל, אלא שנתעלם ממנו, שתקופתו קודמת למולד ניסן לא בט' שעות
ותרמ"ב חלקים בלבד, כי־אם עוד בשבעה ימים, ולכן יצאה לו תקופת
תשרי שחקר אחריה בראשון לחדש אוקטובר, בזמן שתקופת שמואל נופלת
באמת בכ"ד לספטמבר. אבל הנה היתה תקופת שמואל אותה ש„בפרהסיא",
והיתה נוהגת במעשה, וגם תוכני ערב, שהיו משתמשים גם בשנת־החמה
היוליאנית, צריכים היו לדעת גם את תקופות יוליוס קיסר, המכֻונות לאותן
של שמואל; ומה ראה אלבירוני לבקשה על־ידי חשבונות ארכים ולטעות
בהם, בזמן שהיה יכול לקחתה כהויתה מן המציאות, ולראות שהיא נוטה
מן האמת שבעה ימים? ולכן מי יודע, אם אין לנו כאן עסק עם שרידי
שיטה ישנה, שלא היתה משמשת עוד בימי אלבירוני, ולכן לא היתה
ברורה לו כל־צרכה. בין התקופה הזאת ובין אותה של רב אדא היה
באמת הבדל של שני שבועות, אבל ההבדל הזה לא היה במעשה,
שהיתה אחת מן התקופות מתאחרת מחברתה בזמנו של אלבירוני
ארבעה־עשר יום, כי־אם הבדל בעיון, שבשעור כזה היו נבדלות זו מזו

טלה ועד ל׳ יום וי׳ שעות ומחצה, וכן לכל חדש וחדש... אינו מושל המזל הנוצר עם החדש כל אותו החדש שנוצר עמו, אלא מתחיל מזל טלה מיום י״א לאחר קלנדש והוא יום התקופה, ומשמש עם החמה ל׳ יום וי׳ שעות ומחצה, וחוזרין ומתחילין מטלה ומשלימין בדגים״ (חכמוני, הוצאת קסטילי, צד 77; הוצאת גולדמאן, דף ע״ג, ע״ב). כַּוָּנת המחבר ברורה, שאין ימי שמוש המזלות מְכֻוָּנים עם חָדשי החמה של השנה היוליאנית, אלא כל אחד מהם מתחיל לשַמש משעה שהחמה נכנסת בו. מזל טלה אינו מתחיל לשַמש מתחִלת חֹדש מַרס, מיום קלנדא (Calendae) שלו, אלא מיום תקופת ניסן, הנופלת זמן ידוע „לאחר קלנדא״, וכן בכל יתר המזלות. פֵּרוש זה הוא פשוט ומובן מעצמו, אלא שהמספּר י״א הוא משֻבש; ואם באנו לתַקנו לפי תקופת שמואל, הנופלת ברֹב השנים בכ״ו לחֹדש מרס, נצטרך לשַבש שתי אותיות המספר, ולכן קרוב בעיני יותר להגיה י״ח במקום י״א 1), והוא מְכֻוָּן עם תקופת הברייתא, הנופלת לפעמים בי״ח ולפעמים בי״ט לחֹדש מַרס יום י״ח „לאחר קלנדא״. תקופה זו מְכֻוֶּנת מצד אחר עם תקופת הרומיים הקדמונים. מפי קלומילא ופליניוס (המובאים אצל גינצל, ח״ב, צד 282) אנו יודעים, כי יוליוס קיסר העמיד ארבע תקופות השנה לא על תחִלת המזלות המכֻוָּנים להן, כי־אם על המעלה השמינית מהם, ולכן תקופת ניסן חלה אצלו בכ״ה לחֹדש מרס, וכניסת החמה במזל טלה ביום י״ח בו. גם כנֵסִיַּת־הנוצרים הרומית קצבה את גבול פסחה, לא ביום כ״א למרס, ככנסיה האלכסנדרית, כי־אם בי״ח בו. חֹדש האביב אצלם, לפי עדותו של ויקטוריוס, מיום חמישי למַרס עד יום שלישי לאפריל (עַיֵּן אידֶלֶר, ח״ב, צד 247), וזה מפני שהאלכסנדריים חשבו את גבול הפסח מיום שווי היום והלילה, שהיה אצלם ביום כ״א למרס, והרומיים חשבוהו מרגע כניסת השמש בצורה הקבועה של מזל טלה. אבל ראוי להעיר, כי אם בימי יוליוס קיסר היה רגע שווי היום והלילה ורגע כניסת השמש בצורת מזל טלה – שני זמנים נפרדים רחוקים זה מזה כשבעה או שמונה ימים, הנה כבר במאה הששית למנין הרגיל התלכדו שני זמנים אלה והיו לאחדים; כי בסבת העתקת המזלות, נקֻדת שווי היום והלילה

---

1) אות ח׳ נוחה מאד להתחלף באות אל״ף בכתב רש״י, אם במקרה ישתרבב הקו השמאלי שלה עד למעלה מגגה מעט. ושלא להרבות בראָיות, אביא רק דוגמה אחת, שנשנתה בה הטעות הזאת פעמַים. במדרש „לקח טוב״ כ״י פטרבורג: וזה עתה לנו תתר״מ (לחרבן), שהיא דתתס״א (צ״ל: דתתס״ח) לעולם, ולא עוד שאנו מונין למלכות יוָנים את״א (צ״ל: אתי״ח) (עַיֵּן בובר, במבוא, צד 24).

בהוצאת גולדמן, שנעשתה על־פי אותה של קסטילי, נדפס „צ״א יום לאחר קלנרש״. ונראה, שהוא תקון המדפיס, אשר ידענוהו לאוהב להגיה מסברא, שידע שיש בין תקופה לחברתה צ״א יום, וחשב שהלשון „והוא יום התקופה״ הוא פֵּרוש למלת קלנדש. אבל תקון זה אינו אלא קלקול. ובאמת מלת קלנדא ברומית הוא ראש חֹדש, וכן אמרו בתלמוד על ראש חֹדש ינואר: „קלנדא שמונה ימים לאחר התקופה״ (ע״ז, ח, ע״א); ואם כן, לפי תקון המדפיס הזה, תפול תקופת ניסן בראש חֹדש אַפריל, שמונה ימים לאחר זמנה!

נעתקים לאחוריהם בימות השבוע שש שעות בלבד; ימי המחזור של תקל״ב כָּלים בשבועות בצמצום גמור, והמולדות חוזרים לנפול ממש כמו שהיו בתחלה. ונמצא השמוש בשני מחזורים ראשונים מֵקֵל את חִשוב המולדות, והמחזור האחרון פוטר אותנו מכל חשבון. לא כן הדבר במחזור של י״ט שלנו, שיתרונו שעה ותפ״ה חלקים, אינו מצטרף במחזורים אלה לשִעור שלם ונשאר שָבור כשהיה, ונמצא שאין בהם כל יתרון על המחזור הפשוט. מציאות מחזורים כאלה אצל היהודים מביאה אותנו לחשב, שהיה זמן, שהיה מחזור העבור מְיֻסד על שנת החמה של שס״ה יום ורביע, והיו יכולים למצא בהם חפץ להקל ולקצר את חשבונם. והנה בכל שלשת המחזורים האלה השתמשו גם הנוצרים בקביעת פסחם, ואפשר היה לאמר, שנתחלפו לאלבירוני הנוצרים ביהודים (אף שלא דבר בכל ספרו אף מלה אחת על קביעת פסחם); אבל הנה לפנינו עֵד אחר, שאי־אפשר לחשב עליו כזאת, הוא רבי יעקב ב״ר שמשון, האומר בספר־העבור שלו, כ״י (פכ״ו), כלשון הזה: „עוד מחזור אחר יש לחמה של תקל״ב שנים, ויש בו כ״ט (צ״ל: כ״ח) מחזורי יטי״ן וי״ט מחזורי כחי״ן ותקופות החמה והלבנה קרובין להיות שווין. ולפי דרכנו למדנו שג׳ מחזורים הן: מחזור תקל״ב ומחזור כ״ח ומחזור כ״ט (צ״ל: י״ט), כדברי רבן גמליאל ומשנת רב אדא, ולדברי רבי אליעזר בן הורקנו׳ס ומשנת שמואל הוצא מחזור כ״ט (צ״ל: י״ט) ותן במקומו מחזור כ״א״ 1). הרי שגם הוא ידע ממחזור תקל״ב, שכפי מה שאמרנו אין לו מקום אלא בשנת החמה של שס״ה יום ורביע. וקרוב לשער, ששאב דבריו ממקור קדמון (כאשר נראה עוד להלן, היו בידו מקורים כאלה), שחשב מחזור זה למְצֻמצם לגמרי, וכדרך שחשב כך גם קליפוס בזמנו; אלא שריב״ש, שבימיו כבר נתקבלה מדת החדש כ״ט י״ב תשצ״ג, ושהמחזור בן י״ט שנה מניח אחריו יתרון שעה ותפ״ה חלקים, מתאר אותו כמו שהוא באמת, שתקופות חמה ולבנה קרובות בו להיות שוות.

ב) רבי שבתי דונולו, בדַברו על שמוש שנים־עשר המזלות לחדשיהם בשנת החמה, יאמר: „ואף־על־פי שנוצר עם אות הא (הראשונה בי״ב פשוטות) טלה וניסן, אינו מושל מזל טלה בכל ימות חדש ניסן, אלא מיום תקופת ניסן ועד ל׳ יום וי׳ שעות ומחצה. ואף־על־פי שנוצר עם אות וא״ו מזל שור ואייר, אינו מושל מזל שור באייר, אלא מיום כלות מזל

1) מדברי הרב יוצא, שברייתא דשמואל לא ידעה עוד את המחזור בן י״ט שנה. ויחד עם פרקי רבי אליעזר היתה חושבת לפי המחזור בן פ״ד שנה, שהוא שוה לארבעה מחזורים של כ״א שנה; ואפשר שכך היה כתוב בנוסח הברייתא שהיתה לפניו. וכנגדה היתה משנת רב אדא, וכן משנה או ברייתא מְיֻחסת לרבן גמליאל, שהיו מאֻחרות מברייתא דשמואל, חושבות לפי מחזור בן י״ט שנה. בכל־אֹפן אין דברי הרב מְדֻקדקים הטב. כי מי שחושב למחזור כ״א, אין לו כל ענין עם מחזור של תקל״ב, שאינו כפלו של כ״א. ואולי יש להגיה: הוצא מחזור י״ט ותקל״ב ותן במקומו מחזור כ״א ופ״ד.

המקור האחד אשר ממנו שאבו חכמי הדור, בראשית תחית המדעים, היה, כאשר אמרנו, ספר סינד הינד של ברהמא־גופתא הנעתק משפת הדו. בספר הזה, וכן בספרי Siddhânta אחרים, נקצבה מדת שנת החמה הכוכבית (סידערישעס יאָהר) במספר 365d. 6h. 12m. 30s. (עַיֵן גינצל, ג, 331), ומתוך הַשִּׁעור הזה אפשר היה לבני הדור ההוא למצא על־פי מדת העתקת המזלות (פּרֶאֶצעסיאָן) גם את שנת החמה התקופית (טראָפּישעס יאַהר), שהיא לפי מדתה הנכונה שס"ה יום ה' שעות מ"ט דקים בקָרוב, ולפי מדתו של הפרכוס שס"ה יום ה' שעות ונ"ה דקים, וכן נקצבה מדת השנה בספר Romaka siddhânta המאֻחר מחבריו. אבל קשה מאד להעלות על הדעת, שבימי הדור ההוא, אשר כמעט לא עברו עוד את מפתן חכמת־התכונה, יעשו צעד גדול כזה, ללמוד סתום מן המפֹרש, או אם נדַבּר בדיוק – מן הסתום, כי יסודות התכונה, שהגיעו אליהם על־ידי החכם ההדי, נתנו להם כללות כללות כדברי קבלה ובלי פֵּרוש; והדעת נותנת שלא סרו מהר ממדת שנת החמה שהיתה מקֻבלת בידם מימות עולם, שמדתה שס"ה יום ורביע, וכאשר באמת מצאנו מדתה זו בספר Vasista siddhânta, וכן ישתמש במדה הגסה הזאת החכם המצֻין מבני הדור ההוא, משאלה, במאמרו „בקדרות הלבנה והשמש וחבור הכוכבים ותקופת השנים" (שֶׁתֻּרגם על־ידי הראב"ע, ויצא לאור על־ידי גרוסבֶּרגר בסוף פֵּרוש „ספר יצירה" לר' דונש בן תמים, לונדון, תרס"ב), החושב שנת החמה לשס"ה יום ורביע. אחר הדברים האלה לא רחוק יהיה לשער, שבזמן שקבלו את המחזור בן י"ט שנה חשבו בתחִלה את השנה לשס"ה יום ורביע, וכאשר שָׁבוּ לאחור עד ניסן של בריאה מצאו תקופתו ביום י"ח למרס. ואם אמנם אין בידי ראיות מכריעות להשערתי זו, הנה לא יחסרו לנו רשמים רפים וכהים, שאם אין בכֹחם לחתוך את הדין, יספיקו על־כל־פנים להעיר את לב הקורא המבין, שלא ימהר לדחותה כלאחר־יד.

א) החכם הערבי אלבירוני, בדברו על המחזורים השונים שהיו נהוגים בישראל, אמר שהיו ליהודים חמשה מיני מחזורים: מחזור בן שמונה שנים, בעל צ"ט חדשים ושלש שנות עבור; מחזור של י"ט שנה, הנקרא אצלו בשם מחזור קטן, בעל רל"ה חדשים ושבע שנות עבור; מחזור בן ע"ו שנה, בעל תתק"מ חדשים וכ"ח שנות עבור; מחזור בן צ"ה שנה, בעל אלף וקע"ו (צ"ל: וקע"ה) חדשים ול"ה שנות עבור, ומחזור בן תקל"ב שנה (הנקרא אצלו בשם מחזור גדול), בעל ששת אלפים ותק"פ חדשים וקצ"ו שנות עבור (בגוף הערבי, צד 51; בתרגום האנגלי, צד 63). שלשת המחזורים האחרונים אין להם כל ענין אלא אם נאמר שרל"ה חדשי לבנה מכֻוָּנים בצמצום גמור לי"ט שנות חמה בנות שס"ה יום ורביע. כי אז יכיל מחזור של ע"ו שנה מספר שָׁלֵם של ימים, ונמצאו מולדות לבנה חוזרים לנפול באותן שעות היום שהיו נופלים בהן במחזור הקודם, אלא שהם נעתקים בימות השבוע שלשה ימים לאחוריהם; מחזור של צ"ה כולל בתוכו מספר שלם של שבועות חסר רביע יום, והמולדות

ואמרו, תחילת בריאת המאורות חמה ולבנה שניהם נבראו בתחילת טלה בחלק ראשון, בתחילת ליל רביעי" (פ"ו).

בסקירה ראשונה נראה, שאי־אפשר לכַוֵן דברי הברייתא הזאת עם אחד משני הדרכים שהצענו; אבל באמת דבר זה בעצמו, ששני זמנים אלה, של מולד ושל תקופה, מתלכדים יחד אצל בעל הברייתא, ומתכַּונים לחול ברגע בריאת המאורות, מספיק להוליד בלבנו את הרעיון, שלא יצא לו הצמצום הזה מתוך חשבון מיֻסד על העיון במהלך המאורות, כי־אם להפך שֻוַּתּר על שניהם מעבר מזה או מעבר מזה, כדי שיפלו יחד ברגע כניסת היום שבו נבראו. במקרה הראשון, בהנחה שמדות השנה והחֹדש מכֻוָּנות לחשבונות העבור, עמעם על ו' שעות במולד וכ"ג בתקופה, והעתיק את שניהם לאחור עד ערב יום ד'; במקרה השני, ששנת החמה היא שס"ה יום ורביע, לא הקפיד על ג' שעות ומחצה החסרות למולד מצד זה ולא לי"ג שעות היתרות לתקופה מצד זה, וקבע את שניהם בתחלת ליל רביעי.

התלכדות המולד הראשון של ניסן עם תקופתו חוזרת ונשנית אצל מחברים אחרים. אבו עמראן התפליסי, אשר חי בערך ד"א ת"ר, כפי מה שיאמר עליו יפת הקראי בפֵרושו לתורה (שראיתי הַעתק ממנו ביד ידידי הרש"א פּוֹזנַנסקי), היה אומר: „שהיה (הירח בשעת בריאתו) מקֻבץ עם השמש במזל אחד (= ראשון) ובמעלה אחת (= ראשונה), והיה ראש חֹדש בתחִלת ליל רביעי". וכענין הזה יאמר גם רבי שבתי דונולו בספרו „חכמוני", שכתב בשנת ד"א תש"ו, וזה לשונו: „ונבראו המאורות בפנה המערבית של עולם, היא התיכונה, אשר שם שוקעת החמה בתקופת ניסן ותשרי, ומיד שקעו המאורות באותו הרגע של תחלת שעה ראשונה של ליל הרביעי, והלכו כל הלילה אחר גבהה של ארץ ממערב למזרח עד שהגיעו בבֹקר יום רביעי לזרוח במזרח בשעה ראשונה" (הוצאה ראשונה של קסטילי, צד 69, ובהוצאת גולדמַן, דף ע"ב). וכן כתב הר"א מגרמיזא בפֵרושו ל„ספר יצירה" (דפוס פשֶמישל, דף י"ב), „שחמה ולבנה נבראו בתחלת ליל רביעי, בשבת (צ"ל: בשעת) שבתי" המושל בתחלת ליל רביעי.

הנה כן ברור הדבר, שבזמן „ברייתא של שמואל" היתה שיטה משֻנה משלנו, שמולד ניסן של בריאה חל לפיה לא ביום ד' ט' תרמ"ב, כי־אם בתחלת הערב, וכאשר שמענו כזאת גם מפי רבי משה הדרשן, שהבאתי דבריו בסמן הקודם.

אבל באיזה דרך קשרה השיטה הזאת את מולד זה של בריאה עם העיון שנעשה בזמנה? החשבה את שנת החמה לשס"ה ורביע וקבעה מולד ניסן של בריאה בסוף יום י"ח לחֹדש מרס, או נתנה לה את מדתו של רב אדא, וקבעה את המולד בתחלת ליל שני לאפריל? את השאלה הזאת קשה לפתור בבֵרור, כי־אם על־פי שקול־הדעת והשעָרה בלבד.

פי שניהם את לוחותיו, כאשר יעיד על־זה התוכן אל־אדמי (קַנטור, ח״א, צד 700).

מתקופת הברייתא, הנופלת ביום י״ז לחֹדש ספטמבר 776 בכ״ב שעות מתחלת הלילה, – בזמן שתקופת שמואל חלה בג׳ שעות מיום כ״ה לחדש, ואותה של רב אדא בכ״ג שעות וצ״ח חלקים מיום ט״ז לחֹדש זה – אפשר היה לשוב אל שנת הבריאה ולקצוב תקופתה ומולדה בדרכים שונים. הפשוטה שבכֻּלן היתה לשוב אחורנית נ״ד תקופות של פ״ד שנה, בהנחה שהן מַשוות שנות החמה והלבנה בצמצום גמור, ולהגיע לתשרי של יצירה, שתקופתו ומולדו מְכרחים להיות שוִים בדיוק עם אותם של שנת העיון. בדרך זו אחז, כפי־הנראה, באמת בעל פרקי ר״א, המחזיק בשיטה האומרת שנברא העולם בתשרי (פרק ח) ומשתמש בתקופה של פ״ד שנה (פרק ז), ולכן יצא לו שנבראו המאורות בתחלת ליל רביעי, ולא קדם זה לזה אלא שתי ידות שעה בלבד (פרק ז), וקרוב לשער, שבמקור שהיה לפניו על־דבר העיון של שנת ג״א תקל״ו היה כתוב: „ולא נשתייר לחמה אלא [שליש] שעה גדולה בלבד״, שהוא שוה לשתי ידות שעה פשוטה.

אבל אפשר היה להשתמש לענין זה גם במחזור בן י״ט שנה ולהגיע על־ידו לתוצאות אחרות, אם נחשב במחזור זה שנת החמה לשס״ה יום ה׳ שעות תתקצ״ז חלקים ומ״ח רגעים ואת מדת החֹדש לכ״ט י״ב תשצ״ג, וימי המחזור כֻּלו ששת אלפים תרל״ט יום ט״ז שעות ותקצ״ה חלקים, כמדתו בחשבון עבורנו, אז יצא לנו מולד ניסן של בריאה ביום ד׳ ו׳ רע״ט ותקופתו בו־ביום בכ״ב שעות תתקצ״ב חלקים, והוא ביום שני לחֹדש אפריל; אולם אם נחשב את שנת החמה לשס״ה יום ורביע, כדרך שחשבוה קליפוס היוני, יוליוס קיסר, ואחריהם כנסית הנוצרים המזרחיים עד היום, שימי המחזור עולים בו ששת אלפים תרל״ט יום ושלשה רבעי יום ומדת החֹדש כ״ט יום י״ב שעות ת״ת חלקים חסר שליש בקֵרוב, אז יצא לנו מולד ניסן ביום ג׳ כ׳ שעות ומחצה בקֵרוב בי״ח לחֹדש מרס ותקופתו ממחרת ביום ד׳ בי״ג שעות.

והנה בברייתא של שמואל אנו קוראים: „חכמי מצרים אומרים, תחלת בריאת המאורות, חמה נבראה באריה בט״ו חלקים, לבנה בסרטן בט״ו חלקים, כדבריהן בט״ו באב נבראו המאורות. נמצא חידושה של לבנה של תחילת בריאת המאורות שני ימים ורביע, ומהלכה של חמה שני חלקים (מעלות) ורביע... והכלדיים והם הבבליים אומרים, חמה (אולי יש להוסיף: ולבנה) נבראה בטלה בחלק ראשון... והחכמים הסכימו כדברי הכלדיים [1]

---

[1]) ב„ברייתא דשמואל״ דפוס פיוטרקוב שָׂם המו״ל הרב ר״א ליפקין את הלשון „והחכמים הסכימו כדברי הכלדיים״ בשני חצאי־לבנה, בלי ספק מפני שאין הדברים מסכימים עם חשבון העבור שלנו; אבל אין לדבריו כל יסוד; וכן נמצא הלשון הזה גם ב„ברייתא דמזלות״ דפוס ירושלים, שנת תרע״ג.

הופיע איש אחד לפני אלמנצור, ובידו העתק מספר אחד בחכמת המזלות, אשר שם פיגאר מלך הדו נקרא עליו. אלמנצור פקד לתרגם את הספר הזה ערבית, והמלאכה נתנה על־יד מחמד בן אברהם אלפזארי, אשר כתב על־פיהו ספר מיחד הנקרא בפי התוכנים בשם סינד הינד 1) הגדול, ובו היו משתמשים כל חכמי הדור ההוא עד ימי המלך אל־מאמון (הובאו דבריו בספרו של קנטור „פארלעזונגען איבער געשיכטע דער מאטהעמאטיק", ח"א, צד 698). ובעצם השנה אשר בה נעשה העיון הנזכר בברייתא, היא שנת ד"א תקל"ז (777 למנין הרגיל), ערך התוכן יעקב בן טארק לוחות מיסדים על הספר הזה (שם, צד 700) 2), והננו רואים גם את חכמי ישראל, כי לא התרשלו לבקר את דרכי חשבונם ולתקנם על־פי עיוניהם שעשו בעצמם על מקום שני המאורות.

אמת הדבר, שהעיון המובא בברייתא אינו מדקדק עוד כל־צרכו. תקופתו מאחרת מן התקופה האמצעית כשש שעות וקודמת לאמתית קרוב למ' שעות, ומולדו מקדם יותר משל"ש שעות ושליש. אבל הנה היה זה הצעד הראשון הנעשה על הדרך הזאת, בטרם נשתלמו עוד דרכי העיון והמכשירים הדרושים לכך. כל עמל התוכנים בדור ההוא לא היה כי־אם לסגל לעצמם את עקרי החכמה שנמסרו להם על־ידי חכמי הדו כללות כללות; ורק כחמשים שנה אחרי־כן הננו מוצאים את חכמי ערב מביאים בכור הבקרת את דברי רבותיהם ומתקנים אותם. תוכני אל־מאמון מעריכים בשנת 830 עיוניהם עם עיוני הפרכוס ונותנים מדה אחרת לשנה, כאשר אנו רואים בדברי התוכן אבן יונים (Delambre, Histoire de l'astronomie du moyen âge, p. 77, 85). ואלכוארזמי מעריך את דברי הספר סינד הינד עם דברי תלמי ומסדר על־

---

1) מלה משבשת מן המלה ההדית Siddhânta ופרושה תורה ותלמוד. בשם הזה יקראו כמה ספרים קדמונים בשפת הדו העוסקים בחכמת התכונה. העתיק בכלם הוא ספר Paitâmaha-Siddhânta העומד עוד על מדרגה נמוכה בחכמת התכונה. צעירים ממנו לימים הם ארבעה ספרים הידועים לנו בשמות: Sûrya, Vâsistha, Pauliśa, Romaka בתוספת מלת Siddhânta שנתחברו לדעת החוקרים במאה הרביעית והחמישית למנין הנהוג, ושאבו את ידיעותיהם המדקדקות מספר אלמגסטי. ספר Pancha Siddhântikâ נתחבר בסוף המאה החמישית או בראשית המאה הששית וספר Brahma sputha Siddhânta נתחבר על־ידי Brahma gupta בשנת 638 למנין הנהוג. והספר האחרון הזה הוא שנעתק לפי השערת החוקרים לערבית בפקדת אלמנצור. והמלך פיגאר שהזכיר אל־אדמי הוא הנקרא בלשון הדו Vyagra מקצר משם Vyâgr'amûka שמלך בימי כתיבת הספר במקורו בלשון הדו, כי לפי משגם אז ראוי היה שכל דבר שנעשה בימי ממשלת המושל יקרא על שמו (עין קנטור, 699, I). —

עד־כמה היו בני הדורות ההם נוטים ליחס כל דבר־חכמה למושלי הארץ, נראה גם מזה שיחסו את ספר אלמגסטי לתלמי מלך מצרים (עין מכתב הרשי"ר בתחלת ספר „תולדות השמים") אף שלא היה בזמן חבורו, והשמרונים אומרים על המלך איזדגרד (על יסוד התאריך הפרסי הנקרא על שמו) שהיה מבניו של תלמי ושהוא עסק גם הוא כמוהו בחכמת התכונה ושנכתיע בחשבונות השמרונים (עין Chronique samaritaine במאסף Journal asiatique, 1869, p. 399.

2) הערך דברים אלה עם דברי הראב"ע בסמן ב.

והתקופה החדשה הזאת, האחרונה לפעֻלות בני יששכר, לא יצרה תקנות חדשות בהלכות שכבר היו חתוכות וחתומות בכללן מימות רבי הלל ובית־דינו, כי־אם בָּחנה את אבני־פִּנותיו והוסיפה לדקדק יותר ביסודי חשבונותיו על־פי הידיעות החדשות שרכשו להם בחכמת התכונה. בפרק הזמן הזה קבל חשבון העבור את צורתו האחרונה, שאנו רואים אותה היום. מחזור של י״ט שנה עם סדר העבור גו״ח אדז״ט, מדת החדש כ״ט י״ב תשצ״ג ומולד הבריאה בהר״ד או וי״ד, ומדת שנת החמה שס״ה יום ה׳ שעות תתקצ״ז חלקים ומ״ח רגעים, שתקופת ניסן שלה בשנת הבריאה חלה יחד עם מולדו, ולא קדמה לו אלא בשִׁעור ט׳ תרמ״ב בלבד, ככל אשר ידענו מחשבון העבור שלנו, כֻּלם נולדו בדור הזה.

ד. העיון על מעמד המאורות בברייתא דשמואל. תקופות ומולדות של בריאה היוצאים מן העיון הזה. המעבר מתקופה בת פ״ד שנה למחזור בן י״ט שנה. מדת המחזור הזה לפי שנויי צורותיו. התקופה האחרונה הזאת, שבה נחתם סדר העבור חִתום עולם, החלה בשנת תקל״ז לאלף החמישי. עם שנת ד״א תקל״ו הקודמת לה נשלמה „שעה אחת מיומו של הקב״ה״ (השעה הששית מיום חמישי) או „תקופה בת פ״ד שנה״, שעל־פיה היו מעַברים לפי־דעתנו מימות רבי הלל. על השנה הזאת תאמר הברייתא: „בשנת ארבעה אלפים וחמש מאות ושלשים ושש שנה שָׁוו חַמה ולבנה, שמיטות ותקופות, ולא נשתייר לחמה אלא שעה אחת גדולה בלבד״ (ברייתא דשמואל, רפ״ה). מלת ותקופות, שנתקשיתי בה לחִנם ב„מחלֹקת רס״ג״ (צד 21), אין להבינה במשמעותה הרגילה: תקופות חמה ולבנה, שהרי כבר נאמר: „שוו חמה ולבנה״, אבל ענינה תקופה של זמן קצוב (פעריאָדע), מחזור קבוע הַמַשוה שנות החמה עם שנות הלבנה, וכדרך שישתמש בלשון זה גם הקליר (פיוט לפרשת החדש): „לִתְקוּפוֹת וּמַחֲזוֹרוֹת קִצּוֹ צָפַרְתָּ״. הפֵּרוש הזה בברייתא של שמואל ממקומו הוא מֻכרע. ומלת שמיטות שבצדה, שפֵּרושה זמן של שבע שנים, מוכיחה על חברתה, על מלת תקופות, שגם היא מורה על תקופת זמן קצוב, על מחזור של פ״ד שנה [1]. ולא מקרה הוא, שהמספָּר ד״א תקל״ו מתחַלק על פ״ד ואיננו מניח אחריו כל שארית.

בימים האלה כבר החלו קרני אור להבקיע על שמֵי ארץ ערב. התוכן הערבי אל חוסין בן מחמד בן חמיד אל־אדמי (אשר חי בסוף המאה התשיעית) יסַפר לנו, כי בשנת קנ״ו להגרה (ד״א תקל״ג ליצירה)

1) מדברי רבי יעקב ב״ר שמשון, אשר נביא להלן בסמן זה, נראה, שבברייתא דשמואל, שהיתה לפניו, נזכר המחזור בן כ״א שנה, שממנו התפתחה, על־ידי הִכָּפלוֹ ארבע פעמים, התקופה בת פ״ד שנה, כמבֹאָר בפרקי דרבי אליעזר (פרק ז).

ישראל שחיו בארצות שישבו בהן גם קראים, שהיו מערערים תמיד על תקון חשבון העבור תחת הַקִדוש על־פי הראִיה, מצאו מקום להִסמך במקרא הזה ולהוכיח, שעוד בזמן המקרא היו קובעים חדשים על החשבון. כזאת עשה רבנו סעדיה גאון („לקוטי קדמוניות", צד 37) ואחריו רבנו חננאל (מובא בפֵרוש רבנו בחיי לפסוק החֹדש הזה לכם), וגם הרמב"ם לוקח דרשת חז"ל על המקרא „ובני יששכר יודעי בינה לעתים" כפשוטה וקובע זמנם בימי הנביאים (הלכות קה"ח, סוף פי"ז), ואחריו הלך אחד מחשובי הקראים האחרונים, בעל „אדרת אליהו" (ענין קה"ח). אבל אחרת אנו רואים אצל חכמי צרפת, שהיו ברִחוק מקום מן הקראים, והיו יכולים לדַבר אל אחיהם כאשר היה עם לבבם. הם לא מצאו כל מעצור לראות את הדברים כהויתם, כי בזמן המשנה והתלמוד עוד היו מקַדשים על־פי הראִיָה, ולא היה רע בעיניהם לאמר, שהיו „בני יששכר" גם אחר חתימת התלמוד. וכלפי מה שאמרו הכמים שונים, שהעבור הוא הלכה ל מ ש ה מסיני (כרס"ג ור"ח) או ש דָ ו ד ובית־דינו תקנוהו (רב חסאן הדַיָן המובא ב„יסוד עולם", מאמר ד, פי"ד), היה רבי משה הדרשן אומר: „אפילו מ ש ה ואפילו ד ו ד לא עמדו במינוי זה של ז"ט תרמ"ב, עד שבאו ב נ י י ש ש כ ר והבינו בו, אבל בכל סדר העִבור של תנאים (וכן בסדר העבור של הפסיקתא) לא היתה לחַמה שום קדימה על הלבנה ומולד ניסן ראשון חל בתחלת ליל רביעי" (מובא ב„כרם חמד", ח"ז, צד ל"ז). ורבי יעקב ב"ר שמשון בספר העבור כ"י (פל"ז) לאחר שאמר, שעל־פי העמדת השמועה בערכין (דף ט) שבשנה שאחרי מעֻברת אפשר לפעמים לחַסר שמונה חדשים, הוא מוסיף ואומר: „ואנו שאין לנו בית־דין קבוע ואי־אפשר לנו לעַיֵן בכך, תקנו לנו ב נ י י ש ש כ ר שלא לחסר יותר משבעה" [1], הרי שתקון בני יששכר היה אחר חתימת התלמוד.

והליכות העולם והיו יכולים לדעת מראש את העתיד לבוא ולהורות לעם את המעשה אשר יעשו, כמו „לחכמים יודעי העתים" (אסתר, א), שהוא אחד עם „יודעי דת ודין" שאחריו; וכן תרגמו השבעים: γινώσκοντες σύνεσιν εἰς τοὺς καιρούς. ורבי יוסי בן קוצרי דורש את הכתוב על חכמי העבור, שהיו מסדרים את הזמנים על־פי חשבון תקופות ומולדות. ובמקומות אחרים שנמצא שם מאמר זה (אסתר, א, י"ג; שה"ש, ו, ג) דרשו עוד על סוף המקרא: לדעת מה יעשה ישראל — „שהיו יודעים לרַפאות את הקירוס", כלומר לתַקן ולכַוֵן שנות חמה ולבנה על־ידי העבור. ובמקום אחר (במדבר רבה, פי"ג, סמן י"ז) נאמר במקומו: „באיזה יום יעשו מועדים", המורה לנו בבֵרור יותר, שכַּוָנת הדורש לתקנת חשבון העבור במקום הראִיָה.

[1] עוד בשני מקומות אחרים יזכיר הרב את בני יששכר. במקום אחד (פל"ב) יאמר: „ראשי סנהדרין בני יששכר היודעים בינה לעתים... חקרו בסוד העבור, לדעת מה יעשה ישראל, וציינו לנו שערים להכונת המועדים וכו'". ובמקום אחר יאמר (פל"א): „על כן אומרים היודעים בינה לעתים, הם העומדים על הפקודים, שכשתקנו תקופת שמואל ישבו בני יששכר וחשבו לאחור ומצאו שלפי החשבון שהיה בידיהם היתה תקופת תשרי הראשון יום ד' של ששת ימי בראשית וכו'". במקום הזה יכַנה הרב את מתקני חשבון העבור בשם בני יששכר, ואת העוסקים בחשבון העבור שבדורותיו — בשם היודעים בינה לעתים.

למעשי הדור הזה תֵחשב גם „משנת המדות" 1), שכפי מה שהעיר החכם שפירא, קרובה היא מאד בתכנה ובלשונה לספר המשיחה, שחבר החכם הערבי מחמד בן מוסי אלכוארזמי ברבע הראשון למאה התשיעית למנין הנהוג. וקרוב לשַׁעֵר, שגם ספר „לאותות ולמועדים בחשבון מזלות", שחבר רב בן לוי („תשובות הגאונים", הוצאת הרכבי, סמן שפ"ו), נתחבר גם הוא בזמן הזה. מחבר הספר הזה משתמש במלת פונדיון, לא למטבע שהוא אחד מי"ב בדינר בלבד, כי־אם לשבר שהוא אחד מי"ב בכלל, כדרך שישתמש בה גם בעל ברייתא דרבי ישמעאל ורבי יהושע 2). וכבר היה נחשב לקדמון בימי רב האיי המביא ראיה מדבריו, שמלת פונדיון יש לה הוראה רחבה יותר, אותה שאמרנו: חלק אחד מי"ב בכלל. אבל מלבד הספרים שכתבו חכמי הדור ההוא, אשר רק שרידים מעטים מהם באו לידינו, היו מעַינים ומשקיפים מעת־לעת על מקומות המאורות השנַים ובמהלכם. מן העיונים ההם, אשר בלי ספק רבים היו, נשאר לנו, מלבד העיון אשר ב„ברייתא של שמואל", רק אחד, שנעשה בראשית המאה השביעית לאלף שעבר על מקום התלי 3).

ג. מעשי חכמי העבור בפרק הזה. „בני יששכר". תכונת התקופה הזאת בדרך־כלל. מכל הדברים האלה ומשרידים אחרים שהגיעו אלינו מזמן ההוא, ואשר נדבר עליהם במקום אחר, נוכל לשפוט, כי היו חכמי אותו הדור זריזים בקיום מצוַת חִשוב תקופות ומזלות מכל אשר היו לפניהם, וראוים היו להִקרא גם הם בשם־הכבוד שנתנו לחכמי העבור שקדמו להם, בשם „בני יששכר". ברייתא אחת מאֻחרת, שנתיחסה גם היא לשמואל, מרוממת את מעשה החכמים האלה, שהַכרת מדת־החֹדש המדֻקדקת הביאתם לידי הצֹרך לחַלק את השעה לתתר"ף חלקים, ואומרת: „כשעלו בני יששכר לרקיע קבעו תתר"ף חלקים לשעה" (ספר „עברונות" בתחלתו; ספר „חכמת המזלות", צד 56). השם הזה מיֻסד, כידוע, על המקרא בדברי הימים (א, י"ב, ל"ב): „ומבני יששכר יודעי בינה לעתים" 4); וחכמי

---

1) יצאה לאור בפעם הראשונה על־ידי רמש"ש כהוספה ל„המזכיר" (שנת תרכ"ד), ואחר־כך על־ידי הפרופיסור הרמן שפירא (ליפסיה, שנת תרמ"ו).

2) עַיֵן במאמרי, פרק „היום", סמן ז („התקופה" ששית).

3) בפֵרוש הר"א מגרמיזה ל„ספר יצירה" (דפוס פשֶמישל, דף י"א, ע"ג): „ז"ע כי התלי מהלך אלו י"ח שנה, ובר"ח אדר הראשון של שנת ד"א תרי"ב הכניס ראשו בסוף מזל דגים ועלה והלך מסוף דגים לתחלתו עד י"ח חדשים ונבו במזל השביעי (המלבה"ד מעיר, שנמחקו שלש תֵבות וברור שצריך להוסיף הוא מזל בתולה). ולאחר שיצא מדגים נכנס בסוף מזל דלי, שכן מנהגו לעולם לילך הפוך", עכ"ל. הנה לנו עוד מופת אחד על השתדלותם של חכמי ישראל, שהיו בתקופה שאנו עסוקים בה, להשקיף ולְעַיֵן על מהלך המאורות ומקומותיהם.

4) „ובני יששכר יודעי בינה לעתים — רבי תנחומא אמר לקורסין, רבי יוסי בן קוצרי אמר לעבורין" (בראשית רבה, פע"ב). מלת לקורסין היא יְוָנית (καιρός), שהוא תרגום מדֻקדק ממלת לעתים. ורבי תנחומא מפָרש את המקרא כפשוטו, שהיו בקיאים בדברי הימים.

השבעה, וכל מעשה הארץ, והמצעדים והנטיה, והמעלה הצומחת, ותקון הבתים וידיעת הכוכבים העליונים וקדרות המאורות. ואין בספר [ה]נזכר טעם לכל אלה הענינים, רק מעשה לבדו דרך קבלה... ואחר יעקב המעתיק קם חכם גדול בישמעאל, יודע סוד חכמת החשבון וחכמת העתים... וכל חכמי הערלים (שמים) [בימים] האלה כופלים החשבון וחולקים ומוציאים השרש ככתוב בספר החכם, שהוא מועתק אצלם 1), והוא הוציא כל מעשה הלוחות בדרך אחר קלה על התלמידים, שהיה שוה באחרונה למעשה כנכה החכם מהאינדיאה, רק לא נתן טעם לדבריו. וקם אחריו חכם בישראל ושמו אלפרגאני 2) ונתן טעם לכל דברי אלכוארזמי"... הננו רואים מדברי הראב"ע, שלקחו היהודים חלק גדול בהפרחת המדעים בערב וכי לא היה היהודי סרסור פשוט, כי־אם גבר מלא חכמה והושיה. והישראלי יאמר: „הוי יודע כי בכדי חצי מאה הששית על 3) האלף הרביעי למנין העולם נתעוררו אנשים מחכמי ישראל, שהיו בארץ עילם, להתמיד על עיון תהלוכות צבא השמים, במצות המלך, שהיה בזמן ההוא, אוהב החכמות ומשגיח בהם, ונתגלה להם על ידי־כן ונתברר בחכמה הזאת ואותותיה הרבה עקרים אמתיים, והיו מבקרים וחוקרים ומוסיפים מדע והשכל" (יסו"ע, מ"ד, פ"ז). וברשימות סופרי ערב אנו פוגשים חבל חכמים, שעמדו לישראל בזמן הזה, כמשאלה, סהל, הטברי, או רבן הטברי, סהל בן בישר וסינד בן עלי (הראשון בהם, משאלה, היה ממנה מאת המלך אלמנצור על בנין העיר בגדד, שנבנתה בשנת 140 להגרה, ד"א תקכ"ב ליצירה); ונראה, שגם אליעזר בן פרות שהזכיר אלבירוני ואנדרוזגאר בן זאדי פרוך שהזכיר הראב"ע היו בזמן הזה (עין מחלקת רס"ג, מצד 137 ואילך). בפרק הזה נכתבה ה„ברייתא דשמואל" הנמצאה בידינו וכן ברייתות אחרות שנכתבו על שמו, שהובאו אצל חכמי ימי־הבינים (כאשר ידבר על־זה במקום אחר), וכן הברייתא המיחסת לרב אדא בר אהבה וכן אותה המיחסת לרבי ישמעאל ורבי יהושע.

עם רמש"ש, שהמעתיק לא היה יהודי, כאשר חשב די־רוססי וההולכים אחריו, כי־אם ערבי, ובמקום „שארה" יש לתקן טארק. ועין עוד להלן (סמן ד), שההעתקה משפת הדו נעשתה בשנת 773 על־ידי מחמד בן אברהים אלפזארי, ויעקב בן טארק יסד על־פיהו בשנת 777 את לוחותיו.

1) ספרי אלכוארזמי נעתקו בימי הבינים לשפת רומית, מקצתם נדפסו ומקצתם ימצאו בכ"י באוצרות הספרים (עין זוטער, „די מאטהעמאטיקער אונד אסטראָנאָמען דער אראבער", סמן י"ט), ומהם למדו חכמי הנוצרים (הערלים) מלאכת הכפל והחלוק והוצאת השרש המרבע והמעקב על־פי ציוני המספר של ההדיים. רמש"ש נתן לחשב, שהמלים „מועתק אצלם" מוסבות על תרגום סינד היגד משפת ההדיים לשפת ערב, והגיה שצריך להיות „הערבים" תמורת הערלים. ובאמת לא ידבר כאן אלא על אלכוארזמי וספריו. וכן תחת „ומוציאים השרש", שנשתבשה בכ"י למלת מיניאים, תקן רמש"ש „ומיניהים" ואינו נכון.

2) גם אלפרגאני לא היה יהודי; וכפי הנראה, יש לתקן עם רמש"ש „חכם בישמעאל" תמורת „בישראל".

3) כן הוא בהוצאה ראשונה של רבי ברוך משקלוב. ובהוצאת גולדברג: „של האלף" — והוא טעות.

וספרים רבים מכל המקצועות, במשל ומליצה, מוסר ומחקר, ובכל יתר המדעים, נעתקו בידי חרוצים מלשונות סוריה ופרס, הדו ויָון אל שׂפת ערב וימצאו קוראים למכביר. לא עבר דור אחד, והנה קמו בהם סופרים מצֻיָּנים, רופאים מֻמחים, מהנדסים ותוכנים, אשר הניחו אחריהם שֵׁם־עולם לא יכּרת. ומושלי הארץ מביח עבאס (אבבאַסידען) אוהבי חכמה היו תומכים ומחזיקים בידיהם. בתנועה הגדולה הזאת, בהסעת עץ־הדעת ובנטיעתו על אדמת ערב, נטלו גם היהודים, שאין דרכם להיות מן הנמושות, חלק מסֻיָּם מאד ויעבדו שכם אחד עם בני ארצם. על־אודות הפרק הזה יספר לנו הראב"ע [1]: „בימים קדמונים לא היתה לא הכמה בבני ישמעאל, עד שעמד מלך גדול בישמעאל ושמו אלצפאח [2] ושמע, כי יש באינדיאה חכמות רבות, ופקד לבקש חכם יודע לשון האינדיאה ולשון ערבי, שיעתיק לו אחד מספרי חכמתם... והיה ערך משלים על פי נוצרים אלמים ויש בו צורות הרבה להיות הספר נכבד בעיני הקורא ושם הספר כלילה ודימנה [3]. אז שלח בעבור יהודי שהיה בדורו יודע שתי הלשונות, וצוהו להעתיק זה הספר, כי פחד אם יעתיקנו ישמעאל (שהיה אסור לו עוד לעסוק בחכמות אחרות מלבד הקוראן) אולי ימות. וכאשר ראה הספר שהוא מופלא בטעמו, וכן הוא באמת, אז נכספה נפשו לדעת מחכמות לפי הנראה [4]), אז נתן הון רב ליהודי שהעתיק הספר הנזכר, שילך לעיר ארין שהיה תחת קו השוה... להביא אחד מחכמיהם אל המלך. והלך היהודי ועשה מרמות רבות, והתרצה לו אחד מחכמי ארין בהון רב לבוא אל המלך ונשבע לו היהודי, שלא יעכבנו רק שנה אחת, וישיבנו אל מקומו. אז הובא זה החכם אל המלך, ושמו כנכה, והוא לִמד לישמעאל יסוד המספר שהם ט׳ אותיות. אז העתיק מפי החכם, על יד היהודי, מתרגם ישמעאל, חכם ושמו יעקב בן שארה [5] ספר לוחות המשרתים

---

1) הקדמת הראב"ע לספר „טעמי הלוחות" (כתב־יד), נעתקה על־ידי רמש"ש (צייטשריפט דער מאָרגענלענדישען געזעלשאפט, חלק כ"ד, צד 356).

2) בערבית: אל־ספאח (Es-Sephach), אביו של אלמנצור, הוא היה המלך הראשון מבית עבאס, ומָלך משנת 750 עד 756 למנין הרגיל.

3) ספר משלות, כולל שיחות וספורים מוּשָׂמים בפי יצורים בעלי־חיים („נוֹצָרים אלמים"), ידוע בשפת הדו בשם Pantschatantra, ונעתק ללשון סורי, ערבי ורומי ולכל לשונות הגוים וגם ללשון עברי (יצא לאור מתוך שני כ"י עתיקים על־ידי החכם דֶרנבורג, פריז, 1881). למען עשותו גם נחמד למראה כללו הסופרים את הדרו עוד בימים קדמונים בתמונות יפות וציורים מתאימים לרוח היצורים, אשר ידֻבּר עליהם, אל דבריהם ואל עלילותם ברגע ההוא. ספר כלילה ודימנה זה נזכר גם ב„תשובות הגאונים" בשם כתאב שלהנדוין (הוצאת הרכבי, סמן שס"ב).

4) לפי ראות עיניו.

5) שעורו: אז העתיק מתרגם ישמעאל, ושמו יעקב בן טארק, מפי החכם, על־ידי היהודי, ספר לוחות המשרתים וכו׳. רמש"ש הסב את המלים „מתרגם ישמעאל" אל „היהודי", ותרגם: היערויף איבערזעצטע אויס דעם מונדע דעס וויזען, דורך דען יודען דער איזמאַעליטיש דאלמעטשטע, איין געלעהרטער דעססן נאמען יעקב... והוא שלא בדיוק. אבל בזה הצדק

הייתי זקוק להסתפק בהשערות, שלא ימלט מהן כל חוקר – ואף־כי בחקירה כזו, השואפת לברר את כל הדברים לפרטיהם, ושנושאה, המקיף משך זמן מסֻים, דורש למַלאות כל פצימיו – הנה השערות אלה צדדיות הן, וגם אם לא תתקבל אחת או שתים מהן, גם אז לא תרופפנה על־ידי־כך ההחלטות העִקריות.

גם בחקירות אלה שמתי לי ליסוד את הכלל הגדול, שרוח האדם הולכת ומתקרבת אל שלֵמותה אך לאט לאט ובפסיעות מדודות, כי עולה היא בסלם־ההתפתחותה שליבה אחר שליבה, מעלה אחר מעלה. מרחק שליבות אלה אשה מחברתה עשוי הוא, לפי־דעתי, כמדתו; אך גם האיש אשר ימצא אותן תכופות וסמוכות ביותר ושאפשר לאדם בינוני לעבור כמה מעלות בבת־אחת, זקוק יהיה להודות, כי המעלה, אשר עמד עליה חשבון העבור בסוף המאה הששית לאלף שעבר, שפלה היתה הרבה מאותה שעמד עליה שמונים שנה אחרי־כן, בימי בן־מאיר, כי קביעת שנת ד״א תקצ״ו נעשתה על יסודות אחרים מאותם של שנת ד״א תרפ״ב; ואם־כן לא נגמרה צורתו אלא בפרק הזה. והנה זה תכלית כל חקירתנו כֻלה – ואידך פֵּרושא.

ב. תחִית המדעים בארצות ערָב והשתתפות היהודים בעבודה הזאת. עם הרבע השני, למאה הששית לאלף שעבר תְּהל תקופה חדשה בדברי ימי המדעים – ימי תחִיָתם בארצות ערב.

חכמת יָוָן, לכל ענפיה היפים, אשר הסיע אלכסנדר הגדול אל ארצות הקדם, וידי אחד מיורשי כסאו, המלך תלמי לגי, נטעוה שׂורק על אדמת מצרים, מִהרה לעשות בארץ־הפלאות הזאת פרי הלולים. ואחת מפארותיה, חכמת התכונה, נהיתה ביד אֶחד מנוטעי עצי הדעת בגן־עדן הזה, הפרכוס, לגפן אדרת תאוה לעינים. ואחד מבחירי הבונים כונן בקרן בן־שמן הזה מגדל בנוי לתלפיות – הוא התוכן תלמי בספר אלמגסטי – אשר דרך שעריו באו כל השואפים להתענג בנָוֶה הנהמדה הזאת היפה בכל פִּנות הכרם. אך פתאֹם – כמו נכנסה בו עין רעה – גפניו חדלו לתת כחם, אשכלותיו דללו ושרשם יבש, והבנין היפה נִטש. תלמי היה האחרון (במחצית הראשונה למאה השניה למנין הנהוג) אשר כִּלֵל יָפיו, ומְתֵי מספר מיחידי־סגלה, אשר באו אחריו, לא יכלו עוד לעשות תושיה. והכרם הנאוֶה היה לשַמָּה ושאִיה, אין דורש ואין מבקש. כימי עשרה דורות היה העולם שֹמם, בלא תורה ובלא חכמה, עד שעמדו לו רֶוַח והצלה במקום אחר. בני ערב, אחרי אשר כבשו ארצות רבות ויטעו בהן את אמונתם החדשה במחמד נביאם, שָׂמו לבם לטעת על אדמתם את נטעי החכמה והמדע. ובמחצית הרבע השני למאה הששית לאלף הזמישי יָחֵלו להראות נצניהם הראשונים על אדמת ערב, אשר עד־מהרה שלחו פארותיהם למרחוק, מזרחה וימה, בכל מלֹא רֹחב ארצות ישמעאל. רוח אדיר וחזק החל לפעם בלבות העם הזה, לבקש חכמה ומדע ולרדוף אחריהם בכל כח־עלומים, וחכמי־לב בהם לא חשכו מעמל נפשם לרַוֹּות את צמאון העם השותה לתאבה את דבריהם,

עתה נשתנו פני הדברים מן הקצה אל הקצה. דברים רבים אשר לא שערתם אז נפש החוקר, ואשר גם בעל דמיון עז לא יכול בעת ההיא להעלותם על לבו, ואשר יצאו אחרי־כן מאפל ומחשך לָאור באור השמש, הראוני לשמחת לבבי, כי לא שגיתי ברואה, כי בכלל כִּוַּנתי בחקירותי אל האמת לאמתה, והעולה על הכל, כי הפרזתי על המדה — לא בתוצאות חקירותי — כי־אם בזהירותי היתֵרה, אשר לא נתנתני לאַחֵר יותר את זמן החִתּום האחרון, בטרם נמצאו לי ראיות מכריחות לגמרי; כי בכל כגון זה ראוי לנו לתפוס בכלל שנתנו חכמים לענין אחר: באלו מקדימין ולא מאחרין. ועתה מדברי ראש־הגולה, שנכתבו בשנת ד"א תקצ"ו, אשר יבואו להלן (סמן ח), אנו רואים ברור ומפֹרש, כי עוד בסוף מחזור רמ"ב היו קביעת־השנים וחשבון־המולדות משֻׁנים משלנו, והחִתּום האחרון לא קדם למחזור רמ"ג, או לרבע הראשון מן המאה השביעית לאלף שעבר (תחת אשר בתחלה קבעתיו במחזור ר"מ). ושרידֵי מקורים אחרים יורונו עוד עִקבות שיטות אחרות, שֶׁשִּׁמשו בזמן החִתּום האחרון לשעתן, או שהיו כעִנין הצעות שהֻצעו לפני הַוַּעד ולא נתקבלו ממנו.

כל הדברים האלה יתבארו בסמנים הבאים, אשר הקדשנום לדברי ימי־העבור האחרונים, חליפותיו ושִׁנויי צורותיו אשר פשט ולבש בפרק הזה, בטרם קבל את צורתו שאנו רואים אותו עתה. אבני־הפִּנָּה, אשר עליהן נוסדו חקירותי, הם מעשים מאֻשרים ומקֻיָּמים שאין להכחישם; ואם לפעמים

חדש ובין שכלולו וגמר תקונו. המעבר מקִדוש ראשי־חדשים על־פי הראִיָה אל קביעתם על־פי החשבון נעשה עוד בימי התלמוד, בזמנו של רבי הלל, שנתקבל באותו הפרק רק ביסודו ובעִקרו, אבל דרכי החשבון היו הולכים ומשתכללים מעט מעט לפי התפתחות ידיעתם במדת החדש והשנה, עד שנחתמו וקבלו צורתם האחרונה בימי רב פלטוי שמלך בפומבדיתא ורב עמרם שמלך בסורא. בריאה כזאת המשתלמת לאט לאט יקשה להגביל זמן יצירתה, כאשר לא נוכל לצַיֵּן בדקדוק את הרגע אשר נהפך בו הילד לאיש. ולכן לא היה מקום לגאונים הראשונים לדַבר על תקון חשבון־העבור, שכבר היה מוכן ועומד לפניהם בעִקרו, ולא לקראים לערער עליו ולאמר, שנעשה בימיהם (ועַיֵּן עוד להלן, סמן ט"ו).

נפלאות יותר הן ההוכחות המחֻיבות, שהביא הרא"ע לסתור דברי. „יש ויש הוכחות הרבה — כה יגזר אֹמר — כי חשבון־העבור שלנו נתקן לפני המאה התשיעית". האחת מהן היא, „שחכמי בבל כותבים לבן־מאיר, כי יש בישיבות זקנים שהגיעו לגבורות, ואין אחד מהם זוכר, שהיה חלוף בין בני בבל ובין בני ארץ־ישראל („מחלֹקת", 125), ומזה נראה, שבראש המאה התשיעית היה סוד העבור כבר נשלם", כאִלו אחרתיהו אני יותר! ובאמת אִלו היו זקנים אלה זוכרים כל המעשים שנעשו בימיהם, מעת היותם בני שמונה שנים, הנה לא נגיע עוד אל ראש המאה התשיעית, כי־אם אל מחציתה, כמה עשרות בשנים אחרי העתקת ספר אלמגסטי לערבית! ההוכחה השנית היא מדברי ה„שאלתות" (שהבאתי ב„מחלֹקת", צד 140), שמהם נראה, „שבימי רב אחאי, שחי במאה השמינית, היה חשבון העבור שלנו מקֻבל באֻמה, ויום ערבה ופורים לא היו בשבת". מאריה דאברהם! מה ענין דחִיַּת יום פסול, שיכול למצא מקום בכל שיטה, לחשבון המולדות הבנוי על מדת החֹדש? בדרך כזו יכולנו להוכיח, כי עוד בזמנו של עולא היה חשבון שלנו מתֻקן ומקֻבל, כי בימיו לא היה ראש השנה בא בימי ד"ו (עַיֵּן ר"ה, דף כ) — ממש כמו שהוא בחשבון שלנו! האין זה הוכחה נצחת?

שהעביר תחת שבטו, אלא שחשב מקצת דברים לבלתי־נכונים, מקצתם היו בעיניו כבלתי־מכריעים, וממקצתם דִמָה להוציא תולדות אחרות; ובדרך כזו הגיע באחרונה לידֵי החלטתו: איפכא מסתברא! ו)

אולם אם לפני שמונה־עשרה שנה היה עוד למבקר פתחון־פה, לפקפק בכל החלטה או בכל השערה, האומרת להוציא מחזקתה את המסֹרה המקֻבלת בעם, המיחסת את חשבון העבור לכל פרטיו ודקדוקיו לרבי הלל, שתקנוֹ בשנת ד"א קי"ט, ואם בדין היה כל דורש־אמת יכול לדרש מאת כל איש, המטיל ספק בקבלה זו, להביא ראיות מכריעות לדבריו, הנה

ו) טענותיו של הרא"ע יפרדו והיו לארבעה ראשים: א) קשה בעיניו לקבל את הטעם שנתתי לתוספת במר"ת, אף כי בכל עמלו לא מצא לה טעם אחר, שיהיה לו על־כל־פנים קצת טעם וריח (עַיֵן להלן, ב„מחלֹקת בן־מאיר"). ב) אינו יכול לסבול, שיוַתרו הכמי העבור אפילו על חלק אחד מתתר"ף בהעתקת הזמן ממקום למקום, ואף־על־פי שעָשו כזאת תוכנים גדולים כתלמי ואַלבַתָני (עַיֵן פרק תקופות ומולדות). ג) אי־אפשר לו להאמין, שלא מצאו חכמי ישראל בעצמם „מולד ראשי" מדְקדק עד שלמדוהו מספרו של תלמי, אם אמנם בעל „פרקי רבי אליעזר" ו„ברייתא של שמואל", שנתחברו רק כשלשים שנה לפני העתקת ספר אלמגסטי, אינם יודעים עוד את מולד בהר"ד, ובמקומו יש להם מולדות ,אחרים לתשרי ולניסן, בתחלת ליל רביעי. ד) והעולה על כֻּלן, „שאי־אפשר כלל להעלות על הדעת -- כן יאמר הרא"ע — שחשבון העבור שלנו לא נגמר קֹדם המאה התשיעית". והנה עתה אחר שנתאשרה השקפתי בדבר חתימת העבור, במדה מְרֻבה הרבה יותר מאשר חשבתי התחלה -- על־ידי מכתב ראש־הגולה, יכול הייתי לעבור בשתיקה על כל דברי מבקרי; ואם בכל־זאת אני מביא במשפט את מקצת דבריו, הנני עושה זאת, לא לבטל טענוֹתיו, שכבר נתבטלו מאליהן בטול גמור ומֻחלט, כי־אם כדי לברר וללַבֵן מקצת שאלות שנתקשה בהן המבקר, ואשר לא רבים מן הקוראים יחכמו למצֹא להן פתרון מדעת עצמם. הרא"ע עומד ושואל: „אם חתימת העבור היתה זמן רב אחרי רב יהודאי גאון, לאחר שעמדו הקראים, ואיך אפשר, שאין מן התקון הנכבד הזה זֵכר בשום מקום? הלא יש לנו ספרים ותשובות הרבה מן הדור ההוא ואין בכֻלם שום זֵכר לתקון חשבון העבור, וידוע כי הקראים התנגדו תמיד לחשבון העבור של הרבנים, ומדוע לא זכרו בדבריהם, כי חשבון זה חדש הוא ונגמר בזמן מאֻחר?"

אולם למען דעת כל איש, עד־כמה יש נכונה בדברי המבקר, אזכיר פה אך דבר אחד, שכבר העירותי עליו ב„מחלֹקת" (צד 6), שמכל מעשי דורות הגאונים הראשונים נשאר לנו לפלֵטה אך ספר אחד, „שאלתות רב אחאי", שנתחבר במאה הששית לאלף שעבר; וכל התשובות השונות שהגיעו לידינו, וכן ספר „הלכות גדולות", לא קדמו למאה השביעית, זמן החִתום האחרון. הלשריד דל כזה יאמר: „ספרים ותשובות הרבה", ואם על־פיהו נוציא משפט חרוץ, כי כל דבר שלא נזכר בו, כבר היה מוכן ועומד מקדם? וכן הדברים בספרות הקראים. משלשת חחכמים הראשונים, ענן, דניאל הקומסי ובנימין הנהוָנדי, היה ידוע לנו אך ספרו של זה האחרון „משאת בנימין" על הדינים, העוסקים רק בדברים שבין אדם לחֲברו, ואין בו מקום לוִכּוח על־אודות חשבון העבור. ורק בשנת תרס"ג נגלו לנו על־ידי הרא"א הרכבי קטיעות שונות מדברי שלשת הקראים האלה, אשר אחרי גרעון תרגזמו העברי לדברי ענן הכתובים ארמית, ואחרי גרעון הערותיו, לא יגיעו גם לחמשים דפים בעלי שמינית בינונית. האם מהֶעדר זכרון תקון חשבון בקֹמץ הזה נחליט, שלא בא בימיהם לגמר שכלולו? אתמהה! אבל גם אם נעמוד רגע על נקֻדת מבטו של הרא"ע, ולמרות הכלל הידוע במשנה (עדיות, פ"ב, מ"ב), ומִסכם מכל חמבקרים, נאמר ללמוד מן השתיקה (e silentio) ונחליט, שגם לא ראינו — ראיה, הִנה עלינו להבדיל בין תקון חשבון העבור ובין חשבון המולדות, ובכלל בין תקון דבר־

ח. י. בורנשטיין

דברי ימי־העבור האחרונים

א. הערה קודמת. כאשר נתתי לבי לפני שמונה־עשרה שנה — לרגלי חקירותי בדבר המחלקת, שפרצה בין רב סעדיה ובין בן־מאיר על־אודות קביעת המועדים בשנת ד״א תרפ״ב עד תרפ״ד — להתחקות בפעם הראשונה על שרשי השבון העבור ודברי ימיו, ואחרי שבאתי לכלל הכרה, שחשבון המולדות שלנו מוֹצָאוֹ מזמן תחִיַת המדעים בארץ עֲרָב, כמעט שהיתה נפשי סולדת עלי, להשמיע לאזני את אשר עלה לי בחקירותי; וכרכרתי כרכורים הרבה, להקדים על־כל־פנים חתימת חשבון העבור ככל־האפשר ולקבעה בתחִלת התקופה החדשה הזאת. ואחר אשר בכל־אפן היה השבון המולדות עוד בסוף שנות השלשים מן המאה הששית לאלף שעבר (זמן ברייתא של שמואל) משְׁנה משלנו — אחרתי את חתימתו אך כימי מחזור אחד, וקבעתיה בערך שנת ד״א תק״ס, שאז כבר נעתק לערבית, אם לא בדיוק הראוי, ספר אלמגסטי (או חלקים שונים ממנו), שמשם יכלו חכמי העבור לקצוב את מולד הבריאה, אף שקשה לחשב, שבימים הראשונים האלה כבר נתפשט ספרו של תלמי כל־כך, עד שהיה מצוי בידי הכל.

אולם כל זהירותי לא עמדה לי ביום־דין, להיות לי לתריס בפני הבִקֹרת. ואחד מן המבקרים, הידועים לשֵׁם בחקירות חכמת־ישראל, בהביאו במשפט את מאמרי, הואיל להראות פנים יפות לספרי ולסַפר בשבח מחברו, כי „העיר בהשכל ודעת על כמה פרטים מן מחלקת בן־מאיר״, אבל גָזַר דין קשה על התולדות שהוצאתי ממנה על זמן חתימת חשבון העבור, שהיו בעיניו „השערות בלתי יכולות להתקַיֵם בשום אפן״ 1). אולם המבקר, שלא היה עסקו במקצוע זה, בקורות חכמת־העבור — הדורשת מלבד כללי החשבון עוד ידיעות אחרות, מעִקרי חכמת־התכונה, דרכי התפתחותה והאמצעים שהיא נקנית בהם — לא הכניס לחקירה זו כל דבר ה״ש, אפילו כגרגר החרדל, והשתמש רק בחֹמר שמצא מוכן לפניו במאמר

1) הר״א עפשטיין ב„הגֹרן״, חלק חמישי, מצד 118 והלאה.

יש־בתה, אין זה אלא מפני שטעה במובן שיטת הסטוא. ובאמת כל שיטתו, וביחוד תורת ההכרה שלו, נולדה בהשפעתם של המקרא, אפלטון ואריסטו.

הפילוסופיה שאחרי אריסטו לא הוסיפה מאומה בתורת ההכרה.
ואף כי ידידיה בעצמו העריץ את הסְטוֹאַ והיה מונה את־עצמו על

פ״ט, ג; פי״ב, ה—ו; פ״ד, כ״ו). — במֻשג בלתי־בעל־תכלית בזמן כבר כרוך גם מֻשג בלתי־בעל־תכלית בכמות (על המופתים הסופיסטיים, כ״ח, ג). — הנטיה להתחלפות בין „אחרי זה" ל„משום זה", במובנו של יוּם (מלאכת המליצה, ס״ג, פכ״ד, ח). — מֻשג ה א י נ פ י נ י ט ס י מ ל (ספר השמע, א, ד, ז; ג, ד, ג—י״א; ח, א, א). — אי־אפשר להוליד מֻשג הכמות מתוך מֻשכלים לבד (שם, ד, א, י). — אריסטו מביא את הדעה, שהמקום (החלל) הוא סבת כל הנמצאים (עַיֵן ניוטון ויסיבתו; שם, שם—י״א). — הוא מטיל ספק במציאותו המֻחלטת של המקום (החלל; שם, שם, י״ג). — מֻשג אינטנסיבי של המקום (שם, ג, ד, ו). — בִּקֹּרת מחקר התנועה של זֵינון האֶלֵיִי (שם, פ״ב, ט; פ״ט, א וכו'; ס״ח, פ״ח, ד; עַיֵן גם „טופיקא" ס״ח, פ״ז). — דברים חשובים על שאלת אטומים של זמן (השמים והעולם, ס״ג, פ״ב, ט״ו). — כלל המציאות אינו אלא ח ז י ו ן סֻביקטיבי (שם, שם, י״ב; ההויה וההפסד, ס״א, פ״ב, י״ב וכו'; מה שאחר הטבע, ס״י, פ״ו, י״א: במקומות אלה נוגע אריסטו גם בשאלת האידיאליות של החֹמר והַסֻביקטיביות של ההכרה החושית בהכרעה על־פי רֹב דעות). — תרלטיביות של חֹם וקֹר (ההויה וההפסד, ס״ב, פ״ג, א). — נגד המסַפקים הסופיסטיים (מה שאחר הטבע, ס״ג, פ״ה). — מציאות עצם אי־חושי (שם, שם, י״א. ט״ז. כ״א; פ״ו, ג. ו; פ״ח, ז; ועַיֵן ההויה וההפסד, ס״ב, פ״ו, ט, בסופו; מה שאחר הטבע, ס״א, פ״ז, ב; וגם תולדות בעלי חיים, ס״א, פט״ו (פי״ג), ד). — הסתבבות של חפשיות במובנו של קנט (מה שאחר הטבע, ה, ג, א). — המקסימה במובנו של קנט (שם, ו, ד, א). — אלוה הוא האנטלכיה העליונה (שם, ס״ז, פ״ה). — גם יש להזכיר, שאריסטו מביא בשם הפִּתַגוריים, ש ה א ר ץ ה י א מ ת נ ו ע ע ת כאחד הכוכבים, ועל־ידי־זה יתחלק הזמן ליום ולילה (השמים, ס״ב, פי״ג, א). תורה זו, המֻיחסה לקופרניקוס, ידועה היתה כאלפים שנה לפני קופרניקוס, ואחר־כך נשתלמה על־ידי אריסטרכוס מִסַמוס (נולד 170 לפני סה״נ בערך), ויותר מזה על־ידי הִפַּרכוס מניקיה (כמאה שנה אחריו). אמנם אריסטו בעצמו התנגד לזה ויסד את צורת העולם ה א ר צ י ת־מ ר כ ז י ת, או הגיאוצנטרית, וזו נתקבלה ביפוי־כֹח גדול כל־כך, עד שעלה הדבר ביד קלוידיוס תלמי (77 — 147 לסה״נ) לשכלל את צורת־העולם הארצית־מרכזית בלי שום חולק. ואולם בזכרנו, שתורת קופרניקוס היתה לה השפעה גדולה על התפתחות תורת ההכרה של בקרת (וקנט, כידוע, דִמה את החדוש שבתורתו לחדושו של קופרניקוס), הרי העובדה עצמה, שאריסטו י ד ע תורה זו, מאַפשרת את ההשערה, שידיעה זו השפיעה במדה ידועה על רעיונותיו בגבול מחקר ההכרה. — וזה נתן להֵאמר גם על תורת דַ ר ו י ן ה ע ת י ק, אמפדוקלס. אריסטו חולק עליו ועל תורת ה ב ח י ר ה ה ט ב ע י ת שלו („השמע הטבעי", ס״ב, פ״ח), ז:בל הוא סגנן את תורת ק ב י ע ו ת ה מ י נ י ם שלו על רעיון הַטֶלֶאוֹלוֹגִיוּת. כלומר — הוא מודה בבחירה טבעית, אלא שלפי דעתו, הבחירה הטבעית אינה ענין נ ו ה ג ו ה ו ל ך, אלא ענין ק ב ו ע ו ע ו מ ד י ה ס ב ה ה ת כ ל י ת י ת, הפועלת בטבע, בחרה את הצורות והתנאים היותר מכֻוָנים לתפקידו של כל נמצא טבעי. ומן הטבע לָמדה גם המלאכה הטכנית (עַיֵן שם, שם, ז—י״א, ופ״ט, ח).

בספר־הנפש מטעים אריסטו, שֶׁמֻּשג הכמות (מקום) וּמֻשג הקיום הזמני גורמים הם, שעל־ידם מאחדת הנפש את כל ההכרות החושיות ביחסיהן השונים שבינן לבינן ועושה אותן חטיבה מְיֻחדה אחת (ס"ג, פ"ו, ד ומקבילים; חוש ומוחש, ספ"א; ספ"ג; ספ"ד; ספ"ז). ובמשך הוכוח על־דבר הזמן בפיסיקה הוא מעיר דרך־אגב, שהזמן המקיף שמים וארץ וכל היקום, אין לו שום מציאות בפני עצמו חוץ לנפש. באפן שאם יעלה על הדעת, שאין כאן נפש, אז בטל גם מֻשג הזמן („השמע הטבעי", ס"ד, פי"ד, ב, ג; ועַיֵּן גם פי"א, א וכו'). ורעיון זה נמצא בדברי אריסטו במבטא יותר בהיר ויותר חודר לתוך הלך הרעיון, המוליך לפילוסופית הבקֹרת: כמעט כלאחר־יד נותן אריסטו מקום לרעיון, שגם הקטיגוריות (עצם, כמות, איכות, המצב, היחס (המצטרף), מתי, אנה, לו (קנין), שיפעל, שיתפעל) וגם הַמֻּשגים של טוב ורע שַׁיכים הם לתֹכן הנפש (שם, ס"א, פ"ה, ו–ז). הקטיגוריות, אפשר לאמר, הן המסגרת השרשית של הנפש, שהולכת ומתמלאה מתוך הנסיונות. בתחלה, בתינוק שנולד (או בעֻבר), אין כאן אלא נפש בלח; אבל כשהתינוק הולך ומקבל רשמים מן החוץ, מסגרת זו מתמלאה תכן, ומתעצמת,י כלומר — נעשית עצם. והכֹּח, הגורם לשמירת הרשמים, אחרי כלות מאורע ההכרה של החושים, והמאחדם לאחד, הוא הדמיון, או הפנטסיה בלשונו של אריסטו (שם, ס"ג, פ"ג). וכאן גלוי הוא, שאריסטו לא הכיר את ערכו של כֹּח־הדמיון בבחינת גורם במאורע ההכרה עצמו. ועל־כן הוא מבדיל הבדלה חותכת בין הדמיון ובין ההכרה החושית בזה, שהדמיון עלול לטעות, בעוד שבהכרה חושית כשהיא לעצמה אין כאן שום אפשרות לטעות (שם).

תפקידו בפֹעל של הדמיון בא לידי רום מדרגתו באותו המאורע, שבו ההכרה החושית מתהפכת לחפץ. כי ציור הנעים והאי־נעים בדמיון, מתוך הנסיון לשעבר, הוא הוא המהַפך את ההכרה לתנועה של חפץ ורצון, להתקרב אל הנעים ולהתרחק מהאי־נעים (שם, ס"ג, פ"י ופי"א ומקבילים). ואם אמנם אריסטו משתדל להרחיק את הַמֻּשגים האונטולוגיים מתוך חקירותיו המוסריות, הלא בכאן נפתח הַצִּנור לתוך החקירה החשובה על תפקידו של מֻשג המוסריות במאורע ההכרה החושית. וכבר ראינו נטיה זו בדברי אריסטו שהבאנו למעלה: הקטיגוריות, שהן מסגרת ההכרה, וּמֻשגי טוב ורע שַׁיכים הם לתֹכן הנפש. אלא שהדבר הוא, כמו שאמרנו בתחלת דברינו על אריסטו כאן: אפלטון השפיע על מהלך התפתחותו של מחקר ההכרה ביחוד מתוך ההשקפה הכללית, הסוקרת את מחקר ההכרה מתוך מחקר המוסר, בעוד שאריסטו השפיע ביחוד על־פי חקירותיו הפרטיות במאורע ההכרה כשהוא לעצמו, כלומר — בלי קשר עם מחקר המוסר*).

---

*) מקומות אחרים, מחוץ למסגרת ההצעה השיטתית, חשובים בהשפעתם על מהלך התפתחותו של מחקר ההכרה, הם: האנטינומיה של השכל בשאלת קדמות־העולם („טופיקא", ס"א.

המפלשת של מאורע ההכרה, אינה אלא מציאות בכח, מציאות אפשרית, אבל לא מציאות ממשית, ריאלית. הריאליות היא תוצאת מאורע־ההכרה, אף כי במדה ידועה היא גם סבתו.

וגם בתורתו על השכל ותפקידו ויחסו אל ההכרה החושית נמשך אריסטו אחרי אנקסגורס. אריסטו מביא את דבריו של אנקסגורס, שמצד אחד הוא מטעים אחדותם של שכל והכרה חושית, ומצד שני הוא מטעים, שהשכל בפני עצמו עצם טהור מכל גשמיות הוא ואינו מעֹרב בשום־אפן בחלקים השוים ואיכִיותיהם (סה״נ, ס״א, פ״ב, ה, י״ג). תורתו של אריסטו עצמו בענין זה היא כעין פֵרוש, המיַשב את דברי אנקסגורס ומפשר ביניהם: במחיצתם של בני־תמותה אין כאן שכל מבלי הכרה חושית (שם, ד; פ״ג, ה–ז ומקבילים). הדברים האלה מתפרשים ברגיל, ששכלי הגלגלים, וביחוד אלוה, שכלים נפרדים הם, שאינם תלוים כלל בהכרה חושית. בתוך נפש האדם, שהיא האֶנְטֶלֶכְיָה של הגוף, כֹח החושב אינו אלא כֹח נפעל, פַסִיבִי: „השכל הנפעל". כֹח החושב האמתי, הטהור, פועל על הנפש „מן החוץ". כֹח זה הוא „השכל הפועל", שאינו כֹח בגוף כלל (שם, ס״ג, פ״ה ומקבילים; עַיֵן „איתיקה" לניקומכוס, ס״ז, פ״ז, א, ו„איתיקה גדולה", ס״ב, פ״ז, ט). ולא עוד, אלא שנכון אריסטו להודות גם בתורת ההִזָכרות של אפלטון בנוגע לַמֻשגים הכלליים (אנאליטיקא ראשונים, ס״ב, פכ״ג (פכ״א), ז, ואנאליטיקא אחרונים, א, א, ז). הכֹח העליון של הנפש, השכל, הוא נקֻדת הפִלוש כביכול, שבו כל הפרטים של כל הכרה חושית, וגם אלה שלהכרותיהם של החושים השונים, מתאחדים לאחדות של הכרת עצמותו של בעל החושים (סה״נ, ס״ג, פ״ב, י״א ומקבילים). מדרגתה של אחדות זו תלויה במדרגת השכל. בשאר בעלי־חיים אפשר להניח איזו הרגשה כהה, הכל לפי מדרגת פקחותם. באדם הדבר תלוי במדרגת החנוך וההשכלה. יותר מה שאדם למד לחדור לתוך חֻקי הטבע והמאורעות, יותר גדולה היא האחדות שבנפשו, יותר גדולה ויותר בהירה היא התרכזות ה„אני", ההכרה העצמית, שלו (שם, בכמה מקומות; אברי בעלי־חי, פ״ב, י).

מן האמור גלוי הוא, שתורת ההכרה של אריסטו ערך גדול לה בבחינת צעד חשוב בדרך התפתחותה של הפילוסופיה לפילוסופית הבקֹרת. וזה נתן להֵאמר גם לגבי רעיונותיו של אריסטו בשאלות המקום והזמן. גדר־המקום הידוע של אריסטו, בבחינת תוצאה של הוכוח על שאלת המקום (והריקות), הוא, שמקומו של גשם הוא „גבול (הגשם) המקיף" („השמע הטבעי", ס״ד, פ״ד, י ומקבילים). אבל גדר זה לא נתן אלא מתוך ההשקפה הפיסית (שם, פ״ו, א), ואין לו ערך אלא בבחינת טרמינולוגיה של מדע הטבע. וזה חל גם על גדר הזמן, שהוא „מִספר התנועה" (שם, פ״ט, ה, י״ב ומקבילים; עַיֵן „טופיקא", ס״ג, פ״ד, י״ב). את השקפתו של אריסטו על מהותם של מקום וזמן ועל ערכם בבחינת גורמים במאורע ההכרה אנו מוצאים בהערות קצרות, אבל חשובות, בספר־הנפש, וגם בהערות קצרות מן הצד מתוך ההשקפה המטפיסית, הַמֻבלעות בדבריו על מקום וזמן מתוך ההשקפה הפיסית:

תורת־ההכרה שלו, בא אריסטו על־ידי השתמשו בעִקר השקפתו המטפיסית באֹפן מיחד ומצֻין:

מתוך ההשקפה המטפיסית החֹמר הראשון אין לו אלא מציאות בכ̇ח, כנזכר. כלומר, מוכן הוא לקבל איזו צורה שתהיה. בתחלה הוא מקבל את הצורות התחתונות של אי־אורגניות והוא מזדמן והולך לצורות גבוהות דרך כל ממלכות הטבע, עד שהוא מוכן לקבל את הצורה היותר גבוהה, צורת האדם. וכל חלק של החֹמר שואף תמיד לצורה יותר גבוהה. וכמעט בכל מקום, שאריסטו מדבר על ענין זה, שהחֹמר אין לו אלא מציאות בכֹח, ואינו זוכה לידי מציאות בפֹעל אלא מפני שהצורה שרויה עליו, ושמדרגת מציאות בפֹעל תלויה במדרגת הצורה בסֻלם ממלכות הטבע, מטעים הוא את הצורות במובנו של אנקסגורס. האיכִיות העִקריות אינן חֹם וקֹר, לחות ויֹבש, כבשיטת אמפדוקלס, שקבלה אריסטו בחכמת הטבע, אלא האיכִיות של טעם וריח ומשוש ומראה וקול (עַיֵן, למשל, מה שאחר הטבע, ס"ח, רפ"ד). דומה, שדברי אריסטו בזה סותרים הם זה את זה. אבל הדבר מתבאר ומתישב על נכון כשיורדים אנו לסוף עִקר תורת־ההכרה של אריסטו.

בהרבה מקומות מביא אריסטו את דברי הפילוסופים שלפניו, שהאיכִיות, הַמֻכרות על־ידי החושים, אין להן אלא מציאות תלויה במציאות אחרת, באֹפן שהאיכִיות האלה תתבטלנה, אם לא היו כאן בעלי־חיים בעלי חושים מכירים (למשל: „קטיגוריות", פרק ה (ז), י"ט וכו'; „טופיקא", ד, ד, י"ג; מה שאחר הטבע, ח, ג, ב). אריסטו עצמו מתנגד להשקפה זו, והוא עומד על דעתו, שהאיכִיות הַמֻכרות יש להן מציאות בפני עצמן ואינן תלויות כלל במציאות בעלי חושים (שם; במה שאחר הטבע, י"ג, ג, ח, הוא מציע דעת הַמְּגַרְיִים, שהאיכִיות המוחשות אינן תלויות כלל במציאות כמותית — מחקר השוב חודר ויורד עמֹק עמֹק לתוך חביוני פילוסופית הבקֹרת).

והנה בספר־הנפש מפרש אריסטו את דבריו ומגלה את עֹמק דעתו במחקר החשוב הזה: האיכִיות המוחשות עומדות הֵנה בהיולי בפני עצמן במציאות בכ̇ח, אבל מציאות בפֹעל אינן מקבלות אלא מתוך מאורע ההכרה (ס"ג, פ"ב, ח; פ"ג, ח; החוש והמוחש, רפ"ג). בזה מחזיק אריסטו בעִקרו של אמפדוקלס על־דבר הכרח השוה על־ידי השוה במובן מְיֻחד: האיכִיות הן בהיולי בכֹח, והחוש יש לו התפקיד להוציא מציאות זו עצמה לפֹעל. ואריסטו מפליג בזה עד להשקפה, שבאמת יש כאן אחדות גמורה: קֹדם למאורע־ההכרה האיכִיות הַמֻכרות וכֹח ההכרה שבחוש שני דברים מֻבדלים הם, אבל אחרי מאורע־ההכרה אחד הם ביחוד גמור, כשם שבמאורע של ההשגה השכלית השכל והמשכיל והַמֻשכל אחד הם (שם, פ"ז ומקבילים; החוש והמוחש, רפ"ג; וביחוד פ"ד; עַיֵן לזה „מורה נבוכים", ח"א, פס"ח). באמת עֹמק מֻשג המציאות בשיטת אריסטו אינו מובן דַיו אלא מתוך תורת־ההכרה שלו: מאורע־ההכרה הוא הגורם החותך במציאות בפֹעל. המציאות, שאינה עוברת דרך הנקֻדה

והמטפיסית, בבת־אחת. ובאמת עוסק אריסטו במחקר הנפש מתוך השקפה מֻרכבה זו: כשבא לבאר את מהותה של נפש האדם בתפקידיה הטבעיים, אז הוא דן בה כבחזיון טבעי („טופיקא", ספר ד, פרק א, סעיף ג; „השמע הטבעי", ס"ג, פ"ה, ה; ס"ז, פ"ב ופ"ג; ח, ט, ג; ספר המדות לניקומכוס, ז, י"ד, כ"א וכו'). ואולם כשבא לעסוק במחקר הנפש במובן המקיף את כל תפקידיה כֻּלם: הזנה, תנועה, חיים, הכרה ומחשבה, הרי הוא עוסק בה מתוך ההשקפה המטפיסית (ספר הנפש, ס"א, פ"א, י"א).

את עִקרי תורת־ההכרה שלו מסַגנן אריסטו מתוך הַוִּכּוח את הפילוסופים שקדמו לו, וכבפילוסופיה שלו בכלל גם כאן עולה לו סגנונו הוא ביחוד מתוך הוכוח את השקפותיהם של אמפדוקלס ואנקסגורס (ספר־הנפש בראשו ובמשך הוכוח; עַיֵן ספר החוש והמוחש, פ"ב ורפ"ד). בשאלת יסודות המציאות, במדה שהיא מחקר פילוסופית הטבע, נוטה אריסטו לשיטתו של אמפדוקלס, שארבעה יסודות (אש, רוח, מים, עפר) הם שרשי ההויה כֻלה, שכל הנמצאים מֻרכבים מהם, בהתנגדות מפֹרשה לתורתו של אנקסגורס, שהחלקים השוים המאֻיָּכים הם שרשי ההויה. ואולם גלוי הוא, שאריסטו, בסַגננו את השקפתו בזה, הביא בחשבון, שסופו להשתמש בהשקפתו של אנקסגורס במטפיסיקה שלו. ועל־כן הוא משכיל להעיר, שצריך להודות לאנקסגורס, שהאיכִיות הפרטיות נטועות הֵנה בהיולי (ספר „השמע הטבעי", ס"א, פ"ד, ח–ט). וגם את חקירתו בתורת ההכרה מתחיל אריסטו בבקֹרת עִקרו של אמפדוקלס, שהַשָּׁוה מכיר את השוה (ספר־הנפש, א, ב, ו; פ"ה, ג וכו'; החוש והמוחש, פ"ב ורפ"ד). ולכאורה מתנגד אריסטו לעִקר זה בהחלט. ואולם במשך הרצאת תורת־ההכרה שלו מַראה הקורא לדעת, שאין הדבר כן. בחלקו הטבעי של מאורע ההכרה מסכים אריסטו לאמפדוקלס, שהאויר והמים הם האמצעים של ההכרה החושית, אלא שהוא מוסיף את ה„בהיר" או ה„זהר" (דיאַפַהָנֶס=אֵיתר) בבחינת אמצעי של חוש הראות (סה"נ, ס"ב, פ"ז; החוש והמוחש, פ"ג ורפ"ה). ולא עוד, אלא שגם שאר היסודות תפקידים ידועים להם בהכרה החושית (סה"נ, שם, פ"י ופי"א; ס"ג, פ"א; החוש והמוחש, שם). ואולם כשבא לָדין על אותו חלק של מאורע ההכרה, שמשתמט מחוג השקפתה של חכמת־הטבע, כלומר – לאותו המאורע, שעל־ידו אנו מכירים את האיכִיות הפרטיות של משוש, טעם וריח ומראה וקול, הרי שב אריסטו לתורתו של אנקסגורס. לפי דעתו של אריסטו כל הכרה חושית אינה אלא הכרת הצורה ולא הכרת החמר. החמר כשהוא לעצמו אינו נכנס בכלל ההכרה החושית (כאן מקורה של תורת „הדבר כשהוא לעצמו", סהינגס־אין־טהעמסעלבעס של לוק, דינג־אן־זיך של קַנט). ההכרה החושית אינה אלא הכרת האיכִיות של טעם וריח ומשוש ומראה וקול (סה"נ, ס"ב, פי"ב ומקבילים). ואמנם גם כאן עדַין מחזיק אריסטו בעִקר הכרת השוה על־ידי השוה. אבל השווי עתה אינו השווי של העצמים, החמרים, אלא השווי של האיכִיות במובנו של אנקסגורס. ולהרכבה זו של עִקריהם של אמפדוקלס ואנקסגורס בתורת ההכרה, שהיא עֹמק מובנה של

ג. אריסטו

בוכוחיו עם הפילוסופים שלפני סוקרט נותן אריסטו עיניו ביחוד באמפדוקלס ואנַקסגורס. מתוך הוִכּוּחַ את דבריהם, בהסכמה או בהתנגדות, בא אריסטו לידי סגנון עִקָרֵי שיטתו הוא. בשאלות פיסיות הוא נוטה לעִקרי השקפותיו של אמפדוקלס ובשאלות מטפיסיות לעִקרי השקפותיו של אנַקסגורס (על־דבר התחלקותו של אריסטו לשנַים, לשל הפיסיקה ולשל המטפיסיקה, עַיֵן „תולדות הפילוסופיה בישראל", כרך א, ע' 134). ובאמת דרך זו עצמה, להבדיל בין פיסיקה למטפיסיקה, למד אריסטו מאנקסגורס (עַיֵן למעלה). כמובן, אריסטו היה תלמידו של אפלטון (שגם הוא לקח תורת השכל מאנקסגורס), ובבואנו לבאר את השקפותיו של אריסטו, צריך להביא בחשבון גם את השפעתו הגדולה של אפלטון. אלא שמצב הדברים כך הוא: בספרי אריסטו, בדרך־אגב כביכול, יש רשמים נכרים, שאפלטוני הוא, כן בנוגע למְשג־אלוה הפסיכולוגי של אפלטון, וכן בנוגע לאיזה משאר העִקרים שהזכרנו למעלה בדברינו על אפלטון, וביחוד גם בנוגע לאותם היסודות בפילוסופית אפלטון, שמהם באה השפעתו הכללית על התפתחותו של מחקר ההכרה. ואולם הָרשמים האלה אינם באמת בהסכמה גמורה את שיטתו של אריסטו עצמו, כפי שהציעה בכַוָנה ולכתחלה. כאן אריסטו השקפה מיֻחדה לו. הוא מחלק את הפילוסופיה לשתים: פילוסופיה ראשונה ופילוסופיה שניה. הראשונה היא מטפיסיקה, והשניה היא פיסיקה. במטפיסיקה קרוב אריסטו אל אפלטון רבו בכמה ענינים, אבל גם כאן מְשג־אלוה שלו הגיוני הוא ושונה לגמרי מזה של אפלטון, וממילא חולק הוא עליו גם בעִקרים חשובים המסתעפים ממְשג־אלוה. ובפיסיקה אריסטו טבעי הוא לגמרי, ואין לו אלא מה שעיניו, עיני חוקר־הטבע, עשיר־הנסיון, רואות. בפיסיקה רואה אריסטו את החֹמר הראשון כנמצא כפול מְרכב מחֹמר וצורה, באֹפן שאין שום מְשג מציאות כלל לחֹמר בפני עצמו או לצורה בפני עצמה. במטפיסיקה, לעֻמתה, רואה אריסטו את החֹמר והצורה כשני שרשי המציאות, שיש להם מציאות אונטולוגית כל־אחד בפני עצמו, אף־על־פי שלעולם אינם נמצאים בעין, חֹמר בפני עצמו או צורה בפני עצמה. החֹמר, כשהוא לעצמו, אינו מצוי אלא בכֹח, בעוד שהצורה היא יסוד הפועל (ענין זה יתבאר בכרך ב' וכרך ד' של „תולדות הפילוסופיה בישראל").

והנה בספר־הנפש שלו בא אריסטו לידי אותו המחקר, שאי־אפשר לעסוק בו מתוך אחת שתי ההשקפות לבדה: כֹחותיה התחתונים של הנפש, כגדול והזנה, שאריסטו כולל אותם בשם „הַזָן" (כלומר: הנפש הַזָנה), חזיונות הטבע הם. הכֹח העליון של הנפש, השכל, צריך לחקירה מתוך ההשקפה המטפיסית. כֹח ההכרה החושית, שאריסטו כולל אותו בשם „החָש" (כלומר: הנפש החָשה), הכרוך בחזיון החיים והתנועה המקומית מצד מזה ובתפקיד השכל מצד מזה, צריך לחקירה מתוך שתי ההשקפות, הפיסית

השכל; אבל גם לדעת המפרשים, שתורת המציאות הקדומה אמורה בכל הנפש כֻּלה, הלא גלוי הוא, שתורת הַזכרות אינה חלה אלא על השכל): שֵׂכל האדם מזֻין בתנאים הנחוצים להכרת עולם החיצון. וגם תורת השארות הנפש בפילוסופיה של אפלטון מחזקת את ריאליות אישיותה של נפש היחיד ורוחניותה, שאלה שהיה לה מקום חשוב ומצֻין בהתפתחות הרעיון, שהוליכה לצמיחתה וגדולה של פילוסופית הבקֹרת. ובמדה מרֻבה מזו מֻטעמה היא אישיותה של נפש היחיד בשיטת אפלטון בתורת הבחירה שלו. אמנם יש מקומות בספרי אפלטון, שבהם תורת הבחירה נאחזה בסבך שאלות וספקות, אבל בכלל מטעים אפלטון את בחירתו החפשית של הפועל המוסרי ואת האידיאה של הטוב בבחינת הכֹּח היותר מקורי בנפש האדם: כל ההכרה כֻּלה אינה אלא הכנה להכרת הטוב המוסרי. הטוב המוסרי באידיאה הוא אפוא הסבה התכליתית ומקורם של כל הכֹּחות הטבעיים, וכֹחות ההכרה בכלל.

ומלבד העקרים הראשיים האלה, שעליהם בנויה כל שיטתו של אפלטון, בתכנה ובצורתה, עוסק אפלטון בכמה מקומות בספריו במחקרים בודדים, שגם כשהם לעצמם חשובים הם מאד בהתפתחותו של מחקר ההכרה. בספרו „טִימֵיאוֹס" (48c–53e) חוזר אפלטון על שלשת מיני ההכרה, שהצענו למעלה, ושם הוא מְאַדְנֵט את החֹמר הקדום הפשוט עם המקום (או החלל) ומדַבר על המקום הפנוי כעל דבר ממשי, קַיָם ונצחי, שאי־אפשר לתפסו לא בשכל ולא בחוש, אלא על־פי איזה דין שכלי שלא כדרכו, כבחלום (עַיֵן ספרי הנ"ל, ע' 280–281). ובמקום אחר בספרו זה (36–38) הוא מדַבר על היחס שבין זמן ונצח ואומר, שהזמן בבחינת מדת התנועה של גרמי השמים נברא בדמותו של הנצח, ומרַמז לדבריו על הזמן שב„פרמינידס" (ומרְמז הוא גם ב„המדינה", 608c), שהנמצא האחד האמתי הוא למעלה מן הזמן, ומסַיֵם, שעדַין יש לו דברים בענין זה, אלא שאין כאן מקומם. ענין חשוב אחר היא בקֹרת מֻשג ההויה במובן ההתקשרות שבין הנושא והתֹּאַר (כעין: התפוח הוא מתוק): הפילוסופים משתמשים במֻשג זה בלי שום פקפוק, ואפלטון שואל אותם: מה כַּונתם בזה, ואיזה קשר ריאלי יש כאן בין הנושא והנשוא? („סוֹפִיסטֵיס", 243c; ועַיֵן גם תֵּיאיטטוס בהמשך הדברים, שהבאנו למעלה, 152d; וגם 183b). גם בקֹרת זו מלאת־הבטחה להתפתחותו של מחקר ההכרה.

והנה דוקא המחקרים הבודדים האלה, שאפלטון רק רָמז עליהם מבלי לרדת לעֹמק הדברים, הם הם מה שעשה אריסטו תלמידו לראש־פִּנה במחקר ההכרה. ומאחר שלא ראיתי לשום אחד ממפרשי אריסטו ומרציאי שיטתו, שיצא ידי חובתו בהצעת תורת ההכרה של אריסטו, הנני להביע כאן ראשי פרקים של תורת־הכרה זו במדה הנחוצה לענינֵנו.

והמעשה (תִּימוֹס=כעס ביונית). הרי שהנפש מְרכבה היא משלשה כחות. וכנגדם יש כאן שלש מדות ראשיות: החכמה, הגבורה והפרישות. ומתוך הרעיון של עולם קטן (האדם) בבחינת דמותו של עולם גדול בא אפלטון לידֵי גזרה שוה (חֻקים, ע' 901–903): כֹּח־הנפש העליון הוא כֹּח המחשבה, השכל, שבו אנו מכירים את האידיאות, שהן הנמצאים באמת, בעוד שכֹּח־הנפש התחתון, התאוה, היא כנגד „מה שאינו" (החֹמר בלשון אפלטון), אי־הידיעה, או הידיעה המבֻלבלת, בעוד שכֹּח־הנפש האמצעי, הכעס (או הגבורה), הוא כנגד ידיעת „האמצעי", כלומר, הדברים הטבעיים, היא הידיעה, המְרכבה מידיעת החושים והשגת האידיאות. ומאחר שהצדק המוסרי הוא מבטאה של ממשלת השכל באדם, הרי גם אלוה, בבחינת כֹּח־הנפש העליון של העולם הגדול, הוא השכל המושל בכֹּל במדות החכמה והגבורה והצדק (ענין זה יתבאר בכרך ג' של „תולדות הפילוסופיה בישראל" – עַיֵן ספרי געשיכטע דער יידישען פהילאָזאָפהיע, כרך ב, א, ע' 266). זה הוא מֻשג אלוה של אפלטון. מקורו הוא במחקר ההכרה והמוסר, או, יותר נכון: בשרשם המשֻתף של שני המחקרים האלה. מכאן בא אפלטון לידי העמקה אונטולוגית של מֻשג אלוה: אלוה הוא נמצא פשוט רוחני נעלה על כל שנוי והויה („המדינה", ע' 380e – 382c). את המֻשג הזה מעמיק אפלטון ביחוד בספר „פַּרְמֵינִידֶס": הנמצא היחיד הוא למעלה מִמֻשג הכל והחלק, הוא אחד בהחלט (ע' 137c–d). האחד המֻחלט הוא למעלה מגשמיות (ע' 137d–e). האחד הוא למעלה מן המקום (138ab). האחד הוא למעלה מִמֻשג התנועה והמנוחה (138c–139b). האחד הוא למעלה מִמֻשג היחס (139b–e). האחד הוא למעלה מִמֻשג הזמן (140c–141d).

בהשקפותיו אלה העמיק אפלטון את מחקר ההכרה במדה מרֻבה מכל הפילוסופים שקדמוהו. הוא חִזק את המציאות הרוחנית, הגביל את מקומה וערכה של ההכרה החושית, הביט מבט עמֹק לתוך מחקר המקום והזמן (במחקר המקום כבר קדמוהו אחרים, אבל במחקר הזמן היה הוא בעִקר הדבר הראשון בין היונים), ועל כֻּלם גלה את שרשו של מחקר ההכרה במחקר המוסר באֹפן יותר עמֹק ויותר חודר מסוקרט רַבּוֹ: מאחר שהשכל הוא מקורו של המוסר, ומאחר שההכרה המוסרית היא העובדה היותר אי־מֻמצעת בהכרתו של האדם, הרי המציאות הרוחנית, המציאות באידיאה, היא המציאות היותר ריאלית. את תורתו זו מלביש אפלטון לפעמים לבוש אגדי, אבל גם בלבוש זה חבוי גרעין פילוסופי, שהועיל הרבה בהתפתחות תורת־ההכרה בכִוּון לפילוסופית הבקֹרת: הנפש כבר היתה נמצאת במציאות קדומה, אלא שאחרי שירדה לעולם השפל ונשקעה בחֹמר, באה עליה השכחה (לֵיתֵי), וכאן, בעולם השפל, היא לומדת לאט לאט, נזכרת והולכת מה שכבר ידעה בהיותה בעולם העליון (פֶדון, ע' 72c וכו'; פידרוס, ע' 250; מֶנוֹן, ע' 81c וכו'; 86ab; 98a; חֻקים, ע' 904c). מתחת המסוָה האגדי הזה כבר נשקף רעיון הבקֹרת (לפי כמה מן המפרשים תורת המציאות הקדומה וההִזָכרות, או אֲנַמְנֵסִיס, אינה אמורה אלא בכֹח העליון של הנפש,

ועל־ידי הטעימו את הכללים האביקטיביים שבמוסר פתח את הצנור לחקירתו העמקה והנעלה של תלמידו אפלטון, אשר השפעתה הולכת ופועלת דרך כל הדורות, הישיבות והשיטות, מימיו עד לאחרון שבאחרונים בכל רחבי הרעיון האנושי, וביחוד בגבולו של מחקר ההכרה.

אפלטון עשה את פתגמו של פרוטגורס למוצא כל חקירתו הפילוסופית בשני מרכזיה הגדולים, מחקר ההכרה ומחקר המוסר, שבסוף הענין שֹרֶש אחד להם. בספרו **תֵּיאַיטֶטוֹס**, שהקדיש ביחוד לשאלה: מה היא ידיעה (ע' 145 וכו'), מסַגנן אפלטון את המחקר בכַוָּנה **לתורת האידיאות**: מה היא ידיעה (או הכרה) **כשהיא לעצמה**? כלומר: מה היא **האידיאה** של הכרה, שהיא יסוד כל החכמות והמדעים? (146e, 148d). וכשתֵּיאיטטוס מנסה לאמר, שידיעה היא הכרה חושית, מיד מעיר סוקרט, שתשובתו זו היא „אותה עצמה של פרוטגורס, אף כי אמָרהּ בסגנון שונה מעט. כי הוא היה אומר: האדם הוא מדת כל הדברים, של אותם שֶׁיֶּשְׁנם בבחינת ישנו ושל אותם שאינם בבחינת אינו" (151a—152b). ובהמשך הוכוח מודה סוקרט, שפרוטגורס אינו פילוסוף חמרי מגֻשם, אחר שהוא מודה, שהמֻשגים יש להם מציאות במדה ידועה, אלא שהוא מודה רק ב„מציאות שוטפת" (עַיֵּן ע' 177c) ואינו רואה את המציאות העומדת וקַימת בטבעה שאינו משתנה, כעין: הטוב כשהוא לעצמו, היפה כשהוא לעצמו, הצדק כשהוא לעצמו, וכיוצא באלה (155—157). ובאמת כשבא אפלטון לבאר את הרעיון של „הִדַּמּוֹת לאלוה" („הדבק בשכינה" בלשון התלמוד), הוא מבארו מתוך הפכו, שהוא מוצא בפתגמו של פרוטגורס: „ואמנם לנו אלוה הוא מדת כל הדברים, וזה הוא יותר מקֻבל מאדם, לפי איזה יש אומרים" (חֻקים, 716c). טעותו של פרוטגורס בעִקר הענין היא זו, שהוא אינו רואה את הריאליות של האידיאות המוסריות, ועל־כן אינו מודה אלא במציאות שוטפת. כי המודה במציאות האידיאות המוסריות, מודה גם במציאות האידיאות האונטולוגיות הכלליות, וממילא מודה הוא, שהמציאות בעִקרה, כלומר, המציאות היותר ריאלית, היא שכלית, רוחנית, בעוד שהמציאות החמרית זוכה לריאליות במדה מצֻמצמה רק מתוך **השתתפותה** (מֶטֶקְסִיס) בריאליות של האידיאות. מכאן בא אפלטון לידי מֻשג אלוה שלו, שהוא המֻשג הפסיכולוגי.

מקור **מֻשג־הנפש** של אפלטון הוא בספרו „המדינה" (ע' 434d—444c): לפעמים אנו מתאַוים איזה מאכל או משקה או איזה דבר שהוא או מעשה שהוא, וגם יש לנו היכֹלת הטבעית להשיג את מבֻקשנו. אלא שמאיזה **טעם שכלי**, שאין לו שום שַיכות לתאוה שלנו כשהיא לעצמה, אנו יושבים ואינם עושים מאומה למלא את תאותנו, שבעדה ובעד עצמה בתקפה עומדת. הרי ששני כֹחות בנו, **כֹּח התאוה** ו**כֹח השכל**. וגלוי הוא, שבשעת העצה והמחשבה, אם לעשות או לחדול, **אנו**, או **חלק** ממנו, עומדים בין שני כחות השכל והתאוה, ומתיעצים אנו ונמלכים בנפשנו, אם לשמוע אל השכל או אל התאוה. הכח הזה, האמצעי, הוא כח הגבורה

הרי גם בגבולה של ההכרה השכלית אפשרי הדבר, שמה שאמת הוא לפי דעת יחיד זה שקר הוא לפי דעת יחיד אחר — ושניהם צודקים. דעה זו יש לה ערך של נתוח חדש בכח־ההכרה האנושי. ואם אמנם פרוטגורס בעצמו, כנראה, לא עבר את גבול תורת ההכרה במאמרו זה, הלא הבאים אחריו נתנו פֵרוש חדש לדבריו, באפן שהם חלים גם על ההכרה המוסרית (ולא עוד, אלא שלהלן נראה, שאפלטון הכניס כַוָנה זו גם לתוך מאמרו של פרוטגורס עצמו): גם החקים המוסריים אין להם כח מחַיֵב כללי. כי מה שאסור לפי הכרתו המוסרית של יחיד זה, אפשר שֶמֻתר הוא לפי הכרתו המוסרית של יחיד אחר. וגם דעה זו יש לה ערך של נתוח חדש בכח־ההכרה האנושי. דעה זו הביאה לידֵי גלוי הקשר הפנימי שבין מחקר ההכרה ומחקר המוסר, שמימות אפלטון ואילך לא זזו זה מתוך גבולו של זה אלא לפעמים, בנִיונות מיֻחדים, שלא עלו יפה. ובזה נפתח גם אותו הצנור, שֶשִמֵש דרך לַמַגָע שבין הפילוסופיה של יון ותורת היהדות: הצד היותר שוה שבפילוסופית המקרא ופילוסופית אפלטון הוא גלוי־שכינה המוסרי שבשתיהן.

ב. סוקרט — אפלטון

ממתנה המתחכמים יצאו סוקרַט, אפלטון ואריסטו, שגם הם נמנו על דגל ההתחכמות בימיהם, אלא שהם הוציאו את המאור שבסופיסטיקה ויסדו את „חכמת יון" במובנה היותר נעלה. סוקרט תקן את ההריסה שבתורת המתחכמים על־ידי מה שמצא את דרך הַמֻשָׂג והגדר. הוא הודה בַסֻבּיקטיביות שבהכרתו החושית והשכלית של כל יחיד, אלא שהראה, שכל דבר יש לו מֻשג אֹביקטיבי וגֶדר אֹביקטיבי, שהכל מֻכרחים להודות בו בהכרח הגיוני. וביחוד הטעים, שלמרות הַסֻבּיקטיביות שבחֻקי המוסר, יש כאן מֻשגים מוסריים, שהכל מודים בהם. ואת זה הראה בדרך ההתוַכחות הַמְיַלֶדֶת שלו. בדיאלקטיקה (נצחון בלשון ימי־הבֵינים) שלו היה מוצא את הכללים ההגיוניים שבשכלו של בעל־דינו והביאו על־ידי אינדוקציה אטית להוליד בעצמו את הכללים ההגיוניים האֹביקטיביים, המושלים בעולם החוש והרעיון, למרות כל הַסֻבּיקטיביות של היחיד. בזה הורה דרך חדשה בפילוסופיה בכלל ובמחקר ההכרה בפרט. הוא הודה בסֻבּיקטיביות, גם בסֻבּיקטיביות של היחיד, ובזה הציל אותו המאור שבסופיסטיקה, שעתיד היה להיות אבן־פנה אחת בפילוסופית הבקֹרת. אבל גם הטעים את הַמֻשָׂג האֹביקטיבי, המשֻתף לכל בעלי־שכל, ובזה ירה אבן־פנה חדשה בתורת ההכרה. בהתוַכחות המיַלדת שלו הראה על הַמִסגרת השכלית, המשֻתפה לכל בעלי־שכל, וסלל מסלה חדשה במחקר היחס שבין דעתו של היחיד ובין העולם החיצון. הוא התחיל אותו הנתוח בכחות השכל, שהיה נמשך והולך מימיו, דרך אריסטו, תלמיד תלמידו, עד לימי קַנט.

מבליע אנקסגורס את ענין הזמן והמקום, כאִלו כבר כלולים הם בשני שרשי המציאות (וגם לזה תמצא זֵכר במאמרי „רוח" בדַברי על מקום וזמן – אלא שאני השתמשתי בהתפתחות ההיסטורית הארֻכּה לבאר, שבאמת זמן ומקום אין להם מקום בשרשי המציאות, וזה במובן חדש, שונה מזה שבשיטותיהם של מימוני וקנט). וגם למִעוט זה יש ערך מיֻחד מתוך מקומו ההיסטורי של אנקסגורס. כי גם לפי דעת אותם החוקרים, הסוברים, שאנקסגורס הוציא את שיטתו לאור בטרם הוציא ליוּקִפּוּס, רבו של דֶמוקריטוס, את שיטתו הוא, הלא עובדה היא, שאנקסגורס מתנגד בפֵרוש למציאות הריקות בחלל העולם, ושמתוך התנגדותו זו בא לידי סגנונו בתורת האטומים המאֻכָים. אין זה אלא שהוא ידע תורת האטומים ותורת הריקות, הכרוכה בה, ממקורות אחרים, שמהם שאבו גם ליוקִפּוס ודֶמוקריטוס. התנגדותו של אנקסגורס מובן מיֻחד לה אפוא מתוך מקומה ההיסטורי. צרף לזה, שגם האֶלֶיִים במופתיהם המפֻרסמים נגד אפשרות התנועה כבר הטילו ספק במציאותו של המקום או החלל הַמֻחלט – הרי מחקר המקום במובנו המיֻחד בגבול מחקר ההכרה לפנינו. מחקר המקום ולא מחקר הזמן! מתוך הרשמים ההלושים בקטעים של דברי הפילוסופים „שלפני סוקרַט" אי־אפשר ללמוד, שהרגישו במחקר הזמן במדה שהרגישו במחקר המקום (עַיֵן אריסטו בספר השמע הטבעי, ספר ד, פ"ו, ז וכו'). וחזיון חשוב הוא, שגם סופרי המקרא בדרכם הם הרגישו במחקר המקום במדה מְרֻבּה מבמחקר הזמן (עַיֵן פרק ראשון).

המתחכמים, או הסופיסטים, בעלי ישיבת ההתחכמות או הסופיסטיקיה (הטעאה, עקשות, בעלי ההטעאה, בעלי עקשות, מַטְעים – בלשון ימי־הבֵינים) חשובים הם מאד לענינֵנו. יסוד הסופיסטיקה הוא מאמרו המפֻרסם של זקן הסופיסטיקה פּרוֹטַגוֹרַס: „האדם הוא מדת כל הדברים, של אותם שישנם בבחינת ישנו ושל אותם שאינם בבחינת אינו". המאמר הזה, לפי כַונתו הראשונה של פרוטגורס, חל רק על תורת ההכרה, החושית והשכלית, כלומר, שכל הכרתנו סֻבּיקטיבית היא. דעה זו, שההכרה החושית סֻבּיקטיבית היא, אינה חדשה לגמרי, כאשר ראינו. אלא שמתוך מקומה ההיסטורי השקפתו זו של פרוטגורס פנים חדשות לה: אחרי הטעמתו של אנקסגורס, שהאיכֻיות הן שרש המציאות החמרית, מובן תורת הַסֻּבּיקטיביות הוא זה: פרוטגורס מודה, שהאיכֻיות שרש המציאות הֵנה; אבל הוא טוען, שההכרה האיכותית סֻבּיקטיבית היא לא רק במובן הכללי, אלא גם במובן הפרטי (רואה אני את דברי המפרשים כן נגד החולקים על פֵרוש זה). הַסֻבּיקטיביות בשיטת הקדמונים מובנה הוא, שמה שגורם טעם המתיקות של איזה מאכל, למשל, אינו סגֻלת המאכל כשהוא לעצמו, אלא סגֻלת איזה מין ממיני בעלי־חיים, או סגֻלתו של חֵךְ טועם של כל בעלי־חיים. בעוד שלפי דעתו של פרוטגורס כל אדם, כלומר, כל יחיד ויחיד, טועם טעם מיֻחד, כלומר, גַוֶן מיֻחד של מתיקות במאכל אחד. ומאחר שההכרה החושית היא יסוד כל ההכרה,

ערבות ובטיחות חדשה לשני שרשי המציאות: איכות חושית ושכל. גם הפילוסופים החמריים הנזכרים הודו בחושיות ושכל, אלא שבשיטותיהם גם השכל עצם חמרי הוא. וגם זאת: לא רק ביחסו אל דמוקריטוס, שאינו מודה בשנויים איכותיים, אלא גם ביחסו אל אמפדוקלס, שמודה בארבעה יסודות בעלי איכִיות שונות, אנקסגורס מפליג ללכת בזה, שהוא אינו מעמיד את כל האיכִיות על ארבע ומודה במציאות ריאלית מיֻחדה לכל הרבוי הגדול של איכִיות מוחשות. אמנם גם השקפה זו קרובה היא להשקפה ההמונית, אלא שמתוך מקומה ההיסטורי מובן חדש לה: היא מתנגדת בכַוָּנה לאחדות בכלל ולאחדות חמרית ביחוד. ולא עוד, אלא שהיא מתנגדת להמעטת מספרן של האיכִיות החמריות ולהעמדתן על מספר קטן. והיא מטעימה ביחוד, שכל איכות מוחשת שֹרש בפני עצמה היא. ודעה זו, מתוך התנגדותה לדעה, שֶׁשִּׁנוי איכות ענין סֻבְּיֶקְטִיבִי הוא, מביאה לידי גִלוי אחד המחקרים היותר חשובים בתורת ההכרה (עַיֵּן בדברינו להלן על־דבר אריסטו).

ויש כאן עוד ענין חשוב אחד בשיטתו של אנקסגורס בנוגע להשפעתה על התפתחותו של מחקר ההכרה: אפלטון נותן בפי סוקרט דברי בקֹרת על שיטתו של אנקסגורס, „שהוא לא מצא בספרו של אנקסגורס, שהיה מנַשא את הנוס למדרגת יסוד, ‚ המבאר את המציאות. אדרבה, אנקסגורס עוזב את הנוּס בקרן־זוית ומטריח את מחשבתו בבֵאור מיכָני של המציאות (פֵדון, ע׳ 97; עַיֵּן ב„תולדות הפילוסופיה בישראל״, שם). ואולם מתוך ההסתכלות במחקר הבקֹרת חסרון זה יש בו גם משום יתרון: אחרי התפתחות ארֻכּה בא קנט וחלק את השכל לשני כֹחות מיֻחדים: ה ש כ ל (פערשטאַנד), גבולו בחכמת הטבע, וכאן אסור לו להשתמש בגורמים נפרדים לגמרי מחושיות, והתבונה (השכל העליון — פערנונפט), שאפשר לה להשתמש בגורמים נפרדים לגמרי מחושיות בבחינת מֻשגי הגבול, ת ב י ע ו ת התבונה. דרכו של אנקסגורס, שלא להשתמש בתוך גבול הטבע בתפקיד השכל כשהוא לעצמו ולצמצם את תפקידו רק ל ד ח י פ ה ה ר א ש ו נ ה, שאי־אפשר לבארה מתוך הטבע, קבלה צורות שונות בשיטותיהם של אפלטון ואריסטו והפילוסופים הנמשכים אחריהם (ופילוסופי ישראל בכלל), אבל היא היא, שהוליכה לדרכו של קנט. וגם בזה הצורות השונות, וזו של קנט בכלל, שונות הנה מתוך מקומותיהן המיֻחדים בתולדות הרעיון (באמת יש בסגנון השניות והרבוי שבשיטת אנקסגורס מֵטבע קדומה של שיטת האחרון שבאחרונים: „עַיֵּן במאמרי „שניות בדת ומוסר״ ב„התֹּרן״, התרע״ט, ובמאמרי „רוח״, שם, התר״פ, וב„תולדות הפילוסופיה בישראל״, כרך א, ע׳ 378; אלא שמתוך מקומם ההיסטורי דבָרַי מובן חדש להם, כאשר נראה בפרק האחרון של מאמרי זה, שבו אבאר את שיטתי ואת הדרך היאך באתי אליה מתוך שיטותיהם של מימוני וקנט).

ועוד ענין אחד בשיטתו של אנקסגורס צריך להטעים ביחוד: בהטעמתו המיֻחדה של שני שרשי המציאות, איכִיות חושיות ושֵׂכל,

בהתפתחות המחקר של **אחדות, שניות ורבוי**. ותורת השניות של אנקסגורס חשובה היא ביותר להתפתחות מחקר ההכרה, מפני שבאה כעין פשרה בין הצדדים השונים בסבך השאלות המקֻפלות בענין:

הפילוסופים היוֹנִיִּים הקדמונים בכלל כרוכים היו אחרי תַּלֶס, הפילוסוף היוני הראשון. שיטתו הידועה, שהחֹמר הראשון היה **מים**, שהיא היוּלִי־חיוניות (הילוֹ־דְזוֹאִיסמוס), היא **שיטת אחדות חמרית**. תַּלס זה הוא מבני בניו של קדמוֹס (בן־קדם), שלפי המסורה היונית בא **מפיניקיה** והביא אתו את **האלף־בית**. ומאחר שהשם פיניקיה ביונית משתמש לכל ארץ כנען, הרי אפשר הדבר, לכל־הפחות, שתלס מבני־ישראל היה, ושרגש האחדות שלו, ואף אמנם אחדות חמרית, יסודו היה ברגש האחדות של אבות אבותיו, שרגליהם עמדו על הר סיני. ואם השערה זו יש לה על מה לסמוך (הפיניקיים עצמם בעלי רבוי מגֻשם היו, ועבודתם הדתית היתה מלאה כל מיני תועבה של מֹלך ואשֵׁרה), הרי גם הצעד הראשון: רעיון אחדות היסוד בבחינת מקור ההכרה, ממקור ישראל הוא. בכל אֹפן, כשֶׁבא המחקר לידי סגנון זה, כלומר, לתורת־הכרה בנויה על יסוד האחדות, כבר הובא לתוך **הנתיבה ההיסטורית**, שהוליכה לפילוסופית הבקֹרת.

הפילוסופים **האֶלֵיִים** מחאו נגד אחדות חמרית זו והטילו ספק באמתת ההכרה החושית, ובזה סללו דרך להרגשה חזקה של המציאות הרוחנית.

וכאן הוא מקומה הנכון של שיטת **אנקסגורס** מתוך הסתכלותנו במחקר ההכרה. אנקסגורס נתן תֹּכן יותר־מְגבל למֻשג השכל, וגם חזק את האמונה במציאות החושית על־ידי תורת האטומים המאֻיכים או החלקים השוים. המציאות **שני שרשים** לה: **איכות חושית ושכל**. במדה ידועה תורת השניות היא ההשקפה ההמונית, אלא שתורת השניות של אנקסגוֹרס עולה היא על זו לא רק בסגנונה הפילוסופי, אלא יתר על־כן בזה, שבאה היא לסגנונה מתוך **התנגדות** לתורת האחדות החמרית מצד מזה ולתורת בטול החושיות מצד מזה. דבר זה, שאי־אפשר למצות עמקה של שום השקפה אלא מתוך **מקומה ההיסטורי** בין ההשקפות, שהיא באה להתנגד להן או לפַשר ביניהן – יסוד הגיוני־דיאלקטי כללי הוא. אלא שבגבול מחקר־ההכרה, מתחלת הופעתו בתולדות הרעיון עד לקַנְט ותלמידיו עד היום הזה, יסוד זה כללי ומקיף וחודר הוא במדה מְרֻבּה מבכל שאר המחקרים. המחקר הזה, בהיותו מרכז כל המחקרים, רגשני הוא מאֹד, ובגבולו אפשר למצא שתי השקפות, שלפי שטחיות הענין דומות הֵנה זו לזו בכל הפרטים, ואולם היורד לתוך עֹמק הענין ימצא, שמקומם ההיסטורי השונה גורם שנוי יסודי במובן הדברים והַמֻּשָׂגים שהם משתמשים בהם.

מתוך האספקלריה של יסוד זה נראה את השתתפותה של פילוסופית ישראל במחקרנו באוֹר חדש, אבל באשר אנו שם הננו רואים, שתורת השניות של אנקסגוֹרס מובן חדש לה מתוך מקומה ההיסטורי: היא נתנה

ע' 58, בשם אריסטו „מה שאחר הטבע", י"ב, ד; ע' 60, בשם תֵּיאוֹפְרַסְטוֹס: הכַּוָנה היא, שהאדם כולל בקרבו את האיכִיות המתנגדות גם שתיהן — עַיֵּן להלן דעת אֲנַקְסַגוֹרַס, שמובאה כאן ביחס ההסכמה עם זו של הרקליטוס).

וגם אֶמְפֶּדוֹקְלֶס, הראשון שהבדיל את כל המציאות לארבעה יסודות, הלך בדרך זו: „כי רק על־ידי עפר (שבנו) אנו רואים עפר, על־ידי רוח אנו רואים אויר צח, על־ידי אש (אנו רואים) אש אוכלה. על־ידי אהבה אנו רואים אהבה, ושנאה (אנו רואים) על־ידי שנאה כבושה" (מובא — על־פי הוצאת דידוט, פריז, 1848—1873 — בספר־הנפש של אריסטו, ספר א, פרק ב, סעיף ו; ועַיֵּן גם ספר החוש והמוחש, פ"ב ורפ"ד).

גם דֶמוֹקְרִיטוֹס, שבתורת האטומים שלו מפליג במטריאליסמוס במדה מרֻבה מהפילוסופים הנזכרים, הולך בדרך זו: ציורים יוצאים מן הדברים המוחשים ונכנסים לתוך דעתו של האדם. ויש כאן שני מיני ציורים. הגסים שבהם נכנסים לתוך החושים ומביאים אותם לידי תסיסה, בעוד שהדקים שבהם נעשים רעיונות בדעתו של האדם, והם מסדרים את כל ענין ההכרה (עַיֵּן שם, ספ"ד).

תורת־הכרה מן המין הזה אפשר למצא גם בדבריהם של אותם הפילוסופים הקדמונים, שהועילו הרבה בהתפתחות המֻשג של שכל רוּחָני, אי־גשמי, כפִּתַּגוֹרַס, פַּרְמֶנִידֶס ואֲנַקְסַגוֹרַס (עַיֵּן „תולדות הפילוסופיה בישראל", הוצאת שטיבל, ניו־יורק, התרפ"א, כרך א, ע' 23). ובאמת, השפעתם של הפילוסופים האלה על התפתחות מחקר־ההכרה באה במדה מרֻבה גם מתוך מֻשַּׂג־הרוחניות הכללי כשהוא לעצמו, שהוליך להתפתחות האידיאליסמוס הפילוסופי, כשם שהפילוסופים החָמריים הנזכרים היו אבות המַטריאליסמוס והסֶּנסוּאַלִיסמוּס הפילוסופי.

ההשפעה היותר־גדולה בהתפתחות האידיאליסמוס באה מתוך תורתו של אנקסגורס. הוא באמת היה הראשון בין פילוסופי יָון, שסגנן את השניות (דוּאַליסמוס) של חֹמר ורוח. לפי שיטתו: בראשית היו כאן חֹמר ורוח, והרוח מרחפת על־פני החמר. החֹמר לא היה חֹמר אחד פשוט, אלא אטומים מאֻיָכִים (בעלי איכות — בנגוד לאטומיו של דֶמוקריטוס, שאינם בעלי איכות, אלא בעלי כמות בלבד, ורק השנויים הכמותיים, כשנוי מקום ושנוי מצב, גורמים לאיכיות שונות). האטומים המאֻיכים האלה, בלתי בעלי־תכלית במספר, היו במצב תהו ובהו, כלומר, אטומים בעלי איכִיות שונות היו מעֹרבים אלה באלה, ועל־כן לא היו מצטרפים לבריאה מסֻדרה. וזה היה תפקידה של הרוח. הרוח, השכל (נוּס) בלשונו של אֲנַקסגורס, הכניסה סדרים לתוך סבך האטומים, באֹפן שהחלקים השוים באיכותם הצטרפו זה לזה ונעשו לגוף אחד: בשר, גיד, עצם, עור, זרע, חֵלב, חָלב, עשב, גפן, (עץ) תפוח, כסף, זהב, אבן וכו'.

יצריך לדעת, שהתפתחות מחקר ההכרה אחוזה וכרוכה היתה

פרופ. דוד נימַרק

חלקה של פילוסופית ישראל בהתפתחותה של פילוסופית הבקרת

פרק שני*)

תורת ההכרה בפילוסופיה היוָנית

הצנור הראשון, שנפתח להשפעת היהדות על מהלך התפתחותו של מחקר ההכרה, היה זה שבספרות היוָנית־היהודית, שנצנצה מתוך המגע שבין תורת ישראל וחכמת יָון. צריך אפוא לתהות תחלה על תורת ההכרה בפילוסופית יָון:

א. הפילוסופים שלפני סוקרַט

מחקר ההכרה לא היה ענין חדש בחקירותיהם של אבות העולם בפילוסופיה: סוקרט, אפלטון ואריסטו. אדרבה, גם הפילוסופים שלפניהם, „הקדמונים", עסקו בשאלה זו על־פי דרכם הם:

הֶרַקְלֵיטוֹס עמד על תפקידו של השכל בהכרה החושית: החושים, כשהם לעצמם, אין לסמוך עליהם, ורק השגחת השכל ערֵבה בעד אמתתה של ההכרה החושית. וטעם הדבר הוא, שעמק מובנה של ההכרה הוא, שמהותו הפנימית של המכיר מתאחדת עם מהותו הפנימית של המֻכּר. ומאחר שהאֵש היא מהותם הפנימית של כל הנמצאים, הרי האש שבאדם, שהיא השכל, מתמזגת עם האש שבחוץ — וזה הוא ענין ההכרה: השכל מעבד את היסודות החושיים על־פי חֻקים הגיוניים ומשַמר את ההכרה החושית מטעות (ארתור פֵיארבאַנקס, טהע פירסט פהילאָסאָפהערס אָף גרעעסע,

*) ראֵה „התקופה", ספר אחד־עשר.

להכרה. אין היא הלצנות, אלא הדבוריות המתגודדת ביכלתה האביקטיבית; לא בה המרפא.

רפאות־מעט לנו בהכרה.

אבל לאחר דרך־המחשבה המתפתלת בהסקים ובהוכחות, ואף זה בהכרת־הדבוריות, עוד אפשר לצמצם את האמור לתמציתו: אפשרות אחת נִתנה לאדם לעשות שנוי בעולם מבלי כל אמצעי או נושא־הפעֻלה שמבחוץ (מלבד האויר, התנאי לנשימתו), והוא הקול — והנה נִטלה חרותו והוא מְגָש לנחָשתי־חיצוניות.

אבל אפילו פסוק אחד כבר הוא קפנדריה ליסודה של הכרה; כי זו אין בה התפשטות, נעדרת כל רֶחֶק היא, כנקֻדה, כרגע.

יודעים אנו למַדי את המלים מיתה ומָות וגם ראינום באחרים; אבל כל אדם יִקָרה עליו רגע, אם יקדים או יאוזר, שיחזה בו מותו שלו עצמו — ורגע זה מכריע הוא לכל אשר אחריו; מני־אז דק־החזות יעלף את הכל ויעַממו. כן גם יש הכרעה לאדם בזה הרגע, האחד, אשר תבואנו הכּרת האילוזיוניות והשעבוד שבאביקטיבציה, וכל הדִבֵר עֻלְפָה; מני־אז לא עוד יגבה רוחו על זה קטע המלול הקצר שבין הרֵאשית האלמת ואֵלם־אחרית.

(מובן, שכשאותו נבול־הפה בא מתוך ריקנות ואינו מתכַּוֵן אלא למלא את מקום המעשה עצמו — הריהו מכער מצד אחר, משום שמתבטאת בו להיטות חסרת־אונים. והשומע מבחין.) — וכאן מקום להזכיר את מין ההלצה הלשוני הטהור, שמשתף הוא גם עם החקוי המֻזכר למעלה, שכל עקרו הוא בכנוי שמות, הנקראים „שמות־גנאי״, אף־על־פי שאין בכנוי דוקא משום גנוי. העברת שמו של בעל־חי או חפץ אחר על אדם — אפילו כשאין כלום מן הנלעג באותו בעל־חי או חפץ — דַיה לעורר צחוק; מראה היא, כי אפשר שיהי שֵם — כלומר דוגמה — אחר הולם את אפן־התבטאותו של אותו אדם. הֲנִיכָה קראו לזה הקדמונים, משום שיש כאן מעין חֲנֻכַּת־האדם בהתגלות חדשה.

ועוד גם זה מסמן את הלצנות, שמכיון שיכולה היא להֵאחז באחת משתי קצוות־האביקטיבציה כדי להשיג את מטרתה, לכך יש לה לפעמים צד־מגע או עם השגעון או עם השקר. ידוע הוא אותו מין של שגעון המרגלה בצורת „תאוַת־ההתלוצצות״ — ואין הוא אלא צורה חיצונית לאבסורד־הדוגמה, שהוא נראה כלֵצנות שנאחזה בקצה זה. וגם יחס הַקִרבה אל השקר ברור; שמלבד הסמיכות האישית שיש על־פי־רֹב בין הנטיה ללֵצנות והנטיה להגזמה ושקר, הרי הלצנות משמשת תמיד פתח־מוצא לשקרנים, שלאחר שהוכחה להם האמת תמיד הם יכולים עוד לחזור בהם ולהגיד: משַטה הייתי בך. אבל עם כל השתוף שבין הלצנות ואחיה האבסורדים, תפקידה הוא מקיף ופרינציפיאלי יותר — עד שנעשית היא ממש הפוכה של המלה המחַיבת, של המלה המאמינה. ואם ראינו למעלה, כשדבַרנו על האקספרסיוניסמוס, שהאוביקטיבציה נעשית לפעמים אמצעי ונכנסת אל תוכו של הפרוצס כדי להועיל להדדיות ולהבנה — כאן אנו מוצאים את הפונקציה המקבילה המהֻפכת, של החדירה לבין קצות הפרוצס לשם הריסה ופרוד. הַלֵצנות היא האבסורד של החבור שבין שני הצירים. ולפיכך אין ההלצה סובלת את הפֵרוש — כי עם התחברותה של המלה החיובית הרי היא מתבטלת. „אם נכנס דבר תורה ללב, יצא כנגדו דבר של לֵצנות; נכנס ללב דבר של לֵצנות, יצא כנגדו דבר של תורה״ — כי מְגבל הוא, כמעט במובן פיסיקָלי, כלי־קבולו של האדם ואין לפניו אלא הברֵרה בין שני ההפכים, „שאינם מזרזפים זה בזה״: המלה הנושאת סבל אביקטיביותה וזו שנולדה מתוך בטול האביקטיביות על־ידי קריעתה. ואם אפשר למצא טעם לשבח בשגעון ואפילו בשקר, שיש בהם שחרור מאחד מקשרי האביקטיביות ובכחם לקרוע מרחב למעוף הדמיון — הנה הלצנות למרות הריסתה אין בה מן השחרור, שהרי נשארת היא זקוקה לשני יסודות האביקטיביות, שהיא באה לשַחק בהם.

וכך מפוצצת היא את מעגל־הברזל של האביקטיביות מבלי לגאל ממנו; נגוד היא לסבל הטרַגי, אבל לא פתרון לו. כי חֻצפת תגרתה אִבדה בה את תֻמת ההומור הראשון, שלפני ההכרה, אף לא נתנתה להתעלות לאותו הומור אחרון — כאֵד הלבן העולה מן הרותחים — זה שמעֵבר

ואחדות־השרש בין הלשוניות והלצנות – בין הלצת המליץ והלצת הלץ – מעידה עליה, קדם־כל, העובדה, כי בשתיהן יתיחד הרוח הקבוצי מאין דוגמתן; אין לך גלוי יוצא ישר מאפיה של אֻמה כלשון וכהלצה. ואולם בולטת היא גם בהרבה מפרטי־החזיונות. מציגים בכך הם „משחקי־המלים", שכל ענינם הוא להראות על היחסיות בהוראתה, כלומר באביקטיביותה, של המלה, מתוך שהם מראים על האפשרות להעתיק ולשַנות תכניהן של מלים בשנוי צורה קצת – זהו אמצעי, שהמרבה להשתמש בו (והרי יש אנשים החיים על כך!) מעיד על־עצמו, שמעולם לא חדר לחוש ביחסים האמתיים של הדברים עצמם והוא מראה את זריזותו לשחק במטלטלי־המלים כבכדור, להפיל לשון על לשון, בשעה שעל־פי־הרֹב אין בכֹחו להזיז ממקומו אף תֹכן כל־שהוא. ואולם האפי הדבורי דרכו להתגלות בכל הלצה והלצה – שאין לך דבר שיהי קשור כל־כך באפן ההרצאה כמותה; ההלצה החריפה ביותר תתנדף ותהיה תפֵלה, אם תקדים או תאחר מלה אחת בספורה – ומאידך גיסא מרגיש אתה לפעמים איזה נגוד מוחש, „חֹמר" הלצי מֻבהק, שעדַין מצַפה הוא להרכבה הנאותה שתהפכו להלצה אמתית. כי הרי אין ההלצה מבטלת את האביקטיביות סתם, אלא היא מבטלתה מתוך משחק, מתוך מתוח והפתעה ופתרון – וכֻלם ביחד חַיבים להשתתף בשלמותה. ואין לנו ראיה טובה לתפקידה זה של ההלצה מאותו המקצוע רחב־הידים שבלצנות, שבודאי תופס הוא את רֻבּו הגדול של כל שטחה – היא ההלצה הַסֶקסואַלית. כל אותם מיליוני הגוָנים והוַריַציות של הלצה זו, המענגים את האדם ביותר, מאחר שנוגעים הם ביצר ראשי בחיוניותו – ממה הם נזונים? הלא רק מן ההעלם, מן הכנויים השונים לדבר האחד, מן ההשערה ומן ההקש שמקיש השומע על המעשה הסקסואלי; כמה משַעמם היה לשמוע עשרות פעמים בערב אחד את פרשת האקט המיני, כשהוא נֶאמר מפֹרש – ואולם כשהוא מכֻסֶה בצעיף ההלצה, נראה ואינו נראה, כמה משמח הוא אלפי אנשים מדי ערב בערב בבתי הַקַבַּרֶטים השונים! וטיבו של כסוי זה הרי אינו אלא הפשטת האביקטיביות של האקט המסֻפר, העשָרת אפשרִיות תמורותיו מתוך הראיה, שאשורים לאין־סוף יִמָצאו לאותו יסוד־דוגמה אחד, שיכול הוא ללבש אלפי־אלפים צורות, ודוקא צורות שלפי אפי־עצמותן רחוקות הן ממנו בתכלית – ובכל־זאת להיות מה שהנהו. כי הלא אוהב הוא האדם להִזכר באותו תענוג, אלא שנפשו סולדת במפֹרש, מפני ההפרזה שיש בכל מה שנאמר ומפני הגלוי שבדבר, לפיכך נהנה הוא מן ההלצה המגלה טפח ונותנת לו להעלות בזכרונו את הטפחַים המכֻסים; המגַרה שבהלצה הוא, שבהפרידה את הדבור מעצם הדבר הריהי כאִלו מרחיקה את כל הענין מרשות הריאליות, מבטלת היא את ערכו של הדבור גרידא ומרמזת עם־זה עוד ביתר חֹזק על תכנו של אותו דבור. וכך היא ההלצה, עם כל ההסתר הבַישני לכאורה, רק סִמן ללהיטות המינית; ולעֻמתה נבול־הפה המפֹרש, דוקא משום שהוא „צורם את האזן" בגלויו ובהפרזה הקשורה עמו – מעיד הוא יותר על הַוִתור ועל חֹסר־ההערצה לגבי התֹכן עצמו.

הַשִׁטוּי יְרגש לַנפגע רק לאחר זמן, אבל פעֻלתו מתמדת יותר.

ויותר שירוּפּף הקשר בין הדוגמה והאשור, בין הקיום והתבטאותו — יותר תוקף חדירתה של הַלֵּצנות ביניהם, עד שלפעמים והיא באה כמעט מאליה. וזה יבאר לנו בשני חזיונות שהם רפרזנטטיביים לשני סוגים גדולים בלֵצנות. הראשון מקורו בהערכה. אותו חלק הערכתנו את הדברים, שיש לקרא לו ההערכה הפנימית, מיֻסד הוא בעִקר על בקֹרת הקונגרואֶנציה שבין הדוגמה והאשור; והערכה זו יש בה משום הדרגה, משום יחסיות. יכול אדם להיות דק־ההרגשה לגבי מוסיקה ומקפיד על כל טון שאינו נכון, ואף־על־פי־כן יש שיתלהב בשמעו איזו תזמֹרת כפרית פרימיטיבית, שאינה מספֶקת אף במקצת לדרישותיו הַמֻּחלטות; ואין בזה משום צביעות: כאן, במקום זה ובשעה זו, הרי זהו הַמֻּחלט; שאם לא כן, אין לַדָּבר סוף. האשור מסתגל אל דוגמתו ונערך על־פיה — שניהם ביחד, לפי גדלם ואפיָם המתאים, הם שלמוּת מסֻימת בתוכה. ואולם כאן דוקא נִתן מקום ללצנותם של המבינים למחצה; אותו בן־עיר שנזדמן לחתֻנה כפרית והוא מלגלג ביהירותו על „חֹסר הקולטוּרה", או בן־הכרך שבא לתיאטרון פרובינציאלי — הללו מביאים אִתם אשורים, כלומר אפני־התבטאות, של הדוגמאות „חתֻנה" או „תזמֹרת" או „תיאטרון" ומשתמשים בהם שלא במקומם וכך הם מגַלים את הנגוד המעורר צחוק. ומצַין הדבר, שאותה הערכה „מֻחלטת" יותר שמוצאים אותה בבני־הכרך ובבעלי־הטעם האמתיים שכיחה היא אצל אותם בני־הכפר, גם בממש וגם לגבי עניני־טעם, שראו את הכרך, שיצאו וחזרו ושוב אין הם „סובלים" כלל את הפרובינציה. כי החדוש שהפתיע אותם בכרך גרם שנשתרבבה להם אמת־הערכתם וקהה חושם לגבי היחסיות בהערכת התבטאותו של עצם. — והסוג השני הוא ענין החקוי וגם הדמיון. כבר תהה פַּסקַל על ה„חידה": מהי הסבה, כי שתי דיוקנאות דומות של שני בני־אדם, שכל אחת לעצמה אינה מַצחיקה, מעוררות צחוק כשהן מֻעמדות זו אצל זו? בֶּרגסון, לשיטתו, מצא את הפתרון במיכַניות שבדבר, ששתי ארשות־הפנים הללו נראות כעשויות בדפוס אחד. אבל עוד יש חזיון, אח לראשון או תולדה, שגם הוא תמוה: מהי הסבה, שצוחקים אנו בראותנו אדם מחַקה תנועותיו והעוָיותיו של אחר, אף כשאותו אחר לעצמו אינו מעורר צחוק כלל? וכאן אינו מספיק כבר באור המיכניות בלבד, שהרי, בנגוד לתאוּרו הדחוק של בֶּרגסון, המחַקה בוחר לו דוקא אותן התנועות שהן מצַינות את המחֻקה, שהן מיֻחדות לו ורק לו, ויש בהן אפוא יותר מן האישי־המקורי, מן החיוני מאשר מן המיכני־הטפוסי. וכמדֻמה, שיותר מתקבל על הדעת הטעם היוצא מתוך השקפתנו, שגם בדמות־הדיוקן וגם בַּחקוי מקור הצחוק הוא בהפרדת האשור מדוגמתו: כשאני רואה אותו בטוי עצמו אצל שני נושאים, מצד הטבע, או כשאדם בא ויכול באפן מלאכותי לחַקות את חברו ולכַוֵן בדיוק להתבטאותו, הרי שאותו הבטוי אינו קשור בהכרח אל נושאו — ואותה התָרה, אותו הפֵּרוד בין הדבקים גורם צחוק.

כנֶגוד לו; חליפות היא תופסת באחד, עושה אותו ל„מוחשי", ומכריעתו על השני כשהיא עושתו „מְפשט" – וכך היא מערערת את שניהם גם־יחד. יש שהיא מַתחילה באשור, בהתבטאותו של עצם כלפי חוץ, ומעמידה כנגדו דוגמה, שאינה הולמת אשור זה, ומתוך־כך היא מריעה כֹחו של האשור שלפנינו; ויש שהיא נוטלת דוגמה, עובדת־קיום, ומראה על חֹסר האשור שלה בהתבטאותה ומבטלתה. וכך יש לכאורה שני מינים בלֵצנות שאינם אלא אחד. אדם שמהללים אותו כגבור־מלחמות תבוא ההלצה ותתארהו בדמות נפוליון או תַשוֵהו במעשיו אליו, כדי להורידו – משל לאפן הראשון; וכשאותו סופר גרמני קרא לספור ולגבורו של הספור בשם נפוליון, ובתוך הספור אנו מוצאים, שאין גבור זה אלא מֻלצר אחד עלוב וחלש – הרי יש כאן הפתָעה־הלצה לפי האֹפן השני. באפן הראשון התחיל המתלוצץ באשור, בהתבטאות־הגבורה שהיתה לו לאותו אדם או בתהלה שנתנה לו בשל כך, והוא בא ומעמיד כנגדו מעין דוגמה מְחלטת של גבורה, את נפוליון, להראות כַמה אין האשור הולם את נושאו; ואולם מי שרוצה היה להתלוצץ בנפוליון, יכול היה להעמיד אף כנגדו דוגמה של אלכסנדר מוקדון, למשל, ולהראות גם לו, שאין הוא ראוי לעטרתו – וכן עד־אין־סוף. ובאפן השני יתחיל המתלוצץ בדוגמה, בעובדת־קיום המְעוררת בקרבנו ציורים מסֻימים מתאימים לה, והוא מפתיענו ומביאנו לידי צחוק בהראותו כמה רחוקה דוגמה זו מאֲשורהּ אשר קוינו. בשני האפנים ההפשטה המצטרפת אל המוחשי וחֹסר־יכלתה להשתרר על המוחשי – עובדה זו היא מקום התֶרֶף, שבו תתחיל ההלצה לחתור תחת הויתו של העצם כֻלו. המשלים המובאים למעלה אינם אלא אֶלֶמנטים פשוטים, גרעינים שמהם גדלים ומסתעפים שני סוגים בלֵצנות: מן האפן הראשון – הַשִטוי, מן האפן השני – ההתול. המהתל בחברו מגמתו היא לגזול מחברו את אשור דמות־עצמו; מבליט הוא לו את הגרעין הדוגמאי שבהערכת עצמו, גם מפריז הוא בשעורו ובהחלטיותו של גרעין זה – כדי להוכיח לו מכאן, כמה קטן הוא לגבי זה וכמה חסר־אונים הוא למלואן של הדרישות היוצאות מסקנות ממנו. כך התל אליהו בנביאי הבעל; לאחר שהרים את מְשג־האלהות והניח את ההנחה, שהאלהים עונה וקרוב לקוראיו, הוכיח, אחרי שהבעל לא ענה, כי לא־אל הוא. לא כן המשַטה בחברו; זה דוקא חולק לחבֵרו למראית־עין את האשור הרצוי לו, אלא שבטוח הוא, כי הדוגמה שבו, שאינה ראויה לכך, תבוא ותטַפח על פניו והקומיקה תהיה ממין זה של קטן הלובש בגדי גדולים. כך רואים תכופות את הצורות הגסות של התעַללות בהלשים, בגוף או ברוח, שאותו גבור או פקח מתיַחס אליהם לכאורה בכבֹד־ראש, ובאמת אינו מתכַוֵן אלא להלצה; זה גם דרכם של כמה מן המורים, ששנאה כבושה בלבם על התינוקות תלמידיהם ואולם במקום התרגזות גלוית־הלב הרי הם משַטים בהם, מתיחסים אליהם כאֶל גדולים, אבל לא מתוך הכרת ערכותם העצמית של התינוקות, אלא מתוך הכרת קטנותם וזלזול בהם – רשמי־ילדות כאלה נחרתים בלב האדם לנצח. ההתול מְרגש מיד,

את הפרזות השגעון־השקר שבהן, עד שֶׁצִלְן־הַדן חוזר ומעיב את השמחה ומֵפיס את הצער שעוד נשארו מבפנים. וכך היא מוסריותה של המלה המשחררת לא רק מצד אמתות־שרשה, שבאה היא בהכרח ומתוך הַיֵּש, לא בלבד מצד לדתה, אלא אף מצד פעָלתה שהיא פועלת לאחר יציאתה לאויר העולם: שלאחר שעלו רגשות על דעתו של אדם וזו נעשתה זהותה עליו, הרי מלה זו שָׁבה ומניחה אותה, באה ועושה את הרגשות להבל־פה ומרמזות עם־זה על הבלם הם. ואולם לא נתנה מדה זו, גאֻלה זו, אלא לגלויי־הלב, הפותחים פתח לשפעתם, ולא לשתקנים הללו, המדודים והמתונים, אלה כילַיֵּי־הרגשות השוכבים על דינריהם וחוששים, שמא יועם זהבם לעין השמש, אלה החשבנים, המתפרנסים כל ימיהם מאותו הסלע השני העודף בשתיקה על המלה.

אבל מלבד השתקנות החומקת מפני ההתנגשות עם המלה האביקטיבית עוד מצא לו האדם תחבולה אחרת בהתלבטות זו, שאף היא מיַחדת לו לבעל הכֹּח הדברי והיא אחד ממותרות האדם מן הבהמה – הַלֵּצנות. אחת היא באיזו מן התיאוריות על־דבר מהותו של ההומור נחזיק וכיצד נסַמן את זוג הנגודים שהוא, אליבא דכל הדעות, ביסודו, אם נשתמש בטרמינולוגיה סטַטית־הגיונית ונקרא לנגודים מוחשי־מֻפשט (שופנהויר) או בציונים דינַמיים, המכֻוָנים כלפי הפרוצס של הצחוק, כגון חיוניות־מיכניות (ברגסון) – כאן לא ננסה לסתור וגם לא להסתַיע בהן ונסתפק רק בהסתכלות במקום־החדירה בין אותם הנגודים ובאפיָה של פונקציַת־חדירה זו. ולא החזיון הכולל של ההומור או הצזוק כֻּלו יכול להיות עניננו כאן – אף שמדברינו אפשר שתֵּצאנה גם מסקנות לו – אלא זה סוגו האחד כפי שהוא מתגלה בלֵצנות; ובה אנו מוצאים, כי אין היא אלא הַתקָפה על הקשר המהַדק שבבטוי האביקטיבי, חדירה לבין יסודותיו שהוא מֻרכב מהם. ואם ראינו למעלה בשגעון ובשקר שני אבסורדים, שבהם שני צירי הדבוריות, הדוגמה והאשור, מתחלפים, קובעים קיום לעצמם ומכריעים אחד על חברו – הנה כאן אנו מוצאים פונקציה שלישית, בינונית, שאינה מתכַוֶנת כלפי קביעתו והכרעתו של אחד משני היסודות, אלא כלפי החבור שביניהם, שכל עִקר תפקידה הוא לזרוק חריפות מ אַכֹּלת בדבק הנותן למלה את שלמותה ואת בטחונה משני עבריה; ולכשתרצה הרי „המוחשי והמֻפשט״ אינם כאן אלא נקֻדות קְשורה של המלה שהיא מֻפשטת בעובדת־הקיום של האביקט, בדוגמה, מצד אחד, ובהתבטאותו של קיום זה, באביקטיביות המאשרת, מהצד השני. ועל־כן מובנת היא קלותה של הלצנות למראית־עין, שהרי אין היא מקֻשרת בשום דבר, אדרבה, מַתּרת־קשרים הִנֵּהָ ביסודה, ויחד עם־זה פחדו של האדם מפני פונקציה זו „שתחִלתה יסורין וסופה כליה״. יש בה מן המשעשע ועם־זה ממשיכת־התהום שבמשחק: מפרידה היא בין הדבקים ומשחקת בהם להנאתה, עושה היא את הַמֻשלים למתנגד, את המחֻבר זה עם זה לנתקל זה בזה.

וזה דרכה להתחיל ביסוד האחד ולהעמיד אחר־כך את היסוד השני

ההפרזה שבנאמר ועם־זה לתקון אמתו של היחס; אדם זה מקַבל עליו ענשה של הלשון – בנגוד לאותו שַתקן קפוץ־השפתים, שדבוריו מחלחלים בו בקרבו והוא חרד מפני אחריותם, והלא הרהורי עבֵרה קשים מעבֵרה. ואולם מכיון שכבר הספיקה הרפלקסיה האנושית לעמוד על אפיו של זה ונתרבו מתוך־כך המזַיפים ואנשי הפוזה בשטף־הדבור, כשם שמרבים הם אותם השתקנים המשַתקים עצמם לדעת – לפיכך נִתן לנו קריטריון חשוב בתכנו של הדבור השוטף; הפטפטנים סתם, שהם קרובים יותר לאנשי־הלהג, או הזיפנים הללו, שכל עשיה זו אינה אלא תחבולה בכַונה לעורר אֵמון, הם מרבים בדבור של שבח ואִלו בדברי־גנאי מפחדים הם להפריז על המדה; לא כן גִלוי־הלב האמתי, שדוקא בדברי־שלילה הוא מרבה יותר משבדברי שבח, שהרי דוקא ביחס־הגנוי מוחש בלבו הצֹרך לפרוק מעל עצמו עֹלן של המלים בכֹח ולמרקן מתוך הוצאתן אל הפֹעל. ועוד מצד אחד חשוב הדבר: מפני טבעו של אותו הד־המלה, להכריז על הפרזתה ועם־זה על הפוכה, קרובה היא הסכנה בדברי השבח הקולניים, שלפעמים יותר משהם משמיעים את השבח שבתכנם הריהם עלולים לעורר בקרב השומע את ההד המהֻפך, את הרגשת ההפלגה, ולהביאו דוקא לידי ריאקציה של רגש־גנוי – ובודאי נֹפך־הפרזה זה הוא ' הגורם גם במדַבר עצמו, שמתוך שבחו של אדם הוא בא לידי גנותו; ואמנם נמצא כבר טפוס מֻרכב של בני־אדם, שכל דבורם מבֻסס על עובדה פסיכולוגית זו, והם המסֻכנים ביותר, שמאחדים הם באפִים גם את העין הרעה וגם את מֹרך־הלב לגַנות בפרוש: הללו פיהם מלא תמיד תהלה על בני חבורתם, אלא שמכריזים הם ומפליגים ביותר על תשבחותיהם ואינם אלא מצפים, שתתעורר בלב השומע אותה הריאקציה הבאה בעקב ההפלגה. לא כן המגַנה במפֹרש, שעם הוציאו את דברי־הגנות, שבהכרח יש גם בהם הפרזה, אתה שומע גם מין נימה של סליחה ובקשת־מחילה מרַטטת בקולו. ולפיכך מובן גם, שחביב לנו המגַנה המתגעש מן הנרגן והמאשים, שאינו מביא אלא עובדות, דברים הנוגעים ל„ענין", ומשאיר מקום לשומע להתגדר בו בהערכה ובכנוי השם. המאשים, וכמוהו אף ההולך רכיל, אף הוא מתחבא מאחורי העובדתיות שבדבריו והוא מקטין בעצמו את אפשרות הצֹרך לחרטה – לא־כן הנרגז הסוער, שהוא שופך עליך קתון של דברי־בוז, ואולם תוך כדי שמיעתך אתה חש, כי מבעד לעלטת־הרֹגז יִבָקע שחר־חרטה ובלב הכועס עולה ומאיר אור טוב.

ואפשר שבזה גם יסודה המוסרי של ההבעה, של אותה המלה המשחררת המבצבצת ועולה מתוך הַשִפְעה היתרה שמבפנים ובאה להקל על הנפש העמוסה. יותר מן הקול מֵקל הֶדו; באותה הוצאה אל החוץ כלול גם הַוִתור. כי האדם שמתפרצת מתוכו ההכרזה על רגשותיו, שיש לו רב, באותה שעה חודרת הכרזה זו גם לאזניו שלו והיא מפיגה עם־זה טעם ריאליותן של אותן הרגשות. רוה־האשר או שבע־הרֹגז, כשיעברו תכניו על גדותיהם, הריהו בא ומחליף את יתרם במלים, ואִלם בהן הוא מַכיר את ריקנותן,

שבמלה שואפת לצמצמה בתחומה, לצמדה אל האביקט שלה, לעשותה עד־כמה שאפשר שֵם עצם פרטי; רוצה היא בקרבת האביקט, בנוכחותו, כדי לעשות את המלה רק כתֹבת עליו; והיא היא שהביאה לידי יחוד המלה הבודדה ולידי צֹרך האמת בסגנון. ולעֻמתה מגמת־האֹשר תִנָשא אל מעבר לגבולין, תשקיף אל אשר מחוץ ותבקש התחברות כדי להתחזק בעֶמדה; מרחיבה היא את תפקידה של המלה, עושתה סרסורית, אמצעי־העברה לאביקט, ושוללת ממנה תְמתה – היא הגורמת לצרוף, שנעשה צֹרך בעקב כלליות־השם, בעקב התנשאות המלה הממַינת למעלה מהאביקט שלה; וגם להרמוניה בסגנון, שאף שמקורה הוא בחֵרות המוסיקלית, הריהי נצרכת למלה נעדרת־האביקט מפַחדה מפני הערירות. היחוד והצרוף במלה, האמת וההרמוניה בסגנון אינם אפוא אלא גלויים־מוֹדיפיקַציות ליסודי אותו מעגל של הִדבוריות כֻּלה – ואמנם גם יש ביחוד ובאמת משהו מן העקשנות המונומַנית של השגעון, ובצרוף ובהרמוניה מאותה הקלות והאַפְּפיניות והתנועתיות אשר בשקר.

ואנו, אם גם נוטים אנו לגרוע מחשבתנו מהרכבה זו שבדבור, ואם גם אינסטינקט החיים שבנו, שסוף־סוף על־כרחו הוא משלים עִם אפן־הויתנו זה הדבורי, דרכו להשכיחנו את זרותה של אותה עובדה כפולה שבדבור: האביקט הנבוב והקול שנתמלא – בכל־זאת יש שעות שֶנִזָכר בה; כי כשם שמתנקם הוא האביקט הנכבש, כן יקח נקם גם הקול. המלה שהוצאה מן הפה שָבה אלינו כמין הד של עצמה, מזדקרת היא שוב לפנימיותנו ומעוררת בנו את ההרגשה הרֶפלקסיבית של הגדשת־הסאה. כל מלה מְדַברת היא הפרָזה. והקול תפקידו בזה חשוב הרבה מן המראה – אף־על־פי שגם בהעלותנו דברים על הגליון אי־אפשר שלא יתעוררו בנו ספקות בישרם. וכך היא המלה המדַברת החטא וענשוֹ גם־יחד, עֹנש שאינו אלא צִלו הכרוך אחריו בהכרח. ולפיכך גם חביב עלינו לעתים קרובות האדם הַמַרבה לדבר מקמצן־המלים; ותכופות משְנה הדבר: המרבה בגִנוי חביב עלינו משום־מה מן המרבה לשַבח; יותר מזה: בין המגַנים חביב עלינו המחרף והמסתער מן הקובל הנרגן, המציע טענותיו ונמוקיהן אתן או מחטט במתינות באשמת חברו או הולך רכיל שלא בפניו. חזיונות אלה טעונים באור במקצת. ודאי, שהדבור הרַב אח הוא ללהג, לאותו מין הדבור חסר־היחס שתעודתו למלא חללים ריקנים במלים גרידא – אף־על־פי־כן מי שבא אלינו ומפזר לפנינו הגיונותיו, אם רק עושה הוא זאת בתָם־לב ולא בכַוָנה להסתיר את מחשבותיו האמתיות, אנו חשים באדם זה, כי אֵמון בו; חשים אנו משום־מה באותה התגלות־לב שֶוִדויית היא, אף בשעה שיסוב הדבור על עניני־אחרים, ואי־אפשר להשיב עליה אלא בגלוי־לב מצדנו; רואים אנו לפנינו ילדות בזבזנית, חסרת־מעצורים, אבל יחד עִם־זה תמימה וישרה. והטעם היסודי לכך אינו אלא בהרגשה שאנו מרגישים באדם זה, כי מחליף הוא את תכני־היחס הפנימיים שלו, שהם מנֻסחים ברֻבם בלשון, במלים קולניות, ומתוך־כך הריהו דן אותם בבקֹרת עצמית, דן הוא את־עצמו בהרגשת

שיסודו הריהו באשור, המבקש לעצמו דוגמה מלאכותית, מאחר שטבעית אין לו. אין צורך להרבות בדוגמאות, יודען כל איש מתוך נאומיהם של הדֶמַגוגים ושל עורכי־הדינים, ממאמריהם של כותבי־העתונים הגרועים: שמרחיבים הם בתאור פרטיו של משל, כדי ללַמד, מתוך הוכחת המשל, על אמִתַּת הנמשל. ויש מקרים שהמשל כשלעצמו אמת ואף הנאמר בנמשל אינו שקר גמור – אבל צרופם הוא השקר, כי דרך המשל יַשפע על הנמשל גַּון מיֻחד, שהוא זר לו מטבעו ושהֻשַּׂג רק על־ידי סמוכיו בממשותו – האמתית או המדֻמה – של המשל. סוג זה של המשל הוא תעתוע דבורי, שאף הוא לא ביסודותיו התרמית, אלא בהרכבתם – אבל כיון שהמֻרכב כאן אינו ריאלי, אלא דבורי כֻלו, לפיכך אין בו כלום מאותם העִכובים ואפני־האחריות שמצאנו למעלה בתעתוע. וכל אותם דרכי הבטוי ממין „הלשון היפה", שמחסר האמתיות שבהם הם מכסים על הריקנות באפר מגֻוָן של תמונתיות שלא במקומה וכופרים את בקיעי הענינים בהַשאָלות – אף הם נכנסים בכלל סוגו של משל זה. כי זהו סמנם המשֻתף, שנותנים הם יותר מִשֶּׁיֵש, מאשרים יותר מכפי שהֻנח ביסוד דוגמת ענינם והריהם נאלצים לבקש, להתקין לעצמם דוגמאות מן החוץ; ומסֻכנים הם עוד יותר מן השקר הפשוט, שזה בחד־צדדיותו צולע תמיד ואין לו רגלים, בעוד שכאן, במשל המתעה, הֻכנס השקר במחתרת וִנתַן לו כַן לא־כֵן. ומכאן אף רמז לבחינת אפיו של נואם או כותב – רצונך לעמוד על ישרותו, בְּדֹק את משליו!

VI

צרכים־צירים שנים מצאנו בהלך האביקטיבציה האנושית – דוגמה ואִשור – וכשהסתכלנו באבסורדים של הלשוניות האביקטיבית, כלומר, בקצוות שנשתחררו ועמדו ברשות עצמן, ראינו שמתגלים הם בשתי צורות, בשגעון ובשקר; עתה אפוא, אם נבוא להרכיב מחדש את היסודות הקיצוניים ולהכניסם שוב באותה השלֵמות, שהם פועלים בה תמיד ושקולים בה זה כנגד זה, אי־אפשר לנו להפטר מלהוציא את המסקנה החוזרת: שהדבור יש בו משני האבסורדים גם־יחד, שתערֹבת הוא של שגעון ושקר – אלא שתדיר הם מרַפים זה את זה. ואמנם אין הם שני הצירים, הדוגמה והאשור, אלא בטויים למגמות כבושות, מגמות דינַמיות, בתוך הדבור, שבהסתכלות בהן אי־אפשר שלא יתערב גם משהו של הערכה: הדוגמה היא התגלותה של מגמה צֶנטְרִפֶּטָלִית, של שְׁמור והַחְזָקה באביקטיבי; האשור הוא מטבעו צֶנְטְרִיפוּגָלִי, יַצְאָני, מבקש קשרים עם החוץ; המגמה המסקנתיות שבין שתיהן היא הנותנת לדבור את הקבע ושווי־המשקל. ואותה תגרת־המגמות, שראינו בראשית מחקרנו, במלה הבודדה, כשהיא באה לסַמן אביקט, או בסגנון, כשהוא בא להרכיב מלים אביקטיביות לאחדות – אף זו יסודה בצירִיות שמבראשית הַמַתנה את הדבור האביקטיבַטורי. מגמת־הדוגמה

ורש"י הוסיף מדיליה לפרש כך גם את האמירה השניה). כאן אפוא העִקר: הריאליות שבמעשה התעתוע קַיֶמֶת ונעשית אזהרה ותביעה לתקוֹן ריאלי; ואולם השקר במה שחטא בזה יִכָּפֵר למראית־עין, חטא בבטולה של ממשות והפוכה לדבוריות של אשור גרידא, ואותה הדבוריות עצמה הרי יכולה היא לבוא עכשו ולסרס אף את השקר המְדֻבָּר, להפכו מזדון לזכות. כי הלא היסוד שעליו בנוי השקר זהו: הדבור מושל אוטונומי הוא באביקט; מתחלה עוד נזקק היה האדם לאביקט, ואולם לאחר שנשתחרר ממנו לגמרי, הריהו עושה בתוך הלשון ממְלֹאת־האביקטיביות כבתוך שלו.

ומתוך אותה הרגשת האוטונומיה נתפתחה התחבולה היותר מְשֻכללת שלשקר, זו המוּתֶּרֶת אפילו לדבר על־דבר הריאלי ומסתפקת בדמוי מְפֻשט למְפשט: המשל. חשוב הוא סוג זה שבפונקציות הדבור האביקטיבי, משום שהוא עצמו עֵד הוא להדרָגה שמן הקצה האחד שבדבור זה אל קצהו השני, הדרָגה, שאינה רק מין התפתחות היסטורית, אלא איכותית היא וכל דרגותיה נשארו קַימות זו אצל זו. בתחלתו היה המשל סמל, חזון: בעצמות היבשות או בסיר הנפוח לא היתה המגַמה אחרת אלא העברת דברי־הנבואה בתמציתיותם לנֶגד עין השומע; היה זה רכוזו של הכללי והרחב והמשתמע לכמה אפין וגבושו למין הויה מוחשית, מַכרעת, שאין להטיל בה ספק ואין לפָרשה בפנים אחרות מאשר לפי אחרית־כַּונתו של המדַבר; היתה זאת חשיפת גרעין־הדוגמה שבדבור בעירְמו — סביבו נערמו אחר־כך הדבורים הבודדים וקבלו מצביונו ומטעמו: המשל היה אידיאה זעירת־אנפין של הנמשל. ומצד הפרוצס הרי זה כאלו הופיע תחלה המשל ובקש לו אחר־כך פתרון בחיים — „מה אתה רואה", יִשְׁאַל הנביא בפתיחת דבריו — כי לא היה הוא אלא הברקת־גלוי שלאורה יֵראה כל המוצל והמכֻסה על־ידי הסביבה, גלוי הצורה הטהורה, שלֵידָה תתור לה המחשבה בדרכי ההתיצרות של הממשות. ובדרגתו השניה היה המשל אילוסטרַציה: כדי להוציא את הדברים האמורים מטשטוש־כלליותם ולפַנות נתיב לתפיסה, הזקוקה לרבוי־הסמנים כדי להגיע אל היחוד הנרצה, הוצא פרט אחד מן הכלל והָעמד ביחידותו והוא בא ולִמד על הכלל כֻּלו. זהו המשל הרגיל, שאינו אלא רֶפְּרֶזֶנְטַטִיבִי לכלל ואין יחסו אל האמור אלא יחס הַסֻבּאוֹרדינַציה של המֻשג התחתון אל מֻשגו העליון; אין הוא צורת־ראשית, אלא צורת־אחרית מגֻבשת, ובפרוצס המחשבה הוא מופיע כמין מסקנה ממשית אחת של האמור. אבל למרות סמניו אלה, שיש בהם ההפך מן המשל הראשון, המשל הסמלי, שניהם צד שוה בהם, שממשיותם, שהיא למעלה מן המדַבר או חלק ממנו, משמשת סעד והגהה לדבור, שהיא מקרבתו וממַלאתו כֹּבד להכרעה. ואולם משמושם של שני אלה סוגי המשל, שבצדק הם שֵׁם נרדף עם הדוגמה, ידע ידע הדבור לתקן לעצמו מכשיר למטרותיו האוטונומיות שלו — כנגד תפקידה העִקרי של פונקציה זו. וכך נוצר אותו סוג שלישי של הטעאה באמצעות המשל; אין כאן אלא שקר,

לכשתתחבר אליה כַּוָּנה רעה, היא עצמה רעה: שכן ראינו מסתתרים גם מתוך מוטיבים אחרים – הרע שבתעתוע הוא אפוא רע נוסף, מן החוץ; המשקר במעשהו גופא הוא עושה את הרעה ורק במקרים שבהם מצטרף אל השקר מוטיב טוב בהחלט („מפני דרכי שלום"), ביכלתו של זה לכַפֵּר על העול. באותו משל של קַנט – כשלסטים שואל לנרדף הנחבא, חַיָּב הנשאל להגיד לו את האמת – לא יְדַבֵּר על מעשה־ההחבאה לכשלעצמו, ונראה הוא כמֻתָּר, הגם שיש בו משום תעתוע, אף לדעת האוסר לשַׁקֵּר אפילו לשם פקוח־נפש. אף אמונת העם נוטה לראות את קדושיה נחבאים ומסתתרים; אליהו הנביא מתחפש הוא בכל אגדה ואגדה והרי אף זה תעתוע – אבל לעולם לא יעשה פי־העם את אליהו שקרן. – ונפקא מינה הרבה לערבות, ושוב לא למִדת־הערבות, שבה מכריע המוסר או המשפט, אלא לאפנה, לאפשרותה הטכנית כביכול: המתעתע, מתוך שמחַבֵּר הוא בעצמו עם מעשהו, הריהו נעשה גם שֻׁתָּף לתוצאותיו, עומד הוא מאחורי המעשה ובא אחריו, אחראי הוא לו על־כרחו; ואולם הרוצה לשַׁקֵּר ירחיק עדותו, רִחוק זמן ומקום, והוא עצמו מסתלק מן האחריות (ולא נשתַּיְּרוּ בשקר אלא אותם „היסודות המגיהים" של דעת־האמת, אלה שרידי הדוגמה המבצבצים ועולים בשקרן עצמו, וביחוד בזה שאינו מְנֻסֶּה, וגורמים לו להִכָּשֵׁל בלשונו, להתאדם וכו'). התעתוע יש בו מעין עֲבוֹט של העושה והוא טעון מין אמֶץ־רוח לנוכחות; השקר מעיד על מרך־לב, שאף באונאה יבקש אמצעים שאינם נתפסים בממשות. גדול הוא אפוא ההבדל ביניהם במוצא, במפלט־ההצלה שנתן לו לעושה לאחר מעשהו: המתעתע בריאלי כיון שנתפס שוב אין לו תקנה והריהו מקבל ענשו, כי את הנעשה בממש אין להשיב; ואולם המשַׁקֵּר, כיון שהגיד שוב הוא חוזר ומגיד, ומאחר שכל חטאו לא היה אלא באותה מלה קלה שאין בה ממשות, הרי שוב יכול הוא לפָרְשָׁהּ ולמצא בה טעם וצד של סנגוריה לעצמו. וידוע: כל מה שיקשה המפלט, החזרה לאחר מעשה, גדולה התהונה, הסכנה במעשה עצמו– והסכנה לעולם בכֹחה להמתיק דינו של חטא. יש לנו משל קלַסי אחד, שמאַחֲדִים בו שני האפנים גם־יחד, התעתוע הריאלי והשקר הדבורי, והפרוצס המְרֻכָּב מתאֹר בו לכל גוָניו באותו הצמצום, המיֻחד רק לראיה ה ר א ש ו נ ה: ספור מעשה יעקב בברכת יצחק. בשעה שהכינתו רבקה היה עִקָּר פחדו של יעקב „אולי ימֻשֵּׁנִי אבי", וכנגד זה הלבישתו האם בגדי עשו החמודות ואת עורות גדיי העִזים על ידיו ועל חלקת צואריו; ההכנה היתה אפוא לשם תעתוע ריאלי. ואולם במהלך המעשה עצמו אנו רואים כי המכריע הוא השקר הדבורי – בראש: „מי אתה בני? אנכי עֵשו בכורך"; ובסוף: „אתה זה בני עשו? ויאמר: אני". ותתה: באותו מעשה־חרמית, המְרֻכָּב תעתוע ושקר, את התעתוע, את עורות גדיי העזים שעל ידיו, אי־אפשר ליַשֵּׁר ולהצדיק לעולם, ב־וד אשר האמירות, אף־על־פי שההכרעה על־ידן באה, עוד יש מקום לבעל מדרש לבוא ולפרשן: „אנכי עשו בכורך: אנכי עתיד לקבל י' הדברות – אבל עשו בכורך" (מדרש רבה;

באמריקה" – הריהו משקר. (מובן, שבמקרה כזה נכנסת לפעמים הלשון – אם מדַבר הוא אנגלית למשל – לסוג הראשון של התעתוע במעשה, בעוד שרמיזות או מעשים יכולים לשמש אמצעי־הודעה וחשובים הם כבטוי הלשוני.) ונתעכב־נא בזה: בשני האפנים התוצאה לגבי המקבל אחת היא, באפן הראשון רואו מסיק שהיה זה באמריקה ובאפן השני השואל שומע שהיה באמריקה – הרואה והשומע מרֻמים אפוא במדה שוה; אדרבה, ההערכה המוסרית או המשפטית אפשר שתחמיר עוד באפן הראשון יותר מבשני; אבל הבדל תהומי יש בין שני האפנים האלה גם מהצד הסֻביקטיבי של העושה וגם מהצד האביקטיבי – כשנתכַּוֵן במלה אביקטיבי לא רק כלפי הפעֻלה על המקַבל, הרואה והשומע, אלא להוראתה הרחבה והכוללת ביותר. באפן הראשון מעשהו של האכר משמש גלוי־יחס חיובי לאמריקניות; אמנם לא זכה הוא אלא בחלק קטן וטפל של אמריקניות, בתלבשת, אבל חלק זה בא ללַמד, שאלו יכול היה לזכות באמריקניות ממש לכל הקפה, היה זוכה בה; באפן השני יש גלוי־יחס מהֻפך ממש, שמזלזל הוא בכל אלה המכתתים רגליהם להגיע עד לאמריקה והרי יכול אדם להיות בפולטבה ולספר שהיה באמריקה. ומהצד האביקטיבי: באפן הראשון הרי תלבשתו אמריקנית אמתית היא ורק שאין היא הולמת אותו לפי מצב יחסיו – במקצת הוסיף אפוא אמריקניות בעולם, ודוקא אותה מקצת־האמריקניות, מקצת־האמת, נחשבת לעֶול במעשהו; באפן השני הרי רק יכלתו להגיד את המלה „אמריקה" היא הממשות היחידה כאן ובכחה הוא מבטל אף את פולטבה זו שבה ישב, זו מקצת־האמת שיש בהתרחקותו מכפרו, משום שאין הוא עושה אלא מכשיר לענין אחר. ואלו, במקרה, חשוב היה בעיני אמריקה יחסם של האכרים הרוסים אליה – באפן הראשון היתה משבחתו, שרואה היתה את נהיתו שלו אחריה ויכול הוא להיות מופת לרבים אפילו רק יעשו כמותו; באפן השני מפחדת היתה, שמא יעשו כֻלם כמותו ונמצאת היא והשפעתה מפסידות. במתעתע יש דבר־מה מן המשַחק המציג לעיני הרואים אישיות אחרת, ואי־אפשר שלא יהיה מעֹרב בו בשעת־מעשה גם מרגש עצמו, שהוא רואה את־עצמו מֻחלף באותו אחר; בכל־אפן בראשית התחפשותו על־כרחו מנצנץ בו אותו רגש התמורה. המשַקר אינו בא אלא לזַיֵף לאחרים; בתחלה הריהו מתקלס בהם ואם גם, כאשר יקרה לרֹב, מתחיל הוא עצמו להאמין בשקרו, הרי אין זה אלא מתוך אוטוסוגֶסטִיָה שלבסוף, כשאותו אשור, שהוא בקש להטעות בו אחרים, בא ומטעה אותו עצמו. כי הרי זהו אפיוֹ של השקר, שמגלה הוא בדבור את האפשרות (ובמדבר את הכשרון), להשתחרר אפילו מדוגמתו המֻפשטת ולחיות על האשור בלבד – ומי שבא להשתמש בכשרון זה סופו להיות לא רק עושה, אלא אף נעשה.

פעֻלתו של התעתוע הוא בנוכח, בהוֶה; השקר שדה־פעֻלה רחב־ידים לו בכל הזמנים, אף בעבר ובעתיד. לפיכך המתעתע מחַבר הוא עם מעשהו, המשַקר עומד על גבו. באמת יש בתעתוע משום הסתתרות, שרק

ההולכת בשש רגלים כדי להֵראות כנמלה, או „פרח־השטן", זה החגב בצורת אורכִידֵיאה, הצד את הרמשים מדי רדתם לתְמם על כתרתו, אלה המתחפשים אפוא לשם תגרה — בכֻלם חבוי, מצד ההערכה, מוטיב של מרמה, אבל אין הַשֵם שקר הולמם, אלא תעתוע. התעתוע הוא מעשה ריאלי, המשַנה באמת את המציאות שנוי צריך לתכליות בעליו — אלא שבמקום השנוי השלם, שאינו בגדר האפשרות, הוא משנה שנוי חלקי; יכלתו להתעות את המקבל מיֻסדת על עצלותו־נטיתו של זה, לתפוס את הדברים pars pro toto — את החלק כאלו היה הדבר בשלמותו. הזאב בעור הכבשה — זה הרי באמת רוצה היה להיות בחיצוניותו כבשה לכל פרטיה, וכשהוא מתכסה בעורה הריהו יוצר לפחות בחלקו זה ממשות של כבשה ואין ההטעאה באה אלא בעקב קֹצר־חושו של הרואה, שהוא מתרשל לבדוק תמיד את אשר מתחת לשכבה החיצונה. ואולם לא כן השקר, שהוא מעִקרו מוּתר על כל הריאליות וביכלתו לברא יש מאין. וההבדל כאן אינו כמותי בלבד, שהמתעתע מונה בחלק והמשקר בַּכֹל: שהרי יש שקרים, והם אולי הרֹב, שמקצת אמת מעֹרבת בהם — ואף־על־פי־כן ההבדל ביניהם ובין התעתוע הוא יסודי. לאמתו של דבר הרי המתעתע אינו אלא מרכיב שתי אמתיות זו על גבי זו, שכל אחת לעצמה קַימה וישרה, אלא שהרכבתן היא המתעה; אמת אחת חלקית (עור הכבשה) נעשית אמצעי לאמת אחרת שלמה (כֹחו וחפץ־הטרף שלזאב) — מצד המוסר הרי כאן חטא מסוג החטאים שבין אדם לחברו. לא כן השקר, ודוקא בזה שיש בו מקצת אמת, שאין מקצת האמת שבו אלא מעבר למה שאינו אמת כ ל־ע ק ר — ואדרבה, נֹפך השקר המתוסף מבטל לגמרי את כל אפיוֹ של חלק האמת שבו; השקר יש בו מן ההמצאה של דבר שלא היה מעולם — חטאו הוא, שדוחק הוא את רגלי ההויה. התעתוע מזַיף יחסים, השקר מזַיֵף מציאות. ואותה האמת החלקית, שבתעתוע היא היא הנותנת את הטעם לפגם, בשקר הרי היא הטעם היחידי לשבח, היסוד החיובי־המציאותי היחיד — שאמנם בטל הוא ברֹב־השקר. כי יסוד־אפשרותו של השקר היא הקלות, אפשרות־המסירה שבדבור: מכריע הוא את יסוד האשור שבבטוי על יסוד הדוגמה שבו, עד שלבסוף אף מקצת הדוגמה שהיתה בו מתבטלת וכֻלו אינו אלא אשור בלבד. (ובמלים דוגמה ואִשור יש להשתמש כאן במובנן הרחב ביותר, לרבות אף כשהן נפרדות מהיחס הַסֻביקטיבי בלבד ומתגלות בדרך־פרויֶקציה בתוך האֹביקט עצמו: הדוגמה היא כאן עובדת־הקיום שלאֹביקט והאשור היא התבטאותו של הקיום, כשהיא נלְוָה לו או יוצאת מתוכו.) המתעתע במעשה עמל למצא דוגמה כדי להטעות בה את חברו — המשקר פטור אף מטֹרח זה, שהרי זה מעשהו, שמראה הוא, כי אפשר לו לאשור בלי דוגמה כלל. נצַיֵר לנו אכר רוסי פשוט, שיצא מכפרו לאחת מערי־הפלך, לימים הוא שב לביתו והוא לבוש כאמריקני לכל פרטיו ומתהדר בתלבשתו זו — הרי זה תעתוע, „מעמיד הוא עצמו כאמֶריקני גמור", אף שלא היה מימיו באמריקה; אבל אם ישוב אותו אכר אפילו בבגדיו הפשוטים ויענה לשואליו: „הייתי

דומה לשעון מכונן ועומד, ששווי־משקלו בתוכו ותנועותיו ומעצוריו סדורים וערוכים בהרכבת הגלגלים שֶׁשְּׁנֵיהם אחוזות זו בזו, התינוק הוא בחינת שעון בשעת משיכתו, שאמנם אפשר להניע את הגלגל המכונן, אבל בשעת־מעשה מוחש המתוח ההולך וגדל ואפשריותיו הנחסנות בו והמתרבות עם כל משיכה ומשיכה — והמשְׁגע, אף בו מתנועע הגלגל המכונן, אלא שקרוע הוא הקפיץ והגלגל הנרפה עשוי להִמשך בלי קול ובלי מעצור עד לאין־סוף. ואמנם יש איזה אין־סוף תפל בשגעון, שהרי אינו אלא יסוד הדוגמה שבכח־הדברי שֶׁנִּטל התבלין שכנגדו והוא מתגלגל והולך עד לאבסורד.

והאבסורד השני שלעֻמתו אינו מצטַיֵן בפרטים מיֻחדים בולטים כשגעון (אף שגם זה ניצוצותיו פזורים בכל אדם ובכל תקופה), אלא דרכו להופיע תכופות ופמעט שהעדרו יֵחשב על הנמנעות ושלפיכך מֻרגשת יותר דבקותו בענין הדבוריות כֻּלו; זהו השקר. ואף כאן צריך, כדי שלא להִגרר לצדי־דרכים, לצמצם את הסתכלותנו בו רק כלפי אותו צד, שהוא חשוב לנו בזה. קדם־כל עוברים אני על כל אותם הגלויים הנובעים מתוך תאוַת־הבדָיָה או אותם שקרי־הַמִּשְׁאָלה, כפי שהם ברורים ביותר בשקרי־התינוק או בדברים הבטלים שבחלום; הללו קובעים סוג לעצמם, שמוצאם מן הדמיון המראה דברים במִפשט, בהזון, שאמנם חסר להם אשור המציאות המוחשית, אבל יש להם קיום במציאות אחרת רוחנית, וכל מה שישנוֹ באיזו מציאות שהיא, אפשר לו להיות — לגבי הפעֻלה בחיים האביקטיביים — חזיון־שָׁוְא, אבל לעולם אינו שקר. ומלבד זה אנו מזניחים גם כל אותו סבך השאלות הנוגעות בסבותיו ובהערכתו אל השקר, המוטיב הכללי הַנִּלוה לכל שקר, מעין ה„מגמה" לפי דֶפרֶה, או המוטיבים הַסֻבּיקטיביים, העושים אותו לכחש, כשהוא בא מתוך צֹרך להגנה, או לכזב, כשהמצאתו חפשית; שאלת ההערכה הלוגית, אם יש להוציא את משפט־השקר מכלל המשפטים הלוגיים לגמרי, כדעת זיגוַרט, או אפשר ליחס לו זכות לוגית־פנימית, ושאלות ההערכה המוסרית הנוגעות בכַוָנה וביסוד־האוֹנאה שבשקר — כל אלה אינם ענין וגם אל־נא יִמָּשְׁכוּ לכאן, לא לראיה ולא לסתירה. כי המעסיקנו כאן היא לא הכרת סבתו וערכו, אלא הכרת מקומו הנפשי של השקר, לא תאור ממשותו, אלא תאור אפשרותו של השקר בטהרו, אפשרות שהיא, לדעתנו, מחלה לשונית, יותר מזה: מחלתה הַמְּבהקת של הלשוניות. ולפיכך יהיו כלולים כאן השקר המכֻוָּן יחד עם השקרות הפנימית שאינה במתכַּוֵן, כי שניהם כאחד יש בהם מאפיוֹ של השקר ומְתנים באפשרותו; ותחת זה נתבונן מקרוב אל אפניו ודרכיו — כי האפן מוליך אל האפי.

החיה אינה משקרת — פסוק זה אינו טעון כמעט ראיה, אף שיודעים אנו מהרבה מעשי־תעתועים בין בעלי־החי לשם הגנה או תגרה. כל אותם מעשי החקוי וההתחפשות שהיו להם לטבעיים; בעלי־החי המשַׁנים את צבעיהם לפי אזורי־כדור־הארץ והם לבָנים בקרבת הצירים ויְרקים בארצות החמות, הַמְּדַמים אפוא אל סביבתם כדי להגן על־עצמם; השממית שבניקרַגוּאַה,

גדול וקדֻשה לכל משֻגע, משום שהאינסטינקט הבלתי־פגום שלהם חש בכֻלם, ואף באלה שלא תֻרגש מגמה חיובית־גאונית בשנוי־טעמם, את הגאֻלה הבאה עם בטול האשור, את הפדות ממעגל־הברזל של אביקטיבציה. ועד־כמה שנכונה היא העובדה, המסורה על־ידי שופנהויר, שהמשַחקים על הבימה נוטים ביותר להשתגע, הרי זה בודאי לא רק מפני הטעם הטכני בלבד, שמעמיסים הם בלמוד הדרַמות על כבד מנשא על זכרונם, אלא מתוך הטעם הפנימי יותר, שכל עסוקם של הללו הוא ללבש בגדי אחרים ולחיות חייהם בתנועה ובדבור, שחיים הם בעולם מדֻמה, בעולם של דוגמה, של מראה שאין אחיזת־אשור לו בעולמם הם הריאלי. ויִזכר כאן עוד, שגם יצירות האקספרסיוניסמוס, שעִקרו הוא בטול־האשור, נראות בהשקפה ראשונה — ולפי השקפת מתנגדיהן — כיצירות־שגעון.

ואף אנחנו, שכבר רחוקים אנו מהערצת־המשֻגע ומתיחסים אליו ברחמים, עוד שמור בנו יתרון־סימפַטיה לחלי זה משלשאר החליים. אין לכחד, שגם אותנו מלַבב זה המעוף אל מרחבי המֻפשט והאפשרי, שלעולם לא יגיעו לידי אשור מוחשי וממשי, מרהיבנו אותו ערב־פלא של אמונה ופחד חשדני, התרוממותו של המשֻגע על שֵכל־המישור הישר שלנו, זה הרגש הסֻביקטיבי, שבשרשו יש סוף־סוף משום שחרור מן הכבלים שנתונים בהם אנחנו. ואם גם לפי הזֶ׳סט החיצוני אנו מפחדים מפני המשֻגע כמפני השכור, בתוך־תוכו בודאי גדולה הקרבה בינו ובין התינוק; כי אף התינוק נתון עוד כֻלו בעולם־התקוי, ברשות הדוגמאות, והחוש לאשור, שהוא יסודי, וגם אפשרי רק בנסיון, לא פֻתח בו עדין. אף בתינוק שכיחים הם סמני־דֶפֶּרסונַליזַציה והמרת־עצמו באחר שחביב או מכֻבד עליו — דוגמת אותו ילד, שמסַפר עליו ויליאם סטירן, שהיה אומר על עצמו תמיד „האחות הגדולה" — חזיון, שבודאי יש למנותו יותר בסוג זה מאשר בסוג ה„שקר"; וכבתינוק מצויה אף אצל המשגע המרכזיות האנֹכיית, המתבטאת בחפץ ההתקשטות וכיוצא בזה: שניהם עומדים הם מחוץ לאשור האביקטיבי ורואים את־עצמם נעלים ומוּתרים עליו בגדל־רוח — אלא שהתינוק לפני האשור הוא עומד, והמשגע לאחריו. יסמני ההבדל ביניהם רבים ונסתפק כאן רק באחד, בקול: המשֻגע בדבורו או שכמעט חסר־קול לגמרי הנהו או שהוא מונוטוני, ואפילו הוא מכריז דבריו בהתפעלות דֶקלַמַטורית נשמע בה רק מיכַניות של הרגל מבלי כל גוון קולי; ובתינוק רואים ממש את ההפך, שראשית דבורו הוא כֻלו מוסיקה ואף את המלים שהוא לומד מבני־סביבתו הוא לומדן יחד עם יחוד־הטון ששמען בו בפעם הראשונה. כאן, במוסיקליות של הדבור, נתון סמן רב להבדל בין הדוגמאיות שבתינוק, שאינה אלא שלטון כבוש מלא־אמונה ומתעתד לרדות בריאליות המאשרת, ובין הדוגמאיות שבמשֻגע, שכבר בָאַתָה רגל גאות־הריאליות והיא רובצת תחתיה — וביניהם האדם המבֻגר הנורמלי עם ההטעמה המדודה שלו, המוסיקה החלוקה מנות מנות לפי צֹרך השעה והענין, השקולה לכאן ולכאן, בין הצירים. ואם לשַבר את האזן בתמונה מיכַנית במקצת, הנה האדם הנורמלי

מעׂרבים אצלם רגש־אנׂכיות מְפרז יחד עם רגשות־פחד סתומים, פחד מפני העתיד או אותו הפחד המתגלה בצורת כמיהה לבית, רעב, זרות. ומכאן אף החזיון הקיצוני של דֶפֶּרְסוֹנַלִיזַציה, בטול האישיות, שאין החולה מכיר את עצמו לא בראי ולא בקולו — אותם שני מכשירי־האֹשור הראשיים — והוא רואה בעצמו אישיות אחרת, היסטורית על־פי הרֹב. ואולם חשוב ביותר וכמעט מכריע הוא היחס אל החלום. ממלכת־החלום היא מְחסרת אשור כל־עִקר ולפיכך בה מקומם של כל המאוַיים והתקוות האינטימיות ביותר, שֶׁלִּבא לפומא לא גליא; אפשרית בה ההתגשמות מבלי הבקֹרת וההגבלה מצד המוחשיות; הדוגמאות בלבדן, אלה שבמציאות ובמשאָלָה, מתרכבות זו בזו ליצירת עולם החלום, עולם אחר, מוזר, קל־המשקל ומתנַדף, ואולם מלא מתק עִלאי של התפשטות הממשיות, מלא חֵרות ויחוד האישיות; ולפיכך עֵרך רב לה למלה בחלום, כמו שהראה פרויד, אבל במדה שהיא מביאה לידי הפלאת דוגמאות או אפילו גורמת לבריאתן, אבל האשור כאן בטל כּחו. והנה — כפי שהעלה פילץ — המשֻגעים א י נ ם רואים בחלומם מהרהורי שגעונם; כי כאן, יבאר על־פי השקפתנו, במקום הֶעדר האשור מלכתחִלה, חסרה גם מעִקרא קלקלת־הסרוס הכרוכה בעקב התבטלותו של האִשור בחיי־הערוּת.

וכך נמצֵאנו מכירים את מקורו של השגעון בהגבָרת אותו אביקט־מְקדם על האביקט המאֻחר, בהכרעת דוגמה על אשורה הריאלי. סִמנו הוא אפוא דוקא ההתרחקות מן ההוֶה, מן הנוכח והמאֻשר במוחשי, אל איזו דוגמה שבעִבר או בחפץ — או גם אל דוגמה של הראוי. וכאן היא נְקֻדת־המגע שבין המשֻגע ובין הגאון — אותה קרבה, שלמִן אפלטון ועד שופנהויר הכירוה ושחַיבים להודות בה מבלי לְהַמשך אף במשהו אחרי אותן מסקנות של עקרות מחְצֶפת מיסודם של נורדוי, מֶביוס ודכותם. הצד השוה שבין הגאוניות והשגעון הוא בטול האשור. החֵרות שבפנטסיה והשחרור מן הריאליות שבעין; וכבשגעון יש גם בגאוניות משום קפיצה לגבי משך־החיים הרגיל, שניהם משְתֶפת להם נתיקתו של חוט־האביקטיבציה בקצה־האשור שלו — אלא שחוטו של המשֻגע ינוד בחלל ריק ללא טעם ואין לו אחיזה לעולם, בעוד אשר הגאון מנַתק על־מנת לקשר וסוף החוט המשֻחרר לְהֵארג בתוך מסכת של ריאליות חדשה. אף באותו החֹמר המְרֻבה שֶׁצָּבר לומברוזו בספרו אנו מוצאים אצל האנשים היוצרים — מלבד הגלויים של התפעלות עצומה, שרק מדיצינה מְצַמצמת־ה„נורמליות" יכולה לראות בהם מחלה, כלומר, חזיון שלמטה מן הנורמלי — רק סמני שגעון המתבטאים בחשדנות ובפחד־הרדיפה, ששניהם בודאי בבטול האשור מקורם. ולא לחנם קרובים הם דוקא אנשי־המהפכה בדתות ובחברה, הנביאים והריפורמַטורים והמתקוממים במדינות, גם בבטוייהם החיצוניים למשֻגעים: החפץ לעקור את הנוכח מפני העתיד, את הנמצא מפני הראוי, את המְקֻבל מפני האמתי, הוא שמטביע את חותָם המשֻגע על איש־הרוח. ומאידך גיסא מובן, שהעמים הקדמונים והפראים גם בימֵינו — כפי שהִרבה להַראות לומברוזו — נותנים

בשעת הצורך; ואף לא במִפשט לעצמו, שרואים אותו דן ומסיק, גם בתוך תחום השגעון וגם מחוצה לו, בהתאם לחקי המִפשט המיחדים; המקום המוכן לפגימה הרוחנית הוא ברצועת־החִבּור שביניהם, ואין זו אלא מקומו של הדִבּור, שהוא, יחד עם היותו מִפשט, תופס אביקטים ריאליים. והרי לא מקרה הוא, שהעִורון, הקורע תהום בין האדם והעולם הריאלי, אמנם משַׁנה את אפני התיחסותו של הסִמא אל סביבתו, אבל אין שנוי זה מכֻוָּן אלא לחדודם ועדונם של שאר אמצעי ההתקשרות עם הריאליות, של החושים הנותרים והתחבולות אשר לרוח האדם — ואִלו החֵרשות, שלכאורה אין היא חוסמת מפני בעליה אלא מקצוע אחד, ודוקא לא ריאלי מֻבהק, של החיים, ואף־על־פי־כן הריהי „אחת הקלקלות החשובות ביותר" הנעשות לוַאי או סבה לקהות גמורה, למחלת הרוח כֻּלו; וכמֻזכר למעלה, דוקא החרשות באדם!

והתבוננות קרובה יותר תלַמדנו ליַחד עוד ביתר דיוק את נקֻדתה של הפגימה בפונקציה הרוחנית־הדבורית, המביאה לידי הסרוס אשר בשגעון. ודאי שיש כאן משום קריעתו של חוט, אבל לא חוט־הזכרון נפסק, אלא חוטה של האביקטיבציה בפרוֹצס הדבורי המִפשט הוא שֶׁנִּתק בקצו השני, באִשור. הסתכלות מקרוב בשגעון ובפרט באותן ה„אידיאות הקבועות", שהן גלויים מֻבהקים לו, תורנו להכיר שעִקרו הוא בגדול בלתי־טבעי, בהִפֶּרְטרוֹפִיָּה של יסוד הדוגמה על חשבון יסוד־האִשור שהִפחת. נִטלה, נהרסה האמונה באשור האביקטיבי — וכך תתגַלה גם לעין אחת הסבות הרוחניות לשגעון, השכיחה ביותר, בצורת תוחלת נכזבה, השלָאה וכו' — ותחתה באה איזו אמונה תמימה־עִורת בכל מה שֶׁיֵּאָמר בתוך תחומו של חוג מסֻים, אותו חוג שנאחז בו המשֻגע אחיזת־הצלה, וכך יבֹאר, שחולי־הרוח הללו, שהם חשדניים כל־כך לכל דבר, נמשכים יחד עם־זה אחרי כל אמירה כל־שהיא ואפילו כשאין בה קורטוב של הכרח או תֹכן ריאלי. „מראים לו אדם ואומרים: „זהו המלך" — הוא מאמין; אומרים לו: „לֵך והרֹג את אשתך" — הוא הולך והורג". נסתלק הבטחון הבא עם האִשור, ואולם הוסרו גם המעצורים, שהאשור שָׂם בפני יכֹלת־ההפשטה, שלא תנוע לאין־גבול. וכך צומחים מתוך קלקלה זו גם אותו חֹסר־הבטחה המֻחלט, המתבטא בשגעון־הרדיפה, וגם חֹסר הבקֹרת והגבולים לגבי הוית־עצמו, המתבטא בשגעון־הגדלות; שהרי אין שגעון הגדלות אלא הפרזה יתֵרה לדוגמה שמבפנים, שנושאה, לאחר בטולם של גבולי האשור, מגיע עד לידי אידֶנטיפיקציה של עצמו עם אותה דוגמה שבו: הנוהה אחרי הטכניקה רואה עצמו כממציא מצֻין, הנתין הפשוט כמלך, המאמין כנביא. ומצַיֵן הדבר, ששניהם, שגעון־הרדיפה ושגעון־הגדלות, שלכאורה מגמות מהֻפכות להם, יכולים לדור ודרים תכופות בכפיפה אחת — החולה חושב שרוצים להרגו מפני שהוא המלך — כי הלא שֹרשם אחד הוא: בבטול האשור; ולא לחנם נוטה דעת־הבריות הפשוטה לראות דוקא בחזיונות אלה את השגעון המֻבהק. וכך יבֹאר החזיון הכללי, גם בחולים שאינם בעלי שגעון־גדלות או שגעון־רדיפה מסֻים, שאף הם

לגלויי הַטֵּרוּף שבחיות מוטיבים שכליים־אנושיים; ולא עוד, אלא אף כל אותם הפגעים הגופניים, שבאדם הם נעשים גורמים מְבהקים למחלות הרוח (חלי־נופל וכו׳), אין פעֻלתם על החיה אלא גופנית, וכך החרשות־מלדה, הסרטן ושאר מיני קלקלות גופניות, שבאדם הן מתבטאות בפגימה ברוח, בחיה רשמן אינו נכר (בכלבים חֵרשים, למשל, לא הכירו בעליהם כמה שנים, שחרשים הם). ואלה רופאי־החיות יודעים גם לתת את הטעם לחזיון: „משום שנפש החיה עומדת במדרגה נמוכה הרבה מנפשו של האדם״ — אבל הוא הדבר: איזהו המיֻחד באדם המכשירו למחלה זו, ואם יש איזה יתרון מיֻחד בו המכשירו לכך, שמא צריך להתחיל כ א ן, ביתרון זה, לבקש מקורן של פגימות־הרוח ולא רק באותן הסבות הגופניות שראינון בחיות מְחסרות כל פעֻלה. — את זה ה„מיֻחד״, את נקֻדת־הַשרש הרוחנית־האנושית, בקש שופנהויר ומצאוֹ בזכרון, אלא שהשקפתו היא נאה יותר משהיא אמתית: שְׁמֵמרה יפה היא, כי האדם, הצריך לעקור איזה רשם או מאורע מזכרונו, קובע במקומו תֹּכן אחר זר שאינו מתרכב עם שאר תכניו והוא מסכסכהו ומנַתק את פתיל ההמשכיות הנפשית; אבל אין היא מתאמתת כשמסתכלים לא רק בגלוייו השונים של השגעון לכשעצמו, שדוקא רֻבּם מצַטינים הם בעקשנות של זכרון, אלא אף בכלל חייו הרוחניים של המשֻגע, שזכרונו גם לגבי ענינים אחרים אינו מֻרסק או מֻטשטש במדה זו, עד כדי לשַׁמש סמן ראשי למחלה כֻלה. אבל בעִקר מֻטעית היא המסקנה הראשית (או אולי היא ההנחה?) שלהשקפה זו, שהמשֻגע רק את ההוֶה ישוה לנגדו והעבר יתעלם ממנו — וכל החזיונות מעידים את ההפך, אף אם לא נרחיק להעתיק את כל עִקרו של השנוי הנפשי לעבר רחוק, כדרכה של הפסיכואֲנַליזה. ואף הראיה מדמיונו של השגעון עם הגאוניות עלולה יותר לסתור מאשר לסַיע, כי גם הגאוניות יותר משחזק בה כח הנוכחות, כחו של ההוֶה, שעליו בלבד מעמידה שופנהויר, הרי פועלת בה תמיד ובלי־הפסק רציפותה של הנפש, דוקא הזכרון האמתי, השלם, המחבר את חלקי האני, לכל תקופותיהם והופעותיהם, לאחדות האישית היוצרת.

ועל־כן נראה — ובזה הגענו לענינֵנו — שיש יותר התקרבות אל האמת, כשמבקשים את שרשו של השגעון באותה רצועת־הבינים אשר בין הריאלי ובין הַמֻפשט, שממנה תצמח היכֹלת להיות שליט בריאליות מבלי לקנותה: בזה הכֹּח הדברי אשר לאדם, זו הכרמלית הנפשית, שהיחיד והרבים משמשים בה בערבוביה ומקום נתן לממשלה שאין זכיות בצדה. השגעון אנושי הוא, לפי שהוא דבורי בעצם. וצדק אותו חוקר בנפש החיה, שמצא את היסוד ליתרון־הכשרו של האדם לשגעון בהבדל בין אפני הבטוי — שקריאותיהן של החיות שונות הן במהותן מדבורו של האדם — שהוא הבדל עִקרי בין חיי הרוח של האדם ושל החיה. לא בריאלי לעצמו מקורו של שגעון, שרואים אנו את המשֻגע — לא את המטֹרף — מתיַחס לסביבתו המוחשית התיחסות נורמלית, שהוא מכירה ומשתמש בה ונזהר מפגיה

תפתור הלוקליזציה — ואפילו אם נחזיק באמונת־אפשרותה — אותם הפרוצסים העוברים מן הרוחני אל הרוחני, מן ההתפלצות אל המבוכה הנפשית? מרבות הן הסבות בהכרח גם בתוך הערב של רוחניות וגופניות וגם בתוך הגופני עצמו. וגדול עוד יותר ועשיר־שנויים הוא הרבוי בתוצאות, כלומר, בגלויי השגעון. כאן אנו רואים את כל שורת ההשגה, למן ראשית הקליטה ועד ההבעה, מלאה פגימות, שהן לא רק שונות, אלא גם הפכיות זו מזו: בצדה של התבטלות המִפשט־המֻשגי בפני המוחשי מוצאים גם אחיזה עקשנית דוקא במֻשג מֻפשט והַדבָרת כל המוחשי תחתיו; בצדה של הסטֶריאוטיפיה בבטוי, שהחולה חוזר בלי־הרף על אותו פסוק או אותה מלה, מוצאים את הפזור המֻחלט של גבוב דברים זה אחר זה, שאין בהם אפילו קשר אסוציציוני שבקול או בהברה; בצדה של עצלות המחשבה, המאריכה בקפנדריות מסביב לענין ואינה נפטרת מהמון הפרטים ופרטי־הפרטים בספור מעשה שהיה, מוצאים רהיטות רשלנית דולגת ועוברת מענין לענין בלי מעצור — והרבה זוגות הפכים כיוצא באלה. רבויים אלה, בסבות ובתוצאות, שנויים והפכים אלה — איש־המדע מה יעשה בהם לכשיבוא לצרפם לכלל אחדות, שהרי על אחדותו של החזיון תורהו עין־האדם שלו? הרי אנוס הוא להניח מצע אחדותי ביסודן של התופעות, ואם עדין לא נתגלתה אותה תורת־הלוקליזציה המקֻוה ואי־אפשר אפוא לדבר על־דבר מחלות־המוח, הרי בהכרח מדברים על־דבר מחלת־הנפש ורפואת־הנפש, מבלי שהתברר, פסיכי זו מה טיבה, שהפסיכיאטרים, הדוגלים בשם הגורמים הגופניים, באים לעזור לה, ומה קיומה אם לא איזה קיום מטפיסי גמור. ועם גדולו של המשבר ב„תורת המוח״ כבר נשמעות דעות, לקבל את המתודה הבַלטריסטית, הסוקרת את המקרה היחיד ביחודו, מֶתודה שאינה אלא התחלה לאינדוקציה ארֻכה־ארֻכה, שמי יודע, אם ואימתי תוליך אל האחדות המדעית. ובין המצע המטפיסי הנעלם ובין הפֵרור הבלטריסטי הרי רק שביל־אמצע היא ההשקפה, המסתכלת בשגעון (וברוח הבריא) כבחזיון אוטונומי; ויהי יחסו אל הגופני איזה שיהיה — סבה או תולדה או פרַלֶלי לו — ומבלי לזלזל כלל בערכם של הגורמים הגופניים, וביחוד באותם המקרים הפרַלִיטיים (ולא רק במובנם המצֻמצם בטרמינולוגיה הפסיכיאטרית), בתור סבות בלתי־ישרות לאותו מאורע ברשות הרוחנית האוטונומית. עִקרה של ההשקפה זהו: שיסודו של השגעון הוא באיזה הפסק פונקציונַלי ברחניותו של האדם, שאינו נִתן להיות מתבאר ולהִתפס אלא מתוך רוחניות זו עצמה. כאן אחדותו.

וצעד שני היא ההכרה, כי לא רק רוחנית־פונקציונלית היא אחדות זו שבפגימת־הרוח, אלא אף אנושית טהורה היא. אם רק נבחין בין השגעון ובין הטרוף המתבטא בהתפרצֻיות גופניות בלבד, נמצא שהראשון מיחד הוא לאדם בלבד. רופאי־החיות בקשו ולא מצאו שום אפשרות לגלות בהן מחלות־רוח אמתיות, ואפילו במקרים שחפץ־הדמוי משתדל ליחס

והאבסורד האחד אשר לכח הדברי באדם הוא השגעון*): אותו הפוך נפשי מפלא, שהצליחו רופאי־הגוף לנגוע באחד משטחיו החיצוניים בקצה־מטה חכמתם ודשו בו בעקב מסמר של מדע, שבטחונו הוא פרי סכום סטטיסטי ודקותו מגיעה עד למיקרוסקופ והבחנתו – עד לסדור רובריקאות; עד שטבעי היה להם אותו לגלוג ממעל על אמרות כשל קנט, שרק הפילוסוף ביכלתו לרפא את חולי הרוח, אף־על־פי שמאידך גיסא על־כרחם הם מודים, שאף הם, הרופאים, קצרה ידם מהושיע. ולא יפקפק כאן בעובדה הגלויה וידועה, שיש כמה סבות ושנויים גופניים, הגורמים לאותן התעיות השונות בנפש, ורפואת־הגוף, ביכלתה למנוע מפני אותן הסבות או לתקן את אשר קלקלו, ממילא היא יכולה לסיע לתקונה של הנפש – כי לא תעורר כאן שאלת הסבה והתולדה, המקדם והמאחר, אלא שאלת אפיו של השגעון, אפיו כשלעצמו בתוך ממלכת חיי־הרוח, שהמיחד והמציין בהם הרי זהו, שאין התולדות בהם ממין סבותיהן והעלול משתנה שנוי־מהות מעלתו. המכריע כאן אינו אפוא האלטרנטיבה, מטריאליות או אידיאליות, שמקומה אף בחיי־הרוח הנורמליים; כי אפילו המטריאליסטן אקיצוני ביותר יודה, שעם צאתה של יצירה רוחנית לאויר־העולם, עם נתיקתה הסבלימטיבית מקרקע־צמיחתה החמרי, הריהי נעשית בריה לעצמה ואפיה עצמי וגורל עצמי לה. הנדון כאן הוא טיבו של אותו קלקול, אפיו הפונקציונלי של השגעון, אפשרות השאלה לא רק לסבות ההשתגעות, אלא גם: מהו השגעון?

והרי אדרבה: דוקא אותה פסיכיאטריה המבססת את קיומה על ההתרחשיות הגופניות, דוקא היא כשהיא באה לספק לצרך האחדות שבכל החזיון כלו – וצרך זה מקורו עמק יותר משבשתוף־השם בלבד – עליה, על־כרחה ומתוך שתיקה של הודאה, להגיע לידי הנחתו של מצע נעלם שהוא מטפיסי גמור, והיא מרחיקה בזה הרבה יותר מן ההשקפה האידיאליסטית, אם בנויה זו על יסוד בקרתי. בשני עברי החזיון, בסבותיו ובגלוייו, עומד הרבוי; מצד הסבות, מלבד רבוין והשנויים שביניהן בתוך הגופני עצמו, הרי על־כל־פנים אין להכחיש במציאותן של סבות רוחניות טהורות, שאף הלוקליזציה המשלמת בתכלית לכל־היותר את מקום פעלתן, אבל לא את מהות־הפעלה עצמה תוכל לציין; כי כיצד

---

*) מלבד המחברים המזכרים בפנים בשמותיהם השתמשתי בענין זה ב ע ק ר בחקירותיו של קרפלין, וביחוד בספרו הראשי, שממנו לקוחים העובדות והציטטים, שאין מקורם בצדם. — בענין מחלות־הרוח בחיות (מקצוע שאינו מפתח עוד כל־צרכו) השתמשתי במאמריו של דקסלר (מאנאטשריפט פיר פסיכיאטריע, כ׳ 16; ניירא׳לאגישעס צענטראלבלאטט, 1907) ובכמה מן המאמרים המזכרים בסוף דבריו שם. — לאחר שכתבתי את הפרק הזה בא לידי מאמר מאת פרופ. אוסו־ד בומקו בשם: „פסיכאלאגיע אונד פסיכיאטריע" (קלינישע וואכענשריפט, בערלין, נר. 5, 1922). מאמר זה, הכתוב בידי פסיכיאטר ומנהל בתי־חולים מפרסם, אינו אלא משלים לעקרי הדברים הנאמרים כאן; ומשמחת היא הודאה זו של אחד מ„בעלי־הדין".

האבּיקטים, ועתה הנה שַבנו בדרך־עקיפין ארֻכּה לאותו רעיון עצמו בצורה חדשה: לעולם־האבּיקטים שהוא משמש „לשון", אמצעי. ובודאי נגענו כאן באחת הפונקציות העמֻקות ביותר, שבחר לו האבּיקט, כדי שיהיה מַתמיד־מְקֻנָן בסֻבּיקט. ואמנם כבר הכרנו למעלה, כשראינו את האבּיקט מתחלק למֻקדם ומאֻחר, לדוגמה ואשור, כי אין זה אלא חלוף צורה של אותה המהות עצמה, קבלת צורות תחלה וסוף, מקור ותכלית, לשם הקפת הסֻבּיקט, הרואה את חייו ומעלליו רק באספקלרית־הזמניות – ואולם כאן הנה הוא מתגלה לנו גם בתפקיד־האמצעי שלו: אמצעי לאשור, אמצעי של הדוגמה – אמצעי של עצמו לעצמו. ואין זה המקרה היחידי, שהתכלית יורדת מכּסא־כבודה ומבכּרת לשַמש אמצעי; כל פעם שרוצה היא להתקרב לבני־האדם אין לפניה דרך אחרת; כי קרוב הוא האמצעי, ואולם התכלית מטבעה במרחקים תשכּון. ויותר שמוצאים אמצעים נעשים תכלית, יש למצֹא תכליות מעמידות פנים ענותניות של אמצעים – אמצעים לעצמן – ושרק יפוי של פרַזה הוא לגבּי אלה כשאומרים „התכלית מקדשת את האמצעים"; ואין כאן המקום להאריך. ולצֹרך־ענינֵנו דיה רק ההכרה, שנגענו כאן בְּקָצֶהָ, כי אף לאותו פרוצס שבין מֻגבּש ומגֻבּש, בין דוגמה ואשור, אף אל תוך ההתהוות יפַלס לו שביל קבע־ההויה, ולו רק בצורת מצע או בסיס להדדיות; כי בכל־מקום יארוב האבּיקט.

V

ממעלות הצרוף היצירי נרד־נא ונשוב אל חזיונות השפֵלה. כיון שנתברר לנו ענין האבּיקטיביות האנושית כחזיון צירי, שהוא מתגלה בשניות ומיֻסד באחדות, ולאחר שכבר מצאנו את אפשרות ההתחלפות בין הפונקציות הציריות – עדַין תאורנו טעון השלָמה, שנצליח למצֹא חזיונות, שהם הגשמות של קצוות באותה שניות אחדותית, ושבהם הציר האחד מתגבר ומכריע על השני וגורם כמעט לבטולו בכמות. חַיָבים אנו עוד להסתכל באבּסורדים היוצאים מתוך הרכבה זו – והאבּסורד הלא אינו אלא הַגבּרת כּח אחד של זוג כּחות מֻרכּבים, עד שהכּח המסקנתי שוה כמעט לכח זה בלבד: הכּח האחד משתחרר מִזִקָתו בכּח אחר, שרק בה, בזִקה זו, זכות־הויה לו במציאות הממשית; הנתוך בין שני קשרים מגבילים נחלץ מן הקשר האחד, עד שמתוך־כך מתבלט חברו בחזקו. יחדל בו באבּסורד אותו שִכּוך היוצא מן הציר האחד אל חברו, ולפיכך יֵרָאה האחד בשלמותו ובהקפו האידיאלי, ואולם יחד עם־זה, כגורלה של כל שלמות אידיאלית, בזרותו לגבּי אותה מסכת מֻרכּבה, המתנועעת בשבילי־הזהב של המציאות והנקראת ממשות. האבּסורד הוא אידיאל מֻאנס.

וזאת ממש היא מטרת האמנות האקספרסיוניסטית. כי לא להתאשר על־ידי החיים באה האמנות ואף לא לאשרם; נֹעור היא, ריבולוציה.

ואולם פטור בלא אִשור אי־אפשר – ואף האמנות האקספרסיוניסטית תֵּאָלֵץ עוד להגיע אליו; והיא תגיע, כשתכיר כי יחידיותה מתַחֲמת סביבה תחום והיא נשארת מֻבדלה מן המקַבל, שאליו סוף־סוף מתכַּוֶנת אף היא; היחידות תהיה לבדידות, לערערות. עכשו, כל־עוד שהתנועה בראשיתה, עדַיִן יש מקום לסנגור להצדיקה, שזרה היא רק ביחס אל טעמנו שהֻרגלו אחר ודור יבוֹא יהיה מחֻנך עליה ורגיל בה – אבל לאמתו של דבר הרי זרות זו אינה יחסית לגבי דור־לדתה, אלא מֻחלטת היא ומֻנַּחת ביסודה הפרינציפיאלי. וכי כיצד אפשרית היא הבנה, קבלה לגבי אמנות זו, שכל עִקרה אינו אלא בטוי הטמפרמנט של יחיד יוצר באמצעות העצמים, בטויו ביחודו, במה שהוא משַׁנה מן המצוי, במה שהוא משנה ומסרס את המצוי – וההבנה הלא אינה אלא מעין התעוררות בתוכו של המבין, מעין העלאת תֹּכן כמוס בו מכבר, תֹּכן או מודוס במצוי? והנה אמנם יצֻיר, שֶׁיִּמָּצאו עוד יחידים שהרגשתם את העצמים תהיה דומה, או אפילו אידנטית, לזו של היחיד היוצר – אבל מִנַּיִן האמצעי המקשר ביניהם, היכן ימצאו את הבסיס המשֻתף, שעליו תתחולל ותהיה אפשרית בכלל אותה התעוררות שבמקבל? ואם תאמר שוב בדרך האסוציַציה, הרי חוץ מהקשי שלעיל, שאף האסוציציה מביאה לידי אביקטים, יש כאן קשי חדש: עכשו, לאחר שהנחנו את כבדו של פרוצס־היצירה בשנוי־החֹמר בשעת כניסתו אל היוצר ואמרנו, שלאחר שנוי זה עם כניסה אין היוֹצר, בשעת ההוצאה, אלא מוֹסר העתקה נאמנה של אותו חֹמר משֻׁנה – עכשו אף הַסִּמנים לאסוציַציה לא יועילו כלום, כי אם המכֻוָּן הוא למצב־נפש יחיד ומיֻחד ולא למיני תכונות כלליות מֻסכמות, הרי כיצד יוביל אותו סִמן־אסוֹציַציה דוקא לזה היחיד־המיֻחד ולא יאבד בהמון שורות־האסוציציות האחרות האפשריוֹת בעולם? ואף ערכה של ההעתקה יאבד, אם לא תהיה נאמנה, אלא מדברת בשפת רמזים. עולם האביקטים משַמש גם גשר, לשון בין אדם לחברו, משמש לשניהם בסיס להבין זה את זה; בלעדיו, כמה שלא יהיה גדול ההסכם והשויון הפנימי ושתּוף ההרגשות בין שני בני־אדם, רַחם ירַחמו, אהֹב יאהבו – אבל הבן לא יבינו זה את זה לעולם. ולשון זו נטולה מהאקספרסיוניסמוס מעִקרה. אמנם אפשר שברבות הימים תאצור לה בבית־גנזיה נכסי־סמל מרֻבים ואלה יִקָּבעו, יִטָבעו למטבעות עוברות בין יוצר ומקבל – אבל הסמלים שנקבעו הרי אינם אלא אלפא־ביתא חדשה לאותה לשון־האביקטים עצמה; עולם האביקטים אינו משתנה במהותו, אף אם מסתכלים בו כפי שהוא בראי מעֻות או בעד זכוכית מַקטנת – אותו האביקט כשהיה, אלא בשנוי צורה; נשמת הסמל – התנועה והחֵרות והמניע הַסֻּביקטיבי שבה – תִּפח ולא יִוָּתר אלא שלד צנום ויבש של אביקט מסֹרס. וחוזר הקשי למקומו.

ראשיתו של מחקרנו זה היתה בלשון שהִיא משַמשת אמצעי להעברת

הטהורה, הממשות שֶׁשְּׁטחה והָפשטה לתמונה; האקספרסיוניסמוס מבַטא את חזון־הלב בהתנגשו עם ממשות, באמצעות ממשות זו. הסרוס והזרות אינם אלא תולדות פתאמיות־התיחדותו של קטע־ממשות זה, שאגב התנגשותו הֻעֲבַר בכור־יחיד, סֻנן והיה לאחר. רחובה של עיר – הקלסיקן יגבש את המהותי שבו לכל פרטיו, כדי לתפסו ב„נצחי" שבו; האימפרסיוניסטן ימסור מחזה מעורה ומְטֻשטש־השרטוטים, כפי שהוא נראה לעין הבלתי־מְשֻׁחדת, הבלתי־חושבת; האקספרסיוניסטן יסתכל ברחוב מתוך קרן־זוית אחת ובקוים מְשֻׁפּעים ובמזיגת־צבעים נאותה להלך־נפשו, להלך־נפשו אז, יתאר את אשר יחזה הוא, הוא ולא אחר. וכאן עִקר ההבדל שבינו ובין האימפרסיוניסמוס: שזה מתכַּוֵן אל העין סתם, לכל עין, בשעה שהוא אינו מתכַּוֵן לשום עין, אלא מכַוֵן הוא על־פי עינו, ולא רק עינו, שלו. כי לא אל אשר הוא מגיע, מכריע אצלו, אלא מאין הוא בא; בנגוד לאימפרסיוניסמוס מוּתר הוא ומלגלג על האשור. וכאן מבצבצת ועולה נקֻדת המגע שלו עם האמנות הקלסית, שכמוה אף הוא מזלזל באַטמוספירה ובהשתלשלות, בסביבה ובתנאים, אלא מבַטא הוא באמונה ובדקדוק את חמרו, מבטא אידיאה – אמנם לא את האידיאה של העצם, אלא האידיאה של חזונו, חזון התנגשות עצמיותו עם העצם – ומבַטאה ' בהחלט, כי כל מה שהיה, ואפילו רגע, הוֶה לעד. ואף שמן הצד הפורמלי הריהו רק הפוך־נוסח לאימפרסיוניסמוס, אין הוא בעצם, לפי השקפתנו כאן, אלא שִׁיבה אל אביקט־המֻקדם, אל הדוגמה – אלא שנתיחדה הדוגמה הזאת, אין האביקט טהור, כי היתה בו בשרשו, עם קליטתו, יד הסֻבְּיֶקטיבַציה; זהו טמפרמנט שהיה לחזון־חיים. ומכאן סמליותו; כי אין הסמל אלא דמות אביקטיבית לְמַה שאינו ממין האביקט, דמות מוחשית למֻפשט, דמות מחשבתית לְמַה שאינו נתפס במחשבה; כל קו וכל מלה שביצירה האקספרסיוניסטית אינם אפוא אלא רמז, מראֶה־מצב, לאותו הלך־הנפש המכֻבּש ביצירה זו; מסֹרָס הוא הקו ומוזרה היא המלה, כי נכנעים הם מעִקרא לכֹח ראשון אחר, שהוא לכשעצמו אינו מסֹרס – הדוגמה היתה לסמל. ומכאן אף הקשר שלאמנות זו עם האַקטיביסמוס; כיון שאין היא יוצאת מתוך חוש ספֶּציפי, אלא מתוך כללה של האישיות היוצרת ואף אין היא מתכַּוֶנת אל „העין" או אל „רגש היֹפי" בלבד, אלא אל כלל התפיסה כֻלה, לפיכך אין היא יכולה ורשאית להתבדל באיזה עולם מיֻחד, ברשות „האמנות לשם אמנות", אלא מְקֻשרת ומְחֻברת היא עם העולם והחיים לאלפי נימיהם וגוניהם. וכי מה היא „פוליטיקה", אם לא הפעֻלה ההדדית המתמדת שבין הטמפרמנטים, בינם לבין עצמם ובין החיים האביקטיביים – ומדוע אפוא לא תהיה אף היא חֹמר נאות לאמנות כיפיו של נוף? ומדוע לא יִשָּׁמע גם בה עצמה קול־דמי האמן? אדרבה, משום שבחיים החברתיים ההתנגשות בין היחיד והרבים, בין הסֻבּיקט והתנאים האביקטיביים, חזקה וסוערת היא ביותר, לפיכך דוקא הם עשוים ביותר לעורר את היוצר האקספרסיוניסטי. להַפֵּך את החיים בכֹח הטמפרמנט – זאת היא מטרתה של כל פוליטיקה אקטיבית

לא היתה ההתכה שלֵמה ושנוּיִם שעשו רק שנוי של סֵרוס היה, בשרטוט או בצבע או בהרכבת המלים, סרוס שאף הוא מכֻוָּן היה בהכרח כלפי אָסוציַציה. למשל: מוסיקן שחבר נגון על־פי רשם שעשה עליו אדם, מובן ומטבע האמנות הוא, שלא יִזָּכר ולא יֻעתק באותו נגון כלום מממשיותו של אדם זה — ממילא יצאה כאן בריאה חדשה בלתי מתֻוכת; השומע בשמעו, אפשר שדוקא תמונות־נוף תעלינה על זכרונו. ואולם הַצַּיָּר בבואו ליצור על־פי רשמו מאדם, הרי שלשה אפנים לפניו: שֶׁיַּראה לנו האדם כ„חי", בצבעיו ובִרְחָקֵי־גופניותו (בציור שלפני האימפרסיוניסמוס), או שֶׁיְּפַשֵּׁט ממנו השטח התמונתי ויֻעתק על הבד בצבעים ה„טהורים" (באימפרסיוניסמוס), או, וכאן הוא חדושו של האֶקספרסיוניסמוס, שיהא הַצַּיָּר מכניס לתוך שרטוטי דיוקנו את התכונות שראה בחזונו אצלו — ויותר שהוא נאמן למסור את ארשת־פניו של המְצֻיָּר, הריהו נותנהּ לענין אחר לגמרי, לְרַמֵּז בה ומבעדה על האיכֻיות הרוחניות או הנפשיות, שיש לו למְצַיֵּר, לאישיות המְצַיֶּרֶת, חלק בהן; לְרַמֵּז בדרך האָסוציַציה. ואולם האסוציַציה מהי, אם לא התקשרות חדשה באביקטים — כשמבינים אנו באביקט גם את התכונות המְפֻשָׁטוֹת כגון נדיבות, פקחות וכו׳? וכי לא אחת היא, אם מעתיק אני אביקט זה שלפָנַי או נותנהו רמז לאביקט אחר? משל טכני: מקצת האקספרסיוניסטים בספרות נוטים להשמיט בשמות העצם את הַא־הידיעה, תהבולה המשמשת להתיק את התאור מהחֹמר המעורר, להרחיקו מהיחוד המציאותי ולהעלותו אל ספירה כללית — מְפֻשֶׁטֶת, מֻשָּׂגִית יותר — אבל, וכי אין העצם הכללי ביותר נדון להִקָּלֵט, להתאר בנפש השומע בצורה מְפֹרֶטֶת? הֶא־הידיעה הנשמטת אצל היוצר בדרך שבין הכנסה והוצאה שָׁבה ונספחת מחדש בדרך מן היוצר אל המקבל. כי בהיות המתֹאר והתאור מאותו סוג צורתי לגבי החֹמר, לא יועיל כל סרוס וכל רמוז, כדי להעלות את החֹמר לספירה אחרת, כדוגמת ההעלאה במוסיקה. — ולא נשתַּיְּרה לו לאקספרסיוניסמוס אלא דרך שלישית, שאמנם אפשר להסיק גם אותה מן המתודה המוסיקלית, זוהי דרך הסמול, שהיא בלבד יכולה לתת לו את האפשרות להתקַיֵּם כאפן אמנותי. סמול — לא בכַוָּנה, אלא ממילא, לא בבטוי, אלא עוד בעצם קבלת החֹמר, להבדיל אפוא מן הסימבוליסמוס, שהיה אליבא דאמת רק ריאליסמוס מְעֻטָּף צעיף־חידות. האקספרסיוניסמוס בסמולו משַנה את האביקט תֵּכֶף לכניסתו לפרוצס היצירה, מתוך שהוא נהפך מיד למטבע טבועה בנפש היוצר — ואולם את האביקט המְשֻׁנֶּה הזה הוא מעתיק באמונה. ולכאורה הרי אף הוא, כאימפרסיוניסמוס, מכֻוָּן מן החוץ אל הפנים, בהיותו זקוק גם הוא לאביקט מֻפרה, אבל אותו שנוי־צורה שהל בו באביקט־הדוגמה מְיַסֵּד כֻּלּוֹ על מוטיבי־פנים ראשוניים, עד שהחֹמר החיצוני בטל בפניהם; וכמעט שיש מקום כאן לנַסח פורמולה הפוכה מזו של האימפרסיוניסמוס ולאמר, כי האקספרסיוניסמוס הוא „טמפרמנט הנראה באמצעות החיים" — כי החזון הנפשי קודם כאן ועִקרי לגבי עולם־החוץ. האמנות הקלַסית בקשה את המֻחלט, האידיאה שנעשתה מוחשית; האימפרסיוניסמוס שָׁאף אל התמונה

בסְביקט בלבד, כשהוא משמש נגוד לאביקט, בקשה את שרשיה, אלא באותו חוג מטפיסי רחב שממעל לסְביקט, באותה אינדיבידואליות עליונה שֶסְביקט ואביקט עדַין מאֻחדים בה אחדות־בראשית. כאן לפנינו נסיון אחרון, רדיקלי, לשחרורה של היצירה מן האביקטים, ומכאן יתאשר לנו „בחוש" מה שכבר הכרנו בעיון: שאין שחרור מן האביקט. כי שוב אנו רואים בתנועה זו, שגדול כֹּחה בהפרדה, באותו נִתוק־העבותות המפרה ומרְבה־הערך מהצד הדוקומנטרי, אבל בהגיעה אל הצרוף תֵּלא; ולפיכך כבר הספיקה זו מעוטת־הימים להגיע לידי כמה עקירות והנחות ולעבור דרגות שונות של נסיונות לבריאת אותה אמנות בת־חורין בהחלט, האמנות שמבפנים.

בתחלה, כמובן, דבקה באידיאל המוסיקלי: הרי כאן האמנות המְפשטת בהחלט וצריך רק ללכת בעקבותיה, ליצור מן הפנים אל החוץ, כצרוף־טונים זה שאין לו דוגמה בממשות; הֻצבה מטרה של ההרמוניה גרידא: „מוסיקה אפטית", „מוסיקה מלולית". צרופי־צבעים בלבד או שרטוטים בלבד, שאינם מתארים כלום, קומפוזיציה של מלים, שאין להן קשר „הגיוני", כלומר, שאינן מודיעות כלום, אלה היו הנסיונות הראשונים — עד שהֻברר, שהנסיונות האלה לא יביאו לעולם לידי אמנות, משום צמצום האמצעים. האמצעים האֹפטיים מְתנים במקום, בזה אצל זה, מסֻגלים הם בשביל הַקַּיָם ועומד (או בשביל המתנועע, שאינו אלא שנוי עמדות, אבל העִקר נשארת העמדה), ולא יתּכן לעשותם משמשים לשם תכלית זמנית־מוסיקלית, שכל עִקר־מהותה הוא החולף שבה, הזה־אחר־זה לכשעצמו, שהוא בלבד בכֹחו לתת את שפעת־עֻשרה שלמוסיקה; והאמצעי המלולי, אף שהוא בא בזה־אחר־זה וצביון זמני לו, הרי תפקידו הוא לקַיֵם, לשַמר תכנים, ותנועתו אינה באה אלא להעביר את תכניו על קיומם — והמוסיקה רק לואי הִיא לו; ואם יבוֹא המלולי עצמו להצטמצם רק בפעֻלתו המוסיקלית, הרי רַק את פסלתה ישיג, אולי את היסודות הבלתי־מוסיקליים דוקא המצטרפים בהכרח למוסיקה — כאותו הֹלם־המנענעים או קול צרימת־המיתרים המצטרפים אל טוֹנֵי הפסנתר או הכנור. ולפיכך נאלצה האמנות האֶקספרסיוֹניסטית, בדרגתה השניה, לבור לה רק את ה מ ת ו ד ה המוסיקלית ביחס לתכניה — את זו המתודה המיֻסדת על אי־הקונגרואנציה שבין החֹמר ה„חי", הנכנס אל תוך היוצר, ובין היצור היוצא ממנו. המוסיקן קולט את רשמיו מתוך עולם שאינו מוסיקלי והרשמים נהפכים אצלו למוסיקה ובשובם אל העולם בצורה זו הרי כבר לבריאה חדשה היו, היכולה לעורר בלב השומע רגשות אחרים לגמרי ממה שהיו לו למוסיקן בשעת יצירתו: חדל היוצר להיות מעתיק ומתַוֵך, אלא נעשה מַתיך את החֹמר הקלוט ליצור שאינו ממין חֹמר הזה; נִתק המצוע האביקטיבי שבין החֹמר והיצור. וכזה בקשו גם האֶקספרסיוֹניסטים לעשות — אלא שמתוך־כך חִיבוּ את יצירתם לאביקטיביוּת אחרת: כי הם, שהצורה החדשה שנתנו לחֹמר על־כרחה היתה מעין צורתו הראשונה, בהיותם מְפרים מחֹמר שהוא יחד עם־זה גם דוגמה — בהכרח

שונים, דוגמת מה שמוצאים אצל בֶּקל, טֶן, רֶנַן וכו׳).

מהו פרושו של שנוי־כִּוּון זה מן חקוי הממשות המלאה על שלש דימנסיותיה ומהפרזת האפי המתאר אל ההשטחה והמזיגה עם הסביבה, מן הגבור או העצם הַמֻּבדל־הַמֻּבלט אל מסכת החיים או העצם הַמֻּבלע בתוך אוירו? והרי שתיהן, גם האמנות האימפרֶסיוניסטית וגם זו שלפניה, שאיפה אחת פועלת ביסודן, השאיפה לאמת אביקטיבית, שתיהן מבקשות להעתיק ממשות – אלא שבשעה שהאמנות שלפני האימפרסיוניסמוס שָׁאפה אל ההחלט הַמֻּפשט שבממשי, אל מין ריאליות אידיאלית (ושלגבה נכונה ושלֵמה היא הגדרתו של שופנהויֶר לאמנות: שעִקרהּ היא האביקטיבציה הנתונה לאידיאה), הנה התכַּון האימפרסיוניסמוס אל הַמֻּכּר שבריאלי, אל היחסים הכוללים את הדברים לחטיבה אחת. חדושו של האימפּרֶסיוניסמוס הוא, שבמקום האמת הַמֻּחלטת שבאידיאה באה האמת היחסית שבחיים, במקום הַמֻּשָּׂג בא הרשֶׁם, במקום האביקט הַמֻּקדם בא האביקט המאֻחר, במקום המופתיות באה נאמנות־התאור – במקום הדוגמה בא האשור, זהו החדוש. ולפיכך חשובה היתה לו העין הרואה והנפש המקַבלת על העצם המתאר או הגבור המעולל; לא גבושה של איזו אמת לכשעצמה היתה המגַמה, אלא מתן אמת מְפֻתָּה את המקבל, זו שיודה בה הרואה, כי ההודאה תנאי היא לאשור הממשות. ה„כמות שהוא" וה„כמו שאני רואה" נעשים אחד, הֵינוּ־הךְ, לאחר שמוַתּר אני על החלטיותו של ה„כמות שהוא" ומיַחס לו ערך־הויה רק במדה שהוא נעשה חֹמר לראיתי. „הכל ראוי לתאור" מְתנה הוא בטעם „לפי שהכל משתתף ברשמי". וכך אפוא קשורים הם הריאליסמוס והאימפּרֶסיוניסמוס מטבע לֵדתם, כי לא ממשות סתם, תמימה, היא חֹמר להם, ואף לא הממשות הנעלה, הַמֻּחלטת, כביצירה הקלַסית, אלא הממשות שלנו, הנראה והַמֻּכּרת: הַנִּתּנת להתאשר. ואם אין זאת הממשות הַמֻּחלטת, האמתית כשהיא לעצמה, כשהיא באידיאה, אין דבר, כי כטבעם של חיי־הכרתנו טבע יצירתנו, יוצרים אנו עולם־בבואה, משנה־עולם, שלדידן הוא הוא עולם־אמת והאמתי כשלעצמו מְשַׁמש לו רק חֹמר טעון עִכּול. אותו עולם ממשי־מֻחלט, עולם הדוגמה, אינו אלא צבור של אלֶמנטים שהוא מתרכב ונעשה אחר במזיגתנו שלנו – חַיָּבים אנו להכירו, אבל אסור עלינו לחקותו. האמנות היא עלִיה על־גבי בנין החיים; נשאת היא עליהם ומאשרתם; מאשרת אותם ולא מתַקנתם: כי האמנות אין לפניה מטרה מלבד עצמה, מלבד „האמנות לשם אמנות".

והתקוממותו של האֶקְסְפְּרֶסְיוֹנִיסְמוּס – זה המוטיב השלילי שלו, שהיה ראשון – לא רק כנגד בבואתיותה של האמנות האימפרסיוניסטית היתה מכֻוֶּנת, אלא היתה כאן חתירה עד לעמקהּ של הפרובלֶמה והתקוממות כנגד האביקטיבַציה בכלל. ריאליות היא נפש האדם כאותם העצמים הריאליים שמבחוץ – אם לא למעלה מהם – למה אפוא תְּכַנע ריאליות זו, הקרובה, האמתית מבפנים, לחברתה שמבחוץ ותהיה לה לסרסורית, למכניסה ומוציאה? וכך יצאה הקריאה אל האמנות הַסֻּביקטיבית, שאמנם, בבוֹאהּ לתת לעצמה בסיס עיוני, לא

אמנות־בֵּינים בין הפסול, שהיכֹלת הטכנית אתו לדַמות בַּכֹּל תאור למתאר, ובין הלשון, שאפילו שטח אין לה והיא מְכרחת לצמצם עד להפשטה. מקצת־קָשיה של הלשון לגבי תפיסת האֹביקט ומסירתו נראה לנו אפוא גם בציור – והַקְבלה מיניאטורית זו מועילה להארתו ולהבלטתו של הענין. – והנה הציור האימפרסיוניסטי, ביחס למהלכי־הציור שלפניו, צמצום יש בו והרחבה. הצמצום הוא בשנַים: בדימֶנסיה ובצבע. בשעה שהציור שלפני האימפרסיוניסמוס התכַּוֵן להעמיד לפני הרואה את המְציר כמו שהוא, בשלש דימֶנְסיותיו ובצבעו הטבעי, בקש להטעות את העין כאִלו ראתה את ממשותו של המְציר (ומצַין לכַוָנה זו אותו ספור ידוע על־דבר שני הצַירים שהטעו את הצפרים בציורי אשכולות־הענבים והאיש העומד אצלם) – הנה בא האימפרסיוניסמוס וּוִתר על הטעאה זו, וְתר על הדמיון עם הממשות המְצירת ושָאף לתת לעין את שלה, לכונן ממשות של תמונה. ולפיכך היתה מטרתו להביא התאֵם בין הממשות והַשֶטח: לצמצם את מספַר הדימנסיות לשתים וגם לתאר את העצמים לא בצבעם המקרי, „הטבעי", אלא באיזה צבע אידיאלי, מְפשט, הנקרא בשם „צבע השטח". ומהצד השני היה זה מעשה רב של הרחבה בחדשה שהכניס האימפרֶסיוניסמוס לעולם הציור: שֶצִיֵר את האויר; במקום החלל הריק, שמעמדים היו בו יצורי הציור הקודם, מִלֵא הוא חלל זה במה שהוא מָלֵא באמת, באויר. ומכאן יצאו התמונות מטֻשטשות ומעֹרָבות יותר, רשומי־התוים נמחקו ונספגו בתוך האויר המקיף – אבל תחת זה נִתן לעין מה שתופסת היא, נִתן לה העולם בדמות חדשת, בדמות התמונה. במקום זיוף של ממשות – אמת של תמונה. וכיוצא בזה אתה מוצא באימפרסיוניסמוס הספרותי – שהרי לא מקרה הדבר, כי בשעתו של פלובר ובארצו החלה אותה תנועה ריבולוציונית של ציור האויר. אף התֵאור הספרותי שלפני הריאליסמוס דרכו היה להבליט את הגבור ולהפריז על תכונתו העִקרית, מתוך שהיה מציגהַ בקיצוניותה; התאור בקש את המֻחלט, את השָלֵם – כי גם לאחר שהוסרו מתחת כפות רגלי הנפשות המעוללות הקותורנות היְוָניות, שהיו מגביהות אותן משכמן ומעלה מן המדה והסביבה הטבעית, הרְאִיה מבעד השפופרת המגדלת נשארה; ואולם בודד היה הגבור ביצירה, הסביבה לא היתה גורם ממשי לו כשלעצמו, אלא שמשה מעין אמצעי למשורר להבליט את הגבור, להגיע לדיוק קונטורות־דמותו. הריאליסמוס, שֶוִתר על הגבור המרומם והמֻחלט, הכניס את האויר, את האטמוספירה של התאור, יותר מכֵּן: עשה את הסביבה עִקר ואת הגבור, אותו כשלעצמו, תוצאה, בכל־אֹפן פועל־מְתנה על־ידי סביבתו, מְתנה בגדולו ובעלילתו, בהויתו. נטשטשו שרטוטי אפיו ומעלליו של הגבור, נספגו בתוך הסביבה – אבל תחת אישיות־גבור מְדֻמה נִתן קטע־חיים אמתי. ולפיכך הכשיר הריאליסמוס את הקרקע לשגשוגו של הרומן, שהגבור בו אינו כבדרמה נקֻדת־מרכז ועִקר, אלא רֶפרֶזֶנטַנט של חברה, של עבר, של תנאים. (ואותו הלך־הרוח עצמו הוא שחדר, בלי־ספק, לעולם־המחשבה והכניס בו את רעיון־ה„מיליֶה", באפנים ובשמושים

ראשים לחלק את כלל היצירה ל„מהלכים" ול„זרמים", מבלי שתשקף לנו סכנת המלאכותיות וההחלטיות החנוטה מיסודם של עקרי־הרוח. ולאחר מסירת־מודעה זו אנו רשאים גם לערוב את לבנו לגשת לחזיון הכללי של התפתחות היצירה האירופית האחרונה, כדי שיתאשר לנו בהקף רחב זה דבר התחבטותו של האדם בין האביקטים, פרי כשרונו לתפסם, וכיצד מתהפך הוא מצד אל צד בין גלויי האביקטיביות, המקדם והמאחר. וכמדמה, שהתועלת שתצא מהסתכלות זו לא תהיה רק למחקרנו כאן, אלא אף לבאורם של החזיונות עצמם, שאף הם, שלמותם וקשורם, יוארו באור חדש מתוך השקפתנו הנוכחית.

והנה כשנפנה אל הנצה האחרונה ביותר, זו שעדין עומדים לפניה מכי־השתאות ושהנסיונות לעמוד על אפיה עדין לא יצאו מכלל הגשושים באפלת דרך־צמיחתה, כשנתחיל באקספרסיוניסמוס, מיד אנו מוצאים, שמלבד זרותו כשלעצמו, מפני הרגל־תפיסתנו השונה, עוד סתירה עצומה קשורה עם התגלותו: אותו הלך־אמנות, שכל חדושו היא ההתרחקות מן הריאליות, זה היודע את הממשות ומתכון למרוד בה, הוא ירד כרוך עם האקטיביסמוס, שמגמתו דוקא לחדור אל תוך החיים הממשיים ולפעול לשנוי צורתם. ומאידך גיסא, דוקא האמנות הריאליסטית, שנאמנה היתה עם המציאות, מספחת היתה את רעיון „האמנות לשם אמנות", המשים חיץ בין האמנות והחיים. ואין כאן הזדמנות מקרית בלבד – תוכיח על זה לא רק ההתאמה בזמן ובנושאים, אלא יותר האפי המסקנתי שיש לאלה שתי ההשקפות על־אודות האמנות מתוך טבעם של מהלכי־האמנות עצמם. ואף בתוך האמנות עצמה חבויה סתירה: הנה נזדוג הריאליסמוס עם האימפרסיוניסמוס והיו לאחד, אף ששניהם את ההפך הם מורים; באותה ממרה של החיים הנראים באמצעות טמפרמנט, הרי ה„חיים" וה„טמפרמנט" הם שני צדדים־הפכים באותו נושא: מוצאת היא את הכל ראוי לתאור, אין לך פרט במציאות שיהא מתר לזלזל בו, לדלוג עליו או אפילו לשנותו בכונה, ושוב אין האמן מחיב לפרוט ולמסור את הכל ואין לו אלא מה שעיניו רואות. ה„כמות שהוא" וה„כמו ש א נ י רואה" – הנגוד ביניהם בולט, ובכל־זאת היו שניהם לאחדות, ואפילו לאחדות פרינציפיאלית בתקופת־יצירה חשובה; כיצד? ואם כבר ראינו אצל פלובר, שחש בנגוד זה וכמעט שנתעבה והיה לעכוב טרגי בגורלו – זה אינו מישב עוד את הנגוד עצמו או מעבירו מן העולם, אלא, אדרבה, מבליטו עוד יותר ומגדיל את התמהון.

וכדי לעמוד על אפים של כוונים אלה באמנות הלשונית, מן ההכרח הוא להסתיע בסקירת אותם הכוונים עצמם באמנות אחרת מצרנית, בציור, ולא בלבד מפני הטעם החיצוני, ששנויי הכוון ואף שמותיהם תחלה ממנו יצאו, אלא מפני טעם פנימי יותר, ושהוא בודאי הגורם לאותו טעם חיצוני: שהציור אף הוא בבואו למסור ריאליות על־כרחו הוא מצמצמה צמצום־הדימנסיות, כדי להעלותה על השטה, ושלפיכך הוא לעניננו מציין

דומה לאותה תחבולה שכיחה בחייו של אדם, שבשעה שהוא רוצה לגרש מתוך רשות־המחשבה תכנים מציאותיים מכבידים, הריהו מתחיל מונה, מונה ללא תכלית ותכן, כדי להתיַחד מתוך־כך עם הזמן הטהור עצמו (אותה תחבולה, המצטרפת אל ההתכנסות המשושית על המשכב בלילות ומועילה לשכך באדם את הרהורי הלב על סכסוכי־היום ולהעבירו אל היחידות המְפלאת של שֵנה וחלום). אבל הפרור שבקבלה, פרור המלים לאותיות, קשור היה עם הצֵרוף והצֵרוף אף הוא פעלה בו המגמה האנושית המְבהקת אל הקבע האביקטיבי, עד שהתחיל הוא עצמו – הוא שפתח אפקים לאין סוף על־ידי יצירת האפשרות לחלופי התכניות בתוך מסגרת המלה – מוַתר על אפשריותיו ומבקש התגבשות והשתקפות בריאליות. וכך בא הדבר, שבמקום המלים קבועות ההוראה האביקטיבית באו צרופים קבועים והצרופים נתכַּונו כלפי אביקטים. ושכרוֹ של אותו רפוי־הקשרים שהֻשג על־ידי סמולה של המלה האביקטיבית יצא בהפסדו של החפש לאין־סוף שהיה שוב לקבע מסים, של הסמל שנהפך והיה לעצם. ואם להמשיך את המשל שלמעלה, הרי זה כאִלו בא אדם להשתחרר מהויות היום והוא מונה לשם מנין בלבד, לשם התקשרות עם הזה־אחר־זה הטהור, והנה כשהוא מגיע למספָרים שונים, נאחזים לו בהם רְבָבֵי־מציאות, מצטרפים אל המספָרים בעקב צרופים שביום והם מתחברים להכביד עוד את הנטל ולעכב מלהִנשא אל מרחבי היחידות. סכנתו של הסמל הוא האִשור, כי שחרור גמור מן האביקטיבציה לא מֻנה לו לאדם.

ואולם עוד יש לפנינו כר־יצירה רחב־ידים ועשוי לאַמת לנו את השקפתנו על האביקטיבציה וצורותיה – ולא על־פי נסיונו של יוצר יחיד, ואף לא על־פי שבִלת־יצירה פורצת־דֹפן, אלא לפי המהלך היצירי הרחב, מכלל החזיונות כֻלם הנובעים מצרכו של האדם לחדש לו את העולם חדוש־בראשית. ואל יהי למוד זה מגִזרת העגול הכללי ביותר קל בעינינו; כי כשם שהפרט אבן־בֹחן הוא לחק המְכֻר בכלל, כך הוא הכלל דרך עולה אל האידיאה מתוך נקֻדת־ההתגלות שבפרט. ולפיכך יש שהיער מלמדנו יותר מן העץ – יש וגדולה יותר הסכנה, שמרֹב העצים לא יֵראֶה היער, משתַעלם ממנו ממשות העץ מפני רֹב התיור ביער. וכמה אפוא שלא נודה ביחידיות, שהתגלותה היא סמן מֻבהק ליצירה, ביחידיות האישיות והמקום והזמן, אסור לנו לשכֹח את החזיונות כשהם בכלליותם, אלא חַיָבים לראות את האישיות גם כשהיא נתונה־צמודה בפרק־דורה ואת היצירה כשהיא מתלכדת לתקופות ולמהלכים ועד לכלל היצירה כֻלהּ. ובדרך השקפה זו אין כלום מאותה הסביבתיות, שבקשה – לשם איזו פשרה בין ההשקפה המטריאליסטית והאידיאליסטית ומתוך מוטיב שיתברר לנו עוד להלן – להציל את חרותו של היוצר, מתוך שהיא זוקקתו, לפחות זִקָה פורתא, לסביבה החמרית שלו: אדרבה, דוקא כאן מִתְגַלָּה לנו חֻקיות עומדת ברשות עצמה שלרוח, וזִקַת היחיד במהלך־תקופתו אין בה אלא משום אותו סבוב שנתי, שסובבת הארץ סביב השמש, מבלי שתחדל לנוע על צירה תנועתה שלה מדי יום ביומו. וסבוב „שנתי״ זה ישנו, ולאחר שהכרנוהו ביחסיותו זו, שוב אנו

שאף ברֶפרֶזנטַנט המתון והזהיר ביותר, כהרמב"ם, דורשת פתרון אותה סמיכת־העובדות: שבעבודתו ההלכתית נראית שיבה גמורה אל הכתוב — גם בהוציאו הלכות ישר מן המקרא וגם בהכניסו שוב את המצוות התלויות בארץ — ושמאידך גיסא היה הוא, לפחות במתננו, מיסדה של האליגוריות. וחזיון בולט ומְפלא עוד יותר נִתַּן לנו בקבלה, לאחר שהתפרצה מתוך מעבה־אדמת היצירה והיתה לתנועה: זו שבודאי הולמה השם מהפֵּכה, שיצאה בריש גלי ולא נשארה ענותנית בצדי־הדרכים כ„פילוסופיה", היא שההתנגדות לתלמוד ולרבנות נטועה היתה בה למן אבועלפיה ועד הפרנקיסטים — דוקא היא קפצה את הקפיצה הרדיקלית ביותר, פסחה על שכבות־ההתפתחות הישרה, ושבה אל הכתוב, שקבעתו בסטרא דימינא של הבריאה. ולא הצֹרך בשיבה זו הוא המפליא; תורה זו, שנשיבת רוח חזקה מעברים רחוקים היתה באהלנו, זקוקה היתה לאחיזה; אבל ממעשה־הדלוג ומהאפשרות להתקשר דוקא בקבע הראשון, מהם אנו למדים: לא יכלה הקבלה לשוב אל התנ"ך אלא לאחר שבִטלה מן היסוד את האֹביקטיבציות שלה ועשתן סמלים, לאחר שֶשָּׁחקה את אבני־הגזית, פָּתכה את התכנים למזיגות חדשות ואת המלים לאותיות מוכנות לצרופים חדשים. כי היא הן שלחה ידה לא בלבד בספורים, אלא אף בחֻקים, ולא הסתפקה באלגוריות שבלבוש, אלא אף הגוף „דאיתא תחות האי לבושא", אלה „מלי דאוריתא", לא שמש לה אלא מעבר: „חכימין עבדי דמלכא עלאה לא מסתכלי אלא בנשמתא דאיהו עקרא דכֹלא אוריתא ממש — ולעלמא דאתי זמינון לאסתכלא בנשמתא דנשמתא דאוריתא". (ויחס זה אל המלה האֹביקטיבית, כפי שאנו רואים כאן מן הצד הפורמלי, מצא לו השלמה גם בתכנה של תורה זו, שמתחבטת היא בפרובלֶמתיותה של המלה, בחתוך האותיות, ומגיעה לידי השקפה קוסמית על הכֹּח הגואל שבקול: משה — הגואל — הוא הקול שנתחבר לדבור שהיה בגלות). ואין חזיון זה שבקבלה אלא משל אחד להתגברות מתוך בטול גופניותה, כלומר, אֹביקטיביותה של הדוגמה המשמשת אחיזה — אבל בולט הוא המשל וקל היה להראות אצלנו גם ב„שיבות" שונות אל התנ"ך — בזמנים אחרים ומתוך מוטיבים אחרים, — שאף הם לא נעשו אלא לאחר העתקת מרכז־הכֹּבד מן האֹביקטיבי־המחֻקק שבתנ"ך אל הסמלי. וקל היה להראות אף במאורעות ובמהפכות אחרים בתולדות הרוח האנושי לכל הופעותיו שרטוטיו של אותו פרוצס עצמו: שרוחו של האדם, בהתקשרו בחכרה בדוגמה מְקדמת, מוּתר, לשם שחרורו, על האֹביקטיבציות שבה, מבטלן ועושן סמל, כדי לפַנות את האטמוספירה למעשה היצירה שלו — ושאמנם אין כל זה אלא פנוי־דרך לאֹביקטיבציה חדשה.

כי אף מהפֵּכה זו שחתרה תחת דוגמתה, תחת האֹביקט הַמְקדם, סופה היה האֹביקט המְאחר, האשור. עִקר מעשה של הקבלה לגבי הכתוב היה הפֵּרור שפוררה את המלים, שנשתקפה בהן מציאות ריאליות ויצאו מהן חֻקים לריאליות, לאותיות, והפכה את האותיות למספרים בני־צֵרוף. מתוך־כך הוציאה כביכול את המלים מתחום החלל והכניסתן לתחומו של זמן —

ואמנם די להעיף עין על אותו הפרוצס התמידי רב־החליפות של שעבוד ושחרור, שקוראים לו „התפתחות הרוח", כדי להכיר בו הקפו של מעגל־האביקט. אין היסטוריה אחרת לרוח, אין מניע־אחרון אחר בעלילתו ההמשכית – אלא אותו שלטון שמור לבעליו לרעתו והשאיפה העמקה לוַתר עליו וחסר־יכלתו לכך. כי כאן לא נתן זה המוצא, שיש לגבי הקנינים האביקטיביים המוחשיים, אין כאן מפלט־הפרישות, משום שהאביקטים לא מבחוץ הם, אלא מבפנים, לא מחֻברים הם, שתלישה אפשרית בהם, אלא מֻרכבים; אנחנו הלא יצרנום בכחנו ועלינו לשאת עֻלם. המֻפשט שבאביקט הרוחני שבנו, בבואתיותו, מכאן הדבקות ההכרחית שלו, שאין מפניה מנוס. – ואלו הרגשות־השעבוד ושאיפות־השחרור אינן רק סגֻלה מיֻחדת לאותן התנועות בלבד שנקבו אותן בשמן וקראו לעצמן בשם הסתערות והתקוממות – אפילו תקופות של שלוה, לכאורה, החיוניות שבהן ממֻלאת היא שאור זה, התוסס בה כל הימים, זה הגורם שבניה של כל תקופה ותקופה, אם אך חשים הם בדֻפקה, רואים את־עצמם תמיד כנתונים בתקופת־מַעבָר. כל יצירה יש בה מן הריבולוציה כנגד חמרים נוקשים ועומדים בעינם, אבל אותם החמרים הנוקשים הכרחיים הם, כל־עוד שתהא מגמתו של הרוחני מכֻונת כלפי הקיָם והמֻגמר, כלפי האביקט; וכך יש בכל יצירה התקוממות כנגד האביקט ויחד עם זה – שִעבוד חדש לו. וכך אף כל מיני הרֶנֶסַנסים אינם אלא שיבות־קפיצות מן האביקט הרוחני הקרוב אל אביקטיבציה רחוקה יותר, לזו שכבר פסקה כיום מלהקפיא את הפרוצס לאביקט מֻגמר. הסגנון, שכֻלו פרוצס, דרכו להיות לנוסח, שכֻלו קבע עובדתי, ואין לו תקנה אלא כשיקום לתחיה – בסמל. הנוסח והסמל, אלה הם שתי הקצוות, שביניהן מתוח הוא חוט היצירה והוא מבקש תקון פגימותיו של האחד בחברו, ואין תקנה. אף כאן: לא התפתחות, אלא התלבטות.

והרי אין לנו דוגמה יותר נאה לנוסחאות ולנסיונות ההתגברות עליה מיצירתנו שלנו, העברית, שכֻלה, נעוצה משום־מה בנקֻדת־רֵאשית קבועה, חזקה בה מגמת־ההתגבשות ודמות בניתה בהמשך הדורות היא שיטה של רובדי־חתימות, זה על גבי זה ועל גבי היסוד המוצק האחד – ושמפני אפיָה זה מֻרבה בה ממילא אותו תבלין שכנגד, חבוי בה החמר המפוצץ של המהפכה. והאביקטיבציה היסודית שביצירתנו – שהשתמשה בשני האמצעים לקביעת הצורות, בתאורי ובחֻקי – זו התורה שבכתב, שסתם „נאמר" ו„כתוב" מוסב עליה וששמשה בסיס מַתָנה שעליו הֻשתתה בהכרח היצירה שלאחריה: ידוע, כמה השתדל אף הַמֻשכָה הלגַלי, הדרש התלמודי והרבני, לחתור תחת הקֶבע שבה, כמה חזקה בו הטנדנציה העמֻקה, זו ש„עין תחת עין – ממון" אינו אלא משל אחד בולט לה, להחדיר מבעד כל קשורי האתין והגמין, האכין והרקין את צרכיו החיוניים של דור, ומאין יכֹלת, או אֹמץ, לנגוע בשרש: לסגל לפחות את הנוסח המחוקק, את האביקטיבציה המקראית, אל הוֶה־החיים. אבל יותר מן האֻטיות הַלֶגלית ילמדונו הדלוגים הרֶנֶסַנסיים,

ומאידך גיסא, הרשימות שנמצאו בעזבונו של בֶּטהובן לסמפוניה עשירית...
הרי שיש מלאכותיות בחלוקות, אבל פטור בלא „תקופות" אי־אפשר; אכן,
רוח היא בביוגרַפים!)

לא התפתחות יש כאן, אלא התלבטות. בין שתי הקצוות: השירה
הדבורית, האפטימיסטית־השילֶרית וטונֵי־השקיעה הפשוטים־המְפֻשטים, שאין
להם מה להגיד ומה להבטיח – האמן הכרָע לא הכריע.

IV

לאחר שעשינו מעין חֲתָךְ בַּשְּתִי של ענין מחקרנו עלינו לתור מעט
בעֵרב; ההסתכלות העיונית בנעיצתו של האדם בתוך האביקטיבי ובהתלבטותו
בין גלוייו בשכבות השונות, למן המלה ועד הצרוף הריאלי – טעונה עוד
השלָמה וקיום מצד התבוננות בזִקה זו, כיצד פִּתחה בזמן ונתגלמה במעין
אפן היסטורי; ובחזיונות קבוצִיים נתבונן, שהם כאמצע בין הטהר העיוני
ובין המקריות שבפרט, שיש בהם משום התבטאות ממשית, אבל על יסוד
הכרחי־פרינציפיאלי.

ואותו פִּתוּחַ כמעט שאנו מתנסים לצַיְנוֹ בשם „התפתחות דיאלקטית",
מאחר שכבר ראינו באחדות־האביקטיבי, שמתפלגת היא לחלקים נגודיים
של מֻקדם ומְאֻחר, של דוגמה ואשור, שהם משמשים השלָמוֹת לוגיות זה
לזה והאחד נבנה מֵחֻרבנוֹ של חברו – אבל חַיבים אנו להסיר מכאן את
השאלה המֶטפיסית הכרוכה בענין הנדון. הרבה ישבו על מדוכה זו של
סֻבּיקט ואביקט, אם אמנם צדקה מראית־עיננו המעמידה לנו את שניהם
מֻפרדים זה מזה, כפנים וחוץ, אני ועולם וכו׳, או שמא שניהם מאֻחדים
הם אחדות־בראשית, שמא אין הם, הַסֻּביקט והאביקט, אלא חלקים של מין
אינדיבידואליות שממעל לסֻביקט, והסֻביקט אינו אלא נְקֻדה מצִינת, נקֻדת
הבעֵר ורכוז, שסביבה יצטבר כל יִתְרָה של ההויה בצורת אביקטים; אבל
אין שאלה זו ענין לכאן, כשם שלא חפצנו להִמשך אל תוך השאלה
ההכרתית. כי אף אם נניח אחדות יסודית בין הסֻביקט והאביקט – השניות
הַמֻרגשת וההתלבטות תולדתה, שעליהן ידֻבר כאן, הן לא פסקו ומרירתן לא
פגה. אדרבה, יותר שמְחֻברים אנו בשרשנו עם האביקט, יותר מתבלט האפי
הטרַגי שביחסנו אליו: שהרי אין הטרגיקה אלא גלויו של קשר נעלם,
ההגלותה של שלשלת־מציאות, כי אמנם אחדותית היא ביסודה הכמוס בתוך
חיי העלילה. ואנו כאן בַּזִּקָה היסודית שבין הסֻביקט והאביקט בעולם־
העשיה אנו דנים: נסיונותיו של הסֻביקט להשתרר על האביקט ונקמת־
האביקט בו; ושוב הַצְּמָא הבלתי־פוסק בסֻביקט לאביֶקטיבציה. כל מעגל
הוא מעגל־קסמים – משום שכֻּלו במרכזו הוא מֻתנה ואין לו שחרור ממנו;
המרכז הוא הקסם. ולפיכך יש אפשרות לעמוד על טיבו של רתוק־מציאות
לא רק בדרך הכרת מרכזו, אלא גם בדרך ההתבוננות בהקפו, כשהוא
מֻכּר כהקף־מעגל.

טהרת־תאידיאה נדונה היצירה גם לְנְסֹק אל ספירה מְרחקת מחיוניות אותם החיים שבאה לשַוות, ספירה שכבר שָכך בה קול המיתם וישְמע רק הד כהה, ומן הנפשות המעוללות יֵראו רק רמזי־דמותן: עכשו הדרמה „שלומית" שָבה ונראית לנו עֻגָה, אבל חִורה ורפה, מְפשטת. וכך אנו רואים כאן יצירה, שנשמרה מפני העכור שבריאלי ושאפה אל האידיאליות הדוגמאית, והיא מצאה את תקונה דוקא ברוית קולות החיים שנמזגה לתוכה; אלא שמצינת כאן עוד העובדה, שבאפירה זו נהפך סדר־הפונקציות הרגיל: הפעם דוקא המוסיקה נתנה את האחיזה בריאליות, אמנם בריאליות מְגֻוֶנת, מכֻוֶנת ביותר, ריאליות־במזיד של המוסיקה הפרוגרמתית.

ואולם בשביל היחס אל הלשוניות האביקטיבית בכלל ראוי הוא לְהִזכר אותו מָשל של יצירה, שגלגולה נעשה סמן ליוצרה, הנתון לנו בַסמפוניה התשיעית לבטהובן. „הקפיצה המוזרה מן המוסיקה האינסטרומנטלית אל המוסיקה המלולית" היא בודאי חדוש מכריע, סמלי; אחרי שלשת החלקים הראשונים – סער־האיתנים, המחול והדממה – מגשש היוצר בראשית החלק הרביעי, כמבקש מוצא בחדר אפל, חוזר על תֻמותיו הראשונות ועוזבן (בתחלה גם חפץ להכניס לאחר כל תימה את הקריאה במלים: „לא זה", „גם זה לא"), עד שלפתע תופיע עליו ההארה והמלה המשחררת בשיר־השמחה מתפרצת מן הגרון. יְשרו ההדורים, היתה הרוָחה – כבוד למלה, שהיא משחררת! ואולם בשעה שריכרד וַגנר (זה המזַוֵג זווג המלה עם המוסיקה, החַטָא הגדול לשתיהן) מעיד: „מה שאנו חשים כאן זוהי שִפעה פנימית, הכרח תקיף להוצאה של שחרור, דומה כְלו לחפץ האדיר להתעוררות מתוך חלום עמֹק ואָים" ורואה בזה הוראת־דרך לעתיד – הנה בֶטהובן עצמו, כפי שמסֻפר מאת צֶ׳רני, מיד לאחר ההצגה הראשונה התחרט על „קפיצה מוזרה" זו אל המלולי ובקש לתקנה. ואמנם גם נשמֹר נשמַר עוד מעין חלק רביעי אַחֵר לאותה סמפוניה: בפוּגה ב־דור שבאחד מחמשת הקוַרטֶטים האחרונים שלו (op. 133). אף כאן – עד־כמה שנתנו הדברים להמסר במלים – אותו צחצוח ברזל בברזל של גורל ואדם, הכרח ורצון, אבל בסיום אחר לגמרי: לא שירת־גאולים נשאת ברֹב־עם, אלא פרפורים אחרונים, קולות מעֻמעמים, נחשלים, עיפי־קְרָב, יִדַמו ישליו באפסות־קפאון.

(ושוב יש צֹרך בהערה על־דבר ה„ההתפתחות". שני ביוגרפים, שינדלר ולֶנץ, מחלקים את חייו של בֶטהובן ל„תקופות", האחד לפי שלוש סימֶטרי בשנות חייו, השני לפי סימטריה דומה במספר יצירותיו; אבל אף ביוגרף החודר יותר לפנימיות הדברים, בֶקֶר, רואה צֹרך במין שלוש פנימי בהלך יצירתו, וחלקיו הם: האימפרוביזציה (בסונַטה), המונומֶנטליות (בסמפוניה), המְפשט (בקוַרטֶטים האחרונים). לפי זה יש להבין את החזיון שלמעלה כשנוי של התפתחות מן המגמה האביקטיבית שבתקופת הסמפוניה (שבה מְרבה היתה גם המוסיקה המלולית) אל הנאצל שבקוַרטט. אבל לסתור גם חלוקה זו, די לרמוז על היצירות „המְפשטות" שבתקופות הקודמות (בטְריו ובקוַרטֶט) ושחש בהן גם בֶקֶר, שאין הן אלא ריאקציות על המגמות האביקטיביות –

העתקת החיים על אמתותם, בְּנָה של האמנות הריאליסטית היה וגם בּוֹנָהּ: במעשה, בשאפו אל הצרוף הריאלי והאביקטיבַציה השלֵמה ובתעבו כל יפוי ופרכוס של נסוח הבא לשַפר־לזַיֵף את אמת ההויה ההוָה, אמת המציאות „כמות שהיא"; ואף בעיון, בהעמידו את הדרישה „שכמדעי־הטבע יסגלו להם גם הרומן ומדעי הרוח בכלל את המֶתודה האביקטיבית", או באמרתו, כי „ספר אין יוצרים כמו שמולידים ילד, אלא כמו שבונים פירַמידות, כך צריך לגל אבן אחר אבן בזעת אפים ובכל התאמצות הברכים"; והאבנים אבני המציאות, ורק לשם העתקתן אל התאור משמש הבטוי, שדקדק בו בקוצו של יו"ד. אבל הנה מבצבץ ועולה היסוד השני – הבטוי־האמצעי מתחלט לתכלית בפני־עצמה. קוראים אנו עדותו של זולא, שבסוף ימיו של פלובר היה לו אידיאל־הכתיבה „לכתוב פסוק שלם בתכלית" – פסוק לכשעצמו, סגנון לכשעצמו! – ועדַין אנו מתנסים לצַיר לנו מין סכימה של „התפתחות" בו: מן האביקט אל הסגנון, מן האמת אל ההרמוניה; וגם לא קשה היה למצא נקֻדות־סמך, תַּחנות, למהלך־התפתחות זה – האביקטיביות הטהורה (מַדַם בּוברי), הציוריות הטהורה (שַלַמבּו), וכנקֻדת־כּתרת הסגנוניות הטהורה. עד שנתקלים אנו באחד ממכתביו לארוסתו, המערער את כל הסדר; כותב הוא כבר אז, בהתחלה, בהיותו בן כ"ה: „לי חשוב פסוק יפה יותר מכל האדם!" האדם והפסוק, הריאליות והסגנון אינם אפוא שכבות סדורות יפה בזו־אחר־זו בחיי רוחו של יוצר זה, אלא כּחות־בראשית מושכים עולמית איש לעברו – וביניהם טִלטל.

ומאידך גיסא – והפעם גלגולה של יצירה – „שלומית" של וַילד. זו בלֵדתה אמנות־מופת, אמנות־מֻקדם נעלה היתה; רִכזו בה אפיי־בני־אדם, צִמצמו סערות לב והֻבלטו בחֹד קיצוני עד כדי פתרון למאוַיים ולמעשים; פתרון – לא פֵרוש, אף לא תאור לאיזו מציאות „כמות שהיא"; מתוך עבִי־האֵד הרובץ על אותה פנת־עולם אוריֶנטלית לפני בוא היום הגדול והנורא, מתוך זו האטמוספירה הרת החטא והאהבה ונקם־האהבה ואהבת־הנקמה, העלו מעֻדנים הנפשות והעניגים לספירת האידיאה והם מֻראים לנו נעדרי כבדם ומלוֹאם בדקות השרטוטים המתפתלים ונאחזים זה בזה ומתיזים ניצוצות (וגם ראשים) בהתנגשותם. הֻשגה תכלית־היצירה הדוגמאית, המרֻכזת־המֻקדמת, לפי נוסח יוצרה. אבל הנה באה ונצטרפה לה המוסיקה של ריכרד שטרויס – וכאִלו גאֻלה נִתנה לדרַמה זו, כאִלו רק עתה נתגלה שאמנם זקוקה היתה עוד למין גאֻלה! ושטרויס הֵעז לחדש כאן חדוש טכני, ריבולוציוני לדעת בעלי־אֻמנותו, שהניח ביסוד האפירה מלים שלא נועדו מעִקרן לנגון ויותר מזה מלים כתובות פרוזה (נסיונות העבודים בחרוזים דוקא לא צלחו לקומפוזיציה) – ואף־על־פי־כן, ואפשר דוקא מפני־כן, יצאה יצירה גאונית זו, יחידה ומיֻחדת ביצירותיו עד־היום. ועתה – מִטיבה של ההשלמה אנו למֵדים על החסרון; לאחר שֶתִּקְפָנוּ פעם עזוז־המוסיקה של שטרויס והיינו שֻתפים להרגשה, איך שנתמלאו כאן השרטוטים הסגנוניים שבדרַמה ממשות וטֶמפרמנט, נתחוַרה לנו ההכרה, כי עם ההתעלות לשם

הסביקט השלמה, לשנה, שבתחלתה יבקש האדם את קרבתם המסגרת־החמה־האפלה, קרבת־המשוש, של האביקטים סביבו, יכנף בחביונם, ובסופה, כשהוא נעור, שוב הוא שמח על הסביבה האביקטיבית, שנשארה כשהיתה בשעה שנאחז ברשת התנומה, שהיא התפשטות־העולמיות שמלבר. ומבנה זה — אביקט־יחוד־אביקט — בו אולי היסוד לאותו טלטול נצחי, שיטלטל האדם בין החפץ להתיחד והצורך להתחבר: רגש עצמותו המתקומם מצמצמו ביחודו, נעיצתו באביקטים מוליכתו להתחברות. ואין מפלט; ויפה היה להגיד, שכענבל זה בין דפניו כן קיומו של האדם הפועל בין האביקטים, כלוא הוא ביניהם, ואולם בלעדיהם ישאר גלם־עופרת בלי קול — אלא דא עקא, שמפשטים הם האביקטים גם הם וצליל־מעשה־האדם הוא צליל שכלו הד.

ובהם מיסדת גם היצירה הלשונית־התאורית — וכהמשך ממנה כל יצירת האדם כלו, באשר הוא מדבר — בשני גלוייה: הספרות המורה, זו ה„קודמת" לחיים, בצרך־הדוגמה, והספרות המחקה, זו ה„מאחרת" לחיים, בצרך האשור. שני המינים באים לספק לשני הצרכים וגם נובעים הם מהם: ספרות־המקדם כל ערכה ואף מגמתה בדוגמאותה, ואולם גם מקורה הוא אמונה בדוגמה המפשטת, באפשרות הצמצום המיניאטורי של האידיאה כדי לשמש סמל; וספרות המאחר, שהיא נזונה מצרכו של המקבל לשוב למצא בתאור את־עצמו ואת הידוע לו, יונקת גם מן הצרך ביוצר עצמו למשנה־הריאליות. אבל עכשו, לאחר שהכרנו, כי אותו נגוד שבין הדוגמה והאשור אינו אלא למראית־עין ויש ביניהם עצמם חלופים ותמורות, וכל אותו מקדם ומאחר שבהם אינו אפוא אלא הסתגלותו של פנומין יסודי אחד לדרך תפיסתנו, הזוקקת את הזמן ואת הסדר הזמני, לאחר שהכרנו באותו פנומין יסודי — האביקטיביות המפשטת, האביקט שנעשה מלהו — שהוא המאחז את מעשה האדם משני עבריו, מראשיתו ועד אחריתו: עכשו שוב אנו יכולים לחזור אל השניות הקודמת, הלשוניות והאביקט, ויתברר לנו ההבדל שבין המקדם והמאחר ביחס הספרות אל החיים, שאף הוא אינו אלא אחוז בשרשו בחזיון אחד, חזיון זקתה של הלשון באביקט, ושלפיכך אין שני הגלויים סותרים, אלא משלימים זה את זה, וכל־אימת שאתה מתחיל באחד על־כרחך אתה מגיע אל חברו. כי זהו סוד אפים האנטינומי: שלכאורה תהום רובצת ביניהם, שאין לגשור עליה גשר — ואולם בעצם גם שניהם אינם אלא תוצאותיו של אפן־הויה אחד, והם עצמם אינם אלא חלקים באותו מעגל־הקסם, באותה אחדות צירית של אפן ההויה והיחס הזה. וכשאתה עומד בחלק האחד — אם בפנים אותו הנגוד המצמצם של דוגמה ואשור או מחוצה לו והנגוד הרחב בין האביקטיביות והמפשט הטהור — מיד מבצבץ ועולה ודורש ספוקו החלק המקביל־המשלים; וראיות הרבה לנו על־כך מטלטוליהם של אישים יוצרים, מגלגוליהן של יצירות ואף מהלך־תולדותיהם של מקצועות יצירה, ותובאנה מהן כאן אחדות מהמצינות ביותר:

פלובר, זה המעלה שברפרזנטנטים לספרות־המאחר, המכונת כלפי

בסוג השני, בקנין, שהוא האשור הטפוסי, אשור לא לפעֻלה אחת, אלא ליכֹלת הפעֻלה בכלל; ואף לא ליכֹלת מספקת לצֹרך היומי שואף הקנין, אלא לספוקה של היכֹלת בהקפה היותר רחב. וגם כאן נבחר לנו אותו מין הקנין העונה את הכל, כשהשנים כתקונן, מפני כלליותו וקלות־הטלטול שלו, את הכסף – ונמצא גם בו, וביחוד בימֵינו, ימי מהפכת הערכים האקונומיים, מָשל יפה לגלגול־התפקידים שלמעלה. בארצות, שירד בהן שער־הכספים לאחר המלחמה ונִדלדל עם־זה ערכּו הריאלי, הקניני, של הכסף, ערכּו בתור אשור ליכֹלת – עדַין נשתמר מעין ערך אידיאלי לַמִספָרים הַמְפשטים, כאלו נתגבשו ונתחלטו הַמְשגים, מְשגי האשור, של „מיליונים", „אלפים" וכו' והיו לדוגמתיים, אף בשעה שאין המציאות מאשרתּם כלל. קובלים הם בני־האדם על „היֹקר הנורא" ויחד עם־זה הם נהנים הנאה טמירה, בַּישנית, מן ה„סכומים" העצומים שהם מקַבּלים ומוציאים – שלא חלמו עליהם מימיהם. יחשוב כאן עוד צד זה: אותה התאבנות ההערכה מצויה היא בעִקר אצל בעלי־הכסף מלפנים, אלה שטעמו טעם אֹשור של המספָרים בשכבר הימים; בעוד שהפועלים, המכירים רק את השכר ולא את הקנין המתמיד, או העשירים החדשים – אלה מתיחסים אל הכסף החדש מבלי כל פיֶטה ורק לפי ערכו הריאלי. ובעצם אין כל זה אלא מקביל לחזיון אחר, ידוע אף הוא בכל הזמנים, שמי שהיה עני רֹב ימיו, אפילו נתעשר – עוד ימים הרבה יבעבע בו רגש המחסור, אותה הרגשה מיֻחדה של „צרור נקוב", המתבטאת בקמצנות או בפזרנות יתֵרה ושבשתיהן יש לפנינו רק בטוי לחֹסר־הבִטחה, לחֹסר אשור־הקנין, שנתגבש והיה למין הרגשה מְקדמת־יסודית. – אלה החזיונות, באהבה ובקנין, אפשר גם לפטרם בפורמולה הנוחה של חֹק ההתמדה או העצלות בהרגשה – אבל אין לשכּוֹח, כי אין קפאון מֻחלט בהויה ומאחורי אותה פורמולה מְגלדת יֵהָיה הפרוצס של פשיטת־צורה ולבישת־צורה בין יסודות היחס, הדוגמה והאשור, זה הפרוצס שבכחו לחַזור לנו גם כמה מן ה„שמות שנתרוקנו מתכנם", שהם בעִקרם תכנים שנתרוקנו מאִשורם.

הגענו לנקֻדה, שאך כפֶשַע בֵינה ובין הכרת מעשה־הפרוֹיֶקצִיָה שלנו, כשאנו באים ומקישים מן הפנים על החוץ ומיַחסים בדרך־ההקש גם לאביקטים עצמם מעין צד של דוגמה וצד של אשור, והעצמים יתפלגו לנו על־פי צרכינו שלנו – אבל נניח להכרה זו ולמסקנותיה ונסתפק לפי־שעה בסִכּום ההכרה השרשית של אותו השעבוד הַסְביקטיבי: כי נתון הוא האדם בפעֻלתו, כלומר בחייו, בין הצרכים לשתי האביֶקטיבַציות, ששתיהן מכֻוָנות אל מְפשט, אבל שתיהן מכריעות באפיוֹ של פרוצס־המעשה, האחת בתפקיד המוצא והשניה בתכליתיות. ועכשו, לאחר שהוצאנו מן הלב את טעות־המיכניות, שוב מֻתּר לנו להסתַיע בתמונת הצירים, לא מצד הקבע שבהם, אלא מצד ההתְנָאה ההדדית, כדי לערוך דמות לאלה שני האביֶקטים החיצוניים, הקיצוניים, שישנם, מלבד הכַּוָנה הבלתי־אמצעית שלפני מעשה והממשות הבלתי־אמצעית שלאחר מעשה, האביקטים שמעבר להן, שביניהם ינוד ובהם מְתנה יחודו של האדם – דומה לזו ההתכנסות אל יחידות־

הוא הפורמולה לצרכו של כח האדם לקפוץ אל מעבר לפעל, לזקת מחשבת־המעשה באביקט מאחר־מפשט.

ואלה השנים, הדוגמה והאשור, כיון שתארו כאן כשתי קצוות קבועות ועומדות, עדין אנו חיבים להתעכב בהסתכלותם, לשם „הרחקת הגשמות". קדם־כל חלילה לנו מלצירם ציור מיכני כמין זוג צירים נוקשים, נטועים כמסמרות, שעליהם תסב אותה כדרת העולם הקטן, אותו גלובוס־הנפש, והם לא יקרבו זה אל זה לעולם — אלא צריכים אנו לראותם בחיותם, שוטפים־עוברים אחד אל חברו במעגל הזרם; אין סוף לגונים ולגוני־הגונים, שהם, הצבעים היסודיים, מתרכבים ומשתקפים בהם. ומלבד זה צריך להזהר מלראות בהם, כשהם לעצמם ביחודם, מיני פונקציות עומדות בעינן והולכות תמיד בדרך אחד: הדוגמה לאו דוקא בדרך החקוי היא פועלת והאשור לא תמיד בדרך ההסכמה שמבחוץ; יש ספוק לצרך הדוגמה בהתקשרות לאביקט־מקדם ההולך לפני האדם מבלי להיות מחקה, וכן יש דרכי אשור מתוך חזוק בטחונו של האדם בממשות פעלתו או התמדתה. ולכך צרך הדוגמה, שעקרו הוא ההתקשרות בנקדת־מוצא קבועה, אין לך פונקציה הוגנת יותר לאפיו מן האהבה; צרך־האשור מגיע לידי התבטאות שלמה בשאיפה לקנין. וטוב שנשתהה קצת להתבונן בהם, שנתנים לנו בהם משלים לא בלבד להוראותיהם המרחבות של הדוגמה והאשור, אלא אף לחליפותיהם ותמורת־הפונקציות שביניהם במצבים מרכבים מיחדים. נקח את האהבה בצורה שהיא מצויה בה ביותר, באירוטית; אדם נאחז בוו־האהבה ומיד נתיחדו כווני מאויו כלפי עצם אחד המכין, בלי כונה, את צעדיו בכל; ואפילו מבלי לסמוך על תמונת־האהובה האידיאלית הטבועה מני־אז בלב האוהב, היחס החיובי אליה דיו לגרום לפרוצס של אידנטיפיקציה, שיחוש את עצמו ורצונו מבטל בשבילה. ואולם אף־על־פי שהאהבה „עורה את עיניו", משום שכל ראיתו הפנימית נתמלאה אותה משאת־נפש, אותה דוגמה חבויה — בכל־זאת מבקש האוהב אשור חיצוני, מאת הסביבה או אפילו מאת היקום כלו, לאמתות ציורו מאהובתו; ידוע, כמה גדול כחה של השפעת אחרים, לטובה או לרעה, דוקא ביחס זה, המחלט לכאורה, ודוקא לגבי אותו יתרון, גופני או רוחני, שבשלו בחר בה; הדוגמה, שנעשתה מושלת מבפנים, מצפה לאשור מן החוץ. ועתה — לימים, לאחר שחלף יפי־האידיאליזציה ולבלוב־האהבה ובאו לה ימי־סתו, ימי־אסיף, ובמקרים שלא עמעם יחס־השנים לגמרי, הרי נזון הוא מעכשו ממה שהאוהב זוכר לאהובתו חן־נעוריה; אשור מן החוץ, שעכשו מובן היה, אין הוא מבקש עוד, אלא האשור משכבר, בשעה שמיתר היה — פרסי היפי או הפוטוגרפיות של אז או רגעים בודדים שנחרתו — הוא הוא שנתגבש עכשו והיה למין דוגמה יסודית, ואין הוא אלא מבקש למצא בה עצמה שרידי־זכר, תוים ותנועות לאשורה של זו הדוגמה החדשה. נהפכו התפקידים מן הקצה אל הקצה: היתה הדוגמה למין אשור, והאשור לדוגמה; ואמנם יש בחזיונות מעין אלה — ועוד יבאר לנו הטעם לכך בפרק האחרון — משהו מן המגחך. ודומה לזה אנו מוצאים

הפשוטות שלמעלה לבוא וללַמד על כללן של הקריאה והראיה בחזיונות, וללמדנו, כי במוטיב שלהן גדול חלקו של אותו צֹרך האִשור מחֻלקה של ה„סקרנות" – הָחל באִשור עצמוֹ והַמשך, מן הקרוב אל הרחוק, בחוגי הסמיכות לעצמו, סמיכות אישית, סמיכות מקום או רגש. כי מבקש הוא האדם, שרגש התנודה הסֻביקטיבית מפעפע בו עולמית, שיבוא לו קיום להויתו מאת אביקט מחוצה לו. אין לו אמונה בחייו, החולפים־עוברים לעיניו, אין לו בטחון במעשיו, באותו זרם־ההדדיות התמידי שבינו ובין העולם, אלא לאחר שֶׁיִרְאֵם משתקפים בעובדתיות נפרדת ממנו; מאמין הוא בחייו רק במדה שהם חוזרים ונראים במה שאין לשַנותו, במֵת. כיון שאין הוא חש את התנועה אלא לפי המנוחה, לפיכך לא די לו בגלגלו הסובב־הולך באין־מעצור, אם לא ישוּה לנגדו שהִיַת אחד ממצביו, ולו רק בהפשטה, ולו רק לרגע. – ולהבלטת אפיוֹ של האשור, שידֻבר עליו כאן, מן הצֹרך להבחין בינו ובין אותו חפץ־האשור המוליד באדם את השאיפה „להוכיח" את עצמו או את קיומו על־ידי מעשים, על־ידי פעֻלות בעולם האֻביקטיבי. האדם – וביחוד הגבר, כפי שהכיר זימֶל – בחפצו לחֹק את רשומי עצמו בתוך קיומם של העצמים שמבחוץ, מבקש לכרות ברית של עֲלמות, של התמֵד, עם העולם; ובודאי גם זהו אֹפן של אִשור, אלא שכאן האשור מן הפנים אל החוץ הוא יוצא – האדם את חותמו שלו הוא בא להטביע על כל מה שיכול לשַמש לו חֹמר מקבל, הוא בא לתת. לתת – על־מנת להתקשר עם השארותו של החֹמר ולהגיע לידֵי אִשור של ממש, שאינו תלוי עוד בו, במקומו ובזמנו; על־מנת להיות מתוך־כך שֻתף להויה שהיא למעלה מהויתו החולפת. לא כן האשור שלפנינו: זה מן החוץ הוא בא; האדם בא לא לתת, אלא לקבל; לא הפעֻלה כשלעצמה עִקר כאן, אלא שנרשמת היא באיזה ספר־זכרון – לא הממש שהעושה זוכה בו, אלא בבואתו של ממש זה בתאור, באמירת־הן לו. האשור הראשון, זה שמן האיש אל העולם, המוטיב שלו היתה הזמניות העוברת של הויתו וההתגברות עליה; האשור השני, לא העובר שבמעשה הוא הגורם לו – אלא חסר הבִטחה בממשותו, בממשות. ושלפיכך לא אל הממש שואף זה, אלא, אדרבה – אל הַמֻפשט שֶׁיִקָרא עליו; כאלו מבקש היה שֵם לחתיכת מציאות, שקיומה סתום בלעדיו: כאותו שומע בקונצרט, שאין הנאתו הנאה, אם אין הוא יודע את שמה של המנגינה המנֻגנת. וזה האשור הַמֻפשט, הבא מן החוץ ונראה לכאורה כרגש־ספיח, הוא נעשה עִקרי ודרכו להצטרף אל האשור שמבפנים ולקבוע את אפיוֹ מעִקרא: יחד עם הצֹרך לפעול בעולם, לצאת מן הרצון אל הממש, מבצבץ ועולה ממעמקים החפץ לאותו אשור שלאחר הפעֻלה, שלאחר הממש, לאִשור התאורי. וכשם שראינו למעלה את הדוגמה, שמחזירה היא אחורנית את כַּונת־האדם השואפת לקראת העתיד, כך אנו רואים כאן, באשור, מעין דחיפת צֹרך־הפעֻלה שבאדם למין כפל־עתיד, לעובדה רחוקה עוד יותר, שהיא מֵעֵבר למטרה, לאחר הממשות. וכשם שמוֹרה היא הדוגמה על צמצום חרותו של האדם, כך מעיד האשור על חסר בטחונו בהוית־עצמו. האשור

היא מְרכבת בעצמותו שלו, עד שֶׁנִּטלה ממנו גם ידיעת־זָקְתו ודומה הוא לעשות את מעשיו מעצמו – שהרי רְבִּי הדוגמאות טבועים בו באדם מימי ילדותו ושלשלת גאֻלתם־התגשמותם נמשכת עד סוף תולדותיו. ומכאן הפעֻלה הסוגֶסטיבית הנמשכת מתוך אֹפן־ההויה עצמו של המנהיג הגדול, או של הגדולים שבכל מקום ומקום, שבשביל מחַקיו הוא יוצא מיחסיותו ומתחלט לקטגוריה נרצה. וכַּכַּוָּנה כן גם הדוגמה פרי־הפשטה היא: הפשטה של אביקט; אלא בשעה שהכַּוָּנה מפשטת את האביקט שלעתיד, כדי לעשותו מְכשר לתפיסת המחשבה המכינה, הנה הדוגמה מפשטת אביקט שבעבר, כדי לתת סמך, סִמן, לאותה מחשבה עצמה – ודמיונה זה עם הכַּוָּנה חשוב לה לדוגמה, שהוא המכניסָהּ אל תוכו של פרוצס המעשה. ושוב המחשבה בשטפה ובשאפה להגיע אל חוף של ממשות צריכה, לשם ישֶׁר כִּוונה, לחוף־ממשות מוצק, שממנו תהא יציאתה – ולכך משמשת לה הדוגמה. זו מהפכת את הגלגל, הסובב לקראת העתיד, ומחזירתו כלפי עָבר ומרבה לתנועתו כֹּח המציאות, מעין אותה תנופת־היד שהמתכונן להכות בכֹח מניף לאחוריו. – הצֹרך בדוגמה סִבתו בצמצומו של האדם; באין יכלתו להגיע לידי דמיון־יוצר מְחלט, באין יכלתו לחזות את העתיד אלא על־פי רְאִיַּת עָבר. והדוגמה עצמה, הנראית כמשחררת את האדם מתוך המוֹן האפשרְיות, אינה אלא משעבדתו, נראית היא כמסַיעה לו מתוך מתַן־אחיזה ואינה אלא מחזירתו, אותו ואת שאיפת־העתיד הבלתי־מְגבלה שבו, אל רשות המציאות שממנה יצא; ראיה היא ופורמולה לזִקת המחשבה האנושית באביקט־מוצא מְקדם־מְפשט.

והאִשור, אשר לְעֻמת הדוגמה, אין האדם נוטה להודות בו, אף שמתמיד ויסודי גם הוא בחייו, ולפיכך נחוץ כאן לפרט יותר מאורעות פעוטים, שאינם אלא גלויים לו. צרכו של כל אדם לקבל מכתבים מן החוץ, רצונו של האדם הפשוט לראות את שמו נדפס, כלומר, מְכנס לתוך ספירה אביקטיבית, ושל הסופר, שהוא רגיל בנדפס, לראות עצמו מְזכר במקום בלתי־צפוי – וכל מה שירחק המקום מהשערתו יגדל סִפוקו – כל אלה אינם אלא ספוקים לצֹרך־האִשור שאינו פוסק באדם. ונצַיֵּר לנו לרגע מקרה קיצוני: חנוָני קטן בפולין מוצא באחד הימים את שמו המפֹרש נדפס באחד העתונים הגדולים שבלונדון – הפתעה משַׂגעת יכול להיות אותו שִׁבּוּע מְפרז לגבי מדת הצֹרך. אבל יותר מזה: אדם שהיה במושב אספה חשובה או השתתף בתהלוכה, למחרת תחלת קריאתו בעתון תהיינה הידיעות המפֹרטות על־דבר אספה זו או תהלוכה זו, שהוא עשָׂה אותה, משום שהיה חלק ממנה, ולימים ילך אל הקינו לראות אספה או תהלוכה זו – וביחוד כשהוא נכּר בין הנאספים – עין בעין; מה שראה ועשה ממש – ילך לראות שם, מרחוק, על־גבי הבד האביקטיבי. ואחד הוא צֹרך זה בעִקרו בכל האדם, בפשוט כבמפֻתח, ושונים הם רק מדתו ודרכי ספוקו – אבל לתכלית הכרתו מועילים יותר אפניו הפשוטים, הישרים, משום שמגַלים הם לרואה באפַיָם האמתי ומשום שדוקא מפני שכיחותם עשוים הם לשַׁמש לנו מפתח לחזיונות סתומים יותר מפני רֹחב הקפם ומְרחקם; וכך יכולות הדוגמאות

למשל, מחוקק הוא – וזהו אפן הבטוי הקיצוני השני – חֻקיו שהוא מעמיד אינם אלא בכורים בהרגשות סביבתו. ולפי־זה הספרות תפקידה לגבי החיים היא הרפלקסיה המרֻכזת; מאֻחרת היא. – וההשקפה שכנגדה תבטא בקיצוניותה: „החיים מחַקים את האמנות"; ואף היא ראיותיה בצדה. המאבדים עצמם לדעת לאחר הופעת „וֶרטר" של גֶטה, שפעת הנוֹרות שירדה לעולם לאחר „גוֹרה" של איבסן – כלום מן הצֹרך למנות את המשָלים האלה, הידועים בכל ספרות ובכל הזמנים? ואף ידוע הוא החזיון של „שנויי־הרגשות" הנולד עם חֻקים חדשים שנחקקו. לפי־זה אין הם החיים אלא מין חֹמר המצַפה לדמות שתנתן לו מאת היוצר האמן; הספרות צרה להם צורתם, מֻקדמת היא.

וכל־זה לא יהיה אלא וכוח־הבאי, מאותם הוכוחים ה„אקַדֵמיים" שאין להם פרי, אם נצטמצם בתוך תחומי עגולו ולא נעבור ממנו והלאה להסתכל בדבוריות ובתוצאותיה, לא רק כשהיא נראית לנו לעצמה, אלא גם כשהיא פורשת מצודתה על כל ההויה כֻלה של האדם; כי המהות לא תתחלק למקצועות. ואמנם מיֻסדות הן שתי ההשקפות הנזכרות על שני חזיונות שרשיים שבנפש, צרכים ראשוניים, שֶיַנחו את האדם לא רק בדברו, אלא באשר הוא אדם־מדַבר – ובנגודיותן ובאחודן ההכרחי יֵחשֵף אולי לפנינו אותו יסוד אחרון, שעליו בנויות הן כֻלן גם־יחד, גם הלשוניות עצמה וגם האמנות של בעל־הלשון, הן וסכסוכיהן וסתירותיהן. והצרכים, שאליהם אני מתכַון, אכַנם בשמות: דוגמה ואִשור.

תדיר צולל הוא האדם באין־סוף האפשרֻיות ומבקש לעצמו מוצא. וכאותו שעומד לפני ככר מכֻסה שכבת שלג, שאמנם נִתן לדרוך עליו בכל מקום, אבל יודע הוא שמתחת לשכבה יש מכלולים סלולים וצריך לכַוֵן אליהם והוא תר אחרי עקבות הולכים שקדמוהו, כן יעמוד האדם לפני שטיח־האפשרֻיות הרך והמתגַמש, והוא מבקש מעשה, מוצק, קודם לו, שֶיַתוה לו דרכו שלו. דמיונו של האדם זקוק לאחיזה בהויה; ביכלתו לתפוס קטעי־ההויה ולהרכיבם לשלֵמות חדשה, אבל האלמנטים צריך שינתנו לו. ואף הכַונה־ההחלטה, שאינה אלא מחשבת־תחלה לסוף־מעשה, צריכה היא למעשה מֻקדם אחד, במחליט או מחוצה לו, שישַמש חֹמר למחשבה זו. כי בבוא המחשבה ליצור אביקט, או מצב אביקטיבי, חדש, בבואה לעשות שנוי במציאות, זקוקה היא לנקֻדת־סמך אביקטיבית שלפניה – וזוהי הדוגמה. אחת היא, אם מפֹרשת היא וברורה לעיני ההולך אחריה או לאו, אחת היא, אם בגדולות תחֻקה או במעשי יום־יום – כל מעשה או שיטת־מעשים של האדם, ולפעמים גם תכנית־חיים שלמה, אינם נכנסים לספירת־הפֹעַל אלא מתוך הסתגלות למעשים שכבר נעשו, שכבר נתקַימו ונראים לאחר יציאתם מכלל הפרוצס והתגבשותם לעובדה; יסודות ההרגשה ופרורי המגמות הרצוניות, התועים והרופפים ביחידותם, מתכנסים ורובצים סביב גרעין־הדוגמה ומתלכדים ליציר ממשי חדש בצלמו ובדמותו של המרכז. ואדרבה, כל מה שתתעלם הדוגמה אפילו מעיני העושה עצמו, יותר

בה המראה והקול עד כדי האפשרות להבחנה גמורה ביניהם בחתוך־הפרקים, שהמומנטים של שממה ודממה, של התנערות ושאגה נתונים בה זה בצד זה (יצין בפרט תאור הארי המזנק); וברצותה היא משתמשת בהן לשעבד את האחת לשם הבלטתה של השניה: „קול ד׳ שובר ארזים וישבר ד׳ את ארזי הלבנון וירקידם כמו עגל״ – הרי צרוף מראה להטעמת עזו של קול, ואם הומירוס, בבואו לתאר מחזה המגפה שהיתה במחנה ההילניים, מספר את דבר ירידת אפולון בחרונו מעל ראש האולימפוס, על כתפיו ירנו החצים, ואת חתת־הקול אשר היתה ברמותו קשת הכסף – הרי מצרף הוא אמצעים מוסיקליים להבלטת המראה. אמנם: קול ד׳ – המוסיקה רק מקצת מן המקצת היא יכולה למסור, והציור בלבד של ארזי־לבנון השבורים לא ישמיענו ולא־כלום; המגפה – הציור הנח רק מראות משואותיה יוכל למסור, קולות החצים בלבד לא יראונו כלום; רק הלשון אפוא היא המבטלת את התחומים והעושה את האמניות מסיעות, עובדות אחת לחברתה. ואף־על־פי־כן: הממש, ולו רק חלק־מעט ממנו, מקצת־הקול ומקצת־המראה כח להן להחרת בעמקי החוש ולהמשיך להחריד את נימי הפנים, עד כדי השערת המתאר במלואו – יותר מן התבות הללו, המקיפות את הקול והמראה לכל־הקפס וגם כורכות אותם יחד, ואל מרכז ריאליותם לא הגענה.

ואולם אל יסוד אפיה של היצירה הלשונית לא נגיע מתוך השואה בלבד עם יתר האמניות או מתוך תפקידה של הלשונית לגביהן, אם לא נמשיך להעמיק חקר במהותו של אותו מקדם ומאחר, שהזכר למעלה בקשר עם הדרכים הטכניים. הסתכלות נוספת בו עתידה לגלות לנו את הסתירה אשר ביצירה הלשונית בכל הדה – וגם בכל סמניה שמצאנו במלה הפשוטה. נמצא, כי היצירה הלשונית, אף אם אמנותית היא, גם כשהיא מצרפת לא מלים בלבד, אלא קטעי־הויה למסכת חדשה, אידיאלית, בצורת האמצעים המפשטים – אף היא נתונה בין האביקטים, נתקלת בהם ונפגמת בעצם מהותה. הסתירה שבחבה סופה להתגלות לנו באפיה האנטינומי.

נאחז־נא בקצה הגס ביותר ונשתמש במבטא הנדוש: „הספרות והחיים״ – מה קודם למה? אלה המופיעים מחברים, מה בהם מקדם ומה מאחר? הסקירה הראשונה נוטה לראות בספרות תוצאת החיים, שאין לדתה אלא מעין סבלימציה משאונם והמונם של המעשים והמקרים. והשקפה זו אינה מכרחת להיות מבססת על הדעה המטריאליסטית; אפילו מאמינים אנו ברוחניותו של הכח הראשון הדוחף את החיים אל קבלת־צורתם, את ההויה אל ההוי – אף־על־פי־כן מתר לנו להשקיף על היצירה הרוחנית, זו היצירה ביודעים, כעל עלית החיים המרכבים. יתר על־כן, אף בתוך הדעות הנוטות אחרי „עבודת הגבורים״ יש למצא הרבה מהשקפה זו, באלה האומרות שהגבור מרכז בקרבו את הגמל והחיוני שבדורו ואין הוא משמש אלא נקדת־הבער לניצוצות החבוים בקרקע גדולו. והיוצר הלשוני אפוא, אם מתאר הוא, אינו אלא אמצעי של טמפרמנט להראות את החיים, ואם

בדרמה; אפשר צָדק מי שאמר, כי כל שירה שואפת בפנימיותה אל הדרַמה; אבל כיון שבקשה הלשוניות למלא כאן חסרון הטבוע במהותה, לא יכלה למלאותו מתוך עצמה, אלא בדרך־ההשאלה והכניסה לרשות חברתה, עד שהיא מגיעה מתוך־כך לידֵי הודאה בחֹסר יכלתה שלה; כל מה שהדרַמה משיגה יותר על הספור יש לזקוף רק על חשבון ה„בעין", חשבון ההצגה – כלומר, על חלק הציור שבה. ומכאן גם אותו כלל גדול בדרַמה, שמקומה רק בסופו של פרוצס גֶגֶטי ושאין היא אלא התגבשות בעליל של שלשלת־עלילה ארֻכּה שקדמה לה ושהגיעה עד משבר – כי בבואה להתקשט ביתרונו של הציור נאלצה לקבל גם את טבעו, להיות סיום להתהוות, חתך בארג, פתרון למשבר. הציור, שלקויו, חסרון הקלות והשנויות, טכני הוא, תִּקן על־ידי המצאה טכנית, שעשתה את התמונה מתנועעת ויצרה מתוך־כך את האפשרות לרִבוי המצבים ולנגודיותם; כאן, בקינמטוגרפיה, לא יצאה אמנות הציור מתחומה אף כמלא־צעד, לא שאלה לעצמה מכשירים לשוניים, אלא נתעשרה מִשֶּׁלָּהּ. ועתה הנה לפנינו אלה השתים, הדרמה והקינמטוגרַפיה, שמוצָאן משתי רֵשִׁיות שונות ונפרדות וכמעט צרות אחת לחברתה; ורבת־חשיבות היא העובדה, שהללו, כיון שמשמשות הן השלָמות לאמנֻיות־מוצאן, מיד נזדמנו על שטח אחד של תאור החיים, הריאליים והדמיוניים, והשניָה הצעירה התחילה גוברת ודוחקת בעמדתה של דרמת־הדבור הכבודה – עד שמבלי חדירה בקרתית נוטים לראות בקינמטוגרפיה את בתה־יורשתה של הדרמה, ואמנם יורשתה הִנֶּהָ, אבל לא בתה, אלא אחותה החורגת. ואם בדרמה עצמה אנו רואים כבר הגברת היסוד ההצגתי, הציורי, על הדבורי, הנה מתגלה לנו בקִינוֹ – מה שלא הצליח בפַּנטומימה – הכרעתה הגמורה של הציוריות הטהורה כנגד הציוריות המדֻמה שבדרמה, זו שסוף־סוף ילידת־הדבור היא ורק בקשה להיות מאֻמֶּצת מאת הציור לבת. ואמנם בפעֻלת־ההשלמה לגבי הציור והפִּסול עדַין לא הספיקה הקינמטוגרפיה להראות את כֹּחה, שעדַין דבֵקה היא בַּמֵיכניות הפוטוגרפית, אבל זוהי מעכשו רק שאלת ההתפתחות; האפשרות הפרינציפיאלית כבר נתונה היא עם הפתרון הטכני, וכבר בדרמת־הקינו יש לראות אפן אחד להתגשמותה של אפשרות זו – מובן, לכשתגיע שעה שֶׁתְּקִים משַחקים, שילמדו להיות היוצרים והחֹמר כאחד, להיות פַּסָּלים: פוסלים את עצמם; כשילמַד הקינו גם לנוח.

וכך עומדת היא האמנות הלשונית בין שתי שכנותיה, המוסיקה והציור, לכאורה מחֻננת ביתרונותיהן של שתיהן, שהרי הכל היא יכולה לתאר, אבל בעצם יתרונותיהן שלהן נהפכים למגרעות אצלה: את הזמניות הטהורה שבמוסיקה, שאין בה שמץ ארציות, הורידה לעמק ההויה העכורה מתוך שֶׁמְּלאתה חמריות של אביקט; ואת שלוַת הציור הכבדה, הרובצת־משתררת על המקבל, הפריעה מתוך שהפרידה את המתֹאר לקרעי אקטיביות. יתר מכֵּן, לכאורה היא הַשַּׁלֶטת בשתיהן: ברצותה היא מחַברת את שתיהן זו אצל זו לשם התימה שלה – דוגמת הקומפוזיציה ב„מֵתֵי מדבַּר", שהַרכבו

של האדם, דולה את הקוים המכריעים ומציגם כשהם מתגבשים, כמו שהם מתגבשים בעצמו של הפרצוף. עד שמגיעים אנו אל מסקנה פרדוקסלית לכאורה, כי האמנות המצַיֶרת בדומם, זו שרק בשביל החושים ומתוך החושים היא יוצרת, קרובה יותר אל דרך ההפשטה המחשבתית המוליכה אל האידיאה, קרובה יותר אל חִבּוק המציאות באמצעות הַמֻשָׂג מהיצירה הלשונית, שהיא מצויה יותר אצל הַמֻשג הַמֻפשט ויונקת ממנו את מזונה. מסקנה זו, שכבר חש בה לֶסינג מבלי לבטאה כֻּלה, חשובה לנו עוד, משום שהיא מְחַוֶרת לנו, אגב, מצד חדש את הבחנתנו שלמעלה בין הַמֻשָׂג והמלה.

הַצַּיָר יכול וּמֻכרח להשאר בתוך רשות היחוד, היוצר הלשוני נזון מן הצרוף. מכאן קרבתו של הראשון אל הַמֻשָׂג ואל ההחלטיות האידיאלית, ואולם מכאן לו גם צמצום, לכאורה, ביחס אל השני. היוצר הלשוני, מתוך האֹפי הצרופי והזמני שביצירתו ומתוך קַלוּת אמצעיו, ביכלתו להעבירנו ממצב אל מצב באותו עצם ומעצם לעצם באותו מצב, ומכאן תנועתיותו היתרה וגם הקפוֹ המֻרְבֶּה; ארשת־פנים או מצב־רוח או מחזה נוֹף — יכול הוא להראותם לנו ברבוּיָם וברבוי חליפותיהם ולהבליט מתוך־כך את הנעשה בהם, את אקְט־השנוי; מראה הוא את האדם בילדותו ובזקנתו, בשלְוָתו ובכעסו, את הגוף לפני הסער ובשעת הסער ואחריו, ומתוך־כך הוא מכשירנו לתפוס את שני המצבים ביתר בהירות, בבהירות הבאה עם ראית הנגוד. הַצַּיָר כפות הוא לִמצב אחד, לארשת אחת, שהוא קובעם; ואם גם אין לה לתנועת־השנוי ערך גֶּנֶטי, אבל אור־הנגוד שהיוצר הלשוני יכול להפיץ על יצירתו חסר לו לַצַּיָר — ולפיכך יש ופעֻלתו נראית לנו כשִׁמור, כקונסרבַציה של יחוּדים חנוטים. המשורר יכול לתאר את וֶנוּס המסתערת בזעפה, כי כבר הספיק קֹדם־לכן להמציא לנו ציור של וֶנוּס זו במהותה המתמדת, וכעסה אינו אלא שִׁנוי שחל בה, שהוא מוּשׂכּל דוקא משום נושאו; הַפַּסָּל, כיון שהוא נותן לנו בכל יצירה רק וֶנוּס אחת, על־כרחו לתארה לנו כְּלילת חִנה ויפיָה המיֻחד, שהרי את מְשׂוּגָה של אותה אֵלַת־האהבה הוא מגַבש; אם ינסה להציג לפנינו וֶנוּס מְעֻוַּת־פנים מכעס — מנין לנו שֶׁוֶּנוּס היא זו? ובכן, נִתַּן גֹדל לַצֵּרוּף, לרבוי, שברכה בו, ברכת השנוי! אבל דוקא עכשו, לאחר שהתבררו לנו צמצומיהן של שתי הרשֻיוֹת האמנותיות לאמתן, הוקלה עלינו ההכרעה. יתרונו של הציור הוא קרבתו אל הפרוצס הגֶּנֶטי והתגבשותו יחד עמו במְשֻׂגיותו, יתרונה של היצירה הלשונית הוא הרִבּוי וקלות־ההשוָאה מפני צרוף המצבים בשנוּיָם — ערכו של מה חשוב להכרעה? מבלי לחרוץ משפטים ולקבוע מסמרות — הבדל אחד ברור לנו: היתרון הראשון הוא מהותי ונוגע בעצם מעשה־היצירה ויחס היוצר ליצורו, השני יתרון־הוצאה הוא, כשרון טכני. וגם מבלי להאריך בשקלא וטריא עיוּנית תֻּבלט לנו ערכותם של יתרונות אלה בשני הנסיונות שנעשו על־ידי היצירה הלשונית והציור כדי להשלים, כפי האפשר, את החסר להם: היצירה הלשונית בקשה להשיג את נוֹכחיותו של המגֻבש —

התנועתי שהמשירר יכול לתארו איננו תנועה גנטית. יש מ צ ב י ם, בגוף וברוח, שהם בבחינת עובדות שנתגלמו, והיצירה הלשונית בבואה לתארם, לא את הפרוצס הגנטי היא יכולה למסור, לא את דרך ההתהוות שקדם למצב, אלא העשיה הבאה לאחריו. לא את עלילתו הפנימית, החיונית, של אותו מצב או רגש מעבירה לנו היצירה הלשונית, אלא את תוצאותיו כלפי חוץ, אפן התבטאותו; אם כעס או צער תתאר, הרי לא את נצנוצי ההתגעשות הנפשית או הכאב המתערטל תתאר לנו בראשוניותם, אלא את התנופות הגופניות או ההתפרצות הרוחנית, כלומר – הדבורית, שלאחר־כך. ואל־נא יַטעונו אותם התאורים הלשוניים הנראים כחודרים אל עצם פרוצס־ההתהוות של רגש: אף כאן אין לפנינו אלא פרורו של אֶפֶקְט אחד לאֲפֶקְטים חלקיים שקדמו לו, ובכל־אפן אותו האֶפֶקט בשלמותו, או האפקטים הבודדים חלקיו, רק לאחר גמירתם נחזו ותֹאֲרוּ רק בתנועות התבטאותם, בז'סט שלהם – בספיח ולא בגֶּזַע. לגבי אלה המצבים הנפשיים ה„נחים" מקַבֶּלת שאלת היצירה הלשונית צורה חדשה: עכובה העִקרי כאן אינו רק אפיָהּ הזמני, הזה־אחר־זה שבה, אלא יותר מזה מבצבץ ועולה כאן הקשי של הַמֻּ ק ד ם ו ה מ אֻ ח ר. כי הרי רואים אנו: אותה זמניות, שהיצירה מפרידה בה את הנח־המֻגמר והופכתו לתנועה, אינה זמניות של המשכות־היצירה, אינה החיָאה בפרוצס גֶּנֶטי – אלא זמניות מאֻחרת היא של התלבטות־הוצאה עם תֹּם המעשה, ז'סט היא. ולפיכך אין היא אספקלריה מאירה עד הֵראשית, אלא בבואה דבבואה.

ומצד זה מִתְגַּלָּה לנו גריעותה של היצירה הלשונית ביחס לתאור הדומם. זה אמנם חוטא הוא לכאורה לאמתיותה של ההויה ולחיוניותה, כיון שהוא מקפיא את השוטף, מפסיקו באמצע ההתהוות ומעמידו על רגע אחד; חותך הוא באכזריות את ארג־ההויה בעל אלפי החוטים המתחדשים ומֵשִׂים לו קבע פתאֹמי. אבל מאידך גיסא יש בזה, שהוא נותן לנו, מן האמתיות הַמֻּשָּׂ ג י ת, אמתיות העצמות האידיאלית, משום שבמעשהו הרי אין הוא אלא הולך בדרך מחשבתנו שלנו, שגם היא דרכה להקפיא ולהפסיק, לחתוך ולגמור את הרבוי השוטף בלי־הפסק, לסַיֵּם את הפרוצס ולעשותו קֶבע. ואם אין הוא נותן לנו אפוא את הפרוצס, הרי הוא מציג לפנינו את העצם, בשהוא נותן צלם לטִבעו ודמות לתמציתו המהותית. ואם נצַיֵר לנו את רגע התגבשותו של מצב או רגש כמין נקֻדה אידיאלית קבועה, נמצא, כי היצירה הלשונית עומדת לאחר הנקֻדה ואותו המצב משַמש לה עִלָּה, יסוד ראשון, בעוד אשר הציור הדומם לפני הנקֻדה הוא עומד והיא לו תכלית אחרונה; הראשונה עמֵלה לחתור לגלויו של יסוד ראשון זה באמצעיה המאֻחרים וקשה לה להגיע עָדיו, השני נתון בחבלי לֵדתו וכמו יחד עמו הוא מתגַבש. למשל, דמותו הרוחנית של אדם; המספר המצֻמצם ביותר, אם לא יִסתפק בתארים נבובים, צריך למסור איזו אמירה או עשיה, כדי שֶיֵּרָשֵם לפחות קו אמתי אחד מדמות זו – ואולם אמירה זו ועשיה זו אינן אלא תולדות לאותה דמות נפשית; הַצַּיָּר צולל ומתאחד עם הויתו השוטפת

את העולם", על אותו „משנה־חיים" שלנו. ובודאי, שאין למַעט חשיבותו של כֹח זה, שיש בפעֻלתו משום מַהפכה, משום החזרת עטרה לְיָשנה: כי מלבד מה שראינו בצרוף עצמו, בתור פונקציה, שיסתלק ממנו אפִּי־האֶנס שבו והוא נעשה למכשיר־יצירה בן־חורין, יחול שנוי־תפקיד יסודי אף במהותו של הבטוי; ואם קֹדם־לכן בא להפחית את כבד־חמרו של האביקט כדי לעשותו קל להעברה, הפחתה שגררה אחריה גם חתירה תחת הממשות עצמה, הנה עכשו יכַפר מעשה זה באמנות, שהיא באה בכֹחו של אותו בטוי עצמו לצרף קרעי אביקטיביות מְפשטת צרופים חדשים, שהם עצמם, מתוך חדושם, גדֵלים ונעשים מעין חֹמר, חֹמר עִלאי חדש; ובמקומו של החֹמר הממשי, שהחושים יש להם תפיסה בו והוא חולף, יִבָּרֵא כאן, כעין בריאת־דימֶנסיה חדשה, מין חֹמר־אידיאה, שלא יפול בו ההפסד וגם לא תשלט בו תפיסת־החושים, כי בן מעלה נִשָׂאה הוא, מעלת העצמות שבדברים. ואולם היא הנותנת; דוקא בזו הדרך החוזרת שהולך בה הבטוי, כדי להגיע לתקונו — תקון שיש בו, אגב, כבוש האביקט בספירה עִלאית — דוקא כאן תתבלט ביותר התקלה היוצאת מן האביקט.

נתחיל־נא באותה הבדלה ידועה מיסודו של לֶסינג, שהבדיל בין האמנֻיות המתארות בדוֹמם, הציור והפִּסול, ובין האמנות המתארת הלשונית, שהראשונות אי־אפשר להן לצַיֵר עלילות, את הַנָּע בכלל, אלא בצורת מצבים — והשניה אין בכֹחה לתאר את הגופים, את הַנָּח בכלל, אלא באמצעות עלילות. יסודה של הבדלה זו הוא לכאורה כלל טכני, היוצא משני אפני הסמיכות של העצמים בעולם — האפן של זה־בצד־זה והאפן של זה־אחר־זה, המקום והזמן — והמורה את ההתאמה ההכרחית של שני מיני האמצעים האמנותיים אל שני אפני־הסמיכות האביקטיבית. אבל המסקנות היוצאות מן ההבדלה הן יותר מְטֶכניות והן מגיעות לעִקרי הגדרתן וטבען של האמנֻיות — והן גם המביאות לידֵי הודיה ביתרון אשר ליצירה הלשונית, שגואלת היא את הגופים מקפאונם ומַכניסתם שוב אל תוך הפרוצס, למעין פרוצס גֶנֶטִי; וגם לסינג, עם כל אביקטיביותו בהרצאת מחשבותיו, לא יוכל לעצור ברוחו מִקְרֹא, אחר משל אחד: „כיתרון החיים על הציור כן יתרון המשורר כאן על הַצַּיָר". ואמנם עולה הוא המתנועע על חנח, הפרוצס על העובדה שנתגלמה. — אלא שהגדָרה זו עם ההערכה היוצאת ממנה טעונה הגהה באחד מעִקרי הנחותיה. נכונה היא רק במדה שמשתמשים אנו כבשמות נרדפים במלים: נָח וגוף, נָע ופרוצס. וַדאי, הגופים אי־אפשר לתארם לחלקיהם בדרך התנועה אלא באפן גֶנֶטי או פונקציונלי; ודאי, שיש משום החיָאת הדוֹמם באותו תאור גֶנטי המעביר לנֶגד עינינו את התהוותו של מגן־אחילֶיוס, כשהוא בבית היוצר האלהי, או באותו תאור של שלשלת־היוחסין אשר לשרביט־המלכות של אֲגַמֶמנוֹן — בכֹחם של תאורים גנטיים אלה לְקָרבֵנו אל עצמותו וערכותו של המתאָר, לא רק יותר מפֵּרוט יבש במלים, אלא אף מציור מִשְכלל של צַיָר. אבל יש מקצוע רחב־ידים של „נח" שאינו גוף — והוא אולי החשוב ביותר לַמשורר — ושהתאור

אביקטיבית שמבחוץ, על־ידי הסתגלותו אליה להיות בבואתה, ושעל חוט־קולו הוא יכול לחרוז עולם כֻּלו – מובן, שלא עמד בן־האדם בצרוף הלשוני בלבד, אלא הרחיק־הרקיע ובקש להבליט את יכלתו מחוץ לרשותו אל תוך הספירה האביקטיבית עצמה והגיע אל צרוף גבוה מעל גבוה, אל הצרוף **הריאלי**.

הצרוף, שתחִלתו היתה כפִיָּה מן החוץ ושבסגנון התחיל קובע לעצמו בחינה יצירתית, כאן, בספירה הריאלית, הוא עצמו נעשה כלי יוצר מְצלח – והוא שמאת האביקט יצא, עכשו כאלו שוב הוא נעשה אמצעי בידי הסֻביקט היוצר לכבושו של העולם האביקטיבי, כבוש לְשמה של אידיאה: זהו צרופה של האמנות, שהמצֹרף בה אינו חֵלק, שקיומו לקוי כשהוא לעצמו, אלא היסודות־החלקים הם שלֵמיות לכשעצמן, וצרופם אינו משַמש אלא העלאה, הרָמה לקשרים עליים. לאותם הקשרים העליים – שהם הם הראשוניים; אלה הם האמירים המעידים על השרשים, הפסגות שתשתקף בהן אחדות מהות יסודן. באפיו של זה הצרוף הריאלי תתגלה לנו אפשרות חדשה לכלליות, שאינה רק הפשטה מתוך הפחתת הסמנים המצַינים בלבד; יֵראה לנו, כי לא תמיד הכיול הוא הנעשה מתוך עצלות ונוחות, וההפרדה לא תמיד היא מועילה לירידה אל סוד־עמקו של דבר. יש והפרדת הדברים נעשית מפני קֹצר המשיג ומפני אותה הנוחות הנרתעה לאחורה מפני עמל תפיסתו של הדבר כֻּלו, כשהוא באידיאה. יסודו של דבר אינו „החלק היותר קטן" שבו – זוהי ההשקפה המגֻשמת שֶׁלֻּקחה בדרך־השאָלה מאת ההפרדה הפיסיקָלית, כפי שזו נראית לעין – אלא הוא העצמות הממלאת **אפילו** את החלק היותר קטן בו; היסוד הוא הכלל; האלֶמנט הבודד שממנו „הֻרכב" העצם יש והוא נִתן להיות מֻכר רק מתוך הסתכלות בעצם כֻּלו ובמה שהכרחי בו, אמנם הסתכלות שֶׁמֶתּודתה קשה או שחסרת־מֶתּודה היא כל־עִקר, אבל היא היחידה המביאה לאותה הכרה: הסתכלות אינטואיטיבית, לכשתרצו, זו המעלימה עיניה מן החלק כדי להקיף בראִיָתה את הכלל – אבל בראִיַת פרינציפיאליותו. ויש חטא לאלֶמנט, כשמפוררים אותו עד כדי בטול הכרת מהותו, כשם שחוטאים לו בהרכבה לא־נכונה, המבטלת יחוד קיומו. הצרוף הריאלי, שהוא עִקרה של היצירה האמנותית, דוגל בשם אותה כלליות שהיא יסודית ומלַמדת על יסודם של חלקיה. ומטעם זה חשוב הוא לנו אף מצד מֶתודולוגי: הסתכלות בו, במעשה הצרוף שנשתחרר והרחיב גבולי שלטונו, בכֹחה לקָרבֵנו להכרת יסודם של הצרופים הראשונים, אותם ואת הנגודים הכלולים בהם מטבע הויתם.

ואמנם בימֵינו אלה אין מן הצֹרך להאריך בהערכתו של אותו צרוף ריאלי ולהוכיח, שהוא הוא שיא־פסגת יכלתו של המדַבר. כל המחשבות שנחשבו עליו מני־אז כֻּלן כלל אחד משַמש הנחה להן: שכאן, בזו האביֶקטיבַציה של האמנות, מתגלה האלהי שבאדם; ואחרי הראשונים באו כל יתר חושבי־המחשבות למיניהם – הגדולים והקטנים, מפלסי־הנתיבות והמאספים למחנות – כֻּלם שָשִׂים ושמֵחים על זה הכֹּח היחיד והמיֻחד „להגיד

שהחושים המאחדים נקלעים אל תוך מצע־הויה אחר. בנגוד למֶלודיה, שהיא משמשת הארכה בזה־אחר־זה, בספירת הזמן, הנה ההרמוניה המוסיקלית מרחיבה, כביכול, את מלכות־השטח, בזה־אצל־זה – ואִלו ההרמוניה שבסגנון דוקא לשם הכנסתו של תיסוד הזמני היא באה, לשם נעור האוביקטיביות, הרובצת בכבדה, על־ידי תנועתיות של טמפרמנט; ואמנם את ההתהוות אל הַמְגמר לא תכניס, ילפיכך היא נעשית פונקציַת־לְוַאי, רק אינטוֹנַציה נוספת, הגם שנוספת היא בהכרח. ובודאי שהצֹרך לבטוי ההרמוני גלוי הנהו לשִיר המוסיקלי שעוד נשמר בבטוי – ושנדון אף הוא לְהִכָּנַע מפני האוביקטיביות; מַרְתֶּתת בו בִקצה האחרון אותה נימה שתחלתה בַּשַׁועה הטהורה, המשכה בצליל אשר למִלה, המיַחדה אף הוא, וסופה כאן, בהרמוניה – עד שמתברר לנו, שלא כִּבּוּש אחד הוא שנכבשה החרות הקולית על־ידי האוביקט, אלא כבוש נמשך, מתעלם וחוזר ומגלה תקפו בתַחנות שונות: בזוגו את החֹמר אל הקול, במלה; בבטלו את יחודה של המלה, בצרוף; בחסמו את דרך ההרמוניה שבצרוף על־ידי שהוא מְרוֹקָנָה כשאין אִתה קונגרואנציה של אמת.

תַּחרות חבויה ממֻשכת היא בין שתי שִׁבֳּלות שבשטף הלשון, שתוצאתה האוביקטיבית הוא נצחונה התמידי של האחת, האוביקט, ואולם סופה לגבי הסֻביקט הוא אבדן שני העולמות: יאבד לו עולם הריאליות כשהוא מסתפק בצלָליו, בצליליו – ויאבד לו גם אותו שחרור־ראשון, מתוך ששעבד את אמצעי־הקלה לספת חלחק, שבקש לדַמותו אליה ונמצא כפות לה. המלה יכלה להיות צעקה -- וּגשמה לדָבָר; יכלה להיות התקוממות – ונתנדפה לסִפור־מעשה; יכלה להיות הפוך־סדרים – והיתה ללוח־התֹכן של קוֹדֶקס־המציאות.

ואמנם על הסגנון בצדק יֵאמר מצד זה שהוא האדם. כי כאן מרֻכּזה היא יכלתו של האדם באשר הוא אדם וגם כל החֻלשה והתעיה והצמצום הכרוכים ביכֹלת זו. כל אותם זוגות־האַלְטֶרְנַטִיבוֹת, שהאדם נתון בתוכם כבין מַגנֶטים והוא נמשך לכאן ולכאן ואינו אלא תוצאת־אמצע מסקנתית, אלה משתקפים גם בענין הסגנון. המוחשי והַמֻפשט, הפרט והכלל – אלה הקצוות, שהאדם יערג לאחת, ותהי איזו שתהיה, ובכל־זאת נתון הוא על־כרחו בתוך שתיהן, מעורה בהן לאחדות, אלה הן גם צירים לסגנון, צירי־חַטלטלותו של האדם בכבוש האוביקט, שסופו כבוש הכובש. אלא שהאִמרה, הסגנון הוא האדם, צביון אחר לה עכשו; לא רבותא היא הנאמרת כאן על הסגנון, אלא רעותא וצִדוק: הסגנון הוא ר ק האדם.

III

ואולם לאחר שֶׁנִּתַּן לו לאדם הכֹח הדברי ונִטְעָה בו המגמה אל כִּבּוּש העצמים על־ידי הבטוי ונסיון העברתם; לאחר שֶׁטָּעַם טעמה של אותה מֶטַמורפוזה, שהעצמי שבו, התפרצותו שלו, נעשה ברגע אחד שֻׁתף לריאליות

ופרטי פרטים, יותר שיש אפוא „אמת״ בדבריהם—יותר אין דבריהם מתאפתים בקליטתנו, משום שהכנת־הקליטה שלנו סובלת תחת כבדן של העובדתיות והקונגרואנציה בלבד כשאין אתן התעוררות על־ידי הטמפרמנט המתאר; רוצה היא להמשך עם זעזוע, ובסטטיקה גרידא לא די לה. ההרמוניה — סכנתה היא „הלשון היפה״ (איני משתמש במלה „מליצה״, השגורה כל־כך אצלנו, שהיא קובעת סוג לעצמה ואת המוטיב שלה צריך לברר מצד אחר), זו הלשון הנוהגת סלסול בעצמה כאלו תכלית היתה ולא אמצעי, כאלו לא באה למסור, אלא להראות; במקום להשתחרר מן המסגר היא מתיפה מאחורי השבכה ורשמה מפריע כרשם הפקידה שהיא קוקטית בשעת עבודתה; טמפרמנט יש כאן, אבל אין הוא משמש לתכלית הנרצה ועל־כן יש בו משום הוצאת־ארגניה לבטלה, המעוררת, בכל צורותיה, געל. שתיהן, גם היבשות המפרטת וגם הלשון המסלסלת, מדה אחת להן: הרחבות; הראשונה, משום שמחסר־יכלתה לקלוע אל המוצק הגרעיני היא מנסה לקנותו בהקפתו, השניה, משום שבע־הרצון בעצמה העושה נהנית משמיעת קולה. האמת וההרמוניה באות לשמש לצמצום, כשהאחת מצמצמת את חברתה ותוחמת לה תחומים. האמת מקבלת מן ההרמוניה את ההטעמה ואת הצפוף — פרי־המזיגה לשם הבלטה; ההרמוניה מקבלת מן האמת את השרשים באיזה קרקע ריאלי, שממנו אין לזוז. ואולם שתיהן גם־יחד לא היו מצטרפות למעשה־הצמצום, אלמלא האדון האחד העומד על גביהן ומפקד עליהן: האביקט. ממנו התכלית שלנגד עיניהן — מסירתו בשלמות, מסירתו במדת־הטמפרמנט הנכונה, מסירתו.

כאן הבלט לנו ביותר, שפעלת־הבטוי היא לא רק יוצאת לשני, לאביקט, אלא ביחד עם זה לשלישי, אל השומע. כיון שרוצה הבטוי לבוא במקומה של ריאליות, לפיכך על־כרחו הוא מכון גם כלפי הריאליות וגם כלפי האזן השומעת, המקבלתו במקום הריאליות. ואף אותו שלישי, השומע, מצטרף ונעשה התנאה לבטוי; אף הוא גורם לכך, שלא יכלה עוד המלה להשאר בבדידותה, בדידות הנפשיות הטהורה, אלא נאלצה לבוא בצרופי־תועלת לשם טרנספורט של ריאליות — כי חדלה להנשא מנפש המדבר אל המרחב והתחילה נושאת משא־אביקטים, מוליכה־מביאה אותם אל מקבל. ואולם כל מה שהפנתה המלה כלפי פנים, כלפי המדבר עצמו, נשתחררה מכבלי צרופיה ונשתמרה בעזוז־יחידותה; אמנם לרב נשתחררה גם מתכניותה בכלל. ברגעים מכריעים של התלהבות והסתערות יתפוצצו הפסוקים היפים, תתפקע אף המלה התכנית, ויפנו מקום לקול בלבד, כשהוא חסר מגמה והגיון ריאלי; ב„הוררהו!״, ולא במלים יפות־התכן, התפרצו הרבבות אל הקרב האחרון, להמית ולמות.

המלה והרמוניה משאלה היא מן המוסיקה, ואולם כבחבור הפשוט שבטקט כך אף כאן נמשך ההבדל בין מהותה במקורה המוסיקלי ובין שמושה בבטוי, ויסוד־ההבדל הוא גם כאן אפיה של התכליתיות, ששם היא מבפנים וכאן מן החוץ; במוסיקה דומה ההרמוניה לארג, בסגנון לרקמה,

שאלת האמת, שהיא כאן שאלת חפיפה בין שני נפרדים, תשמש לנו מַעבר לשכבה השניה, העִלית, של גלויי הבטוי, שאף בה נגַלה אותו צמצום־גומלין, שאינו באמת אלא השתקפותה של מלחמת־העולמים בין הפנים והחוץ, בין האני והזולת, שהאני שואף אל הכבוש, מתוך שהוא מטביע על זולתו את צלמו ודמותו, וכנגדו בפעלה רֵיאקטיבית יָקום בו האביקט שמבחוץ, מתוך שהוא מבַלע, בולע את האני. עד־עכשו התבוננו בהתנגשות שבין שני היחודים, יחוד המלה – שאמנם מקורה באביקטיביות שמבראשית – ויחוד האביקט, וגם ראינו את נצחונו של השני בצרוף שהושם על המלה; עתה, כשנתבונן בבטוי לאחר שנכנס לצרוף, תִגָלה לנו, בתוך רשותו של הצרוף עצמו, התנגשות דומה המובילה אף היא לשלום של צמצום־הדדי לשמו של האביקט – תִגָלה לנו באותו חזיון, שמצדו הסֻביקטיבי, כלומר, כשמסתכלים בו מצד מניעיו היצירתיים, הרי יש בו משום גאלה, ואולם מפני זִקתו באביקט יֵהפך אף הוא לשעבוד: בסגנון. המומנט הסֻביקטיבי שבסגנון ודאי שאין להרהר אחרי חיוביותו; שהרי מושה הוא את המלה מיוָן־הטשטוש ומחזיר לה ברק־חיוניותה שביחודה הראשון; היוצר חי את המלים כשהן בתכניות־בראשית שלהן. ואולם מאחר שעִקר תפקידו של הסגנון הוא בתוך תחום הצרוף, גולל עליו ביותר גם קשיו, חטאו של הצרוף, החטא לטהרת האלֵמנט. יותר שהמלה־הלבֵנה מגיעה לידֵי שלמות־יחודה אצל בעל הסגנון, יותר יגדל עולו בבואו להקציעה ולעשותה חלק חד־צדדי בתוך שלמות בנינו. כי דוקא עם השגת עִקר המטרה הסגנונית: הרגשת תכנן העצמי של המלים והעלאתן מתוך צרוף לתֹכן חדש – דוקא עם זה יכשל הסגנון, והפעם על־גבי שטח נִשָא יותר, בקלקלת התכניות, בקלקלת האביקט.

שתים הן המגמות המתרכבות בסגנון: האמת וההרמוניה. האמת היא המשיכה אל הקונגרואנציה היותר־אפשרית עם העומד להִמסר, עם התימה האביקטיבית, ואחת היא אם אביקט זה הוא בן ריאליות מוחשית או מחשבתית; האמת מכֻונת אפוא כלפי היחס הסטַטי שבין הבטוי והמבֻטָא. לעֻמתה תבוא ההרמוניה לתקן את היחס הדינַמי שבין הפונקציה הבטויית ויסודה; היא הנותנת את מזיגת הַטֶמפו והנִגוּן – את הטֶמפרמנט הנכון של הבטוי. ושתי המגמות תִכָרנה יותר בקצוות־הסכנות שלהן. האמת – סכנת ה„יבשות" צפויה לה, זו שלֹא בכַונה; יש מעין יבשות בקומוניקַטים רשמיים, למשל, בהודעות הגנרלשטַב, שהם קצרים ומחֻסרי־פרכוס – אבל יבשות זו עשויה בכַוָנה, כדי לחזק דרך צמצומה את רגש ההחלטיות שבהודעה, ואין כאן אלא חקוי מלאכותי ליבשו של דבר־האמת הטהור, שמחֹסר יכֹלת להתאים לתכנו בטוי הרמוני־מקיף מוטב לו למסור את המוּצק שבו ואפילו כשלחלוחיותו נפחתת מתוך־כך; יבשות מכֻוֶנת זו מעמידה פנים כאלו נמצאת היא למעלה מן הטמפרמנט – היבשות הבלתי־מכֻוֶנת, הרגילה, היא זו העומדת למטה מן הטמפרמנט. די רק להזכיר בספורי־המעשיות של מחֻסרי־כשרון, בפה או בכתב וביחוד ביומָנים, שיותר שהם מגבבים עלינו פרטים

ואמנם אין להעלים מן העין, שהרבה המלה גורמת ליצירת הַמֻשָׂג והיא נעשית אפוא עם זה שֻׁתפת למעשה־הבריאה שבהכרה. אותה הפונקציה הזכרונית שבעבודת ההכרה, זו השומרת על הדומה בציורים־האלֶמנטים והמכשירתם מתוך־כך להתלַכד לאחדות מְפשטת, מְשגית — זו בודאי סמך רב־הערך לה במלה הקבועה, המאַחזת; ושלכך נוטים אנו לראות את הַמֻשָׂג והמלה כאלו תאומים ירדו. אבל צריך להִזהר מלעשות בזה אידֶנטיפיקַציה; כי רק אפי טכני לה לעובדה, שמצד אחד אנו ממהרים לבטא את מה שהשגנו, ומהצד השני, בבואנו לקרב את אלֶמנטי־ההכרה שכבר יֶשנם בנו ושזקוקים הם להצטרפות למֻשָׂג חדש, דרכנו לקרבם, מפני נטיתנו אל הנוח והקל, לא כשהם בעינם ובממשות־חיותם, לא מתוך העלאת אותם עצמם בזכרוננו היוצר, אלא בכנוייהם, בסמליהם, בראשי־תֵויהם, בסמנים־בשמות שנתנו להם — בקלִפותיהם הקלות שעליהם, ב ת ֵ ב ו ת י ה ם. הַמֻשג מאַחז חלקי תכנים נפשיים ומגבשם לאחדות חדשה — המלה היא הנסיון לתת לכל אותה האחדות, ת ח ת אותה האחדות, על חלקיה וגוניה, בָּבואה קלת־ההעברה. ודוקא בכל מקום שאתה מוצא את ידה של המלה קצרה מדַי, להעתיק לנו את משנה־העצם מפני יחודו, שם דוקא מתבַלט ביותר החַיץ המבדיל בין הַמֻשג והמלה: רואים אנו לפנינו רשֶם, שעם הקלטו מאתנו באחדותו כבר נצטַפף לשלמות הכרתית, ועדַין שֵם אין לו, שם שיהלמו. והפתגם „שבמקום שאין מֻשָׂגים, רצוי הוא בואה של המלה" אינו אלא השלמה לעובדת־הנסיון השניה, שיותר שאנו מרגישים בחשיבות יחודו של מֻשג אנו מרגישים בקלישותה של המלה, ושלגבי מאורע מכריע בעולם התרשמותנו ידֹע נדע, כי מלים אין בפינו.

הַמֻשג אף הוא נעשה אביקט כשאר האביקטים בשביל הבטוי — וחשובה היא הבדלה זו שבינו ובין המלה, שעל־ידה תתברר לנו ביתר בהירות מהות צדה האביקטיבי של פרובלֶמת־המלה. על השאלה ההכרתית „מהי אמת?" השיב קַנט במשל הקדמוני, שהאחד חולב את התַיש והשני מעמיד דלי תחתיו — והמְכֻוָן בזה לאמר, ששאלת־סְרָק היא, כשהיא באה לבקש יחס של קונגרואֶנציה בין הציור ובין העצם הַמֻכּר. ובאי־אפשרותה של קונגרואֶנציה זו מיֻסד עִקר תורת־ההכרה הבקרתית — מאחר שאנחנו בצורות־ההכרה שלנו יוצרים את העצם, הרי אין מקום לקוֹנְגְרוּאֶנְציה שתהיה בין היוצר והציור כבין שני דברים נפרדים ועומדים. ואולם כאן עִקר שאלתנו היא שאלת הקונגרואֶנציה — עד־כמה וּבאיזה אפן חופפת המלה את האביקט שלה; כי אם לא ת מ ס ו ר היא את האביקט שלה בשלמותו — וכאן אחת היא לנו, אם אביקט זה הוא עצם כשהוא לעצמו או אינו אלא יציר הכרתנו — הרי אין לקיומה זכות כל־עִקר. ואותה בקשת הקונגרואֶנציה היא המביאתנו אל תוך הסבך המתאָר בין שתי המגמות הצוררות זו לזו של יחוד־המלה והצרוף הבא לשם יחוד האביקט. וכאן גם מקורה של הסתירה, שתתברר לנו להלן עוד מצד אחר ושֶבִּטְאָהּ גֶטה במאמר: כל מלה מְבֻטאת מעוררת את הוראת־הפכה.

בפרטיותם וביחודם וגם לא יוכל לראותם אחרת. ועתה בבוא האדם להשתמש בכליו אשר התקין לעצמו לתפוס בו את הריאליות ולהעבירה מסביקט לסביקט בקולו בלבד – שוב לא יכשר כליו זה, יציר החבור וההפשטה וההכללה, לאותו עצם מפרט שהוא בא לתפסו והוא אנוס שוב לשבור את כליו שלו עצמו, לפגום את שלמותם שנתנה להם מידו, כדי להכשירם מתוך צרוף שישתקף בהם רשמו המיחד ביחודו. ואמנם שוב הוא עושה מעשה־חבור, אבל אין הוא מעשיר, אלא מרושש את קרנו הקימת ובמדה שהוא נותן צורה הוא מאבד צורות ראשונות. והדברים אמורים לא רק בשעת־המסירה לאחרים, אלא אף בשעה שהוא בא להעלות רשמים ומצבים עברו לעצמו, בזכרונו; כשמגלגל הוא נשמתו של תכן מן הממשות אל תוך רשות הדבורי ויבוא להחיותו לעצמו בלבושו השני, יחוש תכופות, כי לא ריחו בלבד הוא שפג, אלא אף רבו של הממש נתנדף, ותחת הרעננות החיונית שבשעת קבלה יטעם עכשו טעם תפל של ספור.

ואולם כאן נעשה ענינו מצרני לשאלת ההכרה בכלל, כיון שנגענו ביסודה של שאלת יצירת האביקטים על־ידי הסביקט, כלומר, בבריאת־ההכרה של העולם החיצוני – ולפיכך צריך להעיר, שלא שאלת־ההכרה בטהרתה היא הנדונה בזה. זו שתי פרובלימות לה, שעל מדוכתן היא יושבת; ראשית, אפשרות יצירת האביקט בכלל: מה מן הממש יש בזה שאני קורא עצם או עולם, היש בו מציאות לכשעצמו או אני הוא היוצרו? ושנית, באם תפתר השאלה הראשונה פתרון אידיאליסטי, טעם מתן־הקיום לאביקט לכשעצמו: אם אני הוא היוצר, מנין אני בא ליחס ליצור מציאות מחוצה לי? אלה השאלות הנוגעות בעקר כניסת העולם אל תוך הכרתנו ובאפן מציאותו בשבילה – אנחנו כאן מניחים אותן מן הצד, יהי פתרונן איזה שיהיה: אותו דבר שכבר נכנס אל הכרתנו וכבר היה בה לאביקט, מעשה חדש יעשה בו בהיותו למלה. לא מציאותו של האביקט ודרך־ההתהוות שלמציאות זו וזכותה העצמית היא השאלה כאן, אלא העברתה של אותה מציאות באמצעות הבטוי. כל פרובלמת ההכרה יש לה מקום לגבי החרש־האלם, זה שתופס הוא עולם חיצוני עם קטגוריותיו וקשרי־הסבות שלו ורק להפכו למלים לא ידע; ואף בעלי־החי בכללם, הרי ודאי שאפן הכרה להם, שאם גם שונה הוא מזה שלנו, שאלת ההכרה הפרינציפיאלית, שאלת הכניסה אל תוכם, דומה היא לשלנו. אנחנו כאן במדבר אנו עסוקים; באותו השלטון על האביקט לאחר יצירתו הבא מתוך הפשטה; באותו סורוגט־האביקט שבמלה שהוא עשוי מעצם בריאתו להיות קל ונוח להעתקה מסביקט לסביקט וממצב למצב. לגבי ההכרה האביקט הוא תכלית־להכנסה; לגבי הבטוי האביקט הוא תכלית־להוצאה. ואם להמשיך משל שראיתי במקום אחר, הנה ההכרה אוצרת את זהב המציאות כדי לזקקו ולהניחו למשמרת במחסניה – ובטוי מוציא מעין שטרות של ניר, נוחים וקלי־התנועה, על־יסוד אותו אוצר הזהב. וכאן לא על טיבו או דרך זקוקו של אותו יסוד הזהב אנו דנים, אלא על מדות הסלוק ואפנו שלשטרי־המלים שלנו.

חלקיו, הרי אין זה אלא וִתּור לשמו של אותו חלק־התכלית הנמצא בו עצמו. הטרוף הוא כבושם של הפרטים לשם פרט או תכלית שמחוץ לגדר הויתם, ושלפיכך אין בו משום בחירה, אלא מן האלמות הזרה. צרופם של העצים בכללו של יער יש בו משום התחברות, העצים המצֹרָפים להעשות כלי – הם טרף לכח־תכלית חיצוני; שלום ומלחמה, אף הם אינם אלא שמות לשני אפני הצרוף בחיים. וכאן, בבטוי, אנו רואים צרוף של טרף, כי לא בא הוא מתוך קרבת־פנים שבין חלקיו ואף לא לשם העלאתם העצמית, אלא מסרה חיצונית, יחודו של האביקט, הכריחתו לכך – בנגוד לאותה התחברות הטונים שבמוסיקה, שלשם תכלית פנימית היא באה.

ומאידך גיסא אין זה רק מקרה, אין זה בבחינת אסון שקרה לו לבטוי, אלא בחינת ענש – שאין ענש אלא צרה שהיא מסקנה הכרחית של מעשה. לאחר שיצאה המלה מכלל הַשועה החפשית חסרת התכלית האביקטיבית ולאחר שהתחילה לכַנות, עדַין היתה מדרגה בה שהתיחדה עם האביקט שלה, שהיתה צמודה אליו במקום ובזמן, שִׁמשה לו ככתֹבת – היתה שֵׁם עצם פרטי במובנו היותר מצֻמצם; אבל אז עוד לא היתה היא, כשלעצמה, בת־קיום. רק עם התבדלותה מהאביקט שלה, לאחר שהתחילה לכַנותו בשמו אף בשעה שלא היה הוא עצמו באותו מעמד, לאחר שהתחילה מעבירה את האביקט ומוסרתו מפֶּה לאזן והגיעה בזה לידֵי קיום עצמי – הֶכרחה, כדי להשיג את מטרת העברתה, לפרוק מעליה כבדו של פרט ולהיות כללית מְפשטת. בראשונה עמוסה היתה סמניו של הפרט ששמשה שֵׁם לו, לבסוף הֵקלה את משא הסמנים ובית־קבולה נתרחב. אבל הנה בא האביקט, זה שנתן לה את יחודה כשהיתה מחֻברת אליו, עכשו, לאחר שנתלשה ממנו לעמוד ברשות עצמה, ונותן עליה מחָדש על יחודו שלו, מתוך שהוא אונסה לבטל בצרוף את קיומה היא המיֻחד ולהתחַבר עם חברותיה לשמו. וכך אנו רואים: אביקט בראש, נותן הקיום המיֻחד, ואביקט בסוף, מבטל הקיום המיֻחד – ובאמצע מעשה השחרור שהוא עִקרו של הבטוי. והמלה מִטַלטלת בין יחודה, שריד תקופתה שהיתה עוד שמו של עצם פרטי ומחֻברת אליו, ובין צרופה ההכרחי, תולדת הכלליות שבאה עם קיומה העצמי – והוַיָתה הוית־ספק: בלי האביקט אין לקיומה טעם, ועם האביקט אין קיומה שלם.

ובצרתו זו של הדבור צר לו גם ליולדו, למדַבר. אף הוא נדון לגלות עצמו בסופו שנעוץ הוא בתחִלתו – ושמעגל־הקסמים של עולם האבֶיקטים כֹחו יפה מלהטי הכֹח הדברי שבו. מעִקרו צֹרך החִבור ויכֹלת החִבור, באמצעות ההַכללה וההַפשטה, הולידו בו את הלשון, זו גֻלת־כֹתרתו הרוחנית, באתא קלילא יקרב רחוקים, יעקור הרים בדברו ונְטָלים כבדי־הויה ישא על דל שפתיו – והריהו שֻׁתף לכל העולם כֻלו, לַאשר כאן ואשר במרחקים, לאשר נוכח לפניו ואשר כבר עבר ואשר עוד יבוא... ואולם כאן קפץ עליו רגזו של קיומו שלו המצֻמצם: זה שפרוט הוא לפרטי רשמים ומצבים מיֻחדים, הוא לא יוכל ליצור ולצַיֵר ציורי־פרויֶקציה שמלבר, שיהיו שונֵי־מהות מבפנים – לפיכך רואה הוא אף את העצמים שמבחוץ

לצרוף, בין שהם תארים גם במובן הדקדוקי ובין שהם ציורי־עצמים מוחשיים הנספחים לתאור המפֹרט של העצם הראשי, כֻלם בני־תֹכן הם, שכל־אחד כולל בקרבו חתיכת ריאליות מיֻחדת גם היא, מֻחלטת גם היא באיזה מובן – ואותה הרי אנו מחריבים, כשאנו מוציאים מתוכה רק יסוד זה, שהוא משַמש לנו סַממן אחד למזיגת העצם הראשי המתאָר. בשעה שאני עושה דבר אחד תכלית, אי־אפשר לי שלא אוריד את יתר הדברים למדרגת אמצעים; תכלית ואמצעי מֻשׂגים קורֶלַטיביים הם – ואם נבוא להעמיד צו קַטֶגורי, הדורש שכל דבר יהיה תכלית לעצמו, לא יהיה זה אלא סתירה מניה וביה. התארים תובעים אפוא אף הם את זכות־יִחודם – ויש שיזכו בתביעתם: לפעמים אתה שומע על־דבר עץ, העומד ליד בית ידוע – והבית אין לו כאן אלא תפקיד של תֹאַר – ואצלך נעשה ציור הבית עִקר והעץ טפל לגביהו. כי המלים, הגם שכלליות הן, כיון שבנות תֹכן ריאלי הן – תעודת־לֵדה של יחוד אִתן.

הכלליות שבצורתה של המלה ותכנִיותה המיֻחדת מִלֵּדתה, שמושה כסִמן וכשם כאחד – הם הסתירות הכלולות בצרוף המֻכרח והמקפחות את קיומה. לא רק חרוזו של שיר, שהוא רָתוק מבפנים גם מעין רִתוק פורמַלי, אלא אף פסוק פשוט שלֵמות הוא, אחודו של רבוי; ואולם אותה השלמות אינה מֻשֶׂגת אלא מתוך חֻרבנה של כל מלה, שדינה להיות מפֹררת. כדי להִשָׁחק יפה בתוך המזיגה הדרושה. שהרי קיום לה למלה, קיום עצמִי מי מאתנו לא חש עוד לפתע, כמה מאבדים אנו מן המלה עצמה על־ידי אותם הקשורים המשמשים לעשותה נוחה להסתַגל לסביבתה. הלבֵנה ודאי שהיא מגיעה ל„תכליתה" האמתית בשעה שהיא מֻכנסת לכללה של חומה – אבל שלמותה, אישיותה בת שמונת־הצדדים, אבֹד אבדה ממנה. כמה פעמים יבקש חוש הלשון שבנו להחליף כֹח והוא הולך וטועם את המלים חסרות־היחסים, הגאות בבדידותן – בספר־המלים! כי כך עלתה לה למלה; לאחר כבושו של האביקט זכתה אף היא למין קיום אביקטיבי, זכתה שתעָשה אף היא תכלית למלים אחרות, אבל יחד עם־זה דכְאָה אותו אביקט עצמו ושלל ממנה חרותה; נדונה היא להיות זקוקה תמיד להתחברות. כדי ליצור מחדש את אשר הניחה יסוד לזכות הויתה, ואף זה בלי השלֵמות האידיאלית.

ואמנם כל יצירה דרכה להחריב, להקריב אישיות של הויה לשמו של מרכז נִרצה אחד; יתר מִכֵּן, כל החיים כֻלם לא יצֻירו בלי הצרוף הבלתי־פוסק של יסודות שונים לאחדות נעלה עליהם, לבטולו של היחיד בַּכלל – אבל אין העובדות האלה נעשות בְּרכה לְהַשקפה הרואה את עקת הבטוי בבטול אישיו. כי אף החיים שני מיני צרוף יש בהם, שאמנם תוצאותיהם יכולות להיות דומות, אבל הערכתן שונה, מהֻפֶּכת. יש בחיים התחברות ויש טרוף; המכריע שבהבחנתם הוא האחדות שלשמָה יצטרפו הפרטים: בהתחברות צרופם של הפרטים בא לשם העלאת עצמם – התכלית נמצאת מבפנים, לכל פרט ופרט יש חלק בה; וכשהוא מוּתר לשם התחברותו על כמה משאר

וגם הדברים הבאים להלן אינם מתכַּוְנים לבקש את המוֹצָא, לגַלות את הנעלם, אלא לפקוח עינים תמימות, מאמינות למרָאָן, על התקלות שיתקל האדם בעצמי־החוץ, הנכבשים לכאורה בקלות כל־כך, להעיר את השמחים בשלמותנו האנושית על הסבך שֶׁנִּתַּנו בו בעטיו של אבִיֶקט.

II

יִחוּד וְצֵרוּף – שני אלה הַטֶרמינים הַמְשאלים עשוים לשַמש לנו ציונים לשני הצירים שעליהם תסוב פרובלֶמת הבטוי האביקטיבי בשִׁכְבָתָה הראשונה; מֻשָּׂגים פונקציונַליים הם, ולפיכך ביכלתם לסַמן את הכִּוּונים הצוררים זה לזה בתנועתם.

הקשִי היסודי של בטוינו הלא זה הוא: חושינו קולטים עצמים פרטיים, ודבורנו יכול למסרם רק בשמות־עצם כלליים. כשאני רואה את העץ, אני מוסר שראיתי עץ, והָא־הידיעה נשמטת. אני ראיתי את העץ היחיד והמיֻחד ובשעה יחידה ובמקום מְיֻוּחד ובראיה יחידה – אין מספּר ליִחודים החותכים זה את זה, עד כדי לכַוֵּן במרכז נקֻדת־חתוכם את זה העצם הפרטי, שראיתי; ועתה, בבואי לבַטאו ולכַנותו בשם עץ סתם, כלומר, להפשיטו מכל יחודיו, הרי אני מזַיֵּף, לפי שאיני מוסר את כל אשר לי – ובזיוף נטול כיֶתר דמי. והוא הדין גם בעצמים פרטיים; אם אומר אני, שראיתי את ראובן, עדַין אני משמיט־מפחית כל אותם סִמני־היחוד שהיו בשעת ראיתי. ולא היה כאן משום זיוף, אִלו הסתפקתי רק במסירת סִמן סֻבּיקטיבי המשַמש זֵכר לראִיָתי – אבל כשאני בא למסור, להקנות את פרי־ראִיָתי לשומע, הרי אני מקַפח את הויתו של הנראה, שהוא קַיָם ונראה ביחודו, כשאני מריקו אל הַמֻפשט. כל עצם בכל זמן מְיֻחד הוא – וכל מלה בודדה היא כללית.

לכך משמש לנו הַצֵּרוּף – מוסיפים אנו על השם הכללי תוספות־תארים, כדי לצַמצם את הויתו ביחודה; ובעצם אנו מחַקים במעשנו זה את אפן התרשמותנו – לאחר שהספקנו להכירו במחשבתנו הרפלקסיבית ולפרקו לחלקיו: לאחר שראינו, שיחודו של העץ יחוד של שעה ומקום וגוָן וכו׳ היה, הרי אנו באים ומצרפים תארי שעה ומקום וגוָן, כדי להשיג שוב מתוך סִכּוּמם של התארים את האחדות הראשונה שבהתרשמותנו. ואם גם נניח לרגע, שפרוט זה עשוי להביאנו לידי מסירת העצם המוחש בממשותו, ואם נסיח את דעתנו מהצד הכמותי שבדבר, כי פרוט־מתוך־צרוף זה צריך היה, כדי להגיע לתכליתו, להִמשך עד לאין סוף – עדַין אין אנו פטורים מלעמוד על הסבך העִקרי שנסתבכנו במעשנו זה: לשם יחוד אחד הקרבנו המון יחודים אחרים. שהרי אין לנו אוצר של מלים נבובות, מלים סתם, שאנו משתמשים בהן לפי צֹרך הפרוט – אִלו היה כך, היתה כל שאלתנו רק שאלת דרך ארֻכּה ודרך קצרה, רק שאלת־כמות – אלא כל אותם התארים שאני מכניס

הדורות ורואים יחד עם־זה, שטעמיהם שנתנו למחאה אינם אלא יחסיים ומתני־הזמן – הרי על־כרחנו אנו מוסיפים לבקש אחרי היסוד הפרינציפיאלי, שהוא למעלה מן דרגת־ההתפתחות, אחרי העלה הראשונה להרגשת־מועקה זו. ודוקא אנחנו בדור הטלגרפים ומכונות־הרוטציה אפשר לנו יותר לחזור עד למקור הקלקלה ולמצאו לא במהירות או בהפצה או בקבע, אלא באותו ערבוב משנה של כבד וקלות הממלא את המלה מעצם שרשה. וההשלמה הטכנית לא היה לה מקום מבלי הטכניות היסודית שבאפיה של המלה.

ולטכניות יסודית זו אפשר לנו להגיע גם בדרך מהפכת – כשנסתכל ממטה למעלה, באותה דרך הסתכלות, המגיעה אל כשרון הדבור כאל שיא של התפתחות. נכיר אף כאן, שאותו ה„כח הדברי", העושנו לתכלית הבריאה, עלינו לחדול מלהתגאות בו; שאין הוא אלא משל אחד המוכיח, כמה עלינו להזהר במתות־הטבע. מתנה מתנה ותקלתה בצדה. יש בעולם הגדול מאותה הערמומיות, שמשפיל הוא את־עצמו לפני הבא לפסוע עליו – כדי להכשילו.

הסתכלות באותו סלם־ההשתלמות שבארבע ממלכות הטבע, למן הדומם ועד המדבר, תורנו את הטכניות שביסודה של השלמה זו ויחד עם־זה גם את התקלות הכרוכות בעקבותיה. אם נבוא לבקש פרינציפ אחד לזו שורת ההשתלמות, אין לפנינו פורמולה אחרת מאשר זו: העליה מן הבדידות אל ההתחברות, ההתגברות על המרחקים – אותה פורמולה שהיא מסמנת גם עצם מהותה של הטכניקה. מוצק וקשה ומפרש מאשר סביבו ינוח הדומם; התרכבות יסודותיו – „גדולו" – בתוך־תוכו היא נעשית. ומבלי שנדע עד־מאומה מ„חייו הפנימיים", אחת אנחנו רואים: שהוא, השפל בכל, משיג יותר מכל את תכליתו האחרונה של כל קים: התמדת הקיום. הצומח מתחיל בזון מן החוץ – החבור הראשון; ואולם עמו, עם התחלה זו של כבוש העולם האביקטיבי, תתחיל גם הסכנה, תבוא קלקלת העכול, הדרישה אל הסביקט הכובש להסתגל אל הנכבש אף־הוא. החי, בעל התנועה, עקר סמנו הוא היכלת השלמה להתגבר על מרחקי־מקום, בכחו להגיע מעצמו אל העצם הנכבש, אל תכליותיו האביקטיביות – אבל יחד עם התנועה תבואנה התקלות שנתקל החי בדרכו זו לנצחון המרחק; אפשרות שנוי־המקום, שהיא לכאורה הקלה לקיומו, חמרתה אינה פחותה, שנותנת היא לחי להיות מובל בעצמו אל פרענותו. ותכלית השלמות בהתגברות על מרחקי המקום והזמן השגה על־ידי האדם, שבאמצעות הכח הדברי חנן בתפיסת המוחשי באפן מפשט, להשיג בציור ולהעביר במלה כל מה שאין הוא יכול להשיג ולהעביר ממש, ולכאורה מנשרים קל ומאריות גבר כח רוחני זה של האדם – ואולם במדה זו מרכזות הן וצפופות אצלו כל אותן הסכנות והקלקלות הצפויות ליצורים נמוכי־המדרגה ממנו. וכשם אף כאן הסכנה היא ממין ההשלמה: משום שיבוא האדם לתפוס מרבה, הכל – יש ואינו תופס כלום, אדרבה, נמצא הוא נתפס באביקט־כבושו והריהו מתלבט בו ללא מוצא.

מן הריאליות יותר ויותר – השיג הדבור את הריאליות השלֵמה.

אבל רק למראית־עין. כי צרוף זה שצרפנו את הדבור עם המוסיקה לא בא רק בשל שתוף־הראשית שלהם וכדי להראות על אותו חזיון של יציאת הפכים ממקור אחד, אלא משַמש הוא גם להקל עלינו את הכרת סופי־התפתחותם ולהאיר מתוך ההקבלה הארה בלתי־אמצעית על עשרו של הדבור, שמְדמה הוא. המוסיקה בקבלה צורה נצטמצמה צמצום של חֵרות, מבפנים; אבל עולם־האביֶקטים, שלכאורה נכנע לפני הקול בהיותו לדבור, אינו באמת אלא רובץ לפניו כבַלָם והוא מצמצמו צמצום־שעבוד הבא מן החוץ. התֹכן אינו רק מלוא בלבד, אלא גם גבול; הכנסה המלה לתוך גבולי־אביֶקט ואף בשרידיה הטהורים, במִלות הקריאה, על־כרחה היא מליצה לתכני מציאות, לרשמים מסֻימים. וכך נִתנה לה קַלוּת מזֻיפת, קַלוּת של תנועה מבלי חֵרות: מתלבטת היא בכלוב המוחשי. כי אמנם שאיפתו של האביקט, לחדול מהיות מוטיב בלבד, אלא להשתקף בעלוּלו, אינה תגרה, אלא מעין נָקם, שתְקום ההויה בבא להשתרר עליה ולאספה לתוך רשותו הצרה – אותה נקמה, שמצאה פורמולה לעצמה בחֹק הטבעי של האַקציה והרֵיאַקציה. וכך נכנסה הריאליות כנשמעת לתוך רשותו של הבטוי ויצאה גבירה – שללה ממנו את החרות הפראית של קיומו העצמי ועשתהו אמצעי, מחיצה המשמשת חבור בֵינה ובין הסֻביקט; וזו קללת המִצוּע היא הרובצת על הבטוי בכל אשר יפנה. כי היה לפוּנקְציָה של חבור, לא רק בין פֶה לאזן, אלא אף בשעה שהוא מתבדל לכאורה מן השומע – שאף אז לא פקעה זִקתו באביקט, שלו הוא מסתגל ואליו כּוּוּנוֹ.

והרגשה עמומה משעבוד זה והקלקלה הכרוכה בו מחלחלת ב־ית בני־האדם בכל דור ודור – אלא שעוד לא פֹרשה כראוי לה, בהחלטיותה, ותמיד אנו מבקשים לנו אמתלא של כמות, איזה חזיון־לְוַאי טכני, שאנו נותנים את הרגשתנו ענין לו, מִפַּחד לנגוֹע בעִקר: קובלים אנו על דרגותיה האחרונות של הַטֶכניקה המתפתחת ולא נשים על לב את הטכניות שביסוד; כאִלו היתה ההתפתחות אשְמה ברע ולא גרעינו. אנו בדורנו קובלים על מכוֹנות־הרוֹטַציה הפולטות דברים שבדפוס בלי הרף ומדה, קובלים על הַמְכַניות העִתונאית שבחיי הרוח – ומכַונים את הַקֻבלנא כלפי המהירות, הרגעיות שהִשִׂגה עם השתלמות הטכניקה. ואולם בדורות שקדמונו, קֹדם למהירות זו, היו אניני־הדעת, כליכטֶנבֶּרג למשל, קובלים על חכמת־הדפוס בכלל – וחשבו אף הם, שרק למדרגת הטכניקה האחרונה הם מתנגדים. רק להפצה היתרה; אנו מערערים על הקפיצה בזמן, והם על הקפיצה במקום. ואולם הנה בדורות הקדמונים, בשעה שהיה הדבור כבַד־תנועה גם במקום וגם בזמן, כשהיה הכתב המדרגה הטכנית האחרונה, כבר הטיח אפלַטון דברים כנגדו ואמר, שמביא הוא שִכחה לעולם וממית את היחס החיוני שבין המדַבר והשומע – ואף הוא התכַּון רק כלפי ההשלמה הטכנית שבאמנות הכתב, כלפי הקבע שבו. ומן הכתב אל הקבע שבמלה התכנית המְדבֶרת, הרי רק צעד אחד – והכרחי. אנו, שחשים אנו בצדקת מחאתם של כל

ונוגע בעצם עקרו של הבטוי, וגם מצד ההערכה, אף שאפיו המוסרי אינו בולט כל־כך לעַיִן. אותה אַמה אביֶקטיבית, אַמת המדה וההערכה לבטוי, בסיסה, שעליו היא מְעמדת, מתבטא בהכרה, המוזרה לכאורה, שהבטוי בכל צורותיו, ואפילו הוא הבעה, אין לו אלא תפקיד של אמצעי. אמצעי – ולו גם לא מִסֻבּיֶקט לסֻביֶקט, אלא בין הסֻביֶקט והאביֶקט. עד שבכֹחה של הכרה זו להביאנו לידֵי הכרה אחרת, עמֻקה יותר, כי אפשר לחנם היתה כל אותה הבדלה בבטוי בין הבעה והודעה, שהרי בסופו של דבר אף ההבעה כבר יצאה מחוץ לגדר הפנימיות הנפשית ההכרחית ובִקשה את הגִשור ולפיכך אף היא, כהודעה, אינה אלא ילידת הצרך בחבור החיצוני – ופגם אחד בשתיהן.

נקֻדת־הרֵאשית היתה הַשַּוְעָה – שַועת החי בהזדעזעו; מן המלא אל החלל פָּרֹץ פְּרצה, בלי מטרה, בלי נקֻדת־אחרית אביֶקטיבית – כקרן האור השופע לאין־גבול. וכאן, בנקֻדה זו, אנו מוצאים את הַשֹרש האחד לענפי־בטוי שנַים, שצצו מתוכו ונתפלגו ונתפתחו כל־אחד לעצמו, קבלו יסודות חדשים ונטו נטיות מְיֻחדות, עד שהיו כמעט לשני הפכים: הדבור והמוסיקה. פרא וחסר־מגַמה יצא הקול מתוך הצֹרך החיוני להתפרצות; עִם ההתפתחות, כשהתחיל האדם מושל בהתפרצותו והתחיל משִׂימָה בסִיגֵי־צורה, נתגַוֵּן הקול, נתעשר שנויים, בא בהרכבות ולבסוף נִטלה פראותו והוא קבל על־עצמו מרוּתו של קֶצב ומשקל – בִּקש להתאחות עם הזמן, להתאחות בתוך טַקט של מוסיקה. אבל אף לאחר עברו שורת התפתחות זו עדַין נשארה לו טהרתו שמבראשית, הוא נתחבר בשלו ונסתפק, שאף המוסיקה מן היש אל האין האביקטיבי היא מתנשאת ואין לה תכלית שאליה. ואִלו הענף השני, הדבור, אף הוא שגשוגו בא לו דרך התגַונות של אַרטִיקוּלַצִיָה, דומה הוא אפוא דמיון חיצוני למוסיקה, אלא שתוך כדי גדולו בא יסוד חדש ונִלְוֶה אליו, יסוד אביקטיבי־הגיוני, והאין־סוף שבו הֻגבל על־ידי אביקט־תכלית ולא עוד לחָלל הריק יצאה הקריאה, אלא נתמלאה מגַמה, בִּקשה אחיזה ונתכַּונה כלפי העצם שמחוצה לה. ושוב העולם החיצוני, שבתחִלה היה רק מוטיב מעורר, התחיל מבקש להשתקף בתולדתו – בִּקשה הַסִבּה להטביע חותָמה על המסֻבב. יסוד זר נתחַבר לה לַשַועה הריקה, האורירית, נטפל לה החֹמר – והיא נתמלאה „תֹכן", נעשתה לדָבָר. והקול שהיה לדָבר, ההתפרצות הטהורה שעשתה שלום עם מחוללה והתחילה נִזונית ממנו – בסוף התפתחותם הגיעו לתכלית המהֻפכת ממש מזו של המוסיקה. המוסיקה אינה יכולה למסור כ ל ו ם מן ההויה המוחשית (מלבד את הקולות, כלומר, את־עצמה), היא הטהורה שבאמנֻיות, הרחוקה מן החמריות יותר מכֻּלן; המלה יכולה למסור את ה כ ל – יותר מכל האמנֻיות עשויה היא למסור גם את המנוחה וגם את התנועה, את העצם ואת הפֹעל, ואפילו למוסיקה וליסודותיה ולצורותיה תתן היא את השמות, היא היא הקרובה ביותר למציאות המוחשית ושלפיכך גם זכתה להיות האמנות הנפוצה והשמושית וההכרחית ביותר: הדבור. ובשעה שהלכה המוסיקה ונתרוקנה

בעטיו של אביקט

מאת **צ. דיזנדרוק**

> ואולם הדבר, . לעולם יעמוד, זר הוא לבינת בני־האדם גם לפני שמעם אותו וגם אחרי אשר ישמעוהו. הכל יהיה על־פי הדבר הזה, ובכל־זאת יתחכמו להראות, כאלו לא נסו באלה — — — ויתר בני־האדם, אכן הם לא ידעו את אשר יעשו בהיותם ערים, כאשר גם ישכחו את אשר יעשו בשנתם.
>
> ועל־כן חובה היא לתור בכולל. ואולם אף־כי הדבר הוא הכולל את כלם, בכל־זאת יחיו רבם כאלו היתה בהם דעה מיחדת בכל אחד ואחד.
>
> הרקליטוס.

I

ודאי, רבת ערך ותוצאות לגבי מוסריותו של הבטוי היא ההבחנה בין ההבעה וההודעה: אם הבעה הוא הבטוי, הרי מתוך יתרון־שפע פנימי הוא נובע ותפקידו שחרור, מצוי – יצירה; ואם רק להודעה הוא בא, צרך־לואי חיצוני הוא הגורם לו ותפקידו אינו אלא מלוא רוחים ריקים, בין אדם לחברו או גם בתוכו של עולם־העצמים – פשוט הוא, טכניקה. הבדל זה, שבין שני המוטיבים המביאים לידי בטוי, ודאי שמכריע הוא הכרע־הערכה מצד מוסריותו, כלומר, אמתיותו הסביקטיבית של הבטוי; אמתיות בזה המובן: שרק ההכרח, המשרש בקרקע ריאליותה של החיוניות הנפשית, הוא הוא האמת הנפשית.

ואולם הבחנה זו – ואפילו אם היא נעשית אלטרנטיבה – בין ההבעה וההודעה עדין אינה יורדת לסוף עמקה של הפרובלמתיות שבענין הבטוי; נעוצה היא בתוך תחומו הסביקטיבי ואינה יוצאת ממנו ואינה בודקת אלא אם מתוך הכרח סביקטיבי לכשעצמו הוא נובע או הוא משמש גשר בין סביקט לסביקט. אבל עוד יש קריטריון, והוא האביקטיבי, שחשיבותו לגבי פרובלמת הבטוי אינה פחותה, אדרבה, אפשר עולה הוא עוד על הראשון

מאמרים

ולטר פירסט נואש

אָבְדָה כָל־תִּקְוָה. כָּלָה הִיא מֵעִמּוֹ וְנֶחֱרֶצֶת
לְהַכְחִידֵנִי אוֹתִי וּבֵיתִי מִן־הָאָרֶץ.

שטופכר אל טל

הָהּ, לָמָה הִכְעַסְתָּ הֶעָרִיץ וַתַּקְנִיאֵהוּ?

טל

יִכְלָא־נָא אֶת־רוּחוֹ – מִי בְצָרַת נַפְשִׁי יוֹדֵעַ.

שטופכר

עַתָּה נִכְרְתָה כָל־תִּקְוָה, נִכְרָתָה. יָדֵינוּ
עִם־יָדֶיךָ אֲסוּרוֹת וְרַגְלֵינוּ בִּנְחֻשְׁתֶּיךָ.

תושבי הארץ סובבים על טל

נֶחָמָתֵנוּ הָאַחֲרוֹנָה עִמְּךָ יָצָאתְנוּ.

ליטהולד קָרֵב

לִבִּי לִבִּי לָךְ – אֲבָל עֶבֶד מִשְׁמַרְתִּי אָנֹכִי.

טל

הֱיוּ שָׁלוֹם כֻּלְּכֶם!

ולטר טל נמשך אליו בצרת נפשו

הוֹי אָבִי, אָבִי, מַחְמַד לְבָבִי.

טל נושא כפיו לשמים

אָבִיךָ – שָׁם בַּמָּרוֹם, קְרָא אֵלָיו, הוּא יַעֲנֶךָ!

שטופכר

טֶל, וְאִשְׁתְּךָ כִּי־אֶרְאֶנָּה – מָה אֹמַר לָהּ בִּשְׁמֶךָ?

טל חובק את בנו בחסד וברחמים

הַנַּעַר שָׁלֵם, וַאֲנִי – אֱלֹהֵי יִשְׁעִי יִסְמְכֵנִי.

נחלץ מהם בחפזון והולך אחרי אנשי המשמר.

....

שָׁם בַּחשֶׁךְ תְּכֻסֶּה וְלֹא יְבַעֲתוּנִי עוֹד חִצֶּיךָ.

תִּפְשׂוּהוּ, עֲבָדִים, אִסְרוּהוּ!

טל נאסר.

שטופכר

אֲדוֹנִי, מַה־זֹּאת? הֲכָכָה

אַתָּה עוֹשֶׂה לָאִישׁ אֲשֶׁר־נוֹדְעָה בּוֹ עֵזֶן בְּעֵין

יָמִין עֶלְיוֹן?

גסלר

נִרְאֶה־נָּא, אִם־תּוֹשִׁיעֵהוּ פַּעֲמָיִם.

יוּבָא הָאָסִיר לָאֳנִיָּתִי וַאֲנִי אָבֹאָה

אַחֲרֵיכֶם. אָנֹכִי בְיָדַי קוּסְנַכְטָה אוֹרִידֶנּוּ.

רסלמן

לֹא תוּכַל לַעֲשׂוֹת כָּזֹאת! לֹא יוּכַל גַּם־הַמֶּלֶךְ!

אַל־לָכֶם לִשְׁלֹחַ יָד בְּמִשְׁפְּטֵי בְּרִית חֵרוּתֵנוּ.

גסלר

אֵלֶּה אֵיפֹה הֵם? הֲקִיְּמָם וְקִבְּלָם עָלָיו הַמֶּלֶךְ?

לֹא קִיֵּם וְלֹא קִבֵּל. כִּי רַק כִּגְמוּל עַל־מִשְׁמַעַת

יְבֹאֲכֶם הַחֶסֶד הַזֶּה. מַמְרִים אַתֶּם בַּמֶּלֶךְ

וּבְחֻקּוֹתָיו וּלְבַבְכֶם קַן־מֶרֶד וּבֵית־מֶרִי;

אֶת־כֻּלְּכֶם אֲנִי אֵדַע: כָּל חַדְרֵי בִטְנְכֶם מִשַּׁשְׁתִּי —

עַתָּה אֶת־זֶה הָאֶחָד מִקִּרְבְּכֶם לִי הִבְדַּלְתִּי,

אוּלָם חָטְאוּ בְּרֹאשׁ כֻּלְּכֶם וְאַחִים אַתֶּם לְפָשַׁע,

מִי חָכָם — יִשְׁמַע וְיַקְשִׁיב וְיִתֵּן בֶּעָפָר פִּיהוּ!

הוא סר משם. בֶּרְטָה, רוּדֶנְץ, אִישׁ־הָרָס ויתר אנשיו הולכים אחריו. פריסהרט וליטהולד נשארים במקומם.

גסלר

חֵץ שֵׁנִי שָׁלַפְתָּ
וַתִּצְפְּנֵהוּ אִתְּךָ. הֵן אֲנִי בְּמוֹ־עֵינַי רָאִיתִי
בַּעֲשׂוֹתְךָ זֹאת. הֲלֹא תַגִּיד, מָה רָאִיתָ עַל־כָּכָה?

טל נבוך

חֹק לַצַּיָּדִים הוּא, אֲדוֹנִי, מִשְׁפַּט לְאַנְשֵׁי קֶשֶׁת.

גסלר

אַל־נָא תְדַחֵנִי בְקַשׁ, טָל. זֹאת לֹא־זֹאת. מְזִמָּה אַחֶרֶת
הֵן הָיְתָה נֶגֶד פָּנֶיךָ. אַל־תְּכַחֵד מִמֶּנִּי.
תְּהִי מָה, לְנַפְשְׁךָ אַל־תִּירָא, אָנֹכִי אֶעֶרְבֶנָּה,
מָה הַחֵץ הַשֵּׁנִי לָּךְ?

טל

הָבָה, אֲדוֹנִי, הִנֵּנִי!
יַעַן נַפְשִׁי עָרַבְתָּ אֵלַי, הָבָה אַגִּידָה
אֶת־כָּל־אֲשֶׁר הָיָה בִלְבָבִי, דָּבָר לֹא אַעְלִימָה.
מוציא את החץ מחיקו ועיניו הנטויות אל הנציב מְזָרוֹת אימה.
אֶת־הַחֵץ הַזֶּה יָעֹד יְעַדְתִּי לְלִבְּךָ אַתָּה,
לוּא קָרָה אָסוֹן וַיִּפְגַּע הָרִאשׁוֹן בַּיֶּלֶד,
וְזֶה אֲשֶׁר־לָךְ – אֵלּוּ יְרִיתִיו, הָאֱמוּנָה, אִם־הֶחֱטֵאתִי!

גסלר

טוֹב וְנָאֶה, טָל! אֶת־נַפְשְׁךָ הֵן עָרַבְתִּי אֵלֶיךָ
וְיָד לֹא תְהְיֶה־בָּךְ. הָאַבִּיר מוֹצָא שְׂפָתָיו קֹדֶשׁ, –
אַךְ־מִדַּעְתִּי מַחֲשַׁבְתְּךָ הָרָעָה ־עָלַי עָתָּה,
וּטְמַנְתִּיךָ בִּמְקוֹם סֵתֶר אֲשֶׁר־לֹא יַחְדֹּר שָׁמָּה
זֹהַר הַשֶּׁמֶשׁ יוֹמָם וְנֹגַהּ הַיָּרֵחַ לָיְלָה,

שטופכר

בָּרוּךְ שֵׁם אֱלוֹהַּ!

ליטהולד

אָכֵן יְרִי פְּלָאִים הַיְרִי! עַד־דּוֹר אַחֲרוֹן יִזָּכֵר!

רודולף איש־הָרֶס

עוֹד כָּל־יְמֵי עֲמֹד עַל־מוֹסְדֵיהֶם הַרְרֵי קֶדֶם אֵלֶּה
אָבוֹת לְבָנִים יְסַפְּרוּ דְּבַר טֶל רוֹבֵה הַקֶּשֶׁת.

מושיט התפוח אל הנציב.

גסלר

חַיֵּיכֶם, הַתַּפּוּחַ הִנֵּה נָקוּב בַּתָּוֶךְ!
אָכֵן – תְּהִלָּתוֹ אַגִּיד – הִפְלִיא לִירוֹת הַפָּעַם.

רסלמן

אָכֵן הִפְלִיא לִירוֹת, אַךְ הָאִישׁ אֲשֶׁר־אִלְּצָהוּ
לַעֲשׂוֹת כֵּן וַיְנַס אֱלֹהִים – לֹא־יְכֻפַּר לוֹ עַד־מָוֶת.

שטופכר

עוּרָה, טֶל, הִתְעוֹדֵד. אִישׁ גִּבּוֹר חַיִל הִנְּךָ
וַתּוֹשַׁע יָדְךָ לָּךְ. קוּמָה, נְקִי לְבֵיתְךָ אָתָּה.

רסלמן

קוּם וָלֵךְ, וַהֲשֵׁבוֹתָ אֶל־אִמּוֹ אֶת־הַיֶּלֶד.

אומרים לשלחו.

גסלר

שְׁמַע־נָא, טֶל.

טל

מַה־תְּצַוֶּה, אֲדוֹנִי.

שטופכר קורא

נָפֹל נָפַל הַתַּפּוּחַ!

עוד כל הנִצבים פונים אל העבר אשר התיצבה שם ברטה בין רודנץ ובין הנסיך — וטֶל שלח את החץ.

רסלמן

גַּם־הַנַּעַר חַי, חָי.

קולות הרבה

אָכֵן נִפְגַּע הַתַּפּוּחַ.

ולטר פירסט מט לנפול וברטה תתמכהו.

גסלר משתומם

הֲיָרָה? הֶבֶאֱמֶת יָרָה? הַמְשֻׁגָּע!

ברטה

חַי, חַי הַנָּעַר.

עוּרָה־נָּא, עוּרָה, אָבִי, תָּשֹׁב נַפְשְׁךָ אֵלֶיךָ.

ולטר טל מדלג ובא, ובידו התפוח

הִנֵּה, אָבִי, הַתַּפּוּחַ. גַּם־מֵרֹאשׁ יָדַעְתִּי

כִּי לֹא יַפְגִּיעַ אָבִי חִצּוֹ בְּלֵב בְּנוֹ הַנָּעַר.

טֶל עומד מטה, כרודף בעיניו אחרי החץ. הקשת נופלת מידו. כראותו הנער בא, ירוץ לקראתו בזרועות שלוחות, ירימנו בגבורת גיל למעלה ואל לבו יאמצנו. עוד בנו על זרועותיו ויעזבהו־כחו ויפול על ברכיו ארצה. כל הנצבים נפעמים מאד למראה.

ברטה

אֱלֹהִים, אֵל חֶסֶד!

ולטר פירסט אל האב ובנו

בְּנִי, בְּנִי.

רודנץ

נָטַשְׁתִּי אֶת־עַמִּי, אַחַי מֵעָלַי הִרְחַקְתִּי,
אֶת־כָּל־חַבְלֵי הָאָדָם, מוֹסְרוֹת בָּשָׂר וָעֶצֶם,
נִתַּקְתִּי, לוּא אַךְ־בָּכֶם אֶדְבָּק. אָמַרְתִּי
אַךְ־הֵיטֵב אֵיטִיבָה כִּי אֶתֵּן יָדִי לַמֶּלֶךְ
וְתָקַעְתִּי לוֹ יָתֵד בָּאָרֶץ. עַתָּה הִנֵּה סָרָה
הַמַּסֵּכָה מֵעַל עֵינַי פִּתְאֹם – וְהִתְפַּלָּצְתִּי:
רָאִיתִי מָה עֲמֻקָּה הַשְּׁאֹל, הוּטַלְתִּי אֵלֶיהָ.
אַתֶּם הָחֱשַׁכְתֶּם מְאוֹר שִׂכְלִי לְמַעַן הֲהִיתַנִי
וְאַתֶּם לְבָבִי הַיָּשָׁר גְּנַבְתֶּם. כִּמְעַט שִׁחַתִּי
לְעַמִּי בְחָפְזִי וָאֶעְכֹּר מוֹלַדְתִּי מִבְּלִי הַדָּעַת.

גסלר

עַז־מֵצַח, הֲכָזֹאת שְׂפָתְךָ אֶת־אֲדוֹנֶיךָ?

רודנץ

הַמֶּלֶךְ

הוּא לְבַדּוֹ אֲדוֹנִי, לֹא אַתָּה, בֶּן־חוֹרִים כָּמוֹךָ
מִלֵּדָה אָנֹכִי. גַּם לְכָל־דְּבַר נְדִיבוּת וּלְחַיִל
לֹא נוֹפֵל אֲנִי מִמֶּךָּ. לוּלֵא פֹה נִצָּב אַתָּה
בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ, הַמְכֻבָּד עָלַי אַף כִּי־יְחַלְּלוּהוּ,
כִּי־עַתָּה אֶת־נַעַל יָדִי לְרַגְלֶיךָ הִשְׁלַכְתִּי
וּכְכֹל מִשְׁפְּטֵי הָאַבִּירִים פָּנִים הִתְרָאִינוּ.
פִּי הַמְדַבֵּר! קוּם וּשְׁרֹק לְפָרָשֶׁיךָ וְיָבֹאוּ,
לֹא אִישׁ אֵין נֶשֶׁק אָנֹכִי כְּמוֹהֶם, מראה על חעם
בְּיָדִי חָרֶב!
וַאֲשֶׁר יִגַּשׁ אֵלַי!...

רודנץ מבלתי יכֹלת להתאפק עוד, נגש בחמת־רוחו אל גסלר

רַב לְךָ, אֲדוֹנִי הַנְּצִיב, רַב לְךָ! עָשִׂיתָ – אַל־תּוֹסֶף.

הֵן נִסִּיתוֹ בְמַסָּה, נִסִּיתָ – וַתּוּכָל, עַתָּה

לָמָּה תַעְדִּיף עוֹד – וְחִלַּלְתָּ פְּרִי חָכְמַת לִבֶּךָ.

קֶשֶׁת דְּרוּכָה מְאֹד תִּשָּׁבֵר, וְהַמּוֹסִיף – גּוֹרֵעַ.

גסלר

אַתָּה עֲמֹד וָדֹם עַד־יִקָּרְאוּ לְךָ.

רודנץ

יְהִי מָה, אֲדַבֵּרָה!

הַחֲרֵשׁ לֹא אוּכָל! קָדוֹשׁ מְאֹד בְּעֵינַי כְּבוֹד הַמֶּלֶךְ!

אַךְ שִׁלְטוֹן כָּזֶה לֹא יָעִיר בִּלְתִּי אִם־חֲמַת רוּחַ,

וְלָזֹאת לֹא יִשָּׂא הַמֶּלֶךְ נַפְשׁוֹ – אֲנִי בָטוּחַ

בַּדָּבָר – גַּם־לֹא כִגְמוּל יְדֵי בְנֵי עַמִּי הִנֵּה

אַכְזְרִיּוּת כָּזֹאת. לֹא צִוָּה הַמֶּלֶךְ עַל־כָּכָה!

גסלר

הַאַתָּה תַעֲרֹב אֶת־לִבְּךָ?...

רודנץ

הַחֲרֵשׁ הֶחֱרַשְׁתִּי

וָאֶתְאַפַּק עַד־כֹּה. רָאִיתִי עָמָל וָאָוֶן

וָאַעְלִים מֵהֶם עֵינַי הַפְּקוּחוֹת. טָמַנְתִּי

בְּחֻבִּי סַעֲרַת לִבִּי וְשַׁוְעָתִי בְחֵיקִי כָּלְתָה.

אַךְ לוּא אָמַרְתִּי אוֹסִיפָה הַחֲרֵשׁ וְלֹא אֲדַבֵּרָה

וְהָיִיתִי בוֹגֵד בְּמוֹלַדְתִּי וּפוֹשֵׁעַ בַּמֶּלֶךְ.

ברטה חרדה לעמוד בין שניהם

בְּשֵׁם אֱלֹהִים! דְּבָרֶיךָ כְּחֹם לְאֵשׁ, אַל־תַּרְגִּיזֵהוּ.

שטופכר

טֶל, הֲיֵש נַפְשֶׁךָ?... חָלִילָה!
אַל־נָא, חֲדַל־נָא! רְאֵה, מַה־נִּפְעַמְתָּ! הַיָּד רוֹעֶדֶת,
בִּרְכֶּיךָ כּשְׁלוֹת.

טל מפיל מידו הקשת

עֵינַי תֶּחְשַׁכְנָה.

הנשים

אִי שָׁמָיִם!

טל לנציב

פְּטָרֵנִי מִן־הַיְּרִי הַזֶּה. הֵא לִבִּי, הִנֵּהוּ.

חושף לבו

מַהֲרָה אֵלַי פָּרָשֶׁיךָ וּשְׁפָתוּנִי לַעֲפַר מָוֶת.

גסלר

לֹא אֶת־נַפְשְׁךָ, כִּי אֶת־הַיְּרִי מִיָּדְךָ אֶדְרְשָׁה,
הֲלֹא כֹּל תּוּכַל, טֶל, וּמְאוּמָה מִמְּךָ לֹא יִבָּצֵר
וְהִנְּךָ תּוֹפֵשׂ מָשׁוֹט כְּמוֹ תּוֹפֵשׂ קֶשֶׁת הַיָּגֶךָ,
לֹא יַחֲרִידוּךָ סַעַר וְסוּפָה בְּעֵת צֵאתְךָ לְיֶשַׁע,
תּוֹשַׁע לְךָ עַתָּה יָדְךָ – אַתָּה הָרַב לְהוֹשִׁיעַ.

טֶל עומד במקומו ומלחמה כבדה בלבו. ידיו רועדות ועיניו משוטטות ופונות פעם אל הנציב ופעם לשמים. פתאם ישלוף חץ שני מאשפתו ויטמנהו באפדתו. הנציב יתבונן לכל תנועותיו ואחת מהן לא נעלמה מעיניו.

ולטר טל מתחת האלה

יְרֵה, אָבִי, אֶבְטַח וְלֹא אֶפְחָד.

טל מתגבר פתאם על נפשו

כָּלָה הִיא וְנֶחֱרָצָת.

פֶּן־יִפְגַּע בִּי חֵץ אָבִי? בְּלֵב אַמִּיץ וּבוֹטֵחַ
דּוּמָם אֲחַכֶּה לוֹ, גַּם־עַפְעַף־עַיִן לֹא אַרְעִידָה.
קוּם, אָבִי, הַיּוֹם יִוָּדַע כִּי אִישׁ קֶשֶׁת אָתָּ!
הִנֵּה הוּא לֹא יַאֲמִין בְּךָ וַיֹּאמֶר הַשְׁחִיתֵנוּ,
עַל־אַף הַזֵּד וַחֲמָתוֹ יְרֵה, אָבִי, וְגַם־הַצְלִיחָה!

נגש אל האלה והתפוח יישם על ראשו.

מלכטל לתושבי הארץ

הַתְבְצַע הַנְּבָלָה לְעֵינֵינוּ וְנִדֹּם? מַדּוּעַ
נִשְׁבַּעְנוּ אֵפוֹא? עַל־מַה־זֶּה אֵפוֹא בְּרִית כָּרַתְנוּ?

שטופכר

מַה־נּוֹעִיל כִּי נִתְקוֹמֵם וּבְיָדֵנוּ אֵין נָשֶׁק.
הֲתִרְאֶה יַעַר הָרְמָחִים הַסּוֹבֵב שָׁם עָלֵינוּ?

מלכטל

הָהּ, לוּא חַשְׁנוּ לְבַצַּע בְּעִתָּהּ אֶת־מְזִמַּת לִבֵּנוּ.
יִסְלַח אֱלֹהִים לַמְאַחֲרִים כִּי יְעָצוּנוּ לְהַדִּיחַ.

גסלר אל טל

עֵת לְהָחֵל! לֹא לְמַעַן שַׂחֶק־בּוֹ נִתַּן הַנֶּשֶׁק,
כִּי כְּלִי מָוֶת הוּא וּבְעָלָיו בְּנַפְשׁוֹ יִשָּׂאֵהוּ.
לֹא לְכָבוֹד הוּא, כִּי לִכְלִמָּה לַאֲדֹנֵי הָאָרֶץ
זֹאת אֲשֶׁר־יִקַּח לוֹ אִכָּר בִּשְׁרִירוּת לֵב קַרְנָיִם:
אַל־לָאִישׁ לְבֹשׁ נֶשֶׁק, זוּלָתִי הַמּוֹשֵׁל לְבַדֵּהוּ.
וְאִם־בְּעֵינֶיךָ הֵן יֵיטַב הִתְהַדֵּר בְּחֵץ וָקֶשֶׁת –
הִתְהַדֵּר, אַךְ אֶת־הַמַּטָּרָה אֲנִי אַצִּיבֶנָּה.

טל מלא ידו בקשת ויכונן החץ

פַּנּוּ מָקוֹם! הֵעָלוּ!

יִגְדַּל־נָא אֵפוֹא חַסְדְּךָ הַיּוֹם; בִּי, קַח מִמֶּנִּי
אֶת־מַחֲצִית הוֹנִי; אֶת־כָּל־הוֹנִי קַח־נָא מִמֶּנִּי;
אַךְ יִפָּטֶר־נָא הָאָב מֵעֲשׂוֹתוֹ הַמְזֻמָּתָה.

ולטר טל

אַל־נָא, זְקֵנִי, אַל־תִּכְרַע לִפְנֵי הָרָשָׁע אַרְצָה.
אֵי מְקוֹמִי? הִנְנִי וְעָמַדְתִּי! לֹא חֲתַת לִי וָפַחַד
אֶל־צִפּוֹר בְּעוֹפְפָה יְשַׁלַּח אָבִי חֵץ וִימְצָאֶנָּה,
אַף כִּי בִירוֹתוֹ עַל־רֹאשׁ בְּנוֹ לֹא תַחֲטִיא הַקָּשֶׁת.

שטופכר

הַאִם־לֹא נָגְעָה עַד־נַפְשְׁךָ תֻּמַּת לֵב הַיָּלֶד?

רסלמן

אֶת־בּוֹרַאֲךָ זְכֹר! יֵשׁ אֱלֹהִים שׁוֹפֵט בַּשָּׁמַיִם,
וּלְפָנָיו תִּתֵּן דִּין וְחֶשְׁבּוֹן עַל־כָּל־מַעֲלָלֶיךָ.

גסלר מראה על הנער

יֵאָסֵר אֶל־הָאֵלָה הַזֹּאת.

ולטר טל

הַאֲנִי אֵאָסֵר?
אַל־נָא, לֹא אֶהְיֶה אָסוּר! אִלֵּם אֶעֱמֹד כַּכֶּבֶשׂ,
גַּם־רוּחַ לֹא אֶשְׁאָף. אַךְ אִם־אָסֹר תַּאַסְרוּנִי –
כִּי־עַתָּה – לֹא, הַשְׁקֵט לֹא אוּכָל! בְּכָל חֲמַת הַכֹּחַ
אָז אֶרְגַּז תַּחְתַּי וְאֶבְעַט וּמוֹסְרוֹתַי אֲנַתֵּקָה.

רודולף איש־הרס

יֵחָבְשׁוּ אֵפוֹא מִטְפַּחַת עַל־עֵינֶיךָ, הַנַּעַר.

ולטר טל

כְּסוּת עֵינַיִם? לָמָּה? הֲתֹאמַר כִּי יָרֵא אָנֹכִי

ו. פירסט בלחש למֶלכטל אשר קצרה רוחו מהתאפק

אָנָּא, אַל־נָא בְּאַפְּךָ, הִתְאַפֶּק־נָא וּכְבָשׁ־זָעַם.

ברטה לנציב

רַב־לְךָ, אֲדוֹנִי, חֲדָל! אַכְזָרִיּוּת הִיא מֵאֵין כָּמוֹהָ

הִתְעַלֵּל כָּכָה בְרַחֲמֵי אָב. לוּא גַם־רֹאשׁ וָנֶפֶשׁ

חַיָּב לְךָ בְּחֶטְאוֹ הַקַּל זֶה הַמִּסְכֵּן, כִּי־עַתָּה,

חַי אֱלֹהִים אִם־לֹא פִיךָ הֱמִיתוֹ כְּבָר שִׁבְעָתָיִם.

שַׁלְּחֵהוּ לְשָׁלוֹם אֶל־אֹהֶל בֵּיתוֹ, אַל־תְּעַנֵּהוּ.

הַיּוֹם הִכִּירְךָ וַיֵּדַע; וְלֹא יָמוּשׁ עוֹד זֵכֶר

הַיּוֹם הַזֶּה מִלִּבּוֹ; עַד שִׁלֵּשִׁים יִזְכְּרֶנּוּ.

גסלר

הַרְחִיבוּ מָקוֹם! קוּם־נָא קוּם, לָמָּה תִתְמַהְמֵהַּ?

בְּנַפְשְׁךָ חָטָאתָ הַיּוֹם וּבְיָדִי לַהֲמִיתֶךָ,

וּרְאֵה, הִנֵּה אָנֹכִי נוֹטֶה אֵלֶיךָ חֶסֶד

וּבְיָדְךָ אַתָּה, יַד אֱמוּנָה, גּוֹרָלְךָ אַפְקִידָה.

אַתָּה שׁוֹפְטֶךָ. אַל־נָא אֵפוֹא יִתְאוֹנֵן גֶּבֶר

עַל־עֹשֶׁק מִשְׁפָּט, אִם־לְמִשׁוֹפֵט נַפְשׁוֹ שָׂמוּהוּ.

הִנֵּה מִתְפָּאֵר אַתָּה כִּי עֵינְךָ אֱמוּנָה – הָבָה,

הַאָמֶן־נָא לְפָנֵינוּ הַיּוֹם, אִישׁ חֵץ וָקֶשֶׁת!

נַעֲלָה הַמַּטָּרָה, אַף־הַגְּמוּל מִצְעָר אֵינֶנּוּ.

קְלַע אֶל־עֵין הָעֲגָלָה – אוֹתָהּ הֲלֹא יַעֲשֶׂנָּה

גַּם־אַחַד הָרוֹבִים; רַק לָזֶה אָמָן יֵאָמֵר,

אֲשֶׁר יַאֲמִין בְּכֹחוֹ בְּכָל־עֵת וְלֹא יֵדַע פּוּקָה רֶגַע

וַהֲמוֹן־לִבּוֹ אֹמֶן יָדוֹ וְעֵינוֹ לֹא יַכְרִיעַ.

ו. פירסט מתנפל לרגליו

אֲדוֹנֵנוּ הַנְּצִיב! אָכֵן גָּדַלְתָּ גַם־נַעֲלֵיתָ,

גסלר

אֵיכָה, טֶל, נֶהְפַּכְתָּ

אִישׁ חֶשְׁבּוֹנוֹת הַיּוֹם! וַאֲנִי שָׁמַעְתִּי עָלֶיךָ
כִּי אַךְ אִישׁ רוּחַ, שׁוֹגֶה בַחֲלוֹמוֹת לִבְּךָ אָתָּה,
נִפְלָה דַרְכְּךָ מֵאֱנוֹשׁ וּתְשַׁנֶּה לְךָ מֵהֶם טַעַם,
וּבְזָרוֹת וּרְחוֹקוֹת תִּדְבַּק; עַל־כֵּן גַּם־נָתַתִּי
לְפָנֶיךָ הַיּוֹם מַסַּת־פֶּלֶא כַּאֲשֶׁר אָהָבְתָּ.
לוּא אַחֵר תַּחְתֶּיךָ וְהַרְבֵּה הִתְכּוֹנֵן, אַךְ אַתָּה
עָצֹם תַּעֲצֹם עֵינֶיךָ וּפָרַצְתָּ וְעָשִׂיתָ!

ברטה

אַל־נָא, אֲדוֹנִי! אַל־נָא תְהָתֵל בָּעֲנִיִּים עִם אֵלֶּה.
רְאֵה עֲמִידָתָם חִוְּרִים וּמַרְעִידִים. הֲלֹא יָדַעְתָּ,
לֹא לְמוּדֵי מַהֲתַלּוֹת הֵם עִמְּךָ מֵאָז וְעַד־עָתָּה.

גסלר

מִי אָמַר, כִּי הֲתוּלִים עִמָּדִי?

משיל תפוח מן העץ הקרוב

הִנֵּה תַּפּוּחַ.

שִׂימוּ רֶוַח. עַתָּה יִמַּד־נָא הַגְּבוּל בַּשֹּׁעַל,
כַּמִּשְׁפָּט. רְאוּ, אָנֹכִי נוֹתֵן לוֹ שְׁמוֹנִים צַעַד,
אַל־יִגְרַע וְאַל־יַעְדֵּף. וְהוּא הֵן יִתְפָּאֵר עָלֵינוּ
כִּי גַם־אִם־דֶּרֶךְ מֵאָה יְשַׁלַּח חִצּוֹ – וְהִצְלִיחַ.
עַתָּה קוּם, קַשָּׁת, וִירֵה, אַל תֶּחֱטָא, פֶּן תִּוָּקֵשׁ.

רודולף איש־הרס

אֵל אֱלֹהִים, הֲבֶאֱמֶת וּבְתָמִים יְצַוֶּה?... קוּם, נַעַר,
מַהֵר הִתְנַפֵּל לִפְנֵי הַנְּצִיב, אוּלַי יִרְצְךָ.

תַּפּוּחַ מֵעַל הָעֵץ. הֲלֹא תַעֲשֶׂה אֵפוֹא עַתָּה
אֶת־הַמּוֹפֵת הַזֶּה לְעֵינָי. קוּם קַח אֶת־הַקֶּשֶׁת
– תַּחַת יָדְךָ הִיא – וְיָרִיתָ חֵץ לְהַפִּיל תַּפּוּחַ
מֵעַל קָדְקֹד הַנַּעַר. אוּלָם רְאֵה הִזְהַרְתִּיךָ:
הֵיטֵיבָה יְרֵה, וְהִפַּלְתָּ בְּאַחַת אֶת־הַתַּפּוּחַ,
פֶּן תַּחֲטִיא וְלֹא יִפֹּל – וְנָפַל רֹאשְׁךָ מֵעָלֶיךָ.

טל

אֲהָהּ, אֲדוֹנִי! מַה־זֶּה זַמּוֹתָ לְנַפְשִׁי? הָאָנֹכִי –
מֵעַל רֹאשׁ בְּנִי – לֹא, הָיֹה לֹא תִהְיֶה, גַּם־לֹא תַעַל
כָּזֹאת עַל־רוּחַ אֲדוֹנִי. חָלִילָה לְךָ מֵאֱלוֹהַּ
מִדְרֹשׁ כָּזֹאת מִיַּד אָב.

גסלר

חֶפְצִי הוּא וְגַם תַּעֲשֶׂנּוּ.
הַפֵּל תַּפֵּל הַתַּפּוּחַ מֵעַל רֹאשׁ הַנָּעַר!

טל

הַלְרֹאשׁ בְּנִי, יוֹצֵא חֲלָצַי, חֵץ מִקַּשְׁתִּי אֶשְׁלָחָה –
לֹא, טוֹב מִזֶּה הַמָּוֶת.

גסלר

יְרֵה, אוֹ כִּי מוֹת תְּמוּתוּ
גַּם־שְׁנֵיכֶם יָחַד.

טל

הַלִמְרַצֵּחַ בְּנִי תְשִׂימֵנִי?
הָהּ, אֲדוֹנִי, לֹא חֻנַּכְתָּ בָנִים אֱלֹהִים וְלֹא יָדַעְ
מַה־נֶּפֶשׁ אָב וַהֲמוֹן לִבּוֹ.

לֹא בְזְדוֹן־לֵב עָשִׂיתִי זֹאת וְלֹא בְמֶרֶד וּבְמָעַל.
לוּלֵא נִמְהַר־לֵב אָנֹכִי – בְּשֵׁם טֶל לֹא קְרָאוּנִי.
אָנָּא שָׂא־נָא הַפָּעַם. חָטָאתִי וְלֹא אוֹסִיפָה.

גסלר אחרי החרישו

הֲלֹא קַשָּׁת אָמָן אַתָּה, טֶל. שָׁמַעְתִּי עָלֶיךָ,
כִּי אֵין כָּמוֹךָ מַפְלִיא לִירוֹת בְּכָל רוֹמֵי קֶשֶׁת.

ולטר

וְגַם־אֱמֶת הַדָּבָר, אֲדוֹנִי. מִלֹּא מַהֲלַךְ מֵאָה צַעַד
הֵן יְשַׁלַּח אָבִי חֵץ וְהִפִּיל מִן־הָעֵץ תַּפּוּחַ.

גסלר

הֲבִנְךָ הוּא זֶה, טֶל?

טל

בְּנִי, אֲדוֹנִי.

גסלר

זוּלָתוֹ אָיִן?

טל

שְׁנַיִם לִי, אֲדוֹנִי.

גסלר

וְאֶת־מִי תֶּאֱהַב יוֹתֵר בִּשְׁנָיִם?

טל

שְׁנֵיהֶם כְּאֶחָד אֹהֵב, אֲדוֹנִי.

גסלר

אִם־כֵּן, טֶל, שְׁמָעֵנִי
הִנֵּה חֵץ מוּפָת לְךָ לְהַפִּיל מִמֶּרְחַק מֵאָה צַעַד

רודולף איש הרס

הַנְּצִיב בָּא, פַּנּוּ דָרֶךְ!

גסלר

הֲפִיצוּם! לָמָּה נִקְהָלוּ?
מַה־לָּעָם כִּי נִזְעַק לָבֹא? וּמִי יִקְרָא לְיֶשַׁע?

כֻּלם מחרישים.

מִי הַקּוֹרֵא? הֲלֹא תַגִּידוּ. לפריסהרט קְרַב הֵנָּה, מִי אָתָּה?
מַדּוּעַ הֶחֱזַקְתָּ בְּאִישׁ הַזֶּה?

מוסר את הנץ לְיַד צַיָּד מעבדיו.

פריסהרט

עַבְדְּךָ אָנִי,
נוֹשֵׂא כֵלֶיךָ, אֲדוֹנִי הַמְּרוֹמָם, וַיִּתְּנוּנִי
צוֹפֶה עַל־יַד הַמִּגְבַּעַת וָאֶשְׁמֹר עָלֶיהָ.
עַתָּה לָכַדְתִּי אֶת־הָאִישׁ הַזֶּה בִּמְקוֹם הַפֶּשַׁע,
כִּי בְעָבְרוֹ – וַיִּמְנַע מִכָּבוֹד אֶת־הַמִּגְבַּעַת,
וָאֶתְפְּשֵׂהוּ, וָאֹמַר לְאָסְרוֹ, כַּמִּשְׁפָּט, אֶפֶס
כִּי־נִקְהַל עָלַי הָעָם וַיֹּאמֶר לְמַלְּטוֹ בִזְרֹעַ.

גסלר שותק רגע

הֲכָכָה, טֶל, קַלּוּ בְעֵינֶיךָ גַּם־אֲדוֹנְךָ הַמֶּלֶךְ
גַּם־אָנֹכִי, הַמְצֻוֶּה בִשְׁמוֹ פֹּה בַנָּפֶת,
כִּי־מָנַעְתָּ מִכָּבוֹד אֶת־הַמִּגְבַּעַת, זוּ תְלִיתִיהָ
לְמַעַן נַסּוֹת בָּהּ אֶת־מִשְׁמַעַת שׁוֹכְנֵי הָאָרֶץ? –
אֶת־מַחֲשַׁבְתְּךָ הָרָעָה עָלַי עַתָּה יָדָעְתִּי.

טל

שָׂא־נָא לִי, אֲדוֹנִי, כְּגֹדֶל־חַסְדְּךָ, בִּבְלִי דַעַת,

טל

לְכוּ לְשָׁלוֹם, אַנְשֵׁי חֶסֶד, אֲנִי עַל־נַפְשִׁי אֶעֱמֹדָה.
הַתְדַמּוּ, לוּא הוֹאַלְתִּי פְּנוֹת אֶל־כֹּחַ הַזְּרוֹעַ
כִּי־עַתָּה נְסוֹגוֹתִי אָחוֹר מִפַּחַד הָרֹמַח?

מלכטל

נַס־נָא קָחֵהוּ מֵעִמָּנוּ, הֲתָקוּם בְּךָ רוּחַ?

ו. פירסט ושטופכר

הֵרָגְעוּ, אַחַי, אַל־נָא תִּרְגָּזוּ.

פריסהרט צועק

קֶשֶׁר, קֶשֶׁר!

תרועת קרני צַידים תִּשָּׁמַע.

הנשים

הִנֵּה הַנְּצִיב בָּא.

פריסהרט מרים קולו

מֶרֶד וּמַעַל! קֶשֶׁר, קֶשֶׁר!

שטופכר

קְרָא בְגָרוֹן, נָבָל! כַּנֹּאד הִבָּקֵעַ!

רסלמן ומלכטל

הֲתִקְפֹּץ פִּיךָ?

פריסהרט בקולי קולות

הָבוּ עֵזֶר! פַּלְּטוּ מְשָׁרְתֵי הַחֹק! עוּשׁוּ, חוּשׁוּ!

ו. פירסט

הִנֵּה הַנְּצִיב. אוֹיָה לָנוּ. אָבַדְנוּ, אָבָדְנוּ.

גֶּסְלֶר רוכב על סוסו ובידו נֵץ. רוּדוֹלְף איש הרס, בֶּרְטָה ורוּדֶנְץ ובני־לויתם, המון רב, אחוזי רמחים כֻּלם ממלאים את הבימה.

שטופכר

הָטֶל יֵעָשֶׂה כָזאֹת?

מלכטל

אַךְ שֶׁקֶר בְּפִיךָ, בֶּן־בְּלִיַּעַל!

ליטהולד

הוּא לֹא הִשְׁתַּחֲוָה, כַּדָּת, לִפְנֵי הַמִּגְבַּעַת.

ו. פירסט

הַעַל־כֵּן יֵאָסֵר? לוּא אַתָּה שְׁמָעֵנִי, רֵעַ,
קְחה מִיָּדִי אֶת־עֲרֻבָּתוֹ וְלַחָפְשִׁי שַׁלְּחֵהוּ.

פריסהרט

לוּא עָרֹב עָרַבְתָּ אֶת־נַפְשְׁךָ וּבְשָׂרְךָ אָתָּה!
אֲנַחְנוּ – פִּי הַנְּצִיב שְׁמֹר! לְכוּ אַחֲרֵינוּ, אַל־תַּעֲמֹדוּ!

מלכטל

שֹׁמּוּ שָׁמַיִם! הֲיִסָּחֵב אִישׁ נְקִי הַבּוֹרָה,
וּבְיָד רָמָה, וַאֲנַחְנוּ נֶחֱשֶׁה? אֵין זֹאת, חַי אָנִי!

הסגן

אֲנַחְנוּ הַחֲזָקִים. הָבָה, אַחִים, אַל־נַסְגִּירֵהוּ
הֵן שְׁכֶם אַחַד נַחְנוּ, אִישׁ יַעֲמֹד לִימִין רֵעֵהוּ.

פריסהרט

מִי־זֶה אֲשֶׁר יִתְקוֹמֵם לִפְקֻדַּת הַנְּצִיב אֲדוֹנֵהוּ.

שלשת התושבים ממהרים לבוא

הִנְנוּ לְעֶזְרַתְכֶם. מַה־דָּבָר נָפַל? הַכּוּם אָרְצָה!

הילדגרדה, מֶכטילדה ואלישבעת שָׁבוֹת.

אַלְלַי, חָמָס, חָמָס! בּאוּ, אַנְשֵׁי חֶסֶד, בּאוּ!
הוֹשִׁיעוּ, הַצִּילוּ! אֲהָהּ, לַכֶּלֶא יוֹלִיכוּהוּ!

הכהן רסלמן והסגן פטרמן באים ועמם עוד שלשה תושבים.

פטרמן

מָה הָיָה?

רסלמן

לָמָּה הֶחֱזַקְתָּ בְּאִישׁ הָאֶרַח?

פריסהרט

אוֹיֵב הַקֵּיסָר הוּא! בּוֹגֵד הוּא!

טל תוקפו בכח

בּוֹגֵד? אָנֹכִי?

רסלמן

אַךְ מִשְׁגֶּה אִתְּךָ, רֵעַ, הֲלֹא זֶה טֶל מוֹדָעֵנוּ,
אֶזְרָח יָשָׁר וּמְכֻבָּד.

ולטר רואה את ולטר פירסט ורץ לקראתו

אָבִי בַּצָּרָה, הוֹשִׁיעָה!

פריסהרט

לכלא לך, כרגע!

ולטר פירסט ממהר לבוא

עֲמֹד, אָנֹכִי אֶעֶרְבֶנּוּ.
בְּשֵׁם אֱלֹהִים! מַה־קָּרָה, טֶל? מָה הָיָה פֹּה? הַגִּידָה!

מלכטל ושטופכר באים.

פריסהרט

מִצְוַת הַנְּצִיב הֵפֵר וַיִּבֶז חֹק גָּבוֹהַּ.

טל

כֵּן, בְּנִי. הָרְרֵי קֶרַח מֵעֹרֶף – וְאַל־אַנְשֵׁי רָשַׁע.

אומרים לעבור.

ולטר

רְאֵה גַם־רְאֵה, אָבִי, הִנֵּה מוֹט וּבְרֹאשׁוֹ מִגְבָּעַת.

טל

מַה־לָּנוּ וְלַמִּגְבָּעַת? בֹּא נֵשְׁטְ מִזֶּה וְנַעֲבֹרָה.

הוא פונה ללכת ופריסהרט יוצא ומתיצב לשטן לו ברמח אשר בידו.

פריסהרט

בְּשֵׁם הַקֵּיסָר, עִמְדוּ, עֲמֹדוּ!

טל מחזיק ברמח

לָמָּה תַעַצְרֵנוּ?

פריסהרט

הֲפַרְתֶּם חֹק. לְכוּ אַחֲרֵינוּ.

ליטהולד

הֵן אֶת־הַמִּגְבַּעַת

מָנַעְתָּ מִכָּבוֹד.

טל

הַנַּח לִי, רֵעִי, שַׁלְּחֵנִי.

פריסהרט

לַכֶּלֶא תּוּבָל, לַכֶּלֶא!

ולטר

אֶת־אָבִי לַכֶּלֶא?

ולטר

הַאֵין גַּם־הֵם כָּמוֹךָ

אַנְשֵׁי חֹפֶשׁ יוֹשְׁבִים עַל־נַחֲלַת אֲבוֹתָם לָבֶטַח?

טל

אַדְמַת נַחֲלָתָם – אִם־לַכֹּהֲנִים הִיא אִם־לַמֶּלֶךְ.

ולטר

הֵן הַיְעָרוֹת לִפְנֵיהֶם לָצוּד כִּלְבָבָם צָיִד?

טל

כָּל־עוֹף כָּנָף עִם־חַיְתוֹ יָעַר – כֻּלָּם לַמֶּלֶךְ.

ולטר

הֲלֹא יָדִיגוּ אֵפוֹא בַּנְּהָרוֹת לְכֹל אַוַּת נַפְשׁוֹ?

טל

הַיְאֹרִים, הַיַּמִּים, מִכְרוֹת־הַמֶּלַח – לַמֶּלֶךְ.

ולטר

מִי הוּא זֶה הַמֶּלֶךְ, הַנּוֹרָא לְיוֹשְׁבֵי הָאָרֶץ?

טל

הוּא מָגִנָּם בַּצָּרָה וְהוּא הַמַּשְׂבִּיעָם לָחֶם.

ולטר

הַאֵין זְרֹעָם אִתָּם? הַלְנַפְשָׁם הֵם לֹא יוֹשִׁיעוּ?

טל

אָח בְּאָחִיו יִבְגֹּד שָׁמָּה וְאִישׁ לֹא יַאֲמִין בְּרֵעֵהוּ.

ולטר

אָבִי, כִּי־עַתָּה תֵּצַר לִי אֶרֶץ כָּמוֹהָ.

אֶבְחַר אֵפוֹא לְנַפְשִׁי שְׁכֹן בְּהַרְרֵי שֶׁלֶג וָקֶרַח.

גִּדְּי גַלְגַּלָּם מִמָּרוֹם שִׁפְעַת שַׁלְגֵיהֶם אַרְצָה.

טל

הֵם הֵם, בְּנִי. וּכְבָר הָיְתָה אַלְטוֹרְף הָעִיר נִקְבֶּרֶת
תַּחַת מַשָּׂא שִׁפְעַת הַשְּׁלָגִים, לוּלֵא הַחֹרֶשׁ
עַל מִשְׁמַרְתּוֹ נִצָּב בִּמְרוֹמֵי הֶהָרִים שָׁמָּה
וּבְחָסְן חוֹמוֹתָיו יְהִי לָעִיר מָגֵן וָסָתֶר.

ולטר מתבונן רגעים

אָבִי, וּמְדִינוֹת אֵין הָרִים לָהֶן יֵשׁ בָּאָרֶץ?

טל

בְּרִדְתְּךָ מֵעַל הָרֵינוּ, תֵּרֵד מְאֹד, הָעֵמֶק רֵדֶת
וְהַשְׁבֵּל לָכֶת עִם-נַהֲרוֹת אֵיתָן וְאַשְׁדּוֹת הַנָּחַל –
וּבָאתָ אֶל-מִישׁוֹר רַב, בִּקְעָה רַחֲבַת-יָדַיִם,
לֹא יְשׁוֹקְקוּהָ מֵימֵי שֶׁלֶג וּשְׁאוֹן זִרְמֵי מַיִם,
אַט יִזְלוּ נְחָלֶיהָ וּמֵימֶיהָ יִנְהֲרוּ בְנַחַת
וּפְתוּחָה כָּל-הָאָרֶץ מְלֹא רוּחוֹת הַשָּׁמַיִם,
עֲמָקֶיהָ יַעַטְפוּ בָר, דָּגָן שׁוֹקֵק בִּגְבוּלָהּ,
אַדְמָתָהּ עֵדֶן לְמַרְאֶה וּכְגַן אֱלֹהִים כֻּלָּהּ.

ולטר

הוֹי, אָבִי, הַאֵין טוֹב טוֹב כִּי נַחְפְּזָה נֵרְדָה שָׁמָּה
אֶל אֶרֶץ חֶמְדָּה טוֹבָה וּרְחָבָה אֲשֶׁר-אָמַרְתָּ,
מֵהִתְעַנּוֹת וַאֲבֹד פֹּה, בֵּין הַמְּצָרִים הָאֵלֶּה?

טל

וְכֵן טוֹבָה הָאָרֶץ, מְבֹרֶכֶת אֱלֹהִים – אֶפֶס
אֵלֶּה אֲשֶׁר-יִבְנוּהָ וַאֲשֶׁר-עָשׂוּ לָהּ חָיִל –
הֵם לֹא יֹאכְלוּ בִרְכָתָהּ.

אלישבעת

לוּא יָצָא מֵאִתָּנוּ הוּא, וְהָיְתָה הַמִּגְבַּעַת
שְׁאֵרִיתוֹ הָאַחַת, כִּי־עַתָּה יִיטַב לָאָרֶץ.

פריסהרט

לֵכְנָה מִזֶּה, נָשִׁים, סֹרְנָה! אִי עַם זְעוּם אֱלוֹהַּ!
מַה־לָּכֶן פֹּה? לֵכְנָה שְׁלַחְנָה אֶת־בַּעֲלֵיכֶן הֵנָּה,
עַתָּה נִרְאֶה, הַיָזִידוּן עֲבֹר עַל־הַפְּקֻדָּה הַמָּה?

טל בא בקשתו, מחזיק ביד בנו הנער, ובעברם לפני המגבעת לא ישימו אליה לב.

ולטר נושא ידו אל החרמונים

אָבִי, הַאֱמֶת הַדָּבָר, כִּי הָעֵצִים בַּחֹרֶשׁ
אֲשֶׁר עַל־מְרוֹמֵי הֶהָרִים שָׁמָּה, בְּהָנֵף עָלֵימוֹ
גַּרְזֶן, יַעַרְפוּ דָם?

טל

מִי הִגִּיד כָּזֹאת, הַנָּעַר?

ולטר

אַבִּיר הָרוֹעִים הוּא הִגִּיד זֹאת. אֵלַי הַחֹרֶשׁ,
כֹּה אָמַר, חֵרֶם הֵם. הַנּוֹגֵעַ בָּם יֵעָנֵשׁ:
צָמֹחַ תִּצְמַח לוֹ יָדוֹ מִפִּי הַקָּבֶר.

טל

אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר: הָעֵצִים חֵרֶם הֵמָּה.
– הֲרוֹאֶה אַתָּה מֵרָחוֹק תּוֹעֲפוֹת הַרְרֵי שֶׁלֶג
יִשְׂאוּ קָדְקֹד לַמָּרוֹם וְרֹאשָׁם לָעָב יַגִּיעַ?

ולטר

הֲלֹא הֵם הַשְּׁנִירִים אֲשֶׁר יַרְעִימוּ נוֹרָאוֹת לַיְלָה

וְהִנֵּה הַכֹּהֵן, זֶה הָאִישׁ רֶסֶלְמַן, בָּא שָׁמָּה
וּבְיָדוֹ מַשְׂאוֹת־הַקֹּדֶשׁ – כִּי שָׁב הוּא זֶה
מִמִּטַּת חוֹלֶה – וַיְהִי כִּרְאוֹתוֹ זֹאת, וַיַּעַשׂ
בְּחָכְמָה וַיַּעֲמֹד עִם־הַנֵּס. אָז יְצַלְצֵל הַסֶּגֶן
בַּפַּעֲמוֹן, וְכָל־הָעָם, וַאֲנִי בְּתוֹכוֹ, כָּרַע אַרְצָה
וַיִּשְׁתַּחוּ לַקֳּדָשִׁים – אַךְ־לֹא לַמִּגְבַּעַת!

ליטהולד

לוּא שְׁמַעֵנִי, עֲמִיתִי. נָתַתִּי אֶל־לִבִּי וָאֵרֶא:
הִנֵּה אֲנַחְנוּ עוֹמְדִים כִּגְלָמִים עַל־הַמִּגְבָּעַת –
הֲלֹא חֶרְפָּה הִיא לַפָּרָשׁ לַעֲמֹד עַל־מִשְׁמֶרֶת
לִפְנֵי מִגְבַּעַת רֵיקָה. כָּל־בָּחוּר וּבֶן־חַיִל
הֲלֹא בּוֹז יָבוּז לָנוּ. הִשְׁתַּחֲווֹת לִפְנֵי מִגְבַּעַת! –
אָכֵן חֵי נַפְשִׁי, אֵין כַּפְּקֻדָּה הַזֹּאת לַכֶּסֶל!

פריסהרט

הַאֵין יֵשׁ אֲשֶׁר נִבְרְכָה בִּשְׁתַּחֲוָה לִפְנֵי גֻלְגֹּלֶת
רֵיקָה וּנְבוּבָה – לָמָּה תִּגָּרַע הַמִּגְבַּעַת?

הילדגרדה, מֶכטילדה ואלישבעת באות, הן וטפן, ונצבות מסביב לנס.

ליטהולד

וְאַתָּה, הָעֶבֶד הַנִּקְלֶה, אַךְ־שָׂמֵחַ אַתָּה
לִהְיוֹת מוֹקֵשׁ לְיִשְׁרֵי־לֵב הַהוֹלְכִים לְתֻמָּם בֶּטַח.
אֲנִי · גַּם־כִּי אֶרְאֶה אִישׁ עוֹבֵר לִפְנֵי הַמִּגְבַּעַת,
עָצֹם אֶעֱצֹם אֶת־עֵינַי, יַעֲבֹר וְלֹא אֶתְבּוֹנְנָה.

מכטילדה

הִנֵּה הַנְּצִיב תָּלוּי פֹּה. הָבָה, הַטָּף! כַּבְּדוּהוּ!

מחזה שלישי

מגרש באלטורף.

על הבימה בעבר פניה — עצים. בירכתים — מגבעת נתונה עַל נֵס. את כל המראה, למלא העין, יגבלו יערות ה„תרמוגים" והָרי השלג המתנשאים מאחוריהם.

פריסהַרְט ולֵיטהולד עומדים על משמרתם.

פריסהרט

לַשָּׁוְא, אָחִי, נִשְׁקֹדָה. אִישׁ לֹא יִקְרַב הֲלוֹם לְמַעַן
תֵּת כָּבוֹד לַמִּגְבַּעַת. מִלְּפָנִים, הֲלֹא יָדַעְתָּ,
כַּשּׁוּק הָמָה הַמִּגְרָשׁ, וְעַתָּה, מֵאָז הוֹקִיעוּ
הַמִּפְלֶצֶת פֹּה, שָׁמֵם הַמָּקוֹם וַיֵּעָזֵב.

ליטהולד

רַק־רֵיקִים וּפוֹחֲזִים יָסוּרוּ הֵנָּה, וּלְמַעַן
הַרְעִימֵנוּ, אֶת־כּוֹבְעֵיהֶם הַפְּרוּמִים יְנוֹפֵפוּ;
לֹא־כֵן אַנְשֵׁי הַכָּבוֹד, הֵמָּה יִבְחֲרוּ לָלֶכֶת
עֲקַלְקַלּוֹת מֵהִשְׁתַּחֲווֹת לִפְנֵי הַמִּגְבָּעַת.

פריסהרט

שׁוֹב שָׁבוּ תְּמוֹל שִׁלְשֹׁם לְעֵת צָהֳרַיִם מִן־הַשַּׁעַר
וַתְּהִי לָהֶם הַדֶּרֶךְ לַעֲבֹר בַּמִּגְרָשׁ הַזֶּה,
וָאֹמַר: „עַתָּה יִלָּכֵדוּ!", כִּי לֹא רָאִיתִי
אִישׁ מִקְּהָלָם פּוֹנֶה לָשִׂים כָּבוֹד לַמִּגְבַּעַת.

זו נִלְכַּדְתִּי בָהּ כְּיוֹנָה פוֹתָה?

ברטה

נִתֵּק תִּנַתֵּקְנָה

בִּזְרֹעַ גְּבָר! וִיהִי מָה – צֵא לְיַשַּׁע עַמֶּךָ!
הִיא פְּקֻדָּתְךָ מִבֶּטֶן – אַל תְּמָּרוּ!

קול שופר נשמע מרחוק

אַנְשֵׁי הַצַּיִד

הִנֵּה בָּאִים. הָבָה נִפְּרֵדָה, לֵךְ וְזָכַרְתָּ
כִּי בְהִלָּחֲמְךָ לְאַרְצְךָ – הֵן לְאַהֲבָתְךָ תִּלָּחֵם.
אֶחָד אוֹיְבֵנוּ הָעַז וּגְאֻלָּה אַחַת לְכֻלָּנוּ

יוצאים.

אִם־לֹא בְּאַדְמַת קֹדֶשׁ זֶה, אֶרֶץ תֹּם וּבֹר־רוּחַ,
בִּמְקוֹם אֱמוּנַת אָבוֹת תִּשְׁכָּן־עוֹד בְּבֵית מִבְטַחֶיהָ
וּמִדְרַךְ כַּף רֶגֶל לְרְמִיָּה בְּכָל־גְּבוּלָהּ אָיִן,
פֹּה לֹא תַעְכֹּר הַקִּנְאָה מַעְיַן טֹהַר אָשְׁרֵנוּ
וִיפַכּוּ חַיֵּינוּ בְּהִירִים כְּמַיִם זַכִּים בָּעָיִן.
כֹּה בְּחָזוֹן אֶרְאֶךָ בְּתִפְאֶרֶת אִישׁ וַהֲדַר גָּבֶר,
רֹאשׁ לִבְנֵי אָדָם חָפְשִׁים, בְּרוּאִים בְּצֶלֶם כָּמוֹךָ,
רְצוּי־אַחִים, נֶהְדָּר נְדָבָה בִּקְהַל־עָם וּבֵית־חָבֶר
וּכְמֶלֶךְ בְּאֶרֶץ מִשְׁמַעְתּוֹ כָּבוֹד וָעֹז תִּתְמֹכָה.

רודנץ

גַּם־אֲנִי כֵּן חֲזִיתִיךְ: תִּפְאֶרֶת בָּנוֹת, עֲטֶרֶת בַּעַל,
אֵשֶׁת חֵן, תּוֹמְכָה גוֹרָלִי בִּתְבוּנוֹת כַּפֶּיהָ,
הַפּוֹתַחַת לִי בְּאֹהֶל בֵּיתִי שַׁעֲרֵי שְׁמֵי־מָעַל;
וּכְרוּחַ אָבִיב תִּשְׁטַח פִּרְחֵי־חֵן סְבִיבוֹתֶיהָ,
כֵּן תְּפָאֲרִי אֹרַח חַיַּי, תַּעַטְרִינִי נְעִימוֹתַיִךְ
וִיבֹרַךְ כֹּל מִסָּבִיב וָחַי בִּמְאוֹר פָּנָיִךְ.

ברטה

עַתָּה תֵּדַע, מַחְמַל נַפְשִׁי, מַה־לִּי כִּי נֶעֱצָבְתִּי:
רָאִיתִי אֵיךְ בְּמוֹ־יָדְךָ בִּרְכַּת חַיֶּיךָ שִׁחַתָּ
וַיֵּצֵא לִבִּי. אֲהָהּ לַיּוֹם! מָה הָיָה־לִּי עַתָּה
לוּא אֶחָד אַלּוּף בָּא, אַבִּיר־לֵב וּגְבַהּ־עֵינַיִם,
וּלְאֹפֶל מְצוּדָתוֹ כִּשְׁבוּיַת חֶרֶב נְהָגָנִי.
פֹּה מְצוּדוֹת אָיִן. כָּל־חוֹמוֹת בַּרְזֶל וְדַלְתוֹת נְחֹשֶׁת
בֵּינִי וּבֵין עַם־זוּ אֶרְחָמֶנּוּ לֹא־יַבְדִּילוּ.

רודנץ

אֲבָל אֵיכָה אִנָּצֵלָה? אֵיכָה אֵחָלֵץ מִן־הָרֶשֶׁת

וּכְבוֹד גִּבּוֹרִים הֲלֹא רַק אֶת־אַהֲבָתֵךְ רָדַפְתִּי.
הֲכֹחַ לָךְ לִמְאֹס בִּיקַר תֵּבֵל וַחֲמוּדוֹתֶיהָ
וּלְהִתְבּוֹדֵד עִמִּי יַחַד בִּנְאוֹת מְנוּחָה אֵלֶּה?
הָאָח, מַאֲוַיֵּי כֻּלָּם הֲלֹא הִנֵּה עַתָּה בָאוּ!
סְעַר־נָא אֵפוֹא כַיּוֹם, רְעַשׁ, הִתְגָּעֵשׁ, שְׁאוֹן־חָלֶד!
עֲלֵה וּפְרָץ־נָא אֶל־כֵּף מִבְטַחִים זֶה, הַרְעִישֶׁנּוּ!
שָׁמְמוּ עָלַי עַתָּה כַּמִּדְבָּר מֶרְחַקֵּי אָרֶץ,
לֹא קֶסֶם לִי שָׁם וְלֹא חֲזוֹן־לֵב כִּי אֶרְדְּפֶנּוּ,
יַגְבִּיהוּ־נָא אֵפוֹא חוֹמוֹתָם הַבְּצוּרוֹת עָלֵינוּ,
יַחְתְּמוּ־נָא בַעֲדֵנוּ מִסָּבִיב צוּרֵי־עֹז אֵלֶּה,
לוּא אַךְ עֵמֶק־בְּרָכָה זֶה, נָוֶה בוֹדֵד, מְעוֹן סֵתֶר,
אֱלֵי זֹהַר הָרָקִיעַ פָּתוּחַ לִי יִוָּתֵר.

ברטה

עַתָּה בְעֶצֶם תֻּמֵּךְ נִגְלֵית, כַּאֲשֶׁר רְאִיתִיךְ
בֶּחָזוֹן. אָכֵן לִבִּי הַנֶּאֱמָן לֹא רִמָּנִי.

רודנץ

שְׁעוּ מִמֶּנִּי מַדּוּחֵי לֵב, הָלְאָה שִׁגְיוֹן־רוּחַ!
רַק בְּבֵיתִי וּבְמוֹלַדְתִּי בִּרְכַּת חַיַּי אֶמְצָאָה.
פֹּה בִּמְקוֹם יַלְדוּתִי בְּגִיל מִצְהֲלוֹתֶיהָ פָּרָחָה,
מְקוֹם עוֹד עִקְּבוֹת שְׁשׁוֹנָהּ לְאֵין מִסְפָּר בַּכֹּל נוֹדָעוּ,
בִּמְקוֹם כָּל־מַעְיָן וָעֵץ נֶפֶשׁ חַיָּה לִי הֵמָּה, —
פֹּה, בְּאַרְצִי וּבְמוֹלַדְתִּי, לִהְיוֹת לִי תִבְחָרִי!
הוֹי אַרְצִי, אָכֵן גַּם־מֵאָז אֲהַבְתִּיךְ וְלֹא חָדַלְתִּי,
הֲתִכּוֹן בִּרְכַּת אֱלֹהִים עַל־אֲדָמוֹת מִבַּלְעָדָיִךְ?

ברטה

אַיֵּה אֵפוֹא יִמָּצֵא נְוֵה־הַבְּרָכָה, אַיֵּהוּ,

הַאֵין אַלּוּפִים לְרֹאשֶׁךָ, וּמְגוֹאֲלַיִךְ הֵמָּה,
אֲשֶׁר־יְצַוּוּ כְּזָדוֹן נַפְשָׁם עַל־לְבֵּךְ וּנְעוּרָיִךְ?

ברטה

נִכְסֵי אֲחֻזָּתִי כֻּלָּם בָּאָרֶץ הַזֹּאת הֵמָּה,
וּבְבֹא דְרוֹר לְאִישׁ שְׁוַיץ וְהָיִיתִי חָפְשִׁיָּה גַּם־אָנִי.

רודנץ

בֶּרְטָה, שְׁעָרִים לֹא יְדַעְתִּים פִּתְאֹם לְפָנַי פָּתָחַתְּ.

ברטה

אַל תֹּאמַר, מִיַּד חַסְדֵי אוֹסְטְרִיָּה תִּקָּחֵנִי,
הִנֵּה רַבִּים בָּהּ הַנּוֹשְׂאִים לְנִכְסַי עֵינַיִם,
לְמַעַן הַרְחִיב גְּבוּלוֹת וּלְהַרְבּוֹת נַחֲלָה בָּאָרֶץ.
זֹאת אַוַּת בִּצְעָם, אֲשֶׁר הִרְהִיבָה פִּיהָ לִבְלֹעַ
חָפְשָׁתְךָ אַתָּה, הִיא הַזּוֹמֶמֶת גַּם־לְחָפְשִׁי אָנִי.
אֲהָהּ, יְדִידִי, וַאֲנִי הִנֵּה לִהְיוֹת קָרְבָּן נִבְחַרְתִּי,
אוּלַי קָרְבָּן אֶחְיֶה לְאַחַד יַקִּירֵי הַמֶּלֶךְ.
לִמְקוֹם שֶׁקֶר וּמְזִמּוֹת וּתְכָכִים שָׁם יִשְׁכֹּנוּ,
לְאַרְמוֹן מֶלֶךְ וַחֲצֵרָיו – שָׁמָּה יָדָם תִּמְשְׁכֵנִי,
בְּחֵיק אַלּוּף שְׂנוּא נַפְשִׁי – שָׁם כְּבָלִים לִי נָכוֹנוּ,
רַק הָאַהֲבָה, אַהֲבָתְךָ אַתָּה, הִיא תַּצִּילֵנִי.

רודנץ

וְאַתְּ בְּאֱמֶת וּבְתָמִים לָשֶׁבֶת פֹּה תִּבְחָרִי
וּבְאֶרֶץ מוֹלַדְתִּי אָנִי לִי תִהְיִי? הָהּ, בֶּרְטָה,
וַאֲנִי בִּשְׂאֵתִי לַמֶּרְחַקִּים נַפְשִׁי – לְמִי נְשָׂאתִיהָ
אִם־לֹא אֵלַיִךְ? הֲלֹא רַק אוֹתָךְ לְבַד בִּקַּשְׁתִּי
בִּנְתִיבוֹת עֹז וּתְהִלָּה; וּבְרָדְפִי שָׁם תִּפְאֶרֶת

ברטה

לוּא הָיְתָה כָזֹאת! אַךְ לִרְאוֹת נִקְלָה לָעֵינַיִם
אֶת־זֶה אֲשֶׁר לְאַהֲבָה אוֹתוֹ חָפַצְתִּי...

רודנץ

בֶּרְטָה, בֶּרְטָה!
בִּן־רֶגַע עַד־לִמְרוֹמֵי הָאֹשֶׁר הֶעֱלִיתִינִי
וַתַּשְׁלִיכִינִי שְׁאֹלָה...

ברטה

לֹא וָלֹא, עוֹד יֶתֶר רוּחַ
בְּךָ לֹא נִסַּע כֻּלּוֹ, אַךְ נִרְדָּם הוּא וַאֲעִירֶנּוּ.
גַּם־בְּזָרֹעַ לֹא תִּתֹּשׁ אֶת־הַטּוֹב הַנָּטוּעַ
בְּךָ מִבֶּטֶן, כִּי – אַשְׁרֶיךָ! – חָזָק הוּא מִמְּךָ!
אִם־תֹּאבֶה וְאִם־תְּמָאֵן – נְדִיב־לֵב אַתָּה וִיקַר־רוּחַ!

רודנץ

הֲתַאֲמִינִי בִּי? – הוֹ, בֶּרְטָה, כֹּל לֹא יִשְׂגַּב מִמֶּנִּי
בְּאַהֲבָתֵךְ אוֹתִי. מַה־תֹּאמְרִי אֵלַי: „הֱיֵה!" – וְהָיִיתִי

ברטה

תָּמִים עִם־הַטֶּבַע תִּהְיֶה, מִצְוָתָהּ אַל־תָּמֶר,
אַל־תֵּט מִתַּפְקִידְךָ וּבְמִשְׁמַרְתְּךָ הַחֲזִיקָה,
הֱיֵה מָעֹז לְעַמְּךָ וּמַחְסֶה לְאֶרֶץ מְכוֹרוֹתֶיךָ
וְלַצֶּדֶק וְלַמִּשְׁפָּט בִּזְרוֹעַ עֹז הִלָּחֲמָה!

רודנץ

אֲלְלַי! וְלוּא בְקוֹלֵךְ אֶשְׁמַע וְאָרִים יָד בַּמֶּלֶךְ –
הֲתִהְיִי לִי אַחֲרֵי זֹאת? וְאִם־לֹא יִמְנָעוּךְ מִמֶּנִּי?

לְנֶפֶשׁ נְדִיבָה כִּהְיוֹת מָגֵן לְתֹם וּמוֹשִׁיעַ
וּמַצִּיל לְנִגָּשׂ וְנַעֲנֶה מִיַּד עוֹשְׁקֵיהֶם כֹּחַ?
הָהּ, לִבִּי לְעַמְּךָ יִזְעַק וּלְגוֹרָלוֹ אָנוּדָה,
כִּי יְדַעְתִּיו וְאֹהֲבֵהוּ: אֵין כְּמֹהוּ צָנוּעַ
וּמָלֵא עֹז גַּם־יָחַד. נַפְשִׁי דָבְקָה אַחֲרֵיהוּ
זֶה מֵאָז, וְעַתָּה, בְּתַכְנִי רוּחוֹ, מִיּוֹם לְיוֹם יוֹסֵף
יְקַר בְּעֵינָי. אַךְ אַתָּה, אַתָּה הָאִישׁ, זוֹ יַד הַטֶּבַע
וּבְרִית אָבוֹת, אֶרְאֶלֵּי עֹז, יְעָדוּךָ מִבֶּטֶן
לְגוֹאֵל לוֹ – וְהִנֵּה נָטַשׁ נְטַשְׁתּוֹ וַתַּשְׁלִיכֵהוּ,
וּבְבִגְדְךָ בּוֹ גַּם אֶל־מַחֲנֵה הָאוֹיְבִים עָבַרְתָּ,
לְמַעַן יְצַר־לוֹ אֲזִקִּים וּלְהַכְבִּיד עָלָיו נְחֻשְׁתַּיִם –
אַתָּה הוּא אֲשֶׁר־פָּצַעְתָּ לִבִּי וַתַּחֲלִיאֵהוּ,
מִי־יִתֵּן וּמָשַׁלְתִּי בִי לְבִלְתִּי אֶשְׁנָאֶךָ.

רודנץ

אֵינֶנִּי דוֹרֵשׁ הַטּוֹב לְעַמִּי? הַאֵינֶנִּי
מְבַקֵּשׁ שָׁלוֹם לוֹ תַּחַת שֵׁבֶט הָעֹז לְמַמְלֶכֶת
אוֹסְטְרִיָּה הָאַדִּירָה?

ברטה

אַךְ עַבְדוּת לוֹ בָחַרְתָּ!
אֶת־הַחֹפֶשׁ מִמִּקְלָטוֹ הָאַחֲרוֹן בָּאָרֶץ
לְגָרֵשׁ אַתָּה אוֹמֵר! הָעָם לְבַד הוּא יֵיטִיב דַּעַת
מַה־טּוֹבָתוֹ וּשְׁלוֹמוֹ. כָּל־אוֹר שָׁוְא וּבְרַק שֶׁקֶר
לֹא יַתְעוּ אֶת־לִבּוֹ הַנֶּאֱמָן, אוּלָם אַתָּה –
יָקֹשׁ יָקְשׁוּ לְךָ צוֹרְרֵי עַמְּךָ גַּם־נִלְכַּדְתָּ.

רודנץ

מַה־שָּׁנֹא תִשְׂנָאִינִי, בֶּרְטָה, וּמַה־תִּבְזִינִי!...

אַל־נָא כָּכָה תִּזְעָפִי; יָדַעְתִּי גַם־יָדַעְתִּי,
מִי אָנֹכִי כִּי־אֶרְהַב לָשֵׂאת עֵינַי אֵלָיִךְ?
הַתְּהִלָּה עוֹד לֹא קָרְאָה בִשְׁמִי, אַף גַּם־קָטֹנְתִּי
מֵהִתְיַצֵּב בְּמַעַרְכוֹת אַבִּירִים, אֲשֶׁר־יָבֹאוּ
בְּיִפְעַת זֹהַר וּבְתִפְאֶרֶת עֹז לְשַׁחֵר פָּנָיִךְ,
לִי אֵין כֹּל, בִּלְתִּי אִם־לֵב מָלֵא אַהֲבָה וָאֹמֶן...

ברטה בכֹבד־ראש ובזעף

הֲיִשָּׂא „אַהֲבָה וְאֹמֶן" עַל־שְׂפָתָיו אִישׁ כָּמוֹךָ –
אִישׁ יִבְגֹּד בְּמִצְוַת לִבּוֹ, מוֹכֵר נַפְשׁוֹ לְעֵקֶר,

רודנץ נסוג אחור.

עֶבֶד אוֹסְטְרִיָּה, צוֹרֶרֶת עַמּוֹ בִּנְכָלֶיהָ...

רודנץ

הֲפִיךְ אַתְּ, בֶּרְטָה, יְדַבֵּר אֵלַי תּוֹכָחוֹת כָּאֵלֶּה?
וַאֲנִי בְּבֹאִי בִקְהָלָם הֲלֹא רַק־אוֹתָךְ בִּקַּשְׁתִּי...

ברטה

וַתְּדַמֶּה, כִּי לִימִין בֶּגֶד מָצֹא תִמְצָאֵנִי? –
לֹא! טוֹב לֶכְתִּי אַחֲרֵי הַנּוֹגֵשׂ גֶּסְלֶר מִלֶּכֶת
אַחֲרֵי בֵּן מֶמֶר לְשְׁוִיץ, אִישׁ בְּרִית עַמּוֹ שָׁכֵחַ
וַיְהִי בְּיַד אוֹיֵב מוֹלַדְתּוֹ כְּלִי־חָמָס וָשָׁבֶט...

רודנץ

אֱלֹהִים, מַה־תִּשְׁמַעְנָה אָזְנָי?

ברטה

אֱמָר־נָא, מַה־בָּאָרֶץ
קָרוֹב לִלְבַב אִישׁ הַלֵּב כִּבְנֵי בְרִית וּמוֹלֶדֶת?
אוֹ מַה־יָּקָר לִיקַר רוּחַ וּמַה־פֹּעַל תִּפְאֶרֶת

מחזה שני

מקום שמם בעזובת החרש. זרמי מים נופלים מראשי הצורים.

ברטה בשמלת־ציד באה ואחריה — רודנץ.

ברטה

גַּם הוּא אַחֲרַי. עַתָּה אֶת־כָּל־לִבִּי לוֹ אַגִּידָה.

רודנץ

בַּת־נָדִיב, יָגַעְתִּי גַּם־מְצָאתִיךְ עַתָּה בּוֹדֶדֶת,

פֹּה יִסָּגְרוּ עָלֵינוּ תְּהֹמוֹת וְעִמְקֵי שְׁאֹל יְאוֹפְפוּנוּ,

בִּישִׁימוֹן זֶה אֵין עֵד וּמְרַגֵּל כִּי אִירָאֶנּוּ,

הָבָה אֲגֹלָּה מֵעַל לִבִּי כֹּבֶד הָאֶבֶן

וַהֲסִירוֹתִי הַמַּחְסוֹם מִפִּי.

ברטה

ואתה בטוח

כִּי לֹא יָבֹאוּ הֲלוֹם אַחֲרֵינוּ אַנְשֵׁי הַצָּיִד?

רודנץ

אַנְשֵׁי הַצַּיִד רְחוֹקִים מִזֶּה... אִם־לֹא הַפַּעַם —

אַחֲרֵי מָתַי עוֹד? יָקָר הָרֶגַע וְלֹא אֲאַחֲרֶנּוּ,

עַתָּה יוּטַל גּוֹרָלִי, וִיהִי מָה – אֵדָעֶנּוּ,

וְלוּא גַּם־לָנֶצַח מֵעִמָּךְ הַפְּרֵד יַפְרִידֵנִי.

הָהּ, אַל־נָא תַקְדִּירִי עָלַי כֹּה זֹהַר עֵינַיִךְ,

ולטר

לָכֵן אָבִיאָה

אֶשְׁבֹּר לְךָ מֵאֵת שָׁבִי.

יוצא עם אביו.

וילהלם

וַאֲנִי עִמְּךָ אֵשֵׁבָה.

אִמִּי.

הדויגה

אָכֵן בֵּן יַקִּיר אַתָּה לִי, מַחְמַד עָיִן.

ד נִשְׁאַרְתָּ עַתָּה לְאִמְּךָ וְלֹא תַעַזְבֶנָּה.

יוצאת אל שער החצר ומלוה את היוצאים בעיניה עד־בוש.

אוֹיָה לָךְ! נָשֹׂא לֹא יִשָּׂא הַנְּצִיב לְפִשְׁעֲךָ, עֵקֶב
רְאִיתוֹ בְּכִשְׁלוֹנוֹ.

טל

עַל־כֵּן מֵרְאוֹתוֹ אֶמָּנַע,
וְגַם הוּא לֹא יִרְדֹּף בִּקְשֵׁנִי.

הדויגה

אַל־נָא תֵלֵךְ שָׁמָּה,
הַיּוֹם אַל־תֵּלֵךְ. טוֹב מִזֶּה כִּי תֵצֵא לַצָּיִד.

טל

מָה הָיָה לָךְ?

הדויגה

לִבִּי דוֹאֵג בְּקִרְבִּי. שֵׁב בַּבָּיִת!

טל

מָה רוּחַ עָבַר עָלָיִךְ? הֲיֵשׁ לְדַאֲגָתֵךְ טַעַם?

הדויגה

יַעַן וּבְיַעַן אֵין טַעַם לָהּ – בִּי, טֶל, אַל־תֵּלֵךְ.

טל

וּלְמוֹצָא פִי מָה אֶעֱשֶׂה, רַעְיָתִי, – הַאֲחַלְּלֶנּוּ?

הדויגה

אִם־נָדַרְתָּ – לֵךְ. אַךְ אַל־יֵלֵךְ עִמְּךָ הַיֶּלֶד.

ולטר

לֹא, אִמִּי, כִּי אֶת־אָבִי אֵלֵכָה, הַנִּיחִינִי.

הדויגה

הֲתֹאמַר לַעֲזֹב אֶת־אִמְּךָ, וַלְטִי?

לֹא יִתְגַּר הַפָּעַם.

הדויגה

הַאָמְנָם? עַל־מָה בְדָהֳהָ?

טל

לִפְנֵי יָמִים, בְּעֵת־צַיִד, וָאֶקֹר בְּעֵמֶק שָׁכֵן,
עֵמֶק שָׁמֵם מְאֹד, נִשְׁכָּח מִנִּי רָגֶל. עָלִיתִי
בָּדָד בְּמִשְׁעֹל הָר, מְקוֹם אֵין נְתוֹת; עַל־רָאשֵׁי כֵף־סָלַע
וּלְרַגְלַי מִתַּחַת מְצוּלַת שֶׁכֶן הָרוֹתַחַת.

הילדים נלחצים אליו מימין ומשמאל, אזניהם קשובות ועיניהם תלויות אליו.

פִּתְאֹם וְהִנֵּה הַנְּצִיב לְפָנַי. בַּמִּשְׁעֹל מִנֶּגֶד
בָּא לִקְרָאתִי וְהוּא בוֹדֵד כָּמוֹנִי אָנִי.
פָּנִים אֶל־פָּנִים אִישׁ לְעֻמַּת רֵעֵהוּ נִצַּבְנוּ,
אֲנִי וְהוּא וּבְצִדֵּנוּ פִּי־הַתְּהֹם. אַךְ רָאָנִי
וַיַּכִּירֵנִי: הֲלֹא אָנֹכִי הָאִישׁ אֲשֶׁר נָשָׂאתִי
זֶה יָמִים עֹנֶשׁ כָּבֵד מִיָּדוֹ, וּבְלִי פֶשַׁע.
וַיְהִי בִּרְאוֹתוֹ אוֹתִי בָא וּבְיָדִי הַנֶּשֶׁק,
וַיִּפְּלוּ פָנָיו מְאֹד. בִּרְכָּיו פָּקוּ. כִּמְעַט רָגַע
וּמָעֲדוּ קַרְסֻלָּיו וַעֲצָמָיו לְפִי שְׁאֹל נִפְזָרוּ.
אָז הָיָה לְרַחֲמִים בְּעֵינַי וָאֶקְרַב בְּעַנְוַת־רוּחַ
וָאֹמַר: „אֲנִי הוּא, אֲדוֹנִי הַנְּצִיב!" אַךְ הוּא מִפַּחַד
גַּם־הֶגֶה לֹא הוֹצִיא מִפִּיו. דוּמָם לִי הֵנִיעַ
בְּיָדוֹ, כִּמְרַמֵּז: „שְׂטֵה וַעֲבֹר!" עָבַרְתִּי וָאֵלֵךְ
וָאֶשְׁלַח אֵלָיו אֶת־עֲבָדָיו.

הדויגה

כִּי חָל מִפָּנֶיךָ –

טל

בְּאֵין כְּלֵי הַנֶּשֶׁק עִמִּי – וְחָסַרְתִּי אֵת הַזְּרֹעַ.

הילדים שבים.

ולטר

אָנָה תֵּלֵךְ, אָבִי?

טל

אַלְטוֹרְפָה אֵלֵךְ, הַנַּעַר,

אֶל־הַשָּׁב. הֲיֵשׁ אֶת־נַפְשְׁךָ לַהֲלֹךְ עִמִּי גַּם־אַתָּה?

ולטר

יֵשׁ וְיֵשׁ.

הדויגה

הַנְּצִיב הֲלֹא שָׁם הוּא. אַל־תֵּלֵךְ אַלְטוֹרְפָה.

טל

הַיּוֹם יֵצֵא.

הדויגה

שְׁבָה אֵפוֹא עַד־צֵאתוֹ, פֶּן־תִּפְגְּשֵׁהוּ

וּזְכָרֶנוּ. הֲלֹא יָדַעְתָּ כִּי יִקְצֹף עָלֵינוּ.

טל

מַה־קִּצְפּוֹ כִּי אִירָאֶנּוּ? אֲנִי מֵישָׁרִים אֵלֵךְ,

מַה־יַּעֲשֶׂה לִּי אוֹיֵב?

הדויגה

אֵין שָׂנוּא לוֹ כְּיִשְׁרֵי־דָרֶךְ.

טל

יַעַן לֹא תַשִּׂיגֵם יָדוֹ. בִּי – בָּטוּחַ אָנִי –

טל

אִישׁ לְפִי נְכָסָיו יָרִים הַמֶּכֶס

הדויגה

עַל־בּוֹמְגַרְטֶן חֵרַפְתָּ נַפְשְׁךָ וַתַּעֲבִירֵהוּ
הַיְאֹר בְּעֵת סָעַר. אַךְ מַעֲשֵׂה־נֵס הוּא וּדְבַר פֶּלֶא
כִּי עֲבַרְתֶּם בְּשָׁלוֹם. הַאֶת־יְלָדֶיךָ לֹא זָכַרְתָּ
וְאֶת־אִשְׁתְּךָ?...

טל

זְכַרְתִּים, רַעְיָתִי, עַל־כֵּן גַּם־הִצַּלְתִּי
נֶפֶשׁ אָב, לַהֲשִׁיבוֹ לִילָדָיו.

הדויגה

אַךְ שׁוּט בְּעֵת סַעַר
בִּמְצוּלָה רוֹתַחַת! לֹא בָטַח הוּא בֵּאלוֹהַּ,
כִּי אִם־נִסּוֹתוֹ.

טל

בְּהַרְבּוֹת מַחֲשָׁבָה יִמְעַט פֹּעַל.

הדויגה

אָכֵן טוֹב אַתָּה וּמֵיטִיב לַכֹּל וְרַב לְהוֹשִׁיעַ,
וּבְיוֹם אֵידְךָ אַתָּה – כֻּלָּם יַעַמְדוּ מִנֶּגֶד.

טל

יִשְׁמְרֵנִי אֱלֹהִים בְּעוֹדִי מְצַפּוֹת לְעֶזְרַת גָּבֶר.

נושא הקשת והחצים.

הדויגה

הַקֶּשֶׁת לָמָּה־לָּךְ? הֲלֹא תַּנִּיחֶנָּה בַּבָּיִת.

וּבִתְבוּנוֹת כַּפָּיו – הוּא מִכָּל־צָרָה יֵחָלֵץ.
אִישׁ יֻלַּד בֶּהָרִים – אֵימָתָם לֹא תְבַעֲתֶנּוּ.

עם כלות המלאכה, יניח מידו הגרזן

עַתָּה הֲלֹא לְאֹרֶךְ יָמִים וְשָׁנִים תַּעֲמֹד הַדֶּלֶת,
לֹא יִדְרֹשׁ אֶל־חָרַשׁ־עֵץ מִי גַּרְזֶן לוֹ בַּבָּיִת.

לוקח בידו המגבעת.

הדויגה

אָנָה תֵּלֵךְ

טל

לְאַלְטוֹרְף, לְבֵית אָבִיךְ, אֹמַר לָלֶכֶת.

הדויגה

הַאֵין דֶּרֶךְ הַוּוֹת נֶגֶד פָּנֶיךָ? הַגִּידָה!

טל

מָה רָאִית, הָאִשָּׁה?

הדויגה

לְרַגְלֵי הַנְּצִיבִים תַּאֲנָה
רֶשֶׁת. דְּבַר הַמּוֹעָדָה בְּרוּטְלִי יָדַעְתִּי,
וְגַם אַתָּה בַּקּוֹשְׁרִים.

טל

אֲנִי בְּסוֹדָם לֹא עָמַדְתִּי,
אַךְ בִּקְרֹא אֵלַי אַרְצִי לֹא אֶתְיַצֵּב מִנֶּגֶד.

הדויגה

בַּאֲשֶׁר יִרְבּוּ חַתְחַתִּים שָׁמָּה אוֹתְךָ יִשְׁלָחוּ
וְהַמַּשָּׂא הַכָּבֵד אוֹתוֹ יַעֲמִיסוּ עָלֶיךָ,
כְּמִשְׁפָּטָם תָּמִיד.

טל

בִּתִּי, גַּם־אֲנִי לֹא אֲדָעֶנּוּ,
לֹא קָנַנִי אֵל מֵעוֹדִי רוֹעֶה יוֹשֵׁב אֹהֶל.
רָדֹף מִבְּלִי לְאוֹת אַחֲרֵי כָל־מַטָּרָה בַּת־רֶגַע –
זֶה חֶלְקִי מֵאֱלוֹהַּ. לֹא יִשְׂבַּע אִישׁ אֲשֶׁר־כָּמוֹנִי
אֶת־זְכוּת חַיָּיו בִּלְתִּי אִם־חֲדָשָׁה לַבְּקָרִים יִקְנֶנָּה.

הדויגה

ויגון אִשְׁתְּךָ לֹא תִזְכֹּר, וְהִיא עֲגוּמַת נֶפֶשׁ תֵּשֵׁב
וּמִדְּאָג וְיַחֵל לְךָ דוּמָם עֵינֶיהָ תִּכְלֶינָה,
כִּי מָלֵאתִי פַּחְדֵּי אֵל מִכֹּל אֲשֶׁר שָׁמַעְתִּי
מִסּוּתֵיכֶם הַגְּדוֹלוֹת בְּהַרְרֵי טֶרֶף וְצַיִד.
וַיְהִי כְּצֵאתְךָ מֵעִמִּי וְחָרַד לִבִּי בַּסֵּתֶר
לֵאמֹר: „הֲתָשׁוּב אֵלַי? אִם־אוֹסִיף אֶחֱזֶה פָּנֶיךָ?"
יֵשׁ אֲשֶׁר אֶרְאֶךָ בְּחָזוֹן, וְהִנֵּה לְלֹא נָתִיב וְדֶרֶךְ
כְּשֶׂה אוֹבֵד תּוֹעֶה אַתָּה בִּישִׁימוֹן הַרְרֵי קֶרַח,
דּוֹלֵג וּמְקַפֵּץ מֵרֹאשׁ הַסֶּלַע אֶל־מִשְׁנֵהוּ
וְרַגְלְךָ בַּחֲלַקְלַקּוֹת תִּמְעָד; אוֹ יַעֲלַת הַסֶּלַע,
כִּי דָלַקְתָּ אַחֲרֶיהָ, תִּתֵּר אֲחֹרַנִּית פֶּתַע
וּמִשְׁכָּבְךָ שְׁאֹלָה; אוֹ כִי תְכַסְּךָ שִׁפְעַת שֶׁלֶג
בְּנִפְלָהּ עָלֶיךָ מֵרֹאשׁ צוּר, אוֹ כִּי שָׁבֹר יִשָּׁבֵר
תַּחְתְּךָ הַקֶּרַח הַבּוֹגֵד וְטָבַעְתָּ בַּפַּחַת;
וּקְבוּרַת חַי תִּקָּבֵר... הָהּ, בִּדְרָכִים שִׁבְעִים וָשֶׁבַע
לִקְרַאת צַיַּד הָאֲלָפִים יֵצֵא מַלְאַךְ הַמָּוֶת.
מָה רָעָה הַמְּלָאכָה, בְּעָלֶיהָ בְּנַפְשׁוֹ יַעֲשֶׂנָּה.

טל

מִי עֵינָיו פְּקוּחוֹת וְלִבּוֹ עִמּוֹ, בָּאֵל בּוֹטֵחַ

חִלְלֵי חִצָּיו הֵם גַּם־שְׁלָלוֹ,
שְׁלַל זִיז־שָׂדַי וְהָעוֹף.

קופץ ובא אל אביו

רְאֵה, אָבִי, הִנֵּה נִתַּק הַיֶּתֶר. הֲלֹא תְּתַקְּנֵהוּ.

טל

לֹא וָלֹא. מִי קֶשֶׁת חָרוּץ יָדוֹ תּוֹשִׁיעֶנּוּ.

הילדים סרים.

הדויגה

עוֹד רַכִּים הַיְלָדִים מְלַמֵּד יְדֵיהֶם קֶשֶׁת.

טל

חָזִית מָהִיר בִּמְלַאכְתּוֹ – כִּי אָמָּן בָּהּ מִנֹּעַר.

הדויגה

מִי־יִתֵּן וְלֹא יֵדְעוּ הַמְּלָאכָה הַזֹּאת עַד־נֶצַח.

טל

כָּל־דַּעַת יְקָרָה. מִי עַז־לֵב הֶחָפֵץ לִבְקֹעַ
דֶּרֶךְ לוֹ בְּמַעַרְכוֹת הַחַיִּים – הוּא לִקְרַאת כָּל־פֶּגַע
יִכּוֹן נָא, וְאַל־יֵצֵא לַקְּרָב רֵיקָם.

הדויגה

אָחוּ כִּי־עַתָּה
לֹא יִשָּׁאֵר אִישׁ יוֹשֵׁב בְּאֹהֶל בֵּיתוֹ לָבֶטַח
וְיוֹדֵעַ מָנוֹחַ.

עלילה שלישית

פתוח ראשון

חצר בית טֶל.

טֶל, ובידו גרזן, עושה בעץ, הֶ ד וִ י ג ה עושה במלאכת הבית.

וַ ל ט ר ו ו י ל ה ל ם משחקים בירכתי הבימה בקשת קטנה.

ולטר מזמר

בְּהַרְרֵי־אֵל, בִּנְתִיבוֹת עַיִט,
מִי הָעָז הַמַּעְפִּיל שָׁם?
בְּחֵץ וָקֶשֶׁת אִישׁ־הַצַּיִד
עִם אוֹר שַׁחַר לְצֵידוֹ קָם.

מֶרְחַב־יָהּ – מַמְלֶכֶת נְשָׁרִים,
מְרוֹמֵי־עָב – מֶמְשֶׁלֶת נֵץ,
לְבַדּוֹ יִמְלֹךְ עַל־הֶהָרִים
אִישׁ הַקֶּשֶׁת וְהַחֵץ!

הַמֶּרְחַקִּים, נְאוֹת מִמְשָׁלוֹ,
יִשְּׂאוּ מִסִּים לוֹ לָרֹב,

אֶפֶס גַּם חֲמַת צִדְקַתְכֶם בִּלְמוּ בְּמֶתֶג וָרֶסֶן,
כִּי לַיּוֹם הַגָּדוֹל, יוֹם נָקָם וְשִׁלֵּם, תַּחְשְׂכוּהָ.
מִי־אִישׁ יִזְכֹּר רַק אֶת־נַפְשׁוֹ וְלִבּוֹ אֶל־בִּצְעֵהוּ –
עוֹכֵר עַמּוֹ וְאַרְצוֹ הוּא וְאֶת־מוֹלַדְתּוֹ קוֹבֵעַ.

בעוד האנשים פונים ללכת ויוצאים בשלוָה רבה לשלשה עֲבָרים — המקהלה תתן קול־מנגינתה בהדר. הבימה הפנויה עומדת גלויה זמן־מה, והשמש תֵראה בזרחה על ראשי הרי־השלג.

ולטר פירסט

אל־תִירָא. הַלַּיְלָה יִתְמַהְמֵהַּ בְּתוֹךְ הָעֵמֶק.

כֻּלם מגלים מאליהם את ראשיהם, עומדים נפעמים ומחשים למראה עמוד־השחר.

רסלמן

לְנֹגַהּ שַׁחַר זֶה, אֲשֶׁר קִדֵּם רִאשׁוֹנָה פָּנֵינוּ,
בְּעוֹד בְּמַעֲמַקִּים מִתָּחַת, בִּמְצָרֵי קִרְיוֹת־אֹפֶל,
כָּל־שׁוֹכְנֵי־אָרֶץ בְּחַבְלֵי שְׁנַת־רֹגֶז יִתְהַפָּכוּ –
הָבָה נְחַזְּקָה הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה בִּשְׁבוּעַת קֹדֶשׁ:
עָם אֶחָד, עַם אַחִים נִהְיֶה כֻּלָּנוּ מֵעַתָּה,
כָּל־אָסוֹן וָפֶגַע לֹא יַפְרִידוּ עוֹד בֵּינֵינוּ!

כֻּלם מרימים ידיהם ושונים אחריו

אֶל־הַחֹפֶשׁ כַּאֲבוֹתֵינוּ נַפְשֵׁנוּ נִשָּׂאָה,
מָאַסְנוּ בְּחַיֵּי עַבְדוּת, נִבְחַר מֵהֶם הַמָּוֶת,
בְּיַד אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים אֶת־גּוֹרָלֵנוּ נַפְקִידָה,
לֹא נָגוּר מִפְּנֵי אִישׁ וּמָה אָדָם כִּי יְבַעֲתֵנוּ.

כֻּלם שונים אחריו. אחרי־כן יחבקו איש את רעהו.

שטופכר

עַתָּה אִישׁ לִמְקוֹמוֹ וּמְלַאכְתּוֹ בְּשָׁלוֹם תָּשׁוּבוּ.
הָרוֹעֶה כִּתְמוֹל שִׁלְשֹׁם יִרְעֶה יַרְבִּיץ מִקְנֵהוּ
וּבַסֵּתֶר יַרְבֶּה אַנְשֵׁי בְרִית לַאֲגֻדָּתֵנוּ.
וַאֲשֶׁר עוֹד עֲלֵיכֶם לָשֵׂאת עַד־עֵת – שְׂאוּ בְּאֹרֶךְ רוּחַ!
יִכְבַּד אֲשַׁם הֶעָרִיצִים! יָבֹא־יוֹם וְהֵשִׁיבוּ
אֶת־כָּל־אֲשָׁמָם בְּאַחַת לְכָל־אֲשֶׁר אָשְׁמוּ לָמוֹ,
גַּם לָעָם כֻּלּוֹ גַּם לְאִישׁ אִישׁ, לֹא יִפֹּל צְרוֹר אָרְצָה.

ולטר פירסט

וּבְהִלָּכֵד הַמְּצוּדוֹת לַמּוֹעֵד אֲשֶׁר יָעַדְנוּ –
וְהִשֵּׂאנוּ מַשּׂוּאוֹת בְּרָאשֵׁי הֶהָרִים, אוֹת לַקֶּשֶׁר,
וְנֶחָלְצוּ אַחֵינוּ חוּשִׁים וּכְאִישׁ אֶחָד יָקוּמוּ,
כִּמְעַט יִרְאוּ הַנְּצִיבִים כִּי אָכֵן לֹא לַשֶּׁקֶר
אָחַזְנוּ נֶשֶׁק, וְיֵרְאוּ – יְהִי־נָא לִבְּכֶם בָּטוּחַ –
הִתְגָּרוּת בָּנוּ וּמַהֲרוּ לַעֲלוֹת מִן־הָאָרֶץ.

שטופכר

אֲנִי אַךְ אֶת־גֶּסְלֶר אָגוּר וְעֶבְרָתוֹ כִּי־קָשָׁתָה,
אָיֹם וְנוֹרָא הוּא בִּקְהַל פָּרָשָׁיו מַלְאֲכֵי זַעַם,
הוּא לֹא יַעֲזֹב הַמַּעֲרָכָה לִבְלִי שְׁפָךְ־דָּם אַרְצָה,
וְגַם אַחֲרֵי נְגָרְשֶׁנּוּ יְהִי לִמְחִתָּה לָאָרֶץ.
אִם־נִתֵּן לוֹ חֲנִינָה כָּל־תְּקוּמָה לֹא תִהְיֶה לָנוּ.

בומגרטן

בַּאֲשֶׁר יִרְבּוּ הַחַתְחַתִּים – שָׁמָּה אֵלְכָה אָנִי.
אֶת־נַפְשִׁי, כִּי הִצִּילָהּ טֶל, בְּשָׂשׂוֹן אֶשָּׂאֶנָּה
אֶל־אַרְצִי. רַב לִי כִּי אֶת־נִקְמַת כְּבוֹדִי נִקַּמְתִּי
וַהֲנִיחוֹתִי רוּחִי.

רדינג

יָמִים יַחְכִּימוּ. הַבְלִיגוּ
עַל־קֹצֶר רוּחֲכֶם. הַכֹּל יָבֹא בְעִתּוֹ. הַבִּיטוּ!
עוֹד אֲנַחְנוּ נוֹעָצִים וּמִתְוַכְּחִים פֹּה הַלַּיְלָה –
וּבְרָאשֵׁי הֶהָרִים הַגְּבֹהִים כְּבָר הֶעֱלָה הַשַּׁחַר
מַשְׂאַת אִשּׁוֹ הַמְבַשְּׂרָה. נֵלְכָה מִזֶּה נִפּוֹצָה
טֶרֶם יַשִּׂיגֵנוּ הַמָּאוֹר הַגָּדוֹל פֶּתַע.

וינקלריד

לוּ עַד חַג הוּלֶּדֶת מְשִׁיחֵנוּ
יֵחָשֵׁךְ הַדָּבָר. כָּל־הַתּוֹשָׁבִים יָבִיאוּ
לִכְבוֹד הֶחָג הַהוּא מִנְחָה לַנְּצִיב הָאַרְמוֹנָה,
כְּמִשְׁפָּטָם מִיָּמִים יָמִימָה, אָז לֹא יִבָּצֵר
מֵהִתְלַקֵּט בַּמְּצוּדָה מִבְּלִי מֵשִׂים כַּעֲשֶׂרֶת
אוֹ כִשְׁנֵים עָשָׂר אִישׁ, וְהֵמָּה יָבִיאוּ בַּסֵּתֶר
לַהֲבֵי בַרְזֶל אִתָּם, אֲשֶׁר יָקְבְעוּ כְּהֶרֶף עַיִן
בְּרָאשֵׁי הַמַּטּוֹת, כִּי אֵין לָבֹא לַמְּצוּדָה בְּנֶשֶׁק.
וּבַיַּעַר הַקָּרוֹב יֵשֵׁב אָז גְּדוּד לְמוֹ־אָרֶב,
וְהָיָה בִּמְצֹא יַד אֵלֶּה לִלְכֹּד לָהֶם הַשַּׁעַר,
וְתָקְעוּ בַשּׁוֹפָר וְהָאוֹרֵב מִסִּתְרוֹ יָגִיחַ –
וְנִכְבְּשָׁה לְפָנֵינוּ הַמְּצוּדָה בְּאֵין עָמָל וָטֹרַח.

מלכטל

מְצוּדַת רוֹסְבֶּרְג – אָנֹכִי אֶהֱרֹס לָבֹא אֵלֶיהָ,
יָדַעְתִּי שָׁם אַחַת הַנְּצָרוֹת, הַנּוֹטָה לִי חֶסֶד,
וּבְפָקְדִי אוֹתָהּ בַּלַּיְלָה, עַל־נְקַלָּה אֲפַתֶּנָּה
לְהוֹרִיד לִי אֶת־הַסֻּלָּם; אָז אֶעֱלֶה אֲנִי לְמַעְלָה
בַּתְּחִלָּה וְהַעֲלֵיתִי חֲבֵרַי אַחֲרָי.

רדינג

הוֹדִיעוּנִי,
הַבְּעֵינֵי כֻלְּכֶם טוֹבָה עֲצַת וִינְקֶלְרִיד רֵעֵנוּ?

רֹב הנאספים מרימים ידיהם.

שטופכר מונה את הדעות

...: עֶשְׂרִים נֶגֶד שְׁנֵים עָשָׂר. הָרַבִּים יַכְרִיעוּ.

מיאר

פַּחַד שָׁוְא. בִּגְבוּלוֹת אֶנְטֶרְוַלְדֶן בֹּגְדִים אָיִן.

רסלמן

אַךְ יֵשׁ אֲשֶׁר גַּם קִנְאָה יְתֵרָה תָּבִיא לִידֵי בָגֶד.

ולטר פירסט

אִם־נִפַּגֵר – וְשָׁלְמָה הַמְּצוּדָה בְּאַלְטוֹרְף לְכָל־הַמְּלָאכָה
וְהִתְבַּצֵּר בָּהּ הַנְּצִיב.

מיאר

אַתֶּם רַק לְנַפְשְׁכֶם תֶּחֱרָדוּ.

פטרמן

וְאַתֶּם לֹא בְצֶדֶק תְּדַבֵּרוּן.

מיאר בחמת־אף

לֹא בְצֶדֶק? הַאֲנַחְנוּ?
וְאִישׁ אוּרִי יֹאמַר זֹאת:

רדינג

בְּשֵׁם שְׁבוּעַתְכֶם, חִדְלוּ רֹגֶז!

מיאר

אָכֵן בִּהְיוֹת שְׁוִיץ יָד אַחַת אֶת־אוּרִי אֵין לָנוּ
בְּנֵי אֶנְטֶרְוַלְדֶן בִּלְתִּי אִם־לָשִׂים יָדֵנוּ לְמוֹ פִינוּ.

רדינג

נֻגְּדָה־נָּא לְכָל־הָעֵדָה עַל־פָּנֶיךָ אוֹכִיחָה,
כִּי אַתָּה בְעֹז אַפְּךָ תָּפֵר שָׁלוֹם. הַדְבָרֵנוּ
לֹא דְבַר כֻּלָּנוּ?

ולטר פירסט

אֵת אֲשֶׁר לַעֲשׂוֹת – יַעֲשֶׂה, אַךְ עָלָיו אַל־תּוֹסִיפוּ:
גָּרֵשׁ הַנְּצִיבִים וַעֲבָדֵיהֶם וְנָתֹץ מִבְצָרֵימוֹ,
אֶפֶס הִמָּנְעוּ מִשְּׁפָךְ־דָּם אִם תּוּכָלוּ. יֵרָא
הַקֵּיסָר כִּי רַק מִכֹּבֶד עֹל יִרְאָה הֵפַרְנוּ
וַנִּפְרַע מוּסָר. וּבְשָׁמְרֵנוּ גְּבוּל בַּל נַעֲבֹרָה –
אוּלַי, כְּמוֹשֵׁל חָכָם, בְּרוּחוֹ יִמְשֹׁל וְחָדַל וָעַם,
כִּי מִי יִוָּרֵא כְּעַם חֶרֶב בְּכַפּוֹ וּבְרוּחוֹ פֶּלֶס.

רדינג

אֲבָל הַגִּידוּ, אֵיךְ תָּקוּם עֲצָתֵנוּ, אֵיךְ נִבַּצְּעֶנָּה,
וּבְיַד הַצַּר הַנֶּשֶׁק, וּבְלִי קְרָב וּמִלְחָמָה
לֹא יֵעָנֶה מִפְּנֵי כֹל וּמְקוֹמוֹ לֹא יַנִּיחַ.

שטופכר

יְכֹל נוּכַל, בְּצֵאת כֻּלָּנוּ לִקְרָאתוֹ בֶּחָרֶב
וְנָפַלְנוּ עָלָיו פִּתְאֹם טֶרֶם יִמְצָא יָדָיִם.

מיאר

אֵין קַל כְּדַבֵּר שְׂפָתַיִם וְכָבֵד כְּפֹעַל כַּפָּיִם:
עוֹד שְׁתֵּי מְצוּדוֹת בָּאָרֶץ. לַצַּר הֵן מִשְׂגַּב הַשֵּׁן
וּמְחִתָּה תִּהְיֶינָה לָנוּ בְּבֹא צִבְאוֹת הַמֶּלֶךְ,
וּבְטֶרֶם יִלָּכְדוּ שְׁנֵי הַמָּעֻזִּים הָאֵלֶּה –
סַרְנֵן וְרוֹסְבֶּרְג – חָלִילָה לָנוּ מֵהָנִיף חָרֶב.

שטופכר

אִם נִתְמַהְמֵהַּ יִגָּלֶה לָאוֹיֵב הַקֶּשֶׁר,
כִּי הִנֵּה רַב מִדַּי מִסְפַּר הָעוֹמְדִים בְּסוֹדֵנוּ.

אֵיכָכָה נָפִיקָה זְמָמֵנוּ וְלֹא נִכָּשֵׁלָה.

ולטר פירסט בא המעגלה

לִפְרֹק אֶת הָעֹל הַכָּבֵד מֵעַל־צַוָּארֵנוּ

וּלְהָשִׁיב אֵלֵינוּ כְּקֶדֶם כֹּל מִשְׁפְּטֵי הַצֶּדֶק,

מוֹרֶשֶׁת אָבוֹת, נַחֲלַת קְדוּמִים, אֲשֶׁר עֲשָׁקוּנוּ, –

אֶל־הַדָּבָר הָאֶחָד הַזֶּה נִשָּׂא נַפְשֵׁנוּ.

אַךְ גְּדוֹלוֹת וַחֲדָשׁוֹת בִּשְׁרִירוּת־לֵב לֹא נִרְדֹּפָה.

אֲשֶׁר לַקֵּיסָר – לַקֵּיסָר, מֵחֻקּוֹ לֹא יִגָּרֵעַ,

וַאֲשֶׁר אָדוֹן לוֹ – בֶּאֱמוּנַת־לֵבָב יַעַבְדֶנּוּ.

מיאר

אָנֹכִי מִיַּד אוֹסְטְרִיָּה אֲחֻזַּת מַס קִבַּלְתִּי.

ולטר פירסט

אַל תֶּחְדַּל אֵפוֹא מְשַׁלֵּם לָהּ בְּעִתּוֹ נִשְׁכָּהּ.

וילר

וַאֲנִי לָאָדוֹן רַפֶּרְסְוִיל אֶת־מִכְסִי אָרִימָה.

ולטר פירסט

הוֹסִיפָה אֵפוֹא הָרִימוֹ, אַל־תִּמְנַע גַּם־עָתָּה.

רסלמן

וַאֲנִי לְמִשְׁכַּן הַנְּזִירִים בְּצִירִיךְ נָדַרְתִּי נֶדֶר.

ולטר פירסט

אֲשֶׁר לֵאלֹהִים – לֵאלֹהִים. שַׁלֵּם תְּשַׁלֵּם נְדָרֶיךָ.

שטופכר

וַאֲנִי לַמַּמְלָכָה לְבַדָּהּ אֶת־מִסִּי אֲשַׁלֵּמָה.

וּלְחַדֵּשׁ מִשְׁפְּטֵי חֵרוּתֵנוּ בִּמְגִלַּת סֵפֶר,
כַּדָּת לְכָל־מֶלֶךְ חָדָשׁ מֵאָז וּמִקֶּדֶם.
מַלְאָכִים רַבִּים מָצָאתִי שָׁם, צִירֵי גוֹי וָאָרֶץ,
כֻּלָּם קִבְּלוּ אֶת־אִגְּרוֹת חֵרוּתָם וַיָּשׁוּבוּ
אִישׁ לְאַרְצוֹ בְּשִׂמְחָה. וַאֲנִי, מַלְאַכְכֶם, הוּבֵאתִי
לִפְנֵי כֹּל הַשָּׂרִים, וַיְשַׁלְּחוּנִי בְּתַנְחוּמוֹת הָבֶל
לֵאמֹר: „לֹא עֵת לַקֵּיסָר עַתָּה; לְעֵת אַחֶרֶת,
לַמּוֹעֵד, עוֹד פָּקֹד יִפְקֹד אֶתְכֶם" – בְּפַחֵי־נֶפֶשׁ
יָצָאתִי מֵאֵת פְּנֵיהֶם הָאוּמָּה, וָאֵרֶא
וְהִנֵּה הַנָּסִיךְ יוֹהַן עוֹמֵד בְּצֵלַע הַבַּיִת
וְדִמְעָתוֹ עַל לֶחְיוֹ, וְאִתּוֹ הַשּׁוֹעִים הַשְּׁנַיִם
וַרְט וְטֶגֶרְפֶלְד. כִּרְאוֹתָם אוֹתִי וַיִּקְרָאוּנִי
וַיֹּאמְרוּ לִי: תּוֹשִׁיעַ לָכֶם יֶדְכֶם! לַמֶּלֶךְ
אַל־תִּשְׂאוּ עַיִן. הֲלֹא הוּא אֲשֶׁר עָשַׁק בֶּן־אָחִיהוּ
וַיַּחֲזֵק בְּנַחֲלָתוֹ. וּבְבֹא הַנָּסִיךְ, בְּעָלֶיהָ,
וַיִּשְׁאָלֶהָ מֵעִמּוֹ, כַּמִּשְׁפָּט וְכַצֶּדֶק,
כִּי מָלְאוּ שְׁנוֹתָיו לִמְשֹׁל בְּנַחֲלָתוֹ וּבְיוֹשְׁבֶיהָ
כְּכָל־הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו – וּמֶה עָנָהוּ הַמֶּלֶךְ? –
עָנֹד עָנַד לְרֹאשׁוֹ אַחַד הַכְּלִילִים וַיֹּאמַר:
„יְהִי זֶה לִוְיַת־חֵן וַעֲדִי תִּפְאֶרֶת לְהוֹד הַנֹּעַר".

מאור

הֲלֹא שְׁמַעְתֶּם. אַל־תִּבְטְחוּ בַּקֵּיסָר. מִשְׁפָּט וָצֶדֶק
לֹא יָלִינוּ בְהֵיכָלוֹ. יֶדְכֶם לָכֶם תּוֹשִׁיעַ!

רדינג

דֶּרֶךְ אַחֶרֶת אֵין לָנוּ. הָבָה נִתְחַכְּמָה עַתָּה,

עַמּוֹ וּמִשְׁפָּטָיו יִכָּרֵת. כְּבוֹדוֹ יַפְשִׁיטוּ
מֵעָלָיו וְאִישׁ לֹא יַאַסְפֵהוּ אֵלָיו הַבַּיְתָה.

כֻּלָּם מרימים ימינם
כֵּן חֶפְצֵנוּ. יְהִי הַדָּבָר הַזֶּה לְחֹק.

רדינג אחרי התמהמהו רגע
כֵּן יְהִי!

רסלמן
עַתָּה כִּי־יִסַּדְתֶּם הַחֹק הֱיִיתֶם לִבְנֵי חֹפֶשׁ.
אַל־תַּשֵּׂג אוֹסְטְרִיָּה בִזְרֹעַ אֵת לֹא הִשִּׂיגָה
בְּפֶה רָךְ.

וילר
וְעַתָּה הָבָה נָשׁוּבָה אֶל־רֹאשׁ דְּבָרֵנוּ.

רדינג
אַחַי, צְאוּ וּרְאוּ, הַאֵין עוֹד נְתִיב שָׁלוֹם וָנֹעַם?
אוּלַי לֹא יָדַע הַקֵּיסָר מַה־כָּבֵד עָנְיֵנוּ?
טֶרֶם נִקְרָא לַחֶרֶב אוּלַי נְנַסֶּה נָבִיאָה
אֶת־צַעֲקָתֵנוּ בְאָזְנָיו. הֵן זַעַם הֶחָרֶב
אָיֹם וְנוֹרָא בְּכָל־עֵת, גַּם בְּצֵאתָהּ לִימִין הַצֶּדֶק,
וְיֵשַׁע אֵל לֹא יָבֹא בִּלְתִּי אִם־אָפֵס כָּל־יֵשַׁע.

שטופכר לקונרד הון
סַפֵּר אֱכוֹא אַתָּה כֹּל אֲשֶׁר־יָדָעְתָּ. פְּתַח פִּיךָ!

קונרד הון
בְּרֵינְפֶלְד הֵיכַל הַקֵּיסָר שִׁחַרְתִּי. בָּאתִי שָׁמָּה
לִצְעֹק עַל־חֲמַס הַנְּצִיבִים וְעַל־יָדָם כִּי־קָשְׁתָה

מאור

מָה אָמַר הַכֹּהֵן? הַלְאוֹסְטְרִיָּה נִשָּׁבֵעָה?

בוהל

אַל־תִּשְׁמְעוּ לוֹ וְאַל־תֹּאבוּ!

וינקלריד

עֲצָתוֹ בֹּגֵד וּמָעַל,

אוֹיֵב מוֹלַדְתֵּנוּ הוּא!

רדינג

אַל־נָא, אַחַי, תִּרְגָּזוּ.

סיוה

הַלְאוֹסְטְרִיָּה נִשְׁבַּעְנָה? תַּחַת שִׂימָה אוֹתָנוּ

לְחֶרְפָּה?

פלויי

הַאִם נֵעָנֶה מִפְּנֵי כֹּחַ הַזְּרֹעַ

אַחֲרֵי לֹא יָכְלָה לָנוּ לָשׁוֹן רַכָּה?

מיאר

כִּי־עַתָּה

עֲבָדִים לִצְמִיתוּת נִהְיֶה, כִּי־כֵן גַּם יָאֲתָה לָנוּ.

מאור

לָכֵן כָּל־שׁוֹחֵר שְׁלוֹם אוֹסְטְרִיָּה – אַל יְהִי לוֹ חֵלֶק

בְּמִשְׁפְּטֵי עַמּוֹ בְּשְׁוַיץ. – הַנָּשִׂיא! אֶדְרֹשׁ בְּכָל־תֹּקֶף

לְשִׂימָה חֻקָּה רִאשׁוֹנָה בְּדִבְרֵי בְרִית אֲגֻדָּתֵנוּ.

מלכטל

כֵּן יְהִי. אֲשֶׁר יְדַבֵּר שָׁלוֹם לְאוֹסְטְרִיָּה – מִקֶּרֶב

לָנוּ הָאָרֶץ, כִּי שֵׁרַשְׁנוּ בָהּ זֶה שְׁנוֹת אֶלֶף!
וְעַתָּה הֲבָא יָבֹא עֶבֶד נָכְרִי וְיָצַר עָלֵינוּ
אֲזִקֵּי בַרְזֶל וּנְתָנֵנוּ לְחֶרְפָּה עַל־אַדְמָתֵנוּ?
הַאֵין עִמָּנוּ פְדוּת? הֲקָצְרָה הַיָּד מֵהוֹשִׁיעַ?

רגשת הנצבים רבת.

לָאו גַּם לְזְדוֹן מֶמְשֶׁלֶת־עָרִיץ יֵשׁ גְּבוּל וְקִצְבוֹ
הַנַּעֲנֶה כִּי־יְבַקֵּשׁ מִשְׁפָּטוֹ וְלֹא יִמְצָאֶנּוּ,
וְכָבֵד הָעֹל מִנְּשׂא – מָרוֹם בְּלֵב עֹז יִשָּׂא עָיִן
וּמָצָא מִשְׁפְּטֵי צִדְקוֹ מַזְהִירִים שָׁם לָנֶצַח
בְּעֵינָם וּבְעָצְמָם תֻּמָּם כְּעֶצֶם כּוֹכְבֵי הַנֹּגַהּ.
יְמֵי קַדְמֵי־אֶרֶץ, בְּקוּם אָדָם עַל־אָדָם, יָשׁוּבוּ:
כִּכְלוֹת לָאִישׁ הָרָעָה וְאָפֵס מָנוֹס וָיֶשַׁע,
עוֹד אַחֲרוֹן מִפְלָט לוֹ, וּבְיָדוֹ הוּא – צוּר הֶחָרֶב!
הַצֵּל נַצִּיל, וִיהִי מָה, מִיַּד חָמָס וָרֶשַׁע
יְקַר סְגֻלּוֹתֵינוּ. קוּמוּ וְנָקוּמָה בְּעַד אַרְצֵנוּ!
קוּמוּ וְנָקוּמָה בְּעַד נָשֵׁינוּ וּבְעַד טַפֵּנוּ!

כֻּלָּם משיקים חרבותיהם

קוּמוּ וְנָקוּמָה בְּעַד נָשֵׁינוּ וּבְעַד טַפֵּנוּ!

רסלמן בא המעגלת

טֶרֶם תֹּאחֵז בְּחֶרֶב יֶדְכֶם הֲלֹא תִתְעַשָּׁתוּ,
אוּלַי גַּם שַׁעֲרֵי הַשָּׁלוֹם עוֹד לֹא כֻלָּם נִנְעָלוּ,
הִנֵּה מְטִיבְכֶם כִּי־יֵצֵא – וְכָל אוֹיְבֵיכֶם בְּנֶפֶשׁ,
נוֹגְשֵׂיכֶם הָאוֹרְרִים אֶתְכֶם, לָכֵן יִתְכַּחֲשׁוּ,
אוּלַי תֹאבוּ רְצוֹנָם וְחֵפֶץ לִבָּם תַּשְׁלִימוּ:
וְנִבְדַּלְתֶּם מִן הַמַּמְלָכָה וּבְאוֹסְטְרִיָּה תִדְבָּקוּ.

הוּף

אַף שֶׁמֶץ אַיִן! כָּל־דְּבָרֶיךָ נֶאֱמְנוּ יַחַד:
עַבְדוּת וּמֶמְשֶׁלֶת זָדוֹן – אוֹתָן לֹא יְכִלְנוּ!

שטופכר

גַּם אֶת פְּנֵי הַקֵּיסָר, בְּעַוְּתוֹ מִשְׁפָּט, לֹא הָדַרְנוּ,
וּבִשְׂאֵת הַגְּזִירִים אֲשֶׁר בְּמִשְׁכַּן אַינְזִידְלֶן עִינָּם
אֶל־הָרֵי מִרְעֵנוּ מֵעוֹלָם, וְאִגֶּרֶת מֶלֶךְ
שְׁלוּחָה בְּיָדָם לֵאמֹר: „לַמִּנְזָר תִּנָּתֵנָּה חֵרֶם
כָּל־הַנְּשַׁמּוֹת, לֹא בְעָלִים לָהֶן" – כִּי דְבַר שִׁבְתֵּנוּ
שָׁמָּה הֵן הֶעֱלִימוּ מֵעִם־הַקֵּיסָר – וַנֹּאמַר:
„אִגֶּרֶת מִרְמָה הִיא! גַּם הַקֵּיסָר לֹא יַעְצָר כֹּחַ
לָתֵת מַתָּנוֹת מֵאֲשֶׁר לָנוּ הוּא וּלְבָנֵינוּ.
אַךְ אִם־מָאֹס תִּמְאַס הַמַּמְלָכָה מִשְׁפַּט בָּנֶיהָ –
בֵּין הַרְרֵי מָעֻזָּם גַּם בִּלְעָדֶיהָ יִכּוֹנוּ!"
כָּכָה עָנוּ אֲבוֹתֵינוּ. וְעַתָּה הֲנִשָּׂא אֲנַחְנוּ
חֶרְפַּת הָעֹל הֶחָדָשׁ? וְאִם־יַעַשׂ בָּנוּ
עֶבֶד נִקְלֶה נָכְרִי אֵת אֲשֶׁר לֹא נוֹעַז עֲשׂהוּ
הַקֵּיסָר בִּזְרֹעַ כֹּחוֹ? לָנוּ זֹאת הָאָרֶץ,
וַאֲנַחְנוּ בַּעֲמַל כַּפֵּינוּ יְצַרְנוּהָ. יְעָרֶיהָ,
יַעֲרֵי־עַד, מְעוֹנוֹת פָּרִיצֵי־דֻבִּים וְכֹל בְּנֵי־שָׁחַץ,
לִנְאוֹת שָׁלוֹם הָפַכְנוּ. שֹׁרֶשׁ נָחָשׁ הֵמַתְנוּ
בְּגִיחוֹ מֵרֶחֶם בִּצֹאת צְבֵה־רַעַל וּשְׂבַע־אָרֶס.
קָרַעְנוּ מַסֵּכַת הָעֲרָפֶל, מֵרֹאשׁ מִקֶּדֶם
כַּאֲפֵר עוֹלָם נְסוּכָה עַל־פְּנֵי שִׁמְמוֹת הָאָרֶץ,
צוּרֵי חַלָּמִישׁ פּוֹצַצְנוּ. לְנוֹדְדִים עוֹבְרֵי אֹרַח
יִשַּׁרְנוּ עַל־פְּנֵי תְהֹמוֹת וְעִמְקֵי שְׁאֹל נְתִיבוֹת בֶּטַח.

שטופכר

אֶפֶס גַּם בְּנֵי הַחוֹרִים בְּאֵין שִׁלְטוֹן יִפָּרֵעוּ,
מוֹשֵׁל יִהְיֶה לָהֶם וְשׁוֹפֵט צֶדֶק יוּקַם עֲלֵימוֹ,
מִלְּפָנָיו מִשְׁפָּטָם יֵצֵא וְרִיבוֹתָם אֵלָיו יָבִיאוּ.

גַּם אֲבוֹתֵינוּ, חֲלַף [illegible] אֲשֶׁר הִצִּילוּהָ
[illegible] שְׁמָמוֹת [illegible] בְּהַפְכָּם עֲרָבוֹת לְעֵדֶן, [illegible]
[illegible] כָּבוֹד [illegible]
אַשְׁכְּנַז וֶאֱלִישָׁה [illegible]
בִּמְדִינָה [illegible]
[illegible]
גַּנָּן עַל־הַמַּמְלָכָה [illegible]

מלכסל

וַאֲשֶׁר יַעֲדִיף עַל־כָּכָה אֵין [illegible]

שטופכר

וּבְהִזָּעֵק הָעָם לַקְּרָב, כִּי־יָבֹא צַר מֶלֶךְ,
וַיֵּצְאוּ בְּרֹאשׁ נִדְגְּלוֹתָיו וּמִלְחֲמוֹתָיו נִלְחָמוּ,
אֱלִישָׁה הָלְכוּ, וּבִידֵיהֶם מָגֵן וָרֹמַח,
לָרֶשֶׁת לוֹ כֶּתֶר רוֹמִי וּלְשִׂימוֹ בְּרֹאשׁוֹ.
בְּבֵיתָם אֲדוֹנִים לְנַפְשָׁם הָיוּ וּבְרוּחָם מָשְׁלוּ,
עַל־פִּי מִנְהֲגֵי הָאָבוֹת וּכְדָתֵי יְמֵי הַקֶּדֶם.
רַק מִשְׁפְּטֵי מָוֶת לְבַדָּם בְּיַד הַקֵּיסָר נִתְּנוּ,
אֲשֶׁר יְמַן עַל־כָּכָה שַׂר וְגָדוֹל, וְלֹא מִבְּנֵי הָאָרֶץ,
וְכִי־יִהְיֶה חֵטְא מָוֶת, וּבָא הַשַּׂר מִמְּקוֹמוֹ
וּבְלִי מַשֹּׂא פָנִים, תַּחַת כִּפַּת הָרָקִיעַ,
בִּדְבָרִים בְּרוּרִים וּנְכֹחִים יוֹצִיא מִשְׁפַּט צֶדֶק.
הֲיֵשׁ לִמְצֹא בָזֶה שֶׁמֶץ עַבְדוּת? אִם יֵשׁ – הַגִּידוּ!

שָׁשָׁם, מֵעֵבֶר לְתוֹעֲפוֹת צוּרֵי קֶרַח וָשֶׁלֶג,
עַם נָכְרִי יִסְתַּתֵּר וּבְפִיהוּ לָשׁוֹן אַחֶרֶת,
אָז יִבְנוּ לָמוֹ קִרְיַת סְטַנְץ, בְּקְרֶנְגְוַלְד, אַף הֵקִימוּ
קִרְיַת אַלְטוֹרְף בְּעֵמֶק רֵיס וַיִּתְעָרוּ בָאָרֶץ.
אָכֵן עִקְּבוֹת דּוֹרָם לֹא יִמָּחוּ עוֹד לָנֶצַח:
מִקֶּרֶב כָּל־הַנָּכְרִים, שֶׁבָּאוּ אַחֲרֵי כֵן לָאָרֶץ
וַיִּתְנַחֲלוּ עַל־אַדְמָתָהּ, אִישׁ שְׁוִיץ יִוָּדֵעַ:
יִתְרוֹן־גֶּזַע וְיִתְרוֹן־לֵב – אוֹתוֹתָם לֹא יְנֻכָּרוּ.

פושט ידו ימינה ושמאלה.

מיאר

אָכֵן כֻּלָּנוּ גֶּזַע אֶחָד וְלֵב אֶחָד אֲנָחְנוּ.

כֻּלָּם תוקעים כפיהם איש לרעהו

עַם אֶחָד אֲנַחְנוּ, וּפֶה אֶחָד וְיָד אַחַת לָנוּ.

שטופכר

יֵשׁ יִשְׂאוּ דוּמָם עֹל זָר, כִּי לַתַּקִּיף נִכְנָעוּ;
גַּם בִּגְבוּלֵנוּ רַבּוּ הַנּוֹטִים שִׁכְמָם לִסְבֹּל,
הֵם בְּעַבְדוּתָם יִמַּקּוּ וּבְנֵיהֶם יִירָשׁוּהָ,
לֹא כֵן אֲנַחְנוּ בְּנֵי שְׁוַיְץ, זֶרַע אֱמֶת וּטְהָר־גֶּזַע
מִכָּל־מִשְׁמָר אֶת־הַדְּרוֹר בְּעוֹדֵנוּ שָׁמַרְנוּ,
בִּרְכֵּינוּ לֹא כָרְעוּ לַנְּסִיכִים, כִּי בִרְצוֹנֵנוּ
תַּחַת כַּנְפֵי הַקֵּיסָר מַחֲסֶה לָנוּ בִקַּשְׁנוּ.

רסלמן

אָכֵן רַק מֵרָצוֹן בָּחַרְנוּ לָנוּ מַחְסֵהוּ,
כִּמְפֹרָשׁ בִּכְתָב הַקֵּיסָר פְרִידְרִיךְ אֲשֶׁר בְּיָדֵנוּ.

שטופכר

שִׁמְעוּ אֵפוֹא אֵת אֲשֶׁר זִקְנֵי הָרֹעִים יְסַפֵּרוּ:
לְפָנִים, בִּימֵי קֶדֶם, בְּאֶרֶץ הַשְּׁפֵלָה צָפוֹנָה,
הָיָה הָיָה גּוֹי גָּדוֹל. וַתָּבֹא שְׁנַת בַּצֹּרֶת
וְהָרָעָב כָּבֵד מְאֹד. וַיֹּאמְרוּ הַזְּקֵנִים: הָבָה
נַפִּילָה גּוֹרָלוֹת וְהָיָה כֹּל הָעֲשִׂירִי בָנוּ
הוּא יֵצֵא אֶת־הָאָרֶץ. וַיְהִי כֵן. וַיָּקוּמוּ
וַיִּסְעוּ בִּבְכִי וִילָלָה גְּבָרִים וְנָשִׁים יָחַד,
מַחֲנֶה כָּבֵד מְאֹד, וּפְנֵיהֶם מוּעָדוֹת מִזְרָחָה,
וּבִבְקֹעָם לָהֶם דֶּרֶךְ בִּגְבוּל אַשְׁכְּנַז בֶּחָרֶב,
עַד בָּמֳתֵי הָרִים וִיעָרִים אֵלֶּה הִגִּיעוּ.
וְלֹא עָמְדוּ הַגּוֹלִים, וַיֵּלְכוּ מִזֶּה וָהָלְאָה
וַיִּפְגְּעוּ בְבִקְעָה שׁוֹמֵמָה, מְקוֹם יִזְרְמוּ שָׁם עַתָּה
מֵימֵי הַיְאֹר מוּטָה בֵּין אַחִים יְרַקְרַקֵּי־דֶשֶׁא.
כָּל־עִקְּבוֹת אָדָם בַּבִּקְעָה הַהִיא לֹא נוֹדָעוּ,
רַק סֻכָּה אַחַת בָּדָד עַל־שְׂפַת הַיְאֹר עָמָדָה,
מְלוּנַת שׁוֹמֵר הָעֲבָרָה, אִישׁ־אֳנִיָּה יוֹדֵעַ שָׁיִט;
אַךְ הַיְאֹר סָעַר בְּחָזְקָה וּלְעָבְרוֹ לֹא יָכֹלוּ,
וַיִּרְאוּ אֶת־הַבִּקְעָה וִיעָרֶיהָ כִּי־רַבּוּ
וּמַעְיְנוֹת מֵימֶיהָ כִּי־טוֹבוּ מְאֹד, וַיַּחְמְדוּהָ,
וַתְּהִי בְעֵינֵיהֶם כְּאֶרֶץ מוֹלַדְתָּם הַנֶּאֱהָבֶת.
אָז יֵאָחֲזוּ בָאָרֶץ וּמוֹשַׁב שְׁוִיץ כּוֹנְנוּ לָמוֹ,
וַיִּשְׂבְּעוּ יְמֵי עָמָל לֹא־מְעַט בְּעָקְרָם יְעָרִים מִשֹּׁרֶשׁ.
וַיְהִי כִּי־פָרוּ לָרֹב וְלֹא נָשְׂאָה אוֹתָם הָאָרֶץ,
וַיִּפָּרְדוּ מֵהֶם רַבִּים, וַיָּנוּעוּ לָלֶכֶת
עַד־קְצוֹת הָרֵי־הַחֹשֶׁךְ, גַּם עַד־וַיְסְלַנְד הִרְחִיקוּ,

מִי־הָאִישׁ הֶחָפֵץ בּוֹ – יָרִים יָדוֹ לְמָעְלָה.

כֻּלָּם מרימים ימינם.

רדינג בא בתוך העדה

הֵן קָצְרָה יָדִי עַתָּה מִשִּׂימָה עַל־הַסֵּפֶר,

אַךְ בְּכוֹכְבֵי אֵל נִשְׁבַּעְתִּי אִם־אֵט מִדֶּרֶךְ צֶדֶק!

תוקעים לפניו שתי חרבות בארץ. כֻּלם עומדים כחצי גֹרן עגלה: שׁוִיץ בַּתָּוֶך, אורי מִיָּמִין ואֻנטֶרוַלדן משמאל. הוא נצב נשען על חרבו

מַה־לַּיְלָה מְלֵילוֹת כִּי חָרְדוּ לָרֶדֶת הֵנָּה

לִשְׂפַת הַיְאֹר הַשּׁוֹמֵמָה וּבְעֶצֶם הַלָּיְלָה

נְדִיבֵי עַמֵּי הֶהָרִים, שְׁלשֶׁת הַלְאֻמִּים יָחַד?

וּמַה־דְּבַר הַבְּרִית הַחֲדָשָׁה נִכְרָתָה הַפַּעַם

תַּחַת יְרִיעוֹת הַשָּׁמַיִם לְעֵינֵי כוֹכְבֵי הַנֹּגַהּ?

שׁטוּפכר בא המעגלה

לֹא חֲדָשָׁה הַבְּרִית, כִּי יְשָׁנָה נוֹשָׁנָה, נִצֶּבֶת

מֵאָז, מִימֵי אָבוֹת, וַנֹּאמַר: הָבָה נְחַדְּשֶׁנָּה.

הֲלֹא יְדַעְתֶּם אַחַי, אַף אָמְנָם הַפֶּרֶד יַפְרִידוּנוּ

הָרִים וִיאֹרִים וּבוֹדְדִים לִשְׁבָטֵינוּ נִשְׁכְּנָה,

וְאוּלָם עֶצֶם אַחַת וּבָשָׂר אֶחָד כֻּלָּנוּ,

מִצּוּר אֶחָד חֻצַּבְנוּ וְאַחַת אֶרֶץ מְכוֹרָתֵנוּ.

וינקלריד

לֹא שָׁוְא אֵפוֹא דִּבְּרוּ לָנוּ שִׁירוֹת מִנֵּי־קֶדֶם,

כִּי מִמֶּרְחַקִּים לָגוּר בָּאָרֶץ הַזֹּאת בָּאנוּ,

הֲלֹא תְּסַפֵּר בְּאָזְנֵינוּ עַל־זֹאת מִכֹּל אֲשֶׁר יָדָעְתָּ,

לְמַעַן יוֹסִיף הַיָּשָׁן לַבְּרִית הַחֲדָשָׁה אֹמֶץ.

לִפְנֵי אַחֵינוּ הָאַמִּיצִים לְהָחִישׁ לָנוּ יֶשַׁע.

שטופכר

תָּנִיף אַפוֹא אוּרִי הֶחָרֶב, כִּי כֵן הַדֶּגֶל
לְמַחֲנֶה אוּרִי יִסַּע רִאשׁוֹנָה בְּכָל־מִלְחֲמוֹתֵינוּ

ולטר פירסט

לִשְׁוִיץ לְבַדּוֹ נָאוָה הַכָּבוֹד, הוּא יִנְחָלֶנּוּ,
כִּי עַל־כֵּן פְּאֵר שְׁבָטֵינוּ הוּא וּבוֹ נִתְיַמָּרָה.

רסלמן

תְּנוּנִי וְאֵת רִיב־הַכָּבוֹד בְּדֶרֶךְ שָׁלוֹם אֲחַתְּכָה:
שְׁוִיץ יְהִי רֹאשׁ לְעֵצָה וְאוּרִי לִגְבוּרַת הֶחָרֶב.

ולטר פירסט מושיט החרבות לשטופכר

קַח!

שטופכר

לֹא לִי הַכָּבוֹד, לֹא לִי, כִּי לַזִּקְנָה תִּתְּנוּהוּ.

הוף

אֶלְרִיךְ שְׁמִיד הוּא הַזָּקֵן וְרַב הַיָּמִים בְּקִרְבֵּנוּ.

מאור

אִישׁ חַיִל הָאִישׁ, אַךְ אֵינֶנּוּ מִבְּנֵי הַחֹפֶשׁ,
וְשׁוֹפֵט מִקֶּרֶב הַנְּתִינִים – בִּשְׁוִיץ לֹא יָקִימוּ.

שטופכר

הֲלֹא הָאָדוֹן רֶדִינְג, נְשִׂיאֵנוּ הַיָּשִׁישׁ, עִמָּנוּ,
וּמַה־נּוֹסִיפָה וּנְבַקְשָׁה טוֹב וְנִכְבָּד מִמֶּנּוּ?

ולטר פירסט

הוּא יִהְיֶה לָנוּ לְנָשִׂיא וּלְרֹאשׁ מוֹעֶצֶת סוֹדֵנוּ,

עֵין אֱלֹהִים לְטוֹבָה עַל־כָּל־דֹּרְשֵׁי מִשְׁפָּט וָצֶדֶק
וּבַאֲשֶׁר אֲנָחְנוּ – תַּחַת שְׁמֵי אֲדֹנָי נַעֲמֹדָה.

שטופכר

טוֹב הַדָּבָר, הָבָה נִוָּסְדָה כְּחֻקַּת יְמֵי קֶדֶם,
וְאִם יֶחְשַׁךְ עַתָּה הַלַּיְלָה – מִשְׁפָּטֵנוּ כְּאוֹר נֹגַהּ.

מלכטל

וְאִם־לֹא מָלֵא הַמִּסְפָּר – לֵב כָּל־הָעָם פֹּה הִנֵּהוּ:
טוֹבֵי בָנָיו וּבְחִירָיו הֲלֹא עִמָּנוּ הֵמָּה.

קונרד

וְאִם־הַמְּגִלּוֹת הָעַתִּיקוֹת אֵין־יֶשׁ־תַּחַת יָדֵנוּ –
עַל־לִבֵּנוּ הֲלֹא חֲרוּתִים דִּבְרֵיהֶן לְמִשְׁמָרֶת.

רסלמן

הָבוּ הִתְיַצְּבוּ כֻּלְּכֶם בְּמַעְגָּל. מַעֲכוּ בָאָרֶץ
הַחֲרָבוֹת הַשְּׁתַּיִם, אוֹתוֹת שִׁלְטוֹן וּמֶמְשָׁלָה.

מאור

יֵשֵׁב הַנָּשִׂיא בַּתָּוֶךְ, וּמִשְׁנָיו הַשְּׁנַיִם
מִזֶּה וּמִזֶּה לִימִינוֹ וְלִשְׂמֹאלוֹ יַעֲמֹדוּ.

פטרמן

שְׁלֹשָׁה לְאֻמִּים פֹּה. מִי מֵהֶם נִתְּנָה רֹאשׁ עָלֵינוּ?

מיאר

עַל הַכָּבוֹד הַזֶּה יִתְחָרוּ אוּרִי וּשְׁוִיץ. אֲנַחְנוּ
בְּנֵי אֻנְטֶרְוַלְדֶן בְּחֵפֶץ־לֵב אָחוֹר נִסּוֹגָה.

מלכטל

אֲנַחְנוּ נִסּוֹג אָחוֹר, כִּי עַל־כֵּן תְּחִנָּה נַפִּילָה

מאור

רְאוּ, גַּם הַכֹּהֵן הַנִּכְבָּד, הַמְשָׁרֵת בַּקֹּדֶשׁ,
אַף־הוּא בַבָּאִים. לֹא עֲצָרוּהוּ עֲמַל הַדֶּרֶךְ
וּפַחְדֵי לַיְלָה, וּכְרֹעֶה נֶאֱמָן עַל־מִשְׁמֶרֶת
עִם־מַרְעִיתוֹ יִשְׁקֹד.

בומגרטן

וְהִנֵּה גַּם סְגָנוֹ אַחֲרֵיהוּ,
גַּם וַלְטֵר פִירְסְט. רַק טֶל לְבַד בֵּין הַבָּאִים אֵינֶנּוּ.

וַלטר פירסט, הכהן רסלמן, הסגן פטרמן, הרועה קוני, הציד יירני, הדיג רודי ועוד חמשה אנשים, כלם יחד שלשים ושלש נפש, יוצאים נכחם ועומדים מסביב למדורה.

ולטר פירסט

וּבְכֵן עַל־אַדְמַת אָבוֹת וּבְנַחֲלָתֵנוּ אֲנַחְנוּ
בַּסֵּתֶר כִּמְרַצְּחִים נִתְלַקֵּט, וּבְעֶצֶם לַיְלָה,
תַּחַת כַּנְפֵי הָאֹפֶל, מְכַסֶּה כָל־בִּגְדֵי בָגֶד,
נִתְגַּנֵּב פֹּה בְּהֵחָבֵא לִדְרשׁ מִשְׁפַּט צִדְקֵנוּ,
הַנָּכוֹן כִּנְכוֹן הַיּוֹם וּבָהִיר כְּאוֹר הַבֹּקֶר.

מלכטל

גַּם זֶה לְטוֹבָה. כִּי כֵן נֶטַע הָאֹפֶל, זֶרַע הָאָמֶשׁ,
יַצְמִיחוּ גִיל וּדְרוֹר לְאוֹר הַיּוֹם עִם גְּבוּרַת שָׁמֶשׁ.

רסלמן

שִׁמְעוּ, אַנְשֵׁי בְרִיתִי, אֵת אֲשֶׁר־נָתַן בְּלִבִּי אֱלוֹהַּ:
הִנֵּה אֲנַחְנוּ נִצָּבִים פֹּה תַּחַת עֲדַת הָאָרֶץ
וּבְשֵׁם כָּל־הָעָם בָּאנוּ. הָבָה נִוָּסְדָה יַחַד
כְּמִשְׁפְּטֵי הָאָרֶץ מֵאָז בִּימֵי שַׁלְוָה וָשֶׁקֶט.
וְכִי נִשְׁגֶּה מֵחֻקֶּיהָ – צוֹק הָעֵת יַצְדִּיקֵנוּ.

אֶחָד וִינְקֶלְרִיד מִחַץ הַתַּנִּין בְּבִצַּאת וֵילֶר,
וְגַם נִסְפָּה בְּמִלְחַמְתּוֹ.

איש וינקלריד

מִבְּנֵי בָנָיו אָנֹכִי.

מלכטל מראה על שנים אחרים

וְאֵלֶּה, בְּנֵי אֶנְטֶרְוַלְדֶן, מֵעִם הַמִּנְזָר בָּאוּ
אֲשֶׁר בְּאֶנְגֶלְבֶּרְג. אַף כִּי־לֹא אַנְשֵׁי חֹפֶשׁ כָּמוֹנוּ,
כִּי מִן־הַנְּתִינִים הֵמָּה – אַל־נָא בוּז תָּבוּז לָמוֹ:
כֵּנִים הָאֲנָשִׁים וִישָׁרִים וְאֶת־אַרְצָם יֶאֱהָבוּ.

שטופכר

תְּנוּ יֶדְכֶם לִי! אָכֵן אַשְׁרֵי אִישׁ נַחֲלָה בֶן־חֹפֶשׁ,
אֵין מוֹשֵׁל עַל־גְּוִיָּתוֹ וּלְאֶחָיו לֹא יַעֲבֶד,
וְאוּלָם תֹּם וָיֹשֶׁר סְגֻלּוֹת־עֵרֶךְ הֵן לְכָל־נָפֶשׁ.

קונרד הון

וְהִנֵּה הָאָדוֹן רֶדִינְג, לִפְנִים נְשִׂיא אַרְצֵנוּ.

מיאר

יְדַעְתִּיו. אִישׁ רִיבִי הוּא. עַל־חֶלְקַת אֲדָמָה נִשְׁפָּטְנוּ.
– אֲדוֹנִי רֶדִינְג! לִפְנֵי הַמִּשְׁפָּט אַנְשֵׁי רִיב אֲנָחְנוּ,
פֹּה אֲנַחְנוּ בַּעֲלֵי־בְרִית.

תוקע לו כפו.

שטופכר

נְכֹחוֹת וּנְדִיבוֹת דִּבַּרְתָּ!

וינקלריד

הֲתִשְׁמְעוּ? הֵם בָּאִים. הַקּוֹל קוֹל קֶרֶן אוּרִי. שְׁמָעוּ!

מימין ומשמאל יורדים מעל הצורים אנשים חמושים ולפידים בידיהם.

הֵם לָעָם: סַרְנֶן וְרוֹסְבֶּרְג. סַלְעֵיהֶם מִבְטַח סֵתֶר
לָאוֹיֵב, לְהִשָּׂגֵב בָּהֶם וְלִיצֹר עָמָל לָאָרֶץ
וְאֹמַר: אֶרְאֶם־נָא בְעֵינָי. קַמְתִּי וָאֵלֵךְ
סַרְנֶנָה, בָּאתִי בַמִּגְדָּל פְּנִימָה וָאֶחְקְרֵהוּ.

שטופכר

הֲלָרֶדֶת אֶל־גֹּב הָאֲרָיוֹת אֶת־לִבְּךָ עָרַבְתָּ?

מלכטל

כְּהֵלֵךְ עוֹלֶה בֵית אֱלֹהִים הִתְחַפַּשְׂתִּי. רָאִיתִי
בְעֵינַי אֶת־הַנְּצִיב בְּמִשְׁתֵּה הִלּוּלָיו. שָׂפְתָה אָתָּה:
אֵיכָכָה אַבְלִיגָה, וַאֲנִי רָאִיתִי אֶת־אוֹיְבִי בְנָפֶשׁ
וְלֹא הִכִּיתִיו אָרְצָה.

שטופכר

אָכֵן אַךְ אֱלֹהִים הִצְלִיחַ
אֶת עֹז רוּחֶךָ.

עד כה וכה ויתר האנשים נגשו אליהם

וְעַתָּה אֱמָר־לִי, מִי־הֵם אֵלֶּה
אַנְשֵׁי סוֹדֵנוּ הַיְשָׁרִים, הֶהָלְכוּ אַחֲרֶיךָ?
הַצִּיגֵם לְפָנַי וְאֵדָעֵם בִּשְׁמָם, וּפָתַחְנוּ
אִישׁ לִפְנֵי רֵעֵהוּ בֶּאֱמוּנָה שַׁעֲרֵי לִבֵּנוּ.

מיאר

מִי לֹא יֵדָעֲךָ, אֲדוֹנִי, בִּשְׁלֹשֶׁת גְּלִילוֹת הָאָרֶץ?
אָנֹכִי מַיאֶר אִישׁ סַרְנֶן, וְזֶה בֶּן־אֲחוֹתִי הַנַּהוּ,
סְטְרוּט אִישׁ וִינְקֶלְרִיד.

שטופכר

שֵׁם לֹא־נָכְרִי לִי נָקַבְתָּ:

חוֹסֶה בְּצֵל חוֹמְלֵי אוֹרְחַן; וּכְבֹאִי אֶל־עֵמֶק־
מְכוֹרוֹתַי, מְקוֹם גּוֹאֲלִים וּקְרוֹבִים רַבִּים לִי שָׁמָּה,
וָאֶמְצָא אֶת־אָבִי וְהוּא עִוֵּר וְעָשׁוּק; הַתֶּבֶן,
מַתַּת זָר, מִשְׁכָּבוֹ, וּמִחְיָתוֹ – נִדְבַת חָסֶד
מִיַּד אַנְשֵׁי רַחֲמִים.

שטופכר

אֱלֹהִים!

מלכטל

אַךְ אֲנִי לֹא בָכִיתִי.
לֹא בִּבְכִי וּבְדִמְעוֹת אֵין־אֱיָל שָׁפַכְתִּי וָאַעַר
חֲמַת־רוּחִי וּכְאֵבִי הָאָנוּשׁ. כִּסְגֻלּוֹת חָמָד
בְּחֶבְיוֹן לִבִּי צְפַנְתִּים, וָאֵשַׁע לְפֹעַל כַּפָּיִם.
חָתַרְתִּי בְּכָל־הַנְּקִיקִים; לֹא נִשְׁאַר עֵמֶק סֵתֶר
אֲשֶׁר לֹא חֲקַרְתִּיו; גַּם עַד־לְרַגְלֵי הַרְרֵי הַקֶּרַח
שַׂמְתִּי פְעָמַי, וָאֶמְצָא גַם־שָׁם, כַּאֲשֶׁר קִוִּיתִי,
מִשְׁכְּנוֹת אָדָם; וּבְכָל־אֲשֶׁר־דָּרְכָה כַּף רַגְלִי שָׁמָּה
רָאִיתִי מָה־עַזָּה שִׂנְאַת הָעָם לְשִׁלְטוֹן הָרֶשַׁע,
כִּי אָכֵן גַּם בִּמְקוֹם גְּבוּלוֹת הַחַיִּים יָסוּפוּ
וְהָאָרֶץ קָפְאָה וַתֶּחְדַּל מִתֵּת – אַף גַּם שָׁמָּה
יְפַלֵּס הַנְּצִיב חָמָס יָדָיו וְנָשָׂא שָׁלָל וָטָרֶף.
בְּלַהֲבוֹת שְׂפָתַי הִצַּתִּי בִּלְבַב הָעָם אֵשׁ מֶרֶד,
וְעַתָּה לָנוּ הוּא כֻלּוֹ פֶּה אֶחָד בְּלֵב וָנֶפֶשׁ.

שטופכר

בִּימֵי לֶכְתְּךָ הַמְעַטִּים אָכֵן גְּדֹלוֹת עָשִׂיתָ!

מלכטל

עוֹד רַב מִזֶּה. שְׁנֵי מִגְדְּלֵי הָעֹז מִפְלְצוֹת פַּחַד

לְאָהֳלֵי רֹעִים שׁוֹמֵמִים, מִתְנַכְּרִים לְבָדָד, גַּשְׁתִּי
כְּבַעַל־הַבַּיִת וְאוֹרֵחַ גַּם־יַחַד, עֲדֵי בָּאתִי
אֶל־מִשְׁכְּנוֹת אָדָם יוֹשְׁבִים שֶׁבֶת בָּדָד וְחָבוּ.
פָּשֹׁט פָּשְׁטָה הַשְּׁמוּעָה גַּם בָּעֲמָקִים הָהֵמָּה
עַל־אֹדוֹת הַשַּׁעֲרוּרִיָּה הַחֲדָשָׁה אֲשֶׁר נֶעֶשְׂתָה,
וַיִּתְנַנְּנִי שִׁבְרֵי הַגָּזוּל לְרַחֲמִים וּלְחֶסֶד
עַל־יַד כָּל־דֶּלֶת וָשַׁעַר, עֲלֵיהֶם הִתְדַּפַּקְתִּי
בְּמַקֵּל נְדוֹד. מָצָאתִי הָעָם הַהוּא, תְּמִים־הַנֶּפֶשׁ
וִישַׁר הַלֵּב, וְהִנּוֹ מָלֵא זַעַם וַחֲמַת מֶרִי
עַל־זְדוֹן מוֹשְׁלָיו הַחֲדָשִׁים, מִקָּרוֹב לָאָרֶץ בָּאוּ.
כִּי כַּהֲרָרָיו יִחְיוּ מִיָּמִים יָמִימָה צֶמַח,
הָאֶחָד לְמִינָיו; כַּאֲפִיקָיו אֵין חֲלִיפוֹת לְזֶרֶם
נוֹזְלֵיהֶם; וּכְעַנְנֵי שָׁמָיו עִם־רוּחוֹת אַרְצָהוּ
יִשְׁמְרוּ בְּלִי נְטוֹת הַצִּדָּה קַו מַעְגָּלָם; כָּכָה
נָצֹר יִנְצֹר עַם זֶה אָרְחוֹת חַיָּיו מִנִּי־קֶדֶם,
אָב לַבָּנִים יְצַוֵּם וְיָשִׁישׁ יַנְחִילֵם לַנֶּכֶד.
כֹּל חָדָשׁ וּפֶרֶץ־גָּדֵר אוֹתָם לֹא יוּכָלוּ
בְּמִנְהַג עוֹלָמִם, הַיָּשָׁן וְהַיָּשָׁר גַּם־יָחַד.
כַּפֵּיהֶם הַנִּקְשׁוֹת כֻּלָּם בְּאַהֲבָה לִי תָקָעוּ,
מֵעַל הַקִּירוֹת אֶת־נִשְׁקָם הַמְּחֻלָּד הוֹרִידוּ,
וּבְנָקְבִי אֶת־שְׁמוֹת־הַכָּבוֹד, הַנִּקְדָּשִׁים בְּקֶרֶב
שׁוֹכְנֵי הֶהָרִים: אֶת־שֵׁם וַלְטֵר פִירְסְט וְשִׁמְךָ
הִדְלִיקָה אֶת־עֵינֵיהֶם רוּחַ שָׂשׂוֹן וָאֹמֶץ.
כָּל־הַיָּשָׁר בְּעֵינֵיכֶם – אוֹתוֹ לַעֲשׂוֹת נִשְׁבָּעוּ,
נִשְׁבְּעוּ לָלֶכֶת אַחֲרֵיכֶם גַּם לִקְרַאת הַמָּוֶת!
כֹּה אַצְתִּי מֵחָצֵר אֶל־חָצֵר וָאֵלֵךְ בֶּטַח,

כֻּלם יורדים לקראת הבאים.

מן הצד יצאו שטופכר, אִיטֶל רֶדינג, הַנס מָאוּר, יוֹרְג הוֹף, קוֹנרַד הוּן, אולרִיך הנפח, יוֹסט וַילר ועוד שלשה מתושבי הארץ, כֻּלם חמושים גם הם.

כֻּלם קוֹרְאִים בְּקוֹל
בְּרוּכִים הַבָּאִים!

עוד יתר האנשים מברכים איש את רעהו לשלום בירכתי הבִּימה, ומלכטל עם שטופכר יוצאים אל פניה.

מלכטל

הָה אֲדוֹנִי, עֵינַי רָאוּהוּ,
אוֹתוֹ, אֲשֶׁר לִרְאוֹת פָּנַי לֹא יָכֹל. אֶת־יָדַי שַׁתִּי
עַל־עֵינָיו, וָאֶשְׁאַב חֲמַת נָקָם, כְּאֵשׁ בּוֹעֶרֶת
בְּעַצְמוֹתַי, מֵאֹפֶל חוֹרֵיהֶן.

שטופכר

נָקָם? מַה־בָּצַע?
אַל־תִּקְרָא בִשְׁמוֹ. נָסֵב מִן הַחֲלָפוֹת לְבֵנוּ
וּנְקַדְּמָה זַעַף פְּנֵי הַבָּאוֹת. הַגִּידָה,
מַה־פָּעַלְתָּ בְּאֻנְטֶרְוַלְדֶּן לָנוּ וְלִבְרִיתֵנוּ?
וּמַה־מַּחְשְׁבוֹת הָעָם עָלֵינוּ וְאַתָּה גַם־אָתָּה
אֵיכָכָה נִמְלַטְתָּ מִמּוֹקְשֵׁי בֶגֶד וָמָעַל?

מלכטל

בֵּין הַרְרֵי אֵל לְסוּרֵנֶן, בִּישִׁימוֹן עַרְבוֹת־קֶרַח,
בִּנְתִיבוֹת לֹא תָבֹא שָׁם בִּלְתִּי אִם צִרְחַת נֶשֶׁר,
עַד־בִּקְעַת הָאֲלָפִים בָּאתִי, שָׁמָּה יִזְעֲקוּ יַחַד
רֹעֵי אוּרִי וְאֶנְגֶּלְבֶּרְג, שָׁמָּה יַחַד יַרְבִּיצוּ.
שִׁבַּרְתִּי צְמָאִי בַּחֲלֵב־שְׂנִירִים, הַנִּגָּר בְּשֶׁצֶף
מִמְּרוֹמֵי הַרְרֵי־עֹז לַעֲרוּצֵי נַחַל מִתָּחַת,

אָכֵן, חָזוּ, מַרְאֵה הַקֶּשֶׁת, וּבְעֶצֶם הַלַּיְלָהוּ

מלכטל

נֹגַהּ סַהַר הוּא בֶּעָנָן.

איש פלויי

אָכֵן מַחֲזֶה פֶּלֶא,

יֵשׁ וּמָלְאוּ יְמֵי אִישׁ וְעֵינָיו כָּזֹאת לֹא תִרְאֶינָה.

איש סיוה

מִמַּטָּה וָמַעְלָה קֶשֶׁת מִשְׁנֶה, וְהִיא כֵּהַת־עַיִן.

בומגרטן

וְהִנֵּה סִירַת־שַׁיִט נִרְאָה שָׁם עַל־פְּנֵי הַמָּיִם.

מלכטל

שְׁטוֹפָכֶר וְסִירָתוֹ הִיא; יָדַעְתִּי אִישׁ הֶחָיִל,

הוּא לֹא יְאַחֵר.

הוא ובומגרטן הולכים לשפת היאר.

מיאר

לֹא־כֵן בְּנֵי־אוּרִי, בַּמְאַחֲרִים הֵמָּה.

בוהל

הַדֶּרֶךְ יִרְחַק מֵהֶם, כִּי עֲקַלְקַלּוֹת יֵלֵכוּ,

בְּהִשָּׁמְרָם מִפְּנֵי מְרַגְּלֵי הַנְּצִיב הָאֹרְבִים בַּדָּרֶךְ.

צד כה וכה ושני האנשים הצלו במקום המעשה, בַּתָּוֶךְ, את המדורה.

מלכטל מצל שפת היאר

מִי וָמִי שָׁם? עֲנוּנִי!

שטופכר מלמטה

יוֹרְשֵׁי שְׁלוֹם הָאָרֶץ אֲנַחְנוּ!

בומגרטן

הַצּוֹפֶה בְּסֶלִיסְבֶּרְג זֶה עַתָּה הִשְׁמִיעַ שְׁתַּיִם.

נשמע קול פעמון מרחוק.

מיאר

הַסְכֵּת וּשְׁמָעוּ

בוהל

קוֹל הַפַּעֲמוֹן הוּא בְּבָמַת הַיַּעַר,
צָלוּל מְשׁוֹרֵר יָבֹא, קוֹרֵא לִתְפִלַּת הַשַּׁחַר.

איש פלויי

זַךְ הָרוּחַ, וְנִשָּׂא הַקּוֹל לְמֵרָחוֹק.

מלכטל

מִי יֵלֵךְ
וּבִעֵר לָנוּ פֹּה מְדוּרַת־אֵשׁ, לְמַעַן יִרְאוּהָ
מֵרָחוֹק אַנְשֵׁי בְרִיתֵנוּ בְּבֹאָם – וּמְצָאוּנוּ.

שנים דולכים.

סיוה

לֵיל־סַהַר יָפֶה הַלַּיְלָה. זֶה הַיְאֹר שָׁטוּחַ,
כֻּלּוֹ חָלָק אַף שָׁקֵט, כִּרְאִי זְכוּכִית לָעֵינָיִם.

בוהל

לָכֵן יִיטַב לְךָ הַשָּׁיִט.

וינקלריד

הֶאָח, שְׂאוּ עֵינַיִם!
הַבִּיטוּ שָׁמָּה! הַרְאִיתֶם אַתֶּם?

מיאר

מָה רְאִיתָ?

מחזה שני

בקעה מְקפת הרים ויערות.

משׂעולי הצורים — מדרגות להם ומעקות, ואנשי המקום יורדים בהם. בירכתי־הבימה — היאֹר, וממעל לו תֵּראה קשת־הירח. הרים גבוהים והררי־קרח גבוהים עליהם יגבלו את מראה לכל מלא־העין. לילה. רק היאֹר והררי־הקרח נוצצים לנֹגה הירח.

מלכטל, בומגרטן, וינקֶלריד, מַיאר איש סַרנן, בורקהַרט בוּהֶל, ארנולד איש סֵיוה, קלויז איש פלוּנֵי ועוד ארבעה מתושבי הארץ, כֻּלם חמושים.

מלכטל מאחורי הבימה

מִשְׁעוֹל הָהָר לִפְנֵיכֶם, לְכוּ אַחֲרָי, אַל־תִּירָאוּ.

הִנֵּה הַצּוּר אֲשֶׁר בִּקַּשְׁתִּי וְהִנֵּה גַּם הַצְּלָב.

בָּאנוּ לִמְחוֹז חֶפְצֵנוּ, פֹּה עֵמֶק רוּטְלִי.

וינקלריד

שְׁמָעוּ!

איש סיוה

אֵין־קוֹל וְאֵין־קָשֶׁב!

מיאר

לֹא בָא עוֹד אִישׁ. רִאשׁוֹנִים אֲנַחְנוּ

לַבָּאִים, אֲנַחְנוּ בְּנֵי אֻנְטֶרְוַלְדֶן.

מלכטל

מַה־מְּלֶיְלָה?

רודנץ

רַב לְךָ. שָׁלוֹם.

יוצא.

אטינגהוזן

אָנָה תֵלֵכָה, נַעַר אֵין־דָּעַת!

אָכֵן יָצֹא יֵצֵא וַיֵּלַךְ! לֹא אוּכַל עֲצָרֵהוּ

וּלְהַצִּילוֹ אֵין עִמִּי. כֹּה נִכְרְתָה מֵעַמֶּיהָ

גַּם נֶפֶשׁ וְלַפֶּנְשִׁיסֶן, כֹּה רַבִּים עוֹד יִבְגֹּדוּ.

חֶמְדַּת גְּאוֹן זָרִים בְּעָצְמַת קְסָמֶיהָ וּכְשָׁפֶיהָ

תִּמְשֹׁךְ אַחֲרֶיהָ לִבְלִי מַעְצֹר לֵב דּוֹר בָּנֵינוּ.

אֶל־מֵעֵבֶר לְהַרְרֵי אָבוֹת וּלְמֶרְחַקֵּי אָרֶץ.

אֲהָהּ לַיּוֹם הַמָּר, בּוֹ פָּרְצוּ זָרִים בִּגְבוּלֵנוּ

וַיַּבְקִיעוּ אֲלֵיהֶם עֲמָקִים שַׁאֲנַנִּים אֵלֶּה

לְהַזְנוֹת לֵב הָעָם מֵאָרְחוֹת תֹּם וּנְתִיבוֹת יֹשֶׁר.

בְּחֹזֶק־יָד תַּחְדֹּרְנָה הַחֲדָשׁוֹת וּבְעַזּוּת־מֵצַח,

כָּל־יָשָׁן וְכָל־מְרוֹמָם מִפְּנֵיהֶן אָחוֹר יִסּוֹגוּ.

עִתִּים אֲחֵרוֹת בָּאוּ, דּוֹר אַחֵר וְרוּחוֹ אַחֶרֶת.

מַה־לִּי פֹה וּמִי לִי? כֻּלָּם בִּקְבָרִים יָלִינוּ

מְתֵי עִתִּי וְחֶלְדִּי. בֶּעָפָר מִתַּחַת לָאָרֶץ

דּוֹרִי יִשְׁכֹּן. אַשְׁרֵי הַגֶּבֶר יַחֲלֹף יַחַד

עִם חֲלוֹף דּוֹרוֹ וְעֵינָיו אֶת־הַחֲדָשׁוֹת לֹא תִרְאֶינָה.

יוצא.

הִיא הִיא תִהְיֶה תְהִלָּתֶךָ וְזֶה גְאוֹן תִּבְחָרֵהוּ!
אַל־נָא תָפֵר בְּרִית אַחִים וְאַל תְּכַחֵשׁ בַּמּוֹלֶדֶת,
וְדָבַקְתָּ בְּכָל־לְבָבְךָ בְּאֶרֶץ אָבוֹת מַחְמַל־נֶפֶשׁ,
כִּי מַעְיְנוֹת חַיֶּיךָ אִתָּהּ וּבָהּ שָׁרְשֵׁי כֹחֶךָ.
מַה־לְּךָ וּלְאֶרֶץ נֵכָר? בָּדָד וְשׁוֹמֵם שָׁם תִּהְיֶ,
וּכְקָנֶה מִתְנוֹדֵד, כָּל־רוּחַ קַלָּה תְרוֹצְצֶנּוּ.
אָנָּא, שׁוּב־נָא. רַבִּים יָמִים רָחַקְתָּ מִמֶּנּוּ
וְלֹא רְאִיתָנוּ. לוּא הוֹאַלְתָּ וַתֵּשֶׁב עִמָּנוּ
אַךְ יוֹם אֶחָד. לוּא אַךְ הַיּוֹם הַזֶּה. אַל־נָא תֵלֵךְ
הַיּוֹם לְאַלְטוֹרְף! הֲשָׁמַעְתָּ? הַיּוֹם אַל־נָא תֵלֵךְ!
אַךְ הַיּוֹם הָאֶחָד הַזֶּה הֱיֵה לָנוּ וּלְאַחֶיךָ...

תופשהו בידו.

רודנץ

פָּצִיתִי פִּי... הַנַּח־לִי... יָדַי אֲסוּרוֹת...

אטינגהוזן

יָדֶיךָ

אֲסוּרוֹת? כֵּן דִּבַּרְתָּ, הָאוֹבֵד! וְלֹא בִדְבַר נָדֶר
וּבְמוֹצָא שְׂפָתַיִם, כִּי בְחַבְלֵי אַהֲבָה. רודנץ הופך פנים

הַסְּתִירָה

פָּנֶיךָ, הַסְתִּירָה. יָדַעְתִּי כִּי יְפַת־הַתֹּאַר
הָעַלְמָה בֶּרְטָה לְבֵית בְּרוּנֵק הִיא שָׁבַתְךָ שָׁבִי
וּלְאַרְמוֹן הַמֶּלֶךְ אֲסָרַתְךָ בַּעֲבוֹתוֹת קֶסֶם.
הֲתֹאמַר לִקְנוֹתָהּ לְךָ בְּכַחֶשְׁךָ בְּאֶרֶץ מוֹלַדְתְּךָ?
נִתְעֶה בַשָּׁוְא אָתָּה! רַק לְמַעַן גְּנֹב לְבָבְךָ
הוֹצִיאוּהָ אֵלֶיךָ, וְיָעַד לְךָ לֹא יְעָדוּהָ.

סְגֻלַּת הַחֶמְדָּה, הַיְקָרָה מִכָּל־יְקָר – הַחֹפֶשׁ?
לוּצֶרְנָה עֲבֹר, וְשָׁאַלְתָּ פִּי־הָעָם, וְיָדַעְתָּ
מַה־כָּבְדָה יַד מֶמְשֶׁלֶת אוֹסְטְרִיָּה עַל הָאָרֶץ.
עָלֹה יַעֲלוּ עָלֵינוּ, צֹאנֵנוּ וּבְקָרֵנוּ
יִמְנוּ, הֲרָרֵינוּ הָאַלְפִּים בְּחֶבֶל יָמֹדּוּ.
בִּיעָרֵינוּ הַחָפְשִׁים יַאַסְרוּ עָלֵינוּ צַיִד.
עַל־גְּשָׁרֵינוּ וּבִשְׁעָרֵינוּ מוֹכְסֵיהֶם יַצִּיבוּ,
לְמַעַן הָאַדִּיר חֵילָם בַּעֲמָלֵנוּ וּבְרִישֵׁנוּ
וּקְנוֹת לָהֶם בְּדָמֵנוּ אֲרָצוֹת וְשֵׁם תִּפְאָרֶת.
הָיֹה לֹא תִהְיֶה! אִם־יִשָּׁפֵךְ דָּמֵנוּ אַרְצָה –
לָנוּ וּלְמַעֲנֵנוּ יִשָּׁפֵךְ! מְחִיר חָפְשָׁתֵנוּ
הֵן יִמְעַט אָז מִמְּחִיר עַבְדוּתֵנוּ.

רודנץ

מַה־כֹּחֵנוּ

אֲנַחְנוּ עַם הָרוֹעִים נֶגֶד צִבְאוֹת אַלְבְּרֶכְט? כָּמוֹנוּ כְּאָיִן!

דַּע עַם־הָרוֹעִים הָאֵלֶּה, הַנַּעַר,
וְאַחַר תְּדַבֵּר. אָנֹכִי אָנֹכִי אֵדָעֶנּוּ.
אֲנִי נְהִיתִיו בְּקֶרֶב וּבְלָחֲמוֹ לְפָנֶיךָ רְאִיתִי.
יָבֹאוּ־נָא, יָשִׂימוּ עָלָיו עֹל וְלֹא רוּחֵהוּ!
הוֹקִירָה, בְּנִי, צוּר חֻצַּבְתָּ. אַל־תָּמֵר בִּבְרַק־הֶבֶל
וּבְיִפְעַת־שָׁוְא אֶת־יְקָרוֹת נַפְשְׁךָ וַחֲמוּדוֹתֶיהָ.
הֱיוֹת רֹאשׁ לְעַם חָפְשִׁי, אֲשֶׁר יֶאֱהָבְךָ בֶּאֱמוּנַת אֹמֶן
וַאֲשֶׁר יְעָרֶה עָלֶיךָ בְּיוֹם־קְרָב נַפְשׁוֹ לַמָּוֶת –

רוּדֶנְץ

אַךְ שָׁוְא נִתְקוֹמֵם לַמֶּלֶךְ. בְּיָדוֹ כָּל־הָאָרֶץ.
הַאֲנַחְנוּ לְבַד, בִּקְשִׁי־לֵבָב וּבְמֶרִי, נַצְלִיחָה
לְנַתֵּק אֶת־שַׁלְשְׁלוֹת הָאֲרָזִיּוֹת, זוּ נִקִּיפָה עָלֵינוּ
בְּעֹצֶם־יָד מִסָּבִיב וּכְמֵזַח בַּרְזֶל תַּחְגְּרֵנוּ?
הַשְּׁוָקִים, בָּתֵּי הַמִּשְׁפָּט, הַמְּסִלּוֹת — לוֹ הֵמָּה
כֻּלָּם. גַּם סוּסֵי הַמַּשָּׂא, הַיּוֹצְאִים גּוֹטְהַרְדָּה,
מַס־לוֹ יָבִיאוּ. אֲרָצוֹת מִשְׁמַעְתּוֹ תְּסַגֵּרְנָה
עָלֵינוּ מִסָּבִיב וּבְרִשְׁתָּן כְּדָגִים נֵאָחֵזְנוּ.
הֲתַצִּילֵנוּ מַמְלֶכֶת הַקֵּיסָר? הֲתוֹשִׁיעַ
לְנַפְשָׁהּ הִיא מִיַּד אוֹסְטְרִיָּה הַגּוֹבֶרֶת חָיִל?
שָׁוְא תְּשׁוּעַת הַקֵּיסָר, אִם־לֹא יוֹשִׁיעֵנוּ אֱלוֹהַּ!
אַיֵּכָה נִשָּׁעֵן עַל־מוֹצָא שְׂפָתָיו? הֲטֶרֶם נֵדַע
כִּי בַּצַּר לוֹ, בִּפְרֹץ־קְרָב, וּבְאֵין מוֹצָא לַכֶּסֶף,
וְעָבַט וּמָכַר לַזָּרִים מָעֻזֵּי הָאָרֶץ
שֶׁבִּקְשׁוּ לָהֶן מַחְסֶה תַּחַת כַּנְפֵי הַנָּשֶׁר.
לֹא וָלֹא, דּוֹדִי! לִצְדָקָה וּלְחָכְמָה תֵּחָשֵׁב
אִם־בִּימֵי רָעָה אֵלֶּה, יְמֵי רִיבֵי־עָם מִבַּיִת,
נִתְנָה עָלֵינוּ מוֹשֵׁל כַּבִּיר כֹּחַ וְאַמִּיץ זְרוֹעַ.
עֲטֶרֶת קֵיסָר בַּת לֹא אֵמוּן בָּהּ, בַּת־מֶרִי וְסוֹרֶרֶת,
מִבַּיִת לְבַיִת תִּסֹּב וְלֹא תִזְכֹּר עוֹד בְּעָלֶיהָ;
לֹא־כֵן יוֹרֵשׁ הַכֶּתֶר: כִּסְאוֹ נָכוֹן בַּל יִמּוֹט
וַאֲשֶׁר יַעַבְדֶנּוּ — הוּא יִצְפֹּן בְּחֵיק הֶעָתִיד זָרַע.

אטינגהוזן

הֲכָכָה חָכָמְתָּ? הֶחָכָם אַתָּה מֵאֲבוֹתֶיךָ,
אֲשֶׁר נָתְנוּ בְּכָל־עֵת כָּל־נַפְשָׁם וְכָל־מְאֹדָם כֹּפֶר

מוֹרֶשֶׁת אָבוֹת מִימֵי קֶדֶם, שִׂים תְּהִלָּה וָדֹפִי.
עוֹד יָמִים יָבֹאוּ וְהוֹרַדְתָּ דִּמְעָה בְנַחַל
בִּכְלוֹת מֵרָחוֹק זֵכֶר הַרְרֵי־אָבוֹת נַפְשְׁךָ,
וּנְגִינוֹת הָרוֹעִים, זוּ בְזִיתָ בִּגְאוֹן־זָהָב,
גַּם שֶׁמֶץ מֵהֶן, לוּא גַּם הֵד קוֹלָן, כִּי תִקַּחְנָה
עַל־אַדְמַת נֵכָר אָזְנֶיךָ – וּבָאוּ עַד־נָפֶשׁ
וְתִקָּפְךָ כְּאֵב גַּעְגּוּעִים לְאֵין מַרְפֵּא. אָכֵן עַז כֹּחַ
הָאַהֲבָה לְאֶרֶץ אָבוֹת, עָצוּם מְאֹד, מִי יַחְקְרֶנּוּ!
מַה־לְּךָ אֵפוֹא וּמִי לְךָ שָׁם בְּעוֹלַם הַשָּׁקֶר?
שָׁם בִּדְבִיר הַמֶּלֶךְ, מְעוֹן תִּפְאֶרֶת וְרוּם־עֵינַיִם,
נָכְרִי לִלְבָבְךָ תִהְיֶה וְכִזַּבְתָּ בְנַפְשְׁךָ אָתָּה.
צְדָקוֹת אֲחֵרוֹת וּפָעֳלֵי־חַיִל, לֹא הִנְחִילוּךָ
הָעֲמָקִים הָאֵלֶּה, שָׁמָּה מֵעִמְּךָ יִשְׁאָלוּ.
לְכָה אֵפוֹא שָׁמָּה, אֶת־נַפְשְׁךָ עַל־חָפְשָׁתָהּ מְכֹרָהּ!
מִהְיוֹתְךָ אָדוֹן וְשַׂר לְנַפְשְׁךָ וּנְשִׂיא בְּנַחֲלָתֶךָ –
קַח אֲחֻזַּת־מַס מִיַּד הַמֶּלֶךְ וֶהְיֵה לוֹ עָבֶד!
הוֹי, אוּלַי, אוּלַי בִּי, שְׁבָה עִם אַחֶיךָ. אַל תֵּלֵךְ
בְּדֶרֶךְ אַלְטוֹרְף. אַל־נָא תִזְנַח אֶרֶץ הַמּוֹלֶדֶת
וּמִשְׁפַּט קָדְשָׁהּ. הָאַחֲרוֹן לְבֵית אֲבוֹתַי אָנֹכִי.
עִמִּי יִכָּרֶת שְׁמִי, מָגִנִּי וְקוֹבָעִי אֵלֶּה
הַתְּלוּאִים פֹּה – אַתָּה תוֹרִידֵם עִמִּי אֱלֵי קָבֶר.
הַאֻמְנָם בְּאַחֲרוֹן רְגָעַי רַעְיוֹן מַר יִפְקְדֵנִי,
כִּי נָשָׂאתָ נַפְשְׁךָ לְמוֹתִי לְבַעֲבוּר מְצֹא יָדַיִם
לְקַבֵּל מִיַּד אוֹסְטְרִיָּה נְכָסַי, נִכְסֵי הַחֹפֶשׁ,
וְכָל נַחֲלוֹת אֲבוֹתַי, אֲשֶׁר מִיַּד אֱלֹהִים לִי נִתָּנוּ?

אטינגהוזן

הוֹ, אוּלַי, אוּלַי! רוּחַ תַּעְתּוּעִים הִיא אֲשֶׁר שָׂמָה
הַמִּלִּים בְּפִיךָ. הַקּוֹל קוֹלָהּ. בְּחֵלֶק שְׂפָתֶיהָ
הִשִּׁיאַתְךָ גַּם יָכְלָה לְּךָ וּלְבָבְךָ הִרְעִילָה.

רודנץ

אָכֵן לֹא אֲכַחֵד: מַדְקְרוֹת חֶרֶב לִלְבָבִי לַעַג
הַנָּכְרִים הַגְּאֵיוֹנִים, בְּחָרְפָם תָּמִיד אוֹתָנוּ
בְּשֵׁם „אֲצִילֵי אִכָּרִים". הַקִּנְאָה כָּאֵשׁ תֹּאכְלֵנִי
מִדֵּי אֶרְאֶה כֹּל בָּחוּר וָטוֹב מִבְּנֵי הֶחָיִל,
אֶל־תַּחַת דִּגְלֵי בֵית הַבְּסְבּוּרְג יִנָּהֲרוּ
וְנָחֲלוּ כָבוֹד וּתְהִלָּה. וַאֲנִי בְּשִׁפְלוּת־יָדַיִם
וּבְשִׁמָּמוֹן עַל־נַחֲלָתִי אֶל־שְׁמָרֵי אֶקְפָּאָה
וּבַעֲמַל יוֹם יוֹם תָּפֵל וְנִקְלֶה וּבְטֹרַח הֶבֶל
אֲבִיב־חַיַּי כַּצֵּל יַחֲלֹף. שָׁם בְּמֶרְחַקֵּי אֶרֶץ
גְּדוֹלוֹת תֵּעָשֶׂינָה. מֵעֵבֶר לֶהָרִים הָאֵלֶּה
עוֹלָם מָלֵא הוֹד וּתְהִלָּה יִרְגַּשׁ בְּיִפְעַת זֹהַר,
וַאֲנִי מָגִנַּי עִם קוֹבָעִי בְּאוּלַם הַבַּיִת
נְתוּנִים מֵאָכַל לַחֲלֻדָּה. קוֹל כָּרוֹזִים בֶּחָיִל
וּתְרוּעַת הַחֲצֹצְרוֹת, בְּהִזָּעֵק אַדִּירִים הַשָּׂעְרָה,
אֶל־אֵלֶּה הָעֲמָקִים הַשַּׁאֲנַנִּים לֹא יַבְקִיעוּ.
קוֹל אֶחָד, אֵין חֲלִיפוֹת לוֹ, אָזְנַי תָּמִיד יוֹגִיעַ:
שִׁיר הָרוֹעִים הַקְּלוֹקֵל וּצְלִיל פַּעֲמוֹנֵי הָעֵדֶר.

אטינגהוזן

נְאַץ, נְאַץ, עִוֵּר, נִתְעֶה בִּבְרַק־שָׁוְא, מִקְסַם־עֵינָיִם,
נְאַץ אֶת אֶרֶץ־מוֹלַדְתְּךָ, וּבְחֻקּוֹת הַקֹּדֶשׁ,

יַד־מִי הִדִּיחָה עָלֶיהָ רָעָה? לוּ תֵּאָמֵר
רַק מִלָּה אַחַת קַלָּה, וְנֶהְפַּךְ שֵׁבֶט הַמֶּלֶךְ
וִיהִי לְחֶסֶד וּמַטֵּה הַזַּעַם יְהִי לְמַקֵּל נֹעַם —
אַךְ אוֹי אוֹי לְאֵלֶּה הַמַּתְעִים עַמָּם בְּאִמְרֵי שָׁקֶר
וּמַרְאוֹת הַטּוֹב הַצָּפוּן לוֹ עֵינָיו יְעַוֵּרוּ.
כָּל־הָאֲרָצוֹת מִסָּבִיב כְּבָר לְאוֹסְטְרִיָּה נִשְׁבָּעוּ,
רַק הֵמָּה לְבַדָּם, בְּאַוַּת בִּצְעָם, עוֹד יַקְשׁוּ עֹרֶף
וְהִדִּיחוּ מֵאַחֲרֶיהָ לֵב יוֹשְׁבֵי אַרְצוֹתֵינוּ.
אָכֵן טוֹב חֶלְקָם עַתָּה: עִם בְּנֵי־הַחוֹרִים יַחַד
בְּסוֹד הָעָם יֵשְׁבוּ וּמִשְׁפָּט אֶחָד לְכֻלָּמוֹ.
הַעַל־כֵּן דָּבְקוּ בַּקֵּיסָר וּלְאָדוֹן שָׂמוּהוּ
עֲלֵיהֶם, לְבִלְתִּי הֱיוֹת כָּל־אָדוֹן וּמוֹשֵׁל לָמוֹ?

אטינגהוזן

אוֹי לִי כִּי מִפִּיךָ שָׁמַעְתִּי דְבָרִים כָּאֵלֶּה.

רודנץ

אַתָּה פְתַחְתָּ פִּי, לֹא אֶחְדַּל עַד אִם־כִּלִּיתִי:
וּלְךָ, דוֹדִי, מַה־יָּד וָשֵׁם אוֹ בַמֶּה נֶחְשַׁבְתָּ
בַּמָּקוֹם הַזֶּה? הֲיִמָּצֵא לָאִישׁ אֲשֶׁר כָּמוֹךָ
כְּבוֹד נְשִׂיא־עָם אוֹ שַׂר־דֶּגֶל בְּקֶרֶב רוֹעֵי עֵדֶר
וּלְבָבוֹ לֹא יִשָּׂאֶנּוּ לִגְדוֹלוֹת מֵאֵלֶּה?
הַאֵין נִבְחָר לָךְ, וְאִם לֹא רַב הַיְקָר, לוּא הוֹאַלְתָּ
עֲמֹד בְּהֵיכַל הַמֶּלֶךְ וּלְעָבְדוֹ בְתָמִים, מִשֶּׁבֶת
בְּסוֹד אִכָּרִים וְעֵדָה אַתָּה וַעֲבָדֶיךָ יַחַד
וּכְאֶחָד מֵהֶם לִשְׁפֹּט עִמָּם הָעָם בַּשָּׁעַר?

כִּי תֵדַע עֵינְךָ תֵּת לְדוֹדְךָ הַשָּׁב מְעַט מִמֶּנָּהוּ

רודנץ

אָמַרְתִּי, אֵין לִבְּךָ אֵלַי וְלֹא תִמְצָא בִי חֵפֶץ,
הֲלֹא אַךְ כְּזָר וּכְנָכְרִי נֶחְשַׁבְתִּי פֹה בַּבָּיִת.

אטינגהוזן מאריך להתבונן אליו

כֶּן־הוּא, לְצָרַת נַפְשִׁי. אָכֵן אֶרֶץ הַמּוֹלֶדֶת
כְּזָרָה וּכְנָכְרִיָּה נֶחְשְׁבָה לָּךְ. אִי אוּלַי, אוּלַי
לֹא אוֹסִיף אַכִּירְךָ עוֹד. מִתְהַדֵּר אַתָּה בְּמֶשִׁי,
נוֹצַת תְּכִי תִתְנוֹפֵף בְּרֹאשְׁךָ לְרַאֲוָה וּלְרָהַב
וַתְּכַתֵּף לְךָ מְעִיל הָאַרְגָּמָן. בְּגֹבַהּ־עֵינַיִם
תַּבִּיט אֶל־עַם־הָאָרֶץ וּלְבִרְכַּת שְׁלוֹמוֹ תְּכַלֵּם.

רודנץ

מֵחֹק כְּבוֹדוֹ לֹא אֶגְרַע. אַךְ מְנֹעַ אֶמְנָעֶנּוּ
מִקַּחַת לוֹ בְיָדוֹ מִשְׁפָּט וּזְכוּת לֹא לוֹ הֵמָּה.

אטינגהוזן

רְאֵה, אֶרֶץ מוֹלַדְתֵּנוּ כָלָה מִזַּעַם מֶלֶךְ
עַד לֶעָפָר שָׁחָה; כָּל־לֵבָב יִזְעַק מֵחֲמַס־רֶשַׁע
וְאַתָּה לְבַדְּךָ לֹא תֵדַע מַכְאוֹבָהּ וְלֹא חָלִיתָ
עַל־שִׁבְרָהּ. וּבְהִתְנַכֶּרְךָ לְעַמְּךָ וַתִּמָּלֵט
אֶל־מַחֲנֵה הָאוֹיֵב. בָּזֹה תִבְזֶה עֲנוּתֵנוּ
וּלְאֵידֵנוּ תִלְעָג. תַּעֲנוּגוֹת קַלִּים רָדַפְתָּ
וַתִּזֶן אֶל־חַסְדֵי מֶלֶךְ, וּבְעוֹד הַמּוֹלֶדֶת
תַּחַת שֵׁבֶט הַנּוֹגֵשׂ בְּדָמֶיהָ מִתְבּוֹסָסֶת.

רודנץ

הָאָרֶץ בְּדָם מִתְבּוֹסָסֶת? עַל־מָה, דוֹדִי, וְלָמָּה?

אוֹ כְּאַחַד מֵהֶם אָרוּץ גְּדוּד וּבְיָדִי הַדֶּגֶל,
עַתָּה לֹא אֶכְשַׁר עוֹד כִּי אִם לִסְכּוֹן עַל־הַבַּיִת
וְכִי תִשְׁכָּחֵנִי שֶׁמֶשׁ וּבָנַי לֹא תִפְקְדֵנִי
לֹא אֵצֵא עוֹד אֲבַקְשֶׁנָּה בִּמְרוֹמֵי הָר וָסָלַע.
כֹּה אֶעֱבֹר מְחוּג צַר לְמִשְׁנֵהוּ הַצַּר מִמֶּנּוּ
עַד אֶקְרַב בַּלָּאט אֶל־הָאַחֲרוֹן, הַצַּר מִכֻּלָּם,
הוּא הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִדֹּם שָׁם קוֹל הַחַיִּים לָנֶצַח,
צִלִּי אָנֹכִי כְּהַיּוֹם. עוֹד מְעַט – שֵׁם וָזֵכֶר.

קוּנִי מושיט הגביע לרודנץ

לְךָ וְלִשְׁלוֹמְךָ, בֶּן־פָּרָשׁ!

רודנץ בושש לקחת.

קַח וּשְׁתֵה! כּוֹס אַחַת לָנוּ

וְלֵב אֶחָד.

אטינגהוזן

עַתָּה לְכוּ, בָּנִים, בָּעֶרֶב תָּבֹאוּ
וּבְדִבְרֵי אַרְצֵנוּ וּמוֹלַדְתֵּנוּ נָשִׂיחָה.

הנתינים יוצאים.

אטינגהוזן ורודנץ.

אטינגהוזן

רוֹאֶה אֲנִי אוֹתְךָ וְהִנֵּה כָּל־מַדֶּיךָ לָבַשְׁתָּ,
הַאֶל־הַטִּירָה אֲשֶׁר בְּאַלְטוֹרְף תִּכּוֹן לָלֶכֶת?

רודנץ

כֵּן, דּוֹדִי, הַדָּבָר נָחוּץ. לֹא אוּכַל הִתְמַהְמֵהַּ.

אטינגהוזן

דַּרְכְּךָ נָחוּץ? הַאֻמְנָם? הֲכָכָה דַּלַּת־עֵת עֲלוּמֶיךָ,

וִילְהֶלְם טֶל

חזיון בן חמש עלילות

לפרידריך שִׁלֶּר

תִּרגם מגרמנית בידי **ח. נ. ביאליק**

עלילה שניה*)

מחזה ראשון

ארמון האציל לבית אטינגהוזֶן.

אולם בסגנון הגותים, מפֹאָר בשלטי־גבורים וקובָעים. האציל **הישיש**, בן **שמונים** וחמש, **איש** קומה ואיש תֹּאַר, לבוש אפֻדה חמה ובידו מַטה, **שראשו** מְקֻבָּע קרן־אילה. מסביב לו עומדים קוני וששה פועלים מנתיניו ובידיהם מגובים וחרמשים. אולריך לבית רודניק במַדי פרשים.

רודנץ

הִנְנִי, דוֹדִי, כִּי קָרָאתָ לִּי. מַה־חֶפְצֶךָ?

אטינגהוזן

תְּנֵנִי וְשָׁתִיתִי רִאשׁוֹנָה, כְּדָת יְמֵי־קֶדֶם,

אָנֹכִי וּנְתִינַי יַחַד אֶת גְּבִיעַ־הַבֹּקֶר.

שותה מן הגביע ומשקה את הנצבים עליו

לְפָנִים עִמָּם יַחַד אֵצֵא אֶל־שָׂדֶה וָיַעַר,

פָּקַדְתִּי עֲמַל־יָדָם וְאֶפְקַח עַל־מְלַאכְתָּם עַיִן,

---

*) ראה „התקופה“, ספר י“ג.

תרגומים

גוסעת, למען עשות את אשר נִסִּיתָ אתה ולא יכולת. באותם שני השבועות, אשר פרשת ממני, הבַנתי את קְדֻשת אהבתך לי. ולא האשמתיך על התרַחֶקך ממני ולא צפיתי לשובך. ואתה שוב שַבת ובנדבת־לבך נִסִּיתָ לתת לי את האהבה, אשר בקשתי בך. אולם לבי לב־אשה ולא יָפְתה להאמין בכל אשר יֵרָאֶה לו. יש ונסיונך הָאַדיר לשַכרני עלה יפה, אבל שכרוני לא עָרב לי, כי בהקיצי התעַניתי פי־שנים על קבלי את נדבתך ועל הכריחי אותך לחלל את אהבתך... הרבה סבלתי בתוך שלשת השבועות האלה, למאז שַבת אלי, מחמל־נפשי. איני יכולה לסבול עוד ואני נוסעת. לאָן? איני יודעת. קדושה אהבתך לי ואולי אחסה בצל קְדֻשתה ואֶלמד לשמוח בחיי־עצבי הנכונים לקראתי. אהבת־חלום אהבתך לי ולא רבים ידעוה. אַשְרַי, כי לי נפלה למָנה אהבתך זאת, אור־חיין״

היכן את, אליטה? יקרת־חיי, היכן את?

בְּרֶקְסְוִיל — ניו־יורק. תר״ף — תרפ״א.

ופתאם את מתעוררת:

– לֵוְנִי־נא הביתה... היום רד ואבא אין רוחו נוחה מטיולַי אתך בַּלֵילות...

– מה לך, אליטה? לא לילה אחד טִיַלת עמדי והוא לא כִהָה בך.

– כן, דומה, שחזר בו...

– אם כן אפוא, אמרי לו, כי בקרוב נחֹג את יום־חתֻנתנו...

– לא, אני לא אֹמַר לו זאת... – ואת פניך אני רואה באפלולית הערב.

– אני אֹמַר לו אפוא.

– גם אתה לא תאמר לו זאת.

– מדוע?

– לעולם לא נחֹג את חג־חתֻנתנו, – וקולך נוגה כל־כך

– אליטה, מה לך?

– אין דבר... חתֻנה למה לנו?

– אבל אני חָפץ בך ואת חפֵצה בי.

– הרי אתי אתה ומה לנו עוד?

מה את מכַסה ממני, אליטה. לבי כואב ונִבא לי רעה:

– ואת תשארי אתי?

– כן... – את משיבה כמהססת.

וכשאני תופשך בזרועותי, את שוקעת בהן מַרתיתה רגע אחד, ולוחשת רצוצה:

– נלך־נא...

מה לך, אליטה? אפלולית הערב בולעת את דמותך ואת אהובה לי כל־כך, קרובה ומעוררת־רחמים. קחיני־נא אתך, אליטה! אנו מגיעים לדלתי ביתך. אני מרגיש במבטך המפשפש בי בחשך וידך מהססת בידי.

– אליטה, הלא לך אני...

– ילדי, מחמל־נפשי...

לבי, לבי, למה אתה כואב?

יז

היכן את, אליטה? יקרת־חיי, היכן את?

חולם הייתי למאז שַבתי אליך להתמכר לך כֻלי, על גופי ועל נשמתי, ולא ראיתי את המלחמה המתלקחת בך. הקיצותי – ואת נעלמת ואינך. רק מכתבך הקטן אשר לפָנַי יגַלה לי את תהום־הצער, אשר רבצה בנפשך סמויה מעיני, עד כי בלעתך ותגזלך מידי.

„יחידי,

נוסעת אני מכאן ואיני יודעת לאן. את כל האמת אגיד לך: אני

הספירון. גבעול תמים צמא־חיים! הַאֹמֶן לא האמנת בלטיפותי; וכששבה רוחך אליך ושחוק־דמעות השתזר לאטו בעיניך העגומות, לא נועזת להוציא מפיך את שאלתך:

– האמנם שַׁבְתְּ? למה, למה?

למה, יחידתי? להיות לך כְּלִי, לקנות את אהבתי במחיר ראוי לה – אֲבַל־נשמתי, אֲבַל־עולמים. תכָּנע רוחי ותנָצח אהבתי. ובהפרדי מעל אליטה לילה־לילה ונשמתי פצועה ושותתת דם, כי הַטֻמְאָה, אמצא בכאבי את שִׁלּוּמֵי טהרתי. קרבן־עולה אקריב את הויָתי לך, אליטה, ואת תשבעי משמחתך ואני מצערי. וברוכה את לי, יפה־חלומותי, וברוכה תקופת־חיי החדשה הזאת, אשר תשכח נשמתי הזכה את בְּשָׂרִי ואת הנָאָתו ואת עָלְָם לא תדע עוד. אליטה, אליטה שלי! כזרם בערוצו הרחב ישטפו חייך מהיום והלאה וטהרת־נפשי לא תהיה להם לסֶכֶר...

– למה פניך נוגים, אליטה?

– איני יודעת... – שפתיך רועדות ועיניך המלאות דמעה כבושות בקרקע: – הכל מוזר כל־כך...

לבי מתכַּוֵּץ בי. כמה הכאבתיך, ילדה רכה!

– אֵי לך, אליטה, – אני שוטף בדבורי: – מעתה תמו הזרות ופסו הסתומות. הכל בהיר וברור: אני לך ואת לי. הנה בעוד שבועות אחדים האביב בא ושנינו פה בהרים, דבקים יחד ואין מפריד בינינו.

את שותקת ובת־צחוק חִוֶּרֶת ספק עולה ספק אינה עולה בזויות־שפתיך.

– אליטה, מה לך?

– איני יודעת... לבי כואב...

דמעות עולות לי בגרוני ואני מבליג על סערת־רוחי:

– אליטה, קטַנְּתִי...

את נושאת אלי את עיניך התוהות, מבטך חודר ונוקב וכאֵבו העצור נוקב יותר. אליטה, ילדה, למה הרעותי לך?

– נשב־נא על הסלע הזה, אליטה. התזכרי? כאן בקשת אותי להניח ראשי על כתפך. עכשו הניחי את ראשך על כתפי. כך...

עיניך נעצמות ואת נענית לְיָדִי, הטופחת על שכמך:

– נומי, ילדָּתי, נומי וירוַח לך...

– אין דבר... אך מצב חולף הוא זה... – ושוב עיניך זולגות דמעות: – אה, שוטה בכינית שכמותי!..

את מתאמצת להאיר פניך אלי ועיניך עדַין דומעות.

– יפה, אליטה, ילדה, בכי ואל תדאגי לי...

– כמה טוב אתה, בחורי קטנטני, – את לוחצת את ידי: – באמת מה היה לי? מחה־נא את דמעותי!

להבות־נשיקותי מיַבשות את עיניך ועפעפיך רועדים. עצומת־עינים את שולחת ידיך פתאם ומחבקתני בכל־כחך. אודך, אלהים, כי עזרתני להשיב את רוח אליטה...

— אהבת אותו?
— אהבתי? לא, כמדֻמה, לא. ואולי אמנם אהבתיו. הן לבדי ישבתי כל הימים האלה ואני צעירה לימים.
לבי מתכַוֵץ בי ואת נראית כנהנית מצערי הסתום.
— וכי לא אהבת אתה, בחוריז...
— לא, אליטה, לא אהבתי... רק נשקתי...
— הינו הך, חולם קטן. — ובכבד־ראש פתאמי ותמוה את מוסיפה: — יש ואני סבורה, שאני גדולה ממך בשנים, שעדַין לא עמדת על טיב האהבה... אהבה לחוד ונשיקות לחוד?... וגוף אוהב מה תהיה עליו? ילך וימצא אשר־לו באשר ימצא? כמוך, הוזה רַך? לא, לא זאת האהבה באדם; ובין גוף לנשמה לא תבדיל גם אהבת אשה לגבר...
לבי, לבי עלי. איכה אבינך, אליטה, מה אהבְתי, ואהבתך אחרת היא? אשב בדד ואֶדֹם, כי לא את אהבתי את רואָה, כי־אם את צער־אהבתי.
— אבל אין דבר, תינוקי, — את משדלת אותי בדברים וידך צונחת מעל שערי ומלטפת את לחיי: — פניך טעונים תגלחת...
— כן, אליטה, למאז כעסה נשמתי עלי, איני מקפיד על הנקיון... חגיה שבתו ושוב אינה לובשת לבנים...
את מבינה את דברי ופניך נופלים, אלא שמיד את מבליגה, כובשת את פני בחֵיקֵך ולוחשת:
— חולמי הקטן, חולמי הקטן!... — ובנשיקותיך את מתאמצת למחות את דמעותי. התמחֲינה גם את דמעות נשמתי, אליטה?
הַגלֵני מִמעֵיני, רבונו של עולם! איני רוצה לרפשו והוא נרפש מרצון!

ח

בדמדומי יום־שלג פושר נזדמנת לי, אליטה. נסיתי להתרחק מעליך בתוך שבועים הימים האלה ולא עלתה בידי. לשוב העירה לא יכולתי ובודד ה[illegible]יתי בהרים: יומם אכלוני געגועי עליך ולילה חלומותי. מה־רבה היתה המלחמה, אשר התחוללה בי! אָהַבְתִי גם את קֹדשת־אהבָתי, אהבתי גם אותך, אליטה. ועתה הנה שַבתי ולך אני כֻלי. גם את גופי גם את נשמתי את דורשת לך. הֵא, אליטה, קחים־נא!
בדמדומי יום־שלג פושר נזדמנת לי. בערבות־הלבן המתקדרות תעיתי ונפשי יוצאת אליך. ופתאם נגלית עלי מבאת החורשה אשר עם ביתך, נבהלת למראַי, קטַנתי, ובת־צחוק נבוכה עוטה את פניך המחוירים. אוי לי אליטה, שראיתיך בכך! דלה וחרֵדה עמדת לפני כמחכה לגזר־דינך וכשאִמצתי את גופך הרועד אל לבי, צנח ראשך על כתפי ויללות כב[illegible]

מהורי (אמא עוד היתה בחיים) לא הכרתי איש... למודַי לא העסיקוני. אחר־כך מתה אמא, בדידותי כבדה שבעָתים וזכרונותי יפו שבעים ושבעה... לא שאהבתיך... אלא... כלום אינך מבין? הייתי שוכבת בערסל, מסתכלת ברשתות־צבעונים אלה ומעלה מתוכן את דמותך המשֻנה... מכֻנסים ארֻכים ופנים עגומים וחרדים... ואיני יודעת, אם אצחק לך ואם אבכה, ובינתים אני משתעשעת בך.

– משתעשעת?

– כן, ללטפך בידי אי־אפשר, שכן כשאני שולחת את כפי לגעת בך, רשתות־הצבעונים מתעלמות ופניך כלא־היו. מה הייתי עושה? מבטת בפניך המשתזרים בתוך עִגולי התכלת והַורד, הירק והזהב, ונושקתם מנשיקות־פי.

– בלא נשיקות אי־אפשר, אליטה? – אני צוחק ומבלי דעת אֵיך, אני תופס את כסיָתך ונושקה פעם ושתים.

– כן, בלא נשיקות אי־אפשר, – את נענית לי בצחוק־חדוה, קופצת על ברפי ונושקת לי על שפתי.

האמנם חלף צל על פָני, אליטה? כי על־כן קדרו פניך במקצת ונבוכה שַבת ושכבת בערסל ועיניך עצומות. לבי הָמה לך ומיד נחפזתי לתקן את המעֻוָת: עברתי למראשותיך חרש ופני נצמדו בפניך הנוגים. עיניך נפקחו ואורו תוך־כדי־רגע.

– גנב קטן שכמותך...

– כך דרכי מאז, אליטה. כלום לא הייתי מתגנב ללכת אחריך מבית־הספר, כדי למצא את בית־מעונך?

– חֶרש, שוטה שכמותך?... וכי לא ידעתי, שאתה הולך בעקבותי? ובעָברי מעֵבר הרחוב האחד אל עברו השני, כלום לא הייתי רואה אותך מתחבא מאחורי כלונס או מרכבה? וכלום לא ידעתי, שאתה סובב־הולך מתחת לחלונות דירתנו בערב בערב?

– ולמה לא הגדת לי אז?

– בושתי. הלא כבת ארבע־עשרה הייתי אז. וכשעמדנו לצאת את העיר, דומה, שבכיתי גם על שלא אוסיף לראותך עוד...

לבי צוהל בי ואיני אומר דבר. שטופת־זכרונות את מספרת ומספרת:

– וכשבאנו לכאן ואני גלמודה הייתי, למדתי לחלום עליך, עד שגדלתי וצעירים מבני־הסביבה התחילו מחזרים אחרי.

– ואז? – ולבי מרתית.

– ואז... אין דבר... חלומותי, כמדֻמה, עמדו בעינם...

– והצעירים?

את מַטחת בי מבט שובב:

– לא חדלו לחַזר אחרי... כמעט שֶנִשֵאתי לאחד מהם... – לבי, למה אתה דופק כך? ואת ממשיכה לתֻמך: – ראית אותו צעיר, שיצא אתי במחולות? בָהור יפה, האף אין זאת? זה שלש שנים שהוא כרוך אחרי וכמעט נתתי ידי לו.

לך ומשפט אחד לבריותיך ולי אני עבדך, הַגְלֵני מִמְּעיני, רבונו של עולם, וישאר לי בטהרתו הצלולה. ובגלותי אשוב אל הַטֻּמאה אשר מסביבי ואשמור בלבי את געגועי על הטהרה השלמה. ובגלותי אלמד לדעת, שֶׁמִּי שמתגעגע על יֹפִי שֶׁכֻּלּוֹ קֹדש, יֵשֵׁב בדד ויִזּוֹן מגעגועיו, שהם לבדם קֹדש וקורטוב של חֻלִּין אין בהם.

אליטה, נערה תמימה, למה נפלתי למשא עליך? אני לא יכולתי למצא באחרת מה שאני מבקש בך, ואת יכול יכולת למצא במי־שהוא זולתי את אשר את מבקשת בי. „בין גוף לנשמה לא תבדיל גם אהבת אשה לגבר", אמרת לי אתמול. ואולם אהבתי לך הבדֵל תבדיל בין שניהם. גופך כשהוא לעצמו אינו שלי ואיני רוצה בו ואת, האשה האוהבת, לא תשבעי מאהבתי ונַענה את קורסת תחת נטל־יסוריך.

בעַרסל אשר עם ביתך מצאתיך אתמול. עטופה אדרת־צמר שכבת בו ולא קמת לקראתי, בהושיטך ידך לי. בקשת אותי לשבת על־ידך בפאת הערסל ולא השגחת באביך, שיצא מן הבית ושָׂם פניו אל עבר היער נכר, שכבר הסכין עמדי ורואה פָּנַי כראות פני חתנך, אליטה. כי זה כארבעה חדשים אני מחזר אחריך וכל בני־הסביבה מדַינים בינם לבין עצמם, אימתי יחול יום־חתֻנתנו. בנותיו של בעל־ביתי אף הן השלימו אתי ושוב אינן מרעימות פנים לי. כמה טובים הם כֻּלם, אליטה! הרי מזוגים אותנו ושנינו כואבים, אני בשֶׁלִּי ואת בשֶׁלָּךְ.

ישבתי בפאת הערסל. שמש־שבט כֹּחו חדש עמו בהרים אלה אפילו בימים שהבל־פיך עוטה את סנטרך, השקוע בצל צוארונך, משבצת־כפור לבנבנה. קטנה כל־כך נראית לי, ילדתי, עד כי שכחתי גם את צערי גם את צערך. הרי יום־חרף נהדר עם ערבות־שלג מתיזות גִּצִּים והרי־שלג, ענקים לבנים, עם יערות מאפירים בקצה האופק ושמש־ברכה משַׁיּה הוד לפני אליטה, ילדתי הקטנה אשר אתי: אליטה, במה זה כֹחַ גדול לנַשותני את עמלי? ואולי רק מתכחש אני לַעֲלוּמַי והם הַמִּשְׁתַּכְּרים בך וביום־עלומים זה? ואולי בריא כאחד האדם אנכי ואהבתי אהבת־אדם בריאה? אבל מה לי ולחקירה? הרי אליטה הקטנה לפָנַי, פניה שטופים זהר ועפעפי עיניה העצומות למחצה מרתיתים ומרתיתים. אם אנו לנו, מה חסר לנו, אליטה? ופתאם את מרימה את ראשך במקצת, טופחת לי על־יָדי ואומרת:

– שא־נא עיניך, חולמי הקטן, קַמט עפעפיך והבט אל השמש. – אני מקמט עפעפי ומביט בשמש. – מה אתה רואה?

– רְשָׁתוֹת־צבעונים אני רואה.

– כן, – את מתחילה מכפרת בקול סוער: – כל אותם הימים, שישבתי כאן לבדי, הייתי נותנת עיני בשמש, מקַמטת עפעפי וצופה ברשתות־צבעונים אלה... איני יודעת, לשֵׁם־מה... לא שאהבתיך... הרי ילדה הייתי אז... אלא שישבתי בדד וזכרונותי תענוגותי. זכרתי את בית־הכפר ונזכרתי גם בך. לבי, לב־ילדה, התחיל גוהה אחריך; גבורי היית: גדול נאמני, בן־נכר משֻׁנה, אתה תועה בעיר ומבקש אותי... בודדה הייתי: חוץ

– עיניך מה הן אומרות, אליטה?

שוב הכאבתיך. כמה עָדין, כמה קַשוב לבך! ואף־על־פי־כן את מבליגה על צערך ולוחשת:

– ילדִי הטהור!

– איני טהור, אליטה. – חרדת־דאגה בפניך ואני ממהר לספר לך על־דבר הנערות, אשר היו לי בגני ניו־יורק.

פניך מחוירים:

– אהבת אותן?

– לא, אליטה, רק אותך אהבתי כל אותן השנים, – וכמקדים תשובה לשאלתך, אני מוסיף: – נשיקות לחוד ואהבה לחוד...

עינים חסֻדות־נוגות את נותנת בי ואינך עונה דבר. תוהה חלל־הלילה עלינו ואצבעותיך פעמים מתרפות פעמים מתהדקות סביב אצבעותי.

ז

רבונו של עולם! בראת יפִי, בראת כִּעור; בראת טהרה, בראת טֻמאה; בראת קֹדש, בראת חֹל; גבולות למה לא הצבת להם, שלא יעברו זה למחיצתו של זה ולא ישַמשו בערבוביה? והנה ידעתי גם ידעתי, שאתה מתגַלה בכִעור, כשם שאתה מתגלה ביֹפי, בטֻמאה כבטהרה, בקֹדש כבחֹל; אבל נשמה עלובה כעין זו שלי, שתעֹרבת כעור ויֹפי כעור היא לה, תערֹבת טֻמאה וטהרה – טֻמאה, ותערֹבת קֹדש וחֹל – חֹל, נשמה עלובה כעין זו שלי מה תהיה עליה, רבונו של עולם?

רבונו של עולם! בראת אהבה, בראת תאוה: גבול למה לא הצבת להן, שלא תעבורנה זו למחיצתה של זו ולא תשַמֵשנה בערבוביה? והנה ידעתי גם ידעתי, שאתה מתגלה באהבה, כשם שאתה מתגלה בתאוה; אבל נשמה עלובה כעין זו שלי, שתערֹבת אהבה ותאוה תאוה היא לה, נשמה עלובה כעין זו שלי מה תהיה עליה, רבונו של עולם?

רבונו של עולם! תפלה אחת הייתי מתפלל אליך, למאז למדתי להתפלל תפלה בלחש, שהיא ביחיד ולא בצבור: „כעור ויֹפי ביחד אַל תתן לי! הַשקני מכעורך לחוד ומִיָפיך לחוד, שאדע את ישות הצער ואדע את ישות השמחה. הקשֵב הקשבת לתפלתי, עד בואי הלום: כעור השקיתַני לרוָיה, ויֹפי – רק מאשר מצאתי בנפשי שתיתי. ומשבאתי הלום, שַמת פניך בי כבשאר בריותיך: „בָּחור, הרי יֹפי לפניך, אלא שבלא תבלין של כעור לא תשתה ממנו". בריותיך, רבונו של עולם, אינם חוששים לכך; ולא עוד, אלא שהם נותנים לך שבח והודיה על בלִיל זה, שאתה מלעיט אותם. ואנכי שְתִיָתִי מציקה לי עד־מות.

ואם־אמנם גזֵרה היא מלפניך, שלא ישתה אדם אלא ממעין נרפש, ואם פָגע במעין טהור, לא ישתה ממנו עד שֶיִרפשֵהו, אם־אמנם חֻקה אחת

אל אולם־המחולות, עזבת אותי לנפשי ונענית לאותו שַחצן, מסתפר קוֹמי, שנטפל לך בכניסתך. למה התנכרת לי, אליטה, ואני אכול כאֵבֶךְ־כאבי?

ואת, נשמתי, למה הֵרֵעוֹת לי אמש? למה שלחת בי את ספקות־לעגך המרים? אליטה שלי היא ואפילו כשהיא מתנכרת לי, ואפילו כשהיא עוברת על־פְּנֵי דרך מחולותיה בכַוָּנה תחלה, מסבירה פנים לאותו בָחור נבזה, המהדקה יפה יפה אגב־רקוד, ואינה זורקת לי אפילו מבט אחד. אליטה שלי היא. לפני שנים אֵרַשְׂתִּיהָ לי, אֵרַשְׂתִּיה לעולם. ואף אליטה יודעת זאת, כי על־כן שָׁבה אלי, בטרם תמו המחולות, ופניה לא היו לה:

– הלבישֵׁני את אדרתי, עז־פנים! – צותה עלי ועיניה שוב משפיעות את רֹךְ צחוקן.

ושוב היית לי אותה אליטה, אשר את דמותה נשאתי בלבבי במשך שנים יגעות. אמצת את ידי בכפך ובתחנונים הבטת אלי כמבקשת סליחה ממני. ואנכי, אל־אלהים הוא יודע! – טינה לא היתה בלבי עליך. פחד נשיקותיך עכר את רוחי ומֵצַר הייתי על צערי איתך, אליטה שלי. ואף־על־פי־כן כמה משַׁדלות היו לטיפותיך, ומבטיך החסדים כמה מרגיעים את הנשמה, ההומה מעצר פחד וצער. התמכרתי לך כְּלִי כילד לחלום־לילה, עת שמלאכי־מרום יורדים ומשתעשעים בו ומסיחים את דעתו מגעגועיו על אמו, הסמויה מעיניו באפלולית החדר. אליטה, במה זה כֹחֵךְ גדול עלי לנַשותני גם את המית נשמתי?

– סַפֵּר לי מעשיה, – התרפקת עלי לאור הלבנה, המאחרת לצאת בלילות אלה. לו יכולתי לספר לך את היפה במעשיותי, מעשיה זו שֶׁשְּׁמָהּ אליטה! אוי לי, כי כבד־פה אנכי ומעשיותי מגֻמגמות כל־כך. לא יֵדָעֵן בלתי אם לבי ולא תדבק בהן בלתי אם רוחי. אני שותק ואת שואלת:

– ולמה נוגה אתה?

– איני נוגה, אליטה.

– עדַין אתה מחבב אותי? – יַלדתי! וכי אינך מרגישה, מה את לי? ואולם עיניך חרֵדות עוד ואת מוסיפה לפַיסני בשאלותיך:

– עבים צחורים אלה, שמסתלסלים מסביב ללבנה, מה הם?

– געגועים הם, אליטה, שאינם יכולים לעמוד בלהט השמש והם נדחקים לבקש מחסה באורה ההוזה של הלבנה.

– ריקא! שוב אותן המעשיות? – את מאַימת עלי באצבעך וצחוק־כסַפֵּךְ שולח את רסיסיו למרחקי האויר התָּכֹל והצונן. – מעשיות אלה מאַין לך?

– מעיניך, אליטה.

– שקר. מעשיות אחרות היית מוצא בהן, אלו ידעת לקרא כהלכה, הולם קטנטן שכמותך: הרי עיני! קְרָא בהן!

את מעַוָּה את פניך להרעימני ופוקחת את עיניך לרוָחה. ואני למה איני מֵעֵז לקרא בהן בקול כדרכי?

ואת, נשמתי, אַל־נא באפך. וכי אינך רוֹאָה, שתינוקת טהורה היא? ולרגז מה זו עושה? אל־נא באפך, נשמתי!

ו

אליטה, נשיקותיך מפחידות אותי. אש יוקדת בך ואנכי, החולם, לא ידעתי. שְׁלֵוָה והוזה הופעת לי בחלומותי ורֹך־עיניך, ששפע עלי בתוך כתלי בית־הספר, עטה לי את דמותך שַׂלְמַת־אור טהורה. ואם יש אשר בחלומות־אהבתי עליך ראיתי רשפים־רשפים נִצָּתִים בעיניך, הָיה היו אלה לי כרסיסי־הזהב, המרַצדים על־פני בְרֵכָה טובלת בשמש ומראיהם כצפרות יוצאות במחולות־מחנים. שְׁלֵוָה והוזה הופעת לי בחלומותי תמיד. ועתה, אליטה... נשיקותיך מפחידות אותי.

אֶמש בקשת אותי לְלַוּותך אל נשף־המחולות, שנערך בכפר הרחוק מביתך כדרך מיל. כלפני שלשה חדשים כבר לְויתיך לשָׁם פעם. אז – זוכרת את? – הלכנו לאטנו, את שותקת ואני מספר לך את חלומותי־מעשיותי. ואולם אמש מה היה לך, אליטה? דממת הלילה רב־הכוכבים השרתה דממה גם בנפשי ואת הולכת למישרים ואינך נפנית אלי. טוב היה לי, אליטה! חַי, חַי אנכי בראותי אותך ומתוך צמאון־שכרון התגנבתי לשמחתי הטהורה, המרתיתה בי כאֶרֶג־תכלת זרוע־כוכבים, ארג דק ושקוף, ששוכנו את נשקפת לי טהורה כמוני וחפצה בטהר־עוֹלָמִים. ופתאם פנית אלי ונגה עיניך חדש עמן ותפלה בהן, אשר לא ראיתיה כל ימי שִׁבתי אתך.

נבוכה עמדת רגע, תחִנה מהססת אר־שת־פניך, ואנכי לא ידעתי מָה. ידך נשלחה מאליה וכְוָתה את ידי, ראשך צנח על חזי ואני נבהלתי: דמות־דיוקנך נתערבבה לעיני בדמְיות הנערות אשר בגני גיו־ורק. גרהם עמדתי וסמכתיך בזרועי ואת כצפור רועדת על חזי, שפתיך פתוחות למחצה ועיניך עצומות למחצה. ופתאם התמודדת מלא־קומתך, זרועותיך לפתו את צוארי וְצִבֶּת־לְחָיֶיך והבל־פיך החם העבירוני על דעתי.

וכששבה רוחך אליך, עיניך נפקחו לרְוָחה ויינן סר מצליהן, הבטת אלי רכות כבימי בית־הספר ויחוקים וקרני־תודה גוססות על פניך. ואולם מבט־התחנונים, אשר הבטתי אליך, למה הכאיבך, אליטה? ובכל־זאת הבלגת עליו, הבלגת גם על צניעותך השתקנית, בחפזך להרגיעני:

– כך יפה, האין זאת, בּישָׁנִי?

– כן, חלומך יפה, – עניתי בכבשי את עיני בקרקע.

– כך יפה, אמרתי, – שַׁבת ותקנת את שגיאתי ואני מתאכזר אליך ומתעקש להעמידך על טעותך:

– חלומך יפה, אליטה...

פניך נפלו, את ראשך הכנסת לתוך צוארון־אדרתך, וּמצמצת דמותך ופסיעה גסה פסעת לעֻמת הכפר, שנגלה עלינו באורָיו הקפ־אים. וכשהגענו

– כן, – אני משיב, כאלו כפאני שד, ונשמתי רוגזת.

– אם כן, נעניתי. תחֹג נשמתך את חגיה לבדה ואני לא אשביתם... לפי־שעה... ואתה חֲלֹם עלי...

– אולם, אליטה... – אני מתחיל והיא קופצת ממקומה, תופסת לי בידי ומושכתני אחריה... ורעידת־ידה זו מַהִי?

– מהו? שוב על חלומותיך וחגי־נשמתך? לא עכשו, בָּחור. עכשו נרוץ במעלה־ההר. מי יקדים לעלות?

היא מושכתני אחריה ותוך־כדי־ריצה היא מספרת לי על אי־אלה מכרים מִשלה, שבאים אליה ומציעים לפניה להתחרות במרוצה: אם תְּנַצח היא, תתחַיב היא נשיקה להם; ואם יְנַצחו הם, יתחַיבו נשיקה לה.

– בין כך ובין כך הם עשוים להרויח... נוכלים שכמותם! – מסַימת היא, מסמיקה כֻלה וחָזֶהָ מכה גלים. – אבל מה הם לי ומי הם לי? – ומין זֹהר חדש וחבה חדשה מציצים בי מתוך עיניה.

אינה נותנת אותי להשיב רוחי ושולחת בי מבט של כעס מְעֻשה:

– וכי כך רצים, בחור? ראֵה והַביטה!

היא מַשֶׁרֶת את ידי ושוטפת במעלה־ההר. שִׂמלתה הלבנה מתנפנפת לרוח היום החם כמאיצה בי. אני נחשל אַחריה והיא הולכת ומתרחקת, מקפצת על הסלעים, שַׂחה ומזדקפת ושמלתה כאלו מתנפנפת בפקֻדתה.

ומרחוק היא מְסִבָּה אלי פתאֹם פנים לוהטים ושוחקים, ממשמשת בשערהּ המשתובב אף־הוא וקוראת מתוך חזה רָוֶה וסוער:

– וכי כך רצים? אשריך, שלא התערבת אתי!... – היא צוחקת ושולחת לשונה לְעֻמתי, לבי מכביד. רבונו של עולם, מה אתי?

לאטי אני נגש אליה והיא מרגישה בי, שאני זועף קצת. ידה חחמה נוגעת בלחיי, וברחמים היא שואלת:

– מה, קטנטן?

– אליטה, נשמתי מקטרגת עלי...

– אָה, לעזאזל! שֵׁב על־יָדי על האבן הזאת. כך... עכשו... כן, אין דבר... הרי כתפי... הַניחה ראשך עליה וייטב לך.

ראשי דבק בכתפה החמימה והיא טופחת לי על שכמי דרך־צחוק, כביכול, ומזַמרת זמירה כושית בנעימה כבושה מתחפשת:

„נוּמָה־נָא, תִּינוֹקִי,
תִּינוֹק רַךְ־תַּלְתַּלִּים..."

רְגַזְתִּי מַתחילה שוכבת. כתף־מרגוע נחמדה! ופתאֹם היא נִתֶּרֶת ממקומה, עד שראשי כמעט מתנפץ אל הסלע:

– וכי סבור אתה, – היא צוחקת, – שבאמת תינוק אתה? אני בוַדאי שאיני תינוקת.

וכעושה טענתה פלסתר, היא מַתחילה סובבת במעגל תוך־כדי־דבור, צוחקת ורוקדת. אליטה; למה את מצפינה עיניך ממבטי?

– אבל מה החיים, אם לא תבלין זה שבהם, החלום?

– חלומות לחוד וחיי־עולמים לחוד... אבל אין דבר: לא מתוך עיני דלית את מעשיתך.

– ועיניך מה הן אומרות?

עפעפיה יורדים מיד ועיניה מתחבאות ממבטי, אלא שתוך־כדי־רגע הן יוצאות ממחבואן ובת־צחוק, שחציה הזיה שובבה וחציה בישנות, גולשת מתוכן על־פני.

– הוי, נלכדת, אליטה! הרי גם את חולמת. ואני, חייך, שידעתי מה טיב חלומך.

חזה סוער במקצת והיא צוחקת צחוק־מבוכה:

– ומה הוא?

– לא אגידנו לך אלא בתנאי, שתפתריהו לי.

– אי לך, פקח שכמותך, — מתאוששת זו: – וכי אינני יודעת בעצמי גם את חלומי גם את פתרונו? אתה אפוא למה לי?

– אם כן, חלמי לך כשחלמת.

– ואתה? – וקולה ספק צוחק ספק רועד.

– אני, בעל־החלומות, דיי שחולמת את גם־את.

היא משתתקת, אדמומית לחייה דועכת והולכת, ופתאם:

– ואני אינני מתיראת להגיד לך, מה חלומך ומה פתרונו.

– יפה, הגידי ואשמעה.

– כן, אני יודעת... – אותה אדמומית בוגדה עולה שוב כפורחת ונחיריה מרתיתים במקצת: – אני חלומך ופתרונו.

– אולם, אליטה, – אני ממהר להתנדות לפניה: – ימים ש י כאן, שחלומותי הלומות חג לבן הם.

– הגם בעיר היית רואה את חלומות־חגך אלה?

– לא... – דבר זה למה לא עלה על לבי?

ואליטה כבר פוסקת ביהירות פזיזה (אמץ־לבה זה מהיכן, רבונו של עולם?):

– אם כן אפוא, אין גם אלה כי־אם תוספות־חלומך עלי...

נשמתי, אל־נא באפך! חגיך קדש לי ועדין לא נגעה אפילו אליטה בהם. אל־נא באפך, נשמתי; בימי־חגך אני שלך וחלומותי שלך ואת אליטה אעמיד על האמת.

– בימי־חגי, אליטה... אינני הולם עליך.

פניה נופלים:

– אינך חולם עלי?

– לא, נשמתי אוסרת עלי...

– מה? חה־חה־חה! עכשו אני מבינה. אתה אחד ונשמתך אחת. חה־חה־חה! אבל אין דבר. אתה הרי חולם עלי אפילו בימי־חגה של נשמתך?

לרגליך על העלים הכמושים, אסתכל בעיניך ואֶדלה מתוכן את מעשיתי. אין רצונך, שאביט בהן? הורידי עליהן אפוא את ריסיך השחורים, יֶחסו בצִלם סודות אפרוריתן, ואני אדלה את מעשיתי מקרקעית נשמתי; וכהתֵמי לספר, תתניני להביט בהן רק פעם ואדע, אם גם בהן יכולתי למצא את מעשיתי.

— מעשה בבן־מלך, שרצה אביו להשיאו אשה. ואותו בן־מלך זר בכל דרכיו היה: עם נערים לא היה נער, ונערות לא שעשע מימיו. בדד היה יושב, נותן עיניו בחלל־האויר ושותק. ראה אביו, שאין בנו עשוי לבחור לו אשה בעצמו, עמד וקבץ לתוך הרמונו כל נערה יפה אשר בכל גבולות מלכותו, ואף אל המלכים שכניו כתב, שיקבצו כל נערה בתולת יפת־תאַר ויפת־מראה וישלחוה אליו, כדי שיוכל בנו לבחור את היפה בכל בנות הארץ. נקבצו יפהפיות הרבה אל ההרמון ואחת אחת נשלחו לִרְאות את פני בן־המלך. ולפני הִשָּׁלח הנערה אליו, היה המלך קורא לה, מְבָרכה ואומר: „בתי, יהי רצון, שתצליחי בשליחותך ותקחי את לב בני". כיון ששמעו הנערות כך, היו באות לפני בן־המלך ועושות לו בלהטיהן, דרך נשים: זו נושקתו וזו חובקתו, זו מניחה ראשה על חֶזֶהָ ומלטפת שערו וזו שָׂמה ראשה על ברכיו, נוטלת את ידו ומַחלקת בה את רֹך תלתליה. והיו כֻּלן יוצאות בפחי־נפש: בן־המלך לא יפנה ולא ישעה אליהן, אף־על־פי שהיה מבטל רצונו מפני רצונן, מניח להן לעשות בו את כל חפצן ועיניו זולגות דמעות. ראה אביו שכך ושאל את בנו: „בני, למה אתה מואס בכל הנערות היפות שקבצתיו?" לא ענהו זה על שאלתו ואמר: „אבא, רצונך שאֹהַב את האשה אשר אקח, הַניחה לי ואשוט בארץ: אולי אמצא את בת־זוגי". „זו מי היא?" — שאל המלך. „—איני יודע, אבל בדרכי אשר אמצאֶנה". תמה המלך: היפות שבבנות הארץ נקבצו בשבילו ולא רצה בהן, ועכשו הוא אומר למצא בעצמו את שאהבה נפשו! — אלא שלא השמיע את תמיהתו באזני בנו והניח לו ללכת. לימים שב בן־המלך מנדודיו וריבה, שעינים חולמות לה, אחריו. „זו מי היא?" — שאל המלך. „— האשה אשר אהבתי. ממולה אשב כל היום ואביט אל עיניה". התפלא המלך על הדברים המשֻׁנים, הטה את הנערה לקרן־זוית ואמר לה: „בתי, מי את ומה מעשיך?" חִיכה זו חיוך צנוע: „מארץ רחוקה אני וחלומות חלמתי כל־יָמַי". „— על מי חלמת את חלומותיך?" „— על אחד הבחורים, שיבוא וימשכני אחריו". „— וחלומך כיצד נתקַיים?" „— על מפתן בית־אבא ישבתי ועיני נטויות אל השמש השוקעת. עבר הלך על־פָּנַי; וכשראני, סר מן הדרך, ישב ממולי, נִביט בעינַי הנטויות אל השמש. וכשקם ללכת, קמתי גם־אני והלכתי אחריו..."

— אִי לך, בחור, שֶׂבעתי מעשיות־הבל.

— מעשיות־הבל, אליטה?

— אלא מהו? בן־מלך שוטה, שאינו יודע טעם נשיקות, וריבה שוֹטָה, שעיני הֵלך מטֹרף מוליכות אותה אחריו שֶׁבִי. כלום אין בחיים אלא חלומות ועינים נטויות אל השמש?

אתמול שאלת אותי:
– ומה היו מעשיך בלעדַי כל השנים הרבות האלה?
– התגעגעתי עליך.
– ותו לא?
– ותו לא.

ואת דבר הנערות, אשר נשקתי, לא אמרתי לך. האמנם שקרתי? לא. אלא שלא חפצתי לערב חל בקדש. ואף את נשמתי אני מהַנה בכך. נשמתי מעולם לא היתה נוחה מהן ומנשיקותיהן. ועכשו שמצאתיך, דומה, שהיא חוששת, שמא יגיעו הדברים לנשיקות גם הפעם. אבל אין דברן הלא אנכי הוא יודע ואליטה היא יודעת, שחשש ריק הוא זה. צר לי בצערך, צער־שוא, נשמתי, ויש אשר יקשה ממני לשאת את פְּני אל אליטה, אם זו דרכך את אהבתי. אולם למד תלמדי עוד לאהבה אותה גם את וראה תראי, מה אליטה לי.

ולך, אליטה, אספר את הכל: גם על־דבר הנערות, אשר הקרבתי אש זרה להן, גם על־דבר נשמתי, החושדת בנו הכשרים. כן, אמש חפצתי לספר לך את הכל ולא עלתה בידי. חפצתי להכנס אל ביתך, לשבת על־ידך ולהביט באפרורית עיניך, המציצות בי חרֵדות ומתפללות תפלת־לחש סתומה. נגשתי אל הדלת ופתאם התרוממת וידך, יד־ילדה דקה, ממשמשת בערמון שערך העָבֹת, ואדע: מתכוננת את לצאת.

ולמה נחבאתי לברוח בבהלה אל מאחורי הסלע הגדול, אשר אהבת לשבת עליו עם שקיעת־החמה, עת שאַת והוא נראים לי שניכם כשתי עינים תרות אחרי הזהר הגוֹע? ממחבואי ראיתיך, בעלותך לאטך במעלה־הגבעה. בחצי־הדרך עמדת צופיה אל בית־דירתי. הלא לי חכית, אליטה. דומם עמדת רגעים אחדים ואחר־כך הפנית שכמך לשוב וגֹבה־קומתך כפוף קצת. אט אט שבת במורד־דרכך, חוזרת ונפנית מדי פעם בפעם. הרגשת בי, שאני קרוב אליך, ולא ידעת, איה מקומי. ואני כילד חרד נלפַּתִי אל הסלע, בעברך על־פָּנַי, ועצרתי בנשמת אפי. למה לא יצאתי ממחבואי, בערג לבי על לבן־לֶחיך, שהבהיק לעיני רגע, ואזני שותה בצמא את רשרוש שמלתך, המלטפת את השיחים האבלים ונושאת ממני והלאה את ברכת־שלומך החרישית? מעט מעט אני אוהב לשתות מיין־הסתרים, אליטה. ואולי יראתי להביאך במבוכה. הלא תפשתיך בעֹוֹנֵך, בבקשך אותי, מבלי דעת, כי אני רואה אותך ויודע, כי אותי את מבקשת.

אמש ראיתיך, אליטה, ואת לא ידעת. אני, נשמתך והסלע הפקח היינו עדים לחפושך שחפשת אותי. ובין הסלע האלם ובינותינו ישאר סודך זה שמור לנצח ולא יִגָּלה עולמית.

ה

אליטה, רצונך ואספר לך מעשיה? יפה, שבי על הסלע ואני אשכב

תבקשי בי גם את רק גביע טהור, אשר יקבל באהבה את שפע טָהֳרֵךְ? אשרַי, אם אותו אַת מבקשת בי, ואוי לי, אם לא אותו אַת מבקשת.

אליטה, אמש ראיתיך ואַת לא ידעת. האכר ובני־ביתו עינם רעה בי ונשמתי אף היא עדַין מתרעמת. לא יכולתי לשַדל לא את אלה ולא את זו. נסיתי לבדח את דעתם של בעלי־ביתי בספורי־מעשיות חריפים ולא עלתה בידי. האכר ישב קפוא ומַשמים כדרכו, מרַטן אֵי־אלה דברים לשם־נִמוס ומצליף מבטים מהַססים אל עֵבר אשתו ובנותיו. בעלת־הבית לא הרימה עיניה מטלאי־הלבָנים אשר על ברכיה, והבנות מהרו לעלות אל חדר־משכבן. לא נשארו אלא שני הקטנים, שעלו איש על ברכִּי האחת ואני מרקידם ומַסִיעם כרַכֶּבת זו, כביכול, ממקום־מושבם לניו־יורק וחזרה. ופתאם צרה עין אמם גם בהנאתי זו והטרידָתַם מעל ברכי:

— הַניחו למר, מנֻוָלים! למה אתם מטריחים אותו?

לא הועילו טענותי, שעמדתי לטעון לפני האשה המתאנפת. הקטנים העֱלו על הספה בחזקת־היד והם קורצים לי בעיניהם הדולקות וכובשים את צחוקם, שלא להרעים את אמם עוד יותר. כעבור זמן־מה נרדמו שניהם ואני נשארתי לבדי עם בעלי־ביתי מרי־הנפש ועם נשמתי המקטרגת עלי. קשה לי רְגזה של זו, אליטה, ובך אני מְבקש לי מפלט ממנו מדי פעם בפעם. וכלום יכולתי לעשות אמש אלא לצאת מן הבית לחסות בצל־דמותך, הנשקף מחלונך המוּאָר, אשר עם הגבעה הקטנה?

מאחרי העץ החשוּף, העומד נֹכח חלונך, הבטתי לתוך ביתך. לבדך ישבת, עיניך תועות בחלל־החדר ועפעפיהן מתרוממים ויורדים כבאותם ימים רחוקים, ימי בית־הספר. ויש אשר יופיע הגַון החכליל הדק, אשר ידעתי מאז, ויציף אט־אט את חִורון־לחייך וילַוֵה את זהר מבטך, התוהה לרגעים, צופה והוזה. על לבך, אליטה, אני מתגעגע תמיד, משתוקק להתכנס לתוכו, לחיות את חיי־רחשו אתך ולהִמוג בהמית־זעזועיו. על לבך אני מתגעגע, אליטה, ואת דרכי לא אמצא אל מסתריו. ואולם אמש התכנסתי לתוכו וחייתי את חייו אתך. בי הגית, אליטה, בי ובדבְרי שדברתי אליך אתמול. כי על־כן אינִי מוציא לבטלה אפילו רגע אחד מישיבתי אתך. מחלומותי אני מסַפר לך ומגעגועי עליך. ואַת מקשיבה ואינך משתָאָה. דומה, שידעַ ידעת כל השנים האלה, כי לך אני מצַפּה, ומשנגלית עלי ואני מהרתי אחריך, היה לך הדבר כבוא היום, אשר ידעת בו, כי בוא יבוא. המשום־כך אין את מתפלאת לדברי? ואפשר אינך אלא מַעמידה פניך אתי. מבט מתגנב יש לעינך והוא בוגד בך ומגלה לי את סודך, אליטה.

ובעָמדי בחשך ממול חלונך ידעתי, כי בי אַת הוגה ובמנהגך אתי. הלא מערימה את לי: אני מגלה לך את כל לבי, ואת שותקת. אבל יפה שתיקתך מדברי: אהבתך האלמת אינה מכסה כלום, ואהבתי רבת־הדברים אינה מגלה את הכל. באמת, למה לא ספרתי לך על־דבר הנערות, אשר התניתי אתן אהבים בגני ניו־יורק בלילי־קיץ רכים, תכְלים־מעֻרפלים? האמנם יראתי לגלות לך את סוד נשיקותי הזרות?

מעולם לא דברתי אִתה, אולם נשמתי היתה נושקת לנשמתה והיא לא היתה מסרבת. חסד עיניה והאדמומית הפורחת בחִורון לחָייה העידו על כך: „ציץ חרד זה, שצץ בלבך, חרדתו חביבה עלי״. ברבות הימים אפשר הרהבתי בנפשי לגשת אליה מקרוב, אולם לא עברו חדשים אחדים ואליטה נעלמה מן המחלקה ולאחר זמן נודע לי, שהוריה עקרו את דירתם מניו־יורק וקנו לעצמם אחֻזה בהרים. אָנה הלכה אליטה, לא ידעתי.

ומכאן מַתחילה פרשת חלומותי על אליטה. בן עשרים וחמש אני היום ועדַין לא אהבתי. ואולי אמנם אָהבתי, אלא שדמותה של אליטה לא סרה מעולם מנגד עיני. נערות הרבה חבקתי בתוך השנים האלה ואמרתי, כי מוזג אני את סוד־עלומי בסוד־עלומיהן. אולם אחת היא לי אליטה, אשר לא עזבה מעולם את מקום־הקדש אשר לה בנפשי. באָהבי נערות אחרות, אהבתי אותה, וחלום־תמיד היתה לי, נר־תמיד דולק בקדש־הקדשים אשר בנשמתי.

נשמתי! אם תעַזי ללעוג עוד לקְדֻשת חלומותי על אליטה, מרֹד אמרוד בך, ואפילו בימי־חגך הלבנים. את לעגך לא אֶשָׂא עוד ואת חששותיך לא אסבול: אליטה קדש לי וקדש תשאר. כבשי אפוא את פחדך ואת חשדיך ואל תרגיזיני עוד בהם!

*

אליטה, מה אני לך? מדי ראותי אותך, מתפרצת שאלה זו לזנק עליך מתוך לבי – ואינה מעזה: צניעותי מעכבת בה. שָנים נקפו ואני, בעזוז עלומי, הענקתי נערות יפות מטוב־חיי וברכתין משפע־הגיל, אשר חנני אלהים. ואולם אותה מתנה יפה, שנתן לי הקדוש־ברוך־הוא כלאחד מבחיריו ואנשי־סגֻלתו: הגעגועים על קְדֻשת־האהבה – נשארה חבויה בקרבי, ומצפה לך, יחידה, שתגאָליה מחביונה. חבקתי נערות ואִתן יחד שקעתי מתעלף בזרועות־אהבתן, ואולם אהבתי שלי הרתיתה אותה שעה מתוך צפיה קָשובה לקראת בואֵך אַתְ, אליטה. אפשר חטאתי לנערות עלובות אלה שחבקתי, כי מנעתי מהן את טהור־רגשותי. אבל כלום צָמְאו לו אלה? ואַתְ, אליטה, כלום היית אַת צמֵאָה לו? הֲצִמֵאָה את לו כיום?

את טהור־רגשותי, אשר שמרתי וטפחתי בסתר־הויָתי, אני יכול לתת לך, אליטה, את האהבה הזכה, שאינה מבקשת לעצמה אלא גביע טהור, אשר תוכל לצקת לתוכו את יין־יפיה. ואולם את, מה תבקשי בי אַת? מַעין חתום חַיֵי־מאוַיֵיךְ לי, אליטה; אבל אחת ידעתי: מַעין זה מֵימיו דופקים על דלתי נשמתי ותובעים ומבקשים. מה הם מבקשים, אליטה, חשתקנית? האמנם בקשת אותי בחלומותיך כל אותן השנים, שהתלבטו בי געגועי עליך, חלצוני מזרועות נערותַי ועָשוני מְאַהֵבְן ולא אוֹהֲבָן? האמנם

בו, מדי הָצֵץ ׳ ן זר באהבתי או מדי תת נשמתי המתרעמת היא את עינה בה. אליטה זו יְפֵה־מאַויי היא זה שמונה שנים. „בָּחור״ קטן הייתי, כשנזדמנה לי לראשונה. באתי אז לניו־יורק מעירתי אשר ברוסיה הלבנה ונכנסתי לבית־ספר תיכון. ידעתי קרא וכתב אנגלית, אבל דַּבֵּר דברתי בקשי. בני מחלקתי, נערים ונערות קטנים ממני גם בשנים גם בחכמה, התענינו בי כהתענין בחית־פרא באה ממרחקים. מִכנְסֵי הארֻכּים היו מצַינים בין מִכנסיהם הקצרים, המגיעים עד לברכיהם, ופְני החִורים והרצינִיים, פני יהודי קטן ובוגר, מצַינים עוד יותר בין פניהם העליזים והנוחים. שלא בטובתם היתה דעתם זחה עליהם למראי ומבטיהם התמימים לא יכלו להעלים את תמימות־חֻצפתם, הצופה ומהפֶּכת בי לתאָבון. אחת היתה אליטה, אשר הביטה בי אחרת כמעט למיום ראותי אותה. זכורני: מבֻלבל ומסמיק אני עומד לפני המורה, המציץ בי באותו התמהון, אשר הפיקו עיני התלמידים. כֻּלם מביטים בי ואני מתחבט באֵי־אלה משפטים אנגליים, שאני מחבר אחד אל אחד ומתאמץ לבטא כל מלה כהלכתה. מתלבט אני, מתבלבל ומסמיק, והמורה והתלמידים מקשיבים לדבָרי בכַונה יתרה, שֶׁיֵּש בָּה גם משום רחמים וחמלה עלי, הַגֵּר, גם משום חפץ אדיר להעלים מעיני את בת־הצחוק החורגת לעלות על שפתיהם. כַּונתם היתרה מבלבלת אותי פי־שבעה ואיני יודע, במה אצמצם את דעתי: אם במלים אנגליות אלה, שבִּטוין קשה עלי כקריעת ים־סוף, ואם במַאֲמָצַי אשר אתאמץ למנוע את ברפי מנקש ואת פני מהסמיק. נוֹאָש אני עומד ומגמגם ופתאֹם נתקל מבטי בשפע של רֹך חם ומעודד, מפכה מתוך עינים אפורות, גדולות וצרות מעט בזויותיהן, מסתכלות בי מתחת למצח רחב ומתקמט מתוך סיוע לי בעמלי. למן היום ההוא ידעתי את אליטה.

ולמן היום ההוא נתחבב עלַי בית־הספר, למרות התלאות אשר מצאוני בו. אליטה המתיקה לי את ימי עניי ומרודי באותה סביבה זרה של ילדים בני ארבע־עשרה וחמש־עשרה. אהבתי אותה, והיא – מי יודע? ילדה היתה אז, רכה ובַישנית. לא דרשתי ממנה דבר ולא ידעתי לדרש. עיניה האפורות, נסוכות ערפלי חלומות ראשונים, נתנו לי את כל מאַויי. מאליהן היו נענות פעם בפעם לעינַי המחפשות אותן, ריסיהן הכבדים והשחורים מרתיתים רגע, מתרוממים חרש, ואני טובל בגלי חלומות־ילדה חַמים. מבטיה אלה, שהיתה שולחת בי לעתים רחוקות חֵלֶף מבטי התכופים, שָׂכר הרבה היו לי. כמעט שלא דברתי אליה מעולם. רק אחת פניתי אליה בדברי. הַרגש הרגישה כבר במבטי התכופים, שהיתה מקבלתם בלי שום תמהון, כמצַפה לבוֹאָם ויודעת בהם שיבואו, ואדמומית חִורת כבר היתה צצה בלחייה ומלַוה את מבטי־מַעֲנֶהָ לי. ואז שאלתיה למעוֹנה. פניה המסמיקים שִׂחקו לי, אולם את מקום־ביתה לא הגידה לי. מה עשיתי אנכי? הלכתי בעקבותיה חרש ומצאתי את אשר לא יכולתי להציל מפיה, והיא לא ידעה. מאז הייתי תועה בערב בערב לפני חלונות ביתה ומתפלל לצל־דמותה, שיופיע על הוילון הלבן של חלונה המוּאָר.

ההולך וכָלֶה. אנכי השבַּתי מועדך היום: גָבר סמאל ושמחתך ערבה. אליטה הקדושה חללה את קָדשתך, ולא אדע, איכה יחלל קֹדש את הקֹדש.

ובכל־זאת סלחי־נא, סלחי לי, נפשי! הבה נעלה אל ראש הפסגה המאפילה ונבכה יחד בחשכת הלילה: אַתְּ על אהבתי, שאינה לרצון לך, ואני על תרעומות אלה, שאַתְּ מתרעמת על אהבתי, וגעגועי על אליטה טהורים כל־כך! טהורים הם כגעגועי־חגך ולבנים כלבן־רעבונך. אבל סלחי־נא, לי, נפשי, כי הכהיתי את זֹך לבָנֵיך, שעטפת עם־בֹּקר. נכשלתי היום, כי אהבתי את אליטה, אהבתיה גם בכאבי, שאני כואב אתך, ובצערי, שאני מצטער אתך. ואת סלחי־נא, סלחי לי, נפשי!

ג׳

בימי־חגה של נשמתי אני נוהג בה כבוד יָתֵר ואיני מתריס כנגדה על שעינה צרה באליטה. בימים שכאלה היא מושלת בכִפּה ואני מניח לה ונזהר, שלא להטיל רבב בלבניה, אף־על־פי שכשאני לעצמי, סבור אני, שמגע־כנפה של אליטה היה מוסיף לִוְיַת־לבן להם. אמנם גם בימי־חגה יש אשר אני מרגיזה שלא במתכַּוֵן, שסוף־סוף קשה להכחיד את זֵכר אליטה מן הלב, ואפילו באותם יָמים גדולים. אולם להכנס אִתה אז בַּעֲבִי הקורה ולהעמידה על טעותה איני רוצה. שפיר! חוששת זו, שאין אליטה קֹדש גמור לי – תחשש־לה! אני הלא ידעתי, שאליטה מקדשת ומטהרת את הרהורי – וַדַיי בכך, שֶׁכֵּן נמצאת נשמתי נהנית ואני איני חסר. ואף גם זאת, כי בעבור ימי־חגה אני יוצא מרשותה, ואז אני לאליטה ואליטה לי. בה אני הוגה, בה אני שוגה, עליה געגועי ועליה תפארתי – ואין מוחה בידי.

שאם לא בשבילה, למה באתי הנה? אמנם סוד זה כמוס אתי ואני מתבַּיש להשמיעו אפילו מפֶּה לאזן. לא הגדתי לאיש, שאליטה היא המושכת אותי לאחֻזה זו שבהרים, ולרֵעַי ששאלוני, מה טעם אני יוצא את העיר בימות־הסתו המאֻחרים האלה, אָמרתי מתוך ערמומית טרזנית: „רצוני לברוח מרעי ולהתבודד עם נפשי״. אולם בושה פחדנית זו חשודה בעיני. מקניטה היא אותי ואני אומר להפטר ממנה תכף ומיד. כֵּן! עוד היום אמסור מודעה גם לנפשי גם לזרים הסקרנים, שאליטה היא סבת בואי הנה. לא אֵבוש עוד באהבתי ובפה מלא אגיד, כי פגשתי את אליטה בניו־יורק כלפני שני חדשים, אחרי אשר לא ראיתיה כחמש שנים, ובהִוָדע לי מקום־מגוריה, מהרתי לבוא אחריה, בשובה אל בית־אביה אשר בהרים, ואת פיה לא שאלתי.

ואם יתאוו חוקרַי לדעת, מי אליטה זו ומה טיבה, לא אתבלבל עוד ואספר להם דברים כהוָיָתם, בלי התחַכם ובלי הַעֲרֵם. אם יבינו – יבינו, ואם יחדלו – יחדָלו. העִקר הוא, שארחיק מלבי את הבושה הפחדנית, הצפה ועולה

היא רעבה, לעָלים הפקחים, הענֻגים, שהרָגל נהנית לשקוע בשכבתם היבשה ממעל ורטֻבה מתחת. ואפילו לבעל־ביתי ומשפחתו, שאהבה אין בהם ונפשי לא תוכל לבלוע כל אשר אהבה בו, יש שהיא מתאַוה תאות־רעבון, כן יש אשר בערב, בשֶבת בעל־הבית נוח ומְשמים, ספק מהרהר ספק אינו מהרהר, בעלת־הבית שקועה בתקון־לבָנים ומצחה הנובל מעלה קמטי־דאָגה, שני הקטנים שוכבים חבוקים מתוך שֵנה ושתי הבוגרות חולמות חלומות ישָנים־גם־חדשים, שנתמסמסו מרֹב משמוש כספרים בלים וצרורים אלה, שדרכן לפתחם ערב־ערב זה שנים רבות, כפי־הנראה, ודומיה רבה וצער רב בבית, — או־אז תרעב נפשי גם למשפחה זו ולדממתה, שאם אהבה אין בה, צער יש בה, וגדול הצער, שמביא את הנשמה לידֵי אהבה, ואפילו שלא בימי־הגה.

רעבוני הגדול, מה־יקרת לי! מזון־חיי אתה ופרנסת חלומותי. ואולם הבאמת רק חולם אָני? דמעות זכות אלה, שראיתי נושרות אחת אחת מטהר־שחקים וקרני השמש משעשעות אותן ואורגות בהן ארג־זהרורים, האמנם רק בחלום ראיתין? הנה נוטפות הן עשירות־גוֹנים ובני־אדם נהלאים עומדים מתחת מצפים, צמאים, ובנגוע הדמעה בשפתי אחד מהם, מתחילות עיניו קורנות והוא נופל על צוארי אֶחָיו, העומדים מסביבו, ומגמגם בבכי ובתחנונים: „אַחי! הטאתי כנגדכם בבלי־דעת — ועכשו שנגעה דמעת־אל בשפתי, סלחו־נא, סלחו־נא לי". ואחיו הנהלאים אף הם בוכים ומתנדים ומתחטאים כתינוקות, שמתרַצים זה אל זה, ואליטה עומדת על־יָדי ולוטפתני לטיפת־לחישה: „טַהֲרֵנו, קטַנטַני, טַהֲרֵנו..." האמנם רק חזון־תעתועים היה זה? ואלא דמעות אלה, שזלגו עיני, גם בהקיצי, מאין באו לי?

והרק חלום היה גם זה? ישבתי על הסלע אשר אהבתי ועיני אל ההרים ממולי. ראיתים, ראיתים ברור: רכס מצק של גלי תכלת אפלה נצב לנגד עיני. ופתאם והנה התכלת האפלה הולכת הלוך והמוג, הלוך והזדכך בתָוֶך, כמין שער רחב נפתח בה ואור־יקְרות שופע דרכו. והנה מתוך האור דמות־אשה לבנה יוצאת, לא הולכת, אלא צפה, כברבור הלבן השט על־פני הפלג עם שקיעת־השמש וטובע בבבואת־הזהר שבמים. עודני משתאה למראה, והנה דמות־האשה שולחת ידיה אלי, מצפה ומתפללת לבואי. אני קָם ורץ לקראתה — ופתאם תַם החזון ואיננו. הקיצותי אגב ריצה ובקשי עצרתי בשטפי: ההרים הרים כשהיו ולבי דופק רסוקות.

סלחי לי, נשמתי! מתרעמת את שוב. דמות־האשה, אשר ראיתי, אמנם דמותה של אליטה היתה, ואף־על־פי־כן למה את מתרעמת? אליטה זו כלום אינה חלום אף־היא, חלום־קֹדש, אשר לא אחַללנו? אינך מאמינה לי ועדַין את מתרעמת? יפה, אחדל מהרגיזך. הבה נעלה אל פסגת־ההר, הלובשת הינומה של זהב מרתיתה, ונשיר את שיר־רעבוננו. רעבים אנחנו שנינו, נשמתי, ולהשביע את רעבוננו מי יוכל? נעלה־נא אפוא ונשיר את שיר־מעלֵנו בקֹדש, שיר־כאב משתזר עם גְוֹע יום קדוש, מתקרב אל קִצו על־כרחו, ומוצָא מן החֹל אין ומפלט אין. בוכיה את, נפשי, ולא על חנך,

בך, והנאה ענותנית וחשאית זו, שהם נהנים מהנאתך ביום־חגך הלבן, הטהור.

ב'

חגי הלבן, האֻמנם כבר עברת? דומה, זה־עתה ברכתי על תכלת־בֹּקר שקופה, שֶׁדֹּק עננים קלים תועה על פניה ועל פאתי־מזרח חכלילים, הפותחים את שעריהם לפני מלכת־היום, המאחרת לישון בימי־כסלו קצרים אלה, — וכבר אני מברך על תכלת מעמיקה ומאפילה ועל ארגמן של מערב דועך ומכבה את אוּרֵי־צבעוניו, שהֻעלו בפקֻדת המלכה, בהתכנסה לתוך אפריונה.

חגי, האמנם כבר עברת? באכילה ושתיה לא עסקתי היום, שאין יום אשר כזה בכך. יודעים בעלי־ביתי, שאין להזמינני לסעֻדה בימי־חגי. מפַחדים הם מפָּני, העלובים! לפני שני חדשים, בשבוע הראשון לבואי הנה, קראה נפשי לפתע־פתאם חג לה ואנכי לא ידעתי, כי ראשון היה זה לה, יום־חגה הראשון בהרים. כיון שהגיעה שעה של פת־שחרית ואני נד בין סלעי־המקום, מתבודד עם נפשי, יצאו הבנות לקרֹא לי. מֵצר על מנוחתי שהֻפרעה, שַׁבתי הביתה סר וזעף, בלי דַבר דבר. אבל כשנשנתה הרפתקה זו למועד־הצהרים, לא משלתי ברוחי ומסרתי מודעה, שמן היום והלאה לא יקראוני אל הלחם בימי־חגי. כך אָמרתי: „בימי־חגי", לתמהון־לבם של בעלי־ביתי. בודאי אמרו, שמטֹרף אני; ואולי חשבו הבנות, שאליטה העבירתני על דעתי. מאז נתרחקו מעלי כל בני־הבית, חוץ מן הזקן, ואפילו בימים שכתקונם שוב אין מזמינים אותי לסעֻדה, מיראָה פן יבָלע להם.

וגם היום כיום־הכפורים היה לי, יום שנפשי מתחטאת לפני עצמה, מתפיסת עם עצמה ועם כל העולם כֻּלו. לִקויה ולקוייו שוב אינם מכאיבים ומטרידים, אלא מעוררים רחמים בלב והנשמה הומה ומתגעגעת, סולחת ומוחלת וחומלת. והמיתה וגעגועיה, סליחתה וחמלתה מתערבבים יחד ונהפכים לתשוקה עצומה, מין רעבון רב, שאינו שָׂבע אלא מתוכו ובו, וככל אשר יגדל ויעצם כאבו, כן יגדל ויעצם ששון־כאבו. בימים שכתקונם נפשי תועה רעבה. אבל לא הרי רעבונה בכל־יום כרעבונה בימי־חגה: רעבונה בכל־יום מציק ומצַער, ששבר אין לו, אולם רעבונה בימי־חגה הוא עצמו שברו. ולבנים אלה שנפשי עוטפת אינם אלא שמחת־געגועיה, ששון־רעבונה וגיל־תשוקתה. תועה נפשי במרחבי־השחקים והיא תאבה לבלעם על רוממותם ועל קֻצות־ענניהם עם מעניות פתותי־שלגם; תועה בין ההרים האלמים, שואפת לבלעם ולשאתם בחביונה כמו־שהם, על שחור־תכלתם, הנמוג במרחק, ועל קָרחותיהם המלבינות. ולעורבים אלה, הפורחים במַעין משֻלש, רעבה נפשי: צורחים הם, העלובים, ללא מצא שמחה ברעבונם, ולעָלים הכמושים

וחמימות גופו של אחי הקטן, הנלחץ אלי מתוך שֵׁנה ומחדקני בידו הרזה, ושוב כמראה־תכלת ווֶר־הרים סביב לה ומין מתיקות שבשמחה או בצער. ועל כֻּלם דמותה של אֶלִיטָה מרפרפת ועיניה האפורות זולפות רֹך על ערבובית הזיותי. רבונו של עולם! הזיותי כמה מהירה ריצתן! ואולם כך נאה, כך יאה. „וחמשים איש רצים לפניו..." כלומר: לפני יום־חגי רצה ערבובית־פלאים זאת של הזיות, שאינה באה אלא כפתיחה עדינה לסמפונית־חיים, אשר תנגן לי נפשי היום.

אבל הכנותי מה תהיה עליהן? בימים שכאלה הרי מקפיד אני על כל חג ותג שבנקיון והזיותי עדַין משתזרות ובאות ואליטה מציצה לי מתוכן, לכעסה הכבוש של נפשי. אָנוס אני להניח את דעתה של זו ומתחיל להחפז בהכנותי, כמסיח דעת מזיו־איקונין של אליטה. נפשי, אליטה מה חטאה, שאת מתרעמת עליה היום? יפה, יפה! כיון שאת מתאנפת, מוטב שאחדל מהרהר בה. ובאמת, גופי הַקָשוב הזה, שידיו מרתיתות ודמו מהסס בעורקיו מרֹב צפיה ואשר, כדאי הוא אף־הוא, שאַפנה לבי אליו ואשַתפנו בקדֻשתי, קדֻשת יום־חגי. רחיצה יתֵרה ארחצנו ותגלחת יתֵרה אגלח את זקני, שזכו לכך, כשם שזכיתי אני ליום־חגי. זכיתי? מי אנכי, כי אזכה? לא! הודיה רבה אני צריך להודות את אלי, שבחר בי מהמון יצוריו לזכותני ביום שכזה. „מודה אני לפניך, מלך חי וקַים, שהחזרת בי נשמתי בחמלה רבה אמונתך". וכשאני מגיע למלת „אמונתך", אני מכַוֵן בה כַּונה רבה: אל תקרא אֱמונתך, אלא אֲמונתך, כלומר: בַּת־טִפּוּחַיִךְ, רבונו של עולם, שהיתה אֲמונה אתך כל הלילה ובטרם שהחזרת אותה בי, נשַקְתָה נשיקה רכה זו, שנפחה בי את צפִיָתי הקדושה.

ומשיצאתי ידי חובת גופי, טהרתיו וקדשתיו כראוי, לך אני, נשמתי. חגך כֻּלו שלך ולגופי שוב אין חלק בו. כך גם דרכו של אבא: כיון שנכנס יום־טוב, הוא לנשמתו ונשמתו לו: בימי חג ומועד הנאה יתרה יש לְהַנות את הנשמה היתרה. והגוף — אם לא בא זה אלא לשמש את הנשמה, אינו מספיק. כן, נשמתי. אני וגופךְ בידךְ אנחנו. עשי בנו כטוב בעיניך. רצונך שאשתוק כל־היום ולא אבוא בדברים עם בעל־ביתי, אכר נוח ומַשמים זה, אשתוק. רצונך שאתרחק אפילו מהרהורי באֶליטה, היושבת במוֹרַד הגבעה, אתרחק... אלא אם־כן, אוכל להפכה לחֵלק ממהות חגי. שוב את מתרעמת? אין רצונך בפשרות? בי כְּלִי את רוצה, שלא יהי לאליטה חלק בי כלל? יפה! אמנם, אליטה חג היא לי אפילו בימי־חֻלֵּךְ, נשמתי, אבל כיון שרוחך אינה נוחה ממנה, אדחה היום את חגי הממֻשך הזה. ועכשו נחה דעתך?

וראי־נא גם ראי! גופי אף־הוא נֶדר הוא נודר לך, שיסור למשמעתך בכל. תרצי לעלות הרים — יעלך; לרדת בקעות — יורידך; לטפס אל בֵּינות לענפי התפוח החשוף, שבין שרידי פֵּרותיו את אוהבת להתלונן — יסַיעך. ידך על־תעליונה היום! ואנחנו, כלומר: אני וגופי, משָרתַיִך נהיה שנינו, שַמְשַׁיִךְ השותקים, שאין להם בעולמם אלא טפול זה, שהם צריכים לטפל

ש. הַלקין

אֶלִיטָה

א

ימים יש לי כאן, באחֻזה זו שבהרים, שעם יקיצתי בבֹקר נפשי עוטפת לבנים ושוב אינה פושטתם עד הרדמי בערב. ואפילו משנרדם אני, דומה שאין זו רוצה להתפשט את שמלתה הלבנה ויום־חגה נמשך ונכנס לתוך חלומותיה לילה. יום ארֹך אחד אז לי: לֹבן חלומותי יומם מתמזג עם טֹהר חלומות־לילי.

בימים שכגון אלה אני נֵעור לפתע־פתאֹם באפלולית חדרי, שוילאות־חלונותיו מוּרָדים, ולבי מַרטט רטט־בשׂורה כל־שהוא: יום־מועד נכון לי. מתוך שמחתי הרַבּה, שאני שמח לקראת הבשורה הזאת, אני רוצה להתגבר ולקפוץ ממטתי, לְהַזִיחַ את הוילאות הצדה ולהתקין עצמי לבוא חגי. אורֵח שכזה כדאי הוא, שאקבל פניו בכבוד הראוי לו, בלב טהור וברוח נכונה! ואף־על־פי־כן קשה לי להפרד ממטתי, קן הרהורי־בְקרי, ושעה רבה אני נשאָר סרוח כשהייתי, שומר את ארג הזיותי.

ארג הזיותי, ערבוביה זכה זו שבבְקרֵי־צפיה צעירים! כאותם עבים צחורים שבפאתי־רקיע מתלהבים עם הנץ־החמה, נְשאים וטסים בי קטעי־זכרונות, פרורי־תקוות וגרעיני־מאַויים מלאי־עסיס, שעוד היום הם עתידים להציץ ציץ ולעשות פרי. הזיותי החביבות! בָאות אַתֶן והולכות וחוזרות חלילה בעִגול רב־צבעונים, עד שאני מכיר אתכן מדי רגע: הרי דמותי מאותם ימים רחוקים שבאחת מעירות רוסיה הלבָנה, ואני ילד שוכב, בבֹקר כסלו כעין זה היום, במטה קטנה וחמימה, סמוך לאחי הקטן; הוא עודנו ישן ואני עֵר ומקשיב לקול־צעדיו של אבא, המהלך בחדר־האֹכל אחת הנה ואחת הנה וקורא תהלים בעל־פה בנעימה כבושה, עולָה עם תחלתו של פסוק ויורדת עם סופו; והרי מין הרגשה סתומה ולוחשת, שאם ארים את וילאות־חלונותי, תברכני תכלת רעננה עטורת הרים אפלים־כחֻלים ונשוקת אדמומית־מזרח צנועה, ותשפיע עלי שפע של חדוה, שאין לה פתרונים; והרי מין כאֵב פורח בלב על הצער הרב, שנפל בחלקם של אַחי בני־האדם, וספק־תקוה, שיום־חגי זה לא יִתֹּם. ושוב דמותי במטת־ילדותי

קומַרוב היה שומע ובולע רק את הֵד הדברים, והֵדם היה דומה לאותו רגש היאוש הממְשך הצובט שם בלבו. כך. הוא, גַלין, דודַריוב, אלכסֵיב, פֶטרוכין – כֻלם שָוים. מי־שהוא הביא אותם הֵנה ליוֵן המלחמה האפלה והם טובעים בה, ולאותו מי־שהוא אין כבר כֹח להוציאם משם. טובעים הם לאט לאט, נחנקים באֵדֶיה, והשמים ממעל אינם עונים לשַועתם. אם בהירים הם השמים ואם מעֻרפלים, אם זעומים או צוחקים, אך יֵשע אין בם; והסוף, הישועה היא שם בארגז־הרפואות, באותו בקבוק כְחֹל עם הפתקה הצהֻבה על בטנו: „ספיריטוס מָרעל". וצריך „לגמור את הענין".

אולם בשעות־רפיון אלה, בשעה שקומַרוב כבר ראה לפניו בדמיונו את ידו השלוחה באפלת הלילה אל ארגז־הרפואות וממַשֶשת שם בבקבוק הכָחֹל עם מֵי־הישועה, בשעה שהחַילים בחזית הרגישו את־עצמם מֻשפָלים עד־היסוד, נרמסים ונעלבים על־ידי מפקדיהם ושריהם, באותה שעה נִשאו כבר טלגרמות בכל רחבי הממלכה האדירה ובשרו את הגאֻלה. כאִלו נמצא הֵד לַלַחץ הנורא אשר במחִלות־העפר המרקיבות. כאִלו היתה זו תשובה לנאקת המעֻנים. בקרוב הופיעו דגלים אדֻמים, ימי־נקמה וחגי־חֹפש גם בגבולות המות. נשאו גם נאומים נלהבים על המלחמה האמתית, המלחמה הקדושה, שתתחיל מעתה, מלחמת בנים נאמנים בעד חֹפש מולדתם. ולבות האמללים הגאולים פרפרו, התאמצו להבין ולהאמין, ומִתוך שכרון־החֹפש שכחו וִתרו על העִקר. לב קומַרוב שָטָה מַהר מכל־זה. החֹפש הגדול בִטל את אימת העֹנש. קומרוב ברח מן המערכה. עוד הרבה הרבה חַילים ברחו מחפירותיהם בעת ההיא, בימי החֵרות והשירים. עיֵפי־מלחמה היו האנשים.

גם לחכות מעט... עד אשר יִשָׁכַח מן הלבבות זה שתלה את־עצמו אמש.
„ככה נגוַע כֻּלנו. לאט לאט, אחד אחד”.

ושוב נמשכו ימים נוגים בלי שנויים ובלי טעם. רק פה ושם התחילו להַלֵךְ בחזית שמועות לא־טובות, משֻנות. הרבה בורחים מן המערכות. נתַּן צַו להלקות את הנתפשים, להעבידם בפרך, גם לענשם ענֹש־מות, ובכל־זאת רבו הבורחים מיום ליום. בנעלים קרועות, בלי כתֹנת לעורם – את המגפַיִם השלמים יחד עם הכֻּתָּנות היו מוכרים בלחם – היו סובבים בדרכים, לנים בבתי־אכרים, בודים מעשיות שונות, מסתתרים, נתפשים, נענשים ובורחים שוב. באחד הגדודים, שנמצא בקרבת המקום, יצא אחד החילים מדעתו ויחל לחרף בפרהסיה את שר־הגדוד ואת הרופאים שאינם מכירים בו, כי חולה הוא, כי לִבּוֹ חולה... ספרו, שבגדוד הַקְרֶמֶנְצ׳וּגי הִלקו את אחד החילים, וכשקם החַיָל אחרי עֹנֶש־הקלון, נגש לאט בעינים בוערות אל שר־הרוטה שלו וסטר לו בלחיו לעיני כל. את החיל שפטו, כמובן, משפט־מות. סבבו שמועות אלה מרוטה לרוטה, מגדוד לגדוד, מדיביזיה לדיביזיה, והעירו איזה חששות בלבבות העיֵפים והכרה שלא־מדעת, כי אין אמת בדברים שבעתונים, כי אין אמת בתורות ובמַסָּרות שקבלו בביתם מאבותיהם וכֹמְרֵיהם. „מי יודע, – היה מהרהר־לו חַיָל אפור וכְבד־מוח את הרהוריו היגעים, – אפשר ששם באמריקה, באנגליה, בשאר ארצות יבואו גם הַשִּׁלוּמִים: יהיו גם חיי כבוד ואשר לאחרי המלחמה, אפשר שישלוט שם הצדק ובני־אדם יחיו בשלום ובאהבה, ככתוב באותם המאמרים היפים; אולם כאן, בשדות־המולדת העצובים, תחת שלטונם של מפַקדים, נוגשים, עונשים ושוטרים, כאן – אין כל תקוה”. וכחומה אדירה ובצורה עמדה מול אלפי האנשים, המתלבטים במצוקותיהם, השאלה הסתומה: מה לעשות? –

יחד עם הספיריטוס החריף שתה קומרוב בצמא גם את כל הידיעות השונות, שֶׁנִּשְׂאוּ על־פני יגון החפירות כמבַשרי בָאות ולא רחוקות. כשמח־לאיד היה קוֹמַרוב מסתכל ברופא גַלִּין, שלא יצא כמעט כל העת מבית־החֹמר שלו ושתה, שתה בלי־הרף מכל אשר היו מביאים לו מכריו האופיצרים בשובם מכרכים רחוקים וקרובים: קוניַק, יין, ספיריטוס. לעתים היו שותים בצִנעה יחדו. גַלִּין היה מסַפר אז על נערה אהובה, שהיתה לו בוִילְטָה שבקְרִים ושזה ימים רבים אשר לא כתב אליה ולא קבל ממנה כל ידיעה; פעם ופעמים כתבה לו והוא לא ענה לה. לא יכול לשַקר לה. לא היה חֵשק לטבול את העט בקסת. מת בקרבו רצון־החיים. גם את פניה הוא מתחיל לשכוח, אף בתמונתה אין חשק להסתכל. ועוד היה מסַפר על אביו, מורה עממי באחד מכפרי פלך קִוְנְ, שתמיד אהֵבוֹ מאד ושתמיד היו ביניהם דברי ריב ומחלֹקת בגלל דברים העומדים ברומו של עולם, ועכשו יש שהוא רוצה, רוצה מאד לראותו. ולאט לאט היו מוסַבים הדברים אל ענין המלחמה, שמי יודע, כמה תִמָּשך עוד. ואם אמנם נכונים דברי האומרים, כי אסור להכנע בפני האויב, אבל אין כֹּח עוד, אין תקוה עוד לחכות לסוף, שלא בקרוב יבוא, לא בקרוב.

שוכב ומתגולל על ספסל־העץ, מכה בידו אל חזהו וצועק מזמן לזמן:

– לא טוב לי... לא טוב!...

בלילות היה מקיץ פתאם בחשך וקריאות־פחדים היו נזרקות לתוך האפלה מתוך גרונו הנִחר:

– הַה, מי הֵעֵז? מי מֵעֵז? אני עומד ברשות־עצמי! התשמעוּ?

וכשהיה מתפכח ויוצא אל מחוץ לַמַחפֹּרת ורואה בשלג היפה, הקר והלבן והנוצץ, ובשמש החמה והמאירה, הַמַשְׁוָה הוד־נֹגַה לעצים הדוממים והבודדים שבָּמקום, והכל אִלם כה מסביב וקופא ושוכח בזהר ובעזובה את־עצמו, – היה חורק שִׁנים ודוחה בחרי־אף את מחשבותיו על החבל והרעל ובלבו היה מרגיש קול קורא ומתחנן:

– הביתה אני רוצה, לצאת מבִּצה זו, אשר סגרה עלינו, וללכת הביתה, לחיות, לנוח – לא למות.

ושוב היה נִצת זיק של יאוש בעינים ורעיון המות היה מתחיל שנית לנַצֵּחַ. שׂים קֵץ ברגע אחד לכל המצוקות, וִיהי זה קץ לצרותיך ונקמה באחרים. עם־שחר קוּם, עלֵה אל הגבעה אשר מנגדך ותלֵה את־עצמך באילן זה העומד שם בראשה. יבואו אחרי־כן וימצאוך תלוי לעין השמש, יחַפשו בבגדיך, ימצאו ויקראו את הפתקה הקטנה, אשר תשים בכיסך: „אמותה בִּיָדי ולֹא בידיכם, השופטים!" – ותהי זאת נקמת אין־אונים שלך בעד פֶּטרוּכין, בעדך וּבעד כל־אלה, שאינם מעֻזים לִנְקוֹם.

יום אחד קם קוֹמַרוֹב משנתו והחלטה גמורה בנפשו: הלילה יֵעָשֶׂה הַדָּבָר. הוא טפל בילקוטו ומצא את החבל, שעליו חשב עוד בלילה, ושמח על שנשמר החבל הזה ואין הוא מֻכרח לחפש במקום אחר ולדאֹג לזה. החלטתו עודדה אותו. קשה היה לו לשבת במקום אחד ולחכות עד בוא הלילה. היה רצון ללכת. כדרכו הלך אל החפירות. הלך מתוך מצב־רוח חדש, חוגג כמעט. „טוב היה – הרהר בכל־זאת – לו קלע אחד מכדורי האויב במוחי, ולא היה עלי לחכות עוד שעות רצופות". אך שם בחפירות חכתה לו הפתעה חדשה. באותו בקר עצמו מצאו את אחד מחַיָלי הרוֹטָה השנית, כשהוא תלוי בעץ בודד, שעמד בשדה בדרך לחפירות. בלילה שלחו את החיל במלאכות אל שטַב־הגדוד והוא לא שב, וכשיצאו החילים לפנות־בֹקר אל מחוץ לחפירות לקבל את האֹכל שהביאו בשבילם, ראוהו תלוי על העץ. אופיצר צעיר הוסיף: כּיֵשו היה תלוי. שתי ידיו היו פרושות לרֹחַב העץ. נִכּר, שבצְנוֹחַ הגוף אחרי הִתָּלוֹתוֹ למטה, נפלו הידים ונאחזו בשני הענפים שֶׁמִשני עברי העץ. הראש היה נָטוי הצדה קצת ולמטה. בכיס לא מצאו כלום, מלבד שיורי־לחם וחמשים פרוטות. אח, מיתה אוילית שכזאת ביום־זהר יפה שכזה!

קוֹמַרוֹב שמע את הדברים בשויון־נפש. במוחו תעו צללי הרהורים. לא, הוא לא ילך לתליה. הוא לא יִנָּקם בהם. אין איש יכול לשלח בהם את נקמתו. אין ב מ י להנקם. אם נמאסו החיים, אפשר למות בחשאי. כוס של ספּיריטוס מְרֻעָל – ואיש לא ישמע דבר. לא כדאי להקים רעש. אפשר

הגלימה האפור וזחלו כהות ונרפשות למטה אל השלג הטהור והצח. בלטו גם חורים אחדים שֶׁכִּעֲרוּ את לב הַלְּבְנִים הצעירים, שאליהם היה הדוק גופו של פטרוכין. קלפת העץ, שנקרעה במקום אחד סמוך לראש ההרוג, היתה תלויה כסחבה המנֻולת את גוף הַלְּבנה הצעיר. ובין קבוצת לְבְנִים אחרים, צעירים ורכים מאלה, כבר היה מוכן הבור. ארבעה חילים מן הפלוגה השנית, שלא השתתפה ביריָה, צֻוּו ויגשו אל המומת. התירו את החבלים מעל הידים והרגלים ונשאו את הגוף הבורה כמו־שהוא במגפיו, בגלימתו עם כנפיה, אשר נסחבו על־גבי השלג, ועם הכפתורים הַמּוּעמים, אשר לא מרקו זה־כבר. את הבור כסו ועל העפר ערמו ערמת־שלג. מופסין אמר דבר־מה לפרַפורשצ'יק, המפקד על מחצית־הַוְזבוד, והלך־לו. הפרַפורשצ'יק צוה לחילים לעמוד בסדר הדרוש. החילים עמדו, תקנו את הרובים על כתפיהם, והעינים הציצו עוד אל גל־השלג, שהלבין מאחרי הַלְּבְנִים הצעירים. טפות־הדם על־יד מקום הרצח לא נראו עוד. אף עליהן העלו שלג. הפרַפורשצ'יק פקד:

– מחצית־הַוְזבוד, הִסּבִי... מַרְש!..

החילים הפכו את פניהם אל הדרך המובילה אל הַשְּׁטַב. שוב צעדו הרגלים את צעדיהן המדודים והמתונים על־גבי השלג הלבן המתנוצץ לאור השמש הרב, וקומַרוב הלך־לו מן הצד והסתכל בפני החילים העיפים, שאינם נהנים מזיו היום. נדמה לו לקומרוב, כי ב„אחת ושתים" אלה שבפסיעותיהם מתאמצים ההולכים להכניע את עיפותם, את יתמותם, את רפיון־זעמם ואת ראשית נצני־המרד העולים בלבותיהם הנדכאים. בשמים הכחִלים אשר על ראשם, המכחילים עוד יותר מבעד לצמרות האילנות הגבוהים, לא הסתכל איש. היתה דממה. איש לא בכה. וחורשות המולדת היו רחוקות, רחוקות מאד. כאִלו חֵטא חטאו ושֻׁלְּחו לארץ־גזֵרה.

IV

רעיון אִבּוד עצמו לדעת, שקנה לו מקום באחד מתאי־מוחו של קומַרוב, היו לו כמה וכמה צורות. הבחילה לַהמשך התפל של חַיי בהמה עזובה ומרֻחקה מדרי־עולם תססה יחד עם הרצון למחות באיזה אפן שהוא כנגד העָול והרֶשע הנעשה לבני־אדם. מטעם זה, מחמת רצונו הסוער להנקם ב„שַׁליטים", להתריע כנגדם, החליט בלבו מראש, כי בנֶשֶק לא ישתמש. כאן הכל מתים בכדורים ומיתתו לא תשאיר כל רֹשֶם. צריך היה לבחור באחד מן השנַים: בחבל או ברעל. ולעת־עתה, כל־זמן אשר לא החליט עוד, באיזה מות יִבְחַר, התאמץ הגוף הבריא הרוצה בחיים לשכוח את הרעיון הרודף אחריו ומזרזו לשים „סוף" לדברים, לעקור רעיון זה מלבו, לבטלו. אז היה קומרוב גונב מארגז־הרפואות ספירטוס כמה שהיה ביכלתו להצניע ולהעלים והיה שותה ממנו עד לכאב־לב. החובשים היו מסתירים אותו מעין הרופא באחד מבתי־החֹמר של העגלונים, ושם היה

במקצת, הבהיק בין הרגלים הצועדות. מזמן לזמן היה אחד החַילים שמאחרי הנאשם מסתכל בהליכתו המרֻשלת של זה, ואז היה הרובה רועד רגע ביד החַיל וצל היה מעיב את פניו, והם נעשו מְרֻכָּזִים־מְאֻבָּנִים יותר מִדַי והרגלים דרכו על־גבי השלג החורק ביתר כבדות, כאִלו רצו לסחוט בדריכתן איזו אמת מוזרה, עקשנית, מתחמקת.

עברו על־פני מחפרות הַשְׁטַב ולא נראה משם איש. רק אחר־כך, כשהתרחקו מן המקום, יצאו מתוך קניהם הקפיטן מופסין וכמר־הגדוד ונגררו במרחק של חמשים צעדים בערך מאחרי החַילים המלַוים את הנדון למות. מאחרי השנַים האלה הלכו עוד שלשה־ארבעה חַיָלים וביניהם החובש קומַרוב. זה מִלא לרצונו את מקום הרופא היהודי הצעיר, שעליו היתה שׂוּמה להעיד על המת, כי מת הוא, ואשר שר־הגדוד נעתר לבקשתו וּפְטָרוֹ מתפקיד זה. משמאלה של הדרך צָמח אחד הַלִּבְנִים באֹפן משֻׁנה ופלאי. הוא היה כפוף כדמות קשת גדולה למטה ועל גבו עלו שלשה לִבנים צעירים ורעננים וצחקו זקופים לעין השמש. משום־מה הזכיר לִבְנֶה זה לקומרוב תבנית אֵם יָפָה שֶׁטֶרֶם זָקנה וכבר היא שַחה ונושאת בעֹל בניה, שאינם יודעים ואינם רוצים להבין את מכאוביה. במקום זה עמדו החַילים. הקפיטן מופסין קרב. שני חילים הוליכו את הנענש רפה־האונים אל חבורת הַלִּבנים וקשרו אותו בחבלים אל העצים. שאלו את הנדון, אם רוצה הוא, שיכסו בדבר־מה את עיניו, אך הוא נבהל רגע וְיָנַע בראשו לאות מֵאוּן.

אחרי־כן נגש הַכֹּמר. הַיְהוּדִי לא ארך זמן רב. הַכֹּמר מהר לעשות את מצְוָתו המְלֻמדה. מרחוק ראו החילים, כי שפתי הנדון הַחִוְרוֹת ממַלְמְלות דבר־מה. אז שב הכהן בצעדים מהירים בדרך לשטב. רק פעם אחת הֵסב את פניו לאחוריו וראה בסַדר הקפיטן מופסין את מחצית הַוְזבוֹד לשני חלקים. החלק האחד קרב ועמד במרחק עשרה צעדים מן הנדון. במרחק של עשרה צעדים מאחרי החלק הראשון עמדו חמשה־עשר החילים הנותרים ורוּביהם מוכנים לירות באחֵיהם, אם ימאנו אלה לירות בנענש. הכהן הסתתר תחת אחד העצים והביט מרחוק למעשה בסקרנות. הקפיטן מופסין נגש אל פָּטרוכין והודיע לו, כי „מעתה אין הוא עוד חַיָל בחֵיל המלך". פּטרוכין הביט והאזין כמשתאה לקול הקפיטן הַנִחר. אש־המשטמה הרגילה אל הדובר לא בערה עוד בעינים הַמֵימיות של החיל. עבר בהן לרגע אחד צל של הרהור־זֵכר ונעלם תכף. אז קרע הקפיטן מעל כתפי פטרוכין את האֶפּוֹלֶטים, פנה הצדה וקרא בקולו הרגיל, קול מְפַקד זועם:

— הפלוגה הראשונה, ירו!

החמשה־עשר חילים קשקשו ברוביהם. כחצי רגע לחשו עיני פטרוכין, כשהן נטויות מול הרובים המוסבים אליו. אך מיד צנח הראש והעינים נסגרו והורדו. צפור עזובה, שהיריות התכופות שביערות החזית טרם הניסוה מִפה, נבהלה מפני המִלַת היריה הפתאמית ובצפצוף דק פרחה־לה אל העֵבר השני של ההורשה. בזֹהר השמש השחירו שני חוֹרים קטנים בפני הנרצח ומתוכם התגלגלו רצועות אֲדֻמות־שחורות, ירדו וטפטפו על בד־

הכֹּשֶר היה גונב מן הספּירטוּס שבארגזי־הרפואה כמה שאפשר היה לו לגנוב מבלי שיכירו בזה אחר־כך. אחרי שתותו היה שוכב אִלם ופניו אל הקיר ומוציא מגרונו רק אנחות קטועות בלְוית ה„לא־טוב", „לא־טוב" שלו, שהיה נאמר בחשאי מדי רגע ברגע. יתר החובשים הסתירו את כל־זה מעין הרופא. הם בִּלו את הזמן במשחק הקלפים וחשבו, כי טוב היה לשלוח את קומרוב בהקדם האפשרי לאחת הערים הגדולות הקרובות אל החזית, בכדי שיתבדר שם קצת ויפיג יחד עם שממונו גם את קדרות מחשבותיו. אגב, מנסיעה כזאת לא היה משתמט אף איש מהם. אולם אחרי אשר המלחמה הממשית, מלחמת קְרָבות, פסקה זה־כבר והפצועים היו מעטים מאד, היתה מעטה גם הדרישה לצרכי רפואה, ועל־כן פסקו הַ„מְשלחות" למחסני הרפואות שבעֹרֶף־החזית. טוב היה, לו חלה קומרוב באמת. היו שולחים אותו לבית־חולים להרפא, ושם היה נָח גם מרגזו. על־כן לא כִהו בקומַרוב גם בראותם, כי יחד עם הספּירטוּס הוא שואף אל קרבו גם אֶתֶר. אבל קומרוב לא חָלָה. הכֹּהַל לא הֵקל על רוחו, כי־אם הכביד עליו. ראו בו, שהוא קָרֵב אל דָּחִי.

III

עוטה נגהות בהירים ודממה רבה היה בֹּקר־החֹרף היפה, שעלה על שממות החזית. בעבִי החורשה, בין הַלִּבנים הזקופים והארָנים הגבוהים, נועד מקום העֹנֶש. הַנִּדון לֵהָרֵג על־ידי יְרִיָּה צָעַד על־גבי השלג המזהיר באור השמש וראשו מורד. כרודף אחרי צל, שחמק ממנו, נִסה עדַיִן לְקָרֵב אחד אל אחד את קטעי הדברים שנארגו במוחו בימי המאסר ושׁשכּחַ לאמרם בשעת הדין. יחד עם הרהורים בטלים אלה עלו במוחו בָקרי־חֹרף יפים, שְׁמשיים כבֹּקר זה, והוא ביערות אוריוֹל, צועד בין ארנים גבהי־קומה ושומרי־סוד עם קרדֻמו על כתפו. יחד עם מראה אותם הבקרים צפה גם דמות כפר־מולדתו בזכרונו וקרבו אליו מרחוק פני מַשָׁה אשת הצעירה, האוחזת בחיקה את פֶּטְקָה עוללו וחולצת לו את שָׁדה. עיניו הַלֵּאות של הַקַּצָּב הגבוה נתלחלחו מעט. צריך היה לכתוב להם מלים אחדות. לחנם מֵאֵן לשמוֹע בעצת מפקדיו. עכשו הִנֵּה אַחַר. כדאי היה לבקש את אחד החַיָּלים, השומרים עליו, שיודיעו לביתו, אבל פניהם זעומים כה והם זרים, והַמִּלים — אָפֶס מקוֹרָן.

מאחריו צעדו חַיָּלים, חֲצִי „וזבוד" בלְוית פּרַפּוֹרשצ׳יק זקן וזועף, חַיָּל פשוט, אשר הגיע למעלת אופיצר לאט לאט אחרי בלוֹתו שנים רבות בצבא ובמלחמה. משני עבריו של הנדון הלכו שני חילים וקופי־קומה ונטויי־גרון, אקדוחיהם בידיהם והם כמתאמצים למלא אחרי פקֻדה ממעל מבלי חקֹר אחריה ומבלי הָבֵן דבר.

שחקו שבריִרי שמש בחריצי הכידונים הרוסיים, והשלג הלבן, הכּחֹל

המולדת"; אבל בדיעבד, אם אדם עשה מה־שעשה, כדאי היה לשתוק. כף האויב לא תכריע, אם גם עוד חַיל אחד ילך פצוע־יד לביתו. בין כה וכה וכל המאורע והשיחות והדברים על־אודות המאורע הכניסו לזמן־מה איזה ענין לחייהם השוממים. בגדוד הרבו לדבר על המקרה וחכו בכליון־לב ליום המשפט. כל־אחד מן האופיצרים התפלל לאלהים, כי לא בו יִבְחַר ראש־הגדוד לשופט, כי לא על נפשו יפול עֲוֹן הדם. פסק־הדין כמעט שידוע היה מראש. סעיף ברור יש שם בחֻקי בית־דין לשדות הקרָב. אך החַילים, ביחוד אלה שהיו עם ראש ה„וְזבוֹד" במסרו את חבריהם בידי הפֶלדפֶבל, קוו בכל־זאת לנֵס. מי יודע, אולי ברגע האחרון יתברר עוד איזה פרט חשוב, שֶׁיָקֵל את מדת־הדין, שמא, בכל־זאת, יִסָלח הפעם לחוטא. אף לְאסיר הנאשם לא עבדה עוד תקותו. הוא הכין והמציא לו דברי־הצטדקות שונים, אחד יפה מן השני; הוא חלם עוד, שנקי מענש יִשָלח אחרי גמר המשפט לבית־חולים לרפא את לבו הכואב, ומשם לביתו. בלילות היה משתדל להרגיע את עצמו, לחדול זמן־מה מהרהורי הצטדקֻיותיו, שהיה חוזר עליהן במוחו בנוסחאות שונות פעמים אין־מספר, ולהֵרדם. הוא היה מתפלל אז לשֵנָה, שתבואֵהו ותצילהו מהרהוריו, מדאגתו ותקוותיו יחד; אך – לשוא. מצד אֶל צד היה מתהפך, סוגר את עיניו, משתדל להניס כל מחשבה מַטרידה מלבו, והַשֵנָה לא באה.

לא גאלה הַשֵנה גם את קומַרוב החובש מיסוריו הוא. הוא התפתל והתלבט בין מצוקות קובלנותיו, שאפפו אותו, חנקו אותו ורדפו אחריו יום ולילה. ובמעגל אחד צר ולוחץ סבבו המחשבות־היסורים: יש רחמים בדין, או רק שקר אחד ורֶשע נורא עומדים ודורכים על ראשיהם של דָרֵי־עולם – ורחמים אין. בכלל אינם במציאות. אם לא כלו רחמי־אל, אם לא תמו רחמי־אדם – אז יש טעם לַכֹּל, גם למלחמה נבוכה ושנואה זו, ואז אפשר לקוות גם לקֵץ קרוב, לקץ מלחמה, שיביא גם מרפא וישע עמו; אבל אם לא, אם ימיתו בלי חשבונות רבים את זה הנער האמלל אשר הֵעֵז לפצוע בעצמו את ידו הוא, אם תֵעָשה כרשעה הזאת, אז הן נִשְמַט הבסיס מתחת הרגלים ואין עוד כלום. אין מולדת ואין קדשי מולדת ואין שוֶה להִלחם, וגם לחיות קשה, אי־אפשר עוד לחיות. „טוב היה – הרהר הלב המתחיל למרוד – לו היה אז־ר גם עתה, כמו אז בשנת 1905, להתקומם פתאם יום אחד, לצאת ביד רמה ולעשות כָּלָה בכל אלה ה„שופטים" למיניהם. אבל מי יקום כעת? האם אלה, ש„מסרו" את אחיהם בידי המפקדים השנואים אף עליהם, על המוסרים עצמם?"

מחשבות אלה גדלו כצמחי־בר בנפשו. פרועות היו, מטֻשטָשות ורחוקות אחת מחברתה. לא היתה שיטה למחשבותיו של אדם זה, שכל תרבותו באה לו מספרים שקרא בהם בלי ברֵרה יתרה ובלי כַונה מיֻחדה, שכל ימיו עד־הֵנה חי רק לפי הלך־רוחו: התנועע, התרגש, פעל ולא הִרבה לחשב. עכשו, בימי העננים והקפאוֹן, קמו יום אחד המחשבות האלה והכצו לדכאו. הוא נלחם בהן ופרפר תחתן כָּבדן המעיק, כָּאֵב ונָקָא ול[illegible] ויומה. בשעות־

יוצאה מן הכלל היתה הרוטה השביעית. הַקַּפִּיטן מוֹפּסִין, מפקדה של רוטה זו, איש גבוה וצנום, צר־מצח וצר־עין, שרננו אחריו, כי בגדה בו אשתו בגלל כילותו, היה שוטם את החַילים בכל לבו הרע. הוא שטם אותם על עליזותם, על עֵרוּתָם, פקחותם, פשטותם ונדיבות־לבם. מקֹרביו היו צרי־מצח וזעומי־נשמה כמוהו והיו נאמנים לו נאמנות־כלבים. הפֶלדפֶבל ושרי־הַ„וְזְבוֹד" האלה שמרו על הסדר שלא יָפרע. הם עצמם היו עֵרים כל הלילה והיו נרגזים מחמת־זה ומכַלים את חמתם בכל חַיָל שעבר על הפקֻדה ונרדם. לא לחנם התפללו חַיָלי רוטה זאת לליל־השתערות, כי יקרב לבוא; אז, חלמו, יתנקמו גם במוֹפְּסִין, גם בעושי־דברו.

שורת־החפירות הראשונה, שבה עמדה יום יום רוטת המשמר, היתה כמעט בתוך האגם, שהבדיל בין שני המחנות הצוררים, ורגלי העומדים בחפירות טבעו בבץ הקר. מטעם זה, שלא להכניס מים לתוכן, לא היו החפירות עמֻקות די הצֹרך וחלק־הגוף העליון בִּצבֵּץ משם לרגעים עם כל תנועה ותנועה של החַיל השומר. האויב, שעמד מנגד, היה מכַוֵן בכל רגע ורגע את כדוריו ללבותיהם ולראשיהם של אלה, ולא היה יום, שלא יִפָּצעו בו אחדים מרוטה זו.

באחד הימים, כשנמסר המשמר בטור־החפירות הראשון לרוטה השביעית, קרה אותו מקרה. פֶּטְרוֹכִין, חַיל הרוטה הזאת, שבלילה תפסהו מוֹפסין כשהוא מנמנם והכהו באכזריות רבה, עמד עכשו לא רחוק ממוֹפסין זה עצמו והסתכל בו בעיניו האפורות והגדולות, ששמרו בתוכן את עלבון הלילה שעבר ואת שממון הימים הקודרים בחפירות הטחובות, ואולי אצרו גם את הגעגועים על אשתו, אשר עזב באחד הכפרים הנדחים בין יערות פּלך אוֹרְיוֹל, ואת תשוקת־המין הגדולה לאשה בכלל, תשוקה זו, ששנָתַים עָברו והיא לא מצאה את ספוקה ואשר כעת, בחדשי הבטלה והשממון בחפירות, הקיצה שוב ועִנְתָה את הגוף הבריא. מופסין זה, השחור, הארֹך והרָזה, הזועף והגס, היה חֵלק מן החיים המאוסים הנגררים בבצת הקרָב, שאין מוֹצָא ממנה. קשה היה להסתכל בפניו. והמחשבה הנוקבת, שקנתה לה מקום בלב פטרוכין עוד מכבר, החלה להציק ולתבוע. היא בָשְלָה. בעוד שעה קטנה, כשֶפָּנה מוֹפסין ושב אל עֹרף־החזית, יצא גם פטרוכין לצרכיו. שם, בחפירה הצדדית המיֻעדת לצרכי החַילים, חִכה ליריה, שתבוא מן העֵבר השני, מצד האויב, ותוכל לחַפות על מעשהו. אבל בעצם המעשה תפסוהו. החַילים שברוטה דנו בינם לבין עצמם את ה„מוסרים" לכף־חובה. אבל בין ה„מוסרים" נמצא גם ראש ה„וְזְבוֹד", וזה היה אכר אוקרַיני מטמטם ורע־לב, ששאף להצטַין במסירותו למופסין. אך אף־הוא הכהו לבו בשמעו מאחוריו את קובלנות החַילים בשיחותיהם הקודרות. „למסור אדם להורג בידים, ידיהם הם ממש, — לנבלה כזאת שיהיה מֻכשר אדם מרוסיה, פרבוסלבי — לא, לזה לא פִלְלוּ". מרות ונוגות הרהרו בימים האלה האכרים הפשוטים, המעֻנים, לבושי הגלימות האפורות. הם הבינו, כי על־פי החֹק אסור להשתמט מחובת המלחמה; הם ידעו, כי חַיָב כל אדם „להגן על

II

נמאסו חיי הבַּטָלה בחפירות. באין התעוררות, באין דאגה והֶלֶם־לב מפני השתערות קרובה, באין עבודה ותקוה לגאֻלה, נִדְמו ימי־החֹרף רבּי הגשמים ונעדרי הקֹר המעודד והמחַיה לסתָו ארֹך ומַשמים. כל־זמן שהמחנה לא אֵחר לעמוד במקום אחד, השתער, נלחם, שִנה לעתים קרובות את אנשיו ומקומותיו, היו החיים האלה – חיים. אנשי המלחמה היו מתעיפים עד־מות ומתגעגעים על המנוחה; ובבוֹאה, היו נהנים ושמחים עליה. בהכּרת־תודה היו מקבלים אז את עלי העתונים שהיו מגיעים באחור זמן והיו מספרים על מעשים, מאורעות וקְרָבות על־יד חפירות אחרות דומות לשלהם, והיתה בעתונים ההם מעין דרישת שלום מאותם האחים הרבּים, אחים למדינה אחת, מדינת החזית, שסדרי־חייה ותכנם היו מובנים רק להם, ללוחמים. אבל הנה קרבו ימי־החֹרף ובכל פִּנות החזית הגדולה היתה הדממה. מתחלה היו החַילים מתפלאים לבַטָלה אֲרֻכּה זו. היא נראתה להם כטעונת־חשד. אין זאת כי־אם דבר־סתר יצוק בה. בהתאמצות יתרה חפּשו אז בין האותיות הקטנות והשחורות שבגליונות העתונים איזה סמן לכל־זה. דרוש היה למצא סמן, כי השלום לא יאחר לבוא. והעתונים נתנו פנים לכאן ולכאן. יכול היה אדם לדרש ככל העולה על רוחו. חֹסר־הודאיות גרם לתוחלת ממֻשכה ולכאב־לב ועל־גבּי החפירות השוממות התחיל להלך, יחד עם סיעות העבים הקודרות, היאוש.

באותו מקום, מקום חנִיָתו של הגדוד א, היו החפירות על־יד אגמי־מים. בימי הגשמים והשלגים אי־אפשר היה להחזיק שם גדודי־אנשים עצומים, שיטבעו במים ובבִצות, יקפאו מטחב וָקֹר, יָחלו ויאבדו. תקנו, שבשורת־החפירות הראשונה תִמָצא רק רוֹטָה אחת, רוֹטַת משמר לכל יום. יתר החַילים היו נמצאים בהפירות יותר נוחות, מֻחְפָּרוֹת כעין בתים עשו להם במרחק לא רב מ„רצועת־הקְרָב". על־פי החֹק היו צריכים החַילים לישון את שנתם ביום ולהיות עֵרים בלילה, בכדי להיות נכונים לכל צרה שתתחולל, אבל במעשה לא היה כן. ביום היו נמצאות לו לכל חַיָל וחַיָל עבודות קטנות ונחוצות, שהיו גוזלות את שעות־הַשֵׁנה היקרות ולנוח כדבעי היה מן הנמנעות, ועם בוא הלילה היו העינים נסגרות מאליהן. רק האופיצרים שמרו על החֹק, אולם להם נִקֵלה היתה הפקֻדה למלא אחריה. להם מֻתר היה לשבת כל הלילה אל הקלפים, אל הַטה ואל המגדנות, ושעות הלילה היו חולפות מַהר; זה שאין כן לחַיָלים כתם, אשר משחק־הקלפים היה אצלם בבחינת „בַּל יֵרָאֶה". בגנֵבה ובפִנה מֻסְתָּרה אפשר היה, אמנם, למתי־מספר להתבדר קצת; אבל באֹפן גלוי – חס וחלילה! ועל־כן היו שוכבים לילה לילה חמושים, לבושים ואזורים ונכונים לקראת כל תקלה, איש איש על מִטָתו, והיו משאירים את הָ„עֵרים" לשמור והיו נרדמים; ואחר־כך ביום, כשהאופיצרים ישנו שנת עיפים, היו מרשים החַילים לעצמם לשַחק בקלפים ולהתבדח על חשבונם של המפקדים דַוְקָא.

כבר היתה השעה השנית אחרי חצות הלילה כשעיפו המשַחֲקים מִמִשְחָקָם ועזבו את קלפיהם. הדוקטור אמר שלום ויצא למחפרתו הסמוכה. החובשים ערכו את מצעיהם ושכבו לישון. אלכסֶיב הוציא מתוך ילקוטו איזה גליונות מעוכים, שרידי ספר־ספורים ישן, וקרא בהם לפני שֵנה. דודריוב פהק ונאנח:

— כך הוא, ילדים. איני מקנא בו באותו חַיָל...

קומרוב כדרכו הֵסב את פניו אל הקיר ומשם רטן לעצמו:

— שֵדים מְגֻמרים! השופטים העתידים לשפוט את החַיָל בכל חֹמר הדין אף־הם וַדאי שלא היו נמנעים מעשות כמעשהו, לולא היו מוגי־לב מכֹערים. ראיתם את פני הדוקטור שלנו?

אלכסֶיב הוציא את ספרו מתוך ידיו, נגש אל השלחן וכבה את המנורה. הוא השתרע שנית להנאתו על מצעו, הסתתר יפה תחת ה„שינֶל" שלו ופלט לעֵברו של קומרוב:

— חֲדַל מזה, קומַר. אם לאו — סופך שתשתגע.

קומרוב צחק לְעֻמתו, חרף את חברו ואת אמו יחד וְיָרק. אך בטרם שתקפתהו הַשֵנה זע רגע אחד על משכבו והרהר:

— אלכסֶיב זה, אמֶת בפיו. אם יארכו ככה הימים, אפשר מאד, שאצא מדעתי.

ובקומו ממחרת בבֹקר, נזכר בהרהור זה ונדמה לו, כי מי־שהוא אחֵר דבר אליו דברים אלה בחלום. הוא היה מְרֻגז במקצת, אך צנת הבֹקר והמים הקרים, שהתרחץ בהם ושפשף בהם יפה את פיו ואת גרונו, הסיחו מלבו את צללי הלילה. לאחרי שתית הרותחים יצא עם הרופא אל הרוטה השביעית לחקור על המאורע ולהודע, מתי יהיה יום המשפט. דודריוב ואלכסֶיב הסיקו את התנור, כבדו את החדר, סדרו את בקבוקי הרפואות שעל השלחן וישבו לשַחק בקלפים עד מועד ארוחת־הצהרים. ארוחה זו צריך היה קומרוב להביא עמו בשובו מן החפירות.

נכנס אחד העגלונים, ישב זמן־מה בחבוק־ידים, פהק, מתח את אבריו ונאנח:

— אָח, אָח, אָח, אבותי היקרים, מתי יבוא „קץ" לזה!...

אלכסֶיב הרים את עיניו מעל קלפיו ויאמר לדודריוב:

— תראה ותוכח בדברַי הכֵנים. לא יביא לנו קומר היום את ארוחת־הצהרים.

והעגלון הוסיף כמדבר לעצמו:

— לו היו מתחילים להלחם, הייתי הולך אל המערכה. יהי מה־שיהיה, כבר קצתי בחיים אלה...

דודריוב נאנח אף־הוא.

כך עָבר יום אחר יום...

גָזַל מי־שהוא ממך את אשתך הצעירה? איני סובל את זאת. שַׂחק כהוגן, ראֵה, כבוד־מעלתו קונה „שמונה צלבים”. עַיֵן בקלפים וזכוֹר.

קוֹמַרוב ענה לו בחדוד חריף. לאט לאט משך אליו הַמִשחק את כל מחשבותיהם של היושבים. רוח של סוף שבט יִבּבה מחוץ ובתנור התנפצו גחלים לוחשות. לרגעים היו מוציאים משם את הקומקום הגדול וממלאים ממנו את הכוסות שנתרוקנו. מחוץ לבית־חֹמר זה עמדו עוד בתי־חֹמר אחדים. שם ישבו כעת עגלוני הקרונות הַסַנִיטַריים, שבימי־קְרָב היו מובילים את הפצועים מכאן אל מרכז־התחבשות הראשי של הגדוד. אף עגלונים אלה ישבו במסִבּה אחת, שתו טה ושִׂחקו בקלפים. בתיהם של אלה היו קטנים ונמוכים יותר ורהיטיהם גם הם דלים היו יותר. על־גבי ספסל־עץ עמד נר וסביבו ישבו אנשים אחדים, שֶמְרדו בעיפותם ושִׂחקו ב„עשרים ואחת”. מלבד מספר האנשים בבתי־חֹמר אלה לא נמצא כאן איש. במרחק פרסה מפה נמצאה החזית ומסביב היו יערות עזובים וגבעות־שלג שוממות. אִלו בא לכאן פתאֹם אדם זר מארץ אחרת בלתי־נגועה במחלת־המלחמה והסתכל מן הצד באנשים היושבים במַחפרות־עפר אלה ומשכיחים מנפשם, בעזרת צורות של קלפים מעוכים, את הגעגועים לסדרי חייהם אשר היו להם מלפנים, את כליון־הנפש לבתיהם ולאנשים הקרובים להם, הנמצאים שם במרחקים, ואת לחץ אין־הסוף, לחץ של „אין־מוצא”, העומד לדכא אותם בכל רגע ורגע, — אז וַדאי שלבו של אדם זר ומסתכל זה היה מתמלא רחמים רבים וגדולים. אולם אלה לא ידעו כלל, כי טעונים המה רחמים. וַדאי שהיו גם מחרפים חֵרופים צורבים, לועגים וארסיים את הבא לשפוך עליהם את רחמיו. את יתמותם הנוראה הרגישו רק לעתים רחוקות, אך לא הבינו אותה. האחד שהתהלך מַשמים ביניהם, כאִלו כרו לו קבר בחייו, היה החובש קוֹמרוֹב. כל ימיו נדד בערי רוסיה, עבר מִסִביריה לקוקז ומשם לפלכי פולין. היה בקרים ושאף גם לחוץ־לארץ. גם למלחמה התנדב בעצמו. בנערותו גמר את למודיו בבית־ספר לחובשים, אך בצבא לא עבד. לחובש צבאי מנוהו כאן בהיותו כבר בחפירות, בשדות־המלחמה. בימים הראשונים שבעה נפשו רצון מעבודתו. הוא היה מפקיר את־עצמו והולך יחד עם הַסַניטרים בעצם התלקחות הקרָב לאסוף את הפצועים, לחבשם ולהביאם למרכז־התחבשות. הרופאים אהבוהו וכבדוהו על אמץ־לבו, עֵרותו התמידית ועליזותו. אך מיום שפסקה המלחמה להוציא להרֵגה ולפציעה אלפים ורבבות ביום אחד, מיום שחדלה קדחת העבודה בחדר צר מלא פצועים רבים, והוא עצמו חדל להיות גלגל חי במכונת־המלחמה, ששבתה ממלאכתה, התחיל קומרוב להרהר על כל הענין הכבד הזה, על כל אלה ההולכים למות ועל אלה הנשארים בחיים ומחַכים לתורָם. נפשו התחילה לטַפח בקרבה התקוממות אין־אונים נגד כל העָוֶל הגדול, שעשו לאלפי רבבות האנשים, האמללים, אשר הוציאו אותם מתוך בתיהם, מתוך חיקי נשיהם האהובות, מתוך מסִבּת הוריהם הזקנים ועולליהם הקטנים וצוו להם ללכת לקצוי־עולם רחוקים ולהִלחם שם בעד „ארצם”.

ספרו לי, כי ברוטה השביעית פָּצַע חַיָּל אחד את אצבעו בכַוָּנה. מצאוהו במקום המעשה. כשראוהו החַיָּלים, הספיק כבר לדרוך ברגלו את מַקור הרובה. הפצע קל. החַיָּל אסור. בקרוב, וַדאי, יהיה משפט. עֵסק ביש.

הרופא נאנח:

— כן, עסק ביש. ענש־מות.

השעמום, שהתכנס קֹדם אל הפִּנות, עלה משם, קרב אל האנשים ולחץ את נשמותיהם הַלֵּאות. עוד לפני שנה היו מקבלים ידיעה כזאת באֹפן אחר. אז, וַדאי, היו מתפלפלים בענין חובת האדם לעמו ולארצו, היו מדברים על רגש האחריות הגדולה בעד גורל המולדת. אבל אז, דוקא, לא קרו מקרים כאלה, ואם קרו, לא ידעו אותם. המלחמה היתה בעצם תקפה, השתערות באה אחרי השתערות, ובכל־פעם אבדו הרבה אנשים, נפצעו, נהרגו, נפלו בשבי. מי יכול היה אז לחקור אחרי סבת כל פצע ופצע? מכונת־המלחמה עשתה את מלאכתה ביתר שאת. אנשים נִסְפּו ובמקומם באו אחרים. הרופאים והחובשים אף הם ידיהם היו מלאות עבודה: עבודה חיה, חשובה, אחראית. עכשו נשתנו העתים. זה יותר משנה שהאויבים עומדים אלה מול אלה במקום אחד ללא־קרב וללא־שלום. פעם או פעמַים ביום יבוא פצוע — אחד החַיָּלים מאלה שלא נזהרו והוציאו שלא בזמן את ראשם מתוך החפירות. אז יעשו לו החובשים את תחבשתו ויקנאו בו, כי עוזב הוא את שדות השִׁמָּמון וכי „לו כבר בא השלום המקֻוֶּה". ועתה הרגישו כל האנשים האלה, שלשת החובשים והרופא, הרגשה אחת, כי משפט־רצח יהיה זה המשפט, אשר ישפטו את החַיָּל האמלל, כי הן עצה אחרת אבדה מן החיל הזה, אשר קצר כחו להמתין עד שיתחולל קְרָב והוא יפול הרוג או יִפָּצַע וישתחרר באֹפן כזה ממועקה אין־סופית זו של החפירות. בסתר־לבם ידעו גם בעצמם, כי רק מוֹצָא אחד ישנו וזה שנה אשר אליו תשוקת כל חַיָּל: פצע או מחלה. יעַן כי העתונים, שהיו מתקבלים מזמן לזמן, לא בשרו נחמה קרובה. גם היו מלאים המץ של מאמרים וכרכורים של בעלי התלהבות מזיפה, — ולהם ליושבים פה בארצות השממון והמות, היתה נחוצה ידיעה אחת, ידיעה קצרה וברורה, כי מְהֵר או בעוד חֹדש או אפילו בעוד חצי שנה ב ד י ו ק יבוא סוף־כוף הקץ לעלבון ולפחד, לשממון ולכליון־העינים הממֻשך, יבוא הַצו ויקרא דרור להם, שעל־פיהו ישובו אל הערים הצוהלות, רַבּות החיים והתנועה, אל הכפרים הברוכים בעבודה ותקוות־שדה, איש איש אל חייו, דאגותיו, טרדותיו ונצחונותיו הוא...

הקומקום הרותח ודודַ־ייב העמיד ספסל ארֹך בטבורו של החדר, באמצעיתו של השלחן הניחו את טבלת־הפרֵיפֵירַנס. מסביב לספסל ישבו ארבעתם על גזורי־העץ, שחקו בקלפים ושתו טֵה. זלבכיֶב, שלבו זרח לו משום־מה על קומַרוב, שישב זועף במריחו, הביט אליו בעיניו הלהוטות והמכֹערות, עיני איש נרגן וטוב, וקרא אליו ברֹגז:

— השד יִדְעֶךְ, קומַר! נו, למה אתה יושב כל־העת בָּטל ומבֻטל, כאלו

– יפה אתה דובר, קומַר! הַא, ושמא באמת? כוס קטנה מן „הטהור”? יהי כדבריך, אחא. הָבֵא כוס!

ידי קומַרוב הרחבות והגרומות רעדו במהרן לשפשף את כוס־הַטֵּה שלו. הדוקטור גחן אל ארגז־הרפואות, הסיר את החותָם מעל בקבוק־הספיריטוס החדש, שנתקבל היום מ„מרכז־הגדוד”, ומזג לעצמו כוס מלאה כמעט. הנוזלים בִּקְבְּקוּ בהמזגם אל הכוס, ודפיקות לבו של קומרוב נענו לכל בִּקְבּוּק ובִקְבּוּק. הדוקטור שאף אל תוכו בגמיעה אחת את מלֹא חצי הכוס והושיט את השאר לקומַרוב. זה נתאדם, הגיע את הנוזלים אל שפתיו הסגורות כמעט, הרטיב ראשונה את השפתים הצמודות, המחַכּות, אחר פתָחן לרוָחה ושתה את היי”ש בהנאה חריפה.

– ועכשו הכנס־נא אל המַחפֹּרת שלי והָבא משם את הקלפים. על שֻׁלחני הם מֻנחים. עד שיבואו דוֹדַריוב ואלֶכּסֵיֶב נוכל לשַׂחק ב„סמ”ך־ו”ו”. ועל־דבר הספיריטוס אשר שָׁתינו אל תסַפר להם כלום. התשמע, קומַר?

קומַרוב יצא והדוקטור קם ממקומו והתחיל למדוד צעדים רחבים על־פני החדר.

מחפֹּרת זו ברגלי הר, שמחוץ היקָ לה מראה תֵּל של עפר, הנתמך על־גבי דלת מצד אחד ועל־גבי חלוֹן מצד שני, היתה דומה בפנים לחדר ממש. בזוִיתו עמד מעֵין תנור, שהיו מסיקים אותו יום תמים מֵחסֶר עבודה אחרת. עמדו כאן גם רהיטים: דרגשי־קרשים ושלחנות־עץ מעשה ידי החובשים, בולי־עץ וארגזים לכסאות. והכל עמד בסדר. כאן חיו בני־אדם במשך חדשים ולמדו לשַׁפר את חייהם עד־כמה שאפשר. על השלחן עמדה מנורת־הנפט הקטנה ואורה הצנום קלט אל תוכו את השעמום, שסר מעל־פני הרופא, לאחרי שהכניס בקרבו את היין. שעמום זה זחל, יחד עם האור הדל, על־פני הקירות השוממים של החדר, התכנס אל פנת התנור וארב משם לַדוקטור הצועד את צעדיו הרחבים. כשעמד הדוקטור מצעוד ומבטו קפא לרגע כַּדממה הגמורה, שרבצה כמשא כבד על־פני החדר, התגנבו בעד החורים שבקירות ומתוך הזויות עכברי־שדה קטנים, שהיו מרְבים במקום. הדוקטור חִבֵּב את החיות הקטנות הפחדניות האלה ולא הבריח אותן. הוא נשאר עומד במקומו. ההתעוררות הקלה, שבאה בשל היין, פגה כמעט על גבי העכברים רבץ אור־המנורה העגום ועמו זחל השעמום.

אבל עוד מעט ושלשת החובשים קומַרוב, דוֹדַריוב ואלכּסֵיֶב נכנסו החדרה. קול צעדיהם הניס את העכברים. נשימתם של דודריוב ואלכּסֵיֶב היתה תכופה. הפנים היו רעננים ועליזים. הם כרתו עצים ביער הקרוב וסחבו אותם הֵנה. בידי קומרוב היו הקלפים.

דודריוֹב העלה בתנור אש ואלכּסֵיֶב מִלא את הקומקום מים. הדוקטור הקריב את מושבו אל התנור והתחיל לטפל בעצים. קומַרוב הכין את גליון־הרשימות שלו בשביל הפרֵיפֵירַנס. כשגמר את שרטוטו, קרא:

– אני מוכן. כן. שכחתי לסַפר לכבוד־מעלתו. בבֹּקר, בהיותי בחפירות,

ה

שִׁמָּמוֹן וְצִפִּיָּה

I

הדלת נפתחה ובאפלולית הערב, ששררה בבית־החֹמר הקטן, נראה צִלּו הגבוה של הרופא גַלִּין. בפתח הדלת הנמוכה כפף את ראשו, וכשנכנס נשארה קומתו רגע כפופה עוד במקצת. על־יד הדלת עמד, הביט בחשד אל החדר הריק ואל דרגש־הקרשים, מעשה ידי החובש קוֹמַרוֹב, והכיר בגבו הרחב של בעל־הדרגש, שהסב את פניו אל הקיר ושכב בלי־נוע ובלי שים לב לַבָּא. הדוקטור צָעד עוד צַעד וקרא בקולו, קול של מפַקד דורש חסד לנכנעיו:

– קוֹמַרוֹב, מה לך נרדָם?

קוֹמַרוֹב הרים את ראשו, נאנח, קם חרש ולאט לאט ממשכבו, נגש אל השלחן והדליק את מנורת־הנפט הקטנה. הדוקטור בָּחן אותו רגע בעיניו השחורות והקטנות וקֶמֶט של איש הולך ומזדקן נגלה במצחו הצר. אז ישב על בול־העץ הנמוך, שֶשִּׁמש במקום כסא כאן, במרכז־התַחבשות שעל־יד החזית, ויאמר אל קומרוב, שעמד כבר אצל שלחן־הרפואות וטפל בבקבוקים וצנצנות:

– שעמום, אחא. כדאי היה לשַׂחק מעט בקלפים. איפה דוֹדַריוֹב?

בפני קוֹמַרוֹב נראתה התעוררות קלה:

– דוֹדַריוֹב ואַלֶכְּסֵיֶב הלכו להביא עצים. בקרוב, וַדאי, יבואו. יביאו עצים, נסיק את התנור ונכין רותחים לתֵה. כן, כבוד־מעלה צָ"ק. כדאי היה, שננַסה את לחנו בפְּרֵיפֵירַנְס.

הוא החריש מעט, הביט אל ארגז־הרפואות הגדול, שעמד פתוח על־יד השלחן, ועיניו נמשכו בחמדה ובקנאה עצורה אל הבקבוק הגדול והכָּחֹל, שהתנ[illegible] שם בפנת הארגז. בת־צחוק ערומה, שהתג[illegible]ה ו[illegible] תחת שפמו ה[illegible], עוּוּתה לרגע את שפתיו. העינים אף הן הצטחקו [illegible] אל הדוקטור היושב נוגה, וכממשיך רעיון, שהתחיל להביעו קֹדם ולא גמָרוֹ, אמר:

– וגם כוס של ספִּירִיטוס טהור לא היה מזיק עכשו כלל.

הדוקטור צחק:

החפירות של האויב נשארו בידו. ההשתערות לא עלתה...

וימים רבים אחרי־כן הרבו החילים לדבר בינם לבין עצמם במאורע־ההשתערות זה. דברו בהתפעלות כמתפלאים, כמתקַשים להבין. שַׂר־הדיביזיה, שֶׁהָלַם על נצחון, התמרמר על שלא עלתה לו ההשתערות למרות התכנית הנפלאה שֶׁעִבֵּד. הוא האשים את זה ואת זה, אך אף־על־פי־כן לא יכול להבין ברור את סבת אי־ההצלחה. והרופא הראשי שבאחד הגדודים, שהשתתפו בהשתערות זו, אַלְטַיוב, רוסי ממשפחת־אצילים כבן־ארבעים, סֶנטימֶנטַלי במקצת ואוהב להתפלסף, היה מדבר לא־אחת בשעת שתית־רֵעים במסבת פרחי־האופיצרים לחבריו אלה על הרגש האנושי, הנטוע בלב כל רוסי, על הרגש האנושי, הַקַים אף בלב כל־אדם סתם, הוא רגש הטוב, המתעורר לפעמים בַּלֵב ואין אנו יודעים את סבת בואו ולכתו. ובכל־זאת לא ידע אף איש להבין, למה־זה הדלו פתאם, לילה אחד, עמים שלמים לשנא זה את־זה, להרוג ולהנקם. איש לא ידע, כי היתה פה היד הברוכה, היד הנדיבה והמעניקה של הָאָבִיב.

– פַּן, הִמָּסֵר אלינו, אלינו בא. אצלֵנו טוב...

ואיזו ערבוביה ומלחמת־דברים ופתויים קמה בשני המחנות. אויב התערב באויב. אל חפירות המחנה האחד היו נגשים חַיָּלים, פלוגות פלוגות, מן המחנה השני ומדברים על לב יושביהן ללכת אתם בשבי. ואלה אף הם רוצים לפתות את שוביהם, שישארו עמם בשִׁבים הם. קול אופיצרים מפקדים לא נשמע. מי שרצה הלך־לו אל חפירתו, מי שרצה הלך ונמסר לשבי. היתה זאת מלחמה בלי שפיכת־דמים כמעט, מלחמה של פתוי. החַיל הנאמן, זה שהרגיש צֹרך לְמַלא את משלחתו באמונה, השתדל להרבות מספר שבוּיָיו; ואולם היחס אל אנשי המחנה השני, בין אל אלה שהסכימו ללכת בשבי ובין אל אלה שמאנו, היה כמעט ידידותי. נדמה היה, שהרגישו כֻּלם, כל אלפי האנשים השונים זה מזה ונלחמים זה בזה הרגישו, כי אחים הם לצרה גדולה אחת, לאסון גדול אחד, שאסף אותם אל רשתו שלא ברצונם הטוב, ושאין הם יודעים כֻּלם, כיצד להִפטר ממנו. במקום קדחת־השנאה וצעקת־הדם העִוֶּרת, שמדברת מתוכם תמיד בשעת־השתערות, דברו עכשו העינים המְגֹרות, הַלֵּאות והטעונות רחמים, רק טובות.

– אלינו, פַּן. בֹּא אלינו, אצלֵנו רק טוב.

ונתנו פַּפִּירוסות לשבוים, ולרעבים ולצמאים שבהם נתנו פרוסות־לחם ולגימות־מים מן הבקבוקים שבצד המתנים.

נתקלו חילים אחדים מן המחנה האחד בפָצוּע אָנוש מן המחנה השני. אִלו היתה פגישה רגילה זו בפעם אחרת, וַדאי שהיו עוברים על הפצוע בשויון־נפש. האזן כבר הסכינה לְאנחות הממְשכות ולתחנוני הכואבים. ואולם בלילה זה היו, משום־מה, הלבבות עֵרים יותר. ש כ ר ו ן א ח ר, שכרון הרחמים העמֻקים, עבר את הלבבות והם רצו להיטיב. האנשים לא יכלו לעבור ב ק ר י ר ו ת על־פני הפצוע. עינים דואגות וידים מטפלות נחנו אל זה השוכב באין־אונים על הארץ. אחד החילים הוציא בזהירות את כֻּתנתו של הפצוע, הרים אותה ובארג־התחבשת, שהיה שמור עמו על־כל פצע שלא יבוא, חבש ברחמים את מקום הפצע. הפפירוסה, שהיתה בפי האחד ושמחציתה כבר עלתה בעשן, נתחבה לבין שִׁני הפצוע. אחר־כך טענו את החולה על כתפיהם, אומרים לשאת אותו אל מקום חֲנָיַת הרופאים. בדרך עיפו, זֵעה כסתה את הפנים. רצו להוריד את הפצוע השבוי אל הארץ ולהִנפש מעט. אך הביהמי האמלל החל להאנק מכאב עם תנועתם הראשונה שעשו בכדי להורידו. החילים חדלו מנגוע בו. עמדו רגע, חשבו מעט וטכסו עצה וגמרו באנחה בינם לבין עצמם:

– אלהים עמו, אחים! חֲבַל עליו. נִשָּׂא הלאה. שמא יעזרֵנו האל ונפגש בדרך סַנִיטָרים וַאֲלֻנְקָה עמהם...

כה עבר הלילה בחדוַת־התעוררות, בהפרעת כל דיני המלחמה, כל כללי טכסיסיה, כל מצוותיה ופקֻדותיה. עם שחר רענן ועם רוחות־בֹקר מנשבות עיף העם. שבוים רבים מפה ומשם כבר הובלו אל עֹרף המערכה, אל לשכות הגדודים. הנותרים שבו איש לחפירתו.

שֶׁעָטה אף את הקשים והגסים שבלבבות צללי־חלומות, לא ידעו מעבר מזה ומעבר מזה, למה היא המלחמה ולשם־מה היא.

מעבר מזה היה עֵרב רב של פולנים, גרמנים, ביהמים, יהודים, רֻתינים וסלובקים, ולכל אלה נתן שם כולל אחד: המחנה האוסטרי. ומן העבר השני עמדו בחפירותיהם רוסים, פולנים, צ׳ובשים, סטרים, מורדבינים ויהודים – המחנה הרוסי. אלה נלחמו כנגד אלה. בכח היד החזקה נצמדו למלחמה זו והסכינו כמעט אליה ויש שגם האמינו, כי אמנם אויבים הם אלה העומדים מן הצד השני. ואולם בלילה הזה לא היתה אמונה זו עוד. רגלי האנשים, שהיו לפנים קרובים כה לשדה ולאחו ולברכת־אלהים על־פני האדמה, נזהרו מלרמוס אף את הדשא הירק והמלבלב; רחמים נעורו אף אל הפרחים הבודדים, פרחי־הבר, שעלו בחורשה הסמוכה. בלילה זה היתה שלא־מדעת אמונה אַחֶרֶת.

ודוקא בלילה זה נתן צו למחנה האחד להשתער על השני. הכל היה מוכן להתנפלות־רצח זו. כדורים רבים הֻספקו מראש לכלי־התותח ואנשי הארטילֶריה לא חדלו מקלוע אותם אל העבר השני. תכנית ההתנפלות לפרטי הטכסיסים אף היא היתה ערוכה. בטוב־טעם ושכל, מעשה מפקד חושב. גם נאומים חמים לאופיצרים ולמפקדים הנמוכים שבגדודים נאמרו בכל גדוד וגדוד שעות שתים לפני ההתנפלות. הכל כבר היה מוכן, ורק לבות החַיָלים העתידים להשתער, הלבבות שכבר ראו בפחד דמיונם את מוראי השעה הקרובה, – הם לא רצו, כדרכם, להתגבר על המגור, שאחז בהם, לא רצו הפעם להתאמץ ולשכוח את האני החי, האני החולה ומרגיש, לשכוח ולעקור את הרגש הבריא האנושי שבהם לחיות ולאהוב. הלבבות לא היו מוכנים הפעם להלהם כל־עקר.

כל־זמן שעמדו האויבים המְדַמים בחפירותיהם עוד ירו מעבר מזה ומזה, ירו אמנם באפן מיכני ורשלני במקצת, כי כח־האינֶרציה אף הוא הָלש מאד; אולם אחר־כך, כשנתַּן צו לעלות מן החפירות ולהתנפל וכפה ומשם פרצו מחנות החילים, מחנה כנגד מחנה, שוב לא היתה בריצתם אותה שכחת־היאוש, זו שבאה תמיד יחד עם אותה הַשַּׁועה הפראית, שַׁועה של חיה טורפת ומטרפת, הַשַּׁועה המתפרצת מפי אלפי בני־האדם, הממיתים ודוקרים אלה את אלה בקצף־קצף ובשנאת־תפתה, ולא היתה אף השנאה העזה עצמה, זו השנאה הנוקמת והמוצאת את תקונה רק בדם...

הנה כמעט שנפגשו מחנה עם מחנה ומבלי־משים ושלא במתכון הורדו כמעט כל ההניתות שבראשי הרובים ואיש לא דָקַר את השני. האכזריות המצויה, התמידית, האכזריות הקהה של אנשי־מלחמה לא היתה עוד. בני־אדם עמדו על־יד בני־אדם והידים לא הורמו להרוג. בתוך אנשי־מלחמה רצו, כמובן, למלא את חובתם, את מצותם המלֻמדה. אז נמלאו כל מרחבי השדות היפים, הריחניים והשטופים אור־הלבנה קולות שונים ומשֻנים. הקולות היו שונים והדברים בסגנון אחד. מפה ומשם נשמע בלי־הרף:

ד

אָבִיב

אף לְשָׁם, למחשכי החיים, למקומות העזובים והמקֻללים, שֶׁזֵּכֶר שְׁמָם בלבד מעורר בְּמוֹח הרגיל תמונות של יסורי־בלהות ומחזות של ענויי לא־אנוש, למקומות ההם, שאלפי בני־אדם חיים נדחו שָׁמָּה על־כרחם, בגזֵלה לעין־השמש, — אף לְשָׁם בא האביב.

כמְדֻמה, שאיש לא חכה לו כאן בחפירות השוממות. כן־הוא: לאביב הצעיר, הפורח, המרחיב את הנשימה ומרהיב את העין, שיבוֹא כדרכו לפני שנים רבות ויעלה פרחי תקוה עליזה בְּלֵב העיֵף, שכבר נואש מטוב, — לא צִפָּה, לא קוה פה איש.

לכתחלה, בשלֹח השמש את קרניה החמות הראשונות, הֻרגשה רק כעין הֲקָלָה ולא־יותר. בַּיום אפשר היה להתחמם מעט ואפשר היה לְיַבֵּש את המטליות הרטֻבות מן המים הממלאים את החפירות. אולם עוד מעט והאדמה יבשה ולאט־לאט עשו מלאכי־האביב את מלאכתם בארץ, בשמים ואף בלבָבות המדֻכאים, גבנֻני ההרים כֻּסו ירק־דשא, התכלת התעדנה וגבהה במרומים היפים ואל הלבבות המרודים התגנבו רוחות מתוקים וריחות חדשים השכירו את הלבבות חרש. לאט־לאט.

ולילה אחד היו הכוכבים נוצצים ביותר והארץ שלחה ריחותיה ביתר־שאֵת. אז נִתַּך הזהר על־פני שְׂדוֹת החפירות וגיל רך מלא את המרחביה ויֹפי מטהר, שזה־כמה לא ראו ולא הרגישו בו במקומות נבוכים אלה. הלבבות המתים הקיצו לתחיה. מבלי חשב הרבה בזה, הרגיש כל־אחד, — בלילה זה הרגישו כֻּלם, — כי מלחמה זו באויב שמעבר לחפירות ולמשוכות חוטי־הברזל, שפיכת־דמים זו, שמטיפים עליה יום־יום שהיא קדושה, נחוצה, נהדרה ומלאת ערך נשגב — רק תפִלה היא, מיֻתרת וחסרת־ענין כל־עקר. האדמה, ועמה כל היקום שעליה, שָׁבָה לחיים. מכל תא ותא שבלב כל־יצור התפרצו פתאם זרמי־אהבה. אהבת הַחַי אל החיים, אהבה, שלא מצאה לה מקום להאחז בו ולהֵעָרות עליו. ובלילה נהדר זה, ליל־ירח שבאביב מלבלב,

צוחת־מחאה, מחאת אין־אונים כלפי החלל הריק והאֵלם אשר שם מלמעלה:

— „הטה אזנך ושמע! פקח עיניך וראה: שׁ ו מְ מ ו תֵ י נ ו!"

מראה עירות יהודיות העולות בלהב לא יזעזע עוד את נשמתי. הלב נִתְאַבֵּן. הלב כבר שכח, כי נִתְאַבֵּן.

מאז הבֹּקר לבי בוכה. בלילה עברנו שוב על־פני עירה יהודית. הסתכלתי, על דרכי, כיתר החַיָּלים במדורה הנהדרה. הבְּעֵרה כבר אכלה כמעט את הכל. זֵכר לבתים שהיו – עמדו עוד כתלי־תנורים ועל־יד כל כֹּתל שכזה עֲרֵמַת־אש מבעבעת, מתנפחת, מתנפצת ויורדת. ואז נתקלו עיני במחזה מוזר, בלתי־רגיל כלל. לא בחלום היה המחזה, לא בנדודי־שֵׁנה. עיני ראוהו.

אנו מהרנו לעבור על־פני העירה. עוד מעט ואנו עוברים על־פני שורת־המדורות האחרונה. ופה עמדתי רגע נדהם. נצמדתי למקומי ולא ידעתי את נפשי. עיני דבקו במחזה ולא יכולתי להִנָּתֵק ממנו. על־יד כֹּתל־תנור עמד יהודי לבדו, רועד מקֹּר ומתחמם לאור־המדורה. בתָוֵי־פניו לא יכולתי להתבונן. רק ראיתי, כי פניו הצנומים מארָכים, קַרְטוּז מעוך לראשו וזקָנו השחור והפָּרוע מתנועע. תחת בית־שחיו החזיק היהודי תיק, תיק של סַמִיט, תיק של טלית ותפלין...

– לֵוִין! – נשמע קול שר־הָעֲשָׂרָה שלי. – למה עמדתָ? הלאה!
נמשכתי אחרי החילים והמחזה נעלם.

לא היה לי פנאי להרהר בו, רק מציקה רבה תפסה את נפשי, הכבידה עליה ולא הרפתה עוד ממני מלהעת. במהרה באנו לכפר אחד. נתן צו להִנָּפֵש. עיף מן הדרך הייתי; זה לילות אחדים שאנו נכוגים אחור וכמעט שאין אנו ישנים כלל. שכבתי על האדמה הלחה מטל־הלילה ונרדמתי תכף.

ובא החלום. קוזַקים באים לשרוף את העירה. הם באים בצחוק של רצח ובשַׁלות־זדון. מתוך יללות עולות השמימה, מתוך חטיפת מטלטלים וצרורות, נמלטים בני העירה ליערות הקרובים ולערים הסמוכות. הכל נמלטו ורק אחד נשאר. המשֻׁגע היה האיש? האם חולה היה ולא יכול ללכת? הגם יָקֵן את שנתו וידיד לא נמצא לו בעירה, שיקרא לו ויַצילהו מתוך האש? ואולי בדעתו היה האיש, לא חולה ולא ישן, ורק עכשו נטרפה דעתו עליו. פשוט, יחידי היה, באין אוהבים ורֵעים. יחידי לנפשו היה והחליט להשאר במקום־ההרס. אך למי הוא מחכה שם על־יד האש עם טליתו ותפליו תחת בית־שחיו? לאשה? לילד? לבֵן?...

הקיצותי והמחזה לעיני, לא ירפה ממני. רגלי חלשות והן סובבות הנה והנה. לעמוד במקום אחד איני יכול. קטע של מנגינה עצובה־עצובה נִלְוָה אלי והוא צורב את הלב – ודמעות אינן יורדות. צער אין־אונים שב אלי, ממָרר כל טפת־דם שֶׁבִּי ומטיל בי סער של התקוממות. דמעות לא־טובות מחנקות את גרוני – ובעיני אינן עולות. לעתים אני מרגיש, כי עוד מעט וצוָחה תתפרץ מגרוני

מ. ז. וָלפובסקי

מֵהָתָם

ציורי־מלחמה

ג *)

שׁוֹמְמוֹתֵינוּ

מאז הבֹקר לבי בוכה. עצב, שסוף אין לו, מחבק אותי וממלא את כל ישותי, את כְלי תפס ובַכֹּל הוא מלַוֵני. לעתים הוא נוגע בנימה אחת שבנפשי וצובט אותה, צובְטָה בלי־הרף ובלי־רחמנות. וקטע של מנגינה עצובה־עצובה אינו פוסק מלטַיל במוחי הנרגז. ממרחק באה המנגינה, מֵעֲיָרַת־מולדתי הרחוקה, שזה עִדן ועִדנים והיא נשכחה מלבי. מבית־המדרש הישן שבעירה זו היא באה. ר׳ ליב בן הדַיָן, המאַחר בתפלתו, צועד־לו יחידי באולם בית־המדרש הריק וקול־הנכאים שלו מְמֻשָך, נוקב ומשַעבד:

„הַטֵה, אלהי, אזנך ושמע... פקח עיניך וראה... פקח עיניך וראה שוממותינו...״ שׁ וֹ מְ מ וֹ תֵ י נ וּ!

זה ימים ולילות שאנו נסוגים אחור. איני יודע, אם על־פי פקדה מגבוה, ואם מתוך רצון לָבֹז בז מן ההפקר, באין־מפריע, — ואולם בכל־פעם שאנו יושבי־החפירות עוברים, אחרונים, על־פני כפרים ועירות, אנו מוצאים אותם עולים באש. בלילה על־פי־רֹב אנו נסוגים. בלילה אנו פוגעים בלשונות־הלהב העולות השמימה. יפות הן האבוקות הגדולות האלה: עירות שלמות עולות באש, ורבות הן המדורות היפות. כל בית ובית — מדורה בפני־עצמה. עירות יהודיות.

אך לא. לא זה הוא סוד העצב המלפפני. עובר אני על־פני ישובי־ישראל הנחרבים ונאכלים באש בכל פעם ופעם ומסתכל אני בעֹנג במדורות הנהדרות. הצער היהודי שבי נפגם זה־כבר, הלך־לו ועזבני. כבר ראיתי גולים בני־שמונים ומקלותיהם־משענותיהם בידיהם וגולים בני־שָנָה בחיק אמותיהם הזועקות מתוך יאוש מר. ראיתי באותו זמן גם את לעג־הבוז, הלעג־לאֵיד, המפעפע בעינים ה„טרֵפות״ של שונאינו ומנַדינו. ועִם שונאים אלה בליתי יום ולילה, אכלתי ושתיתי ונדדתי בין קוצים ועקרבים אלה, שנעשו חברַי לצרות. כי כבר הכל נאכל בקרבי. אש השנאה ח ס ר ת־ה א ו נ י ם כבר שרפה את כָל רגשותי, את כָל אהבתי, את כָל צערי.

---

*) ראה „התקופה״ י״ג.

ובפטרבורג, וזו שלא מדעת, מתוך חֻלשה וחקוי וטמטום־המוח שבערי־השדה ובעירות. והנה ההגירה לאמריקה, לאוסטרליה ולאפריקה, לערי־הבירה שבאירופה ולאיי־הים הרחוקים. הנה קהלת לונדון במאה הי״ט, והנה קהלת ברלין במאה הי״ח, וקהלת ניו־יורק הגדולה. הנה הדַלות הליטאית והגליצאית, והנה הַשֹבע שבאמריקה ונזיד־העדשים וההכנעה וההתבוללות שבארצות אירופה המערבית.

והנה סוף־סוף גם תקופת התחיה. היקיצה, ההתעוררות הלאֻמית. תקופת התרכזות הכֹחות והרצון והתחזקותה של שאיפת־החיים. הנה היא המהפכה הגדולה, שבאה בחיי העם עִם התפשטות ההשכלה. ושוב פלַגות בישראל. הנה הן כֻּלן, אחת לא נעדרה, כל המִפלגות השונות והמשֻׁנות, כל הכִּתּות של סוף המאה התשע־עשרה והתחלת המאה העשרים, על דגליהן, מלחמותיהן, שאיפותיהן וחלומותיהן, על נצחונותיהן ומפלותיהן. והנה, מסביב לכל־אלה, פּצעי־הגלות האחרונים, אלה שלא הספיקו לקרום עור עדַין ועוד דמם שותת...

והנה יהודי תימן ויהודי כוש ויהודי קוקז ויהודי יַפּוניה ויהודי ארץ־סין, ושיות ישראל הפזורות והנדחות שבהדו ובאוסטרליה ובאיי־הים. והנה הכִּתּות השונות, שיצאו מגזע ישראל, עִם הקראים בראש. והנה כִּתּות המתיהדים.

והנה תקופת הפוגרומים ברוסיה של תרס״ד ותרס״ה ותרס״ו ותרע״ט ותר״ף... והנה סגירת הגבולות בארצות אמריקה ואירופה המערבית בפני מחנות המהגרים והפליטים הרעבים והאמללים. והנה גם המוני המהגרים עצמם, על משפחותיהם ועל צרורותיהם, על עצבם ועל יאושם, על מחלותיהם ועל טלטולי־הדרך הנוראים אשר להם ועל גלותם התמידית, חסרת־הסוף, מארץ לארץ וממדינה למדינה.

והנה אולם מיֻחד ובו תולדות העלילות הרבות, שלוו את ישראל על דרכו הארֻכּה והארורה, ועלילת־הדם בראש.

והנה...

והנה... והנה... והנה...

והנה בסוף, באולמים האחרונים, שהמבקר בא שמה עיף ויגע, שטוף־זעה וחולה בנפשו ובכל בדי־גוו — כאלו מתרבה פתאם האור, חולפים וגזים הצללים השחורים והמְרֻבים, שהיו מלַוים אותו עד־עתה מחדר לחדר ומדיוטה אחת לדיוטה — ומתחיל פרק חדש, לעינים מִתְגַלָה תקופה חדשה. לנֶגד העינים העיפות מופיעים מראות התחיה והגאֻלה...

אולם המבקר העיף אינו מתעכב כאן הרבה, עיף הוא יותר מדי, שיוכל לשהות עוד בארמון ענקי זה. ואגב — את כל־אלה הרי הוא יודע, את כל־זה הלא ראה ומוסיף עוד לראות בעיניו...

חַרקוב, תר״פ — פ״א.

הנה היהודים אשר ברומא ובמושבותיה הרבות, השונות והרחוקות זו מזו: אקלימים שונים, בגדים שונים, צורות־חיים שונות, מנהגים שונים, לשונות שונות. מעט מעט מתחיל להשתנות אפילו גם טפוס הפנים.

הנה תור־הזהב בארץ ספרד עם ברק העשֶר הרב, רשרוש בגדי המשי והאטון היקרים, ומיד אחריו — ימי האינקויזיציה הקדושה.

מַחלקה זו של „היכל העבר" כמעט שהיתה מלאה ולא חסר בה כלום. הָחל במראות־הטבע, מראות־הנוף היפים, המושכים את הלב ומקסימים את העין של ארצות חצי־האי הפירֶנאִי וכַלֵה בכלי־הבית היותר קטנים והיותר יקרים, שהשתמשו בהם שם אבותינו לצרכיהם השונים. הנה האנוסים והנה הנשרפים, הנה המאבדים את־עצמם לדעת, כדי שלא לנפול בידי „האחים הקדושים", והנה ספרי־תפלתם, הכַפּות, אשר בהן אכלו את מרק־ארוחתם, ומגִלות־היוחסין אשר להם. הנה מרתפי בתי־הסֹהר והמנזרים והנה בתי־התפלה לאלהי־ישראל שבמערות, הנה המאכלים, שהיו אוכלים, והנה הבגדים, שהיו לובשים, והנה גם בגדי תַלְיָניהם ומעַניהם. הנה עֶדְיי הנשים וכלי־מלאכתם של האֻמנים ובעלי־המלאכה. והנה יציאתם את הארץ. יציאתם הגאה, הנהדרה, המקסימה, המיֻחדת במינה, השניה אחר יציאת מצרים.

והנה ארצות־הפזור השונות: הולנדיה וגרמניה, אנגליה וצרפת, איטליה ותוגרמה. הגיטו והחיים אשר בגיטו. האסונות והשמחות אשר שם. ימי־החג וימי־הצום, משתֵי־החתֻנות והלויות־המתים. ימי־החֹל וימי־המנוחה. ימי הצרות הגדולות והתכופות: הגֵרושים, משפטי המכשפות, הפרעות ועלילות־הדם. החרפה, הכאב, הקלון, ועל כֻּלם הסבלנות הגדולה והנהדרה והסבלנות המכֹערה והמחפירה. תקופת הירידה הגדולה שבגרמניה ובפולניה. הירידה המוסרית וההתנַונות הגופנית. הנה הם, זה אחר זה, כל השלַבים והמדרגות אשר בסֻלם הירידה. הנה רעבונם ושעבודם של בני הגלות. הנה הם עומדים, אלה על־יד אלה: הסוחרים, החנוָנים, בעלי־המלאכה, הקבצנים פושטי־היד, הרבנים, פרנסי־הקהל, הרביים, הצדיקים, החסידים מכל־המינים, המתנגדים, האפיקורסים, הגבירים, בעלי ה„טקסה", הגבאים, החזנים, ראשי־הישיבות, בחורי הישיבה, נערי ה„תלמוד־תורה", הבַּלנים, המלשינים והמוסרים, גויי־השבת ושואבות־המים. הנה הִנֵה כל חלאת הגלות, טֻמאת כל ההיסטוריה המיֻחדת במינה וזוהמת התהום. ועל־ידם, יחד אתם, הנה הם גם קַוי־האור הבודדים, סממני־החיים, ששמרו עליו על הגוף הזקן, שלא ימות ולא יבול. הנה הם ימי המנוחה והמועדים, נרות־השבת, סעֻדות־המִצוה, חברות הצדקה והעזרה והרגעים הנהדרים של מסירות־נפש. הנה הן דמעות־האלגביש של הנשים הצנועות והקדושות, והנה חרפת הסרסורים והחנוָנים וכלִמת הבנקירים והמַלוים ברבית והמוזגים והמוכסים למיניהם. והנה הפריצים הפולנים המנוָלים, וחֹק הלילה הראשון, וקהלות אוקרַינה, והפרעות של גונטא וחמילניצקי. הנה גֶמירוב והנה טולצ'ין. והנה תקופת ההשכלה. הנה הישיבות הגדולות שבליטה והאפיקורסות שבברלין ובאודֶסה ובוִילנה. והנה ההתבוללות מכל־המינים, ההתבוללות מדעת ובכַוָנה תחלה שבפריז ובוַרשה, בוִינה

נגעה פעם אל פיהם, צורבת ואינה נותנת מנוח למו. עיניהם בהירות וצופות למרחוק, הם רואים את הנולד – וכי אפשר להם שלא יגידוהו? הנה ענן עולה מצפון! חָרֹב תֶּחרב הארץ ושָׁמֹד יִשָּׁמד העם! האדמה תפצה את פיה, ארֻבות השמים תפָּתחנה ושׁאָה תבוא מקצה הארץ! – אך העם שומע את דברי מוכיחיו וצוחק. יושב־ירושלים ואיש־שומרון שותה את כוס־תירושׁ, חובק את חיק פילגשו, קולף את הרִמון המתוק והעסיסי אשר בידו – וצוחק.

והנה, הנה היא גם שאַת־הצפון! ירושלים המפארה במצור, וכל הארץ – מרמס תחת רגלי צבא אשור ובבל. והנה גלות אשור וגלות בבל. הנה צדקיהו המלך האמלל וחורי־עיניו הריקים, והנה הנערים מבית־דוד, בני־המלכים העדינים והמעֻנגים, המשרתים לפני המלך המנצח והחוגג, השותה לשכרה את יין עין־גדי הריחני, ומחרף את אלהי ישראל ואת מערכות עמו. והנה בבל, הארץ העשירה בעשר זרים, רבת־העמים הגאיונה, ספוגת החטאים והזמה, ככל הארצות המנצחות מאז ומעולם, מיום היות מנצחים ומושלים בתבל. והנה היהודים וחייהם אשר שם: בתי התפלה והישיבה אשר להם. פומבדיתא ונהרדעא, שוָקיהם ובתי־מלאכתם, חדרי בתיהם ובגדיהם, כלי־שלחנם וכלי־עבודתם.

ובחדר הסמוך, מעבר לדלת הקטנה העשויה בסגנון בבלי, יש לראות את השארית המעטה, אשר נשארה עוד בהרי ישראל ויהודה. חייהם הדלים, תוגת היתם, יגון זכרונותיהם וטרדות ימיהם. ומן החדר הזה והלאה, מעבר למסדרון, משתנה שוב המראה: עולי־ציון שבים מגלותם, מבבל ובנותיה, לבנות את ממלכתם ואת בית־אלהיהם. הנה היא היד הימנית, האוחזת בשלח, והשמאלית, המחזיקה בכף־הַסַּיָּדים. מתוך עיי־המפלה וגלי־ההרס צצה ועולה ירושלים שניה, ירושלים מחֻדשת. ומסביב לה, ביהודה ובשומרון, בגליל ובעבר־הירדון צצים ועולים ערים חדשות וכפרים חדשים.

והנה מלחמות יָון. והנה מלחמות רומא. הנה גבורת־הלבאים אשר לקנאים והנה אכזריות הברברים, החונים מסביב לעיר־הבירה הבצורה. עוד צעדים מספר עושה המבקר והוא כבר עומד לפני האסון הלאֻמי הגדול, האסון השני, הגדול והקשה מן הראשון, שהיה אסון לדורות. הנה הם בחורי־יהודה הנחמדים והגבוהים על זירת הקרקס הגדול אשר ברומא ועל זירות הקרקסאות הקטנים ממנו אשר בערי־המדינה השונות. הנה הם עָנשי העם ושֹפטי הארץ, שבאו יחד. הנה הוד־גבורתו והדרת־מלחמותיו ועל־ידם דֵּרָאון מפלותיו וחרפת חֻלשתו, הנה האש והחרב שמבחוץ והנה תולעי הרקב, הפֵּרוד והגסיסה שבפנים.

מחדר לחדר עובר הקהל, מאולם לאולם. והאולמים כֻּלם גדולים ומרֻוָּחים, כֻּלם שטופים אור בהיר, המסתנן לתוכם דרך החלונות הרחבים אשר בתקרה ובכתלים – אולם לקהל האנשים המהלכים בתוכם נדמה, כי האולמים הולכים ומחשיכים וכי אור היום מתמעט והולך. הדברים הנראים לעינים הם הַמְּטעים אותן, והקהל יודע ומכיר את טעותו, אולם להשתחרר מהרגשה זו אינו יכול עוד עד צאתו מן הבית.

משתפים ושל אֵל אחד נִטוּים ונארגים בין השבטים הנבדלים מבתחלה זה מזה — והנה עוד מעט ואת מקומם נוטל עַם אחד, גוף שלם ומְצק, גוף חזק, שבֵע ורענן, העומד בעצם גדולו ופריחתו.

והנה קמים להם נביאים לשבטי העם הזה ומתנבאים, ומטיפים על האחדות, ועל נקיון המדות, ועל הצדק, ועל המוסר, ועל האלהים אשר בשמים ועל ידו החזקה, ועל משפטו, משפט הצדק והאמת, ועל עינו הרואה ועל אזנו השומעת, ועל כֹחו וגבורתו ותפארתו, הממלאים את העולם כֻּלו. יחפי־רגל, לבושי־קרעים ועטופי סחבות או אדרות־שער גדולות וכהות, נודדים בני־האדם המוזרים והקשים האלה מעיר לעיר ומכפר אל כפר ומדברים על לב העם השכם ודַבֵּר, הַערב ודבר, והעם שומע וקורא אחריהם מלא, שומע ולועג להם ולתוכחתם ולאש־התלהבותם. ואם יש אשר יגביהו את קולם, יְעַפֵּר האספסוף לעֻמתם בעפר־החוצות וַיַּדֶּה בהם אבנים וגושי־טיט. ולפני השופטים עומדים הנביאים הללו ותוכחת־מוסרם ורעל־משפטם על שפתיהם, ולפני הכהנים — ומורא ופחד אינם יודעים, — והעם מביט ורואה ושומע ומתפלא, ומכַבדם בלבו ומפחד קצת מפניהם. ואחרי־כן הוא שוכחם ומוסיף לחיות את חייו כאשר ,עד־הנה ולחטא את חטאיו כאשר עד־כה. הוא מעלה על בשרו 'את תמרוקי שמנו, שותה את יינו, מרבה לו פילגשים על נשיו ומוסיף עוד שפחות על פילגשיו. ובהצק לו פעם כליותיו הוא מביא את שיו קרבן אל הכהן, ובהבעת אותו חלומותיו בלילה, הוא משלם את נדרו והולך לדרש „באלהים".

בין כה וכה והנה המליך עליו העם גם מלך. עוד מעט והנה נחלק העם לשנַים והארץ לשתי ארצות ובמקום המלך האחד קמים שנַים. ויש גם אשר תפרוץ קטטה בין שני המושלים והוציאו את מחנות־צבאם, האחד לקראת השני, מחנה אל מחנה, והיתה מלחמה ביניהם והריעו בחצוצרות ותקעו בשופרות, והוציאו הבחורים את החרבות מנדניהן, וכסו חללים את שדות־המערכה ובכו נשים לבעליהן, בנים לאבותיהם וכלות לחתניהן.

שתי ערי־בירה ושתי חצרות־מלכים ושני אספסופים בערי־הממלכה. אֵל אחד בשמים ומקדש אחד וגדול בירושלים העיר, ואלילים רבים וקטנים על־פני כל הארץ ומזבחות־אבנים לאלילים בכל הערים והכפרים, ואשֵׁרות ופסלים ומצבות ובתי־מקדש קטנים. קרבנות־אש במקדש ,אשר על הר־המוריה, זבחי צאן ובקר. וקרבנות־אש במקדש־מלך אשר בגיא־הִנום, זבחי־אדם, עוללים ויונקים. נשים חוזרות אחרי מגידי־העתידות והולכות לשאל בעצת ידעונים, מלַחשים, מנַחשים, קוסמים וקוסמות. גברים הולכים לשאל באוֹב, לדרש אל המתים ולשתות יין־נסך בבתי קדֵשות וזונות. באה תקופת הַשָּׂבָע הגדול, השפע הרב והחטאים הגדולים. עם כי ישבע — מה יעשה ולא יחטא? גוי כי ישמן — מה יעשה ולא יבעט?

והנביאים מוסיפים לעמוד על המשמר. הַשכם והַערב, השכם והַערב הם נושאים את מדברותיהם ומרעימים בקולם. מה להם, אם שָׁמן לב העם מהבין, אם טחו אזניהם משמוע ואם חשכו עיניהם מֵראות? רצפת־האש, אשר

הקהל עושה עוד צעדים מספר ורואה אותם במלחמותיהם, מלחמות־הכבוש האכזריות. מרחוק, מעבר לים ולמדבר, הם באים אל ארץ־מוצאם הקדמונה ומביאים אתם הרס ואבדון, אש וחרב. פראים צעירים וחזקים הם, חסרי רחמים וחנינה, ומבלי אשר ינקוף אותם לבם אף רגע הם שופכים דם כמים, מחריבים והורסים קולטורות שלמות, עתיקות ועשירות, זו אחר זו. מה להם ולאוצרות הרוח והיפי אשר לכנענים? מה להם ולאוצרות־הזהב ושכיות־החמדה אשר ליבוסי ולגרגשי? צעירים הם וחזקים, פראים הם ורעבים. ורק חק אחד ומשפט אחד בנפשם: משפט הרעב. רעבים וצמאים הם, והארץ אשר לפניהם ארץ זבת חלב ודבש היא. והם, כילדים, אוהבים את החלב הלבן ואת הדבש המתוק. ואת יין־הענבים! וזרועם הנטוית חזקה היא וההצלחה מאירה להם פנים. ודמם, דם־הפראים הצעיר, רותח בהם ועינם הבהירה מרחיקה לראות, וחציהם שנונים וקשתותיהם דרוכות — והשבטים הממלאים את הארץ היפה והעשירה זקנים הם. זקנים ומתנונים וכח אין להם לקום ולעמוד בפני אויביהם, והם נגפים זה אחר זה, נגפים ונסים על נפשם, מוסרים את עריהם הבצורות ובוגדים איש ברעהו. עוד מעט ותאבד מהם גם האמונה בכחות־עצמם והם מפריזים על מדת יכלתו וכחותיו של השבט המנצח ונכנעים לו ומשתעבדים, נכחדים ונשמדים מן הארץ. ושבט־הפראים הצעיר ועשיר המרץ והעצמה נעשה לבעלה ואדונה של הארץ היפה והפוריה, נוטה בה את אהליו, חופר את בארותיו ושמח על כרי־המרעה הדשנים, שנמצאו לעדרי מקנהו.

הקהל עובר מאולם לאולם ורואה את הנודדים הפראים והנה הם נהפכים מעט מעט לאכרים, לכורמים וליוגבים. אהלי־העורות נעלמים ואת מקומם נוטלים בניני עץ ואבן. העדרים מתמעטים ואינם נראים עוד אלא בהרים, אשר על גבולות הארץ, וכרי־המרעה נחרשים ושדמות־יבול, גני פרי וירקות, כרמים וחורשות־זיתים, מקשאות ופרדסים נוטלים את מקומם. הנכסים החמריים של האמה מתרבים ויחד עם־זה משתנים גם סדרי החיים. הנה באות מארצות רחוקות — מהדו וממצרים, מכוש ומשבא — ארחות־גמלים, זו אחר זו, ומכניסות סחורות שונות: יריעות ומיני־ארג מרהיבי־עין בשפע צבעיהם המבריקים, בשמים, תמרוקים, כלי־מתכת, ווי־ברזל, קרסי־נחשת, עדיים וקשוטים של זהב וכסף, כלי־מלחמה. מותרות של רכוש נצברים בתוך הארץ הקטנה, ערים צצות כפטריות, בתי־ארז ובתי־אבן, טירות והיכלות נבנים, דרכים נכבשות וקושרות אחד לאחד את הערים ואת הכפרים.

שופטים קמים לעם ומצביאי־צבא; כהנים בונים מזבחות לאלהי השמים ובמות לאלילי האבן והעץ. מלחמות בלי־סוף נמשכות על גבולות הארץ המתרחבים, צלצול חרבות, שעטת פרסות־סוסים ועשן קטרת, מריבות בפנים המדינה ומפלות ונצחונות מבחוץ, שנות שבע ושפע יבול רב מהכיל ושנות רעב פתאמי והתרגשות המוני־אדם, מלחמות־תגופה בין שבטי־העם מבפנים ומלחמות־מגן כלפי חוץ. חוטים דקים של שתוף־הגורל, של חיים

שקשטוהו בהם לימי פתיחתו, נראים כמעט שלא במקומם. נדמה, שהוא מחכה בקצר־רוח ליום, אשר בו יוסרו מעליו כל צעצועי־החג המיֻתּרים וחסרי־הטעם הללו וישאירוהו לנפשו, כמו שהוא, עם עשרו הרב, המֻפלג, ועם כֹבד־ראשו ופקחותו, הבאים מרֹב דעת.

במועד הקבוע מראש נפתחים בלי חריקה ובלי כל שאון שעריו הרחבים והמוני אדם רב שוטפים לתוך אולמיו הרבים והגבוהים, משוטטים בהם – ומביטים. עוברים מאולם אל אולם, מטרקלין לטרקלין וממסדרון למסדרון, יורדים למטה אל המרתפים המוארים והמרֻוָחים, ועולים למעלה אל העליות – ומביטים, עד אשר מתחילים ריסי־העינים להדַּבק. מרב עיפות, הראש הולך סחרחר משפע הרשמים, והנשמה יגֵעה מהמון ההרגשות המתעוררות בה זו אחר זו, בלי־הפסק, במשך שעות שלמות.

כי הנה אתה עומד באולם האחד ונפשך עליך מתרחבת, גאוה עוטה אותך כשַׂלמה – ובעוד רגע וכבר הביאוך אל החדר השני ומחטי־כאב דוקרים בבשרך החי עד שפך־דם. רגע אחד אתה מפשיל את ראשך אל עָל, מישיר את גבך וניצוצות של גאוה נפרזה נִצתים בעיניך, ומשנהו – ואתה מרכין את הראש, מוריד את שולי מגבעתך מטה מטה, לבלתי יראה איש את אדם־הקלון המכסה את לחייך הלוהטות, ואת ידיך אתה מסתיר בכיסי מכנסיך, לבלתי יראה איש את אגרופיך הקפוצים. פעם אתה נושך את שפתיך, לבלתי יתפרצו מבֵּיניהן הגדופים והקללות המעיקים על קצה לשונך – ומשנהו אתה בולע את רֻקך ואתו יחד את צעקת השמחה והצהלה העולה מן החזה ומבקשת לה מוצא החוצה. הנה מציפות קרני־אור את עיניך ונדמה, שהן מברכות את כל אשר לפניהן, מברכות ומחוננות, והאֹשר אשר בקרבן רב הוא מהכיל. והנה עולים עננים ומקדירים אותן, את העינים, ומעוררים ומחַיים בהן זכרונות־תוגה, שכבר היו מטֻשטשים וחִורים.

מחדר לחדר עובר הקהל ומביט בחפָצים השונים, הערוכים לפניו לראוה בארונות־הזכוכית הגדולים, ונפשו עוברת מתקופה לתקופה ומארץ לארץ.

הנה הם הרועים הנודדים בערבות אסיה המערבית עם אהליהם ועדרי צאנם ובקרם. הנה הם יושבים על עין־המים „כחֹם היום", מחליקים את זקָנם ומסתכלים מתוך נחת־רוח ושלוַת־מזרח בנשים ובתינוקות הרוחשים בחיקיהן. הנשים עוסקות במלאכותיהן השונות, במלאכות־הבית הפשוטות, והילדים, המשחקים והמפריעים אותן, על־ידן. והנה בניהם, שבאו אחריהם, השקועים בשעבוד מצרים, עובדים בחמר ובלבנים, בונים את ערי־המסכנות, את פיתום ואת רעמסס, שקועים בטֻמאה ובעבדות ועיניהם הנכנעות והמפחדות מביטות אל אדוניהם מלמטה למעלה, כהבט הכלב אל אדוניו. והנה הם בהתפרצם פתאֹם. שביבי אש ואור מתלקחים בעיניהם, שביבים של געגועי־מולדת, של צמאון הדרור והחֹפש. והנה הם תועים עדרים עדרים, מחנות מחנות, במדבריות ובערבות, יונקים אש מתוך השמש הענקית, השוזפת והאוכלת, מפַתּחים את שריריהם ונוטעים בלבבם אֹמץ־רוח מהול בעזות של חצפה ואכזריות צעירה.

הפעוט שבפעוטים – עם זה נשתנה פתאם טבעו ונעשה לשתקן וצנוע.

טבעם של בני־האדם בכך, שהם גדלים ומתבגרים ביחד עם מעשיהם. כל מה שהמעשים גדולים, גדול והולך גם שעור־קומתם של עושיהם. כדבר הזה קרה גם לישראל־סבא המחדש את עלומיו. מיום ליום נעשים פניו יותר שוקטים ויותר סֶריוֹזיים. הפזיזות והצעקנות כאִלו הוסרו מעליו כקלִפה זרה, כדבר שבא לו מן החוץ.

לפנים, לפני שנים לא־רבות בערך, לפני עשרים־שלשים שנה, היה קהל זה מצלה שאון והמֻלה, תוקע בחצוצרות הגדולות ומכה בתֻפיו על כל דבר קטן שבקטנים וקל שבקלים. על נדבת־פרוטה של נדיב ידוע משלו ועל בת־צחוק חסרת טעם וערך של פקיד מִגֻּל משלהם, על שלש שורות מדברות טובות ומלמדות סנגוריה של איזה עתונאי שכור, על אגֻדה ציונית חדשה בת עשרה בחורי־ישיבה, ועל חדר־מתֻקן שהיה נובל כעבור ימים מעטים כקיקיון דיונה – ועוד כאלה. והנה עתה נשתנה הכל. עתה רואות העינים יום־יום דברים אשר לא שערום אבותיהם ואשר גם בחלומות־הלילה לא ראו דוגמתם – ואין איש מוחא כף ואין איש צועק הידד.

מצבו של אדם – אומר הצרפתי – מחַיב אותו.

המעשים העומדים עתה על הפרק והמפעלים המתרחשים אינם דומים עוד ואינם מזכירים אף במשהו את המעשים הפעוטים, שהיו רגילים בהם לפני שלשים שנה. במשך הימים האלה גדלו המעשים, נשתנה קנה־המדה, ויחד עם המפעלים נשתנו וגדלו גם עושיהם. שעור־קומתם גדל פי־הרבה משהיה – ואלמלי הראה להם איש לבני הדור שאנו עומדים בו את פניהם מלפני שנים אחדות, ודאי שלא היו מכירים את עצמם והיו מתנכרים לו לפרצוף־פניהם הקודם.

פרק יב

עשר שנים עסקו בבנינו של הארמון הגדול, העשוי אבני־גזית צהבהבות ומפֹאר בעמודי־שיש שחורים ומהֻקצעים, ובלקוטו וסדורו של החֹמר הרב הכלול בתוכו. ולאחר שנגמרה המלאכה נתן לו שֵׁם: היכל העבר. מאות של אנשים השקיעו בו את כל כֹחותיהם, ידיעותיהם וחריצותם. אולם כל־אלה ודאי שלא היו מספיקים להם במלאכתם זאת, אלמלא הוסיפו עוד לזה גם את אהבתם ואת מסירותם הגדולה. והנה עתה, כתֹם השנה העשירית מן היום אשר בו הֻנחה אבן־היסוד, נפתחו סוף־סוף שערי־הנחשת הכבדים והמפֹארים והוסר תכריך־הבד הלבן מעל אותיות־הזהב, אותיות־השלט הגדולות, הקבועות מעל לשער.

על צלע גבעה אחת בסביבות ירושלים, בצפונה של העיר, עומד הארמון הגדול, והוא כבד־משקל וגאה, ובחלונותיו הרחבים והגדולים הוא דומה במקצת לבית־כנסת, עד ששני הדגלים החגיגיים ומקלעות־ה...

ימים טובים ויפים מאלה? הלא בולטים ונראים היו כל הדברים האלה לכל עין! הלא אפילו כל־חדש אין בזה. כל־זה כבר היה לעולמים. הפכו־נא בספרי דברי־הימים וקורות־העתים ותוכחו לדעת! האם לא שבה יָוָן לתחיה? ופולניה האם לא עלתה מקברה? ושבטי־הכושים אשר באפריקה ואמריקה? והארמנים אשר בקוקז? ושבטי הסינים כבירי־הימים?

הארץ היא קטנה ומספר היהודים אשר בה אף־הוא אינו רב. כאין וכאפס היא רצועת־אדמה פעוטה זו שעל חוף ים־התיכון ביחס אל כדור־האדמה הענקי. וקֹמץ היהודים אשר בה, במה נחשב הוא לעֻמת מיליוני אחיהם המפֻזרים על־פני תבל כֻלה? אולם קסמים בה בארץ הזאת. כחות נסתרים בהם בגרגרי־החול אשר לקרקעה, והרוחות המנשבות בה – עלומים וחיים בכנפיהן.

הביטו־נא וראו את אשר היה לו לעם־היהודים במשך השנים המעטות והקצרות הללו!

כאלו מצאה האֻמה הזאת את מַעין־הקסמים, אשר יסֻפר עליו בשיחות־הילדים, ושתתה ממנו לרְויה. כאלו נָגע בה מטה־התמורות, אשר ביד המכשף הזקן והטוב: כי בין־לילה שבו אליה עלומיה. בין־לילה סרו ממנה קמטי הַזִקנה ותחלואיה השונים. גבהה וגדלה קומת בַחוריה, כתפיהם וחזותיהם רחבו, שרירי זרועותיהם התפתחו והתנפחו ועיניהם אורו. בתולותיה פרחו ונאוו ולחיי־הגיטו החִורות לא היו להן עוד וההיסטֶריה המרעילה את ההויה ומדכאה את הנפש כאלו לא היתה ולא נבראה. יָשרה גם קומת הזקנים ופניהם של בני־העמידה מישראל חדלו להיות דומים לתפוחים צלוים על האש.

החברות הרבות להשבחת הגזע, לחנוך הגוף, למלחמה במחלות־הירֻשה ובמחלות המתדבקות, להתעמלות ולספורט – שָׂמוּ את לבן אל ההופעה המשמחת הזאת וזקפו אותה כל־אחת על חשבונה היא. הסטטיסטיקה המדיצינית מפרסמת מזמן לזמן את לוחות־מספריה הקצרים, והעתונים באים למַלאות אחריה ומשפיעים על קוראיהם ים של מאמרים מלאים צהלה ושמחה. הנביאים אשר בבתי־המערכות עומדים ומתנבאים: עוד מעט, עוד מעט ועמֵנו יהיה לעם של שִמשונים.

ואת שימת־לבם של העומדים מן הצד מַטה אליה עוד הופעה אחת מענינת ובלתי־צפויה. עוד פלא שהתרחש בתוך עם־הפלאים.

עִם זה, שבין שאר מדותיו המשֻנות הצטַין גם במדת הצעקנות הנפרזה אשר לו, בהרגלו המיחד להקים שאון ורעש על כל דבר ואפילו על

היו נכונים לעמוד לו בשעת־צרתו בכל אשר להם ובכל אשר לאל־ידם? האם סר לבם מעליו אף לרגע אחד? האם לא הצטערו בכל אשר צר לו? האם לא היו נאנחים בשברון־מתנים מדי זכרם אותו? והאם לא נבאו לו מראש, כי עוד עתיד כוכבו לשוב ולזרוח? והנה — הרואה הוא? — באו דבריהם ונתקַימה נבואתם, נתקימה לכל פרטיה ודקדוקיה. לא יחסר בה דבר. הלא אלה היו דבריהם תמיד: אל־נא יפול רוחו! כל־עוד יש נשמה באפו יהי אדם מתרחק מן היאוש!

ולמה לא פנה אליהם בצר לו? למה לא בא לבקש עזרה מידם? הוי, את חטאו זה אינם יכולים לסלוח לו. את חטאו זה לא יסלחו לו עד־עולם. וכי לא ידע, כי נכונים הם לעמוד לו בצרתו בכל אשר להם? וכי היה מסֻפק בזה אף רגע אחד? לעלבון, לפגיעה בכבודם, לעָון פלילי יחשבו לו את הדבר הזה!

מבקש הוא עוד גם להצטדק? אל־נא! אל־נא! בל יפתח את פיו. חֵטא זה אין לו כפרה. חֵטא זה, אשר יחטא אדם לרעיו ואחיו, האם אפשר לכפר עליו?

וכאיש — כעָם.

איש כי יפול בנופלים — מי הוא אשר לא ימהר לגמול לו את החסד האחרון? הלוית המתים למקום־מנוחתם האחרון, הרי יש בה תמיד הרבה מן החגיגיות ומן התפארת — שני הדברים החביבים כל־כך על הקהל. כיון שמקשקְשות פרוטות־הנחשת אשר בקֻפסות־הברזל ומכריזות על הצדקה המצילה ממות, מיד נפתחים שערי החצרות ודלתות בתי־החומה והכל ממהרים להספח אל ההמון הנמשך בתהלוכת־האֵבל. זהו משפט מות האדם מיום היות קברים על אדמות. אבל עִם כי יתחילו פרפורי־הגסיעה לגְנותו, הלא תרבה התכונה שבעים ושבע. מי הוא אשר ימנע מנפשו את הענג הגדול לתקוע גם את מַעדרו החד בקרקע ולעזור להם לעוסקים בדבר לסתום את הגולל?

מחנות מחנות הם באים, כֻּלם וכלי־מלאכתם בידיהם. זה אחר זה, שורות שורות, הם צועדים בגאון וחשיבות מרֻבה, ראשיהם זקופים והבעת־פניהם מכריזה על הדרת־כבודם. החכמים ואנשי־המדע בראש. הבו גֹדל לחכמה! האם לא אמרו כֻלם ולא נבאו מראש? האם לא הוכיחו באותות ומופתים, בעובדות ומספָּרים, כי עִם זה שעות־חייו ספורות הן ואי־אפשר לו להאריך ימים עוד? האם לא הכריזו על סמני ההתגַונות אשר בו? האם לא היו מַתרים ומזהירים יום יום על הסכנה הקרובה? — הנה זה הוא אשר אמרו.

אבל אם שַנה ישַנה העם את טעמו פעם אחת, יקום פתאם מן הקבר אשר הוכן לו ויעמוד על רגליו — ועברה רוח אחרת במחנה הנביאים והחכמים למיניהם. האם לא אמרו ולא הגידו ולא הכריזו, השכם ודַבֵּר, השכם והַכרז, כי אין עמים מתים? האם לא היו דבריהם יום יום, ערב ובֹקר, כי עוד ישוב העם ויחיה, כי דֵי־חיים ודֵי־רעננות בגופו וכי נשמתו אף היא צעירה עודנה וחזקה, כי נשקף לו עוד עתיד מזהיר וכי נכונו לו

בלבנון, בבוא השאָה, כפף יכף צמרתו. כעם, כאיש, כעץ־השדה — בבוא המועקה יושח הראש. אולם כעבור רוח־הסערה והנה שבים היונקות הרעננים ונמשכים אל עָל. שוב פורחים ומלבלבים זלזלים ירְקים ורכים על צמרת האילן. כעץ־השדה — כעם החי על־פני האדמה. יחד עם נטפי־העסיס המחיים את הגוף מְחַיים רסיסי־הטל וקוי־האור גם את הגאון הלאמי. ההתבטלות הגלותית הלכה ועברה מן העולם. אי־אפשר היה לה שלא תבטל, כיון שנסתתמו ונחרבו צנורות יניקתה.

„האנטשמיות היהודית! — וכי היתה כזו בעולם?

דרכו של אדם לשכוח את ימיו הרעים, את ימי ירידתו ונפילתו. עם קו־השחר הראשון נמחים מן הלב כל בלהות הלילה ופחדיו. האם היתה אנטישמיות יהודית בעולם? בני־ישראל מושכים בכתפיהם, מקמטים את מצחם ואינם יכולים לזכור, אינם יכולים לזכור בשום אפן. אימתי היה כדבר הזה? והיכן? האם לא גאוה לאֻמית היתה נשקפת מתוך עיניהם של בני־ישראל כל ימי היותם על אדמה? האם לא גאון ויהירות היו מאירים מתוך עיניהם השחורות והיפות בכל המקומות ובכל הזמנים? האם לא היה נגרר אחריהם כל ימיהם שם־הלוַאי של בני „אתה בחרתנו”?

„אנטישמיות יהודית!” — בדותא, בדותא היא זו. בריה זו לא היתה ולא נבראה.

כי ירד איש מנכסיו ויתנַונה, כי יבול אדם וירד פלאים — ונשכח האיש מלב כל יודעיו, קרוביו ואוהביו. עד ששקעה עליו השמש — והנה בודד הוא אדם זה במועדיו, בודד ואמלל, נעזב ונשכח... אֵי יש נפש חיה בעולם, אשר תזכור לו את עֹשֶר נעוריו? את שריריו המתוחים ואת תלתליו הרעננים, את צחוקו המצלצל ואת כף־ידו החַמה והנאמנה? אֵי יש נפש אדם בעולם, אשר תזכור לו את נדיבות שירו ואת גאות־עיניו, את טֹהַר מצחו ואת ברק שִניו הלבנות?

ואל־נא יתאונן האיש! אם יש לו דמעות בעיניו ורוצה הוא לשפכן החוצה — ישפכן־נא; אם יש את נפשו להתאנח — יתאנח־נא ככל אַוַת נפשו. אפס אל־נא יקפוץ את אגרופיו ואל־נא יתאונן. כי לא מחכמה יעשה את כל־אלה. אין צרך בכל־אלה. אין מקום לזה ואין בזה כל תועלת. חובה קדושה מוטלת עליו, ועל כל אחד ואחד מאתנו, להיות נבון ושלא להתאונן.

כי העולם כֻּלו, וכל אשר בו, הלא אינו אלא גלגל חוזר, גלגל הוזר והולך. עולה ומַעלה אתו, יורד וחוזר ומוריד את אשר הֶעלה. הלא יש גם אשר יצרור הגלגל בכנפיו את האיש המוטל באשפתות וישוב ויעלנו עד במתי־על. עד לעננים, עד לשיא־שחקים, ישוב וירימנו.

ושוב מביט האיש ורואה, כי חֵטא גדול חָטא בנפשו, בהאשימו את ידידיו ואת רעיו ואת קרוביו. לא! אֲשַׁם הבגידה לא טִמא את נפשם ולא גאל את לבם. טהורים הם כֻּלם ונאמנים, נדיבי־לב וצחי־עינים. האם לא

יקומו. ואל־נא ינסה איש לגולל את האבן מעל קברם ולהחזירם לחיים. זמנם חלף והם עברו ובטלו מן העולם. עתה אנו חיים בתנאים אחרים. יש לנו דעות ואמונות חדשות וגם צורות של חיים חדשות. אל־נא ינסה איש להסב את גלגל־ההיסטוריה אחורנית! שִׁנים חַדות וקשות לו לגלגַל זה, וכל הקרב אליו ומבקש לעצרהו – דמו בראשו! אל־נא יַשלו האנשים התמימים האלה – „אם רק תמימים הם" – את נפשותיהם בשוא! אנו מַתרים בהם!"

נדמה היה, כי העם מתנגד באמת מן הקצה אל הקצה לענין משֻׁנה ובלתי־צפוי זה, וכי להוציאו אל הפֹּעל אי־אפשר יהיה בשום אפן. אבל רעש זה, שהקימו העסקנים השונים, בא והוכיח דוקא את ההפך. את ההפך ממש.

לולא היה באמת כל יסוד לַדָּבר – למה הם הצעקות והשאון?

הקהל הרחב קרא את עתוניו, בִּקר גם את האספות המְרֻבּות, המְקֻדשות לַדָּבר, ומָשך בכתפיו. הוא לא ידע ולא הבין כלום, למרות מבול־הדברים, שֶׁנִּתַּך עליו מכל־העבָרים.

ולאחר משיכת־כתפים זו היה בא מעין נסיון קלוש להשתיק את הסקרנות ולסתום את כל טענותיה: ימים יבואו יגידו!

פרק יא

כמעט בכל יום ויום מתרחשים זה מזמן נסים ונפלאות בחיי ישראל־סבא. נסים ונפלאות ממש. מתחלה היו מכריזים ומריעים על־כל־אלה, אבל מעט מעט התרגלו אליהם וחדלו לשום אליהם לב. כאִלו מנהגו של עולם בכך.

קַוים יסודיים של תכונת העם ואָפיו, קַוים אשר במשך מאות של שָׁנים נראו כיסודיים, כטבעיים, בכל־אפן כטבע שני, התחילו פתאם משתנים. קו לקו, קו לקו וקמעה קמעה נשתנה כל פרצופו של הגוי „המר והנמהר".

הנה – מבלי אשר שָׂם איש לב לכך – בטלה ומתה, עברה מן העולם ונעלמה החיה המזהמה והטמאה, אולי גם המזהמה והטמאה שבכל חיות־הגלות: האנטישמיות היהודית.

מאות של שנים גדל צמח ארסי זה על קרקע־הרקב של ההויה היהודית, גדל מיום ליום, הכה שרשים גדולים ומסתעפים, התרחב והתעמק, העלה פרחים ועשה פרי. מתחלה היה יונק אך ורק מן החֻלשה הארורה, אולם מעט מעט, במשך השנים והדורות, הוצקו אל תוכו גם נטפי בוז, בוז ארסי לעצמו, כעס ומרירות. והנה התחילו צמחי־רוש אלה נמקים ונובלים, נובלים ונעלמים. ובלבבות התחילו מפַכּים מַעינות חדשים, מקורות טהורים ורעננים של כבוד וגאון לאומי.

בן־אדם כי ישים עליו הגורל הרע והקשה לזמן־מה את אכפו – יכֹף לארץ את ראשו. אגמון כי יָשׁוב בו הרוח – יכרע תחתיו, ואף הארז

והעתונות נזדרזה והתחילה לעורר רעש. דעת־הקהל נעשתה כמרקחה. עתוני האגף השמאלי שבחוץ־לארץ הריעו בחצוצרותיהם והכו בתֻפֵּיהם הגדולים. הוא הדבר אשר חזו ואשר נבאו מ ר א ש. זה הוא אשר הגידו ואשר אמרו מ ב ת ח ל ה. אחריהם ענו במקהלה כל שאר העתונים; חוץ מכתבי־העת של האגף הימני. אלה החרישו. כאִלו ברית כרתו ביניהם, שלא להשיב לשוטניהם דבר. לא הצטדקו, לא הכחישו ולא התוַכּחו. הם מִלאו את פיהם מַים, כאִלו אין הדבר נוגע אליהם כל־עִקר. החרישו גם הרבנים, ראשי הכוללים והעסקנים העומדים בראשי המפלגות הנוגעות בדבר. העתונאים התנפלו עליהם בשצף־קצף והמה שפוכה ולא נתנו להם מנוח — והם החרישו. אחדים מהם מאנו אף לבוא בדברים עם באי־כֹּחה של העתונות, שבאו לבקרם, ולא נתנו להם לדרוך על מפתן־ביתם. והשאר — מַמרה אחת, פסוק אחד היה שגור להם על פיהם: אף אנחנו, אין אנו יודעים כלום. גם כל ידיעותינו שלנו מן העתונים הן שאובות ולגבי זו הרי אתם מצוים כמונו, עוד יותר מאתנו. אחד מהם, רב ירושלמי תמים, שלא היה רגיל אצל מין העתונאים ולא ידע את ערמתם, הוציא בתמימותו מפיו משפט כזה: „אין אני אומר לכם הן ואין אני אומר לכם לאו". ולא ידע ולא הבין בר־נש תמים זה, מה־רב ומה־גדול ערכם של דבריו אלה, שהוציא מפיו, לעתונאים הזריזים והַמְמַחים. לא חלפו עשרים וארבע שעות וכל עתוני־הארץ כבר דשו את המִלים המעטות והתמימות הללו כחֹמֶר חשוב ורב־ערך מאד. התפלספו גבורי־הקולמוס ואבירי־הדיו והתפלפלו, הזיעו, קמטו את מצחיהם והוציאו מסקנות שונות ומשֻנות. „אין אני אומר לכם לאו" — התעללו המושכים בעט סופר, — עט סופר מהיר! — „די לנו בזה המעט שאמרת, רב מאד נכבד! אין אנו, ברוך השם, תינוקות של בית־רבן ואין כל צֹרך להקדים וללעוס את הפת לפני שוּמָה אל פינו. מלאכה זו יודעים אנו בעצמנו לעשותה". והם, אמנם, עשו במלאכה. הם שפכו ים של דיו והשחיתו הרים של ניָר. ואת שלהם עשו. כי, הגידו־נא, במטותא מכם, מהי תעודת העתונות? הֱוֵה אומר: לעמוד על המשמר ולעורר את דעת־הקהל. ואת תעודתם זאת, את משלחתם זו, מִלאו באמונה. דעת־הקהל נעוֹרה. קול שופרה הגדול של העתונות עבר במחנה והמחנה נענה לו.

מן העתונות עברו ונתגלגלו הדברים אל אולמי האספות והועידות השונות. נעוֹרו וכוחים ארֻכּים וסוערים ונתקבלו החלטות שונות, מעשיות ופַּטֶטיות, צעקניות ושוקטות, חריפות ונמוסיות — אבל כֻּלן הכילו בתוכן דברים של מחאה. רב העם, „שדרות־העם הרחבות" — כך הודיעו העתונאים הנאורים — התנגדו התנגדות מֻחלטת ונמרצה לכל הענין כֻּלו, מתחלתו ועד סופו. „ימיהם של העורבים השחורים כבר עברו, ימי המסחר בדת ואמונה אף הם חלפו לבלתי שוב, עתה אין עוד מקום לכל הדברים האלה! עתה אין מקום בארץ למפלגת כֹּהנים, כשם שאין בה מקום ליובל ולשמִטה. אַרְחַאִיזמים הם הללו. רפאים בל

ואמנם, היה להן למפלגות השמאליות בישראל יסוד מספיק להקים רעש ושאון. היום, אשר בו התכוננו להעלות את השאלה הזאת על סדר־יומו של בית־הנבחרים הירושלמי, היה עתיד להיות „יום גדול". ברם, כמעט כל ימיו של פרלמנט זה היו עתידים להיות ימים גדולים, דבר שתלוי יותר באפי ובטֶמפֶּרַמֶנט של קהל הצירים מבערכן וגדלן הממשי של השאלות העומדות על הפרק.

מעט מעט נתגלה הדבר ונודע לפרטיו. העתונים שמחו עליו כעל „מציאה" מיֻחדת במינה. ואטו מלתא זוטרתא היא? ההסתדרֻיות השונות של כל מיני ה„שחורים": „מזרחי", „מחזיקי־הדת", הכוללים השונים עם הכולל ההונגרי בראש, „שומרי־הדת", „שומרי־אמונים", „התורה אור" וכו' וכו' התאחדו כֻלם למפלגה אחת גדולה וחזקה ובחרו להם ועד מיֻחד ומרכזי, שנגש לעבודתו במרץ רב ובאמצעים כבירים. והנה נודע, כי באחת מישיבותיו הסגורות של ועד זה נתקבלה החלטה אחת יוצאת מגדר הרגיל ומיֻחדת במינה: לבנות בירושלים את בית־המקדש השלישי. החלטה זו היתה בלתי־צפויה כל־כך למחליטים עצמם, שברגעים הראשונים לאחר התקבלותה לא האמינו גם הם למשמע אזניהם. אולם מעט מעט התרגלו, כפי־הנראה, אל מחשבתם המשֻנה ומעט מעט התחילו מתכוננים להוצאת הדבר אל הפֹעל. נוסדה מעין מפלגה מיֻחדת, חברת־סתרים, בעלת הון הגון במזֻמנים, עם סניפים באחדות מערי־הגולה הגדולות, כגון פרַנקפורט ע"נ מַין, לבוב בגליציה, ז'יטומיר בווֹלִינִיה, וַרשה, מוסקבה, בוּדַפֶּשט ועוד, ועם ספר־תקנות. יש לשער, כי גם שֵם היה לה להסתדרות חדשה זו, אבל העתונאים לא הצליחו עדַין לגַלותו. במקום זה נודע להם הסעיף הראשון והעִקרי של ספר־התקנות, ולא עברו ימים מֻרבים וסעיף קֻצר זה נתפרסם, שחור על־גבי לבן, בכל העתונים שבארץ ואחר־כך גם בעתוני חוץ־לארץ, ונעשה לקנינו של כל הקהל הרחב. וזה לשונו: „סעיף ראשון. מטרת החברה: לשוב ולבנות מחדש את בית־המקדש לאלהי ישראל בתפארתו וכל הדרו, כבימי שלמה והורדוס".

ממקורות בלתי־ידועים חדרו, כעבור ימים מועטים, אל העתונות גם ידיעות נוספות. בית־המקדש החדש, כַשָנִים שקדמו לו לפני אלפי שנה, עתיד להיות נבנה על ראש הר־המוריה ולהצטַין בכליל יפיו והדרו. בסגנון מראהו החיצוני יהיה מזכיר את הבית השני, אך אף־על־פי־כן עתיד הוא להיות שונה ממנו תכלית שנוי. רוח הזמן היא שגורמת לכך. הבית השלישי יהיה בית־תפלה גדול ונהדר — אולם לא יותר מבית־תפלה. אחד מחלקיהם העִקריים של הבתים הקודמים יחסר לו: המזבח. כפי־הנראה, לא עלה גם על דעתם של האדוקים בעם לשוב ולהחיות עתה את מוסד הקרבנות.

אף כי מאידך גיסא נפוצו בקהל הרחב גם שמועות כאלה. היה גם מי שאמר, כי באגפו הימני של מחנה־ישורון נחלקו הדעות, וכי נמצאו גם כאלה, שדרשו שיהי בית־המקדש מקדש ממש, עם מזבח דוקא. אבל בכלל לא היו עדַין פרטי הדבר ידועים לאיש.

בימינו אלה...

בימי הרדיון וציי־האויר, בימי קוי־רנטגן והסירות שמתחת למים, בימי תנועות־הפועלים הגדולות והאפיקורסות הכל־עולמית, בימי הפילוסופיה הספקנית והכפירה המושלת בכפה! בימינו אלה...

בת־צחוק של בטול עולה ופורחת מאליה על שפתי האיש השומע והוא מושך בכתפיו. ויש במשיכת־כתפים זו משהו מן הבוז לתמימים הללו, שעודם מאמינים באפשרותם של רעיונות־שטות כאלה.

אולם השמועה חוזרת ונשנית בלי־הרף. נמסרת היא מפה אל פה ומאיש לרעהו. והנה באו ונאמרו הדברים המתמיהים האלה גם מעל עמודי העתונים. אמנם העתונים הודיעו עליה רק כעל שמועה מתפשטת בעם ושלפי דעתם הם, דעת המערכות הנאורות והעתונאים המשכילים, אין לה כל יסוד במציאות ואינה אלא פרי דמיונם ההוזה של הולכי־בטל ומבלי־עולם. אולם למרות כל־זה אין השמועות נפסקות. להפך, הן הולכות הלך והתפשט בעם ולא עברו אלא ימים מועטים והן נעשו לשיחה בפי כל.

מי יודע?

הלא חיים אנו בתקופת האפשריות שאינן מגבלות. הלא זה כמה, זה עדן ועדנים שאין לך דבר בעולם, שיהי בגדר־הנמנע. הלא גם כל מה שנעשה לעינינו ובידינו אנו הוא מאותם הדברים, שלפני ימים מעטים בערך, לפני שנים מספר, היו שיכים עוד לסוג זה של דברים, הנמצאים מחוץ לגדר כל אפשרות.

והעתונות מחרישה.

העתונות מחרישה זמן רב מסבות שונות, עתון עתון וטעמו ונמוקו עמו. העתונות מחרישה ואינה ממהרת לחוות את דעתה. אולם סוף־סוף בא הקץ גם לשתיקה זו. הפותחת בדבר היא העתונות השמאלית, עתוניהם של הפועלים והרדיקלים.

בבקר לא־עבות אחד הקדישו עתוני ירושלים, יפו וחיפה לענין זה את עמודיהם הראשונים. אמנם דבריהם לא היו עוד ברורים די־צרכם. ונדמה היה, כי העורכים הפקחים עומדים על דוכנם, שמים את אצבעם על שפתיהם, קורצים עינם האחת כלפי קוראיהם ומזהירים. „היות שבארץ נתפשטו שמועות שונות ועדין לא ידוע, אם יש להן לשמועות הללו על מה לסמוך, אנו רואים לנו חובה להזכיר לקהל קוראינו הנכבדים, כי מערכת עתוננו עומדת על המשמר, ובהגיע השעה הנכונה, כאשר יתבררו ויתלבנו הדברים, תדע להגן באפן הדרוש והרצוי על עניני המפלגה ושדרת־העם, שעל דגלן היא נמנית". אחר־כך, כעבור עוד ימים מספר, קמו הללו את הקלפים. את קלפיו של הצד שכנגד, כמובן.

„ממקורות נאמנים נודע לנו, כי אחדות מן המפלגות המשמרות והריאקציוניות בישראל, ההסתדריות השונות של האדוקים והצבועים למיניהם, מתכוננות לגשת אל מפעל אחד, שאין אנו, היסודות הדימוקרטיים והמתקדמים שבארץ, יכולים להרשות להן להביאו לידי־גמר בשום אפן".

החזיונות ואת כל ההופעות – וודאי שטעו גם הפעם. בלי־כל־ספק טעו.
העם כֻּלו הוא כחולם וכחוזה חזיונות בהקיץ. כגבר עברו יין.
אי־האֵמון בכֹחות־עצמו, אי־אֵמון זה, שצמח וגדל בנפשם במשך מאות שנים ואלפי שנים והכה בה שרשים עמֻקים – אי־אֵמון זה אי־אפשר לו שיעבור ויחלוף בין־רגע. דומה הוא העם לתינוק, שאך זה עמד על רגליו וקם ללכת. הרגלים דֵי־אמיצות ודי־חזקות הן כבר וכֹחן אִתן לשאת את הגוף הקטן ולעמוד הכן על עָמדן – אבל הפעוט אינו מאמין עוד בכחותיו והוא מניע הנה והנה את ידיו, מבקש לו אחיזה, בוכה וצוחק כאחת, עושה העויות משֻנות ועיניו משוטטות הנה והנה ומבקשות להן עזרה מן הצד, מבחוץ.
אבל כל־זה יעבור בעוד ימים מספר. עוד מעט והתינוק יתרגל אל מצבו, עוד מעט וימצא את שווי־המשקל הדרוש. יעברו ימים לא־כבירים ויהיה רץ על־פני שטיח העשב שבַגִנה וירדוף אחר החתול והכלב. הוא ינסה לרדוף גם אחר הצפרים והפרפרים המנתרים והמעופפים מסביב.

גם איש אם יכָשל, אם גם ירד פלאים – אַל יאמר נואש. גלגלי הגורלות והמזלות אשר בעולמנו חוזרים והולכים, הולכים ומסתובבים. שבע יפול אדם ושבע יקום!
ואם איש, בן־אדם רִמה ותולעה, כך – עַם שלם לא על אחת כמה וכמה? שבעים ושבע יפול עָם ושבעים ושבע יקום. ובקומו והוא גדול וחזק משהיה. בקומו – והוא צעיר ורענן כאשר לא היה גם בימי גָדלתו לפנים. כי חֹק היסטורי שורר בעולם: **אחרי בְלות עָם תשוב להיות לו עֶדנה.**
עמים צעירים, קטנים וחסרי־נסיון – ראשם עליהם כגלגל בעליתם הראשונה ודמם קוּפא ונקרש בעורקיהם בנפילתם. אבל לא כן עמים זקנים ומנֻסים. על אחת כמה וכמה עַם זקן ועשיר־נסיונות כישראל. בני־ישראל הרי הצטַינו מאז ומעולם בכֹח־זכרונם הגדול, והנה עתה באה שעת־הנסיון לכֹח־הזכרון אשר לאֻמה כֻלה. קשה להגיד עתידות – אולם לפי־שעה הביטו היהודים על־עצמם בגאון והתפארו, כי לא שכחו ולא ישכחו את לקחי עָברם.
אכן יש לקחי־מוסר להיסטוריה, שאינם נמחים מעל זכרון העמים, כשם שיש לקחי־מוסר למורים מנֻסים ופדגוגים מֻמחים, שאינם נמחים לעולם מעל לוח־לבבם של חניכיהם.

פרק י

מתחלה נראה הדבר כשמועה ריקה, כידיעות קלוטות מן האויר, כדבו־ין של מה־בכך, כבלוף אמריקאי. איש לא האמין. איש לא יכול ולא רצה להאמ־ים

בעתונים ושל נאומי־תעמולה נלהבים. ושוב לא היה עוד איש במחנה־ישראל, אשר לא בא אל בשרו עקצם של צניני־הגלות הללו.

ואף גם זאת: כ'ח הסבל כשל. מיתר־הסבלנות הענקי, האגדי, שהיה מתמתח והולך במשך אלפים שנה — נתפקע. לפתע־פתאם נתפקע. כמעט בין־רגע הרגיש העם והבין — העם כֻּלו, בכל הארצות אשר הוא שם ולכל שדרותיו וכתותיו — כי כך אי־אפשר עוד.

למות או לחיות!

לחיות או למות! — ובלבד שלא להיות עוד אסקֻפה נדרסת. למות מיתה קצרה וחטופה, בלי פרפורי־הגסיסה האין־סופיים, או לחיות חיים שיש בהם ממש. לחיות או למות! — אבל כיון שהָעמדה השאלה בנוסח זה, היתה התשובה מחֻיבת והכרחית מלכתחלה. אדם יש אשר יאַבֵּד את־עצמו לדעת; לא כן עַם. אֻמה — כל־עוד יש לה טפה אחת של עסיס בעורקיה, כל־עוד יזל רסיס־דם אחד בבשרו של אחרון בניה — תבחר בחיים. אליבא דאמת, אין כאן גם כל מקום לבחירה. הבחירה אינה חפשית כאן כל־עִקר. גוף חי — כל־עוד לא כבה בו זיק־החיים האחרון — כלום אפשר לו שלא יבחַר בחיים? והעם היהודי הוא עדַין, כפי־הנראה, גוף חי. למרות הכל. אמנם, החוקרים והחכמים למיניהם הוסיפו עוד לחפש את פתרון החידה, את המֶלח ההיסטורי הנפלא הזה, ששמר על גופה ועל נפשה של האֻמה הזקנה וחסם את הדרך בפני פטריות־הרקב, שלא תגענה בה. ההכמים הללו המשיכו עוד את מלאכת־החטוט הישנה בשאלה רבת־ענין זו, המענינת במדה יוצאת מגדר הרגיל — אך הפתרון הוסיף להסתתר מאחורי גבולות יכלתם והשגתם.

מרחוק עומדים הם הללו, החוקרים והחכמים למיניהם, ומסתכלים במחזה אשר לפניהם, בחזיון החדש, המשֻנה, הזר וקשה־ההבנה — ומושכים בכתפיהם. מתחלה נסו, אמנם, אחדים מהם לבאר אותו כיד ידיעותיהם הטובה עליהם ולהכניסו לתוך גדר ההופעות הטבעיות:

זקן חולה, חולה אנוש, כי יגיעו רגעיו האחרונים — יש אשר יקום פתאם מערש־דוותו, כאלו הבריא, כאלו שבו אליו כחותיו שעזבוהו, ישים עליו את בגדיו ויתחיל להלך על־פני החדר בצעדים ישרים ורחבים. בני־הבית, קרוביו ובני־משפחתו, אינם יודעים נפשם מֵרֹב שמחה, אינם מאמינים למראה־עיניהם, אינם מאמינים באָשרם. אולם הרופא הַמֻמחה, עשיר־הנסיון, יודע את האמת: יעברו רגעים מספר והחולה ישוב ויצנח על ערשו, אך הפעם לא יֵרד עוד ממנה. טבעי הוא הדבר. טבעי ורגיל ואין להתפלא עליו.

אין להתפלא!

אולם אי־אפשר שלא להתפלא ולהשתומם. החולה בעצמו משתומם. היהודים בעצמם כמעט שאינם מאמינים למראה־עיניהם. האשר הוא גדול יותר מדַי וריאלי יותר מדַי. והרופאים הַמֻמחים, הלא יש אשר יטעו גם הם. חוקרי־הטבע והמלֻמדים — אף להם לא נִתַּן עדַין לבאר את כל

ועמל רב כל־כך. אבל כפי־הנראה, בלאו־הכי אי־אפשר. מנהגו של עולם בכך – והאם לא בני־ישראל הם שהורו, כי יש מנהג דוחה דין?

פרק ט

בין כה וכה והנה באה גם ההכרה הרשמית מצד הממשלות בעלות־היכלת הנוגעות בדבר. והפעם אין אלה עוד הבטחות־שוא תלויות באויר, דברים טובים מפי עסקן פוליטי פלוני או אלמוני, כּוּני־חן בימי־פורעניות, ברגעים שאף עם קטן ודל, כעם־היהודים, יכול, לרגלי השתלשלות מאורעות ההיסטוריה העולמית, להכריע במדה כל־שהיא את כף־המאזנים. הפעם היתה זאת הכרה ברורה וגלויה, שהגיעו אליה למראה העובדות שאין לשַׁנותן ואין להכחישן. כל מתנה וכל תשורה לא היתה כאן. רק כנוי־השם היה זה לְוָלָד, שנולד זה־כבר. כי המדינה העברית חדלה להיות שאיפה פוליטית, משאת־נפש, חלום, תקוה, תפלה וכדומה. המדינה העברית, – אף־על־פי שחסרים לה עדַין כמה וכמה דברים יסודיים אשר בלעדיהם אין כל גוף ממלכתי יכול להתקים בעולם, – הרי היא כבר עובדה, דבר שבמציאות.

עוד לפני ימים לא־מרֻבים בערך היה בארצות ידועות יהודי נקרא בשֵׁם „אזרח ירושלמי" לגנאי. נערי־הרחוב היו מעַפרים בו בעפר, קוראים אחריו מלא, מאריכים לעֻמתו לשון, שורקים ומחרפים וצועקים בשעת מעשה: אזרח ירושלמי! אפילו רבים מהיהודים עצמם התחילו רואים במלה זו עלבון־כבוד לעצמם, חרוף וגדוף. והנה פתאם נשתנה הדבר. המלה שָׁבה אל כבודה הראשון. ולא זו בלבד. כבודה של המלה הולך וגָדֵל מיום ליום ומשעה לשעה.

בכל הערים הגדולות המרֻבות באוכלוסי־ישראל נפתחות לשכות מיֻחדות של ציריה ובאי־כֹּחה של הממשלה העברית בארץ־ישראל לרשימת היהודים הרוצים לקבל עליהם את נתינות ארץ־מולדתם העתיקה־חדשה. והמונים המונים התחילו נוהרים אל הלשכות האלה ולמן הבֹּקר ועד הערב צובאים מחנות של אנשים ונשים על פתחי בתיהם של הצירים. כאלו בין־לילה נשכחו ונמחו מעל לוח־לבותיהם כל הוכוחים הארֻכים והאין־סופיים, שהיו שקועים ושטופים בהם עוד לפני ימים לא־רבים בערך. כל אותם דברי־הריב וההתפלספות על־דבר נתינות כפולה, בגידה בארצות־המושב, כפִּית־טובה למלונות־הלילה ההיסטוריים וכדומה, כאלו לא היו ולא נבראו. מהלך המאורעות ההיסטוריים באירופה במשך עשרים־שלשים השנה האחרונות עקרו מִשֹּׁרש את כל תקוות־השוא ואת נסיונות האונאה העצמית המחפירה. מבטאים ומֻשגים שעוד לפני זמן־מה היו קנינם של יחידי־סגֻלה, של אחד בעיר ושנים במשפחה, נעשו, כמעט בין־לילה, לקנינם הכללי של כל בני־האֻמה. חֹסר קרקע לצמיחה, חסרון אויר לנשימה, הויה חסרת־יסוד, תליה על בלימה באויר – כל אלה חדלו להיות מֻמרות של מאמרים ראשיים

מפלגה והדקלרַציה שלה, כתה כתה ופניותיה, קהלה קהלה ו־נותיה; אולם אל המערכה יצאו כֻלן: אחת לא נעדרה.

שימת־לבו של הקהל נתונה, אמנם, כֻּלה בימים האלה לבחירות, אבל אף־על־פי־כן אין העבודה הגדולה בכל גלוייה השונים נפסקת אף לרגע אחד. שעות־העבודה – לעבודה, ושעות־המנוחה – לתעמולה: לאספות־עם, למיטינגים, לדרשות, לתהלוכות, לוכוחים, להרצאות, לנאומים – למ ל ח מ ה. האפי הלאֻמי והטמפֶּרמנט העברי התגלו, כמובן, גם כאן. בלי־כל־ספק לא ידע ולא ראה עוד העולם מפלגות צוררות אשה את אחותה כמפלגות המתנגדות בישראל. הקנאות, שהיא אחת מתכונותיו המֻבהקות של עם־היהודים, קנאות זו, שאויביו מוצאים בה טעם לגנאי ואוהביו טעם לשבח, נתגלתה עתה בכל צדדיה והופעותיה החיוביים והשליליים. יהודי, כיון שיש לו איזו אמת בלבו, הרי הוא נכון להקריב עליה את נפשו בקלות כזו, שאין שום עם אחר בעולם יודע דוגמתה. יהודי, אם רק יש לו אמונה בנפשו, הרי אינו בוגד בה גם על מוקד־האש, ואם יש לו דעה משלו, הרי לא יזיזוהו ממנה כל הרוחות שבעולם. אל התכונה הזאת נצטרפה גם מדת־העקשנות אשר לעם הזה – קשי־ערף זה, שאף תפקידו לא היה מן הקטנים בדברי־הימים אשר לו.

כל אלה התגלו עתה באין מפריע, כאשר לא נִתן להם להתגלות זה מאות בשנים. מובן אפוא מאליו, שהשאון היה רב ולהמֻלה לא היה קץ. תימרות־אבק ועננֵי־חול עלו והתנשאו באויר ועד לרקיע־השמים הגיעו – והארץ הקטנה היתה כֻלה לדוד רותח ומפעפע.

אבל המלחמה לחוד והעבודה לחוד. הדבר היחידי, המשֻׁתף לשתיהן, היא רק ההתלהבות. וכמו־תמיד נמסרת אף הפעם ההתלהבות הזאת גם אל קבוצי היהודים שבארצות־הגולה הרחוקות. כשהמוח, מרכז־העצבים, נמצא במצב של גֵרוי, הרי אי־אפשר להם לאברי־הגוף השונים שישארו במצב של מנוחה. מלחמת־הבחירות נמשכת גם בקבוצי היהודים שבחוץ־לארץ, לקהלותיהם ומפלגותיהם. הוכוחים שאינם פוסקים והתעמולה הרַבה ממלאים את כל הארצות, אשר שם בני־ישראל נתונים, ומלבד העֲלִיָּה לארץ, הרי זה התֹּכן היחידי לשיחות, השולט בכל המקומות שיהודים מזדמנים שם בחבורה: ברחובות ובשוָקים, במקומות הטיול והשעשועים, בבתי העבודה והמלאכה, בבתי התפלה והמדרש, בבתי־הרחצה, בבתי־העם ובקלובים.

הדיפֶרֶנציַציה המפלגותית בעם היא שלמה. כמעט שאי־אפשר למצוא יהודי בארץ, אשר לא יהי שַיך לאיזו מפלגה שהיא. ולפעמים גם נדמה, שכל מבול הדברים והתעמולה מכֻתר הוא מתחלתו. מספר האנשים המשַנים את דעתם בכֹח השפעתה של זו מעט הוא מאד, כמות מתבטלת, שאינה מצטרפת לחשבון ושלפי האמת לא כדאי כלל לבזבז עליה כחות רבים

מן הצד, לסוסי־מלחמה אבירים, שהריחו דם וצנורות של קצף לבן נזרקים מפיהם.

והנה כבר נקבעו גם ימי הבחירות אל ו ע ד ־ ה ע ם.

ובעוד הארץ הקטנה כֻּלה כמרקחה מהמון הבחירות אל ועד־הארץ, מתחילה הממשלה וציריה ובאי־כֹחה המרֻבים, החרוצים והזריזים שבחוץ־לארץ, לעסוק בהכנות אל בחירות ועד־העם. אפשר מאד, כי ממשלה זמנית וארעית זו, בגשתה לכונן את הועד הזה, לא שערה כלל ולא יכלה לשער בנפשה, כמה קשה ואחראית תהיה עבודה ענקית זו, שבאה להטיל על עצמה. בחירות על־פני כל כ ד ו ר ־ ה א ר ץ. לשש המלים הקצרות הללו חסרה הבולטות הדרושה, כדי להכניס לתוך ההכרה את המֻשג הגלום בהן. האזנים שומעות את צלצול המלים – אבל המוח אינו תופשן במלואן.

כדור־הארץ הגדול והרוחש וקבוצי־היהודים הזרועים עליו: קבוצים גדולים של מיליונים וקֻמצי אנשים קטנים של אִי־אלה מנינים; קבוצי־יהודים העומדים על מדרגותיה היותר גבוהות של התרבות העולמית מזה וקהלות שלֵמות חסרות השכלה אלמֶנטרית, כקהלות הנדחות במדינות אסיה ואפריקה השונות, מזה.

כל יהודי, יהי מי שיהיה, יכול להסתלק מכל ענין הבחירות הללו; אולם לממשלה אי־אפשר להסיח את דעתה אף מיהודי בודד אחד שבמדבר אוסטרליה או בערבות הציר הצפוני. וַעד־העם צריך להיות בא־כחו של העם כֻּ ל ו, ב פ ֹע ל.

הבחירות נקבעות ליום אחד בעולם כֻּלו. בִּאֵי־אלה ארצות: באירופה ואמריקה באות לעזרת הועד הסתדרֻיות צבוריות ופוליטיות רבות, כגון ועדי הקהלות, החברות התרבותיות וחברות התמיכה והעזרה למיניהן. אולם לא קטן הוא מספר הארצות, שהממשלה צריכה לשלוח שמה את סוכניה היא. והנה, בבת־אחת, תוקפת מלהמת־הבחירות את כל כדור האדמה. אספות־תעמולה לאלפים נקבעות בכל חמשת חלקי־תבל. עתונים, מודעות, כרוזים, קונטרסי־תעמולה, ספרים, בכל הלשונות שבני־אדם זקוקים להן, נפוצים ברבוא־רבבות. לגיונות של נואמים, מטיפים, דברנים ודרשנים מכל־המינים פתחו את פיותיהם ומציפים את כל העולם בנאומיהם, הרצאותיהם, דרשותיהם והתלהבות־וכוחיהם.

מתחִלה, בשעה שעלה הרעיון על־דבר ועד־העם על דעתם של חברי הממשלה, היו סבורים, כי תִמָּצאנה בודאי בעם העברי גם כתות ומפלגות כאלה, שתסתלקנה לגמרי מנטילת חלק בועד זה, והחליטו למפרע, שלא לשום לב לחלק קטן זה, חסר־הערך, ושלא לצרפו לחשבון כלל. אולם הפעם טעו, כפי־הנראה. כל המפלגות וכל הכתות, מן הקצה אל הקצה, נסחפו עם הזרם, וכֻלן, זו אחר זו, נגשו להשתתף בעבודתו. אכן, מפלגה

הלא עבודה זו של אִרגון שני מיני הבחירות ענקית היא כשהיא לעצמה, ומה־גם לכשמצטרפים אליה כל מיני העבודות היום־יומיות, התמידיות, עבודות הַסדור, האִרגון והבנין המרֻבות, שאף הן ענקיות כל־אחת בפני־עצמה, בתנאים אלה, שבהם העם והארץ נתונים לפי־שעה.

ידיהם מלאות עבודה במדה כזו, שיש גם מי שאומר – ובכלל אלה אחדים מגדולי העתונים שבארץ ומחוצה לה – כי יש לדחות את מועד הבחירות לזמן־מה. אולם לזה אי־אפשר להם לאנשים הנמצאים בממשלה הזמנית להסכים בשום אפן. גדולה ביותר היא האחריות המוטלת עליהם, שיאותו לשאתה זמן רב מרצונם הטוב. כבירים ביותר הם המפעלים העתידים לצאת אל הפֹעל בימים היותר קרובים, שיוכלו לגשת אליהם על־דעת־עצמם ועל אחריותם הפרטית והאישית. עצומים ביותר הם האמצעים, שהארץ זקוקה להם – ובאין הנהלה מאֻרגנת, תמידית ומסֻדרת, אי־אפשר להם שֶׁיִּמָּצאו בשעה הנכונה.

והנה נעשו ההכנות הדרושות, והממשלה הזמנית נגשת להוציא אל הפֹעל את הבחירות אל ו ע ד ־ ה א ר ץ.

התכונה היא רבה. התכוּנה הרי היתה רבה בארץ גם בלאו־הכי, אולם עתה גדלה, רבתה וחזקה עד לאין־שעור. מלחמת המפלגות התחילה מבעוד מועד. לעתונאים קָצַר מצע עתוניהם ומלהשתרע עליו והמערכות השונות והמרֻבות התחילו משפיעות על קהל קוראיהן מַבול של הוספות־חנם בדמות כרוזים, מודעות, גלויי־דעת, גליונות של קַריקַטוּרות וקולות־קריאה שונים ומשֻׁנים.

התעמולה נעשית בנוסח אמריקה, שהוא בכלל, כאמור לעיל, הנוסח השליט בארץ. עשרות של נואמים ודרשנים חוזרים בערים, בכפרים ובמושבות ואינם פוסקים לדרש ולהטיף ברבים. כאִלו לא פיות נתנו להם לבני־האדם הללו, כי־אם מכונות־דבור, שאינן יודעות עיפוּת ואינן זקוקות למנוחה. אל כל אשר ילך ואל כל אשר יפנה תושב הארץ הקטנה, שהיתה כמרקחה, מריע באזניו קולו של אחד הנואמים הללו.

המפלגות, כנהוג בישראל מאז ומעולם, הן מרֻבות ושונות. הנסיונות הרבים, שנעשו מצדם של עסקָנים פוליטיים אחדים, לחבר את הכתות הקרובות זו לזו ברוחן ובתכסיסיהן ולהעמידן, את כֻּלן, על שתים־שלש מפלגות הזקות – כמובן, לא הצליחו. כל אחת מהן, הועדות והמעצות בכלל, מרימה את דגלה מעל לראשה ומנפנפת בו באויר לעיני כל יושבי הארץ, לעיני העולם הגדול כֻּלו. כל אחת ואחת מהן תוקעת בשופרה הגדול ומבקשת להחריש בתרועותיה את שופרותיהן, חצוצרותיהן ותֻפיהן של השאר. כל אחת ואחת מהן עסוקה בהפצת דעותיה ברבים ובגִלוי קלונן של הכתות הנמצאות במחנה שמנגד. וכֻלן יחד דומות, בעיני האיש הנבב

אחז אותם ולא הִרפה מהם אלפַּים שנה: שריריהם היו מאֻבנים וקפואים. והנה עתה נִתנה להם האפשרות להראות לעולם את יכלתם. עתה הגיעה השעה. הגיעה סוף־סוף גם שעתם הם, השעה שחכו לה זה־כמה. היחמיצוה?

פרק ח

כנופית־האנשים הקטנה, ובמדה ידועה גם מִקרית, שעמדה זמן־מה בראש המאורעות והתעטפה באצטלה של ממשלה, „הממשלה העברית הזמנית", עִבּדה ופרסמה סוף־סוף את תקנות הבחירות לשני הועדים, העתידים לִטול את מקומה ולקבל מידה את רסן הממשלה וההנהגה, וקבעה את הימים המיֻעדים לבחירות. חדשים אחדים נמשכה עבודה זו, מלאכת עריכת־התקנות. הדבר היה קשה ומסֻבך מפני כמה וכמה טעמים. צריך לרכז במקום אחד את באי־כֹח הארץ וגם את באי־כֹח העם. על האנשים העומדים בראש הממשלה הזמנית, שידיהם מלאות עבודה גם בלאו־הכי, הוטל החוב לסדר את הענין באפן, שתהי הממשלה הבאה אחריהם יכולה להיות באמת ממשלתו ובאת־כֹחו של כל העם ושיחד עם־זה לא תחדל להיות גם ממשלתה ובאת־כחה של הארץ, אשר לפי־שעה נמצא בגבולותיה רק חלק קטן, קטן מאד, של העם המפֻזר על־פני כל כדור־האדמה.

כאמור, התחַבּטו האנשים הטובים בשאלה כפולה זו ימים רבים, אולם סוף־סוף פתרוה. ולפי־דעתם של המֻמחים לדברים האלה — באפן מצֻין.

יושבי המדינה, מבני גיל קבוע ומעלה, הנמצאים למועד־הבחירות בארץ (כמובן, בלי כל ההבדלים הרגילים, כגון הבדלי דת, לאֹם, מין, נתינות וכדומה), בוחרים להם וַעד, הוא ועד־הארץ, המנהל את כל עניני המדינה: עניני המֶשק, הכלכלה, ההשכלה, ההתישבות, המשפט, המסחר והתעשיה, הבריאות, החִנוך, הצדקה וכו'. וַעד זה הוא גם בא־כחה של הארץ כלפי חוץ. מקומו התמידי — ירושלים. ציריו נבחרים לשלש שנים. מספרם — מאה איש.

גָבוה וגדול ממנו הועד השני — ועד־העם. אף מקומו של זה בירושלים, אולם הוא נבחר על־ידי יהודי כל הארצות והמדינות באשר הם שם, עומד בראש כל־העם ומנהל את עניניה של האֻמה כֻלה. כל מה שנוגע לגוף האֻמה כֻלו ואל חלקיו הרבים בארצות השונות נכנס לתוך חוג פעֻלתו. מספר ציריו חמש מאות והם נבחרים לחמש שנים. היא מנהל את עניניהם ומֵגן על זכיותיהם של יהודי כל הארצות. שני הועדים יחד, ועד־העם וועד־הארץ, קובעים את משטר ההנהלה ואת היחסים שבין ישראל לעמים.

יותר נכון: עתידים לקבוע. כי לעת־עתה לא נבחרו עוד הועדים והממשלה הזמנית עסוקה עדַין בארגון הבחירות והנהלתן. מובן אפוא מאליו, כי ידיהם החרוצות של האנשים הללו מלאות עבודה, עבודה יותר מדי.

והבטלנים מעירות־ליטה הגוססות, הרעבים והאמללים מוַיטשפל, הבַנקירים ואילי־הבירסה השמֵנים והמנֻוָלים מפַריז ומוִינה, הזונות הרעבות והחצופות מאודֶסה ומבואֶנוס־אַירֶס – פתאם הושַב להם לכֻלם צלם־האלהים אשר לאדם ויהיו לאחרים.

עובדות, עובדות ועובדות!

והדמיון התחיל מפַגר במעופו אחר העובדות הללו, שהתחילו באות תכופות זו אחר זו. גם הדמיון הלוהט ביותר אינו עוצר עוד כח להשוות את מעוף כנפיו אל מהירות צעדיהן הענקיים של העובדות הללו. הוא מפַגר ונשאר מאחור. הגיעה השעה הנפלאה, שעת־הקסמים הנהדרה, אשר בה תעלה המציאות על כל הדמיונות שבעולם.

הארץ נמצאת עוד כֻלה במצב של התהוות והתרקמות – והספינות אינן פוסקות לפלוט מקרבן כפעם בפעם, זו אחר זו, המוני־אדם חדשים. בערים ובכפרים צצים בתים חדשים כפטריות ואף־על־פי־כן מֻכרחים מחנות של אנשים ללין שבועות וירחים באהלי בד, יריעות וקרשים, ולפעמים גם תחת כִפת־השמים הכחֻלה.

העבודה מרֻבה. ולמרות התרַבותם התכופה, היום־יומית, של הפועלים השונים למיניהם, אין הידים העובדות מספיקות. העבודה עולה מיום ליום. הארץ כֻלה נהפכה לבית־מלאכה גדול. כל הפטישים והקורנסים הרבים, למיניהם השונים, אינם פוסקים מלהלום יומם ולילה. מכונות־הקיטור שורקות ונוהמות, הגלגלים והאופנים מסתובבים וחורקים, הדוָדים נאנחים. בני־האדם מזמרים את זמירותיהם השונות, את זמירותיהם החדשות ואת שירותיהם הנושנות, שעתה נִתנו להן קצב חדש ורִתמוס חדש, בני־האדם מזיעים– והעבודה הולכת ורבה, הולכת וגדֵלה.

והכל נעשה במהירות. כאלו קצרה להם פתאם השעה לבני־האדם הללו, שאלפים שנה סבלו את כל מה שיכול איש לסבול תחת השמש ונשאו את כל אשר אפשר לו לילוד־אשה לשאת על האדמה. ועתה, לפתע־פתאם, פקעה סבלנותם והם נחפזים, הם אצים וממהרים. דחוקה להם השעה. מעטות להם השעות ביום והם באים ומוסיפים עליהן גם את שעות הלילה, שנועדו לשֵנה ולמנוחה.

יום ולילה, יום ולילה סובבים גלגלי המכונות הרבות על ציריהם, יום ולילה עולים ויורדים קורנסי־העשת הגדולים והכבדים, יום ולילה נמתחים ומתכַוצים שרירי־הזרועות. יום ולילה, בלי־הפסק, נוזלות טפות הזעה על פניהם ועל שערות ראשיהם – ואינם אומרים די.

כי נחוץ עוד! עוד ועוד...

כי הלא אלפים שנה לא עשו כלום. אלפים שנה לא נקפו אצבע באצבע. אלפים שנים ארֻכות וקודרות היו שקועים בתרדמה לֶטַרגית. שָבָץ

והנה, עתה, תקפו השלהבות הללו את האֻמה כֻלה. את האֻמה, אשר כל הימים היתה בעיני העולם הגדול כחידה סתומה – בימי עליתה כבימי ירידתה, בימי חָרבנה כבימי תחיתה – ושֶחידה סתומה תשאר בעיניו עד קץ כל הדורות.

אל יפריעו אותה עתה ואל־נא ישימו מכשולים על דרכה. כי הרס תהרוס, כנהר־איתן שיצא ממסגרת־חופיו, את כל הגדרים ואת כל המכשולים. אל־נא ינסה איש לחסום את הדרך בפני אֻמה מתפרצת זו, כי דמו בראשו! דמו בראשו!

סובב הולך גלגל־ההיסטוריה.

לפנים, לפני אלפי שנים, מָרדה בארץ־מצרים עדת עבדים באדוניהם ויצאה את הארץ. עבדים, שמאות בשנים היו שקועים בסבלותיהם, שלכאורה כבר סר צֶלם־האדם מעליהם, ששקעו ביוָן־העבדות עד למעלה מציצית־ראשם, שאדוניהם היו בטוחים באמונתם העולמית להם, בהשתעבדותם, ברפיון־רוחם, בהכנעתם לגורלם הרע ולשוטים העוקצים והצורבים, באהבתם את הטיט ואת החמר, ביראתם ובפחדנותם – העבדים האלה קמו יום אחד ומרדו. בין־רגע פרקו מעליהם את כל העֹל, הרסו את כל החומות ויצאו לנוד ולנוע על־פני מרחבי המדבר. ועתה, כעבור אלפי שנה, חזר ונעור מֶרֶץ זה, שתקף בזמנו את עדת העבדים במצרים, בנפשות צאצאי־צאצאיהם. אותו המרץ, אותה ההתלהבות ואותה המטרה. לא נשתַּנה דבר, מלבד הסגנון.

עתה שוב לא היו אלה עדרי־פראים צעירים, צוהלים, תמימים ואכזרים כתינוקות. הללו הם זקנים, ששבו פתאם לפרוח. ישישים, שאחרי בלותם היתה להם עֶדנה חדשה. אלה הם מחנות אדם בעלי־תרבות, בעלי רכוש תרבותי גדול, המכיל בתוכו אוצרות־קולטורה של תקופות שונות ועמים וארצות לאין־מספר. אלה הם בני־אדם בעלי נסיון גדול ורב, בני־אדם, שעברו דרך כל בתי־הספר אשר לחיים. בני־אדם, שנתנסו בכל הנסיונות, נצרפו ונזדככו בכל כורי הצורפים. זו היא אֻמה, שרצונה – עֶשֶת, דמָיה – שלהבת נוזלת, ונשמתה – חלמיש־צור.

בניה של אֻמה זו אינם מאמינים בעצמם למראה־עיניהם. הכל נראה כחלום־פלאים, כחזיון־לילה, כלהטי־קוסם. דומה, שאדם עומד לפני הראי ומשתומם. אינו יכול להכיר את קלסתר פני־עצמו: כל־כך נשתנו בין־לילה. היכן הן האצבעות המכוערות, שהיו פורחות על המצח? אנה באה המוגלה שבזויות העינים? אימתי עברה התער על חלקת הלחיים? מי־זה סלסל את השפם ועשָׂהו?

היהפוך כושי עורו?

אולם הנה הפך הכושי את עורו! העולם כֻלו עומד ומביט, מתבונן במראה הנפלא ואינו מאמין למראה־עיניו. הכושי עצמו עומד לפני הראי המלֻטש, מביט ואינו מאמין אף־הוא. אולם עובדה היא זו. עובדה, שאין להטיל בה ספק: הקַּדְלָרִים מברוקלין, הרוכלים מרחוב נַלֶבְקִי, המלַמדים

ה. ש. בן־אברם

קוממיות

פרק ז *)

מתחלה היתה השאיפה הלאֻמית צנועה בערך. „נהיה ככל־הגוים, בית־ישראל!"

משאת־נפשם של טובי בני האֻמה האמללה בימים ההם היתה: להִדַּמות אל השכנים שבחוץ. להיות כמוהם, לחיות כמוהם, לֵהָנות מזיו העולם ולהתענג כמוהם על החיים ועל האדמה ועל אור השמש וחֻמו. והעִקר, עִקר העִקרים – שלא להיות גרועים מהם, שלא להיות אמללים מהם!

אולם – עִם האכילה מתרַבה התֵּאָבון.

יסודותיו של הבנין הגדול, אשר התחילו היהודים בונים, לא הֻנח עוד. לא העמדו עוד כל העמודים העתידים לשאת את כבֹד משאו – והעם התחיל להלוך בגדולות. העם נעשה שכור מאָשרו. ראשו סובב עליו מהרגשת שפעת הכֹּחות, שהתחילו מתפרצים מקרבו.

ההסתפקות במועט, מדה משֻבחת זו, שהחזיקו בה אבותיהם במשך אלפים שנה, ההסתפקות בפֵרורים, בשיָרים, בעצמות שנלקטו תחת שֻלחנות זרים – אנה באה הסתפקות מפֻרסמה זו? כאלו זרה היא להם, זרה לגמרי המלה הזאת, ואינם יודעים אפילו את פֵרושה. להסתפק במועט?

אל־נא תוציאו את המלה הזאת מפיכם, פן תהיו ללעג ולקלס. אל תעלוה על שפתיכם, פן תֻרגמו באבנים. מה־זאת הסתפקות?

צמאון של מאות דורות בוער בלבם של המוני ישראל, ואַתם באים לדבר על ההסתפקות ולהטיף לה? דורות על דורות עברו ואבותיהם היו מֻרחקים בחֹזק־היד מעל מקורות החיים, ועתה, כשבשבו ונבקעו לפניהם והם כבר כרעו על ברכיהם ולשונותיהם היבשות והשלוחות התחילו לוקקות את הנוזלים הקרירים והמשיבים־נפש – אַתם באים לדבר על ההסתפקות־במועט?

לאט, לאט לכם! כי צמאון יש בעולם, אשר אין לרַווֹתו. ושלהבות־רעב יש, אשר אין לכַבּותן!

---

*) ראה „התקופה" י"ג.

אדונים – אנחנו איננו אשמים – לנו צר היה – אל תחשבו עלינו רעה" – „לא, חבר טוב, לא, אדרבה"... יללות־גסיסה, צעקות־פקדה – אופיצר אחד חפץ לקפוץ אלינו אל תוך הבור – המפלט היחידי –, המדיארי תוחב בו את השפוד בחמה נוראה. „כך, כך, – אומר הרוסי – כך, בן־כלב! נבל!!" – היריות מוסיפות להרעיש – הן הולכות ומתרחקות, הלאה, הלאה, אחרי הגבלים. הן עפות ממעל לראשנו ומתפוצצות הרחק. כבר אין פה איש מהם.

אין כבר סכנה לצאת מן הבור. היריות מתפוצצות על הבורחים... אנחנו יוצאים מן הקבר: שלנו באים – אני רץ כנגדם, רץ בכח, בתוך השלג, וקול קורא אחרי: אדוני! אדוני! חכה מעט! – אני מביט לאחורי: המדיארי שלי הולך וקרב אלי, ועל כתפו קנה־רובה ובשפודו תחוב גוף אדם מת, קרוע למחצה –

– הא לך, אדוני! – אומר המדיארי בגניחה מאשרה, כחתול עם העכבר בפיו. – הא לך – את הנוצרי!

הוא משליך את הגוף על השלג, עוד פעם תוחב לתוכו את השפוד, שנית, שלישית – – אני מדליק גפרורית ורואה את המדיארי והנה קדקדו באלו מלא קמח – – הסתכלתי בו יפה: שערו הפך לבן, הוא נעשה שב... „מה זאת?" – שאלתי אותו. – „גם אתה" – עונה הוא. ועוד פעם הוא פונה אל הגוף השוכב על השלג, תוחב לתוכו עוד פעם את השפוד, לתוך בטנו, בחמה, בנהימה; הסתכלתי בפני המת והכרתי אותו:

האופיצר.

המלה היותר חמה והיותר יקרה בלשון המדיארית. „אחא" זוהי אהבה צנועה וביתית, בלי שום חובה ונמוס, ו„אחא" זוהי תפלת הסכנה המשתפת, שאין בה הצלה... ואם החיל שוכח את מהותו ואת מורא האופיצר שלו ואומר: „אחא" – זהו כבר המות הנורא בעצמו... והוא כך אמר לי באותו רגע: אחא, התפלל־נא עמי עברית – –

– לא צריך, חבר טוב, לא צריך – אתה הנך נוצרי – התפלל־נא אל אלהיך – אחת היא – אל אחד בראנו...

המדיארי זקף את קומתו פתאם:

מי?! – אמר כמעט בכעס. – מי נוצרי?! אני?! עם הטמאים הללו ביחד?! – ועם ה–הלה?! עם אותו הממזר?!!

ואחר־כך שנה את קולו לתחנונים:

– בבקשה ממך: עשה לי זאת – למדני איזו תפלה קצרה, עברית... בבקשה – את שמו של אלהיכם...

– שמו? – שמו – אינני יודע... אין לו שם...

– איזו תפלה; אני יודע: יש לכם איזו תפלה – כמדמני – שמעתי פעם אחת: אדוני – בבקשה – אדוני –

באותו רגע נפל הוילון העב מעל נפשי, וגופי לבש כנפים... לבי התחיל נוקף בדפיקה קלה, מזמרת, מברכה, מנגנת, מנגנת, מנגנת.

גחנתי אל פני חברי המדיארי, וכך, בידים אסורות לאחור, נשקתי אותו. גם הוא נשק לי נשיקה חמה, מתוקה, מלאה צער מאשר וכאב של ענג נצחי –

כאשר עזב פי את פיו, אמרתי לו:

– אמר, אנדראש, אמר אחרי: שמע – „שמע", ישראל – „ישראל", אדני – „אדני", אלהינו – „אלהינו", אדני – „אדני", אחד – „אחד". ועכשו אמר: יתגדל – „יתגדל", ויתקדש – „ויתקדש", שמיה – „שמיה", רבא – „רבא", בעלמ – – – ופתאם יריה ממרחקים – יריה כבדה מנסרת בערפל – זע־זע־זע־ע־ע־ע – –!!! התפוצצות נוראה – פה, קרוב לנו – אחריה עוד יריה, ועוד אחת, שתים, הרבה, הרבה, זו אחר זו, וכלן מתפוצצות פה, קרוב לנו, על סביבנו, חיש־מהר... דמנו התחיל רותח בנו, וכרגע ואני מרגיש, חיים חדשים זורמים בתוכי, בגופי, באברי, בלבי, במוחי... לבי דופק בקול, היריות באות, באות, בלי־הרף, בחפזון, הרעש הולך ומתגבר, מהומה קמה בין האנשים, הם רצים דחופים, מבהלים, ההתפוצציות מחרישות את האזנים – – „אדונים! אדונים! – צועקים אלינו החופרים. – פאני, פאני, באו לכאן, קפצו, קפצו! לכאן, אל תוך הבור! – לכאן!" – אנחנו קופצים אל תוך הבור, אל־בין החופרים, הם מקבלים אותנו באהבה, בחבה יתרה, מלטפים אותנו: „אין־דבר, אדונים, אין־דבר, טוב מאד, טוב מאד" – הם מתירים אותנו, היריות באות כסערות, המהומה הולכת וגדלה, הצריף השכור בוער, יללות, אחד החופרים חובק אותי ומגדף את האופיצר. הוא נותן לי דקר בידי, השני נותן לחברי קנה־רובה עם שפוד. „אל תחשבו עלינו רעה,

אחר־כך פנה אל אנשיו ואמר:

– ילדים, לכו וחִפרו את הקבר!

האנשים הלכו.

אחד מן האופיצרים קם פתאם ואמר:

– הנח להם לבני־כלב! ילכו לעזאזל! ירֵה אותם, תן להם כדור בראשם ודי! כבר נמאסו עלי...

– מה?! – התרגז האופיצר. – מה? לתת להם כדור?! והדם הזה?! – הראה על ראשו. – והדם הזה, מה יהיה עליו?! לא, חברי, אתה טועה; אני אקבּר אותם חיים – חיים – –

היתה דממה. הם סדרו את השֻלחן ושתו; בלי דַבר דבר, עיפים, בדממה. הגֻלגֹלת שעל השֻלחן מֻנחת על צדה, הגרגרת החתוכה נִראית – קֹר עבר בי. כל גופי רועד. ומן החוץ נשמעות דפיקות – דפיקות הרגבים של חפירת הקבר, הנשמטות אל הכֹּתֶל, דפיקות אטומות, כבדות, מתות. מבלי־משים הסתכלנו זה בזה, אני וחברי המדיארי – כמדֻמני, שאמר לי דבר־מה; ששאל אותי בחשאי: „הבאמת? – הם יקברו אותנו חיים?” – ושוב דפיקות קהות. דממה – דממה כבדה כעופרת. האופיצר נוטה אילך ואילך. שכור. השעון שעל הקיר מצלצל: אחת – הצלצול נכנס בי ומוסיף ומזמר: דין, דין, דין, דין – דין... חֹם נעים עובר בי – רגש שכרון: למות... עכשו למות, כך, להרדם, בתוך־כדי־ישיבה, לישון, מה־טוב, כך, אני גֹוֵעַ ומת, איני מרגיש כלום. החֹם מצטַמר בדמי, בלבבי. לבבי אינו דופק. הנשמה יוצאת, בחשאי, מִתַמֶרת כאֵד חם, נודפת ממני כריח נעים. נודפת. אני שוכב באדמה, תחת הקרקע, והיא יוצאת דרך החֹמר הכבד, מתרוממת ועולה, למרומים. שם – אמי. היא מחַכה לה – לנשמת בנה. מקבלת אותי ברחמים עצובים, מנשקת לי נשיקה חמה, מרַפאה, אִמָהית, דמעתית, מיַשנת אותי על ברכה... אני יושב בחֵיקה ומחבק אותה, את גופה החם, המרחם, היקר, המחַיה, ומתחטא לפניה: הם הכו אותי. עִנו אותי, קברו אותי חי. אני לוחץ אותה, תוחב את ראשי אל תוך החזה החם. אני ישן, חולם: שני חברַי המתים קמו לתחיה – הם מחַיכים: „נורא היה – מה? ואף־על־פי־כן חיים אנחנו... לא עלתה בידם”. צוהקים בחדוָה ומשתובבים כילדים, ככרובים... שמחה, אשר, נהרה, שיר – דין, דין, דין – – –

קול גס החריד אותי:

– נו, כלבים, באו!”

הלכנו. בחוץ לילה קר, לח ומלא ערפל דָחוס. הקבר כמעט נגמר. האנשים חופרים, חופרים, אחד עומד ובידו נר. „עמֹק, עמֹק” – אומר האופיצר. חברי המדיארי עומד ומסתכל בקבר, מסתכל ושותק. ופתאֹם הוא פונה אלי:

– אחא, – אמר בקול מוזר, – אחא, התפלל־נא עמי יהודית – תפלה עברית – אחא!

„אחא” – מלה זו באה כמו מאיזה עולם אחר לגמרי. „אחא” זוהי

יכולים לתפש אותו — הוא מכה, נוגח, סוחף, בועט, סוטר, דוחף — חוטף את הגרזן מיד האחד, חוטב בו על ימין ועל שמאל, האנשים נבהלים ונדחפים לכל צד: „תִּפשוהו! תפשוהו!" — צועקים. האופיצר מקלל וצועק וראשו זב דם, גם כפו זבה, אחד מהם שוכב על הארץ ובראשו פצע, המדיארי קופץ קפיצה וצועק: „הך! הך! חבר! הך! אחא! הך! חטֹב! כרֹת!" הוא משפשף את ידיו וצועק בשמחה, בנצחון, בשגעון, בחרוק־השִׁנים, והלה מפַרכס כחיה רעה שנשתחררה ומכה, מכה באנשים, בבקבוקים באויר, כעִוֵּר — — אחר־כך, כשתפשו אותו, הוא נופל על הקרקע, על חברנו המת, משתטח, נאנח אנחה הומיה, כשׁור שנטבח, ומשתתק. מפיו עולה קצף לבן מעֹרב בדם. האופיצר מוציא את האקדוח מכיסו ויורה בו, פעם, פעמַים, שלש... אחר־כך נגש אלינו והאקדוח כלפי פנינו — עומד וידו רועדת — וצונחת. נגש קרוב אלינו ואומר, בלי רֹגז, במנוחה, כשראשו וידו זבים דם:

— לא, לא! — הוא אומר בקול צרוד. — לא אמית אתכם. אתם רואים את הדם הזה? — מראה הוא באצבעו על הדם הנוזל מראשו. — אתם רואים? לא, לא אמית אתכם. אני אקבר אֶתכם חיים. לא את שניכם בבת־אחת — לא; אתה — הוא פונה אל חברי המדיארי, — אתה תעמוד ותביט — ואחר־כך אותך — תִּפשו אותם!

האופיצרים היו עסוקים עם עצמם. אחד מן האנשים חבש את ראשו של האופיצר במוך, האופיצר שתה עוד פעם כוס יין־שרף, חבריו גם הם שותים ומקללים, מגדפים בקול נמוך וחלש ומתפלאים על אותו הכח הגדול של היהודי, שלא יכלו לעמוד בפניו.

— הוא השתגע, — אמר האחד, כמי שמלמד זכות על עצמו, — הוא יצא מדעתו ולפיכך... שאלמלא כן, היינו יכולים לו, — אמר וצנח על הספסל. — ואת אלה השנַים צריכים לכפּות יפה־יפה, כדי שלא ישתגעו...

— הם שוב לא ישתגעו, — אמר האופיצר. — אני — אני אַראה להם, אני אלַמדם דרך־ארץ — כַּפתו אותם היטב!

בינתים כפתו אותנו. לא סרבנו. הרצועה והחבל הַדַּק חתכו את ידַי. עמדנו שנינו כפותים, ידינו לאחור. לא הרגשתי שום כאֵב, וגם לא פַּחד — חם היה לי, חם מאד. הִזעתי זֵעה חמה ולא יותר.

האופיצר נגש אל חברִי המדיארי.

— בּוֹש והִכּלם! — אמר לו. — הלֹא תבוש! — אתה הנך נוצרי?

המדיארי חרק בשִׁניו, הזדקף מלֹא־קומתו ואמר בקול מלא בטחה ובוז:

— טועה אתה! — לא נוצרי אני! — גם אני יהודי! עשֵׂה גם עמי מה שאתה חפץ לעשות לְאָדון האופיצר שלי! גם אני יהודי!

הסתכלתי בו — ואלמלא הייתי יודע, שאיננו יהודי, הייתי חושב עכשו, שבאמת יהודי הוא. חפצתי להגיד לו איזו מלה — לא היה בי כֹח לדַבּר. חפצתי לחבק אותו — ידַי היו כפותות...

— נו, אם יהודי אתה, — אמר לו האופיצר, — הרי... נָדין אותך כיהודי, נְדין אותך כמוהם! — אמר ועיניו התלקחו כשתי אֶשֵׁי־גיהִנום.

המדיארי לא יכול לעמוד על מקומו. נגש אליו, הושיט לו את ידו האחת, ואת השנית שָׂם על שכמו, לחץ את כפו ואמר:

– אל תבכה, חבר, אל תבכה, – אמר בקול מלא רחמים, – אל תבכה! – אמר עוד פעם בקול קשה. אחר־כך חרק את שִׁניו, קפץ את אגרופו כברזל, נגש אל האופיצר והסתכל בו בעינים בולטות, מלאות ארס. סר מעליו, נגש אל התמונה הקדושה המֻנחה על הארגז, הרים את אגרופו עליה ובקול נחנק אמר:

– אתה, הכריסטוס המקֻדש שבעתים! – אתה – אתה – הממזר הטמא! – קרא בצעקה פראית – אתה המשיח!! – ונפץ באגרופו את הזכוכית של התמונה לרסיסים.

האופיצר דחף אותו משם בהכאה:

–הֵי, מדיארי, חיה רעה! – אני תכף אלַמד אותך! – תכף אשלח אותך אחרי יהודיך! – כַּפתו אותו!

המדיארי לא שמע את דבריו, נגש עוד פעם אל חברנו האמלל, הושיט לו את ידו ולחץ אותו בכֹח זום, בהסתכלו בעיניו; אחר־כך חבק אותו היטב־היטב, עוד פעם הסתכל בו יפה־יפה ואמר בחשאי:

– הַשֵׁם יהיה עמך. אל תירא. הַראה להם לחזירים הללו, שגבור אתה גם למות.

נגשתי גם־אני אל חברי – לא היה בי כֹח ללחוץ את ידו – והם דחפו אותנו הַצִּדה. בינתים אמרתי לחברי איזו מלה – אני בעצמי לא שמעתי אותה. איזו מלה קצרה, נחנקה, שטופה בדמעות מלוחות – וחזרנו אל מקומנו.

והם, האנשים – פוי, האנשים! – הם הניחו שרפרף נמוך אצל הכֹּתל, העמידו עליו את חברי, הרימו את שתי ידיו לצדדים, לקחו מסמר ארך – ואני מביט, מביט – ואינני עוצם את עיני – תחבו את המסמר בכפו האחת. חברי לא השמיע קול, נשך את שפתו התחתונה ועוה את פניו. הם הכו על המסמר באיזה גרזן. חברי התחיל נושם נשימה עמֻקה, ארֻכּה, מחַללת כחליל מקֻלקל, והם מכים, מכים, המסמר נכנס בכֹתל. האופיצרים שותים ואחד מהם פונה לאחור ואומר: „כך, כך, ילדים". אחד מן האופיצרים יוצא החוצה. „תכף אני בא" – הוא אומר. מן הכף נוזל דם – דם אדם. גם אופיצר שני יוצא החוצה. ואני מביט, מביט – מַפנה את ראשי הצדה ומביט מן הצד. הם תוקעים את המסמר השני בַכַּף השניה. חברי משמיע קול ארך, עמֹק, חלש, רועד, ככלב בוכה – הקול נעשה לשברים, הוא גועה, מטה את ראשו הצדה, מביט עלינו – הוי, עינים! – הוא עוצם אותן – אני מרגיש כאֵב נוֹרא... היכן? – בכפי אני מרגיש כאֵב אָים – לא, בחִכּי – בתחתיתו של לבי... ראשו של הנצלב משתמט לצד – על מוחי יורד צעיף שחור־אָדֹם ומאפיל עליו... הפטיש מכה, מכה – – –

צעקה נוראה – –!! האמלל השמיט את־עצמו מן הכֹתל ובכֹח פרא ואָים התנפל על האנשים שמסביבו והתחיל מכה על ימין ועל שמאל, בידיו, ברגליו, כסֻמא, נוגח בראשו, בועט ברגליו – האנשים חפצים לכפתו ואינם

חבריו, שבמשך כל הנעשה הביטו בעינים שכורות, צחקו, סחו זה אל זה: „כן, כך" — „דם יהודי" — „צריכים סוף־כל־סוף" — „רק דם נוצרי שותים הם" — „בן־כלב" — — ומי יהיה השני? — שאל אותם האופיצר כמעט במנוחה, בלי שום התרגזות, אחרי שתִיה. — איזה מהם יְצֻלַב?

— הזקן־במעלה שלהם, — הראה אחד מהם עלי.

איזו מלה הזדקרה על לשוני — בלעתי אותה על־כרחה. מעל מצחי התחילה נוזלת זֵעה, מתחת אזני, מקדקדי, משערי —

— לא, — אמר אחד מהם: — הזקן־במעלה שלהם יהיה השלישי... הוא יקום תחית־המתים.

שוב חפצה איזו מלה להתפרץ מלשוני — שוב חנקתי אותה.

— ובכן: זה, — אמר האופיצר והראה על חברי, — מה שמך?

חברי שתק.

— מה שמך, בן־כלב?!

הוא שתק.

— אינך מדַבר?! — ובכן נכַנה אותך, בשם יהודה — יהודה איש־קריות. כן, יהודה איש־קריות, אתה תהיה נצלב, כמו שאבותיך הצליבו את בן־האלהים!

הסתכלתי בפני חברי: פניו היו אדֻמים ולַחים. בלבי עבר איזה זרם צורב. עיני התחילו דומעות... הנחתי להן: הדמענה, תשפוכנה את מה שבקרבן, תסתַמֶאנה, תְזַלנה מחוריהן. למה הן מביטות?

כשנגשו שני אנשים לכפות אותו, נרתע קצת לאחור. אחר־כך התחכך בי, הִדק את גופו אל גופי, חבק אותי בידיו ולחץ אותי בכח גדול מאד, עד כדי יציאת נשמתי. כך, כך — אפשר שיחנוק אותי, אפשר שאמות. חבקתי אותו גם־אני, את צוארו.

האנשים הפרישו בינינו. אותי דחפו הצדה ואותו אחזו בשתי ידיו והוליכוהו אל הכֹּתל השני. על הכֹּתל תלויה תמונה קדושה. שתי תמונות. האחת: אֵם עם בנה הקטן, והשנית הנוצרי הצלוב. הוליכו את חברי לשָם והסירו את התמונות מעל הכֹּתל — צלצול של כלי־מכשירים — מסמרות... נזדעזע בכל גופו ופָרַץ בבכיה... בכה, בכה, בקול רם, בנהימה, כילד קטן, שהמורה האכזר שלו מתיר את הרצועה מעל מתניו, בכדי להכותו. בכה ולא אמר כלום. המדיארי על־יְדי עשה תנועה וקרא אליו:

— מה אתה גועה?! — צעק כמעט בקול רם, מנַסר, אבל רך ומלא חמלה ואהבה, אהבה גדולה וחֵמה. — מה אתה גועה כשור?! הנוצרי — המשיח רואה את כל זה, הוא רואה, הוא מביט, הוא לא ישכח... תן לו לַזקן שבהם אחת על פרצופו המנֻוָל!! תן לו אחת ואחר־כך הַנַח להם ויעשו מה שהם חפצים!

האמלל פנה אלינו ובכיתו התגברה — בכיה מתאוננת, מתחננת אלינו לעזרה:

— מה הם חפצים? — הָמה בקול גלוי, רחב ונחנק בדמעות. — מה הם חפצים ממני? — מה — הם — ח—פ—צים? — —

– מה? אתה מחַיך? אתה צוחק, יהודי ארור?! שתֵה, כלב נבזה!
חברי הִפנה את ראשו הצדה. האופיצר כאִלו פג כעסו קצת.
– אינך חפץ? – אמר בקול שוקט. — שתֵה, שתֵה; דם יהודי, כשר...
ואני — מכל־מקום חשבתי, שמשֻטה הוא. אינני יודע, כיצד ומדוע, אך חיוך קל עבר גם על פָני. האופיצר פנה אלי:
– אתה מחַיך? – תכף נראה, איך תמַלא אתה את חובתך! — נו, אברהם, אני מצַוה עליך, שתֵכף ומיד תשתה את כוס־הדם הזאת!
אמר ובידו השנית הוציא את האקדוח שלו, הרים אותו אל פני חברי והוסיף:
– אני מצַוה עליך: תכף ומיד תשתה כוס־דם זו! אם לא – פה תהיה קבורתך!
– ...
– אחזו בו! – צוה האופיצר לחבריו. — כַּפתו אותו!!
אחד מהם נגש אל חברי, אחז בו וכפת את שתי ידיו ברצועה לאחוריו, אחר־כך שָׂם את ידו על מצחו, הטה אותו לאחור, שהפנים יהיו מֻפנים כלפי מעלה; והשני לקח את הכוס ודחק אותה אל פיו, אל בין שפתיו – הפה היה מֻהדק – –
– פִּתחו את פיו! – צִוה האופיצר והוא בעצמו לקח את הכידון מעל קנה־רובה אחד, תחב אותו אל פי חברי. הכידון נכנס בנקל – חברי כבר לא הרגיש בו, התעלף ונפל. הניחו אותו על הארץ והכידון בפיו, הַשִנים סגורות, מֻהדקות זו לזו... האופיצר שָׂם את רגלו האחת על חזהו של השוכב והִטה את הכידון שבפיו אילך ואילך... הַשִנים חורקות בכידון, נשברות והפה אינו נפתח. לקחו עוד כידון, תחבו גם את זה. הפה נפתח. האופיצר שפך את הדם הגָדוֹש אל תוך הפה. הדם נכנָס, נכנָס, ושב ויוצא מן הפה. חברי אינו זז, פניו לבנים־כחֻלים... הדם נוזל על לחייו משני הצדדים – הוא אינו זז... ראשי מתחיל סובב, סובב, על לשוני אני מרגיש טעם דם, דם מלוח וחם – לבי כמו עמד בי מדפֹק – ואת עיני אינני יכול להסיר מעל פני חברי – הן מביטות, מביטות... אני מהדק אותן: אי־אפשר – הן מביטות... אני רואה – הוא מת?... ופתאם – פרכוס נורא! – חברי מפרפר בכל גופו, כבהמה לאחר שחיטה, ראשו מתכַּוץ לאחור, אל תחת ערפּו, ומפיו מתפרץ קִלוח של דם כלפי מעלה – ואחר הדם עוד איזה נוזל – הקאה עזה ונוראה, מלאה צבעים מעֹרבים, צהֻבים, כחֻלים, אדֻמים, לבנים... הַקִלוח זולף על פניו בחזרה – עוד הקאה – על פניו של האופיצר... הגוף מפרכס, מתחלחל עוד פעם, אחר־כך משתטח לארכּו, הרגלים רועדות, הראש מתרשל וצונח לצדו – – מנוחה.
– כלב בן־זונה! – התקצף האופיצר, כשהוא מקנח את הסחי מפניו. – הָסירו אותו מכאן, הַשליכוהו הצדה!
לקחו את המת והטילו אותו אל הכֹּתל. האופיצר הרטיב את פניו באו־דֶי־קולון, שהגיש לו חַיָל אחד, שתה כוס יין־שרף, אחר־כך פנה אל

* *
*

גערה אכזרית החרידה אותי:

– קומו, יהודים! לא עת לישון היא עכשו! חג קדוש!

קַמנו. גם המדיארי קם.

– אתה שֵב־לך, – אמר האופיצר, – אתה אינך יהודי!

המדיארי לא ישב. עמד, עמנו יחד

– שֵב, אמרתי לך!

המדיארי עמד על מקומו.

– שוטה! – אמר לו האופיצר – טפש! – הנה שוטה! – אמר אל חבריו – מדיארי שוטה!

– שֵב, – אמרתי לו אני, – שב־לך, אנדרַש.

האופיצר רתח מכעס, נגש אלי וחטמו כמעט שנגע בפני; מפיו זרם עלי ריח־יין ועיניו כמעט שעזבו את חוריהן:

– שתֹק, כלב נבזה! – גער בי. – קֻם יהודי ארור! אני תכף אלַמד אותך פה לצוות! – ובכן, אלכּסֵי פיודורוביץ', – פנה אל אחד מחבריו, – מה דעתך, באיזה מהם להתחיל?

– בזה, – ענהו הלה, כשהוא מורה על אחד מחברי, – זהו יהודי טפוסי, מֻבהק; חָטמו ועיניו מעידים בו; חֹטם של נשר טורף. הא־הא־הא! צחק וצנח על הספסל. שכּור היה לגמרי.

– מה שמך?

– שמי – אברהם – אמר... – האופיצר הפסיק אותו באמצע:

– לא צריך יותר: אברהם ודי. ובכן, אברהם, שמע; שִמעו כֻּלכם: בית־דין של אופיצרים נמנה לָדין עליכם. האַשמה ידועה לכם למדי. נמנו וגמרו לעשות לכם מדה כנגד מדה; כלומר: אתם שותים דם נוצרי, ולפיכך אחד מכם חַיב לשתות דם יהודי. צריכים אתם לטעום סוף־כל־סוף טעם דם יהודי. שנית: אתם הצלבתם את בן־האלהים, לפיכך אחד מכם יהיה נצלב. ושלישית: אחד מכם יהיה נקבר חי, כמו שבן־האלהים היה קבור ואחר־כך עלה מן הקבר. הבַנתם? – והוא פנה אל הַשֻלחן, הקיש כוסו לכוסות חבריו ושתו. אחר־כך שוב פנה אלינו:

– ובכן: אתה, אברהם, תהיה שותה דם, דם יהודי — ומה אתה אומר על זה? – אתה שותק? – עוד אפשר לך לדַבר; עוד יש לך רשות.

– ...

– תנו הנה את הדם!

אחד מהם מסר לו כוס מלאה יין אָדֹם. כשהגיש אותה אל חברי, ראיתי והנה הוא דם קרוש מהול ביין. האופיצר הגיש את הכוס עד מתחת לשפתיו של חברי. ריח הדם הגיע עד לאפי שלי. חברי נרתע לאחור; הרים את ידו אל פיו; עיניו קמו. אחר־כך חִיֵך. הוא לא האמין.

האופיצר הרעים עליו בקול נִחר:

הוא מזג לו ולחבריו ושתו. אז פנה אחד האופיצרים אל הגֻלגֹלת שעל השלחן ואמר:

– נו, יהודיון, מה אתה אומר על אחיך? יהודים נאמנים, האין זאת? הם אינם מגַלים את סודותיכם. הם שותקים. שותקים הם כמוך, יהודיון.

המסֻבים פרצו בצחוק פרוע.

– כן, – אמר השלישי, – יהודי זה כבר שותק שתיקה גמורה. הוא לא ישַקר עוד לעולם; הוא לא יגַלה עוד שום סוד לעולם – צריך לתת לו אֵש: הסיגרה שבפיו כבתה – תנו לו אש.

אחד מהם, קוזק בעל חֹטם מעוך ועינים קטנות כשל עכבר, הדליק גפרורית והגיש אותה אל הסיגרה הכבויה שבפי הראש החתוך – הלהב התלקח קצת וחרך את שער השפם והזקן – האופיצר שפך עליו כוס יין.

עצַמנו את עינינו והחזרנו את ראשנו כלפי הכֹתל. הריר שבפי נתיַבש, לא היה לי מה לבלוע. וכעין מחטים דקדקות עמדו לי בגרוני באלכסון. לבי התחיל משתלשל ויורד בי מטה מטה – נשענתי אל הכֹתל. על שכמי הרגשתי איזה משא, משא כבד – חבֵרי נשען עלי. הכֹתל היה טחוב. רגש נעים, קר. לרגע הרגשתי כעין גרוי של הקאה. איזה קול פעמון. צלילים נעימים, השעון שעל הכֹתל מכה – שמונה, תשעה, עשרה – שלשה־עשר – עשרים – שלשים ושנים – אין־סוף. הפסקתי את המנָיה. יַכה־לו... צחוק פרוע... „לסלסל את השפם" – „יְפֵהפֶה" – „יהודי רפה" – –

קול מזעזע העיר אותי:

– ומה יהיה עם ארוחת הערב, ילדים?!

– תכף ומיד, אדוני הנאור!

פתחתי את עיני: החַיָל העומד על הכִירַים מושיט את המַאכל לכל אחד ואחד והמסֻבים אוכלים.

האופיצר פנה אלינו: שְבו עד אשר נגמור.

מאחרינו עמדה ספה ארֻכה. ישבנו עליה. הישיבה באה בשַעתה. כבר עמדתי כשכור. הרגשתי, שהדם הולך ויורד בי אל הרגלים. הרגלים עיפות מלשאת אותי. אני מסתכל בחברַי: אין איש מהם מביט כלפי הַשֻלחן. העינים עצומות. ועל הַשֻלחן: הראש עם הסיגרה; הוא רטֹב כֻלו מיין. שוב הרגשתי גֵרוי של הקאה. קֻבתי מִתכַוצת. „צריכים להאכיל גם את היהודי" – „לפתוח את פיו ולהלעיטו" – „אורחנו הוא היום" – „הסירו את הסיגַרה" – „אין לו בטן" – הא־הא־הא! – איזה פטיש הולם, הולם במוחי. נשענתי בזוית. כך, טוב. והפטיש הולם, הולם. „הא־הא־הא!" – איזה קול מוזר בא כמו ממרחקים – קול רך ומתחנן: – „מה אתם הפצים ממני?" – „אני יהודי פשוט" – „יהודי עני" – „יש לי בנים קטנים" – הגוף שמתחת הַשלחן התחיל מפרכס. העינים זולגות דמעות ומביטות – מביטות וזולגות דמעות... ובבית, בעשן – מרחף כעין ערפל לבן, טהור, שקוף... הנשמה מכה בכנפיה... כצפור על ראשו של החתול, האוכל את האפרוח – – –

המדיארי זקף את קומתו כדין החַילים, השתעל ואמר:

– אדוני האופיצר! אצלנו אין היהודים שותים דם נוצרי! אין אצלנו זוללי־אדם!

האופיצר נענע בראשו:

– בן איזו דת אתה? – שאל בתמיהה. – אתה הנך נוצרי?

– כן.

– ובכן? בתור נוצרי, בתור בן דת הנוצרי אתה מכַסה על פשעי היהודים? או אפשר מתיָרא אתה מהם? מה?

– לא.

– מובן מעצמו. כבר אין לך מה להתיָרא מהם. פה בתוכנו לא יעשו לך כל רעה. ובכן, אמֹר בלי פחד, הכל, סַפר, כל מה שאתה יודע –

המדיארי שתק. הסתכל בי ושתק. הסתכלותו זו הכניסה בי רגש לא־נעים, דומה היה, כאלו הוא מתיָרא ממני. פניתי אליו ואמרתי לו:

– אמֹר, אמֹר, אַנְדְרַש; אמֹר מה שאתה יודע.

המדי־ארי, שעמד עכשו במצב של כבוד כלפי האופיצר, שִנה את מצבו כדין, ובפְניה קשה פנה אלי ואמר בקול בטוח וקשה, בלשון מדיארית:

– אדוני!... אני אינני אומר כלום! אני לא אשַקר לו לאותו החזיר!

האופיצר נתמלא כעס: מפני־מה הוא מְדַבר אלי ולא אליו. אמרתי לו, שידבר אל האופיצר ולא אלי. המדיארי לא זז ממצבו:

– מה אדבר לו לאותו החזיר המגאל? – אמר לי בפנים אְדמים.

האופיצר קם ממקומו בכעס וגער בו בשִנים חורקות. המדיארי זז ממצבו, פנה אל האופיצר ואמר לו בלשון רוסית־אוקרַינית משְבשת:

– אני לא אשַקר! – מדיארי אני!

את המלים האחרונות הטעים בקול מנסר כל־כך, עד שהאופיצר לא צנה אותו כלום; חִיֵך קצת ואחר־כך פנה אלי:

– אתם עושים את מעשיכם באֹפן מצְין – אמר אלי בלעג – באֹפן מצְין בולמים ומחַנכים את הבהמות שלכם. ובכן: אִי אתה חפץ להודות כאיש ישר?

המצב היה ברור לי. צִדקתי על עצמי את הדין למפרע ואמרתי:

– אדוני האופיצר! ברור לי, שאתה יודע את התשובה על כל השאלות הללו כמוני אני. אתה הנך איש בעל־תרבות, אופיצר, וגם אני אופיצר ואיני יכול לעשות שקר בנפשי. אנחנו הננו כֻלנו בידכם, עֲשו מה שאתם מוצאים לנכון לעשות עמנו – חַילים אנחנו ושבוים – השבוים שלכם...

האופיצר פָרץ בצחוק:

– הא־הא־הא! אינך יכול לעשות שקר בנפשך? הא־הא־הא! גזע איש־קריֹת ואינך יכול לשַקר! אך זה יפה: יהודי ואינו יכול לשַקר. זהו באמת מעַנין – נו, תֵכף נראה!

ממהומה זו העיר אותי קולו של ראש המסבים, הקומנדנט:

– מי בכם הזקן במעלה?

בלעתי את רקי המגעל, החמים, ראשי התחיל להסתובב עלי.

– אני.

– אתה יהודי?

– כן.

– טוב מאד. מי עוד יהודי ביניכם?

– אני, – ענה אחד מחברי.

– זאת אני רואה. הערמה שוכנת על פניך. ומי עוד?

– אני, – ענה חברי השני בקול רועד, בלי שום צבע.

– כלכם יהודים! תפת וזעם! כנופיה של יהודים! וגם אתה? – פנה אל המדיארי.

– אני... לא.

– ובכן: שלשה יהודים, – אמר האופיצר, – טוב מאד.

– מצין! – ענה אחריו אופיצר שני. – בשעתו באו. חי נפשי, בשעתו...

– היודעים אתם, יהודים, מה היום?

נזכרתי, שהיום הוא הג־הולדתו של הנוצרי. שתקתי. והאופיצר הוסיף:

– היום יום קדוש הוא, יהודים, חג גדול. יום הולדתו של בן־אלהים. אתם יודעים, מה זאת?

– כן! – ענינו קול אחד, קול יבש.

– טוב; בודאי יודעים אתם. אתם הלא מחיבים לדעת את החג הזה יותר ממנו, מן הנוצרים. הלא בשלכם בא לנו החג הזה. אתם הייתם מסיעים לזה, שהמשיח טהר אותנו במכאוביו אשר נשא מכל חטא ועון – ולפיכך, בתור תודה, תחגו אתנו ביחד את החג הזה. מאין אתם, יהודים?

– מהונגריה.

– מהונגריה? – כן, כן, כמדמני, שכבר שמעתי, שיהודי הונגריה הם ממחים לזה... אמרו־נא, יהודים, האמת היא, שאצלכם, שאתם היהודים בהונגריה, ממחים אתם לשתית דם נוצרי?

שתקנו. עמדנו כנדהמים ושתקנו. מה אפשר לדבר פה?

– ובכן; מה אתם שותקים? הלא סוד גלוי הוא... אמר־נא, בבקשה – פנה אלי – אתה הנך הזקן־במעלה שבכם, אתה בודאי יודע יותר מהם: האיך לוקחים היהודים אצלכם דם נוצרי?

עוד פעם בלעתי את הריר הדומה למגלה שבפי ושתקתי. והוא הוסיף:

– הגם אתה שותק! מדוע אתה שותק? זה לא יפה מצדך. היתכן כך, לשתוק? אם כך, אמר־נא אתה – פנה אל המדיארי – גם אתה יודע בודאי: האיך שותים היהודים אצלכם דם נוצרי? האיך שותים הם את דמכם?

הכניסו אותנו אל תוך הצריף השכור. כשנפתחה הדלת – חֹם מעֹרב צחנת יין־שרף ועשן מחניק זָרַם עלינו. כאִלו הוא פותח את פיו המגֻוָּל ומהביל עלינו בזוהמת רֵאָתו הסבואה, שמסַמאה את העין, מאטמת את האזן ומטמאה את הנשימה.

כשפָּתחנו את עינינו – עמדה לפנינו תמונה פרועה: שֻלחן ערוך ומלא בקבוקים וכוסות, העומדים בשלולית של משקאות שונים בצבעם ובצחנתם, שנשפכו תחתם. סביב השֻלחן היו מסֻבים חַיָלים, אופיצרים רוסים שונים: רַגְלִים, פרָשים, קוזַקים וסתם שכורים, השותים ומעַשנים ומתהוללים בהרחבת דעתם המטֹרפת כבר למחצה. האונְטֶראופיצר הרוסי, שהוליך אותנו, עמד לפני אחד מהם במצב של־כבוד והודיע לו, שהביא שבוּיִם אוסטריים. האופיצר היה כבר נראה־ואינו־רואה מחמת שתיה, הביט עליו בעינים מעֻרפלות, וכמי שֶמֵבין אותו אמר לו: טוב, הסתלק. אלינו לא פנה, לא ידע אפילו על־דבר יֵשותנו הזעירה, זִמר לו ושתה. והמסֻבים אחריו. אחד מהם התחיל גועה בשיר יהודי, אלא שזה לא הפריע את האחרים, שלא דקדקו כלל בחֻקי ההרמוניה וגעו כל אחד בשיר מיֻחד לעצמו – – –

בינתים הסתכלתי מסביב לי. הקירות מלאים תמונות קדושות וקורי־עכביש, שכמעט נקרעו מרֹב האבק שעליהם. על המטה סרוח כעין־אופיצר ונוחר מעֹמק חָטמו. נחירה זו התאימה במדה לא־מעטה אל המנון־הטֻמאה של חבריו. על הכירַים דולקת אש ועליה מחבת מלאה חתיכות־חזיר, המתיזות ורותחות ברְגזה. הריח הנודף מהן גם הוא מתערב עם צחנת היין ועם העשן להרמוניה מַדהמת ומגָרה להקאה. ותחת השלחן – שוכב איש... בלי תנועה. הסתכלתי בו היטב – אין לו ראש.

כל גופי נזדעזע. השכרון, המדהים אותי, פג ממני. מבלי־משים הבטתי בפני חברַי.

– היכן הוא הראש?

מצאנו אותו: הראש היה על השלחן. בין הבקבוקים והכוסות הרבים, בתוך שלולית היין האדֹם, עמד הראש. כן, עמד, על חצי־העֹרף שלו – – עיניו פתוחות למחצה, ובפיו – סיגַרה עוממת.

לא היה קשה להכיר: ראש יהודי... מי אשר לו שפת שֵדים ורוחות טמאים, ימצא־נא מלים לאותו הרגש, שפעפע בדמי ברגע זה. גופות־מתים, קטועות, פצועות, כרותות־אברים, אינן דברים היוצאים מן הכלל במלחמה. הלא לשֵם־כך היא מלחמת הישר והחֹפש. אבל מראה זה – זהו קצת יותר ממה שהישר והחֹפש יכולים ללַמד עליו זכות.

כל זה אני חושב עכשו, כמובן, בשעה שאני כותב את העֲבדה הזאת; אך בשעת מעשה לא חשבתי מאומה. ערבוביה של עשן הסיגַרות, של צחנת המשקאות הבלולים בדם־אדם, שהיה עודנו חם בודאי, טִשטשה את מוחי לגמרי. עיני התחילו לרקד בחוריהן, לבי התחיל מתרומם ועולה אל גרוני, על לשוני הרגשתי כעין טעם של ריר מתוק ומלוח כאחד, ובראשי התחילו מופיעות צורות ותמונות של שאול־תחתית.

פוֹירשטַין

נוֹצְרִים

(האיך נעשיתי סָב בין־לילה)

בעל הפנטסיה היותר גדולה
הוא — הבורא־עולם.
(מתורתו של סבי).

מי מכם זכה לראות את חפירת קברו? —

אֵל־המלחמה עשה עמי גם חסד זה, בהיותי בשבי במשך — אשמורת אחת.

בתור חלוצים שֻׁלַּחְנו כלפי מערכת האויב. המִשתַּנו. על־פי מקרה היינו שלשה יהודים ושנים לא־יהודים. כשאני לעצמי איני אוהב הַבְחָנוֹת שכאלה: „יהודי — לא־יהודי", אלא שבעֻבדה זו, שאני מספר כאן, לא שאל אותי הגורל, אם מבחין אני בין יהודי ובין לא־יהודי. אנוס הייתי להרגיש את יהדותי — ועד־כדי זְוָעה.

ובכן: שלשתנו היינו יהודים, ושנים מַדְיַארים. כבר עלתה בידינו להשיג דברים חשובים מצד המערכה השניה, ופתאֹם — נפלנו בפח. החלוץ של האויב הקיף אותנו מכל־צד — ואין מפלט. נלכדנו; בשעה העשירית בערב.

שׁוֹבֵינו, כשלשים במספר, הוליכו אותנו אל כפר קטן וחָרֵב למחצה. לא זכו להוליך את כֻּלנו עד הקוֹמַנדַנט שלהם; אחד מאתנו, מדַיארי, נמלט באמצע הדרך בהורה — — ואחר שבדקו אותנו בדיקת־חמץ כדין ובִערו אפילו את מטפחות־האף שלנו — הכל היה בעיניהם להמץ בשבילנו — הובילו אותנו אל הקומנדנט. קרבנו אל צריף נמוך שבכפר. הצריף: בנין רעוע, מְצֻפּה קש נרקב, וכֻלו דומה לבן דלת־העם שבגליציה. כובעו, כלומר: גגו, מְכֻנה הצִדה ומהוֹרו האחד נשקפת אזנו האחת: איזה סמרטוט שבעָליה; עיניו הקטנות, האפֵלות תמיד והפתוחות רק למחצה — חלונותיו — מצַמצמות עלינו את מַבָּטן הערום, ששנאה כבושה, שנאת הארהא־פרחא המושל בכִפּה לרגע, נשקפת אלינו ממנו. אלא שמתוך כמין־בַּיִת זה התפרץ אלינו קול־ענות שכרון, קול מתהוללים, הלומי משקה ושירה, — תקף הכרנוה: זוהי הקוֹמַנדה הרוסית.

שלה פרחים. „בשביל הזקנים, עלוז׳׳, אמרה, אבל כוף סיף גם הם יתפזרו. ודאי ימכרו את סיזי לאיזה עורך־דין בכרך. עורכי־הדין! כמו לוקחי־הנשך הם. תמיד עוזרים הם לנשל את אחינו מכל שדהו. וכי לא מוטב להנשא לחנוני ישר?

פיצ׳י שבה. השורות האחרונות הן נהדרות, אבנים יקרות ורק אותיות שלנו חקוקות עליהן. למה הברק? ולב פיצ׳י נלחץ על האותיות הישרות והמרבעות, שגרשו מעל האבנים. „חטא, — אומרת היא. — למה הם מזניחים את הכתב הקדוש שלהם? אדרבא, יחקקו כך, שגם אנו נדע לקרא וגם הזקנים שלהם. הרי הרב הזקן עוד לא קרא את כתבנו. חבל!׳׳ ולפיצ׳י נדמה כאלו מתהלכות האותיות הזקנות מגורשות ובוכות. לבה נלחץ. „עלוזי צפורה, קטנה שלי, הזוכרת את את פיצ׳י? גרשוף, גוזלי, גרשוף׳׳. ומתוך התרגשות נשקה אות זרה על קבר זקנה, שהכירה אותה עוד.

פיצ׳י יורדת את המורד האחרון. השק מלא וכבד. חבל! כשיתיבשו הענפים ימעטו כל־כך, ועתה המשא כבד. בכל־זאת טוב. יש עצים, ואוז־מים ועגל יבא מכפר המולדת. היא קבלה גם זרעונים. גם ביצים מתרנגלת, שמינה הולך ומתמעט. מינים זרים חדשים באים, והרי גם שלנו נתנו ביצים טובות ולא מעט. טוב שהלכה לכפר־המולדת. גם היום לא הלך לאבוד. לאכרה אסור לאבד יום, זהו ענין לגונבי־יום ולא לנושאים בעל. אין כלום! העקר הוא, שלא ירגישו בעצים שלה שם ברכבת, לא יאמינו לה, שאספה מן ההפקר, יסחבוה עוד למאסר. אמנם היא תוכיח את צדקה, אבל בינתים טלטולים, אבוד־זמן והרפה. הוי, הסדרים שלהם! למה מענים אותנו, המסכנים? ולמה אין היער כמים, כצפרים? וכי אינו מתנת־האלהים? ואולם בעגלה היתה אפלולית, וכשיצאה פיצ׳י ממנה, משמשה בשק בהנאה מרבה, ובסל היה גם ענף פורח מהעץ שלפני קבר הדוד מויטנר. את זה תשים במים יחד עם אלה שקטפה מקברי אבותיה.

פיצ׳י עוברת את העירה. חשך. החנויות סגורות. למעלה בחלונות המויטנרים אור, אך קשה לעלות על המדרגות. מחר תמסור להם פריסת־שלום, בשעות השוק. היא הולכת בצעדים אטיים ושוקטים. הרגלים כואבות, אמנם, וגם כאב בחלצים. זקנה! אך השק הוא קל, והוא הרי מלא כל־כך. ופיצ׳י מחליקה בכנטרה את אוז־המים הקשור בתוך הסל, ומתגעגעת אל העגלה. אלו היתה הקטנה בבית, מה רבה שמחתה. והיא מעמידה רגע את הסל על קצה גדר ומוחה עינה בסודה. מה לעשות? מחרתים יביאו את העגלה, מה ישמח אז רודי הקטן! מה שובב הוא. לא, לא, רק שלא ידד מן הקן. ולב פיצ׳י מתכוץ. הוא, בנו של „צפור דורר׳׳, מי יודע אם יביא צוארו בעל? והנה נצנצו מרחוק אשי ה„ספה׳׳ שלה, והלב התרפק על הדי וכריזי. ברוכה האם הקדושה! פיצ׳י יכולה למות במנוחה. השדמה לא תעזב. כריזי! מה מסור זה לשדה עתה. ומי יודע? אפשר תשוב גם הקטנה הביתה. הרי שב כריזי. ובלהש של תפלת־לב ההקרבה הזקנה בצעדים אחרונים אל רכת־נהלתה.

יודע, אם נתראה, — אמר, — אותנו מטלטלים ממקום למקום, משרשים מן המולדת. אומרים, כי עובדי־אלילים אנו בכפר־האבות. אפשר. הרי באמת יקר לנו פה כל שיח ואבן". ופיצ'י אמרה: „כן, מי יודע? לבי אומר לי, כי אלך בקרוב אליו, אל אֲבִי־יַלְדִי. מיום שהלכה הקטנה לבי אינו פוסק להזכיר: התכונני, פיצ'י! בא הזמן! ואני הרי לא אֶקָבר פה". ובעיניה נראה ברק שוקט: „אני אשכב שם אצלו, אפשר תשכב אחר־כך הָדי שלנו על־ידנו". הסגן נשא עיניו למעלה: „יהי רצון האלהים!" ופיצ'י ישבה אחר־כך רגע, ובהעלמו קמה ותעל במעלה ההר, ודרך מקום נמוך של הגָדֵר טפסה ועלתה אל המויטנֶרים.

המקום היה עזוב קצת, הגדר פרוצה במקצת, אף כי במִדָּה שהבהמה לא יכלה לחדור פנימה. העצים נזדקנו, נתיבשו והרקיבו וחדשים לא נִטעו. פה ושם גדלו שיחים מעצמם. עוד שָׁנים והמקום יתכסה יער, ולא יכירו את הקברים. „אדרבא, ישכנו להם הטובים בתוך היער". היא עברה, וברגש של יראה עצורה הביטה אל המצבות העתיקות, שאותיות זָרות חקוקות עליהן, עברה על קבר הרַב שומר־האֱמונים לכפָר, עָמדה קצת ומבלי משים הצליבה עליו באצבעותיה, האלמון הזקן עמד כבר בתחלת פריחתו. ענפיו כִּסּו שלש שורות של קברים. פיצ'י קטפה ענף קטן פורח והלכה אל המויטנרים. „אמסור להם פריסת־שלום מן הזקן". עוד מעט וכתבות אשכנזיות ההלו להֵרָאוֹת על הקברים. פני הזקנה אורו: „אפשר לקרא". והיא נִגשׁה אל קברות המויטנרים בחבה ובגעגועים קראה את הכתבות, נזכרה בכל אחד ואחד. ויחד עם זכרונות אלה נצטרפו זכרונות נעוריה, זכרונות טהורים ונעימים, וגם כאלה, שהתאדמה לזכרם. פעם לא בא הוא לימי השבועות מן המכרות, הוא הלך לטַיֵּל בהרים עם חבורה עליזה. והיא מתוך כעס ורגש של עלבון הלכה אל היער ליום ולילה עם מַתֵּי העֶב. איפה הוא עתה? אומרים בברַזיליה. נו, יאריך לו שם ימים! בחור רע לא היה. אחר־כך, בשעה אחרונה, שב הוא והיא חפצה להשליך עצמה המימה מחרפה. אין כלום! הם היו אחר־כך חיים טובים. „דָּם צעיר!" לָמדה זכות על עצמה, „מי מאתנו לא חָטָא? האלהים הוא סַלָּח". והיא פזרה את הפרחים, שלקטה על דרכה, על קברות המויטנרים, וגם הוציאה מסַלָּה פרחים של חלקת־שָׂדֶה. לאחרונה שׂמה את ענף־האלמון על הקבר. „הרבי שלח לכם על־ידי". ולפני הפרדה בכה לבה כמעט בקרבה. „שוכחים אתכם, מסכנים, הנכדים העשירים שלכם שם, — התאנחה, — הרי גם מים קדושים אין מזים על עפרכם". ובביתם של אלה הרי עברו עליה כמה שנים. „איזה שנים! מה יפה היה אז הכל! הוא היה אומר לה: „כשאת בבית הזה, אני בטוח בך", ופיצ'י נאנחת: גם הבית הזה לא שמר עליה. מילא, הוא יסלח לה. גם הוא היה רק אדם חוטא. ובינתים עברה על קבר הזקנה, אֵם הדוד. על קִבְרה היתה כתֹבת, אך בכתב שלהם. כך צותה. והרי זקנה טובה היתה, ומה היה אִכפת לה, אִלו היתה פיצ'י חוזרת עתה על שמה. אשה יראת־אלהים היתה, אבל קמצנית ומטילה מורא. מילא, למי אין חֻלשה? הרי רק בשר אנו. ופיצ'י חושבת: כשתעבור דרך העיָרה, תמסור שלום גם ממנה המויטנרים הרי באים הֵנה מזמן לזמן. בשנה שעברה הזמינה סיזי אצל הקטנה

כשר". וסטיפן נָד בראשו: „הפבריקה — זו הארורה!" הסגן שתק והשתקע רגע בהרהורים. „הפבריקה, — אמר בקול מתון ושוקט, — אין זו חדשה אצלנו. שם במישור הם אכרים, הביהמים. כשיש לך שדות־תבואה רחבים ושטחי־אָחו ישרים ומתוחים — אתה יכול לחיות רק מבִּרכת־השדה. איכה יש לנו אכר מלא? איזה ערוגות בעמק, חלקה מִשְׁפעת במורד, זכות מסְפֶּקת של מִרעֶה בהָר — וזוהי כל האכרות שלנו. היכֹלנו להתקַיֵּם בה? ואז באו הטוִיה, היער והפחמים ועזרו. עוד בימי־הבֵּינַיִם עבדו אבותינו במכרות. עבודה זוהי עבודה. וכשאין לך שְׂדֵמָה דשֵׁנָה, צריכים העצים והפחמים להאכיל אותך. העִקָּר הוא, שאנו עבדנו תמיד ועל עַמֵּנוּ שמרנו ואת האלהים יָרֵאנוּ. האסון הוא רק זה, שעוזבים את פַּחמי־המולדת ונדים אל זְהַב־הַנֵּכָר. וגם הכרך הוא נֵכָר. אצל בן־אחי פה במכרות — הוא רמז באצבעו ימינה למרחוק — יש עוד הכֹּל בבית: גן והלקת־ירק ואת הפָּרות חולבת היא כאִמּה ומַחבֶּצֶת ומגַבֶּנת, ויש תרנגלות ואַווזות־מים ויונים. בכרך — מה יש שם? רק עָשָׁן וסרחון — וְלֵך וגַדֵּל עָגְלָה שם. וגם הביהמים והסלוֹבַקים נדים לשֵׁם עבודה יותר מאִתָּנוּ. השדמה הטובה גם שם לאביר ולאונגרי — והאכר מעמיס שַׂק על גבו ונודד. תודה לָאֵל, שֶׁיֵּשׁ פחמים. הבנים נשארים בבית". סטיפן אינו מסכים. ומתוך חֻלשה — להשיב על הדברים קשה לו — מפליט הוא: „אבל העֵמק בולע את ההר, וכפרינו נחרבים". הסגן מניד ראשו: „ומה לעשות? בני־אדם מחפשים את הקַל. ההר הוא אֵם חורגת".

סטיפן נפרד מהם ושב. אִלו היתה הולכת דרך ההרים, היה מלַוֶּה איזו שעה יתֵרָה, אבל דרך המישור — הוא כועס על דרכים אלה. וגם הזקֵנה שלו, צריך יהיה להאכילָה. פיצ'י מאיצה בו לשוב. היא ישבה קצת אצלה קֹדֶם, אבל זו לא הכירַתה הפעם. יש שאינה מכירה גם את סטיפן. שִׁתּוּק זהו שִׁתּוּק. שָׁ נִ י ם — ואין להועיל כלום. רצון האלהים. וסטיפן הולך לו כפוף קצת ועולה בצעדים אִטיִּים וכְבֵדים. אלא שלאט לאט נראה הוא כמו מזדקף. פיצ'י והסגן מביטים אחריו רגע. „בן־שמונים — ודאי", אומר הסגן. „מי מָנָה? — עונה הזקנה קצת באי־רצון — יחיה לו". פני הסגן נעשים רציניים. „לוּ גם עד מאה! — עונה הוא ומוסיף — יִשָּׂאוּהוּ־נא רגליו וידיו יְשַׁמשוהו, את האכר הזקן!" והצליב עליו מרחוק. ובאיזה קול, שחציו אנחה וחציו הרגשת־גָאוֹן, הביע: „אכר! גֶּזַע, סֶלַע!"

עתה עמדה פיצ'י להִפָּרד מעל הסגן. „אתה עודך צעיר (הסגן היה כבן חמשים ואחד), ואני זקנה. עליך למהר, מחכים לך, ואני אתנהל לי לאטי". הסגן סֵרֵב: „למה? נלך לנו לאט. טוב שפוגשים עוד בת־מולדת זקנה, שלא שכַחַתנו". פיצ'י עמדה בשלָהּ. „לא, לא, אני צריכה לנוח, לשבת לי קצת". אך דברים אלה היו רק אמתלה. הם היו קרובים בלכתם אל מקום בית־הקברות היהודי, שנמצא על־יד היער במורָד, ופיצ'י הרגישה, כי צריך לגשת אל הדוד מויטנר ולהגיד לו שלום, והתבישה לאמר זאת לַסגן. וגם היער משך. פה אפשר לצבור קצת עצים, דוקא עצים טובים. פה אין מקפידים כל־כך. ולמה ילך היום לאִבּוּד? הסגן הרגיש קצת בדבר. „נו, טוב, התנהלי לך לאִטֵּךְ, ואני אלכה לי". הוא נפרד ממנה והעביר אות־הצלב על פניה. „מי

אינם חושבים על הכרך. יש להם גם מק׳מות בבית־הקברות פה אצלכם; שם בעירה אין להם עד היום בית־קברות. וסטיפן עומד רגע ומספר את המעשה המפורסם באותה סביבה, על הרב של עיר־המלוכה, שנקרא כל ימי־חייו על שם כפרו זה, ושָׁב הנה למות ונקבר פה. זה היה לפני מאתים שנה. האלמון שעל קברו נהיה לסֻכָּה ומסוכך על קברי שבעה מבני־המשפחה. שרשיו מתחת נחשפים כבר והוא עוד פורח בכל אביב. פיצ׳י מקשיבה והמעשה נראה חדש לה. „הרי גם המויטנרים יִקָּבְרוּ פה", אומרת היא. „נו, כן, - עונה סטיפן בכעס, — הרי אין אצלכם בית־קברות, אָמַרְתְּ. מן הכרכים אין באים הֵנה להִקָּבר. ואַתְּ, פיצ׳י, תמותי שם, בין הפבריקאות?" גמר ונאנח. פיצ׳י התאנחה גם היא: „אין כלום, סטיפן, בעלי קבור שם. הוא עבד בפבריקה, חבל, אבל אדם טוב היה". — „גם הזקנה שלי טובה היתה, ובכל־זאת, פיצ׳י, אִלו נתחברנו אנו, יכֹלנו לעבוד יפה כל־כך". בעיני הזקן נראו דמעות. פיצ׳י שתקה ודחפה את המחרשה. „נחרוש, סטיפן, רצון הָאֵל! גם כך היה טוב. והרי אוהב אתה את הזקנה שלך".

בשעת־צהרים טילה פיצ׳י בכְּפָר, נכנסה לבית־התפלה, כרעה על ברכיה והתפללה, התוַדתה לפני הסגן ומסרה לו גבינה, שהכינה לשמו, אספה בינתים קצת זרָעים ושתילי־בַּיִת אצל הסגן ואחרים, צברה גם קצת ענפים, נכנסה לבית־הקברות שמסביב לבית־התפלה ובכתה פה ושם על קברי אבות, קרובים, אח קטן ואחות גדולה, ועל קברי מכרים סתם, נכנסה גם לאיזה בתים, מסרה איזו מתנה וקבלה מתנה תמורתה, וסוף־סוף קנתה אַוַּז־מים ועֵגֶל, את אַוַּז־המים לקחה עמה ואת העגל הבטיחו להביא לה. המקום היה מהֻלל לפנים באַוזי־המים שלו. לפנות ערב, כשהלכה, לִוָּה אותה סטיפן קצת. „רַע, רַע, פיצ׳י, הבֵּיהמים ממלאים את המכרות והשדות. אצלנו בהרים הילדים מתים, ובמישור אצלָם הילדים מתרבים כחזירים קטנים בתוך אי־הנקיון שלהם. הזקנה שלי נקיָּה עוד, והם" — והוא יָרַק יריקה של כעס. אבל מה יש לדַבּר? אף שלשה כתרים מִיתָּרים לשנה לא ישַׁלם איש לעבד או לשפחה משלנו, ובוחרים להכניס את הלכלוך והגנב אל ביתם. ראה תראי עוד: הם יבאו גם הנה. אנו נתפַּזֵּר והביהמים יספרו לילדיהם עלינו, כמו שאנו מספרים על היהודים, אלא שאף מִלה טובה לא יאמרו עלינו, וכך יָאֶה לנו". פיצ׳י אומרת: „הָה, היהודים קֵרבו את שלהם. אף יתום אחד אצלם לא נמסר לבית־אסופים".

בלכתם נצטרף להם הסגן, שהיה עתה גם המורה היחידי בבית־הספר וגם אכר למחצה. הוא הלך עתה לחצר „אִכַּר־המישור" — כן קראו לבעל אותה הנחלה של המקום, שבו נופל העֵמק הַצַּר אל תוך הרחב. מתו שָׁם שתי פָרות, ובקשו ממנו לבוא להַזות מים קדושים על האחרות. „חֵמָה לנו רק מַגֵּפָה, — התיַפח סטיפן, — הרי הבהמה זוהי המשַׁוֵּן האחרון של מִשְׁקֵנו". הסגן נאנח: „גם הבהמה נפחתת, הכל מתמעט, אפילו הקְבָרים". פיצ׳י אמרה: „כן, באמת, כמעט שאין קברים חדשים מִשָׁנים אלו, רק קברי ילדים ראיתי". „כך, כן, - צחק הסגן במרירות. — הדור פרוץ, הכל מְהֻר, וילדים בלתי־כשרים מתבַּיְשים להחזיק. לפנים ידעו: ילד הוא של האלהים. טבלו אותו והרי הוא

פה ושם נראות חרבות־בית, שרידי־בית. באמצע הכפר, במקום שהיה השוק לפנים, אין תנועה ואין איש. רק כלב זקן וקֵרֵחַ מתהלך לו עצל, מריח ונובח בלי־קול. ופיצ'י יודעת זאת מכבר. דרך־המלך מלפנים נְשַׁמָּה, מסלת־הברזל האחת עוברת לא בין ההרים, כי־אם מסובבת את ההרים, והשניה בוקעת לה נְקָבוֹת בתוכם. והעמק עזוב. המכרות הקרובים דֻלדלו והחופרים עברו למקומות אחרים, רחוקים. בני־הכפר יצאו תחלה למכרות ואחר נפוצו בכרכים. נשארו רק נמושות. גם היהודים עזבו את המקום והבית של המשפחה האחרונה נמכר זה חמש שנים לטלטול. בית־הכנסת שלהם נסגר ונחרב זה־כבר. מי יודע, מה יהיה גורל בית־התפלה שלנו? וגם בֵּיהֵמים אינם באים הנה: אין מה לחפש במקום זה.

פיצ'י יושבת בבית סטיפן, קרובה הרחוק — השריד האחרון של משפחתה בכפר — ושותה קהוה. יודע סטיפן זה להכין קהוה, שאין בעירה דוגמתה. ומה אין סטיפן יודע? מי שחי שבעים שנה בכפר ולא יצא ממנו כמעט, מֻכרח לדעת את הכל. סטיפן גם עתה אינו קונה עוד כמעט דבר מן החוץ. בגדיו הם אמנם תערֹבת ישן וחדש, אך עשוים פה בהוך המשפחה, מטוית חוטיהם עד התפר האחרון. אך ילדי סטיפן פזורים בכל קצוי המדינה. הזקנה אינה יכולה לזוז ממשכבה ואינה מכירה באיש. סטיפן גם מבשל, גם אופה; גם טוֶה ואורג. והעִקָר, שֶׁיֵּשׁ זבֵן לכל, וברוך השם, מספיקים, ואין דבר חסר לו. רק אחת הוא ירא: פן ימות הוא לפני הזקנה, ומי יטפל בה אז? הוא כבר נדב נֵרוֹת — נרות שלו, גם החֵלֶב וגם הפתילות — אוי ואבוי! צריך כבר עתה להתפאר בזה — נדב לבית־התפלה, ובקש מהכגן — כהן אין פה זה שלש שנים — להתפלל על הזקנה, שתאָסֵף קֹדם, אבל הכגן אמר, כי תפלה כזו אֵין. הוא גם שאל את הכהן וזה התקצף: איך זה יכולים להתפלל על דבר כזה? הסגן צחק אחר־כך: „מה הם מבינים שם במכרות?"

סטיפן קם. יש לו היום חרישה ואין עוזר. נשארו כשבע־עשרה משפחות עלובות, ולפָנים משפחות היהודים בלבד רבו בו כפלים. היתה אז פה הרבה עבודה, היו יערות, מכרות, ולא היתה חלקה שלא עֻבדה. הרוחות ושטפי־המים והַלְוָינוֹת הפריעו, אבל אין כלום, האכר התגבר. אדמת העמק מעטה ואדמת המורדות פה דלה — אבל אין כלום, הספיק. גדלו בקר, טוו ועבדו ביער — ורעב לא ידעו. הלחם של אז, בְּלִיל סֻבִּין ומַפָּלִים שונים, לא הזיק, ועתה אוכלים בשר שָׁמֵן וחולים במחלת־הסרטן. אפשר תעזור לו פיצ'י קצת בחרישה. אִלו היתה נשארת יומַיִם־שלשה — אבל ודאי יש דֵי־עבודה בבית. אכר אינו אורח: הגשם אינו חפץ לחכות.

הוא חורש ופיצ'י עוזרת כשעתַים על־ידו. „התחכמתי ואני חורש בעצמי, ואֵיך? הכל אני עושה בעצמי. אִלו היו המעטים הנשארים עוזרים זה לזה, אבל לא, עוד אוכלים איש את רעהו. המקום קטן והמחלֹקת מרֻבה, כתוך מרירות". והשיחה נסבה על זכרונות שונים: על אכר פלוני ועל בית אלמוני, על הכהן ועל האביר הזקן שבארמון, וסוף סוף הגיעה פיצ'י אל הענין החביב ביותר עליה, אל משפחת מויטנר הדוד. הם בונים עתה בית־חומה בעירה.

ורק עמֹק בלב ובחלומות ומחוך נמנום על הפלך תוסס זכרון עלזי הקטנה המסכנה, הצפור המגרשה מן הַקֵן. מה תענה לאלהים על זה? ומה יכלה לעשות? — שלום־בית! והלב אינו נרגע: עֶלְזִי, צפורי הקטנה!

יב

באחד הבקרים הקרים שלפני האביב קמה פיצ׳י כדרכה בעוד השך, לבשה מעיל־הֹרף קצר, קשרה לראשה מטפחת־צמר עָבָה, לקחה סלסלה בידה ושַק והלכה אל תחנת־הרַכבת. רועדת מקֹר בֹקר ודוממה נכנסה בחשאי ומבלי שהרגישו בה לתוך עגלה, בתוך פועלי־מכרות, שמהרו למקום־העבודה, רוכלים, שנהרו ליום־שוק, ונוסעים מְקדמים סתם. היא ישבה בפנה בין אנשים זָרים והסתכלה דרך החלון לתוך אפלולית הבֹקר. אותה העצבות, שתקפַתה מימי הסתו שעבר, נהיתה עתה לגוש מֵעיק על לִבה. היא ישבה כפופה והרגישה על שכמה סֵבֶל ימים, צָרות ודאגות, שנהיו למַשָא כבד, לוחץ ומַדכא. היא השתקעה רגע בהרהורים כבדים, שהצטרפו והיו להרהור אחד מגֻשָם ואלֵם. ואך כשהבהיב הבֹקר ונצנצו קוי־שמש חמימים מאחורי הָהָר, התחיל קפאון־לבה נמס והולך. וסביבה זו, שפיצ׳י היתה עוברת בה פעם לאיזה שנים בבקרה את כפר־מולדתה, סביבה זו ההולכת ומתפתלת בין ההרים מימין והמכרות משמאל, נראתה לה גם קרובה וגם רחוקה. עיני פיצ׳י, שכָהו יותר ויותר, לא יכלו, למרות המשקפַים ששָמה על אפה, להבדיל עוד כל דבר ודבר מתוך האפלולית, הערפל הקל ואור־הבֹקר הרטֹב, ששכנו יחד בעמק. הָרגשו רק ההרים, הָרְגש פה ושָם יער וארמון עתיק או חדש וַעֲשַן המכרות הקרובות. הבריקה השמש בחלון, נמס הכפור הדַק על הזגוגית ונהיה חם בעגלה. וכשירדה פיצ׳י אחרי רגעים ממדרכת התחנה ונכנסה לעמק צדדי בין גבעות ויער והתחילה לעלות במעלה הָר, נשבה עליה רוח־אביב רעננה. על ההרים רבץ עוד שלג פה ושָם ומתוך נקרות הופיעו עוד גושים עבים, רחבים וארְכים, בין עצי־הסרק הירקים תמיד נראו עצי־עָלִים השופים עדַין, אלא שבמקומות חבוים מרוח בצבצו כבר ראשי־נִבָטים על הענפים, ולב פיצ׳י נלחץ מתוך איזו חמימות פנימית. זרם של זכרונות־נעורים שטף את לבה, והיא לא היתה זקנה כפופה ומצֻמקת זו, כי־אם אותה ילדה, הרועה פה את הבהמה והצאן בתחלת אביב. זכרונות נָבטו מתוך זכרונות, והדשא היָרֹק והרטֹב, המבקיע בעֵמֶק הצר, נראה כאותו הדשא המכֻסה פניני־טל של אז, בשעה שהיתה מהלכת פה ומצפצפת את נגוני־הכפרים. ואולם גם כאֵב צבט את הלב. העֵמק התפתל בין ההר והגבעה בודֵד וריק מאדם, ולב פיצ׳י כָמַה לעלזי הקטנה. אִלו היתה זו הולכת פה עִמָה ושרה איזה שיר־בקר, כפיצ׳י בנעוריה היא. אז ידעו עוד לחיות בלי־דאגה, ועתה נעזבים הקִנִים והאפרוחים נודדים ומטֻלטלים ברוח לכל עברים.

במקום שהדרך מתרחב ומסתעף לשלשה דרכים נָח לו כפר־מולדתה זקן וחשוף. על גגות הבתים רובצות אבנים עתיקות מכֻסות טַחַב יָרֹק. בקצה הכפר עומדים בתים סגורים עם גגות אכולים ורקובים, נמוכים ומֻטים לנפול.

השתוממות אינו נפסק אף רגע. במקרים יוצאים מן הכלל הפנים נעשים רציניים. הָה, משקה זה ודאי מִשֶּׁבַח שבמשְׁבח, יָשָׁן שביָשָׁן הוא. והמנהג הוא כך: שותים קצת בהזמנה ראשונה, שותים לפני הנחירה, והשתיה העִקרית — לאחריה. ופרידל מתהלך מבית לבית וחבילה בידו. מחבילה זו הוא מוציא את בגדי־השֶׂרָד ואת כלי־העבודה. וצריך לראות, איך הוא עוקד את החזיר. זה אינו נוח להכנע, ומַתחילה חֲריקָה מחרֶשֶׁת־אזנים. אך פרידל אינו נבהל. החזיר נעקד. אחר־כך מבריק החַלָּף בידי פרידל והעבודה בתקפה. בנות־הבית צריכות לקבל את הדָם בכלי, ומדורה צריכה להיות מוכנה לְשֵׁם חרִיכה. לבסוף מקבל פרידל נתח שמֵן והולך לו. חזיר משלו נוחר פרידל רק פעם לאיזה שנים. הנתחים, שהוא מקבל, עומדים ממֻלחים וכבושים ומספיקים לכל השנה. אלא שפרידל אינו היחיד המקבל מתנות־כהֻנה. שולחים נתחים מי לכהן, מי לִסְגן, ויש אפילו מי ששולח למורֶה, וגם לַנַּפָּח. נזכרים גם באיזה שַׁמָּש של בית־תפלה. באחְזה היה זה נעשה לפנים בּרֹב הָדָר. הסגָן היה בא לבוש בגדי־כהֻנה ומַזֶּה מים קדושים. זה היה בימי אביו של האַבּיר ודודו של פרידל. האבּיר היה דוקא אֶוַנגלי, אך כַּבֵּד כִּבֵּד את דַּת־הָעָם. ופרידל מטיף בימים אלה למנהגים עתיקים יפים ולסבלנות.' אחרי ראש־השנה הוא שב לזעפו ולמרירותו, והכמרים הם תועבת־נפשו. וכך הוא מדי שנה בשנה. והכֹּהן האֶוַנגלי אומר: פרידל זה, למרות כל חטאיו, מוכן למלכות־השמים. הרי בעצם אינו אלא יֶלֶד גדול. המושיע יושיבנו על־ידו ויקרא לו: פרידל בני!

אלא שפיצ'י גם בכתה השָנה. הֶרי לבדה קבלה את הדם; איפה היא עלזי? רודי נרגע. בימים הראשונים הצטער. עתה נדבק בכריזי ואינו זָז ממנו. אבל לב פיצ'י אינו יכול להרגע. למה שלחוה למרחקים ודוקא לכרך גדול? בימים אלה אמר לה בעל־אכסניה מן ההָרים: אִלּו היתה נכדתך פה, הייתי לוקחה אלי. הסטודנט — הוא ודאי האשֵׁם. מה שמספרים לה — אין זה נכון; רק הסטודנט הוא. ולכי ודעי: ילד שוקט כל־כך. כאלה הם הגברים, אפילו זה החַלָּש, החִוּר! ודאי היא שם בכרך שלו. מי יודע? אפשר הם חיים שם בנשואי־פֶרא? ומה אני יכולה לעשות? רצון האלהים! ואפשר ישאנה? — מנצנץ שביב־תקוה בלבה. הרי נערה מלֻמדה היא? לא, האדונים אינם נושאים בנות־אכרים. ולמרות כל הנַחת שבַּבַּיִת, פיצ'י מזקינה ונכפפת. אין טעם לחיים. הכֹּל נעשה כבר בלעדיה. שניהם צעירים ובריאים, ולהֶדי לא ידים של זהב, כי־אם של אבנים טובות. היא, פיצ'י, רק למשא עליהם, פֶּה מיֻתר. לולא היתה כבר חלשה קצת, היתה הולכת לאיזו חָצֵר לשָׁרת. הגיע הזמן ללכת, פיצ'י! למעלה משבעים. אמנם החשבון אינו ברור, אפשר גם שבעים וחמש. הכֹּל כבר מתבלבל, והעינַים כהות. צריך להתכונן, פיצ'י. ומתעורר חֵשֶׁק ללכת לבית־התפלה, לבתי־הקברות, אלא שאין זמן. ביער יש הרבה ענפים, ועל הפֶּלֶך יושבים בחדר חם והחמֶר מוּרבּה. אין כלום! האלהים הטוב יסלח לה, אף כי אינה מרבה בתפלה. היא שומרת את השדֵמָה, את האָח ואת הפלך, שמסר בידה, וגם בני־נכדים העמידה. היא יכולה ללכת בלב שוקט. האֵם הקדושה תהיה מליץ טוב בעדה.

אל הנשמה. ואולם מנוחה אין גם החורף מביא. העבודה רבה.

הֶדי היא שוב אֵם. הפעם היא מסורה כֻלה לַיֶלֶד. בבית שַבַע. כריזי עובֵד ביער, פרקים עוזר לַנַפח שבאחֻזה. הפרוטה מצויה. מן היער מביאים גם קצת עצים הביתה, ובימים שנוח לה לעלות, פיצ׳י הזקנה עולה ויורדת וסוחבת חבילות־זרדים. אלה יספיקו לא רק לתקן את החַיִץ, כי־אם גם להקים חַיִץ חדש במקום שאינו. כריזי למד שם בדרום לבנות בנְיָנים מזֹרדים וחֵמָר. צריך לבנות עוד דִיר קטן. יבֹא הקיץ, חֵמָר יֵש גם בקרקע, במורָד, והַדִיר יִבָנה. אפשר יהיה גם להרחיב את בניני־החָצֵר האחרים. בסתָו זה עוד שכרו שוָרים לחרישה, בשנה הבאה יהיה גם להם שור. הַפָּר הצעיר נִמְכַּר, אבל הנה עגלים גדֵלים, וצריך להכין מקוֹם בשבילם.

ובעִקר טוים וגם אורגים. הטויה נעשות בבית. ימים ולילות אין הטויה נפסקת. מסתובב הפלך, מקשקש הגלגל, והוטים נמתחים ונמתחים. אורגים בבַית שכֵנה; שם יש כִסא. עובדים לרֹב על־פי הזמנה, וכשאין הזמנות, מכינים בשביל הבית או מוכרים בעירה.

בערבים האֲרֻכים מורטים נוצות. בסתו זה עבר פְטוּם־האֲוָזים ליד הֶדי, ואף כי ימיה קרבו ללדת — הספיקה עוד בזה. פיצ׳י יֵש לה עוד נחת מהֶדי זו, היא אינה מאריכה הרבה. כחצי־שעה נמשכו חבלי־הַלֵדה — וחסל; ביום השני כבר עבדה בבית. הבהור יפה, בריא ובעל־משקל. כריזי נֶהֱנָה: „עולה גם על זה שבבַנַט, במקום שעבד בצבא, ושָם ארץ שַבַעה״. הוא גם התחיל אוהב את רודי, קצת מיום שנודע לו, ש„אותו איש לא היה הראשון״, וקצת מיום לֶדֶת זה שלו. הוא משַחק עמו, מרכיבו על כתפיו, מלבישהו היטב ולוקחהו היערה, מחליק עמו מן ההר בעגלת־חֹרף קטנה. ברוכה האֵם הקדושה. ידיה, ברוכת־הבטן, בכל אלה.

ולימי חג־הלֵדה, כשבוע לפני החג, נָחרו חֲזִיר. היה חזיר שמֵן וגדול. פרידל בא, לבוש סַנור ווְפ׳טל שרוולים, ועליו בגד עתיק מנֻמָר, שעבר לו בירֻשה מדודו, נוחֵר־החזירים המפֻרסם בסביבה. בתקופה זו אין פרידל מר־נפש כלל. אין פרידל נוחר־חזירים פשוט, בעל־מלאכה או אדם מקרי. אצל פרידל נחירה זו היא ע ב ו ד ה. ליהודים היו כהנים על המזבח וגם עתה יש להם שוחט ומוהֵל לילדים, ולנו, לנוצרים, יש נוחר־חזיר. חבל שאין תפִלָה לתכלית זו, חבל שאין מַזִים מים קדושים על הקרבן. פרידל בימים אלה אינו שונא כלל לכנסיה. אדרבא, יום הראשון לשבוע שלפני זה ובתוך זה הוא בא לבית־התפלה, וגם להג־הלֵדה הוא בא; אין הוא נכנס גם לבית־מרזח בתקופה זו. הוא התחיל שוב שותה קצת. אבל בימים אלה הוא חושב את הכניסה לבית־המרזח לחלול־הקֹדש. בכל בית, שהוא בא לשֵם נחירה או לשֵם הכנות לנחירה, מכבדים אותו באיזה מַשְקֶה חריף, טוב, ביתי. ומשקה זה אינו נגמע בבת־אחת כיין־השרף, אינו נשתה כלאחר־פֶה כשֵכָר. לא, פה זה נעשה לאט לאט. מסתכלים לתוך הכוס ודרך כתלי הכוס, מריחים, טועמים ושותים טפות טפות, שותים ומלקקים את השפתים, טועמים ומשבחים או מְדַמִים למשקאות אחרים. הפנים מתרחבים ומתאדמים, העינים מבריקות וצחוק של צהלה או

אשֵמה? היא התפרצה עם שחר אליה. היה לחש ובכי חנוק. למחר לא דברה עמו. למחרתים השלימו. „היא תסע לה — אמרה — ורחוק מפה". ושוב היו יחד בתוך התבן. הוא אמר לה פעם: „לולא זאת, לא הייתי נושאך. אני כל־כך שנֵאתי. מָלֵא הייתי עלבון". וסוף סוף בקשה אותו פעם לספר לה את הפרטים. הוא סִפֵּר, והיא חפצה לדעת כל פרט לדיוקיו. אחר־כך שאל אותה: איך היה אצלה בפעם הראשונה עם אותו איש. היא צחקה: אותו איש גם־כן לא היה הראשון. „כך?" — שאל ועיניו אורו. ואז ספרה לו על־דבר פקיד־אחוזה צעיר. „איננו עוד פה". אז התאוה הוא לדעת את הפרטים. „לא היה כלום, כמו אצל הכל", ולא חפצה לדַבּר עוד בדבר. הוא חשב רגע ואמר: „אבל זה טוב, שאותו איש לא היה הראשון". „ולמה כעסת כל־כך? — שאלה. — המעט בוסניָאיות היו לך?" הוא ירק: „פוי, סְלַוִיוֹת מְלֻכלכות", ונשתקע בהרהורים. היא הביטה אליו. דרך החור למעלה זרק הירח את אורו אל פניו. עיניו היו פקוחות לרוָחה והוא כאִלו חָלַם חלום־תענוגים. היא התנפלה עליו וחבקתהו עד לידי מחנק. „אל תחשוב עליה, שומע אתה, איני חפצה. אהרוג את שניכם ואותי".

כריזי חורש בבֹּקר־שמש והֶדי הולכת אחרי המחרשה. פיצ'י חופרת ומוציאה תפוחי־אדמה. רודי הקטן מכתובב מִסְכֵּן, עלזי בעִירה, יש לה שם לקנות דבר וגם הלכה להפרֵד מחֲברות. היום יום שוקט וחַם. השְׁוָרים מתנהלים לאט ובכֹבֶד־ראש, גם כריזי שותק. הוא נִסה פעמַים־שלש להתקרב שוב לעלזי, והיא לא נתנה. נערה משְׁנה. אפשר לא היה צריך כל זה לבוא? העצים מצהיבים. עשב השָׂדות מַכְמִיש. המחרשה מעלה רגבים כבדים, אפורים, והשוָרים הולכים מורידי־ראש. הצפרים מתמעטות. גם הֶדי אינה שרה ואינה צוהלת. כריזי חושב: בשבוע הבא, אחרי שתסע זו, תהיה ההתנה. טוב; אחר־כך תֵּלֵד הֶדי, גם זה טוב. ואפשר טוב היה להשאר שם במרחק ולנדוד? לא, טוב כמו שהוא. גם זה צריך היה לבוא. תהי רק הֶדי בבית, יחידה. נגמר, כריזי: אשה ושני ילדים, אֶחָד שלך ואחד שלה. טוב שבא כך. עתה הלֵב שוקט ואפשר לחרוש במנוחה. נגמר הכל. לא, הוא לא ילך בחרף אל המכרות, הוא יעבוד ביער. או יבא לעזור לַנַּפָּח. גם לְנַפָּח לא יהיה. רק בחרף יעבוד קצת אצלו, בכדי להרויח. הוא יִשָּׁאֵר בבית.

וכריזי עומד קצת לנוח, מחליק את השוָרים ונגש ושם שתי ידיו על כתף הֶדי.

יא

בא החרף עם ימיו הקצרים ולילותיו הארֻכּים, עם גשמיו הקרים, ערפליו ושלגיו. ההרים מכֻסים שלג, הרוחות מיללים ביער והעמק והמורדות כאִלו נָמִים או זוחלים בתוך ערפלים ועננים. בעמק אין החרף הרף כראוי; יש שיורד השלג איזה ימים, האדמה מתכסית, קפאון בא, והנה נושבת רוח ומפַשֶּׁרת, ושוב קפאון־לילה וחלקלקות ושוב רפש. השמש המבריקה שם על ההרים מאחרת לבוא וממהרת לצאת. ובעמק קריר ורטֹב וטחב־ערפלים חודר

„לא, הסטודנט, לא, סָבָתי, הסטודנט — לא". הזקנה עומדת תמֵהָה, פורשׂה ידיה. „ומה? ומי?" — „אין כלום, סָבָתי, — עונה הקטנה, — אלא שהֶדי צודקת: עלי להיות מלצָרָה", ואין היא מוציאה הָגָה יותר.

הֶדי מבארת אחר־כך: „ישנו פריזי בבית. יש דֵי־יָדַיִם. אדרבא, תרויח היא בחוץ. למה אַת מפחדת, סָבָתי, גם ליזי מלצָרה היתה, ועתה יש לה בעל וחנות גדולה; עֶלְזִי נערה יודעת קרוא וכתוב. היא תמצא מקום טוב שם". „אבל למה במקום רחוק כל־כך? — שואלת הזקנה — האין מקום פה בעִירָה או בעיר קרובה?" הֶדי נבוכה. שם מצאו לה מקום. שם יש חבֵרה של בית־הספר שלה. לא, אין היא, פיצ'י, מאמינה. הֶדי מצאה לה פתאֹם תרוץ זה. פניה לא היו אמתיים באותו רגע. היא מכירה את הֶדי. אבל למה כל העָרְמָה הזאת? פעם שאלה את פְרידֶל, אפשר הוא יודע. הוא נאנח קצת, עבר פעם־פעמַיִם לפני הבית, נכנס בשיחה עם הֶדי, עם פְּרִיזי ועלזי, ואמר, שאינו יודע. „אפשר בכל זה — הסטודנט? — שואלת פיצ'י — אפשר היא הפצה ללכת אֵלָיו?" „לא, לא, — אומר פְרידֶל, — אין זה ענין הסטודנט. אבל, למה לדבר? תִּסַּע לה. רואה אני, אם לא תסע — לא תהיה מנוחה בבית. חֲבָל על הקטנה! מלצָרה — אין זה ענין בשבילה. אבל, אין כלום. ומה, פיצ'י, כל העולם מתנהג יפה, ורק אצלך לא טוב? יודעת אַת: חשבתי הרבה, זה חֹדש לא שתיתי; חשבתי: היש אלֹהים אם אַיִן? ויודעת אַת: אין אֱלֹהִים!" פיצ'י קפצה ממקומה והצטלבה: „אבל בשם אלהים והאֵם הקדושה! איך זה? מה אתה מדבר? אל תחטא!" — „אַל תתרגזי, פיצ'י, הנך אשה ישרה. אינך יודעת. איני שכור. עשרים ושבעה ימים איני שותה. לילות איני ישֵׁן וחושב. ואִלו ידעת מה שאני יודע - היית גם אַת אומרת: אַיִן וָאַיִן! אין צדק ואין ישֶׁר. אם אני ואַת מביאים ילד לעולם ואנחנו יכולים לנהגו בדרך טובה — ואנו דוחפים אותו לחטא — מי אָשֵׁם?" — „האלהים עמך, פרידל, וכי אני דחפתי? ומה עלי לעשות? הנה עתה אני, האֻמללה, איני יודעת כלום, לילות איני יְשֵׁנָה, האם אני אשֵׁמה?" — „אבל מי אמר לך? — מתרגז פרידל ומעביר מקטרתו בפיו מפִּנָה לפִנָּה — אני על האלהים מדבר. יכול הוא או אינו יכול, אמרי! יכול, אַה? ולמה הוא דוחף לחטא? למה מכניס הוא צרות לכל בית? למה אין פרידל יכול לישון, אם אינו שותה? למה מגרֵש הוא את הקטנה שלך מִקַּן הסבה הטובה?" ופרידל נופף אגרופו מול השמים: „ארור! — נהם ועיניו פרצו מחוריהן — הוא וכמריו הטמאים!" פיצ'י נזדעזעה. „האלהים יסלח לך, פרידל, מר־נפש אתה!" לחשה ונגבה את פניה בשרוולה. „אַל נדַבר, פרידל. שְׁתֵה קצת, פרידל, ואל תחטא". היא נגשה אל החַיִץ שֶׁלָּה והתחילה לַיַשר שם את המקלות. והוא, פרידל, עמד רגע והלך לו. מרחוק נראה גבו הכפוף מתנודֵד והולך, בולט בתוך אור הסְתָו הקָפוא. פיצ'י הצליבה אותו מאחוריו: „תשמריהו־נא, האם הקדושה, אדם טוב הוא".

על פריזי והֶדי כבר הֻכרז, אלא שבהיות פריזי בגִלופין קצת, ובהפצו להתפאר בגבורתו לפני הֶדי, גִלה לה את הסוד. היא קמה וברחה. חצי לילה רצה כמשֻׁגעה, חפצה להרג אותו וגם אותה. סוף סוף החליטה: מה הקטנה

ה־יאב. אמנם היהודים קונים דוקא לא בזול ומוכרים בזול, אבל הרי צלבו את המשיח ושונאים הם לכל נוצרי, משתמטים מן הצבא ומרמים את כל הנגש אליהם. זה ידוע. יש גם בריות משֻנות, „בונים חפשים", אנרכיסטים וסוציאליסטים, כופרים באלהים ומורדים במלך. וגם פה הלבבות מתחממים קצת. אבל מזה לאחוד הדרך רחוקה עדַין. נסו באיזה כפר להתאחד ולברא איזו חנות ונזדמן פקיד לא־יצלח או גַנָב. בכפר שגי היה הפקיד „בונה חפשי", ואם הכמר בבית־התפלה בכל מוראות הגיהנום. פה ושם גם מתקַימים איזה מוסדים, שקשה להם להתחרות עם היהודים הזריזים. רק הבֵיהמים מתחרים בהם. מה הֵם צרכי הבֵיהמי? וסוף־סוף לא הגיע עוד הזמן, שאכָּר יאמין לאכָּר. הכפרים מלאים חשָדים ושנאה, ומה שבא מן העיר הרי כֻלו רמאי ואין־אלהים בו. האכר עובד וצריך לעבוד, ולשְאָר ידאג האלהים. אנו נחיה כאבותינו — וְדי. אין צֹרך בחדשות, בהמצאות הכרכים המחֻכמות. יתנו לנו מנוחה ויחדלו לבוא בעצותיהם. לנו יש המוח שלנו. אנו אכרים עובדים ויראי־אלהים — וָדי.

פיצ'י הזקנה שומעת, שומעת ואינה מבינה. מה היא אי־המנוחה, שתקפה את הכֹּל, מה זאת? בעצם סתָו, בימי עבוֹדה כאלה באים בני־אדם ומדברים. אחרי העבודה צריך לנוח, לישון. יושבים שעה קלה על כַּד שֵכָר, מפטפטים, קצת או מתנמנמים, מעלים עָשָן, מסַפּרים מַעשיות מן ההָרים, בצַיָדים ובמנהיגים. מדברים על העבר, אבל דבורים משֻנים אלה למה? שומעת היא ואינה מבינה פריזי בא לשמֹעַ, יושב קצת ושָב לו אל הֶדי או מתהלך לו עם איזה בחור מכנופיה לכנופיה. אבל גם בבית אין מנוחה. מתלחשים, צועקים, רָבים, וכשהיא נגשת — אֵין דִבּוּר, נאלמים. מה זאת? איזה סודות? בטבעה אינה סקרנית. למה? היא ידעה סודות רבים כל־כך בחייה ולא פטפטה. מה זה סוד? היום סוד, ומחר כל הכפר יודע. הכדאי להתלהב, להתרגז? כך, מה שלא יבֹא היום, יָבֹא מחר. בעירָה, כשמאחרת הרכבת רגעים חמשה, מתרגזים. לפנים היתה עגלה מאחרת שלשה יָמים וגם־כן לא התרגזו. ידעו: הכֹּל יבֹא סוף־סוף. בתולה תנָשא לאיש ותֵלֵד או לא תנָשֵׂא לאיש ותכנס למִנְזָר או תשב לה בית אביה ואַחיה ותעבוד. היום גם למנזר אין נכנסות, גם אין נִשָׂאות לאיש, גם בית אביהן ואחֵיהן אין יושבות. הכרכים הארורים עם בתי־החרשת והקהוה שלהם. עתה חפצים הֵם, שתלך גם הקטנה ותהיה למלצָרָה. מה חסֵרה היא פה? האין עבודה בשבילה? חָיינו, ברוכה תהי האֵם הקדושה, עד־עתה ונחיה גם להבא. והֶדי, כשאומרים לה כך, מתרגזת: „הייתי אומרת לך, אבל מוטב שאשתוק. רק דעי לך, אם לא תתני לה ללכת, נלך אנו". והילדה שותקת או בוכיה. שואלים אותה, אינה עונה. אפשר היה איזה עסק עם הסטודנט? בן־הכרך הארור! כל הצרות באות מהם. היא דברה פעם עִם הקטנה, שאלה אותה. „אין לך לפַחד, אם קרה מה", — אמרה. „להֶדי קרה שתי פעמים, הגֵרַשְתי אותה? דָם צעיר! גם אנו היינו נערות. דודתי טָזִי גם־כן ילדה מחוץ לנשואים והיתה אחר־כך סוכנת אצל הכֹּהן, אִשה כשרה וטובה היתה, והכֹּמר לא הֵעירים של היום היה. אין לפחד. כן, זהו הסטודנט?" והקטנה כמו אלמת:

ו

בחוץ שָׁרִים המשוררים את הדר הקיץ הגוֹעֵ וצערו, מתפלספים על יפי הסתו וַשַׁלכתו, העשירים עוזבים את מעונות־הקיץ ומקומות־המרחצאות ושבים אל הלילות הארֻכּים ותענוגיהם, תענוגי־הכרך, ובודדים אחרונים תועים במקומות העזובים, סופגים את צער החֻרבן ורומסים את העלים הצהֻבים, המכסים את קרקע השדרות, באכזריות ומתוך כאֵב־נפש, — ולבני־השָׂדֶה אין מאומה מכל אלה. הלילות הארֻכּים מֻקדָּשים לעבודה כימים הארֻכּים, והחֹרף אינו מבטיח כלום, חוץ מן הישיבה הכפופה על כסא־הארג והפֶּלֶך. ובינתים, בַּסְּתָו, אין זמן למחשבות. את אלה דוחים לימי החֹרף. עתה העבודה מֻרבה ואין פנאי. הפֵּרות עוד לא הוסרו מעל העצים, ובינתים יש להשתמש בימי־שמש אחרונים וליַבֵּשׁ כמה שאפשר. לפֵרות ולגבינה, שמיֻבשים בשמש, יש טעם יותר מאשר לאלה, שתולים על־יד התנור. החָצִיר אינו גָדֵל עתה כבימי־קיץ, גם בו נוגעת הכמישה, אבל גָדֵל הוא וצריך לקצר ולהכניס, להציל כמה שאפשר. ובינתים תפוחי־האדמה דוחקים: הוציאונו לבל נרקַב או נִקְפָּא. וגשָׁמים מאַימים לבוא. בפֶּרגל, למעלה, כבר נראה פעם כפור לפני עלות השמש. ואת הבהֵמָה צריך להשיב הביתה ולסדֵר לה את יצוע־החרף. צריך לתקן את האֻרָוות והרפתים, וגם הבית והחצר, הגג והמרזֵבים דורשים תקון. ובינתים יֶשנה דִישָׁה, וצריך להכין קַש. לאצילים יש מכונות, ולָאִכָּר ידַים וסוסים. אלו היו האכרים מאֻחדים, כמה יכלו להקל את החיים על כֻּלם—חושב האחד או השני בין האכרים. באים אנשים מן העיר, מטיפים לחֶנְיות משֻׁתפות לקנִיַּת צרכים ולמכירת היבול, מדברים על קנִיַּת מכונות בשֻׁתפות, על בנין גֹּרֶן משֻׁתפת ואָסָם משֻׁתף, על סדור מחלֵבה כללית. בעלי־האֲחֻזות עשו והצליחו, מסתדרים הפקידים גם של האֲחֻזות וגם של הממשלה, מיַסדים להם חנֻיות וקֻפּות־תמיכה, מסתדרים הסוחרים ומפקיעים את השער ואוכלים את עמל האכר, „וגם פועלי־המכרות הם גוף־אחד ונשמה אחת לשביתות ולהֶרס, — אומר המטיף שבא מהעיר, — והיהודים הרי מאֻחדים הֵם מקדם קדמתה לאכול את בשר הנוצרים". רק בעלי־המלאכה והאכרים אינם מסֻדרים. דוקא לאלה העמֵלים בלי שביתות והעובדים שש־עשרה שעות ליום, דוקא אלה נפרדים ומפֻזרים ואין מאסף לצאן. אלו הייתם מתאחדים, הייתם יכולים ליַבֵּשׁ את פֵּרותיכם במכונה (אִכָּר זָקֵן צוחק: והשמש היא מכוּנָה רָעָה? אֲה, עירוני טפש!), לטוות ולארוג במכונות (אִכָּרית זקנה מצטלבת: להביא עוד פבריקה אל הכפר, תשמרנו האֵם הקדושה!), והייתם קונים הכֹּל בזול מוכרים ביֹקר (פה באה הסכמה מכל צד). למחר אותו מטיף דורש כדברים האלה לפני החנונים הקטנים וגם לפני בעלי החרשת והאחֻזות על כוס יַיִן יָשָׁן, ואך האכרים טרודים. באים לשמֹעַ עיֵפים ומתנמנמים. ופלוני רואה את אלמוני ונזכר באיזה ענין, והם יוצאים ומשוחחים ביניהם. גם יש מהם שאינם מבינים את המִלִּים הזרות והמשֻׁנות. פה בכפר לשון אחרת להם. רק כשבא הדורש לפרשת בֵיהמים, וְנֵדִים ויהודים, כל הלבבות מתחממים. זהו המקום

בהרת לבנה מתרחבת סביב השמש, ומאחורי־הָר התפו״ץ קול רעם עמום, והקהל הִטָה אזן והקשיב. וכשעמד ראש־האזרחים והתחיל לנאם את נאומו הקצר וכבד־הנשימה, טפטפו יחד עם הטפות החמות שעל מצחו וחָטמו גם טפות אחדות קרירות מלמעלה. וכשעמד המורה הראשי, הדברן המפֻרסם, והתחיל לדבר במליצות מספרי קדש וחל עתיקים על השדות והעצים, על האידיליה ושֶקט־הכפר, על העבודה בשדה וּברכתה — פרץ רעם לקולו, כְּהֵד משמַים, ואחרי זה, כשהרים את בלוריתו אל עָל ונפנף בה, הבריק ברק והתפוצץ רעם וגשם עז נִתַּך ארצה והקהל התפזר לכל הרוחות. הסיָחים והחמורים נטשו והזַרים והצרורים והאלֻמות פֻזרו והֻשלכו הלאה. והנואם, שראה עצמו כמעט יחידי ועזוב, הניח מקומו ורץ להִסָתר, כששולי מעילו השחור מנפנפים ברוח. רק בשדות כמעט שלא זזו ממקומם. ידעו האכרים, כי גשם־קיץ הוא זה, כי לא יארך, וכמעט לא הפסיקו בעבודתם. היו כאלה, שהפסיקו לרגע, הסתתרו תחת עץ או בצריף קרוב, אחרים כִסו עצמם בבגד עָב, שהיה מוכן להם תמיד, אבל העבודה שבה תכף ונמשכה כבתחִלה. החגיגה הֻפרעה. הסיָחים התפרצו נבהלים מתוך הרתמות, השליכו מעליהם את האלֻמות והפכו את העגלות וברחו, מי הארְצָה ומי אל השדה בלא־דרך. החמורים עמדו מורדי־אֹזֶן ומכֻוצים ורעדו מקֹר. והכלבים רצו, הפכו את הקנקנים. נבחו בקולות אימים ונשכו זה את זה מתוך פחד ומתוך הֶרְגֵל. ועל הככר לכל רהבה התגלגלו עגלות הפוכות, אלֻמות מפֻזרות, זֵרים וצרורים רטֻבים ונרמסים כעל שְׂדֵה־מלחמה אחרי הקרב. נעשה נסיון להתאסף, להכתדר שוב, להמשיך איזה נאום, להתחיל באיזה משחק, ולא עלה הדבר. רבים התפזרו לצדדים, רבים נסעו. בגדי־החג השחורים והשמלות הלבנות רָטבו, כובעי־הקיץ נגבו בזהירות, והבגדים והשמלות הֻחלפו והֻצעו לִיִבּוּש, והקהל יצא אחרי־כן החוצה לבוש בגדים רגילים. ופה הצילה הַנַדְנֵדָה. שם התחילה עתה המוסיקה והקהל הגדול והקטן התאסף להתנדנד ולרכוב על סוסי־העֵץ. לעת ערב נראו גם בחורי־האכרים — ביום זה הרשו לעצמם לזלזל שעה קלה בעבודה, — והם לבושים בגדי יום־ראשון, הולכים רצינים או צוהלים, מפשילים יד לאחור או מפַצחים זרעונים. ונראו בחורות־השדה, עבות וכבדות או זריזות, אדֻמות או אפורות־פנים, פרוצות־תנועות או מטֻמטמות. והתחיל יום רגיל, יום־יומי, אלא מרֻבה־קהל קצת. גם היו כאלה, שהספיקו להסתר מבלי להרטב ובאו לבושים ומקֻשטים הֵנה. ומזמן לזמן עברו ילדים, שנסעו אל הככר והובילו משם את שרידי התְכוּנָה והַיְקָר. העבירו המור רטב, שלא הספיק להתיַבש, רכבו על סיָחים, נשאו אלֻמות וזֵרים, והקהל הביט, מִשֵש וצחק וצהל. ופתאם עברו הכלבים הרתומים והם נובחים ונושכים זה את זה וקנקנֵי־החלב הריקים מקשקשים ומרימים שאון, ותהי חדוה וצהלה מאין כמוה.

כך עבר החג, שחגגה העירה לכבוד השדמה, יבולה ועובדיה.

ואז התחילה הרַכבת מביאה זרמי־אורחים מסביב: באו מן המכרות, האחֻזות. העירות, וביחוד מעיר־המחוז. היתה איזו חשיבות בעל־ביתית לאורחים המועטים ולאורחות המרֻבּות. באו בעִקר נָשים נוטות לזִקנה, עמוסות גוף וקמָטים, באו בחורים ובתולות, וגם ילדים באו בלוית גדולים או גם בעצמם. הרחוב הראשי, המוביל מן תחנת־הרַכבת לבית־התפלה ולַשוק, נמלא תנועה. הקהל הבא התפזר, מי לקרובים ומי למכרים, וברחוב נראו פָנים אחרים. התחילו מופיעים על־יד בית־הספר ילדים בודדים ואחר־כך קבְצות קבָצות, כֻּלם עדויי זֵרֵי־שִבֳּלים וצְרורי־פרחים. עברו עגלות קטנות, מובלות ביד או בסיָחים קטנים או בחמורים נמוכים וכפופי־ראש. נראו גם רוכבי־„פוני" מקֻשטים בשִבּלים, בענפים ובפרחים, והסיָחים והחמורים נָשְׂאו על גבם אלֻמות, גרָנות קטנות, סֻכּות־ירק. אף היו עגלות גדולות יותר, מעין עגלות לילדים גדולים ומעין עגלות־אכרים, יחד עם עגלות תבואה וחציר קטנות, גַמָדיות, שקֻשטו גם הן בתבואה ובחציר לכבוד היום. ואף היתה עגלה אחת רתומה לכלבים, שהובילה קנקני־חלב קטנים. ילדים מקֻשטים בבגדי יְמֵי־הבינים ועגלות רתומות ועדויות בטעם הימים ההם עברו ולאט לאט הסתדרו וַתֵּצא תהלוכה יפה, ערוכה בטעם וכמעט מלַבבת. עמד קהל רב, עוטה שחורים ולבנים לכבוד היום. מדרכת־הַצֵּל לא יכלה להכיל את כל הקהל, וחלק מֻכרח היה לעמוד על מדרכת־השמש ולהצָלות בחֹם ולהזיע יָפֶה יָפֶה. למעלה, מן החלונות ומן היציעות המעטות, השקיפו בני־אדם רבים לבושים הדר. נִגנה תזמֹרֶת מקומית, נִגנה גם זו של עירה קרובה, קטנה ומעוטת־כֵּלים, נגנה זו של בית־הספר, שרו מקהלות, ואולם מראה הכֹּל היה כמראה חגיגת־ילדים. הגדולים רק הסתכלו, התנהלו אחרי התהלוכה ויתענגו, מי על ילדו, מי על ילד קרוב או מכרו או סתם על רבוי הצבעים, על השמש, על היום הבָּהִיר ועל האנשים השְׂבֵעִים, ששכחו עתה את כל דאגותיהם. אלא שיסוד אחד חסר היה כמעט בכל חגיגה זו: הָאִכָּרִי. בשָׂדות עבדו, קצרו את התבואה האֲפִילה, גזזו חציר, הובילו, קטפו פֵּרות, חָבשו, הטעינו ושלחו לֶערים הקרובות ולַתַּחנה. הזקנות נשאו חבילות־זורדים על גביהן וראשיהן, עברו על־יד התהלוכה, הסתכלו ב„חג־מסֻכּות" זה, מי מהן השתוממה, מי פהקה ומי הביטה בסקרנות. ועל מִצְרֵי השדות עמדו בחירי האכרים ובחורותיהם והביטו וצחקו, והבליטו שִׁנֵּיהֶם לשֶמש. עבדי האחֻזה והשפחות, שהרגישו עצמם ביום זה חפשים יותר, באשר הפקידים היו בחגיגה, הסתכלו גם־כן מרחוק ודרך בקיעים וחרכים בתהלוכה והרגישו פתאֹם את כל שִעבודם. אכרים עניים וזקנים נגשו קצת והרכינו ראש ביראת־כבוד לפקידי־האחֻזה ולאִכּרות העשירות האחדות ולטובי־העיר הבודדים, שנראו בקהל. גם ילדי האכרים עמדו יחפים או מְנֻעָלִים בחִפָּזון והביטו במראה. רֻבּם היו עתה בָהָר עם המקנה או עזרו בעבודה. והתהלוכה התנהלה לדרכה. חלק הקהל עָיַף, נחשל או שָב הביתה, למרות שהתהלוכה עברה בין שדרות עתיקות, עבֻתּות ומְצֻלות, אבל הצטרפו גם בני־לויה חדשים, מתוך העוברים ומן הרחובות החיצונים ומבתי־הדרכים. ואולם כשנגשה התהלוכה אל הכִּכָּר המקֻשט והחגיגי והתחילה להסתדר לנאומים ולמשֹחָקים, התחילה איזו

באמור לו הֶדי, כי עלזי עלתה אל ההרים לראות את הבהמות והסטודנט הלך עמה. הוא החליט בנפשו לרוץ תכף שמה, אלא שבינתים שב הסטודנט יחידי, עָיֵף מאד מן הטיול ומשתעל קצת. כריזי נשאר בכפר, אך דמו לא שקט בו. ולמחר, לפנות ערב, בשעה שהיה על עלזי לשוב, ארב לה במשעול הַצָר למעלה, ביער.

בלילה רָבַץ על־יד הֶדי בתבן וצחק לעצמו בנחת ולא סִפּר לה כלום. רגשי הקנאה והנקמה שָׁככו וכאִלו נשכחו. הוא אמר: „מה לי ולקְרֵיזל? לדידי יוכל לשאת אפילו את מַרתה. אנו נכריז על עצמנו, הֶדי, ובלבד שתלדי לי בחור חזק". ופתאֹם תפשׂ בשכמה: „אבל הוא ודאי שלי?" היא זרקה אליו מבט לוהט: „ומה? של מי הוא? וכי נפגשתי אז עם איש מבלעדיך?"

ובאותה שעה ישבה לה עֶלְזִי מול הלבנה בלי נֵר ותִקנה את כֻּתָּנתה הקרועה מול לבה. ידיה רעדו. אחרי־כן כבסה את שמלתה התחתונה היטב היטב ותלתה אותה מול הרוח ליַבְּשה. ואת המַים שפכה לבור־הזבל עמֹק עמק וכסתה עליהם בשכבת־זבל עבה מאד.

ט

בעירה הוחג חג־הקציר. בבֹּקר הלכו בַּסֵך לבית־התפלה וסדרו הקפות סביב העירה בשדות, ממש כבימי תפלות־גֶשֶם. הכמרים ברכו באיקונין ובזריקת מַיִם קדושים את הקציר. שרה המקהלה והאיקונין התנופפו ברוח, הפעמונים צלצלו וצלצלו גם הקולות הרכים של תלמידי בתי־הספר. שרו גם תינוקות. אותן הנשים המְרֻבּות והגברים הבודדים, שמלאו את בית־התפלה בכל מאורע כזה, מלאוהו גם עתה, אלא שבאו גם אורחים, אמנם לא רבים, מהסביבה, מאיזו עירות וגם מכפרים. מן האִכָּרים שסביב העירה והכפרים הסמוכים ביותר נראו מעטים, רק לאט לאט נצטרפו לתערוכה בעלי־השדות, שההקפה והברָכות הזדמנו לשדותיהם, אלא שאחדים גם הצטערו על שהָפרעה אצלם העבודה דוקא ביום יָפֶה כזה. היה יום בהיר, חם. הקיץ קרב לקצו, אבל שום רמז לסְתָו כאִלו לא נראה. הקציר עוד לא נגמר כֻּלו, פה ושם עוד הֵפֵּזָה קמה מאֻחרה את רקמת־השדות. והעצים עמוסי הפֵּרות הַבְּשֵׁלים והכרים הירֻקים עדַין, שכֻּסו בחציר גבוהַ מהרגיל, שלא הספיקו לקצרו, מסכו על האדמה איזה שכרון של רְוָיָה ושֶׁפַע־שְׁאֵר. השתרעה לה זו כאִשָּׁה בעלת־בשר שְׂבֵעה ועצֵלה, המתחממת בשמש ומתענגת על עתֶרת גופה ושמנוניתה. וההרים עמדו מסביב ירֻקים ומזהירים וכאִלו שחקו מטוב־לב אל האדמה הטובה והנדיבה. והיערים עמדו בקפאון־שמש וכאִלו הסתכלו דוממים ומצטרפים לבְרָכה והתפלאו, איך מתנפנפים האיקונין בשעה שאין עָלֶה זע. ועם צהרים, בשוב הקהל לבית־התפלה אחר ההקפות, רבצה חמימות כְּבֵדָה וסגֻגת־אור על העירה. צלילי הפעמונים והתזמֹרת וקולות המקהלות חדרו לאויר כמו בכבדות ונבעו לאט במרחק. הקהל התחיל מתפזר, חלק הקֹדש נגמר, ופה ושם הֻרגשו כבר הכנות לחלק החֹל שלאחר הצהרים.

אותי, אַהּ?" הוסיפה למראה מבוכתו. הוא יצא אחריה החוצה. „כּן, כְּרֵיזי, וזה אתה יודע ממי?" היא רמזה באצבעה על כְּרֵסָהּ. הוא עמד רגע כּאָשֵׁם, ואך רגש הקנאה חרחר בו. „אומרים, שאַתְּ ישֵׁנָה עם קרֵיזְל" — אמר בהשפילו עיניו ולא בלי מבוכה. היא, כאִלו חכתה לדברים אֵלה, גמגמה רגע: „מה שאומרים — ואתה, אתה ישנת יחידי כל הזמן, כך?" וזרקה בו מבט של בוז. „ומה אתה עושה אצל הנַּפָּח?" הוא יָרַק. „עם זו? איני יכול לסבול את עיניה השמֵנות". — „ואת כספּה?" ירקה היא ברָעַל. — „אני עוזב אותו" — אמר. וכדי להתנקם בה ולהרגיזה הוסיף: „אני נשׂכר לעבוד אצל אֲבי מַרְתָּה". היא נתרה ממקומה כנשוכת־נחש. „לזו לא תלך". אגרופיה נתקמצו בדברה וגבותיה האפילו על עיניה. „ואם אלך?" — שאל בהעמידו פני־מנוחה. „אז אהרג את זה" — אמרה ותחבה אצבעה לתוך כְּרֵסָהּ. — „תכנסי לבית־האסורים". — „אכּנס, אבל אהרֹג". הוא חשב רגעים אחדים. „אִכפת לי הרבה. איננו בן־יחיד לי", — אמר ועיניו להטו בשִׂנאה. — „וגם את עצמי אשליך אל היאור", הוסיפה. הֵם הלכו רגעים אחדים שותקים. „ולמה לא נשאך הלז, הראשון?" — שאל ולא הביט עליה. ומתוך עלבון ירקה שוב רעל: „הוא היה נָבָל כמוך". הוא כמעט הֵרים אגרופו. היא נסוגה רגע הצדה ואמרה: „אתה חושב, שאני מפחדת — אבל, טוב, הַכֵּה־נא, הַכֵּה!" וכפפה גַבָּהּ לפניו. הוא נתרַכך. „ילעגו לי — אמר — גם קרֵיזל ילעג". היא הרימה ראשה ושמה ידה על שכמו. „קרֵיזל ישא את אנטשי. היא הָרָה לו". הוא נרגע. הם הלכו ושוחחו קצת על דברים צדדיים. רק לפני הפרדו פנה שוב אליה ושאל: „ואם לא ישאֶנה?" היא ענתה בבטחון: „אל תפחד! ישאֶנה. אם חפץ אתה, יכריזו עליהם קֹדם ואחרי־כן עלינו. טוב?" ואחרי שתיקה מצדו, שנראתה כמעט להסכמה, הוסיפה: „אבל אתה לא תלך לעבוד לאבי מַרתּה. וגם לא לאחֻזה". היא נזכרה, שֶׁיֵּש שם עתה נערה בֵּיהמית יפה. — „ואיפה אעבֹד?" -- „בסביבתנו. יש הרבה עבודה". — „ואהי־כך?" — „כמו האחרים, ביער". ובלעג עצור הוסיפה: „ואחר־כך, אפילו בנַפָּחת, לְדידי".

ימים שנַיִם אחרי זה בא לעבוד בסביבתם. הוא עבד דוקא יפה והאברים התברכו בו. בערבים היה מתהלך עם הֶדִי. הוא היה נכנס לפרקים אל הבית ופני פיצ'י הזקנה, שנצטמקו מאד בימים האחרונים, נהיו עכשו כמעט מבריקים וגַבָּהּ התחיל פשוט מתיַשֵׁר, אלא שההכרזה של קרֵיזל עם אנטשי לא באה. התלחשו, שהוא מתקרב למַרְתָּה. הֶדִי החלה להתרגז, ואולם כְּרִיזי הוסיף לבוא לביתם, כאִלו לא קרה דבר. הֶדִי היתה שקועה בהרהוריה ובדאגותיה ולא הרגישה, כי מבטיו מלַוים את צעדי עֶלְזִי. הוא גם נסה להתקרב לזו באֹפן משפחתי, אך היא נבהלה ממגעו והשתמטה ממנו. „הסטודנט הארור!" נהם לעצמו וזרק מבטי שנאה: „אני אַכֶּנו ככלב!" אמר ולא הִכָּה. ואך רגשי קנאה ועלבון לא חדלו מתסוס בלבו. מראה רודי הקטן, הילד שהיה דוקא חביב עליו קֹדם ושהשלים לגמרי עם מציאותו, מראהו של זה הרגיזהו עוד יותר. „כך הוא! הֵם, הזרים, מסירים את השֻׁמֶנֶת, ואנו צריכים לטַפֵּל בילדיהם. גם זה ודאי ישאיר פה ילד" — אמר וקמץ שוב אגרופיו. וחמתו בערה עוד יותר

ימים עליזים, טִיֵּל, נָדד, על הרֹב עם הֶדִי, סָעד פֹּה וְלָן שם, עבר מקומות מְרֻבים ונִסָה גם לעבוד באיזה מקום. עתה, בבואו אל הנַּפח, קבלהו זה בסֵבר־פנים. לַנַּפח היתה בת, נערה בריאה, שעזרה לו במלאכתו ושעבדה כגבר ממש; ולרגלי העבודה והעָשָׁן, — כך היתה אומרת, לכל־הפחות, ואמָּהּ החזיקה אחריה, — עבתה יותר מדי ולא יכלה לפַנֵּק עצמה ולשמור על יָפְיָהּ. עתה היתה נערה אֲדֻמָּה ורהבת־אברים, שמֵנת־צַוָּאר וכְבֵדת־רַגְלַיִם ונראתה גם זקנה משנותיה. כריזי, שתקופה־הנדודים עִיְּפָה אותו וגם הרעיבתהו לפרקים, התענג תחִלה על המנוחה והשׂבע. הנַּפח לא היה עָשִׁיר, אבל גם לא עָני. הוא היה מרויח לא מעט. אך אהב לאכֹל וגם בכוס נתן עינו, אף כי לא היה מִשְׁתַּכֵּר. ולגֹדל תמהון הקהל, שחשבו את כריזי לבחור שובב, עמד ביום הראשון על־יד המַּפּוּחַ. והנַּפּח ובתו התפלאו. הוא ידע כמעט את המלאכה. הם לא ידעו והוא גם לא סִפֵּר, כי בחדשי נדודיו הרבים נשאר פעם בכפר סְרבִי גדול ועבד אצל נפּח. לנַּפּח זה, שהיה לא צעיר כלל, היתה אִשָּׁה צעירה עם עינַיִם לוהטות. הוא בִּלָּה שָׁם כחֹדש וחצי, עבד כשֵׁד והיה שוהה שם עוד. עיני הבּוֹסְנִיָּאִית לא נתנו ללכת והלילות — לילות אביב היו, אלא שהנַּפּח הרגיש בדבר וכִבדהו בסַכִּין, ישלאשרו לא נִחַת בו עמֹק. שם אהב ביחוד לעבוד במפּוח. פניו היו לוהטים, והאִשָּׁה היתה מסתכלת בו, בכריזי היפה, ולוהטת ומהֻרֶת. עתה מאס במַפּוּח תכף, כי ראה את עיני בת־הנפּח מביטות בו. הוא עבר אל הפטיש, עבד ימים אחדים בתענוג — ובָחַל בעבודה. השדות משכו את הנוֹדד בימי־קיץ אלה, והטפּול של ה„דוֹדָה", כפי שקראה אשת הנַּפּח לעצמה ביחס אליו, וההתקרבְיות של הבת, אמנם התקרבְיות שקטות וכמעט מנֻמסות, נהיו למשא. וקרה עוד דבר: הוא נפגש בהֶדִי.

פיצ'י הזקנה שמעה תכף, כי שב כריזי. היא חכתה ימים אחדים ובראותה, כי אינו בא, החליטה או ללכת אליו או לשלוח את מי מהאכרים, אך הֶדִי, שהרגישה בדבר, נגשה אליה פעם ואמרה: „אמא, לא לְדַבֵּר עם כְּריזי!" הזקנה נבהלה: „אני לא אדבר". ופני הֶדִי להטו כאש: „אִישׁ אַל ידבר! שומעת אַתְּ! אם ידברו עִמּו — אתלה עצמי". הזקנה נבהלה עוד יותר והצטלבה, כרעה לפני האיקונין שבפִּנָּה ולא יכלה להוציא הגה. עיניה גם לא דמעו. הֶדִי התהלכה ימים אחדים נרגזה ושתקנית. אחר התחילה לרקוד בכל לילה והיתה שבה כמעט עם בֹּקר. פעם גם היתה שכורה. הזקנה נרגזה מאד ופחדה. כריזי, שנפגש עמה במקום רִקּוּד, התחמק, אולם נשאר בחוץ והביט דרך החלון. היא רקדה עם כל בחור, שנגש אליה, עברה מִיָּד לְיָד ונעלמת עם קְרֵיזֶל ביער, ובאֹפן צעקני, עַד שכריזי הרגיש בדבר. קנאה עַזָּה תקפַתהו והוא נשבע לְרַצֵּץ את ראשו של קְרֵיזֶל בפטיש, אלא שאַמִּיץ־לֵב לא היה כריזי כלל, ולקְרֵיזֶל היו אגרופי־ברזל. כשהיתה הֶדִי עוברת על־ידו, לא פנתה אליו כלל, והוא נעלב ופָחַד לגשת אליה. ואך כדי להתנקם בה, התחיל גם הוא רוקד, וכְּריזי הַיָּפֶה ידע מלאכה זו. סוף־סוף לא יכלה הֶדִי להתאפק ונגשה אליו. „אינך חפץ כלל לרקוד עמי, כריזי! רואה אני" — אמרה וברכיה כמעט כשלו. הוא התכלבל: „למה?" — „אינך בא כלל אלינו, חדלת מהכיר

אינו כלום?" — והשיחה הפוליטית נמשכת.

ובחוץ, אל הסלק, נוהרים מחנות מחנות בהמים, וגם ונדים וסלובקים באים, בעקר נשים ונערות. הגברים הולכים לאשכנז, שם מרויחים יותר, או למכרות־הפחמים. בבית־המלון בעירה, בחדר הטוב, יושבים טובי־העיר, וגם הם עסוקים בפוליטיקה, מתוך שכר וקלפים. אבל שם נעשה הכל בישוב־דעת, במתינות. אין צועקים, אין מרימים קול. ראש־האזרחים מציא משפטיו בכבד־ראש, בחשיבות, ובעל בית־החרשת הישן, הראשון במקום, גומר ומחליט במשפטים, שאינם נותנים להרהר אחריהם. אלא שבחדר הגדול יושב פרידל בראש, וכשהוא כבר מבשם כדבעי, מתגנב הוא לאט, פותח לרוחה את הדלת הפתוחה במקצת, פונה לאכרים ואומר: „את אלה, אותם ונשיהם, את בניהם בעלי־ה„קפי" ואת בנותיהם צריך היה שתרתמו בעבודה. יעבדו עמנו. העבודה בזמן זה היא מרבה כל־כך". ראש־האזרחים נוהם: חצפה! נוהם ואינו משמיע בקול. זה יכול להזיק בבחירות הבאות. אחדים נבוכים קצת. המוזג, בעל־אגרוף, מתפרץ כאומר להכותו, ואינו מכה. הפבריקנט הזר מתנפח ומעשן מקטרתו כאלו אינו שומע. ורק פקיד־המסים השמן מכה באגרופו על השלחן ומפרפר בצחוק. הוא אוהב לתת עין בכוס כדבעי: „ברוו, פרידל! תקחני לך לפועל, אהה? טוב! חא — חא — חא!" והוא מחזק בבטנו בשתי ידיו וצוחק וצוהל: „נא, נא, רעיון! באמת, להושיב את ראש־האזרחים על עגלת־תבואה גבוהה, ואני אלך לי מתחת ברגל ואניף בשוט: פיו! אכן רעיון! ואשת־הפבריקנט הקטנה ובת הבנקיר העבה תגריפנה ותהפכנה. מה אתם חושבים? יותר טוב מאשר ללכת לפרנצנסבד. באלהים, פרידל, צדקת!" ואולם פרידל כבר שב אל מקומו. שם מקללים את הצ'כים הארורים והסלובקים המלכלכים. גנבים הם כלם. ובחוץ מתעמלים הבנים. בלילה — מוסיקה בכל הפנות והדור הצעיר שותה, רוקד, ומתרחקים לתוך תבן ובין אילנות. ומתוך איזו ארוה בקצה העירה נשמעת יבבה סלוית ממשכת. הגורב נמצא כבר בבית.

ח

כריסטיאן בא. הוא גמר את עבודתו בצבא עוד בשנה שעברה, ולא נשאר בתור שכיר צבאי לשנה, כמו שספר, אלא נצטרף לשני בחורים בעלי־מלאכה ונדד עמהם בדרום, בבנט, בדלמציה ובבוסניה, חדשים שלמים. הוא כבר בא פעם, אבל מתוך שפקפק, אם להשאר אם ללכת שוב, ספר, כי נשאר בצבא, ביחוד אחרי אשר בגדי־החיל הלמו אותו יפה וגרמו לו הצלחות לא מעטות. הוא שהה אז כשבועים וכל הזמן לא זזה יד הדי מתוך ידו. עתה שב ובא אל העירה והתארח אצל הנפח. זה היה קריב רחוק של אמו, ואחרי שנתיתם כריזי מאבותיו — שניהם מתו בשנה אחת — קרב זה אותו והרחיל ללמדהו נפחות. כריזי למד את המלאכה קצת ובחל בה ועבר לעבוד באחוזה. כשבא בפעם הראשונה, לא חפץ לשעבד את עצמו לפטיש, כפי שאמר, ובא לביתו של איזה אכר־בחור בקצה השני של העירה. אז בלה

לדאוג לתקון הדוד. טִגְּנוּ עֲכָּבִית והיתה בהלה ונזוק הדוד. עתה הוא אצ. צורף־הנחֹשת. אבל שלִי אינו היחיד אצלו; יש רבים. וצריך לרוץ ולהאיץ. הנך באה — איננו. אַיֵּהוּ? יושב לו בבית־המרזח הקרוב ושותה את ה„כַּד" שלו. מה יש לו לְמַהֵר? פּרוּתיו לא יתקלקלו. מתפקעים מבעלי־מלאכה אלה". ו„רבתוי־החסד" מטיפה מוסר. „היה צריך לתקֵן אז תכף!" — „כן, ודאי, אצלי הכל מוכן ומסֻדר. עוד בחֹרף אני דואגת. אבל אסון היה, אסון. ובתי שהתה אז בחוץ וכל העבודה עלי. וכך בא הדבר. אני מפחדת פן אאחר. נָא, נָא!" לא כך האכרים. אצלם הרְבֶּה באה מֻקדמת או מאֻחרת. מילא, אינה כל־כך טובה — מה בכך? העירונים גם מכניסים יותר סְכָּר. להם הכֹּל אפשר.

פרידל אומר: „העירונים אוכלים אותנו. הם מתעשרים ואנו מְדַלדלים. היִפָּלא, אם בורחים מן הכפר?" אנטון מתרעם: „את העולם לא תשַנה". „ונשַנה!" מדגיש פרידל. היא כבר שתה היום שלש כוסות, ואין זה הרבה כלל. „אם תהיו שְׁוָרים, לא תשנו. הפועלים מתקשרים ומשיגים את הכֹּל, ולמה לא נתקשר אנו?" — „מפני שאנו יושבים בבתי־מרזח", עוקץ וַצְלַב, נכדם של צֶ'כים שהתאשכנזו. — „והפועלים אינם שותים? והסוחרים? והכמָרים?" צועק פרידל. — „היהודים אוכלים את הכֹּל. אם לא נפטר מהם, לא יהיה כלום", מחליט מיכֶל. זוהי שיחת יום הראשון אחרי התפלה, בדרך הכפרה. פיצ'י אומרת: „היהודים — היהודים גם־כן עובדים, אני שֵׁרַתִּי אצל מויטנר הזקן שלש שנים. אנשים טובים". — „כן, — אומר אכר זָקֵן לבן־זָקֵן, מתנהל לאטו — הנוצרי לפנים והיהודי הישר חיו בטוב תמיד". פרידל זורק: „אלא שהכמרים צָלום מעט מזמן לזמן". הזקן מתרגז: „כשצריך היו לצלות — צָלו. וכי להנאתם עשו זאת? לשם המשיח והאֵם הקדושה. גם אֲבָנגלים העלו על המוקד". פרידל גומר: „נָא, נָא, הכמָרים שלך! אבל אין כלום, יבא יום ונחכם, נחריב את העיר, נרעיבֵם, הם יתגלגלו לפנינו על ברכיהם, יבקשו לֶחם, ואנו לא נמכר. אכלו את סחורתכם, את הפחם שלכם — נאמר להם". ואנטון מוסיף: „כל השנה הנך עובד ולבסוף אסמך ריק. המִסים, הבנק, בעל־החנות והפנקס, בעל־המלאכה — וכי אפשר שאני האחד אשא על גבי את כל אלה, הרי ממני הם יונקים. אחדל פעם מתת להם — מה יאכלו?" — „יביאו מחוץ־לארץ, — מפסיק בן־אכר, שעָבַד ככר באיזה כרך ושָב קצת חולה הביתה — גם עתה כבר מביאים הרבה אֹכל מעבר לים. אני עבדתי בבית־מסחר כזה". — „נו, נו, יחיו בנסים מעבר לַיָּם. יחַכּו, — אומר מיכֶל. — עתה הם פה משמינים ובנינו נודדים, צריך שאנו נשמין ובניהם ילכו. אבל אני אומר את שלי: היהודים". פרידל מסכים. „גם היהודים. אבל בעִקָּר הכמָרים, וגם הפועלים, ביחוד אלה שבסוציַאליזמוס שלהם, מַיקרים הכֹּל. אינם חפצים לעבוד ומַיקרים". פיצ'י הזקנה גומרת: „ובכל־זאת אנו חיים, ברוך הַשֵׁם? כשעובדים — חיים. העִקָּר, שהיָדַיִם תהיינה בריאות". היא נפרדת והולכת הביתה, ובני־לויתה מלוים אותה בדברים: „הרבה יש לה, למסכנה!" — „עוד יניח לה הסטודנט מן העִיר נכד". — „מעט לה השְנַים של הבכירה!" — „הצעירה היא ילדה שקטה". — „אבל יש שֵׁד בן־עיר בבית". — „הלא יש לבכירה רק אחד?" — „וזה שבכְּרֶס

וסלסלת שערותיו. „אתה צריך לאכול, ילדי, לאכול הרבה, אמר לעלוי, שתפַטם אותך כאחד האַוָזים שלה. מה, הרעיבה אותך אמך? מסכן!״ ומתוך רחמים אמרה לו, שיבא אליה גם הלילה אל התבן. בפעם זו נכנס אחרי הסוס מרְבה ולא מצָאָת. היא שכחה ונשארה עם מי־שהוא ביער.

ז

בעצם קיץ. כל הידים מלאות עבודה. הקציר, בשילת הפֵרות והעבודה המרֻבה בשדות סֶלק־הסֻכָּר הסמוכים באים בבת־אחת; וגם החציר באָהו קורא: קצרוני. עובדים מֵעלות השחר עד צאת הכוכבים. ביום הראשון בבֹּקר רואים בכל שדה ואחו אנשים ונשים ובידיהם מגרפות וקלשונים והם גורפים ומהפכים, מטעינים וגם מובילים. הגשמים מצוים בפנה זו, גשמי־רזון דוקא, אבל אין שבוע בלי גשמים. ואין הגשם שואל בעוֹנָה. תצטרך לו או לא, תֵּיטיב לו פניך או תקללהו — מה לו ולך? באה לה איזו רוח ארורה מאחורי ההרים, מביאה איזה עבים עלובים ואין אלה פוסקים מהפחיד אף לרגע: הזדרז, אִכּר, קְצוֹר, בְּצוֹר, לַקֵט, אַלֵם, טעֵן והַכנס, ואם לא — נבֹא אנו ונפיץ ונסחף ונרקיב. הרי יודע אתה, כי אנו כֹּל יכולים. וכי לא רקַב החציר שלך פעם בתחלת־קיץ, וכי לא סחפנו לפני שלש שנים חלק מתבואתך הדלה, וכי לא נתקלקלו פֵּרוֹתיך על העצים לפני חמש שנים? אנו מַתרים בך. אין אנו באים בזעם. אדרבא, אנו רק מתלהלהים, באים, רומזים ונעלמים. ואנו עֲדַיִן קטנים וקלים לעֻמת אלה העומדים מאחורינו. לא תשמעו — יבאו הם. והאכרים שומעים. באים פקידים מן האחֻזות ומציעים ללכת שמה לקציר, לסֶלק — מציעים תנאים טובים — גם אֹכל יתנו, גם מקום ללון וגם כסף ישלמו. אִלו היה אפשר לדחות את העבודה לאיזה זמן — חושב האכר העני. אנו היינו הולכים שמה ומרויחים, ואחר־כך היינו מכניסים את המעט ש״לנו. בלי רֶוַח מן הצד אין להתקַיֵם, ועוֹנת־העבודה קצרה והכֹּל בא בבת־אחת. וכשנגמרת העונה — אין מה לעשות לא אצלך ולא אצלם. אז יש רק היַער, וגם זה לא תמיד אפשר לעבוד בו. והאשה והבנות, שֶבְּנָה כפופות כל החֹרף וטְוָיְנָה. ומה זה מכניס — אפס ואפס. קשה להיות אִכָּר. מה יודעים אלה שבעירה? להם אחת היא: קיץ וחֹרף, וגם לפועלי המכרות אחת היא. והם באים בכספם, בחפניהם הטלאים, וקונים ממך את מעט התבואה, את הירק, את החלב, החמאה והגבינה, את הפרות, את האַוָז המפֻטם ואת הנוצה הרַכה, ואת החֲזיר השמֵן, וגם אינם משלמים כראוי. לך משאירים רק פרורים מכֹּל, מפרי עמלך. את הסֹלֶת לוקחים הם והפסלת לך ולבני־ביתך. ובחֹרף, בזמן הקֹר — הנך גם רעֵב ושוכב לא־שָׂבֵעַ. אִלו אפשר היה לעבוד כל השנה. החרף הארור!

בינתים מכינים גם מרקחת. בני העיר באים, קונים את מבחר הפֵרות, את בכּוריהם, ורוקחים וטוגנים. בכל בית הכירה בוערת והשרוֹלים מְפַזְלים. רַבָּה! נפגשת אשה בחברתה: „לְאָן, רַבַּת־חֶסֶד?״ „לְאָן — אל הכפר. בוַיְסֶנְפֶלד יש דֻבדבניות שהקדימו להתבשל. הבטיחו לי, והגברת לְאָן?״ — „אני, עלי

הלך עמה, עָזַר לה, וגם את רודי לקחו עמם. הוא ספר לה על למודיו, על בית־אבותיו, על אחיותיו ועל אהבתו הראשונה. אנטון אמר לפיצ׳י: „עֶלזי שלך כבר נערה”. פיצ׳י חשבה רגע: „נו, שבע־עשרה שנים. דָם שוקט!” לאחר הפסקת־רגע הוסיפה: „איזה יֶלֶד יקר. לא חשבתי, שיש עוד עתה כאלה. סטודנט, בן עשירים ובן־כרך — ושָקֵט כזה. משַחֵק לו עם רודי כאִלו היו בני גיל אחד. והבחורים שלנו — אסון. הצבא! הצבא! כל הצרות באות משָם. ומצד אחר: האפשר שלא לעבוד את המלך?”

ואולם השלוה לא ארכה. באו ימי גשמים ארֻכים, אפורים ומשַעממים. על הדי קפצה איזו עצלות. מבְּריזי נתקבלה ידיעה, כי יבא בקרוב, והֶדִי הרגישה אי־מנוחה. עתה צריך הדבר להֵחָרֵץ. היא הסתובבה בבית, בחצר, נכנסה קצת אל השכנים, ואפילו לאנטשי, והתגלגלה על התבן. „למה אינך טוֹבָה?” — שאלה הזקנה. „איני יכולה” — ענתה והלכה לה. הזקנה נאנחה. צַר! לא טוב לה, למסכֵּנה. מפחדת היא, שמא לא יִשָׂאֶנָּה, מתוך שעמום התחילה הֶדִי מרגישה במציאות הסטודנט, נכנסת אליו רגע, כאִלו יש לה לסדר דָבר, מחליפה עמו מלים אחדות ומשתעממת. על שֻלחנו צרור־פרחים רענן מתחדש בכל יום. עלזי מעמידה לו בכל בֹּקר בסֻרָה את החדר, וגם רודי מביא איזה פרח. אחרי הגשם בא יום חַם, חליפות שמש ועננים. הֶדִי לא מצאה לה מקום. נכנסה שוב לנַגב את הרצפה בחדר הסטודנט. ולמראה מבוכתו וחדלון־היֶשע שלו פרצה שוב בצחוק. והוא שוב הסמיק והחויר. אז נגשה וגחנה עליו ואמרה: „שְקָה לי, יַלְדִי!” הוא התחיל רוטט ונשק לה אחרי התאמצות לא־מועטה. רגע ישבה על־ידו, נלחצה אליו והחליקה את פניו. „כמה חִוֵּר אתה, מסכן! למה אינך אוכל בָּשָׂר?” ופתאם שמעה את צעדי הזקנה. „תבא אלי בערב על התבן”, — אמרה ותצא. הוא היה מכֻסה כֻּלו זֵעָה קרה, ועד הערב לא זז ממקומו. בערב שכחה את כל הדבר והלכה לה. כששבה מצאתו יושב על הספסל לאור הירח. היא צחקה. „אתה מחכה לי, ילדי המסכן, שכחתי לגמרי!” והוא, שלא ידע כלל, אם היתה בחצר או לא — גִמְגֵם: „פחדתי להכנס אלַיִך אל התבן”. היא משכַתו אחריה. למחר שוב לא הרגישה בו יותר, רק ביום הראשון הבא נזכרה בו והכריחתו לאכול נתח־הזיר שמֵן. והוא נכנע ואכל.

ואך בחורי הכפר חשדוהו וקִנאו בו בחשבם, כי יש לו עסקים עם עלזי. „הצנועה! — התרעמו: — אך הסטודנט טוב בעיניה, המלֻמדת!” ובחור אחד, שנִסה הרבה פעמים להתקרב לעֶלזי, החליט להכות את הזָר, שבָּא אליהם לגזול את שלהם, אלא שהדבר נודע להֶדִי. „אם תָּהִין לעשות כך, אמַר לקֶריזל וישַבר את עצמותיך”. הדברים נאמרו בפני אנטשי ולא בלי כונה. ואחר־כך הוסיפה: „הסטודנט הוא שלי ולא של עֶלזי, תדעו זאת”. הוא, הסטודנט, הרגיש, כי יורים בו מבטי־זעם וכי אין שום בחור עונה על ברכתו, הצטער ואך חשב: „ודאי כך מנהגם, בני־כפר: שונאים את כל זָר”. ואולם הֶדִי ספרה לו פעם את הדבר. „אִלו הייתי במקומך, הייתי מנשק לעֶלזי בפניהם, יתפקעו!” הוא נבוך והביט אליה בתחנונים. היא צחקה, נגשה אליו

עֶלְזִי, תלכי היערה ותתקיני מטאטא, שומעת את!" פיצ'י, שעמדה כבר לרגוז, נתרככה. „לא צריך, עֶלזי, מחרתים אלך אנכי, אביא". פְּרִידל הלֵץ מתפקר לגמרי. היום שכך אש וגפרית על הכמרים ועל האַבִּיר. עוד ישימוהו במאסר. וכמה הוא שותה! חבל, אדם טוב! וכך החדשות מתרבות, עֶלְזִי שומעת פְּעורַת־פה וממליטה קריאות־תמהון: אה! ולהֶדִי יש חֹמר לגלגל. וכשספרה הזקנה פעם, כי שאל אותה הכֹּמֶר, למה אין הֶדִי באה לוִדוי — צחקה הֶדִי: „מי, הכֹּמר הצעיר?" „לא, הזקן" — ענתה הזקנה. אז עקמה הֶדִי את שפתותיה. „הזקן, גם זה עִנְיָן". ואחרי רגע העמידה פנים תמימים ושאלה בקול נמוך ונכנע: „סָבָתִי, אפשר אלך אני לשָרֵת את הכמר הצעיר?"

ו

בעלית־הגג בבית פיצ'י התישב אורח־קיץ, סטודנט צעיר. תחִלָה חשב ללכת לאכול באיזה בית־מזיגה, אבל כשהציעה לו פיצ'י לאכול אצלה — התרצה. הוא רק אינו אוהב בשר. אכילת בשר בקַיִץ מכבידה על הקיבה. פיצ'י מעמידה פנים תמהים. מי זה אוכל אצלנו בשר בימים אלה? ביום הראשון — כן. אבל כל השבוע — יש ירקות, פֵּרות, דבש — ובשר למה? ביום הראשון — צריך, לא יַזִּיק. והעלם נָהנה. עתה יוכל לעשות נסיון וֶגֶטָרִי.

הסטודנט עודנו כמעט יֶלֶד, צנום, חִוֵּר ובַיְשָׁן. יש לו הרבה ספרים. בכל בֹּקר הוא רוחץ את חצי־גופו במַיִם קָרים, מתעמל קצת, נושם בכבדות ומזיע. הוא מצחק עם רודִי, מרכיבו על שכמו, מכין לו פסלים מחֹמֶר וכלים וצִּפּרים מִנְּיָר, מובילהו לטַיֵּל. פעמים, כשהזקנה נחה קצת וסורגת פוזמק, הוא יושב על־ידה, מחליק את החתול ומקשיב לספורי־מעשיותיה. פעם הוא גם רושֵם מפיה איזה שיר־עם עתיק. גם מדבר הוא עם עֶלְזִי, נותן לה ספרים לקריאה, שאין היא מבינה בהם כלום; אבל עלזי מרגישה עצמה בטוב עמו. תחִלָה התבישה קצת והתרגלה לאט לאט. „הֲנִשק לך פעם?" שואלת הֶדִי. עלזי בורחת. „גַּסָּה!" -- מהֶדִי הוא משתמט, בהפגשו בה הוא מסמיק ומַחויר. אלא שרגעים מְרֻבים הוא עומד בחלון ומביט אחרי תנועותיה. וכשהיא נכנסת לפרקים לסַדר חדרו — תמיד מסַדרתו עלזי — אין הוא מוצא לו מקום. הֶדִי אינה מרגישה בו כמעט. פעם נכנסה לנַגב את הרצפה והוא ישב סרוח למחצה על הספה. הוא קם ואמר לצאת. „יוכל לשבת, אין כלום, אינו מפריע" — אמרה, בחוך עבודתה חַם לה. היא מחתה את זֵעתה, התירה חֻלצתה, פשטה אותה וזרָקַתָּה על הספה עליו. הוא הסמיק והחויר, עיניו קמו ושניו התחילו נוקשות, והיא, חשופת חזה ושכם ויחֵפת־רגלים, הסתובבה בחדר. ופתאם הביטה בו ופרצה בצחוק. עלזי פתחה את הדלת ונשארה קפואה על מקומה. „הֶדִי" — קראה בנזיפה. והֶדִי אמרה אחר־כך: „פְּף! עִנְיָן חשוב. אני מרגישה בו כִּבְרוּדִי, אִוֶּלֶת טפשה אַתּ!"

מאז היה נמלט בבֹּקר אל השדה והיער. פרקים נלוה אל הזקנה ופרקים אל עלזי. ענבות אֲדֻמות התחילו נראות, ועלזי הלכה פעם־פעמים לְלַקֵט. הוא

דוקא ביום כזה, למרות שהמחירים הם טובים — מפסידה היא. הֶדִי אחר־כך מתרגזת: „למי נתת ובכמה?" פיצ'י אינה זוכרת. בימים שקטים הכּל עובר בשלום. המחירים אינם גדולים, אבל הכל משתַּלֵם בדיוק, אין טעֻיות, ופיצ'י גם מביאה איזה דברים: זרעִים, ירק שאינו מצוי אצלה, פרי־בכּורים מגן אחר, גובה איזה חוב — והֶדִי שׂבֵעה רצון. יש לפיצ'י גם קונות תמידיות. מויטנר האֵם, שפיצ'י יושבת לא רחוק מחנותה, גם היא בוחרת לקנות אצלה; הבת תמיד באה אליה. לפרקים היא גם מביאה להן הביתה. „אני מֻכרחת לקנות אצל רבות, — מצטדקת האֵם מויטנר. — אנו חנוָנים וצריכים לחיות עם הכּל בשלום". ודאי הצדק אִתּה. אנשים טובים. פיצ'י שֵרתה בנערותה אצל דודה בעירה הסמוכה. יהודים עשירים היו וחסידים ויראי־אלהים. התפללו הרבה, צמו את הצומות, — צום שלהם, אין משמָעו להנזר מבשר ומחלב, אלא רָעָב וצמא מבוֹא הערב עד מחרת בעֶרב. „ודאי אכלו בהחבא, — מעקמת הֶדִי שפתותיה, — הָה, יהודים ערומים הם". פיצ'י מתרגזת. „ילדה טפשה! שלש שנים הייתי בביתם, ראיתי. הילדים כבר התחכמו, אכלו גם נקניקי־חזיר בסתר. אבל הזקנים, — היא, הזקנה, היתה באה אחרי הצום הגדול חִורת כּכּת, אבל לא הזיק לה. האלהים אוהב אנשים כאלה. אנשים טובים היו, הרבה צדקה חלקו וביתם היה פּתוח. כל יהודי רוכל היה בא ואוכל, לפרקים גם לן".

— „ודאי היה זה דרוש לעסק", — מקטרֶג איזה בחור לשַמֵעַ דברים אלה. —

„אבל אלהים עמך, — מתרגזת הזקנה, — הייתי בביתם שלש שנים, גם יום לא פחות מזה, ראיתי. עסק — ודאי. הם ידעו לוּרויח, נתנו בהקפה על ימין ועל שמאל — והיו עשירים. כשמתו, אמנם לא נשאר הרבה רכוש, אבל חיים טובים ומרֻוָחים חיו, ביחוד היה יכה השֻלחן בחגים, איזה פסח היה אצלם!" הֶדִי שואלת: „האמת, כי יש במַצות שלהם —" פיצ'י אינה נותנת לגמור. „אצל מויטנר הדוֹד, אצל הרַב הזקן, אצל השכנים שלהם, לא היה ולא יהיה! כל זה עלילה. את הבשר הייתי מַמליחה אצלם, עד כי לא נשארה אף טפת־דָם. לבשר כמעט לא היה טעם יותר. בראשונה גם צחקתי, אבל נאמנה הייתי. הם האמינו בי, כמו ביהודיה. שתי פעמים עזרתי באפִית המצות. בפעם הראשונה השגחתי היטב, מרגע שבָּללו את הקמח עד סוף האפִיָה. מויטנר הדוד היה מתקצף, עֵיניו מלאו דָם, כשהזכירו זאת. פעם התוַדיתי לפני הכֹּהן הזקן שָם, שעזרתי באפית המצות. הוא צחק ואמר: אין חטא! אנשים ישרים הם אלה. היהודים היו שולחים לו מצות, והוא היה אוכל אותן ומכבד גם את אורחיו. אדם טוב היה הכֹּהן ההוא. שלשה אֶבנגֶלים ושני יהודים התנצרו אצלו".

ובשוב פיצ'י מן השוק סַלָה מלא. אבל גם חדשות מביאה היא הביתה. לבת הכּוֹרן האֶבנגֶלי, לֻטוני, יש כבר חתן שלישי. נערה טובה, אבל קלת־דעת קצת. את מַרתה מעַדכים לנזוג מכפר סמוך. לֵוִי, בעל החנות הגדולה, בא אליו בֵּן רופא, ואומרים, כי יתישֵב פֹּה. לא טובים הם בני לֵוִי אלה. הכֹּהן הצעיר חפץ לקחת את גֶרטִי בת הַנַפָּח לאִשָּה. היא חפצה ללכת, אבל אביה אומר, כי ירַצֵץ את מפרקתה. באיזה כפר רחוק ילדה פרה תאומים ונראה מטאטא ברקיע. הֶדִי צחקה. „הייתי לוקחתו לי. המטאטא שלנו נתיבש ונתפרק.

שסדר. המים הדחו הצדה, הרפת בצרה קצת, מחר צריך יהיה לחזקה עוד יותר, והדי שוכחת כבר את הכל וקופצת סביב הסטודנט. מיכל מתרגז: „רעם וסופה! ודאי בחדש החמישי היא ומעט לה זאת!" מתרגז וצוהק: „נערה־שד!" קריזל נשכח כבר, והיא והסטודנט עובדים כבר באיזו הצר אחרת. לא קלה היא ישיבת ההרים. התנובה דלה והפחד והעבודה רבים, אלא שמתרגליב גם באלה. ומי שנולד פה, קשה לו להפרד מזה, וכשעוזבים — מתגעגעים. מה יודעים הביהמים שם בעמק מכל זה? ומה יודעים האונגרים במישורים ובערבות הרחבות, מקום הכל גדל מאליו בלי עמל? לנו, לאשכנזים, נפל חבל קשה, ולכן הזקנו. כסלע הגנו וכל סערות וזרמי־זעם לא יזיזונו ממקומנו — כך כאלו שרים ההרים בעצמם.

ה

ביום־השוק יוצאת פיצ'י מן ההצר עוד לפני עלות השמש. נשי־הכפרים באות עם שחר, ויש כאלה הבאות בתהלת הלילה ולנות בשוק, כדי שתקדמנה למכור את כל מה שהביאו ותעובנה הביתה בעוד בקר. לה אין מה למהר. חלק מירקותיה, חלבה, המאתה וגבינתה נמכרים גם ביתר הימים, כי על־כן סמוכה לעירה היא. והמעט, שהיא מביאה, מספיקה היא למכור, וכשנשאר דבר־מה, מכניסה היא לבית פלוני או אלמוני ומניחה שם. יש לה די חשבונות בעירה. היא קונה, מוכרת, מחליפה ירקות בזרעים וזרעים בדברים אחרים. יש לה גם רגז לא מעט. בעצם, ותרנית היא על־פי־רב: מגדישה במספר, במשקל, נותנת בהקפה, שוכחת לפרקים, כי על־כן זקנה היא, נזכרת ומתרגזת אחר־כך, או מתרגזת על דברים אחרים, ואז היא דוקא נהרגת על צנון קטן. כאכרה בת הדור הישן, היא תמיד מחלקת כבוד לאדונים, מקדימה פניהם ב„בקר־טוב!" או ב„יברך־אדני!", וכשעונים לה בשפה רפה, בניד־ראש קל או גם בהסח־דעת גמור, אינה מתרעמת. מברכת היא גם אדונים שאינה מכירתם, שלא ראתם מימיה. כל מי שלבוש לא כאכר — בחזקת אדון הוא וראוי לכבוד. הדור הצעיר אינו נוהג עוד כך. זה לא מוג. אנו, מנהג אבותינו בידינו. למי אנו מוכרים את פרי גננו ורפתנו? ובכלל, אדון הוא אדון, ואין לזלזל בשום איש. היא גם מקדימה בשלום כל אכר ואכר, ואף את הדור הצעיר היא מקדימה לברך. כך נהגו אבותינו. „האלהים מברך את המברכים" — הטיף פעם הכהן הזקן, וההכנעה היא המפתח למלכות־השמים. ואך כל אלה הם תרוצים כלפי הדי או פרידל, המקנטרים אותה. באמתו של דבר, אין לה מחשבות כלל, אלא כשיקרה לה על דרכה אדון או גברת, הגב נכפף קצת כמו מאליו והברכה באה שלא במתכון. לפני הברכה היא תמיד נבוכה קצת, ואחרי־כן קל לה. היא הולכת לה הלאה במנוחה עד פגישה חדשה ומבוכה חדשה.

בשוק יושבת לה פיצ'י על תבה הפוכה או עומדת ומסתובבת בלי־הרף. הכל לפי היום ורבוי הקונים. כשיש קונים מרבים, פיצ'י מתבלבלה.

עוד בחֹרף מכינים הכֹּל ומבַצרים לימי הפשרת השלגים. אִלו היה האִכָּר מחכה — אז היו גשמי ההרים סוחפים הכֹּל. ישיבת־הרים קשה היא. אבל האִכָּר עושה את שלו, והשמַים מרחמים. ובכל־זאת אין בוטחים על הבִצור המֻקדם. בבית פיצ'י הזקנה אין גבר, אבל הֶדי שקולה כנגד שני גברים. הֶדי ועֶלזי, ואף הזקנה, יודעות גם הן לאחוז במגרף ובקרדֹם. לולא כן, היתה הרפת נסחפת כֻלה. אבל בעוד הן מְגִנות על הרפת, נסחף החַיִץ. מילא, ילך לו. המים דורשים קרבן, וטוב שהסתפקו בזה. בעל־האחֻזה סבל הרבה נזקים, אבל אתמול פגש הסוכן בפיצ'י ואמר לה: תבֹאנה את ונכדותיך לנַקות את האחו. הרבה עצים נגרפו מלמעלה. נשַׁלֵם, וגם תקחנה לכן מעט עצים. טוב, יספיק לא רק לחַיִץ, כי גם להסקה. כשקופצים את הַיָד בעת־נחת, פותחים אותה לרוָחה ביום־צרה. אִלו היה היער מנֻקה, לא היה האחו נסחף ככה. שם דוקא, מאותו צד, לא נעקרו עצים. המוֹרד אינו תלול ושִׁפועו נוח. רק מה שנתגלגל על הארץ נסחף יחד עם ענפים יבשים ושיחים. לא נִתנו לנַקות.

בלילות ההם היו חצרות הכפר מוּאָרות, פנסים היו בכל יד, כי החֹשך היה נורא. את הפנס אי־אפשר היה להעמיד, כי הפילוֹ הרוח וטלטלהו. וכך היתה היד השמאלית אוחזת בפנס והימנית במגרף או בקרדֹם. כשהונח המגרף רגע על אבן, כדי להחזיק בקרדֹם, לא נמצא אחר־כך, כי נִשָׂא בזרם או נזרק הצדה. הזרם שוטף לו בחפירות, שחפרו לו הגשמים לפנים, אלא שפה ושם נסתמה חפירה, והזרמים מְכרחים לחפור להם חפירות חדשות, ובנטותו אֵין הוא מבחין ומתפרץ לא רק לרפת או ללול, כי גם לאֻרוָה ולבית. הם עסוקים ברפתם, והנה מרחוק צעקות קוראות לעזרה. עוזבים את הכל ורצים. רצים — קל להגיד, — קופצים, נתקלים, נופלים, נרטבים — לא, גם הבשר כבר רטֹב כֻּלו — מתלכלכים וגם נשרטים ונפצעים. בינתים זה שכח את הפַנָס וזה את המגרֵף. באים והנה זרם נורא נוטה הצדה ובית מיכָל עומד להסחף. תכף קופצים אַנטון וקריזֶל, והֶדי אחריהם, ובעוד איזה רגעים — הבית כבר מלא מים, אך הדרך הישנה נפתחה והזרם עזב את בית מיכָל וַיָשב לו לאפיקו. הֶדי, שעמדה בתוך החפירה, כמעט נסחפה, אבל קְרֵיזל קפץ והרימה, והיא אפילו לא נבהלה, כי־אם צחקה, השתובבה וגם תודה לא אמרה. פתאם וקול אַנטשי הגיע: „הרפת! הרפת של פיצ'י נופלת". כשרצו לבית מיכָל — נשארה אנטשי בחצר. אנטשי חלשה היא, והרי צריך, שישאר מי־שהוא לשמור. היא נכנסה גם לחצר פיצ'י וגם זרקה עין לרודי. „אֵם! הרבה היא דואגת לו", אמרה ויצאה. ופתאם — שֶׁבֶר! התפוצץ איזה קרש, נעקרה קורה, נגרפה אבן, ולאנטשי נדמה בחֹשך, כי הרפת כֻּלה מתכופפת. ובינתים האֹזֶן נחרשת: מַשַׁק הגשם, הזרם, הרוח, זְוָעָה באילנות, והפרות גוֹעות, — קול הפַּר עולה על כֻּלן, — התרנגולות מקרקרות והאוזים צוֹחים. מהומה ומבוסה! אנטשי קוראת לעזרה ואין שומע, הרוח נושא את הקול לצד אחר. היא רצה, קופצת, נופלת, קופצת שוב וצועקת. כרגע באים הנה, באים דוקא מצד אחר, דוקא מקצֵה העירה, איזה נַפָּח, איזה פֶּחָמִי, קצב, נַגָּר, איזו נערה בריאה, משרתת, איזה סטודנט, שהקדים את ימי־חֻפשתו. וכשבאה הֶדי לחצר — הכֹּל כמעט

היא הִנֵּה נכדת פיצ׳י אִכֶּרֶת־הַסְּכָה. אין לה מה לקרא ברומַנים, בן־מלך לא יבא לקחתה. סיזי מויטנר פגשתה פעם וטִיְלה עמה קצת. היא אמרה: טוב, עלזי, את טרודה בִּכְרוּבִית ובאֲוָזים ואינך חַיָּה מפי ספרים. היא לא הבינה היטב את־הדברים והתבישה לשאול את סיזי. אבל אתמול אמרה הֶדִי הַגַּסָּה על בתו של אִכַּר־האָחו, על מַרתה המתקשטת: „היא חולמת על בהורים, עוד לא החזיקה בחור חי בידיה". כמה גסה היא! האפשר, כי גם סיזי מויטנר מסֻגלה לחשוב כך? לא, וַדַּאי חשבה אחרת. היא, היהודיה, בת־החנוני, אוהבת שדה וגן ובעלי־חיים — וסיבלת. נערה טובה. חבל!

עלזי גם בוכה לפעמים, כשהֶדִי מקניטה אותה. בבֹּקר אמרה לה: „למה את בורחת מפני הבחורים? אם לא תאחזי בהם, לא ידרשו אחריך. אינך עשירה וגם לא יכהפיה. צנועה שלי! עוד תזקיני בבתוליך!" היא בכתה אחר־כך. התבַּישה ובכתה. עוזֵר־החנות שעל־יד הסַפָּר אומר לה תמיד: סֶרְווּס, עלמה!" וגם אמו מדברת לפרקים עמה. זהו בחור שקט, אבל חולני קצת. בחורֵי הכפר כֻּלם גסים, היא מפחדת מפניהם. אִלו היה קרַיזל נוגע בה, היתה מתה. היא גם מרַקדת רק מעט, ועל־פי־רב עם נערות או עם איזה בחור שקט, והֶדי עם הפרָאִים ביותר ואינה מפחדת. והן כמעט אחיות. —

ד

שלשה לילות ושני ימים ירד גשם. אמרו, שנבקע עָנָן. הגשמים והרוח נוראים היו. שטפו, סחפו וגרפו את הכֹּל. הנחל, אמנם, נשאר באפיקו החדש, אך הציף את כל מה שיכול להציף. הפבריקה שעל־יד היאור, מַיִם עֲבָרוּה מכל צד. עוד לא חדלו המַיִם ואי־אפשר עוד לדעת את גֹדל הַהֶזֵּקוֹת, אבל הרבה קָצִיר הלך לאבוד, כל מה שלא הספיקו להכניס. אצל פיצ׳י הספיקה הֶדִי להכניס את המעט, אבל האִכָּרִים העשירים ובעלי־האחֻזה סבלו. מן הפֶּרגל הביא הזרם רק רגבי־עפר ואבנים. היער הוא מעברו השני, אבל פה מתחת להרים הקטנים ובמורדות — חרבן. נעקרו עצים ואבנים ורגבים עמם. גם החיץ ופנת־הרפת של פיצ׳י נִשאו בזרם, ונדמה רגע, כאלו כל החצר תִּסָּחֵף. החרישות אינן חרישות, והגשם מְשַׁדֵּד לו על־פי דרכו, לא לפי צֹרֶך הָאִכָּר. נגרפו גם ירקות, נהכנו ונִשׂאו קני־הכִּישות והפולים. והלאה קצת, על־יד הנהר, נהרסו הרבה מדרגות במורָדות ונסחפו קני־הגפנים. האחו הגדול שם נהיה ליאור. העבודה הֻפסקה לאיזה ימים. ואף היום, ביום־השמש, אין עֹוד בטחון: מפחדים מפני גשם חדש.

ובינתים מצילים את כל מה שאפשר להציל. החציר ודאי יֵרָקֵב. חלק של גני־הירק יצטרכו לזרוע מחדש. פה ושם יצטרכו גם לחרוש. והפבריקאות סבלו עוד יותר. איזו תעלות יצטרכו לבנות מחדש, יִזקקו לסַדר את היאור, להַדריג כראוי את המַפְּלִים. בעצם לא חדלו גם בגשם לעבוד. הגשם והתפרץ תכף כאַכְזָר וכמחריב, וכרגע אחרי הזרם הראשון עמדו כבר האכרים בחוץ

את זה שקנתה בת־האופה, הכותבת במשרד הפבריקה, וגם את אלה שהיא, סיזי עצמה, לובשת. וסוף סוף יעצה לה לקנות מין פשוט וחזק, כאלה שקנתה בת־הנַגָּר. היא גם נתנה לה דוגמאות לרִקְמָה; „רק שיהיה פשוט, עלזי", — אמרה. — הרי אינך אוהבת צעקניות, האין זאת?" סיזי היתה זה שנה בכרך אצל דודה ונשארה נערה פשוטה וטובה. הקיץ, — אמרה הזקנה, — יַקְמצו איזה כתרים, והיה להֶדִי וגם לה. אִלו חפצה הֶדִי, היתה מרויחה הרבה. כשהיא הולכת לעבוד יום, יומַיִם בבית מִי — משלמים לה כפלַיִם. היא, עֶלְזִי, אינה מצליחה הרבה בעבודתה, אלא שאינה גורמת גם הֶזק, אינה שופכת ואינה משברת דבר. והבהמות והעופות אצלה בריאות ונקיות, הרפת והלול מבריקים, והזבל שָׁמֵן ומשֻׁמָּר.

רודי הקטן, בנהּ של הֶדי, הוא כמעט תמיד על־יד ה„דודה". אין עלזי מקטרגת, אבל הֶדִי היא אֵם משְׁנה: הביאה ילד לעולם, וכאִלו לא היה. יוצאת היא לעבודה מבלי להלבישו, מבלי להאכילו, כל היום אינה מביטה אליו, אינה שואלת, ואפילו אם יֵעָלֵם לשעות שלמות. גם כשהיה חולה, נתנה לָאֵם ולעלזי לטפל בו, והיא בעצמה היתה נעלמת בכל שעת־כֹּשֶׁר. והקטן — גם זה משְׁנה: במקום להדָּבֵק באִלו המטפלות בו תמיד, הוא בעצם להוט אחריה. אִלו היתה מראה לו חבת־אם, לא היה סָר מעליה אף לרגע. עתה הוא מפחד מפניה. כשהיא נרגזת — ואצל הֶדִי העליזה אין יום בלי רֹגז — היא גם מכה ומורטת. הוא נמצא כל הימים על־יד הדודה, ועיניו מחפשות את הֶדִי, ואך תיטיב פנים לו רגע — מיד הוא נמצא בקרבתה. וכמה שָׁקֵט הוא אצלה. הפחד פן תשַׁלחהו אינו מרפה ממנו אף רגע, ועם כל זה דוקא אז הוא עליז ונחמד. ומשְׁנה, עד־כמה הדי זו אינה אֵם. היא לפעמים גם משחקת עמו וגם משתובבת רגע, אך איש לא היה אומר, כי זו אֵם משַׂחקת עם ילדה, אלא כמו ילד זָר בחיקה. ויש שאיזה שגעון תוקף אותה, ביחוד באיזו שעת־לילה, כשהיא באה — מי יודע, מאַין היא באה — אז מתפרצת היא אליו, מחבקתו ומנשקתו, לפעמים עד כדי נשיכה ממש. והילד יש שנבהל, מתפרץ בבכי, ואז או שהיא לוקחתו לרגע אליה ומביאתו עד לידי שובבות פו־אית, או שהיא מכסה את כל גופו צְלָקות. בכלל מתבַּישה היא להראות לו אהבה לעין רואים. כשיש זרים בקרבתה, אין לה ילד כלל, ועם־זה לא יעלה על לבה להסתיר את הריונָהּ. היא, עֶלזי, רועדת לרעיון זה. היא ודאי היתה משליכה עצמה לתוך הנהר. ואלו היה לה כבר ילד, היתה מסיחה דעתה מכֹּל ולא היתה אלא אֵם לַילדהּ. שלשום היה איזה ריב בין אנטשי והֶדי, ואנטשי צעקה: את עובדת כמשֻגעה ורוקדת, כדי להמית את העֻבָּר. הֶדִי ירקה והצטחקה: „מה? אני אמית את הילד? לא יחסר לי הלב בשבילו, אל תפחדי!" אנטשי, ה„לוּחַ החלק", התאדמה וברחה. אין לה בושה להֶדִי זו. ובכל־זאת כמה חביבה היא. היא, עלזי, גם מקנאה בה במקצת. החיים הרי הם קשים כל־כך — וזו, לא כלום, הכל קל לה. גם את רודי ילדה בלי כאב, — כך אומרת הסָּבָה.

עֶלְזִי עובדת לה במנוחה את עבודתה מבֹּקר עד ערב, קיץ וחרף, וחושבת את מחשבותיה. הה לה, לעלזי, יש מחשבותיה שלה. זה זמן לא קראה ספרים.

ועלזי שמחה בבוא הסתו. שם למעלה הרוחות, הסלעים והלזינות, הנתקות אחרי גשמים, הזקים והיער והקולות המשנים. היא יראה להשאר שם יחידה, וגם את הבחורים הבאים היא יראה. הם משנים כל־כך. הדי כה חפשית היא ויודעת להאבק, היא גם מעניקה להם מכות, ועליה, על עלזי, מביטים הם בעינים משנות כל־כך. „מלמדת!" צוחקים הם עליה, ולה כבר קשה כמעט לקרא ספר, הרי היא נערה פשוטה מאד. וכשמי מהם נגש אליה, דמה קיכא בעורקיה. בשנה שעברה נגש אליה כריסטיאן ושם ידו על שכמה, היא ברחה והתבישה אחר־כך להראות בפניו. „פראית" צוחקת הדי ואומרת: „היא תשאר בתולה לעולם, תלך למנזר". לא, היא לא תלך למנזר. היא תשאר אצל הסבה ותעבד.

רק חבל על שמת הכהן הזקן. זה היה טוב לה כל־כך. הוא הוא שחפץ, שתגמור את בית־הספר. הזקנה מברכת אותו; היו אז ימים קשים לה, כמעט יחידה היתה, הדי חלתה שנה שלמה והקטנה לא יכלה לעזור הרבה, ואז תמך בה הכהן. לילדה היו נותנים אז יותר חפש, כדי שתוכל לעבוד יותר, ואז למד אותה הכהן בעצמו בי־־החפש; את הדי שלחו ההרה, זה היה הקיץ היחידי בהרים לה. עלזי נזכרת בהתודותה פעמים לפניו. פעם ספרה לו, שלקקה קצת מן השמנת, ופעם, שהסתכלה בכלב בשעה שעשה דבר לא־יפה לכלבה. היא בכתה בספרה. היא חפצה גם לספר, כי טוני הרעה פתתה אותה להביט, אבל לא ספרה, ולילה שלם לא ישנה אז: „כל הודוי שלך לחנם", אמרה לעצמה, ובבואה אל הכהן שנית, לא ספרה לו זאת גם הפעם. מיום שמת, אין היא מתודה כמעט, ואם מתודה—רק דברים סתם הם. הכמר הצעיר אמר לה פעם, שתבא להתודות לפניו, אבל מספרים עליו דברים לא יפים. אלו אפשר היה, היתה הולכת לכהן האבנגלי, לו יש אשה, והוא אדם שקט ועונה תמיד על ברכתה בכבד־ראש. ובתו, שלמדה עמה יחד, נגשת תמיד אל החלון או אל החיץ בעברה וקוראת: „יברכך אדני, עלזי!" גם בשעה שהיא הולכת עם חבורה גדולה מאד, ואפילו עם חתנה. ובשנה שעברה, בנדנדה, קראה לה ורכבו יחד.

עלזי היא נמוכה קצת ועגלה; לפנים היתה צנומה בשעה שלמדה, לא כן עתה. שערותיה כהות קצת מאלו של אחותה והיא כמעט נבפפת מזבדן. אומרים עליה, שהיא הולכת כפופה קצת, „כאלו תחת העל" - כך לועגות חברותיה בנות־העירה. „היית צריכה להיות בחוץ יותר, להתעמל ולרקוד. בכלל אין לך לשכח מה שלמדת", אומרות הן. פתיה להיות לתופרת, היא גם הלכה פעם בחרף לתפור אצל אחרים, ולא הוסיפה. היא שבה הביתה ונכנסה אל הרפת, וצר היה לה ללכת למחר. השחומה היתה מביטה אחריה וגועה. הדי היתה קוראת לשחומה: עלזי! אחרי־כך הזמינוה לעירה סמוכה להיות למלצרה, והזקנה לא הסכימה, והיא היתה מרצה באי־הסכמה זו. למה? אפשר להרויח קצת גם בבית. פעמה אוזים אחדים בחרף שעבר וקנתה לעצמה כתנות. חברתה מבית־הספר, סיזי מויטיר, ירדה אל החנות שלהם ועזרה לה לבחור. היא הראתה לה את המין שקנתה המלצרה כן „בר־הזהב",

אבל נסי־נא, שלא לתת להם. אביא המש חבילות, יכפיק להם. הבל! והזרע—גראה אפער יתן לי איזה מהילים. הוא היה נותן — אבל היא, ישמר־נא האלהים את לעוני נדבה. איני מקנאה בו, איני מקנאה.

ג

פיצ׳י לא היתה בת־מזל לילדים. אם דנדכור, ערר אצלה בענות רזון המצויות בפנות־הרים אלה, או טלטולי־העבודה הקשים גרמו לכך — זרעה של פיצ׳י לא היה בן־קיום. מה שלא הפילה, מת באבו, ומה שלא הספיק למות באבו, התפזר והלך לאבדון אחר־כך. „עוד יש לי בת במרחקים, סְרודי שלי, באיזו ארץ היא, ששמה צ׳ילי — אלא שאינה כותבת. אם עניה נשכחת מלב”. שני בנים, שנדדו גם הם בנכר, מתו: האחד, מבלי השאיר זרע, והשני השאיר ילדה: הֶדי זו, שנשלחה לפיצ׳י, והיא לא ידעה מַאַין. ואף לא ראתה פעם את כלתה. „הנה אֵם! — היתה פיצ׳י מתאוננת, — כאלו נולדה הילדה מאבן ולא מרֶחֶם”. בתה, ששרתה באיזו פנה באלפים, נשאה שם לאיש, ואף ברדתה פעם לראות את אמה שנתאלמנה, מתה בלדתה בדרך על־יד הכפר, והיתומה הקטנה נשארה אצל זקנתה, בעוד ששנים נכדים החזיק האב אצלו. האב לא בא אף פעם לראות את הבת, ואת הנכדים לא ראתה פיצ׳י מימיה. „מה אטלטל עצמי לעת־זקנה למרחקים?” — היתה מצטדקת, מבלי שהאשים אותה איש, וגם על חתנה לא התאוננה. „שם אצלם, בֶּהָרים, קָשים הימים, לא כמו ב„גבעות” אצלנו”, — היתה אומרת בהנפת־יד של בטול כלפי הפרגל הגאה. ויום, יומים אחרי זה היתה הולכת וחוזרת: „הגבעות שלנו”. — ומאז חַיָה פיצ׳י רק לשם היתומות שלה, כך אומרים בעירה, ופיצ׳י אינה חושבת בזה כלל. היא, פשוט, מודה לאלהים בכל יום, שנתן לה שתי נכדות לעת־זקנה. העבודה היא כל־כך מרבה. ובחשאי היא גם מודה על בן־השלשים, על רודי הקטן, עוד מעט ויִרְעה. והלואי שלא יקרה איזה אסון להֶדי. היא קופצת ורוקדת בחדשים כאלה. אלו היה בא כריסטיאן!

עֶלְזִי ה„קטנה” יושבה היום, ביום־גשם, וטוָה. עבודה זו היא בכלל חביבה עליה. בימים אחרים של קַיִץ — עֶלְזי, שגמרה את בית־הספר העממי שבעירה, בנגוד להֶדי, שלמדה רק מעט, אינה יושבת בית כלל. כל עבודת־החצר כמעט עליה. לַזקנה יש השוק, הבאת־עצים מן היער, הגִבּון. בעוד אש־הַמַחְבֵּץ הוא בידי עלזי. להֶדי אין ארך־רוח לעבודות אלו. היא אוהבת את השדה, האָחו והגנה. היא גם לנה בחוץ ירחים שלמים בסֻכה או תחת עץ ושומרת על הירקות והפרות מפני הגנבים, ולרֹב אינה שומרת יחידה. עֶלְזִי אוהבת דוקא את פנתה. היום וגם שעות של הלילה הם לרפת ולַלול. כשהבהמות עולות ההרה, יש לעלות בכל פעם ולרדת, ויש להשאר שם לפרקים שבועות וגם חדשים. זה שלש שנים שיצאה מבית־הספר, ומאז לא נשארה אף קיץ אחד בבית. היו שולחים את הֶדי, אבל על זו קשה לסמוך, אומרים השכנים.

הם מקפידים. והיער יכול היה גם להשרף, לולא היינו אנו מנקים אותו. ועומדים עמנו על המקח בעד כל שבב. מתהלכים המון גונבי־יום[1], ומה יעשו, אם לא לריב על כל קוץ? צדק פרידל, מר־נפש! אלא, מה להתאונן? תמיד היה כך.

הזקנה מהלכת לה בין העצים, מסתבכת, איזה בד או קוץ נאחז במטפחתה ועליה לבטל זמן. אלו היו מתירים לשבר את הענפים. הרי יבשים הם ואין מהם שום תועלת. הנה שם פטריה גדולה, ורדה, פטרית־חמאה, ואין להגיע אליה: תרקב. חבל! ובכלל, הכל תלוי בשגעון שלהם. פעם, כשהיא לוקחת איזו פטריות, מקימים רעש. ופעם עובר מי מהם וצועק: למה אינך קוטפת: הרי תרקבנה! אלו היו נותנים, היינו מנקים להם את החורשה והיתה כשדה חרוש, החיץ מתקלקל, הייתי מביאה לי קצת קנים והם היו מרויחים. אבל לכי, דברי עמהם.

פיצ'י צברה גלי־עצים אחדים, הניחה אותם בשורה, כדי שתוכל להשגיח עליהם. היא עיפה ויעבה לנוח קצת. ישבה בצל — והרגישה רטט צנה, עברה לשמש והתפנקה קצת, התנמנמה, חלמה דבר־מה בלתי־ברור ולחשה מתוך הצי־תנומה: „אסור לנום, אין זמן! אסור לנום". השמש זרקה קו דוקר על עפעפיה, היא התהפכה והליטה פניה בדשא. זה היה עוד רטב, ולכן שבה והתהפכה על צדה. למעלה שרה איזו צפור מוזרה, קפצה וירדה, התעופפה והסתובבה. גם נוצה לה משנה. באות הן ממדינות רחוקות. לפנים לא היו באות כאלה כלל. הזקנה חפצה לקום וקשה היה לה. שברון מתנים! המחשבות המעיקות! הדאגות הכבדות! אין־כלום. בינתים קטפה גם איזו פטריות, גם קצת עשבים, ועטפה אותם בסנורה. עתה היא יורדת את השביל כפופה וחבוית־ראש בתוך חבילת־הזרדים הכבדה.

ראש־האזרחים יושב על הספסל תחת האלה במגרש הריק, מעשן מקטרתו וקורא עתון. הוא מגלח היום למשעי. משקפיו תלוים על קצה חטמו. „יום!" מקדים הוא לברכה. „יברך אדני!" עונה היא ונחה רגע.

— „ומה, יש לך צנון־זיו טוב? השנה לא עלה אצלנו כראוי, התאחר".

— „יש, יש, אדון, יש. אביא, אם הגברת חפצה; ברוך השם, יש מעט". ופיצ'י נגשת אל העץ מנגד, מורידה חבילתה ונשענת קצת, נושמת בכבדות.

— „תביאי או תשלחי עשר הבילות — אומר הוא. — אחרי שבוע יהיה גם אצלנו. תוכלי לקבל זרע־פולים ממין חדש. אתן לך".

— אביא. אדרבא, טוב. תודה! אקבל". — היא מעמיסה את משאה על ראשה וצועדת הלאה. „יברך אדני!" — אומרת היא. — „יום! יום! — אומר הוא. — אל תשכחי! תקבלי זרע־פולים, תביאי". — היא מתרחקת. תמיד חליפים; אלו היו נותנים איזו פרוטות, לא היה מזיק כלל. השנה צנוני־זיו נשקלים בזהב.

---

[1]) עצלים ובטלים, הגונבים את היום מאת האלהים.

מגלגל פפירוסתו. — כך, כך, פיצ׳י. בית־התפלה לאֵשת המוזג. בכל יום היא עוברת ומודדת בעיניה את תלי־החָציר. למי אפשר לתת יותר? אשת הפבריקאי חושבת: אם תהיה שנת־רזון, אפשר יהיה להפחית את שכַר העבודה, יהיו הרבה קופצים עליה. וכך הן כֻּלָן, החסידות הללו. יודעת את, פיצ׳י, זקַן־זקנך היה אֶבַנגְלִי, וגם זה שלי, ואנו קתולים, ויש לך וִדוי, והכמר הצעיר אינו נותן לנערה לעבור, וגל הזקן — פוי!״ — ופרידל יורק בזעם.

— „מה אני יודעת, פרידל? עבוד, פרידל, ואל תזעף. רצון האלהים והאֵם הקדושה! מה יודעים אנו?״

— „עבוד, עבוד! והיכן פרי עמלנו, פיצ׳י? עד שאת כופפת גבֵּך תחת חבילת העצים, עליך לכָפפו לפני פקיד־האחוזה ולפני כל צַיָד ושומֵר. שברת ענף באי־זהירותך — וצועקים, אם לא מכים. מעט הם הענפים שלך. והאציל הרי הוא אבַנגֶלי. כֻּלם טובים. גם הכהן שלהם משחק עם הכֹּמֶר שלנו ועם עורך־הדין היהודי בקלפים. חֶברָה נקיה!״ — פרידל מקמץ אגרופו. פתאֹם הוא מניף ראשו, כאִלו זורק הלאה את כל הרעיונות. — „ומה, פיצ׳י, יבא כְּרִיסְטְ?״ — מתפרץ הוא פתאֹם בשאלה.

— „ודאי יבא, הבטיח לבוא — עונה פִיצ׳י בשלבה זרועותיה. — עלינו להאמין, פרידל, גם אבותינו האמינו״.

פרידל צוהק. הפעם משקיף איזה טוב־לֵב מעיניו הגדולות והבהירות.

— „לא, פיצ׳י, אני על כְּרִיסְטְ שלך שאלתי, על זה של הָדִי״.

— „אַה, — צוהקת הזקנה ומעבירה כפה על לחיו. — לֵץ הנך. פרידל, בחיי, לֵץ, לֵץ וחוטא. היית אומר כריסטִיאַן, הייתי יודעת. אֵה, כְּרִיזִי, מה אני יודעת? כותב הוא פעם, גם לפני ארבעה הדשים כתב, שבועַים אחרי נסעו. חַיָל! לכי ודעי!״

— „מן הראוי שלא תשתקי, פיצ׳י, אם בכל שנתים יבא איזה שֵׁד וישאיר לך נכד, אז תוכלי ליַסֵד בית־אסופים״. — אומר פרידל בפנים עצובים.

— „ומה, פרידל, האַכָּה אותה? נערה היא נערה. ומה עושה אנטון? ומה עושה כל אחד? כך היה תמיד, פרידל. בנעורינו פתַיות אנו, פרידל. אתמול עבד אצלי קְרֵיזל מן החפירה והייתי מֻכרחה להשגיח. דם צעיר״

— „צריך יהיה למצא עצה, פִיצ׳י. עוד נדבר בזה. אם רק יבא כְּרִיסְטְ, נחַתן אותו. לא יועיל לו כלום. לא יתחרט אחר־כך. נוּ, פיצ׳י, יום! אני הולך לשתות כוס״.

— „למה, פרידל? — מביטה אליו הזקנה נוזפת. — כל־כך מֻקדם, פרידל, אין אלהים בלבך, פרידל. העבודה רבה כל־כך״.

— „אין כלום, — מניע פרידל ידו. — נספיק. נמאס. יום! פיצ׳י״. — עוד רגע וגבו הכפוף קצת נראה נָד הנה והנה במֵצַר הצלול.

— „יברכך אדֹנָי! פרידל, לֵב טוב לך, פרידל!״ — מלותהו הזקנה. הוא מתרחק; עשן פפירוסתו עולה ומתפזר לצדדין.

פיצ׳י הולכת הלאה. מפה רק צעדים אחדים לקצה היער. אלא שהעליה קשה. המשעול נתקלקל. האַביר איננו והפקידים אינם דואגים. רק על ענף

לבושים למחצה, שרווליהם מפשָלים וקומתם כפופה, ועובדים. עוברות עגלות, עוברים בני־אדם, מברכים זה את זה, פעמים רק ברטון ופעמים בקול צלול. „יום!" „יום!" „בָּרֵך אדֹנָי!" „בְּרֵך אדֹנָי!" ומהעבודה אינם מפסיקים. רק כשנגש עובר־ארח ושואל לדרך — אז מתרומם לו אכר, מזדקף, נגש אל המֵצַר, מקשיב ועונה בנחת, מפטפט גם איזה מלים, מלַוה לפרקים גם איזה צעדים — וכך נחים קצת בינתים, מוחים בשרוול את הזֵעה ועושים גם פפירוסה או ממלאים את המקטרת. על כל אחו ואחו מתרוממים תִּלֵּי־חָצִיר. היספיקו להכניסם לפני הגשם? ומסביב פריחה. רק שלא תבאנה רוחות. אינך יודעת בעצמך, במה לבחור. יש הרבה פֵּרות — אין קונה. אין פֵּרות — אין מה למכור. ועצי־הפֵּרות מתרבים משנה לשנה. אין זה קרקע לתבואה. בין כך ובין כך מֻכרחים להרויח מן הצד, ללכת למכרות־הפחמים או ליער. והיָמים המעטים, שאפשר לגזול, והאשה והילדים — דַי, אם יש גן־ירק ופֵרות; ובפָרות, בתרנגולות ובאוָז גם כן צריך לטפֵּל; ואם יש איזה כוֶרות — גם אלו נותנות עבודה. תמיד עבודה, גם ביום הראשון לפני התפלה. וכי פלא הוא, אם רצים העירה? ובכל־זאת לא היתה מחליפה את ה„סֻכָּה" שלה בבית־חומה. כך, פה היתה היא, חי בעלה המנוח וחיו אבותיו. ושָם מה? רעש וקשוטים — ולא יותר. מה הצליחו בניה שם? רק יתומות השאירו לה.

הדרך עוברת בעֵמק. השמש עומדת כבר גבוהה. הבֹּקר צלול וכחֹל. משתפכים צלילי־פעמונים דקים וקוראים לתפלה. כך הם מצלצלים בֹּקר וערב, בֹּקר וערב, וגם בלילה מצלצלים. בני־אדם מפסיקים רגע מעבודה ומקשיבים, או גם אינם מפסיקים. יום־חול. ביום הראשון מֻכרחים ללכת; היום עובדים. הנה עוברת אשת המוזג, עטופת סדור ביום חם כזה וסדורה תחת זרועה, מברכת את כל אחד, מביטה בעַיִן טובה. עוברת אשת פְּקיד־האחֻזה ומביטה בכעס; על מי ומה היא כועסת? האלהים יודע. עוברת אשת בעל־הפבריקה בנחת, בפסיעות מדודות, ועיניה מורמות לשמַיִם, ועל הדרך עומד פְּרִידְל הגבוה וצוחק.

— „ומה, פִּיצ'יו אינך הולכת להתפלל?" — מרעים פרִידְל בקול עַז ומעמיד פנים זעומים.

פיצ'י עומדת רגע. היום עֲיֵפָה היא מאז הבֹּקר. כך, עֲיֵפָה, ועליה עוד לצבור עֵצִים. אתמול לא הרבתה לעבוד כלל, אבל זְקֵנָה. כך.

— „לא, פרידל, ביום הראשון. היום עלי לצבור עצים".

— „ולמה לא תשלחי את המשרתת שלך?" — ופני פרִידְל נהיים עוד יותר זועפים. אחת הנשים העוברות עם סדור זורקת אליו מַבָּט דוקר.

— „הנה משרתותי! — אומרת פיצ'י ומושיטה זרועותיה. — עד מאה ועשרים שנה. לא, למה כל־כך הרבה, דַי בשמונים. אמי היתה שמונים וארבע, יהי בארבע פחות. ברוך השם! כשהרגלים מובילות אותך והגַב יכול לשאת עצים, אין לבכות. כשאני מקושׁשת לי את עֵצַי, אני עומדת רגע, מקשיבה לצלצול, משננה את „אָבִינוּ" ודַי. מה תוכל עוד לעשות זקֵנָה כמוני?"

— „ולבית־התפלה מי ילך? — מרעים פרידל. ופתאֹם הוא מצטחק. הוא

ויושבת, כי כל העולם שלך הוא. באים החיים, הצרות והקברות, ומכופפים אותך. ומוטב כך: מה יתגאה אדם חי?

אתמול חרשו בשדה, בחלקה הקטנה. חרש קְרַיזֶל, זה שמִן החֲפִירָה, הנושא על גבו משא חמשת סוסים. הֶדִי הלכה אחרי המחרשה, ולפרקים החליפה מקומה עמו. כל היום לא פסק הצחוק, ופיצ'י שמעה את המצהלות מן האחו, שקצרה שם שחת. מילא, תצחק לה. אפשר, אחרת במקומה לא היתה צוחקת, היתה בוכה, ומה יועיל הבכי? אבל להאָבק עם קְרַיזֶל — מכגון זה לא תצא טובה. ואַנְטְשִי של אַנטון עומדת חבויה מאחרי העץ ולוהטת מכעס. היא מחזיקה בקְרַיזֶל, כאִלו היה העֶגלה האחרונה שלה. היא נזהרת כבר, והֶדִי אינה יודעת זהירות מה היא. וכי במצב כזה מֻתָּר לְהֵאָבֵק? לא היה נכון שיבא זה, אבל מכיון שבא, צריך לשמור עליו. הרי זה בא מן האלהים.

פיצ'י באה אחר־כך ועבדה במקום הֶדִי. אמנם העבודה הלכה אצלם כמו בסוסים דוהרים; מי שיודע להשתובב, יודע גם לעבוד. אבל פיצ'י ראתה את עיני אַנְטְשִי הלוהטות והחליטה לשלֹח את הֶדִי למַגָּל. גם את הקטנה אין למסור בידי קְרַיזֶל. קֹדם־כל תכעס אַנְטְשִי כמתחִלה, ושנית — תשאר־נא הקטנה בגן. יש דַי עבודה. תלך אחרי־כן גם להביא את הפֵּרוֹת. החרישה התנהלה לאט, אבל המגל השתקשק עד שנשמעה הריקתו בהלקה. אין הֶדִי יודעת לשבֹר כחותיה.

מִיכָל עומד באחו שלו ומנקה את התעלה. „יָבא גשם!" אומר הוא. גשמים הם פה מכה תמידית, — אין שבוע בלי חמשת ימי־גשמים, — אבל הגשם אינו גשם, ולמעלה בהר הכֹּל מוריק. וכשבא גשם חזק, הוא מחריב. קללת ההרים. איך הם שרים: „הבְּהֵמִים במישור ואנו בָּהָר, לנו האבנים ולהם הכָּר", — עתה אביב מבֹרָך, השלגים פשרו לאט, אבל כשהם פושרים בזעם, הם מציפים עליך גל של אבנים, רגבי־אדמה ושרשי־עצים, ואת התעלות ממלאים הם בכל אשפה והמים שוטפים ופורצים וסוחפים וגורפים ומשחיתים. והאביב עובר בלא־כלום, בא הקיץ והעבודה משַׁגַּעַת אותך, ופה גשם אחרי גשם ותמיד עֵסֶק: שרשי־עץ וגזעי־עץ ואבנים ורגבים והפירת תעלות. ובינתים נוטה לו גם הנהל לאפיקו היָשָׁן, ליצוע שהציע לו האלהים, והעיָרה כֻלה משתגעת. כל הפבריקאות שלהם הרי מתקִימות על הנחל והיאור הקטן, על התעלות והמַפְּלים שסדרו — ופתאם מהפכה כזו. בעצם נוח היה לו לעולם בלי הארְבות והפחמים והעשן והרעש, אבל מכיון שזה נותן לחם לבני־אדם — חבל, למה יסבלו? האדמה היא קשה ומעטה ומְכרחים להפש לחם מן הצד. קֹדם היו נודדים למרחקים, או הולכים בקיץ לשדות אחרים ובחֹרף ליערות, כביהמים וכַנְּוָדִים. עתה עובדים בבית. וסוף סוף עומדת פה הפבריקה בתוך ירק, נחלים ואחו, ושם באמריקה, אום ים, רק פבריקאות ועשן. אם יזכו לפני האלהים, יברך את עמל בני־האדם ויסכים ליצוע החדש. סוף סוף גם מי הנחל עובר לו בין יער ואחו. וכי מה חסר לו עתה?

הבקר — בקר־שמש. בכל השדות והכרים והאפָרים עומדים בני־אדם

— „תשגיחי על השֵד הקטן, — אמרה הזקנה, — אני הולכת העירה".

— „לְכָה־נא אל עֲלְזִי, רודי! — קראה הֶדִי. — התרנגול ההודי קרא לך כבר. לא שמעת?"

— „לא, לא, ישָאֵר פה. הפָר נרגז היום. צריך בכלל לשמור עליו".

— „עֶלְזִי תשמֹר. תוכלי ללכת, סָבְתי". הֶדִי קופצה על־פני חַיִץ־הקנים ונעלמת רגע בין העצים. צחוקה נשמע שם יחד עם פטפוטה של נערה אחרת.

— גְדִיָה! כך היא, וברכה בה. ידי־זהב! שעה וחצי ועבודת חצי־יום. כמה תשמח השחומה! עשבים אלה היא אוהבת.—

מצד הדרך נשמעה דפיקת גלגלים מסתובבים בכבדות. העגלה עמדה רגע.

— „יום [1]! פִיצ'י — המליט אִכָּר קמוט־פנים ומעוך־זָקָן את ברכתו. — תסעי העִירָה?"

— „יְבָרֵך אדֹנָי! מַרְטְל! — אמרה הזקנה ומהרה אל הפשפש. — לנסוע, למה? קשה לטלטל את העצמות היבשות. את ההבילות אשים על העגלה, אם תַּרשה, ואם תתנהל לאַט — נפטפט קצת. אחרתי היום. ראשית — קיץ! דומה לך, נחלה כגדל זֶרֶת, ויש עבודה בשביל שֵש ידים. שֵש — להֶדִי בלבד יש ארבע. והקטן גם הוא עוזר" — צחקה הזקנה.

— „ומתי יבא כְּרִיזִי?" — שאל הזקן והוציא מקטרתו מבין שִניו. — צריך הוא לבוא". — הוסיף מבלי הביט אל הזקנה.

ובאנחה שקַטָה ובקול נמוך ענתה: „ודאי צריך. אם יחפֹץ אלהים, יביאהו. חושב אתה, שהנערות שואלות אותנו. דם צעיר! רצון האלהים! אם אֶם־האלהים לא שמרה אותן — מי ישמֹר? כך —"

— „כך, כך — הסכים הזקן; ואחרי רגע העמיד את הסוסים ודפק באגרופו על הספסל: — אבל סופה ורעם! הוא מֻכרח לבוא!"

הזקנה צחקה במרירות: — „מֻכרח — גם הלָז היה מֻכרח. אצל אַנטון — זה של הבַּת — גם כן לא בא. העולם הוא גדול. אין מחסור בנערות".

— „נבל יהיה, נבל! — הרעים הזקן. — נערה כהֶדִי! הלז היה חמור, וזה נבל. מה מבין זָר? אבל הוא, הרי מן הכפר הוא".

ולאט ובכבדות התנהלו בדרך הבֹּקר העגלה והזקנה.

ב

פיצ'י הזקנה טרודה מאד. מתי אינה טרודה — אינה זוכרת. כל ימיה הָגֶה רתומה וסוחבת כסוס במחרשה. גבה כפוף קצת — אין כלום: אינה מתאוננה. הגב נברא, בכדי להתכופף. כשהנך צעירה, את נושאה את ראשך ברָמָה

---

[1]) קצור של ברכת־היום.

ברעב: השדות אינם שדות והאָחו אינו אָחו. וכשאנו באים עוד ולוחכים את השארית, מכאיב להם. כבר מַאי בחוץ ואין ירק. לבן כֹּל, צהֹב, כמו בסוף קיץ. וגם הנחל אינו נחל, והיאור אינו מתמלא; גם הסֶכֶר אינו מועיל.

שריקָה אחרי שריקָה בוקעת ועולה. עמוד אַד כ:ל־שחור מתאבך. השריקות — למה הן? מהומה. אבל טוב: לכל־הפחות חדלו מִשְׁאָף למרחקים. יש להם בבית. רק חבַל שמזניחים את השָׂדות. נו, טוב, נשארו חלקות־שדה עלובות, אבל אִלו טִפּלו בהן כראוי, היו יכולות לתת לחם לחצי־שנה. אלא כשהבעל איננו, מה תעשה האשה לבדה? כלומר, בעצם אפשר גם לאשה לעשות דבר־מה, אם יודעת היא להפשיל את השרוולים כראוי. אבל אם השרוול מְנַפֵּח ויורד עד כף־היד, מה אפשר לעשות? והבנים הם בצבא, והבנות רוקדות. גם אנו רקדנו, אבל גם עבדנו. עתה — כך — מֵילָא: הכפר יִשָּׁאֵר כפר. נוספו גם בתים שנים־שלשה.

בגִנה בוקעים העשבים וממלאים את הערוגות. הֶדִי מטפלת שם זה שעה שלֵמָה. ידי־זהב להֶדִי זו. אך אין אֹרֶך־רוּח. רוּדִי — שֵׁד קטן — איך הוא מבריח את הצפרים! עוד לפני שמש הוא קם. מנוחה אינו יודע. לולא הֲגַלים שהוא משבר — עוד שלש־ארבע שנים והוא יוכל לרעות. כמה הצטערנו אז. טוב שנשארה פה. מי יודע, לאָן היה הלָז סוחב אותה. מכיון ששתה כך, ודאי גם היה מכה כראוי. לא תצא ממנו ברכה. צריך רק לשמֹר על הקטן: דם חומא! ומה לעשות? כך הן הנערות. תמיד היו כך.

— „הֶדִי, אני הולכה העירה!"

הֶדִי אינה מרימה את ראשה. מכל צַד וצד מתרומם כבר גל־עשבים. אי־אפשר לרדת אל הגִנָה בכל יום. תמיד עבודה. וסוף סוף, הנערות צריכות גם לרקד קצת. אלו כבר בא, היו מתחתנים — היה סוף. כך — הבֶּטן עולה, ואם גם הוא יעזֹב — ישארו שְׁנַיִם. אין זה אסון. אבל מי ישאָנה אָז. והיא הרי בְרָכָה לבעל, לכי ופרי להם. עבודת־הצבא מוציאתם מן העולם. מתגלגלים הם שם בין כל מיני עמים בכרכים, נהיים עצלים, שכורים, ומביאים מחלות רעות לַכְּפָר. פוי! יהי חסד אלהים עלי! מוטב שלא לדבר. והנערה הלא פורחת: זהב ודָם! נו, מזל.

— „שומעת אַתְּ, הֶדִי!"

הֶדִי מרימה ראשה, זורקה שערותיה, שירדו לה על עיניה, לאחור, מביטה רגע מול השמש, העומדה כבר די־גבוהה, ומחממת לחייה ועפעפי־עיניה, מחפנקת. „הידים כואבות, סָבְתִי!" אמרה מתוך מְתוּח־ידים ונסיון קל להזדקף וצָחקה. צחקה גם הזקנה.

— „ולמה לא תנוחי רגע?"

— „משעכם, סבתי, משעמֵם, — אמרה ופהקה מול השמש. — חַם; בֹּא, רודִי, בֹּא, כמה זמן אתה פה?" והיא הושיטה יד אחת מול הקטן, כאומרה למשכו אליה.

— „היא בורחת, אמא, היתה בַּיָד — וברחה" — מצפצף רודי, רץ ונתקל ונופל, נבהל רגע, חפץ לבכות ומתבַיֵּש.

לֵיאוֹ גוֹטְוִילֶר.

בַּעַל הַשְׁדֵמָה

תמונות־כְּפָר

א

כבכל ראשית־קַיִץ הצטערה פִיצִ'י הזקנה גם הַשָׁנָה עַל השמש המאחרת לבוא אל כְּפָרָהּ — שָׁם, שלא התאים כלל לקְבֻצת הבתים הבודדים לְיַד הָעֲיָרָה ושהזקנים החזיקו בו בכל תֹּקֶף. הבתים חנו לרגלי המוֹרָד, ונדמה, כאִלו השמש מאחור להם גומרת את כל עבודת־הבֹּקר בכפר הגדול שמעבר לָהָר וליער ואחרי־כן נזכרת גם בקטן, ועם ערב היא שוב מסיחה דעתה ממנו וממהרת להסתתר מעֵבר ה„פֶּרְגֶל" החשוף ומקצרת ככה את ימי בני הָעֵמֶק הַמִּסְכֵּן. מה לעשות? מַזָּל! וכשאדם אינו עָצֵל, יודע הוא לעשות מלאכתו ולְמַלֵּא בקריו וערביו גם לאור דל של שמש קמצנית. לְעָצֵל כל שמשות לא תועלנה.

ביום־שמש אפשר גם לחלוב לְאור הָרְפָה, ובשַׁחרי־גֶשֶׁם הרי יֵשׁ פַּנָּס. ופִיצִ'י פרקים עומדת רגע ושוקלת בדעתה. הנה השמש כאִלו בוקעה שם מאחור מתוך העננים. למה לבזבז נֵר, העולה בכסף, בשעה שהאלהים הטוב נותן נר בחנם? הבהֵמָה עוד לא עָלתה ההרה. יש עוד עבודה מְרֻבָּה של חָצֵר ושדה וגִנָּה, וחבל לְוַתֵּר עתה על הַיַּלְדָּה. יספיקו עוד. לעת־עתה יש עוד מקצת חציר מהשנה שעברה, קוטפים בכל יום גם חדש, חוץ מהמִרְעֶה המעט שעל־יד הבית, ויש גם קצת עִשבים ומַפַּל ירקות וסְבִין, ובקֹשי נעשה כבר בְּ"יל, ובכלל שאלה היא, אם כדאי לשלֹח את הילדה הקַיִץ. אם יעלה הַגְּס הקטן, אפשר יהיה להשתוות עם אַנְטוֹן ותשלח גם היא את פְּרותיה. הילדה תבא רק אחרי־כן בעצם הקיץ לשבועות שנים־שלשה — יספיק. בכלל הַפֶּרְגֶל הרי הולך ומִדַּלְדֵּל משנה לשנה, ואלה ששם למעלה מביטים בצָרוּת־עַיִן עלינו כעל מסיגי־גבול. מי יודע, מה שקרה אז עם טוּלִי המְנֻמֶּרֶת. חמש שנים ידעה לבֹר בין העשבים, ובשנה הששית אוכלת פתאם עשב־רעל. מתי הֻרעלו אצלנו בהמות בשנים האחרונות? אין אלהים עתה בלבבות. ואין לקטרג: סוף סוף גם הם שם מסכנים. האסון הוא, כי בֵרוּ אז את היער. הַזָּקֵן — ינוח לו שם בשלום — בזבז את רכוש אבותיו ואִמְלֵל את כֻּלָּנו. אִלו נשאר היער למעלה — איזה עשב היה לנו — ועתה גם הכפר שם מתמוגג

הכל כשורה.

פני רופא האגף אורים, הפרופיסור בִקר גם את חוליו הפרטיים שלו בשני החדרים הקטנים, הסמוכים לאגף. עוד צעד ויפנה שכמו ללכת. פתאם פנה אל הסטודנט:

– „והיכן חולו הפרטי של מר?" – שחוק קל מרחף על שפתיו; כל המסֻבים נבטים זה בפני זה ותמֵהים.

– „כן, חולו הפרטי של הַפמוּלוּס – מר עגור בן־יָקָהז"

פנתה האחות הילֶנה תכף־ומיד אל חדר־המזנון וקראה דרור לאָסיר.

והעגור יצא ממחבואו, צועד לאטו מדודות, עושה עצמו כאלו אינו יודע לפני־מי הוא עומד, וכאלו היה הוא אֶכּסָלנץ מִלֵדה ומבטן, התחיל מתהַלֵך לארך כל האגף – בכֹבד־ראש ובבטחון.

ובכן גם אכּסֶלֶנץ נתן את הסכמתו לשוכן האגף השמיני – ולא היה לירא כל דבר – כל דבר.

אודסה, תרפ"א.

התחרות תדירה היתה בין האגפים השונים, שנועדו לחכמה לִשמה, ובין החכמות המשַמשות – ושְרְשל היה אנוס לקחת גם הוא חלק בה. הפעם נכנע והלך אצל „מגַדְלֵי הצפרדעים" ולא חס על כבודו – והעגור בא על שכרו. הביאו „מגַדְלי הצפרדעים" לערך חצי תריסר צפרדעים חיות, ובשכר זה זכו להתבונן, כיצד אוכל עגור צפרדע חַיה. כל החולים נהנו, כאִלו הם שבעו מאותו מאכל־תאוה. ושָרשל נהנה ביותר.

כעבור יום או יומים וכל הככר המשַמשת „עיר־החולים" ידעה, כי עגור שוכן בתוך האגף השמיני.

בגאוה מסְתרת הביטו החולים בַבָאים לראות את הצפור; מהם יש שהביאו מתנות, כלומר דברים המשַמשים לו מזון; אבל משרַבּו הבאים נצנצו גם ספקות ודאגות בלבם.

האגף הששי בא בטרוניה – העגור שַיך לו: על קרקעו נתפס. השיב שָרשל את פניו: הקרקע והתופֵס, מי מהם עדיף?

טענו אחיות האגף השביעי: לפני שנה היתה חסידה סמוכה על שֻלחנן, מן הישר הוא, שיהי גם העגור שרוי אצלן. דחו אותן בקש.

אגף המשֻגעים – לו לא היו כל טענות – בִקש, שתהי הצפור דוקא לו... „אמנם, טענות משֻגעים" – ענו לו.

אך קשה היה עד שלא נסתתמו טענותיהם של בעלי אגף־הילדים. כל אשכנזי קטן יודע, שהצפור – עגור או חסידה – מביאה בכנפיה את הקטנים לאבותיהם – על סמך זה באו וטענו שוכני האגף.

לבם של החולים הכה גלים. כיון שכְלי עלמא דורש מהם את העגור, נעשה עליהם חביב עוד יותר, היתה להם מלחמה – ונלחמו עליו, והעגור נשאר באגף השמיני.

העגור נשאר באגף השמיני, והַפִיסְיאולוגְיָה דואגת לצפרדעים. אך נשאר עוד דבר אחד תלוי ועומד – אֶכְסֶלֶנץ, מה יאמר הוא, לִכְשֶיִוָדַע לו דבַר העגור? גם שָרשל גם הילֶנה האחות לא יעמדו בפניו.

הילֶנה האחות, אוי ואבוי לה: העגור לא היה רגיל בהלכות דרך־ארץ ועשה מה שעשה, והבית הוא בית־חולים, בית־חולים בגרמניה, ולא בגרמנית סתם, אלא בהֵידלבֶּרג, שכל האחיות שבו, כמובן, אשכנזיות; ולא עוד, אלא האחות הילנה בעצמה.

אֶכְסֶלנץ, מה יאמר הוא?

כל הרופאים שביתר האגפים כֻלם ידעו על־דבר העגור, ויום יום דרשו את הסטודנט על־דבר הצפור. גם האַסיסטֶנט הראשי כבר ידע – הכל ידעו, חוץ מהפרופיסור עצמו.

ובין כך וכך הגיע הערב, שבו צריך היה הפרופיסור, הוא אֶכסֶלֶנץ, לבוֹא ולראות את חולֵי האגף השמיני.

כל היום היה העגור סגור בחדר־המְזְנון סמוך לאגף. עיני הפרופיסור, המפיקות טוב־לב, מתבוננות בחולה וחולה. האסיסטֶנט הראשי צועד אחריו, יתר האסיסטֶנטים באים אחריהם, הסטודנט והאחות הילנה – המאספים לכל המחנה

הסטודנט עוסק בזריזות, האחות יוטה מביאה משרַת כסף־חי, יוד וכו׳.

נראה, שהאחות הילֶנה שכחה, כי לא בצפור חולה היא עסוקה, כאלו מימיה לא עסקה אלא בחתולי צפור, וכשהגישה את המוך, הגישה כדרכה תמיד בעין יפה ולא במדה זעומה, ואולם גם אונקה אחת לא הוסיפה על המדה הנכונה.

– שַׁכִּין! שַׁכִּין מאין יִמָּצֵא?״ – הלך קולו של הסטודנט באולם. עשרים זוגות עינים פונות זה לזה ועונות בבת אחת: שַׁכִּין, מי האיש יש לו שַׁכִּין?

עשרים זוגות עינים אורות, מלאות חיים, נבטות בסטודנט מן היציעים, – והשעמום הגדול חלף הלך וכאִלו לא היה מעולם באולם; כנראה, לקח לו את אברות העגור ובאברותיו אלה מִהר ונעלם מן החדר.

כעבור רבע שעה ועל רגלי העגור הֻעלתה תחבשת. לשוא היה מתמרמר, הודף בחזהו את כל הקרב אליו, מתאמץ להוציא את כנפיו מידי האוחזים בהן. יש פודה צוארו הגמיש ויש נלכד שנית, מַטֵהוּ כלפי ערפו, מרוממו אל עָל, מתעתד להכות בו – לא הועילו לו כל תנועותיו. האחות הילֶנה רחצה למשעי את רגליו האֲדֻמות במים פושרים, משרַת יוד הפכתַּן בין־רגע לאִמצות, כפיסי־עץ, זה מעבר מזה וזה מעבר מזה, כפתו אותן ואֶגֶד ארֹך, נחתך לארכו, כִּסה כֻלו לבן על הרגלים.

והעגור יצא מידי התופשים בו ויתהלך באולם בין שתי שורות המִטות.

אִלו סר רפאל המלאך, הוא הממֻנה על החולים, ההיה מַרבה לעשות ממה שעשה העגור באגף בכניסתו הוא?

בתקוה ובתוחלת ובעינים מפיקות רֹך ותחנונים התבונן בו כל אחד מן החולים, כי יפנה ויגש אליו, ובגאון ובאשר רב התבונן בו, כשאמנם בא ועמד אצל מטתו שלו, שוהה ומטפל בפרורי־הלחם.

והעגור התהלך באגף, צולע על ירֵכיו, צועד בַּטוחות צעדים מדודים, ועל־יד כל מִטה ומטה עמד ושהה רגע [הן על־דעת־עצמו, הן האחיות הרחמניות דאגו לזה], אבל אצל כל מטה ומטה עמד ושהה – ממש שהה – על־יד מטות החולים היותר רפים שבאגף.

מַעינות הדבור, שנסתתמו בימים האחרונים, נפתחו שוב, זרם חיי־אביב עבר פתאם במעון הצוקה והאפלה. האגף שב לתחיה.

– עגור כמותו... עגור צח... גם בכפרנו, על גג בית־אבותי היה מקַנן... אחותי קטנה ואני קטן... בונה היה קנו ואנחנו מתבוננים, זמן רב מתבוננים, – גמגם בלשונו סֶפֶל הרפה. – עגור כמותו... אני קטן ואחותי קטנה...

במה מפרנסים צפור זו? נסתבכו באותה שאלה כל שוכני האגף – ושְׂרְשֶׁל מצא את החידה. – „גם ממתקים, פרפראות בשבילו אמציא. וכי לחנם סמוכים אנו לאותו אגף המועד לְפִיסִיאוֹלוֹגִיָה?״

רגליו נשברו בנפלו; נפל ונשברו רגליו, ואנחנו יוצאים בבקר והנה זה שוכב... „חכה, אל־נא תבהל במַקורך, אדוני העגור. לאט לך, יקירי..."

— Ciconia abba — החליט הסטודנט — מגדר ciconiae אשר למפלגת grallatatores,

— „אדוני, אדוני, מר עגור בן־יָקָה! — צוח שָׁרשל, נאבק עם העגור. — אל־נא במַקורך".

שָׁרְשל עושה עצמו מֵבין בחיי הצפרים. סובר הוא, כי סיעתו של עגור זה עברה הלילה דרך הגן, רָטבו כנפי הצפור וכשגברה הצנה קפאה ונפלה לארץ.

— „הַראה, הַראה לי את רגליו, — נכנס הסטודנט לתוך דבריו, — צדקת כמעט. באמצע בין הארכובה ובין הקרסל נשברה העצם, כתמי דם קרוש מכַסים את הרגל. — שָׁרְשל, צפור זו תתן לי, צריך להביאה לתוך האגף, צריך לחבש רגל שבורה זו".

— „כן, אדוני הרופא, צדקת, אדוני הרופא. צריך להכניסה, הרופא יחבש וירַפא לְבֶן־יָקָה החולה".

עיני הסטודנט הבריקו, השעמום הגדול כאִלו לא היה, אצבעותיו מטַפלות ומוצאות סִמנים מספיקים וּוַדָּאִיִּים לשבירת עצם.

וכשהופיעו השלשה באגף, הריע שוב קולו כבימים מקדם: „שלום לָאָחות הילֶנה, שלום לאחות יוטה! התבשרו, מכֻבדים, חולה חדש נכנס לקהלכם, שתי רגליו שבורות, fractura cruris sinistra et duetra. האגף השמיני יעמוד על גָּבהו כקדם ולא יוציא מתחת ידיו רגל שאינה מתֻקנה!"

— „אַי, אַי! - התחילה האחות יוטה צורחת בקול דק. — אַי, אַי! צפור זו — מִנַּיִן עגור זה, מה־יפה ומה־נאה! מה־נאה, אַי, אַי! עגור זה מִנַּיִן בא, מִנַּיִן בא?"

— „תבֵא האחות הילֶנה מים חמים, מִשְׁרַת כסף־חַי tincturae jodi, חִתּולים, כפיסי־עץ שנִים, מַרְלָה, מוך — תחבשת כדבעי, lege artis תהיה לנו".

האחות הֵילֶנה הרימה את עפעפיה וזרקה את מבטה השלֵו והמלא ישוב־דעת כשואלת: האמנם אמת ידבר הסטודנט או לצון יתמודד?

— „אדוני הדוקטור. הא כיצד תחבשת? צפור זו?"

— „תחבֹשת, פשוטה כמשמעה. רגלי מר עגור שבורות, זקוקות לתחבשת יפה, ויֵצא בתחבשתו ויהיה מְטַיֵל ועל משכב לא יעלה, ועלתה לו ארוכה לפי נוסחאתו של אֶכְּסָלֶנץ ונוסף עוד מאורע אחד בפנקס בית־החולים, וכשיבוֹא איזה bos doctorandus, שוֹר שֶׁמִּתְדַּקְטֵר, לכתוב דִּיסֶרְטַצְיָה, יביא גם מאורע זה במספר".

— „אַי, אַי! עָגור יפה; אַי, אַי! עגור נאה!" — הוסיפה צורחת האחות יוטה.

פתאם זנקה ממקומה אל בֶּרֶז המים החמים והַטַּס בידה, כאלו נכנס בה איזה שֵׁד־קונדס מן הקונדסים שבעולם. ניצוץ ממנו כבר בער בעיניה של הילֶנה.

באו המים הפושרים והמים החמים. — „שָׁרְשל, שָׁרְשל, יקחך שד משחת! — כלום אין־בך כח להחזיק בצפור? אחז בכנפיה, אחז בצוארה הארֹך!"

גרמנית משכבר הימים, המתונה בכל דרכיה, גְבַהַת־קומה ובעלת בשר צח מחלב, מבטה שאנן מתוך עינים כחֻלות־אפורות וגדולות וכל מוצא שפתיה וכל הגה והגה שלה יוצא לאטו ובעִתו, מדוד ומזֻקק, אין חסר ואין יתיר, כאלו לאחר דעה מיֻשבת ושקול־דעת ושוב אין כל מקום לכל חִלוקי דעות או להכחשה סתם, עד כי גם שָרְשְל המחַצף, המשרת באולָם החירורגיה, גַוָץ שחרחר בעל עינים מהירות ופוזלות קצת, הבקי בכל הנוגע לְחִירורגיה קטנה והַמֻחזק בעיני הבריות להיות יַדְעָן מֻמחה לכשימאס במִשרָתו זו – גם שָרְשְל זה, הַמֵעֵז פניו כלפי הרופאים ומה־גם הצעירים, גם הוא לא נועז לדבר כלפי האחות הֵילֶנה, מבליג על חפצו, אך עיניו מתנוצצות בחוריהן, שפתיו פתוחות ושִניו התותָבות, העשויות זהב, מתנוצצות בערמה חבויה – אבל דבריו אינם נשמעים.

אך בא היום וגם הֵילֶנה לא עמדה בפני השעמום הגדול, המנַסר בחללו של העולם. נעשו עליה נדנודיה קשים, כבדים ולֵאים, ומצחה הצח בלי קמט, כפתחו של אולם שאין בו כל סתום, התחיל מעלה עליו חריצים.

בבֹקר הזה התחיל „השעמום הגדול", הממַלא את כל העולם, תופס גם את הסטודנט, כשהיה הלז עושה דרכו אל בית־החולים. הרוח הקרה אחזה מְלֹא־חפניה רסיסי המטר החודר וזורקת אותם בפניו. גם ברגליו נכשל כמה וכמה פעמים. הַצִנה גברה בלילה והשלולית נעשתה גלדים גלדים, גלדי־קרח. בבֹקר השכם שב הקיטור והרטיב אותן וההליכה נעשתה קשה ביותר. ובשעת הליכתו, כדרכו יום יום, נראתה לו הליכתו חסרת־כל־טעם וכאִלו היה לו לעשות דרך זו מימות עולם ותִמָשך עד סוף כל הדורות ביחד עם ימות־הגשמים. הסבכים הרטֻבים מנענעים כפותיהם לאות הסכמה: „כך הוא הדבר, כך הוא. לעולם ולעולם תשא הרוח את הרסיסים החדים לזרקם בפני ההולך בדרך שאין לה סוף". כשהגיע עד מבוא האגף לא הרפה ממנו חפצו זה לשוב על עקביו ממש.

אצל הדלת, על הכבש הסמוך לה, ראה שנים מן המשרתים באגף, רגליהם כפופות והם עסוקים באיזה דבר: זה אוחז בו וזה אוחז בו. כנראה, לקח עסקם זה את כל לבם, שלא השגיחו בסטודנט הבא עד שלא בא סמוך להם ודרש בשלומם. היה האחד אוחז באיזה דבר שחור חציו, וחציו לבן נתון בין ברכיו של האחד, ובידיו של השני דבר־מה לבן וארֹך ומעֻגל קצתו – כנראה, על אפו ועל חמתו של זה עשו לו מה שעשו.

– „במה אתם עסוקים? – שאל הפמוליס. – מה זאת בידכם?" ברגע זה השתרבב בכֹח ראשה של איזה צפור גדולה, מַקוֹר אָדֹם על צואר ארֹך התעקל כְלַפֵי עָרְפָה במחשבה להכות בפני האוחז בה. עינים עגֻלות הפיקו איבה וכֹבד־ראש, וכנף אחת מלבינה התרוממה בכֹח.

– „אַי, אַי, שָרְשְל, הַחזק ברגליו, את רגליו תפֹס! ואני בצוארו – עגור הוא, אדוני הרופא; עגור, שנפל בידינו!"

– „כיצד בא הנה?"

– „חכה, חכה־נא, אדוני העגור, אל־נא תאמר לְהִמלט. פה בגן שכב,

שעמום מתוך יאוש. ביתר האולמים, שחוליהם חולים מחלה אך זה תְּקָפָתַם, היו נאנקים ונאנחים, הוזים מתוך חֹם, נאבקים עם המחלה ועם המָות; מחלתם לא דרשה זמן מרֻבּה והיתה פוסקת במהרה, גזר־דינם הן לכאן והן לכאן. אלה נכנסים ואלה יוצאים, מהם פוסעים פסיעות־חולים מדודות, אבל מתהלכים ונהנים מהליכתם. לא כן אולם זה, שחוליו מוטלים זה כמה ומחלתם צועדת לאט לאט עד לבלי הכּיר בה אם לטוב ואם לרע. רגעים וחצאי־רגעים נראים כשהם נעקרים מעל־גבי השעון הגדול שעל הקיר; והשעות נמשכות, נמשכות, ארֻכּות כאֹרך הנצח. מִשֶּׁעלה היום ועד שֶׁחָשַׁךְ, אדם שוכח, אם היום, יום זה, עודנו שוהה בעולמו של הקדוש־ברוך־הוא, או מִשֶּׁנֵּהוּ כבר תפס את מקומו.

ואולם כעבור ימים ושבועות של שעמום או לאחר שחלפו חדשים – וכל החולים עודם מוטלים על ערש־דְוָי – אותם החולים ממש, ואותן המטות ממש, ואותם הפנים שהיו, ורק הפנים נתנַוּנו עוד יותר, עצמותיהם שֻׁפּוּ ועורם משחיר.

האפלולית, הנבטת עליהם מן החלונות הדומעים זה שלשה שבועות, כִּבתה זה־כבר כל זיק־אור בנפשם פנימה. רוח־הנכאים מושלת בכל תקפה ולאט לאט שפכה את ממשלתה גם על „רוח החיה" אשר באגף, כלומר גם על האחיות הרחמניות ועל הרופא ועל הַפַּמוּלוּס – הוא הסטודנט המשרת, ה„יוצק מים" על ידי רופא האגף.

האחות השניה, הצעירה והעליזה, חדלה ממהתלותיה ומִשַּׂחקה, מִצָּרֶפֶת גבותיה הזהַבְהַבּות זו לזו, לשורה אחת ישרה מתחת למצחה הקטן – וכאלו נאלמה. קצף עצור נבט ומתגנב מתוך כל נדנוד גֵּוָהּ בכַבְּדָה את הרצפה ובעשותה את מטת החולה ובהגישה לו את משתהו.

כעבור איזה ימים התחיל הרופא מקלל את שנוי הַוֶּסֶת, מגדף את שמירות הבריאות של הבריות החולות, מטיל מומים בסמי־הרפאות ומשיבם אל האפותיקה, זורק מרה באחות ובסטודנט, מכַוֵּן הלצות כלפי המחלות והחולים. מקלל אותו יום, שקבל על־עצמו להיות רופא חולים.

החולים היו למעמסה איש על רעהו ושכנו, נתפרדו כמה וכמה חבילות, פסקו מעצמם הדבורים הארֻכּים והרבים, שהיו נשמעים בערבים. היו החולים לטֹרח על עצמם, מקנאים בחולים השנַים „הפְּרָטִיִים", השוכבים ביחידות בחדרים הקטנים הסמוכים לאולם הגדול – אלה החולים הפרטיים של הפרופיסור, שכל האגף היה זהיר בכבודם, כי על־כן חולים מְשַׁלְּמִים־שכר הם.

כנהוג מימים ימימה, הופיע פעם לשלשה ימים הפרופיסור הזקן. גם בו נִכַּר היה, שאינו כתמול שלשום – המטר הטורד, כנראה, מדכא גם אותו. אין זה מגע אצבעותיו הגדולות והעבות, עודנו רך כקדם, ואולם מתלהב איננו. אינו מרבה, כדרכו תמיד, שיחה עם החולים, ומתוך העינים הטובות תחת גבותיו העבֻתּות נשקפת הַזִּקְנָה והעיפות.

עוד מעט וימשל השעמום גם בשנַים האחרונים: האחות הֵילֶנָה, סמל

שאול טשרניחובסקי

חוֹלוֹ הַפְּרָטִי שֶׁל הַדּוֹקְטוֹר הַצָּעִיר

השבוע השלישי קרב עד קצו.

יום יום בבֹקר, תכף לאחר שעלתה החמה והתחילה מחממת את הגגות הלחים, הרטֻבּים, העוטפים מעטה עופרת נוגה – ודלף טורד התחיל יורד בלי־הרף, כמתוך כברה אחת גדולה ורחבת־ידים, היו הטפות הראשונות נוטפות בנחת; ומתוך טפטוף טורד ומתמיד זה, מתוך טפטוף שאינו פוסק – שוב לא עמד מְטַפטף כל אותו היום עד ערוב היום. וכך היה טפטופו מתמיד, טפטוף קשה, טפטוף טורד שאין לו סוף – כאלו בא הקץ לכל האור ולכל החיים; ורבבות עינים בָּלות וזקנות ורפות יושבות ונמַקות בחבליהן ומבכות את אבדן האור.

מדי יום ביומו בבֹקר התחילו מבכות, ובערב נגלו איזה כתמים אֲדֻמים, כוזבים, והמטר עמד; ובבקר שוב התחילו זולגות אלפי רבבות עינים רפות־אונים.

כתלי בית־החולים, המשוחים אדֹם־כהה, ספגו לתוכם את המים ונעשו עוד יותר כהים ועוד יותר נוגים. וחבורת האשוחים הגדולים עמדו רועדים וצפופים אצל החלונות, אבלים, מתנַונים וכופפים את ראשיהם מתוך יאוש גמור או כאִלו פורשים כפים אל היושבים מעבר לחלונות בתפִלה ותחִנה לרחם עליהם ולאספם לתוך חדריהם החמים.

אולם גם בחדרים החמים אשר בבתים בַּתָּוֶך פרש הענן הנוגה, הסוכך על כל הארץ, את המרה השחורה, והיא התכנסה ונחבאה אל תחת כל מִטה ואל תחת כל כלי־בית והיתה נשקפת משם ומסתכלת בפני כל היושבים בבית – ומה גם בבית־חולים, העומד לעולם מוכן ומזֻמן לקבל עליו מעטה אבלות הן מתוך שורת המטות, שאין מנהגן לעמוד סמוכות וצפופות כל־כך בבַית סְתָם, הן מתוך הכתָבות הַמְּדבקות אל גבי כלונסאות דקים למראשותיו של החולה, מעין מצבות על־גבי השוכבים בין החיים ובין הַמָּוֶת. היתה המרה השחורה נותנת מאבלותה מעל גבי הכתלים הרמים והערֻמים והמסֻיָדים, המחֻסרים כל גון מבריק או קו מְרַכֵּך.

חולֵי האולם כֻּלם היו חולי מחלה ממֻשכה, דורשת עת רבה עד תֵּרפא, ומתינות והמתנה, ותקוה ממֻשכה, עד כדי להביא את האדם לידי

– וְה, וְה... (אויה, אויה) – ביום־שבועות... ביום־שבועות הסריח הבן המביש... ישחיר האל את פניו... יביאהו לימים שחורים... עֹני וחרפה ישיגוהו... קוננו, אישים, לְאֵם מרה... וְה, וְה... הנה הבן אשר טפחתי וגדלתי... אויה, לימי זקנתי, לגיהנום אשר אֶפוֹל בקברי – וְה... וְה...

אז התרגשו דמי דאוד בקרבו ומלא כעס ואיבה בעט בַשֻלחן ברגלו והפיל ושבר את כל הכלים, ולא נח מחמתו עד כי קם והכה את אשתו מכה רבה, ואחר־כך לקחה בזרועה וגרשה מפתח החדר בקללה ובבוז.

וכשבאו השכנים מבהלים ותמֵהים, נָשאה כבר רחל את בנה אלבֶּרטו בזרועה ויצאה את הבית ודמעותיה בעיניה.

(עוד יבוא)

– כלום אפשר לדעת, אנה אתה „מַשליך" את עיניך?...
– עתה הריני משליכן אל חצרֵך – גברתי סיולה...
– הטרם תדע, כי אין תופסים כלום בעינים?...
– ואת אינך יודעת את המשל אשר אצלנו: החכם עיניו בראשו – אה?
– כן... אך המשל אומר: מוטב צפור אחת ב י ד ממאה עפות באויר...
אתה, מָרִי, כל צפריך עפות באויר... תמיד באויר...
– והנה את מתהלכת פה על הקרקע...
– ובכל־זאת אינך יודע לתפסני –
– הנני לנסות...

והוא אמר לרדת מִסֻלָם־העץ התלול אל החצר – אך מאחורי הגדר, הרחוקה קצת, נראתה לעיניו של דאוד פתאם קומת אשתו הנמוכה, העומדת ומסתכלת בו בפנים עגומים וקודרים. היא קראה לו פעם בשמו, ואחר־כך הוסיפה ממקומה:

– האם לא די לך עוד? האם אבדת לגמרי את ה„ג'ודיזמו" (היהדות) שלך ואת כבודך? לא די לך?

הוא לא הרגיש איך יצאו המלים מפיו:

– מה בָאת? איך עָברתְ?...

וכאשר פנתה אשתו בדומיה לשוב, הלך לאטו אחריה וראה לתמהונו, באיזו קלות עברה היא בין החצרות וירדה מן הגדרות...

כשירד אל ביתו אחרי רגעים אחדים, נכלָם ונרגָז כאחד, מצא את אמו יושבת בפנה ובוכה, מתנודדת בגופה ומקוננת, חרוזי קינות, כמשפט הנשים הַמַרוֹקניות הסופדות את המת.

כי בימים ההם, בראות אמו את הליכות דאוד הפהַלתָלות, מאז נגלו יחוסי בנה לַשכֵנה האשכנזית ורדיפתו בגגות אחרי שאר השכֵנות הרבות למיניהן – היה דמיונה כגבור הנופל כצוע מהצים, העפים אליו מכל צד. היא נִצחה, היא ראתה, כי חדלת־אונים היא להעלות תרופה לבנה. גם עיפה נפשה מחקר אחרי גורל בנה ונואשה מחזר אחרי מנַהשים ויודעי־נסתרות. ונִפְלָא בעיניה הדבר: כי קצרה יַד נבונים ומגידי־לחש למצא מרפא לנפש בנה...

בראשונה עוד נִסתה להחזיק מעמד, ובפרֹץ בבית ריב ותגרה, קמה תמיד זועמת כדרכה והורידה על ראש בנה מהלֻמותיה – הוא הכה את אשתו והיא הכתה אותו – ואחרי זה חדלה מְדַבר עם בנה לימים; ובליל־שבת, כשבקש דאוד כרגיל לנשק את ידה, פנתה ממנו ודחפַתהו בבוז ושלחה את דבריה אליו מבלי הביט אל פניו:

– הוא עוד מבקש את ברכתי, הכסיל! וְכה – אוי לבֵן כמוהו, שופך דמי אמו, אוי לנפשו! ברכה הוא מבקש – קללתי וקללת התורה עליו!

אך ברבות הימים נואשה מכל ורק דמעותיה נגרו לרֹב בקוננה חרש על אבדן בנה...

ועתה ישבה בפנה וקוננה בנגון של נהי:

חנותו... הנה רואה הוא, כי נתקלקל לבו, המכונה נתקלקלה... אינה כרגיל... היתכן? כי לא יִצָמד לבו לאחת, לא יִקָשר באחת! אמת, מכבר היתה עינו פתוחה תמיד ואורבת לכל צד... אך הוא חשב, כי זאת באה לו על כי נפל בחיק אשה אשר לא יאהבנה. ואולם עתה, בבקשו לו מקום להתיַחד בו, רואה הוא, כי לא ימצא את המקום. אין מנוח... אין שבע... רע המעשה...

ובאחד הימים, ביום־שבועות, אחרי סעֻדת־הבֹקר, קמה לפתע סערת־מהפכה בבית. דאוד ישב על־יד חלונותיו והסתכל בחצר־הטחנה למטה. היה יום בהיר ולוהט. מהחצר הרחבה, המְרֻבעה עלו ריחות־זבל חריפים יחד עם אדים קלילים מחֹם השמש; על־יד אבוסים אֲרֻכים עמדו סוסים אחדים, לעסו בשלוַת־בטלה ונערו בגיל מתוך שׂבַע. שתי הפָּרות אשר לטחנה רבצו במרבית גופתן על האדמה הטפוחה שכבת־זבל עבה והרימו תכופות ראשן לצדדים כמצַפות לדבר־מה... דאוד בקש לזמזם איזו מנגינה — כמי שאומר ללחש על מכאוב ולהרחיקו — אך המנגינה רפתה מיד בין שפתיו — ונשתתק. הוא פצל גרעיני־אבטיח כמתוך רשלנות והחל להרגיש בבֵרור את הלחץ ההולך וגובר בדפי חזהו, ויֵדע, כי הנה נופלת ורובצת על גבו קללת הבטלה והבדידות, שבין קירות חדרו השומם.

אמר לקום וללכת מן הבית — אך אנה ילך? האנשים ישֵנים אחרי קריאת ה„תקון" של ליל־שבועות... לפנים היה מרבה ללכת אל קרוביה, ביחוד אל ח' שמעון — אך זה זמן רב מאד שהתקוטט עמם בִּשְלָהּ ולא יבוא אליהם ולא ידבר אתם.

הוא בקש לעלות לגג, אך השמש החלה לוהטת למן הבֹקר — הרהר קצת בדבר והחליט, שמוטב לצאת בכל־אֹפן מן החדר, אף כי ודאי לא תמצא מי־שהיא עתה על הגג.

הוא עלה לגג כשהוא לבוש חלוק־בית קל. בגג ביתו מזדקף קיר מצד־מזרח, הפורש צל גדול. הוא העביר את מבטו אל כל הרוחות — דממה בַכֹּל. אחרי רגעים אחדים עלה בלבו הרעיון, לנסות פעם ולרדת — אף כי קשה לטפס שם — אל חצר הארמנית, אל סִיוִילָה. כבר זכה להביא לה פעמים אחדות כוס קוניַק או פרחים נאים... הוא מהר וטפס דרך שלש החצרות המפרידות בין חצרו לחצרה ועמד על גג ביתה. גם פה לא נראה איש בחצר. אחרי שהוֹתו רגעים אחדים אמר לחזור — אך ברגע זה יצאה סִיוִילָה מן המטבח שבפנה, כשפניה וזרועותיה החשופות רטֻבות מן הרחצה.

הוא קרא לה ממעלה: „בֹּקֶר־אשֶר לך — סית סיוילה!"

— אה, חַוַג'ה דאוד... ובְקֶרְךָ מאֻשר — מה היום? אה, כן, היום חג לכם — „כל שנה — ואתה שלום" (ברכת־חג)! וכבר בגגות? אהה?... מהבֹּקר? השמש לא תכה על ראשך — יה דאוד? — היא נִגבה את ידיה וסִדרה את שערותיה.

— השמש? חם אני מן השמש — סית סיוילה...

— יצילנו האל... ישמרנו האל... מִסכן אתה...

— אַתּ מרחמת עלי? ואינך אומרת לנו „בוּירוּם" אחד? (הזמנה — „בבקשה" בתרפית).

ובין כה וכה ובבית נפגעו כֻלם: אמו, אשתו, וגם ליזר ינקל, מֶחֱצִי מבטיו ולשונו של דאוד לחיה שרה. תגרות־שְׁכֵנות קשות פרצו תמיד בין הנשים – ובתֹם השנה יצא ליזר יַנקל מן החצר, ודאוד שב אל גג ביתו בערבים והמשיך לאסוף קטעי מבטי־עינים אַוְריריים מהארמנית, הכופפת את עיניו של דאוד שעות אֲרֻכּות יום־יום, בשבתה תדיר בחלונה הקטן ומלאכתה בידה, זה החלון הדומה גם הוא עצמו, על מסגרתו ועל שְׂבָכְתו – בזכות אותה גזרת־הראש הנהדרה, המרחפת תמיד מתוכו – ליצור חי, הוגה, רוֹמז, עד שחשב דאוד לפעמים והכיר הכרה נכונה, שלא רחוק הדבר, כי ילך פעם שמה, בשעה שאיננה, וינשק בחבה, למצער, את אבני החלון, את שבכת־הברזל ואת הוילון הזה הצח, הפרוש למחצה – וירוח לו קצת...

או ישב במקומו בגג על־יד שלחנו וצִפָּה שעות אֲרֻכּות לרז'ינה העלמָה, לקטעי תנועות גֵוָהּ, בהתהלכה על גגה בדרך אָסְפָה את לְבָניה או בטַיְּלָהּ הלֹך ושוֹב בגג – ואז, עם הַערב היום, היה דאוד מדמה לעצמו, כאלו מטפס הוא ועולה בבת־אחת ויורד, אליה, חוטף ולוקח בחפזון, כאדם הבולע מאכלו בגנֵבה, נשיקות מלאות מפניה ומעדנת גופה – וָשָׁב...

ואולם דאוד לא עשה כזאת אף פעם... כי לא היה בו האֹמץ לכך... והוא זכר את אשר קרה לו בגשתו פעם אל חיה שרה – כּחותיו עזבוהו פתאם... אמנם, הוא גשר לו גשרים רבים אל גגות שכנותיו הרבות, בתחִלה על־ידי דרישת־שלום נמוסית מרחוק, מתוך רֵעות וקִרְבַת־שְׁכֵנות – ובמשך הימים הגיע לידי־כך, לשאת בידו לשכנותיו, דרך גדרות לא־נמוכות, כוס קטנה של שֵׁכר או קוֹנַיִק עם קַערית מלאה פרפראות חריפות וטְעִימוֹת – אך לא יותר מזה...

ובהיות דאוד מצוי בין־הערבים בין הגגות, הולך ומטפס לפעמים לבטלה מבית לבית, בין קירות מגבילים בין חצר לחצר, ותהום אפלה של עשרות מֶטרים פעורה מתחת רגליו – והתפלא בעצמו על אמץ־לבו זה, אשר לא יפחד ולא יירא לנפשו מדרכי־סכנה אלה – הוא, שהנהו פחדן ורך־לבב... ויש אשר יפול אז מבטו על־עצמו ויראה את כֻּפתָּנו הנקי מאֻבק בעפר ובסיד וידיו לא־נקיות ולא־חלקות – והתפַּיש לראות את־עצמו כנער שובב ופוחז, ונכלם בפני קומתו הגבוהה והתל בעצמו: „הי... הי... דאוד, נקלעה נפשך בין הגגות האלה... „יה סִתְר" (ה' המסתיר), ואולי תמצא פעם את עצמך, אם ירצה השטן, שָׁבור ומרֻסק ומְגֻפּץ־גֻלְגֹלת באחת החצרות האפלות למטה... לא רחוק הדבר – חייך, הי... הי..."

ויש אשר יֵשב לשעות על גגו ויעמיק חֵקֶר בהליכותיו ובחייו, והיה כמתחבט בינו לבין עצמו: לב זה, שנעשה „פרוע לשמצה", מה טיבו?... הרי רואה הוא עתה, שאין זה לבו, שקט בו אף ליום – עורג הוא ונמשך אחרי מראה עיניו, אחרי כל אחת, שמבטו נופל עליה... כאלו הפך הוא, הלב, למין חמר קמיך, ההולך ונמתח לאין־סוף, נמתח ונדבק דרך־הלוכו בכל אשר יפגש. כך הוא נמשך אחרי כל אשה נאה, שעוברת בשוק ליד

– אני אשה נשואה... גם זה אשר אני עומדת אתך ביחידות – אסור... אני אלך־לי.

והיא אמרה לקחת את סודרה וללכת.

– בשם ה׳ – קרא בחרדה ובקול רְתֶת־לחש – אל תלכי... מי יודע... הדה, אם ישובו פעם הרגעים האלה – אל־נא תקלקלי את אשר... הדה... אשר בניתי בכמה חדשים... ראי, רחמי...

– מה אתה רוצה?

הוא צָעד אליה צעד על־יד הספה ואמר:

– לא־כלום... לא־כלום... אל תחשבי עלי רעה... רק כך... – והוא העביר ידו על ראשה ולטף את פניה עד צוארה פעם ופעמִים. היא אמרה:

– די לך... הנה... – וישבה על הספה.

הוא ישב על־ידה וענה:

– טוב... חביבה... הנה השיבות את נפשי... – ובידו השניה לטף את פניה והרכין ראשו והריח את ריחה...

– יש לך אשה – מה אתה רוצה ממני?...

– כן... חבל עלי... חבל על חיי וחבל גם עליך... לא הייתי אני טוב בשבילך? איני יפה בשבילך?

– כן... אתה יפה... אבל אני אוהבת את בעלי...

– לא... לא... את אינך שונאת אותו... אבל אינך אוהבת אותו – כמו שאני אוהב אותך...

– אך הוא אוהב אותי כמו שאתה אוהבני ועוד יותר...

– לא. הוא אינו יודע לאהבך... הוא אינו יודע, מה יש לו...

– ומה יצא לי מזה... שאתה אוהב?

– כן, כלום לא יצא מזה... רק אני... זה... מזון... כמו מזון אקח לי ממך להחיות את נפשי...

– מסכן... – פלטה והטילה בו כעין מבט של חנינה.

אז כפף דאוד את ראשו ונשק לה נשיקה מְמֻשכה.

היא נשמטה מבין ידיו והאיצה בו ללכת.

– כן... אני אלך... לזמן רב אנוח... לזמן רב... היי בשעה טובה... הרבה „גרַאסיַאס״ (תודות) לך...

והוא הלך ומהר לצאת מן הבית, כנושא אוצר יקר אשר נִתַּן לו בטעות – וגיל ופחד יהמו בקרבו, שמא ירגיש מי־שהוא בטעות...

אך טעות אחרת היתה ביד דאוד והוא היה כלא־יודע... הוא לא יכול לנוח כאשר חשב... גם לזמן קצר לא הספיקה לו חיה שרה מנוחת־נפש... להפך: מאז היה לבו כאגם קטן, הסוער וזועף תמיד ומכה גלים; היא טעם קצת ממה שהשתוקק זה שנים רבות, הוא חש והרגיש בכל־הֱוָיָתוֹ את טעם החיים, אשר חסר...

נחה על האיש הזה ודרך רעה לו בביתו... אך הן ספרדי הוא – לערבי יִדמה...

ואולם דאוד שֶזַר לו במשך הימים וארג בחשאי רשת־מבטים וגם קטעי־שיחות בינו ובין שכנתו חיה שרה. איש לא הרגיש, כי דבר־סתר בלבו של דאוד זה ימים רבים. ואולם גם הוא, דאוד, רק רגעי־הנאת קלים חשב לחטוף משכנתו – אם יעלה בידו... ידע ידע, כי עליו להסתפק בזה...

כן... יניח ידו עליה... יעביר ידו על שערותיה המְגלות אצבע אחת מעל מצחה – מה רכות הן וקוסמות ורומזות מתחת לצעיף! – יְלַטֵף פעם את אלה הפנים הרָוים עדנה וזַכּות... אולם היִשָקֶנה פעם? אפשר... אך לא יותר מזה... את הֶחָסֵר לו יקח...

כך דבר דאוד לנפשו רבות, כשישב על הכסת בחצר, עמוס בהרהורים, או כשהיה משתטח בחדרו דומם על הספה שעה ארֻכּה...

ופעם, בשלהי החֹרף, ביום־שבת, אחרי שנה לימי מגוריהם יחד, הגיע לדאוד היום המקֻוֶּה; הוא הסב את עניני היום באפן כזה, שֶיִמָצֵא יחידי בבית עם חיה שרה – ובתוך בטחה.

היתה השעה השלישית אחר הצהרים. חיה שרה עמדה בחדרה והשקיפה מחלונה אל חצר הטַחנה למטה. דאוד נכנס באמתלה לשוחח עם ליזר יַנקל, כאלו לא ידע שאינו בבית – ועמד גם הוא על־ידה בחלון.

כמעט צנח תחתיו פתאם מחמת דפיקות־הלב, שתקפו אותו בהלמות מהירה כקפיץ של שעון מעורר. ברכיו כשלו ורפו, כאלו נִטַל מהן קֶשִי העצמות, והוא נאלץ לשבת דומם על הכסא. חיה שרה הסַבה את פניה אליו וראתה לתמהונה, מה חָורו פניו ומה הועמו עיניו.

– מה לך, דאוד? – שאלה בשפה ספרדית משֻבשת, והיא מתאמצת להסתיר את אשר הבינה. – מה לך?

– הנה ראי, חיה שרה...

– מה לך? אֱמֹר...

– רַע לי... חֻלשת־לב...

היא נגשה והביאה לו כוס יין־שרף מהול במים. הוא שתה מעט ועמד על־ידה, נשען על אֶדן החלון.

– אנא, ראי... רחמי עלי...

– מה?

– אַת יודעת... אַת יודעת – נפשי יוצאת אליך... הנה עד־כה... נקרעה נפשי... ממש...

– מה אתה סח?

– כן... ימים ולילות אני חושב... את אינך רואה? את רואה...

– אני רואה... ומה אני רואה?...

– את תסלחי לי... גם האלהים יסלח לי... אני אֻמלל... סובל...

ועגמה עליו נפשו של דאוד ביותר ואבלה בו מאד ביום־שבת – מיום שבא לגור הזוג החדש הזה, האשכנזי. מה־שלו ושקט האדם הזה, האדם אשר מצא אשה... מה־שפרה עליו נחלתו בחייו... בשבת, בשעת הסעֻדות, ודאוד מציץ ורואה את ליזר ינקל יושב ומכרסם בשר העצמות ברב תאבון, מצליף את מבטיו על אשתו היפה מתוך הֲנָאָה ומרגוע־לב, מחליף שיחה קלה אתה, שיחה נובעת בהשקט ובשלות־נפש כחסרת־כל־דאגה – אז יפרכס לבו בקרבו ויתעטף עליו: – „הנה אנשים, שברכת מלאכים טובים עליהם!"

דאוד הביט תמיד על ליזר ינקל מגבוה. הוא – שְׁלחני העושה עשר, אדם שיודע ומבין, כיצד נוהגים וחותרים בְּמֵי־החיים ומוצאים שבילים לכסף ולזהב; הוא – שיג ושיח לו עתה עם סוחרים גדולים ועשירים נכבדים, גם מבין הערבים והנוצרים. וזה, ליזר ינקל, חנוָני קטן, אשכנזי נמוך ושחרחר, שפה ערבית נלעגה לו בפיו, וסגור ונתון הוא בחנותו הקטנה. ואולם... אשתו וחדריו הקטנים הם לו כמלכות רחבה – והשמחה במעונו.

ורגיל היה דאוד לדבר לפרקים מהתלות את שכנו: פעם גלה לו את שבושיו בדבורו הערבי, ופעם המשיך את דבורו אתו כמחקה לנגוגו של ליזר ינקל בלמדו גמרא, ולרב ערך לפניו שאלות וקשיות על דא ועל הא, בנגון הגמרא:

„הרי ר' ליזר יַנקל – חשבון הפוך... חשבון הפוך... אתה קצר־קומה ודק ושחרחר־פנים, וחיה שרה גבוהה, שמונה ולבנה; ואני בחור גבוה וארך ולבן, והיא, רחל, קצרת־קומה ושחרחרת; אולי נעשה חליפין – אה? הי... הי... הַינו דכתיב: ורע המעשה אשר נעשה תחת השמש..."

ושכנו פטרו בצחוק מבטל: „חליפין... חַה־חַה־חַה..."

ורַבּו פרושיו המשֻׁנים של דאוד על פסוקים אחדים, שדש בהם תמיד:

– היכן כתיב בתורה, ר' ליזר יַנקל, כי טוב לחטא, טוב לחטא... אהו

– טוב לחטא – מהיכי תיתי? נו... אדרבה...

– הוֵי אומר, ליזר יַנקל: מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם – אה? מה כַּונת הכתוב? ליזר ינקל?

– נו... יעַין שם... פשוטו כמשמעו – עונה הלה כבדרך־אגב, בהתהלכו על־יד שֻׁלחנו.

– תא שמע: אין ל ח ם אלא אשה...

– טָה טָה... הַפלא ופלא...

– אין לחם אלא אשה – שנאמר: ממרחק תביא ל ח מ ה – אה?...

– הו... הו... הו... – יניד ראש שכנו בהתול ולעג.

ליזר יַנקל לא שָׂם לבו ביותר לשכנו המוזר. הוא נהג בו מעט כבוד, בשל מטבעות הזהב והכסף המֻנחות לרב בשֻׁלחן חנותו (פעם גם הלוה לו דאוד חמשה זהובים – ולא יסף...), אך מחוץ לזה לא היה לו כל ענין להגות בו חקוי, אף כי נראה קצת לליזר יַנקל, כי איזו יד כבֵדה

חותם־חייו הכבד והמעיק עליו, וינַסה בין כה וכה לתור אחרי עיניו, אחרי א ח ר ו ת, להסיח את דעתו וגורלו ולחכות לאשר יביא הזמן במרוצתו.

אז היה דאוד כדַיג זה המשליך את רשתו על־פני מים אפלים וגועשים – אולי יִתְלה דבר־מה במלכדתו. ולא ארכו הימים – ודאוד היה, מבלי הרגיש אל־נכון במהלכו, כאלו נעתק לאטו אל רשות אחרת, ותחת לצוד ראה, כי נלכד הוא עצמו ונמשך לבו בגעגועים טמירים ולוהטים אחרי מראה־עיניו... ונהה כל הימים אחרי שכנותיו הרבות, וביחוד אחרי ש ל ש שכנותיו הקרובות, אשר חזר אחריהן דרך גגות החצֵרות; הן, השלש, חדרו בבת־אחת אל לבו... עלמה ספרדיה ר ז׳ י נ ה, בת־ענִיים, אשר גרה בחצר השניה ממול גג־ביתו; היא לא היתה יפה ביותר, אך נעימה ובעלת גֵו מלא ובריא; השניה – אשה ארמנית צעירה, אשר בעלה המנגן נהרג בנשף אחד לפני זמן־מה; היא יצאנית במקצת, וחלון חדרה נשקף מצד שמאל לגג־ביתו של דאוד; והשלישית – ח י ה ש ר ה, היא האשכנזית, שכנתו בחצרו על־יד שני חדריו הקטנים.

חיה שרה צהֻבת־שֵער היא, גבוהָה במקצת, פניה צחים, עגֻלים, מעט רחבים ומלאים עֶדנה רבּה: מזיגת דם חכלילי ולבָן חלב טהור; עיניה זכות, בהירות, ואת מבטיהן תשלחנה בצניעות.

מיום שבאו לגור בשני החדרים הקטנים השניים, אשר בחצר, נפצע לבו של דאוד קשה קשה... שני השכנים, דאוד ולֵיזֶר יַנְקֶל, בעלה של חיה שרה, גרים לבדם בדיוטה העליונה, ולמטה גרים אנשים זקנים מבני דַלת־העם, מן הספרדים.

ליזר יַנקל חנוָני הוא, בעל חנות קטנה ברחוב היהודים, שיורדים אל תוכה בשלש מדרגות, אך בַּבַּיִת בעל־תורה הוא. ביום־שבת אחרי סעֻדת־הבֹּקר יִפְשֹט את כַּפּתָּנוֹ, יחבש יַרמולקה לראשו ויזדוג אל גמרא גדולה שעה ארֻכּה; יש אשר יצלל בדומיה ממֻשכה ויש אשר יתן קולו בנגינה ערֵבה בעָברו בשבילי הסוגיה ויסלסל את נגונו מתוך העמָקה וחדוַת־עֹנֶג.

דאוד למד קצת גמרא בימי־נערותו ב„ישיבה של המערָבים", אך עתה הוא רחוק מן הלמוד, ואולם רגיל הוא בסגנון הגמרא, ולשונו מהירה ברֹב פסוקים מקֻטָעים מספרי התנ"ך – והם המצוים בפיו בעת שיחה. ביום השבת, כשרוחו טובה עליו, יקרא ספר אחד או שנים מתהלים, אז יתן קולו גם־הוא (קול עז וצוֹרם־אזן) בטעמי התהלים.

אך לרֹב זועם הוא, דאוד, ביום־השבת מאֹד, מחמת חסרון העשון, שהוא רגיל בו. זועם הוא גם־כן על כי עליו להיות יום תמים וארֹך בבית, על כי אנוס הוא להתקל בפני אשתו פעמים רבות ועל כי בכלל, ביום־שבת, יתרוקן לבו מחמת געגועים רבים ומאַויים לאשר אין לו בביתו, לאשר חסר לו מיום שאתו אשה; וימים רבים האמין, וגם עתה יאמין, כי מי־שהוא עשה לו את ה„כִּשוּף" ב ש ב ת... כן אומרת גם אמו – כי על־כן יהמה לבו ביום־שבת בסער רב ובמכאובים קשים...

וידו דפקה בחֵמה רבה על השלחן, המלא קערות וכוסות, ורגלו בעטה, מבלי רצונו, בכסא אשר לפניו והפילתהו – ואז הורמו ידי אמו עליו וידיו הוא על אשתו – עד כי נבהלו השכנים ובאו והשקיטו את הלבבות הרוגזים.

מאז נמשך דאוד אחרי מרִי־לבו וסערת־רוחו וישאף – לקרב את הקץ...

בערבים, בשבתו בודד על גגו, הפך יום יום בהרהוריו: הנה הגיעו מים עד־נפש – אין הוא מדַבר לשלום לא את אשתו ולא את אמו – מה יהיה? מה יהיה מעשהו אל־נכון? איך יעשהו? היֵלך פתאם לבית־דין ויאמר: רוצה אני לגרש את אשתי!? כך? מה־יתמהו הבריות: מה קרה? פתאם... השתגע דאוד – מה?

– הְמ... פתאם... אם הם אינם יודעים, ש„זה" לא פתאם, שזהו, אוי לו, שֹרֶש־לַענה קדום, מיום ראותו את פניה... אשר עתה, עתה פרח וגבר... אם הם אינם יודעים –

– יש לכם, „ח' דוד", כמדְמני, ילד או שנים – שומע הוא מתוך הרהוריו את „אַב־בית־דין" שואל אותו – ילד או ילדה – אם איני טועה – לא כך?

– כן... יש לי... ילד אחד בן־שנתים... ומה אעשה?...

– אתמהה... אב לילד – מה ראה על־ככה? רחמי־אב... כי לא דבר קל הוא – ח' דוד...

כך ישאל – כך... והוא – פניו יאדמו מחרפה וצער – וְיִדֹּם...

– לא, לא ידֹם! יהי אשר יהיה! הילד? – האם גם הוא יֹוָסף על שתיהן לשום אותו בכבלים? „ונוסף גם הוא"? את ילדו, את בנו, הוא אוהב כנפשו, הוא יתן לו אֵם. לקח יקח לו אשה ואם... פי־שנַים יאהב אותה – אשה ואם... ואז – אז יחֵלו חייו... משנת עשרים ושש יחֵלו... אז יהיה טעם לעמלו, יתרון רב לחייו – אז...

– אבל... באמת, אולי, מזלה של זו... שמא בכל־זאת יש לחשב... הן ראה פעמים לא־מעטות... שמא בלכתה ממנו... באמת... כמו שאומרים – ילך גם הוא לו... העשר... כלומר, ההצלחה... יעלמו עקבותיה – ואיננה... אהה? מה יש לעשות? כיצד? מי יתיר לו קשר סבוך ומהֻדק זה?

וכשהגיע ובא בדרכי הרהוריו ושרעפיו הארֻכים והמסֻבכים אל מחשבה בבדה ומעֻרפלה זו, נכשל ונפסק מהלכו כמתוך יאוש וחדלון־אונים – כתולעת זו, הזוחלת ומושכת דרכה בקיר זקוף וחלקלק והנופלת בהגיעה אל מרום התקרה מלמעלה למטה, פעמים אין־מספר...

ז

וכעבֹר על דאוד ימים רבים בצפיה ממֻשכה והוא תוהה במחשבותיו ואובד עצ:ו: בדרך־חייו – ועָרג להֵחלץ למצער מתוך סוגרו, להחליף את

לח את אשר הוא הוגה ורוחש ימים רבים; דומה הוא לאדם, שבא לבקש אצל חברו גחלת להעלות אֵש והלה יוצק דלי־מים על פחמיו...

– מה אתה רוגז, דאוד, ימים ולילות, רוגז ושותק תדיר? – שואלתהו אמו לפעמים בקול של תרעֹמת וכעס. – התדַמה, כי כבר מתה אמך ואתה נשארת בן־חורין לנפשך? נְכֹה, דאוד! התאמר, מחמד־נפשי, להשליך מביתך את אמך, אשר נתנה לך אשה יקרה, עשר וכבוד? החושב אתה, כי עשרך והצלחתך שלך הם? שלי ושל אשתך הם! שלי ושל אשתך – כן, בני – ואני עוד לא מתי – עודני אמך מַסעוּדה חדַד, ולא אתנך להיות בֵן מֵביש, כן, סגֻלתי!

– למה את חושבת ככה, יַמא? מה את חושבת עליו? אני – על אשתי אשר נתת לי – זה אסוני... על זה...

– כן, אני רואה... אני יודעת, שאתה אוהב את אשתך כמו שאתה אוהב את אמך – היית רוצה, ששתינו נִקָבֵר יום אחד... ואתה תשב על זהוביך... ותקח אשה, שתְמַץ את דמך ואת כספך ותְביאֲךָ לידי־כך, שתחזור על הפתחים – לא! עודני חיה. ועד יום־מותי אני גברת ביתך – השמעת, „בוגד אמו"?

כך סערה עליו אמו לא פעם – והמטירה עליו בזעם את דברית המשְנים... „היכן אני והיכן היא?"

ושלא בפניו – יודע הוא, שקובלת היא ודואגת לפני נשים מיֻדעות עליו, על דאוד החביב, אשר נלקה, לצרת לבה, ב„כִשוף" או ב„עין הרע", והיא מחפשת תרופה ומזור ל„לבו החולה".

ואולם כאשר יפלוט פיו, בעת רֹגֶז וריב, דבַר קללה או בוז לאשתו – אז תעמוד היא ותשפוך עליו את מטַר קללותיה האכזריות, כאלו אינו כלל „דאוד החביב והיחיד" שלה...

ופעם, ביום־שבת, בעת סעֻדת־הצהרים, ולבו של דאוד היה בקרבו כפצע אשר בָשל במֻגלתו, קרה, אשר הִרבה לחָרף ולבזות את אשתו; וכאשר קמה אמו כדרכה בזעמה, הושיט דאוד את ידיו כאומר להתנפל על רגליו לפניה וקולו רעד בהתאמצו לְבַטֵא את כל ענות־רוחו, ויהי כאדם המתפתל בין סבכי חבלים, המהדקים וקושרים את ידיו ואת רגליו:

„יַמא, אוי לי, יַמא! – הרים קולו – מה אַת עושה לי... הדה... מה את מתאכזרת עלי... למה תעזבי את בנך, והדה... ונקשרת אליה... אליה... מה־זאת, יַמא? הנותנת אֵם אשה לבנה או לוקחת אותה בשבילה – אשה בשבילה? יַמא – איני אוהב אותה... אי אפשי בה... לעולם אי אפשי בה... הן גבר אני... איני, הדה, „חטבה" (בול־עץ)... איני יכול לשאת עוד! לְכנה שתיכן מעמי! כן, לכנה! עזבנה אותי – אני אצא מדעתי! לא אשמע לקולְכֶן!"

ובפרֹץ דברו מפיו בחפזון ובקלות, כאשר לא עלתה לו כזאת מעולם – והורם קולו, מבלי רצונו, ביתר תֹקף ועֹז:

– ומה? הנער עודני? איש אני – אִיש. סוחר לעצמי! רוצה אני להיות חפשי! לא אשמע עוד לקולֵך – דַי!

אל פני אשה... לחיות את ימיו עם אשה, אשר לא יוכל... לא יוכל לראותה פנים... ולא יוכל גם... ל... לנַתק... לצאת... כי לא יוכל...

ואז היה דאוד רגיל לעלות, ערב ערב, בבואו מחנותו עיֵף מרֹב חשבונות של מטבעות וכספים שונים ומשֻנים, אל גג ביתו אשר בעיר הישנה, כדי לנוח שם יחידי בְּהַשְׁקֵט הערב ולהשקיף דומם על מאות הַכִּפּוֹת העגֻלות ומשטחי הגגות הרבים בקרנם מקרני השמש השוקעת. שם היה דאוד כנמלט על נפשו; יָשב ישב לבדו אל שלחנו הקטן ושתה את כוסות־הַשֵּׁכר הקטנות וְעִשֵּׁן סיגרות רבות זו אחר זו והוא יחידי לנפשו... וברדת חשכת הערב לאִטה על הכִּפות והגגות הבולטים ומתרוממים בהעָיות שונות, על החצרות העתיקות וגבוהות־הכתלים ועל אלה הבנינים הכבדים והַמְצִקים, ההולכים ונצמדים, עוברים ומתחברים אחד ברעהו עד לקצות חומות העיר — ודמו כל אלה לעיניו כמסבוך גדול, מַאֲפִיל ומַתעֶה — כמסבוך מחשבותיו העוברות והמשתרגות בראשו...

וכשהלכו ורבו אורות החלונות מכל עבר והוא ראה דרך חלונות קרובים, המוארים אור גדול, בעבֹר אנשי הבית כה וכה בהדר, ודִמָּה בנפשו את נחת־הרוח, את הנעימות ושַׁלְוַת־הערב השוררות בבתי־משפחה אלה — והיה בעיניו, בשבתו בודד כה בחשכה בין הגגות, כצפור זו, הנטרדת מִקִנָּה ונודדת בראשי־גגות באין מרגוע לה...

ברבות הימים האלה, בשקֹע דאוד בחשבון־חייו ונפשו התעטפה עליו בצערו, כשֶׁקֶץ בשתיקה הכבדה, שנחה עליו בערבים הנוגים — והתחיל סוער בקרבו וקובל בפני־עצמו מתוך מרי וחמה: עד־מתי? עד־אנה יִמָּשְׁכוּ הימים הרעים האלה? למה יֵשב בחבוק־ידים? למה יעַנה את נפשו בדומִיַּת־שממון זו? היתכן שיוסיף לחיות כה — תמיד? היתה שגיאה, טעות — האם אין תקון לטעות? היִשָּׁאר כפות כה כאסיר בין שתי נשים, בין אמו ואשתו? הנה עברו כשש שנים מיום שאתו אשה — איך עברו השנים הללו? למה שתק כל הזמן? בלילות, בבית, מלא הוא רֹגז ושתיקה, וביום שוקע הוא בעסקים, כאלו שוכח. למה „המשיך בידיו את הזמן" — מי אשם אם לא היה לו האמץ להפוך את הכל — להתגבר פעם אחת?... למה הסתיר את מכאוביו בחֻבו והיה כמסיח את דעתו וכמבקש להשלים את חייו הריקים?... הוא חושש וחָרֵד לדברי אמו על האשר... האשֶׁר אֲשֶׁר הביאה — למה ילך שולל אחרי דברי אמו? מי יאמר, כי לנכון יאבד כספו בגרשו אותה, מי יודע זאת לנכון? אפשר שכל זה פחד־שוא הוא?... הנער הוא, כי יחרד מגערותיה של אמו? מתי יפרוק את עֹלה מעל שכמו? עלבון לו באמת — : בכל פעם שֶׁנִּסה לדבר עם אמו ואִמץ את־עצמו לשפוך את מרי־לבו לפניה ולצעוק כלפיה מתוך חֵמה זו הרוגשת בקרבו בשעות אשר הוא יושב בדד לנפשו, בכל פעם שגמר אֹמֶר להגיד לה את הכל בתֹקף וברגז — הנה נשברו המלים בין שִׁניו והיה כאלו אבד ממנו כל מה שהכין בלבו: היא מוציאה מפיה רק מלים אחדות, והן שונות ורחוקות כה מכל־זה הגועש בנפשו, עד שהוא חש, כי אין כל אפשרות בדבר לבאר

הענין מצד פליאותו ודַקותו עלול ל„עין רעה" גם מצד אנשי־הבית עצמם, לכן השמיעה בפֵרוש: חמש).

– ראית, בְּנַיָה (בני)? הלא אמרתי לך – זהו מן אלבֶּרטו... לא אמרתי לך: כמו אמו יהיה... תן צדקה לעניים מחר – תן לירה אחת שלמה – ושׂים את הכל יחד עם כספה...

דאוד ישב דומם וכמו נבוך במחשבותיו. הוא רצה להגיד דבר־מה לאמו ופתח:

– אבל... הלא... אולי הערביים...

– הס, דאוד, וָכָה – אל תפתח פה בלי שֵׂכל... מן השמים הכינו לך את האבנט... הלא איש אינו יודע... זה כחדש ימים מֻנח בסיר... שמור היה בשבילך ליום פדיון בנך... מזלו הוא... זאת אני אומרת לך, בני.

והיא מסרה לו את הכסף בברכת טוב.

ואז הגיעה ועלתה ה„קרן" של דאוד למאות לירות.

•

ו

אך בהִגמל אלברט, בהיותו בן שנה וחצי, גָמלה ובָשלה שנאתו של דאוד לאשתו. אז ידע בנפשו, שדרך חייו פתלתֻלָה ועקלקלה היא. תקוה עמומה אחת היתה לו, כי בבוא הילד תעלה ארוכה למחלת נפשו, הוא יקומם את ביתו ההרוס – אך גם תקוה זו נכזבה. את הילד אהב אהבת־נפש כאהבת אב לבנו – הוא היה מלא נֹעם וחן, ודָמה אליו. אך את פני אמו לא כִפר. ודאוד הלך שבי אחרי סערת לבו העורג לאשה, אשר תשביע את נפשו השוקקה, השוקקה כל־כך, כמו אז, בעודנו בחור רֵוָק...

ואז היה דאוד לשֻלחני. את סחַר־ידו בעופות ובתבואות עזב מִכּבר, ושכר לו חנות, קטנה וצרה, ברחוב־הסוחרים. ורק לפרקים עסק גם בצורכי־מַכֹּלֶת – בקניות גדולות לסיטונות.

בימים הראשונים היה נתון כֻּלו לעסקו החדש. והיה כמסיח את דעתו ממאֵרת ביתו ומהֲרִיסות לבו. בערְבים, בבואו לביתו, בקש למצא נחמה ונֹעַם בילדו הקטן אשר בין ידיו – אך מדי החזיקו בו והשתעשעו אתו, או בראותו אותו שוכב ויונק שַׁד אמו, יש אשר קפא מבטו של דאוד והוא הרגיש, יותר מבכל־עת, כי דומה הוא לאדם רעב, ורעב לחלוטין, שנגזר עליו לשבור את רעבונו בפֵרות וממתקים – והלחם, הלחם המשביע והמחַיה, נמנע ממנו ולבו רֵיק, ריק ואין שבע לו... אלו היה לו החנינה מן השמים, אשר בהתכופפו לנַשק את ילדו היונק, יוכל גם לִרְוֹת מנשיקות פני אשתו, אלו היה לו האשר הזה... אך לה אינו יכול לנַשק... אינו יכול... הוי... מה רע המעשה אשר נעשה תחת השמים: כי יהיה על האדם להביט

ביחוד דאוד בעל־החנות, ולבסוף, אחרי השתדלנות ומתן־שחד, הוצאו כל האסורים לחפשי.

דאוד חשב את הדבר למעשה־שטן או ל„כפרת עֲונות". כשבועים ימים היה נדכא ועגום: עלה לו הדבר לעשרים „נַפוליונים". אך אמו, בשבתו בבית־האסורים, הלכה וסבבה אצל „פותחי גורל" (ישראל עטר מקרבה לא היה בעיר), חפשה וחזרה אחרי כל מגידי־עתידות, וכמעט כֻלם אמרו: „כֵיר אִין שַא אַלָה... (לטובה הוא, אם ירצה האל) תצמח טובה מרעה זו". וכך נִחמתהו בהיותו כלוא וגם בצאתו ממאסרו.

„אי־אפשר – אמרה לו – שהבן הנולד יביא אסון – לא יתכן... גם הוא יביא אשֶר כאמו – בסַעד האל..."

וביום־שבת של פדיון הבן הבכור, בבֹקר השכם, טרם „ירד" לבית־הכנסת, הלך דאוד כדרכו לתת אכל למאות העופות בחנותו – כי התפלה תארך ביום־שבת והעופות צריכים למזונות.

הוא פתח את רבע דלת החנות ושָם, בתוך החשכה, אכל בכל הפנות; אחר־כך נגש אל סיר־החרס הגדול, העתיק והכבד, המֻנח תדיר על־יד מושבו קרוב לפתח, לשאב ממנו ספל מים בשביל העופות. המים היו מעטים. („הַשַקָה" (שואב המים) לא הביא תמול כי־אם נאד אחד – חשב דאוד בדרך־הלוכו). הוא גרר בספל הגדול את קרקע הסיר – והנה נתקל בדבר־מה. הוא הכניס ידו להעלותו – מה־כבד הוא! האבנט... כן, האבנט... עיניו חשכו רגע ונשימתו כאלו נעצרה. ברכיו רעדו והוא ישב במקומו ואת האבנט הכבד השליך בחזרה לתוך הסיר...

השוק היה ריק מאדם. הוא התאמץ לקום ממקומו, סגר את החנות יהלך הביתה, לתמהון אמו ואשתו. כשספר לאטו את הענין, קמה אמו בזריזות – ועליו צותה ללכת לבית־הכנסת – הן יום־הפדיון היום – והיא הלכה אל החנות וכד מים בידה, כאלו הלכה לגמור את עבודת בנה.

כל היום היה יום בקורים ושמחה; רבו הבאים וההולכים – ולבו של דאוד הָמה כל היום כעין המר תוסס: איך קרה ונהיה הדבר? אין זאת כי־אם הערבי בשעת הבהלה, בִהְכָוותו, שָם בעצמו את האבנט על פי הסיר, והאבנט צנח ונפל פנימה; ודאי, בשעת המהומה, איש לא שָם לב לזאת, ולא עלתה על דעת איש לבַקש בַסיר...

אך מַסעודה עמדה כל היום כֻלו ועסקה באורחים ככל הראוי והרגיל, כאלו לא היה דבר אשר יפַעם בקרבה – והיתה כמזהירה גְלוי את בנה וכַלתה להיות תקיפים וקרי־רוח כמוה, לבלתי הַראות לבריות כל שנוי בנפשם מחמת ענין היום...

רק בלילה, בשעה מאֻחרת, כשהלכו כל האנשים והדלת נסגרה בוָו־הברזל הכבד – הוציאה האם את האבנט ומָנתה לאטה בקול־לחש את המעות (הבן ואשתו הביטו בדומיה מקרוב), וכשגמרה הגידה בקול מורם קצת: מאה עשרים וחמש (היו באמת מאה עשרים ושתים לירה – אך בהיית

ודאוד שמע את הדברים והיה הענין מְפלא גם בעיניו... מזלה של זו... דוקא בדיוק ביום הִמלא שלש שנים... וכאלו מִהר למות... כן נראה הדבר... מה רבו מעשיו – מה יודע אדם?...

וחלקו של ח' יהודה עלה אז ליותר ממאה „נפוליונים".

ומקץ השנה הרביעית, בהולד לדאוד הבן הבכור אלבֶּרטו (על שם אביו אברהם), קרה בבית דאוד אות אחר לפליאה...

אז סחר כדרכו עם ערבֵי סלט וקרק (אשר בעבר הירדן מזרחה) במסחר תבואות: חטה, שעורה ושֻמשמין. כספים רבים „שלה" השקיע בזה וההצלחה היתה, כנהוג, רבה ובטוחה. על־יד חנותו הגדולה היתה לו עוד חנות, אשר שמשה מחסן לתבואות.

באחד הימים, יום־קיץ בהיר וחם, ישבה בחנותו האפלה והקרירה חבורה גדולה של ערביים במעגל גדול והוא, דאוד, ביניהם, והיו מְחַשְׁבִים חשבונות בצְוָחה ובשבועות־אָלָה על כל „גרש" ועל כל „בישליק". כשגמרו את החשבונות, הביא להם דאוד, כרגיל, ארוחת־הצהרים: „פִּתּות חַמות, גבינה וענבים, הביאו גם קהוה ונַרגילות ל„ראשיהם", לזקנים. ישבו ושוחחו על מדת החביבות של אַבּוּ אִבְרַהִים (הוא דאוד, על שֵׁם בנו הנולד באותו שבוע) וחלקו ברכות ותהלות צד אחד למשנהו: כי היו הערביים מחבבים ומכבדים את אבו אברהים על מראהו ודמותו; על גֹבה־קומתו, זקנו הצעיר והשחור, שפמו המסֻלסל תמיד, ועל עיניו „הערביות", המפיקות הדר בחורים חשובים.

ישבו ושוחחו במנוחה – ופתאם היתה מהומה: אחד הראשים הזקנים קם מבהל ממקומו כמטֹרף וצוח, שהוא נשרף בגבו. מהר להפשיט את העבַיה ואת חלוקו, את „עִגָלו" וסודרו, והשליכם אחד אחד מעליו. חלוקו הספיק להשרף בכל גבו ובשרו נִכְוָה וַיֶּאדם. אנשים רבים נאספו ונכנסו לחנות בהמון, בעוד הזקן עומד ערֹם כֻּלו, וכֻלם חִפשו את סבת הדבר – עד שגמרו, כי ודאי נפלה מאחת הנרגילות גחלת קטנה על גבו והוא לא חש בדבר אלא לאחר זמן.

יצאו האנשים והחבורה אמרה לשוב ולשבת איש על מקומו במעגל, אך הזקן חפש כה וכה את אבנטו – והוא איננו. אז צעק: „אישים! האבנט איננו... שם כל הלירות..." (באבנט העשוי ככיס צר וארֹך ישימו הערביים את מטבעות־הזהב). בשעת בהלתו השליך את בגדיו מעליו מבלי חשב. הוא הסתובב כה וכה כנשוך עקרב וצוח: „קללת אלהים על בני־המִרמה! איהו? מי לקחו – בני־פשע – מי לקחו? אַלָה, אַלָה!"

ואנשים רבים נכנסו שוב בהמון לחנות – וגדלה הצעקה. באו שוטרים, חפשו בנרות, בכל הפנות, בין הלולים הרבים ומאחרי הלולים, והטרידו את האוזים ואת תרנגולי־הדו מפנותיהם – ואחרי החפוש הרב, כשלא נגלה דבר, נלקחו כל האנשים, שהיו או שנכנסו בחנות, וגם דאוד בתוכם, אל בית־האסורים.

שבוע ימים היה אסור הוא וחלק האנשים; יום יום הֻעמדו לחקירה,

שהוא – לָחש בפֵרוש בין שפתיו: „בשם אשתי רחל בת איסטריה"...

וברֹב הימים עלה וגאה הסכום... הרוָחים נתגלגלו ב„עסקים" בקלות כזו כאשר יתגלגל גלגל העגלה המשוח ברֹב שמן. מקץ השנה היה הרוַח כפול ארבע וחמש ממספר הקרן. מפליאה היתה ההצלחה בעיני דאוד: איך רֶוַח אזל בתר רֶוַח; איך נעשו ונתקנו הדברים על־פי הרֹב כמו מאליהם והביאו לזכות, לרכישה... „מפליא הדבר, ישתבח שמו", – היה לוחש דאוד לפעמים, כרוחש סוד לאזן אדם אחר, כי העיק הדבר על שפתו להגידו, לנַקְבו במלים, אך נמנע היה מהזכירו בשפתיו לפני אמו, או לפני שֻתפו, ומכל־שכן לפני אשתו. „ישתבח שמו – מִלְמְלוּ שפתיו – כֻלה זהב... זו – כוכבה זהב... מזלה של זו... ישתבח שמו... רק לעשֶר נוצרה – להראות עשֶר... זה ברור... כן... ואולם – מעשי הבורא – שלא אטעם אני טעמה של שמחה שְׁלֵמה... עשֶר בלי אהבה... כך עלה ברצונו..."

ובימים ההם, ביום־ששי אחד אחר הצהרים, קראו לדאוד מחנותו, שימהר ויבוא אל בית־החולים. שם שכב ח' יהודה, זה שבועים, חולה בדלקת־הרֵאה; הגידו לו, כי מחלת הזקן כבדה עליו והוא בקש בבֹקר של אותו יום, שיקראו לו את דאוד. אבל הודיעו לו את הדבר רק בשעת הצהרים. וכשבא דאוד אל בית־החולים, מצא את ח' יהודה שלו מוטל כבר בחדר־המתים. הוא נבהל למראה־עיניו ולבו כמו נִתר בקרבו...

כיצד?... ח' יהודה שֻתפו השתקן והנאמן מת... מת בשתיקה... ולא היה סִפֵק בפי הזקן לדבר אתו ולצַוות לו את צַואתו... ואיש אינו יודע דבר... איש גם לא יחשֹב, כי שֻתפו היה... הוא היה יושב ועוזר לו בחנותו... בן־עירו... איש עני... אבל, כמובן, הוא יעסֹק בקבורתו... וידאג ל„כבודו"... ודאי... מובן... הוא היה, סוף־סוף, נמצא תמיד בחנותו ושֵרת אותו...

כך הרהר דאוד לפני מֵתו בפנים מלאים עֶצֶב וצער.

והוא טִפל במסירות ב„כבודו" – ובטרם יכריזו „להדליק," הספיק לשוב מ„בית־עלמין"...

בבית נחמוהו אמו ואשתו בברכת „יסלם ראסך" (שלום לראשך) – ואחרי רגע שאלתהו אמו: ואיך, וְכה? מה דבר אתך?... איך היה?...

הוא ספר, שהענין היה פתאמי. איש לא פלל, גם הרופא עצמו, שהיום „יתְנַגּה בארץ"*)... והרי הוא בא כששכב כבר בחדר־המתים...

ובליל־שבת, בשעת הסעֻדה, כשישבו ושוחחו במאורע – אמרה האם פתאם, כמתעוררת מתוך מהשבותיה, בפנים שמחים: „וְכה, וְכה... נכון... כנכון היום... הנה היום שבת נחמו... יום מלאת שלש שנים לחֻתנתך... „צובחאנו" (משֻבח הוא)... ביום הַמְלא שלש שנים לחֻתנתך באה לך ירֻשתו של ח' יהודה... יהודי „מְזֻיָנה" (יפה, הגון)... ביום זה הניח לך ירֻשתו, ואף הוא, „עליו השלום", היה אומר תמיד עליה, ש„רגל מבֹרכת" היא... עליו השלום..."

*) ימות.

– „יַמא, הן לכך אני שותק תמיד... אני שותק... על שאיני יודע בעצמי, מה אדבר? אבל הנה... הדה... פקעה סבלנותי... לבי יצבט בי בקרבי ולא אדע... נראה לי... ככה, שזו איננה מזלי... לא אהבנה... מה תאמרי על זה – יַמא?... וכי מה אוכל לעשות? תני לי את, הדה, תני לי עצה ודרך – מה עלי לעשות..."

ואמו השתוממה לשֵמע הדברים – ותהי כמסרבת להאמין לדברי בנה; היא נִעֲרה בידה את אזנה, כאלו אמרה לְנַעֵר מעליה את אשר שמעה זה עתה...

– תמהה אני, בניה (בני), תמהה על דבוריך אלה... וְכָה, וְכָה... חמודה כזו וטובה... האם היא אינה מזלך? האני אטעה, דאוד?... אין זאת כי „עין רעה" – ידעתי זאת ואמרתי – עין רעה של אלה, שהיו מוכרים סחורתם למנזרים – אלה שונאיך... הטילו עין רעה במזלך והשחיתו לעשות איזה „מַעמל" (כעין כשוף) בך – ירקב בשרם נקבים נקבים... כן, בני, סמֹך על אמך – אני אמצא רפואה שלמה לך וישקט בך לבך – בסעד האל...

והיא מצאה אז „קמיעה" בדוקה לקשר לבבות רפים: זוג יונים, זכר ונקבה, שחטה אצל השוחט, את הלבבות הקטנים האכילה לבנה ולכלתה, כשחצָים נָא וחצָים צלי – ומלמלה את דבריה בשעת מעשה; ומדם הנשחטים, אשר אספה אל כלי, כתב לה ישראל עטר מקָרבה שתי קמיעות על עלי־זית אחדים. את העלים שָׂמה בנרתיק־פח קטן וצִוּתה להם, לבנה ולכלתה, בתֹקף ובאזהרה רבה, לשאתם על לוח־לבם תדיר תדיר...

והם ימים רבים היו כמחַכים לפְעֻלת הקמיע; ודאוד היה כמכַוֵן את לבו לפתּוֹח בו מִדור רחב, למען יחדרו בו וימלאוהו קרני חבה ורֵעות בינו ובין אשתו, כאשר יפתח איש אחרי ימי־קֹר רבים חלון סגור ומסֻגר לקראת אור השמש וחֻמו...

ה

וארכו הימים. דאוד שקע בעסקיו, גם בענפי מסחר אחרים, בממכר פחמים ושמָנים, שמן־זית ושמן־שֻמשמין, שלח ידו – והצליח ועשה הרבה.

ולעסקים החדשים האלה לא מִכַּספּוֹ לקח, אלא מכסף אשתו, כלומר, מחמשים הַ„נַפוליונים" שלה, שנתנה לו נדן. יאמו, היא אשר צותה לו במפגיע את הדבר; „שמעני, דאוד, – אמרה לו כשמסרה לו את חמשים הלירה, שקבלה בערב יום־החֻתֻנה מאֵם הכלה ושמרה אותן עד לאחר שנתַים, – הריני פוקדת עליך: את כספה זה בעסקים ח ד ש י ם תכניס. התבין? נראה, מה מזלה?... איך יהיה?..."

והוא עשה עתה כדבריה, וכשֶמְנה מן הכסף ומסר אותו לאיזה עסק

ועל שויון־הנפש אשר יָראה לה, והיה דאוד כמתפלא על עצמו: האמנם כן הוא? איככה?...

אז יענה לאמו: לא בכַוָנה עושה אני כך... לא... הן לא אמרתי לה אף פעם דבר... מה אמַר?... לא אמַר כלום... שלא תהיה, הדה, שלא תחשב רעה...

כך הגיד לאמו וחש בבֵרור, שלא ידע להגיד את אשר בלבו, והעִקר – כי לא יועילו לו דבריו ותשובותיו: הן זו, אמו, מחבבת ואוהבת אותה; היא – עֵינָהּ טובה עליה כל הימים. כל הרֹגז והקפדנות, שהראתה לכל הבחורות, אשר בקש פעם את ידן, וגם מהלכה הקשה תמיד עם הבריות – כאִלו נעלמו לגבי זו. בימי־בחרותו ירא היה על האשה הצעירה, אשר תפול תחת „יד־הברזל" של חָמות זו, ולדאגה גדולה היה הדבר לו – אולם עם זו איננה כלל כ„חָמות". בבואו לפעמים, דרך מקרה, באמצע היום הביתה, רואה הוא והנה רחל יושבת על־הרֹב כפופה בברכים זקופות ועוסקת בדבר־מה, בבֵרור קטניות, בקלוף ירקות, מכַבסת או ממרקת, ואמו יושבת אצלה על כסא או על הספה, כעומדת על־גבה; והיא, רחל, שומעת את שיחתה ומקשיבה לאמריה ונראה, כאלו תלמידה היא, היוצקת מים על ידיה... והרי היא, רחל, בקיאה ויודעת בדַיקנות כל מאות המנהגים, ההרגלים והמדות של „אמא".

„יַמִי (אמי) אומרת, שאין עושים כך"... „יַמִי רגילה בכך" – שומע הוא לפעמים מפי אשתו. היא אינה טועה אף פעם להזכיר, כנהוג, את המספר „חמשה" *) כשמדבריב על איזה מספר שהוא לפני אנשים זרים. כשהוא קונה בד או איזה חֵפץ באיזה סכום שהוא, תשלים היא ותוסיף: חמשה. עוד כחֹדש ימים אחרי החתֻנה ידעה את כל התורות של „אמא", רק פעם הגידה זו את הדבר, והיא כמו קלטתהו אל תוכה. היא ידעה, שאין מַשְאִילים אֵש, אפילו גחלת קטנה, במוצאי־שבת לשכנים; היא מדקדקת, שלא להשאיל שְׂאֹר לשום שָׁכן – בשום אפן – שְׂאֹר אין משאילים... היא משתמטת תמיד מלהשיב לשָכן כוס או קערה, שנשאלה מהם ונשברה – אין משַלמים לא את הכלי ולא כסף... ונזהרת תמיד, שלא לקנות אף פעם סֻכּה או מחט – דברים אלה נלקחים תמיד בשאֵלה, פעם מִשָּׁכן זה ופעם מזה, ועוד מנהגים רבים ושונים כאלה ידעה רחל והחזיקה בהם נאמנה – כדברי „אמא". וזו שׂבעת־רצון מאד מ„בּתּה", כי קבל קבלה עליה כל דבריה ועשתה כמצוותיה וכעצותיה כל הימים. היא רואה בה בת קרובה ונאמנה לרוחה ולנפשה. לכן ידע דאוד והרגיש, כי לא יוכל לבאר לאמו את אשר יהמה בקרבו חרש חרש... הוא היה כירא מפני אמו, אשר תאמין ותבטח בבחירתה אשר בחרה לו, לבנָהּ, ובאֹשֶר הרב אשר הביאה זו אִתּה, ומה כחו כי יעמוד נגד אמו?...

וכשקרה פעם אשר פָּרץ ריב־דברים בינו ובין אשתו, ואמו יסרה אותו על זה בדבריה, אמר לה:

---

*) סגֻלה ידועה ונפוצה במספר „חמשה" – נגד „עין הרע".

והרכה, את השלחן הקטן ערוך מיני סלטות עם בקבוק־השכר הקטן, והוא ישב ברגלים שלובות תחתיו, מריק אל פיו כוס אחת ושניה, ומכון את לבו לנוח ולהנות משלות ביתו אחרי יום־עבודה קשה – אז דוקא חש, מה רחוקה, רחוקה ממנו השלוה... דוקא בשעות אלה הרגיש, כי העקר, ה ע ק ר ה ג ד ו ל חסר בביתו...

ואז לא יכול עוד דאוד להתחפש כאשר עד־כה, להעמיד פנים של שויון־נפש ולשום את עינו על אשתו, שישבה בקרבתו ושוחחה אתו – אז לא יכול עוד לענות את־עצמו ולהפנות לבו אליה... וקרה לא אחת בימים כאלה אשר קמה אשתו מאצלו והלכה אל החדר הקטן, שם נתנה את ראשה בכר ובכתה חרש שעה ארכה.

בפעם הראשונה תמהה חמותה מסעודה הרבה על הדבר ושאלה בדאגה:

– וכה, מה קרה, רחל, למה את בוכיה? למה־זה תביאי דמעות לביתו? למה? הגידי־נא לי.

והיא ענתה לה מתוך בכי: את אינך רואה, אינך רואה, כי לא ישים גם עינו עלי וגם לא ישמע לדברי – כאלו כלב נובח הייתי...

– וכה, רחל, – ענתה החמות בפליאה – למה תאמרי כך? איך אפשר? אני הרי עשיתי הכל... דאוד אינו חושב דבר עליך; כך דרכם של הגברים... יש שהם עסוקים וכל מחשבותיהם נתונות לעבודתם – העסקים מטרידים את מוחם – אל תחשבי כזאת... אשה אינה בוכיה בגלל זה...

וכשקרה כזאת פעמים מספר, אמרה מסעודה לבנה שלא בפני רחל: למה, דאוד, לא תדבר אתה ולא תענה לה? ולמה לא תסיח לי את הדאגה אשר בלבך – ואני אמרתי, שנתקן הכל... כלום העסקים אינם טובים? וח׳ יהודה אומר לי תמיד, שהעסקים טובים מאד. הוא אומר לי: אדרבה, מיום שנכנסה רגלה שלה, של רחל, בבית, גדלו העסקים מאד... נכר – הוא אומר – ש„רגל מברכת" היא... וגם אני, הלא ידעתי את הדבר...

ודאוד ידע גם הוא, כי נכון, אמת הדבר, וזה אשר הציק ללבו בימים הרבים ההם... כי ראה ראה בעליל, ש„רגל מברכת" היא: מיד אחרי החתנה קבל להספיק בכל שבוע עופות מכל המינים ומאות רבות של ביצים למנזרים הגדולים של הרוסים והיונים; מקדם היו אלה קונים מיד ה„תרנגולנים הגדולים", אך נתקלו באיזה סכסוך ועזבום. ושאיפתו זו אשר שאף תמיד, לסחור עם אלה המנזרים מסחר גדול ולחדול סוף־סוף ממכירת תרנגולות יחידות לנשים טרחניות, באה עתה, מיד אחרי החתנה, כמו מאליה... הם, מנהלי המנזרים, קראוהו אליהם ביום הראשון לרדתו השוקה אחרי החתנה וגמרו אתו את הענין... כך... את זה שמר בלבו – והרוחים בכלל אשר בשנה זו, הראשונה לחתנתו, גדולים ורבים הם מכל רוחיו בימי־בחרותו... נכון הדבר...

וכששאלה אותו אמו בדאגה ובתמיהה על הכלימו את אשתו בשתיקתו

ד

דאוד לא פלל ולא עלה הדבר על דעתו, כי דרש ידרשו „ימי הַנִּתּוּחַ" ימים רבים, שָׁנִים, ארבע או חמש – וכי רק אחרי הימים האֲרֻכִּים האלה, רק אז יֵדע הוא ואשתו וכל מְיֻדעיו, כי לא עלתה ארוכה למחלתו וכי היה לבעל־מום – בעל־מום גדול בחייו...

חדשים אחדים אחרי החתֻנה היה עוד כעין המשך לימי החתֻנה: דודים ומקֹרבים „קָרְאוּ" להם, כנהוג, למשתה בלילות. פעם ופעמַים בחֹדש היו באות ה„הזמנות". ודאוד הלך לקראתן בחפץ־לב מסֻתּר, שרק הוא ידע פשרו: הן כאִלו נתנו לו אחיזה קלה בתוך שטף גלי מחשבותיו, אשר הטרידו אותו כל הימים; הוא חשב להמשיך על־ידי־זה את אוירה של החתֻנה, להסיח את דעתו מאותו יתוש, המנַקר לפעמים בעקשנות קנטרנית במוחו, ולדחות את השעה... להשתמט מחשֹב באותו ענין... כי בהִמָּשכו אחרי הרהוריו היה רואה את־עצמו כצפור כלוּאה, המתלבטת וחוזרת ומתלבטת בין חוטי הברזל, בשעה שהדרך הלא רק אחת היא: הַפֶּתַח... לכשיפָּתח הפתח... זוהי הדרך... גם הוא נוכח למדי, כי לשוא הם כל הרהוריו ושַׂרעפיו... הרי הוא אסור... כלוּא... ורק דרך א ח ת יש: להִמָּלט... להציל את־עצמו... להפטר... כלומר – וכשהגיע למחשבה זו היה כלועג לעצמו: „להִפטר... גט... הֵם..." והרי יש עוד אנשים (שלא היו במקרה בעיר בזמן־חתֻנתו), המברכים אותו: „בסִמן טוב, דאוד, בסִמן טוב!" – עוד לא עברו ששה חדשים מיום שקראו את הַ„כְּתֻבָּה" – והוא חושב על גט... איזה לעג מר... טוב יותר, שלא להִמשך אחרי אלה ההרהורים...

ואחר־כך בקש להשקיע את־עצמו ולהמסר כֻּלו לעסקיו בחנותו: כך יסיח את דעתו „מזה"... ימים רבים, חשב, צריך להסיח את הדעת... אלא כאשר תפסו אותו אלה ההרהורים בין עסק לעסק, בין ענין לענין, ועלה והגיח, מבלי כַּונתו ורצונו, מאיזה מקום נסתר, כעין הרהור קל: ששם, בביתו הקטן, יושבת עתה אשתו (עוד פעם): שם אשתו יושבת כ ב ר בביתו... אז – אז תקף אותו מין צער, שהיה מַמְאִיר בלעגו: למה הוא רודף ככה אחרי המטבע? מה טַעַם?... דומה הוא לאדם, שמתו מוטל לפניו בביתו, והוא הולך לחזור אחרי רופא ורפואות... לפנים, בימי־בחרותו, כשהיה בהול ורץ לחטוף ולהכניס עוד נַפּוֹליון אחד לכיסו -- אז היה רואה באלה הדינרים, חוץ מזהבם וערכם, עוד איזה קסם מושך: אז היו אלה מרַננים בצלצולם בין אצבעותיו ורומזים על חיי־נעימות להבא שם, בביתו, בשני חדריו הקטנים: שם תהיה האשה, אשר פניה ואהבתה ילַווהו תמיד גם בעסקיו בזמן עבודתו... אז היה נִשָּׂא בדמיונו ויהי כרואה את חיי הנֹעם והתענוג, אשר יָחֵל להם... אבל עתה, אחרי „הכל" – ו„הכל" זה, הוי, מה ריק ורע הוא – למה הוא רץ ועָמֵל בעסקים ובקניות? ואז היו כחותיו נפסקים כמתוך עיפות וחֻלשה...

ובערבים, כשבא לביתו ומצא לפני מקום מושבו, בכֶּסת הרחבה

זֶה אַתָּה, הֶחָתָן, בֵּן יָחִיד וְיָקָר,
יִחַלְתָּ לְכוֹכָבְךָ עֲדֵי־הוֹפִיעַ בּוֹקֶר.
אַשְׁרֶיךָ כִּי נִצְמַדְתָּ לְבֵית זֶה נֶאֱמָן לִתְהִלָּה
וְהָיִיתָ כְּעֵץ שָׁתוּל בֵּין יִבְלֵי גַּנָּה מְצִלָּה.

אז יפתח כיסו החתן, בבוא דברי המנַגן כשֶמן בעצמותיו, ויזרוֹק למטה מטבע־זהב נדבה למנגנים בעם.

ובלילה אחר, עת נסַבו על השלחן „בעלי־בתים" (כי בכל לילה יזֻמנו סוגים מיֻחדים: לילה – חכמים, לילה – סוחרים, וכיוצא בזה), וגאתה השמחה, עד כי עיפו המנגנים. אז השתעשעו המסֻבים במִשְׂחָקים, ובדחנים מפֻרסמים הראו את אֻמנותם, לקַים מצוַת „מְשַׂמֵחַ חתן כלה".

ורק עם הנץ הַשַׁחַר התפזר הקהל החוגג את בית החתֻנה.

גם בימים, בשבעת ימי החתֻנה, רבו השעות הטובות ולא היה סִפק בידי דאוד להִמצא לשעה קלה יחידי לנפשו – מן הבית לא יצא, כנהוג; אך, בכל־זאת, אחרת היתה אתו:

בחורים מקֹרבים ועלמות נאות באו לבִקורים ארֻכים בכל שעות היום. אז שִׂחקו בקלפים או בקוביה – והיו השעות ההן נעימות מאד. אך יש אשר נשארו החתן והכלה לבדם – המחֻתנות עסוקות במטבח, והבנות שבבית מכינות את הירקות ועוסקות בנקיון הבית. בחדר נהרה וזהר. שֶׁקט חגיגי שוכן בחדר הגדול, המסֻדר והנקי, החתן לבוש כַּפתן־משי קל ומבריק ונעלי־בית קלות ברגליו; הוא מַרבה לעַשֵׁן סיגרות יקרות; ונסוך בבית כריח־ניחוח דק, מְשַׁכֵּר בנֻעֲמוֹ; הכלה, כרגיל, לובשת בכל יום שמלה אחרת; והוא שומר את צעדי הכלה, את תנועותיה, ומבטו מרפרף תמיד על־פני שמלותיה היקרות והעדינות. ואז, בהיותם לבדם, קרא לה לפעמים לשַׂחק בקלפים וכִוֵּן את לבו לבחון את נפשו לאורה... הוא מחליף שיחה אִתה על המשחק בקלפים – ובלבו חרש יהרהר: „הצעיף הַוָּרֹד שעל ראשה מתאים לה מאד... בשמלה „גרינל" (אדמדם־כהה), שלבשה תמול, תֵּעָטֵף כַּלה בחן רב..." והוא משַׂחק בקלפים... רצונו תמים ושלם להוכיח לעצמו, כי תמו כל טענותיו לגמרי... „כך היא... כזאת... יש אפשרות שיאהבנה... היא אשתו – והוא יאהבנה – חסל". ובמבטו יבדוק את תוי־פניה כמבַקש סמך, כי... הִנֵּה יאהבנה – אך אז יחוש רגע קל, כאלו רע לו, כאלו מי־שהוא צבט לו עמֹק עמֹק בלבו – ובא הדבר ועלה כרעיון מר במוחו... אז יאמר לנפשו, בשוחחו אִתה על הקלף הַמֻשלך: „כן... עוד טרם יעבור מכאוב הנתוח... עודנו דומה כשוכב על ערשו, אחרי הַנִתּוּח, קשור בחִתולים – זאת הסבה, כי עוד יכאב לו, אבל אחר־כך... אחר־כך..."

ולא נזדמן אף פעם שיגמור את הרהוריו, כי על־הרֹב בא מי־שהוא לבַקר – ונפזר הענן, שהחל לרדת בבית־החתֻנה...

שִׁמעוּ, סיניוֹרים, אל מלתי ואל דברַי הקשיבה:

לְפָנִים הַשָּׁמִיר חָרַת אַבְנֵי־מִזְבֵּחַ שְׁלֵמוֹת
לְמַעַן כּוֹנֵן שָׁלוֹם וֶאֱמֶת עֲלֵי־אֲדָמוֹת;
עַתָּה, בְּהֶחָרֵב מִקְדָּשׁ וְהֵיכָל
וְעַם־יָהּ קוֹדֵר בְּגָלוּת יֶאֱבַל—
הַתּוֹרָה הִיא תִשְׁמֹר עַל הַשֶּׂה בֵּין זְאֵבִים;
וְאֵלֶּה „הָאֲדוֹנִים הַחֲכָמִים" הֵם הַחוֹצְבִים
עַתָּה בַתּוֹרָה הַמְּצֻקָה אֲבָנִים כַּסַפִּירִים —
אֶת־כּוֹסִי אֶשְׁתֶּה לְחַיֵּי־אֵלֶּה הַשְּׁמִירִים!

ורעם קול המסִבים בתהלה: בְּרָוו! נחוּמָה החביב! יִשָּׁקוּ שפתי־חן אלה!
וצלילי הַנֵּבל ירעיפו פזמון בלוית הפיטנים בשפת־עבר, משירי ר' ישראל נגַ'ארה אשר בספר „וישמח ישורון".
ובין שני המחנות בקצה ה„סוֹפה" יעמוֹד שלום חַי המנגן והוא אל הכלה יפנה ואליה יטיף „מַזָל" בערבית:

הַאֲזִינִי, כַּלָּה, כַּלָּה רָחֵל!
עֲדִי אָשְׁרֵךְ — מִיּוֹם זֶה הָחֵל.
אַתְּ, הַכּוֹבֶשֶׁת־לֵב, בְּהַאֲלְמֵךְ כְּרָחֵל
הֲיִי לְדַאוּד לְעֵזֶר — וּמִלָּתֵךְ אֵלָיו: יַחֵל!
וְהָיָה בֵּיתֵךְ עָשִׁיר בִּנְדָבוֹת וָחַיִל,
וְאַל יָסוּר לְפִתְחֵךְ יוֹם־שֶׁבֶר וָחִיל.

„הנעימות לשלום חַי, הנעימות לְפִי־הזהב!" — יריעו המסִבים.
ואחרי רגעי־מספר ירים שנית קולו, והעֵדה ברתת לאמריו תקשיב:

עָלָה שָׁתִיל רַךְ מִפַּאֲתֵי־מַעֲרָב *)
וַיֶּעֱרַג דּם — לְקֶרֶן־בֶּן־שֶׁמֶן אָרָב —

*) מַרוקו.

ימי החתֻנה; קרובים ומקֹרבים, נשים וטף, במספר גדול נועדו כל הימים — ורָוח אז ללבו של דאוד, כי הַרגש הרגיש בפעם הראשונה לימי חייו שמחת חיי־משפחה, שלא ידע טעמם ולא הכירם, בהיותו הוא ואמו בודדים ועריריים ואין כל קרוב להם בירושלים (גם מארץ־מולדתו לא נתקבל אלא לעתים רחוקות מכתב קטן מאיזה קרוב), אף כרוך היה תמיד כילד אחרי סינר אמו; חדשים עברו והוא לא בא בחברת הבריות ולא ידע ולא חש מחסור זה; אזניו שמעו רק את לשונה הטובה והמתוקה של אמו — אך גם את ידה הקשה אשר טָפְחָה בגבו הרגיש לעת־מצא גם בהיותו בחור. ועכשו, בחתֻנה, בראותו את התנועה הרַבה ושׁשון בני המשפחה הגדולה — מרגיש הוא, כאלו הושטו לקראתו זרועות רבות, אשר יקחוהו ויאפפוהו בחֹמן; מן היום הזה תהיינה הרבה נשמות קרובות לו סביב; ורבות מאלה, בעלות העינים הבהירות והיפות, הריבות ה„קרובות", תהיינה מביטות בו בחבה — בבן־המשפחה החדש... ובהסבו את עיניו אל שלחן המסֻבים, שכתרוהו רבנים, חכמים, סוחרים — מידידיו הרבים של ח' שמעון — נהגה בלבו, כי נקשר אל משפחה מיֻחסה, שאלה ה„חכמים" המפֻרסמים בעיר מבאי־הבית הם.

ובשעות המשתה לילה לילה, בעלות סערות ה„פיטנים" וה„מנַגנים", בהשתפך קולות שירתם העמֻקה ופני המסֻבים אדמו מהיין הטוב המובל מהבוג'אס *) הרבות וקערות ה„כלַטות" (הזיתים המשֻבחים, החצילים והקשואים הכבושים בשפעת שמן וסממני־תבלין), אשר נתרוקנו ונמלאו לאין־ספורות והֻעלו בידי משרתים זריזים ו„קרובות" חביבות מתחת ה„סופה", מתוך אותם סירי־החרס הגדולים והכבדים, המזֻמנים ואצורים שם לעת שמחה — בשעות אלה, כשנדו כבר המסֻבים כתף אל כתף אחרי קולות השירים, הַנִשׂאים מפִנות שונות בחדר — זכר דאוד, מתוך עליזות יינו, את ח' שמעון, אשר לו חַיב הוא תודה על כל הטוב והחסד, ולא אחת כפף החתן את־עצמו מעל השלחן וחבק בזרועו את צוארי ה„דוד שמעון": „אתה אבי... אבי... הבה ואֶשקך... מה־טוב אתה, דוד שמעון... מה־טוב! — התמוגג קולו של החתן. — ברצון האל הכל יהיה, הדה, הכל טוב... ברצון האל..."

ומבין כנופית המנגנים עלו ה„קומפלאס" (טוֹסטים) הנאמרות בחרוזים בלשון־ספרד, או ב„מַוָלים" (רומַנסים) בשפת־ערב; המנגן ירמז בחרוזיו ויהלל את נבחרי המסֻבים, את החתן, הכלה, המחֻתנים — ורבעי מג'ידיה נשלחים, וחוזרים ונשלחים, בתחתית כוס־היין, אל המנגן החרזן.

קולו של נחוּמֶה, מנגן סגי־נהור, — זה הכובש לבבות וכופה את השומעים להאזין בנשימה עצורה אל מוצא־פיו — נשמע ברָמה ובחדר נפלה שתיקה:

---

*) בוג'ה — מְנָת פֵּרות, מגדנות וממתקים, בּ"רוּ"ּ בקבוק־יין גדול, חֲמִגשה לו נתּה בחתנה מצד מקֹרבים וידידים.

הוא ראה זאת בימי שבתו שם בכל הליכותיה וצעדיה... אהב תאהבהו... ומבטה המלא צניעות ואהבה, אשר הטילה בו בעת הפרדו למסעו, יְלַוֶנו ולא יסור... היא הושיטה את ידה לו כמו בחשאי וקולה רעד: „כְּתָב־נא לנו אות בבואך... ישקיט המכתב את הגעגועים..." והוסיפה: „לֵךְ בשעות טובות, אהוב, דְרש בשלום אמא ובשלום הדוד שמעון והדודה" – אלה היו דבריה באחרונה...

והיה צר ללבו מאד...

וכהתגלגל אופני העגלה במרוצתם, הלך והתגלגל סביב צירם, ככה נסבו והתגלגלו הרהוריו באותו דבר ולא הרגיש בדרך הארֻכּה, אשר עבר כחמש שעות.

ובהתקרבו אל „רחל אמנו" והעגלה עמדה רגע לפוש, תקפהו רצון הזק לקפוץ מן העגלה ולעמוד על־יד דלת־הברזל הסגורה ולהטיח מלים כלפי אמא רחל...

אחרי שעה קלה עמדה העגלה בשערי ירושלים. הוא ירד מן העגלה, ורק עתה חש, מה־רֵיק תוכו, ואמר בנפשו:

„משל למה הדבר דומה? למי שהלך בדרך רחוקה לגבות חוב עצום וגדול, אך תחת לגבות החוב, נגלה לו, שהוא בעל־חוב וחַיב בכל נכסיו – כלום אין הדבר כך?..."

ג

וגמרו אמר האם והבן, אחרי שיחות ארֻכות וקשות, לעשות את הנסיון האחרון: חתֻנה...

האֵם המתיקה תמיד אמריה: לא ממך, בני, התחיל האי עלמא; ראה ראינו הרבה כגון דא... קשר החתֻנה הוא המכחיד את הצללים והספקות, ויקום הקשר לחיים ארֻכים וטובים.

והוא, דאוד, חשב בינו לבין עצמו: „אלך לחתֻנה כאדם ההולך אל נִתּוּחַ... יש הולך ברגליו אל הנתוח ובלבו שֶקט – זוכה ונתרפא וחי... הוא ירחם" –

ושבעת ימי החתֻנה, אמנם, היו כסם מְשַכֵּר ומשכיח את מכאוב הנתוח. היו שעות וימים, שהאמין בתֻמו, שאִמו צדקה. היא נִצחה.

החתֻנה נעשתה בביתו של ח' שמעון – זה „בית־השמחה" הידוע בעיר מאז, – בחדר הגדול, שבמחציתו הפנימית מתרוממת ה„סופה" *), והיה החצי העליון לשֻלחן הגברים והחצי התחתון לשֻלחן הנשים. התכונה רבתה בכל

---

*) אצטַבה לכל רֹחב החדר בחצי ארכו או ברֻבו, ועולים עליה בשלש־ארבע מדרגות; ומקום תחתה משַמש אָסם.

בכלל כתיבת מכתב... ואיך ומה כותבים לכלה? ומה היה יכול לכתוב?

אך במדה שחרדו לקראתו, בה במדה דאגו, האם והבת, להנעים לו את ימי שהותו אצלן. הן גרו בדירתן, אשר נשארה לאם, לאלמנה, ירֻשה מבעלה: שני חדרים לא־גדולים בקומה תיכונה ועליָה אחת קטנה בקומה העליונה — באחד הבתים אשר ל„חצר" (בּגֶטו היהודי). באחד החדרים גרו האם והבת (השני שָׂכור היה לאשה זקנה) ואת העליה הקציעו עתה לחתן.

בדאגה ובמסירות רבה שֶׁמשוהו שתיהן, אל מוצא־פיו חכו ושמרו את דברו כְּשמֹר אֵם חרֵדה את דברי בנה היחיד. ואמנם נוחה היתה לו הישיבה שם והרגיש את־עצמו בטוב. רוח שַׁלְוָה, ספוגה אמת ואהבה גלויה, קִננה בבית שתי הנפשות האלה — כזאת הרגיש כל הנכנס בתוך הטֹהר והלֹבן שבתוך אלה החדרים הקטנים; זה הנקיון המזֻקק, הנח ופרוש בַּכֹּל: באריחי־הרצפה העתיקים, החלקים והנוצצים, בקירות ובתקרה הנמוכים המסידים רבות ותכופות ברֹב טפול ודאגה, באלה הסדינים הצחים משלג, הפרושים והתלוים פה ושם — כל המראה הטוב והזך הזה היה כאומר: מידיהן המתְקנות ומנפשן הטובה והנקיה של האם והבת הגיע לנו כל־זה...

ובעליתו, על המצעים הנמוכים, הצחורים והקרירים, מצא את מנוחתו, כשהשתרע להנאתו בבואו עיף קצת לפנות ערב; כי הכן הכינו לו ימי טיול ושמחה בסביבות העיר, ב„גיא־האגוזים" המפֻרסמת בחברון ובמקומות אחרים ידועים.

כך, נוחה היתה לו הישיבה בחברון, וטובים היו גם האנשים הַמַּכּרים, אשר נכנסו לפרקים לבית; מסבירי־פנים ומחַבבי־אורח היו בעיניו אנשי חברון, אף כי בלכתו אִתּה, עם כלתו, בין הסימטאות הצרות והחשֻׁכות אשר ב„חצר", שמע באזניו פעם מבין היושבים בחלונות, האורבים לעובר ושב במבט סקרני: — הוא גבוה וצנום כעָגור והיא נמוכה ועֻגלה כבר־אוז — זוג עקום...

אך מַכְּרֵי הבית השמיעו באזניו פעמים אחדות מתוך שיחה: דאוד, חייך, בת־אצילים לקחת, ממיטב הארץ בחרת ואספת אליך, בת מגזע רַבָּנֵי הדור, חייך; מי היו אבותיה? הו, הו...

וכל זה אשר ראה בבית כלתו היה כאלו בא אל קרבו והשקיט את מכאוב הפצע, אשר בגללו בא הֵנָּה. ואולם לא עלה בידו בחמשת הימים אשר עשה בחברון לעמוֹד על ענינו בבֵרור — למרות אשר הִרבה להגות בדבר בשכבו בלילה בעליה הקטנה לבדו. כי מדי קומו בבֹּקר קדמוהו הרבה אותות חבה ורצון — ונבוכו בו מחשבותיו. אז אמר, כי בירושלים ודאי יתברר לו הענין לאמתו...

ובשובו בעגלה ירושלימה היה הוגה לרֹב בענין אחר, אשר עד־כה לא עלה על לבו ולא ידעו, והיה כמוסיף מכאוב על מכאובו: הוא לא חשב עד־עתה כלל, שהיא... שהיא א ו ה ב ת אותו... נפשה קשורה בו...

האלה – ואני, מה לי בעולם זה בלתך? מה אני? רק אשה גלמודה, אשר התאבקתי יחידה עם כל מרעין בישין וסגלתי בחיקי, ולמה רע ללבבך ככה אחרי גַדְלִי אותך עד־כה – ואתה חיי, טובי, כל טובי אשר בעולם זה – שלשה החלפתי וגם אביך החליף שתים עד בואך אתה, הַיָקר מכל יְקָר.

והיא לפתה את צוארי בנה ותער על פניו עתר נשיקות ודמעות – והוא, מה־רצה גם הוא להוריד דמעה ולהפיג צערו, אך נעצרה דמעתו וגדלה המועקה בלבו.

ואחרי דַבְּרה את אשר בלבה פתח דאוּד בקול דַכא וַיֵצאו קטפי דבריו כדרכו תמיד – כי לא יכול דאוד מעודו להסביר לנכון את דבריו לשומעו, ומדי דברו פלט לרֹב את המלה „הדה" (זה), מבלי שירגיש בזאת.

– די, ימא (אמא), די, הנה... זה אשר אמרת... רואה אני, כי היא מזלי... אני, הדה, גם אני חש כן... אבל ירא אני... איני יודע נכונה... איני יודע, אם לנכון, הדה, אם לנכון אהבנה... לאחרות נמשך לבי יותר... עד עתה נמשך... ואת אומרת וגם אני חושב, כי נתונה היא לי מן השמים... זה אשר יָמֵר לי... אני מן היום הראשון שם, בהדה, בקבר רחל אמנו, אמר לי לבי... ואני לא אשנא אותה... אבל לא אהבנה לאשה... כמו אשה... ואולי אהבנה אחר־כך – אם היא מזלי... אולי אחר־כך, הדה, יִקָשר לבי? ואיני רוצה לחשב... אומר אני, כך – לשכוח, לשכוח מעט – והיא לא נותנת... זהו אשר אחשב... זהו...

והוקל לו קצת בדברו כזאת לפני אמו.

והיא ענתה לו: וַדאי שונאים הטילו עין רעה במזלך – הוא יביא עליהם יום שחור, הוא יִקֹם מנשמתם – יעברו ימי־חֹרף אלה ואני אתקן בסַעד האל את לבך... ותהיה מְאֻשר, ויִנָקרו עיניהם... תהיה מְאֻשר בבת־זוגך – בסעד האל...

ובְקרֹב החֹרף לִקְצו נדברו האם והבן ביניהם על אש, חשבו בנפשם כל ימי־החֹרף הארֻכים ולא אמרו את הדבר, כי קשה היה לעשותו, ועתה מצאו, כי טוב ונכון הוא: יסע הוא לימים אחדים בחג הפסח לחברון להתראות, הַינו לראותה כראוי... יהא בחברתה ימים מספר – הן שני הימים, אשר שהתה אחרי האֵרוסים, כלא היו: סָפק אם ראה אותה, בצָרוף שעתַים או שלש – עתה יסע ויראה...

בחל־המועד של חג־הפסח, לבוש כַפתָן־מֶשי יקר ומעיל ארֹך מֻבחר וחבוש תרבוש אָדֹם ורם, נסע דאוד חברונה ומתנות בידו לכלתו. הוא נסע כאלו אין דבר בלבו – וכך הזהירתהו אמו לא פעם – „לא קטנה ולא גדולה"; יבוא „אליהן" ויִזָהר, שלא יֻרגש דבר מאשר אתו... פשוט, כבוא חתן אל כלה לבְקור לימי־החג יבוא...

חמשה ימים עשה בחברון.

ביום הראשון, בבואו לפנות ערב, חרדו האם והכלה לקראתו: לא הקדים מכתב לבואו ולא שום ידיעה. הוא לא כתב – כי קשה לו

באחד הימים פנה ח׳ יהודה אל דאוד בקול חרד ובדאגה, כי נלאה להבין, מה הוא הדבר, אשר יעיב ויקדיר ככה את פני שֻתפו.

– ומה, דאוד, מה הוא הענין אשר אתה מסתיר ממני – למה לא תגלהו לי? וכי אין אני שֻתפך הנאמן, שתבטח בי? הָבִין לא אוכל... הרי כספנו תמים הוא ושלם – עסקינו טובים, ברוך ה׳ – ומה הדבר?... מה יקַנן בלבבך? מה?

– כלומר, מה דעתך? מה רצונך?

– וָכָה (כמו נו, בערבית מרוקנית), אני אומר לך: הנה תשב לפעמים שעה ארֻכה ותדבר אל נפשך בפניך ובעיניך – ואני הבין לא אוכל... מה... מה תדבר... ועם מי? – וָכָה –

דאוד בקש להשתמט מֵעֲנוֹת על דבריו והתפלא בעצמו על כי נגלְה לפני אדם אחר אֶת אשר חשב, כי כמוס הוא אתו, קם ממקומו ויפן כה וכה ויאמר כמתנצל: „אין כלום, ח׳ יהודה, אין דבר... מה דברתי – הן לא דברתי דבר... בימים כאלה, כשֶקֶר ככה, בשעות בטלה, אני יושב וחושב לי על דא ועל הא... אבל אין לך מה לדאג...״

וח׳ יהודה הלך יום אחד, כשהָיה דאוד בחנות, אל אמו לביתה.

– מַסעודה, בֹאִי ואגיד לך דבר... עליך לשמוֹע...

זו מְלאה סקרנות.

כשסח לה ח׳ יהודה ברֹב ענין ודאגה את דבריו על־אודות דאוד, אמרה אמו:

– וָכָה, אף אני רואה לפעמים כדבר הזה... נראה הדבר, כי אמת בפיך, כי בשָלָה, בשֶל כלתו הוא זה... ואני הלכתי פעמַים לישראל עטר, אליו הלכתי, והוא באחת: בת־זוגו היא ומזלם עולה מעלה מעלה. ופָתח גם מַגְדָל *), לעינַי פתח מַגדל, וָכָה, והגיד לאזני הרבה מן הטוב וגם מן הרע הזכיר, – אבל בת־זוגו היא – ככה יאמר, ומי הוא אשר יְמַלט ממזלו?

ח׳ יהודה נפרד בברכה מִמַסעודה ושב לחנות.

ובאחד הלילות זרקה אֵם דאוד לעיניו, מחפיסות־נְיָר קטנות, סממנים אחדים על האש אשר ב„מַגדל״־הנחשת ועלה ריח קטֹרת של בשָמים, ואחר־כך השקתה אותו טֵה, שטעמו היה משֻנה קצת.

– שתֵה, בני חביבי, – אמרה, – סַפר לי כל אשר בלבבך וייטב לך בסַעד האל; הן כמְגור במֵעַי תבוא דאגתך זו, היושבת בלבך בימים

---

*) בתוך גיגית־נחֹשת תוצק כוֹס שמן־זית, וכל־אדם, אם רק נולד ביום ששי, יתעטף מעטה שחור, יתכופף ויביט לתוך הגיגית ואז, על־פי הקראותיו של המעונן, יראה לעיניו כל משאלות־לבו עוברות לפניו בעזרת „דרי מטה״ (כנוי לשֵדים). אך סתם־בני־אדם נמנעים מהביט, כי לא יִנָזקה הרואה את הנעלם... ורק יחידי־סגֻלה, שנולדו ביום ששי, הם המביטים ויסביר לפותח ה„מַגדל״ את אשר יראו בעיניהם...

ומקרים קשים כמים הַזֵדונים, בידים ריקות לגמרי לירושלים — אך את בנה הצילה.

וזוכר ח' יהודה, כמה היה דאוד עזוב בנערותו וכמה סבלה אמו מחֹסר לחם לכלכלתו; זוכר הוא, שפעם, כשהציק לה למַסעודה מחסורה מאד, הלכה ומסרה — אחרי שֶׁרָבה קשה עם הגבאי הממֻנה על קֻפת האלמנות — את בנה לאנגליז (לאינטֶרנַט של המיסיון), „שהם רחמנים יותר מן הגבאים"; ואולם כשהודיע לה פעם בנה, שצוו לו לנַשק „עבודה זרה של כסף" (צלב של כסף), מִהרה והוציאה אותו משם בעָרמה, אחרי היותו שם שנה שלמה.

אז התאזרה מַסעודה עֹז והלכה ל„שליחות" לערי מצרים, כי אמרה: למה ילכו רק גברים לשליחות, אף כי אינם זקוקים כל־כך? תלך היא — ואף כי אשה היא, בטחונה בה' ובכחותיה, כי תצליח. ודאוד ישב אז חדשים אחדים בבתי שכֵנות מַכּרות; ואחר־כך, בשוב אמו משליחותה וסכום כסף בידה, נכנס דאוד לישיבה הגדולה של „הבחורים המערביים".

ח' יהודה, שידע את כל זה וראה, כיצד גדל דאוד והיה מעט מעט לבעל־חנות ולבעל־פרנסה, הבין, שבר־נש הגון הוא ו„דַבָּר" (פקח) בעסקים „ומוציא את הפרוטה מתחת לאדמה"... ולפני שלש שנים בא, בבֹקר יום אחד, לחנותו של דאוד ומסר לו בסוד ובצִנעה חמשים „נַפוליונים", להיות לו לשֻתף. בשעת מסרו לו את הכסף אמר לו:

„הנה באתי אליך... מַערָבי אתה כמוני, בן־עירי אתה; מאמין אני בך, שנאמן אתה מכל סוחר ושבידיך, בטחוני באלהים, יעלה הכסף כשְׁאר — הן „הוא" יודע, בכמה עמל, זה שנים רבות, אספתי פרוטה לפרוטה — הוא היודע — יהא בשעה טובה ומבֹרכת — כן יהי רצון!"

והוא היה לשֻתף בחנות. הוא לא עמל ולא טרד בהליכה ובקניה — אלא ישב תמיד במקומו הקבוע בחנות, על־יד הדלת, ומחה כדרכו את עיניו במטפחתו הנתונה תמיד בידו; הוא נהג בכלל קמצנות בדבורו, ורק לפני „זבינות" ידע למצא שיג ושיח לְמַשְׁכָן אל החנות. הוא ישב מבֹקר עד ערב במקומו על־יד הדלת, כשומר נאמן על מפתן החנות ועל האשר שבה... כי החנות גדולה היא ורחבת־ידים, ורבה בה האפלה על האורה, ואיש לא ידע נכונה, מה גָּדְלה ומה צורתה — נראה נראו מבחוץ נדבכים של לולים על־גבי נדבכים, צפופי תרנגולים, יונים ובני־אַוז — ורק מתוך האפלה, מבפנים, יצאו בצוָחה לפעמים קולות תרנגולי־הדו ואוזים — אך הרגש הרגישו הרואים, כי נצברים פה מדי שבוע בשבוע גְּרָשִׁים ומגַ'ידיות לרֹב, שנמנים בדבקות ובדאגה ומתחלפים ב„נפוליונים" מבריקים בזהבם...

הבריות לא ידעו, כי שֻׁתף הוא ח' יהודה הקבצן, וראוהו כמודעו בן־עירו של דאוד, היושב כעוזר בחנותו.

ובימי ארוסיו של דאוד, בשֶׁבת ח' יהודה במקומו על מפתן החנות בדרכו, הסתכל וידע, כי רוחו של דאוד נבוכה בו לפרקים, ולא אחת ראה בהִנעץ מבטו העגום באחד המקומות שברחוב ובשחותו על מחשבותיו...

במעמקי הים תְּצַלְלֵנהו כל רוח רעה תְּפָזֵר לארבע רוחות השמים, ובך לא תגע – אמן ואמן".

וזכרון זה, לכל דבריו ופרטיו, נטפל אליו באלה הימים, והוא מוצא את עצמו מהרהר בו כשהוא יושב בטל בחנות או כשהוא עומד בבית על־יד החלון; פה עומד הוא ושומע את הלם דפיקות הטַחנה ובראשו דופקות מחשבותיו – ומתוך אלה תעלה תמיד בלאט אותה הילדה בתמונתה, אשר עמדה כקפואה מרחוק והושיטה את ידיה לו מתוך החשכה...

אבל הוא שמר את הדבר בלבו ונשאו בצער לבדו – למי יגידנו? ומה יגיד?... אמו – פיה מלא תמיד תהלה ושבח לכלה וספרה פעם ופעמַים בשמחה, כי ישראל עטר (יהודי מַרוקני, מעונן ומכשף ידוע) הגיד לה נכונה ודבר־אמת, כי מזלה של זו מזל רם וגבוה הוא.

ובימי־החֹרף, בימי־סגריר, כשזרמי־מטר יורדים באין־הפוגות והקונים מעטים, יש שישב דאוד על־יד הכירים שלפני כַסתו הקטנה, ארכובותיו מְקֻפלות תחתיו, ידיו מֻנחות בין ירכיו ומבטו קופא שעה אֲרֻכה, או יש שרמזו פניו ועיניו, כמתוך שיחת מחשבה, וגם ידיו נעו, כאלו נשא ונתן בינו לבין עצמו...

ח' יהודה, שֻתפו הנאמן, ראה זאת לפעמים והתפלא מאד על הדבר.

שֻתפו זה זקן הוא – בן ששים ומעלה; גם הוא „מערבי" (מרוקני). עוד לפני שנים אחדות היה חוזר על הפתחים; הוא ערירי ילך: אשתו מתה עליו לפני שנים רבות. בת יחידה לו, נשואה לנחתום – אצלה הוא ישֵן –, אך רחוק הוא ממנה ומִשֻלחנה, ורק כאיש קרוב־משפחה נכנס הוא אל ביתה. פניו של ח' יהודה מגֻשמים הם ונראים לרֹב כזועפים וקודרים; עיניו הדומעות, או הנראות כדומעות, מביטות בקנאת־רֹגז ובשנאה על הבריות – כדרך קבצנים מֻהגנים – כאלו עשוק הוא מאז ומעודו ביד העולם...

הוא יליד עירו של דאוד – ממוגדור. והכיר היטב את אביו של דאוד, ר' אברהם חדַד, שהיה סוחר חשוב במסחר־עורות. אף בעל־תורה היה אביו ונכבד בקהלתו, מזונותיו מֻרוָחים היו ובביתו התאכסנו תמיד „שליחים" מארץ־ישראל. רק אתרע מזליה לגבי בנים: רבים נולדו לו וכֻלם, בהיותם בני שמונה עד עשר, מֵתו עליו; שתי נשים גֵרש משום כך, והשלישית היתה מַסעודה, שנתאלמנה מִן הראשון ונתגרשה מן השני ומִן השלישי, והיא ילדה לו את דאוד היחיד והיקר.

פעם התאכסן אצל ר' אברהם שליח צדיק מארץ־ישראל. דאוד היה אז כבן שמונה, וכאשר שמע השליח את דבר אסונו וראה את דאגתו של ר' אברהם על הילד, גזר עליו, שיקום וילך לגור לארץ־ישראל – והוא אז בן ארבעים ומעלה. הוא שָׂם את לבו למלא אחרי הדבר; ובעשותו כה וכה לנסוע ארצה ישראל, חלה את חליו אשר מת בו. אז אמרו יודעי־דבר למסעודה: קומי והצילי את בנך במהרה והעלי אותו אל ארץ־הקֹדש. והיא מכרה את כל אשר לה ועלתה לארץ; היא הגיעה, אחרי טלטולים רבים

ב

החתנה נקבעה לאחרי שנה בערך – ב„נחמו״. ודאוד היה כאומר אל נפשו: בתקופת הימים הארכים האלה יראה וידע, איך תמצא מנוח נפשו בו ואיך תשקוט בסוף הימים...

דאוד גר באותם הימים בשני חדרים קטנים בעיר העתיקה, בחצר אשר בקרבת מנזר־הארמינים.

כשהיה יושב לבדו, בימים הראשונים אחרי ארוסיו, על־יד שני החלונות הקטנים הפונים אל הטחנה – ואמו לא היתה להפריעו – היה ראשו מלא מחשבות עד כדי כאב־ראש. אז היה מתנער ומהלך הנה והנה. „מרב מחשבות יכאב הראש – ואני עד־כה לא ידעתי זאת...״ היה אומר כחס על עצמו וכקובל על גורלו...

ברבות הימים, כעבור חדשים ושלשה, היה כאלו עיף מחשב מחשבותיו ולבו כבד בו. וזכרון אחד מימי־ילדותו לא הרפה ממנו; בכל עת, אשר משכוהו הרהוריו, קם ועלה זכרון זה, כאלו רומז הוא ונבא לדבר־מה... בימי־ילדותו, בעיר־מולדתו מוגדור, במרוקו, בהיותו כבן שבע, יצא פעם מן ה„חדר״ לפנות ערב; רוחות־סתו מטרידות הקישו בדלתות ובחלונות; השמים היו אפורים־כהים ועגומים מאד; מבין להקת הילדים הצוהלים והפוחזים בדרכם יצאה ילדה, שלמדה אתם בחדר, והציעה ללכת מאחרי הרחוב לקנות מהזקן המוכר תורמוסים בעד שני „סחטות״ (פרוטות) אשר בידה. מאחרי הרחוב, במרחק רגעי־מספר, עבר גשר לא־רחב על הנחל, והמקום ריק, אין בו בית. הוא והילדה – האחרים סרבו והלכו להם – עברו את הגשר: היא אמרה, כי הזקן נמצא „שם״, לא רחוק. הלכו שעה ארכה והזקן איננו. אז עמד במקומו, כי לא ידע את הדרך וירא היה, שמא יחשיך היום. הילדה רחקה קצת ממנו, נטתה מאחרי גבעה באמרה, כי „שם״ יושב הזקן. וכאשר אחרה רגעי־מספר – נסה ללכת אחריה, ואולם לא ראה אותה עוד ולא מצא את עקבותיה. אמר לשוב ולא ידע את הדרך... ויחרד מאד. וילך הלך ותעה... עבר גבעה גבוהה קצת, אשר דמתה בעיניו להר עצום, ויקו לראות מאחריה את אורות העיר המבהיקים מרחוק, והנה לפניו בקעה רחבה ושוממה משתרעת... והיום ירד ויהי ערב... ומדי הסבו כפעם בפעם את פניו, נראה לו בחשכה, כאלו עמדה שם, על ראש הגבעה, היא, הילדה הלבושה לבנים, אשר משכה אותו אחריה, והיא מושיטה את ידיה למולו, כשהיא נצבת דוממה, כמו קפאה תחתיה... הוא בקש לשוב ונדמה לו, כי הוא שב, אך הנה ראה, כי הולך הוא ואובד, נתקל בחשכת הלילה בגדרות ואבני־נגף, יוצא ונכנס בשדות רחוקים וזרים... רגליו עיפו וירבץ תחתיו ויבך. שעה ארכה־ארכה בכה בקול רם עד כי נחר גרונו וידם. והנה זוכר הוא עוד, כי נעור מתוך בכי וירא את אביו ואת אמו ועוד נשים רבות על־יד מטתו אשר על הרצפה, המנורה עמדה על השלחן הקטן ועתר עשן־הקטרת מלא את החדר, ואמו קראה ולהשה: „כל הרעות

– בא־נא עמי, בני, בא. הנה שְׁלָחנו האֵל לטובה היום הזה הֵנה. הייתי אצל שכנינו, בית ח' שמעון, שם ראיתי נערה חמודה, שאלתי עליה שם ואמרו: בתולה היא וממתינה למזלה – בא, ראֵה אותה – היא נושאת חן בעיני מאד, וישרה היא בעיני מאד מאד – שאלתי עליה ואמרו: יחידה היא, יתומה מאב כמוך, ולבי אמר לי: קָחֶיהָ לדאוד... כזאת אומר לבי לי – בא־נא, ראה אותה ותִוָכח בדברי אמך...

הוא הביט ישר אל פניה, ועיניו כמו גדלו מתוך פליאה. אחר־כך אמר, מבלי דעת מה יענה:

– אַתְּ היית שמה – כל השעה הזו?

– כן. ישבתי שם, ועתה אמרתי לבקש אחריך, אַיֶכָּה. ואני היום התפללתי ושפכתי לבי לפני „אמא רחל" – עליך, בני, כי תזמין לך ענין נאה ומשְׁבח – בזכות ימי־הרחמים האלה – והנה נקרתה הנערה הטובה הזו ושמה רחל – היא, אמא רחל, שְׁלָחַתָה הֵנָּה – בא־נא...

דאוד ישב שומע ומחריש במקומו, וכאשר כלתה אמו את דבריה, התעוַתה שפתו חרש כשפת ילד ועינו נמלאה דִמעה גדולה...

אמו נבהלה למראה־עיניה. „למה תבכה, דאוד" – שאלה בקול חרד וכפפה את עצמה לִראות את עיניו הַמֻשפָּלות.

– כן, אמא... גם אני רא־תיה... – אמר בקול־לחש – ולא ידעתי את לבי... באתי הנה...

– טוב, בני, כי תבכה עתה... בבוא אשר גדול לאדם בְּאוֹת הדמעות... סִמן לאֹשר הוא... מזלך היא – מזל עליון תהיה... ככה יהיה, בני; אמך אומרת לך...

והיא לקחתהו בידה והלכו יחד לאִטם אל מקום מושב המשפחה – והיא בלכתה מלמלה לאזניו על עתידות טובות, על חיי אשר וברכה.

כשבאו שם, נגשה היא אל רחל וברכת־שלום שנית בפיה לנאספים; פניה הַמֻצקים והגרמיים לא היו לה עוד ועיניה השחורות והחודרות רַכּוּ בהביטן אל פני רחל ובת־צחוק ענֻגה וטובה רחפה על שפתיה. היא אמרה לה:

– התאֹבי בבחור הזה, בבני? הוא יַעשֵׂך לִמאֻשרה, ידעתי. מזלו גבוה, בשעה טובה נולד, אני בטוחה באלהי, שהיה תהיי לו את לשָׁנים ארֻכּות – התאֹבי, בתי?

– אם רוצה הוא בי – אהיה שלו... – השיבה הנערה ופניה התאדמו.

והנשים היושבות מסביב החרישו בראותן, כי מה' יוצא הדבר. אז הטתה מַסעודה ראשה ונשקה לרחל במצחה. „יברכך ה', בתי, וירום כוכבך, חביבה" – אמרה וקמה ממקומה והודיעה לנאספות, כי מחר בערב, בעזרת האל, יהיו האֵרוסים, והלכה להודיע את הדבר לח' שמעון.

וכששמעו הבריות למחרתו את דבר הארוסים שיהיו ואת חבּתה הרַבּה של מַסעודה לַכַּלה, אמרו: אין זאת כי אם טוב־לבה של רחל וטֹהר־נפשה הידועים למַדי הם אשר שברו את לבה הקשה של מַסעודה.

ככה אֵרסה מַסעודה חדַד את בנה.

כבר... ובת ח' רפאל גאון... אז התאמץ לבלתי שְׁמֹעַ בקולה וַיהי מה. מה־גורא היה אותו יום שבת בערב!... פניו יִכְסו אדם מדי חשבו בזאת: על־יד פתח הבית, לפני העוברים ושבים, פגעה בה בנערה – וטפחה לה בראשה ושפכה עליה נאצה וקללה – עד שאביה אמר ללכת לערכאותיהם... וכשנכנסה לבית, צעקה באזניו כלביאה: „אני מְסעודה חדַד, יְדי זאת, ברשות האֵל, יד־ברזל היא, מְשַׁבֶּרֶת ואינה נִשְׁבֶּרֶת – בֵּן אחד הצלתי בעולמי, כל הוני וחיי ובְעָלִי אבדו בשבילו – א נ י אתן לו את מזלו, אני ולא אחר – ומה? האתן אותך לזו, שתקשר אותך אליה – ואת אמך תשליך מאחרי גַּבְּךָ? – לא יקום ולא יהיה!"

וכך עוד פעם ועוד פעם... והנה הענין האחרון לפני חדש ימים: ביום הקבוע ל„תנאים" קמה בבקר והיא כמטֹרפת. היא לא נתנה לו ללכת מן הבית ולא נתנה לו לדבר עם מי־שהוא – שלחה והגידה לביתה של הכלה, שהיא מתחרטת – היא נוכחה לדעת, שאין זו מזלו. היא יודעת – וחסל...

ועוד פעמִים נתקלקלו ארושיו מפני ה„פסול" שבו – משום שהיה בנערותו חניך במִיסיון האנגלי... וככה לא נשארה לו כמעט כל תקוה בירושלים... „מנַשְּׂאים" (שדכנים) אינם רוצים להתעסק בו עוד: „עם מכשֵׁה זו אין אנו רוצים לבוא בדברים".

... והנה זו מהברון בת־אלמנה היא, גם היא יחידה כמוהו – אמרו לו בבית ח' שמעון, שהיא נאה ויפה... בחברון אין מכירים את אמו... והוא האמין, כי יפה היא – כך אמרו בהחלט – והוא, בנסעו בעגָלה הֵנָּה, חשב להתחנן לפני אמו... הוא הכין את־עצמו לאמר לה: „אמא שלי, אשק את רגליך – תני לי ואנוח בחיי... הרי אני בן־עשרים – רחמִי עלי, אל תשברי את רצוני – ברכיני, אמי... היא חמודה, ואני אהבתיה... שימי את ידך עלי לטובה – חוסי נא, אמא..." כך הכין עצמו לדבר על לבה – והנה רואה הוא, כי לא יוכל לדבר ככה... לא יוכל... ולחדול ממנה, לחדול – גם זאת לא יוכל... והרי היא טובה... בעלת־חן... ולבו מציק לו ככה... היסַפר את הדבר לאמו? יספר לה סתם – מה שהוא מרגיש – אך מי יודע, אם תיטיב לו אמו בדברה?...

וארכה לו השעה בשבתו בודד תחת עץ־הזית שעל־יד הגדר. אָמֹר אמר לקום וללכת – אבל מה־קשה לו לעזוב את המקום וללכת בטרם החליט דבר...

ורוח מערבית קרירה החלה נושבת; אז הגיעו לאזניו קולות העגלות המשתקשקות, ההולכות ובאות על־יד הקבר, והבחין את התנועה של הנכנסים ויוצאים בחדר־המצבה – ופתאם הרגיש באמו ההולכת ומתקרבת אליו. הוא נשאר יושב במקומו, מאין בפיו דבר אשר יגיד לאמו. היא קרבה אליו ופניה מפיקים דאגה ותמיהה:

– „מה לך, בני, כי תשב פה לבדד כל השעה הזו?"

– אין כלום... סתם, אמא... ישבתי לי...

ואל דאוד, שישב בקרבתה, אמרה בלחש: „טוב שלא הבאת היום את אמך אתך... תראה אַתּה בראשונה"...

– כן... אין דבר... היא פה... אבל לא־כלום... היא לא תאמר כלום...

וישב בשליבת ברכים על המחצלת הפרושה, טָעם מה שהגישו לו, החליף שיחה עם היושבים והסתּכל וחקר בה, ברחל, התבונן והעמיק ראות בה מתוך שיחה בשבתּה ובקומה, בדברה ובצחקה – ואחרי שעה בערך הרגיש בעצמו צֹרך רב להתבודד לשעה קלה, לבחון את לבו בינו לבין עצמו.

הוא עזב את הכנופיה באיזו אמתלה, סבב את הככר, הלך והתרחק וישב על גדר נמוכה בצלו של עץ־זית.

לעיניו מנגד עברה ונמשכה דרך־העגלות, צחורת־אבק, המתפתלת בין החורשות והולכת הלֹך והֵעָלם אל צד דרום – חברונה; רחוק ממולו התרומם הר בֵּית־גָ'לָה כשהוא מאדים מאדמת „החַמרה" הבהירה, וכֻלו דַרְגות־גְּדֵרות, העוֹברות בו כגידים ועורקים בגוף ענקי וחסֹן, והוא מנֻמר כֻּלו עצי־זית גדולים וקטנים. משמאל להר, בקצהו, מצטַפפים בשפוליו עצי־זית למֵאות, כעין יער עבֹת לבנבן־יָרֹק – ודומה, כאלו שם, למטה, מקום ה מ ב ו ע הוא לַיֶרֶק המטַפס ועולה קמעא קמעא, עצים עצים, על כל ההר ועד מרום־שיאו.

דאוד התאמץ להשיב את מבטו מהמרחב הגדול, רב המראות והזֹהר, להתרכז ולתהות על ענינו:

כן... הנה בא האות... וכל רגשותיו אומרים לו: זאת היא... אבל בלב עוד דבר־מה עומד וקובל... כן... אמת. מבטה רך וטוב, ואלה הפנים המביעים חנינה ונֹעם – קשה למצא כמותם; וקול דבורה השוקט והמצלצל בחֵן... אמת. אבל... אין לאמר, שהיא יפה: גבות־עיניה עבות קצת וצפופות הן יותר מדַי מעל לאף; שחרחֹרת היא קצת ונמוכה – והוא לא כך חשב... ואולי רק שמלתה הלבנה והצחה היא אשר לא תתאים כראוי לפניה הכהים קצת? בלבו מועקה – על־מה יצר לו ככה? כאלו מי־שהוא לא־נראה מעַנה אותו... למה לא יחליט ויאמר: לא. היא טובה, נעימה וחִנָּנֶת, אבל... לבי לא שלם... כן – יאמר כך... אך ירא הוא לחשב כן... דומה, שלא ייטב לו, אם יגיד כך; חש הוא, ש א י נ ו י כ ו ל להגיד כזאת... הנה קול פנימי לוחש לו גם עתה: „זאת היא... היא האשה אשר הוכיח..." רגע חשב: יקרא את אמו לעזרה, והיא תאמר, תגזר – כמו תמיד – והוא יחליט – היעשה כזאת?

ובזכרונו עלו מקרי ה„ענינים" הרבים שבעבר: ... בוקס ברוך, זו הנאוה והצחורה, שלבו חשק בה כל־כך – עמדה היא, אמו, וצוחה: „לא! אי אפשי בה, לא טובה היא בעיני; דאוד, התאמר לַמרות פי? – עולה באזניו קול אמו – הריני מבטיחה לך: יום שחור יגיעך... את דמך ואת דמה אָמֹץ... את שניכם אקבר יום אחד – בסַעַד האל". הוא זוכר את פניה שזעמו ואדמו – והֻכרח לבטל רצונו. ככה אָבדה זו מבין ידיו ונארסה זה־

לבו בקרבו... אחר־כך התבונן בנשים הספרדיות הרבות ונצות עם אלה, האשכנזיות, המאריכות ושוהות יותר מדי על־יד המצבה – ואמר בלבו: הללו, ה„אשכנזיס", טרחניות הן גם פה, כמו ברחוב־היהודים, כשהן נדחקות בהמון, ביום חמישי ויום ששי, לקנות אצלו תרנגולות וביצים...

ח' שמעון ושני משרתיו עמדו בשרוולים מפשלים על־יד המנורה הגדולה רבת־הנרות והספיקו „הדלקה" לכל אשה ואיש; ותוך־כדי־הדלקה אמר ח' שמעון „אל מלא רחמים" לנשים וקבל את העשיריות, הדליק וכבה והחליף מהר את הפתילה השרופה בחדשה להיותה מוכנה לאחרים. אז חשב דאוד: „עסק" זה מכניס הרבה רוח, אין כמוהו לרב רוחיו: הרי אין כאן „קרן" – נחוצים איזה רוטלים שמן לשבוע – ובאות עשיריות למאות בכל יום; אלו היה המקום פתוח כל השנה – לא רק בחדש אלול – כי־אז היה ח' שמעון עשיר גדול.

ח' שמעון נגש אליו, כשנפנה קצת, ותאר לו את מקום שבתה של המשפחה – ילך הוא לבדו שם: הן בקרב שכניו מקרביו ימצא.

דאוד נדחק בין העומדים ויושבים במסדרון אחרי „בקורם", כשהם מיטיבים לבם במזונות או בשתית קהוה. מי־שהוא, מרחוב־היהודים, שנזדמן שם, שאלו:

„ומה, דאוד, מה קרה ואיכה היה הדבר, שסגרת את החנות בבקר ויצאת לטיול?" – כי ידעו את דאוד למקדים בבקר ולמאחר בערב בחנותו יותר מכל ההגונים, שעל־כן לבו נתון כל הימים לכיסו ולתרנגוליו...

הוא ענה:

„ח' יהודה (שתפו הזקן) יושב בחנות – פעם אחת בשנה אין דבר..." ויצא אל הדרך כשרוחו מבדחת עליו.

היתה השעה לפנות־צהרים. דאוד לא מהר בלכתו, אף כי יקדה השמש בכל־תקפה. הוא סקר את הכנופיות, שישבו משפחות משפחות תחת עצי־הזית ואכלו ושתו ועשנו נרגילות. הוא הלך לאטו וחשב: הריהו כאליעזר בבקשו אשה ליצחק: היצליח ה' דרכו, אם לא – והוא גם־הוא זקוק לאות (כמה זקוק!) – לא הפעם הראשונה היא, כי־אם, אפשר, העשירית, אשר הוא במצב כזה. וזה האות: כי יגיע שם, אל מקום מושב המשפחה, והם יאמרו לו: למה לא הבאת גם את אמך שתראה... אות הוא, כי לא יקום הדבר ולא יהיה – הרס תהרסנו אמו, כבכל פעם... ואולם אם יאמרו אליו: טוב כי באת עתה לבדך – „היא האשה אשר הוכיח ה' לי..."

כשהתקרב אל העץ, שישבה תחתיו כל המשפחה – נשים, עלמות, נערים וילדים – נתקבל בפנים מביעות שמחה. הוא ישב וקרא אליו את ילדתו הגדולה של ח' שמעון לשחק עמה ולצבטה דרך־חבה כדרכו. זו מאנה לבוא אליו, אך אמה אמרה לה, כמלמדתה הלכה בנמוס: „לכי, הלא זה השכן דאוד, הוא קורא לך... את מפחדת מפני השכנה מסעודה? אבל הוא... השכחת, כמה הוא אוהב איתך?"

הוריו של זה ודודיו השתקעו בירושלים מזמן רב. הם נודעים ונקראים בפי הירושלמים בשם „הכהנים הסטמבולים" (מסטנבול – קושטה). רבים מאנשי המשפחה היו בערי־מולדתם „חזנים" מפרסמים. אָבי בן־ציון, ח' בכור כהן, לא רק מן החזנות נתפרנס, כי גם „גֵ'רָח" (מקיז דם) וגם גלב מפרסם היה, וחנותו הקטנה – נודעת לכל ברחוב־היהודים; שם עקר שִׁנַּים, שם הקיז דם לאנשים כואבים וסובלים, ובין הכי להכי גִּלַּח בתערו ראשי אנשים; ויחד עם הסממנים, אשר נתן ל„חוליו", השמיע ח' בכור לאזניהם, בצאתם מתחת ידו, בדיחות, מהתלות ומשלי־חן, להשקיט את כאבם.

בן־ציון נולד בירושלים. הוא נתיַתם מאביו בהיותו נער; את מלאכת אביו לא למד ולא ידע, אך קול אבותיו עבר לו בירֻשה והנהו מנעים זמר, חזן חביב, וגם „כתבן" רצוי לזקנים ולזקנות, הבאים להשתקע בארץ והמריצים מכתבים אל בניהם בחוץ־לארץ.

כשהיה בן־ציון בחברון, ראה את ר ח ל ו„שָׁאַל" אותה פעם ופעמים ולא נענה. עתה בימי אלול שלח בן־ציון שליח מיֻחד לחברון ונסדר ה„ראיון" הרשמי בככר שעל־יד קבר רחל אמנו – אולי יהיה בזה משום „סגֻלה".

אך היא, הכלה, מאנה בו, כי לא מצא חן בעיניה; ולכן סדר דודה ח' שמעון את הענין עם דאוד: אולי זה, שבחור נאה הוא, ייטב בעיניה – והודיע את הדבר לדאוד, שהיום תִּמָּצֵא כל היום על־יד קבר רחל, בדרך שובה לחברון; גם משפחתו של ח' שמעון באה היום „לבַקֵּר". אך לאמו של דאוד, הרגזנית והטרחנית, לא הודיעו דבר: שמא תקפיד ותצַוח על כבודה – כיצד יטריחו אותה לבוא היא אל הכלה?

ושמח דאוד בלבו, שעלה הענין כך; אולם כשקרב אל הפתח הנמוך מאד שבחדר־הַמַּצֵּבה והתכופף מלא־קומתו ודָרך על המפתן – הִמֵּם אותו קול הקינה והתחִנה הרַבּה מבין הנשים, ה„אשכנזיות" הזקנות, שהשתוחחו והתיַפּחו בתפלתן – ושוב רָעד לבו והיה כחרד וחשב את הדבר לסִמן לא־טוב...

בחדר־הַמַּצֵּבה היתה חשֵׁכה גמורה לגבי האורה המבהיקה, ששלטה בחוץ ביום־אלול לוהט זה. רגע עמד דאוד עם אמו במקומו כשעיניו מתאמצות להבחין את המקום. האויר החם, המהול בריח כבד של שמן בוער בעשרות הנרות שבחדר, היה כמחנק לאפו והכביד על חזהו.

אחרי רגע ראה לפניו את ח' שמעון הגבאי, שקבלהו והושיבהו אל כסת ערוכה מן הצד. אמו נכנסה בין הנשים לפני ולפנים. ח' שמעון הודיע לו, ש„הֵן", האֵם והבת, כבר היו כאן, „הדליקו", ויצאו אל חורשת־הזיתים עם בני־משפחתו.

דאוד לקח ספר תהלים לקרא מזמורים אחדים והסתכל בין־כך באלה המתפללות, העומדות על־יד המצבה הגבוהה, הרחבה, המתרוממת מתוך החשֵׁכה בדמות גַּבל עתיק; האריך את מבטו על הנשים הצווחות והקובלות בנִגּוד ראש ויד כלפי „אמא רחל" כשדמעותיהן יורדות בלי־הפוגה – ונלחץ

י. בורלא

אִשְׁתּוֹ הַשְּׂנוּאָה

רומן

א

כַּיּוֹם הוא נקרא בפי הבריות חַוַג'ה דאוד חַדַּד, בהדגשת כבוד וחשיבות, כי ידוע הוא ל„בעל עשרות אלף" (לירות) רבות; כַּיּוֹם הדרת־פנים לו אשר לגבר בשנות החמשים: קומתו רמה וזקופה, בשרו מלא, וזקן גזוז, קצר וצפוף, שנזרקה שֵׂיבה בו, עוטר את פניו הנאים; עיניו השחורות והגדולות מצליפות תמיד מבט יהיר ועֵר על סביביו.

אך לפנים, לפני שלשים שנה בערך, היה רק דאוד חַדַּד התרנגולן, מוכר עופות וביצים ברחוב־היהודים שבעיר העתיקה, בירושלים.

באחד הימים ההם ירד דאוד חַדַּד זה, הבחור הַמַּרוֹקָני הגבוה והרזה, יחד עם אמו מַסעודה מן העגלה, שהביאה „מְבַקרים" אחדים לקבר רחל אמנו. ברגע רדתו מן העגלה רעד קצת לבו של דאוד בקרבו: היצליח הפעם „הענין", או גם עתה תהיה זו, אמו, רוגזת ומרעימה על „בחירתו"?

וכשעלה במדרגות המעטות, המובילות אל הַמִּסדרון שלפני חדר־הַמַּצֵּבָה, והוא צועד לאטו אחרי אמו, היה כאומר ברור בשפתיו: ודאי לא לחנם נזדמן הדבר, שתהי חָלָה הפגישה הראשונה במקום קדוש כזה. המקום — לא דבר ריק הוא... רחל אמנו... והיא — שמה רחל... יש קשר בכגון זה... זה הַמְתַוֵּךְ, אשר סדר את „הענין", אדם כשר וטוב הוא...

המתַוך היה חכם שמעון, גבאי של קבר רחל אמנו, שהיה שכנו של דאוד לפני שנים אחדות, והוא דודה שלה, של רחל הַכַּלה; היא בת־חברון ובאה תמול ירושלימה עם אמה על־פי הזמנה מְיֻחדה מצד חתן אחר, הוא בן־ציון כהן, ה„כַּתבן", כותב מכתבים לנשים זקנות, בעל קול נאה מאד ועובר לפני ה„תבה".

הלה היה מבַקר תכופות את חברון עם זקנים וזקנות או עם „עולי־רגל", הבאים מערי תֻּרכיה ואשר ידעו לרֹב את הורי בן־ציון.

– כן, כן. בגברים אין לנו צֹרך עכשו, – החזיקה אחריה המילדת.
חדר־מטות זה, שכדי להגיע עדיו צריך היה לעבור את החדר הכללי, לא הֻפסק, וסוֹמֵר מְקֹר התהלך כאן אֳרכּוֹת הלֹך ושוב. כפור על החלונות. מעל לַמִטה תלוים היו שני פורטרֶטים גדולים, מכֻרכמים מִישֶן, זה בצד זה: זוג בעלי־הבית ביום חתֻנתם. פרצופים שכיחים לכאורה, אבל יפִים הגדול בחֻבם, זה שנתגלה אחר־כך בדמות בנותיהם.
עיפות כבדה הֻרגשה בכל גופו, אחרי כל התלאות השונות של הימים האחרונים, בעוד שהחיים דרשו ממנו כֹחות חדשים, כֹּחות גדולים לקראת העֹל הבא. וקהות! אותה הקהות המֻשנה, שמלַפפתנו דוקא ברגעי המאורע הגדול.
כשהכחילו החלונות, הטיל את־עצמו בבגדיו על המטה הפתוחה ונרדם קצת. תֵּכף הגיע לאזניו קול־צעקה רחוק ודק... באור־יום נוגה מאד, כעין זה של לקוי־חמה, שרויה היתה עיר־מולדתו, והוא רץ לארך הרחוב על־פני בתי־העץ הנמוכים, מוגפי־התריסים. לפניו רצה עלמה, והוא ראה את קשר־קֻוצתה על מפרקתה כשזה מִטלטל ׳אילך ואילך ועשוי להתפזר בכל רגע, לפי שמכבנת לא היתה נעוצה בו; נִכּר, שבחרדתה הגדולה לא הספיקה לעשות זאת. – והנה גִנַת־ילדותו... בין ערוגות הפרגים, הפרגים בלבלובם, צצו לקראתו שלשה שקצים גדולים, שאחד מהם כובע־צבא בראשו, נתנו לו מֵעדר ופִקדו:
– כאן חֲצֹב לך קבר!!
וקול־הצעקה הרחוק הולך וחזק... לבו נקרע לשנַים, ולא הֵקיץ, בהִכָּנס חמותו ובשוֹרה בפיה:
– נערו

בפרור העיר, והאֵם הנמוכה מְטַפַּחַת לה בראשה, משתעלת כאמו הוא, וכמותה היא מרכיבה משקפים לחטמה בשעה שהיא מטליאה איזה חלוק. הכל כמו בביתו! יסורי־המלחמה מֵרקו וּשְׁחָקוּ, כביכול, כל טפל וכל מקרי, החוצץ בין אֻמות וגזעים, ונשאר אך האנושי הטהור בלבד... אחיה רודי כאחיו שלמה: בַּיְשן ושַתקן ונכון לכל מסירת־נפש. הנה הוא מריח בנעליו החדשות, שהשיגן בקשִׁי גדול, בצוק העתים הללו, ומסתכל בהן באהבה. ככה מסתכל היה שלמה במגפיו החדשים, לאחר שימים רבים התענה במגפיו הקרועים, הפך ומשמש והריח בהם, עד שביום ששי אחד, אחרי הצהרים, נגנבו ממנו בבית־הרחצה, והוא, שלמה, שמטבעו היה לכבש את צערו איזה שהוא, לא יכול הפעם להתאפק ובכה בקול: „אבל אני לא חפצתי ללכת היום אל בית־הרחצה; לבי נִבא לי!״... והנה גם בֶּרתה. כבַתיה אחותו בשעתה היא באה מבית־הספר בסינרה השחור, ומחמת הדחקות שבבית אין היא מדגישה את רעבָהּ, אלא פונָה תכף אל ספרי־למודה... אותו הטֹהר, אותה התבונה, אותה הסבלנות.

מחֹסר־דירות, שהמלחמה הביאה אתה, הֻכרח הזוג הצעיר לדור אף הוא כאן. אורלוגין עתיק נגן את השעות בנעימה ידועה, קרובה ללב. לתמונות קדושות על הכתלים לא היה זכר. מן הנצרות בכלל לא הֻרגש כאן כלום, חוץ מן ה„אילן״ בלילה הקדוש. זה הֻשרה בבית ריח־יער, אבל ריח ה„סכך״ בימי־הילדות היה נעים יותר.

III

בחצי הלילה, ליל קרח חזק וכוכבים גדולים, הלך בלוית בֶּרתה לקרֹא למיַלֶּדת, שגָרה לא הרחק. נשמע מַשק רחוק של מסע־הברזל. השלג אָצל לה, לבת החמש־עשרה, נֹגה מיֻחד, והיא הלכה, קלה ורחפנית, עם גאותה הכבושה, כאלו היא, בֶּרתה, יצור אחר לגמרי, ולידי מַצָּבָה זה של אחותה הגדולה לא תבוא לעולם. בסקרנות הביטה סביבותיה וקראה בגיל:

– בשעה מאֻחרה כל־כך לא הייתי בחוץ מעודי!

כשהביאו את המיַלדת, ותֵבת המכשירים בידה, היתה הרוָחה.

– חֹרף עַז שכזה! – הסבירה פניה לבני־הבית באותו החיוך המעודד, המיֻחד אך לבנות־אֻמנותה. ממש כַּ„בּוֹבָּה״ מֶרֶה בשעתה. המיַלֶּדת העולמית, שבכל מקום אחת היא, זו האשה היקרה, שמפיגה כהרף־עין את הרוח הכהה וצִפִּיַת־הפחדים בחדרי־חדרים, באישוני הלילות.

היא חבשה במרץ, בטוחה בכחה, את סינרה הלבן ופנתה אל גרֶט׳ל, ששכבה במטתה, מתפתלת בציריה.

חמותו אמרה לו:

– אתה לֵךְ אל הדר־המִטות שלי, ואני אקרא לך אחר־כך. תוכל גם לשכב במטתי.

לבדו, לבדו – – בכרך מסטורי זה, הַשַכּוּל, רב־האפשרִיות, שמהבהב עתה מרחוק על מגדליו, מסגדיו ופרדסיו. מבינות לכל זֹ"לה, כקלוח עופרת נתכת, מבהיק הדונוי. מה הוא מתגלגל כאן?! כחולמות תועות הן על־פני הטרוטוארים ומסתכלות ארֻכּות בויטרינות. בפִּנות הספסלים בגנים יושבות הן: מקצתן רגליהן אינן מגיעות אפילו עד לקרקע...

והוא הזדרז וקם, התנער מהעפר, מהנמלים והתולעים, ושב העירה.

II

הצבא הקיסרי נתפזר ובטל, ובמקומו נוסד חיל־ההגנה העממי, שרֻבּו הרכב מנערים עולי־ימים, עדינים ויפים כאחיותיהם. כדי להתנער, כביכול, מהתבוסה המחפירה ולהתחיל הכל מ ב ר א ש י ת, שִנו מהתלבשת הראשונה, ובמקום כובע־הצבא הקודם, הצר, תקנו להם את הכובע הרחב, „כובע־הפִנכה". בדמדומי ערב נראה פעם חַיָל בודד בין הקסרקטים האדֻמים, כשהוא הולך מן המחסן בכובע החדש, שזה עתה קִבלו, כנִכּר, ובידו הכובע הישן, – ומעולם לא נכמרו הרחמים כל־כך, כמו בשעה זו, אל העם המנֻצח.

הוא אִמץ אליו אגב־טיול את זרוע גרֶט'ל, זו היתומה החביבה, הדקה והזקופה (אביה נפל בחזית האיטלקית), והיא אמרה:

– גם רודי שלנו רוצה להכנס לחיל־ההגנה.

– לך אח זה ועוד אחות קטנה ממך, כמדֻמה.

– כן, בֶרתּה.

– נפלא הדבר, גם לי כך: אח ואחות.

– כמה רוצָה הייתי להכירם! – התלהבה הוינאית הרכה בשנים.

הם דָרכו על גשר־בְּרִיגִיטה, והיא שאלה:

– המקבל אתה מכתבים מהם?

– עם רוסיה אין קשר־פוסטה עדַין... – ענה מתוך פזור־נפש והציץ אל מרחקי הדונוי, כלפי קָהלֶנבֶּרג.

– אימתי, לבסוף, תבוא אלינו?! – התחילה גרֶט'ל מתחטאת כתינוקת. – אמא רוצָה לראותך, ויהי מה! טוענת: „הנך מתהלכת אתו זה כחצי־שנה, ואני עוד לא ראיתיו. כן לא יֵעָשה!"

הדבר הפליג הפעם יותר מדַי, נסתבך, ועל־כרחו קבל אפי רשמי. עד־הנה רגיל היה לראות אך את כַּלותיהם של אחרים, והנה רואה הוא, לאחרונה, את זו שלו. „זאת היא כלתי א נ י", – הסתכל בה מן הצד, כִּבְבָבוּאַת־גורלו, והרגשתו היתה מעין זו של הרואה בפעם הראשונה בחייו את תמונתו הפוטוגרפית...

ואת בית־אמה מצא, לתמהונו, דומה בהרבה לבית־מולדתו, למרות מה שעולמות מלאים הפרידו בין אלה לכאורה. כמו הלז עומד אף זה

קוֹל הַדָּמִים

מאת

ג. שׁוֹפמַן

I

רב הדרך בסרַמְנֵי עד מחוץ לכרך. רחובות וסמטות אין קץ. אך הִנה באות התחנות האחרונות, הנה ה„רֶמיזה", מקום מנוחתן של עגלות־הַטְרַם הללו, ששם הן נראות כבעלי־חיים הנחים מעבודתם, כסוסים באֻרוותיהם. עוד מעט והכרך מאחריך.

אבל האֲפָרים הרעננים, הדשֵנים והמרהיבים ביותר, גדורים בחוטי־ברזל, על כל פסיעה טַבלה: „אסור לדרוך", והשוטרים על סוסיהם משגיחים בשבע עינים. על־כרחך אתה מתנפל על איזה כר־דשא נרמס, מסאֹב ושרוף־חמה, בכפיפה אחת עם נערים משֻלחים וחצופים משַחקים בפוטבָל, עם עִזים לוחכות את שארית העשבים מתחת למפרקתך, עם ילָדות־תינוקות מתגלגלות חשופות־ערוה... בהביטך מכאן, דַך־שרב, אל הגנים והשדמות האסורים, הנך מתחיל להשיג בכל ישותך את ערך האדמה; ביחוד, כשאתה יודע, שבשעה זו עצמה גועשים הקרָבות על כל הגבולים מסביב, דם שוטף פלגים, והמוני בני־אדם נהרגים על איזו חֶלקה קטנה, על איזו גבשושית. כדור־הארץ המתוק סוף־סוף אינו גדול ביותר – ואת שתים שלש ערוגותיך אל תַּנַּח!...

בשתים, שלש הערוגות של ימי־הילדות הרחוקים נעים להשקיע את הדמיון עכשו, אבל מפני בית־המולדת גופא ההרהורים נרתעים לאחוריהם. הבית היהודי היחידי הוא זה שבשכונת הגוים, שגם בימים הטובים ההם מתקַיֵם היה שם בנס – ודאי לא נשאר מהם שריד ופליט!...

אלא שכל זה כה רחוק, מטֻשטש, בערפל. רִחוק המקום והזמן עשה את שלו. אבני הכרכים, כרכי חוץ־לארץ, שעליהן הוא דורך [illegible] זה חמש־עשרה שנה, החלו והקשו את לבו [illegible]

ספורים

בקרת:

רשימות:

תֹּכֶן הָעִנְיָנִים

ספורים:

תרגומים:

מאמרים:

שירים:

Printed in Palestine נדפס בארץ־ישראל

נדפס מאמהות
בדפוס „ספר“ תל־אביב

התקופה

יוצאת ארבע פעמים בשנה

טבת–סיון תרפ"ב

ספר ארבעה־עשר וחמשה־עשר

מהדורה שלישית

הוצאת א. י. שטיבל
תל־אביב, תרצ"ד

התקופה